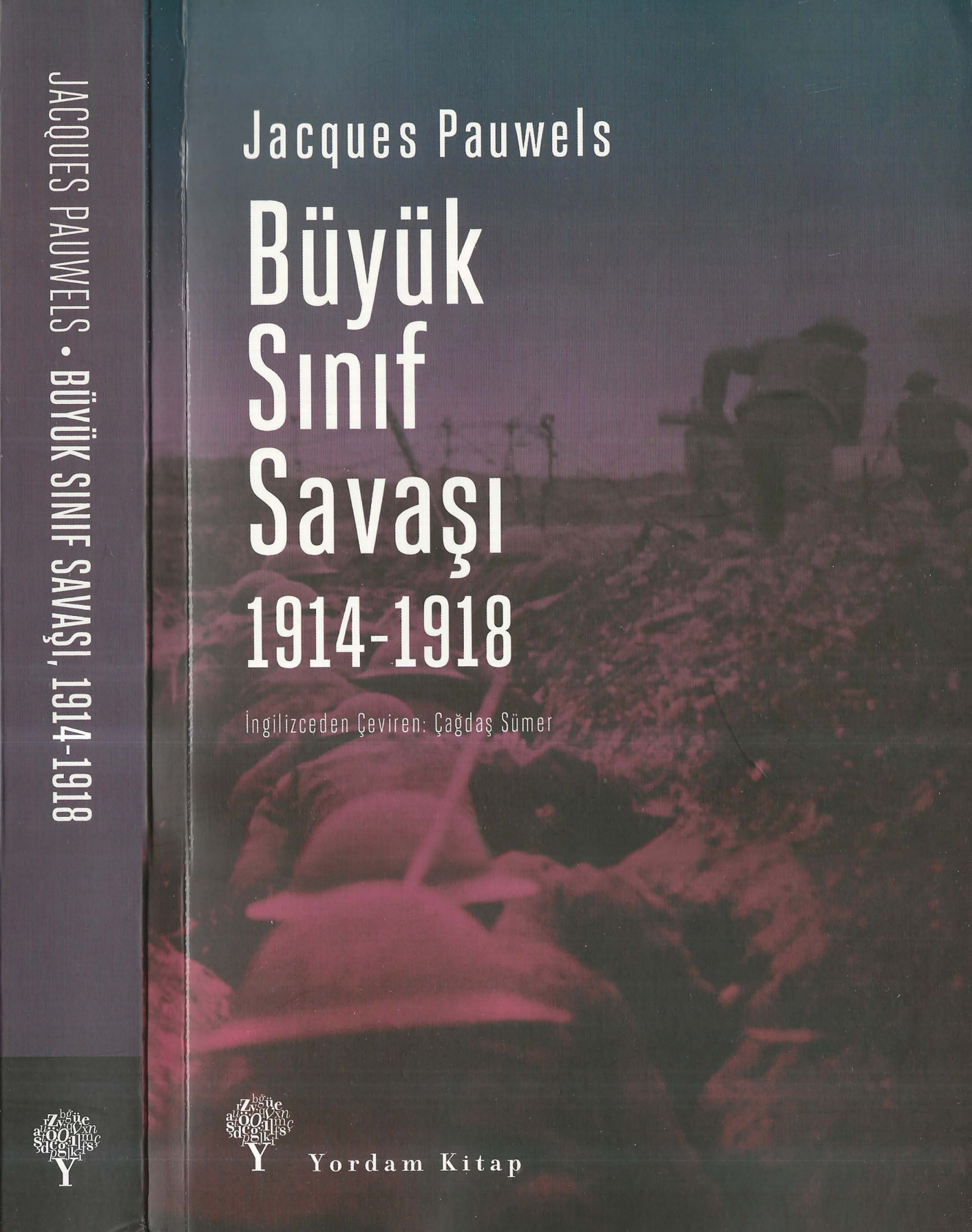
JACQUES PAUWELS • BÜYÜK SINIF SAVAŞI, 1914-1918

Jacques Pauwels

Büyük Sınıf Savaşı 1914-1918

İngilizceden Çeviren: Çağdaş Sümer

Yordam Kitap

Jacques R. Pauwels

20. yüzyıl tarihine özel ilgi duyan bağımsız bir araştırmacıdır. Toronto, York ve Waterloo üniversitelerinde Avrupa tarihi dersleri vermiştir. 1946 yılında Belçika'da doğan yazar Kanada'da ikamet etmektedir. Nazi Almanyası, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Fransız Devrimi, halk ve yer adlarının köken ve anlamları üzerine kaleme aldığı çalışmalarla Kanada, ABD, İngiltere, Almanya, Belçika, İtalya, İspanya, Küba ve Sri Lanka gibi ülkelerde toplam altı dilde okuyucuyla buluşmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yayımlanan son ve en hacimli eseri *Büyük Sınıf Savaşı*'nda geliştirdiği eleştirel ve özgün bakış açısıyla tartışma yaratmıştır. Pauwels'in İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin rolünü konu alan *Hayırlı Savaş Söylencesi* kitabı da Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştır.

Eserin orijinal adı:
The Great Class War 1914-1918
(James Lorimer & Company Ltd., Toronto)

Kitapta yer alan şiirler Ümit Şenesen tarafından çevrilmiştir.
Kendisine katkısı için teşekkür ederiz.

BÜYÜK SINIF SAVAŞI
1914-1918

Jacques R. Pauwels

İngilizceden Çeviren:
Çağdaş Sümer

Yordam Kitap: 338 • **Büyük Sınıf Savaşı 1914-1918** • Jacques R. Pauwels
ISBN 978-605-172-318-1 • *Çeviri*: Çağdaş Sümer • *Düzeltme*: Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2019
© Jacques R. Pauwels, 2016; © Yordam Kitap, 2017

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
instagram.com/yordamkitap

Baskı: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 10614)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 496 11 11

BÜYÜK SINIF SAVAŞI
1914-1918

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ
DALİ-VİZYONDA BÜYÜK SAVAŞ 11

BİRİNCİ KISIM
UZUN ON DOKUZUNCU YÜZYIL, BÜYÜK SAVAŞ'IN "ANASI" 21

Birinci Bölüm
1789, 1830 VE 1848 DEVRİMLERİ:DEMOKRASİYE DOĞRU İLK ADIMLAR 23

İkinci Bölüm
SOYLULUK VE BURJUVAZİ: KARŞIDEVRİMCİ BİR ORTAKYAŞAM 33

Üçüncü Bölüm
SOSYALİZM VE DEMOKRATİKLEŞME 47

Dördüncü Bölüm
MİLLİYETÇİLİK VE "SOSYAL EMPERYALİZM" 55

Beşinci Bölüm
NIETZSCHE VE SOSYAL DARVİNİZM: SAVAŞA ÖVGÜ 67

Altıncı Bölüm
BÜYÜK SAVAŞ'A GİDEN YOLDA EMPERYALİST DOSTLAR VE DÜŞMANLAR 82

Yedinci Bölüm
BURJUVAZİ, ARİSTOKRASİ, KİLİSE VE SOSYALİSTLER SAVAŞ
VE DEVRİMLE KARŞI KARŞIYA 97

Sekizinci Bölüm
BELLE ÉPOQUE'TA KORKU VE GERİLİMLER 107

Dokuzuncu Bölüm
GERİCİ VE SAVAŞ YANLISI POLİTİKALAR 116

İKİNCİ KISIM
BÜYÜK SINIF SAVAŞI 1914-1918 133

Onuncu Bölüm
AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (1) 135

On Birinci Bölüm
AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (2) 148

On İkinci Bölüm
SİYASETİN SONU 163

On Üçüncü Bölüm
BEYEFENDİLER VE PLEBLER SAVAŞ YOLUNDA 180

On Dördüncü Bölüm
1914 SONBAHARI: HAYAL ÂLEMİNDEN ÇIKMA 187

On Beşinci Bölüm
DOSTLAR VE DÜŞMANLAR 205

On Altıncı Bölüm
MILITARIA 1914: BAŞARISIZ PLANLAR 225

On Yedinci Bölüm
"SAVAŞIN SEVİMLİ DİYARINDA" İNSAN KÖSTEBEKLER 234

On Sekizinci Bölüm
MILITARIA 1915: BÜYÜK TAARRUZLAR 257

On Dokuzuncu Bölüm
DOLOMİTLERDEN ÇANAKKALE'YE 265

Yirminci Bölüm
SAVAŞ YORGUNU 279

Yirmi Birinci Bölüm 295

MILITARIA 1916: MADDİ VE BEŞERÎ MALZEME 295

Yirmi İkinci Bölüm
HAYAL KIRIKLIĞINA UĞRAMIŞ ASKERLER VE SİVİLLER 305

Yirmi Üçüncü Bölüm
MILITARIA 1917: CAPORETTO VE BAŞKA YERLERDE FELAKETLER 323

Yirmi Dördüncü Bölüm
1917: SIKINTILI YIL 332

Yirmi Beşinci Bölüm
YANKİLER GELİYOR! 351

Yirmi Altıncı Bölüm
RUSYA'DA DEVRİM, ASYA'DA DEVRİMLERE DOĞRU 365

Yirmi Yedinci Bölüm
MILITARIA 1918: ALMAN BAHAR TAARRUZU,
İTİLAF DEVLETLERİ'NİN NİHAİ SALDIRISI 378

Yirmi Sekizinci Bölüm
DEVRİM, KARŞIDEVRİM VE REFORMLAR 390

Yirmi Dokuzuncu Bölüm
VERSAY: BARIŞ MI ATEŞKES Mİ? 409

ÜÇÜNCÜ KISIM
BÜYÜK SAVAŞ'IN UZUN GÖLGESİ 415

Otuzuncu Bölüm
FAŞİZM ÜZERİNDEN İKİNCİ BİR DÜNYA SAVAŞINA, 1918-1945 417

Otuz Birinci Bölüm
1945'TEN GÜNÜMÜZE SINIF SAVAŞLARI 437

TEŞEKKÜR 455

SON NOTLAR 456

KAYNAKÇA 471

DİZİN 485

Yeni kuşağa:
Charlotte, Olivia, Chapelle, Reed ve *Lyra'ya*

ÖNSÖZ

DALİ-VİZYONDA BÜYÜK SAVAŞ

Evimiz demiryolunun yanında, Jacques Brel'in Flaman kırsalını konu alan şansonu *Marieke*'de söylediği gibi, "Bruges ve Ghent kulelerinin arasındaki" yolun tam ortasında yer alan bir köydeydi.[1] Büyükannem Birinci Dünya Savaşı boyunca, askerlerle dolu ve her tür savaş teçhizatıyla yüklü bir şekilde Flandre'nin uzak batısındaki ünlü Flandre Düzlükleri'ne giden Alman trenlerini izlermiş. 1916'da öldürülen bir İngiliz savaş şairi ve aynı zamanda Britanya'nın savaş zamanındaki Başbakanı Herbert Henry Asquith'in oğlu olan Raymond Asquith, *Liquid Fire and Poison Gas* (Sıvı Alev ve Zehirli Gaz) adlı şiirindeki birkaç dizeyi bu demiryoluna adamıştır:

> Bruges'den Ghent'e giden demiryolunda
> Pek tıkırdamazdı raylar,
> Ama Ghent'ten Bruges'a giden hatta
> Katar ardına katar.
> ...
> Asker taşıyordu onlar, Ghent'ten
> Ypres Salient'e giden.[2]

Bir gün bu trenlerden biri "bizim" küçük istasyonumuzda durmuş ve büyükannem mutfağındaki eski usul, aç sobasını bir iki günlüğüne doyuracak kadar kömür vermesi için makinistle konuşmuş. Köyümüzden geçen Alman askerleri, dilimlenmiş ve üstüne kalın bir tabaka halinde halis tereyağı sürülmüş çok esmer bir ekmek olan *pumpernickel* (bu köyümüzün tutumlu halkını çok şaşırtmış) ve yanında cömert bir porsiyon ciğer salamı veya peynir yemişler. Muhtemelen bu savaşın erken safhalarında yaşanmıştı, çünkü 1916'dan itibaren Alman askerleri ve sivilleri ciddi yiyecek sıkıntısı çektiler. İşgal edilen Belçika'daki halk içinse durum daha da kötüydü muhtemelen.

1914'te Almanlar Belçika'yı işgal ettiğinde henüz bir çocuk olan babam, diğer binlerce Belçikalı gibi ebeveynleri ve kardeşleriyle Fransa'ya kaçmış. Savaşın dört uzun yılını Picardy vilayetinin merkezi Amiens yakınlarındaki bir köy olan Thieulloy-l'Abbaye'da geçirmişler. Babam okula orada gitmiş, bu sebeple hayatının geç döneminde dahi Fransızcayı akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Orada öldüğü ve Picardy kilise bölgesinde defnedildiği için annesini –diğer büyükannemi– hiç

tanımadım. Vaftiz babam –annemin erkek kardeşi– de babası gibi marangozmuş. Birlikte 1920'ler boyunca Flandre Düzlükleri'nin merkezi olan Ieper (Ypres) kasabası civarındaki "yıkılan bölgeleri" yeniden inşa etmeye yardım etmişler.

11 Kasım'da, büyük ayinden sonra, savaş anıtında bir tören gerçekleşecekti. Madalyalarla dolu olan gururlu göğüsleri, "savaş gazilerini", "o siperlerde bulundukları" saygıyla fısıldanan "kahramanları" tanımama yardımcı oldu; ama bunun ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikrim yoktu. Bana İtilaf Devletleri'nin savaşı bu ufak ve zeki Belçikalıların Yser Nehri'ni taşırmaları ve böylece Alman ezici gücünün karşı konulmaz ilerleyişini durdurmaları sayesinde kazandığı anlatılmıştı. Lisede Büyük Savaş esnasında askerlerin süngüleriyle düşmanın karnını nasıl deştiklerini coşkuyla gösteren bir hocamız vardı, üstüne üstlük kendisi bir rahipti. Aynı zamanda Fransızların bu çatışmadaki en cesur ve dolayısıyla en iyi askerler olduğunu ilan etmişti. Ben de bunların hepsini zihnime kazımıştım.

Ergenlik dönemimde lise seviyesindeki Fransızcamı ilerletmek için tatilde Fransa'nın kuzeyinde, 1914-1918'de İngiliz başkomutan Douglas Haig'in karargâhını kurduğu Montreuil-sur-Mer kasabasının yakınındaki Brimeux köyünde yaşayan bir ailenin yanına gönderildim. Orada Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış altmış yaşında bir adamla tanıştım. Bana yaşadıklarını anlattı. "Kasap" lakabıyla bilinen General Charles Mangin'in ordusunda görev yapmıştı. Alman askerlerinin ya da Fransızların onlara verdiği isimle "Boche"lerin değil, kendi askerlerinin kasabı demek istediğini ancak yıllar sonra anladım.

Ve daha sonraları Stanley Kubrick'in 1957'de yönettiği göz kamaştırıcı *Paths of Glory* (*Zafer Yolları*) filmini izledim. İtalya'da doğan ve Büyük Savaş'ta Kanada Ordusu'na gönüllü olarak katılan bir Amerikalı olan Humphrey Cobb'un aynı adlı kitabından esinlenerek çekilmişti.[3] Film Fransa'da resmî olarak hiçbir zaman yasaklanmadı, ama 1975'e kadar da ülkede gösterime girmedi. Kuşkusuz bunun sebebi, filmin 1914-1918'deki Fransız Ordusu'na alışılmadık ve doğrusu Birinci Dünya Savaşı'na da çok farklı bir pencereden bakmasıydı. Film, savaşın o karmaşık dramı hakkında bize sunulan –ve hâlâ sunulmakta olan– yanılsamalar, söylenceler ve safsatalarla acımasız bir hesaplaşma niteliğindeydi.

Zafer Yolları Büyük Savaş'ı ele alıyordu, ama basmakalıp bir şekilde Fransızlarla Almanlar ve bunların müttefikleri arasında bir çatışma olarak değil. Filmde kamera Fransız tarafının üstünde salınır ve hatta Fransız askerleri için kullanılan isimle *poilu*'lere* bir kere bir gece devriyesinde, bir kere de büyük çaplı bir gündüz taarruzunda olmak üzere, uğursuz tarafsız bölgede korkusuzca eşlik eder.[4] Ama filmde tek bir Alman askeri, Fransa'nın bu büyük resmî düşmanının tek bir örneği bile görülmez. Fransa'da dendiği şekliyle "Ren'in öteki tarafından" birileri sadece filmin en sonunda karşımıza çıkar. Ama bu, basmakalıp yabani "Alman domuzu" yerine, çarpışmaya verilen bir ara esnasında Fransız askerlerinden oluşan kalabalığı eğlendirmeye çalışan güzel bir genç kadındır. Ürkekliğine ve beceriksizliğine

* Fransızcada "kıllı" anlamına gelen bu sözcük "pualü" şeklinde telaffuz edilir. –*çev.*

rağmen, savaşa gitmek için sevdiğinden ayrılmak zorunda olan bir *hussar*'ı [hafif süvari] konu eden geleneksel bir Alman aşk şarkısını söylemek için elinden geleni yapar: *"Es war einmal ein treuer Hussar"* (Bir Zamanlar Sadık Bir *Hussar* Vardı). Fransız erkekleri şarkı sözlerinin tek kelimesini bile anlamaz, ama aynı zamanda hem akılda kalıcı hem de hüzünlü olan melodi onlara, kanlı bir savaşta, kendileri gibi anneleri, eşleri veya nişanlılarıyla vatanlarında kalmayı tercih edeceklerini çok iyi bildikleri insanlarla –Tanrı bilir neden!– çarpışmak için memleketlerinde bıraktıkları sevdiklerini hatırlatır. Militarist ve kana susamış Fransız Ulusal Marşı *"Marseillaise"* ile gürültülü bir şekilde başlayan film, bir Alman aşk şarkısını mırıldanan bir *poilu* ile etkileyici bir şekilde sona erer.[5]

"İç içe geçmiş çarklar", tarihî olanlar dahil olmak üzere, karmaşık fenomenlerin, bunları anlamayı zorlaştıran gizli ya da az bilinen veçheleri için kullanılan bir ifadedir. "Büyük Savaş" olarak adlandırılıp sonradan iki "Dünya Savaşı"nın ilki olarak bilinecek olan savaş, "çarkların iç içe geçtiği" karmaşık bir tarihsel fenomendir. En dıştaki çark, askerî olayların çarkıdır. Bu çark, sayısız tarihçi tarafından çok ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir ve basının –örneğin TV belgeselleri biçiminde– ölçüsüz ilgisine mazhar olmuştur. Bu sebeple kamuoyu savaşın en çok bu yönüne aşinadır. Ama Büyük Savaş'ın askerî çarkının içinde, belki daha az görünen, ama 1914-1918'in tarihsel gerçekliğinde önemli roller oynayan başka çarklar da vardır. Büyük Savaş'ın mekanizması içerisinde kültürel bir çark da dönmüştür ve Büyük Savaş'ı kültürel bir perspektiften incelemek ve yorumlamak da mümkündür. Kanadalı tarihçi Modris Eksteins'in 1989'da basılan *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age* (Bahar Ayinleri: Büyük Savaş ve Modern Çağın Doğuşu) kitabı ile başardığı tam da budur. Ernst Piper'a ait *Nacht über Europa* (Avrupa Üzerindeki Karanlık) adlı çok benzer bir çalışma da, hemen yakınlarda, 2013'te Almanya'da yayımlanmıştır. Ama genel kamuoyu bu tür yaklaşımlara ve değerlendirmelere çok daha az aşinadır.

Büyük Savaş mekanizması içerisinde dönen sosyoekonomik çarklar daha da az bilinmekle beraber çok büyük bir öneme sahiptir. Bunlar sıradan çarklar değil, hareketi askerî olaylar dişlisinin de dahil olduğu daha görünür ama daha az önemli çarklara aktaran vites dişlileri veya kastanyolalardır. Yine de Büyük Savaş'ın sosyal ve ekonomik veçhelerine odaklanan kişilerin neredeyse tamamı, iki dünya savaşı ve genel olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl savaşları üzerine çalışan uzmanlardan oluşur ve çalışmaları fildişi kulelerin dışında nadiren ilgi çeker. Bu tür yaklaşımların muhtemelen en önemli örneğiyse, elli yıldan daha eski olmasına rağmen hâlâ birçok ülkenin kamuoyu tarafından yeniden keşfedilmeyi bekleyen Alman tarihçi Fritz Fischer'in *Germany's Aims in the First World War* (Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki Hedefleri) adlı çalışmasıdır.[6]

Büyük Savaş'ın mekanizmasını bütün karmaşıklığı içerisinde anlamak için, iç kısmında dönen toplumsal-ekonomik çarklara odaklanmak gerekir. Bu kitabın amacı da budur. *Zafer Yolları* esasen savaşın toplumsal veçheleri konusunda esin

kaynağı oldu. Filmin konusu olan ihtilaf, gerçekten de "iç içe geçmiş çarklar"dan oluşan, ihtilaf içinde bir ihtilaf, savaş içinde bir savaştı. İki çeşit Fransız arasında bir çatışmaydı bu: Bir tarafta kendini beğenmiş ve küstah üst sınıftan beyefendiler olan generaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar, diğer taraftaysa sıradan askerler, plebyen *poilu*'ler. Ama Stanley Kubrick, hikâyesini Alman, İngiliz ya da Rus kampları içerisinde de kurgulayabilirdi, çünkü orada da yüksek rütbeli subaylar ve sıradan askerler arasında bariz bir kutuplaşma hüküm sürüyordu. Film haklı olarak bize Birinci Dünya Savaşı'nın yalnızca Fransızlarla Almanları değil, aynı zamanda Fransızlarla Fransızları ve Almanlarla Almanları karşı karşıya getiren bir çatışma olduğunu gösterir. Bu savaşta Fransız, Alman ve İngilizlerden oluşan belirli bir sınıf, yine Fransız, Alman ve İngilizlerden oluşan bir başka sınıfla karşı karşıya gelmişti.

Zafer Yolları'nin teması Fransızcada denildiği şekliyle "*ceux d'en haut*" ve "*ceux d'en bas*", yani "yukarıdakiler" ve "aşağıdakiler" arasında bir çatışmaydı. "Yukarıdakiler", büyük zenginliğe ve iktidara sahip ve her tür imtiyazdan yararlanan üst sınıfların üyesi olan seçkinlerdi. Bu kişileri *Zafer Yolları* filminde, kelimenin gerçek manasıyla "yukarılardaki" ulvi şatolarında, İran halılarının üzerinde gezinen generaller temsil ediyordu. "Aşağıda olanlar" yoksul ve güçsüz köylülerden, işçilerden ve zanaatkârlardan oluşan pleblerdi. Filmde onlar, yine kelimenin gerçek anlamıyla "aşağılarda", yani siperlerde, ayakları çamura batmış bir şekilde yaşayan kaba *poilu*'lerle temsil edilmişlerdi. İki hattın arasındaki toplumsal tarafsız bölgedeyse beyaz yakalı işçilerden, esnaftan, öğretmenlerden, küçük işletmecilerden vb. oluşan orta sınıfın daha aşağı katmanları, küçük burjuvazi bulunuyordu. Bunlar kendilerini seçkinlerle özdeşleştirme eğilimindeydi, ama arada sırada pleblerle de dayanışma sergiledikleri oluyordu. Bu sınıf, filmin başrol oyuncusu Kirk Douglas'ın canlandırdığı, kendisini astlarıyla mı üstleriyle mi özdeşleştireceğine karar vermek zorunda kalan Albay Dax karakterinde vücut bulmuştu: Bu kararının sonucunda ya yaşayacak ya da daha büyük ihtimalle –en azından, sıradan askerlerin tarafında yer alırsa– ölecek ve böylece onların siperlerdeki imrenilmeyen kaderlerini paylaşacaktı. Bu hiç de kolay bir seçim değildi, çünkü *poilu*'ler idealize edilmemiş kaba saba karakterler olarak sunulmuştu. Dahası Dax bir avukattı ve bu yüzden tabiatıyla yüksek rütbeli subayların da ait olduğu üst sınıfa mensuptu. Cepheye güvenli bir mesafede, belki de generallerin evlerindeymiş gibi yaşadıkları ve kendilerine şan ve terfi getirecek, ama sayısız er için kesin bir ölüm anlamına gelecek bir sonraki taarruzu planladıkları o konforlu şatolardan birinde, görece kolay ve güvenli bir görev almayı ümit edebilirdi.

Büyük Savaş kuşkusuz dikey bir engelin, bir cephe "duvarının", üst ve alt sınıfları da dahil olmak üzere ülkeleri birbirinden ayıran "dikey" bir savaştı. Ama *Zafer Yolları*'nın doğru bir şekilde vurguladığı gibi bu aynı zamanda "yatay" bir savaştı da. Yatay bir set savaşan bütün ülkelerde "yukarıdakileri" "aşağıdakilerden", üstün sınıfları aşağı sınıflardan ayırmıştı. Dolayısıyla Büyük Savaş, aynı za-

manda Büyük Sınıf Savaşı'ydı. Savaşı ve bir asır önce neden milyonlarca insanın katledildiği bir felakete dönüştüğünü anlamaya başlamak için, öncelikle bunu anlamamız gerekir. Yirminci yüzyılın geri kalan tarihine, hatta içinde bulunduğumuz çağa damgasını vuracak bir soykırımdı. Büyük Savaş'ın yirminci yüzyılın "ilk felaketi" (Almanca *Ur-katastrophe*) olarak tasvir edilmesi nedensiz değildir.

Büyük Savaş'ı esasen –hatta tamamen– "dikey" bir savaş, ülkeler arasında geleneksel bir silahlı ihtilaf ve askerî bir girişim olarak algılarız, çünkü o dönemde siyasi ve askerî liderler savaşı bize böyle sunmuş ve tarihçilerin büyük bir bölümü de Büyük Savaş'ı o zamandan bu yana aynı şekilde yorumlamıştır. 1914-1918'in aynı zamanda bir sınıf savaşı da olduğunu anlamak için, onu farklı bir açıdan incelemek gerekir. Böyle bakıldığında Büyük Savaş fenomeni, Salvador Dali'nin, *Lincoln in Dali-vision* isimli tablosunu andırır. Küçük Katalan kasabası Figueres'deki tiyatro müzesinde sergilenen bu resmin[7] merkezinde Dali'nin eşi olan Gala çıplak bir şekilde yer alır ve dikkatimizin hemen ona yönelmesi son derece doğaldır. Fakat insan birkaç adım atıp resmi yeniden incelediğinde, tuvalin üzerinde –Gala'nın imgesiyle üst üste binmiş ya da iç içe geçmiş– bir Abraham Lincoln portresini net bir şekilde fark eder. Büyük Savaş'ın içindeki sınıf savaşı da aynı şekilde fark edilebilir. Bu savaşı, tamamen farklı bir şey görmek için farklı bir konuma geçip gözleri kapatıp açmak ve yeniden bakmak anlamına gelen "Dali-vizyon"dan incelemek yeterlidir.

Büyük Savaş'ın büyük ama bir şekilde bulanık "tablodaki" sınıf savaşını ayırt etmek için, kendimizi kronolojik olarak "1914-1918"den uzaklaştırıp geçmişe doğru birkaç adım atmalıyız. Büyük Fransız tarihçi Fernand Braudel'in tavsiyesine uymalı ve ihtilafı "*longue durée*" içinde, yani uzun süreli tarihsel bağlamında incelemeliyiz. 1914-1918 büyük ihtilafı on dokuzuncu yüzyılın ürünüydü. Pek çok tarihçi bu yüzyılı "uzun yüzyıl" olarak görür. Sembolik olarak ve geç kalmış bir şekilde 1914'te bitmiş, ama aynı zamanda erken, aslına bakılırsa 1789'da Fransız Devrimi'nin patlamasıyla da doğmuştur. "Uzun" on dokuzuncu yüzyıl Fransız Devrimi'nin çocuğu ve Büyük Savaş'ın anasıdır. Fransız Devrimi'nin siyasi bir altüst oluşun ötesinde toplumsal bir fırtına da olduğu reddedilemez. Devrim, kuşkusuz sınıflar arasında bir çatışmaydı: Bir yanda Katolik Kilisesi'ne yakından bağlı toprak sahibi soyluluk (ya da aristokrasi), diğer yandaysa köylülerden, işçilerden, zanaatkârlardan ve en başta da ünlü Parisli sankülotlardan oluşan "küçük" ya da "sıradan" insanların –bir başka deyişle halkın, halk kitlelerinin– desteğini alan ticari ve sınai burjuvazi bulunuyordu.[8]

Fransız Devrimi 1815'e kadar uzayan bir dizi uluslararası savaşa yol açtı. Bu savaşların ana sebebi, Fransa'nın komşularındaki aristokrat üst sınıfların, büyük bir ülkede geleneksel kurulu düzenin, yani "*ancien régime*"in, başka bir sınıfın, burjuvazinin yararına devrilmesine tahammül edememesiydi. Öte yandan devrimci Fransız burjuvazisi, yerel soyluluğun (ve ruhban sınıfının) açıkça aleyhine olacak şekilde devrimi ihraç etme gerekliliği duymuştu. O halde bu savaşlar, çok

açık bir biçimde sadece "dikey" değil, aynı zamanda "yatay" çatışmalardı; yani ülkeler arasında yaşanan savaşlar, aynı zamanda sınıflar arasında yaşanan savaşlardı. Dahası uluslararası savaşlar Fransız burjuvazisine, Fransız (ve özellikle de Parisli) pleblerin tehlikeli devrimci enerjisini, yabancı bir düşmana yöneltme fırsatı da sunmuştu. Böylece burjuvazinin, "içselleştiğini", başka bir deyişle "radikalleştiğini" görme riskini almaktansa, devrimi "dışsallaştırması" ve "hararetini alması" mümkün hale gelmişti.[9]

"Uzun" on dokuzuncu yüzyılın daha sonraki tarihine sınıf mücadelesinde ve kuşkusuz Fransa dışındaki yerlerde de görülen yeni patlamalar damga vurdu. Örneğin 1830'da Paris'in yanı sıra Brüksel'de de bir devrim patlak verdi. Geriye dönülüp bakıldığında, Brüksel'de ve daha sonra Belçika adını alacak ülkenin diğer bölgelerinde yaşanan 1830 ayaklanması, özgür düşünceli Belçikalıların Hollandalı yöneticilerine karşı başlattığı ulusal bir devrim olarak görünür; ancak günümüzdeki üç Benelüks ülkesinden oluşan dönemin Hollanda Krallığı'nın güney bölgelerindeki alt sınıfların ayaklanması şeklinde başlamıştı. Esasında, burjuvazi tarafından "kaçırılan" ve burjuvazinin çıkarları açısından çok daha tehlikesiz ve hatta avantajlı bir "ulusal" devrime dönüştürülen toplumsal bir devrimdi.[10] 1848'de devrim ateşi neredeyse bütün Avrupa'yı sardı. Hemen hemen bütün bu devrimlere dış savaşların eşlik etmesi dikkat çekicidir. Örneğin 1870-1871 Fransız-Prusya çatışması Paris Komünü'ne yol açmış, 1905 Rus-Japon Savaşı da aynı yıl Rusya'da gerçekleşen devrimin katalizörü olmuştu. Devrim ve savaşın acımasız diyalektiğinin hâkim olduğu "uzun" bir yüzyılın ardından, 1914'te çıkan savaşın sınıf mücadelesiyle bir ilgisi olmayabileceğini düşünmek gerçekçi midir? 1914-1918 yılları arasındaki muazzam çarpışmada da, savaşın ve sınıf mücadelesinin aynı iç içe geçmişliği, ilk bakışta sadece "dikey"miş gibi gözüken ülkeler arasındaki bir ihtilafın bu "yatay" boyutu karşımıza çıkar.

1914-1918'in sadece bir sınıf savaşı olmadığı ortadadır. Sınıf çatışması nadiren saf bir şekilde, yani sadece toplumsal isyanlar ve devrimler şeklinde kendisini gösterir, ama neredeyse her zaman ülkeler arasındaki geleneksel savaşlar ve dinî ve dilsel kavgalar gibi başka çatışma biçimleriyle ilişki içindedir.[11] Örneğin on altıncı yüzyıl Almanyası'nın köylü isyanları, dinî devrimden, yani Luther tarafından başlatılan Protestan reformundan ayrı düşünülemeyecek bir sınıf savaşı patlamasıydı. Büyük Savaş sadece bir sınıf savaşı değildi, ama kesinlikle bir sınıf savaşıydı ve bir toplumsal devrim dalgası yaratması da bunun göstergesiydi. Almanya ve Macaristan'da bastırılan hakiki devrimlere, Büyük Britanya gibi ülkelerde dev grevlerin ve kitlesel gösterilerin damga vurduğu rüşeym halindeki devrimlere ve gerçekten de başarılı olan büyük bir devrime, yani 1917 Rus Devrimi'ne yol açmıştı.

Büyük Savaş ile Fransız Devrimi ve on dokuzuncu yüzyıldaki devrim ve savaş diyalektiği arasındaki tarihsel bağlantı hesaba katılmadığında ve sadece Rus Devrimi değil, diğer rüşeym halindeki ve bastırılan devrimler de –maalesef çoğu

tarihçinin yaptığı gibi– 1914-1918 kroniklerinden çıkarıldığında, Birinci Dünya Savaşı kesinlikle olmadığı bir şeymiş gibi algılanır: Neredeyse tamamen siyasi-askerî doğaya haiz bir olay; tarihin "trajik" bir kazası, "insan ahmaklığının" tipik ama nihayetinde anlaşılamaz ve açıklanamaz bir örneği. Başka bir deyişle: toplumsal sorunların ve sınıf mücadelesinin, en azından bahsetmeye değer bir rol oynamadığı, tarihsel bir fenomen.[12]

Ancak bu kitapta Büyük Savaş kesinlikle bir sınıf savaşı, hatta "Büyük Sınıf Savaşı" olarak resmedilecek. Öncelikle "Dali-vizyon"dan incelemek için kronolojik olarak 1914-1918 dünya çatışmasıyla aramıza mesafe koyacağız. Bunu başarmak için zamanda bir adım geriye, yani 1789'daki tarihsel zirveye gidecek; buradan tarihin büyük akışı boyunca, akışın hızlandığı 1830, 1848, 1871 ve 1905 yıllarından geçerek, uğursuz 1914 çağlayanına ineceğiz. Yolda kısaca "uzun" on dokuzuncu yüzyılın sosyoekonomik tarihindeki önemli gelişmeleri tasvir edeceğiz. Büyük Savaş'ın esasen soyluluğun, yani büyük toprak sahiplerinin ve özellikle sanayici ve bankacılardan oluşan büyük burjuvazinin ya da "üst orta sınıfın" bir ortakyaşam biçimi olan Avrupalı seçkinler tarafından istendiğini ve başlatıldığını göreceğiz. Soyluluk –sadece Fransa'da değil, ama *ancien régime* Avrupası'nın her yerinde– 1789'da Fransa'da "büyük" devrimin patladığı andan itibaren karşıdevrimciydi. Burjuvazi 1789'da devrimci bir rol oynamış, ama 1848 ve 1871 devrimleri sırasında yaşadığı sarsıcı tecrübelerin ardından karşıdevrimci bir güce dönüşmüştü. Bu yeni devrimler burjuvazinin Fransız Devrimi sayesinde elde ettiği hakların ve imtiyazların, genel olarak alt sınıfların, özellikle de işçi sınıfının özlemleri tarafından tehdit edildiğini anlamasını sağladı. Burjuvazinin bakış açısından bunlar artık "tehlikeli sınıflar" (*classes dangereuses*), "adi çokluk"tu. İşçi sınıfı giderek daha tehditkâr bir güçmüş gibi görünüyordu, çünkü Marksist sosyalizmde kendisine yetkin bir özgürleşme stratejisi bulmuştu. Dahası, başta işçi sınıfı partileri ve sendikalar olmak üzere örgütlenme biçimleri geliştirmiş ve böylece oy hakkının genişlemesi gibi, giderek daha fazla siyasi ve toplumsal reform elde etmeyi başarmıştı. Devrimden ve durdurulamazmış gibi gözüken demokratikleşmeden –"kitlelerin ayağa kalkmasından"– duyulan korku, seçkinleri Nietzsche'nin ve Sosyal Darvinizmin havarilerinin haklı olduğuna ikna etti. Bu entelektüeller, demokratikleşme ve özellikle de ölümcül devrim tehlikesinin beraberinde getirdiği büyük risklerin ancak savaş yoluyla ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmüşlerdi.

Ayrıca, muzaffer bir savaş Avrupa içinde ve/veya dışında toprak kazanımları da getirebilirdi. Hem soyluluk hem de sınai ve mali burjuvazi bu kazanımlardan muazzam avantajlar elde etmeyi bekleyebilirdi. Mamul sanayi malları ve yatırım sermayesi için pazar ve önemli hammaddelerle ucuz emek gücü için kaynak işlevi görebilirlerdi. Dahası, huzursuz, baş belası, sık sık isyan çıkaran ve genellikle tehlikeli proleterlerin demografik fazlasının atılabileceği uzak birer gezegen olarak da işe yarayabilirlerdi. Bu, kitapta ele alınacak emperyalizm ve Büyük Savaş'ın iktisadi nedenleri meselesini gündeme getirir.

"Uzun" yüzyılı inceleyeceğimiz birinci kısmın ardından, ikinci kısımda Büyük Savaş'ın kendisine odaklanacağız. 1914 yılının o muhteşem yazında sefil bir savaş neden ve nasıl çıktı? Savaşan ülkelerin halkları başta coşkulu muydu, yoksa bir tür optik yanılsamayla mı uğraşıyoruz? Savaş bir "manevra savaşı"ndan siperlerle birlikte anılan bir "mevzi savaşı"na nasıl dönüştü? Cephe gerisinde, "sivil cephe"de durum nasıldı? Amerikalıların savaşa daha geç bir tarihte, 1917 yılında girmelerinin gerçek nedenleri neydi? Aynı yıl, savaşın ortasında Rusya'da devrimin patlamasına ne yol açtı? Müttefikler sonunda savaşı kazanmayı neden ve nasıl başardı?

Her hâlükârda Büyük Savaş, seçkinlerin 1914'te ümit ettiklerinden ve beklediklerinden çok farklı bir savaş olacaktı. Savaşın, en azından Rusya'da tam da önlemesi beklenen türde bir devrime yol açması tarihin en büyük ironilerinden biridir. Savaşın demokratikleşme sürecini durdurması, hatta "tersine çevirmesi" de bekleniyordu; ama sona erdiğinde seçkinler, Büyük Britanya ve Belçika gibi ülkelerde Rus tarzı devrimleri engellemek için daha fazla siyasi ve toplumsal reform yapmak zorunda kaldılar. Öte yandan, Büyük Savaş kanlı sınavdan zaferle çıkan büyük –ve hatta küçük– güçlerin seçkinlerine kayda değer iktisadi avantajlar yağdırdı. İktisadi düzeyde bu savaş, Lenin'in savaşın ortasında yayımladığı *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* isimli kitabında doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, hammadde ve pazarlar üzerinde acımasız bir emperyalist mücadele olarak yorumlanabilir ve yorumlanmalıdır.[13]

Bununla birlikte, emperyalist rakiplerin aralarındaki hesabı gördükleri 1914-1918 çatışmasının kaybedenleri de vardı. Örneğin Almanya'da seçkinler yenilginin sonunda yaşadıkları kayıplar karşısında sarsıldılar; ama kayıplarını telafi etmenin yollarını arayacak ve 1914'te sahip oldukları ihtirasları yeniden hayata geçirmeyi deneyeceklerdi. 1933'te Hitler'i iktidar koltuğuna taşırken akıllarındaki düşünce buydu ve beklendiği gibi Hitler'in politikaları yeni bir savaşa yol açacaktı. Bu savaşın Alman emperyalizmine Reich seçkinlerinin birinci dünya çatışmasında boş yere ümit ettikleri şeyleri getireceğine –ve 1917 Devrimi'nin meyvesi olan ve devrime can vermiş Sovyetler Birliği'nin ortadan kaldırılmasını sağlayacağına– kesin gözüyle bakıyorlardı.

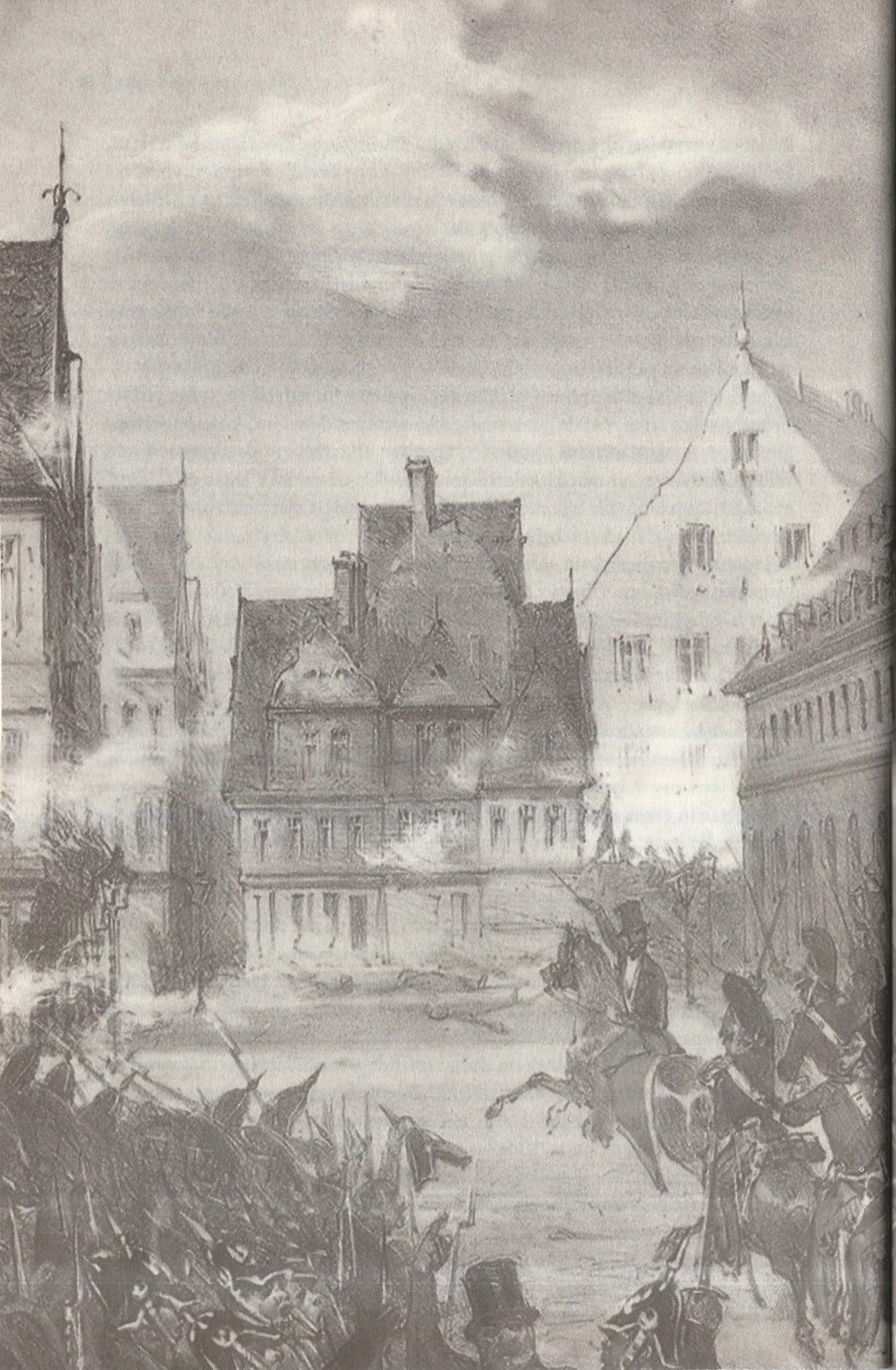
Yalnızca Fransız Devrimi'nin ve onun doğurduğu on dokuzuncu yüzyılın ışığında anlayabileceğimiz Büyük Savaş ve Rus Devrimi, birlikte çağdaş tarihin menteşesini oluşturur ve 1914'ü önceleyen "uzun" yüzyıl ile o uğursuz yıldan bu yana geçen yüzyılı birbirine bağlarlar. Fransız Devrimi gibi, 1914-1918'deki devrim ve savaş çakışması için de dünyayı sarsan bir olay olduğu söylenebilir. Bunu izleyen ve bugün tanıklık ettiklerimizin de dahil olduğu tarihsel gelişmeler, ancak onun ışığında tam olarak anlaşılabilir.

Büyük Savaş'ı anlayabilmek için 1789'a geri dönmeli ve savaşı "Dali-vizyon"dan incelemeliyiz. Benzer şekilde, yirminci yüzyıl tarihini ve yirmi birinci yüzyılın başlarını anlayabilmek için de 1914-1918'e geri gitmeli ve kendi çağımıza "Dali-vizyon"dan bakmalıyız. Sembolik olarak 1789'da başlayan on do-

kuzuncu yüzyıl Büyük Savaş'ı yaratırken, Büyük Savaş da İkinci Dünya Savaşı'nı, Soğuk Savaş'ı ve hatta günümüzdeki "Teröre Karşı Savaş"ı da içeren yirminci yüzyılı üretti. Bu çatışmalar da sınıf savaşı olarak yorumlanabilir ve bu kitabın üçüncü kısmında böyle yorumlanacaklar.

Büyük Savaş'ı "Dali-vizyon"dan inceleyebilmek için, aramıza hem kronolojik hem de coğrafi bir mesafe koymalıyız. Bu sayede Avrupa'nın Afrika'daki ve başka yerlerdeki sömürgelerinin ve yarı-sömürgelerinin de 1914-1918 dramının içinde yer aldığını; bir başka deyişle 1914-1918'in aynı zamanda sömürülen ve ezilen ülkelerin ve halkların özgürleşmesi için ya da buna karşı bir çatışmada olduğunu açık bir şekilde görebiliriz. Bu bağlamda büyük İtalyan filozof ve tarihçi Domenico Losurdo, Marx'a göre, sınıf çatışmasının sadece bir ülke içindeki toplumsal çatışmalardan, yani sömürülen ve ezilen alt sınıfların özgürleşmesi için ve buna karşı verilen mücadeleden ibaret olmadığı gerçeğinin altını çizer. Sınıf mücadelesinin bir başka biçimi de, diğer ülkeler ve halklar tarafından sömürülen ve ezilen ülke ve halkların özgürleşmesi için verilen mücadeledir. Burada aklımıza sadece Avrupalı güçlerin sömürgeleri değil, İrlanda gibi bizzat Avrupa içindeki bazı ülkeler de gelmeli. Bu tür örneklerde karşımıza, ülke "sınıfları" arasında bir mücadele, tıpkı bir ülkenin proleterlerinin toplumsal bir hareket (ve toplumsal bir devrim) yoluyla yapmaya çalıştığı gibi "proleter" bir ülkenin (ya da halkın) kendisini ulusal bir hareket (ve ulusal bir devrim) yoluyla özgürleştirmeye çalıştığı bir mücadele çıkar.[14] Büyük Savaş'ın bir örnek teşkil ettiği sınıf mücadelesinin bu boyutu da bu kitapta ele alınacaktır.

Birleşik Devletler'in ve Japonya'nın da Avrupa'nın Büyük Savaşı'na dahil olması, Afrika ve Asya'da ağır çarpışmaların yaşanması ve 1914-1918'in Çin ve Hindistan'ın tarihleri açısından çok önemli bir uğrak teşkil etmesi, elbette bu savaşın emperyalist bir savaş olmasıyla ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı, dünyadaki bütün ülkeleri, özellikle de beyaz olmayan ve dolayısıyla beyaz erkek ve kadınlardan aşağı olduklarına inanılan insanların yaşadığı ülkeleri kontrol etme ve bu ülkeleri sömürge olarak yönetme ya da en azından bunlara iktisadi olarak *ad libitum* [istediği gibi] nüfuz etme hakkına sahip olduğunu düşünen güçler arasında yaşanmıştı. Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Japonya gibi güçler için 1914-1918'de şu soru önemli bir rol oynamıştı: Sadece düşman saflarında yer alan (petrol zengini Mezopotamyasıyla) Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Çin ve İran gibi tarafsız ülkelerin de hammadde ve pazarları üzerinde, tercihen münhasır bir kontrol nasıl kurulabilirdi? Büyük Savaş kesinlikle bir emperyalist projeydi ve bu savaşı tam olarak anlayabilmek için, emperyalizmin tarihini anlamak zorundayız. Bu nedenle bu kitap aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl emperyalizminin nasıl Büyük Savaş'a yol açtığını ve yirminci yüzyılda ve yirmi birinci yüzyılın başlarında emperyalizmin gelişmesi üzerinde nasıl bir iz bıraktığını da açıklamayı amaçlıyor.

BİRİNCİ KISIM

UZUN ON DOKUZUNCU YÜZYIL, BÜYÜK SAVAŞ'IN "ANASI"

Birinci Bölüm

1789, 1830 VE 1848 DEVRİMLERİ: DEMOKRASİYE DOĞRU İLK ADIMLAR

Burjuvazinin, köylülerin ve işçilerin krala, soyluluğa ve kiliseye meydan okuduğu 1789 Fransız Devrimi'yle demokrasiye doğru yürüyüş, "küçük" insanların özgürleşmesiyle başlar. Karşıdevrimin 1815'teki zaferine ve yeni, romantik ve muhafazakâr bir zamanın ruhuna rağmen, demokratikleşme süreci 1830'da ve 1848'de, en azından Batı Avrupa'da reformlar ve yeni devrimlerle ilerlemeye devam eder...

Birinci Dünya Savaşı'nı anlamak için, 1789'da başlayan ve yaklaşık on yıl süren Fransız Devrimi'ni anlamak gerekir.[1] Bu devrim Fransızlardan oluşan toplumsal entiteler, bir başka deyişle "sınıflar" arasındaki bir çatışmaydı. Bir yanda Kral XVI. Louis'nin *primus inter pares* [eşitler arasında birinci] olduğu soyluluk ve ruhban vardı. *Ancien régime* [eski rejim] adı verilen 1789 öncesi Fransası'nda, bu iki sınıf çok sayıda imtiyazdan yararlanıyor ve doğal olarak hiçbir toplumsal dönüşümün yaşanmasını istemiyordu. Bu *ancien régime* cephesinin karşısındaysa köylüler ve kırsal kesimde yaşayan diğer sakinlerle şehirlerdeki burjuvazinin, zanaatkârların, işçilerin ve diğer "küçük insanların" (*menu peuple*) ya da antik Roma terminolojisini kullanacak olursak "pleb"lerin ittifakı bulunuyordu. Paris'te zanaatkârlar ve (henüz pek kalabalık olmayan) fabrika işçileri devrimci hücum kıtalarını, meşhur sankülotları (*sans-culottes*) oluşturuyordu. Örneğin 14 Temmuz 1789'da silaha sarılıp Bastille'e saldırarak devrim davası adına kestaneleri ateşten alacak olanlar bunlardı.

Devrimciler değişim istiyordu; ama ne ölçüde bir değişimin arzu edilebilir olduğu ve değişimlerin ne kadar kapsamlı olması gerektiği, bir başka deyişle devrimin ne denli radikal olacağı konusunda çok farklı görüşlere sahiptiler. Geleneksel olarak muhafazakâr olan köylüler, halihazırda kendi omuzlarında büyük bir yük oluşturan soylu toprak sahiplerinin kadim "feodal" imtiyazlarının ilga edilmesiyle tatmin olmuşlardı. 1789 yılında bu mesele çözüldüğünde, köylüler daha fazla değişim istemedi ve devrimci bir rol oynamayı bıraktılar. Başka bir deyişle, köylülük devrimci bir sınıf olmaktan çıktı. Daha sonra, Devrim (köylülüğün bağlılığını sürdürdüğü) Katolik Kilisesi'yle çatış-

maya girdiğinde ve aynı zamanda oğullarından bazılarını ulusun savunulması için askere aldığında, köylülerin karşıdevrimci, monarşist ve ruhban yanlısı dava için seferber edilmeleri son derece doğaldı. Bu gelişme trajik bir şekilde, Vendée bölgesindeki ayaklanmalarda ve devrimci Fransa tarafından ilhak edilen Belçika'daki ünlü "köylü savaşında" ifadesini buldu.

Büyük burjuvazi –o dönemde hâlâ esasen tüccar ve sarraflardan, avukatlardan, hekimlerden ve diğer serbest meslek sahiplerinden oluşan Fransa'nın üst orta sınıfı– önemli siyasi değişimler talep ediyordu. "Liberal" ya da "*laissez-faire*"ci ["bırakınız yapsınlar"cı] yasa ve düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle sadece geleneksel *ticari* ve *mali* çıkarlarını değil, aynı zamanda giderek daha da önem kazanan *sınai* çıkarlarını savunmak için de devleti kullanabilmek istiyordu. *Ancien régime* döneminde olduğu gibi devletin sadece toprak sahibi soyluluğun ve ruhbanın çıkarları için kullanılmasına karşıydı. (Özgürlük adına işçi derneklerini ve grevleri yasaklayan 1791 tarihli *Le Chapelier* yasası bu tür liberal yasalara verilebilecek iyi bir örnekti.) Burjuvazi, bu hedefe büyük oranda ulaşılan 1791 sonbaharında devrimin yeterince ileriye gittiğine karar verdi. Son olarak, kentli "küçük insanlar", sankülotlar ve Karl Marx'ın daha sonra "proletarya" adını vereceği toplumsal kesimin diğer üyeleri, devrimden çoğunlukla içinde bulundukları sefaleti daha yüksek ücretler, düşük fiyatlar ve sadece (burjuvazi tarafından da istenen) yasa önünde eşitlik değil, burjuvazinin tiksindiği *toplumsal* eşitlik biçimindeki iyileşmeler bekliyorlardı. (Burjuvazinin bütün üyeleri olmasa bile çoğu kendilerinin üzerinde yer alan sınıfla, yani soylulukla eşit olmayı arzuluyordu, kendi altlarındaki işçi sınıfıyla değil.) Devrim, burjuvazinin ya da en azından küçük burjuvazinin içindeki bir azınlığın, Maximilien Robespierre gibi şahsiyetler tarafından temsil edilen alt orta sınıfın işbirliğiyle, 1792-1794 yılları arasında radikal bir evreye girdi. Bu döneme niteliğini veren şey monarşinin yerini yeni, cumhuriyetçi bir hükümet biçimine bırakması ve giyotin kullanılarak kralın ve Devrim'in sayısız diğer düşmanının infazı, bir başka deyişle "Terör"dü.

Fransa'nın saygıdeğer kentlileri dehşete düştü ve François Furet gibi muhafazakâr Fransız tarihçileri bu evreyi Devrim'in üzücü bir şekilde "raydan çıkması" olarak mahkûm ettiler. Bununla birlikte, büyük Amerikalı tarihçi Arno Mayer'in göstermiş olduğu gibi, dökülen kandan kuşkusuz sadece Robespierre gibi sözde kana susamış devrimciler suçlu tutulamazdı; kendilerini yararlandıkları imtiyazlardan yoksun bıraktığı için Devrim'den tiksinen karşıdevrimcilerin elinde çok daha fazla kan vardı.[2] Burjuvaziyi Devrim'den daha fazla dehşete düşüren şey, Robespierre ve yoldaşları tarafından alınan fazlasıyla eşitlikçi ve demokratik önlemlerdi. Bunların arasında burjuvazinin tercih ettiği kısıtlı oy hakkı yerine genel oy hakkına dayanan seçimler, fiyat denetimi ve muhtaç durumda olanlara kamu yardımı gibi ekonomiye devlet müdahalesinin

son derece anti-liberal biçimleri ve elbette 2 Şubat 1794'te, o dönemde köleler hâlâ bir mülk biçimi olarak görüldüğünden özel mülkiyet ilkesinin ihlali denilerek mahkûm edilen köleliğin kaldırılması da yer alıyordu. (Burjuvazinin kayda değer bir kısmı –sadece Fransa'da değil, aynı zamanda Hollanda ve Büyük Britanya'da, özellikle de Nantes, Amsterdam ve Liverpool gibi liman şehirlerinde– on sekizinci yüzyıl boyunca köle ticareti sayesinde devasa zenginlikler biriktirmişti.) Devrimci Fransa Avrupa'da köleliği kaldıran ilk ülke oldu; bu tarihçilerin pek de dikkat göstermediği takdire şayan bir kazanımdı.

Büyük burjuvazi Robespierre'in "terör rejimi"ne ve dolayısıyla Devrim'in radikal evresine son vermek için acele ederek, önce otoriter fakat istikrarsız "Direktuvar" rejiminin kurulduğu ("Thermidor" adıyla bilinen) 1794 Temmuzunda; sonra da Napoleon Bonaparte'ı önce "konsül" ardındansa imparator olarak iktidara geldiği ("Brumaire" adıyla bilinen) 1799 Kasımında iki darbe düzenledi. Napoleon'un diktatörlüğü burjuvazinin devrimci kazanımlarını iki tehdit karşısında tahkim etti: Birincisi, ulusal ve uluslararası karşıdevrim ve ikincisi, Robespierre'in radikal devrimi. Artık genel oy hakkından söz eden kimse kalmamıştı ve kölelik Napoleon tarafından geri getirildi.

Direktuvar'ın ve özellikle de Napoleon'un yürüttüğü savaşlara gelince; bunlar münhasıran olmasa da kuşkusuz kısmen devrimi "dışsallaştırmaya", yani Fransız burjuvazisinin ve genel olarak Avrupa burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda ılımlı, liberal versiyonunu ihraç etmeye hizmet etti. Bu, Devrim'in "içselleştirmesiyle", yani Robespierre ve yoldaşları tarafından Terör aracılığıyla pleblerin lehine bizzat Fransa'da radikalleştirilip yoğunlaştırılmasıyla çarpıcı bir tezat teşkil ediyordu. Devrim'in bu şekilde "dışsallaştırılmasıyla" ilişkilendirilen –pek çok iş adamının devletin silah, üniforma vb. siparişleri sayesinde devasa kârlar elde ettiği– savaşlar, aynı zamanda onları fiziken ülkeden, özellikle de Paris'ten uzaklaştırarak huzursuz sankülotların ve "ayaktakımının" diğer temsilcilerinin etkisizleştirilmesine de yaradı ve burjuvazinin bakış açısından son derece tehlikeli olan devrimci coşkularını fanatik fakat toplumsal olarak saldırgan olmayan (şovenizm olarak bilinen) bir Fransız milliyetçiliğine dönüştürdü.[3] Fransız Devrimi'nin sadece Fransa'da değil, diğer ülkelerde, özellikle de Almanya ve İtalya gibi Fransa tarafından işgal edilen ve Fransız şovenizmine ve Bonapartist emperyalizme karşı tepkinin yerel yurtsever heyecanların filizlenmesini içerdiği yerlerde de milliyetçilik için güçlü bir uyaran olduğu görüldü.

Devrim böylece bir dizi savaşa yol açtı. Fakat Louis'lerin krallığını büyük bir borca sokan ve dolayısıyla bir mali krize yol açan bir dizi başka savaşın, yani o dönem henüz adı konulmamış Yedi Yıl Savaşı (1756-1763) ile Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın, pek çok açıdan 1789'da Paris'te "Büyük Devrim"in patlamasından sorumlu olduğu unutulmamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, 1789'u takip eden yüzyılda savaşların yeniden devrimleri tetiklemesi ve devrimlerin de

savaşlara yol açması hiç de şaşırtıcı olmayacaktı. Akla hemen Paris Komünü'ne yol açan 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı ya da Rusya'daki devrimin katalizörü olan 1905 Rus-Japon Savaşı gelir. Birinci Dünya Savaşı da 1917 Rus Devrimi'nin "anası" değil miydi?

Terör'e ve onunla ilişkilendirilen savaşlara rağmen, Fransız Devrimi insanlık tarihinde gerçekten "ileriye doğru büyük bir sıçrama" anlamına geldi. "Büyük Devrim" özgürlük ve -sadece yasa önündeki eşitlikten ibaret olsa da- eşitlik gibi önemli ilkeler getirdi. Devrimciler aynı zamanda son derece vakur bir "insan ve yurttaş hakları bildirgesi" kaleme aldılar ve devlet ile kilisenin birbirinden ayrılması gibi "aydınlanmış" ve "modern" reformları hayata geçirdiler. Fransız Devrimi pek çok açıdan alt sınıf mensuplarını, sadece siyasal olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve iktisadi olarak da "kurtarmaya" ve "özgürleştirmeye" yönelik bir ilk adımdı. Fransız Devrimi'nin, iktidarın alt sınıflara mensup çoğunluk (ya da antik Yunan terminolojisini kullanacak olursak, *oligoi*'ye, yani üst sınıflara mensup "azınlığa" karşı *demos*, *polloi* veya "kalabalık olanlar", Romalılar da benzer şekilde pleblerden ve particiden söz ederlerdi) da dahil olmak üzere bütün halk tarafından kullanıldığı bir *siyasi* ve aynı zamanda *sosyoekonomik* sistem olan *demokrasi* çağını da başlattığı söylenebilir.[4] (Alt sınıflardan gelen sayısız insanın orta sınıfa mensup olduğuna inandığına ilişkin inkâr edilemez gerçeği burada tartışmak mümkün değildir.)

Ancien régime, Avrupa'nın özgün ve saf "üst sınıfı" olan aristokratların ve kilise seçkinlerinin altın çağı olmuştu. Devrim'le birlikte, Fransızlar aniden bir hükümdarın etkisiz tebaasından (*sujets*), XIV. Louis gibi kralların bir tür kişisel mülkü olmak yerine kendi çıkarları için çalışan bir devletin yurttaşlarına (*citoyens*) dönüştüler. (Hatta XIV. Louis sonradan meşhur olacak şekilde, kendisinin devlet *olduğunu* söylemişti - *"L'État, c'est moi!"*) Böylece artık sadece orta sınıf mensuplarının değil, alt sınıfın "küçük insanları"nın, köylüler, zanaatkârlar ve işçiler gibi pleblerden oluşan "avam"ın da söz hakkı vardı. Fransız Devrimi bugün de devam eden ve iki yüzyıldan daha uzun süren iniş ve çıkışların ardından eksikli ve tamamlanmamış olmayı sürdüren demokratikleşme sürecini başlatarak, demokrasiye giden yolu gösterdi.

1815'te Waterloo'daki savaş meydanı karşıdevrimin zaferine tanıklık etti. Bu Avrupa *ancien régime*'inin lordlarının, hükümdarların, toprak sahibi soyluluğun ve aynı zamanda büyük monarşilere yapışık ikizi gibi bağlı olan kiliselerin, Habsburg İmparatorluğu'nda Katolik Kilisesi'nin, Prusya'da Lüterciliğin, Büyük Britanya'da Anglikanizmin ve Rus İmparatorluğu'nda Ortodoks Kilisesi'nin zaferiydi. Devrimin kazanımları sadece Louis'nin İngilizler, Ruslar ve diğer galip ülkeler sayesinde tahta çıktığı Fransa'da değil, Direktuvar ve Napoleon'un Devrim'in ılımlı, burjuva alametlerini ihraç etmiş olduğu bütün diğer ülkelerde de -örneğin Belçika'da- en azından mümkün olduğunca

silindi. Hükümdarlar meşhur Viyana Kongresi'nde saati mümkün olduğunca Fransız Devrimi'nden önceki o "eski güzel" günlere almak için bir araya geldiler. Böylece bütün Avrupa'da temel yapısı 1914'e kadar ayakta kalacak bir tür yeni feodal düzen kuruldu. Rusya'da tipik bir feodal Ortaçağ kurumu olan serflik 1861'e kadar korunacaktı!

1815'te karşıdevrimin zaferiyle birlikte, Avrupa'da entelektüel ve kültürel gidişat da bütünüyle yön değiştirdi. Fransız Devrimi pek çok açıdan Aydınlanma'nın fikirlerinden ilham almıştı. Sadece doğa açısından değil, siyasi ve toplumsal içerikli sorunları da kapsayan insan toplumu açısından da eleştirel, mantıki ve hatta bilimsel düşünceyle ilişkili kültürel bir hareketti Aydınlanma. Biraz iyimser bir biçimde insanları, doğaları gereği iyi, akla sahip ve dolayısıyla akılcı bir şekilde düşünebilen, sorunları tespit edip anlayabilen ve çözümler bulabilen varlıklar olarak görüyordu. Devrimciler Voltaire, Rousseau ve diğer "aydınlanmış" filozoflardan daha iyi bir toplum yaratmanın mümkün olduğunu öğrendiler. Akıllarındaki modeller kaynağını klasik antikiteden, örneğin Atina demokrasisi ve Roma Cumhuriyeti'nden alıyordu. Devrim'in radikal evresi bu nedenle "klasik" bir hükümet biçimi olan cumhuriyeti yeniden canlandırdı. Aydınlanma filozofları gibi, devrimciler de bütün insanlar için geçerli olan hakların ve değerlerin, bir başka deyişle eşitlik ve özgürlük gibi *evrensel* değerlerin varlığına derin bir inanç besliyordu. Bu açıdan Fransız Devrimi, *Fransız malı* bir devrimden çok daha fazlasıydı: Uluslararası bir devrimdi, evrensel bir misyonu olan ve dünya çapında yankıları olan bir devrim. (Elbette yeni ilan edilen hakları insanların erkek ve beyaz olanlarıyla sınırlandırmak için her tür gerekçenin icat edilmiş olduğu da doğruydu.)

Aydınlanma aynı zamanda daha önce hâkim olan korumacı, "merkantilist" fikir ve uygulamalarla büyük bir farklılık gösteren, *iktisadi*, akılcı ve bilimsel olduğu varsayılan yeni bir kurama da ilham verdi. Bu düşünce tarzı tarihe "liberalizm" adıyla geçmişti. Malların ve emeğin "serbest" dolaşımının, üreticilerle tüccarlar arasında rekabetin, devletin iktisadi yaşamdaki rolünün mümkün olduğunca sınırlandırılmasının ve esasında bir "gece bekçiliği"ne indirilmesinin yararlarını vaaz ediyordu. "*Laissez faire*" sloganında özetlenen bu tutuma göre iktisadi yaşamda aktörlere mümkün olduğunca özgürlük tanınmalıydı; zira "serbest piyasa"nın "görünmez eli" sayesinde her bireyin kişisel yarar arayışının bütün topluluk için mümkün olan en büyük yararı üretmesini sağlayacağına inanılıyordu. Liberalizm bir ideoloji olarak işlev görüyordu; yani esasen sermayenin, ticari ve sınai üretim araçlarının, soyluluğun ve kilisenin servetini oluşturan "gayrimenkul" varlıkların karşısında, "menkul" varlıklara sahip burjuvaların çıkarlarını yansıtıyor ve gözetiyordu.

Bir İskoç olan Adam Smith (1723-1790) tarafından kaleme alınan *Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Hakkında Bir İnceleme*, genellikle bu yeni

sosyoekonomik düşünce biçiminin kutsal kitabı olarak bilinir. 1776 yılında Fransız Devrimi'nin arifesinde yayımlanan bu kitap, sanayi devriminin çoktan en civcivli günlerinden geçtiği bir ülke olan Büyük Britanya burjuvazisinin değirmeni için mükemmel bir entelektüel su sağlamıştı. Bununla birlikte Aydınlanma'dan doğan diğer düşünce biçimleri gibi, yeni liberal fikirler de "evrensel"di ve aynı zamanda burjuvazinin Devrim sırasında her türlü aydınlanmış fikri hayata geçirmeye başladığı Fransa da dahil olmak üzere diğer ülkelerin yükselen orta sınıflarına hitap ediyordu.

Fakat Waterloo Savaşı'nın ardından, Aydınlanma fikirlerinin modası hızla geçti. Bundan sonra havayı belirleyen, insanların Tanrı ve doğa ile karşılaşmalarında çaresizliklerinin, sınırlarının ve temel güdülerinin yanı sıra güçsüzlüklerinin de altını çizen bir entelektüel ve kültürel akım olan Romantizm tarafından belirlendi. Romantizm dünyayı ve varlığımızı bilimsel araştırmanın konuları değil de akıl ermez gizemler olarak sunuyor ve akılcı düşünce yerine duygu ve sezgileri, bilgi ve bilim karşısında inanç ve dini yüceltiyordu. Romantikler aynı zamanda evrensel değer ve hakların varlığını da reddediyorlardı: Sadece her bir birey değil, her bir halk da biricikti ve kendi dili, gelenekleri ve değerleri, kendi geçmişi (ya da tarihi) ve ilahi takdir ya da bir tür gizemli ama her şeye kadir kader tarafından belirlenen kendi yazgısında yansımasını bulan kendi ruhuna –Alma filozof Johann Gottfried von Herder'in deyişiyle bir *Volksgeist*'a– sahipti.

Romantizm, görmüş olduğumuz gibi benzer şekilde Fransız Devrimi'nin bir ürünü olan milliyetçilik için güçlü bir uyaran işlevi görecekti. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara damgasını fazlasıyla vuracak olan milliyetçilik müphem bir fenomendi. İlerici bir doğaya sahip olabilirdi ve özellikle Fransa'da sık sık da böyle oldu. Tipik burjuva Aydınlanma düşünceleriyle, özellikle de liberalizmle ilişkilendirildiği gibi, aynı zamanda Robespierre'in "Jakoben" fikirleriyle ve daha sonra sosyalizmle de ilişkilendirildi. Fakat Fransa'nın dışında milliyetçiliğin ekseriyetle karşıdevrimciliğe, genel olarak dine, özel olaraksa Hristiyanlığa, monarşiye, soyluluğa, *ancien régime*'e ve muhafazakâr ve Romantik düşünceye yakından bağlı olduğu görüldü. Milliyetçilik bugün bile hem muhafazakâr ve hatta gerici hem de ilerici ve "özgürleştirici" olabilir.[5]

Romantizmin ilham kaynağını Ortaçağ'da bulmuş olması bir tesadüf değildi. 1815'ten sonra Fransız Devrimi'nin meydan okumasının üstesinden gelerek kendisini iktidar koltuğuna yeniden sıkıca oturmuş halde bulan geleneksel üst sınıfın, yani soyluluğun ve Fransız Devrimi'nin yarattığı ruhban karşıtlığı selinin ardından ihtişamlı bir dönüşün hayallerini kuran kilisenin altın çağıydı bu. Romantizm herkesin –hem lordun hem de tebaasının– toplumdaki doğal olduğuna ya da Tanrı tarafından verildiğine inanılan yerini bilip kabul ettiği, Fransız Devrimi'nden önceki "eski güzel günlere" duyulan özlemi yansıtıyor-

du. Romantik edebiyatın kahramanları, haçlılar ve Ivanhoe gibi mağrur şövalyeler, güzel ama gösterişsiz bakireler, sofu keşişler ve basit ama çalışkan ve elbette mütevazı ve itaatkâr köylülerdi. Yazarlar okurun yararı için şövalyeliğin erdemlerini, egemene ve ulusun şanlı hanedanına duyulan feodal sadakati ve son olarak Hristiyan inancını yüceltiyorlardı. 1914 yılında "kral ve ülke" için savaşa gitmeye yönelik özünde feodal olan çağrılara coşkuyla yanıt veren çok sayıda Britanya yurttaşı, 1820 yılında Sir Walter Scott isimli bir İskoç tarafından yazılan, tipik bir Romantik eser olan *Ivanhoe*'yu okumuştu. Mimari de benzer şekilde dönemin ruhunu yansıtıyordu: Bavyera Kralı II. Ludwig'in son derece *kitsch* "peri masalı kaleleri" gibi yeni-Ortaçağ kilise ve kaleleri her yerde mantar gibi bitiyordu. Modern bilimin mabetleri olan ve pek çoğu o dönemde kurulan üniversiteler de neo-Gotik tarzda ya da Ortaçağ uyanışçılığının bir başka formunda inşa ediliyordu.

Romantizm siyasi ve toplumsal düzeyde yapışık bir ikize, yani günümüzde "muhafazakârlık" olarak bilinen ideolojiye sahipti. Öncüleri –özellikle de 1790 yılında yayımlanan ve hemen Fransızcaya çevrilen *Reflections on the Revolution in France*'in (*Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*) yazarı Edmund Burke– 1819'da "muhafazakârlık" terimini bulduğu iddia edilen François René de Chateaubriand gibi Romantizmin büyük kadın ve erkek isimleriyle aynı dönemin insanlarıydı. İstisnasız bir şekilde hepsi, Fransız Devrimi'nin ölümcül düşmanları ve aynı zamanda karşıdevrimin ya da başka bir deyişle "gericiliğin" taraftarlarıydı. Var olan her şeyin doğal olduğunu ya da Tanrı tarafından istendiğini sonuç olarak her şeyin de öyle kalması gerektiğini ve hiçbir şekilde insanlar tarafından değiştirilemeyeceğini vaaz ediyorlardı. Benzer şekilde, hiyerarşik bir insan toplumunun doğal ya da Tanrı'nın arzusu olduğu söyleniyordu. Bu toplumu geliştirmeye yönelik herhangi bir girişim de bu nedenle başarısızlığa, hem de felaketler getirecek bir başarısızlığa mahkûmdu; çünkü bu tür bir kibir hemen doğa ya da Tanrı tarafından cezalandırılırdı. Fransız Devrimi'nin trajedisi, döktüğü bütün kanla birlikte, bu farazi gerçeği ortaya koymuştu. Değişimin sadece yavaş ve tedrici bir "organik gelişme"nin sonucu olacağı, asla insanların müdahalesinin, hele de bir devrimin ürünü olamayacağı ilan ediliyordu. Bu ideolojiyi, amacı bu olmasa bile en etkili şekilde yayan kitap, Mary Shelley tarafından yazılan ve 1818 yılında yayımlanan *Frankenstein; Or the Modern Prometheus* idi. Bu "gotik" romanda, Dr. Frankenstein isimli bir bilim insanının deneyleri, onu dehşete düşürecek şekilde korkunç bir canavar üretir. Kıssadan çıkarılacak hisse şuydu: İlk olarak insan Tanrı'nın yarattıklarını ve sonuç olarak beşerî toplumu bile kurcalama hakkına sahip değildir; ikincisi Fransız Devrimi'nin büyük siyasi deneyinin Terör'ü doğurmuş olmasında şaşılacak bir şey yoktur!

Romantizm değişimden hoşlanmıyordu, hele hızlı değişimden hiç; ama Romantizmin altın çağında pek çok şey çok hızlı bir şekilde değişiyordu. On

dokuzuncu yüzyıl sadece ünlü sanayi devrimine değil, aynı zamanda makineleşme gibi etkenler sayesinde daha üretken ve dolayısıyla daha az emek yoğun bir hal alan tarım devrimine de tanıklık etti. Eş zamanlı olarak Avrupa bir demografik devrim, sonuçlarının burada ayrıntılandırılması mümkün olmayan göz alıcı bir nüfus artışı da yaşamıştı. Her hâlükârda, bütün bunlar kırsal kesimde bir demografik artık üretti. Bu kırsal yoksullar çareyi ya toprağın düşük fiyatlarla, hatta –örneğin bazı tarihçiler tarafından "Amerikan Holocaust'u adı verilen katliamlara maruz bırakılan yerlilerin toprakları biçiminde– tamamen ücretsiz elde edilebileceği Atlantik Okyanusu'nun diğer yakasında ya da İngiltere'deki Midlands ya da Almanya'daki Ruhr bölgeleri gibi bizzat Avrupa'da ortaya çıkmakta olan yeni sınai merkezlere göç etmekte aradılar. Yine de Avrupa işçi sınıfı uzun bir süre boyunca büyük oranda yoksul köylülerden oluşmaya devam edecekti. 1900'de, Almanların yüzde 36'sı, Fransızların ise yüzde 43'ü hâlâ geçimlerini tarımdan sağlıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Belçika'da faal nüfusun çeyreği köylülerden oluşmayı sürdürüyordu. Bu savaş sırasında, askerlerin çoğu da köylülerin arasından gelmişti. 1914-1918'de, sadece Fransız Ordusu'nda 3,7 milyon köylü görev yapacaktı![6]

Avrupa'da kırsal nüfusun büyük bir kısmı fabrikalarda iş bulmak üzere sanayi şehirlerine göç etti. Böylece şehirlerdeki çalışan nüfus on dokuzuncu yüzyılda çarpıcı bir artış gösterdi; ama 1789 Fransız Devrimi dönemindeki Parisli sankülotlar gibi "bağımsız" zanaatkâr ve küçük esnaf vs.'den ziyade giderek daha fazla düşük ücretli fabrika işçilerinden oluşuyordu. Bu fabrika işçileri Charles Dickens romanlarında çok canlı bir şekilde tasvir edilen meşum gecekondu mahallelerinde toplanmıştı. Fakat on dokuzuncu yüzyıl İngiliz işçilerinin kaderine ilişkin klasik bilimsel çalışma elbette Friedrich Engels tarafından 1844-45'te kaleme alınan *The Situation of the Working Class in England in 1844* (İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu) idi. Zanaatkârların aksine bu yoksul emekçilerin çocuklarından başka sahip oldukları hiçbir şey yoktu ve aslında bu dönemde ortaya çıkan ve içinde Latince *proles*, yani "döl", "evlat", "aile" sözcüğünün seçilebileceği meşhur "proleterler" teriminin anlamı da buydu.

Herkes sanayi proletaryasının aşırı yoksulluğunun farkındaydı. Ama bu konuda ne yapılabilirdi ki? Soyluluk ezelden beri halkın büyük bir bölümünün sefalet içinde debelendiğini izlemeye alışkındı ve bunda özellikle yanlış ya da alışılmadık bir şey görmüyordu. Kilise geleneksel olarak her zaman aramızda yoksulların olacağını (ve bunların kuşkusuz Tanrı'nın Cennetine gitmeyi hak edeceklerini) ama Hristiyan yardımseverliğinin bir miktar rahatlama sağlayabileceğini vaaz ederek bu tutumu onaylıyordu. Burjuvaziye gelince; dokunulmaz ideolojisi olan liberalizmden bir açıklama türetiyor ve hiçbir şeyin yapılamayacağı, zira piyasanın "görünmez elinin" kendi işini yaptığı konusunda ısrar ediyordu. Adam Smith'in Thomas Malthus gibi eğitimli meslektaşları,

yoksulluğun doğal nüfus artışının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu ileri sürüyordu. Sefaletin var olma sebebi sadece mevcut topraklara oranla çok fazla insanın bulunmasıydı; çünkü haddinden hızlı bir şekilde sayıları artan insanları beslemeye yetecek kadar yiyecek asla üretilmezdi. Bilhassa yoksullar çok hızlı ürüyordu –bir başka deyişle, yoksullar kendi sefaletlerinden sorumluydu– ve yoksulluk sorununun çözümü, bu yüzden yoksulların sayısının azaltılmasından geçiyordu. Devlet bu açıdan, örneğin göçü teşvik ederek ve aynı zamanda en ufak kabahatler için insanları Avustralya gibi uzak ceza kolonilerine gönderip yoksulların ortadan kaybolmasını sağlayarak imdada yetişebilirdi. Fakat yoksulların safları esasen verem gibi hastalıklar ve 1845-1850 "büyük kıtlığı" sırasında İrlanda'da olduğu gibi açlık nedeniyle seyreliyordu. Malthus hastalık ve yetersiz beslenmeyi Doğa Ana'nın fakirlerin sayısını azaltmak ve böylece sefalet sorununu çözmek için bulduğu "olumlu frenler" olarak görüyordu. Malthus'a göre bu olumlu frenlerden bir diğeri de yoksullar *ordusu*nun saflarını seyreltmeye yarayan savaştı. 1914'ten önceki yıllarda pek çok saygıdeğer şehirlinin, savaşın yoksulların ve dolayısıyla sefil, başa çıkılmaz ve tehlikeli insanların sayısındaki şişkinlik sorununa mükemmel bir Malthusçu çözüm sağlayabileceğine inandığını göreceğiz.

Yoksullar, bu nedenle Victor Hugo'nun *Sefiller* (*Les Misérables*) isimli anıtsal romanına esin kaynağı olan gerçekten sefil koşullarını sağaltmak için yalnızca kendilerine güvenebilirlerdi. Gerçekten de talihlerinden memnun olmaktan çok uzak oldukları aşikârdı. Proletarya Fransız Devrimi'ni feyz almış ve pek çok kez ve pek çok ülke, bölge ve şehirde mutsuz, isyankâr ve hatta zaman zaman –örneğin 1830'da Paris ve Brüksel'de ve 1848'de yine Paris'te ve birçok başka Avrupa kentinde– devrimci olduğunu göstermişti.

1815'ten sonra, zamanın Romantik ve muhafazakâr ruhuna rağmen, burjuvazi –küçük burjuvazi kadar büyük burjuvazi de– devrime hayırhah bakmaya devam etti ve bu sadece Fransa'yla sınırlı değildi. Waterloo'nun ardından restore edilen eski feodal düzeni yeniden devirmeye çalışmak için bir fırsat arıyordu. Tipik burjuva faaliyetlerinin, yani ticaret ve özellikle de sanayinin (bir başka deyişle kapitalizmin) hızla gelişmesiyle birlikte, artık giderek daha çok sanayicilerden oluşan büyük burjuvazi daha da zenginleşti. Bunun aksine, serveti toprak sahipliğine ve dolayısıyla en başta tarıma dayanan soyluluk, *görece* daha az zengin hale geldi. Bu arada görece modern ama aynı ölçüde görkemli evlerinde yaşadıkları şehirlerde ikamet eden burjuva "sanayicilerin" (ve bankacıların) aksine, toprak sahibi soyluluğun tarımla ilişkilendirilen ve ekseriyetle popüler televizyon dizisi *Downtown Abbey*'de karşımıza çıkan türde, atalarından kalan kırsal malikânelerde ikamet eden üyelerinden "tarımcılar" diye söz ediliyordu.[7]

Burjuvazi, Waterloo'nun hemen ardından gelen ve Almancada *Biedermeir* adıyla bilinen dönemde, daha ziyade ürkek ve yumuşak başlıydı. Bununla bir-

likte hızla büyük servetler biriktirdikçe, giderek kendine güvenen ve dolayısıyla siyasi ve iktisadi olarak daha hırslı bir sınıf olmaya başladı. Fransa'da burjuvazinin kampında devrimci ateş kısa süre içinde yeniden alevlendi ve bir kez daha gerekli fedakârlıkların büyük bir kısmını proletaryanın yaptığı 1830 ve 1848 devrimleri sayesinde Paris'te burjuva rejimleri kuruldu. "Yükselen burjuvazi" başka yerlerde de hırslarını ve devrimci enerjisini ortaya koydu. Örneğin ülkenin hızla sanayileşen güney kesiminde, 1830 yılında bir proleter ayaklanmasının yerel burjuvazi tarafından çalınarak sinsice bir "ulusal devrime" dönüştürüldüğü Hollanda Krallığı'nda yaşanan buydu. Sonuç aslında on altıncı yüzyıl hümanistlerinin Hollanda'dan söz ederken kullandıkları Latince bir sözcük olan Belçika adıyla anılacak yeni bir ülke oldu. Yeni ulus her ne kadar soyluluk ve Katolik Kilisesi ile işbirliği içinde olsa da kaderinde büyük burjuvazi tarafından yönetilmek vardı. Bu uzlaşı, soyluluğu ve Katolik Kilisesi'ni memnun eden bir yönetim biçiminde, yani başında (ihtida etmiş) Katolik bir kralın bulunduğu monarşide yansımasını buldu. Fakat bu, sanayicilere, bankacılara ve diğer üst orta sınıf mensuplarına uygun, son derece liberal bir anayasaya sahip, *anayasal* bir monarşiydi. Marx'ın Belçika'yı "kapitalistler için bir cennet" diye tarif etmesi tesadüf değildi.[8]

Sanayi devriminin açık ara en büyük ilerlemeyi kaydettiği ve üst orta sınıfın bu sayede son derece zenginleştiği Büyük Britanya'da da bu sınıf siyasi ve toplumsal yaşamda giderek daha önemli bir rol oynayabilir hale geldi. 1830'larda ve 1840'larda hayata geçirilen bir dizi reformun ardından, siyasi arenada Liberal Parti tarafından temsil edilen Britanya burjuvazisi, bir devrime başvurmak zorunda kalmadan siyasi etkisini ve toplumsal itibarını arttırmayı bildi. Fakat soyluluk, esasen bizzat monarşi ve üyeleri seçimle belirlenmeyen Lordlar Kamarası gibi kurumlar sayesinde en güçlü sınıf olmayı sürdürecekti. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca, diplomasi, ordu ve yargıda bütün kilit makamlar güvenli bir şekilde soyluluğun elinde kalmayı sürdürdü.[9]

Burjuvazi, Orta ve Doğu Avrupa'da, örneğin henüz birleşmemiş olan Prusya'da ve diğer Alman devletlerinde ya da Habsburg İmparatorluğu'nda aynı ölçüde başarılı değildi. Büyük devrimci yılda, yani "çılgın yıl" (*das tolle Jahr*) da denilen 1848'de Berlin, Viyana vb.'de patlak veren devrimler acı bir başarısızlığa uğradı. *Ancien régime*'in kralları ve soylu lordları kısa süreliğine paniğe kapıldılar; ama çok geçmeden kendilerini toparlayıp siyasi iktidar üzerindeki tekellerini korumayı başardılar. Rusya'daysa burjuvazi iktidardan pay koparmanın hayalini kurma fırsatını bile asla bulamadı.

İkinci Bölüm

SOYLULUK VE BURJUVAZİ: KARŞIDEVRİMCİ BİR ORTAKYAŞAM

1848 ve 1871'deki travmatik tecrübelerinin -önce "çılgın yıl"ın, sonra da Paris Komünü'nün korkunç yılının- ardından burjuvazi devrimci olmaktan çıkar ve karşıdevrimci kampta soyluluğa ve kiliseye katılır...

1815'ten sonra Avrupa burjuvazisi, geçici bir süreliğine terbiye edilmiş olsa da, liberal hedeflerine reformlar ya da eğer gerekirse devrimle ulaşmaya istekli ilerici ve devrimci bir sınıf olarak kalmıştı. Fakat diğer devrimci sınıfın, yani 1789'da yükün büyük bir kısmını sırtlamış olan Paris'in ve diğer büyük şehirlerin emekçi halkının aktif desteği olmadan burjuvazinin, 1830'da Fransa ve Belçika'da, 1848'deyse bir kez daha Fransa'da iktidara gelmesinin ya da en azından iktidardan büyük bir pay koparmasının mümkün olup olmadığı tartışmalıdır. *Ancien régime*'de, "alt sınıflar"ın hayatı için söylenebilecek tek şey, on yedinci yüzyılda yaşamış İngiliz filozof Thomas Hobbes'tan alıntı yapacak olursak "berbat, hayvani ve kısa" olduğuydu.[1] 1789 yazında ekmek, bulunması güç ve son derece pahalı bir mal haline geldiğinde, artık bu sefalete dayanamayan Paris halkı silaha sarılmıştı. Bu senaryo kendisini 1830 ve 1848 yıllarında da tekrarlayacaktı. Bu yıllarda da açlık ve genel olarak sefalet Parisli ve (1830'da Brükselli) "küçük insanların" büyük devrimci eylemlere kalkışmasını sağladı. Marx bunun üzerine düşünürken, artan sefaletin ya da "yoksullaşmanın" zorunlu olarak proletaryayı devrimin kollarına atacağı sonucuna varmıştı.

1830 devriminde burjuvazi hâlâ kolaylıkla devrimin gelişmesini ve sonucunu kontrol edebiliyordu. "Burjuva kral" olarak bilinen Louis-Phillippe'in büyük burjuva hükümdarlığını doğuran da bu oldu. Öte yandan devrimin başarıya ulaşmasını mümkün kılan "küçük" insanların eli boş kaldı. Fakat 1848'te Paris'te çok farklı bir devrimci senaryo ortaya çıktı. Devrim, alt sınıfların sadece soyluluğu değil, bizzat burjuvaziyi de iktidarı almakla tehdit ettiği gerçek bir *toplumsal* devrime dönüştü. Burjuvazi başına en kötüsünün gelmesini engellemek için gönülsüzce halkın bazı radikal taleplerini yerine getirmek zorunda kaldı. Genel oy hakkı kabul edildi ve bu kez kölelik nihai olarak kaldırıldı.

Fakat tıpkı Robespierre'in zamanında olduğu gibi, devrim daha da radikalleşme emaresi gösterdiğinde, burjuvazi bu kadarının yeterli olduğuna karar verdi. "Asileri" terbiye etmek için askerî birlikler harekete geçirildi, yeni bir *brumaire* tezgâhlandı ve koruyucu ellerini Fransız burjuvazisinin başının üstünde tutması için bir *deus ex machina* gibi sahnede yeni bir Bonaparte belirdi.

İlk Napoleon'un yeğeni olan III. Napoleon'un bu "İkinci İmparatorluğu" Fransa'da büyük burjuvazinin altın çağını başlattı. Fakat bu rüya kısa sürdü ve 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı'nda alınan küçültücü bir yenilginin ardından utanç verici bir şekilde sona erdi. Bir kez daha savaş devrime yol açtı ve bu devrim 1871 baharında ordu tarafından kanla boğulacak olan Paris Komünü biçiminde vücut buldu. Savaşın ve devrimin dumanı nihayet dağıldığında, Fransa yeni bir burjuva rejiminin, 1940'a kadar ayakta kalacak bir sistem olan Üçüncü Cumhuriyet'in boyunduruğuna girdi. Bu devlette, sadece üst değil aynı zamanda alt orta sınıf, yani küçük burjuvazi de siyaset alanında görece daha az olmakla birlikte söz sahibiydi. Fakat devlet idaresinde, diplomaside ve özellikle de orduda eski toprak sahibi ve esasen Katolik olan soyluluk kontrolü elinde tutmayı sürdürdü. 1914 yılında generallerin ve diğer subayların çok yüksek bir oranı hâlâ soylu kökenlerden geliyordu.[2]

Sadece Fransa'da değil, tüm Avrupa'da ve hatta uzaklardaki Birleşik Devletler'de bile, Paris Komünü hem soyluluk hem de burjuvazi açısından son derece travmatik bir olay olmuştu. Hayli etkili bir burjuva filozofu olan Friedrich Nietzsche tarafından "barbar kölelerin" işi olarak mahkûm edilen[3] Fransız başkentindeki bu ayaklanma, gerçek bir proleter devrimmiş gibi gözükmüştü. Genel olarak yetkililer bu denli kararlı bir şekilde müdahale etmemiş olsalardı yerleşik siyasi ve sosyoekonomik düzenin sonunu getirmiş olacağına inanıldı.[4] Her hâlükârda uluslararası burjuvazi, 1848 ve Paris Komünü devrimleriyle olan tecrübesinin sonucunda, artık devrimlere büyük bir kaygı ve dehşetle bakmaya başladı ve karşıdevrimci kampta soyluluğa ve kiliseye katıldı.

1848'e kadar burjuvazi ve proletarya karşıdevrimci soyluluğa ve kiliseye karşı sınıf mücadelesinde ilerici, hatta devrimci müttefikler olagelmişlerdi. 1871'den sonra, burjuvazi ve soyluluk, proletaryaya ve genel olarak halk kitlelerine karşı muhafazakâr ve karşıdevrimci ortak bir cephe oluşturdular. "Sanayi devrimi," diye yazar Alman tarihçi H. W. Koch,

> Sadece yeni bir orta sınıf yaratmakla kalmadı, aynı zamanda zaman içinde kendi siyasi ve toplumsal taleplerini dile getirmeye başlayan, giderek büyüyen bir şehir proletaryası da yarattı. Bu yeni işçi sınıfı karşısında liberaller siyasi ve toplumsal statükoyu savunmaya başladı ve bunun sonucunda muhafazakâr ve gerici olarak görünmeye mahkûm oldular.[5]

Gerçekten de burjuvazi artık muhafazakâr ve gericiydi. 1848'deki devrimci yılın ve kuşkusuz 1871 Paris Komünü'nün ardından Avusturyalı-Amerikalı ik-

tisatçı ve siyaset bilimci Joseph Schumpeter'in adlandıracağı şekliyle, iki "mülk sahibi sınıf" arasında bir tür ortaklık ya da "aktif ortakyaşam" kuruldu.[6] Pek çok açıdan, geleneksel üst sınıf, yani soyluluk ve orta sınıfın üst katmanı, yani büyük burjuvazi, tek bir üst sınıf ya da "iktidar seçkinleri" olarak birleşiyordu. Bu, siyasal düzlemde soyluluğun muhafazakâr (ve/veya Hristiyan), büyük burjuvazininse liberal partileri tercih etmesine rağmen böyleydi. (İtalyan tarihçi ve filozof Domenico Losurdo bu bağlamda "eski ve yeni hâkim sınıfların kaynaşmasından (*fusione tra vecchia e nuova dominante*) söz eder.)[7] Bu ikisini birleştiren şey potansiyel olarak devrimci bir "alt sınıf" olan proletarya karşısında duydukları ortak korku, hatta nefretti. Bu sınıftan artık giderek daha sık "tehlikeli sınıflar" (*classes dangereuses*) ya da "değersiz çokluk" şeklinde söz edilecekti. Son olarak, mülk sahibi sınıfların devrim karşısında duydukları büyük korkunun kendi imtiyazlarının altını oyabilecek her tür reforma karşı dişini tırnağına takarak mücadele etme konusundaki kararlılıkla el ele gittiğini belirtmek de önemlidir. Reformların pek çoğu, ama özellikle de radikal reformlar söz konusu olduğunda durum böyleydi. Öte yandan, ılımlı türdeki reformların, radikal reformları, her şeyden önce de devrimleri engelleme amacına hizmet ettikleri sürece kabul edilebilir oldukları düşünülüyordu. Birazdan *savaşın* reformlara ve devrime karşı mücadelede etkili bir strateji olarak değerlendirildiğini ve Birinci Dünya Savaşı'nın bu bakışla anlaşılması gerektiğini göreceğiz.

Soyluluk ile burjuvazi arasında ortaya çıkan *modus vivendi* [geçici çözüm] bu iki sınıfın toplumsal ve iktisadi olarak "iç içe geçmesiyle" kol kola gitti. Aristokratlar büyük burjuvazinin mensuplarıyla evlendi, büyük burjuvalar da aristokratlarla. Zaman zaman burjuvazinin meziyetli üyeleri soyluluğa "yükseltildiler" ve böylece eski aristokrasinin "burjuvalaşmasına" (*embourgeoisement*) katkıda bulundular. Aristokratlar da giderek daha çok, özellikle de sahip oldukları geniş arazilerinde sanayi açısından önemli madenler bulunduğu ortaya çıktığında sınai projelere yatırım yaptılar. Diğer yandan, hali vakti yerinde şehirliler sık sık servetlerinin bir kısmını geniş kırsal arazilere, prestijli kır evlerine ve diğer toprak ya da "gayrimenkul" mülk biçimlerine yatırdılar. (Eskiden soyluluğun tekelinde olan bu tür bir mülkiyet, esas ve gerçekten meşru servet biçimi olarak görülmeye devam etti ve bu nedenle "*real estate*" [gerçek mülk] olarak adlandırıldı.) Her hâlükârda proletaryanın bakış açısından, büyük burjuvazi ve soyluluk bundan böyle zengin ve güçlülerden, "plütokratlardan" oluşan tek bir üstün sınıf teşkil ediyordu.[8]

Büyük burjuvazi sahip olduğu büyük zenginlikten ötürü, tartışmasız bir şekilde soylulukla birlikte *hâkim sınıfın* bir parçasını oluşturuyordu; ama zorunlu olarak *yönetici sınıfın* yani siyasi iktidarı kullanan sınıfın bir parçası değildi. Başka bir deyişle, her yerde burjuvazi kayda değer (ve giderek artan) bir *iktisadi* ve *mali* iktidarı elinde tutarken, her zaman *siyasi* iktidarın büyük bir kısmına

sahip değildi ve pek çok yerde siyaseten konuşacak olursak neredeyse kudretsizdi. Burjuvazi Fransa'da, Belçika'da ve Büyük Britanya'da hem hâkimdi hem de yönetiyordu ama soylulukla ortaklık içinde. Fransa'da bile soyluluk bir dizi devrime rağmen tasfiye edilmiş olmaktan uzaktı. Sınai üst orta sınıf, sadece Atlantik Okyanusu'nun öte yakasındaki Birleşik Devletler'de, 1861-1865 iç savaşı sırasında "tarımsal rekabeti", yani güney devletlerindeki büyük toprak sahiplerinden, köle sahibi "pamuk baronlarından" oluşan yarı aristokrasiyi tasfiye etmesinin ardından siyasi iktidar üzerinde tekel kurmayı başarabilmişti. Diğer her yerde –örneğin devasa Alman, Rus ve Habsburg İmparatorluklarında– soyluluk tek yönetici sınıftı ve öyle olmayı da sürdürüyordu.

Arno Mayer'ın ilk kez 1981 yılında yayımlanan dikkate değer çalışması *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*'da [Eski Rejimin Sürekliliği: Büyük Savaş'a Doğru Avrupa] vurguladığı gibi, Avrupa'da soyluluğun genel olarak siyasi ve toplumsal düzlemde gidişatı belirlemeyi sürdürdüğü söylenebilir. "Bu soylu yönetici sınıf," diye yazar Mayer, "aydınlanmanın farklı derecelerindeki mutlakıyetçi otoriter sistemlerin" duvarlarının arkasına sıkıca siper almıştı "ve başında kalıtsal hükümdarlar bulunuyordu." Mayer'a göre bu sınıf aynı zamanda koşulsuz bir şekilde kendisi de büyük bir toprak sahibi olan ve piskoposları ve diğer yüksek rütbeli papazları ya da "prensleri" genellikle soylu ailelerin çocukları arasından çıkan kilise tarafından destekleniyordu. Mayer, "toplum giderek daha çok burjuvalaşırken ... siyasi düzenin feodal olarak kaldığını" belirten Friedrich Engels'e atıfta bulunur.[9]

Siyasi sistemin esasen feodal olarak kaldığı yerler bilhassa Almanya ve –1867'deki *Ausgleich* ya da "uzlaşı" adı verilen büyük anayasal reformun ardından Avusturya-Macaristan, Tuna Monarşisi ya da İkili Monarşi olarak bilinen– Habsburg İmparatorluğu idi. 1848 yılında, Berlin ve Viyana'da, burjuvazi hâlâ liberal bir cumhuriyetin hayalini kuruyor ve barikatları dolduruyordu. Fakat bu "çılgın yıl"ın ardından devrimci özlemlerini terk etti ve karşıdevrimci bir rotada karar kıldı. Soyluluk bu sayede, bir yandan aristokratların star ve kahraman olarak görüldüğü operetlere yansıdığı üzere kültürel düzlemde atmosferi belirlerken, diğer yandan siyasi ve askerî iktidar üzerindeki tekelini sürdürebildi. Almanya'nın burjuva sanayicileri içinse Arno Mayer "[sosyalizmin yükselişini] açık ve güncel bir tehdit olarak algılar algılamaz, siyasi iktidardan yeni elde ettikleri maddi konumlara uygun bir pay elde etme teşebbüslerinden geriye kalandan da fiilen vazgeçtiler" gözleminde bulunur.[10] Orta Avrupa burjuvazisi bundan böyle iktisadi uğraşına, servet birikimine, aslında diğer tüm ülkelerdeki sınıfdaşlarının da ana kaygısı olan ünlü "birikim süreci"ne yoğunlaştı. Alman ve Avusturya-Macaristan üst orta sınıfını buna sevk eden kuşkusuz proleter devrimden duyduğu korku ve su götürmez bir karşıdevrimci ehliyete sahip aristokratlar tarafından yönetilen otokratik monarşist bir devletin bu

tehlikeye karşı en iyi güvenceyi sağladığını idrak etmesiydi. "Toplumumuzda barışı idame ettirmek için," diye yazıyordu ünlü tarihçi Heinrich von Treitschke 1869'da, "güçlü bir monarşiye ihtiyacımız var."[11]

Soylulukla büyük burjuvazi arasındaki bu yeni *modus vivendi*'yi en iyi temsil eden siyasi sistem, şüphesiz 1871 yılında doğan ve yıllar boyunca Otto von Bismarck tarafından demir bir yumrukla yönetilen yeni Alman İmparatorluğu'ydu. Bu devlette, esasen bizatihi Bismarck gibi Prusyalı Junkerler tarafından temsil edilen tarımsal soyluluk, siyasi, bürokratik, yargısal ve askerî iktidarı tekeline almış ve toplumsal, kültürel ve entelektüel düzlemlerde gidişatı belirlemeyi sürdürmüştü. Fransız siyaset bilimci Nicos Poulantzas'ın da belirttiği gibi, Almanya'da hâkim olan şey,

> soyluluğun militarizm, devletin ve üst sınıfların otoritesine duyulan saygı, toplumsal disiplin, Hristiyan inancı vb. ile karakterize olan feodal ideolojisiydi; diğer yandan bu Almanya'da Avrupa bağlamında par excellence burjuva ideolojisi olan "liberalizm", kök salmak için asla en ufak bir şans bulamadı.[12]

Bununla birlikte, aynı esnada devlet üst orta sınıfın ve özellikle de Krupp gibi sanayicilerin devlet siparişleri –örneğin toplar!– sayesinde göz alıcı bir şekilde zenginleşmesini ve zaman zaman soyluluk unvanının elde edilmesiyle kayda değer bir toplumsal prestijin sefasını sürmesini mümkün kılmıştı. Bizzat Bismarck bu tarımla uğraşan aristokratlarla sanayici büyük burjuvalar arasındaki *modus vivendi*'yi "demirle çavdarın evliliği" şeklinde tarif etmişti. Liberal tercihlerine rağmen Almanya'nın sanayicileri (ve finansçıları) böylece Bismarkçı devletin feodal siyasi sistemine rıza gösterdiler. Devletin içeride düzeni sağladığı otoriter yöntemlerden ve "demir şansölye"nin büyük ve kudretli bir Alman imparatorluğu yaratmasına izin veren, kendilerinin de hatırı sayılır avantajlar sağladıkları saldırgan dış politikası ile savaşlardan da son derece memnun kaldılar. (Büyük Savaş'ın ardından Almanya liberal ve görece demokratik bir cumhuriyete dönüştüğünde, ülkenin büyük sanayicilerinin ve bankacılarının önemli bir kısmı 1914 öncesi otoriter imparatorluğa büyük bir özlem duyacaklardı.)

Soyluluk ister siyasi düzleme hâkim olsun, isterse Fransa'da olduğu gibi büyük burjuvazinin küçük ortağı haline gelsin, Avrupa'nın her yerinde bu iki sınıf artık karşıdevrimci davanın hizmetinde yakın bir işbirliği içine girmişti ve feodal-burjuva devletler bu iki sınıfın çıkarlarını savunmak ve güçlendirmek için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. Soyluluk ile burjuvazi arasında önemli görüş farklılıkları varlığını korudu. Örneğin tarımsal ürünlerin ithalatı konusunda, tarım kökenli muhafazakârlar kendi tarımsal ürünlerinin fiyatlarını korumak için yüksek gümrük vergilerinin sürdürülmesini isterken, liberal sanayiciler gıda maddelerinin fiyatlarını düşürmek ve böylece işçilerine daha düşük ücretler ödeyebilmek için bu tür vergilerin kaldırılmasını tercih ediyorlardı.[13] Fakat

daha da önemli olanı, soylulukla üst orta sınıfın "mantık evliliğinin" himayesinde, Avrupa devletlerinin her iki sınıf açısından da özellikle kârlı olduğu görülen bazı projelerin altına girmeleriydi.

On dokuzuncu yüzyıl sanayi devrimi çağıydı ve ayırt edici özelliği bu tür bir devrimi tecrübe eden bütün ülkelerin yaşadığı hızlı iktisadi büyümeydi. Bu başta Batı Avrupa, özellikle de Büyük Britanya, Fransa ve Belçika, ama aynı zamanda Orta Avrupa, yani Almanya açısından da geçerliydi. Bu gelişmenin semptomlarından biri, 1870'lerde yeni türde bir iktisadi krizin, sınai üretkenlikteki artışı yansıtan bir krizin ortaya çıkışı oldu. Sanayi öncesi, esasen tarıma dayanan ekonomilerin tipik özelliği, yetersiz üretim krizleri olagelmişti. Bunlar, arzın talebi karşılamadığı, sonunda açlık ve hastalıkları tetikleyen her türlü kıtlığı üreten durumlardı. Eski tipteki bu krizler 1840'larda İrlanda'da (ünlü patates kıtlığı), 1860'larda İspanya'da ve 1890'larda Rusya'da görülmeye devam etti. Öte yandan, esasen sanayiye dayanan, giderek daha üretken hale gelen bir ekonominin özelliği olan yeni tip iktisadi kriz, arzın talebi aştığı, bu yüzden işlerde durgunluğa ve hatta iflaslara, işten çıkarmalara, ücret kesintilerine, işsizliğe vs. yol açan bir *aşırı üretim* kriziydi ve öyle olmaya da devam etmektedir. Bu alım gücünde bir düşüşe ve talebin daha da daralmasına yol açar.

Bu ikinci kriz tipi kendisini ilk olarak 1870'lerde gösterdi ve bu "bunalım" önemli sonuçlara yol açtı: İlk olarak en azından en gelişmiş olan ülkelerde, yani Batı ve Orta Avrupa ile ABD'de sayısız küçük sınai üretici krizin kurbanı oldu ve iktisadi alandan kayboldu. Sanayi alanı artık, çoğu birleşmiş anonim şirketlerden ya da "korporasyonlar"dan oluşan görece sınırlı bir devasa işletmeler grubunun yanı sıra kartel adıyla bilinen şirket ortaklıklarının ve elbette büyük bankaların hâkimiyeti altındaydı. Bu "büyük oğlanlar" birbirleriyle rekabet içindeydi, fakat aynı zamanda hammaddeleri paylaşmak, fiyatları belirlemek ve teorik olarak "serbest" bir piyasada rekabetin getirdiği dezavantajları mümkün olduğunca sınırlamak için başka yollar bulmak –ve yabancı rakipleri ve elbette kendi işçilerine ve diğer çalışanlara karşı kendi ortak çıkarlarını saldırgan bir şekilde savunmak– amacıyla giderek daha fazla anlaşma yapıyor ve işbirliğine gidiyorlardı. Bu sistemde büyük bankalar önemli bir rol oynuyordu. Büyük ölçekli sanayi üretiminin ihtiyaç duyduğu krediyi sağlıyor ve aynı zamanda mega kârların ürettiği sermaye fazlalarını yatırmak için bütün dünyada fırsatlar arıyorlardı. (Bu bağlamda sömürgelerin –ve "yarı-sömürgelerin"– sadece hammadde ve ucuz emek gücü kaynağı mamul sınai ürünler için pazar olarak değil, aynı zamanda sermaye yatırmak için kârlı fırsatlar sunan bölgeler olarak da önem taşıdığı vurgulanmalıdır.) Büyük bankalar böylece şirketlerin ortakları, hatta sahipleri ya da hiç değilse büyük hissedarları haline geldi. Kapitalizmin bu yeni aşaması, yoğunlaşma, jigantizm, oligopoller ve hatta tekellerle karakterize ediliyordu. "Emperyalizm"

terimi Büyük Britanya gibi dünya imparatorluklarının kurulmasıyla ilişkili olarak halihazırda kullanıma girmişti; ama kapitalizmin bu tezahüründen bu ifadeyle söz edecek kişi Lenin'di.

Sınai ve mali burjuvazi o güne dek devlete iktisadi yaşamda asgari bir rol, bir "gece bekçiliği" rolü atfeden Adam Smith'in liberal, bırakınız yapsınlarcı düşüncesine son derece bağlı kalmıştı. Ancak devletin rolü, örneğin Krupp tarafından üretilen silah ve diğer askerî mühimmat gibi sınai ürünlerin alıcısı olarak gittikçe önem kazanıyordu. Serbest piyasa ve serbest rekabete dair klasik liberal dogmayı ihlal etse bile, mamul malların ithalatına yönelik gümrük vergileri aracılığıyla ülkenin şirketlerini dış rekabete karşı korumak için devletin müdahalesine de bel bağlanıyordu. Böylece her yerde birbirine karşı acımasız bir rekabet içine giren "ulusal ekonomik sistemler" ya da "ulusal ekonomiler" ortaya çıktı.[14] Bu tür bir "post kavgası"nın en iyi bilinen örneği sınai süper güç haline gelen Büyük Britanya ile sınai gök kubbenin yükselen starı olan Almanya arasındaki rekabetti. İngiliz tarihçi Neil Faulkner'ın kısa süre önce "1914'teki Avrupa krizinin ana ekseni" olduğunu iddia ettiği bu rekabet özellikle şiddetliydi ve bu iki ülke arasında 1914 yılında bir savaşın çıkmasına yol açacaktı. Fakat Faulkner aynı zamanda "dev tekellerin büyümesinin ve sanayi, banka ve devlet sermayesinin kaynaşmasının milliyetçiliklerin rekabet ettiği tehlikeli bir dünya" yarattığını ve bunun "Birinci Dünya Savaşı'nın en köklü nedeni olduğunu" da vurgulamıştı.[15]

İktisatçılar tarafından "müdahalecilik" ya da "devletçilik" olarak adlandırılacak olan devlet müdahalesi aynı zamanda hammadde kaynaklarına, yeni pazarlara ve ucuz emek gücüne erişim açısından da zorunluydu. On dokuzuncu yüzyılda sanayiciler çoktan bugün de olmaya devam ettikleri şeye, yani "hammadde avcılarına"[16] ve "pazar fatihlerine" dönüşmüşlerdi ve hammadde avlamak ve dünyanın her yerinde kendileri için pazarlar fethetmek için devlete güveniyorlardı. Dahası, büyük toprak sahipleri gibi sanayiciler de her zaman mümkün olan en ucuz emek gücünün peşindeydi. Bu açıdan kölelik uzun bir süre yararlı olmuştu, ama on dokuzuncu yüzyıl ilerledikçe burada incelenmesi mümkün olmayan nedenlerle ilga edilmesi gerekmişti.[17] Uyanık İngilizlerin kötü şöhretli "coolie" sistemini hayata geçirmeleri, yani Hintli ve Çinlileri Karayipler'deki şeker plantasyonlarında çalışmak gibi yıpratıcı ya da Kanada'daki Rocky Dağları'nda demiryolu inşası gibi zor, pis ve/veya tehlikeli işleri yapmaları için İmparatorluğun herhangi bir yerine sistematik olarak göndermelerinin nedeni buydu. Hindiçin'de Fransızların, Endonezya'da Hollandalıların ve Kongo'da Belçikalıların yaptığı gibi diğer Avrupalı sömürgeci güçler benzer şekilde bu tür bir yarı-kölelik biçiminin keyfini sürdüler.

Ucuz emek ve hammaddeler genellikle sanayileşmiş ülkelerde yeterli miktarda ya da yeteri kadar ucuza bulunmayan çok değerli varlıklardı ve bu ülkele-

rin iç piyasaları birikmiş sermayenin kârlı bir şekilde yatırıma dönüştürülmesi için yeterince fırsat sunmuyordu. Bu nedenle sanayiciler ve bankacılar devletin aynı zamanda bu tür yatırımlar için hâlâ kayda değer bir potansiyelin mevcut olduğu bölgeler üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak denetim kurarak bu sorunu çözmeye çalışmasını takdirle karşıladılar. Mümkün olan yerlerde komşu topraklara gidildi. Bu tür bir hareket tarzı, uzun bir süre boyunca "sınırdan" Pasifik Okyanusu kıyılarına kadar uzanan Yerli Amerikalıların topraklarına el koyan ve ayrıca komşu Meksika'dan da büyük bir toprak parçasını ele geçirmeyi başaran Birleşik Devletler'in uzmanlığı olagelmişti. Fakat Avrupa'da bu tür göz alıcı kazanımlar ancak rüyaları süsleyebilirdi. Aslına bakılırsa o dönemde Amerika'nın "Vahşi Batı"yı fethinden esinlenerek Avrupa'nın engin doğu topraklarında benzer büyük ölçekli fetihlerin hayalini kuran, bir başka deyişle efsanevi Ortaçağ Alman *Drang nach Osten*'inin yeni bir versiyonunu düşleyen çok sayıda Alman vardı. Sonuç olarak, 1914 yılında Doğu Avrupa'daki toprak ilhakları Almanya'nın uzun savaş hedefleri listesinden eksik olmayacaktı. 1918'deki yenilginin ardından bile, doğudaki toprak fetihleri rüyası Adolf Hitler'in Avrupa'nın doğu sınırlarında Alman halkı için bir "yaşam alanı" (*Lebensraum*) fethetme tutkusunda yaşamaya devam edecekti. Hitler 1889'da İkili Monarşi topraklarında, ama Alman sınırı yakınlarında doğmuştu ve kendisini üreten çağın ve toplumun bir çocuğuydu.

Bununla birlikte uzak diyarlarda, özellikle de Afrika'da büyük toprak kazanımlarının hayalini kurmak genellikle daha gerçekçiydi. Dünyanın bu kısmı bakır ve kauçuk gibi önemli hammaddelerle ve kahve, muz ve Avrupa'nın büyük bir iştah, hatta bağımlılık geliştirmekte olduğu egzotik gıdalar gibi etkileyici niceliklerdeki metalarla bol miktarda kutsanmıştı. Bu bölgede yaşayan milyonlarca yerli de bir maden ya da plantasyonda beyaz adam için köle gibi çalışarak memnuniyetle karşılık verecekleri İngiliz ya da Fransız kültürünün ya da Hristiyan dininin faydalarından yararlanma fırsatını arzuluyormuş gibi görünüyordu. Dahası, Afrika'nın hemen hiçbir yerinde Avrupalıların sömürgeci nüfuzuna etkili bir direniş göstermeye muktedir herhangi bir büyük ve güçlü devlet bulunmuyordu (bu kuralın tek istisnası, işgalci bir İtalyan Ordusu'nu 1896'da Adowa'da yenilgiye uğratan Etiyopya'ydı).

Böylece on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında –özellikle de son yirmi yılında, kapitalizmin yükselen emperyalist veçhesi sayesinde– Avrupalı güçler ve Atlantik ötesi bir "yeni Avrupa" olan ABD, dünyanın hemen her yerinde devasa topraklar üzerinde denetim kurdular. Ünlü "Afrika'nın paylaşılması" ve Batı Amerika'nın fethi bunun en çarpıcı örnekleriydi. Fakat büyük güçler arasındaki emperyalist rekabet, kaçınılmaz bir şekilde Faulkner'ın "emperyalist bir savaş" dediği Büyük Savaş da dahil olmak üzere savaşlara yol açtı.[18] Öte yandan, emperyalist özlemler aynı zamanda büyük emperyalist oyundaki oyuncular

arasında kısa ve hatta uzun vadeli ittifaklara da esin kaynağı oldu. Birazdan emperyalist rekabet, ittifaklar ve savaş konusuna yeniden döneceğiz.

Özünde burjuva olan Üçüncü Cumhuriyet Fransası, son derece feodal bir nitelik taşıyan Bismarck Almanyası ve yarı burjuva yarı feodal Büyük Britanya Afrika'nın büyük bir kısmının ve dünyanın geri kalanının büyük bir bölümünün sömürgeleştirilmesi yarışında hevesle yer aldılar. Fakat hepsi aynı ölçüde başarılı olamadı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Büyük Britanya 12 milyon, Fransa 9 milyon kilometre kare toprak kazanırken, Almanya "sadece" 2,5 milyon kilometre kare toprak elde edebildi. Her hâlükârda, sömürgeleriyle birlikte bütün Avrupalı güçler 1878 yılında gezegendeki karaların en az yüzde 67'sini işgal etmişti ve 1914'e gelindiğinde bu rakam yüzde 84'e çıktı.[19] Bütün Avrupa devletlerinde burjuvazi hem sanayi hem de daha genel olarak "ulusal ekonomi" açısından emperyalizmin önemli hammaddeler, münhasır pazarlar ve devasa bir ucuz emek gücü havuzu biçiminde sunduğu faydaları kavramıştı.

Uzaklardaki toprakları fethetmek için bir orduya, insanları ve malları getirip götürmek için de bir donanmaya ve ticaret filosuna ihtiyaç vardı. Dik kafalı yerlileri terbiye etmek için gereken modern silahlar da aynı ölçüde faydalıydı. Bunun hem soyluluk hem de burjuvazi için bir nimet olduğu ortaya çıktı. Giderek artan modern silah üretimi, en göze çarpan örneklerden biri olan Krupp benzeri sanayicilere eşi benzeri görülmemiş kârlar getirdi. Bu döneme gelindiğinde, daha sonraları "askerî-sınai kompleks" adı verilecek olan, silahların üretim ve satışıyla orduların genişlemesinde ortak çıkarı bulunan özel girişimcilerle devlet bürokrasileri, sanayicilerle bankacılar ve hem soylu hem de üst orta sınıf kökenli siyasi ve askerî liderler arasında bir bağ ortaya çıkmıştı bile. Bu, Krupp gibi burjuva sanayiciler için sipariş ve kârlara dönüşürken, soyluluk –yani tüm Avrupa ülkelerindeki geleneksel askerî sınıf– için kariyer, terfi ve şan anlamına geldi.

Başka yerlerde de görülmekle birlikte en çok Afrika'da cereyan eden sömürge yarışı kuşkusuz ülkeler, özellikle de büyük güçler arasındaki rekabeti ve gerilimleri körükledi. 1898 yılında Britanya ve Fransa uzaklardaki Sudan'ın Faşoda şehrinde tehlikeli bir şekilde savaşın eşiğine geldi. Sömürge elde etme yarışı, Afganistan gibi Britanya Hindistan'ı ile sınırlara sahip Orta Asya topraklarında Büyük Britanya ile Rusya arasında da muazzam gerilimlerin ortaya çıkmasına neden oldu. 1914'te İngilizlerin, sömürge yarışında önemli bir rakip olmayan Almanya'ya karşı Fransa ve Rusya'nın yanında savaşa girmesi son derece dikkat çekiciydi. Bunun neden böyle olduğunu daha sonra göreceğiz.

Her hâlükârda, emperyalist iştahın Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rol oynadığı aşikârdır. Aslına bakılırsa bu savaş emperyalist kökenleri sayesinde bir *dünya* savaşına dönüşmüştü. Avrupa'nın büyük güçleri en göz alıcı şekilde Avrupa'da karşı karşıya gelmiş olsa da, birbirlerinin Afrika, Ortadoğu ve hatta Çin'deki sömürgelerinin üzerine birer akbaba gibi üşüşe-

ceklerdi. Sonunda, Versay'da [Versailles] sadece Almanya'nın eski sömürgelerinden müteşekkil görece mütevazı ganimetleri değil, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Ortadoğu'nun petrol zengini bölgelerini de bölüşüp, üzerlerinde hak iddia edeceklerdi.

Avrupa'nın hemen her yerinde neden askeriye lehine sistematik ve saldırgan bir şekilde propaganda yapıldığını, Afrika'nın paylaşılması ve buna eşlik eden silahlanma yarışı bağlamında anlayabiliriz. Toplum askerileştiriliyordu. Krallar, imparatorlar ve diğer siyasi liderler halkın karşısına göz alıcı üniformalar içinde, başlarında parlak miğferlerle, göğüsleri madalyalarla dolu bir şekilde bir dövüş horozu gibi çıkmakla gurur duyuyorlardı.[20] Genel olarak üniformalı insanlar prestij saçıyor ve kadınlar konusunda kayda değer bir başarı sergiliyorlardı. Özellikle garnizonlara ev sahipliği yapan çok sayıda kentte meydan ve caddeler sık sık askerî geçitlere sahne oluyor, askerî bandolar kentlileri büyülüyor ve peşlerine coşkulu çocuklar takılıyordu. Almanya'da, askerlik hizmetinin ardından üst orta sınıf mensupları yıllar boyunca yedek subay olarak kalmayı sürdürüyor ve bu sayede üniformalarını giymeye bayıla bayıla devam edebiliyorlardı. Fakat en önemlisi, ordunun ulus için bir "talim okulu" olarak rağbet görmesiydi. Başka bir deyişle zorunlu askerlik hizmeti, askere alınanlara hem ordudaki hem de diğer "üstlerine" karşı saygı ve itaatkârlık aşılamak ve böylece onların müesses nizamla daha iyi bütünleşmelerini sağlamak için kullanılıyordu. Eric Hobsbawm'ın yazmış olduğu gibi:

> Hükümetler ve hâkim sınıflar için ordular sadece iç ve dış düşmanlara karşı kullanılacak kuvvetler değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasi düzenin altını oyan kitle hareketlerine tedirgin edici sempatiler besleyen yurttaşların sadakatini ve hatta etkin heyecanını sağlamanın araçlarıydı. İlkokulla birlikte askerlik belki de devletin doğru medeni davranışların aşılanması ve özellikle de bir köyün sakinlerinin bir ulusun (yurtsever) yurttaşlarına dönüştürülmesi için devletin kullanabileceği en güçlü mekanizmaydı.[21]

Burada Hobsbawm tarafından kullanılan dil, modern toplum bilimcinin nesnel gözükme çabasını yansıtır. Fakat eleştirel bir çağdaş gözlemci ve militarizmin ünlü bir eleştirmeni olan Alman sosyalisti Karl Liebknecht, askerliğin en azından kendi yurdu olan Almanya'da oynadığı bu tür bir role ilişkin tasvirinde çok daha az hayırhahtı. 1907 yılında bir kitapçıkta militarizmin sınıf hegemonyasının bir aracı olmasına dair şunları yazmıştı:

> Bu şekilde [yani askere almakla], hayvanları evcilleştirdikleri gibi insanları evcilleştirmeye çalışırlar. Askere alınanlar uyuşturulur, kafaları karıştırılır, ezilir, hapsedilir, sürüklenir, dövülür. ... Böylece yıkıcı olan her tür şeye karşı bir kale inşa edilir. ... Gerekli itaat ve tevekkülün aşılanması hedefine, kurallara koşulsuz itaat, demir disiplin ... kısacası farkında olsun ya da olmasın, düşündüğünde ya da eyleme geçtiğinde onu demir bir pençe içinde tutacak her tür şey aracılığıyla ulaşılır.[22]

Almanya doğal olarak *par excellence* militarist ülkeydi. Son derece muhafazakâr bir subay sınıfı, Alman Ordusu üzerinde tam bir kontrole sahipti ve genç işçileri her tür yıkıcı fikirden arındırmak ve askere alınan kişileri uysal birer tebaaya dönüştürmek için askerliğin sunduğu fırsattan yararlanıyordu. Sonuç ordunun grevcileri, göstericileri ve müesses nizama karşı bir tehdit olarak görülen diğer plebleri terbiye etmenin son derece faydalı bir aracı olmasıydı.[23]

Büyük Britanya'da mevcut olan gönüllü askerlik bile potansiyel olarak dik kafalı alt sınıfların toplumsallaşmasına katkıda bulunuyordu. Orduda görev yapmak yüksek ücretli ve birçok açıdan pek de hoş bir tecrübe değildi; ama pek çok kişiye işsizlikten ya da bir Newcastle madeninde veya Manchester pamuklu kumaş imalâthanesinde aynı ölçüde düşük ücretli, genellikle sağlıksız ve tehlikeli bir işte çalışmaktan daha çekici bir seçenekmiş gibi görünüyordu. Ayrıca yiyecek ve kalacak yer de dahildi ve insana dünyanın uzak köşelerini ziyaret etme fırsatı da sunuyordu. En azından mütevazı kökenlerden gelen delikanlılar için daha çekici bir başka seçenekse, astsubay olarak kariyer yapma ihtimaliydi. Alt sınıflardan gelen sayısız kişi, sadece proleterler değil alt orta sınıfa mensup olanlar da, bu şekilde mevcut siyasi ve sosyoekonomik sisteme dahil edilmişti. Büyük Britanya için devasa bir imparatorluk fetheden ordularda görev yapanların, kendi ülkeleri henüz ilk safhasında, yani İngiliz feodalizminin Ortaçağ'daki genişlemesi sırasında aynı emperyalizmin kurbanı olmuş olsalar da esasen İskoç ve İrlandalılardan oluşması bir tesadüf değildir. (Amerikalı siyahlar ve Hispanikler de benzer şekilde dünyanın her yerinde Birleşik Devletler'in çıkarlarını "savunmak" için şu anda iş başında olan Deniz Piyadeleri'nin ve diğer birliklerin insan gücünü sağlarlar.)

Ordunun insan örgütlenmesinin *nec plus ultra*'sı [en yüksek noktası], diğer örgütlenmelerin öykünmesi gereken bir model olarak ilan edildiği tek yer kuşkusuz Almanya değildi. 1908 yılında Robert Baden-Powell tarafından kurulan Erkek İzciler [*Boy Scouts*] ve hatta 1865 yılında kurulmuş olan Kurtuluş Ordusu [*Salvation Army*] gibi hayır kuruluşları bile ordu model alınarak tasarlanmıştı ve fabrikalarda işçiler giderek daha fazla "sanayinin askerleri" olarak muamele görüyor, yani alt ve üst düzey yetkililerden oluşan –ordudaki erbaş, astsubay ve subaylara denk düşen– bir hiyerarşinin denetimine ve Marx'ın 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'da dile getirdiği gibi bir yarı-askerî disipline tabi tutuluyorlardı.[24] Askerî tarzdaki bu işçi disipliniyle, sadece son derece disiplin altına alınmış olmanın avantajını taşımakla kalmayan, aynı zamanda çok da ucuz bir emek türü teşkil eden zorunlu emek örgütlenmesi arasında sadece bir adım vardı. Zorunlu emek Kongo'dan Vietnam'a sömürge ülkelerinde yaygın bir ölçekte kullanıldı ve Büyük Savaş sırasında bizatihi Avrupa'da, örneğin Alman işgali altındaki Belçika'da görüldü.[25]

Avrupa burjuvazisinin, devlet müdahalesinin ve her ülkede ulusal bir ekonominin ortaya çıkmasının kayda değer avantajları nedeniyle, özellikle 1870'lerdeki krizin ardından serbest ticaret gibi klasik liberal iktisadi fikirleri savunmayı bıraktığını gördük. Aynı dönemde toprağa gömülenler arasında 1789 Fransız Burjuva Devrimi'nin sancağına özgürlük ve eşitlikle birlikte yazılmış olan insanların ve halkların "kardeşliği"ne ve uluslararası dayanışmaya duyulan inanç gibi çok sayıda evrensel fikir de bulunuyordu. Burjuvazi eşitlik söylemini yargı önünde eşitlikle sınırlayarak ve herhangi bir toplumsal ya da iktisadi eşitliğin bırakın peşinden koşmayı, erdemlerini bilmeyi bile reddederek eşitlik ilkesinden Büyük Devrim sırasında zaten kendisini ayırmıştı.

"Ulusal ekonomilerin" doğuşuna eşlik eden emperyalizm ve militarizm, burjuvazinin Fransız Devrimi tarafından harekete geçirilen ve aynı devrime yönelik kültürel tepkinin, Romantizmin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında halihazırda serpilmesini sağladığı milliyetçiliğe de giderek daha fazla bağlanmasına neden oldu. Burjuvazinin evrenselcilikten milliyetçiliğe geçişi, tıpkı klasik liberalizmden devletçiliğe geçişi gibi, yüksek hacimli işlerin ve kârların artık büyük oranda ulusal ekonomilerin iniş çıkışlarına ve dolayısıyla her bir ulusun –askerî kuvveti de dahil olmak üzere– gücüne bağlı olduğu gerçeği tarafından belirlenmişti.

Mühtediler genellikle dinlerinin özellikle ateşli savunucuları haline gelirler. Bu nedenle on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki (ve yirminci yüzyılın başlarındaki) burjuva milliyetçiliğinin her ülkede kendisini milliyetçiliğin, aşırı, kör ve saldırgan bir biçimi olarak göstermesinde şaşılacak bir şey yoktu. Bu milliyetçilik "jingoizm" adıyla anıldı ve mottosu da "doğru ya da yanlış, benim ülkem!" idi. Bu terim 1878 yılında Büyük Britanya ile Rusya arasında bir savaş tehdidinin doğması üzerine yazılmış bir şarkıdan kaynağını alıyordu. Şarkının nakaratı şöyleydi:

> Savaşmak istemiyoruz
> Ama savaşırsak, hey Jingo
> Gemiler bizde,
> Askerler bizde,
> Para da bizde.[26]

Jingoizmin esasen Britanya milliyetçiliğinin aşırı bir biçimine atıfta bulunduğu açık olsa da, Almanya, Rusya, Birleşik Devletler ve çok sayıda başka ülke de kendi jingoizm biçimlerini geliştirdi. Fransa örneğinde bu tür bir milliyetçilik genellikle daha önce bahsi geçen eski ismiyle, yani *chauvinisme* [şovenizm] şeklinde adlandırılıyordu. Her hâlükârda bu aşırı, akıldışı burjuva milliyetçiliği, bu jingoizm yirminci yüzyılda da ayakta kalacak ve 1914'te doruk noktasına ulaşacaktı.

Milliyetçilik müphem bir fenomendi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Fransız Devrimi'nin can verdiği bu fenomen, o dönemde hâlâ devrimci (ya da en azından ilerici) olan burjuvazinin ve pleblerin lehine işlev görebiliyordu. Fakat milliyetçilik aynı zamanda Devrim'e yönelik kültürel bir tepki olan Romantizm ve muhafazakâr düşünce tarafından da savunuluyordu ve bu haliyle soyluluk ve kilise açısından da yararlıydı. Milliyetçilik özellikle on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, örneğin 1848 yılında Budapeşte'de ve Habsburg İmparatorluğu'nun başka bölgelerinde patlayan ve hep birlikte "Halkların Baharı" olarak bilinen devrimler sırasında genellikle ilerici, liberal hareketlerle ilişkilendirilmişti. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında milliyetçilik hemen her yerde – hatta Fransa'da bile– giderek daha fazla Romantik-muhafazakâr, karşıdevrimci fikirlerle ve genel olarak Hristiyan dini ya da "*Volk*" veya "ulus" kavramı gibi soyluluğun ve kilisenin çıkarlarına hizmet eden değerlerle ilişkilendirilmeye başlandı.[27] Burjuvazi sunduğu iktisadi avantajlar nedeniyle milliyetçiliği (ve onunla birlikte militarizmi) sahiplenerek *ancien régime*'in muhafazakâr, karşıdevrimci düşüncesini benimsedi. "Devletin desteğini almaya yardım etmesi karşılığında," diye yazar Arno Mayer,

> iş dünyasının [burjuva] liderleri liberal inançlarından kurtulup, geleneksel seçkinlerin muhafazakâr dünya görüşlerini sahiplendiler ve liberalizm karşıtı siyaseti desteklediler. Bu ittifak seçkinler arası ihtilafları ve [burjuvaziyle soyluluk arasındaki] ideolojik tartışmaları azaltarak, eski ahlaki, kültürel ve siyasi düzene doğru ağır basan bir konsensüs yarattı.[28]

Aslına bakılacak olursa kültürel düzlemde de burjuvazi "eski", "geleneksel" ya da "klasik" değerleri, bir başka deyişle soyluluğun ve genel olarak *ancien régime*'in değerlerini benimsemeye yöneldi. Üst orta sınıf, mavi kanlı soyluluk hiçbir koşulda Yahudilerle bir işi olmasını istemediğinden, Berlin ve Viyana gibi şehirlerdeki Yahudi kentliler dışında modernist ve avangard hareketlere açık olmadığını gösterdi. Burjuvazi "klasik" resim ve müziğin yanı sıra, neo-Gotik ve diğer "tarihsici" (ya da "uyanışçı") mimari biçimlerine hayranlık besliyordu ki, bunların tümü feodal, sanayi öncesi dünyanın değerlerini yansıtıyor ve pek çok açıdan yüceltiyordu. Tıpkı aristokratlarınkine benzer bir şevkle, büyük burjuvazinin mensupları da Ortaçağ'a özgü konuları, savaşçı Siegfried gibi kahramanlar ya da Tannhäuser gibi ozanlarıyla Wagner'in Romantik operalarının keyfini çıkarmak için görkemli tiyatrolara akın ediyorlardı. (Hikâyenin konusunun bazen –para, servet ve sermayenin güçlü sembolü olan– *altın*ın da etrafından dönüyor olması, iş adamı ve bankacıların –ki pek çok kentli böyleydi– gözünde Wagner'in operalarına ilave bir çekicilik katıyordu.) Burjuvazinin bu "aristokratikleşmesi"nin –daha önce sözü edilen soyluluğun "burjuvalaşması"nın mütemmim cüzü– bir başka göstergesi de Alman burjuvazisinin erkek çocuklarını –Öğrenci Prens'in maceralarının geçtiği yer

olan– Heidelberg'deki gibi, "yarı feodal bir dünya görüşünün" derin etkisi altındaki öğrenci birliklerine (*Landsmannschaften*) katılabilecekleri, gelenekleri güçlü üniversitelere gönderme eğilimiydi.[29] 1914 yılında burjuva kökenli sayısız Alman üniversite öğrencisinin gönüllü olarak ve şevkle yaşamlarını bir tür Wagnergil "tanrıların alacakaranlığı"nda (*Götterdämmerung*) feda etmek üzere savaşa gitmelerinde şaşılacak bir şey yoktu.

Son olarak, Avrupalı seçkinlerin halka milliyetçilik vaaz ederken, kendilerinin daha uluslararası bir temayüle sahip olduklarını da belirtmek gerekir. Almanya, Rusya, Fransa vs.'nin soyluları ve üst orta sınıfları, kendi aralarında kendi ülkelerinin alt sınıflarıyla olduğundan çok daha fazla ortak noktaya sahipti ve aristokratların erkek ve kız çocukları ekseriyetle yabancı prens ya da prenseslerle evleniyordu. Kraliyet ailelerinin yabancı kökenli olması sık karşılaşılan bir durumdu ve diğer ülkelerdeki benzerleriyle yakın ilişki içindeydiler. Örneğin Britanya ve Belçika hanedanları Alman kökenliydi ki bu durum 1914'te tuhaf bir durum yaratacaktı. İmparator II. Wilhelm, Kraliçe Victoria'nın torunuydu. "Geniş kraliyet ve aristokrat aileleri," diye yazar Arno Mayer, "Kıta'nın moda tatil yerlerinde sergiledikleri Fransız diline, İngiliz avcılığına ve Prusya monokluna yönelik Avrupa çapında bir tercihi paylaşıyorlardı."[30] Üst orta sınıf bu enternasyonalist bakış açısını en azından bir ölçüde paylaşıyordu. Örneğin Rotschild ailesinin Almanya, Fransa ve İngiltere'de kolları bulunuyordu. Dolayısıyla Stanley Kubrick'in *Zafer Yolları*'nda (*Paths of Glory*), vatansever olduğu varsayılan Fransız generallerinin ve eşlerinin düşman bir ülkenin yurttaşı olan Avusturyalı Johann Strauss tarafından bestelenmiş bir müzik eşliğinde mutlu bir şekilde vals yaptıklarını göstermesi sebepsiz değildi.[31]

Üçüncü Bölüm

SOSYALİZM VE DEMOKRATİKLEŞME

Seçkinler proleter tehdidi sadece kanlı baskı "sopasını" değil, aynı zamanda toplumsal yasalar ve siyasi reformlar "havucunu" da kullanarak defetmeye çalışır. Ve sosyalizmle savaşmak ve demokratikleşme sürecini yavaşlatmak için her türlü hileyi dolabı çevirirler...

Üst orta sınıfın ve soyluluğun ittifakının "aşağıdakiler"den (*ceux d'en bas*), yani proletaryadan duyulan ortak bir korkudan doğduğuna ilişkin o hayati gerçeğe dönelim: Bu potansiyel olarak devrimci proletaryanın ehlileştirilmesi gerekiyordu ve bu tür bir görev güçlü, otoriter bir devletin ve özellikle de 1848 ve 1871'deki toplumsal çalkantıların muhtemel bir canlanması durumunda düzeni tesis edip korumak için güvenilebilecek güçlü bir ordunun varlığını gerektiriyordu. Gördüğümüz gibi militarizm bu amaca hizmet ediyordu ve barışsever olması beklenen kentlilerin onu sahiplenmelerinin nedeni de buydu. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, devletin baskıcı rolü proleter tehdidin durmaksızın artmaya devam etmesi gibi basit bir nedenle genişlemeyi sürdürdü. Proletarya artık 1789'da Bastille'i ele geçiren ve 1830 ve 1848'de barikatları dolduran o fevri kitle değildi. O dönemde henüz bir sınıf bilinci oluşturmamış, bir program ya da ideolojiyle donanmamışlardı; az sayıda ehil liderleri vardı ya da hiç yoktu ve bu yüzden kolayca manipüle edilebiliyor ve sonuçta –devrimin kirli işleri tamamlandığında– daha ferasetli burjuva devrimcileri tarafından kapı dışarı ediliyorlardı. Fakat artık işler değişmişti.

1848 yılına gelindiğinde, hâlâ esasen zanaatkârlardan oluşan, ama giderek daha fazla fabrika işçilerinin de katıldığı proletaryanın ehil liderler keşfettiği ve sadece güçlü bir sınıf bilinci değil, aynı zamanda sosyalizm adını taşıyan tutarlı bir ideoloji de geliştirdiği açıkça görülür hale gelmişti. İlk Marksist sosyalist program olan *Komünist Parti Manifestosu*, 1847 yılında Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kaleme alınmış ve 1848 Şubatında Paris'te bir devrimin patlak vermesinden ancak birkaç gün önce yayımlanabilmişti. Liberalizm gibi sosyalizm de Aydınlanma'nın çocuğuydu; bununla birlikte sos-

yalizm, liberalizmin de sancağında yazılı olan "özgürlüğe" ek olarak eşitlik, daha kesin olaraksa Fransız Devrimi'nin getirdiği salt *yasa önünde eşitliğin* yerine *toplumsal* eşitlik vaaz ediyordu. Marx ve Engels'e göre, bu eşitlik ancak bir devrimle, mevcut kapitalist toplumsal ve iktisadi düzeni siyasi üstyapılarıyla birlikte yıkacak ve böylece daha iyi, daha adil ve gerçekten eşitlikçi bir toplum yaratacak bir devrimle gerçekliğe dönüşebilirdi. Eğer Paris Komünü Avrupa burjuvazisine bu kadar dehşet salabildiyse, bunun nedeni tam da bir sosyalist devrim, bütün kurulu toplumsal, iktisadi ve siyasi düzeni yıkmaya yönelik bir çaba gibi görünmesiydi.

Bu ayaklanmanın kanla bastırılmasından sonra bile, burjuvazi ve soyluluk, proleterler ve bunların kucak açtığı menfur devrimci sosyalizm karşısında duyduğu korkudan kurtulamadı. Aslına bakılırsa Avrupa'da sendikaları, kooperatifleri ve çoğunlukla devrimci, *Marksist* sosyalizmin ideoloji ve programını kabul eden siyasi partileriyle iyi örgütlenmiş ve militan, büyük bir emek hareketi ortaya çıktı. (Sosyalizmin diğer türlerinin de varlığını sürdürdüğü unutulmamalıdır.) Britanyalı tarihçi Eric Hobsbawm dönemin atmosferini şöyle tasvir etmişti:

> İşçi kitlesi genişti, tartışmasız bir şekilde büyüyordu ve toplumla siyasetin kurulu düzeninin üzerine koyu bir gölge düşürüyordu. Peki ya bir sınıf olarak siyaseten örgütlenselerdi ne olacaktı? Avrupa çapında aniden ve sıra dışı bir hızla olan tam da buydu. ... İşçi sınıfına dayanan, çoğunlukla devrimci sosyalizm ideolojisinden ilham alan ve böylesi bir ideolojiye inanan erkekler –hatta bazen kadınlar– tarafından liderlik edilen kitle partileri sahneye çıktı ve şaşırtıcı bir hızla büyüdü.[1]

Gerçekten de 1870-1880 yılları arasında sosyalist partiler mantar gibi bitti ve genellikle Marksist devrimci sosyalizme taraftardılar. Fakat aynı zamanda oy hakkının genişletilmesi, daha yüksek ücretler, daha az çalışma günü ve kısa çalışma saatleriyle çocuk emeğine yönelik kısıtlamalar gibi somut ve siyasi talepler de dile getirdiler. (Bu alanda sosyalist partiler çok korkulan grev silahını nasıl kullanacaklarını bilen sosyalist ve diğer işçi sendikaları arasında faydalı müttefikler buldu.) Başka bir deyişle, sosyalistler sadece kurulu düzenin devrimci bir şekilde yıkılmasını amaçlamakla kalmıyordu, aynı zamanda bu düzen içinde siyasi reformlar ve sosyoekonomik değişim de talep ediyorlardı. Hem köklü bir değişimi, yani *devrimi* hem de ilerici, tedrici değişimi, *evrimi* savunuyorlardı. Her hâlükârda bu karışık ve kimi zaman çelişkili programla plebler, sadece "mavi yakalı" fabrika işçileri değil, daha küçük bir ölçekte de olsa zanaatkârlardan, esnaftan ve "beyaz yakalı işçilerden" oluşan alt orta sınıf, yani küçük burjuvazi arasında da hatırı sayılır bir başarı kaydettiler. Bu alt orta sınıf, aristokrat-burjuva seçkinlerin kapitalist Charybdis'i ile yükselen emek hareketinin sosyalist Scylla'sı arasında sıkışıp kalmıştı. Bir yandan toplumsal açıdan kendilerinden yukarıda olanlar tarafından hor görülüp büyük sanayi-

nin, "büyük iş dünyasının" rekabetine maruz kalarak, diğer yandansa toplumsal olarak kendilerinden aşağıdaki işçi sınıfı tarafından yutulma, "proleterleşme" korkusu duyarak hem yukarıdan hem aşağıdan sıkıştırıldıkları bir travma yaşıyorlardı. Bu nedenle hem kapitalizm hem de sosyalizm karşıtı eğilimler geliştirdiler. (Küçük burjuvazinin her iki eğilimi de uzlaştırıyormuş gibi gözüken kapitalizm ve sosyalizm karşıtı, Janus yüzlü bir fenomen olan antisemitizmin alıcısı olmasının nedeni buydu.)

Ne olursa olsun, aristokrat ve burjuva seçkinlerin bakış açısından sanki huzursuz halk kitleleri bir bütün olarak kurulu düzeni yıkmaya hazırmış gibi gözüküyordu. Bu tehlike nasıl bertaraf edilebilirdi? "Tehlikeli sınıfları" kontrol altında tutabilmek ve rüşeym halindeki devrimleri ölü doğurtmak için, emperyalist hedefler açısından da yararlı olduğu görülen ordulara ihtiyaç vardı. Pek çok ülkede burjuvazinin siyaset alanını *ancien régime*'in temsilcilerine, yani yüzyıllara dayanan askerî tecrübeye sahip, özellikle de devrimci olan her şeye karşı acımasız bir mücadele deneyimi olan kişilere memnuniyetle emanet etmesinin nedeni buydu. Kraldan ve soyluluktan yetke ve itibarlarıyla sıradan insanları saygılı ve itaatkâr kılmaya katkıda bulunmaları da ümit edilebilirdi. 1878 yılında, liberal Alman gazetesi *National-Zeitung*'da şu okunabiliyordu:

> [Prusya] kralı mevcut düzenin par excellence ustasıdır. ... [Sosyalist] tsunami karşısında monarşi en güçlü kalemiz, huzurumuzu ve haklarımızı, mülkiyetimizi ve barbarlığın seline karşı bilgeliğimizi koruyan barajdır.[2]

Benzer şekilde halkın kontrol altında tutulması için *ancien régime*'in yine bir başka dayanağı olan kiliseye de güvenilebilirdi. Örneğin 1848 ve 1871 tecrübelerinin ardından, Fransız burjuvazisi, özünde özgür düşünceli olmasına rağmen, ilköğretimi kilise yetkililerine bırakmaktan memnundu. Napoleon dinin bu açıdan yararlı olabileceğinin farkına varmıştı bile. Dinin "sıradan insanları sessiz tutmak için mükemmel olduğu" ve "fakirlerin zenginleri öldürmesini engellediği" mealinde pek çok tespitte bulunmuştu.[3]

Burjuvazinin, soyluluğun ve kilisenin haklarını, mülkiyetini ve bütün bir "medeniyetini", bir başka deyişle mülk sahibi sınıfların çıkarlarını proleter "barbarlığa" karşı korumak ve huzursuz pleb kitleleri terbiye etmek için kanlı baskılar da dahil olmak üzere her tür araç evlaydı. Bu alanda da otokratik hükümdarlar ve aristokrat askerî liderler büyük uzmanlardı. Manchester'daki St. Peter's Alanı'nda, süvarilerin 60.000 göstericiden oluşan bir kalabalığa saldırıp tarihe "Peterloo Savaşı" olarak geçen kanlı bir katliama neden oldukları 1819 yılında bu açıdan yeteneklerinin tipik bir örneğini sergilemişlerdi. Bu isim eli kulağındaki bir devrimin bastırılmasının sorumlusunun, 1815'deki Waterloo Savaşı'nda Napoleon Fransası'nda cisimleşen uluslararası devrimi bizzat mağlup eden Duke Wellington olmasıyla ilgili sarkastik bir imaydı. Fakat iş baskıya geldiğinde, burjuva rejimleri sert bir darbe indirmek konusunda da gayet

mahirdi. Paris Komünü'nün Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin Ordusu tarafından son derece kanlı bir şekilde bastırılması bunun en iyi örneğiydi. Binlerce Komünar katledildi ve aralarında çok sayıda kadının bulunduğu binlercesi de devrimcilerin 1848'den beri zorla gönderildiği Fransız Guyanası açıklarındaki Şeytan Adası gibi ceza kolonilerine yollandı.

Burjuvazi sadece devrimleri (ve diğer alt sınıf ajitasyonu biçimlerini) ezmeye hazır ve hevesli olmakla kalmıyordu, aynı zamanda halkı sosyalizmden soğutmak için ortağı olan soylulukla iş birliği de yapıyordu. Bazı tarihçilere göre "devrim korkusuyla" (*Revolutionsfrucht*)[4] aklını bozmuş olan Bismarck, bu soruna yönelik "havuç ve sopa" (Almancada *Zuckerbrot und Peitsche*, "çörek ve kamçı") adıyla bilinen ikili yaklaşımıyla meşhur oldu. Sosyalist dernek ve yayınların yasaklanmasını da içeren 1878 tarihli acımasız "anti-sosyalist yasalar" biçimindeki "kamçının" yanı sıra demir şansölye daha sonra, özellikle de ulusal bir sağlık ve yaşlılık sigortası sisteminin kurulmasıyla "çörek" tavizlerine de bel bağlayacaktı. Topluma yönelik yasalardan oluşan ve daha sonraki "refah devleti" ve 1945 sonrası Batı Alman "sosyal devletinin" (*Sozialstaat*) öncülü olan bu geniş ölçekli programla, Almanya işçi sınıfını esir almayı ve sosyalistlerin yelkenlerini dolduran devrimci rüzgârı kesmeyi ümit etmişti.

Bismarck aynı zamanda siyasal alanda da görünüşte cömert olan tavizler verdi. Bunlardan en dikkat çekici olanı, 1871 yılında yaratılmış birleşik federal Alman Reich'ının parlamentosu olan Reichstag için evrensel oy hakkının kabulüydü. Fakat bu heyecan verici kazanım ilk başta gözüktüğünden çok daha az devrimciydi. İlk olarak, Reichstag görece güçsüzdü; sınırlı oy sistemi sayesinde aristokrat Junkerlerin neredeyse bir iktidar tekeline sahip oldukları imparatorluğun en büyük ve en önemli üye devleti (*Land*) Prusya parlamentosundan daha az yetkiye sahipti. (Reichstag'ın kozu Reich'ın bütçesinin bu meclisteçoğunluk tarafından onaylanmasının gerekmesiydi ve bu nedenle 1914'te Reichstag'ın, ileride ele alınacak bir sorun olan savaş kredilerini onaylaması gerekecekti.) İkincisi, federal kabinenin ülkenin yasama erki olan Reichstag'a karşı değil, yürütme erki olan imparatora karşı sorumluluğu bulunuyordu. Sonuç olarak etkileyici seçim başarılarına ve bunun sonucunda Reichstag'da bulunan temsilci sayısındaki dikkat çekici artışa rağmen, Sosyal Demokrat Parti (*Sozialdemokratische Partei Deutschland*, SPD) adıyla bilinen Alman Sosyalist Partisi siyasi iktidar açısından uzun bir süre boyunca önemsiz bir unsur olarak kalacaktı, ki Bismarck'ın amacı da buydu zaten. Her hâlükârda, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Büyük Britanya, Belçika ve İtalya gibi ülkelerde, seçkinler benzer şekilde oy hakkının genişletilmesi biçimini alan tavizlerde bulundular.

"Küçük insanların" siyasal düzlemde özgürleşmesi 1789'da başlamış olan ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kayda değer bir ilerleme gösteren de-

mokratikleşme sürecinin önemli bir veçhesiydi. Bu ilerleme kuşkusuz sürecin her adımında servetlerinin, imtiyazlarının ve itibarlarının (genellikle küçük) bir bölümünden feragat etmek zorunda kalan aristokrat ve burjuva seçkinlerin aleyhine kaydedilmişti. Dolayısıyla hükümdarların, aristokratların, büyük burjuvazinin mensuplarının, yüksek rütbeli memurların, piskoposların vs. demokrasiden tiksinmek ve yavaş ve öyleymiş gibi gözüktüğü zamanlarda bile karşı konulmaz olmaktan uzak yükselişini durdurmak için dişiyle tırnağıyla savaşmalarından doğal bir şey yoktu.

On dokuzuncu yüzyıldaki demokratikleşmenin önemini abartmamalıyız. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Büyük Britanya ve Belçika'nın da dahil olduğu ülkelerin çoğunluğu bırakın kadınları, erkeklerin bile tümüne oy hakkı vermemişti (bu arada, Yeni Zelanda 1893 yılında hem erkekler hem de kadınlar için genel oy hakkını tanıyan ilk ülkeydi). Elitler genel oy hakkının elit zevki için haddinden fazla demokratik olan etkisini kısıtlamak üzere her türlü hileye başvurdu. Bunun Almanya'da nasıl başarıldığını gördük. Genel oy hakkının kabulünden kaçınılamayan Belçika'da bu, "aile, ev, sermaye, güvenli bir iş ya da bir diploma sahibi olarak toplumsal düzenin idamesine katkıda bulunan" insanların birden fazla oya sahip olduğu çoğul oy hakkı kisvesinde ortaya çıktı. (Çoğul oy hakkı, liberalizmin meşhur Britanyalı havarisi John Stuart Mill tarafından, iktidarın zenginlerden alınarak yoksullara verilmesini önlemenin bir yolu olarak istekle önerilmişti.)[5] Bir başka taktik de seçim bölgelerinin coğrafi sınırlarının manipülasyonuydu. Böylece az sayıda zenginin yaşadığı seçim çevreleri, yasama meclislerine çok sayıda yoksulun yaşadığı bölgelerle aynı sayıda temsilci gönderebiliyordu. Bazı ülkelerde genel oy hakkının etkisi, önce neredeyse her zaman seçkinlerin arasından çıkan "seçmenler" için oy kullanıldığı, sonra da bu kişilerin istedikleri adaya oy vermekte özgür oldukları *iki dereceli* seçimlerle zayıflatılıyordu. Birleşik Devletler'de başkanlar hâlâ bu gayridemokratik sistemle seçilmektedir. Büyük Britanya'da ve Kanada gibi İngiliz siyasi geleneğine sahip pek çok ülkede, seçkinlerin anti-demokratik hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için "çoğunluk sistemi" (ya da "tek-kazananlı" sistem) uygulamaya kondu. Bu sistemde her bir bölge için mecliste tek bir sandalye bulunuyor ve bu sandalye de oyların salt çoğunluğunu değil, en fazla oyu alan kişiye gidiyordu. Daha demokratik olan "nispi temsil"in aksine çoğunluk sistemi, genellikle muhafazakâr olan mevcut büyük partilerin lehine işliyor, pek çok ülkede daha yeni yeni seçim sahnesine çıkmaya başlamış sosyalist partiler de dahil olmak üzere küçük partiler içinse bir handikap teşkil ediyordu.

Giderek daha fazla insanın seçme hakkı kazandığı doğruydu, ama çok az sayıda insanın *seçilme* hakkına sahip olduğu da öyle. Uygulamada sadece yeterince boş vakti olan zengin kentliler seçilebiliyordu, çünkü seçim kampanyalarının ve kamusal bir görev sahibi olmanın maliyeti yüksekti. Kamu görevi

yapmanın uzun bir süre boyunca bilinçli olarak karşılığında para alınmayan ya da çok az alınan bir iş olarak kalmasının nedeni buydu. Son olarak seçkinler genel oy hakkına dayanan seçimlerin iyi tanınan kişiler tarafından çok daha kolay kazanıldığını çabuk öğrendiler ve bir "ünlü"yü aday gösterip desteklemeyi alışkanlık haline getirdiler: Mesela bir general, itibarlı bir ailenin oğlu, "karizma" adı verilen o *je ne sais quio*'ya sahip ve/veya "siyaset üstü" olduğu söylenen biri. Önemli olan bu tür bir kişinin seçkinlerin çıkarını savunup destekleyeceğine güvenilebilmesiydi. Bu yaklaşım özellikle geniş yetkilere sahip bir devlet başkanının genel oy hakkıyla seçilecek olması halinde etkili oluyordu. Bunun tipik bir örneği, genel oy hakkının kabulünden sonra yapılan ilk seçimde, 1848 yılında, o yıl gerçekleşen devrimin meyvesi olan cumhuriyetin başkanlığına seçilen, "Büyük Napoleon"un yeğeni III. Napoleon'du (birkaç yıl sonra demokratik maskesini çıkarıp atacak ve kendisini imparator ilan edecekti). Böylece bu sistem "bonapartizm" adıyla bilinmeye başladı ve en büyük zaferlerini, de Gaulle ve Eisenhower gibi generallerin ya da Ronald Reagan ve (California valiliğine) Arnold Schwarzenegger gibi Hollywood yıldızlarının seçilmesiyle, "başkanlık sistemleri"ne sahip olan Fransa ve Birleşik Devletler'de elde etmesi tesadüf değildi.

Halkın *seçilmiş* temsilcilerinden oluşan yasama meclisleri, devletin tabiatı gereği demokratik kurumları olsalar da, pek çok ülkede bu meclisler sadece sınırlı yetkilere sahipti. Neredeyse her yerde, *yürütme* erki büyük bir güce ve çok sayıda önemli ayrıcalığa sahip olmayı ve ekseriyetle konumlarını babalarından (ya da nadiren annelerinden) alan hükümdarların şahsında cisimleşmeyi sürdürdü. Bir kralın ya da imparatorun, ülkenin silahlı kuvvetlerinin başkomutanı olması hiç de alışılmadık bir durum değildi. Büyük Savaş boyunca ordusu Kral I. Albert tarafından komuta edilecek olan Belçika'da durum buydu. Ama kuşkusuz güçlü bir hükümdara verilebilecek en iyi örnek, *Oberster Kriegsherr* olan, yani "benim ordum" diye söz ettiği askerî kuvvetlerin başkomutanlığını yapan Alman imparatoruydu. (Öte yandan, halk tarafından seçilen Reichstag'ın ordu üzerinde hiçbir otoritesi yoktu.) O dönemin en demokratik ülkelerinden biri olan Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın devlet başkanı bile muazzam yetkilere sahipti ve aslında birçok imtiyazdan yararlanan ve en az yedi yıllığına seçilen bir tür yarı-hükümdardı. Amerikan başkanı da benzer şekilde geniş yetkilerle donatılmıştı.

Dahası, parlamentoların içinde halk tarafından seçilmiş temsilcilerden oluşan bir alt kanadın, kelimenin gerçek anlamıyla bir "Avam Kamarası"nın yanı sıra, Britanya'daki "Lordlar Kamarası" gibi, üyeleri seçimle değil, (üst sınıf) kökenleri ya da "erdemleri", yani kurulu düzene yaptıkları hizmetlere istinaden atamayla gelen bir üst kanat ya da senato da yer alıyordu. Bu kurumların potansiyel olarak radikal alt kanat tarafından sunulan fazla sıcak yasa karışımlarını

"soğutabilecek" bir fincan tabağı olarak hizmet etmeleri bekleniyordu. George Washington'un, Birleşik Devletler'in doğuşundan kısa bir süre sonra, "daha ihtiyatlı ve düşünceli" bir üst kanadın, bir senatonun kurulması tartışılırken kullandığı özenli dil buydu.[6]

Ayrıca modern devletin kullandığı iktidar, büyük ölçüde memurları seçimle değil atamayla gelen kurumlarda yoğunlaşmıştı: Yüksek mahkemenin tipik olarak parlamentolar tarafından çıkarılan her türlü yasayı "anayasaya aykırı" bularak reddetme imtiyazına sahip olduğu yargı; devlet bürokrasisi ve ordunun üst kademeleri ve hariciye. Bu kurumlarda da memurlar neredeyse bütünüyle soylu ya da üst orta sınıf kökenlilerin ya da tercihen Oxford ve Cambridge gibi seçkinci akademik kalelerde pahalı bir eğitim alan kişilerin arasından seçiliyordu. Başka bir deyişle, devlet iktidarının kalbi, fiilen üst sınıf temsilcilerine ayrılmış ve pleblere kapatılmıştı. Büyük Britanya, Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan'da generaller esasen soylu ailelerden geliyordu ve Belçika gibi ülkelerin büyükelçiliğini yapabilmek için, uzun bir süre daha aristokrat kökenli olmak gerekecekti.

O günlerde devlet idaresinin bütün ülkelerde hızla önem kazanması bir tesadüf değildi. Bu "bürokratikleşme", o dönem yaşamış Alman sosyolog Max Weber'in inandığı gibi yaşanmakta olan demokratikleşmeye *rağmen* değil, daha ziyade bu *yüzden* gerçekleşmişti. Bürokratikleşme seçkinler için, demokratikleşmeye karşılık vermenin bir aracıydı. Hedef, iktidarı seçkinlerin denetimlerini er ya da geç yitireceklerinden kaygılandıkları parlamentoların alt kanatlarındaki seçilmiş kişilerin elinden mümkün olduğunca almak ve yine mümkün olduğunca atama sistemi sayesinde soyluluk ve/veya büyük burjuvazi tarafından tekel kurulabilecek kurumlara vermekti. (Son birkaç on yıl içinde, tekil ülkelerin seçilmiş –ve dolayısıyla görece demokratik– kurumlarından, karar vericilerin çoğunlukla atanmış olduğu ulusüstü kurumlara doğru, muazzam miktarda güç transferi yaşanması da benzer bir gelişmedir.) Bürokratikleşme kuşkusuz demokratikleşme sürecinin tesadüfi ve önemsiz bir yan ürünü değildi.

Bütün önemli pozisyonların seçim değil de atama yoluyla doldurulmaya devam ettiği hayati bir başka kurum da orduydu. Hemen her yerde olduğu gibi, ordu içindeki otorite de soyluluğun ve daha küçük bir ölçekte büyük burjuvazinin tekelinde kalmıştı. Genel olarak alt tabakalar, özellikle de sosyalistler ve Yahudiler gibi istenmeyen unsurlar, bu kurumda hiç de hoş karşılanmıyordu. Monarşist ve dinci muhafazakârların kalesi olan Fransız Ordusu'nda yaşanan Dreyfus Olayı bunu çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermişti. Almanya'da, ordu bir tür *aristokrat-burjuva* devlet olan Reich'ın içinde bütünüyle *aristokrat-feodal* bir devlet olarak kalmıştı. Yüksek komuta kademesi sadece, aynı zamanda ordunun başkomutanı da olan imparatora karşı sorumluydu ve bu 1914'te de böyle olmaya devam ediyordu. (Kötü şöhretli ama işinin ehli General Ludendorff

avamdan geliyordu ve ordunun yüksek komuta kademesinin soyluluğun tekelinde olması kuralına bir istisna teşkil ediyordu. İmparator Wilhelm bir türedi olarak gördüğü Ludendorff'u küçümsüyordu ve onun, en azından teoride, çok daha yetersiz bir komutan ama 24 karat bir aristokrat olan von Hindenburg'a tabi olmasını sağlamıştı.[7]) Militarist Almanya elbette uç bir örnekti, ama daha az militarist olan ülkelerde de ordu benzer şekilde her tür demokratikleşmeye karşı bağışıklığını korudu. Görece demokratik Fransız Cumhuriyeti'nin ordusunda bile "belirli bir askerî gelenek, [yani] mutlak otorite, mutlak ve kör itaat ve cezalandırma hakkı ilkeleri" hâkimiyetini korudu. Askerî yetkililer, halk tarafından seçilmiş parlamenterlerden oluşan ya da onlara boyun eğen hükümetlerle gönülsüz bir şekilde işbirliği yapma eğilimindeydi ve bazen siyasetçilerin arkasından her türlü işi çevirebiliyorlardı. Büyük Britanya'nın 1914'te savaşa girmesinin nedenlerinden biri, ordusunun yüksek komuta kademesinin –hükümet içindeki, Avam Kamarası'nın varlığından haberdar olmadığı "savaş partisi" ile işbirliği içinde– Fransız Ordusu'nun yüksek komuta kademesine, savaş durumunda tarafsız kalmasını fiilen imkânsız kılan taahhütlerde bulunmuş olmasıydı.[8]

Her hâlükârda, demokrasiye doğru yürüyüş, geç on dokuzuncu yüzyıl Viktorya Çağı Britanyasında çok yavaş ilerliyordu. 1914'te bile, henüz genel oy hakkı kabul edilmemişti ve alt tabakaların hâlâ siyasi yaşamda bir söz hakları yoktu. Benzer şekilde toplumsal hizmetler de insanın modern bir demokrasiden beklemeye hakkı olan ölçütleri karşılamıyordu. İlköğretim düzeyinde zorunlu eğitim ancak 1890'da kabul edilmişti ve 1914'te hâlâ bütünüyle ücretsiz değildi. Büyük Britanya kuşkusuz savaşa demokrasi adına ve otokrasiye karşı girmeyecekti, çünkü Almanya'da genel oy hakkı, mükemmellikten uzak bir biçimde olsa da 1871'den beri, Tuna Monarşisi'nin Avusturya kısmındaysa 1907'den beri tanınıyordu. (Öte yandan Macaristan'da seçme hakkı nüfusun sadece yüzde 6'sına tanınmıştı.) Halk kitleleri de Alman Reichstag'ında, İngiliz Avam Kamarası'na nazaran çok daha iyi temsil ediliyordu.[9] Demokrasinin Britanya'da ortaya çıkması ancak Büyük Savaş'ın sonunda gerçekleşecekti ve birazdan bunun nedenini öğreneceğiz.

Dördüncü Bölüm

MİLLİYETÇİLİK VE "SOSYAL EMPERYALİZM"

Seçkinler, sosyalist enternasyonalizmin panzehri olarak milliyetçiliği teşvik ederler. Cecil Rhodes tarzı bir "sosyal emperyalizm" aynı zamanda proleterlere uzak sömürgelerde asker, misyoner vs. olarak istihdam olanağı yaratarak ülke içinde toplumsal baskıyı azaltacak bir güvenlik supabı işlevi de görür. Dahası hammadde ve ucuz emek vahası sunan emperyalizm kârlı olduğundan, bizatihi Avrupa'daki işçilere de azıcık da olsa daha iyi muamele etmek mümkün hale gelir...

Burjuvazi ve soyluluğun en büyük kaygılarından biri, sosyalist hareketin uluslararası düzeyde örgütlenmiş olmasıydı. "Bütün ülkelerin işçileri" Marx'ın onları cesaretlendirdiği gibi gerçekten de birleşiyordu. 1864 Martında Marx bizzat bu açıdan ilk deneyim olan ve daha çok Birinci Sosyalist Enternasyonal adıyla bilinen Uluslararası İşçi Derneği'nin kurucularından ve liderlerinden biri olmuştu; ama bu örgüt 1876 yılında içerideki anlaşmazlıklar nedeniyle dağıldı. 1889 yılında -hiç de tesadüf olmayacak şekilde Bastille baskınının yıldönümü olan 14 Temmuz'da- İkinci Enternasyonal Paris'te kuruldu. Bu kez, geçen sürede pek çok ülkede kurulmuş olan büyük sosyalist partilerin birliği şeklini almıştı. Fransa'nın, Almanya'nın vs. sosyalistlerinin sözleri Komünar Eugène Pottier tarafından yazılan ve Pierre Degeyter tarafından bestelenen "*Internationale*" adlı marşı, işçi sınıfının savaş şarkısı olarak büyük bir popülerlik kazandı.

Tek bir ülkede devrim fikri bile zaten yeterince rahatsız ediciyken, artık seçkinler aynı zamanda uluslararası bir devrimin, aniden bütün ülkelerin sınırları boyunca yükselecek bir devrimci dalganın heyulası karşısında azap çekiyorlardı. Birlikten kuvvet doğar ve sosyalistlerin uluslararası birliği de sosyalist hareketin gücünü perçinlemişti. Bu gücü etkisiz hale getirmek için seçkinler eski *divide et impera* [böl ve yönet] yaklaşımına bel bağladı. Fransız Devrimi, Romantizm ve "ulusal ekonomilerin" yükselişi bağlamında ortaya çıkmış ve yayılmış bir hareket olan milliyetçiliği tercih etmelerinin nedeni buydu. Tercihen aşırı biçimindeki milliyetçilik enstrümanıyla sosyalistlerin uluslararası dayanışmasını zayıflatmak ve uluslararası proletaryayı bölmek mümkün hale geldi. "Milliyetçilik," diye yazıyordu Sovyet tarihçi P.J. Rachschmir 1980'lerin başla-

rında "proleter enternasyonalizmine karşı bir panzehir olarak görülüyordu."[1] İnsanların dikkatini bir *dış* düşmana yöneltmek, *iç* düşmandan yani sosyalizmin işaret ettiği sınıf düşmanından uzaklaştırmayı mümkün kılıyordu. Eğer gerekirse, yurtiçindeki bir sınıf savaşından dışarıdaki bir düşmana karşı savaş yoluyla kaçınılabilirdi. Avrupalı seçkinlerin zihinleri bu tür düşünce ve beklentilerle doluydu ve bu, savaş hakkında olumlu düşünmelerine ve savaşı 1914'te coşkuyla karşılamalarına yol açacaktı.

Milliyetçilik, bireyin kimliğinin ilksel karakterinin proletarya gibi sınırları aşan *sınıfla* değil, kendi etnisitesi ya da "ırkı", kendi ülkesi, kendi dili, kendi kültürü ve tercihen Polonya, İrlanda ve Flandre'de Katoliklik, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Slav ve Yunan azınlıklar arasındaysa Hristiyanlığın Ortodoks türü gibi kendi dini ya da kilisesi olan bir *halkla* belirlendiğinde ısrar ediyordu (Almanya'da "milliyetçi" için kullanılan sözcük *völkisch* yani "halktan"dı). İnsanın kendi *halkı* kuşkusuz hepsinden daha üstündü ve böyle bir halka mensup olmak yaşamın *nec plus ultra*'sı olarak görülüyordu. Diğer taraftan, bu tür bir halkın içinde yaşadığı geleneksel toplumsal düzenden hoşnut olmayanlar muhtemelen onun hakiki mensubu olamazdı! Bu milliyetçi bakış açısından, enternasyonalist sosyalistler, yurtsever değil halklarına ihanet eden kişiler, sosyalizm de halkın düşmanlarının, ülkenin düşmanlarının meşum bir müdahalesi olarak görülüyordu. Milliyetçilik, sosyalizmle keskin bir karşıtlık içinde, halkın sadece etnik, linguistik ya da dinî açıdan değil, toplumsal bir bakış açısından da türdeş olduğunu vaaz ediyordu. Özünde pastoral olan "halk topluluğu" (Almancasıyla *Volksgemeinschaft*) içinde uzlaşmaz sınıflar mevcut değildi, sınıf düşmanları yoktu. Bu nedenle sınıf çatışmasından bahsetmek saçmaydı. Sosyalizmin aynı sınıf içindeki *yoldaşlık* fikrine karşı, milliyetçilik bir insanın kendi halkının mensuplarıyla yoldaş (*Volksgenosse*) olma ya da dönemde yine söylenegeldiği gibi aynı ırka mensup, "ırkdaş" olma düşüncesini yüceltiyordu.[2] 1914 yazında savaş çıktığında, mutlu bir an için, bu milliyetçi ideal gerçekliğe dönüştü. Bütün ülkelerde sosyalistler sınıf mücadelesini terk edip bunun yerine anayurtları ve halkları için savaşa gitmeye geçtiler. Görünen o ki artık sınıflar yoktu; sadece Almanlar, Fransızlar, Belçikalılar vs. vardı. Fakat bu mutluluk çok uzun sürmeyecekti.

Milliyetçi amentüye göre, halkın içinde uzlaşmaz sınıflar ve dolayısıyla sınıf düşmanları yoktu. Fakat halkın düşmanları *vardı*; düşman yabancıydı –kendi (tercihen uzak) ülkesinde kalmayıp halkımızın arasına karışan, ülkemizde bir asalak, sağlıklı bir organizmayı hasta edecek bir mikrop olarak yaşayan bir yabancı. Bu yabancı, bu "öteki", görünüşü, dili, dini ve hatta kokusuyla ayırt edilebilirdi! Bu fikrin cisimleşmesi için milliyetçilik en çok, kendi ülkesi olmayan ve bu nedenle her yerde yabancı olarak yaşan bir halk olan Yahudileri hedef tahtasına koyuyordu. Yahudi kolaylıkla *par excellence* "öteki", "mikrop",

"asalak" olarak ayırt edilebilirdi. Fakat kuşkusuz bu açıdan tek "öteki" Yahudi değildi. Pek çok ülkede bu rolü Çingeneler oynadı ve Almanya'da Lehler ve Slavlar genel olarak türdeş olduğu varsayılan Alman halkı arasındaki istenmeyen ve parazit yabancı unsurlar, Alman "ırkı"nın sağlıklı bedenine girmiş tehlikeli patojenler olarak görüldü. Birleşik Devletler'de "yerlicilik" adıyla bilinen milliyetçilik, genel olarak göçmenleri ve elbette Afrikalı-Amerikalıları hedef alıyordu.

Milliyetçilik böylece ekseriyetle zehirli bir ırkçılığa ve özellikle de antisemitizme dönüşüyordu. Milliyetçilik gibi antisemitizmin de sosyalizm karşıtı bir boyutu vardı. Marx Yahudi kökenlere sahipti ve Yahudiler pek çok ülkenin sosyalist partisinde, esasen baskı altındaki bir azınlığa mensup olmaları nedeniyle devrimci dönüşümden kazanacakları çok şey olduğu için fazla temsil ediliyorlardı. Sosyalizm bu nedenle pek çok kişi tarafından bir Yahudi ideolojisi, yabancı ve düşman bir halk tarafından yaratılmış, bizim halkımıza *ait* olmayan, bizim halkımıza *karşı*, gayri Alman, gayri Amerikan vs. bir ideoloji olarak görülüyordu.

Milliyetçiliğin yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve antisemitizmle lekelenmiş bu fanatik biçimi o dönemde yaygındı. Bunun nedeni ilk ve orta okullarda, üniversitelerde, basında ve o yıllarda pek çok ülkede uygulamaya konulmakta olan uzun zorunlu askerlik hizmeti sırasında bu yönde sistematik propaganda yapılmasıydı. Milliyetçi propagandanın yayılması açısından, ortaya atılan ve giderek daha yaygın bir şekilde kullanılan ulusal sembollerin de özellikle etkili olduğu görülmüştü: bayraklar, armalar, ulusal marşlar ve Fransız Marianne, İngiliz John Bull ve Amerikalı Sam Amca gibi kişileştirmeler.

Bütün ülkelerde insanlar giderek daha fazla istisnai, Tanrı tarafından seçilmiş ya da en azından kutsanmış bir halkın, ulusun ya da "ırkın" üyesi olduklarına inanmaları için koşullandırılıyor ve her yerde kendi halklarının ya da "ırklarının" mümkün olan en yüksek uygarlık seviyesine ulaştığına inandırılıyordu. Diğer taraftan halkın düşmanı, -kimliği ne olursa olsun ve bu kimlik değişebilir olsa ve değişse de- barbar değilse bile geri, biyolojik olarak farklı ve dolayısıyla aşağı ya da zar zor insan denilebilecek, bazen de insandan bile sayılmayan bir unsurdu.[3] Bu tür bir düşman her tür gaddarlığı yapabilirdi ve kendisini "bizim" halkımızı imha etmeye adamıştı. Bu yüzden biz kendimizi savunma ve gerekirse, düşmanı imha etme hakkına sahiptik; çünkü son kertede sorunun tek gerçek, tek "nihai" çözümü buydu.

Sayısız insanın bu düşünme biçimini onaylamış olmasının 1914 yılında çıkacak savaş açısından trajik sonuçları olacaktı. Bu ihtilaf, yetkililer, propagandistler, basın vs. tarafından halklar, üstün ve aşağı "ırklar" arasında bir savaş olarak sunuldu. Örneği büyük İngiliz şair Rudyard Kipling, -o güne kadar İngilizler tarafından "Aryan kardeşler" olarak saygıdeğer bulunan- Almanların "aşağı bir

soy", gerçek insan değil "vahşi hayvanlar"[4] olduklarını söyleyecek ve şair Gilbert Frankau onlara aynı başlığı taşıyan bir şiirinde "gri giyinmiş vahşi hayvanlar" diye hakaret edecekti.[5] Gazeteci Horatio Bottomley Almanların aşağı ve iflah olmaz bir ırk olduğunu iddia etmiş ve onları "Germhuns"* diyerek ve böylece yok edilmesi gereken –ki bu gerçekten de tavsiye ettiği bir hareket biçimiydi– bir tür patojen olduklarını ileri sürerek aşağılamıştı.[6] Fransızlara gelince; Almanlara hakaret ederken, kronik kabızlık ve bundan kaynaklanan kötü vücut kokusu da dahil olmak üzere her tür kusurla malul, sözümona sefil yaratıklar anlamında *Boches* sözcüğünü kullanıyorlardı.[7] Öte yandan Almanlar Fransızlardan "yozlaşmış" bir halk olarak horgörüyle söz ediyor, Rusları ve genel olarak Slavları aşağı, kendi sözde yüksek uygarlıklarının yeminli düşmanları olarak görüyorlardı. Son olarak Avusturyalılarsa en çok Sırpları küçümsüyordu.

Irkçı milliyetçilik (ya da milliyetçi ırkçılık), seçkinlerin uluslararası sosyalizme (ya da sosyalist enternasyonalizme) karşı açtıkları savaş, bir başka deyişle seçkinlerle alt sınıflar arasındaki sınıf çatışması bağlamında serpilip gelişti. "Milliyetçilik ve ırkçılığın," diye yazıyordu İngiliz-Alman bir tarihçi olan Hans-joachim Wolfgang Koch, "potansiyel bir toplumsal devrime karşı panzehir" olarak hizmet etmesi, "sınıf mücadelesini geri plana itmesi" gerekiyordu.[8] Dolayısıyla diğer halklara karşı hor görü, sözde aşağı sınıflara karşı hor görüyle iç içe geçmişti. İngiliz seçkinlerin sözcüsü olan *The Times*'ın sahibi ve editörü Vikont Northcliffe tarafından 1917'de Alman savaş esirlerinin tutulduğu bir kampa gerçekleştirdiği ziyaretten sonra dile getirdiği küçümseyici yorum bunun bir örneğiydi:

> Beyefendilerin bu tür bir düşmanla savaşmak zorunda kalmaları üzücüydü; bunlar sadece barbar değildi, aynı zamanda alt-sınıfa mensup barbarlardı.[9]

Northcliffe'in daha sonra Hitler'in propaganda bakanı olacak Josef Goebbels'in üzerinde büyük bir etki bırakmış ve ona bir model sağlamış olmasında şaşılacak bir şey yoktur.[10]

Milliyetçilik nüfusun bütün katmanlarını, ama en çok da sözde sınıfsız bir halk topluluğuna ait olma fikrinin üst orta sınıf ve soyluluk karşısında toplumsal olarak aşağı olma haline ve proleterleşmeden duyduğu korkuya karşı belirli bir telafi sağladığı küçük burjuvaziyi zehirliyordu. İşçi sınıfının bazı mensupları bile, özellikle de yabancıların iş olanakları için rekabet etmek üzere gelip böylece ücretleri düşük düzeylerde tuttukları yerlerde, milliyetçiliğin ve ırkçılığın sloganlarına alıcı oldukları görüldü. Amerika'daki işçi sendikalarının uzun süre boyunca hem anti-Hamitik, yani siyah düşmanı, hem de Çinli düşmanı olmalarının sebebi buydu.[11] Bununla birlikte genel olarak proleterler –ya da en azından aralarındaki sosyalistler– milliyetçiliğin siren şarkısına direndi-

* İngilizce Alman sözcüğünün (German) ilk hecesi olan "Germ" aynı zamanda "mikrop" anlamına gelir. O dönemde Almanlar, Avrupa'yı yakıp yıkmış olan Hunlarla özdeşleştiriliyordu. –*çev.*

ler. Enternasyonalist olarak kaldılar ve milliyetçiliği bir küçük burjuva fenomeni ve sağ bir ideoloji olarak mahkûm ettiler. Bu açıdan Paris Komünarlarının "evrensel bir cumhuriyet" (*République universelle*) kurmaya kararlı enternasyonalistler olduklarını ilan etmeleri önemliydi.[12]

Seçkinlerin bakış açısından milliyetçilik, sosyalizme karşı verilen mücadelede son derece yararlı bir silahtı. Bu nedenle muhafazakâr düşünce milliyetçilikle, milliyetçilik de muhafazakârlıkla yakından ilişkili hale geldi. "Kurulu düzen ve onu korumaya yeminli siyasi güçler [ulus kavramında] cisimleşmeye başladı," diye yazar Arno Mayer ve "en ateşli milliyetçiler en radikal muhafazakârlar[dı]" diye ekler.[13] Fakat milliyetçilik iki ucu keskin bir bıçaktı; aynı zamanda "olumsuz" bir boyutu da vardı.

Bir kişinin kendi halkını, ulusunu, dilini, kültürünü ve dinini şovenistçe yüceltmesi, diğer halkların, özellikle de üstünlük için girilen "emperyalist" yarıştaki rakiplerin aşağılanması anlamına geliyordu. Gerçekten de büyük güçler arasındaki, örneğin hiper-yurtsever Almanya ile giderek şovenistleşen ve –Alsace-Lorrian açısından– rövanşistleşen Fransa arasında halihazırda uzlaşmaz hale gelen ilişkiler, geri dönülmez bir şekilde bozuldu. Savaş tehlikesini arttırdı: Büyük bir savaş, kaybeden ülkelerin seçkinleri açısından –ve belki de muzaffer güçlerin seçkinleri için bile– son derece travmatik, hatta ölümcül olabilecek bir savaş. Her şeye rağmen, kimse bu tür bir felaketin yaşanabileceğini aklına getirmiyordu. Seçkinlerin gerçekten başını ağrıtan türde Wagnerci çöküş, toplumsal devrimin, enternasyonalist devrimin zafer kazanması ihtimaliydi ve milliyetçilik asasının sallanmasıyla kovulabilecek tam da bu devrimin heyulasıydı ya da öyle olduğuna inanılıyordu. Her hâlükârda, Büyük Savaş'ın çıkmasına yardımcı olan türde milliyetçiliğin, devrimci sosyalizm tehlikesiyle savaşmak için Avrupalı seçkinler tarafından kışkırtıldığı bir gerçekti. Bu anlamda Büyük Savaş'ın karşıdevrimci ve sosyalizm karşıtı bir proje olduğu söylenebilir.

Milliyetçiliğin onu teşvik eden aristokrat ve burjuva seçkinler açısından başka şekillerde de son derece tehlikeli olduğu görüldü. Etnik ve dilsel açıdan türdeş ülkelerde kurulu düzeni desteklerken, Lehler, Çekler, İrlandalılar ve Flamanlar gibi etnik *azınlıkların* milliyetçiliği, Avusturya-Macaristan, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ve Belçika gibi çok etnili ve çok dilli devletlerde aynı düzene bir tehdit teşkil etti. Ayrıca Hindistan gibi sömürgelerde –ve Çin gibi "yarı-sömürgelerde"– yükselen milliyetçilik emperyalist güçler için zorlu bir meydan okuma anlamına geldi. Pek çok ülkede milliyetçi hareket mantar gibi çoğaldı ve bazıları mevcut devlete yönelik reformlardan hoşnutken, diğerleri gerekirse devrimle ulaşılacak tam bağımsızlıktan daha azının peşinde değildi. Böylece *toplumsal* devrim tehdidine bir de *ulusal* devrim tehdidi eklenmiş oldu ve ulusal devrimler, 1830'da Rus İmparatorluğu'nun Leh bölgelerinde ve 1848'de o dönemde hâlâ Habsburg İmparatorluğu'nun bir parçası olan Macaristan'da

olduğu gibi gerçekten de patlak verdi. Bu devrimler acımasızca bastırıldı, ama bu tehdidi bütünüyle ortadan kaldırmadı. Açık ki bu tehdit, *ulusal* hareketlerin aynı zamanda *toplumsal* hareketler de olduğu ve bu tür hareketlerin liderlerinin ulusal olduğu kadar toplumsal bir karakter de taşıyan devrimler ya da radikal reformlar için planlar yaptıkları yerlerde daha büyüktü.

Kızıl gömlekli özgürlük savaşçısı, İtalyan *Risorgimento*'sunun büyük kahramanı Guiseppe Garibaldi bu tehlikeye yeniden hayat verdi ve bu nedenle Kraliçe Victoria gibi hükümdarlar tarafından adamakıllı hakir görüldü. Fakat baş muhafazakâr Britanya hükümdarını daha da tiksindiren şey, elbette kendi Britanya İmparatorluğu içindeki İrlandalı milliyetçilerdi, özellikle de bu milliyetçiler, örneğin James Conolly, aynı zamanda ayrılıkçı, cumhuriyetçi ve İkinci Enternasyonal'e katılmış ve onu İrlanda'yı ayrı bir ulus olarak tanımaya ikna etmiş olduklarında.[14] Rus çarına gelince; kendi Leh ve Finli azınlıklarının milliyetçi liderlerinin benzer şekilde İkinci Enternasyonal'e katıldıkları ve böylece sosyalizmin *devrimci* bir biçiminin açıkça parçası oldukları gerçeği karşısında endişelenmesi gerekiyordu. Belçika'da Daensizm Flaman milliyetçiliğini sosyalizmle ya da en azından popülizmle birleştiren ve bu yüzden sırasıyla Ghent Piskoposu, Kral II. Leopold ve Papa'da cisimleşen Flaman, Belçikalı ve Avrupalı seçkinleri rahatsız eden bir hareketti.[15] Daha sonra, Büyük Savaş'ın ardından, ulusal ve toplumsal devrim için eşzamanlı mücadele Garibaldi gibi bir başka sıra dışı devrimciyle, yani bağımsız Vietnam'ın "babası" Ho Chi Minh ile özdeşleşecekti.

Sömürgeleştirilmiş ve/veya Polonya ve İrlanda gibi başka şekillerde sömürülen ya da ezilen ülkelerde, milliyetçilik ve sosyalizm uzlaştırılamaz düşmanlar değil, genellikle müttefiklerdi. Görmüş olduğumuz gibi sınıf mücadelesinin bir çeşidi olan ulusal kurtuluş mücadeleleri, genellikle toplumsal kurtuluş mücadelesiyle kol kola gidiyordu. İrlanda İngiliz aristokratların –Anglo-İrlanda gentry'sinin– topraklara el koyduğu; yün ve et İngiltere'ye ihraç edilirken toprakları gasp edilmiş İrlandalıların açlıktan öldüğü ya da göç etmek zorunda kaldığı bir "sömürge" işlevi görüyordu. Toplumsal kurtuluş mücadelesi bu nedenle aynı zamanda bir ulusal kurtuluş mücadelesiydi; toplumsal devrimin sosyalist savunucularının ulusal bir devrimin liberal ve hatta muhafazakâr (ya da dindar) taraftarlarıyla işbirliği yaptıkları bir mücadele. İrlandalı bir tarihçi olan Nuala C. Johnson'un kısa bir süre önce ifade ettiği gibi, "ulusal mesele ve sınıfsal mesele birbirine bağlıydı."[16]

Dolayısıyla esasen ve hatta bütünüyle sağcı, muhafazakâr, kiliseyle ilişkili ve burjuva ulusal hareketler kadar, birbirleriyle rekabet halindeki hem sağcı, muhafazakâr hem de solcu, sosyalist (ya da en azından toplumcu) partileri bünyesinde toplayan ulusal hareketler de vardı. Avrupalı Yahudilerin ulusal hareketi her iki eğilimi de sergileyenlerden biriydi. Rusya ve genel olarak Doğu Avrupa'daki Yahudilerin pek çoğu, İkinci Enternasyonal üyesi, Marksist

bir parti olan (resmen "Litvanya, Polonya ve Rusya'daki Yahudi İşçilerin Genel Birliği" adıyla bilinen) "Bund"a üyeydi. Diğer Yahudilerse 1897 yılında Theodor Herzl tarafından kurulan, Filistin'de tamamen Yahudi bir devletin kurulmasını amaçlayan Siyonizmde kendilerine bir yurt bulmuşlardı. Her yerde sağcı milliyetçiler, sosyalist, kimi zaman küçük burjuva ama ekseriyetle proleter olan soldaki milliyetçilerin büyük düşmanlarıydı. Seçkinler elbette sağcı milliyetçiliği kışkırtmanın ve kullanmanın kendilerine fayda sağlayacağını gördüler.[17]

Aristokrat-burjuva iktidar seçkinleri böylece mevcut devletin sağcı, muhafazakâr, sosyalizm karşıtı ve karşıdevrimci milliyetçiliğinin bayrağını salladılar ve devletin etnik, dilsel ve dini azınlıkları tarafından dile getirilen her tür milliyetçilikle –özellikle de bu milliyetçiliğin solcu, radikal ve en başta da devrimci biçimleriyle– canlarını dişlerine takarak mücadele ettiler. Genel olarak yükselen *toplumsal* hareketlere, özel olaraksa sosyalizme karşı mücadele örneğinde olduğu gibi, yükselen milliyetçiliklere, özellikle de potansiyel ulusal devrimlere karşı verilen mücadelede de hem baskının "sopası" hem de tavizlerin "havucu" kullanıldı. Burada da tavizler genellikle ılımlı, ekseriyetle de sembolik bir doğaya sahip reformlardan oluşuyordu. İrlanda'ya yönelik Britanya siyaseti buna iyi bir örnek teşkil ediyordu: Bir yandan acımasız bir baskı, ama öte yandan da bir tür İrlanda bağımsızlığını ya da daha doğrusu Londra karşısında daha az gözle görülür bir bağımlılığı, örtmece bir isimle "Home Rule" adı verilen sistemi icat eden reformlar. Yukarıda bahsi geçen siyasi ve toplumsal reformlar örneğinde olduğu gibi, bu havuç sopa politikası son derece başarılıydı. Home Rule kavramı pek çok İrlandalı milliyetçinin aklını çelmiş ve cumhuriyetçi, sosyalist ya da diğer radikal İrlanda milliyetçilerinin yelkenlerini dolduran rüzgârların büyük bir kısmını kesmişti. Fakat reformlar, aslına bakılırsa azınlıkların giderek bozulmakta olan durumuna gerçek bir çözüm getirmedi. Bu sadece İrlanda için değil, Avrupa'nın diğer ucundaki Balkanlar açısından da geçerliydi. Habsburglar Avusturyalılarla Macarların aralarının zaten açık olduğu İkili Monarşi altında yaşayan "Güney Slav" azınlıkların arzu ve gerginlikleriyle Çek, Slovak, Leh ve diğer yurttaşların memnuniyetsizliği karşısında çaresizliğe sürüklenmişti.

Ancak istenmeyen milliyetçi hareketlerden kaynaklanan son derece çetrefilli sorun, özellikle de bu tür hareketler başlarını rakip devletlerde kaldırdıklarında yeni fırsatlar da yarattı. Aslında devletler azınlıklarının ve hatta sömürgelerdeki tebaalarının milliyetçi arzularını teşvik edip destekleyerek rakiplerini zayıflatabilirdi. Bunun çok büyük ve dayanılması güç bir cazibesi vardı. Örneğin İstanbul'a göz koymuş olan ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlar üzerinde kontrol kurma arzusundaki Rus İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğunlukla Ortodoks Hristiyanlardan oluşan Slav tebaasının milliyetçiliğini destekledi. Bunun en önemli örneği, 1908'de bu şekilde

bağımsızlıklarını kazanmayı başaran Bulgarlardı. Ruslar, Balkan ve Kafkas Hristiyanlarını Osmanlı efendilerine karşı ayaklanmaları için bilfiil teşvik etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu buna geleneksel dinî hoşgörüsünü terk edip sistematik bir İslam taraftarı siyasete –1876'da İslam, İmparatorluğun resmî dini olarak kabul edildi– ve acımasız bir Hristiyan karşıtı baskıya başvurdu. (Rus tehdidiyle karşı karşıya olan Osmanlılar, aynı zamanda, daha sonra ele alacağımız gibi Almanya'yla müttefik olacaktı.) Bu siyaset 1890'larda Girit'te ve başka yerlerde Hristiyan Rumların ve Ermenilerin katliamlara uğramasına yol açtı ve Büyük Savaş sırasında 1915 Ermeni soykırımıyla doruğa ulaşacaktı. Avrupa'nın aristokrat ve burjuva seçkinlerinin milliyetçi ve sosyalizm karşıtı siyaseti böylece sadece gördüğümüz üzere Büyük Savaş'ın tahrik edilmesine değil, aynı zamanda savaşın bazı en korkunç dehşetlerinin mümkün hale gelmesine de katkıda bulundu.

Rakiplerinde yaşayan azınlıkların milliyetçiliklerini alevlendiren sadece büyük emperyalist güçler değildi. Küçük devletler bile bu tür ayak oyunlarından kazançlı çıkabileceklerine inanıyorlardı. Akla hemen, büyük komşusu Avusturya-Macaristan'ın Boşnak, Hırvat ve Sloven bölgelerindeki "Güney Slav" milliyetçiliklerini sistematik olarak cesaretlendiren küçük bir ülke olan Sırbistan geliyor. Bu tür milliyetçiler 1914 yazında Saraybosna'da Habsburg veliahdına ve eşine suikast düzenleyeceklerdi. Bu, Büyük Savaş'ın kıvılcımını çaktığı söylenen –ama ona *neden olmayan*– bir olaydı. Büyük Savaş sırasında da, karşıt taraflar düşmanın hem Avrupa'daki hem de sömürgelerdeki topraklarında, milliyetçi (ve tercihen devrimci) hareketleri söz ve eylemleriyle desteklemek için vakit kaybetmeyeceklerdi. Örneğin İngilizler, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap yurttaşları arasında bağımsızlıkçı hareketlere askerî destek sağlayacak ve Fransızlar Almanya'daki Leh ve İkili Monarşi'deki Çek azınlığa her tür sözü vereceklerdi. Öte yandan, Almanlar da Rus İmparatorluğu'ndaki Lehlerin ve Britanya İmparatorluğu'ndaki İrlandalılarla Hintlilerin bağımsızlık hareketlerini yüreklendirecek ve işgal altındaki Belçika'da Flaman ayrılıkçılığını destekleyeceklerdi. Lenin alaycı bir şekilde "şovenistler sadece düşman kampında iç savaş propagandası yapıyor, ama asla kendi sömürgelerinin ve ezilen halklarının ayrılma hakkını savunmuyorlar" diyecekti.[18] Birinci Dünya Savaşı sırasında, Almanlar düşman kampında *toplumsal* bir devrim yapmayı amaçlayan hareketleri, özellikle de 1917 yazında Lenin'in Rusya'ya yaptığı seyahati kolaylaştırarak destekleyecek kadar ileri gideceklerdi. Seçkinler düşman ülkelerdeki radikal, hatta devrimci ulusal ve toplumsal hareketleri desteklemeye hevesliydiler, ama bu strateji aynı zamanda, örneğin Almanya savaşın sonunda devrimci rüzgârların Rusya'dan Prusya başkentine esmeye başladığını gördüğünde olduğu gibi, büyük bir "geri tepme" riski taşıyordu.

İçeride seçkinler hem toplumsal hem de ulusal devrim tehlikesiyle bütün cephelerde ve ellerinde bulunan bütün araçlarla savaştılar. Emperyalizm kuşkusuz öncelikle ulusal ekonominin yararı için yeni hammaddelere, pazarlara ve ucuz emeğe ulaşma amacına hizmet ediyordu. Ama aynı zamanda sosyalist anlamda hem tedrici hem de devrimci değişim heyulasını kovmak ve böylece soylulukla üst orta sınıfın bağlı olduğu kurulu düzeni korumak için de yararlı bir araç olduğu görülmüştü. Onları Afrika, Güneydoğu Asya ve dünyanın diğer uzak bölgelerindeki sömürgeci tasarılar için seferber ederek, proleterlerin ve küçük burjuvaların epeyce bir bölümünü sosyalizmden soğutmak mümkündü. Bu insanlar (yerlilerin köle olarak hizmet ettiği) sömürgelerdeki plantasyon ve madenlerde asker, işçi ve ustabaşı, sömürge idarelerinde düşük rütbeli bürokrat ve hatta misyoner olarak çalıştırılabilirlerdi. "İmparatorluk aynı zamanda insanlar için bir pazardı," diye belirtir Fransız tarihçi Michel Winock ve sömürgelerin büyük ölçüde Fransa örneğinde Korsika'nın olduğu gibi, anayurttaki en az imtiyaz sahibi bölgelerin sakinleri için "sefaletten kurtulmanın bir yolu" olarak işlev gördüğünün altını çizer.[19]

Kendi ülkelerinde en alt sınıfa mensup olan insanlara bile böylece evlerinden uzakta "siyahların" ve diğer sözde geri insanların karşısında üstünlük hissinin keyfine varma lüksü sunuluyordu. Britanyalı tarihçi Eric Hobsbawm, emperyalizmin sıradan insanlara kendilerini üstün hissetmelerini ve böylece devletle özdeşleşerek kurulu düzenle bütünleşmelerini sağlayan bu psikolojik rolüne dikkat çeker. Hobsbawm'a göre bu,

> uzak yerlerdeki koyu derili insanlar dünyası karşısında üstünlük ve efendilik fikri gerçekten de rağbet görüyordu. ... [Bu] üstünlük algısı böylece zengin, orta sınıf ve yoksul Batılı beyazları birleştirdi... çünkü bunların hepsi yöneticinin imtiyazlarından yararlanıyordu ... sömürgelerde ... beyaz işçi siyahların amiriydi.[20]

Bir defasında Marx tarafından "Doğunun İrlandası" olarak tanımlanan Hindistan'a, yerlilerin üzerinde hâkimiyet kurmak için asker olarak özellikle İrlandalıların gönderilmesi tesadüf değildi; Albion'daysa [İngiltere'nin eski adı] geleneksel olarak yoksul, güçsüz ve ezilen proleterlerin en uç örnekleriydiler.[21]

Sömürgelerin sistematik ve acımasız sömürüsüyle elde edilen kârlar sömürgeci personelin emeklerinin karşılığını görece daha iyi almalarını sağlamakla kalmıyordu, aynı zamanda metropoldeki işçilerin biraz daha yüksek ücret almalarını ve onlar için mütevazı toplumsal hizmetlerin finanse edilmesini de mümkün kılıyordu. "Her ulusun dünyanın iktisadi denetimindeki payı," diye açıklıyordu Alman sosyolog Max Weber 1894'te, "işçilerinin kazanma potansiyelini" belirler. Britanya'da benzer fikirler "toplumsal reform emperyalizm olmasaydı mümkün olmazdı" diye ilan eden Austen Chamberlain tarafından savunulmuştu.[22] Bu gelişme Batı Avrupa'nın emperyalist ülkelerinde, ileride

üzerine daha fazla şey söyleyeceğimiz "işçi aristokrasisi" adı verilen olgunun ortaya çıkışına yol açacaktı. Emperyalizm böylece metropollerdeki proleterlerin aldığı ücretin ve gördüğü muamelenin sömürgelerin ezilen ve sömürülen sakinlerinin aleyhine iyileştirilebilmesini –ve böylece sosyalistlerin yelkenlerini dolduran rüzgârın büyük bir bölümünün kesilmesini– sağladı. Bir başka deyişle, en göze çarpan sefalet Avrupa'dan (ve ABD'den) daha sonra "Üçüncü Dünya" adı verilecek sömürgelere ihraç edildi. Emperyalizm böylece Afrika, Asya ve Latin Amerika'da halihazırda "Büyük Keşifler" denilen çağda başlamış bir süreç olan "azgelişmişliğin gelişmesi"ne hizmet etti.[23]

Avrupa'daki emperyalist ülkelerin emekçilerinin kaderlerindeki bu mütevazı ama kesinlikle fark edilebilir düzelme, Marksist kuramın yanlış olduğunu gösteriyormuş gibi görünüyordu. Marksizmin "artan yoksullaşma teorisi"ne göre, kapitalizm proletaryayı giderek yoksullaştıracak ve böylece onun devrim vasıtasıyla mevcut kapitalist sistemi er ya da geç yıkmasına neden olacaktı. Ancak emperyalizmin "nimetleri" sayesinde, Marx hatalıymış gibi gözüküyordu. Pek çok sosyalist lider bile proletaryanın kaderinin kapitalist sistem içinde iyileştirilebileceğine ve bu yüzden devrimin artık zorunlu olmadığına inanmaya başladı.

Britanya emperyalizminin büyük savunucusu Cecil Rhodes, Londra'nın sefil East End işçi sınıfı semtinde işsizlerin bir toplantısı sırasında "sadece 'Ekmek! Ekmek!' çığlığından ibaret olan vahşi konuşmaları" dinledikten sonra, emperyalizmin, ya da kendi deyişiyle "sosyal emperyalizmin" karşıdevrimci işlevini şöyle tarif etmişti:

> Eve giderken gördüklerim üzerine düşünüp taşındım ve emperyalizmin önemine her zamankinden daha çok ikna oldum. ... Sıkı sıkıya bağlı olduğum fikrim, toplumsal soruna yönelik bir çözümdür, yani Birleşik Krallık'ın 40.000.000 sakinini kanlı bir iç savaştan [yani devrimden] kurtarmak için, biz sömürge idarecileri fazla nüfusu yerleştirmek ve fabrikalarda ve madenlerde üretilen mallara yeni pazarlar bulmak amacıyla yeni topraklar edinmeliyiz. Her zaman söylediğim gibi, imparatorluk bir ekmek ve tereyağı meselesidir. Eğer iç savaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız.

Bu alıntı, sadece Rhodes'un sömürgeci yayılmanın toplumsal devrime karşı bir silah olarak hayati önem taşıdığına dair inancını değil, aynı zamanda onun Britanya'nın toplumsal sorununun aşırı nüfusun bir sonucu olduğuna ilişkin Malthusçu kanaatini de yansıtır. Rhodes'un –tıpkı Malthusçu fikirlerini paylaşan pek çok çağdaşı gibi– ülkenin huzursuz ve potansiyel olarak devrimci nüfus fazlasından, ki bunlar yoksullardı, kurtulmasının mutlak bir zorunluluk olduğunu düşünmesinin nedeni buydu. Mülk sahibi sınıflar söz konusu olduğunda, emperyalist projeler bu açıdan mükemmel bir araçtı, çünkü "tehlikeli sınıflar"ın sayısız temsilcisinin metropolün sosyoekonomik ve siyasi sahne-

sinden kaybolmasını sağlıyordu. Aynı zamanda bu bakış açısı sosyo-psikolojik bir bağlamda da ifade edilebilir: Avrupa'nın proleterleri saldırgan içgüdülerini metropolde seçkinlere karşı değil, uzak sömürgelerde yerlilere karşı –ve metropollerdeki seçkinlerin lehine– serbest bırakabilirlerdi.

Fransa ve Almanya'da da, emperyalizm içerideki toplumsal sorunları çözmek için bir araç olarak görülüyordu. Fransa'da yüksek makam sahibi bir sömürge memuru olan Maurice Wahl, *Sömürgelerdeki Fransa* isimli bir kitapta şunları yazmıştı:

> Yaşamın giderek artan karmaşıklığı ve sadece işçi kitlelerinin değil, aynı zamanda orta sınıfların da omzuna binen güçlükler yüzünden, tahammülsüzlük, öfke ve nefret eski uygarlığın bütün ülkelerinde birikiyor ve kamu düzenine karşı bir tehdit haline geliyor; belirgin sınıf kanalından çekilip alınan enerji ülke içindeki bir patlamayı önlemek için dışarıda kullanılmalıdır.

Almanya'ya gelince, 1878 gibi erken bir tarihte bu ülkede çıkan bir gazetede, hükümetin "toplumsal sorunlara karşı bir güvenlik supabı olarak" sömürgelere geniş ölçekli bir göç organize etmesi gerektiğini okuyabilirdiniz. Sömürgeci yayılma seçkinler tarafından sosyalizmin Alman versiyonu olan sosyal demokrasiye karşı bir panzehir olarak görülüyordu. Avustralya'yı örnek olarak veren bir başka gazetede yazar, "Alman devletinin 'tahrikçi unsurları' ülkeden göndermenin yollarını bulması gerektiği"ni ve "Avrupa içinde, örneğin Polonya'da sömürgeleştirmenin bu açıdan yararlı olabileceği"ni belirtmişti. Sömürgeciliğin aristokrat yandaşlarından biri, "Alman sosyal demokrasisiyle sömürgecilik yoluyla daha etkin bir şekilde mücadele edilebileceği" görüşünü dile getirmişti.[24]

Avrupa içinde ve dışında coğrafi genişlemenin ülke içindeki sorunların çözülmesi açısından vazgeçilmez olduğu düşünülüyordu. Ancak Almanya örneğinde, Avrupa'da –özellikle de Doğu Avrupa'da– genişlemek çok daha zaruri görülüyordu; çünkü Büyük Britanya'nın aksine, Reich'ın görece az sayıdaki sömürgesi nüfus fazlasını soğurmak için yeterli potansiyele sahip değildi. Bu bağlamda Doğu Avrupa'da toprak fethinin Almanya'nın 1914'teki uzun savaş hedefleri listesinde baş sıralarda yer alması anlaşılır bir şeydi. Hitler de, Avrupa'nın doğusundaki bir "yaşam alanına" (*Lebensraum*) yönelik kötü şöhretli ihtirasıyla bir anomaliden ziyade kendi döneminin tipik bir ürünü olarak görülmelidir.

Bütün Avrupa'da entelektüeller ve diğer ileri gelen şahsiyetler sömürgeci yayılmanın toplumsal sorunları çözmek ve sosyalizmle mücadele etmek için bir araç olacağını düşünüyorlardı. Fransa'dan bir örnek olarak, Fransa'nın yaşadığı pek çok devrim yüzünden "maalesef" henüz yeterince ele alamadığı sömürgeciliğin "sosyalizme karşı durmanın tek yolu" olduğunu söyleyen Ernest Renan'ı verebiliriz. "Sömürgeleştirmeyen bir ulus," diye açıklıyordu, "sosyalizme, zenginlerle yoksullar arasında bir savaş yaşamaya mahkûmdur." Benzer

şekilde Siyonizmin "babası" Theodor Herzl de, Filistin'in sömürgeleştirilmesinin Avrupa'nın yoksul Yahudileri arasında devrimci hareketlerin yükselişi sorununa bir son verebileceğini düşünüyordu.[25]

Emperyalist güçlerin Büyük Savaş'ı mümkün ve hatta kaçınılmaz kılacak Avrupa içindeki ve dışındaki toprak hevesleri, bu ülkelerin seçkinleri açısından sosyalizm tehlikesiyle savaşmak ve toplumsal devrimden kurtulmak için bir araç teşkil etmişti. Bu açıdan da Büyük Savaş'ın en azından kısmen anti-demokratik, sosyalizm karşıtı ve karşıdevrimci siyasetin bir sonucu olduğu; bir başka deyişle anti-demokratik ve karşıdevrimci bir proje olduğu söylenebilir.

Sömürgelerin fethi neredeyse her zaman onlara karşı gösterdiği iyi niyete rağmen beyaz adama karşı çıkmaya cüret eden yerlilere karşı savaşlarla kol kola gitmişti. Beyaz adam bu insanlara "Batı" medeniyetinin ve bu medeniyetin yapışık ikizi olan Katolik ya da Protestan tezahürüyle gerçek Hristiyan dininin nimetlerini getirmemiş miydi? Bu tür bir lütfu geri çevirenler adam edilmeyi hak etmiyorlar mıydı? Bu savaşlar genellikle tek taraflı katliamlara dönüştü ve birçoğu Büyük Savaş'ta önemli roller oynayacak çok sayıda ordu komutanının terfi etmesini sağlayacak sözde parlak zaferlerle sona erdi. Bunların arasında Joffre, von Falkenhayn, French ve Haig[26] ile apoletlerini Kızılderililere, Filipinlilere ve Meksikalılara karşı verilen bu tür savaşlarda kazanmış olan Amerikalı başkomutan John J. Pershing'i sayabiliriz. Avrupalıların (ya da Amerikalıların) verdikleri ölülerin sayısı fazla değildi ve ölenler çoğunlukla önemsiz alt sınıflardan geliyordu.[27] Bu ölülerin yası tutulmuyordu, çünkü yerleri kolaylıkla doldurulabiliyordu ve nüfus fazlasının sözde zorunlu "tahliyesine" kendilerince katkıda bulunuyorlardı. Katledilen on, hatta yüz binlerce yerliye gelince, kimin umurundaydılar ki?[28] (Aynı soru Vietnam, Irak ve Afganistan'daki daha yakın tarihli sömürgeci ve yeni-sömürgeci savaşlar açısından da sorulabilir.)

1914 yılında bizatihi Avrupa'da savaş çıktığında, pek çok kişi sömürgeci savaşların bilindik senaryosunun tekrarlanacağına inanıyordu: Sınırlı doğaya sahip ve kısa süreli bir savaş, süvarilerimizin karşı konulamaz taarruzları, gülünç derece ucuz ve kolay zaferler, bizim tarafımızda nicelik açısında olduğu kadar nitelik açısından da önemsiz kayıplar, fakat düşman tarafında öldürülen ve yaralanan kitleler ve pastanın süsü olarak da muazzam iktisadi kazançlar ve anavatan ve kahramanları için ebedi şan. Basının gayretli işbirliği sayesinde, örneğin Zululara ya da Boerlere karşı düzenlenen seferlerin ya da Amerikalıların Kızılderililere, Filipinlilere, Meksikalılara vs. karşı savaşlarının özellikle "popüler" olduğu görülmüş ve böylece sömürgeci savaşlar, alt sınıfların kurulu düzenle bütünleşmelerine kayda değer bir katkıda bulunmuştu.[29]

Beşinci Bölüm

NIETZSCHE VE SOSYAL DARVİNİZM: SAVAŞA ÖVGÜ

Demokratikleşme süreci kaçınılmazmış gibi görünür ve "kitlelerin" ayağa kalkmasıyla birlikte, kuşatılmış ve giderek kötümserleşen seçkinler çareyi, Sosyal-Darwinist fantezilerde ve anti-demokratik ve ırkçı Nietzscheci tasarılarda ararlar. Savaş seçkinlere sorunlarının labirentinden bir çıkış yolu sunar. Savaşın devrimci sosyalizm tehlikesini bertaraf edeceği, tehlikeli halk kitlelerinin saflarını seyrelteceği ve alt sınıfları mevcut siyasi ve sosyoekonomik düzenle bütünleştireceği ümit edilir...

Yüzyıl sona ererken, aristokrat-burjuva seçkinlerin anti-demokratik stratejilerinde kayda değer bir başarı elde ettikleri gözle görülür hale geldi. Bu başarının belirtileri her yerde görülebiliyordu: Çok sayıda "küçük" insan, özellikle de köylüler ve alt orta sınıf mensupları, milliyetçiliğe, antisemitizme, militarizme ve emperyalizme kucak açmıştı ve sosyalistlere değil, Almanya'nın Katolik Merkez Partisi gibi muhafazakâr partilere oy veriyordu. Her hâlükârda, pek çok ülkede oy hakkı hâlâ "üst" sınıfların bir imtiyazıydı ve devlet iktidarının çok büyük bir bölümü parlamentoların üst kanatları, bürokrasi ve ordu gibi üyeleri seçimle gelmemiş ve seçkinlerin sağlam bir şekilde yerleştiği kurumların elinde yoğunlaşmıştı. Kilise, özellikle taşradaki köylülerin arasında hâlâ büyük bir nüfuza sahipti ve on dokuzuncu yüzyılda sosyalistlerin etkisi altında kitlesel olarak Hristiyanlığı terk etmiş olan işçi sınıfı saflarında kaybettiği güveni yeniden kazanmak için çok çaba sarf ediyordu. Bu açıdan Katolik karşı saldırı, 1891 yılında *rerum Novarum* isimli papalık genelgesiyle doruğa ulaşmıştı. Bu belgede Papa XIII. Leo, sosyalizmi bir "veba" olarak mahkûm ediyor ve Hristiyan siyasi partilerin ve işçi sendikalarının kurulması talimatını veriyordu. XIII. Leo'nun "sert papalığı" sırasında, seçkinler aynı zamanda "tahtın, kılıcın, bayrağın ve kurulu düzenin" yüceltilmesi ve diğer yandan sosyalizmin ve (Hristiyan olmayan) sendikacılığın mahkûm edilmesi için giderek daha fazla kiliseye güvenebilir hale geldiler.[1] Yine de devrim heyulası -sadece toplumsal değil, ulusal devrim heyulası da- Avrupa'ya musallat olmayı sürdürdü. Ajitasyon ve gerilim Güney Amerika ve Çin gibi dünyanın uzak bölgelerini de

etkiliyordu. Seçkinler sadece ani ve kanlı bir *devrim* ihtimalinden değil, sözde cahil ve tehlikeli halkın yönetimi olarak nefret ettikleri demokrasiye doğru tedrici ve barışçıl bir *evrim* olasılığından da korkuyorlardı.

Durum çok açıktı: Seçkinlerin anti-demokratik stratejilerinin göreli başarısı, demokrasinin yükselişini yavaşlatabilirdi; ama uzun vadede bu yükseliş durdurulamazdı. Hükümetler tavizlerini çoğaltmaya ve hep daha fazla reform yapmaya zorlanıyordu; örneğin hemen her yerde oy hakkının genişletilmesi gerektiği ortaya çıktı. Sosyalistler alt sınıflar arasında mesafe kaydetmeye devam ediyor, partileri büyüklük ve güç açısından büyümeyi sürdürüyor ve giderek daha hırslı hale geliyor, dolayısıyla daha tehlikeli görünüyorlardı. Er ya da geç proletarya büyük bir seçim başarısı elde edecek ve böylece sosyalist devrimcilerin devrimci olmayan bir yolla iktidara gelmesini sağlayacakmış gibi gözüküyordu. Bu durumda da silahlı bir devrimde kesinlikle olacağı gibi, kurulu siyasi ve toplumsal düzenin günleri sayılı olmaz mıydı?

Demokrasi gerçekten de hem büyük burjuvazinin hem de soyluluğun, en güçlü hükümdardan en aşağıdaki toprak sahibine kadar, sadece tiksindiği bir şeydi. Bunun nedeni açık olmalıdır: Demokrasi, halk tarafından ve halk için kullanılan iktidar demekti. İktidarın halkın küçük bir bölümü tarafından, yani soyluluk ve üst orta sınıfı bir araya getiren küçük demografik azınlık tarafından ve aslına bakılırsa yine bu azınlık için kullanıldığı bir sistemin sonu anlamına geliyordu. Gerçek demokrasi, yani alt sınıfların sadece siyasi değil, aynı zamanda sosyoekonomik kurtuluşu da, seçkinlerin çıkarına aykırıydı. İmparator II. Wilhelm açık bir şekilde anarşiyle eş tuttuğu demokrasiyi kınamıştı.[2] Fakat o dönemde demokrasi Büyük Britanya'da da kirli bir sözcüktü; çünkü, "yüksek sınıfların", yani mülk sahibi sınıfların, sözde normal, doğal ya da "Tanrı'nın lütfu olan" iktidarı anlamına değil, halk kitlelerinin iktidarı anlamına geliyordu. Fransa'da söylenegeldiği gibi, *gens de bien*'in ("zengin insanların") yerine, *gens de rien*'in ("hiçbir şeyi olmayan insanların") iktidarıydı.[3]

Fransız Devrimi çağından bu yana, soylu (ve muhafazakâr) seçkinler hiçbir zaman özgürlük ve kitlelerin lehine ilerleme fikri karşısında duydukları nefreti gizlememişlerdi. Büyük burjuvazi inançları gereği liberaldi ve dolayısıyla teoride herkes, ama pratikte sadece kendisi için özgürlük ve ilerleme kavramlarına taraftardı; bir ideal değil bir kâbus olarak gördüğü, aptal ve zalim "kitlelerin" yönetimi anlamına gelen demokrasi fikrinden tiksiniyordu.[4] Fransız liberalizminin on dokuzuncu yüzyıldaki önde gelen isimlerinden olan Alexis de Tocqueville (1805-1859), bu bağlamda *demokrasiye* değil özgürlüğe âşık olduğunu belirmişti.

Kitlelerin ayağa kalkması ve bu tür bir gelişmenin potansiyel olarak felaket getirecek sonuçları, Gustave Le Bon'un 1895'te yayımladığı *Psychologie des foules* (kelimesi kelimesine "Kalabalıkların Psikolojisi") başlığını taşıyan, fakat

İngilizceye *The Crowd: A Study of Popular Mind* (Kalabalık: Popüler Zihne Dair Bir Çalışma) şeklinde çevrilen başarılı kitabına da yansıdığı gibi, yüzyılın sonunda büyük ilgi gören bir temaydı. Bu kitap hakkında yakın zamanlarda "o dönemki insanların huzursuzlukların ve modernitenin belirli veçhelerine yönelik tereddütlerini yansıttığı" söylenmiştir. Benzer şekilde dönemin "kültürel kötümserliğini" yansıtan bir başka çok satan kitap da Alman Julius Langbehn'e ait, 1890'da yayımlanan *Rembrandt als Erzieher* ("Eğitmen olarak Rembrandt") idi.[5]

Eğer kitleler seçim yoluyla iktidara gelirse, bu da seçkinlerin bakış açısından bir felaket anlamına gelecekti. Bu durumda Paris Komünü senaryosunun kendisini çok daha büyük bir ölçekte, muazzam miktarda kan dökülerek tekrar edeceğine ve sonucun uygarlığın ya da en azından aristokrat-burjuva uygarlığının sona ermesinden ve bir canavarın, sosyalist ya da o dönemde çoktan söylemeye başladıkları gibi "komünist" bir toplumun doğuşundan başka bir şey olmayacağına kuvvetle inanıyorlardı.[6]

Demokratikleşme sürecinin kabul edilemez sonuçlarından ve buna bağlı olarak kitlelerin karşı durulamaz olduğu görülen yükselişinden duyulan korku, mesele sadece ulusal ya da hatta Avrupa'yı ilgilendiren değil de dünya çapında bir sorun olarak görüldüğünde daha da kötüleşiyordu. Demokratikleşme benzer şekilde sömürgelerdeki renkli halk kitlelerinin aynı ölçüde karşı konulamaz yükselişine neden olma, buralarda da kanlı "Komünler"in yaşanması ve sonunda beyaz adamın hegemonyasının yerini sadece sömürgelerde değil, bütün dünyada, aşağı kahverengi, siyah ve sarı kitlelerin yönetiminin alması tehdidini de taşımıyor muydu? Eric Hobsbawm bu tür bir endişeyi "imparatorluğun kâbusları demokrasiden duyulan korkularla iç içe geçmişti," diye tasvir eder.[7] Emperyalizmin "dünya sistemi" çerçevesinde, sömürgelerin (ve Çin gibi yarı-sömürgelerin) renkli ve dolayısıyla sözde aşağı kadın ve erkekleri, metropollerdeki "efendilere" tehdit teşkil eden tehlikeli proleterlere benziyordu. Öte yandan seçkinlerin gözünde metropollerdeki proleterler de ırksal olarak aşağı yabancılara çok benziyordu. Gerici bir Fransız subayı, 1914'te –ordunun resmî yayınevi tarafından basılan bir kitapta– bu nedenle "iki Fransa," "iki [Fransız] ırkı" olduğunu yazmıştı:

> Eski Fransız ırkı ve türdeş olmayan, eski ırkın dışlanmışlarıyla birlikte kısa süre önce yeni gelen, henüz asimile olmamış ve ... asimile edilemezleri de içeren karmakarışık bir takım, Protestanların, Yahudilerin, masonların, sosyalistlerin ve yabancıların [métèques] sıra dışı bir koalisyonu.[8]

Dolayısıyla 1880'lerde ve 1890'larda, soyluluğa ve özellikle de büyük burjuvaziye kasvetli bir kötümserlik, yaygın olarak paylaşılan bir çöküş ve gerileme çağında yaşama hissi, yüzyılla birlikte bizatihi uygarlığın da sonuna yaklaştığına ve üstün "aryan" halkının aşağı renkli halklardan oluşan sürüler tarafından tehdit edildiğine dair bir izlenim hâkimdi. Bu *fin-de-siècle* [yüzyıl sonu]

kötümserliği ve nihilizmi, Aydınlanmanın heyecanıyla dinamik ve kendine güvenen bir burjuvazi tarafından özellikle "destansı", ilerici ve hatta devrimci çağında sergilenmesinin üzerinden çok da zaman geçmemiş iyimserlik ve ilerlemeye duyulan inançla sarsıcı bir karşıtlık içindeydi; bu iyimserlik devrimci *annus horribilis*, 1848'de başarısız bir sufle gibi içine çökmüştü.

Yanlış giden neydi ve ne yapılabilirdi? Kentlilerin kendilerine sorduğu acil varoluşsal sorular bunlardı ve pek çoğu o dönemde entelektüel Avrupa'yı kasıp kavuran yeni, bilimselmiş gibi gözüken bir ideolojide, yani Sosyal Darvinizm'de huzur verici bir yanıt buldu. Bu dünya görüşü Darwin'in evrim teorisinden ilham almıştı ve "doğal seçilim", "hayatta kalmak için mücadele" ve "en güçlü olanın hayatta kalması" gibi kavramları insanlara, halklara, "ırklara" ve ülkelere uygulamaya çalıştı. Rekabetin bütün yaşam biçimlerinin temel ilkesi olduğu düşünülüyor ve rekabette başarılı olmak, hayatta kalma ve ilerlemenin *sine qua non*'u [olmazsa olmazı] olarak görülüyordu. Hayatta kalma mücadelesinde en güçlü olan zafer kazanırdı, dolayısıyla bunların en iyi olduğu ve böylece daha da güçlenecekleri düşünülürdü; öte yandan zayıflar kaybedenlerdi, hayatta kalma yarışında geri kalmaya ve dolayısıyla soyları tükenmeye mahkûmdu.

Bu bayağı düşünce biçiminin "Avrupa'nın yöneten ve hükmedenlerinin hâkim dünya görüşü" haline gelmeyi nasıl başardığı kolaylıkla anlaşılabilir.[9] "Doğal seçilim" ve "en güçlü olanın hayatta kalması" gibi kavramlar, sapla samanı birbirinden ayıran şeyin rekabet olduğunu, böylece toplumsal ve iktisadi rekabette galip gelenlerin, yani en zengin iş adamlarının ve genel olarak seçkinlerin, açıkça en iyi ve en güçlü olduklarını ve dolayısıyla "galip" olmayı hak ettiklerini vaaz eden liberal teoriye fevkalade uyuyordu. Ayrıca sayısız rakibin olduğu bir yarışta, sadece az sayıda kazananın olabileceği açık değil miydi? Sonuç olarak, az sayıda insanın (seçkinler) servet ve gücü kadar, çok sayıda insanın (kitleler) sefalet ve güçsüzlüğü de hak edilmiş ve meşruydu. Seçkinlerin utanmasına gerek yoktu, kitlelerinse şikâyet etme hakkı bulunmuyordu, çenelerini kapamalıydılar. Bireyler ve insan grupları arasındaki eşitsizlik eşyanın doğal düzeniydi (ya da inananlar için eşyanın Tanrı tarafından bahşedilmiş ve değişmez düzeni.) Sosyalistlerin ve etnik azınlıkların milliyetçi savunucularının yapmayı önerdiği gibi düzeni değiştirmeye yönelik her çaba, sadece başarısızlığa mahkûm olmakla kalmıyordu, aynı zamanda anlamsız ve hatta suç teşkil eden bir girişimdi.[10]

Sosyal Darvinizm beyaz adamın sömürgelerdeki iktidarını olumlayıp meşrulaştırma amacı açısından da aynı ölçüde yararlıydı. Afrika'da, Amerikan "Vahşi Batısı"nda ve başka yerlerde kolaylıkla gerçekleştirilen fetihler, Avrupalıları ve Amerikalıları, o dönemlerde hâlâ genel olarak "aryan" diye bilinen kendi beyaz "ırklarının" sayısal olarak önemsiz olsa da, nitel olarak kahverengi, siyah ve sarı halkların devasa kitlelerinden çok daha üstün olduğuna ikna etmişti.

Fakat "Aryan" ailesi içinde de her ne kadar zirveyi kimin işgal ettiği bütünüyle açık olmasa da bu tür bir hiyerarşi hâkimdi. Londra'da bu soruya verilen yanıt "Anglosaksonlar"dı; ama Berlin'de en yukarıda Tötonların, yani sadece Almanların değil, "Anglosaksonlar", İskandinavlar, Hollandalılar ve Belçika'nın Flaman yurttaşları gibi diğer Germen kabilelerinin de mensup olduğu bir "ırk"ın yer aldığına ikna olunmuştu. Paris'te ve Roma'da, üstünlüğün Roma İmparatorluğu'na dayanan soyları nedeniyle Fransızlara, İtalyanlara ve diğer "Latin" uluslarına bahşedildiğine kuvvetle inanılıyordu. Son olarak Birleşik Devletler'de, bu onur sadece üstün oldukları varsayılan "Anglosaksonlar"a değil genel olarak "Nordik" halklara, tercihen de Hristiyanlığın Protestan versiyonunu benimsemiş olanlara veriliyordu. Burada antropolojik *nec plus ultra*, uzun bir süre boyunca "WASP", yani sadece beyaz değil, aynı zamanda Anglosakson ve Protestan olan Amerikalı olmaya devam edecekti.[11] İtalyanlar ve ten renkleri biraz daha koyu olan diğer halklar, genellikle daha kısa boylu, koyu renk saçlı ve Katolik olan "Akdenizli" denilen tipteki halklar ve elbette yine Katolik olan "Kelt" İrlandalılar, "Nordik" sapı, siyah, yerli ve "Kızılderililer"in samanından ayıran tarafsız bir bölgede yaşıyorlardı. Bu sonuncular içinse, Amerikalı "bilimsel ırkçı" Lothrop Stoddard tarafından Nietzscheci bir tınıyla, özel bir terim üretilmişti: "aşağı insanlar." Bu terimi ilk kez 1920 yılında yayımlanan *The Rising Tide of Color Against White World Supremacy* (Renklilerin Beyaz Dünya Üstünlüğü Karşısında Yükselişi) isimli kitabında kullanmıştı. Bu eser hemen Almancaya çevrildi ve "aşağı insanı" kötü şöhretli Almanca biçimiyle, *Untermesnch* olarak benimseyen Hitler'i etkileyerek ona ilham kaynağı oldu.[12]

Sosyal Darwinist bir bakış açısından, üstün "Aryan" ailesinin bütün üyeleri mutlu ve memnun olmak için çok sayıda gerekçeye sahipti. Cemaatlerinde toplumsal ve iktisadi sorunlar var olamazdı ve eğer bir şekilde ortaya çıkarlarsa, bu kirletmek ve hasta etmek için tehlikeli bir mikrop gibi "Aryan" topluluğunun sağlıklı bedenine girmiş olan aşağı "ırklar"a mensup olanların hatasıydı. Devrimci sosyalizm, potansiyel olarak öldürücü böylesi bir hastalıktı ve bu hastalığa neden olan mikroplarsa "Aryan" topluluğunun içine sızmış olan Yahudilerdi. Diğer tüm "aşağı" ırklar gibi, Yahudilerin üstün olan "Aryanlar"ı kıskandıkları ve sosyalizmi bu şeytani amaç için bir araç olarak kullanarak onları yüce kaidelerinden indirme hayali kurdukları tartışmasız bir gerçek olarak kabul ediliyordu. Bu sayede antisemitizmin o dönemde muhafazakâr, anti-demokratik, sosyalizm karşıtı ve karşıdevrimci çevrelerde neden yaygın olduğunu anlayabiliriz.

Toplumsal sorunları yabancıları, zorunlu olarak değilse de tercihen Yahudileri suçlayarak açıklamak, bir başka deyişle Yahudileri günah keçisi ilan etmek eski bir geleneğe sahipti. Luther köylü isyanları için Yahudileri suçlamıştı ve de Maistre de Bonald ve Burke gibi karşıdevrimci muhafazakârlığın

teorisyenlerine göre, Fransız Devrimi'nin zincirinden boşanmasına neden olanlar da Yahudiler ve masonlardı. Yahudiler daha sonra, benzer şekilde Rus Devrimi'ni planlamakla da suçlanacaklardı. Bu suçlamayı yöneltenlerin arasında sadece bugün artık iyi bir itibara sahip olmayan Alman tarihçi ve filozof Oswald Spengler gibiler değil, pek çok insanın bugün de hayranlık duymaya devam ettiği, Amerikan otomobil üreticisi Henry Ford ve İngiliz devlet adamlarının en ünlüsü Winston Churchill gibi insanlar da vardı.[13]

Sosyal Darvinizm'in pek çok taraftarı, "Aryan" ailesinin içinde de bazı grupların özellikle yabancı mikropların bulaşmasına daha açık olduğuna kanaat getirmişti. Çok sayıda İngiliz muhafazakâr, Fransızların 1789, 1830, 1848 ve 1871 olaylarının birer belirtisi olduğu "devrimcilik illetine" tutulduklarına kuvvetle inanıyordu. Bunun nedeninin de Fransa'nın Akdenizli ve hatta Afrikalı aşağı halkların göç etmesine izin vererek "kirlenmiş" olmasıydı. Bunun kendi "ırkının" bozulmasına yol açtığı iddia ediliyordu; İngiliz züppelerin Fransızlar için sık sık yazdığı satırlardan biri, "Zenciler Calais'de başlar!" idi. Almanya'da ve İkili Monarşi'de de pek çok kişi Fransızların "yozlaşmış" ya da "bozulmuş" bir yığın olduğunu düşünüyordu. Adolf Hitler isimli genç bir adam da bunlardan biriydi. Buna ikna olmuş ve hatta yazdıklarıyla Hitler'e ilham veren bir Fransız ise, 1850'lerde *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme* başlıklı bir kitap yayımlayan Joseph de Gobineau'ydu. Gobineau "Aryan" ırkının üstünlüğünü ilan etmiş, "ırksal karışmanın" cinsel ve diğer biçimlerinin yarattığı tehlikeler konusunda uyarılarda bulunmuş ve Fransa'daki devrimler ve diğer toplumsal sorunlar için "ırksal kirlenme"yi suçlamıştı.[14]

Sosyal Darwinistler Avrupa'nın dışında da, kıskançlıklarından çatlayan aşağı halkların şu ya da bu şekilde "Aryanların" dünya çapındaki meşru hegemonyasına bir son vermeye çalışacaklarına inanıyorlardı. Örneğin, Afrika'da ve Birleşik Devletler'de, ya da en azından Güney eyaletlerinde, kısa bir süre öncesine kadar köle olan siyahların her zaman "Aryan ırkı"nı kirletmek ve sonunda yok etmek umuduyla beyaz kadınlara tecavüz etmek için fırsat kolladıklarına inanılıyordu. (Hâlâ cinsel açıdan son derece baskıcı olan dönemin Avrupası'nda ise "Aryan" kadınlara göz koyduklarından şüphelenilenler Yahudilerdi.) Çinli devasa insan kitleleri biçimine bürünmüş bir başka tehlike de, beyazlar tarafından aynı anda hem tiksinilen hem de korkulan "sarı tehdit"ti. (Sayıca daha az olan Japonlar henüz bu tür bir korkuya sebebiyet vermiyordu.) Çinli milliyetçilerin 1899-1901 yıllarında Beijing'de gerçekleştirdikleri Boxer Ayaklanması, bu vesileyle kardeşçe bir araya gelmiş en az sekiz emperyalist gücün ortak silahlı kuvvetleri tarafından acımasızca bastırılmıştı. 1914 yılında aynı güçler birbirlerine karşı hiç de kardeşçe olmayan bir savaşa girdiklerinde, "Aryan" kardeşler arasında bir askerî müsabaka bekleyen Almanlar, Fransızların Senegalli ve Faslı birlikleri kendilerine karşı kullanması

ve İngilizlerin de kendi saflarında savaşmaları için Hintlileri çağırması karşısında çok şaşırmışlardı. *Noblesse oblige* [asalet bunu gerektirirdi] ve Almanlar aşağı halkların tehdidi karşısındaki "Aryanlar"ın aralarında ne kadar bölünmüş olurlarsa olsunlar, ortak bir cepheyi korumaları gerektiğine inanıyorlardı. Öte yandan Afrika'daki harekâtlarda, örneğin Doğu Afrika'da, Almanlar da yine çoğunlukla siyah askerlerden oluşan İngiliz ve Belçika kuvvetlerine karşı siyah askerleri kullanmaktan çekinmemişti.

Yanlış giden neydi ve bunun için ne yapılabilirdi? Bu sorulara yanıt vermek için, Avrupalı ve Amerikalı seçkinler yüzyıl sonunun büyük Alman filozofu Friedrich Nietzsche'nin dibinden ayrılmadılar. Nietzsche, Arno Mayer tarafından şöyle tarif edilmiştir:

> [Seçkinlerin eşitliğin tüm biçimlerine karşı verdiği] bu kavganın baş şairi ... düşüncesi tutarlı ve istikrarlı bir şekilde anti-liberal, anti-demokratik, anti-sosyalist [olan bir adam] ... Kendi çağına, kitlelerin "en yüksek cinslerin" güç istencine köstek vurmalarına ... [böylece] sürü hayvanlarının kendilerini efendi yapmalarına izin verdiği için sövdü.[15]

Avrupalılar Aydınlanma ve liberalizmle birlikte doğru yoldan saptı, diyordu Nietzsche. Özgürlük, eşitlik ve herkes için ilerleme, sağlıklı bir toplumda ulaşılması imkânsız ve tehlikeli bir ideal olmuştu. Üstün varlıklardan oluşan seçkinler hükmetmeliydi, kitlelerse hükmedilmeli. Aşağı kitlelerin iktidara gelmesine izin vermek sadece bir hata değil, aynı zamanda bir suçtu. Ayrıca Nietzsche'ye göre, halkı tahrik eden ve devrimleri kışkırtan suçlular, "*par excellence* hain insanlar" dediği Yahudilerdi.[16]

Seçkinler iktidara sahip olabilirler ve olmalılar, diyordu Nietzsche ve ehil, bilge ve cesur insanlardan oluşan üstün bir katmanın helotlardan, yabancılardan ve kölelerden oluşan kalabalığı, aşağı *hoi polloi*'yi, "çoğunluğu" demir yumrukla yönettiği Eski Yunan'da bunun için parlak bir esin kaynağı bulabilirlerdi. Bu şekilde yönetmek için insanın sert olması gerekirdi, çünkü merhamet göstermek –Hristiyanlık için tipik bir şeydi bu– zayıflık ve dolayısıyla aşağılık göstergesiydi. Yönetici zeki, cesur ve acımasızdır. O bir Übermensch, bir "süper insan"dır. Yurttaşlar, uygarlığı gerilemeden kurtarmak için, tutkuyla iktidarı kullanmak isteyen, demokrasiye doğru intihar yürüyüşünü durdurmak üzere Paris Komünü gibi "köle isyanlarını" acımasızca bastırarak bir karşı saldırı başlatmaya hazır böylesi Übermensch'ler haline gelmelidir. (Nietzsche'ye göre isyankâr köleler canilerdi, öte yandan küçümsediği sosyalistler, kahraman olarak gördükleri isyankâr kölelere hayranlık besliyordu. Büyük Savaş'ın sonunda Almanya'daki devrim sırasında Rosa Luxemburg gibi radikal sosyalistler kendilerine Spartaküs'ün şerefine Spartakistler adını vereceklerdi.) Nietzsche'nin dışında –örneğin ünlü İtalyan sosyolog, iktisatçı, siyaset bilimci ve filozof Vilfredo Pareto gibi– çok sayıda başka entelektüel de seçkin yönetiminin kaçı-

nılmazlığını ve erdemlerini ilan etmişti. O halde entelektüel düzeyde, Avrupa soyluluğu ve üst orta sınıfı, demokratikleşme sürecine giderek daha inatçı hale gelen bir direniş göstermiş ve iktidarı kendi ellerinde tutmaya her zamankinden daha kararlı olduğunu ortaya koymuştu.

Sosyal Darwinist ve/veya Nietzscheci dünya görüşünde, savaş hayati bir rol oynuyordu. Savaştan artık nefret edilmiyordu, bilakis Kanadalı tarihçi Eksteins'in yazmış olduğu gibi "ruhun en yüce sınavı ve dolayısıyla bir zindelik, kültür ve yaşam testi" olarak görülüyordu. Savaş "yaşam veren ilke"[17] mertebesine yükseltilmişti. Yaşamın kendisi bir savaş biçimiydi: İnsanın hayatta kalması için savaşması ve kazanması gerekiyordu. Zafer sadece en iyilere, *en güçlü olanlara* ayrılmıştı. Bunun sadece bireyler değil, aynı zamanda halklar, "ırklar" ve diğer insan kolektifleri için de geçerli olduğu varsayılıyordu. Özellikle Almanya'da savaş Sosyal Darwinist bir çerçevede yüceltiliyordu. Ne de olsa bu ülkenin birliği, 1864-1871 yılları arasında birliğin mimarı olan Bismarck tarafından ifade edildiği gibi "kan ve çelik" yoluyla sağlanmıştı. Ünlü tarihçi ve siyasetçi Heinrich von Treitschke bu nedenle savaşı "hasta uygarlıklar için en iyi ilaç" olarak övüyordu.[18] Ren Nehri'nin diğer yakasında, Büyük Savaş'tan sadece birkaç yıl önce, 1911'de yayımlanmış bir kitap olan *Deutschland und der Nächste Krieg* (Almanya ve Bir Sonraki Savaş) muazzam bir başarı kazanmıştı. Kitapta aristokrat Alman generali Friedrich von Bernhardi savaşı "ilahi bir şey", "biyolojik bir buyruk" ve "varoluş mücadelesi"nin en yüce örneği, ulusların kaynaşmasında sapla samanı birbirinden ayıracak merhametsiz bir test olarak yüceltiyordu.

Fakat Büyük Britanya da savaşı yücelten bir gelenekle böbürleniyordu. 1866'da yayımlanan *The Crown of the Wild Olive* (Vahşi Zeytinin Tacı) adlı kitapta, 1914 yılına kadar son derece popüler ve etkili bir isim olarak kalan, Victoria döneminin büyük yazarı John Ruslin, savaşı şöyle methetmişti:

> Savaş bütün sanatların temelidir ... insanın bütün yüksek erdem ve becerilerinin temelidir. ... Bütün büyük uluslar sözlerinin gerçekliğini ve düşüncelerinin gücünü, savaşta beslenip barış tarafından heba edildiklerini, savaşta öğrenip barış tarafından aldatıldıklarını, savaşla eğitilip barış tarafından ihanete uğratıldıklarını, kısacası savaşta doğup barışta yok olduklarını savaşta öğrenmişlerdir.[19]

Aylık İngiliz dergisi *The Nineteenth Century and After*'da, 1911 yılında H. F. Wyatt isimli biri tarafından kaleme alınan "God's Test By War" (Tanrı'nın Savaşla İmtihan Etmesi) başlıklı bir makale çıktı. Bu makalede "rekabetin biyolojik yasası hâlâ hem tek tek insanların hem de ulusların biyolojik kaderine hükmediyor" deniliyordu. Britanya gibi bir ülkenin hâlâ rekabette bir rol oynayıp oynayamayacağı sorusuna verilen yanıtsa şöyleydi: "Nasıl bileceğiz? İmtihanla. Hangi imtihanla? Tanrının halkları sınamak için vermiş olduğuyla, savaş imtihanıyla."[20]

1900 Paris Evrensel Sergisi'nin kataloğunda, daha spesifik olarak askerî seksiyonla ilgili bir yorumda da neredeyse yukarıdakinin tıpatıp aynısı bir savaşa övgü yer alır:

> Savaş "insanlık açısından doğaldır ... insanın en yüksek nitelikleri için bir okuldur... Barış sanatların, ticaretin ve sanayinin meyve vermesini sağlar, [ama] aynı zamanda bencillik, kötümserlik, nihilizm ve ben merkezcilik gibi ruhsal durumları da yaratır." ...[savaş] soluyormuş gibi gözüken yüce erdemleri yenileyebilir, ruhlarını yükseltebilir ve onlara yeni bir kalp verebilir.[21]

Savaş nihai sınavdı ve aynı zamanda iyi kadın ve erkeklerin daha da iyi, güçlülerinse daha da güçlü olmasını sağlıyordu; genç insanların çelik gibi sertleşmesine ve ulusal dayanışmanın pekiştirilmesine hizmet ediyordu. Savaşın bireyler kadar halklara da enerji bahşettiği, "ırkları" canlandırdığı, toplumları bir bütün olarak dirilttiği ve ahlaki mevcudiyeti ıslah ettiği vs. iddia ediliyordu. Nietzsche seçkinlerin gaddar, merhametsiz ve savaşçı olmaları ve en ufak bir vicdan azabı duymadan savaşlarda "devasa insan kitlelerini" feda etmeye hazır olduklarını göstermeleri gerektiğini vaaz ediyordu, ki 1914-1918 yılları arasında yaşanacak olan tam da buydu. Nietzsche'nin hayalini kurduğu toplumda, savaş tıpkı kölelik gibi vazgeçilmezdi. O, Avrupa'nın destansı ve şanlı bir geleceğe cesurca adım atabilmek için kendisini çöküş ve gerileme bataklığından kurtarabilmesinin ancak savaş yoluyla mümkün olabileceğine inanıyordu.[22]

"Savaş daha önce asla insanların dudaklarında bu kadar saygı görmemişti," diye şikâyet ediyordu Leh-İngiliz yazar Joseph Conrad 1905'te, "ve zihinlerinde daha az ihtilaflı bir hüküm sürmemişti."[23] Bununla birlikte Nietzscheci ideoloji ve sahte-bilimsel Sosyal Darvinizm çorbasına heyecanla kaşık sallayanlar "küçük" insanlar değil, seçkinlerdi. "Savaş kültü pleblerle değil seçkinlerle ilgili bir meseleydi," diye ısrar eder Arno Mayer, "[çünkü] sözde saldırgan ve kana susamış kitlelerin arasında savaşa yönelik herhangi bir kendiliğinden heyecan yoktu." Şöyle ekliyordu:

> Darvinizm ve Nietzscheci düşünce ... hâkimiyetlerini yeniden tesis etmekle uğraşan seçkinler için son derece anlamlı ve değerli hale geldi. ... Aslına bakılırsa hâkim ve yönetici sınıfların sadece Weltanschauung'unun [dünya görüşü] değil, ikna edici inanç sistemlerinin de merkezî bir bileşeni haline geldiler.[24]

Belçikalı tarihçi Sophie de Schaepdrijver de Nietzscheci savaş taraftarlığının "sadece Almanya'ya değil, bütün Avrupa'daki *Belle Époque* seçkinlerine bulaştığını" teslim eder. Genç Winston Churchill İngiliz seçkinler açısından tipik bir örnekti. Hakkında "savaş insanın normal meşguliyetidir, savaş ve bahçıvanlık" dediği "savaş karşısında gerçekten büyülenmişti". 1914'te Büyük Savaş patladığında, Churchill kendinden geçecek ve savaşın "şanlı ve lezzetli" olduğunu ilan edecekti. Her hâlükârda, Arno Mayer'in deyişiyle "Avrupa'nın en korkunç *classe dangereues*'ü" olduğu görülecek olan savaş taraftarı yönetici

seçkinler olacaktı, *classes dangereuses* oldukları varsayılan işçi sınıfı ve diğer aşağı tabakalar değil.[25] 1901 ile 1909 yılları arasında Birleşik Devletler Başkanı olan Theodore Roosevelt, aynı ölçüde savaş yanlısıydı. Bir defasında,

> erkekçe gayretkeşliği için insan toplumunun ideal durumu olarak savaşa övgüler yağdıran ... ve barışı sadece işsiz güçsüzlere uygun, dırdırcı ve kibirli bir alçaklık durumu olarak gören...[26]

bir adam olarak tarif edilmişti.

Nietzscheci savaş kavramı, seçkinler tarafından son derece şevkle benimsenmişti, çünkü bu kavram esasen sosyalizme ve onun devrimci özlemlerine yönelmişti; çünkü savaş, seçkinlerin kitlelerin yükselişine karşı mücadelesinde faydalı olabilirdi ve çünkü demokratikleşme sürecine karşıydı.[27] Fransız Devrimi döneminde bile, Jirondenler olarak bilinen -üst orta sınıftan ve dolayısıyla (görece) muhafazakâr devrimcilerden oluşan- grup ve daha sonra Direktuvar yönetimi ve Napoleon, savaş aracını, devrimin Robespierre ve Jakoben yoldaşları gibi radikal devrimcilerin ellerinde Fransa içinde radikalleşmesini önlemek için kullanmışlardı. Uluslararası bir savaşın ya da dış düşmanlarla çatışmanın, iç savaştan ya da Fransızların kendi arasında çatışmasından kaçınmak için zorunlu olduğu kabul ediliyordu. Jirondenlerin o dönemki liderlerinden biri olan Jacques Pierre Brissot böyle ilan etmişti.[28] On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Fransız Devrimi'ni titiz bir şekilde incelemiş olan Alexis de Tocqueville de savaşın "toplumsal ihtilafları" bertaraf etmek için işe yarayabileceğine dikkat çekmişti. Bu görüş yakından tanıdığı ve demokrasi ve sosyalizme karşı nefretini paylaştığı Nietzsche'nin çağdaşı olan ünlü kültür tarihçisi Jakob Bruckhardt tarafından da dile getirilmişti. Bruckhardt, geniş bir okur kitlesine sahip olan, ölümünden sonra 1905 yılında yayımlanmış kitabı *Weltgeschichtliche Betrachtungen*'da (Dünya Tarihi Üzerine Düşünceler) "savaş bütün iyi şeylerin anasıdır" demiş olduğu için Yunan filozof Heraclitus'a şapka çıkarmıştı.

Daha önce sözünü ettiğimiz seçkin yönetiminin destekçisi, hatta teorisyeni olan sosyolog Vilfredo Pareto, savaşın bereketinden, en azından büyük burjuvazi açısından doğacağı varsayılan bütün hayırlı şeylere ilişkin düşüncelerini aynı iyimserlikle ortaya koymuştu. Savaşın sosyalizmi sonsuza dek olmasa da en az yarım asır boyunca engelleyebileceğini belirtmişti. Savaş "bir yüzyıldır sürmekte olan özgürleşme sürecine" bir nokta koyacak; "devrimci hareketin yavaşlamasını, hatta etkisiz hale gelmesini" sağlayacaktı. Alman amiral Alfred von Tirpitz'e göre, militarizm ve savaş "Marksizmin ve siyasi radikalizmin halk kitleleri arasında yayılması"nın panzehri olarak gerekliydi. Roma savaş tanrısı Mars, Marx'a karşı mükemmel bir müttefik olarak görüyordu! Emek hareketinin ve sosyalizmin yükselişi karşısında giderek daha fazla kendilerini tehdit altında hisseden Avrupalı (ve Amerikalı) seçkinler, demokratik taşkında hayatta kalmalarını sağlayacak bir can yeleği olarak savaşı kullanabileceklerine

inanıyorlardı. Bu açıdan, Amerikalı tarihçi (ve İkinci Dünya Savaşı gazisi) Paul Fussell'in yazmış olduğu gibi savaşın "ilerleme fikrini" hedef alan "gerçek bir muhafazakâr etkinlik" olduğu doğruydu.[29]

Seçkinler açısından, savaş sadece sosyalistleri değil, işçileri ve genel olarak alt tabakaları etkileyen büyük hastalığın şifası olabilirdi ve olacaktı. Daha yüksek ücret ve diğer haklar konusundaki talepleriyle emekçi kitlelerin, fazlaca maddeci, bencil ve hatta hazcı olduklarını gösterdiklerine inanılıyordu. Kaçınılmaz olarak yokluk ve sıkıntıların eşlik edeceği savaş, onları bu maddecilikten arındıracak ve onlara çilecilik aşılayacaktı. Savaş sosyalistlere ve genel olarak işçilere daha azla yetinmeyi ve her tür ölçüsüz talepte bulunmak yerine kısmetlerini kabul etmeyi öğretecekti. Askerlik ve savaşın aynı zamanda –örneğin Le Bon'un kitabını dikkatle okumuş olan pek çok Fransız subayı tarafından– disiplinsiz ve dolayısıyla güvenilmez ve tehlikeli olduğu varsayılan halk kalabalığını (*foule*), disiplinli, uysal ve köle ruhlu "kıtalara" (*troupe*) dönüştüreceği düşünülüyordu.[30]

Lüks içinde yaşayan ve daha da büyük servetler biriktirmeye kafayı takmış olan soylulukla büyük burjuvazinin, emekçi kitleler için çileciliğin erdemlerini vaaz etme hakkını kendisinde görmesi son derece ironiktir. Bununla birlikte seçkinlerin içindeki entelektüel Mars hayranlarının, bayağılık, duygusallık ve rehavet gibi tipik burjuva kusurlarının da benzer şekilde bir doz savaş ilacıyla iyileşebileceğine inandıkları da teslim edilmelidir. Macera ve kahramanlıkla ilişkilendirilen savaş, fazlaca uysal ve ürkek olan kentliyi de –Almancada söylendiği şekliyle *Spießburger* ya da *Spießer*– gururlu, cesur ve neşeli bir kahramana dönüştürecekti. "Nietzsche'nin etkisi," diye yazar Schaepdrijver,

> pek çok kişinin daha kahramanca bir yaşam arzu etmesine neden oldu. ... Bütün Avrupa'da Belle Époque'un seçkinleri her tür acımasız eylem, uzlaşma ve tavizlerle dolu bu sıkıcı burjuva yaşama son verecek merhametsiz bir savaş arzusu içindeydi.[31]

Bu bakış açısı, otuz yıl boyunca Prusya Ordusu'nun genel kurmay başkanlığını yapmış olan ve 1914'te Alman Ordusu'nun başkomutanı olacak yeğeni Helmuth von Moltke, yani "Genç Moltke" ile karıştırılmaması için "Yaşlı Moltke" adıyla bilinen, Büyük Alman generali ve feldmareşali (aynı zamanda kont) Helmuth von Moltke tarafından da paylaşılıyordu. Yaşlı Moltke bir mektubunda şunları yazmıştı:

Kalıcı barış bir rüyadır –ve hatta güzel bir rüya bile değildir– ve savaş Tanrı'nın evrene verdiği düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Savaşta insanın en soylu erdemleri ortaya çıkar: cesaret ve feragat, göreve sadakat ve yaşamın kendisine son vermekle bitmeyecek bir fedakârlığa hazır olma. Savaş olmasaydı, dünya materyalizm bataklığına saplanmış olurdu.

Savaşın sadece insanı ahlaken yükselten ruhsal bir tecrübe değil, aynı zamanda bir tür spor anlamına geldiği ve dolayısıyla son derece eğlenceli olabi-

leceği söyleniyordu. 1903 yılında yayımlanan ve sömürge savaşları sırasındaki tecrübelerine dayanan *Modern Warfare: Or, How Our Soldiers Figt* (Modern Savaş ya da Askerlerimiz Nasıl Savaşır) isimli kitabında, Tuğgeneral Sir Frederick Gordon Guggisberg şöyle yazmıştı:

> Bir ordu ... muharebede birlikte çalışmayı dener ... tıpkı bir futbol takımının bir maçta birlikte oynaması gibi... Ordu, takımın okulunun onuru için oynaması gibi ülkesinin iyiliği için savaşır. ... İstisnai şekilde cesur taarruzlar ve destansı müdafaalar parlak koşulara ve iyi savunmalara tekabül eder.[32]

Bir İngiliz subayı olan Sekizinci Doğu Surrey Alayı'ndan Wilfred Nevill'e, 1 Temmuz 1916'da saldırı işaretini Alman hatlarına doğru bir futbol topu dikerek vermesi için esin kaynağı olan belki de bu satırlardı. *Daily Mail* bu kahramanlığı şu şiirle kutlayacaktı:

> Ölüm kalım tufanı içinde
> Düştü yiğit yoldaşlar
> Kanın yağmur gibi yağdığı yerde
> Topla beraber aktılar.
> Onlar için ölüm korkusu
> Sadece boş bir addı;
> Bastıkları toprağa sadık kalarak
> Bu maçı Surrey'ler oynadı.[33]

O halde savaşın herkes için iyi ve dolayısıyla istenilir olduğu düşünülüyordu. Savaşın bir arınma olarak işe yaraması bekleniyordu: Avrupa'nın dönüştüğü köhnemiş eski evden taze bir rüzgârın geçmesini sağlayacaktı. Savaştan "bayağılık, kısıtlama ve uzlaşmadan kurtarması" bekleniyordu. Savaş, "kurtuluş ve özgürlük"le ilişkilendiriliyordu.[34] Ne zaman gelirse gelsin fazla erken olamazdı. "Büyük Savaş'ı ne kadar çok istiyorum," diye yazmıştı İngiliz muhafazakâr Katolik yazar Hilaire Belloc, "Avrupa'yı bir süpürge gibi süpürecek." Pre-ekspresyonistler olarak bilinen Alman yazarlar da benzer şekilde savaşın hasta bir toplumun yarattığı hapishaneden ve üzücü ve sıkıcı bir çağdan kurtuluş getireceğini tahayyül ediyorlardı. Bunlardan biri olan Georg Heym, açıkça "bu aylak, kaypak ve tatsız barış"a bir son verecek nefes kesici bir olayın gerçekleşmesini arzuluyordu.[35] 1914 yılı nihayet savaşla ilgili her türlü yanılsamayla ilişkilendirilmiş bu *taedium vitae*'dan [hayattan bıkma hali] umulan kurtuluşu getirecekti.

Savaşın kurtuluşla ilişkilendirilmesi, daha sonra kendisini "[İtalyan] faşizminin filozofu olarak tanımlayacak İtalyan entelektüel Giovanni Gentile'nin eserlerinde de yer bulmuştu. Savaşı "insan ruhunun arındığı ve kaderinin çağrısına yanıt verdiği bir ıstırap olarak" yüceltmişti.[36] Alplerin ötesindeki diğer savaş ve şiddet hayranları Fütürizm adıyla bilinen bir kültürel harekete mensup ressamlar ve diğer kişilerdi. Bu hareket sözde "avangart"tı, ama kesinlikle söz-

cüğün siyasi ya da toplumsal anlamıyla ilerici değildi. Arno Mayer Fütüristleri, "siyasi ilerlemenin siyasi öncüleri olan sosyalistlerle ve işçilerle aralarına mesafe koymuş", "muhafazakâr güçlerin müttefikleri" olarak tanımlıyordu:

> Bunun yerine makine çağı ve kültürüne yolu açması için insani, toplumsal ve siyasi bedeli ne olursa olsun, aşırı İtalyan milliyetçiliğine, emperyalizmine ve savaşa güvendiler. Nietzsche'den ilham alan Fütüristler eşitliği reddettiler, topluma eşitlik getirilmesine karşı çıktılar ve aristokratik ruha ve sanata inandılar.[37]

Mayer'in biraz abarttığı düşünülebilir, ama 1909 yılında yayımlanan "Fütüristlerin Manifestosu"nda, ünlü yazar Filippo Tommaso Marinetti, yüksek perdeden şunları söylüyordu:

> Biz [Fütüristler] dünyayı temizleyecek tek şey olan savaşı yüceltmek istiyoruz; militarizmi, yurtseverliği, özgürlük-getirenlerin yıkıcı jestlerini, uğruna ölmeye değer güzel fikirleri ve kadınları küçümsemeyi de öyle.[38]

(Fütüristler kadınları hakir görüyorlardı, çünkü tıpkı erkekleri savaşçılıkla ilişkilendirdikleri gibi onları da pasifizmle ilişkilendiriyorlardı. Bu konuya daha sonra döneceğiz.) 1912'de İngiltere'de doğan avangart bir sanat akımı olan Vortisizm de benzer fikirleri savunuyordu. 1914'te savaşın çıkmasından hemen önce, aynı zamanda Nietzscheci olan taraftarlarından biri, ressam ve yazar Wyndham Lewis, "eğer süregiden bir savaş varsa kaçırmama"ya çağırıyordu arkadaşlarını.[39]

1914 yılında Nietzschecilerin dilekleri gerçek oldu. Schleswig-Holstein bölgesindeki Danimarkalı azınlığa mensup bir Alman askeri tarafından 1914'te dile getirildiği gibi, "savaş [tarafından vaftiz] edilerek" "erkekliğe" ulaşacaklarına inanan sayısız genç adam savaşa gönüllü olarak gitti. Silah arkadaşlarından biri, Danimarka kökenli bir başka Alman, günlüğüne tipik Nietzscheci sözcüklerle "karakterini güçlendirmek, güç ve istenç, alışkanlıklar, âdetler ve içtenlik açısından güçlenmek" için savaşa gittiğini yazmıştı.[40]

Savaşın getirmesi beklenen en önemli avantajlardan biri, kuşkusuz savaş zamanında demokrasi oyununun –ve onunla ilişkilendirilen, etkisiz parlamenter sistemin– yararsız olduğunun kabul edilmesi ve böylece yerini ordularda görülen otoriter iktidar ilişkileri ve katı disipline bırakmasıydı. Savaş sırasında komutanların emir verdiği ve astlarının da koşulsuz bir şekilde bu emirlere uyduğu ortada değil miydi? Tartışma, aşağıdakilerin söz hakkı ve eleştiri –bir başka deyişle her tür demokrasi– artık mevzubahis olamazdı. Söylemeye gerek yok ki komutanlar, toplumun geleneksel, doğal, Tanrı tarafından atanmış liderleri olacaktı, bir başka deyişle mevcut seçkinler –Nietzscheci terminolojiyi kullanacak olursak *aristoi*– "organik" olarak öne çıkacaktı.[41] Savaş zamanlarında, siyasal olan askerî olana tâbi olmalıydı; bunun anlamı, gösteriyi –görmüş olduğumuz gibi neredeyse her yerde soyluluğun ve bir ölçüde de üst orta sınıfın

üyelerinden gelen– yüksek ordu komutanlarının yöneteceğiydi. Savaş böylece seçkinlere, en azından geçici, ama umuyorlardı ki kalıcı olarak da, demokratikleşme sürecini askıya alma ve kitlelerin yükselişini durdurma fırsatı sunmuştu. Savaş, demokrasinin yükselişiyle zayıflamış, ama orduda korunmuş olan az sayıdaki insanın, seçkinlerin emirleri verdiği ve çok sayıda insanın, kitlelerin itaat ettiği bir sistem olan, doğal ve sağlıklı olduğu varsayılan iktidar ilişkilerini, özel örgütlenmelerde ve genel olarak toplumda yeniden tesis edecekti.[42]

Seçkinler için savaş aynı zamanda sözde doğuştan gelen kendi liderlik potansiyellerini hayata geçirecekleri, siyasi ve askerî liderler olarak üstün başarı sergileyecekleri ve kahramanlık gösterecekleri bir vesileydi. Savaşla ilişkilendirilen yetkeciliğin ve disiplinin benzer şekilde disiplinsiz, huzursuz ve tehlikeli işçi kitlelerini ve diğer proleterleri köle ruhlu ve makul astlardan oluşan bir kalabalığa dönüştüreceği ümit ediliyordu. Savaş genel olarak "ulusun okulu" olacak, ama özellikle alt tabakalar arasında sükuneti ve disiplini yeniden tesis edecekti. Kötü şöhretli Alman milliyetçisi Heinrich Class gibi seçkinci tiplere göre proleterlerin "Yahudi-sosyalist" propaganda ve entrikanın neden olduğu demokratik ve devrimci hastalıklarının tedavi edilmesi gerekiyordu ve bu hastalık için savaş nihai çareydi. Savaş "halkın bütün iyi unsurları" için "bir kalk borusu" işlevi görecek ve böylece ulusal bir rönesans başlatacaktı.

O halde seçkinler savaşı halk kitlelerinin denetimi için bir araç olarak görüyorlardı. Churchill'in yukarıda bahsi geçen, savaşı bahçıvanlıkla kıyaslayan tespitlerinde ima edilen şey tam da buydu. Her iki örnekte de amaç kontrol etmek ve evcilleştirmekti. Bahçıvanlık gür bitkilerin kontrol edilmesi ve doğanın evcilleştirilmesiyle ilgiliydi. Savaşsa toplumun kontrol edilmesi, genel olarak insanların, özel olaraksa disiplinsiz, itaatsiz –ve tehlikeli– işçi sınıfının evcilleştirilmesiyle. Bahçıvanlık örneğinde insanın nicelik pahasına niteliği arttırmak için, her zaman budamaya, hem de derinden budamaya hazır olması gerekirdi. Malthus gibi eski ama hâlâ etkili entelektüel idollere saygıda kusur etmeyen Nietzscheci seçkinler, savaşa girmenin benzer bir tür budama anlamına geleceğine inanmışlardı. Savaşın sıradan insanlar arasında neden olacağı ağır kayıplar sadece nüfus üzerinde kaçınılmaz ve hatta zorunlu bir Malthusçu "olumlu denge" teşkil etmekle kalmayacak, aynı zamanda niteliği geliştiren bir niceliksel düşüş olarak da meşrulaştırılabilecekti. Halk kitleleri sayıca çoktu. Bu bir bütün olarak toplumun iyiliği için zaman zaman ayıklanması gereken bir kalabalık teşkil ediyordu. Ayıklamanın sığırların, geyiklerin vs. soyunun kalitesini arttırmayı mümkün kıldığı doğru değil miydi? Büyük Savaş sırasında ağırlıklı olarak köylü ve işçilerden oluşan yüzbinlerce sıradan askerin, kendi generalleri tarafından alelacele kesin bir ölüme gönderilmesi tesadüf değildi. Bu generaller, neredeyse istisnasız bir şekilde, savaş öncesi dönemin savaş taraftarlığına ve ölüm karşısında küçümsemeye doymuş Nietzscheci ve Sosyal Darwinist seçkinlerinin

bir parçasıydılar. Ölüm karşısında küçümseme ölümden korkmamak anlamına geliyordu ve gerçekten de seçkinler tiksindikleri, üzerlerinde mutlak bir güce sahip oldukları ve Alman tarihçi Hermann Glaser'in gözlemiş olduğu gibi Büyük Savaş sırasında yaşamlarını kaygısızca harcayacakları proleterlerin ölmesinden korkmuyorlardı.[43] Gerçekten de bazı proleterler, kendi saflarının bu şekilde ayıklanması sonucunda, bu görünüşte anlamsız katliamların işçilerin saflarını seyreltmek ve böylece korkak kitleleri daha az "kütlesel" ve daha az ürkütücü kılmak isteyen generallerinin arzularını yansıttığına ikna oldular. Paris'in 1919 Haziranında tanıklık ettiği çok sayıda grevden biri sırasında bir grevci, Büyük Savaş üzerine düşünürken şöyle demişti:

> Bu savaş burjuvazi, sınai kapitalistler ve [savaşa katılmış olan] bütün ülkelerin liderleri tarafından istendi. Proleter örgütlerin saflarının kabarmasını gözlemlediler ve kendi kasaları için korkuya kapıldılar. Böylece bir çözüm buldular: İşçileri savaş yoluyla ortadan kaldırmak.[44]

Seçkinler savaşın sadece kitlelerin geçirdiği sosyalizmle ilişkilendirilen rahatsızlığa bir çare olmasını değil, yeni bir dayanışma biçimini, sosyalist olmayan, hatta sosyalizm karşıtı bir dayanışmayı doğurmasını da bekliyorlardı. Savaşın bir "savaş sosyalizmi", yani materyalist değil de manevi bir sosyalizm, enternasyonal değil de ulusal bir sosyalizm, Marksist ve dolayısıyla "Yahudi" bir sosyalizm değil de bir Alman, Fransız, İngiliz sosyalizmi yaratması gerekiyordu. Savaş tanrısı Mars'ın yeni türde, sınıf karşıtlıkları olmayan bir toplumun koruyucu azizi haline gelmesi ümit ediliyordu. Ünlü Alman sosyoloğu Max Weber'in inandığı gibi savaşın, yenilgiyle sonuçlansa bile, "harika ve muhteşem" olacak olmasının nedeni buydu. Onun inancı, 1918 yılında yayımlanan *Siyasi Olmayan Bir Adamın Düşünceleri* başlıklı ünlü kitabında, "savaşçı ideolojisi" adını verdiği şeye övgüler düzen yazar Thomas Mann tarafından da paylaşılıyordu. Bu, savaşın ürünü olan, sosyalist ve liberal toplumsal nosyonlardan gündüzle gece kadar farklı muhafazakâr bir yeni toplum anlayışıydı. Savaşın kitleleri mevcut topluma entegre etmeyi ve böylece toplumsal sorunlara ve sınıf mücadelesine bir son vermeyi mümkün kılacak araç olması bekleniyordu.[45]

Savaşın seçkinlerin lehine bütün halkı birleştirmesi ve bütün sınıfları kurulu düzenle bütünleştirmesi gerekiyordu. Bununla birlikte savaş seçkinlerin aleyhine sosyalizmin himayesinde birleşmekte olan "bütün ülkelerin proleterleri"ni bölecekti. Sosyalist enternasyonalizme karşı mücadelede, savaşın nihai silah, "böl ve fethet" stratejisinin en etkili aracı olacağı düşünülüyordu.

Altıncı Bölüm

BÜYÜK SAVAŞ'A GİDEN YOLDA EMPERYALİST DOSTLAR VE DÜŞMANLAR

Emperyalist rekabetler, kauçuk ve petrol gibi yeni hammaddelerin hızla artan önemi nedeniyle ısınır. Savaş giderek daha muhtemel ve sonunda kaçınılmaz hale gelir. Alman İmparatorluğu acilen Doğu Avrupa'da topraklarını genişleterek "güneşin altında bir yer" elde etmek ister ve Rusya ve Büyük Britanya ile karşı karşıya gelme riski artar. Birleşik Devletler'de de seçkinler savaşın emperyalist hedeflere ulaşmak için mükemmel bir araç olduğunu düşünmektedir...

Yüzyıl sonuna doğru, büyük emperyalist güçler arasındaki ilişkiler dramatik ve son derece tehlikeli bir değişim geçirdi. Dönemin en otokratik devleti Rusya, on dokuzuncu yüzyılın başlarında Napoleon'a karşı kazanılan ortak zaferin ardından, Habsburg İmparatorluğu ve 1871'de yaratılacak birleşmiş Almanya'nın embriyosu olan Prusya ile birlikte "Kutsal İttifak"ı kurmuş ve uzun bir süre boyunca *ancien régime*'in kaleleri olan bu diğer iki imparatorluğun güvenilir bir ortağı olarak kalmıştı. Fakat baş muhafazakâr Rusya 1892'de, Berlin ve Viyana'yı dehşete düşürerek Devrim'in çocuğu ve pek çok açıdan Avrupa'daki en demokratik büyük ülke olan Fransa'yla kimsenin ihtimal vermediği siyasi ve askerî bir ittifak kurdu. Almanya bundan böyle savaş durumunda iki cephede birden savaşmak zorunda kalma ihtimaliyle karşı karşıyaydı. Ordusunun komuta kademesi bu nedenle iki cephede savaş ikilemini çözmeyi amaçlayan bir plan, yani ismini 1891'den 1906'ya kadar Alman Ordusu'nun genel kurmay başkanlığını yapan Kont Alfred von Schlieffen'den alan ünlü Schlieffen Planı'nı geliştirdi. Bu plan tarafsız Belçika toprakları üzerinden Fransa'ya hızlı ve ölümcül bir saldırı yapılmasını gerektiriyordu.[1] Bu yeni ittifakın bir başka sonucu da sosyal demokratlar da dahil olmak üzere Almanların büyük çoğunluğunun artık ülkelerini kuşatılmış bir kale olarak görmeye başlamalarıydı. Dünyanın en ilerici ülkesiymiş gibi gözükmesini sağlayan ayrıntılı bir Bismarkçı sosyal güvenlik düzenlemesinin yanı sıra, genel oy hakkına dayanan bir seçim sistemine de sahip olmakla övünen Almanya, geri bir diktatörlük olan çarın imparatorluğu başta olmak üzere kıskanç düşmanlar tarafından savunmaya itilmiş bir

ülkeydi. Alman sosyalistlerinin büyük bir bölümünün 1914'te savaşa gönüllü olarak, hatta coşkuyla gitmesinin nedeni, en azından kısmen, bu yeni doğmuş "rusofobi"ydi.

Almanya geleneksel olarak, kraliyet tahtının yüzyıllardır Alman hanedanlarının çocukları tarafından işgal edilmiş olduğu Büyük Britanya ile mükemmel ilişkilere sahip olagelmişti. "Anglosakson" İngilizler, Saksonların ve diğer Germenik göçmenlerin soyundan gelmiyorlar mıydı ve dolayısıyla büyük "Aryan" ırkı ve "Nordik" ve/veya "Tötonik" aile içinde yakın akraba –bu bağlamda sık sık kullanılan sözcükle "kuzen"– değiller miydi? ("Neden kuzenlerinizle savaşıyorsunuz ki? diye sormuştu bir Alman subay, 1914 Ağustosunda Fransa'nın kuzeyinde bir yerlerde esir aldığı İngiliz meslektaşına.) İngiliz ve Almanların Avrupa'nın tek gerçek "beyaz" ırkları olduğu, Fransızlardan, Ruslardan ve geri kalan herkesten üstün oldukları ve sonuç olarak dayanışma içinde olmaları gerektiği fikri, Büyük Savaş'ın arifesinde Almanya'da olduğu kadar Albion'da da seçkin çevreler arasında hâlâ sahipleniliyordu.[2] Bununla birlikte on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında, bu ilişki birazdan tartışacağımız nedenlerle görece hızlı bir şekilde bozulmuştu. Öte yandan İngilizler, 1904 yılında gayriresmî (ve muğlak biçimde formüle edilmiş) bir ittifak antlaşmasını, ünlü *Entente Cordiale*'e birlikte imza attıkları, geleneksel düşmanları olan Fransızlarla epey hızlı bir şekilde kaynaştılar. Kısa süre sonra Büyük Britanya ve Rusya aralarındaki sorunları çözdü. Böylece 1907 yılında, Üçlü İtilaf adıyla bilinecek olan büyük bir Fransız-İngiliz-Rus ittifakı doğdu. Bu esnada İtalya, Almanya ile Avusturya-Macaristan'a yaklaşmaya başladı ve bu ortaklık Üçlü İttifak adını aldı. Bu Üçlü İttifak'ın merkezinde yer alan, Hohenzollern ve Habsburg imparatorlukları ikilisine, Merkez Güçler adı da veriliyordu. Böylece birkaç yıl içinde gerçek bir diplomatik devrim, "*renversement des alliances*" yaşanmış oldu. İki blok arasında sürekli artan gerilim, bir dizi kriz üzerinden dosdoğru Büyük Savaş'a yol açacaktı. Bu ittifaklar sistemi Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yardımcı olsa da, kuşkusuz bazı tarihçilerin yaptığı gibi, ittifaklar sisteminin büyük çatışmanın doğrudan *nedeni* olduğunu ileri sürmek yanlış olacaktır.

"Doğal" ya da "tarihsel" yakınlıklar, bu diplomatik devrimde ve elbette Üçlü İtilaf'ın doğuşunda da rol oynamamıştı. Görmüş olduğumuz üzere, kayda değer sayıda İngiliz, aşağı bir ırk ve Yüzyıl Savaşları'ndan bu yana ölümcül bir düşman olarak gördükleri Fransızları hor görüyordu. Fransa'da da İngiltere'ye ya da bir yandan kibirli ve gerici aristokratlardan öte yandan geri ve yarı barbar Kulaklardan oluşan şizofren görünümlü bir ülke olan Rusya'ya karşı pek az muhabbet besleniyordu. Rus seçkinlerine gelince; onlar Almanya ve İkili Monarşi'deki aristokrat akranlarına yakınlık duyuyor ve tanrısız Fransız *Cumhuriyeti*'ni yöneten ve Rusya'nın frankofil ve huzursuz Leh azınlığıyla flört

eden burjuva avamı küçük görüyorlardı. Son olarak İngiliz seçkinler, kendilerini Albion'un kendi proleterlerinin çok üstünde bir sınıf olarak görüyorlardı; buna rağmen genel olarak Britanya halkının tüm diğer halklardan ve kuşkusuz Ruslardan üstün olduğuna inanıyorlardı. (Büyük Savaş sırasında, Rusya'ya gönderilen bir hemşire oradaki insanların aşağı bir yığın olduğuna, bu yüzden -"bütün diğer halklardan ve kültürlerden üstün olan"- İngilizlerin savaşa "yanlış tarafta" girdiklerine kanaat getirmiş; birkaç yıl boyunca Alman idaresinde kalmalarının muhtemelen Ruslar için hayırlı olacağını düşünmüştü.)[3]

Söz konusu güçler, emperyalist güçler; şaşırtıcı *renversement des alliances*'a neden olan maddi çıkarlar da, emperyalistlerin çıkarlarıydı. Emperyalizmin bakış açısından en önemli şey, hammaddeler üzerindeki kontrol, sınai ürünler için pazarlar, yatırım fırsatları ve ucuz emekti. Bunlar her bir büyük gücün "ulusal ekonomisi"nin, yani sanayicilerinin ve bankacılarının, bir başka deyişle kapitalistlerinin ihtiyaç duyduğu şeylerdi. Bunlara, sadece iki seçeneğin, hayatta kalmanın ya da yok olmanın bulunduğu Sosyal Darwinist bir dünyada, rekabet etmek ve zenginleşmek için ihtiyaç duyuluyor ya da duyulduğuna inanılıyordu. Avrupa ve Birleşik Devletler'in dışında el koyulan zenginlikler, varsıl emperyalist ülkelerdeki zenginleri daha da zenginleştirmeye hizmet etmeliydi; ama aynı zamanda, daha önce görmüş olduğumuz gibi gönüllerini hoş tutmak için ülkelerinin yoksul sakinlerine birkaç kırıntı atmalarını da sağlayabilmeliydi.

Londra, Paris ve Saint Petersburg, eski dostlarına kıyasla yeni ortaklarıyla acımasız emperyalist post kavgasında daha iyi olanaklara sahip olduklarına inanıyorlardı. Örneğin Büyük Britanya on yıllardır Fransa'yı esas emperyalist rakibi olarak görmüş ve 1898'de uzak Sudan'daki Nil kıyılarında bulunan birtakım arazilerle ilgili anlaşmazlıklar yüzünden Fransa'yla neredeyse yumruk yumruğa gelmişti. Fakat 1880'lerde ve 1890'larda "Almanya'nın sanayisi bir roket gibi fırladı" ve Alman İmparatorluğu iktisadi ve özellikle de sınai performans alanında Büyük Britanya'yı gölgede bırakmaya başladı. İngiliz seçkinler işlerin bu şekilde devam etmesi halinde, Almanya'nın kısa bir süre sonra sadece iktisaden değil, siyaseten de dünyaya hâkim olacağından korkuyorlardı artık.[4] İşlerin o noktaya varmasını engellemek için askerî bir girişimde bulunmak mümkündü, ama ellerini çabuk tutmak zorundaydılar; çünkü Almanya Albion'un büyük askerî kozunu, Kraliyet Donanması'nın denizlerdeki hâkimiyetini etkisizleştirecek güçlü bir donanma inşa ediyordu. Aynı zamanda Almanya Büyük Britanya'nınkine kıyasla çok daha kalabalık ve güçlü bir kara ordusuna da sahipti. Bu yüzden Almanya'ya karşı herhangi bir askerî eylemde bulunmak için, Londra'nın acilen askerî olarak güçlü müttefiklere ihtiyacı vardı. Britanya'nın Almanya'nın baş düşmanı olan Fransa ve Rusya'ya yaklaşmasının sebebi buydu: Bu ikilinin ortak askerî gücünün -Britanya'nın

önemli bir yardımı olmasa bile– Alman Moloch'u ezmeye muktedir olduğuna inanılıyordu.

Bu esnada, Fransa'yla aralarındaki sömürge ihtilaflarının çoğu, toprak ganimetlerinin "dürüst" bir şekilde bölünmesiyle çözülmüştü. Örneğin İngilizler Güneydoğu Asya'da Malezya'yı cebe indirirken, Fransızlar "Hindiçin"i, yani Vietnam, Laos ve Kamboçya'yı ele geçirdi; bu iki bölgenin arasında kalan Siyam'ın (ya da Tayland) ise bir tür tampon devlet olarak bağımsızlığını korumasına izin verildi. Fransızlar ve İngilizler böylece otomobilin ortaya çıkmasıyla birlikte hızla önem kazanan bir hammadde, yani kauçuk için kendilerine ait birer kaynak edinmişlerdi. (Gülünç derecede ucuz sömürge emeği kullanılarak üretilen Güneydoğu Asya kauçuğu, Michelin ve Dunlop gibi şirketler için göz kamaştırıcı kârlar yaratacaktı.) Almanya bu açıdan kendisini son derece dezavantajlı hissediyordu. Alman sanayisi, Britanya'nınkinin aksine sadece Krupp ve Thyssen gibi isimleri akla getiren kömür ve çelik üretimi ile 1925 yılında IG Farben adlı bir tröst kurarak birleşecek Bayer, BASF ve Hoechst gibi şirketlerle anılan petrokimya üretimine odaklanmıştı. Bu devasa ve etkili şirketler muazzam miktarda kauçuğa ve petrole ihtiyaç duyuyordu ve dolayısıyla Almanya'nın gerekiyorsa savaş yoluyla (daha fazla) sömürge elde etmesi anlamına gelen emperyalist bir siyasetten yanaydılar.

Büyük Britanya'nın kudretli bir donanması vardı, ama zorunlu askerlik sistemi bulunmadığından, bütün dünyaya yayılmış görece küçük bir kara kuvvetine sahipti. Avrupa kıtasına müdahale etmek üzere kurulmuş olan Britanya Seferî Kuvveti (British Expeditionary Force, BEF) yaklaşık 80.000 profesyonel askerden oluşuyordu. Belçika Ordusu'ndan sayıca az olsa da bu kuvvet, *inter alia* [diğerlerinin yanı sıra] Vicker makinelileri ve Lee-Enfield tüfekleriyle son derece iyi silahlanmıştı. Fakat Almanya, Rusya ve Fransa'nın devasa ordularına kıyasla, BEF sadece bir cüceydi.[5] Alman rakibiyle gireceği silahlı bir çatışma milyonlarca asker gerektirecekti; ama bu "ölmeye gidecek askerler" Fransızlardan ve Ruslardan temin edilebilirdi. Tıpkı Fransa'nın bir savaş halinde Rus yardımına güvenmesi gibi, Londra da Fransız ve dolaylı olarak Rus yardımına bel bağlıyordu.

1905 gibi erken bir tarihte, *Entente Cordiale*'in altındaki imzalar henüz kurumamışken, Birinci Deniz Lordu (yani Kraliyet Donanması'ndan sorumlu bakan) *ve* Kraliyet Donanması'nın başkomutanı Amiral Sir John Fisher, Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'a coşkuyla, İngilizlerin Almanya ile savaşa girmek için Fas'la ilgili diplomatik krizin sunduğu fırsattan bir an evvel yararlanmaları gerektiğini, çünkü Fransızların artık İngilizlerle müttefik olduklarını yazmıştı:

> Bu, Fransızlarla ittifak halinde Almanlarla savaşmak için altın bir fırsatmış gibi gözüküyor. ... Alman Donanması'nı, [Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'ni birbirine bağlayan] Kiel Kanalı'nı ve Schleswig-Holstein'ı iki hafta içinde ele geçirebiliriz.

Kuşkusuz Fisher'in en büyük pişmanlığı, ne bu Fas krizinin, ne 1911'de bu Kuzey Afrika ülkesi nedeniyle çıkan ikinci bir krizin, ne de benzer fırsatların bir savaşa yol açmış olmasıydı. Fisher ve diğer yüksek makam sahibi İngilizler savaşı demokrasi, özgürlük ve benzeri şeyler için değil, bir emperyalist güç olarak Büyük Britanya'nın çıkarlarını savunmak için istiyorlardı. 1911 Şubatında Fisher 1914 yazı itibarıyla Kiel Kanalı'nın en büyük ve en modern Alman savaş gemilerinin hızlıca Baltık Denizi ile Kuzey Denizi arasında geçiş yapmasına izin vermeye yetecek kadar genişletilmiş olacağı beklentisiyle ilgili derin kaygılarını dile getirdi: Bu kaçınılmaz saat gelmeden askerî eyleme geçilmesi gerektiğini düşünüyordu.[6] 1914 yazının başlarında Londra savaşın köpeklerini zincirlerinden bırakmak için nihayet bir başka krizi, uzak Balkan Yarımadası'ndaki aslında önemli denemeyecek bir olayı fırsat bilecekti.

Rusya'nın, Fransa gibi, özellikle Ortadoğu ve -Britanya Hindistan'ı ile kuzeydeki Rus toprakları arasında hassas bir tampon bölgesi olan Afganistan'ın da dahil olduğu- Orta Asya açısından Büyük Britanya'nın büyük ve tehlikeli bir rakibi gibi görüldüğü günlerin üzerinden çok da zaman geçmemişti. İngilizler bu rekabete "Büyük Oyun" adını vermişti. Fakat Japonya'ya karşı girdiği 1904-1905 Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından, çarların imparatorluğu Britanya emperyalizminin karşısında önemli bir tehdit olmaktan çıkmıştı. İran ile ilgili eski anlaşmazlıklarının, teoride bağımsız, gerçekteyse bir yarısömürge olan ülkenin iki nüfuz bölgesine bölünmesi suretiyle çözülmesi mümkün hale gelmişti. Rusya ve Büyük Britanya böylece o dönemde giderek önem kazanan bir başka hammaddeye daha erişebilir hale geldiler: petrol. İngilizlerle kuracağı ittifak Rusya'ya, Londra'nın eskiden bir kırmızı çizgi olarak gördüğü, Osmanlıların aleyhine İstanbul ve Boğazlarla ilgili arzularını bundan böyle hoş görecek olması fırsatını sunuyordu.

1890'larda hem askerî hem de ticari denizcilik açısından, petrolün kömüre kıyasla çok daha verimli bir yakıt biçimi olduğu ortaya çıktı. İngilizler gemilerini dönüştürmeye başladılar ve Almanlar ve diğer denizci ülkeler de kısa süre içinde bu örneği takip ettiler. Yeni gemiler inşa etmek (çok pahalı olsa da) görece kolaydı, ama büyük ve güvenilir miktarda petrol bulmak daha alengirli bir işti. O dönemde, Birleşik Devletler dünyanın en büyük petrol üreticisiydi ve dünyanın en büyük deniz gücü olan Büyük Britanya ilk başta bu yakıt için ABD'ye güveniyordu. Bu son derece rahatsız edici bir durumdu, çünkü Albion ve eski transatlantik sömürgesinin pek de iyi arkadaşlar oldukları söylenemezdi; aslına bakılırsa emperyalist post kavgasında rakiplerdi ve Latin Amerika'daki nüfuz alanları gibi meselelerde sık sık ihtilafa düşüyorlardı. Bu yüzden İngilizler alternatif petrol kaynakları için canhıraş bir arayış içindeydiler. İran meselesiyle ilgili Rusya ile bir anlaşmaya varmak bu açıdan yararlıydı. Bugün British Petrolium (BP) olarak bilinen İngiliz-İran

Petrol Şirketi bu çerçevede kuruldu. Büyük Britanya, Avrupa'dan Britanya Hindistanı'na giden yolun ortasında yer alan ve bir başka önemli İngiliz mülküyle, Süveyş Kanalı'nın bulunduğu Mısır'la sınırdaş olan Ortadoğu'yla ilgilenmeye başladı. Bununla birlikte, Büyük Savaş'ın arifesinde Büyük Britanya yüzde 65'i ABD'den yüzde 20'si ise Rusya'dan gelen petrolü için hâlâ dışarıya bağımlıydı.[7]

Mezopotamya'da, özellikle de günümüz Kuveyt'inde ve Musul şehri civarındaki bölgede geniş petrol rezervlerinin bulunması yirminci yüzyılın ilk on yılında gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Irak adını alacak Mezopotamya[8] hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na aitti, ama Avrupalı güçler bu imparatorluğun çeperinde yer alan –Libya ve Mısır– gibi parçaları "protektora"lara dönüştürmek üzere aşırmak gibi bir alışkanlık edinmişlerdi. 1899'a gelindiğinde İngilizler Kuveyt'e el koyarak bir protektora olduğunu ilan etmişlerdi bile ve 1914'te burayı sözde bağımsız bir emirliğe dönüştüreceklerdi. Yerel petrol böylece hiçbir yere sapmadan Albion'un kıyılarına doğru akmaya başlayacaktı.

Ancak Britanya'nınki gibi bir donanmaya petrol asla yetmezdi. Bu nedenle "Yedi Deniz'in Efendisi" olarak kalmaya kararlı olan Lady Britanya, dikkatini Mezopotamya'nın derinliklerinde yer alan Musul'a çevirdi. Fakat burada karşısına bir sorun çıktı: İstanbul'da Jön Türklerin iktidara geldiği 1908 yılından bu yana, Osmanlı İmparatorluğu Almanya ile yakınlaşmaya çalışıyordu. İki ülke İstanbul'u Mezopotamya'nın metropolü Bağdat'a bağlayacak olan Musul'un yakınlarından geçen bir demiryolu inşa etmeyi planlıyorlardı. Balkanlar'dan geçecek bir hatla tamamlanacak bu proje teorik olarak Berlin'i "Bizans" (İstanbul) üzerinden Bağdat'a bağlayacak bir demiryolu hattı yaratabilirdi. Bu yüzden Britanya, er ya da geç Musul'dan varillerce petrolün askerî ve ticari filolarında –ve modern ve hırslı petrokimya sanayisinde– kullanılmak üzere Almanya'ya akmaya başlaması ihtimaliyle karşı karşıyaydı; tabii elbette İngilizler bu petrolü ele geçirmenin bir yolunu bulamazlarsa. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Almanlar, tasarıyı tek başına finanse edemeyecek olmaları nedeniyle demiryolu projeleri için Britanya ile anlaşma ve işbirliği yapmaya hevesli gözükeceklerdi. Fakat Londra Mezopotamya petrolleri üzerinde münhasır bir denetim kurmanın yollarını aramayı tercih etti.

Britanya dış politikasının –çok da eski olmayan bir tarihte, Kırım Savaşı'nda ortaya konulmuş olan– geleneksel olarak Osmanlı yanlısı ve Rus karşıtı bir duruştan Rusya yanlısı ve Osmanlı, dolayısıyla da aynı zamanda Almanya karşıtı bir duruşa geçişi bu bağlamda gerçekleşti. Bundan sonra petrol ve Ortadoğu'nun petrol zengini bölgeleri, donanması ve dolayısıyla gücü ve refahı giderek daha fazla bu yeni yakıta bağlı olmaya başlayan ülkenin siyasi ve askerî liderlerinin hesaplarında en önemli etmen haline geldi.[9]

Büyük Britanya Alman-Osmanlı demiryolu projesinin tekerlerine çomak sokmaya çalıştı ve iki bölgede, Balkanlar'da ve bizatihi Mezopotamya'da olanaklar keşfetti. Avrupa'nın güneydoğusundaki yarımadada Sırbistan Britanya'nın yakınlığından yararlanmaya başladı. Bu küçük ülke, İkili Monarşi'nin Güney Slav azınlıkları için bir ilham ve destek kaynağı ve dolayısıyla bu imparatorluğun ve Alman müttefikinin düşmanıydı. Sırbistan Berlin'den İstanbul'a uzanan demiryolunun tam ortasında ve dolayısıyla projeye engel olabilecek bir konumda bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının büyük bir bölümünü kaybettiği 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında, Londra Sırpların daha fazla toprak, yani Kosova ve Makedonya'yı ele geçirmesini memnuniyetle seyretmişti.[10]

Londra, Mezopotamya'yı gerekirse askerî müdahale yoluyla doğrudan ya da dolaylı Britanya denetimi altına almak için de hazırlanıyordu. 1911 gibi erken bir tarihte, Osmanlılara karşı bir savaş halinde, Mezopotamya'nın fethi için bir sıçrama tahtası olarak kullanacağı, stratejik önem taşıyan Basra şehrini işgal etmek üzere planlar yapıldı. 1914'te Büyük Savaş patlak verdiğinde, Britanya Ortadoğu'yu hem Hindistan hem de Mısır üzerinden fethetmeye hazırdı; hedef ya Basra ve Dicle Nehri üzerinden ya da Mısır'dan Kudüs ve Şam yoluyla erişilecek Bağdat şehriydi. Ünlü Arabistanlı Lawrence yoktan bitmeyecekti: 1914'e uzanan yıllarda titiz bir şekilde ülkelerinin Ortadoğu'daki –çoğunlukla petrolle ilgili– çıkarlarını savunmak için seçilip eğitilen çok sayıda İngiliz'den biriydi.

Ortadoğu ve petrolüyle ilgili İngiliz arzuları, Margaret MacMillan'ın çok kısa bir süre önce yazmış olduğu gibi, Büyük Savaş'ın arifesinde "emperyalizmin yarattığı gerilimlerin yatışmakta olduğu, [çünkü] Afrika, Pasifik ya da Asya'da paylaşılacak pek bir şey kalmadığı" görüşünün doğru olmadığını kanıtlar.[11] Bu tür ifadeler emperyalist rekabetlerin Büyük Savaş'ın kökenleri açısından önemli bir etmen olmadığını ima eder. Buna –Fransız tarihçi Annie Lacroix-Riz'in bir süre önce etkileyici bir şekilde yaptığı gibi– "aç" emperyalist güçlerin, özellikle de Büyük Britanya gibi "tatmin olmuş" güçlere kıyasla dezavantajlı olduğunu hisseden Almanya'nın, statükoyu kabullenmeye hazır olmadığı, bilakis saldırgan bir şekilde mevcut sömürgelerin yeniden paylaşılması için uğraştığı yanıtı verilebilir. Lacroix-Riz'in de vurguladığı gibi, sömürge ödülleri çoktan dağıtılmıştı, ama yeniden dağıtılabilirdi: Bir *partage* [paylaşım] yaşanmıştı, ama *repartages*'lar [yeniden paylaşımlar] söz konusu olabilirdi.[12] 1898 İspanyol-Amerika Savaşı'nın sonucunda Filipinler, Küba ve Porto Riko gibi eski İspanyol sömürgelerinin Amerika'nın "gayriresmî" imparatorluğunun satraplıklarına dönüştürülmesi, bu tür yeniden paylaşımların ya da yeniden dağıtımların muhtemel olduğunu, ama aynı zamanda barışçıl yollarla elde edilmelerinin mümkün olmadığını göstermişti. Dahası, dünyanın kayda değer

bir bölümü aslında sömürge ya da protektora biçiminde doğrudan ya da dolaylı olarak ilhaka ya da Amerikan tarzı "yeni sömürge" statüsüyle birleşmiş bir iktisadi nüfuza açık olmaya devam ediyordu. Emperyalist akbabalar arasındaki rekabetin genel bir savaş da dahil olmak üzere ihtilaf ve savaşlara yol açması son derece muhtemeldi. 1911'de Fransa'nın, Almanya'nın canını çok sıkma pahasına Fas'ı bir protektoraya dönüştürmesi neredeyse bu tür bir yangına yol açıyordu.

Fas örneği Fransa ve Büyük Britanya gibi durumdan memnun olduğu varsayılan emperyalist güçlerin bile –tıpkı çok zengin insanların asla yeterince servet sahibi olduklarını düşünmemeleri gibi– aslında asla tatmin olmadıklarını, bilakis sömürge portföyleri ne kadar kabarık olursa olsun, bir savaş başlatma pahasına sömürgelerinin sayısını arttırmanın yollarını aramaya devam ettiklerini gösterir. 1914'te kopacak kıyametin yakın tarihlerde *The Guardian*'da bir gazeteci tarafından "toprakları, pazarları ve kaynakları ele geçirip paylaşmak için ölümcül bir mücadele içinde sıkışmış, yırtıcı bir emperyal güçler çetesi tarafından işlenmiş vahşi bir sınai katliam" olarak tasvir edilmesinin sebebi buydu.[13]

Osmanlı İmparatorluğu'nun herkes tarafından beklenen çöküşü –ya da en azından geniş topraklarının parça parça dağıtılmaya devam etmesi– kuşkusuz 1914 yılında birbirlerine karşı savaşa girecek rakip emperyalist güçlerin iştahını kabartmıştı. "Savaş doğrudan Balkanlar'daki emperyal hâkimiyet kavgasından çıkmıştı" diye yazar *The Guardian*'ın yukarıda bahsi geçen yazarı ve, "dağılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay" kapma meselesiyle ilgiliydi. O günlerde, tıpkı Berlin, St. Petersburg vb. gibi Londra da keskin bakışlarını hâlâ müthiş bir kazanım potansiyelinin bulunduğu Çin'e dikmişti. Bu, kitabının başka bir yerinde daha önce Afrika'nın parçalarını yutma yarışına benzer "ciddi bir Çin talanı" ihtimalinden bahseden MacMillan tarafından da kabul edilmiştir.[14] Uzakdoğu'da, büyük güçler emperyalist rakiplerine karşı avantaj elde etmek için de yarışıyor ve böylece aralarındaki gerilimin artmasına katkıda bulunuyorlardı. Bu güçler arasında Çin'deki çıkarları adına Büyük Savaş'a dahil olacak, Avrupalı olmayan bir ülke, Japonya da vardı. Birleşik Devletler'in 1917'de savaşa girmesinin nedenlerinden biri de galip emperyalist güçler, herkesin beklediği gibi teritoryal olarak olmasa da iktisadi olarak Çin'i paylaşırken masada bulunmaktı. 1905 yılında Rusya karşısında aldığı zaferle, "yükselen güneşin ülkesi" emperyalist bir güç, emperyalistlerin kısıtlı kulübünün tek "Batılı olmayan" üyesi olduğunu göstermişti. Bütün diğer emperyalist güçler için Japonya artık önemli hammaddelere, potansiyel pazarlara ve ucuz emeğe sahip topraklara istekle ve çekinmeden gözünü dikmiş bir ülkeydi. 1914'te Avrupa'da çıkan savaş Japonya'ya bu açıdan altın bir fırsat sundu. O yılın 23 Eylülünde Tokyo Almanya'ya savaş ilan etti. Bunun tek nedeni, Japonya'nın Çin'deki Alman mi-

ni-sömürgesi (ya da "imtiyazı") Kiao-Chau (veya Kiao-Chao) ile Almanya'nın Kuzey Pasifik'teki ada sömürgelerini ele geçirmesini mümkün kılmasıydı. Japonya örneğinde, ülkenin emperyalist hedeflerine ulaşmak için savaşa girdiğinin aşikâr olduğunu kabul ediyoruz; ama iş Batılı emperyalist güçlere gelince 1914'te sadece özgürlük ve demokrasiyi savunmak adına silahlara sarıldıkları anlatılmaya devam ediyor.

Şimdi meseleyi bir de Almanya'nın perspektifinden inceleyelim: Bu ülkenin birleşerek tek bir devlet haline gelmesi, yalnızca kısa bir süre önce, 1871'de gerçekleşmişti. Bu başarının meyvesi öyle sıradan bir ülke değil, büyük ve güçlü bir imparatorluk, Ortaçağ'ın Kutsal Roma İmparatorluğu adıyla bilinen ve İmparator Barbarossa gibi isimlerle birlikte anılan itibarlı Alman İmparatorluğu'nun halefi olan bir *Kaiserreich*, ya da kısaca *Reich* oldu. 1871'de kurulan yeni Alman *Reich*'ı aynı zamanda Adolf Hitler'in kötü şöhretli "Üçüncü Reich"ının da selefiydi. Sahip olduğu güce rağmen 1870'lere ve 1880'lere gelindiğinde Almanya, Afrika ve diğer yerlerdeki büyük sömürge talanına başarılı bir şekilde katılmak için çok geç kalmıştı. Aslına bakılırsa Almanya hâlâ, Tanganyka (ya da "Alman Doğu Afrikası"), "Alman Güneybatı Afrikası", yani bugünkü Namibya ve uzak Pasifik'teki birkaç ada gibi bir avuç sömürge elde edebildiği için kendisini şanslı hissetmeliydi. Fakat bunlar pek de büyük ödüller sayılmazdı, hele de küçük Belçika'nın cebine indirdiği kauçuk ve bakır kaynayan devasa bir bölge olan Kongo'yla karşılaştırıldığında. Hızla büyüyen Alman sanayisi bu yüzden, hayati hammaddelere ulaşım açısından İngiliz ya da Fransız rakiplerine kıyasla çok daha dezavantajlı olduğunu düşünüyordu. En gelişkin petrokimya sanayisine ev sahipliği yapan büyük bir güç için, kauçuk ve petrolle dolu olan sömürgelere sahip olmamak hatırı sayılır bir hüsran kaynağıydı. Sadece kauçuk ve petrol değil, bakır gibi başka pek çok hayati hammaddenin de Almanya tarafından ithal edilmesi ve dolayısıyla görece yüksek fiyatlardan satın alınması gerekiyordu ki, bu Alman sanayisinin mamul mallarının uluslararası pazarlarda daha pahalı ve daha az rekabetçi olması anlamına geliyordu.

Son derece yüksek bir sınai üretkenlik ile görece kısıtlı pazarlar arasındaki dengesizliğin çözülmesi gerekiyordu ve sayısız Alman sanayicinin (ve ülke seçkinlerinin pek çok başka üyesinin) gözünde tek gerçek çözüm, Alman İmparatorluğu'na hakkı olanı ve -Sosyal Darwinist bir çerçevede ifade edecek olursak- hayatta kalması için gerekenleri verecek bir savaştı: denizaşırı sömürgelerin yanı sıra Avrupa'da da topraklar. Alman İmparatorluğu'nun 1914'e giden yıllarda uyguladığı yayılmacı ve saldırgan dış politika gerçekten de Almanya'yı bir dünya gücüne dönüştürme hedefini güdüyordu ve İmparator II. Wilhelm, tarihe aslında emperyalist bir politikayı örtmeye yönelik bir sözcükten başka bir şey olmayan *Weltpolitik*, "dünya ölçeğinde politika" adıyla geçecek bu politikanın sembolik lideriydi. Her hâlükârda, Birinci Dünya Savaşı ve öncesi

Alman tarihi alanında bir otorite olan Imanuel Geiss bu "dünya ölçeğinde politikanın savaşı kaçınılmaz kılan etmenlerden biri" olduğunu vurgulamıştı.[15]

Belki de dünya üzerinde emperyalist bir güç tarafından doğrudan sömürgeleştirilecek herhangi bir önemli bölge kalmamıştı; ama mevcut sömürgeler kuşkusuz *yeniden dağıtılabilirdi* ve Berlin'de Belçika ve Portekiz gibi küçük devletlerin sömürgelerinin ele geçirilmesinin hayalleri kuruluyordu. (Büyük Britanya'da seçkinlerin içindeki çoğunlukla Almanya ile bağlantıları olan sanayici ve bankacılardan oluşan bir hizip de, elbette kendi İmparatorluklarından tek bir kilometrekare bile vermeden, Belçika ya da Portekiz'in denizaşırı mülklerini armağan ederek aslında Reich'ı yatıştırmak istiyordu.) Bununla birlikte Almanya için mevcut olan fırsatlar özellikle Avrupa'daydı. Avrupa'nın doğusunda ve güneydoğusundaki uçsuz bucaksız alanda her tür hammaddenin yanı sıra bol miktarda ucuz tarımsal ürün de elde edilecekti. Güneydoğu Avrupa'daki büyük Balkan yarımadasını kontrol etmek de Osmanlı İmparatorluğu'na ve Ortadoğu'daki petrol zengini bölgelerine bir köprü vazifesi görebilirdi. Londra'da alarm zillerini çaldıran bir proje olan gösterişli Berlin-Bizans-Bağdat demiryolu projesi böylesi bir bağlamda doğmuştu ve Berlin'in, Viyana'nın Balkanlar'ın ortasındaki rahatsız edici bir bariyer olan Sırbistan'a karşı nefretini paylaşmaya başlaması da yine bu bağlamda gerçekleşti. Berlin'dekiler –ta Kafkaslardaki petrol sahalarına kadar– Avrupa'nın doğusunun, Büyük Britanya için Hindistan ya da Birleşik Devletler için meşhur Vahşi Batı neyse, Almanya için o olacağının hayali kuruluyordu, yani hammaddelerinin, tarımsal ürünlerinin ve kalabalık, ırksal olarak aşağı olduğuna inanılan ama sağlam yapılı sakinlerinin ucuz emeğinin koşulsuz bir şekilde metropole sunulacağı devasa bir sömürge. Ayrıca, bu uzak bölgeye Almanya'nın huzursuz ve potansiyel olarak tehlikeli nüfus fazlasını yollamak da mümkün olacaktı. Örnek olarak 1894'te, Reich'ın *Weltpolitik*'inin hizmetinde milliyetçi, militarist ve yayılmacı bir lobi olan Pan-Germen Birliği (*Alldeutsche Verband*) tarafından hazırlanan bir broşürden alıntı yapabiliriz:

> Çok eski Drang nach Osten ["doğuya doğru ilerleme dürtüsü"] canlandırılmalıdır. Bu Çekler, Slovenler ve Slovaklar gibi önemsiz ve aşağı ulusların gereksiz mevcudiyetlerine son vermek anlamına gelse bile, Alman ırkının kanatlarını buralara uzatabilmesi için doğuda ve güneydoğuda toprak edinmeliyiz. Böylece, Alman kolonizasyonu, sanayisi ve zekâsı sayesinde Küçük Asya'nın sınırlarına kadar devasa bir Alman ekonomik bölgesi ortaya çıkacak.[16]

Hitler'in 1920'lerde *Mein Kampf*'ta ortaya koyacağı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında hayata geçireceği "yaşam alanı" (*Lebensraum*) ile ilgili kötü şöhretli fantezileri bu koşullar altında doğmuştu. Bu açıdan da Hitler bir anomali değil, kendi döneminin ve coğrafyasının ve o dönem ve coğrafyadaki emperyalizmin tipik bir ürünüydü.

Avrupa'nın doğusundan daha fazla sanayileşmiş ve daha yoğun bir nüfusa sahip olan Batı Avrupa, esasen Alman sanayisinin mamul ürünleri için bir pazar olarak görülüyordu. Bununla birlikte Alman çelik sanayisinin liderleri, Briey ve Longwy kasabalarının etrafındaki Fransız bölgesine büyük bir ilgi gösterdiklerini gizlemiyorlardı. Lorraine'in 1871'de Almanya tarafından ilhak edilmiş bölümünün yanı sıra Belçika ve Lüksemburg sınırlarına da yakın olan bu bölge, yüksek kaliteli zengin demir cevheri yataklarına sahipti. Alman sanayisinin sözcülerinden biri, Alman çelik sanayisinin bu cevher olmadan, en azından uzun vadede ölüme mahkûm olduğunu ilan etmişti. Aynı zamanda Almanya'nın *Volkswirtschaft*'ının, yani ulusal ekonomisinin büyük deniz limanı Anvers, kömür bölgeleri vs. ile Belçika'nın ilhakından büyük kazanç elde edeceğine inanılıyordu. Belçika'yla birlikte sömürgesi Kongo da kuşkusuz Reich'ın kucağına düşecekti. Bakır gibi madenler açısından zengin olan Kongo yüksek oranda sanayileşmiş Reich için mükemmel bir "tamamlayıcı bölge" (*Ergänzungszone*) olarak görülüyordu. Bazı Alman emperyalistleri Belçika'nın yanı sıra Hollanda'yı da ele geçirmenin hayalini kuruyordu. (Alçak Ülkelerin ele geçirilmesinin doğrudan bir ilhak mı yoksa biçimsel siyasi bağımsızlık ile Almanya'ya iktisadi bağımlılığın bir bileşimi mi anlamına geleceği, Alman seçkinleri içindeki uzmanlar arasında bir tartışma konusuydu.) Her hâlükârda, şu ya da bu yolla, Avrupa'nın neredeyse tamamı, Alman kontrolü altındaki "büyük iktisadi alan"la (*Großraumwirtschaft*) bütünleştirilecekti ve bu Almanya'nın sorunlarına kesin bir çözüm sağlayacaktı. Reich nihayet büyük emperyalist güçlerin dar çevresi içinde Britanya, ABD vs.'nin yanında hak ettiği yeri alabilecek ve böylece hakkı olduğuna inandığı "güneşteki yer"i (İmparator II. Wilhelm'in gözde tabiriyle *Platz an der Sonne*) elde edebilecekti.

Almanya'nın doğuya yönelik arzularının Rusya ile ciddi ihtilaflara yol açmadan hayata geçirilemeyeceği ve Almanların Balkanlar'daki niyetlerinin de Sırbistan'la sorun çıkarma riski taşıdığı ortadaydı. Bu küçük ülke zaten Reich'ın en büyük ve en iyi dostu Avusturya-Macaristan ile kavgalıydı, ama Rusya tarafından destekleniyor ve Fransız ve İngilizlerin yakınlıklarından yararlanıyordu. Ruslar da Almanya'nın özellikle demiryolu projesiyle İstanbul yönünde Balkanlar'a nüfuz etme planlarından son derece rahatsız olmuşlardı. Almanya'nın İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde doğrudan ya da dolaylı bir denetim kurmasını engellemek için gerekirse savaşa girmeye niyetli oldukları neredeyse kesindi.[17]

O dönemde moda olan Sosyal Darwinist kavramlara göre, bir tarafta Almanya ile Tuna Monarşisi'nin diğer taraftaysa Rusların ve Sırpların yer aldığı iki blok arasında giderek artan düşmanlık, iki uzlaşmaz "ırk", Germen ve Slav ırkları arasında, üstün olan ırkın zaferi ve aşağı ırkın yenilgisiyle sonuçlanmaya mahkûm bir ihtilaftı.[18] Alman Ordusu'nun genel kurmay başkanı

Helmuth von Moltke, 1913'de Avusturya-Macaristanlı mevkidaşı Franz Conrad von Hötzendorf'a kaçınılmaz Avrupa savaşının "Tötonlarla Slavlar" arasında bir savaş olacağını yazmıştı. (Gençliğinde bu tür düşünceleri benimsemiş olan Hitler, 1945 Nisanında sığınağında intihar etmeden önce Sosyal Darvinizmin mantıki sonucu olarak, daha güçlü olan –Sovyetler Birliği'nde cisimleşmiş– Slav ırkının, daha zayıf olan Almanlar karşısında zafer kazandığına, bu yüzden Almanların yenilgiyi hak ettiklerine kanaat getirmişti.)[19]

Batı Avrupa ve özellikle de Belçika'ya yönelik Alman arzularına gelince; bunlar kuşkusuz İngilizlerin geleneksel çıkarlarına aykırıydı. En azından Napoleon döneminden beri, Londra Anvers'e ve Flaman kıyısına yerleşmiş büyük bir güç görmek istememişti, hele uzun süredir karada büyük bir güç olan, ama artık giderek etkileyici bir hal alan donanmasıyla denizde de bir tehdide dönüşen Almanya'yı hiç. Almanya, Anvers ile sadece Napoleon'un Scheldt Nehri'nin üzerindeki şehri tarif ettiği gibi "İngiltere'ye çevrilmiş bir tabanca"ya sahip olmakla kalmayacak, aynı zamanda dünyanın en büyük deniz limanlarından birini de ele geçirecekti. Bu Almanya'nın uluslararası ticaretini İngiliz limanlarına, deniz yollarına ve İngiliz ticaretinin esas gelir kaynağı olan ticaret filosuna çok daha az bağımlı kılacaktı.[20] (Bu açıdan bakıldığında Berlin'den Bağdat'a uzanacak bir demiryolu projesi de İngilizlerin canını sıkıyordu, çünkü bu tür bir kara bağlantısı Süveyş Kanalı üzerinden yaptığı son derece kârlı deniz ticaretine bir tehdit teşkil ediyordu.)

Bu bağlamda Fransa'ya karşı bir savaş riski pek bir rol oynamıyordu, çünkü Berlin'de Galyalı komşuya karşı er ya da geç bir savaşa girileceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Böylece büyük bir sınai ve emperyalist güç olarak Almanya'nın gerçek ve hayali çıkarları ile ihtiyaçları, ülkeyi giderek daha büyük bir hızla saldırgan bir dış politika üzerinden, kaçınılmaz olarak büyük güç blokları arasında bir karşılaşma, dolayısıyla önemli bir savaş, bir "Büyük Savaş" halini alacak bir çatışmaya doğru sürükledi. Fakat bu, bir süredir askerî bir deve dönüşmüş olan Almanya'nın seçkinleri arasındaki siyasi, askerî, iktisadi ve entelektüel çevrelerde herhangi bir önemli endişe yaratmadı. Bilakis, sanayiciler, bankacılar, generaller, siyasetçiler ve Reich'ın müesses nizamının diğer mensupları arasında, sadece bazı ayrık otları savaş istemiyordu; çoğu savaşın *mümkün olduğunca erken* çıkmasını tercih ediyordu. Hatta pek çok kişi kasıtlı olarak savaş çıkartılmasını savunuyordu; önleyici bir savaşa taraftardılar. Bu açık savaş taraftarlığı tabii ki Sosyal Darwinist ve Nietzscheci savlarla meşrulaştırılıyordu. Dönemin ırkçı ve Sosyal Darwinistlerine göre, Almanlarla Galyalılar arasındaki nihai bir hesaplaşma, tıpkı Almanlarla Slavların kaderindeki nihai karşılaşma gibi kaçınılmazdı. İngiliz "kuzenler"le girilecek silahlı bir çatışma da önlenemezmiş gibi görünüyordu: Yükselen yeni Almanya, İngiliz Kartaca ile hesabını kesin olarak görmeye yazgılı yeni Roma değil miydi? Her iki ulus

da kendisini üstün "Aryanlar" olarak görüyordu ama Alman iktisatçı ve sosyolog Werner Sombart'ın 1915'te yayımlanan *Händler und Helden* ("Tüccarlar ve Kahramanlar") isimli kitabında iddia edeceği gibi tamamen farklı "ruhlara" sahiptiler. Almanlar, diyordu, Tanrı tarafından seçilmiş bir halk, "kahramanlardan oluşan bir halk" iken, İngilizler sadece "tüccarlardan" ya da daha da kötüsü "işportacılardan" oluşan bir halktı ve ülkeleri de bir tür "alışveriş merkezi"nden başka bir şey değildi.[21]

Elbette Alman seçkinlerinin arasında savaşa daha az taraftar olanlar da vardı, ama bunların arasında savaşın kaçınılmaz olduğuna ilişkin kaderci bir his hâkimdi.[22] Bu duygunun ateşi aslında yukarıdan körükleniyordu. 1887'de yayımlanan ama çok uzun yıllar boyunca çok satan olarak kalan *Das Volk im Waffen* ("Silahlanmış Halk") isimli kitap bunun bir örneğiydi. Kitabın yazarı olan General Colmar von der Goltz daha sonra Almanların 1914'te Belçikalı sivillere karşı yapacağı her tür mezalimin sorumlusu olacaktı. Bu eserde şu satırları okumak mümkündü:

> Kendimize ve eğitilmemiz gereken çevremizde büyüyen çocuklara, dinlenme zamanının henüz gelmediğini, Almanya'nın mevcudiyeti ve azameti için nihai bir mücadele ihtimalinin hırslı aptalların düşlerinden ibaret olmadığını, bunun bir gün, kaçınılmaz olarak, bütün hiddetiyle geleceğini açık bir şekilde anlatmamız gerekiyor.[23]

O halde, Büyük Britanya'nın yanı sıra Almanya'nın seçkinlerinin de şevkle savaş istemelerinin nedeni emperyalist çıkarlarıydı ve aynı şey diğer emperyalist ülkeler için de söylenebilirdi. "İzolasyonizmi" tercih ederek barış savunucu olduğuna ya da en azından olmaya çalıştığına inanmamız beklenen bir ülke olan Birleşik Devletler örneğini ele alalım: Gerçekte, Birleşik Devletler'in kendisi, bir savaşın, yani aslında iki büyük güç, Britanya ile Fransa arasında cereyan eden bir savaşın, 1775-1783 Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ürünüydü. Amerikan devletinin savaş tanrısı Mars'ın işareti altında doğmuş olması bir alametti: On dokuzuncu yüzyıl boyunca Amerikalılar asla savaşmaya gerçekten son vermediler: İngilizlerle yeni bir çatışma (1812-1815), Meksika ile karşı karşıya geliş (1846-1848), özellikle kanlı bir iç savaş (1861-1865) ve İspanya ile silahlı bir ihtilaf (1898); uzun bir dizi tek taraflı katliamdan oluşan, son derece vahşi, hatta soykırıma dönüşen "Yerli Savaşları"nı saymaya gerek bile yok.

Almanya gibi Birleşik Devletler de on dokuzuncu yüzyıl boyunca pazarlar, hammaddeler vs. için benzer bir emperyalist zevk geliştiren büyük bir sınai güce dönüşmüştü. Sonuç olarak, tanıdık savaş enstrümanına baş vurarak, çok erken bir tarihte başlamış olduğu coğrafi genişlemeyi sistematik bir şekilde sürdürdü. Vahşi Batı "kazanılmış", yani fethedilmişti; geleneksel olarak yarı Kızılderili yarı Akdenizli bir piç, üstüne üstlük Katolik olduğu için küçümsenen Meksikalı komşunun elinden geniş topraklar zorla alınmış; Hawaii ilhak

edilmiş ve Küba, Porto Riko ve Filipinler doğrudan ya da dolaylı denetim altına sokulmuştu. Bütün bunların –en azından o zamanlar son derece yaygın olan "Açık Kader" inanışına göre– Tanrı böyle istediği için mümkün olduğuna inanılıyordu. Bu süreçte genellikle kızıl ya da kahverengi derili ya da diğer Kuzeyli olmayan, dolayısıyla aşağı olduğuna inanılan halklardan milyonlarca insan hayatını kaybetti; ama bu bir sorun teşkil etmedi. Önemli olan Güneyli, köleci plantasyon sahiplerinden oluşan yarı-aristokrasinin Ayrılık Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından, artık neredeyse tamamen ülkenin kuzeydoğusundaki büyük sanayi merkezlerine yerleşmiş sanayicilerden oluşan Amerikalı seçkinlerin, bol miktarda hammadde, ucuz tarımsal ürün, yeni yatırım fırsatı vs. sunan bu fetih savaşlarından cömert kazançlar elde etmeleriydi.[24]

Seçkinlerin kazandığı bir başka ödülse, yerli "Kızılderililerden temizlenmiş" Vahşi Batı'daki yeni bölgelerin, yüksek oranda sanayileşmiş ve kentleşmiş kuzeydoğunun potansiyel olarak tehlikeli nüfus fazlasını soğurabilecek ve böylece New York, Boston, Philadelphia gibi kentlerde artma eğiliminde olan toplumsal basıncı hafifletecek bir tür emniyet supabı olarak işlev görecek olmasıydı. Yerlilere karşı verilen savaşlar merkezi Yanki topraklarında toplumsal barışın bir ölçüde sürdürülmesini mümkün kılmıştı ki bu, söz konusu koşullar altında bile yerine getirilmesi hiç de kolay olmayan bir görevdi, çünkü Birleşik Devletler'de de halk "kitleleri" sık sık itaatsiz ve isyankâr olduklarını gösteriyorlardı. Aslında, Amerikan devleti en başından beri, örneğin bağımsızlığın hemen sonrasındaki yıllarda, 1790'ların Whiskey İsyanı biçiminde toplumsal sorun ve huzursuzluklar yaşamıştı.[25]

Birleşik Devletler örneği, emperyalizmin –Cecil Rhodes'un deyişiyle "sosyal emperyalizmin"– sanayileşmiş ülkelerin toplumsal sorunlarını, alternatif bir çözüm olan sosyalizmin aksine *seçkinlerin çıkarlarına zarar vermeden* nasıl çözebileceğinin açık bir örneğiydi. Savaş çıkmasını gerektirse bile, bunun normal ve hatta iyi bir şey olduğu düşünülüyordu, çünkü Birleşik Devletler'de de, seçkinler Sosyal Darvinizmi ve Nietzscheci felsefeyi benimsemişlerdi. Her hâlükârda savaş Amerikalı seçkinler için hayırlı olmuş ve diğer yandan Amerikalı seçkinler de savaşı hevesle beklemeye başlamıştı. ABD'li seçkinlerin mensuplarından biri olan Dışişleri Bakanı John Hay, 1898'deki kısa ama zaferle sona eren İspanya Savaşı'nın "olağanüstü küçük bir savaş" olduğunu ilan etmişti. Fakat 1914'e giden yıllarda emperyalizmin, yayılmacılığın ve savaşın en meşhur taraftarı kuşkusuz 1901'den 1909'a kadar başkanlık yapan Theodore Roosevelt idi. "Teddy" –İngilizcede oyuncak ayı anlamına gelen *teddy bear* adı buradan geliyordu– yaşam mücadelesinde "Kuzeyli" ve üstün olduğuna inanılan Amerikalıların, aşağı İspanyollar, Meksikalılar ve elbette o dönemdeki sayısız başka Amerikalının da "tek iyi Yerli ölü Yerlidir" diye düşündüğü "Kızılderililer" karşısında zafer kazanmaya yazgılı olduğuna inanmış fanatik

bir ırkçıydı. 1897'de İspanya ile girilen savaştan bir yıl önce, bir arkadaşına "hemen her savaşı memnuniyetle karşılamalısın, zira ben bu ülkenin bir tanesine ihtiyacı olduğunu düşünüyorum" diye içini dökmüştü.[26]

Amerikalı seçkinlerin savaş tecrübesi hep olumlu, hatta mükemmel olmuş ve yeni fırsatlar aramaya devam etmişlerdi. 1914'te bir fırsat çıktı, ama Amerikan halkı ne yazık ki Avrupa'da patlak veren bir ihtilafa müdahale edecek halet-i ruhiye içinde değildi. Görünüşte bir barış meleği olan başkanın temsil ettiği seçkinlerin, ülkeyi Büyük Savaş'a sürükleyip meyvelerini toplamaları için üç yıl daha geçecek ve muazzam miktarda propaganda ve toplumsal baskı gerekecekti.[27] Birleşik Devletler'in Birinci Dünya Savaşı'na girişi konusuna kısa süre sonra yeniden döneceğiz.

Büyük güçlerin ölçüsüz emperyalist hırsları ve aralarındaki acımasız rekabet bütün ülkelerin seçkinlerini giderek daha fazla savaş yanlısı olmaya sürükledi ve savaş giderek daha muhtemel hale geldi. Emperyalizm en başından itibaren savaşlara yol açmıştı, ama o güne kadar bu savaşlar her zaman görece sınırlı, ekseriyetle sömürgelerle ilgili, neredeyse istisnasız bir şekilde kısa ve zaferle biten ihtilaflar olagelmişti. Ama şimdi, yirminci yüzyılın başında giderek sertleşen rekabetin coşkun akışı büyük emperyalist güçlerin dosdoğru büyük ölçekli bir savaşın Niagarasına doğru sürüklenmesine neden oluyordu. 1914'te çıkacak savaş gerçekten de, yirminci yüzyılın başlarındaki *renversement des alliances*'ın ürünleri olan iki düşman emperyalist güç bloğu arasında bir ihtilaf olacaktı. Sınırlı ve zaferle sonuçlanan, uzak diyarlarda gerçekleşen küçük bir savaş değil, hem yıkıcı ve inanılmaz ölçüde sarsıcı, hem de emperyalizmin Batı Avrupa'daki beşiğinde yaşanan büyük bir savaştı bu. Bu "Büyük Savaş"tan, büyük emperyalist güçler hasar almadan çıkamayacaklardı.

Yedinci Bölüm

BURJUVAZİ, ARİSTOKRASİ, KİLİSE VE SOSYALİSTLER SAVAŞ VE DEVRİMLE KARŞI KARŞIYA

Kaçınılmaz olduğu aşikâr olan Büyük Savaş'tan, sanayi burjuvazisi hatırı sayılır iktisadi avantajlar bekler. Fakat seçkinlerin diğer önemli sütunları olan soyluluk ve kilisenin de yaklaşan savaşla ilgili büyük umutları vardır. Sosyalist partiler teoride devrimci olmayı sürdürürler, ama gerçekte giderek daha fazla sosyalizme doğru bir evrime inanırlar ve "reformizme" sarılırlar. Pek çoğu aynı zamanda "sosyal şovenizm" olarak bilenen toplumsal görünümlü bir milliyetçilik lehine enternasyonalizmi terk eder...

Emperyalizmin esas hedefi, önemli hammaddeleri elde edebileceği, metropolün sınai ürünleri için pazar bulabileceği ve sakinlerini ucuz emek gücü olarak kullanabileceği (ya da daha doğru bir ifadeyle sömürebileceği) bölgelerin fethedilmesi ya da en azından dolaylı olarak kontrol edilmesiydi. Emperyalist güçler arasında, emperyalizmin ve onunla ilişkili savaşların ödüllerinden en fazla yararlanacak olanlar, yeni pazarlardan, hammaddelerden vs. büyük kârlar elde edecek olan sanayicilerdi. Emperyalizm ve savaşlarının kuşkusuz hatırı sayılır bir maliyeti de vardı, ama bunlar iktisatçıların deyişiyle çoğunlukla "dışsallaştırılıyordu", yani iktisadi teşebbüsler ve şirketler tarafından değil, devlet tarafından üstleniliyordu. Başka bir deyişle, emperyalizmin maliyeti *toplumsallaştırılırken*, faydaları özelleştiriliyordu. Bugün de Irak ve Afganistan'da yürütülenler gibi emperyalist savaşların yarattığı maliyet toplumsallaştırılırken, bu savaşların ürettiği kazançlar petrol tröstlerinin, silah satıcılarının ve her tür askerî ve paramiliter hizmet tedarikçisinin yararına özelleştirilmektedir.

Kapitalistlerin emperyalizmden kazanç sağladığı, emperyalizmin kapitalizmle ilgili bir fenomen ve kapitalist sistemin giderek daha hızlı bir şekilde gelişmesinin tezahürü olduğu, dolayısıyla kapitalizmin emperyalizm üzerinden sayısız sömürge savaşının ve 1914'te patlak veren Büyük Savaş'ın sorumluluğunu taşıdığı, sayısız çağdaş gözlemci ve yorumcu tarafından açık bir şekilde kabul edilmiştir. Jean Jaurès'nin 1895'te ilan ettiği gibi, "kapitalizm tıpkı fırtına bulutlarının fırtınayı taşıması gibi, savaşı içinde taşır." Jaurès kuşkusuz inan-

mış bir kapitalizm karşıtıydı, ama aynı zamanda burjuva ve aristokrat seçkinlerin savaş ile kendi iktisadi çıkarları arasındaki bağın son derece farkında olan ve zaman zaman bunu kabul eden üyeleri de vardı. Örneğin 1915'ten savaşın sonuna kadar Britanya Ordusu'na komuta edecek General Haig, bir defasında "dünyadaki pazarları tüccarlarımıza açmak için yürütülen savaşlardan utanmadığını" söylemişti.[1] Bu şekilde ürünlerini bütün dünyada satabilen "tüccarlardan" biri de kuşkusuz Haig'in whisky satarak göz kamaştırıcı bir zenginliğe kavuşan kendi İskoç ailesiydi.

Bütün emperyalist ülkelerde "savaşçı bir iktisadi genişleme"den yana olan sayısız sanayici ve bankacı olsa da, pek çok kapitalistin –muhtemelen de içlerindeki çoğunluğun– barışın avantajlarını ve savaşın yol açacağı sıkıntıları takdir ettiği ve dolayısıyla Eric Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, hiç de savaş çığırtkanı olmadığı da doğruydu. Fakat bu gözlem, muhafazakâr İngiliz tarihçi Niall Ferguson'ın, hatalı bir şekilde kapitalistlerin çıkarlarının 1914'te Büyük Savaş'ın çıkmasında herhangi bir rol oynamadığı sonucuna varmasına neden olmuştur. Pek çok başka insan gibi, sayısız kapitalistin de savaşa karşı *ikircikli* bir tutum takındığı hesaba katılmalıdır. Bu, bir yandan savaşın bazı sonuçlarından korktukları, ama öte yandan savaştan belirli avantajlar, hatta kayda değer avantajlar bekledikleri anlamına gelir. Savaşın nahoş bazı veçhelerinin olacak olması, sanayicilerin ve bankacıların çoğunluğunun, hatta içlerindeki en savaş yanlısı olanların bile gayet farkında oldukları bir gerçekti. Fakat seçkinlerin mensupları olarak aynı zamanda bu nahoşlukların ekseriyetle başkaları –ve elbette genellikle kirli ölme ve öldürme işlerinin geleneksel olarak havale edildiği basit askerler– tarafından tecrübe edileceğine inanmak için gerekçeleri vardı. Savaş aynı zamanda, sömürgeleri, pazarları, hammaddeleri ve benzer avantajları da beraberinde getirecekti. Büyük güçler tarafından yaklaşan çatışmaya hazırlanmak için şevkle başlatılan silahlanma programlarının her bir ülkede hızlı gelişmekte olan "askerî-sınai kompleksler" için bereketli bir kazanç kaynağı olduğunu da unutmamalıyız. Silahlanma yarışı sanayi ve finans için büyük siparişler ve kârlar yaratmış ve bu nedenle sanayi ve finans ikilisi de silahlanmayı desteklemişti.[2]

Pek çok farklı şekilde, "kapitalizmin gelişmesi kaçınılmaz olarak dünyayı devlet rekabeti, emperyalist yayılma, çatışma ve savaş yönünde itti," diye ekler Hobsbawm.[3] Kapitalist *sistem*in emperyalist kipindeki yıkıcı gelişmesine kıyasla, sanayici ve bankacılar arasında sayısız *bireyin* özel olarak barışı savunması nihayetinde sadece marjinal bir öneme sahiptir ve Büyük Savaş'a kapitalizmin yol açmadığı sonucuna varmamıza izin vermez. Çok sayıda Nazi'nin kişisel olarak antisemitist olmamasından –ve hatta Yahudi arkadaşları olduğunu iddia etmelerinden, ki bazı örneklerde bu doğruydu– Nazizmin aslında antisemitist olmadığı ya da Nazilerin Holocaust'un ortaya çıkışında herhangi bir rol oynamadıkları sonucuna varmak da aynı derecede hatalı olacaktır.

Emperyalizm ve onunla ilişkili savaşlar sadece üst orta sınıfların kapitalist çıkarlarına değil, aynı zamanda dönemin seçkinlerinin diğer kesiminin, yani soyluların çıkarlarına da hitap ediyordu. İlk olarak, görmüş olduğumuz gibi bu soyluluk, madenler açısından zengin denizaşırı bölgelerde büyük çıkarlara sahip bir sanayi dalı olan madencilik gibi kapitalist faaliyetlere büyük yatırımlar yapmıştı. Britanya ve Hollanda'nın kraliyet aileleri bu şekilde Shell gibi dünyanın her yerinde petrol arayan şirketlerden muazzam hisse senedi portföyleri oluşturmuş, böylece emperyalist yayılmadan büyük kârlar elde etmiş ve bunun beraberinde getirdiği savaşlar nedeniyle çok fazla kaygılanmamayı öğrenmişlerdi. Bunu akılda tutarsak, 2003 yılında Büyük Britanya ve Hollanda'nın George W. Bush Amerikası tarafından Irak'taki petrol sahalarını fethetmek amacıyla kurulan "gönüllüler koalisyonu"na şevkle katılmış olmaları karşısında şaşırmayız.

İkincisi, soyluluk geleneksel olarak büyük toprak sahiplerinden oluşan bir sınıftı. Bu nedenle *ancien régime*'in adamlarının emperyalizmin sistematik olarak savaş yoluyla elde etmeye çalıştığı toprak kazanımlarını memnuniyetle karşılamaları son derece doğaldı. Soylu ailelerde, en büyük erkek evlat geleneksel olarak sadece soyluluk unvanını değil, ailenin bütün mal varlığını da miras alırdı. Denizaşırı ya da –Almanya ve Tuna Monarşisi örneklerinde– Avrupa'daki yeni sömürgeler, tıpkı Haçlı Seferlerinin Ortaçağ'da Romantikler tarafından kahramanlaştırılan yaşça küçük aristokratlara "İspanya'da kaleler" sağlaması gibi, küçük erkek çocukların kendilerine ait toprak edinebilecekleri ve düşük ücretli köylüler ya da ev hizmetçileri olarak hizmet edecek yerlilere efendilik taslayabilecekleri "sınırsız ihtimaller diyarları" olarak işe yarayabilirdi. 1918 başlarında Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümü Alman İmparatorluğu'nun eline düşecekmiş gibi gözüktüğü sırada, çok sayıda Alman ve Avusturya-Macaristan prensi (örneğin, Urach Dükü) şevkle Litvanya, Ukrayna ya da Finlandiya'da bir kraliyet unvanı ya da taç elde etmeye çalıştı. İkinci Dünya Savaşı gibi çok daha geç bir tarihte bile, soylu kökenlerden gelen Alman generalleri Ukrayna'da ya da Doğu Avrupa'nın başka yerlerinde bir "şövalye arazisi" (*Rittergut*), yani soylu unvanıyla ilişkili bir toprak parçası edinmenin hayalini kuracaktı.[4] Soylu ailelerinin maceracı genç erkek çocukları, fatih sömürge ordularında subay ya da sömürge topraklarının idaresinde yüksek makam sahibi memurlar olarak da itibarlı kariyerler yapabilirlerdi. Britanya Hindistanı Valiliği ya da Kanada Genel Valiliği gibi sömürgelerdeki en yüksek görevler, neredeyse münhasıran markizlere, kontlara ve meşhur ailelerin diğer mensuplarına ayrılmıştı.

Emperyalist projeler, bütün bu nedenlerden dolayı, soylu kökenlere sahip siyasetçilerin, diplomatların, yüksek makam sahibi bürokratların orantısızca yüksek bir yüzdesinin desteğine sahipti. O günlerde, Ortaçağ'da olduğu gibi, bir ülkenin gücü ve itibarı hâlâ topraklarının büyüklüğüyle ilgiliydi, bu yüzden

toprakların genişlemesi önemli, arzu edilir ve hatta -Sosyal Darwinist bağlamda- zorunlu görülüyordu. Özellikle soyluluğun her zaman kendisini evinde hissettiği ve hâkim olmaya devam eden hükümet biçimi olarak monarşi, "geniş topraklara -imparatorluğa- sahip olmayı iktidarın ve ihtişamın hayati bir ölçüsü" olarak görüyordu.[5]

Sadece artık soyluluğun çok fazla güce sahip olmadığı ülkelerde -ki bu fiilen sadece Birleşik Devletler'de böyleydi- resmî toprak ilhaklarına fazla önem atfedilmiyor ve bunun yerine diğer ülkelerin hammaddeleri, pazarları ve emek gücü üzerinde, örneğin genellikle halk tarafından sevilmeyen ve dolayısıyla diktatoryal doğaya sahip *comprador* rejimlerin kurulması gibi dolaylı yollarla denetim sağlamaya çalışılıyordu. Atlantik'in diğer yakasında sömürgecilikten, yeni sömürgeciliğe, yani Avrupalı güçlerin ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yöneleceği daha örtük ama aynı oranda gerçek bir sömürgecilik biçimine geçiş böyle başladı.

Ancien régime'in diğer sütunu olan Katolik Kilisesi de savaşlarla ilişkili olsun ya da olmasın, emperyalist toprak fetihlerinden kendisine ekmek çıkacağını düşünüyordu. Soyluluk gibi Kilise de Avrupa'daki hemen herkesin Hristiyan olduğu ve çevre bölgelerdeki "kâfir" kitlelerin cesur haçlılar tarafından tek gerçek inanca geçmeye ikna edilebildiği, daha doğrusu zorlanabildiği Ortaçağ'ın "eski güzel günlerine" nostaljiyle bakıyordu. Emperyalizmle birlikte kiliseye -en azından Fransa ve Belçika gibi Katolik ülkelerde- bir kez daha İncil'i bu yolla bütün dünyaya, özellikle de Hristiyanlığın "ışığını" almaya hazırmış gibi gözüken "kara" kıta Afrika'ya yaymak için yola koyulma fırsatı sunuldu. Kapitalistler için, emperyalizm bütün dünyada hammaddelerin, pazarların ve ucuz emek gücünün fethedilmesi anlamına geliyordu; kilise içinse dünyanın dört bir tarafındaki ruhların fethedilmesi.

Afrikalıların ve diğer kıtalardaki "yerli"lerin kitleler halinde Hristiyanlığa geçmesi, bu dinin liberal özgür düşünce ve sosyalist ateizmin yükselişi sonucunda Avrupa'da yaşamakta olduğu kayıpları telafi etti. Kilise Afrika ve başka yerlerdeki misyonerlik faaliyetleriyle, yani sömürgelerin sakinlerini "sosyalleştirerek", onları sömürge düzenine entegre ederek, sadece kendisine değil, emperyalizme de önemli bir hizmet sunmuş oldu. Kilise emperyalizmin fetihlerinden, emperyalizmse kilisenin fethedilen topraklardaki misyonerlik faaliyetlerinden kazanç sağladı. Bu misyonerlik faaliyetleri, kilise için önemli bir görev haline gelecekti. Sırasıyla Fransız ve Belçika sömürgeciliklerinin iki ana dayanağı olan Beyaz Papazlar (*Pères Blancs*) ile Meryem'in Günahsız Kalbi Cemaati (diğer adıyla Scheut Misyonerleri) biçiminde konunun uzmanlarının ortaya çıkmasını sağladı.

Emperyalizmin savaşlara yol açıyor ve emperyalist güçlerin hırs ve rekabetlerinin Büyük Savaş ihtimalini arttırıyor olması, kilise açısından bir sorun

teşkil etmiyordu. Savaşın ateşten gömleğinin, insanların yeniden Tanrı'yı keşfetmesine ve kilisenin bağrına dönmesine yol açacağı ümit ediliyordu. Savaşın Tanrı'nın sırrına varılamaz planlarının bir parçası olarak bir tür sınav ve kefaretin bir biçimi olduğu düşünülüyordu. Kilisenin (bolca kanayan) İsa'nın Kutsal Kalbi kültünü hevesle desteklemesi bir tesadüf değildi. Bu "dolorist" kült Devrim'den bu yana ruhban karşıtı, hatta ateist olan Fransa'da ayrı bir gayretle teşvik edilmişti. Örneğin yüzyıllar boyunca Fransız Katolikliğinin kutsal mekânlarından biri olan Montmarte Tepesi'nin zirvesine Kutsal Kalp Bazilikasının inşa edilmesi, af dilemek ve Fransa tarafından önceki on yıllarda işlendiği iddia edilen 1871 Paris Komünü ya da 1905 yılında devletle kilisenin birbirinden ayrılması gibi her tür "günah"ın kefaretini ödemek amacını taşıyordu. Bu mabet 1914 yılında, savaş nedeniyle gerçekten Tanrı'ya dönecek halk kitlelerini kabul etmek için tam zamanında açılacaktı.

Dönemin Fransası aynı anda hem anavatanın ve Hristiyan inancının kahramanı, hem Romantizm tarafından övülen bütün Ortaçağ erdemlerinin kişiliğe bürünmüş hali, hem saf bir bakire ve dini bütün bir kadın, hem de cesur bir savaşçı ve elbette bir şehit olarak yüceltilen Jeanne d'Arc kültünün teşvik edilmesine de tanıklık etti. Kilise, Orleanslı Bakire kültüyle kuşkusuz çoğunlukla ruhban karşıtı ama aynı zamanda muhafazakâr ve milliyetçi erkeklerden oluşan Fransız Cumhuriyeti'nin liderlerinin gözünde yeniden itibar elde etmeyi ve Devrim'den önce "kilisenin en büyük kızı" olarak görülen Fransa'da mümkün olduğunca fazla insanı yeniden kazanmayı amaçladı ve bunda başarılı da oldu. Fransız siyasi yelpazesinin sağ kanadı gerçekten de Jeanne d'Arc'ı bir ikon olarak benimseyecek ve o da aşırı sağcı Front National'in tam da 1 Mayıs'ta Paris'te Place des Pyramides'de bulunan yaldızlı heykelinin etrafında düzenlediği gösterilere de yansıdığı üzere, günümüze kadar bir ikon olarak kalmayı sürdürecekti.[6]

Katolik Kilisesi'nin 1914'ten önceki yıllarda Fransa'da, sistematik bir biçimde savaşı pek çok açıdan arzu edilir ve gerekli bir şey, özellikle de bir kefaret ve arınma biçimi olarak sunması, Anne-Marie Worm isimli bir rahibenin 1914 Ağustosunda savaşın çıktığını öğrendiği zaman şöyle dua etmesinde de kendisine bir yansıma bulmuştu:

> Tanrım, bana ne büyük bir mutluluk ve lütuf bahşettin! Sadece bir ay önce kim inanırdı ki savaş ve açlık üzerimize yağsın!.. Acı çekenlerin adına toplayacağın bütün şanı ve günahkârların suçlu ihtiraslarının kefaretini ödeyecek ölümü düşündüğümde, ruhum şimdiden sevinçle doluyor.[7]

Sadece Katolik Kilisesi değil, bütün Hristiyan kiliseleri, Büyük Britanya'daki Anglikan Kilisesi, Almanya'daki Lutheran Kilisesi ve Rusya'daki Ortodoks Kilisesi, Büyük Savaş'tan büyük avantajlar elde edeceklerine inanıyorlardı. Bu, 1914 yazında savaş çıktığında son derece açık bir şekilde görülüyordu. Bütün kiliselerin yüksek piskoposları kadar mahalle papazları da hiç vakit kaybet-

meksizin kutsal bir savaş, bir haçlı seferi olarak tarif ettikleri savaşı desteklediklerini ilan etmiş ve "Tanrının onların yanında olduğu" konusunda inananlara güvence vermişlerdi. Bob Dylan'ın meşhur şarkısından birkaç alaycı dizeyi alıntılayacak olursak:

> Birinci Dünya Savaşı, gençler,
> Kendi kaderini ucuza sattı.
> Niye dövüşüyoruz diyenler
> Hiç anlamadan baktı.
> Hazırdık savaşı kabullenmeye,
> Gurur alnımızdaydı.
> Sayısına bakılmazdı ölenin
> Tanrı bizden yanaydı.[8]

Daha önce aristokrat-burjuva seçkinlerin, baskının yanı sıra reformlardan, bunlara ek olarak da milliyetçilikten, militarizmden, ırkçılıktan, emperyalizmden ve demokratikleşmenin etkilerini ortadan kaldırmayı ya da en azından kısıtlamayı amaçlayan her tür hileden oluşan demokrasi karşıtı stratejileriyle büyük bir başarı elde ettiklerini vurgulamıştık. Karşı konulamaz olduğu düşünülen yükselişi son derece tehditkâr gözüken halk kitlelerinin büyük bir çoğunluğunun, aslında kral, anavatan, kilise ve din gibi geleneksel değerlere bağlı olduğu ortaya çıktı. Alt tabakalar, oy hakkına sahip oldukları yerlerde genellikle muhafazakâr, dinî, tarımsal ya da milliyetçi partilere oy verdiler ve sosyalizmin çağrısına kulaklarını kapadılar. Köylülerin ve genel olarak kırsal kesimde yaşayanların ezici çoğunluğunun, küçük burjuvazinin önemli bir bölümünün ve Hristiyan partilere, sendikalara ve kooperatiflere katılmayı tercih eden sayısız işçinin yaptığı buydu. Kısacası, halk kitleleri uysal bir şekilde kurulu düzenin bir parçası haline getirilmelerine izin verdiler ve Arno Mayer'in deyişiyle, "seçkinlerin kutsal değerlerini" benimsediler. Sosyalist partilere oy veren ve/veya onlara üye olanlarsa her zaman bir azınlık olarak kaldı; önemsiz olmayan, militan bir azınlık, ama yine de bir azınlık.

Dahası sosyalistlerin yirminci yüzyılın başında yeniden canlandırdıkları devrimci tehlikenin gerçekliği, daha öncesine kıyasla çok daha azdı. Sosyalist partilerin büyük çoğunluğu teoride devrimci olmayı sürdürseler de pratikte artık öyle değillerdi. Mark Twain'in Richard Wagner'in müziği hakkında söylediği meşhur "kulağa geldiğinden daha iyi" sözünü değiştirerek, sosyalistlerin devrimci söylemlerinin "kulağa geldiği kadar kötü olmadığı", iddia ettikleri kadar devrimci olmadıkları söylenebilir. Aslında sosyalistler, en azından pek çoğu, yarı feodal, yarı kapitalist toplumsal ve iktisadi düzenin bir parçası haline gelmişlerdi. Peki bu nasıl mümkün olmuştu?

İlk olarak Batı Avrupa'daki ya da en azından Batı Avrupalı emperyalist ülkelerdeki işçi sınıfının kayda değer bir bölümünün durumu, on dokuzuncu yüz-

yılın son çeyreğinde gözle görülür bir şekilde düzelmişti. Bu kısmen Bismarck gibi siyasetçiler tarafından uygulamaya konulan toplumsal içerikli yasalardan, kısmense sosyal emperyalizmden kaynaklanmıştı. Gördüğümüz üzere, sömürgelerden zorla el konulan zenginliklerin metropollerdeki servet sahibi sakinlerin zenginliklerini arttırmak üzere Avrupa'ya (ve Birleşik Devletler'e) aktığı bir sistemdi emperyalizm; ama bu zenginliklerin küçük bir kısmı da aslında Avrupa ve ABD'deki emekçi kitlelerin (ve genel olarak proletaryanın) durumunu düzeltmek için kullanılıyordu.

Sonuç olarak Avrupa'da sefalet artmadı. Bir başka deyişle, Marx'a göre, er ya da geç proletaryayı devrimin kollarına sürükleyecek süregiden bir "yoksullaşmadan" (ya da "sefalete sürüklenmeden") söz edilemezdi. Bilakis, işçilerin durumu iyileşmeye devam etti, o kadar ki işçi sınıfı içinde "işçi aristokrasisi" adı verilen ayrı bir tabaka ortaya çıktı. Artık devrim bir zorunlulukmuş gibi gözükmüyordu, zira mevcut sistem içinde proleterleri mutlu bir gelecek bekliyordu sanki. Sosyalist partilerin liderlerinin pek çoğu da dahil olmak üzere çok sayıda sosyalist kendini buna ikna etti. Böylece bu partiler devrime inanmaya ve onun için savaşmaya son verdiler. Pek çoğu, liderlerinden biri olan Kautsky tarafından "devrimden söz edildiğini duymak istemeyen devrimci bir parti" olarak tasvir edilen büyük Alman Sosyalist Partisi SPD'nin açtığı yolu takip etti.[9]

Sosyalistler, işçilerin yaşamlarını düzelten daha yüksek ücretlerin, daha iyi çalışma koşullarının ve toplumsal hizmetlerin mimarı olarak kapitalistleri değil, içinde yaşadıkları görünüşte tarafsız, hayırsever ve iyi niyetli *devleti* görüyordu. Sosyalist işçiler böylece giderek daha çok kendilerini bu devletle tanımladılar. Bir başka deyişle, teorik olarak *enternasyonalist* sosyalistler giderek daha fazla *milliyetçiliğin* halihazırda okullarda, kiliselerde, basında ve orduda propagandası yapılan kutsal sözlerinin alıcısı haline geldi. Gustav Noske gibi sayıları sürekli artan bir grup sosyal-demokrat lider, yüksek sesle "milliyet ilkesine" bağlı ve "bir saldırıya maruz kalması durumunda Alman İmparatorluğu'nu savunmaya" hazır olduklarını ilan ettiler. Alman sosyal demokrasisi ve genel olarak Avrupa sosyalizmi içindeki bu milliyetçi eğilim, "sosyal yurtseverlik" ya da "sosyal şovenizm" adıyla anılmaya başlandı.[10]

Sosyalistlerin kurulu düzenin bir parçası haline gelmesine ve devrimci fikrin sosyalistlerin çoğunluğu tarafından sessizce terk edilmesine katkıda bulunan ikinci bir etmen de, partilerinin Almanya, Fransa ve Belçika gibi ülkelerde elde ettiği seçim başarılarıydı. Oy hakkının genişlemesi sayesinde, giderek daha çok sayıda sosyalist, daha da fazla siyasi ve toplumsal reform yapılması için çalışmak üzere parlamentolara girmeye başladı. Bu reformların arasında nihai amacı genel oy hakkının kabul edilmesi olan seçme hakkının daha da genişletilmesi de yer alıyordu. Genel oy hakkı uzun bir süredir, devrimi ikame edecek bir şey, sosyalist geleceğin nirvanasının kapısı, demokratikleşmenin *nec plus ultra*'sı olarak görülüyordu.

Aynı sistem içinde açık bir yol bize tedricen ve barış içinde sosyalizme geçiş vaat ediyorken, neden mevcut düzeni potansiyel olarak kanlı bir devrim yoluyla yıkalım ki? Mevcut sistem içinde verilen reform mücadelesi böylece alternatif bir sistem hedefleyen devrimci mücadeleden daha öncelikli hale geldi. Aynı nedenle sosyalistler de giderek daha fazla bu gelişmeleri mümkün kılan devlete, bir başka deyişle ülkelerine, uluslarına bağlandılar. Sosyalistler kuşkusuz aşırı milliyetçiliğe kucak açmamıştı, ama daha milliyetçi bir duruş benimsedikleri ve bu süreçte daha az enternasyonalist hale geldikleri kesindi. Örneğin Fransa'da sosyalistler Marksist anlamda değil -tarihçi Michel Winock'a göre sadece "hafif birer Marksisttiler"- 1789 Fransız Devrimi'nin geleneği çerçevesinde devrimciydiler. Jaurès ve Millerand gibi adamlar sosyalist bir toplumun yaratılması için barışçıl ve anayasal olmayan -yani Marksist açıdan devrimci- araçların kullanılmasını reddediyor, "sosyalizmi demokratik, parlamenter kanallara doğru yöneltiyor [ve mevcut Fransız] cumhuriyetini sosyalizme ulaşmak için elverişli bir araç olarak görüyorlardı.[11] 1914 yazı, milliyetçiliğin yükselişi ve buna eşlik eden enternasyonalizmin gerileyişi sürecinin sosyalist hareket içinde ne kadar büyük bir mesafe kaydettiğini gösterecekti: Sosyalistlerin çoğunluğu büyük bir şevkle kendi ülkeleri için savaşa gitti. Görünen o ki proleterlerin enternasyonal dayanışması idealini tamamen unutmuşlardı; ama savaş sırasında bu ideal yeniden ayağa kalkacaktı.

Seçim başarıları aynı zamanda giderek daha büyük, karmaşık ve bürokratik sosyalist partilerin yanı sıra, pek çok örnekte burjuva kökenli parti liderlerinden oluşan bir elitin ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Bunların birçoğu alt ya da üst orta sınıftan gelen, hatta aristokrat kökenlere sahip siyasetçilerle düşüp kalkmayı öğrendi. Böylece sosyalist partilerin içinde bir tür "oligarşi" ortaya çıktı. (1911 yılında Alman sosyolog Robert Michels tarafından siyasi partilere ilişkin bir çalışmada formüle edilen meşhur "oligarşinin demir yasası" aslında SPD üyelerine yönelik bir incelemeye dayanıyordu.) Sosyalist oligarşinin mensupları, mevcut düzeni devirmek yerine bu düzen içindeki reformlara sıradan üyelerden daha fazla odaklanacaklar ve en azından belirli bir ölçüde bu düzenin ruhunu içselleştirip kendilerini sosyalist geleceğe *devrimci* değil *evrimci* bir yoldan ulaşmanın mümkün olduğuna inandıracaklardı. Marx'ın yaşadığı dönemdekinden çok farklı tarihsel koşullar altında, artık devrim gerekli ve arzu edilir bir şey değildi ya da onlar böyle düşünüyorlardı.

Entelektüel babası ve büyük savunucusu Alman sosyal demokrat Eduard Bernstein olan sosyalist "reformizm" işte böyle doğdu.[12] Bununla birlikte her bir sosyalist parti içinde bu reformizme karşı, devrime inanmaya devam eden "Ortodoks" Marksistlerden oluşan, kararlı muhalefetler de ortaya çıktı. Leh-Alman Rosa Luxemburg ve en başta da "Lenin" takma ismini kullanan bir Rus, Vladimir Ulyanov da bunlar arasındaydı. Böylece sosyalist hareket Büyük Savaş'ın sarsıcı olayları sırasında ve hemen sonrasında devrimin Rusya'daki

başarısı ve Almanya'daki yenilgisinin ardından, bir tür "büyük ayrılığa" kurban gitti. Lenin ve Luxemburg da bu olaylarda önemli bir rol oynayacaktı. Sosyalizmin revizyonist ya da reformist biçimi, sadece "sosyalizm" olarak da bilinen modern sosyal demokrasiyi doğuracak, devrimci sosyalizmse Büyük Savaş'ın ardından "komünizm" olarak adlandırılacaktı.

Her hâlükârda, yirminci yüzyılın başlarında, reformistlerin liderliğinde sosyalizm daha az "dogmatik", daha "pragmatik", tabiri caizse daha "pratik" bir hal aldı. Belçika'nın "hali vakti yerinde" bir aileden gelen, 'iyi bir ailenin", yani "[Brüksel'deki] radikal, ruhban karşıtı, entelektüel açıdan aydınlanmış bir çevre"nin çocuğu olan Emile Vandervelde liderliğindeki büyük Sosyalist Partisi buna iyi bir örnekti. Almanya'da da revizyonistler teoride olmasa bile pratikte kesin bir şekilde galebe çaldılar. "Kâğıt üzerinde," diye yazar Amerikalı tarihçi Barbara Tuchman, "Avrupa'daki en geniş sosyalist blok Marx'a sadık kalırken ... Revizyon'un olguları serpilmeye devam etti."[13]

SPD'nin liderleri en az Vandervelde kadar "pragmatik" olduklarını gösterdiler ve Bismarck tarzı siyasi ve toplumsal reformların peşinden gittiler. Amerikalı tarihçi Gabriel Kolko, "Almanya'nın yöneticileriyle, mevcut otoriteyle ilişkileri ve yürütme erkindeki payları konusunda örtük bir konsensüse ulaşmışlardı" diye yazmıştı. Fransa'da sosyalizm, inanmış bir reformist ve pragmatist olan Jean Jaurès'nin güçlü kişiliğinin etkisi altındaydı. İngiliz İşçi Partisi'ne gelince; hiçbir zaman gerçekten sosyalist bir parti olmamış, dolayısıyla devrimi hiçbir zaman programına yazmamıştı. Her hâlükârda bu partinin liderleri de pragmatistti, bir başka deyişle mevcut düzen içindeki reformların karşısında büyülenmişlerdi. Kolko pek de merhamet göstermeden bunları "mevcut iktidar yapısı içinde iş yapmaya kendilerini adamış ... hırslı kariyeristler" olarak tasvir etmiştir.[14]

Bundan böyle sosyalistler çoğunlukla teoride devrimci ve enternasyonalist olmayı sürdürecekti. Pratikteyse giderek daha fazla "evrimci" ve sınıflarından daha çok "anavatanlarına" bağlı, milliyetçi bir duruşa sahip oldular, başka bir deyişle "sosyal şovenist"lere dönüştüler. Diğer ülkelerin, özellikle de kendi ülkelerinin rakibi ya da düşmanı olanların sosyalistleriyle giderek daha az dayanışma içine girdiler. "Anavatanın" uzak sömürgelerinin koyu derili sakinleri karşısındaysa, herhangi bir dayanışmadan söz etmek mümkün değildi. Sosyalistler –ya da en azından bazıları– sözde anti-emperyalist olsalar da eylemde hiç de öyle değillerdi.

Almanya'da, Büyük Britanya'da, Belçika'da ve diğer emperyalist ülkelerde, artık sosyalist aktivizmin odağında yer alan daha yüksek ücretler ve yeni toplumsal hizmetler, emperyalist güçler arasındaki post kavgasında elde edilecek başarıya bağlıydı. İşçiler emperyalizmden kazanç sağlıyor ve sosyalistler de dolayısıyla emperyalizme taraftarlık ediyordu. Fiilen reformist bir parti olan SPD, teorik olarak sömürgecilik fikrine duyduğu düşmanlığa rağmen, Alman hükü-

metinin Reich'ın büyük bir ihtiyaç duyduğuna inanılan sömürge arayışına destek verdi. Reformistlerin en ünlüsü olan Bernstein'ın aynı zamanda Alman emperyalizminin bir savunucusu olması tesadüf değildi. Cecil Rhodes tarzı bir sosyal emperyalizme, tabiri caizse "emperyalist sosyalizme" (*Imperialsozialismus*) taraftardı. Belçika'nın sosyalist kabilesinin Musası olan Emile Vandervelde de benzer şekilde bir "emperyalist sosyalist" çıktı. Kongo'nun Belçika tarafından bir sömürge olarak ele geçirilmesini destekledi. Fransız sosyalistleri kendi ülkelerinin sömürgeciliğinin aşırılıklarına kuşkusuz karşı çıkıyor ve daha insani bir sömürgecilik biçimini savunuyorlardı; ama sömürgeciliğe gerçek bir düşmanlık beslemiyor ve sona erdirilmesini de talep etmiyorlardı.[15]

Resmî olarak sosyalistler emperyalizme karşı çıksalar da, sömürgelerdeki halkların direnişini örgütlemeye yardım etmek bir yana, desteklemek ya da cesaretlendirmek için bile hiçbir şey yapmıyor ya da çok az şey yapıyorlardı. Öte yandan komünistler tam da bunu yapacaktı. Büyük Savaş'ın ve Rus Devrimi'nin ardından Lenin'in, sömürgelerde yaşayanların kaderlerine ilgi gösteren –ve devrimci potansiyellerini takdir eden– savaş öncesi dönemin nadir sosyalistlerinden biri olduğu görüldü. "Uluslararası açıdan," diye gözlemlemişti Eric Hobsbawm büyük bir isabetle, "1914 öncesinde sosyalizm ağırlıklı olarak Avrupalıların ve beyaz göçmenlerin ya da onların çocuklarının hareketi olarak kaldı. Sömürgecilik onların çıkarları açısından marjinal olmayı sürdürdü."[16]

Birleşik Devletler'deki sosyalistlerin eşitlikçi hassasiyetleri ve dayanışmaları da benzer şekilde beyaz yoldaşlarıyla sınırlı kaldı. Genellikle, siyah işçilerle ve –genellikle "*niggers*" denilerek küçümsenen– diğer yoksul ve ezilen siyahlarla dayanışma gibi bir meseleleri yoktu. Amerikalı sosyalistlerin (ve sendikacıların) büyük bir kısmının Amerikalı seçkinlere ve orta sınıfa kıyasla siyahlara karşı daha az düşmanlık beslediği söylenemezdi.[17] "Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!" sosyalizmin sloganı olmaya devam etti, ama sömürgelerdeki koyu tenli, siyah, sarı ya da diğer kitlelerle birleşme, hatta dayanışma gibi bir mesele bulunmuyordu. Açık ki sosyalistlerin çoğunluğu –ama elbette hepsi değil– düzenin bir parçası haline gelerek, sadece milliyetçiliği değil, en azından kısmen ırkçılığı da özümsemişti. (Büyük Savaş'ın ve Rus Devrimi'nin ardından, Amerikan Komünist Partisi "ırksal adalet ve eşitliği gündeminin birinci sırasına yerleştirecek ve Afrikalı Amerikalılar arasında destek bulmaya çalışacak, sonunda da bulacaktı.")[18]

Sosyalizm artık devrimci ve enternasyonalist değildi ve dolayısıyla kurulu siyasi ve sosyoekonomik düzene ya da bu düzeni inşa etmiş olan seçkinlere bir tehdit oluşturmaktan çıkmış, o düzenden kazanç sağlamaya başlamıştı. Fakat bu gerçekten böyle miydi? Tehdit gerçekten de sonsuza dek savuşturulmuş muydu? Seçkinlerin bundan şüphe duymak için yeterli gerekçeleri vardı.

Sekizinci Bölüm

BELLE ÉPOQUE'TA KORKU VE GERİLİMLER

Seçkinler devrimci tehlikenin giderek arttığına inanıyor ve ayrıca kendilerini etnik azınlıkların devrimci planlarının, feministlerin tasarılarının ve "sarı tehdit" Çinliler gibi "aşağı" ırklara mensup sürülerden duydukları korkunun tehdidi altında hissediyorlar...

Arno Mayer gibi bazı tarihçilere göre, Büyük Savaş'tan önceki yıllarda Avrupa'daki devrimci tehdit aslında son derece sınırlıydı, hatta belki de yoktu. Bu tehlikenin büyüklüğünü sorgulamak kuşkusuz meşrudur; ama biraz farklı olmakla birlikte son derece önemli olan soru şudur: Aristokrat-burjuva seçkinlerin bakış açısından devrim tehlikesi ne denli büyük *görünüyordu*? Şöyle yanıt verilebilir: *Belle Époque* sırasında bu tehlike giderek artıyormuş *gibi gözüküyordu*; o kadar ki, yaklaşan bir felaketi engellemek için bir an evvel harekete geçilmesi gerekliydi. Ve savaş da çözümü sunmuş gibi gözüküyordu.

Çok sayıda etmenin bir araya gelmesi, devrim tehlikesinin yanı sıra seçim yoluyla sosyalizme doğru bir evrim ihtimalinin, bir başka deyişle, demokratikleşme süreciyle ilişkilendirilen riskin hızla artıyormuş *gibi gözükmesini* sağladı. İlk olarak sosyalist partilerin büyük çoğunluğunun artık devrimci olmadığı bir gerçek olsa da, seçkinler bunun pek de farkında değildi, çünkü ağırlıklı olarak reformist olmalarına rağmen sosyalistler devrimci bir dil kullanmayı sürdürüyordu. "Savaşa dek," diye yazar Hobsbawm, "[bu] partiler" en azından "görünüşte ... saf ve uzlaşmaz olmayı sürdürdüler." Sosyalistler kuşkusuz henüz barikat kurmak için taşları sökmeye başlamamıştı, ama seçim yoluyla kısa süre içinde iktidara gelmeleri ve böylece "büyük dönüşüm"ü hayata geçirerek devrimci hedeflerine ulaşmaları eli kulağındaymış gibi görünüyordu. İngiliz İşçi Partisi gibi hiçbir zaman gerçekten devrimci olmamış işçi partilerinin bile gizlice devrim için çalıştıklarından kuşkulanılıyordu. Her durumda, sosyalizmin muarızları sosyalistlerin "bir toplumsal devrim istediklerine [ve] faaliyetlerinin böyle bir devrimi ima ettiğine" kuvvetle inanıyorlardı. Öyle gözüküyor ki her yıl 1 Mayıs'ta düzenlenen kitlesel gösteriler de Sosyalist kabilenin devrimci niyetlerini tasdik ediyordu. Bunlar iyi kentlilerin gözünde korkutucu törenler, "bir tür devrimin her yıl yenilenen provalarıydı".[1]

İkincisi, her sosyalist partinin içinde, en reformist olanlarında bile, Ortodoks Marksist kadın ve erkeklerden oluşan, devrime inanmaya ve devrim için çalışmaya devam eden radikal bir kanat bulunuyordu. Kurulu düzen içinde siyasi eylemi reddediyor ve 1789, 1830, 1848 ve 1871'in destansı geleneğini sürdüren, muhtemelen genel grev gibi yeni bir kılık içinde ortaya çıkacak bir devrimi savunuyorlardı. En azından "devrimci sendikacılığın" taraftarlarınca genel grevin devrim için potansiyel bir katalizör olduğu düşünülüyordu. O dönemde son derece moda olan bu hareketin teorisi Georges tarafından 1906'da yayınlanan *Réflexions sur la violence* (Şiddet Üzerine Düşünceler) isimli bir kitapta ortaya konulmuştu. Birleşik Devletler'in Radikal Dünya'nın Sanayi İşçileri (*Industrial Workers of the World, IWW*) sendikasının üyeleri için kullanılan isimle *Wobblies* adı verilen kendine has devrimci sendikacıları vardı. Devrimci incilin bir başka havarisi de, kendi ülkesinin burjuvazisini şu tür beyanlarla dehşete düşüren Fransız sosyalist Gustave Hervé'ydi:

> Sadece tek bir savaş tanıyoruz, iç savaş, toplumsal savaş, sınıf savaşı, bugün yirminci yüzyıl Avrupası'nda bütün ülkelerin sömürülenleri için bazı faydalar sağlayabilecek tek savaş türü.[2]

Üçüncüsü, en reformist sosyalist partiler bile aristokrat ve burjuva müesses nizam için bir baş belası olmayı sürdürmüştü; zira o yıllarda her zamankinden daha saldırgan ve tehlikeli bir izlenim bırakıyorlardı.

Belle Époque adı verilen dönem aslında sadece zenginler için "güzel bir çağdı". Sıradan insanlar içinse güzel olmaktan bir hayli uzaktı ve özellikle kasvetli işçi sınıfı mahallelerine sıkıştırılmış kent sakinleriyle, küçük çiftçiler ve kırsal kesimde yaşayan diğer insanlar için işsizlik, yüksek fiyatlar ve düşük ücretler, alkolizm, suça bulaşma ve gözle görülür yoksulluk gibi sorunlar taşıyordu. 1900'den sonra, Avrupa'nın işçi sınıfı giderek kendisini, esasen yükselen fiyatların neden olduğu bir baskı altında buldu ve sayısız pleb, kurtuluşu Yeni Dünya'ya göç etmekte aradı. 1900 ile 1914 yılları arasında Britanya nüfusunun en az yüzde 5'i göç etti.[3] Fakat göç Avrupa'daki durumu pek de düzeltmedi. Artan gerilim ve çatışmalar, işçilerin sekiz saatlik iş gününün de yer aldığı yeni ve –seçkinlerin bakış açısından– ölçüsüz taleplerini yansıtıyor ve pek çok kişi tarafından devrimin alameti olarak görülen sayısız grevle, hatta genel grevlerle sonuçlanıyordu.

1900'den ve özellikle de 1905 Rus Devrimi'nden sonra, "işçi sınıfı ajitasyonu dalgaları" sanayileşmiş ülkelere yayıldı ve savaşın çıktığı 1914'teki o uğursuz ana dek devam etti. Marsilya ve Barcelona'da (1909), Cenova, Trieste, Amsterdam ve Dublin'de (1913), Belfast'ta (1907), Newcastle ve Liverpool'da (1911), Londra ve Galler'deki kömür madenlerinde (1910-1911 ve 1912) vb. büyük grevler yaşandı. Fransa'da *Belle Époque*, "büyük grevlerin zamanıydı," diye yazar bu çağın uzmanı olan tarihçi Michel Winock.[4] Bazı Paris gazete-

leri "Devrime giden yoldayız!" diye feryat ediyordu. Almanya'da da durum pek farklı değildi. 1910'da bu ülkede SPD tarafından örgütlenen bir grev ve gösteri dalgası yaşandı ve bazı muhafazakâr yayınlar ülkenin bir tür devrim provasıyla karşı karşıya olduğu sonucuna vardı. Büyük Savaş'tan önceki son yıllarda, özellikle 1910 ile 1914 arasındaki dönemin "büyük huzursuzluk", "devrimci değişime gebe" yıllar olarak tasvir edildiği Büyük Britanya'da hakiki bir grev cümbüşüne tanıklık edildi. Rusya da bilhassa savaşın arifesinde "patlamaya hazır bir sınai ihtilaf"tan geçti. 1914'ün ilk yarısında 1,4 milyon işçi greve çıkmıştı. Pek çok grevde şiddet olayları yaşanıyordu; örneğin askerî birliklerin gösteri yapan grevcilere ateş açtığı Sibirya'daki Lena Nehri boyunca uzanan altın madenlerinde iki yüzden fazla kişi öldürüldü. 1914 Temmuzunda, Saraybosna'daki suikastın ardından ve savaşın başlamasından sadece birkaç ay önce, St. Petersburg'da elli bin işçinin katıldığı devasa bir grev yaşandı. Bütün bu toplumsal huzursuzluklar sayısız Rus seçkininde nahoş bir "yanardağın üzerinde yaşama" hissinin uyanmasına neden oldu. Bir soylu, bu kötümser ruh halini şöyle dışa vurmuştu:

> Dünyanın Barbar istilalarından bu yana görmediği şeylere şahit olmak üzereyiz. Yakın zamanda barbar bir çağ başlayacak ve on yıllar boyunca sürecek.

Bu grevler seçkinler açısından özellikle sarsıcıydı, çünkü madencilik, limanlar ve özellikle demiryolları gibi sadece iktisaden değil, askerî olarak da önemli ve hassas sektörleri etkiliyordu. İşlerin durması bu yüzden ister küçük olsun ister büyük, bütün ulusların servet ve -askerî güçleri de dahil olmak üzere- güçlerinin dayandığı altyapıyı tehdit ediyordu. Bu grevlerin pek çoğunun başarıyla sonuçlanması ve fabrika ve maden sahiplerinin ve/veya devlet yetkililerinin giderek daha fazla taviz vermek zorunda kalmaları da özellikle sarsıcı bir başka gerçekti. Örneğin Büyük Britanya'da hükümet belirli sanayi sektörlerinde asgari ücret uygulamasına geçmek zorunda kalmıştı. Bu müsamahanın nedenlerinden biri de, geleneksel olarak grevcileri terbiye etmekte kullanılan askerî birliklerin sadakatine artık otomatik olarak güvenilememesiydi. 1907'de yerel şarap üreticilerinin grevini bastırmak üzere Languedoc'a gönderilen Fransız Ordusu'na bağlı bir alayda isyan çıkmıştı. Uluslararası seçkinler birkaç yıl sonra, 1910'da, Fransız hükümetinin bir genel greve geçici olarak elli bin demiryolu işçisini orduya alarak tepki vermesini gıptayla izlediler![5] Askerî disipline tâbi kılmak grevcilerin devrimci potansiyelini etkisizleştirmişti. Bu bütün işçilerin devrimci potansiyelini, onları askere alarak etkisizleştirme ihtimalini doğurdu. Barış döneminde bu elbette düşünülemezdi; ama savaş sırasında kuşkusuz işe yarayabilirdi. 1914'te iş o noktaya varacaktı. Bütün savaşan ülkelerde, proleterler üniformalara sokulacak ve o büyük ve iğrenç kolektif itaatsizlik, toplumsal devrimin hayalini kurmak yerine itaat etmeyi öğrenmek üzere orduya teslim edilecekti.

Sendikalarla birlikte, en reformist sosyalist partiler (ve İngiliz İşçi Partisi gibi işçi partileri) bile, emek ajitasyonunda etkin bir rol oynadı, zira işçilerin ve genel olarak alt tabakaların savunucularıydılar. Böylece seçimler gelip çattığında, giderek daha fazla oyla ödüllendirildiler. Bu oyları sadece proleterlerden değil, *Belle Époque* sırasında benzer şekilde zor zamanlardan geçen küçük burjuvaziden ve köylülerden de alıyorlardı. Bu partiler aynı zamanda her tür dışarlıklının, örneğin Fransa'daki Protestanların, Rus İmparatorluğu'ndaki Finlerin ve hemen her yerde Yahudilerin oyunu da giderek daha fazla çekmeye başladılar.

Büyük Britanya'da 1906 seçimleri İşçi Partisi için, bazı çağdaş yazarlar tarafından "radikal toplumsal değişimin alameti" olarak yorumlanan büyük bir atılım anlamına geldi.[6] Almanya'da 1912 genel seçimlerinde SPD 12 milyonluk seçmen kitlesinin en az 4,25 milyonunun oyunu aldı, ki bu rakam 1907'de 3 milyondu. Sosyal demokratların Reichstag'daki temsilci sayısı 43'ten 110'a yükseldi ve liderlerinden biri, August Bebel bu meclisin başkanı olmaya çok yaklaştı. Reich seçkinlerinin salonlarında alarm zilleri çalmaya başlamıştı, çünkü SPD'nin kaydettiği ilerleme önüne geçilemezmiş gibi görünüyordu. Bu partinin halkın çoğunluğunu arkasında toplaması ve böylece "feodal-kapitalist seçkinlerin zincirlerinden kurtulması" sanki bir an meselesiydi. İtalya'da 1912'de genel oy hakkının kabul edilmesi zorunlu görülmüş ve bu reformun sonuçları pek çok kişinin korktuğundan çok daha az radikal olmuştu. Yine de, ülkenin seçkinleri için 1913 seçimleri sırasında sosyalistlerin Parlamento'da 52 koltuk kazanmaları, ki bu daha önce sahip oldukları 32 sandalyeye kıyasla kayda değer bir artıştı, son derece kaygı vericiydi. Neredeyse herkesin hatalı bir şekilde sosyalizmin asla bir şansı olamayacağına inandığı Birleşik Devletler'de bile, sosyalistler güç kazandı. Adayları Eugene Debs 1908 başkanlık seçimlerinde dört yüz binden fazla, 1912 seçimlerindeyse en az dokuz yüz bin oy aldı. Burada da seçkinlerin salonlarında ve toplantı odalarında kırmızı ışıklar yanıp sönmeye başlamıştı. "Amerikan müesses nizamı," diye yazar Gabriel Kolko, "tarımsal huzursuzluklar, şiddet ve grevler, Popülist bir hareket ve bir süre için, sınırsız bir büyüme potansiyeline sahipmiş gibi görünen Sosyalist Parti'nin yükselişi" tarafından tehdit edildiğini hissediyordu.[7] Fransa'ya gelince; 1908'de muhafazakâr bir gazeteci ve siyasetçi olan Charles Benoist, itibarlı sağcı dergi *Revue des Deux Mondes*'da yayımlanan bir makalesinde, genel oy hakkının er ya da geç, yasal yollarla "toplumsal bir dönüşüme", bir başka deyişle devrime yol açacağından yakınmıştı bile. 1914 Mayısında, Büyük Savaş'ın çıkmasından sadece birkaç ay önce yapılan genel seçimin sonuçları bu korkuları haklı çıkarıyordu, çünkü sosyalistler Fransız parlamentosunun alt kanadı olan Ulusal Meclis'teki koltuk sayılarını 75'ten 102'ye çıkarmayı başardılar.[8]

Dolayısıyla Büyük Savaş'ın arifesinde, sosyalist partiler daha da fazla kazanım elde etmenin peşindeydi. Liderleri, üyeleri ve sempatizanları "zaferlerinin tarihsel kaçınılmazlığına dair takdire şayan bir ümit ve heyecan" besliyorlardı. Sosyalist olsun ya da olmasın, Fransa'nın büyük *Confédération generale du travail*'ı (CGT) gibi işçi sendikaları hiç olmadığı kadar militanlaşmış ve *Belle Époque* sırasında örgütledikleri sayısız ve ekseriyetle zaferle taçlanan grev sayesinde benzer bir gelişme kaydetmişlerdi. Giderek artan sayıda işçi sendikalara akıyordu. Büyük Savaş'ın başlamasından önceki beş yıl içinde, örneğin İngiliz sendikaları üye sayılarını iki katına çıkarmayı bilmişlerdi. 1914'te İngiliz ve Alman sendikalarının her birinin yaklaşık üçer milyon, Fransa'daki sendikalarınsa yaklaşık bir milyon üyesi vardı. Destekledikleri grevler, özellikle de şiddet içerenleri pek çok kişiye göre devrimci bir doğaya sahipti ve çok sayıda burjuva, devrimci barut fıçısının fitilini ateşleyeceklerinden korkuyordu.[9]

Bütün bunlar sosyalistlerin, ne kadar reformist olurlarsa olsunlar giderek seçkinler için büyük bir tehdit olarak görüldükleri anlamına geliyordu. Devrimci tehlike sanki her geçen gün artıyordu; kapı her an tekmelenebilirdi. Zaman zaman yirminci yüzyılın en büyük tarihçisi olarak göklere çıkarılan, *Belle Époque* sırasında kırsal, burjuva ve milliyetçi bir çevrede büyümüş olan Fransız tarihçi Fernand Braudel, 1960'larda kitaplarından birinde, "1914'te Batı sosyalist olmak için olgunlaşmıştı, sosyalizm iktidarı almaya, yeni bir Avrupa kurmaya hazırdı" diye yazdığında, dönemin seçkinlerinin hislerine tercüman olmuş gibi görünür.[10] Yine de Batı Avrupa'da sosyalist partilerde vücut bulan devrimci tehlike, aslında soyluluğun ve burjuvazinin –ve yarım asır sonra Braudel'in– samimi bir şekilde inandığı kadar büyük değildi. Arno Mayer'in seçkinlerin "sosyalizmden aşırı korktuklarını", "kendi aşırı imtiyazlı konumlarına yönelik tehlikeleri abartarak" "aşırı tepki verdikleri"ni yazabilmesinin nedeni buydu.[11]

Durum ikircikli, netlikten uzak ve son derece belirsizdi. Bir yandan seçkinlerin kaygılanmak için gerçek bir sebebi yoktu, ama öte yandan kaygıları bütünüyle temelsiz de değildi. Bu denli sarsıcı olan tam da bu belirsizlikti işte. Delirticiydi: Kitleler belki de asla bir kapının önünde toplanamayacaktı, ama her an kapıyı kırabilirlerdi de! Gerilim dayanılmaz bir hal alıyordu ve acilen bu gerilimden kurtulmaya ihtiyaç vardı. 1914 yazında, savaş beraberinde bu kurtuluşu getirecekti.

Avrupa'nın en azından bazı bölgelerinde, devrimci tehlikenin sadece artıyormuş gibi *görünmekle kalmadığı* da hesaba katılmalıdır. Güney ve Doğu Avrupa'nın büyük bir kısmında, devrimci tehlike gerçekten de artıyordu. Braudel'in atıfta bulunduğu "Batı"nın aksine, buralardaki sosyalist partiler Hobsbawm'ın da tespit ettiği gibi devrimci silahlarına sarılıyorlardı:

> Avrupa'da devrimin gerçekten de gündemde olduğu, sefalet ve huzursuzluğun hüküm sürdüğü çok geniş bir yarım daire vardı ve -en azından bir bölgesinde- [devrim] patlak verecekti. Bu [yarım daire] İspanya'dan İtalya'nın geniş bir kısmına, Balkan Yarımadası üzerinden Rus İmparatorluğu'na uzanıyordu. Devrim [o] dönemde Batı Avrupa'dan Doğu Avrupa'ya göç etmişti.[12]

Bu gelişmenin nedenlerinden biri hiç kuşkusuz, Batı Avrupa ve Büyük Britanya'nın aksine Avrupa'nın güneyinde ve doğusunda, emperyalizmin toplumsal "lütuflarının" mevcut olmaması ya da asgari düzeyde bulunması, dolayısıyla buralarda hem genel olarak bir "işçi aristokrasisi"nin hem de mevcut sistemin bir parçası haline gelerek sosyalist reformizmin yükselmesine neden olacak sosyalist liderlerden oluşan yarı burjuva bir "oligarşinin" bulunmamasıydı. Aynı ölçüde önemli bir başka nedense, Avrupa'nın bu bölgelerindeki ülkelerin seçkinlerinin -örneğin başından beri muhafazakâr ve karşıdevrimci olan Rus soyluluğunun- oy hakkını genişletmeye ve/veya Bismarck tarzı toplumsal reformları hayata geçirmeye yönelik her tür çabaya başarıyla direnmiş olmasıydı. Bu ülkelerdeki sosyalist partiler bu yüzden herhangi bir seçim başarısı elde edememiş ve bazı örneklerde yasal bir mevcudiyete bile kavuşamamışlardı. Güney ve Doğu Avrupalı sosyalistler Batı Avrupalı yoldaşlarının yaptığı ölçüde kurulu düzenin bir parçası haline de getirilememişlerdi. Kendilerini giderek devletleri ve ülkeleriyle özdeşleştirmemiş ve kayda değer bir ölçüde milliyetçiliği ya da ırkçılığı benimsememişlerdi. Sonuç, 1914 yazında sosyalistler de dahil olmak üzere Avrupa'daki halk kitlelerini içine çekecek ve onları savaşa sürükleyecek yurtsever coşku girdabına kapılmamaları oldu.[13]

Herkes Rusya'da kayda değer bir devrimci tehlikenin bulunduğunun, Rusya'nın devrim için "olgunlaştığı"nın farkındaydı. 1905'te Japonya'ya karşı alınan küçük düşürücü yenilginin ardından bir devrim gerçekleşmiş, ama bastırılmıştı. Bir Rusya tarihi uzmanına göre, ülke "giderek ağırlaşarak 1914'te savaşın patlamasına dek sürecek bir devrimci durumun içine sıkışmış kalmıştı."[14] İtalya'da da devrim herkesin aklındaydı. Büyük ve popüler sosyalist parti, reformistlerinden kurtulmuş ve tereddütsüz bir şekilde devrime bağlı, enternasyonalist ve dolayısıyla savaşa karşı bir parti olarak kalmıştı. Aynı zamanda, ülke neredeyse sürekli olarak Sicilya'da ve başka yerlerde çıkan köylü isyanlarıyla, büyük sanayi merkezlerindeki gösteri ve ayaklanmalarla ve yüz binlerce işçinin katıldığı grevlerle sarsılıyordu. 1914 Temmuzunda, Büyük Savaş'ın çıkmasından sadece birkaç hafta önce, pek çok İtalyan şehri etkileyici militarizm karşıtı gösterilere ve hatta ayaklanmalara tanıklık etmişti.[15]

Toplumsal devrim heyulası soyluluğa ve burjuvaziye dehşet saçarak Güney ve Doğu Avrupa'ya musallat olmuştu. Fakat seçkinlerin devrimden duyduğu korkuyu körükleyen başka bir etmen daha vardı. Çok etnili ve çok dilli olan pek çok Avrupa ülkesi aynı zamanda *ulusal* devrimlerin ya da seçimlerle ge-

len köklü değişimlerin tehdidi altındaydı. Büyük Britanya'da İrlandalılar, Belçika'da Flamanlar, Tuna Monarşisi'nde Slavlar, Rusya'da Lehler ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler vs. arasında bağımsızlık ya da en azından bir tür özerklik talep eden hareketler vardı. Toplumsal sorun örneğinde olduğu gibi, bu alanda da seçkinler, kuşkusuz zaman zaman sert baskılara yerini bırakan tavizler ve reformlar yoluyla, en azından belirli bir ölçüde sorunu etkisizleştirmeyi başarmışlardı. Azınlıkların ulusal hareketleri de böylece büyük ölçüde mevcut düzene eklemlenmişti.

Toplumsal devrim tehlikesi gibi ulusal devrim tehlikesi de bu yüzden *Belle Époque* sırasında o kadar da büyük değildi. Sosyalist partilerin çoğunluğu gibi, ulusal hareketlerin partilerinin pek çoğu da görece ılımlı hedef ve programlara sahipti. Bununla birlikte yine sosyalist partiler örneğinde olduğu gibi, bütün ulusal hareketlerin içinde en azından devrimci bir değişimden azıyla yetinmeyen bazı marjinal radikaller bulunuyordu. Avusturya-Macaristan'ın Güney Slav azınlıkları arasında faal olan ve Kara El adıyla bilinen gizli cemiyetin partizanları bunlara bir örnek olarak verilebilir. Bu alanda da hiçbir yerde gerçek bir çözüm ufukta görünmüyordu ve sorunlar, zaman zaman toplumsal sorunlarla kol kola irin toplamaya devam ediyordu. Seçkinler bu nedenle, kuşkusuz bir miktar abartılmış ama kesinlikle temelsiz olmayan büyük bir korkuya kapılmıştı. Dahası, bu tür kışkırtmaların merkezi, bütün bir kıtanın ulusal devrimlerin tehdidi altında olduğu izlenimi yaratan Avrupa'nın en batı ve güneydoğu uçları, yani İrlanda ve Balkanlar'dı.

Sanki toplumsal ve ulusal hareketlerden kaynaklanan kısmen gerçek, kısmen hayali tehlike yetmezmiş gibi, kurulu siyasi ve sosyoekonomik düzen bir başka açıdan da azap çekiyordu. Son derece *patriyarkal*, cinsel olarak bastırılmış olan mevcut düzen, aynı zamanda genel olarak kadınların kurtuluşunu, özel olaraksa kadınlara oy hakkı tanınmasını savunan, giderek genişleyen bir hareketle karşı karşıyaydı. İngiliz seçkinler bu açıdan, 1903'te kurulan Kadınların Toplumsal ve Siyasi Birliği (*Women's Social and Political Union, WSPU*) adlı örgütün militan üyeleri olan ünlü süfrajelerin düzenlediği saldırının neden olduğu yoğun bir baskı altındaydı. Bu son derece aktivist olan süfrajeler sadece kadınlar için oy hakkı talebiyle değil, aynı zamanda cinsel devrim, pasifizm ve hatta sosyalizmle de ilişkilendiriliyorlardı. Sosyalistler gibi feministler de İngiliz kadınlar arasında giderek daha fazla destek topladı ve erkek yurttaşların desteğinden yararlandılar. Bu yüzden "şeytani" hedeflerine er ya da geç ulaşmaları muhtemel görülüyordu. 1914'ün başlarında, "Büyük Savaş'ın arifesinde," diye yazar Hobsbawm, "kadınlar oy hakkında simgeleşen eşit yurttaşlık hakları için verdikleri uzun mücadelede muazzam bir zafer kazanmanın eşiğindeydiler."[16]

İngiliz seçkinlerinin aralarında ünlü yazar Rudyard Kipling'in de bulunduğu pek çok mensubuna göre, kadınların kurtuluşunun ölümcül sonuçlarından

biri, Büyük Britanya'nın gerçekten erkeksi bir ülke olmaktan çıkıp askerî olarak güçsüz, savaşamayan ve sonuç olarak büyük güçlerin saflarından kaybolmaya yazgılı bir ülke olmasıydı (bu tür korkular diğer ülkelerde de hissediliyordu ve daha önce belirtildiği gibi savaş yanlısı İtalyan Fütüristlerinin aynı zamanda feminizm karşıtı olmalarının nedeni de buydu). Soyluluğun siyasi temsilcileri olan Torylere ve ister aristokrat ya da üst orta sınıf, isterse muhafazakâr ya da liberal olsun, genel olarak zaten sosyalistler ve İrlandalı milliyetçiler tarafından taciz edilen İngiliz müesses nizamına göre, bütün bu saçmalığa son vermenin bir yolu bulunmadığı takdirde dünyaları çökmenin eşiğindeydi.[17]

Feminist tehlikeyi etkisizleştirip Albion'u "demaskülinizasyon" tehdidinden kurtarma amacı açısından savaş, potansiyel olarak güçlü bir enstrüman gibi görüldü. Savaş fazlasıyla maskülen bir iş ve dolayısıyla kadınları marjinalleştirmek ve Almanya'da *Kinder, Kirche und Küche*, "çocuklar, kilise ve mutfak" denilen kendi alanlarına göndermek için mükemmel bir araç değil miydi? Bu açıdan da Büyük Savaş beklentileri karşılamayacaktı, çünkü milyonlarca kadının mutfak yerine fabrika ve diğer iş yerlerine gitmesine ve böylece yeni bir dünya keşfetmesine neden olacaktı: Hatta Rusya'da yaklaşık altı bin kadın, tümü kadınlardan oluşan özel birliklerde çarpışmak üzere gönüllü olarak cephede erkeklere katılacaktı.[18] Savaşın ardından kısa etekli genç kadınlar büyük şehirlerin barlarında boy göstererek caz dinleyecek, hatta bazen siyah erkeklerle Charleston dansı yapacaklardı!

Son olarak; siyah, sarı ve diğer "renkli" kitleler, sömürgelerin ve dünyanın bütün diğer bölgelerinin sözde aşağı sakinleri, her geçen gün daha da isyankâr ve tehditkâr oluyorlarmış gibi gözüküyordu. Örneğin Meksika'da 1910 yılında sadece liberal nitelikler değil, sosyalist ve hatta anarşist eğilimler de yaşayan bir devrim yaşanmıştı. Güneybatı Afrika'da Herero kabilesi 1904 yılında sömürgeci Alman efendilerine karşı ayaklanmıştı. Berlin askerî birlikler göndererek, silahlı olanlar kadar silahsız "yerlilerin" de hedef alındığı bir katliama neden oldu. Tarihçiler bu kanlı bastırma harekâtını gerçek bir soykırıma benzetmişlerdir.[19] (Belçika'nın 1914 yılındaki işgali sırasında, Almanlar çok daha küçük bir ölçekte olsa da benzer bir şekilde hareket ederek kamuoyunu büyük bir dehşete düşüreceklerdi; öte yandan Hereroların maruz kaldığı gaddarlıklar konusunda özellikle de siyahların vahşice linç edilmesinin vaka-i adiyeden sayıldığı Birleşik Devletler'de hiçbir beyaz yaygara koparmayacaktı.)

O yıllarda, sayısız çağdaş Avrupalı ve Amerikalı "sarı tehdit" karşısında kaygıya kapılıyor ve 1899-1901 milliyetçi Boxer ayaklanması, Japonların 1905'te Ruslar karşısında aldığı şaşırtıcı galibiyet ve elbette Çin'de 1911 yılında gerçekleşen Xinhai Devrimi gibi olaylarla en büyük korkularının doğrulandığını görüyorlardı. Bu ayaklanmayla Batılı güçlere özellikle yaltaklanan Qing Hanedanı sona ermiş ve "Batı"ya yaltaklanmaktan çok daha uzak, popüler bir milliyetçi

lider olan Sun Yat-Sen'in liderliğinde bir cumhuriyet kurulmuştu. Yaygın "sarı tehdit" paranoyası 1905'te Fransa'da yayımlanan *L'Invasion jaune* (Sarı İstila) gibi kitaplara hem yansıyor hem de bu kitaplar tarafından daha da yaygınlaştırılıyordu. Émile Driant tarafından "Yüzbaşı Danrit" takma adıyla (*nom de plume*) kaleme alından bu hikâyede, Batı dünyası devasa Çin-Japon Ordusu'nun düzenlediği sürpriz bir saldırının hedefindeydi. ("Sarı tehdit" konusundaki Fransız hassasiyeti kuşkusuz Çin'deki devrimin Vietnamlılar ve "Hindiçin" adı verilen Fransız sömürgesinin diğer sakinleri arasında *indépendantisme*'e [bağımsızlıkçılığa] ilham kaynağı olmasıyla ilgiliydi.)[20] Britanya'da 1908 yılında H.G. Wells tarafından yayımlanan *The War in the Air* (Havadaki Savaş) Çin ve Japonya'nın nasıl bütün dünyaya savaş açtığını anlatıyordu. Jack London'un 1914 tarihli *The Unparalleled Invasion* (Benzersiz İstila) adlı eserinde, Çin bütün dünyayı fethetmeye kalkışıyordu; ama neyse ki bu korkunç tasarı acımasız bir biyolojik savaşla "Batı" tarafından akamete uğratılmıştı: Çin'in üzerine veba, kolera ve diğer hastalıkların mikroplarıyla dolu bombalar yağdırılmış, böylece işgalci ordular tarafından katledilecek az sayıda "sarı insan" hayatta kalmıştı. Savaş mutlu sonla, yani Çin'in "arındırılması" ve Batı ülkelerinden gelen göçmenlerle "Amerikan tarzında" sömürgeleştirilmesiyle bitiyordu.

Dokuzuncu Bölüm

GERİCİ VE SAVAŞ YANLISI POLİTİKALAR

Gerilim dayanılmaz hale gelir ve seçkinler sadece savaşın toplumsal soruna -ve daha pek çok probleme- kesin bir çözüm getireceğine giderek daha fazla ikna olurlar. Sadece iki seçenek varmış gibi görünür, devrim ya da savaş ve tercih yakında yapılacaktır. Devrim ne pahasına olursa olsun engellenmelidir, bu nedenle büyük güçlerin yönetici sınıfları bilinçli olarak savaşa yol açacak gerici bir politika izlerler...

Kısmen gerçek kısmense hayali ölümcül tehlikelerle karşı karşıya kalan seçkinler sert oynamaya karar verdiler. Sosyalizm, genel olarak demokrasinin yükselişi, sömürgelerde rüşeym halinde bulunan *indépendantist* hareketler, pasifizm, feminizm vs. karşısında giderek daha az taviz verme eğilimindeydiler. Fakat toplumsal sorun ve bundan kaynaklanan devrimci tehlike en büyük tehdit olarak görülüyordu.

Seçkinler, sosyalizm giderek güçlendikçe ve devrim *ante portas* [kapının önündeymiş] gibi gözüktükçe, gerici, yani karşıdevrimci bir tavır benimsediler. Devrim, tehdit oluşturduğu düşünülen bütün ülkelerde, başka bir deyişle Avrupa'nın her yerinde acilen önlenmeliydi. Batı ve Orta Avrupa'da, giderek hız kazanan ve sosyalistlerin başarı kazanmasıyla devrime yol açacağından korkulan demokratikleşme sürecine son vermenin de gerekli olduğu düşünülüyordu. Bu kuşkusuz kolay bir görev değildi, ancak tabiatı gereği çelişkiliydi, çünkü gördüğümüz gibi, demokratikleşme süreci aslında devrimci tehlikeyi azaltmıştı. Her hâlükârda, demokrasi ve devrimle başarılı bir şekilde savaşmak için acımasız anti-demokratik ve karşıdevrimci önlemlerin ve muhtemelen şiddetin gerekli olduğuna inanılıyordu. "*Belle Époque* Avrupası'nda," diye yazar Hobsbawm,

> O dönem yaşayanlar ... toplumun büyük depremlerden önceki sismik şokların altındaymış gibi zangırdadığı... hissine sahiptiler. Bunlar Ritz otellerinin ve kır evlerinin üzerinde şiddet bulutlarının asılı olduğu yıllardı.[1]

Yeterince taviz verilmiş, çok fazla uzlaşma önerisine boyun eğilmişti. Acilen gerekli olan toplumsal soruna yönelik tatmin edici ve kesin bir çözüm, yani sosyalizm ve demokrasinin tamamen tasfiye edilmesiydi. Bu kesin çözümün

hızla bulunması gerekiyordu; çünkü barbarlar kapıya dayanmıştı. Daha fazla kararsızlık ölümcül olabilirdi. Korku büyümeye devam etti; gerilim giderek daha da dayanılmaz bir hal aldı. Peki hangi manevra sorunu hızlı ve kesin bir şekilde çözebilirdi? Sadece Almanya'nın değil, Fransa, Rusya, Büyük Britanya gibi Avrupa'daki bütün ülkelerin o dönemki seçkinleri için yanıt açıktı: Savaş.[2] Arno Mayer'in yazdığı gibi,

> İleri gelenler arasındaki büyük korku, savaşın genel bir koruyucu olacağı varsayımını besledi ... eski hâkim ve yönetici sınıflar ... savaşı tetiklemek pahasına olsa bile Avrupa'nın krizini kendi çıkarlarına olacak şekilde çözmek istiyorlardı.[3]

Bu nedenle Büyük Savaş'tan önceki son birkaç yıl içinde, büyük güçlerin hepsi değilse bile büyük bir bölümü tutarlı bir şekilde anti-demokratik, sosyalizm karşıtı, karşıdevrimci, militarist ve aşırı milliyetçi (ve genellikle antisemitist) bir iç politikayla birlikte, saldırgan ve hatta riskli bir dış politika benimsedi. Seçkinler bundan böyle etkin bir şekilde savaşa girmek için bir fırsat, bir bahane, doğru bir an peşindeydiler.

Önemli ülkelerdeki durumu inceleyelim:

"1910-1911'de," diye yazar Mayer, Almanya "aşırı muhafazakâr bir canlanmanın pençesindeydi." İmparator II. Wilhelm ve "onun" hükümeti saldırgan ve son derece riskli bir dış politikayla genel olarak iç sorunları çözmeyi, özellikle de –hem ülke içinde hem de uluslararası alanda– hissedilen sosyalist tehlikeyle mücadele etmeyi hedefledi. Bu bağlamda, Imanuel Geiss, "[Almanya'nın] kendisine biçtiği devrim ve demokrasiye karşı bir kale olma rolü"nden söz eder.[4] Bu politika Agadir Krizi olarak da bilinen ve Reich'ı Fransa'yla savaşın eşiğine getiren ünlü ikinci Fas krizini yarattı. Bu esnada, ordunun komuta kademesi Fransa'ya ve/veya Rusya'ya karşı önleyici bir savaş ihtimalini değerlendiriyordu. Böylesi bir adım daha önce 1905'te, altın bir fırsat olarak görülen Rus-Japon Savaşı sırasında düşünülmüş ve 1909 yılında emekli General von Schlieffen tarafından "*der Krieg in der Gegenwart*" ("Çağdaş Savaş") başlıklı bir makalede tavsiye edilmişti. Sadece askerî değil, giderek daha çok sayıda siyasi lider de savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünüyor ve önleyici bir savaşla pek çok şey elde edilebileceğini görüyordu. Dönemin Alman şansölyesi Bethmann-Hollweg'in de 1914 Temmuzunda belirttiği gibi, bu tür bir adımın "ülke içindeki durumun muhafazakâr bir yönde düzelmesini" sağlaması beklenebilirdi. "Almanya'nın askerî komutanları," diye yazar Max Hastings, "savaşın, hem kendi otoritelerine hem ulusun büyüklüğüne bir tehdit olarak gördükleri sosyal demokrat yükselişi tersine çevirme ihtimali sunduğuna inanıyorlardı." İmparator II. Wilhelm de aynı fikirdeydi ve Alman halkını yaklaşmakta olan savaş için daha iyi hazırlama emrini verdi.[5]

Aşırı muhafazakâr dalganın ve buna eşlik eden savaş çığırtkanlığının bir başka belirtisi de, Sosyal Demokrasi'ye karşı Ulusal Birlik (*Reichsverband gegen*

die Sozialdemokratie) adlı, sırasıyla Reich'ın aristokrat ve üst orta sınıf seçkinlerinin büyük kaleleri olan Muhafazakâr ve Ulusal Liberal Partilerin önde gelen üyeleri tarafından 1904'te kurulmuş bir lobi tarafından örgütlenen ajitasyondu. Bu beyefendilerin hedeflerine, yani sosyal demokrat hareketin yok edilmesine gözle görülür bir milliyetçi, militarist ve yayılmacı politikanın propagandasını yaparak ulaşmaya çalışmaları tesadüf değildi. Fakat bu tür bir politika Alman halkının çoğunluğunun hoşuna gitmiyordu ve görmüş olduğumuz gibi, 1912 Reichstag seçimleri, Almanya'nın sosyalistlerine büyük bir zafer getirdi. Bu, seçkinleri büyük bir paniğe sevk etti ve bizzat Prusya'nın Kronprinz'i Friedrich-Wilhelm'in himayesinde bir darbe yapılması masaya yatırıldı. (Daha da önce II. Wilhelm, kendisini özgür basın, erkekler için genel oy hakkı, seçimler ve bizatihi Reichstag gibi rahatsızlık kaynaklarından kurtaracak bir darbe gerçekleştirmeyi düşünmüştü.[6]) Niyet, anayasanın ve basın özgürlüğünün askıya alınması gibi sert önlemlerle, sosyalistlerin siyaseten tasfiyesi, planladıklarına inanılan devrimin engellenmesi ve demokratikleşme sürecine son verilmesiydi. Bu Fransız Devrimi öncesinin "eski güzel günlerindeki" mutlakıyetçi monarşinin yeniden tesisi anlamına gelecekti.[7] Fakat bu planlar semeresini vermedi. Pek çok Alman aristokrat ve burjuva artık sosyalizm karşıtı, karşıdevrimci ve anti-demokratik kurtuluşun ancak bir savaşla birlikte geleceğine ikna olmuştu. "Büyük Savaş'ın arifesinde," diye yazar Britanyalı tarihçi Max Hastings,

> Alman liderler içerideki düşmanlarına karşı güçlü bir hassasiyet geliştirmişlerdi. Berlin'in savaşma [yani 1914'te savaşa girme] kararının arkasındaki temel etmen, Almanya'nın yabancı düşmanları karşısında çarpıcı bir zafer kazanarak, içerideki sosyalist tehdidi ezme arzusuydu.

Alman muadilleri gibi Avusturya-Macaristan seçkinleri de hem toplumsal hem de ulusal hareketlerle ve potansiyel devrimlerle kuşatıldıklarına inanıyorlardı ve sorunlarına askerî bir çözüm bulma eğilimindeydiler.[8] Genel Kurmay başkanı ve çok daha kötü şöhretli Conrad von Hötzendorff'un bu pozisyondaki selefi Blasius Schemua, saldırgan bir dış politika taraftarıydı. Bunun bir savaşa yol açacağını, savaşın da ülkenin yurttaşlarına, en azından alt tabakadan olanlara "aptalca materyalizmlerini" terk etmeyi öğreteceğini ve böylece Habsburg İmparatorluğu için "yeni, daha destansı bir çağı" başlatacağını ümit ediyordu. Ağırlaşan iç sorunlar 1914 Martında imparatorun, II. Wilhelm'in cesaret edemediği şeyi yapmasına neden oldu. Reichsrat adıyla bilinen ve Almanlar, Çekler, Macarlar vs. arasında pek çok kavgaya sahne olan parlamentoyu feshetti. İmparatorluk hükümeti artık eski tarzda, yukarıdan gelen emirlerle yönetiliyordu.[9] Fakat kalıcı bir çözüm bulunması gerekiyordu. "Böylece," diye yazar Arno Mayer, "[Ülkenin] askerî [liderleri] belirsiz ama kabul edilebilir bir süre için Avusturyalı-Alman hâkim ve yönetici sınıfların üstünlüğünü yeniden tesis edip güçlendirecek bir savaş başlatmayı önerdiler." Komuta kademesi aristok-

ratik tepkinin bir parçası olarak savaş için bastırmış olsa da, her hâlükârda bunu dış politika hedeflerine ulaşmak için değil, ülke içinde rejimi güçlendirmek için yapmıştı.[10] Büyük Savaş'ın patlak vermesinden kısa bir süre önce ordunun başkomutanı Conrad von Hötzendorff'un şöyle haykırdığı iddia edilir: "Tanrım bize bir savaş ver!"

Eric Hobsbawm'a göre, "[Avrupa'nın] yönetici seçkinlerini ülke içindeki sıkıntıları dışarıda elde edilecek başarıyla dağıtma konusunda istekli kılan şey, işçilerin huzursuzluğu ve Sosyal Demokrasi'nin [yani sosyalistlerin] seçim başarısıydı." Tuna Monarşisi kuşkusuz bu genel kaideye bir istisna teşkil etmiyordu. Hobsbawm'ın sözlerini kullanacak olursak burada da "eski düzeni yeniden ayağa kaldırmak için bir savaşın gerekli olduğuna inanan ... çok sayıda muhafazakâr vardı."[11] Fakat Habsburgların çok etnili imparatorlukları sadece toplumsal sorunlardan ve buna eşlik eden bir sosyalizm ve toplumsal devrim korkusundan değil, aynı zamanda başta Güney Slavları olmak üzere azınlıklarının milliyetçi hareketlerinin neden olduğu sorundan da mustaripti. Bu açıdan da seçkinler bilinçli olarak, kayda değer bir savaş riski içiren türde bir baskıya başvurmuşlardı. Gerçekten de Güney Slav azınlığa karşı izlenen sert politikalara, Habsburg topraklarındaki Güney Slav milliyetçiliği için kısmen gerçek kısmense hayali bir esin kaynağı olan Sırbistan'a karşı saldırgan bir politika eşlik ediyordu. Viyana'nın bakış açısından, Sırbistan kuzey İtalya'daki küçük Piyemonte Krallığı'nın Balkan versiyonuydu. Bu cüce, büyük bir gücün, Fransa'nın yardımıyla 1860'larda Milan'ı Habsburgların elinden almayı başarmış ve böylece yeni ve büyük bir ulusa, modern İtalya'ya dönüşmüştü. Viyana bu tür bir senaryonun tekrarlanmasını, Sırp cinin, büyük güçlerden birinin, yani Rusya'nın yardımıyla büyük bir Güney Slav devletine dönüştüğü bir kâbusu engellemeye kararlıydı. "Yugoslavya"nın, yani büyük bir "Güney Slavları Ülkesi"nin bu tür bir projeyi boşa çıkarması beklenen bir savaşın sonunda ortaya çıkacak olması tarihin bir ironisiydi.

Avusturya-Macaristan seçkinleri Sırbistan'ın 1912-1913 Balkan Savaşları'ndan daha fazla toprak ve yükselmiş bir itibarla çıkması karşısında özellikle endişeye kapılmışlardı. Bu sinir bozucu küçük komşuyla hesabı kesin olarak görmenin vaktinin geldiğine karar verildi. Bu açıkça bir savaş, hatta büyük bir savaş anlamına geliyordu, çünkü Rusya'nın, dolayısıyla Almanya ve Fransa'nın da müdahil olmaları büyük bir olasılıktı. Fakat Max Hastings'in de yazmış olduğu gibi, Avusturya-Macaristan generallerinin tavrı "pervasız bir kayıtsızlığı" ortaya koyuyordu. Tahtın varisi Franz-Ferdinand, imparatorluğun müesses nizamının aynı anda hem otoriteryen, hem gerici, hem de savaş yanlısı olan en muhafazakâr fanatiklerinden biriydi. (Öte yandan, otokratik sisteminin "takdire şayan bir model" olduğunu düşündüğü Rusya ile iyi ilişkilerden yanaydı.) Genel olarak Güney Slavlarını, özellikle de "domuzlar" diye bahset-

tiği Sırpları hakir görüyordu. Dolayısıyla 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da kendisine suikast düzenleyecek Güney Slav milliyetçileri arasındaki fanatik bir grubun dikkatini çekmesi pek de şaşırtıcı değildi. Bu cinayet Hötzendorff gibi adamlara –tıpkı Almanya, Rusya ve başka yerlerdeki emsalleri gibi– arzuladıkları türde bir savaşı başlatmak için gereken bahaneyi sağlayacaktı.[12]

Kuşkusuz Avrupa'daki büyük güçlerin en demokratiği olan Üçüncü Cumhuriyet Fransası, en azından teoride ilerlemenin ve "özgürlük, eşitlik ve kardeşlik" ideallerinin teşvik edilmesinin cisimleşmiş haliydi. Yine de ülkenin toplumsal piramidi, Almanya, Büyük Britanya ve daha feodal ve muhafazakâr kalmış diğer ülkelerinkinden pek de farklı değildi. Toplumsal hizmetler alanında elde etmiş olduğu başarılar, kuşkusuz daha muhafazakâr ve otoriter bir devlet olan Almanya'nın başarılarından daha az etkileyiciydi.[13] Galya Cumhuriyeti'nde havayı burjuvazi belirliyordu ve küçük burjuvazinin bile söz hakkı vardı, ama ordunun ve devlet bürokrasisinin yüksek mevkilerine yerleşmiş olan soyluluk küçümsenmemesi gereken bir rol oynamayı sürdürüyordu. Resmî olarak ulus, 1789'un devrimci geleneğine bağlı kalmıştı, ama burjuvazi de dahil olmak üzere seçkinler giderek daha muhafazakâr, anti-demokratik, gerici ve sonuç olarak daha şovenist ve savaş yanlısı bir duruş benimsemişlerdi. 1870-1871'de Fransa'yı küçük düşürmüş ve Alsace ile Lorraine'in kuzey kısmını elinden almış olan Almanya elbette baş düşman olarak görülüyordu.

Fransa'da *Belle Époque* sırasında, iddiaya göre özellikle gençler arasında, "rövanşist" bir Alman karşıtı savaş çığırtkanlığının eşlik ettiği şovenizmin yeniden canlanmasına tanıklık edilmişti. Büyük Savaş'ın başlamasından birkaç yıl önce, Henri Massis ve Alfred de Tarde'ın ortak mahlasları olan "Agathon" tarafından düzenlenen bir tür kamuoyu araştırmasında şöyle yazıyordu:

> Savaş! Bu sözcük aniden belirli bir itibar kazandı. Çok eski bir savaş çığırtkanı içgüdünün erkeklerin kalbinde canlandırdığı türde bir cazibe yayan, genç, yeni bir sözcüktü. Genç insanlar onda arzuladıkları bütün güzelliği, günlük yaşamlarında kayıp olan güzelliği buluyordu. Onlar için savaş her şeyden önce en soylu insanî erdemleri, en fazla takdir ettikleri erdemleri simgeliyordu: enerji, öz-denetim, kendimizden daha büyük bir dava adına fedakârlık.[14]

Yazar Charles Péguy, milliyetçilik ve savaş taraftarlığının bu keskin bileşimini benimseyen ve dolayısıyla Jaurès gibi pasifistler ve sosyalistler için nefretten başka bir şey hissetmeyen (görece) genç adamlardan biriydi. Açık bir Alman karşıtı ve "rövanşist" milliyetçi olan Raymond Poincaré'nin 1913 Ocak ayında cumhurbaşkanı seçilmesi de bunun bir örneğiydi. Onun himayesi altında 1913 yılında, sadece Almanya'ya karşı ülkeyi savaşa daha iyi hazırlamayı değil, aynı zamanda işçileri ve diğer proleterleri mevcut düzenle daha fazla bütünleştirmeyi ve böylece onları denetim altında tutmayı da amaçlayan üç yıllık zorunlu askerlik uygulamaya kondu. Savaş bu amaca ulaşmanın en iyi yolu olarak gö-

züküyordu, özellikle de sosyalistlerin 1914 baharındaki seçimlerde elde ettiği, "mülk sahibi sınıflarda büyük bir travma yaratan" başarıdan sonra. Savaş isteniyordu, çünkü hangi sınıftan olurlarsa olsunlar Fransızları birleştirmesi bekleniyordu.[15] Belçika'nın Paris'teki elçisi, "günümüz Avrupası'nda barışa yönelik en büyük tehdidin" Poincaré ve benzerleri tarafından izlenen "milliyetçi, jingoist ve şovenist [sic] siyaset[ten]" kaynaklandığını dile getirmişti.[16]

Üçüncü Cumhuriyet yirminci yüzyılın başında hâlâ son derece ruhban karşıtı bir duruşa sahipti; ama sadece devrimci değil, aynı zamanda ateist de olan sosyalizm karşısında duyduğu korku nedeniyle burjuvazi Katolik Kilisesi ile yeniden yakınlaşmaya çalıştı. Tarihsel olarak soyluluk ve monarşiyle bağlantılı olan bu kurum *ancien régime*'in ana direklerinden biri ve muhafazakârlık için karşıdevrimci bir kale olarak kaldı ve savaşı mahkûm etmedi. Kilise savaş teklifine Kutsal Kalp, Lisieuxlü Aziz Theresa ve tabii ki dönemin Fransız "süper yurtseverliğinin" sembolü olan Jeanne d'Arc kültlerini yayarak destek oldu. Pek çok entelektüel de Fransız Devrimi'nin idealleri için bir tür haçlı seferi olarak savaşı salık verdi.[17] Fransız aristokrasiyse, savaşın "seçkinlerin varlığını meşrulaştıran üstün nitelikleri ortaya çıkarmak için bir fırsat, kefaret ve yeniden doğuş için bir vesile" teşkil edeceğini ve "savaşın ardından toplumsal otoritesini yeniden tesis etme ihtimalini ortaya çıkaracağını" ümit ediyordu.[18]

Rusya'da da neredeyse bütünüyle aristokratlardan oluşan seçkinler, savaşı toplumsal devrime karşı bir kurtuluş olarak görüyordu. Japonya karşısında alınan yenilginin ve bunu takip eden 1905 Devrimi'nin ardından, 1906 ile 1911 yılları arasında başbakanlık yapan Piotr Stolypin'in himayesinde reformlar uygulamaya konmuştu. Fakat bu reformlar muazzam toplumsal sorunlara çare olamadı ve Rusya son derece huzursuz bir ülke olmayı sürdürdü. Çar reformları gönülsüzce kabul etmiş ve demokratikleşme trendini durduracak ve tercihen bütünüyle geri çevirecek yollar aramıştı. Soyluluksa bu sınıfın ve müttefiki Ortodoks Kilisesi'nin servet ve gücünün olmazsa olmazı olan toprakların yeniden dağıtılmasını isteyen reformcuların nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanan tasarıları karşısında şaşırmış ve sarsılmıştı. Stolypin'in 1911 yılında muhtemelen (ama bu kesin değildir) gerici unsurlar tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülmesinin ardından, hükümet, kurulu düzenin yeniden canlanmasına ve güçlenmesine yol açması beklenen gerici, militarist ve savaş yanlısı bir yola girdi. Zaten devasa olan ordu daha da büyütüldü ve daha da önemlisi, modernleştirildi. Rusya, birliklerin çok daha hızlı seferber edilmesini amaçladığı aşikâr olan yeni demiryolu hatları inşa etmeye başladı.[19]

Elbette bu Berlin'i son derece kaygılandıracak ve savaş riskini arttıracaktı, ama feodal seçkinler savaştan "mutlakıyetçilik ve soyluluğun iktidarına dayanan *ancien régime*'in konsolidasyonu" da dahil olmak üzere, pek çok hayırlı şey bekliyordu. 1909 yılında, bir Rus generali Avusturyalı bir diplomata, "çar-

lığı güçlendirmek için" ülkesinin acilen savaşa ihtiyaç duyduğunu söylemişti. O halde, Rusya'da ülkeyi savaşın uçurumuna sürükleyen, esasen iç sorunlar, özellikle de toplumsal problemlerdi. Çarcı müesses nizamın aklındaki "kurtarıcı" bir savaştı ama -dönemin pek çok başka savaş çığırtkanı gibi- arada sırada kaygıya kapılma eğilimine de giriyordu. Japonya karşısında 1905'te alınan yenilgi düşünüldüğünde bu son derece anlaşılır bir durumdu. Fakat bu kez Rusya Ana'nın yanında güçlü bir müttefik olarak Marianne, yani Fransız Cumhuriyeti vardı, dolayısıyla zafer kesindi. Beklenmedik yenilgiler karşısında devrimin yeniden alevleneceğine dair uyarılarda bulunan polis raporları göz ardı edildi.[20]

Savaşın devrime yol açma ihtimali uzunca bir süredir sosyalistler tarafından dile getiriliyordu. Friedrich Engels, büyük bir savaşın sonucunda, "geleneksel eski rejimlerin çökebileceği"ni ve "düzinelerce hükümdarın tahtından olabileceği"ni öngörmüştü. Alman sosyalisti August Bebel ve Fransız yoldaşı Jean Jaurès, "savaş öncelikle ilerici liberalizmi ve emek hareketini boğacak" diye uyarmışlardı; ama hâkim sınıflar tarafından bilinçli olarak hazırlanmış bu tür bir savaş riskli bir iş, bir kumar ya da Jaurès'nin sözlerini kullanacak olursak, "ölümcül bir zar atışı"ydı. Vardıkları sonuç şuydu: Böylesi bir savaş her tür zulmü de beraberinde getirecek ve "hâkim sınıflar için bile yıkıcı sonuçlar doğuracaktı". Fakat bu sosyalist felaket tellallarına kimse kulak asmadı. Yine de, bütün ülkelerde kuşkularını koruyan ve yaklaşan savaşın arzu edilmeyen, hatta yıkıcı sonuçlar doğurabileceğinden korkan, Alman şansölyesi Bethmann-Hollweg gibi bir avuç seçkin bulunuyordu.[21]

Büyük Britanya'da durum çok farklıydı, ama burada da seçkinler sorunlara ancak savaşın köklü ve kesin bir çözüm getirebileceğini düşünüyorlardı. Bu sorunlar ister sosyalist olsun ister olmasın, inatla ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan İrlandalı milliyetçilerde ve sayıları kuşkusuz sınırlı olsa da İngiliz, İskoç ve Gallerli sosyalist devrimcilerde vücut buluyordu. İngiliz seçkinler "genel olarak işçi sınıfından" ve "özellikle de İngiliz işçilerle İrlandalı milliyetçilerin bir araya gelmesinden" korkuyorlardı, diye yazmıştı İngiliz tarihçi T.A. Jackson hacimli İrlanda tarihinde. Britanya üst sınıfının muhafazakârları olan Torryler ve özellikle "Anglo-İrlandalı" toprak sahibi *gentry* giderek daha fazla gericileşti, çünkü İrlanda'nın Britanya'ya ait kalmasını istiyorlardı ve aynı zamanda Arthur Marwick'in belirttiği gibi "sosyalizmin etraflarında oynaştığını tahayyül ettikleri uğursuz gölgeleri karşısında dehşete düşüyorlardı."[22]

Demokratikleşme sürecinin giderek geleneksel imtiyazlarını ve iktidarlarını tehdit etmeye başlaması Toryler için bilhassa asap bozucuydu. Torylerin temsilcileri 1906 yılındaki parlamento seçimlerinde aldıkları acı yenilginin ardından, takip eden yıllarda, özellikle de savaşın çıkmasından hemen önce hayata geçirilen pek çok reformu, muhalefet sıralarından çaresizce izlemek zo-

runda kaldılar. Bu reformlar Herbert Henry Asquith ve David Lloyd George gibi isimlerin liderliğindeki sözde "radikal" Liberaller tarafından kabul edilmiş ve İşçi Partisi tarafından da desteklenmişti. Örneğin Torylerin kalesi olan Lordlar Kamarası'nın imtiyazları sert bir şekilde kırpıldı ve belirli sanayi kollarında asgari ücret uygulanmasını öngören bir yasanın da dahil olduğu toplumsal haklarla ilgili yasalar çıkarıldı. "Home Rule" adıyla bilinen bir sistem içinde İrlanda'ya belirli bir özerklik verilmesi için hazırlıklar yapıldı. Pek çoğu İrlanda'da toprak sahibi olan Toryler çileden çıktılar ve birçoğu imtiyazlarına yönelik bu saldırıları ancak bir darbenin durdurabileceğine ikna oldu. Bazıları Asquith Kabinesi'nin sosyalistlerle dolu olduğuna inanıyordu. Torylerin lideri Bonar Law, hükümeti bir devrim planlamakla suçladı ve bir diğer Tory kalesi olan orduda, açıkça Kral V. George'un sempatisine sahip olan muhafazakâr subaylar bir ayaklanmanın eşiğine geldiler. İrlanda'da Home Rule'a karşı ülkenin kuzeyindeki Ulster eyaletinde yoğunlaşmış olan muhafazakâr muhalefet, bir iç savaş başlatma tehdidini savuruyordu ki, bunun önüne ancak 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla geçilecekti.[23]

Büyük Britanya örneğinde, uluslararası bir Büyük Savaş gerçekten de ülke içindeki sorunlara ya da en azından İrlanda milliyetçiliğinden kaynaklanan soruna çözüm getirdi. (Ama elbette bu hakiki ya da kesin bir çözüm değildi: "İrlanda sorunu tasfiye edilmemiş, dondurulmuştu," diye yazar İrlanda tarihi uzmanı Nuala C. Johnson. "Hiçbir şey çözüme kavuşturulamamıştı ve her şey hâlâ masadaydı.") Britanya seçkinleri savaş Tanrısı Mars'a minnettar olmalıydı ve Protestan Ulsterlilerle ağırlıklı olarak Katolik İrlanda milliyetçilerinin ortak anavatanları Britanya'yı savunmak için hemen gönüllü olmalarını büyük memnuniyetle izlediler. Savaşın çıkması Britanya'yı toplumsal sorunlarından da kurtardı. Pek çok çağdaş gözlemci Almanya'ya karşı verilen savaşın "işçiler, işverenler ve Britanya hükümeti arasındaki şiddetli bir karşı karşıya gelişi" önlediğine inanmıştı. Bu görüşü, daha sonra anılarında, savaş olmasaydı, ülkenin 1914 yılında toplumsal düzeyde hiç şüphesiz "sıcak bir sonbahar" yaşayacağını yazan Lloyd George da paylaşıyordu.[24]

Büyük Savaş'ın çıkmasından hemen önceki yıllarda, sadece siyasetçiler değil, pek çok diğer nüfuz sahibi ve muhafazakâr İngiliz de Avrupa'da çıkacak bir savaşın ülkenin sorunlarını çözeceğine ikna oldu. Savaşın nahoş veçheleri olabilirdi, ama son kertede ülkeye muazzam bir yararı dokunacaktı. Ünlü yazar Sir Arthur Conan Doyle'un kahramanı Sherlock Holmes, Büyük Savaş'ın arifesindeki durumu yardımcısı Watson'a şöyle açıklamıştı:

> Bir doğu rüzgârı yaklaşıyor. ... İngiltere'nin üzerinde bugüne kadar hiç böyle bir rüzgâr esmedi. Soğuk ve sert olacak Watson ve belki de pek çoğumuz kuvvetinin karşısında duramayacağız. Fakat yine de bu Tanrı'nın kendi rüzgârı ve fırtına dindiğinde güneşin altında daha temiz, iyi ve güçlü bir ülke uzanacak.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Arthur Conan Doyle Alman karşıtı propaganda çalışmalarına katkı sundu. Savaşı "sağlıklı bir bağırsak temizleyici, ateşle arınma" olarak görüyordu.[25]

Yaklaşan "soğuk ve sert" savaş rüzgârından beklenebilecek başka bir büyük hayır da kuşkusuz sosyalistlerden ve İrlandalı milliyetçilerden kaynaklanan tehlikenin ortadan kaldırılması ve Tanrı'nın bahşettiği kurulu düzen artık sorgulanmadığı ve tehdit edilmediğinde, ülkenin "daha temiz, iyi ve güçlü" olacak olmasıydı. Hindistan ve Güney Afrika'daki savaşlar sırasında büyük başarı göstermiş bir general olan Lord Frederick Robert, savaşı "sınai kentlerimizde hüküm süren büyük insani çürümeye" karşı tek etkili panzehir olarak övüyordu. Bir başka ünlü muhafazakâr şahsiyet, Scotland Yard'ın başına geçmiş "hırslı, son derece muhafazakâr eski bir sömürge memuru" olan Basil Thomson ise bir arkadaşına içini şöyle dökmüştü: "Gidişatı değiştirecek bir Avrupa Savaşı çıkmadığı müddetçe, devrim gibi bir şeye doğru yol alıyoruz." Britanya Ordusu'ndan bir subay da bir mektubunda, "işçi sınıfı arasındaki bütün bu sosyalist saçmalığa ve huzursuzluğa son vermek için iyi ve büyük bir savaş gerekli" diye yazmıştı. "Savaşa duyulan bu özlem," diye belirtir tarihçi Arthur Marwick, Britanya'nın "esasen demokratik olamayan [toplumsal] dokusunu" "demokrasi, milliyetçilik ve iktisadi hoşnutsuzlukların yoğun gerginliğinden" kurtarma arzusunu yansıtıyordu.[26]

Savaş göklere çıkarılırken barışı hor görmek de modaydı. 1912'de *Daily Mail*'de, John Ruskin'in barışın sözde dezavantajlarıyla ilgili daha önce bahsi geçen ifadelerinin yankılandığı, "kuvvet verici ıstırap ve yoksunluk ilaçları dışında her şeyin bol miktarda bulunduğu barış pek çok milliyeti mahvedebilir ve etmiştir" şeklinde bir yorum yayımlanmıştı.[27] Barışı küçümsemek pasifizm karşısında duyulan korku ve nefretle kol kola gidiyordu. Margaret MacMillan İngiliz seçkinler de dahil olmak üzere genel olarak Avrupalı seçkinlerden söz ederken, şöyle yazar:

> Halk arasında yaygın olan barış yanlısı hisler, savaşın uluslararası ilişkilerin zorunlu bir parçası olduğuna ve pasifizmin kuvvet kullanma kabiliyetlerini azaltacağına inanan yetki sahibi konumdaki kişileri, örneğin devlet adamlarını ya da subayları daha da endişelendirdi. Muhafazakârlar da pasifizmde eski düzene yönelik bir meydan okuma gördüler.[28]

Barış çağının, savaşın bir son verebileceği ve vermesi gereken kötü bir dönem olduğu varsayılıyordu; öte yandan savaş güzel günlerin başlayacağını vaat ediyordu. Bu argümanı –çoğunlukla *Daily Mail* gibi kitle iletişim araçları sayesinde– benimseyen ve içselleştiren alt sınıftan İngilizler, Büyük Savaş sırasında asker olarak bunun nasıl bir yalan olduğunun farkına varacaklardı. Siperlere gidip geldiklerinde birbirlerinin yanından geçerken "Savaşın keyfini çıkarın

çocuklar, barış korkunç olacak!" diye bağırarak bu yalanla ilgili kendi alaycı yorumlarını dile getireceklerdi.

1906 en azından sembolik olarak, Büyük Britanya'da savaş yanlısı, özellikle de sadece kısa bir süre önce muarız haline gelmiş bir ülkeye, Almanya'ya yönelik savaş yanlısı propaganda kampanyasının başlatılması için işaretin verildiği yıldı. Bilhassa aşırı milliyetçi ve savaş taraftarı bir basın baronu olan Alfred Harmsworth, namı-i diğer Vikont (ve dolayısıyla Lord) Northcliffe'in gazetesi *Daily Mail* bu tarihten sonra, "Almanya'ya savaş ilan etti"; *The Times* içinse bu tarih 1908'di. Harmsworth, bu çok okunan gazete yoluyla, eski bir dost ve hâlâ "Kuzeyli kuzen" olan bu ülkeye karşı silahlı bir çatışmayı savunan sistematik bir kampanya başlattı. Northcliffe'in, daha sonra "Kayzer'den sonra savaşın çıkması için en çok çaba harcayan kişi" olduğu iddia edildi. Takip eden yıllarda, Albion'un topraklarında -genellikle garson kılığında gizlendikleri varsayılan- Alman casus ve sabotajcıların varlığından ve Alman istilasından duyulan kuşku, *Daily Mail*'deki sayısız makalede ve her tür kitapta hatırlatılacaktı. Popüler bir yazar olan William Le Queux'ün, Britanya Alman birliklerinin akınına uğrarken İngiliz sosyalistlerin savaş karşıtı gösteriler yaparak yurtseverlikten ne kadar yoksun olduklarını ortaya koydukları *The Invasion of 1910* (1910 İstilası) isimli kitabı büyük bir başarı elde etti. Bu seçkinlerin düşüncelerini yansıtıyordu: Sosyalistler (ve sendikacılar, orta sınıftan pasifistler, süfrajeler vs.) barış yanlısı ve savaş karşıtıydılar, çünkü kurulu düzene karşıydılar; oysa kurulu düzenin "hanımefendi ve beyefendileri" tam da sosyalizmden, kadınların kurtuluşundan ve kurulu düzene yönelik benzer tehditlerden nefret ettikleri için savaşa taraftardılar.[29]

İngiliz seçkinlerin Almanya'ya karşı savaşı savunan yarı histerik kampanyaya katılan bir başka temsilcisi de daha önce bahsi geçen Lord Roberts idi. 1908'de Büyük Britanya'nın Alman casuslarla dolu olduğunu ve Tötonik birliklerin ülkeyi işgal etmeye hazırlandıklarını iddia etti. Bir diğer kötü şöhretli Alman düşmanı da Asquith kabinesinin Dışişleri Bakanı Vikont Edward Grey'di. Onun himayesi altında, İngiliz diplomasisi, Almanya'nın Fransa ve Rusya ile işbirliği içinde çevrelenmesini hedefleyen inatçı bir "Tötonofobi" geliştirdi. Her durumda, Britanya'daki kamuoyu böylece sistematik olarak her an Almanya ile bir savaş çıkmasını beklemeye hazırlandı. "Tötonik kuzenlere" karşı bu tür bir savaş için Britanya müesses nizamının bir başka üyesi, Londra Zooloji Cemiyeti sekreteri Sir Peter Chalmers Mitchell tarafından Sosyal Darwinist bir gerekçe ileri sürülmüştü. Tam da bu akrabalıkları ve benzerlikleri nedeniyle bu iki üstün ırk rekabet etmek ve nihayetinde birbirleriyle birinin çöküşü, diğerininse zaferiyle sonuçlanacak bir savaşa girmek zorundaydılar:

> Eğer bütün Almanlar yarın yok edilse, hemen genişlemeye başlamayacak hiçbir İngiliz işkolu, hiçbir İngiliz uğraşı yoktur. Yarın bütün İngilizler yok edilirse, Almanlar da orantılı bir kazanç elde edecektir. Burada geleceğin ilk büyük ırksal

> mücadelesi, birbirine, bütün dünyada adam adama baskı uygulayan iki büyüyen ulus vardır. Birinden birinin kaybetmesi gerekiyor, ya biri ya da öteki kaybedecek.[30]

İtalya'da da seçkinler ülke içindeki toplumsal sorunların, özel olaraksa devrim tehdidinin savaşın şafağıyla beraber buharlaşacağı ümidiyle savaş çığırtkanı propagandaya hevesle sarıldılar. 1912'de genel oy hakkının kabul edilmesinin ardından seçkinler büyük bir endişeye kapıldı. Bu gönülsüzce kabul edilmek zorunda kalınan reform başlangıçta devrime kapıyı hızla aralayacakmış gibi gözüküyordu. Gerçekteyse bu korkular temelsizdi, çünkü seçim sistemi kilisenin etkisi altında, nüfusun son derece muhafazakâr kaldığı ve buna göre oy verdiği kırsal kesimin lehineydi. Fakat şehirlerde huzursuzluk devam etti ve devrimci sosyalizm heyulası ülkeye musallat olmayı sürdürdü. Seçkinler antidemokratik, sosyalizm karşıtı, karşıdevrimci, şovenist militarist, yayılmacı ve kaçınılmaz olarak savaş yanlısı bir saldırıyla yanıt verdiler. Örneğin Nietzscheci şair Gabriele D'Annunzio, Afrika'da sömürgeci yayılmanın ve "aşağı" halklara karşı savaşın borazancılığını yapıyordu. Fakat savaş çığırtkanlığının en ölçüsüz biçimi daha önce bahsi geçen, 1913 yılında Tuna Monarşisi'nin İtalyan tebaasının "kurtuluşu" için gürültülü bir kampanya başlatan, "muhafazakâr güçlerin müttefiki" İtalyan Fütüristleriydi.[31] Buna rağmen, İtalya'nın savaş çığırtkanlarının hayallerinin gerçekleşmesi için Avrupa'nın diğer ülkelerindeki emsallerinden biraz daha fazla beklemeleri gerekecekti, çünkü ülkeleri 1915'e kadar savaşa girmeyecekti.

1914'e giden yıllar içinde, sayısız insan, özellikle de müesses nizamın mensupları, savaş ve devrim arasında bir yarışa, sonucu her an belli olabilecek bir sprinte tanıklık ettiklerini tahayyül ediyorlardı. Bu ikisinden hangisi kazanacaktı? Seçkinler devrimden korkuyor, bu yüzden savaş için dua ediyorlardı.

Avrupalı seçkinlerin bakış açısından tarih yanlış yönde akıyordu, zira demokratikleşme süreci ilerleme kaydediyor ve devrim hızla yaklaşıyormuş gibi görünüyordu. Acilen akışın değişmesine, bir U dönüşüne ihtiyaç vardı. Burjuvazi 1848 ve 1871'den önceki döneme, işçi sınıfının ve diğer proleterlerin gerçekten bela çıkardıkları yılların öncesine dönmek istiyordu. Soyluluğa gelince, o da Fransız Devrimi'nden önceki çağa, *ancien régime*'in "eski güzel günlerine" kadar gitmeyi tercih ederdi. Korkunç demokratikleşme sürecine bir son vermek için, saat uğursuz 1789 yılından önceki Kova Çağı'na, yani sınıf ilişkileri açısından gezegenlerin mükemmel bir dizilim içinde olduğu zamana geri alınmalıydı.

Soyluluk ve kilise Büyük Savaş'ın 1789'la birlikte gelen değişimleri hükümsüz kılacağını bütün kalpleriyle ümit ediyor ve buna inanıyorlardı, çünkü her ikisi de bu yıl ağır darbeler almış ve devrimlerle sarsılan on dokuzuncu yüzyıl boyunca tüyleri daha da yolunmaya devam etmişti. Sadece daha fazla şey kaybetmekten kaçınmaya çalışmıyorlardı, çoktan teslim ettikleri alanın büyük bir

kısmını geri kazanmayı da ümit ediyorlardı. Bu nedenle Avrupalı seçkinlerin arasında, 1914'ten önceki yıllarda savaşla arasına mesafe koymayıp kasıtlı olarak onun peşinde koşan, bilinçli ve durmak bilmez bir anti-demokratik, sosyalizm karşıtı ve karşıdevrimci politikanın en büyük taraftarları, özellikle kilise tarafından desteklenen soylulardı.

Soyluluk uzun süre savunmada kalmış, ama şimdi saldırıya geçmişti. Bu bağlamda tarihçiler 1789 Fransız Devrimi'nin arifesinde Fransa'da soyluluğun çok benzer saldırısıyla kıyaslanabilecek bir "aristokratik tepki"den söz ederler.[32] "Asgari hedefleri statükonun korunması olan" bu muhafazakâr unsurlar, diye yazar Arno Mayer, "Darwinci anlamda savaşın ateşinde sınanacak ve gelişecek *ancien régime*'in maddi ve manevi yeniden doğuşu için bastırdılar."[33] Büyük Britanya'da Asquith, Almanya'da Bethmann-Hollweg ve Rusya'da Stolypin gibi seçkinlerin bazı daha uzlaşmacı temsilcileri tarafından daha fazla taviz koparmak, yeni reformları hayata geçirmek vs. için gösterilen bütün çabaları kibirle küçümsemesi gerici soyluluğun karakteristik bir özelliğiydi. Mayer aristokrasinin, bağlantılı olduğu kilisenin koşulsuz desteğinden de yararlandığı gerçeğinin de altını çizer. Örneğin Britanya'da Anglikan Kilisesi, Avusturya'da Katolik Kilisesi ve Rusya'da Ortodoks Kilisesi savaş lehine kendi propagandalarını yapmışlardı. Rusya'da Ortodoks Kilisesi, "giderek daha katı ve ideolojik olarak saldırgan bir nitelik kazanmış ... pogrom sancaklarını kutsamış ... [ve] gerici ve muhafazakâr [siyasi] oluşumlarla [işbirliği yapmıştı]." Fransa'da Katolik Kilisesi'nin savaş taraftarı saldırıya nasıl şevkle katıldığını da daha önce gördük.[34]

Britanya'daki Anglikan Kilisesi ise, insanların Tanrı'ya sırt çevirdiği ve fazla materyalist, egoist ve hatta hazcı oldukları, bu yüzden Tanrı'nın sadece onları cezalandırmak için değil, aynı zamanda kahramanca davranışlarla kendilerini affettirmeleri için bir fırsat sunmak için de bir savaş göndereceği fikrini yayıyordu. İncil'de (İbranilere 9:22) açık bir şekilde "kan dökülmeden günahların affedilmeyeceği" açıkça dile getirilmemiş miydi? Bu zihniyet Geoffrey Howard tarafından savaşın başlamasından yaklaşık altı ay sonra, 1915 başlarında yayımlanan ve aşağıdaki dizelerin yer aldığı "Kan Dökmeden" başlıklı bir şiirde neredeyse zafer gösterisine dönüşen bir yansıma bulmuştu:

> Tanrım, keyifli, ahlaksız yıllara,
> İnsansız kalpler, çürümüş ruhlara
> Karşılık bizden kurban istedin –
> Acılı, kanlı bir bedeldi bu –
> Al işte, ödendi bedelin!
> .....
> Bizden istediğin kılıca, Tanrım:
> Şimdi dikkat edersin umarım![35]

1914 yılında çıkacak savaş, böylece ruhbanın desteğiyle soyluluk tarafından başlatılan bir tür karşıdevrimci saldırı anlamına geldi. Fakat soyluluğun müesses nizam içindeki ortağı olan burjuvazi de benzer şekilde daha iyi günleri geri getirecekmiş gibi gözüken bir savaşla ilgileniyordu. Gördüğümüz gibi, bu sınıf 1848 ve 1871 devrimleriyle sarsılmış ve kendi dönemleri için ilerici ve devrimci olan "klasik" liberal fikirlerini terk etmişti. Demokrasi, sosyalizm ve devrim korkusuyla karşıdevrimci kampta soyluluğa katılmış ve onun muhafazakâr ruhunu benimsemişti. Burjuva sanayicilerin ve bankacıların iktisadi çıkarları da soyluluğun çıkarlarıyla içi içe geçmişti. Sonuç olarak, "kapitalist burjuvazi, bu vahim girişimin [yani savaşın] levazım subayı olarak hizmet etmeye hazır ve istekli, hatta hevesliydi" diye yazar Arno Mayer ve ekler:

> Büyük menkul servet sahipleri, savaşın gerekliliklerinin [*ancien régime*]'in 'kapitalizmin iktisadi hizmetleri'ne duyduğu ihtiyacı arttıracağını hesaplamışlardı. Kıdemli ortağı gibi, burjuvazi de mutlak bir savaş olacağını gayet iyi bildiği şeyden kaçınmadı, bunun sanayinin, finans sektörünün ve ticaretin genişlemesi ve kendi statü ve iktidarının artması için bir sera olacağına emindi.[36]

Pek çoğu *Belle Époque*'un zor yıllarında sosyalizm bayrağının altında toplanmış olan Avrupa'nın küçük burjuvazisinin büyük bir çoğunluğu, seçkinler gibi savaş yanlısı değildi. İşçilerin çoğunluğu gibi, alt orta sınıfların kararsız ama kesinlikle makul bir bölümü de pasifizme meyilliydi. Köylülüğün de genel olarak savaşta avantaj değil birçok dezavantaj gördüğü varsayılabilir. Dolayısıyla "alt tabakalar" ekseriyetle barıştan yanaydı. "Savaş kültü, pleb değil elit meselesiydi," diye tasdik eder Arno Mayer. Öte yandan, proleterleşme korkusuyla çok sayıda küçük burjuva, büyük burjuvaziyi takip ederek sadece sosyalizme değil, 1789'un liberal-demokratik fikirlerine bile karşı çıkmış ve böylece muhafazakâr ve savaş yanlısı bir duruş benimsemişti. Bu gelişmeye yol açan etmenlerden biri "savaş kültünün" okullar ve Hristiyan kiliseleri tarafından cansiperane ve etkili bir şekilde yayılmasıydı.[37] Bir kez daha Hitler'in durumu örnek verilebilir. Görece hali vakti yerinde bir Avusturyalı gümrük memurunun küçük burjuva oğlu olan Hitler,[38] sadece sosyalizme ve daha sonra 1917 Rus Devrimi'nin Bolşevizmine değil, aynı zamanda 1789 Fransız Devrimi'nin getirdiği liberal fikirlere ve demokratik uygulamalara da düşman olma anlamında esaslı bir karşıdevrimciydi. 1914'e giden yıllarda o da savaştan karşıdevrimci bir kurtuluş bekliyordu. Hitler Münih'te çekilen bir fotoğrafta, kalabalığın ortasında, savaşın çıkışına ilişkin haberleri coşkuyla kutlarken görülebilir.

Üst orta sınıf ve alt orta sınıfın bir bölümü de en az soyluluk kadar savaş yanlısıydı. Fakat birçok Avrupa ülkesinde, soyluluk hâlâ hâkim ve yönetici sınıftı ve dolayısıyla "kırmızı düğmeye basmaya" muktedirdi. Savaştan en fazla kazanç sağlayacak ve bu yüzden savaşı en çok isteyen sınıf soyluluktu. Arno Mayer bunu şöyle açıklar:

> Büyük güçlerin, birkaçı dışında tümü soyluluktan gelen yöneticileri, savaş uçurumundan gözleri fal taşı gibi açık, kafalarında hesaplarla ve kitlelerin baskısı olmadan geçtiler... Yüksek toplumsal statüye, eğitime ve servete sahip, geçmişin idealize edilmiş dünyasını korumaya kararlı insanlardı. ... Kraliyet asası ve piskoposluk tacının himayesi altında, burjuvazi tarafından dizginlenmeyen eski seçkinler karşı durulmaz olduğunu düşündükleri ordularla hayata geçirmek üzere, sistematik olarak geriye dönüş hamlelerini hazırladılar. Geçmişe sadece kılıçlarla ve süvari akınlarıyla değil, kendilerini kuşatmış olan modern dünyanın topları ve demiryollarıyla da çarpmaya hazırdılar.[39]

Bir avuç entelektüel –örneğin Max Weber– kaybedilen bir savaşın bile sağaltıcı bir etkide bulunacağını düşünse de, savaşa duyulan özlem kuşkusuz zaferin kesin olduğu inancına dayanıyordu. Zaferden emindiler çünkü son derece güçlü müttefiklerin yanı sıra yenilmez ordulara sahiptiler ya da sahip olduklarına inanıyorlardı. 1914'e giden yıllarda Büyük Britanya dışında bütün büyük güçlerin emrinde uzun zorunlu askerlik uygulamaları sayesinde devasa muvazzaf ordular bulunuyordu. Almanya'nın askerî gücü 760.000 askere çıkarken, müttefiki Avusturya-Macaristan neredeyse yarım milyon kişiyi silah altında tutuyordu. Fakat bu, (1913'te uygulamaya konan) fazlasıyla uzun, üç yıllık askerlik hizmeti sayesinde 800.000 kişilik bir silahlı kuvvetin yanı sıra 160.000 kişilik bir sömürge ordusu toplayabilen Fransa ya da ordusunda bir buçuk milyon civarında askerin görev yaptığı Rusya ile kıyaslandığında görece azdı. Askerî harcamaların bütün eski rekorları kırdığını belirtmeye gerek yok. Savaşa girmenin çok da geciktirilmemesine yönelik talebin giderek daha fazla dile getirilmesinin nedenlerinden biri de buydu.[40] Silahlanma uzun vadede katlanılması mümkün olmayan bir mali sızıntı anlamına geliyordu; mümkün olduğunca çabuk "kâr" getirmesi gereken türde büyük bir "yatırımdı".

O halde, sadece devrim kapıyı çaldığı için değil, bazıları istediği için de savaş mümkün olduğunca erken çıkacaktı. Fransa'da pek çok kişi, düşman Almanlara kıyasla ülke çok daha kalabalık bir orduya sahipken savaşa girmenin daha iyi olacağını düşünüyordu. Gerçekten de eğer Almanya, çok daha büyük nüfusuyla benzer şekilde askerlik süresini uzatsaydı, fırsat penceresi sonsuza dek kapanabilirdi. Soyluluğun hâlâ orduyu kontrol ettiği bütün ülkelerde, savaşı başarılı bir şekilde yürütmek için büyük ordular isteniyordu, ama öte yandan bunun avamdan daha fazla subay alınmasına ve böylece sonunda aristokratların silahlı kuvvetler üzerindeki yarı tekellerinin sona ermesine yol açmasından korkuluyordu. Almanya'da yüksek komuta kademesi, giderek daha fazla sosyal demokrat kökenden gelen insanın askere alınmasının, Engels'in umduğu gibi, er ya da geç orduyu "sınıf hegemonyası"nın bir aracı olmaktan çıkarmasından endişe ediyordu. Her yerde seçkinler bunun gibi gerekçelerle ordularının bir an evvel savaşa gönderilmesi gerektiğini düşünüyordu.[41]

Zaferin kesinliğine duyulan inanç, en azından kısmen bir ya da daha fazla güçlü müttefike sahip olunduğu bilgisinden kaynaklanıyordu. Fakat bu açıdan da işler aniden değişebilirdi; bu yüzden bir fırsat çıkar çıkmaz savaşı başlatmak mantıklıydı. Örneğin Fransa, Rusya'nın kendisine sadık kalması halinde Almanya'ya karşı bir zafer elde etmeyi umabilirdi. Fakat demokratik cumhuriyetin çarın otokratik imparatorluğuyla kurduğu ittifak, er ya da geç, muhtemelen fazla demokratik ve üstelik ateist olduğunu düşündükleri Galya Cumhuriyeti'ne karşı pek az hakiki sempati besleyen çok sayıda muhafazakâr Rus aristokratının rolü nedeniyle sona ermeye mahkûm, doğal olmayan bir anlaşmaydı. Bir sonraki çarın II. Nikolay kadar frankofil olmayabileceği de hesaba katılmalıydı. Dahası Rusya'da 1905'te ülkeyi sarsan devrime benzer bir devrim nedeniyle her şey bir gecede değişebilirdi. 1914'ten önceki yıllarda, sayısız Avrupalı Rusya'da kısa süre içinde yeniden bir devrimin patlak vermesini bekliyordu. Kısa süre önce Britanya ile imzalanan *Entente Cordiale*'in de sonsuza kadar sürmesi, kesin olmaktan uzak bir ihtimaldi. Bu yüzden Fransız generallerin –zaten inanmış bir *revanchard* [rövanşist] olan– Cumhurbaşkanı Poincaré'yi savaşa mümkün olduğunca erken girmeyi tercih ettikleri konusunda bilgilendirmiş olmaları pek de şaşırtıcı değildir.[42] Londra'da da sonsuza dek Üçlü İtilaf içindeki Fransız ve Rus müttefiklere sonsuza dek bel bağlanamayacağı anlaşılmıştı. Bu yüzden eğer Almanların büyük bir donanma ve Berlin'den Bağdat'a uzanan bir demiryolu vasıtasıyla Mezopotamya'nın petrolüne aç gözlü ellerini daldırma planlarını hayata geçirmeleri engellenmek isteniyorsa, kısa süre içinde harekete geçilmeliydi. Böylesi bir senaryodan kaçınmak için, muhtemelen savaş kaçınılmazdı ve bu savaş için Albion'un devasa kara ordularına sahip müttefiklere ihtiyacı vardı.

Zafere duyulan güvenin bir başka kaynağı da, her büyük gücün yüksek komuta kademesi tarafından hazırlanmış ayrıntılı ama fazla katı[43] savaş planlarıydı. Bu açıdan koşullarda yaşanacak ani değişiklikler benzer şekilde her şeyi batırabilir ve zafer ihtimalinin buharlaşmasına neden olabilir, böylece seçkinlerin hayırlı pek çok şey bekledikleri savaşı kazanmak artık mümkün olmaktan çıkabilirdi. Alman Schlieffen Planı, Rusya hâlâ ordusunu seferber etmekle meşgulken, ki bu külfetli ve yavaş bir süreçti, Fransa'nın hesabının hızla görülmesini gerektiriyordu. Fakat 1914'e giden yıllarda, çarlık sadece ordusunu modernleştirmekle kalmamış, aynı zamanda yeni "stratejik" demiryolları da inşa etmişti. Berlin artık savaş durumunda, dev bir Rus Ordusu'nun geçmişe kıyasla daha hızlı bir şekilde Almanya'ya saldırabileceğini de hesaba katmak zorundaydı. Bu durumda mükemmelmiş gibi gözüken ve zaferin anahtarı olan Schlieffen Planı buruşturulup çöp kutusuna atılabilirdi. Alman generalleri bu kritik eşiğe en erken 1916'da ya da en geç 1917'de ulaşılacağını, dolayısıyla daha sonraki tarihlerde çıkacak savaşların kaçınılmaz olarak yenilgiyle sonuçlana-

cağını hesaplamışlardı ve bu nedenle Kayzer'i ve hükümetini bir an evvel savaşa girmeye zorladılar. "Biz hazırız," diye açıklamıştı başkomutan genç von Moltke. "Savaşa ne kadar erken girersek bizim için o kadar iyi olur!" Çok sayıda general ve siyasetçi aslında Agadir Krizi gibi yakın tarihlerde ortaya çıkan savaş fırsatlarının değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu.[44] 1914 yazında çok daha önemsiz bir kriz –Bosna'daki ücra Saraybosna şehrinde gerçekleşen bir suikast– savaş köpeklerinin serbest bırakılması için başka bir fırsat daha sunduğunda, bu harcanmayacaktı. 1914'te Almanya, Amerikalı tarihçi Adam Levine-Weinberg'in sözlerini değiştirerek kullanacak olursak, nihayet "kapanmakta olan fırsat penceresinden atladı."[45] Fakat aynısı Almanya'nın müttefiki Avusturya-Macaristan ve düşmanları, yani Fransa, Rusya ve Büyük Britanya için de söylenebilirdi. İstisnasız bir şekilde hepsi savaşa girmek için hevesle bir bahane arıyor ve fırsatı kaçırma lüksüne sahip olmadıklarına inanıyorlardı.

İKİNCİ KISIM

BÜYÜK SINIF SAVAŞI
1914-1918

Onuncu Bölüm

AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (1)

Saraybosna'daki -esasen önemsiz bir olay olan- suikast gerçek bir casus belli [savaş sebebi] teşkil etmez. Fakat seçkinlere uzun bir süre boyunca heyecanla bekledikleri türde bir savaşı başlatmak için ihtiyaç duydukları bahaneyi sağlar. Proleterler coşkulu olmaktan ziyade şaşkın ve üzgündürler; ama "üstlerini" memnun ederek, uysalca, itiraz etmeden savaşa giderler...

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahtı, Franz-Ferdinand ve eşi Sophie suikasta uğradı. Bu olay, Güney Slavlarının yaşadığı, yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmuş, fakat kısa süre önce -1908 yılında- Tuna Monarşisi'nin Sırbistan'da büyük bir kızgınlık yaratarak ilhak ettiği Bosna-Hersek'in başkenti Saraybosna'da vuku buldu. (Franz-Ferdinand'ın bu şehri ziyaret etmesi bu yüzden pek de iyi bir fikir değildi. Ziyaretin tarihi bile yanlış seçilmişti: 28 Haziran 1389'daki efsanevi Kosova Savaşı'nın yıldönümü ve Sırp milliyetçileri için kutsal bir gündü.) Suikastın faili, Güney Slav milliyetçisi ve iddiaya göre Nietzsche'nin hayranı olan Gavrilo Princip isimli biriydi. Romalılar *nomen est omen*, "isim kaderdir" der ve Gavrilo da Cebrail'in, yani "haberci" ya da "elçi" anlamına gelen vahiy baş meleğinin isminin Slav dilindeki karşılığıydı.[1]

Princip bu terör eylemiyle aslında Büyük Savaş'ı ilan etmiş oldu. Fakat bu kesinlikle Saraybosna'daki suikastın bize sık sık anlatıldığı gibi bu savaşın *nedeni* olduğu anlamına gelmiyordu. Benzer suikastlar daha önce de yaşanmıştı; örneğin 1881'de, 1894'te, 1898'de ve 1901'de Rus Çarı II. Aleksandr, Fransız Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, Avusturya-Macaristan İmparatoriçesi Elizabeth (daha çok "Sissi' diye tanınır) ve Amerikan Başkanı William McKinley anarşistler tarafından öldürüldüğünde. Kimse bu suikastlardan herhangi birini savaş çıkarmak için bir gerekçe olarak görmemişti. Saraybosna'daki yüz kızartıcı cinayet savaşa girmek için gerçek bir *gerekçe* oluşturmuyordu. "Avrupa'nın alışık olduğu türde bir sansasyon"du. "Yersiz bir endişeye mahal vermeden olup bitmişti."[2] Fakat olay Avrupalı seçkinlere bir süredir arzu ettikleri savaşı başlatmak için bir *bahane* sundu. Seçkinler fırsatı değerlendirmeleri gerektiğine inanıyorlardı, çünkü daha geç bir tarih çok geç olabilirdi.

Viyana'da Sırbistan'a karşı bir savaşın tek seferde toplumsal sorunları ve Güney Slav milliyetçiliği meselesini ortadan kaldırmaya yarayabileceği düşünüldü. Böylesi bir savaş çok arzu ediliyordu ve olaydaki sorumluluğu bugüne dek muğlak ve tartışmalı kalmış Sırp hükümeti tarafından kabul edilmeyeceği bilinen bir ültimatomun hazırlanmasının nedeni de buydu.[3] Viyana, ültimatomun reddedileceğinden emin olmak istedi, çünkü savaş ilanını meşrulaştırmak için bu tür bir eyleme ihtiyacı vardı. Bu nedenle ültimatom yavaş ve titiz bir şekilde hazırlandı ve olaydan ancak dört hafta sonra, 23 Temmuz'da verildi. Ültimatomu Sırp hükümetine teslim eden Avusturya-Macaristan elçisi, yanıtın olumsuz olacağından ve dolayısıyla Viyana'nın aradığı *casus belli*'yi elde edeceğinden emin olarak hemen Belgrad'ı terk etti.[4] Viyana aslında savaşa girmeye o kadar kararlıydı ki, Belgrad'ın ültimatomda yer alan taleplerin neredeyse tümünü gerçekten kabul edebileceğini hesaba katmamıştı. Alman sosyalistlerinin gazetesi *Vorwärts*'in çıkardığı sonuç, bu ültimatomun "sadece savaşı kışkırtmaya yönelik kasıtlı bir girişim olarak yorumlanabileceği"ydi.[5]

Viyana aceleyle savaşa girme hevesiyle, Alman müttefikinin *nihil obstat*'ını [iznini] aldı. Berlin'de, Sırbistan, tasarlanan Bağdat demiryolunun önünde bir engel olarak görülüyordu. Bu gergin ortamda Almanların Tuna Monarşisine verdiği desteğin Sırbistan'ın hamisi Rusya ve dolayısıyla Fransa'yla kesin bir savaş anlamına geleceği, bir sorun teşkil ediyormuş gibi gözükmüyordu. Bilakis, gördüğümüz üzere, Almanya'nın yüksek mevki sahibi siyasi ve askerî liderlerinin pek çoğu, savaşa gitmeden önce artık daha fazla beklemeye tahammüllerinin kalmadığına inanmıştı. Hem Berlin'de hem de Viyana'da, seçkinlerin içinde son ana kadar savaşı gözü kesmeyen ve savaşın o an için gerçekten en iyi seçenek mi olduğu, yoksa belki biraz daha beklemenin daha akıllıca mı olacağı konusunda emin olamayan, aralarında İmparator II. Wilhelm ile Avusturya-Macaristan Dükü Tisza'nın[6] da bulunduğu kişiler vardı. Fakat sonunda, savaş çığırtkanları arasında hemen harekete geçilmesini isteyenler galebe çaldı. Biraz tereddüt ettikten sonra savaşa girme fırsatının değerlendirilmesi gerektiğine karar verilen St. Petersburg'da da benzer bir senaryo ortaya çıktı. Fransa'da hükümet, üyeleri henüz zamanın gelip gelmediğini tartışma fırsatı bulamadan önce Almanya'nın savaş ilanıyla karşılaştı. Fakat kuşkucu Thomas'ların* ağırlığını koyması pek de ihtimal dahilinde değildi, çünkü Başkan Poincaré ve ordunun komuta kademesi, nihayet Rusya kendi taraflarındayken Almanya'nın şahdamarına atılmaya hazırdılar. Paris'te de zamanın tükendiğine ve dolayısıyla derhal harekete geçilmesi gerektiğine inanılıyordu.

* On iki Havari'den kuşkuculuğuyla bilinen biri. *-çev.*

Aşağıda 1914 yazındaki ana olayların kısa bir kronolojisi yer alıyor:

28 Haziran: Saraybosna'da suikast.

23 Temmuz: Avusturya-Macaristan ültimatomunun Sırbistan'a verilmesi.

25 Temmuz: Sırbistan ültimatomun bütün şartlarını kabul etmeyi reddeder.

38 Temmuz: Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan eder.

29 Temmuz: Rusya'da kısmi seferberlik.

30 Temmuz: Rusya'da genel seferberlik.

31 Temmuz: Almanya ülkenin savaş tehlikesi altında olduğunu ilan eder.

2 Ağustos: Alman ültimatomu Belçika'ya verilir.

3 Ağustos: Almanya, Rusya ve Fransa'ya savaş ilan eder; Belçika 2 Ağustos tarihli Alman ültimatomunu reddeder.

4 Ağustos: Almanya Belçika'yı işgal eder; Büyük Britanya Almanya'ya savaş ilan eder.

Gordion'un düğümünü en son kesecek olan ülke Büyük Britanya'ydı. Bu ülkenin de elbette Fransız ve Rus ortaklarının yanında savaşa girmesi aslında kaçınılmazdı. İttifak antlaşmasının koşulları Londra'nın resmen böyle yapmasını gerektirmiyordu ki bu, Berlin'in Britanya'nın tarafsız kalacağını ümit etmesine izin veren bir gerçekti. Fakat Britanya hükümeti ve ordusunun komuta kademesi Paris'le, Fransa'nın yardımına gitmesine ilişkin de facto bir yükümlülük içeren –Britanya tarafından WF, "With France" [Fransa ile] olarak bilinen– gizli anlaşmalar imzalamıştı. "Britanya'nın müdahil olma kararı," diye yazar Niall Ferguson, "generalleri ve diplomatlarının gizli planlarının sonucuydu." Başka her yerde olduğu gibi, İngiliz seçkinler arasında da savaşı heves le arzulayan ve doğru zamanın geldiğine ikna olan –aralarında Churchill'in de bulunduğu– çok sayıda nüfuz ve güç sahibi kişi bulunuyordu. Savaşın toplumsal sorunlarla birlikte İrlanda sorununu da çözmesini ve Almanların Bağdat'a demiryolu inşa etme tasarılarını bozmasını bekliyorlardı. Savaş tehlikeli bir rakibi ortadan kaldırmayı ve Mezopotamya petrollerini Britanya'nın münhasır kontrolüne sokmayı mümkün kılacaktı, ama bunların hiçbiri halka açık bir şekilde kabul edilemiyordu. Acilen ihtiyaç duyulan şey özellikle aşırı milliyetçi olmayan, aslında pasifist denilebilecek Britanya halkı ve Parlamentosu tarafından kabul edilebilecek bir bahane bulmaktı. Hatta pek çok İngiliz, Slav ve dolayısıyla sözde aşağı halklar olan Rus ve Sırplardansa Alman "kuzenlerine" daha fazla yakınlık duyuyordu. Almanya'nın Belçika'nın tarafsızlığını ihlal etmesi rahatlattı; çünkü [Londra'ya] ihtiyaç duyduğu mazereti sağlıyordu. "Belçika'ya yönelik [Alman] saldırısı [Asquith] hükümetine göklerden bir kurtuluş gibi geldi," diye yazar Max Hastings. "Kral Albert'in ve halkının şehit olacağı algısı daha önce savaşa karşı çıkan milyonlarca İngiliz'in savaşa koşmasına neden oldu."[7]

O halde, resmî olarak Britanya 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya "cesur küçük Belçika" adına savaş ilan etmişti. Berlin bu kararı tam bir ikiyüzlülük olarak gördü ve pek de haksız sayılmazdı. Almanlar "kalleş Albion"un ihanetine uğradıklarını düşündüler ve "Tanrının İngiltere'yi cezalandırmasını" (*Gott strafe England*) ümit ettiler. Bu slogan, aynı ölçüde ünlü "İngiltere'ye karşı Nefret Marşı" (*Hassgesang gegen England*) gibi, daha sonra bu yaratıcılık patlamasından pişman olacak Yahudi-Alman şair Ernst Lissauer tarafından bir yurtseverlik anında yazılmıştı.[8] Fakat İngilizler, 1914 yılına ait "Keep the Home Fires Burning" ("Yurdu Alevlerden Koru") başlıklı popüler bir şarkının dizelerinde görüldüğü gibi, kendilerini savaşa sadece küçük Belçika'yı Tötonik canavarın pençelerinden kurtarmak için girdiklerine ikna ettiler:

> Denizler ötesinden bir istek geldi,
> "Yardım edin zor durumda bir halka!"
> Şanlı delikanlılarımızı gönderdik biz de,
> Onurluyduk, ne yapabilirdik başka.?
> Özgürlüğün hiçbir yiğit evladı
> Tiranın boyunduruğuna giremez,
> Soylu bir kalp "Dost"un kutsal çağrısına
> Başka türlü yanıt veremez!

Fakat Büyük Britanya aslında, Londra tarafından Belçika'ya 1839 tarihli *XXVI Madde Antlaşması*'nda garanti edilen tarafsızlığa bağlı değildi. Almanya'nın saldırganlığını görmezden gelmek için bir bahane bulabilirdi ve eğer işine gelseydi mutlaka bulurdu. Churchill'in de aralarında bulunduğu bir dizi kabine üyesinin, en azından Anvers limanından uzak durmaları halinde, Almanların Belçika üzerinden Fransa'ya yürümelerini görmezden gelmeye hazır oldukları iddia edilmiştir. Dahası Almanlar erken davranmasaydı, görünen o ki İngilizler de Belçika'ya kendileri gitmeye hazırdı.[9] Britanya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesinden önceki günlerde, Londra'da bu tarafsızlığın bizzat İngilizler tarafından çiğnenmesinin eli kulağında olduğuna dair pek çok dedikodu dolaşıyor ve bu durum Belçika büyükelçiliğinde rahatsızlık yaratıyordu. İngilizler kuşkusuz başka ülkelerin tarafsızlıklarını ihlal etmek konusunda pek de kılı kırk yaran tipler sayılmazdı. Bunu, Kiao-Chao Körfezi'ndeki (Qingdao ya da Tsingtao şehrinin de dahil olduğu) Alman sömürgelerine saldırmak için Japonlarla işbirliği halinde birliklerini tarafsız Çin'in topraklarından geçirdikleri 1914 sonbaharında göstereceklerdi.[10] Dolayısıyla Alman şansölyesi von Bethmann-Hollweg'in, Büyük Britanya'nın 1839'da imzaladığı, kendisine atfedilen bir deyişle "sadece bir kâğıt parçası" (*Fetzen Papier*) nedeniyle savaşa girmesini anlaşılmaz bulması pek de sebepsiz değildi.

Böylece uzun bir süredir, bütün büyük güçlerin hâkim ve yönetici sınıflarının abartılı arzularına ve yüksek beklentilerine konu olan savaş nihayet gelip

çattı. Bu sınıflar savaşın çıkmasını yıllardır süren neredeyse dayanılmaz bir gerilimden sonra bir kurtuluş olarak gördüler ve rahat bir nefes aldılar. "Savaşın gelişi," diye yazar Eric Hobsbawm,

> yaygın bir şekilde bir rahatlama ve kurtuluş olarak görüldü. ... Bir fırtına gibi beklentilerden kaynaklanan ağır havayı dağıttı ve temizledi. ... Salonda uzun bir bekleyişin ardından izleyicilerin kendilerini aktör olarak buldukları büyük ve tarihsel bir dramada perdelerin açılması anlamına geldi. Bir karar demekti.[11]

Ünlü Feldmareşal Lord Horatio Herbert Kitchener haberleri duyduğunda, özlü bir şekilde "belirsizliğin sona ermesi daha iyidir" demişti.[12] "İyi bir aileden gelen", daha sonra savaş karşıtı bir şair olarak tanınacak genç bir İngiliz, Rupert Brooke ise coşkusunu şu satırlara dökmüştü:

> Şükürler olsun Tanrı'ya, eriştirdi o saate bizi,
> Uyandırdı uykudan, tutup yakasından gençliğimizi,
> Güçlü el, keskin göz, bilenmiş güçle,
> Yaşlanmış, soğumuş, yorgun dünyadan, sevinç içinde
> Paklanma suyuna dalan yüzücülere çevirdi bizi.[13]

1914 yılının gerilimler ve eşi görülmemiş toplumsal çatışmalarla geçtiği Rusya'da da savaşın çıkması, bir *deus ex machina* gibi ülkeye barış getirdi. "Durmak bilmeden artan toplumsal rahatsızlık, savaş çıktığında aniden buharlaştı," diye yazar tarihçi Hans Rogger, "barış döneminde imkânsızmış gibi gözüken şey, göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleşti." Seçkinler ve genel olarak üst sınıflar savaşı "ahlaksızlık ve ruhun dar kafalılığından" kurtuluş, "manevi bir uyanış", "ahlaki krizin sonu", Rusya Ana'nın "gerçek Rus ve Slav kimliğini geri kazanması" için bir fırsat vs. olarak gördüler.[14]

Rahatlama hissi Almanya'da da bir o kadar büyüktü. Tam bir üst orta sınıf mensubu olan ünlü yazar Thomas Mann nasıl rahatladığını şöyle açığa vurmuştu:

> Şimdi böylesi bir gök gürlemesiyle çöken barışın dünyası –hepimiz ondan yeterince çekmedik mi? Bütün o konforuyla iğrenç değil miydi? Medeniyetin bozulmasıyla çürüyüp kokuşmamış mıydı? İmkânsız olduğu düşünülen şey gerçekleştiğinde, ahlaken ve psikolojik olarak bu karmaşanın ve içimi dolduran bu temizlenme, yücelme ve özgürleşme hissinin ne kadar gerekli olduğunu anladım.[15]

Berlin sokaklarında pek çok kentli "engeli aşmış oldukları" için birbirini tebrik ediyordu.[16] Hitler yaklaşık on yıl sonra *Mein Kampf*'ta, savaşın çıktığına dair haberler ulaştığında Münih'te hâkim olan duyguları tasvir eder: "[Savaş] kitlelere zorla dayatılmamıştı ... hayır, bütün halk tarafından arzu edilmişti. İnsanlar nihayet genel belirsizliğin sona ermesini istiyordu." Kendisi de savaşın gelişini "gençliğimin acı dolu duygularından kurtuluş" olarak deneyimlemiş, böylece "dizlerin üzerine çökmüş ve Tanrı'ya kendisine bu zamanda yaşamasına izin

veren iyi talihi için coşkun kalbiyle şükretmiş"ti.[17] Hitler'in inandığının aksine, rahatlayıp ağzı kulaklarına varan "bütün halk" değil, esasen ülkenin aristokrat ve burjuva seçkinleri, yani Almanya'nın ve aslında kılıcı çeken bütün ülkelerin hâkim ve yönetici sınıflarıyla, Hitler'in de bizatihi tipik bir örneği olduğu alt orta sınıfın bir bölümüydü. Çıkan savaş istemiş oldukları savaştı, devrim heyulasını yok edecek, demokratikleşme sürecini durduracak ve hatta tersine çevirecek savaş.

Seçkinlerin kollarını açarak karşıladığı savaş, elbette ülkeler arasında bir savaştı, yatay bir engelin, sınır hattındaki "duvar"ın hem üst hem de alt sınıflarıyla birlikte ülkeleri birbirinden ayırdığı, dolayısıyla "yatay" türde bir savaştı. Fakat aynı zamanda dikey bir setin, savaşın tarafı olan her bir ülkede "aşağıdakiler"i "yukarıdakiler"den, üstün sınıfları aşağı tabakalardan ayırdığı bir çatışma, "dikey" bir savaştı da. "Yukarıdan" bakıldığında, alt sınıflar, özellikle de işçiler ve diğer proleterler, henüz yeni başlamış olan savaş tarafından çözüleceği varsayılan büyük sorunların vücut bulmuş halleri olarak görülüyordu. Bunlar "tehlikeli sınıflar", on yıllardır sosyalistler tarafından kışkırtılan ve bu yüzden huzursuz ve tahrikçi oldukları görülen tehditkâr "kitlelerdi". Demokratikleşme süreciyle halihazırda büyük bir ilerleme kaydetmişlerdi ve tıpkı barbarların Roma İmparatorluğu'nu yıkması gibi er ya da geç devrim yoluyla kurulu düzeni yıkacaklardı. Seçkinlerin bakış açısından, bu savaş demokrasiye, sosyalizme, devrime, (sosyalizmle bağlantılı) enternasyonalizme ve bizzat savaşa itiraz eden pasifizme karşı bir savaştı.

Bu nedenle bu savaşın ilk kurbanının, 31 Temmuz 1914'te suikasta uğrayan büyük Fransız sosyalist lider Jean Jaurès olması şaşırtıcı değildi. Fanatik bir Fransız milliyetçisi tarafından öldürülen savaşın ilk kurbanı, aynı zamanda enternasyonalizmin, anti-militarizmin ve pasifizmin deniz feneri olan bir sosyalistti ve böylece Fransızların verdiği ilk kurban da Fransız kurşunuyla katledilen bir Fransız olmuştu. Bu durum ülkeler arasında cereyan edeceği aşikâr olan Büyük Savaş'ın, aynı zamanda sınıflar arasında bir savaş olacağının da göstergesiydi.[18] "*Pourquoi ont-ils tué Jaurès?*" (Jaurès'yi neden öldürdüler?) isimli bir şarkıda, merhum Jacques Brel, Jaurès neden öldürüldü diye sormuştu.[19] Yanıt, sadece Fransa'da değil, Almanya, Rusya ve diğer ülkelerde de seçkinlerin bu kadar fazla şey beklediği savaşı engellemek için *in extremis* [son nefesini verirken] çaba sarf etmiş olmasıydı.

Avrupalı seçkinlerin gözünde barış dönemi sefil bir dönem olmuştu ve gelmekte olan savaş dönemiyse ancak hayırlı bir dönem olabilirdi. Savaşın çıkması kuşkusuz büyük yanılsamalarla dolu bir an, 1937 yılında Jean Renoir tarafından çekilen Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili klasik bir filmin adına atıfta bulunacak olursak *Grande Illusion* (Büyük Yanılsama) anıydı. Bu yanılsamalardan biri de, aralarında Lord Kitchener'in de bulunduğu bir avuç askerî ve

siyasi şom ağızlı aslında savaşın uzun sürebileceğini tahmin etmiş olsa da, savaşın kısa süreceğiydi. Fransa'da yaygın olan inanış, "Askerler[in] kış hasadına evde olacaklar"ıydı. "Yapraklar düşmeden evdeyiz" (*Zurück bevor die Blätter fallen*), diyorlardı Almanya'da. Büyük Britanya'da iyimserliğin dozu biraz daha düşüktü, ama yine de yakında her şeyin sona ereceğine inanılıyor; birliklerin "Noel'den önce eve dönmeleri" bekleniyordu.

Savaşın doğasıyla ilgili naif fikirler de hâkimdi. Yakın tarihli sömürge savaşlarının örnekleri (en azından basında yer aldığı kadarıyla) zihinlerde henüz taze olduğundan, pek çok insan askerlerin savaş yüzünden büyük bir sıkıntı yaşamasını beklemiyordu, ama savaş beraberinde bir sürü seyahat, macera, belki romantizm ve kuşkusuz çok büyük şan getirecekti. Anavatan için göğüslerine bir mermi yiyip ani ve acısız bir ölümle hayatlarını kaybedecek olan az sayıda kişi, trampetlerin zafer sesleriyle Valhalla'ya girecekti. Halk ve hatta çok sayıda askerî uzman, on yıllardır halihazırda mevcut olan makineli tüfekler gibi modern silahların gerçekte ne kadar öldürücü olabileceğini hesaba katmıyordu. Savaşın kısa süreli, kayıplar açısından sınırlı ve süvarilerin hâlâ geleneksel önemli rollerini oynadığı çatışmalar olan son Balkan Savaşları'na benzeyeceği düşünülüyordu. "[Avrupa] kıtasında, 1871'den bu yana Büyük Güçler arasında savaş yaşanmamıştı," diye yazar Amerikalı tarihçi Paul Fussell. "Hayatının baharındaki hiç kimse savaşın neye benzediğini bilmiyordu. Herkes kısa sürede sonuçlanacak büyük yürüyüş ve muharebelerden ibaret olacağını tahayyül ediyordu."[20] Yine Amerikalı olan meslektaşı Gabriel Kolko, "romantik militarist yanılsamaların her yerde generallere savaşın makine çağındaki doğasını bütünüyle unutturduğu"nu belirtir.[21]

Savaşın aslında modern, sınai bir savaş olduğu görülecekti, ama 1914 yazında Avrupalılar zihinlerinde bir tür Ortaçağ çatışması canlandırıyordu. Bu durum, Paul Fussell'in gözlemlediği gibi çatışmaların acı sonuna dek Büyük Savaş'ı steril ve güzel ifadelerle tasvir etmek için kullanılan "esasen feodal dil"de de görülebilir. İngilizler bu tür bir sözel zarafette ustaydı. Askerler sıradan ordular değil bir "yığın" oluşturuyor ve semantik olarak "savaşçılar" şeklinde yüceltiliyordu; tehlike, hem de sıradan tehlike değil, ciddi "ölüm tehlikesi" her yerde pusuya yattığında bile istisnasız olarak sadece "cesur" değil, aynı zamanda "yiğit" ve genel olarak "gözüpek"tiler. "Hakkından gelmemiz" gereken düşman salt düşman değildi, tekinsiz bir "hasım", daha da kötüsü neredeyse bir canavardı. Muharebe alanında cesur adamlarımız asla öldürülmez, "şeref meydanı"nda "düşerlerdi" En kötü askerî felaketler ve korkaklık örnekleri bile semantik olarak şan ve şerefle örtülür ve şanlı olaylara dönüştürülürdü. Askerlerimiz istisnasız bir şekilde her zaman "sağlam", subaylarımız "serinkanlı"ydı. Üstlendikleri her görev "muhteşem ve olağanüstü"ydü. Subaylarımız için hiçbir şey asla korkunç olamazdı, sadece arada sırada "fazla-

sıyla nahoş", hatta bazen "biraz çirkin" olabilirdi, vesaire. Bilinçli olsun ya da olmasın, bu tür bir dil modern savaşın gerçekliğini gizlemeye hizmet ediyordu. "Birinci Dünya Savaşı," diye yazar Paul Fussell, "belki de dünya tarihinde, okur yazar nüfusa sunmak için resmî politikaların derlenip toplanmak zorunda kalınacak kadar şaşırtıcı, tuhaf ve mide bulandırıcı olaylara neden olduğu ilk örnekti." Bugün bile yetkililer ve basın benzer bir örtük dil kullanır. Örneğin Afganistan'daki askerlerimizin "öldürüldüğünden" asla söz edilmez, bir patlama ya da Taliban'la girilen bir çatışma sonucunda "öldükleri" söylenir.[22]

Neredeyse herkes zaferden emindi ve bu zaferin topraklarında ya da sömürge portföyünde kayda değer bir genişlemeye ek olarak anavatana ebedi şan getireceğine inanıyordu. Alman Moloch'un çizmeleri altında ezilmek üzere olan küçücük Belçika'da bile çok sayıda kentli, Britanya ve Fransa'yla kurdukları ittifak sayesinde zaferin kesin olduğuna inanmıştı. Flaman yazar Ernest Claes, 1914'teki tecrübelerini anlattığı *Namen 1914* isimli kitabında, Brüksel'deki iyi insanların ülkelerinin savaş sonrasındaki sınırlarının Ren Nehri'ne kadar uzanmasını nasıl ümitle beklediklerini aktarmıştı. Böylece, o görkemli, hatta pastoral 1914 yazında, görünen o ki evrensel bir coşkuyla, sevinçle parıldayan yüzlerle ve Fransa'da dedikleri gibi "tüfeklerinin namlularında çiçeklerle" (*la fleur au fusil*) savaşa gitmişlerdi. Kadın ve erkeklerin bayrak sallayarak alkışladığı askerler, önlerinde yürüyen bandolar, arkalarında çocuklar olduğu halde, silah depolarından sel gibi akmış ve istasyonlara ulaşmışlardı. Burada yanlarına tebeşirlerle düşmanın başkentine gittiklerini ilan eden yazıların yazıldığı trenlere binmişlerdi: *"Auf nach Paris!"* ya da "À *Berlin!*"

Artık 1914 yazındaki savaş taraftarı coşkunun genel olarak inanıldığından çok daha az yaygın olduğunu biliyoruz. "Büyük başkentlerde tezahürat yapan kalabalıklara ait fotoğraflar yanıltıcıdır," diye yazar Margaret MacMillan, 1914'te savaşın çıkışını anlatan kitabında. "Savaşın gelişi pek çok Avrupalıyı şaşırtmıştı ve ilk tepkileri inanmama ve şok oldu." Alt sınıflar seçkinler kadar coşkulu değildi, kırsal kesimdeki köy ve kasabalarsa Berlin ve Paris gibi başkentlerden çok daha az coşkuluydu.[23] Fakat gazeteci ve fotoğrafçıların en çok ilgisini çeken yerler, yurtsever yurttaşların savaşı gürültüyle karşıladıkları ve yetkililerin bando yürüyüşleri ve dalgalanan bayraklarla coşkuyu arttırmaya çalıştıkları büyük şehirlerdi. Siyasi ve askerî liderler de dünyaya var olan coşkuya ilişkin haber ve resimler yollamaktan memnundular.

Alt orta sınıfın kayda değer bir kesimi hiçbir zaman savaş yanlısı olmamıştı. Seçkinlerin savaşla ilgili yanılsamalarını paylaşmıyorlardı ve savaşın yol açacağına kesin gözüyle baktıkları sıkıntılardan kaygı duyuyorlardı. Fransa'da "hâlâ esasen kırsal" olan taşra, savaş ilan edildiğinde "şaşkınlık ve hayretle" tepki vermişti. Rusya'da "sadece bir azınlık yurtsever heves ve milliyetçi hiddet sergilerken," diye yazar Fransız tarihçi Alexandre Sumpf, "çoğunluk kaygı ve

kabullenme arasında bocaladı" ve kırsal kesimler şehirlere kıyasla çok daha az coşku gösterdi. Rus köylülüğün halet-i ruhiyesi başka bir yerde "derin bir uyuşukluk", "kederli bir kadercilik" ve "edilgen bir itaatkârlık" olarak tasvir edilmişti. Fransız yazar Jean Rouaud'nun yazdığı gibi, köylüler için savaşa Ağustos güneşinde altın gibi parıldayan buğday tarlalarının görüntüsünün "günlük ekmeğe dair tutulan sözü" simgelediği hasat döneminde gitmek özellikle sarsıcı olmuştu. Bu, akla savaşı değil, "insanların toprağı işlemeyi ve ondan belirli bir tarihte tok karınların vereceği hazzı beklemeyi öğrendikleri günden beri barışı getiren bir imgeydi," diye devam eder Rouaud.[24] Fransa'dan uzaklardaki Sibirya ve Rusya'ya kadar hiçbir yerde köylülerin, kendileri ve oğulları şimdi uzak muharebe alanlarına gider ve ordu atlarını ve arabalarını almak için gelirken, ekinlerin nasıl hasat edileceği hakkında herhangi bir fikirleri yoktu. (Tanıdık yoldaşı atından ayrılmış olmak köylü için özellikle sarsıcıydı; 1914 Ağustosunda sadece Fransa'da en az 730.000 ata el konulmuştu.) İngiliz köylülerinin ümitsizliği John Masefield'in "Ağustos 1914" isimli şiirinin aşağıdaki dizelerinde yankılanıyordu:

> Hasat kaldırılmadı henüz, ambar aç,
> Dost canlısı atlar alındı ahırlardan,
> Daha işlenmedi nadasa bırakılmış yamaç,
> Sıva çekilmedi sızan suya duvar çatlaklarından.
>
> Ama duyunca haberi, evine çekildi yıkılmış, bezgin,
> Çöktü ocak başına, düşündü arpacı kumrusu gibi.
> Berkshire toprağına olan saf bir sevgiyle,
> Kırılırken budala kalpleri İngilizlerin,
>
> Kalktı, terk etti çok sevdiği Downs'ı üzgün.[25]

Genel olarak Avrupa'nın alt sınıfları arasında, savaştan sorumlu olduklarını düşündükleri "patronlara" yönelik "hoşnutsuzluktan", "öfkeli homurdanmalardan" ve "eleştiren mırıldanmalardan" da söz ediliyordu. İşçiler her yerde kendilerine ailelerinin belirsiz bir süre boyunca ücretlerinin yerini alacak yetersiz asker maaşıyla nasıl geçineceklerini soruyorlardı. Pek çok şehirde, örneğin Londra, Frankfurt ve Hamburg'da, ilk saatlerde ve günlerde sergilenmiş olan tüm havailik, özellikle Londra'daki East End ya da Berlin'deki Moabit gibi işçi mahallelerinde yerini kısa süre içinde ciddi ve hatta kasvetli bir halet-i ruhiyeye bıraktı. Almanya'nın "işçi ve emekçi kitlelerinin, savaş yanlısı atmosfere son derece çekingen" kaldıkları bildirilmiştir. *Savaş İlanı* (*Die Kriegserklärung*) isimli bir çizimde, Alman ekspresyonist ressam Max Beckmann, sıradan Alman yurttaşlarının şaşkınlığını dramatik bir şekilde tasvir etmişti. Almanca olan ismi 18 Ağustos 1914'te Rusça Petrograd (bu da "[Büyük] Petro'nun Şehri" anlamına geliyordu) olarak değiştirilen St. Petersburg'da, pek çok kişi coşku

dolu sahnelerin muhtemelen yetkililer tarafından düzenlendiğinden ve birçok katılımcının yaptığı "iş" karşılığında para ya da içki aldığından şüpheleniyordu. Tarafsız bir ülke olan İspanya'nın büyükelçisi şehirde yürüyüş yapan askerlerin daha ziyade "sessiz ve kederli" göründüklerini gözlemlemişti.[26]

Ayrılan birlikler arasında ailelerini, iş yerlerini, köylerini terk etmeye gönülsüz olanların ve bir daha asla geri dönemeyecekleri hissini taşıyanların sayısı çok yüksekti. 25 Eylül 1914'te Kuzey Fransa'da bir yerlerde öldürülecek olan Alman Alfred Lichtenstein'ın kaleme aldığı "Ayrılış" (*Abschied*) isimli şiirde bu tür bir önseziye yer verilmişti:

Wir ziehn zum Krieg. Der Tod ist unser Kitt.
O, heulte mir doch die Geliebte nit.
Was liegt an mir. Ich gehe gerne ein.
Die Mutter weint. Man muß aus Eisen sein.
Die Sonne fällt zum Horizont hinab.
Bald wirft man mich ins milde Massengrab.
Am Himmel brennt das brave Abendrot.
Vielleicht bin ich in dreizehn Tagen tot.

Savaşa gidiyoruz. Ölüm yanı başımızda.
Keşke ağlamayı kesse sevgilim.
Ben dert etmiyorum, seve seve gidiyorum.
Annem ağlıyor. İnsanın çelikten yapılmış olması gerek.
Ufkun ardına sarkıyor güneş.
Yakında atacaklar bizi bir toplu mezarın boş kucağına.
Akşamın hoş kızıl ışıltıları yanıyor gökyüzünde.
Belki de ölmüş olacağım iki hafta içinde.

"Yoğun pedagojik çabalara ve yarı yapay yarı kendiliğinden coşkuya rağmen, savaşa gidip ölme arzusunun varlığından pek de söz edilemezdi," diye yazmıştı iki tarihçi 1914 Ağustosunda savaşa giden Alman askerleri için, aynı şey İtilaf kampındaki akranları için de söylenebilirdi.[27] Bununla birlikte, her yerde, askerlere hakiki bir anavatan sevgisi ve görev duygusu aşılanmıştı. Toplumsal olarak kendilerinden yukarıda olanların anlattıklarına, yani savaşın kısa süreceğine, pek az fedakârlık gerektireceğine ve zaferle sona ererek daha iyi bir dünyaya kapı aralayacağına inandılar ya da inanmak istediler.

Sadece sıradan *askerler* değil, mütevazı kökenlerden gelen *siviller* de savaşa ilişkin pek az coşku gösterdi. Barışın son günlerinde, etkileyici sayıda insan sosyalist partiler, sendikalar ve pasifist dernekler tarafından düzenlenen antimilitarist ve savaş karşıtı gösterilerde barış yanlısı tutumlarını dile getirmişti. 27 ve 31 Temmuz tarihleri arasında Almanya'nın hemen her yerinde ve hatta başkentin merkezi olan *Unter den Linden* bulvarında bile gösteriler yapılmış ve 27 Temmuz'da Fransa'yı bir gösteri dalgası kaplamıştı. Jean Jaurès, Alman

Hugo Haase ve İngiliz Keir Hardie gibi Avrupa'nın önde gelen sosyalistlerinin katıldığı, 29 Temmuz'da Brüksel'de düzenlenen son bir mitingde, sayısı yedi bini aşan kalabalık "*Enternasyonal*"i söylemiş ve "Savaşa karşı savaş!" sloganını atmıştı. Londra'da 2 ve 4 Ağustos tarihlerinde, sendikaların ve sol partilerin düzenlediği protesto yürüyüşlerine büyük kalabalıklar katılmış ve İşçi Partisi liderleri Keir Hardie, Arthur Henderson ve Ramsay MacDonald gibi konuşmacıların yer aldığı bir savaş karşıtı gösteriye akın etmişlerdi. Savaş çıkması halinde genel bir grev örgütlemekten söz ediliyordu. Keir Hardie tarafından kurulan Bağımsız İşçi Partisi, "silahların gürültüsü altında, düşmanımız değil vefalı dostlarımız olan Alman sosyalistlerine sevgi ve selamlarımızı gönderiyoruz" denilen bir deklarasyon yayınlamış ve sosyalist eğilimlere sahip tanınmış bir süfraje olan Sylvia Pankhurst, Almanya ve Avusturya-Macaristan kadınlarına yazılmış, onlardan "ıstıraplarımızın bizi birleştirdiğini ve hepimizin barış yapılması için ısrar etmemiz gerektiğini unutmama"larını rica eden bir açık mektuba imza atmıştı. Fakat bütün ülkelerde, işçi sınıfı partileri ve sendikalar savaştan yana olduklarını açıklayıp milliyetçi duygular galebe çaldığında, savaşa karşı bu gerçekten harika duruş güneşin altındaki kar gibi eridi. "Büyük Britanya'da ve diğer yerlerde," diye yazar Arthur Marwick, "1914 Ağustosunun ikinci haftası savaşa dair bir birlik ve coşku resmi sunuyordu."[28]

1914 yazında, plebler savaşa coşkusuz, itaatkâr ve uysal bir ruh haliyle gittiler. Aralarında yer alan, ekseriyetle cahil ya da yarı okur yazar çok sayıda köylü, uzun bir süredir "geleneksel liderlerin sözünü dinlemeye ve onlara kör bir itaat sergilemeye koşullandırılmıştı."[29] (Bu bağlamda, bir Fransız tarihçi ülkesindeki köylülerin "itaat kültürleri"nin ve "hiyerarşik ilişkileri kabul etmeye, bunlara uymaya, görev için ellerinden geleni yapmaya, her türlü fedakârlıkta bulunmaya ve kaderlerini kabullenmeye –ki bunlar Büyük Savaş'ta askerlerden beklenen temel niteliklerdi– yatkın olduklarının" altını çizmişti.)[30]

Seçkinler için, daha yüksek bir toplumsal kökenden gelen subaylarca güdülen, piskopos ve papazlar tarafından kutsanan ve "yurtsever" görevlerini yerine getirmeye kararlı alt tabakaların savaşa bu denli yumuşak başlı bir şekilde gittiklerini görmek muazzam bir memnuniyet kaynağıydı. Benzer şekilde etnik ve dilsel azınlıklar, örneği Tuna Monarşisi'ndeki Çekler, Büyük Britanya'daki İrlandalılar, Almanya'daki Danimarkalı ve Leh azınlıklar ve Belçika'daki Flamanlar da şaşırtıcı bir şekilde uysal çıkmışlardı. Sömürgelerde bile savaşa yönelik coşku ve desteğe tanıklık edilmişti. Örneğin Hindistan'da "askere alımlar bütün beklentileri aşmış" ve "sonunda iki milyondan fazla Hintli savaşçı ve yardımcı personel denizaşırı görevlere gitmişti." Fransız Hindiçin'inde de savaş benzer bir canlılık yaratmıştı.[31] İstatistiksel olarak askere gitmeyi reddedenlerin ve kaçanların sayısı önemsizdi. Bu nedenle Fransa'da yetkililer birliğine teslim olmayan asker sayısının beklediklerinden daha az olduğunu

gördüklerinde memnuniyetle şaşırmışlardı. Askere çağrılanların yüzde 5 ilâ yüzde 13'ünün teslim olmayacağı ya da kaçacağı hesaplanmıştı, ama sonunda bu sayı sadece yüzde 1'de kaldı. "Kölece" diye belirtiyordu sosyalist asker Louis Barthas günlüğünde, "herkes özgürlüğünün kırpılması ve militarizmin boyunduruğuna girmek için acele etti."

Yetkililer pasifist, anti-militarist, enternasyonalist ve devrimci sosyalist olduğu varsayılanlarla da herhangi bir sıkıntı yaşamadı. Britanya Ordusu'nun bazı birlikleri hemen kullanılamadı, çünkü "yurtiçi savunma", yani "işçi sınıfından kaynaklanacak potansiyel sorunlar" için ihtiyaç duyulabileceklerinden korkuluyordu.[32] Fransa'da Jean Jaurès'nin suikasta uğramasının ardından, hükümet pek çok sorun çıkabileceğini düşünmüştü ve bu nedenle planladığı üzere cepheye göndermek yerine iki süvari alayını müdahale etmeye hazır bir şekilde Paris'te tuttu, ama herhangi bir sorun çıkmadı. Fransız genel seferberliği beklendiğinden de pürüzsüz bir şekilde devam etti. Sonuç olarak, polis tarafından hazırlanan "Carnet B" isimli listede yer alan ve devrimci niyetlerinden şüphelenilen 2.500 sosyalist, anarşist ve sendika liderinin önlem amacıyla tutuklanmasının gereksiz olduğu ortaya çıktı. Jaurès suikastından bir gün sonra, 1 Ağustos'ta tutuklamalara devam etmeme kararının alınması, aynı zamanda yetkililerin böylesi sert bir önlemin yaratabileceği potansiyel olarak sevimsiz, hatta devrimci bir tepkiden duydukları korkuyu da yansıtıyordu. Gerçekten de işçi sınıfının bu şekilde "başının ezilmesi" ve esasen ılımlı olan liderliğinden yoksun bırakılması, kaotik ve hatta patlamaya hazır bir durumun ortaya çıkmasına neden olabilirdi.[33] (Siyasi yelpazenin sağ ucundaki bazı unsurların bu durumdan bir hayli hoşnutsuz olduğu söylenmiştir. Aslında yetkililerin "işçi hareketini kati surette yok etmek, hızlı yükselişiyle huzurlarını bozan hareketin belini kırmak" için savaşın sunduğu fırsatı değerlendirmelerini ümit etmişlerdi.)[34]

Orduya katılmak için her sınıftan gönüllü olanların sayısı da etkileyiciydi. En çarpıcı örnek, kuşkusuz zorunlu askerliğin bulunmadığı Büyük Britanya'nınkiydi. Savaşın ilk sekiz haftasında, her gün on bin ilâ otuz bin gönüllü "çağrıya" (ya da "davete") yanıt veriyordu ve toplam sayı yaklaşık 750.000'e ulaşmıştı. 1914'ün sonuna gelindiğinde, 1,2 milyondan fazla erkek gönüllü olarak orduya katılmıştı. 1914 Ağustosu ile 1915 Temmuzu arasında, toplamda yaklaşık 2 milyon kişi gönüllü olacak ve Dışişleri bakanı Lord Kitchener'in onuruna "Kitchener'in Ordusu" adı verilen yeni bir ordu oluşturacaklardı. Fakat aşağı tabakalar orta sınıfa göre askere gitmek konusunda gözle görülür şekilde daha az hevesliydi. "İşçi sınıfının üyeleri ... daha varlıklı olanlara göre daha az şevk gösteriyordu," diye yazar Adam Hochschild ve "orduya, meslek sahipleri ve beyaz yakalı işçilere göre fark edilir ölçüde daha düşük oranda gönüllü olarak katılıyorlardı".[35] Yine de yetkililer ve seçkinler de pleb-

lerin olumlu yanıtı karşısında hoş bir şaşkınlık yaşadılar. Aslında Almanya ile kapışmanın işçiler üzerinde bir etkisi olmayacağından, işçilerin Almanya'nın savaşı kazanması halinde işlerin daha da kötü olmayacağını düşünebileceklerinden korkuluyordu. (Büyük bölgesel farklılıklar da vardı: İrlandalılar "kral ve vatan" için savaşmaya İskoçlardan daha az hevesliydi.)[36] Zorunlu askerlik hizmeti olan yerlerde bile, sayısız genç adam gönüllü olarak öne çıktı. Genel olarak Belçika, özel olaraksa Brüksel "yurtsever bir coşkunluk" dalgasına kapılmış ve çok sayıda gönüllü ebeveynlerini gururlandırmak ve "gidip anavatan uğruna savaşmak için" orduya başvurmuştu.[37]

On Birinci Bölüm

AĞUSTOS 1914: COŞKU VE KABULLENME (2)

Plebler neden savaşa bu kadar uysalca giderler? Çünkü kilise ve okul tarafından böyle yapmaları için son derece etkili bir endoktrinasyona tâbi tutulmuş ya da zorunlu askerlik tarafından buna zorlanmışlardır. Devlet ve basın tarafından üretilen güçlü propaganda ile kadınların, dostların, köyün ileri gelenlerinin ve işverenlerin baskıları da önemli bir rol oynar. Son olarak, sosyalist liderler enternasyonalizmi bir kenara bırakır, "milliyetçi iman"ın havarileri olduklarını gösterir ve yurtseverlik görevini yerine getirmek üzere işçilere katılırlar...

Güçlü ama kısa bir savaş karşıtı çıkışın ardından, "yukarıdakilerin" aksine savaştan hiçbir şey kazanmayacak, ama çok şey kaybedecek olan "aşağıdakilerin", yani işçilerin ve genel olarak pleblerin sonunda savaş yanlılarına katılmasını nasıl açıklayabiliriz? Savaş adı verilen meta halka nasıl "satıldı"? Milliyetçi ve yurtsever değerler, muharebeye coşkuyla değilse bile en azından isteyerek ya da itaat ederek yürümeyi özendirmeye yetecek kadar alt tabakalara nasıl aşılandı?

Tarihçiler, ekseriyetle zorunlu eğitimin birkaç on yıl önce uygulamaya konulmasından beri ilk ve orta okulların oynadığı toplumsallaştırıcı rolün önemini vurgular. Yetkililere karşı saygı ve itaat ile anavatana yönelik sadakat ve sevgi, sistematik olarak öğretmenler tarafından genç ve öğrenmeye açık beyinlere kazınıyordu. Erich Maria Remarque'nin ünlü pasifist romanı, *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok*'ta öğrencilerini gönüllü olarak orduya katılmaya teşvik eden yurtsever profesörün, aşırı milliyetçi ve militarist bir adam olarak resmedilmesi şaşırtıcı değildir. Fransa'da da savaşa yönelik coşku okullarda yayılıyordu. Aynı şey Büyük Britanya için de söylenebilirdi, ama orada son derece elitist "devlet" okullarının aşırı milliyetçilik ve militarizmin aşılanmasında en etkili merkezler olarak hizmet ettikleri söylenir.[1]

Yurtseverlik ve savaşçılık fikirleri kiliselerdeki kürsülerden de vaaz ediliyordu. Bütün Avrupa ülkelerinde Hristiyan kiliseleri, milliyetçilik, militarizm ve savaş taraftarlığını paylaştıkları müesses nizamın sağlam "dayanaklarından" biriydi. Bu nedenle kiliseler görkemli savaş taraftarı koroya tenor sesleriyle ka-

tıldılar. Rusya'da Ortodoks din adamları savaşı meşrulaştırmak, seferberliği teşvik etmek, öldürmeyi makul hale getirmek ve zafere dair güvence vermek için üzerlerine düşeni yaptılar. Britanya'ya gelince; büyük olasılıkla Anglikan Kilisesi'nin piskoposlarının açıklamaları, gönüllü olarak orduya katılan inananları kuvvetle teşvik etmişti. Bu piskoposlar, hükümetlerinin "Tanrı'dan gelen bir çağrıya" kulak vererek Almanya'ya savaş ilan ettiğine inanmışlardı ve bunu "dahice", "muhteşem" ve "ilahi" bir adım olarak niteliyorlardı. Bunlardan biri "vatanın onuru için değil, Tanrı'nın onuru için savaşacağız," diye ilan etmişti. Londra Piskoposu da savaşın "Hristiyan inancı için bugüne kadar verilmiş en büyük kavga" olduğunu açıkladı. Diğer Anglikan piskoposları yüksek sesle Britanya'nın "Hristiyanlığın ilkeleri" için savaşa girdiğini, "*Gott mit uns*" [Tanrı bizimle] sloganıyla Tanrı'nın kendi yanlarında olduğunu iddia eden Almanların "Tanrı'nın düşmanları" olduğunu, "bu savaşta hayatını kaybedecek herkesin şehit olacağını" ve "kesinlikle cennete gideceğini" ilan ettiler. York başpiskoposu savaşın hedefinin "Alman militarizminin yok edilmesi" olduğunu söyledi.

Almanya'da Katolik ve Lutheran kiliseleri savaşı en az Manş'ın diğer tarafındaki Anglikan Kilisesi kadar hararetle destekledi ve onu tabiri caizse bir *bellum justum*, "haklı savaş", "Tanrı için" ve "Deccale karşı" savaş vs. olarak göklere çıkardı. Freiburg Piskoposu, savaşın Tanrı'nın inananları sınamak istediği bir araç olduğunu söyledi ve cemaatini, savaşın "Alman halkının yaralarını saracağı ve Tanrı'ya karşı saygıyla, görev duygusuyla ve kardeşçe sevgiyle dolu, yeni bir [Alman] ırkı yaratacağı" konusunda temin etti. Belli ki ülkedeki sosyalistleri ima ederek savaşın "yeni bir [manevi] düzen doğuracağını ve tanrısız kültüre ve ateist siyasete bir son vereceğini" de ekledi. Fransa'da da iman sahipleri piskoposlar ve papazlar tarafından yurtseverlik görevlerini yerine getirmeye teşvik edildiler. Jean-Yves Le Naour'un yazdığı gibi, savaşın bir "haçlı seferi", "uygarlıkla barbarlık, haklıyla güçlü, iyi ile kötü arasında" bir çatışma olduğuna inandırıldılar. "Kilise," diye belirtiyordu Barthas bir tutam alaycılıkla, "zafer için şevkle dua etti ve hayatını kaybeden askeri şehadet mertebesine yükseltti; ona cennet vaat edilmişti ve böylece bu gayriinsani savaş kutsal ve ilahi bir şeye dönüştürüldü." "Bu propagandaya hizmet için," diye devam ediyordu Barthas alay ederek, kilise "ruhban karşıtı ve özgür düşünceli cumhuriyet tarafından" "alay bandolarının dinî törenlere renk katmasıyla" ödüllendirildi. Kanadalı tarihçi Modris Eksteins, "on yedinci yüzyıldaki din savaşlarından, hatta belki de Haçlı Seferlerinden bu yana, [Hristiyan] din adamları[nın] Tanrı'nın büyük şanı için öldürmeyi böylesi bir coşkuyla teşvik etme"dikleri sonucuna varır.[2]

Milliyetçi coşku ve insanların ülkeleri için canlarını vermeye hazır olmaları, belediye başkanları, avukatlar, doktorlar ve diğer ileri gelenler, yani o dönemde bütün Avrupa'da köylerde ve kasabalarda büyük bir itibara sahip olan önemli ve nüfuz sahibi kişiler tarafından da hararetli bir şekilde teşvik ediliyordu.

Britanya'da toprak sahipleri, Siegfried Sassoon'ın "Memorial Tablet" isimli şiirinin şu dokunaklı dizelerinin gösterdiği gibi kiracılarını ve diğer köylüleri ikna etmeye çalışıyorlardı:

> Ben savaşa gidene dek başımın etini yedi toprak sahibi,
>
> Allahın cezası iki yıl boyunca Fransa'da savaştım, toprak sahibi için:
> Ne ıstıraplar çektim asla tahmin edemez.
> Bir defasında izinli olarak eve döndüm: ve sonra Batıya gittim
>
> İnsan bundan daha büyük hangi şanı arzulayabilir ki?[3]

Sıradan yurttaşların yurtseverlikleri üzerinde özellikle etkili olan bir diğer etmen de Fransa'da, Almanya'da, Rusya'da ve başka yerlerde, sosyalist bir geçmişe sahip genç erkeklerin bile bağışık olmadığı, gerçek bir milliyetçi ve militarist beyin yıkama anlamına gelen zorunlu askerlikti. Uzun askerlik hizmetleri boyunca askerlere koşulsuz itaat öğretilirdi ve bu elbette sadece, insanların muhtemelen Luther'in zamanından beri "tebaa zihniyeti"ne (*Untertanenmentalität*) sahip oldukları Prusya ya da Almanya'daki başka herhangi bir yer için geçerli değildi. 1914 olayları ünlü Alman dil bilimci von Wilamowitz-Moellendorff'a askerlikle boyun eğme zihniyeti arasındaki bağı vurgulama fırsatı vermişti:

> Devlet yetkilileri daha önce asla her tür emirle insanların yaşamına bu denli köklü bir müdahalede bulunmamış ve bu yetkililer hiçbir zaman halkın bu kadar kendiliğinden itaat etmeye hazır olduğunu görmemişti. Bu bizim askerî eğitimimiz sayesindedir: Bu eğitim emir verenlere bir sorumluluk duygusu verdi ve itaat etmesi gerekenlere itaat etmenin mutlak bir zorunluluk olduğuna dair bir inanç aşıladı.[4]

Heinrich Mann biraz gecikmeyle, yani savaşın son yılında basılmasının ardından ortalığı karıştırmaya yazgılı romanını tam da 1914 Temmuzunda tamamlamıştı: *Der Untertan*, İngilizce çevirisi *Man of Straw* (Değersiz Adam) olsa da "tebaa" anlamına geliyordu. Roman Kayzer'in Almanyası'nda, okul ve ordunun genç erkeklere nasıl milliyetçilik, disiplin ve itaat telkin ettiğini ve böylece Reich'ı uysal "uyruklar"dan oluşan bir ülkeye dönüştürdüğünü anlatıyordu. "Fakat sadece Almanya'da değil, zorunlu askerliğin olduğu her yerde," diye yazar Arno Mayer, ordu "güçlü bir toplumsallaşma aracı" olarak işlev gördü.[5]

Britanya'daki gönüllülerin yüksek sayısı aynı zamanda kadınların ve arkadaşların baskılarından da kaynaklanıyordu. Savaşın ilk günlerinden itibaren, "yüksek" sınıflardan kadınlar sivil kıyafetli genç erkeklere, korkaklığın kadim sembolü olan beyaz bir tüy vermek için Londra'yı ve diğer şehirleri karış karış gezdiler. Ünlü Jessi Pope gibi kadınlar da orduya katılmakta tereddüt eden erkeklere yönelik teessüflerini, gönüllü olanlara yönelikse takdirlerini dile getiren şiir ve şarkılar yazdılar. Bir hanımefendinin bir plebe şöyle seslendiği "The Call" (Çağrı) şiiri buna iyi bir örnektir:

Kim girecek siperlere,
Sen mi delikanlım?
Kim gidecek Fransız'ın peşinden
Sen mi delikanlım?
Kim can atıyor başlamaya,
Kim kazanacak?
Kim postunu kurtarmak istiyor
Sen mi delikanlım?

Kim madalya alacak İmparatorluktan
Sen mi delikanlım?
Kim galiplerin safında şişinecek
Sen mi delikanlım?
O tören vakti gelip çattığında,
Sancaklar, vurulan davullarla
Kim dikilip tırnaklarını yiyecek
Sen mi delikanlım?

Bu tür başka şarkılar arasında, Ortaçağ'da insanları feodal beyler için savaşmaya çağıran şarkıların güncellenmiş bir versiyonu olan "Kralın ve Ülken Seni İstiyor" ile özellikle çok sevilen "Yurdunu Ateşlerden Uzak Tut" sayılabilir. Pek çok kasaba ve köyde komşulardan, iş arkadaşlarından, futbol kulüplerinin üyelerinden vs. oluşan grupların birlikte orduya başvurdukları ve "ahbap taburlar" oluşturdukları akran grubu baskısı da önemli bir rol oynuyordu.[6] Wilfred Owen da "Disabled" (Engelli) başlıklı şiirinde arkadaşlardan ve kadınlardan gelen baskılardan söz eder:

Futbol maçından sonra içerken viskisini
Katılsam daha iyi, dedi. Acaba neden?

Birisi dedi, İskoç eteği tanrı gibi gösterir seni,
Nedeni buydu; bir de sevindirmek belki sevgilisini,
Buydu içinden geçen, "hoppa Meg'imi mutlu kılayım,"
Gitti, yazıldı askere. Yalvarması gerekmedi;
Gülerek attı yalanını, on dokuz yaşındayım.[7]

Bu koşullar altında, gönüllü denilen çok sayıda kişi aslında savaşa gönüllü gitmemişti. Dahası bunların pek çoğu yurtseverlikten ziyade iktisadi saiklerle hareket etmişti. Britanya'da savaşın çıkışına çok sayıca işyerinin kapılarını kalıcı ya da en azından geçici olarak kapadığı mali ve iktisadi bir krizin eşlik ettiği hesaba katılmalıdır. Bu nedenle askerlik aniden işsiz kalan sayısız ücretli emekçi için daha az itici bir seçenek haline geldi. Bazı şirketler bilinçli olarak personellerini orduya katılmaları için işten çıkardı. Aristokratlar da aynı şeyi evlerinde çalışanlar için yaptı ve çok sayıda işveren savaştan sonra orduda

görev almamış olanları işe almayacaklarını açıkladı. Hükümet de hayır kurumlarından askere gidebilecek kadar sağlam gözüken yoksul erkeklere yardım etmeyi reddetmelerini isteyerek "gönüllü" sayısının artması için kendi üzerine düşeni yaptı. Her durumda, sayısız gönüllü Kral'ın şilini denilen, kuşkusuz az ama düzenli bir gelir elde etmek beklentisiyle hareket etti. Örneğin bohem yaşam tarzı nedeniyle her zaman nakit sıkıntısı çeken Yahudi şair ve ressam Isaac Rosenberg, aslında küçümsediği yurtseverlik yüzünden değil, ordu maaşının yarısını yoksul annesine göndermeye söz verdiği için orduya katıldı.[8] Görece refah içindeki Kanada'da bile çok sayıda erkek "çaresizlikten, yoksulluktan, vasıfsız ve bezdirici işlerden ya da [ülkenin 'çocuk askerlerinin' pek çoğu için olduğu gibi] bir yetimhanenin ya da evlatlık verildiği evin cehenneminden kaçmak için" gönüllü oldu. "Günde bir dolar ve on sent alacaktım –iyi para" diye hatırlıyordu Kanadalı bir asker çok sonraları, "çiftlikle günde sadece elle sent kazanıyordum."[9] Gönüllülerin sayısının yüksek olmasının bir diğer nedeni de, yabancıların yeni benimsediği anavatanlarına sadakatlerini göstermeye ve/veya casus olduklarından şüphelenilmesinin doğurabileceği, linç edilmenin de dahil olduğu son derece nahoş sonuçlardan kaçınmaya duydukları ihtiyaçtı. Fransa'da yaşayan bir Leh olan Guglielmo Apollinare de Kostrowitzky isimli şair bu hesapla orduya katılmış ve Fransız vatandaşlığı için yaptığı başvuru olumlu sonuçlanmış, sonrasında da Guillaume Apollinaire adını almıştı.[10]

Son olarak, askerlik için sistematik olarak ve durmak bilmeden yapılan propagandanın ağırlığı da küçümsenmemelidir. Kullanılan araçlardan biri Lord Kitchener'in parmağını doğrulttuğu, İngilizleri "Kral ve Vatan" için savaşmaya çağırdığı ünlü posterdi. Sanki yirminci yüzyılda sokaktaki bir adam, Ortaçağ'daki bir vassal gibi, metbuu olan krala askerlik ve ölümüne sadakat borçluydu. Fakat o dönemde *Zeitgeist* [zamanın ruhu] hâlâ Ortaçağ'ı idealleştiren Romantizmin tohumlarını taşıyordu ve Kitchener'in çağrısı kayda değer bir başarı elde etti. Romantizmin etkisi ve Ortaçağ saplantısı erkekleri savaşa gitmeleri için cesaretlendirmeyi amaçlayan dilde de görülebilir. Savaşın bir "haçlı seferi" olduğu, "Moğolların" ya da diğer "Barbarların" uygarlığımızı yok etmelerinin engellenmesi ve Jeanne d'Arc'ın yaptığı gibi tehlike anında anavatanın kurtarılması gerektiği vs. iddia ediliyordu. 1914 Eylülünde, *The Times*'ta bu minvalde "For All We Have And Are" (Sahip Olduğumuz ve Olduğumuz Her Şey İçin) isimli bir şiir yayımlanmıştı ve şairi Rudyard Kipling'ten başkası değildi:

> Her şeyimiz, varlığımız uğruna,
> Bütün çocuklarımızın kaderi için,
> Kalkın, savaşa gidin
> Hun tam kapımızda![11]

Romantizmin etkisi altındaki İngilizler böylece kendilerini sanayi çağının ilk büyük savaşına bir Ortaçağ zihniyetiyle attılar.

Popüler basın da savaşı "büyük bir macera", "eğlenceli iyi bir zaman" ve bir İngiliz gazetesinde yer alan "The Game" (Oyun) başlıklı aşağıdaki şiirde olduğu gibi bir tür spor olarak öven bir tür "borazancı" gazetecilikle pleb gönüllülerin toplanmasına yardım etti:

> Gelin, kahraman evlatlarımızın saflarına katılın
> Bu geniş ateş alanında,
> Cenab-ı Hak izleyecek savaşı
> Ve hakem olacak oyunda.[12]

Askerlik hevesi genel olarak süreli yayınlar, özellikle de *John Bull* ve *Daily Mail* gibi aşırı milliyetçi gazeteler tarafından cansiperane destekleniyordu. Çoğunluğu "bütün yaşamları boyunca, eğer bir şey gazetede çıkmışsa o zaman doğrudur diye kabul etmiş" kişilerden oluşan okurları,[13] askerlerin savaşı sevdiklerini, Fransa'yı birer turist gibi ziyaret ettiklerini, ülkenin temiz havasının tadını çıkardıklarını, iyi beslendiklerini ve elbette önemsiz kayıplar verdiklerini öğrendiler. Bu gazetelerde, Fransa ve Belçika'daki savaş hakkında "açık havada yaşamın, düzenli ve bol beslenmenin, idmanların ve kaygılardan ve sorumluluktan azade olmanın askerleri son derece zinde ve mutlu kıldığı"nı okuyabilirlerdi.[14] Savaş muhabirleri müstakbel gönüllüleri, ölen İngiliz askerlerinin, İngiliz olmayan ölülere göre çok daha iyi ve asil göründüklerinin iddia edildiğine benzer haberlerle yüreklendirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Son olarak, bu savaşın "Savaşı sonlandıracak savaş" olduğuna ilişkin sloganda özetlenen özel bir sav, Britanya'nın çok sayıdaki barış taraftarını tabiri caizse silahsızlandırmayı hedefliyordu. Bu slogan sosyalist H.G. Wells tarafından bulunmuştu.[15]

Eğer işçiler ve genel olarak alt tabakalar savaşa uysalca gittiler ya da Britanya örneğinde olduğu gibi az ya da çok şevkle gönüllü oldularsa, bu aynı zamanda büyük ölçüde sosyalist ve diğer işçi partilerinin liderlerinin tavrından kaynaklanmıştı. Bu partilerin büyük bir bölümü değilse de pek çoğu İkinci Enternasyonal'e üyeydi ve bu örgütün –1912 Basel Kongresi gibi– toplantıları sırasında bir kez daha resmen, kapitalistler ya da başka birileri tarafından çıkarılacak bir savaş durumunda birbirlerine karşı savaşmayacaklarını ilan etmişlerdi. Marx'ın öğüdüne uyacaklardı: Bütün ülkelerin proleterlerinin uğruna savaşacakları bir anavatanları yoktu. Hepsi tek bir sınıfa mensuptu ve kardeşçe birleşeceklerdi. Eğer savaş çıkarsa, işçiler genel grevle ya da tanımlanmamış bir "ayaklanmayla" yanıt vereceklerdi. 29 Temmuz 1914 gibi geç bir tarihte, aralarında Jaurès'nin de yer aldığı Fransız, Alman ve diğer ülkelerden sosyalistler savaş durumunda sözlerine nasıl uygun bir şekilde hareket edeceklerine karar vermek üzere Brüksel'de toplandılar, ama ne yazık ki toplantıdan herhangi bir somut mutabakat çıkamadı.[16] (Fakat sosyalist enternasyonalizmin bu gösterisi –ve buna eşlik eden savaşı [*in extremis*] engelleme çabası– sosyalizm karşıtı mil-

liyetçileri çileden çıkardı ve Jaurès'nin bunlardan biri tarafından Brüksel'den döndükten hemen sonra öldürülmesi bir tesadüf değildi.)

Savaş çıktığında, sosyalist liderlere enternasyonalist sözlerini eyleme dökmeleri için bir fırsat doğdu. Bütün gözler, hükümetin savaşa girmek için ihtiyaç duyduğu olağanüstü kredilere Reichstag'da onay vermesi gereken Almanya'daki SPD'ye dikilmişti. 25 Temmuz gibi geç bir tarihte parti "savaş yanlısı müdahalelere" karşı açıklama yapmış ve "Avusturya [-Macaristan]'ı yöneten grubun iktidar açlığını ve emperyalist kâr hırsını" suçlamıştı. Takip eden günlerde Alman sosyalistleri daha önce bahsi geçen savaş karşıtı gösterilerin düzenlenmesine yardım etti. Fakat 1 Ağustos'ta savaş bir *fait accompli* [oldu bitti] haline gelmişti. İki gün sonra SPD'li 111 Reichstag üyesi durumu tartışmak ve imparatorluk hükümeti tarafından sunulan savaş bütçesi ve özel savaş önlemleri lehine oy kullanıp kullanmayacaklarına karar vermek için toplandılar. Sadece on dördü onay vermeyi reddetti. Bunların arasında Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Franz Mehring ve Hugo Haase de bulunuyordu. Birkaç gün önce bu isimler Brüksel de Jaurès ile buluşmuşlardı. Fakat SPD'nin geleneksel olarak Reichstag'da sergilediği oy birliğini sağlamak için muhalifler çoğunlukla birlikte oy vermeyi kabul ettiler. Böylece ertesi gün, 4 Ağustos'ta Kanadalı tarihçi Modris Eksteins'ın yazdığı gibi "bir duygu seline kendilerini kaptıran" sosyalist vekiller "milliyetçi davanın peşine takıldılar". Reichstag'da savaş kredilerini onayladılar ve SPD liderliği partinin sıradan üyelerini enternasyonalist ilkelere göre hareket etmemeye, yurtseverlik görevlerini yerine getirmeye çağırdı.[17]Alman sosyalistleri enternasyonalizm karşıtı kararlarını, savaşın anavatanlarının başta Rusya olmak üzere kindar düşmanlardan oluşan bir grubun saldırısına uğradığı sözde tamamen savunmacı niteliğine atıfta bulunarak meşrulaştırdılar. Rusya Avrupa'daki en geri ve otokratik ülke, çarcı diktatörlüğün diyarı değil miydi? Çarlığın zaferi yakın dönemde Almanya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde sosyalistlerin öncülüğünde işçi sınıfı tarafından kaydedilen bütün ilerlemeyi yok etmeyecek miydi? Friedrich Engels daha önce Rusya'nın bütün sosyalistlerin en büyük düşmanı olduğu konusunda uyarmamış mıydı?[18]

Daha da önemli bir etmen, 1914'ten önceki on yıllarda, genel olarak sosyal demokratların, özellikle de liderlerinin, siyasi reformlar ve toplumsal yasalarla baştan çıkarılmış ve böylece Almanya'nın kurulu düzeninin bir parçası haline gelmiş olmalarıydı. Bu sayede fanatik olmaktan uzak olduğunu kabul etmek gerekse de, yine de katı bir Alman milliyetçiliği, "anavatan sevgisi" ve kendilerine daha iyi bir yaşam getirmiş olan Alman devletine karşı sadakat geliştirmişlerdi. Bu "sosyal yurtseverliğin" dışında, çok sayıda sosyalist lider, hatta muhtemelen çoğunluğu, aynı zamanda Bernstein tarzı bir reformizmi de benimsemiş ve dolayısıyla sadece enternasyonalist fikirlerden değil, aynı zamanda devrimci fikirlerden de uzaklaşmıştı. Eş zamanlı olarak Almanya'nın

Volkswirtschaft'ına hammadde ve diğer avantajları yağdıran ve bu sayede işçilerin yaşam standartlarının yükselmesine yardımcı olan emperyalizmin sağladığı bolluğu da takdir etmeye başlamışlardı. Dahası, aynı zamanda parlamenter olan sosyal demokrat liderler son derece saygıdeğer yurttaşlara dönüşmüşlerdi. SPD "oligarşisi" ulusun tehlike saati çaldığında enternasyonalist eylemin her şeyi, yani sadece işçilerin elde ettiği kazanımları değil, aynı zamanda ve belki daha da önemlisi kendi imtiyazlarını berbat edebilecek bir devrimi tetikleyebileceğinden korkuyordu. Böylece bu sosyalist oligarklar kendilerini, kolaylıkla devrimin istenir bir şey olmadığına, kendi ülkelerinin –çarlığın zaferinin eşlik edeceği– yenilgisinin felaket getireceğine ve sosyalist davanın bir Alman zaferinden kazanç elde edeceğine inandırdılar.

Alman işçilerinin durumu, Alman emperyalizminin sömürge savaşlarındaki zaferi sayesinde düzelmişti ve dolayısıyla Alman emperyalizminin bu kez Avrupa topraklarındaki büyük Kıyamet'te elde edeceği –ve yeni hammadde kaynakları, pazarlar vs. kazanılmasının takip edeceği– bir başka zaferin, daha da büyük kazanımlar sağlaması beklenebilirdi.[19] 3 Ağustos'ta Reichstag'da Bernstein'ın SPD'li vekilleri savaş lehine oy kullanmaya ikna etmeye yardımcı olmak için kullandığı sosyal-emperyalist argüman da buna benzerdi: Bu yönde oy kullanmak, artık SPD ile Alman devletini "altın bir köprüyle" birleştirmek anlamına gelecekti. (Dolayısıyla daha sonraları, savaş sırasında SPD'nin asla Alman milliyetçileri ve militaristleri tarafından teklif edilen Fransa, Belçika ve başka yerlerdeki toprak ilhaklarına karşı çıkmaması hiç de şaşırtıcı değildi.)

Savaş kredilerinin onaylanması kararında belirleyici olan bir başka etmen de aksi takdirde ordunun SPD'nin liderlerini tutuklamasından, partiyi dağıtmasından, mallarına el koymasından vs. duyulan ve pek de temelsiz olmayan korkuydu. 2 Ağustos gibi erken bir tarihte, sendikaların çatışmalar boyunca herhangi bir grev örgütlememe ve işverenlerle aralarındaki mevcut ücret düzenlemelerini değiştirmeye çalışmama sözünü vermelerinin nedeni de aslında buydu. Faaliyetlerini şimdilik işsizlere yardım ve savaş çabalarına çeşitli biçimlerde destek olmak gibi alanlarla sınırlandırmaya söz vermişlerdi. Bu karar kuşkusuz SPD'nin Reichstag'daki tavrını etkiledi.[20] SPD'nin ve işçi sendikalarının, örgütlerinin bu şekilde ezilmesinden endişelenmek için haklı gerekçeleri vardı. Tek bir darbede Alman işçi sınıfı hareketinin geçen yarım yüzyılda elde ettiği neredeyse her şeyi yok edilebilir ve bu, SPD oligarkları için görece konforlu, itibarlı ve hatta iyi ücretli kariyerlerinin acıklı sonu ve hatta hapse girmek anlamına gelebilirdi. Öte yandan partinin ve sendikaların liderleri, hükümetle nazik bir işbirliğine girerek tabanlarının ve kendilerinin kazanımlarını koruyabileceklerine, hatta genişletebileceklerine inanıyorlardı.

Fransa'da Jaurès'nin öldürülmesinin ardından, yetkililer kısa bir süre soluklarını tuttular. Bu korkakça eylem sosyalistleri kanlı, belki de devrimci bir tepki

vermeye mi kışkırtacaktı? Yanıt ertesi gün Sosyalist Partinin üyelerinden, gösteri düzenlenmeyeceği ya da herhangi bir protestoda bulunulmayacağı açıklamasıyla geldi. Bilakis Alman emperyalizmine karşı anavatanın savunulması için çağrıda bulunuyorlardı. Devrimci olduğu varsayılan bir sendika olan CGT de aynı şeyi yaptı. Fransa'nın sözde enternasyonalist sosyalistleri böylece benzer şekilde sosyal şovenist olduklarını gösterdiler ve onlar da Almanlar gibi bunun için kolayca bahane ürettiler. Demokratik Fransız Cumhuriyeti, şanlı 1789 Devrimi'nin kızı, otoriteryen ve militarist Almanya'ya karşı savunulmalıydı. Enternasyonalizm davasına "ihanet eden", "Kayzer tarafından yozlaştırılmalarına" izin veren ve Prusyalı militaristlerle birlikte komplo kuranların Alman sosyalistleri olduğu ortada değil miydi? Şimdi devrim yapmanın zamanı değildi: Savaşın kendisi, en azından Almanya'nın yenilgisine ve orada feodal bir imparatorluk yerine Fransız tarzında bir cumhuriyetin kurulmasına yol açarsa, devrimci olacaktı.

Daha sonra *Ateş Altında (Le feu)* adlı son derece militarizm karşıtı bir kitabın yazarı olarak ün kazanacak olan, ama kısa süre önce orduya katılmak için gönüllü olan Henri Barnusse, Sosyalist Partinin Jaurès tarafından kurulan gazetesi *L'Humanité*'ye 9 Ağustos'ta gönderdiği mektupta, savaşın "toplumsal bir savaş", toplumsal ilerlemenin büyük düşmanlarına, yani "militarizme ve emperyalizme, kılıca, çizmeye ve taca" karşı verilecek bir muharebe olacağını yazmıştı. Fransa'nın zaferi Avrupa halklarını özgürleştirecek ve ebedi barışın doğuşunu imleyecekti. Fransız sosyalistler zaferden daha azına razı değildi. "Zafere kadar savaş"ı ya da Fransızca *la guerre jusqu'au bout* ifadesini kelimesi kelimesine çevirecek olursak "sonuna dek savaş"ı savunuyorlardı. Çoğunlukla muhafazakâr, milliyetçi ve sağcı yurttaşlardan oluşan, ama artık çoğu sosyalisti (ama hepsini değil) içeren ölümüne savaşın Fransız taraftarları, "şahinler" ya da "sertlik yanlıları" şeklinde tercüme edilebilecek *jusqu'au-boutistes* adıyla bilineceklerdi. Her hâlükârda sosyalistlerin tavrı, en şovenist Fransızların tavrından pek de farklı değildi. Fakat sosyalistler kendilerini bu savaşın özel bir durum olduğuna, "son savaşların en sonuncusu", *la dernière des dernières guerres*, ya da daha sonra bazılarının kullanacağı daha alaycı ifadeyle *la der des der* olacağına ikna etmişlerdi.[21]

CGT de dahil olmak üzere Fransız sendikaları da, Alman emsalleri gibi devletle ve işverenlerle savaş boyunca uysal bir şekilde işbirliği yapmayı, herhangi bir talepte bulunmamayı ve greve çıkmamayı kabul ettiler. Bunun yerine askere çağrılanların aileleriyle askerlerin dul ve yetimlerine yardım etmek gibi hayır işlerine odaklanacaklardı.[22] Büyük Britanya'ya gelince, burada da sendikaların büyük bir kısmı bir "sanayi ateşkesi" yapmayı, Britanya'yı kasıp kavuran "büyük toplumsal ajitasyon"a ani bir son vermeyi kabul ettiler. Kasım ayında gerçekleştirilmesi planlanan genel grev iptal edildi ve sendika liderleri üyelerini greve çıkmak yerine gönüllü orduya katılmaya teşvik etmek için

ülkeyi dolaştılar. "Hükümetle işbirliği yaparak," diye yazar Arthur Marwick "ulusal sendika liderleri, aslında özel işçi sınıfı çıkarlarını koruma rollerinden geri adım atmış oldular."[23] Belçika'da sosyalistler, bayrağın arkasında toplandıkları ve oybirliğiyle parlamentoda savaş kredilerine onay verdikleri gerçeğini meşrulaştırmak için Fransız ve Alman yoldaşlarıyla aynı gerekçelere baş vurdular. Emil Vandervelde savaşın "adalet, özgürlük ve uygarlık için, halkların self-determinasyon hakkı için [verilen] kutsal bir savaş" olduğunu ilan etti.[24] Ancak bu "kutsal savaşın" bir zalimlik ve gaddarlık âlemi olduğu ortaya çıkacaktı. Friedrich Engels bir defasında, Rosa Luxemburg'un 1916'da savaş karşıtı "Junius Broşürü" adlı bir broşürde okurlarına hatırlatacağı gibi, gelecek için iki seçenek olduğunu yazmıştı, sosyalizm ya da barbarlık. 1914 yazında sosyalizm tabiri caizse yarıştan çekildiğinde, korkunç alternatifine, eşi görülmemiş bir savaşın barbarlığına kapı açılmasına da yardımcı oldu.

Duma adı verilen parlamentodaki bir avuç sosyalist vekilin savaş kredilerine karşı oy kullandığı tek ülke Rusya'ydı: beş Bolşevik, altı Menşevik ve aralarında Aleksandr Kerensky'nin de bulunduğu on Trudovik. Öte yandan, birer "sosyal şovenist" olduklarını gösteren Peter Kropotkin ve George Plehanov'un da aralarında yer aldığı çok sayıda sosyalist, anarşist ve başka tanınmış devrimci Rus, "Alman militarizmine" karşı savaşı desteklemek için öne çıktı. Bu kişilerin savaş yanlısı duruşları, sosyalistlerin Rusya Ana'yı savunmaları gerektiği fikri, "savunmacılık" olarak adlandırıldı. Dolayısıyla bunun tam karşıtı olan, Lenin tarafından savunulan ve daha sonra tartışılacak savaş karşıtı strateji de –biraz yersiz bir biçimde– "yenilgicilik" adıyla bilinecekti.[25] Her hâlükârda, Duma'nın solcu üyeleri savaş başladığında sosyalistlerin kendi ülkelerinin hükümetlerinin arkasında durduklarına ilişkin kuralın istisnası oldular. Bütün ülkelerde aniden bir tür toplumsal ve siyasi uyum, Almanya'da *Burgfrieden*, "[kuşatılmış] kaleyle barış" olarak adlandırılan bir huzur ortamı ortaya çıktı. Bu terim Belçika'da kullanılan *trêve de Die* ("Tanrı'nın Ateşkesi", Latincesi *Pax Dei*) gibi tarihi romantize edilen Ortaçağ'a kadar giden bir pratiğe atıfta bulunuyordu. Fransa'da toplumsal ateşkes, Başbakan René Vivani tarafından 4 Ağustos'ta Ulusal Meclis'te coşkulu bir şekilde "bu savaşta Fransa, kutsal birlikleri hiçbir şey ve hiç kimse tarafından bozulamayacak olan bütün evlatları tarafından savunulacaktır" diye ilan etmesinin ardından *union sacré* ("kutsal birlik") adıyla anıldı.

1914'e giden yıllardaki siyasi ve toplumsal gelişmelerin (seçkinlere büyük bir korku salacak şekilde) sosyalist partilerin özellikle lehine seyretmesi ve Britanya'da ve pek çok başka ülkede, 1914'ün bu sıcak yaz aylarında, için için yanan toplumsal sıkıntıların muhtemelen devrimci bir fırtına yaratacak "sıcak bir sonbaharın" peşrevi olması mümkünmüş gibi göründüğünden, "kutsal birliğe" rıza göstermeleri, sosyalist partilerin ve sendikaların liderleri açısından muazzam bir taviz anlamına gelmişti. Dolayısıyla minnettar seçkinler tarafın-

dan bir dizi bakanlığa ve savaşan ülkelerin pek çoğunda kurulmuş olan, ama yine de sıkı bir şekilde müesses nizamın denetiminde kalan koalisyon hükümetlerinde diğer prestijli makamlara yapılan atamalarla görünüşte cömert bir şekilde ödüllendirilmeleri şaşırtıcı değildi. Bu atamaların önemi bütünüyle olmasa da çoğunlukla sembolikti. Seçkinlerin iyi niyetini gösteriyor gibi gözükse de esasen halk kitlelerini etkilemeye, onları kurulu düzene daha fazla bağlamaya ve son olarak savaşı pleblerin gözünde meşrulaştırmaya hizmet ettiler. Fakat bu tür jestler sadece seçkinlerin gerekli ya da en azından faydalı olduğuna karar verdikleri yer ve zamanlarda yapıldı. Bu siyasi demokratikleşme sürecinin halihazırda kayda değer bir ilerleme kaydetmiş olduğu Fransa gibi ülkeler için geçerliydi, -Reich'ın sosyalistleri seçkinlerin karşısında özel bir dalkavukluk sergilemiş olsa da- otoriteryen Almanya[26] ve kuşkusuz işçilerin ve köylülerin görüşlerinin hiçbir anlam taşımadığı mutlakıyetçi Rusya için değil.

Fransa'da, örneğin bayındırlık bakanı olan Marcel Sembat ile devlet bakanı olarak sadece *honoris causa* [fahri olarak] hükümete katılması istenen Jules Guesde gibi bazı sosyalistler ve sendika liderleri *union sacré* hükümetine alınmıştı. Savaştan önce Guesde aslında Fransa'da devrimci ve enternasyonalist sosyalizmin *par exellence* vücut bulmuş haliydi ve bu açıdan benzer şekilde enternasyonalist ama aynı zamanda revizyonist olan Jaurès'nin önemli rakiplerindendi. Pratikte Guesde'in herhangi bir söz hakkı yoktu, ama bu atama hatırı sayılır bir sembolik önem taşıyordu: Savaş yolundaki elitlerin kemerinden gösterişli bir şekilde sarkan muhteşem bir sosyalist kafa derisiydi. Aynı şey, savaşı La Havre'daki rahat ama çoğunlukla etkisiz bir sürgünde geçirecek olan Belçika hükümetine devlet bakanı olarak katılan Belçikalı sosyalist lider Emile Vandervelde için de söylenebilirdi. Bakan olan bu sosyalist liderler lütuf gösterilerek üyeleri olmalarına izin verilen hükümetlerin politikaları üzerinde çok kısıtlı bir etkide bulunabileceklerdi; atanmaları kendi kariyer ve itibarları açısından çok yararlıydı, ama sosyalist taban ve genel olarak plebler için herhangi bir anlam taşımıyordu. Gerçekten de bir şeyler elde edebilen az sayıda sosyalist, bakan ya da yüksek bürokrat seçkinlerin çıkarlarını savunmak için ellerinden geleni yapmış olanlardı. Örnek olarak revizyonist bir Fransız sosyalisti olan Albert Thomas'ı verebiliriz. Başlangıçta kayda değer yeteneklerini mühimmat ve silah üretiminin arttırılması davasına adayan bir bürokrat oldu; daha sonra silahlanma bakanı olarak, işçileri disiplinle, gayretle ve şikâyet etmeden ya da talepte bulunmadan çalıştırmaya ve böylece kapitalist sistemin mümkün olduğunca pürüzsüz ve kârlı bir şekilde işlemesini sağlamaya odaklandı. Thomas, devlet, sermaye ve emek üçlüsünün zafer adına yaptığı işbirliğinin sembolü haline geldi. Bu "sınıf işbirliği" klasik Marksist "sınıf mücadelesi" kavramının anti-teziydi ve aşırı bir tür sosyalist reformizme varıyordu. Ülkesinin zaferine duyduğu bağlılıkla Thomas aynı zamanda sosyalist enternasyonalizmin tam

zıddını, yani savaşın başlamasından hemen önce sosyalist reformizm bağlamında ortaya çıkan sosyal şovenizmi simgeliyordu. Thomas ve diğer reformist ve sosyal şovenist sosyalistler, sınıf işbirliğinin Fransız işçilerinin çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyorlardı; fakat bu sistem sanayicilerin, en başta da büyük sanayicilerin lehineydi. Daha sonra sınıfların savaş sırasındaki işbirliğini takdir etmek için en fazla gerekçeye sahip olanların bunlar olduğunu ve işçilerin büyük çoğunluğu için bunun geçerli olmadığını göreceğiz.[27]

Hobsbawm'ın Avrupa'nın o dönemki sosyalist liderlerini alaycı bir ifadeyle tasvir ettiği gibi "siyasi ormanın vahşi hayvanları",[28] o tarihten sonra, aristokrat ve burjuva seçkinlerin memnuniyet ve menfaatleri için -ama aynı zamanda kendi memnuniyet ve menfaatleri için de- kafesteki evcil hayvanlara dönüştüler. Gerçekten de seçkinler görünüşte artık onları küçümsemedikleri, bilakis takdir edip ortaklarıymış gibi davrandıkları için, siyasetin askıya alınması bağlamında önem ve itibarları arttı. Jaurès'nin sağlam pasifist sicile sahip bir çalışma arkadaşı olan Marcel Sombat hakkında, sosyalist bir devlet memuru, hükümete katılmak istediğinde çok sayıda yoldaşının şaşkınlığa düştüğünü ve hayal kırıklığına uğradığını ama kendisinin "bakan olmaktan büyük heyecan duyduğunu ve bu yüksek unvanıyla bir tavus kuşu kadar mağrur olduğunu" belirtir.[29]

Daha alt seviyelerde de sosyalist liderlere artık daha saygılı davranılıyor ve belirli bir iktidar ve itibardan faydalanabilecekleri fırsatlar sunuluyordu. Almanya'da, tek bir sosyalist bile Reich hükümetinin *sanctum sanctorum*'una [en kutsal yer] kabul edilmemişti, ama yetkililerle gayretli bir işbirliğine gitmeleri karşılığında, SPD'nin ve sendikaların liderleri artık neredeyse hükümet tarafından pohpohlanıyor ve hatta her zaman baş düşmanları olagelmiş ordudaki yüksek komutanlar tarafından saygı görüyorlardı.[30] Philipp Scheidemann gibi sosyal demokrat liderliğin mensupları, "devlet bakanlarıyla meseleleri eşit koşullarda tartışmak için davet edilmekten gerçek bir memnuniyet" duyuyorlardı, diye yazar tarihçi Carl Schorske. Arada sırada yüksek rütbeli subayların bu tür ziyaretlerin üzerine titremesi, ki bu savaştan önce düşünülemeyecek bir şeydi, bu sosyal demokrat oligarklar için "kulübe dahil olma hissini arttırıyordu". Bu açıdan, sosyalist liderler ve sendika yöneticileri "psikolojik olarak hâkim gruba" çekilmişlerdi. (Lenin, İsviçre'deki sürgününden alaycı ama kuşkusuz isabetli bir şekilde, savaşın seçkinlere "sosyalist hareket içindeki oportünistleri aralarına almak ve onları mevcut sosyoekonomik düzenin bir parçası haline getirmek için fırsat sunduğu" tespitinde bulunmuştu.)

Ülkenin hâkim ve yönetici sınıfı tarafından tanınmaya sık sık, cephaneliklerdeki yeni askerlerin her hâlükârda sansürlenen sosyalist gazete *Vorwärts*'i okumalarına izin verilmesi gibi genellikle tamamen sembolik olan küçük imtiyazlar da eşlik ediyordu. Bütün bunlar liderlerin SPD'nin ve sendikaların

içindeki otorite ve itibarının güçlenmesine hizmet etti. Ayrıca, bu örgütlerdeki "oligarşik" seçkinler kutsal birlik çerçevesinde, siyasi yaşamın –özellikle de aşağıdan fikir bildirilmesine dayanan demokratik türdeki siyasi yaşamın– kuşkusuz seçkinlerin lehine askıya alınması ve bunun genel olarak ülke için olduğu gibi siyasi partiler ve sendikalar için de geçerli olmasından yararlandılar. Bu da sonuçta bu örgütlerdeki reformist ve sosyal yurtsever eğilimleri güçlendirdi. SPD giderek demokrasiden uzaklaştı ve liderler Luxemburg ve Liebknecht gibi kişilerin yönettiği "solcu" ve pasifist muhalefet karşısında daha otoriteryen ve daha az hoşgörülü hale geldiler.[31] Yine de her yerde, devrimci ve enternasyonalist fikirlere ve bunlara eşlik eden pasifizme bağlı kalan sosyalistler de vardı ve bunların arasında sıradan parti üyeleri kadar liderler de bulunuyordu. Bu kadınlar ve erkekler savaşı desteklemeyi reddettiler ve sayısız sosyalist olmayan pasifist de öyle. "Başından beri," diye yazar Adam Hochschild, "her iki taraftan da binlerce insan savaşın nasıl bir felaket olduğunu görmüş ve bunu dile getirmişti." Böylesi kişiler arasında en çok tanınanlar SPD'den Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht, Fransa'daki CGT'den Pierre Monatte, Amerikalı sosyalist Eugene Debbs, Bağımsız İşçi Partisi'nden (ILP) Kier Hardie ("Britanya'daki işçi sınıfı enternasyonalizminin direnişinin ayakta kalan son kalelerinden biri"), süfraje Sylvia Pankhurst ve daha sonra Vietnam'daki savaşa da karşı çıkacak olan ünlü filozof Bertrand Russell idi. 1914 yazında aldığı yenilgiye rağmen Britanya pasifizmi ülkenin müesses nizamı için bir baş belası olmayı sürdürdü.[32]

> Avrupa sosyalizminin içindeki reformist olmayan enternasyonalist ve devrimci azınlığa, takma ismi "Lenin" ile daha iyi tanınan Vladimir İlyiç Ulyanov isimli birisi de dahildi. Lenin Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (RSDİP) üyeydi ve partinin Bolşevikler olarak bilinen kanadına liderlik ediyordu. RSDİP Rusya'da yasadışıydı ve Lenin savaş çıktığında İsviçre'de sürgünde yaşıyordu. 1914 Eylülünde savaşı keskin bir dille mahkûm etmişti: burjuva, emperyalist, hanedanlar arası bir savaş, pazarlar ve yabancı ülkeleri yağmalama özgürlüğü için bir mücadele... tekil ülkelerde proletaryanın devrimci hareketini ve demokrasiyi bastırmak için bir girişim ve burjuvazi yararlansın diye bir ülkenin ücretli kölelerini bir diğerinin karşısına çıkararak bütün ülkelerin proleterlerini aldatma, bölme ve kılıçtan geçirme arzusu.[33]

Savaşı engellemek mümkün olmadığından Lenin yeni bir sosyalist strateji geliştirdi. Yukarıda da bahsi geçen bu "yenilgicilik" stratejisi yaşanan değişimleri hesaba katıyor, fakat enternasyonalizme ve devrim fikrine bağlı kalıyordu. Lenin insanın kendi ülkesinin zaferinin o ülkedeki kurulu düzenin zaferi anlamına geleceğini ve bu nedenle bu düzeni proleterlerin aleyhine sağlamlaştıracağını iddia etti. Bu yüzden gerçek sosyalistler reformistlerin yaptığı gibi "anavatanı" savunmaya koşmamalıydı; yapmaları gereken bir devrim başlatmak için durumdan yararlanmak ve böylece emperyalist bir savaşta anavatanın değil, toplumsal bir savaşta, sınıf savaşında proletaryanın zaferini

kazanmaktı. Bu "devrimci yenilgicilik" stratejisiyle, diye yazar Gabriel Kolko, Lenin "tartışmasız bir şekilde savaşı ve bütün ulusların emperyalist iddialarını mahkûm eden tek Avrupalı sosyalist lider" olduğunu gösterdi. İlkeli duruşu –ya da Kolko'nun deyişiyle savaşa karşı "muhalefetinin saflığı– savaşın seyri sürekli artan sayıda sosyalisti 1914 yazının yanılsamalarından kurtardıkça, Lenin'e sadece RSDİP içinde değil, genel olarak Avrupa'daki sosyalist hareket-te de giderek daha fazla taraftar kazandıracaktı.[34] Lenin Bolşeviklere devrimci dava için çalışma emri vererek vaaz ettiği şeyi hayata geçirmeye yöneldi. 1914 sonbaharı gibi erken bir tarihte, Rus gizli polisinin raporları, Bolşeviklerin gizli hücrelerinin cepheye giden birlikler arasında yenilgici propagandayı yay-dıklarını gösteriyordu.[35]

1914 yazında Avrupa'nın proleterleri ve diğer plebleri cinayet meydanlarına, coşkusuz ama "üstleri" tarafından sevgili anavatanları için görevlerini yerine getirmeye ikna edilmiş, muazzam propagandadan bunalmış bir şekilde, ama üzüntü, pişmanlık, korku ve sakat kalacaklarına ya da öleceklerine dair bir ön-sezileri olmaksızın yürüdüler. Bu karmaşık hisler Belçika'nın "anavatan şai-ri" (poet laureate, saray şairi) Charles Ducal tarafından "*Soldaat 1914*", "Asker 1914" başlıklı şiirinde güçlü bir şekilde tasvir edilmişti:

> De hamer van de taal heeft zijn schedel gekraakt
> en alle kamers ingenomen. Het is nog zijn hoofd,
> maar wordt nu bewoond door iets groters.
> In de keuken wordt proviand klaargemaakt
> voor zijn aandeel in armen en benen.
> In de woonkamer schept het dagblad het kwaad.
>
> Zo wordt de wil langzaam losgepraat
> van have en goed en ingesnoerd
> in het uniform van de plicht.
>
> Een oeroud instinct wordt uit de mottenzak
> boven gehaald en gelucht. Er zitten gaten in,
> allicht van angst, maar die kunnen gedicht.
>
> Hoofdletters vullen ze in, geven de dood zijn onsterfelijke zin.
> Zijn dood, niettemin.
>
> Dilin çelik çekici kırdı kafatasını,
> Girdi her odasına. Kafa hâlâ onundu,
> Ama içinde artık kocaman bir şey vardı.
> Mutfakta yiyecek hazırlanıyordu
> Kolu ve bacağının katkısı için.
> Kötülüğün kabuğunu gazete kırdı salonda.

Özlemler böylece evden, aileden koparılıp,
Üniformasının içine tıkıştırıldı.
Naftalin kokan hurçtan antika bir içgüdü
Temiz havaya çıkarıldı. Delikleri vardı elbette
Korkunun açtığı, ama yamanabilirlerdi.
Büyük harfli sözcükler ölümsüz bir anlamla ölümü sunar.
Her şeye rağmen onun ölümünü.[36]

On İkinci Bölüm

SİYASETİN SONU

Savaş çıktığında, seçkinlerin keyfi yerine gelir ve bu anlaşılır bir şeydir: Grevler ve diğer toplumsal sıkıntılar aniden sona erer, devrimci tehdit ortadan kalkar ve soyluluk ve üst orta sınıfın hâlâ hâkim olan bileşiminin siyasi ve sosyoekonomik konumu "dondurulur" Daha önce önüne geçilemezmiş gibi gözüken demokratikleşme süreci sekteye uğrar, hatta tersine bile döner. İşçi sınıfının savaştan önce elde ettiği toplumsal kazanımların pek çoğunun geri alınması mümkün hale gelir...

1914'e giden yıllarda, seçkinler koku ve belirsizlik içinde ıstırap çekiyorlardı: Savaş ve devrim arasında bir yarış sürüyor gibiydi ve devrimin galip gelebileceğinden korkuluyordu. Çok daha önemlisi, aristokrat ve burjuva çevrelerde bunun gerçek ve akut bir tehlike olduğuna ilişkin bir kanaat hâkimdi. Bu nedenle 1914 yazında Avrupalı seçkinlerin nasıl bir rahatlama ve savaş karşısında coşku hissiyle dolduklarını anlayabiliriz: Savaş yarışı kazanmış, devrimi saf dışı bırakmıştı. Alman yazar Hermann Hesse *Demian* (1919) isimli romanında kitaba ismini veren karaktere savaş çıktığında şunları söyletmişti: "Dünya'nın sonu gelmeyecek ya, deprem değil, devrim değil, savaş bu. İnsanlar onu sevecek!"[1]

Daha önce bahsi geçen Fransız tarihçi Fernand Braudel 1960'larda şunları yazarken bir tarihsel gerçeklikten ziyade bir halet-i ruhiyeyi tasvir ediyordu: "1914'te Batı savaşın eşiğinde duruyordu, ama aynı zamanda sosyalizmin de," Sosyalizm iktidarı ele geçirmeye ve yeni bir Avrupa kurmaya hazırdı Fakat birkaç gün, hatta birkaç saat içinde savaşın çıkışı bu ümitleri yıktı."[2] Sosyalistler, en azından Batı ve Orta Avrupa'dakiler elbette 1914'te iktidarı ele geçirmeye hazır değildi. Fakat Braudel'inki gibi aristokrat ve burjuva aileler kuşkusuz devrimden korkuyordu ve savaşın devrim heyulasını kovmasına sevindiler. Braudel yanılıyordu: 1914'te silinip giden proleterlerin saflarındaki devrim ümidi değil, elitlerin saflarındaki devrim korkusuydu.[3]

Seçkinler en çok, dışarıdaki savaş ülke içinde barışı getirdiği için rahatlamışlardı. Uluslararası çatışmanın çıkması, hemen ülke içindeki toplumsal çatışmaların etkisizleşmesini sağlamıştı. Savaş devrimi defetmiş ve huzursuz ve savaşçı proleterleri yumuşak başlı yurttaşlara dönüştürmüştü. Almanya'da

bir yorumcu "artık gürültücü kalabalıklarımız yok," diye seviniyor ve savaş sayesinde bütün Almanlar aniden "akıllı aristokratlara" dönüştüler diye ekliyordu.[4] İmparator II. Wilhelm sosyal demokratların savaş kredilerine onay verdiklerini, bir başka deyişle SPD içinde milliyetçiliğin enternasyonalizme galebe çaldığını ve devrimin artık sosyalist programdan çıkarıldığını öğrendiğinde mest olmuştu. Ağzı kulaklarına vararak "artık siyasi partileri değil, sadece Almanları tanıdığını" ilan etmişti. Fransız Ulusal Meclisi'nin başkanı bu ünlü kurumda "artık muarızlar yok sadece Fransızlar var" diye ilan ederken neredeyse aynı şeyi söylüyordu.[5] Viyana'ya da benzer bir atmosfer hâkimdi. Bu durum, daha sonra ünlü bir pasifist haline gelecek Stefan Zweig'ın, ülkesi Avusturya-Macaristan'ın savaşa girmek üzere olduğu bir anda yaptığı şu tespitlere de yansımıştı:

> Şu andan itibaren yüzbinlerce insan barış döneminde hiç bilmedikleri bir duyguyu, yani büyük bir ulusa ait oldukları hissini yaşıyor ... Her birey bundan böyle her tür bencillikten arındı. Bütün sınıf, din ve dil farkları görkemli bir kardeşlik duygusuyla örtülmüştü.[6]

Savaş çıktığında pek çok başka Alman ve Avusturya-Macaristanlı sanatçı ve yazar rahatladı ve coşkularını dışa vurdu: Hermann Hesse örneğin ve Franz Marc, "*Fünf Gesände*" ("Beş Şarkı") şiiriyle Rainer Maria Rilke ve *Der Räher* ("İntikamcı") adlı heykeliyle (Zweig gibi daha sonra pasifizme dönecek olan) Ernst Barlach.[7]

Rusya'da Duma üyeleri savaşın çıkışını coşkuyla selamlamışlardı; çünkü ülke içinde eşi benzeri görüşmemiş bir birlik yaratmıştı.

> [Bu birlik Ruslar arasında] kalıcı bir işbirliğinin ve karşılıklı güvenin kapısını araladı. ... Savaş ulusa, duygularını geri vermişti. Barış döneminde imkânsız görülen şey gerçek olmuştu.[8]

Hristiyan kiliselerinin piskoposları da aynı ölçüde sevinçliydi, zira 1914 yazında gerçekten de en büyük ümitleri gerçekleşecekmiş gibi görünmüştü. Niall Ferguson "savaşın çıkmasıyla savaşa taraf olan hemen hemen bütün ülkelerde dinî törenlere katılımda bir artış yaşandı[ğını] ... insanların dinî bir iştiyaka kapıldıkları[nı] ... halkın [yeniden] Tanrı'ya döndüğü[nü]" vurgular.[9] Berlin'de imparatorluk sarayının önünde büyük kalabalıklar toplanmış ve birbiri ardına yurtsever şarkılarla Lutheran ilahileri söylemeye başlamışlardı. Vaizlerin Almanların "ölene kadar" Kayzer'e sadık kalacaklarını ve "bütün dünyada sadece ve sadece Tanrı'dan korktuklarını"[10] ilan etmelerini dinleyen devasa sayılarda Katolik ve Protestan ekümenik törenlere katıldı. Bu tür bir taşkınlık üst orta sınıftan Hamburglu genç bir kadının "halkımız Tanrı'yı yeniden keşfetti" sonucuna varmasına neden olmuş ve bazı Alman din adamları savaşın ülkeyi bir tür "Tanrı'nın yeryüzündeki krallığına" dönüştürdüğünü ilan etmişti.

"İman yıldızının ışığı," diye seviniyordu bir Cizvit, "savaş gecesinin karanlığında bizi aydınlatıyor." Alman askerleri hakkında, çok dua ettikleri bildiriliyordu. Bir başka Cizvit şu izlenime kapılmıştı:

> Bütün ülke bir kiliseye döndü. İnsanlar tren istasyonlarında, cephanelerde, kafelerde, ağaçların altında, çalılıklarda komünyon alıyordu... Birliklerimizin arasında dindarlığın nasıl yükseldiğini görmek muhteşem. Subaylar bizzat savaş alanlarında ayin yapmamızı istiyor ... Herkes elinde tespihle dua ediyor.

Fransa'da "savaş büyük kalabalıkların gelip sunakların önünde diz çöktükleri bir huzursuzluk dalgasına neden oldu", "kiliseler doluydu, mumlar hiç sönmüyordu ve günah çıkarma hücreli dolup taşıyordu" ve Kutsal Kalp kültü ile Lourdes'a yapılan hac yolculukları hiç olmadığı kadar yaygınlaştı. Tanınmış bir piskopos olan Monsignor Baudrillard, bunu büyük bir memnuniyetle kaydetmiş ve görüşlerini şöyle dile getirmişti:

> Fedakârlıklara ve ıstıraplara rağmen, mutluluk verici olaylara, aslında uzun bir süredir beklediğim olaylara tanıklık ediyoruz. ... Fransa gücünü yeniden keşfetti ve ülkenin halkımızı arındıracak ve birleştirecek bir savaş olmasaydı yeniden doğamayacağını düşünüyorum.

Sevinçten ağzı kulaklarına varan kilise, "askerler kadar halk kitlelerinin de Tanrı'ya dönmesini" vaaz ediyordu. Bu "sunaklara geri dönüş", "Tanrı'ya geri dönüş" ve "dinî bir uyanış" şeklinde tarif edilen bir fenomendi. Fransız ordu papazları kendilerinden geçmişti. Sayısız askerin dualara sığındığını, pazar ayinlerine katıldığını, komünyon aldığını ve kendilerine sunulan omuz örtülerini kabul edip giydiklerini bildiriyorlardı. İçlerinden biri zafer kazanmışçasına, "her zaman biz Tanrı'ya iman edenleri gülümsetiyor bu" diye yorumda bulunmuştu. Askerler "Tanrı'ya yönelik bir açlık, Tanrı'ya yönelik bir susuzluk sergiliyor" diye haykırıyordu bir meslektaşı. 1914'te sunaklara koşan sayısız Fransız askerinden biri de sık sık pazar ayinine giden ve Jeanne d'Arc'a "Almanları Alsace'tan atması" için yalvardığı bir şiir adayarak "savaşın kutsallaştırılmasına" kendince katkıda bulunan şair Apollinaire idi.[11]

1914 yazında, imparatorlar ve krallar, kilisenin prensleri, aristokratlar ve Stefan Zweig gibi sağlam burjuvalar sevinç içindeydi, aralarında henüz tanınmamış bir Avusturyalının, Adolf Hitler'in de bulunduğu pek çok küçük burjuva da onlarla birlikte seviniyordu. Devrim tehlikesi ortadan kalkmıştı, ama sevinçlerinin tek nedeni bu değildi. Kutsal birlik, *Burgfrieden* ya da her ne ad veriliyorsa, ülke içinde toplumsal ve siyasal düşmanlıkların ertelenmesi anlamına gelmişti, ki bunun dışarıda savaşın kazanılması için bir ön şart olduğu varsayılıyordu. Bu ateşkesin her ülkedeki siyasi ve sosyoekonomik durum açısından da önemli sonuçları oldu. En azından savaş süresince siyasetin sonunu ilan etti ve siyasetin sonu da demokratikleşme sürecinin, demokrasinin kay-

detmekte olduğu ilerlemenin sona ermesi anlamına geldi. Savaş ve onun ürünü olan kutsal birlik, seçkinlere o güne kadar önüne geçilemezmiş gibi gözüken tarihsel demokratikleşme sürecini durdurmak ve hatta tersine çevirmek için bir fırsat sundu.

Daha önce çoğu ülkede demokratikleşmeye yönelik tavizler vermek zorunda kalmalarına rağmen, geleneksel seçkinler, ister soylu isterse üst orta sınıftan olsunlar, 1914 yazında hâlâ sağlam bir şekilde iktidardaydılar. Yer yer büyükçe sosyalist grupların ya da diğer sinir bozucu pleb siyasetçilerin yer aldığı parlamentolara tahammül etmek zorunda kalınsa da, her yerde hükümetler bu seçkinleri temsil eden partiler tarafından kuruluyordu. (SPD, kendisini Almanya'nın en büyük partisi haline getiren 1912 seçimlerindeki göz kamaştırıcı başarısından sonra bile, pek az söz sahibiydi ve programındaki hiçbir önemli maddeyi hayata geçiremedi; Fransa'da da son dönemdeki seçim başarıları sosyalistlere herhangi bir gerçek iktidar getirmemişti.) Dahası, zorlu genel oy hakkı mücadeleleri sayesinde pleblerin mütevazı bir temsil elde ettikleri neredeyse tek devlet kurumu olan parlamentolar ya da en azından parlamentoların alt kanatları, devlet iktidarının tek merkezi olmaktan çok uzaktı. Seçkinler, parlamentoların üst kanatları, ordu, devlet bürokrasisinin üst kademeleri gibi diğer iktidar merkezlerine sağlam bir şekilde yerleşmişlerdi ve buralarda pleblerin hiçbir söz hakkı yoktu.

Avrupa'nın en demokratik ülkesi olan Fransa'da bile, –esasen büyük burjuvazi ve küçük ortak olarak aristokrasiden oluşan– seçkinler, nüfusun küçük bir azınlığını temsil ediyor olsalar bile hâlâ muazzam bir iktidara sahiptiler. "Milletvekillerinin yüzde 30 ilâ 40'ına ve devlet idaresinin, hariciyenin, yargının, ordunun vs. yüksek kademeleri üzerinde bir yarı-tekele sahip olan seçkinler," diye yazar Michel Winock, "devlet aygıtını büyük oranda kontrol ediyorlardı" ve bu, "yeni toplumsal katmanların", yani işçi sınıfı ve küçük burjuvazinin son dönemdeki yükselişine rağmen böyleydi. Winock Büyük Savaş'ın arifesinde, büyük burjuvazinin –ve genel olarak seçkinlerin– "esaslı bir servete" ek olarak "temel erkleri" de kontrol eden, hem hâkim hem de yönetici sınıf olmayı sürdürdüğü sonucuna varır.[12]

Savaşın çıkması ve ona eşlik eden "siyasetin sonu" sayesinde dondurulan işte bu muhafazakâr statükoydu. Fransa örneğinde, tarihçi François Bouloc kutsal birliğin "kurulu düzenin ayakta kalmasında çıkarı olanlara açık bir üstünlük sağladığı"nı tahmin eder.[13] Britanyalı tarihçi Max Hastings ise Fransa'nın yanı sıra Almanya için de Reich'ın *Burgfrieden*'i ile Fransız *union sacrée*'sine tekabül eden "siyasi uzlaşmanın, sağ siyaset için savaşa karşı çıkan sosyalistlerin gerileyişini yansıtan bir zafer olarak yorumlandı"ğını yazar. Hemen her yerde, kurulu siyasi düzen sadece soyluluğu değil, aynı zamanda sanayi burjuvazisini, yani kapitalistleri de kayırıyordu, dolayısıyla kutsal birlik de onların lehine işledi.

Sosyalistler ve sendika liderleri ülke içindeki çatışmaların ertelenmesini kabul ederek, aynı zamanda savaş süresince, daha önce koparılan tavizlere rağmen hâlâ işverenlerin lehine olan mevcut sosyoekonomik ilişkileri de kabul etmiş ve meşrulaştırmışlardı. Fransa örneği için, Bouloc "*patronat*'ın [yani işverenlerin] hâkim konumu" sağlamdı ve öyle de kaldı diye yazar.[14]

Savaş sayesinde her şey olduğu gibi kaldı ve belirsiz bir süre için demokrasi yönünde daha fazla ilerleme mevzu bahis olmayacaktı. Dahası, savaş hali seçkinlere devlet aygıtı üzerinde zaten istisnai bir düzeyde kurmuş olduğu denetimi daha da güçlendirme ve böylece açık ya da örtük olarak mevcut olan mütevazı demokrasiyi tasfiye etme fırsatı sundu. Başka bir deyişle, savaş siyasi ve toplumsal demokratikleşme sürecini sadece durdurmayı değil, aynı zamanda "tersine çevrimeyi" de mümkün kılmıştı.

Amerikalı tarihçi Carl E. Schorske, Almanya için, hükümetin hiç vakit kaybetmeden "kendisine bütün askerî, siyasi ve iktisadi meselelerde karar almak için diktatoryal bir hak verdi"ğini yazmıştır; ama bu tip bir şey bütün savaşan ülkelerde gerçekleşti. Durumun bunu gerektirdiği ve (kısa sürmesi beklenen) savaşın ardından her şeyin normale döneceği söylendi. Dahası, yetkililer savaş sonrasında daha da geniş bir demokrasiye, siyasette "yeni bir yönelime" geçileceğini ima ettiler, ama bu tür sözler bilhassa müphem bırakıldı.[15] Sadece Almanya'da değil, Fransa ve Büyük Britanya'da da mevcut hükümetler –ve özellikle de bu hükümetlerin içinde şekillenecek küçük kabineler– giderek daha fazla iktidara kavuşacaktı. Öyle ki en geç 1917 itibarıyla Clemenceau ve Lloyd George gibi siyasetçilerin denetiminde de facto diktatörlüklere dönüşeceklerdi. Her durumda, savaşan ülkelerin birçoğunda artık seçimler yapılmıyordu ve hükümetler, özellikle de sosyalistlerin her yerde büyük seçim başarılarına rağmen kutsal birlik çatısı altında muhalefet rolünü terk etmiş birer azınlık olmaları ve öyle de kalmaları nedeniyle mevcut parlamentolardan gelecek herhangi bir muhalefetten korkmuyorlardı. Bütün savaş boyunca Fransa'da sürgünde olan Belçika parlamentosu, toplanmaya bile tenezzül etmedi. Rusya'da her koşulda güçsüz olan Duma, kendi isteğiyle savaş boyunca faaliyetlerini askıya almayı teklif etti: Sadece bir avuç Bolşevik ve Menşevik üye beyhude yere bu hamleye karşı çıktı. (Duma aslında zaman zaman toplanmaya devam etti, ama imparatorluk hükümeti üzerinde herhangi bir kayda değer etkisi olmadı; girdiği komadan ancak 1917'de devrimin başlamasıyla çıkacaktı.)[16]

Mevcut hükümetler parlamentonun uysal üyelerini, bakanlara geniş yetkiler veren ya da sadece sıkı yönetim ilan eden yasalara onay vermeleri için ayarladılar. Her iki durumda da sonuç bundan böyle her tür kararın parlamento onayı olmadan alınabilmesiydi. 1914 yılında demokratik bir ülke olmaktan uzak olan Büyük Britanya'da, *Defence of the Realm Act* (Ülkenin Savunulması Yasası, DORA) 8 Ağustos 1914'te geleneksel ön tartışmalar yapılmadan kabul

edildi. Bu hükümetin istediğinde sansür uygulamasına, basın özgürlüğünü sınırlamasına, evlerde arama yaptırmasına ve her türlü demokratik olmayan önlemi alabilmesine izin veriyordu. Bu yetkiler aslında genel olarak "istenmeyen siyasi görüşlerin" susturulması, özellikle de sosyalistlere, pasifistlere, süfrajelere, İrlanda milliyetçilerine ve Britanya müesses nizamının başına uzun süredir bela olan diğer "düzen karşıtlarına" karşı adım atmak için şevkle kullanılacaktı. Büyük Britanya böylece, sözde demokrasi adına girilen Büyük Savaş sırasında "bir tür polis devletine" dönüştü. Bunu gözlemleyen Britanyalı muhafazakâr tarihçi Niall Ferguson, 1916 Mayısında "özgürlüğü savunmak için yola çıkan ülke kendi özgürlüklerini birer birer yitiriyor" diye şikâyet eden *The Nation*'dan da alıntı yapar.[17] Ferguson "Sivil Cephede" "hoşnutsuzluğun bastırılması"nın bütün diğer savaşan ülkelerde olduğu gibi Büyük Britanya'da da, açık bir biçimde hükümetin en büyük hedeflerinden biri olduğu sonucuna varır.[18]

Britanya hükümeti aynı zamanda DORA'nın verdiği yetkilerin ülkenin pleblerinin uygunsuz zihniyetini, ahlakını ve alışkanlıklarını düzeltmeye de yarayabileceğini düşündü. Örneğin sinema ve tiyatrolarda her gösteriden önce veya sonra milli marşın çalınmasını şart koşarak, alt tabakaların sözde düşük olan yurtseverliklerinin yükseltilmesinin mümkün ve gerekli olduğuna inanılıyordu. Pleblerin sık sık susuzluklarını gidermek için gittikleri publar da alkol yüzdesi düşük biralar satmaya ve gün içinde öğleden sonraları belirli saatlerde ve akşam en geç 10.00'da kapatmaya zorlandılar; bu uygulama 1888'e kadar yürürlükte kalacaktı. Üst sınıf alkolikliğin sefalet ve yoksulluğun belirtisi değil, tersine toplumsal sorunların esas nedenlerinden biri olduğuna inanıyor ve böylece kendisini sorumluluktan kurtarıyordu. (Savaşın ardından aynı çarpık akıl yürütme Amerika'nın 1920'den 1933'e kadar yürürlükte kalacak *Prohibition* yasalarına esin kaynağı olacaktı.) Pubların işçilerin gayret ve disiplinleri üzerinde olumsuz etkide bulunduğu, bu nedenle "[pub biçimindeki] ayartıcıyı tamamen yasaklamadan ama sınırlayarak işçi sınıfına büyük bir iyilik yapıldığı" düşünülüyordu. İş yerindeki üretkenliği arttırmak ve kaza oranlarını düşürmek için, hükümet mühimmat fabrikalarıyla cephaneliklerin yakınlarında olanlar başta olmak üzere pek çok pubı kapattı. Bu "publara karşı savaş" çerçevesinde alınan önlemler, halk tarafından hiç de hoş karşılanmadı. Her hâlükârda, ünlü İngiliz tarihçi A.J.P. Taylor'un yazmış olduğu gibi, bu tür önlemlerle "devlet yurttaşları üzerinde barış döneminde gevşetilse de, hiçbir zaman kaldırılmayan ve İkinci Dünya Savaşı'nda yeniden artacak bir nüfuz elde etti."[19]

O dönemde hâlâ bir Britanya "dominyon"u, yani Britanya İmparatorluğu'nun özerk ama bağımsız olmayan bir üyesi olan Kanada'da da, hükümet 22 Ağustos 1914 tarihli *War Measures Act* [Savaş Önlemleri Yasası] ile kendisini büyük yetkilerle donattı. Burada da amaç sıkıntı çıkarma potansiyelleri olan pleblere göz kulak olmak ve gerekirse onlara karşı zor kullanmaktı, zira tasarlanan

önlemler sadece "savaş ve istila" durumunda değil, "gerçek ya da korkulan bir ayaklanma" halinde de uygulanabilecekti. Hükümet kendisine keyfî olarak sansür uygulama, kişileri tutuklama ve/veya sınır dışı etme, iletişim ve ulaştırma sistemlerini devralma, iktisadi faaliyetleri düzenleme, mülklere el koyma ve şaşırtıcı olamayan bir şekilde savaş sırasında grevleri yasaklama hakkını verdi. Hükümete "görünen o ki baskı uygulamak için sınırsız ve denetimsiz bir kapasite kazandıran" bu yasayla Kanadalılar, en azından Kanadalı pasifist F.J. Dixon'a inanacak olursak, "daha önce sahip oldukları kısmi özgürlüğün büyük bir bölümünü" kaybettiler. Bununla birlikte bazı tarihçilere göre, *War Measures Act* "dikkat çekici bir tahditle" uygulanmıştı. Her hâlükârda, bu yasaya dayanılarak Avusturya-Macaristan gibi düşman ülkelerden gelen çok sayıda Kanada yurttaşı eterne edildi ve mülklerine el kondu. Söz konusu yasa 1917 ve 1918'de sosyalistleri, pasifistleri ve elbette Bolşevikleri takip etmek için de kullanılacaktı. (Rus Devrimi'nin ardından, *War Measures Act*, örneğin sosyalist ya da komünist örgütlere katılmanın yasaklanmasının da eklenmesiyle daha da baskıcı bir hal alacaktı.) Kanada'da bu yasa hâlâ mevzuatta yer almaktadır. 1970'de Ekim Krizi sırasında, Başbakan Elliott Trudeau *War Measures Act*'i Quebecli ayrılıkçılara karşı askerî birlik konuşlandırmak için kullandı. Birtanya'da da hükümet Büyük Savaş'ın ardından DORA'nın verdiği yetkileri, ekseriyetle toplumsal sorunlara karşı yararlı bir silah olarak kullanmaya devam edecekti; DORA'ya 1921, 1926, 1948, 1949, 1955, 1966 yıllarında ve daha sonraları olacağı gibi özellikle grevleri kırmak için başvurulacaktı.[20]

Almanya, Avusturya-Macaristan ve Fransa'da 1914'te iş başında olan hükümetler de benzer şekilde fiilen tek demokratik siyasi etkinlik biçimi olan parlamento faaliyetlerinin de facto askıya alınması ve sıkıyönetim ilanıyla yetkilerini konsolide edip arttırdılar. Fransa'da savaşın çıkmasının hemen ardından, hükümet sıkıyönetim ilan ederek kendisine belirsiz bir süre boyunca ülkeyi kararnamelerle yönetme imkânı verdi. (Sıkıyönetim ancak 12 Ekim 1919'da kaldırılacaktı.) Bu koşullar altında parlamento seçimleri gereksiz hale geldi ve yapılmadı. Ülkenin demokrasi ve özgürlüğü savunmak için savaşa gitmeye çağrılan sıradan yurttaşları böylece kendi özgürlüklerinin ve demokratik haklarının pek çoğundan mahrum bırakıldılar ve kendilerini "siyasi alandan, geçmişte olduğundan bile fazla dışlanmış" buldular. 5 Ağustos 1914'te, Fransa büyük makaslar kullanan yaşlı bir kadınla simgelenen ve "Anastasia" adı verilen son derece sert bir sansürün uygulamaya konmasına da tanıklık etti.

Bütün bu önlemlerin büyük ölçüde 1849 ve 1878'den, başka bir deyişle sosyalist partilerin ortaya çıkması nedeniyle büyük bir hız kazanan demokratikleşme sürecinden önceki "eski güzel günlerden" kalan yasalara dayandırıldığını belirtmek gerekir. O halde savaş sayesinde uygulamaya konabilen yeni önlemler, sadece 1914'ün statükosunu dondurmakla kalmadı, aynı zamanda

geçmişin daha otoriter dönemlerine ve sistemlerine geri dönülmesine de yol açtı.[21] Seçkinler söz konusu olduğunda, tarihin tekeri tersine çevrilmiş ve bir kez daha "doğru" yönde dönmeye başlamıştı. Aynı zamanda seçkinler, 1914'te demokratikleşmenin hâlâ dokunmamış olduğu geleneksel iktidar kalelerine daha da otorite aktarmak için savaşın sunduğu fırsatı değerlendirdiler. Bu süreçten en çok yarar sağlayan, generalleri ve yüksek komutanları tipik aristokratlardan ve daha küçük bir ölçekte üst orta sınıf üyelerinden oluşan orduydu. Her durumda ordu, siyasetçiler ve özellikle generallerin bilhassa sosyalist ya da alt tabakaların temsilcileri olduklarında küçümseme dışında bir şey hissetmedikleri avamdan milletvekilleri gibi yabancılara, sıkı sıkıya kapalı kalan bir kurumdu. (Örneğin İngiliz General Haig ve çok sayıda meslektaşı, "o avam adam" diye söz ettikleri Başbakan Lloyd George'u korkunç demokratikleşme sürecinin ürünü olarak küçümsüyorlardı.)[22] Ordu savaşın çıkmasıyla ve özellikle de hemen her yerde ilan edilen sıkıyönetimler sayesinde otoritesinde birdenbire yaşanan inanılmaz artıştan tamamen sivil meselelerde de yararlandı. Örneğin Büyük Britanya'da DORA'ya dayanan hükümet kararları artık bir kişinin özel *askerî* mahkemelerin önüne sürüklenmesine neden olabiliyordu. ILP'nin pasifist lideri Keir Hardie'nin başına gelen bu oldu.

Fransa'da da ordu, süreli yayınların durdurulması gibi askerî bir nitelik taşımayan geniş yetkiler elde etti. Başkomutan Joseph Joffre, "Joffre baba" olarak biliniyordu; çünkü savaş başladığında Fransızlar üzerinde kullanacağı, her *pater familias*'ın savaş öncesi *Belle Époque* sırasında kendi ailesi üzerinde kullandığı türde "patriyarkal" –ve tarihçilere göre yarı diktatoryal– yetkiler elde etmişti. Fransız Ordusu'ndaki komutanlar şimdi savaş sayesinde ellerinde tuttukları gücün tadını çıkarıyorlardı. Çok da eski olmayan bir tarihte, Dreyfus Olayı sırasında, geleneksel olarak sahip oldukları otorite ve itibarın bir bölümünü parlamentodaki hiç hoşlanmadıkları siyasetçilere karşı kaybetmiş olduklarından bu daha da değerliydi. Bu sayede artık savaştan önce yapmak zorunda oldukları gibi sivil otoritelere karşı besledikleri horgörüyü gizleme zahmetine girmeleri gerekmiyordu. Öte yandan hükümette yer alan bakanlar, aniden "bütün savaşan uluslarda yanılmaz Fırtına Tanrılarının statüsü"ne yükselmiş olan generallere büyük bir saygı gösteriyorlardı. İtalya 1915'te savaşa girdiğinde, ordunun başkomutanı Luigi Cadoma, İtalyan tarihçi Angelo Del Boca'nın yazdığı gibi, insanların yaşamları ve ölümleri üzerinde sahip olduğu yetkilerle "yirmi dokuz ay boyunca İtalya'nın tartışılmaz patronu" olmuştu.[23]

Almanya'ya gelince, savaş başladığında ordu zaten sadece Kayzer'e karşı sorumluydu ve Reichstag'a hiçbir şekilde hesap vermek zorunda değildi. Yine de yetkileri hemen genişletildi. Bunun göstergelerinden biri, İmparator II. Wilhelm'in savaş ilanını halkına duyurduğu açıklamanın Şansölye Bethmann-Hollweg tarafından değil, yüksek komuta kademesindeki bir subay tarafından

hazırlanmış olmasıydı. Genel seferberlik çerçevesinde Almanya'nın yerel askerî yetkilileri, "bireysel özgürlükleri kısıtlama, mülkleri müsadere etme, süreli yayınlara sansür uygulama, postaları teftiş etme ve muhalifleri tutuklama", Britanya'da olduğu gibi alkol satışını yasaklama ve pubları kapatma yetkisine kavuştu. Bunlar tam da seçkinlerin –sadece Almanya'da değil, diğer her yerde de– savaştan beklediği avantajlardı. Savaş sırasında, ordunun komuta kademesinin Alman siviller üzerindeki yetkileri o kadar genişledi ki, tarihçiler bu durumu askerî bir diktatörlük, elebaşları General Paul von Hindenburg ve özellikle de General Erich Ludendorff olan "sessiz" bir diktatörlük olarak tarif ettiler. Savaşın son yıllarında Ludendorff Almanya'daki en güçlü adam olacaktı. "Fiiliyatta," diye yazar Niall Ferguson, "Ludendorff Alman stratejisinin ve bunun yanı sıra başka pek çok şeyin de tek efendisi oldu."[24]

Almanya tarafından ele geçirilen bütün toprakların ordu tarafından yönetilecek olması da bir başka göstergeydi. Sosyal demokrat milletvekilleri ve genel oy hakkı temelinde seçilmiş diğer temsilcileriyle Reichstag'ın hiçbir söz hakkı olmayacaktı. İşgal altındaki Belçika askerî bir "genel vali", tabii ki bir soylu olan Baron (*Freiherr*) Moritz von Bissing tarafından yönetilecekti. Von Bissing, Afrika'daki bir sömürge valisi gibi hareket etti, yani sınırsız bir otoriteye sahipti. Bütün Alman generalleri gibi von Bissing de Reichstag'a değil sadece Kayzer'e karşı sorumluydu. İşgal altındaki Belçika böylece bir "polis devleti"ne, terör rejimine tabi bir ülkeye dönüştü. Fakat bunun bedelini ödeyenler esasen alt tabakalardan gelenler oldu, çünkü Amerikan elçisi Brand Whitlock tarafından "inanılmaz züppeler" şeklinde tasvir edilen Alman subayları Belçika soyluluğuna cömertçe ve saygıyla davrandılar.[25]

Belçika Almanlar tarafından son derece otoriter bir şekilde, yani Almanya'nın demokratikleşme sürecinin başlamasından ve Bismarck'ın genel oy hakkını kabul etmesinden önce yönetildiği şekilde idare edildi (Fransa'nın 1789 devriminden evvel mutlakıyetçi krallar tarafından yönetilmesini biraz andırıyordu). 1913 yılında *Kronprinz* kısa bir süreliğine, *ancien régime* tarzındaki bu otoriter sistemi bir darbeyle yeniden tesis etmeyi hayal etmiş ve Alman seçkinleri –özellikle de bu seçkinlerin içindeki feodal unsur– savaş sayesinde bu sistemi diriltmeyi ummuşlardı. Bu açıdan bakıldığında, işgal altındaki Belçika'da yapılan deney, savaşın zaferle sonuçlanması halinde bizzat Almanya'yı neyin beklediğine ilişkin acı bir fikir veriyordu.

Seçilmemiş, fakat kökenleri, aldıkları yüksek eğitim ve kurulu düzene bağlılıkları esas alınarak atanmış memurlardan oluşan devlet bürokrasisi, seçkinlerin savaş başlar başlamaz daha fazla yetki verdikleri bir başka kaleleriydi. Bu taktikten yararlanan kurumlar arasında, daha sonra ABD gibi ülkelerde orduyla sıkı bir işbirliği içinde bir tür devlet içinde devlete, bir "güvenlik aygıtı"na dönüşecek istihbarat teşkilatlarının da yer alması dikkate değerdir. Britanya

daha sonra MI-6 (Askerî İstihbarat, 6. Seksiyon) olarak bilinecek Gizli Servis Bürosu'nun kuruluşuna tanıklık etti. Bu kurum gerçek ve hayalî casuslarla diğer yıkıcı unsurlara yönelik avda, askerî yetkililerin yanı sıra yukarıda bahsi geçen Scotland Yard'ın başındaki Basil Thomson ile de yakın bir işbirliği içinde çalışacaktı. Thomson bu karanlık bürokratik ağın ortasındaki örümcek gibi hareket ediyordu. Seçkinlerin en muhafazakâr temsilcilerinden biriydi ve aslında Alman casuslardan ziyade süfrajeler, İrlanda milliyetçileri ve özellikle de sosyalistler gibi iç "düşmanları" yakalamaya çok daha hevesliydi.

Diğer savaşan ülkelerde de istihbarat teşkilatları kuruldu ve sosyalistlerle, pasifistlerle ve diğer muhaliflerle savaşmak için casuslardan, muhbirlerden ve hatta ajan provokatörlerden yararlanıldı. Örneğin Fransa'da işverenler ve Le Tarn ve l'Aveyron gibi bölgelerin idarecileri, sendikaları gözetim altında tutmak için *mouchards*, "gammazcılar" olarak bilinen casuslar kiraladı. Almanya'da *V-Leute* adı verilen kişilerden yararlanıldı. V harfi, *Vertrauenperson*, "güvenilir kişi" ya da *Verbindungsperson* "irtibat ajanı" sözcüklerine atıfta bulunuyordu. Bu yaklaşımın "yöneticilerin iktidar ihtiyaçlarının" en önemli örneği olduğu söylenmiştir. Bu sadece orduyu değil, bütün halkı devasa bir gayrete dahil etmek ve savaşı kazanmak için gereken her tür yöntemden yaralanmanın bir yoluydu. (1919'da Münih'te, Hitler Alman Ordusu'nun milliyetçi subayları tarafından bir *V-Mann* olarak çalıştırılacaktı.) Almanya'da tedricen, "topyekûn savaş" (*totaler Kries*), "halk savaşı" (*Volkskrieg*) ve/veya "varoluş savaşı" (*Existenzkrieg*) adı verilen teori ve pratik de doğdu.[26]

Burada tasvir edilen gelişme, en azından *grosso modo* [kabaca], Avrupa'nın demokratikleşme sürecinin başlamasından önce bildiği siyasal ve toplumsal sistemlerin geri dönüşü anlamına geldi. "Savaşın çıkışı," diye yazar İtalyan tarihçi Luciano Canfora, demokrasinin "rafa kaldırılması"na (*accantonamento*) neden oldu. Daha da kötüsü, savaş Clemenceau, Llyod George ve Ludendorff'unkiler gibi, aslında totaliter sistemlerin varyantları olan az ya da çok resmî diktatörlük biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. İtalyan tarihçi ve filozof Domenico Losurdo'nun da belirttiği gibi, totaliter adını verdiğimiz (ve genellikle faşizm ve komünizmle ilişkilendirdiğimiz) sistemlerin çok sayıda özelliği, ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktı; örneğin, askerî mahkemelerin kullanılması, infazlar, sansür, nüfusun istihbarat üzerinden yoğun bir denetime tabi tutulması, utanmazca propaganda, casuslara karşı cadı avları ve hatta belirli etnik gruplar için toplama kampları. "Büyük Savaş," diye yazar Losurdo, başlangıçta "totalizm", daha sonraysa "totaliteryanizm" adı verilecek sistemlerin ortaya çıkışının katalizörü oldu. Alandaki pek çok uzmanın yanı sıra Emil Nolte gibi tarihçiler de bunun için, çirkin örneklerini daha sonra Nazizmin ve diğer faşizm biçimlerinin takip ettiğini varsaydıkları Bolşevikleri suçlamayı tercih edecekti.[27]

Sadece Almanya'da değil, tüm savaşan ülkelerde savaş "topyekûn savaşa", bir "halk savaşına" dönüşecekti. Kazanılması için gereken muazzam çabaya ve devasa fedakârlıklara bütün birey ve sınıfların katkıda bulunması beklenen bir savaştı bu. Fakat hiçbir yerde alt sınıfların savaşın *idaresine*, yani savaşla ilgili siyasi, askerî, toplumsal veya iktisadi karar alma süreçlerine dair en ufak bir söz hakkı yoktu, bu yüzden ne "topyekûn"du ne de "halkı" ilgilendiren bir mesele. Askerî meseleler üzerinde sıradan insanların hiçbir etkisi yoktu. Siyasi düzlemde "aşağıdan" küçük bir katkı gelmesi ihtimali de parlamenter faaliyetlerin askıya alınmasıyla ortadan kalktı. Sosyalist partiler ve sendikalar da kutsal birliğe katılarak devletin tüm iktidar merkezlerine daha önce hiç olmadığı kadar yerleşen seçkinlere, savaş sırasında toplumsal ve iktisadi politikalar konusunda istedikleri gibi –tabii ki herkesin yararına– karar almaları için açık bir çek vermiş oldular. (Britanyalı tarihçi John H. Horne, sosyalist partilerin ve sendikaların "iktisadi ve toplumsal değişimin savunucuları" olarak rollerinin 1914'te belirsiz bir süre için askıya alındığını belirtmişti.)[28] Amaç her şeyin – ücretlerin, çalışma koşullarının vs.– değişmeden kalmasıydı. Savaş süresince, savaştan önceki yıllara damgasını vuran sınıf çatışmasında bir ateşkes yapıldığı gözlenecekti. Daha sonra, dış düşmana karşı kazanılacak zaferin ardından, iç düşmana, sınıf düşmanına karşı mücadeleye, muhtemelen daha büyük bir başarı şansıyla devam edilebilirdi ya da sosyalistler ve sendika liderleri kendilerini buna inandırmışlardı.

İşçiler, köylüler ve zanaatkârlar gibi sıradan insanların savaşın nasıl yönetileceğine dair hiçbir fikir belirtme hakları yoktu, her şeye seçkinler karar veriyordu. Bütün savaşan devletlerde –Almanya, Tuna Monarşisi ve Rusya gibi soyluluğun *par excellence* yönetici sınıf olduğu en "feodal" olanlarında bile– yapışık ikizlerin diğer yarısı olan sanayiciler ve özellikle de büyük sanayiciler, savaşın ne şekilde yürütüleceğine dair kayda değer bir söz hakkına sahiptiler. Kısa süre sonra savaşın sınai bir savaş olduğu ortaya çıkacak ve zaferle sona ermesini sağlamak için sanayicilere ihtiyaç duyulacaktı. Sanayi üretiminde uzman olan onlardı; "topyekûn savaşın" giderek önem kazanan iktisadi ayağını idare etmek için de onların katkıları gerekecekti. Kısa süre içinde savaş yönetiminde, Göttingen ya da Oxford'da klasik eğitim almış devlet bürokratlarını bahtsız amatörler olarak görecek uzmanlar haline geleceklerdi.[29]

Bütün ülkelerde hükümetler (ve ordu komutanları) eskiden olduğu gibi iktisadi planlar yapmaya devam etti, ama bunu giderek daha fazla Almanya'da Walther Rathenau gibi kişiler ya da Fransa'nın *Comité des Forges* adıyla bilinen çelik sanayisi işverenleri birliği veya Almanya'daki Alman Sanayisi için Savaş Komitesi (*Kriegsausschuß der deutschen Industrie*) gibi birlikler tarafından temsil edilen sanayiyle işbirliği içinde yaptılar. Niall Ferguson'a göre Almanya'da Fransa ve Britanya'ya kıyasla daha iyi eşgüdüm sağlanan devletle sanayi arasın-

daki bu işbirliği bütün savaşan ülkelerde, üretimin özel sektörün ellerine bırakıldığı bir tür "devlet kapitalizmi" doğurdu. Her iki taraf da sanayicilerin kâr elde etmeyi sürdürmesini son derece normal karşılıyordu. Bu tavır, Winston Churchill'e atfedilen, savaş sırasında bile "işin her zamanki gibi" yürümesi gerektiği sloganına da yansımıştı.[30] Her hâlükârda, sanayicilerin üretimi arttırarak savaşın kazanılmasına yardımcı olmaları bekleniyordu ki bu da işçilerinin daha çok çalışması anlamına geliyordu. Fakat bu zorunlu olarak işçilere daha fazla ücret verilmesini gerektirmiyordu, çünkü kârları korumak ya da arttırmak hayati öneme haizdi. Sosyalistlerin ve sendikacıların savaş sırasında greve çıkılmayacağı konusunda verdikleri söz de ücretleri düşük tutarken işçilerin verimliliğini, dolayısıyla da kârları arttırmak için bulunmaz bir fırsattı.

Kutsal birlik 1914 yazına dek Avrupa'nın hemen her yerini kasıp kavuran sınıf çatışmasında bir tür ateşkes anlamına geldi. Fakat bu ateşkesin son derece tek yanlı olduğu görülecekti. Gerçekten de savaşın en başından itibaren bütün savaşan ülkelerde, tarafsızlıktan son derece uzak olan devletin de işbirliğiyle, işverenler işçilerini dondurulmuş ve bazı örneklerde düşürülmüş ücretlerle daha çok ve daha uzun çalıştırmaya ve sendikaların güç bela kazandığı hakları de jure olmasa bile de facto askıya almaya başladılar. Artık ücretler ve çalışma saatleri tartışma konusu değildi, her şey sanayicilerin isteklerinin, temsilcilerinin artık karar alma süreçlerinde yer almadığı isimsiz işçi kitlelerinin ihtiyaçlarına ağır basan idari emirlerle belirleniyordu. Bu açıdan durumun en kötü olduğu yer, savaşın en başından beri, işçilerin sadece kısa bir süre önce kazandığı son derece mütevazı himayeyi ve toplumsal hakları bile kaybettiği Rusya'ydı. Devlet işverenlere çalışanlarıyla istedikleri gibi ilgilenmeleri, örneğin daha uzun çalışma saatleri getirmeleri, kadınları ve çocukları geceleri de çalışmaya zorlamaları ve korkunç lokavt silahını kullanmaları için açık çek verdi. "Anavatanın savunulması adına," diye yazar Alexandre Sumpf, "[Rus] işçiler herhangi bir maddi, hatta sembolik telafi olmaksızın içler acısı çalışma koşullarını kabul etmeye zorlandılar."[31] Almanya'da sıkıyönetim çerçevesinde, yerel askerî yetkililer, işverenlerin savaştan önce kabul etmek zorunda kaldıkları, tehlikeli işler ya da gece çalışmayla ilgili işçileri koruyan mevcut bütün düzenlemeleri askıya aldılar.

Britanya'da da devlet ve sanayi ikilisi ne kadar yumuşak başlı ve uyumlu olduklarını gösterirlerse göstersinler, sendikaların haklarına tecavüz etmek için binbir yol buldu. Fransa'da işverenler devletin yardımıyla, savaştan önce sosyalistlerin ve sendikaların baskıları sonucunda kaybettikleri zemini yeniden kazandılar. Örneğin çok sayıda Fransız işletmesinde, "saatlik ücret" sisteminin yerine on dokuzuncu yüzyıldaki atölyelerin sefil çalışma koşullarına özgü eski "parça başı ücret" sistemi getirildi. ("Parça başı ücret" Marx'ın daha önce altını çizmiş olduğu gibi kapitalist üretim sistemi içindeki gözde ücret sistemiydi.) Sendikaların işçi haklarını gerileten bu tür önlemlere karşı çıktığı yerlerde,

işverenler protesto ve grevleri daha başlamadan bitirmek için devletin demir yumruğuna güvenebilirdi. Baskıcı cephanelikte yayınların sansürlenmesi ve toplantı ve gösterilerin yasaklanması da bulunuyordu. Resmî olarak grevlerin ertelenmiş olmasına rağmen iş bırakmaya cüret eden ya da herhangi bir başka işçi sınıfı ajitasyonu biçimine başvuran ve hangi nedenle olursa olsun patronları tarafından ihbar edilen işçiler, hemen askere alınıyordu, ki bu Fransa'da daha önce, 1910 yılında bir demiryolu grevi üzerine başvurulmuş bir yöntemdi.[32] "İşçilerin verdiği bütün tavizlerin toplamı da," diye yazar Fransız tarihçi François Bouloc, "sendikaların zayıflaması" ile birlikte, "işverenlerin elde ettiği bir 'savaş kârıydı' ve kuşkusuz en önemsizlerinden biri de sayılmazdı."[33]

Savaşın çıkması başlangıçta işsizliğin artmasının eşlik ettiği bir iktisadi krize neden oldu, ama kısa süre içinde savaşın uzun sürebileceği ve zaferin muazzam bir sınai çaba gerektireceği anlaşıldı. Bunu sanayinin bütün gücüyle çalışması ve işçilere duyulan talebin artışı izledi; işçilerin büyük bir kısmı fabrikalarda, özellikle de mühimmat fabrikalarında çalışmaları için terhis edildi. İşçilerin normalde ücretleri yükseltecek artan emek talebinden işverenlerinin aleyhine kazanç elde etmelerini engellemek için, Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da işçilerin seyahat özgürlüğü kısıtlandı. Emek arzını yeterli seviyede tutmak ve böylece sözde özgür emek piyasasındaki arz talep "oyunu"nun ücretlerin artışına neden olmasını engellemek amacıyla, bütün savaşan ülkelerde kadınlar kitlesel olarak işe alındı ve mümkün olan yerlerde zorunlu emeğe de başvuruldu. Örneğin Almanya'da, beş milyondan fazla kadın işçinin seferber edilmesi ve Belçikalı sivillerle İtilaf Devletleri'nden alınan savaş esirlerinin zorla çalıştırılması sayesinde, toplam işgücü 1918'e kadar hemen hemen 1914'teki seviyesinde kaldı. Britanya ve Fransa da kadınları seferber etti ve savaşın sonuna gelindiğinde kadınlar iş gücünün yüzde 35 ilâ 40'ını oluşturuyordu.[34]

Entente Cordiale'in iki ortağı, Almanya'nın Belçika ve işgal altındaki Kuzey Fransa'da yaptığı gibi, orduları tarafından işgal edilen topraklarda zorunlu emeğe başvuramıyorlardı. Öte yandan, geleneksel olarak sömürgeci patronlarının tehlikeli ve/veya pis işlerini yapmak üzere Hindistan ve Çin'den toplanan "*coolie*'lerin" temsil ettiği bitmez tükenmez, gülünç ölçüde ucuz emek gücü arzından yararlanabilirlerdi. (*Coolie*'lerin geniş çaplı kullanımı yüzyıl kadar önce, Britanya'da hayırseverlikle hiçbir ilgisi olmayan bir sürü nedenle köleliğin kaldırılmasından sonra başlamıştı, *coolie* sistemi bir tür "kamufle edilmiş kölelik" anlamına geliyordu.)[35] Büyük Savaş sırasında ameleler, cesetleri tahliye etmek, enkazı kaldırmak, siper kazmak, askerî mezarlıklar inşa etmek vs. için kullanılacaklardı. Amelelerin kullanılması ücretlerin düşük seviyelerde tutulmasını sağladı; Fransız ve İngiliz işçilerin bu düşük ücret alan ve kötü muamele gören sömürgelerden gelmiş emekçilere pek de sıcak hisler beslememeleri üzücü ama anlaşılabilir bir şeydi.

Burada tasvir edilen koşullar ücretlerin, bütün ülkelerde ve bütün iktisadi sektörlerde aynı ölçüde olmasa da, savaşın ilk günlerinden başlayarak düşmesine neden oldu. 1916-1917'den itibaren, daha sonra tartışılacak nedenlerle, çeşitli yerlerde ücretler yeniden yükselmeye başlayacaktı; ama çok yavaş bir şekilde. Fakat bu gelişmeye rağmen, savaşın sonunda gerçek ücretler hâlâ 1914'teki seviyenin altındaydı. Örneğin Fransa'da 1914'e kıyasla yaklaşık yüzde 15 ilâ 20 daha düşüktü. Nominal ücretler savaş sırasında artmış olsa bile, asla fiyatlar kadar hızlı yükselmemişti. Sıradan insanlar arasında "yüksek yaşam maliyetleri" (*la vie chère)* ile ilgili şikâyetler asla kesilmedi.[36] Savaşın başından itibaren fiyatlar hızla yükseldi ve 1914 ile 1916 arasında yaklaşık yüzde 50 artacaktı. Rusya'da 1916'ya gelindiğinde fiyatlar 1914'tekinin iki, 1913'tekininse üç katına çıkmıştı. 1916'dan sonra, Fransa ve Britanya'da fiyatlar tırmanmaya devam etti ve savaşın sonunda 1914'tekinin iki katına çıktı. Fakat enflasyon 1918'de fiyatların 1914'tekinin dört katına çıktığı Almanya'da daha da yüksekti.[37]

Savaştaki bütün ülkelerde fiyat artışlarını belirleyen, neredeyse bütün ürünlerde görülen kıtlık, hükümetlerin savaşı finanse etmek için (vergileri arttırmak yerine) kullandıkları kredileri geri ödemeyi kolaylaştırmak amacıyla para arzını arttırmaları ve elbette büyük sanayicilerden toprak sahipleri ve küçük çiftçilere kadar üreticilerin elde ettiği kayda değer ölçüde yüksek kârlar gibi etmenlerdi. Tüketici mallarının fiyatlarında, en çok deniz ablukası altında olan Almanya ve Avusturya-Macaristan'da görülmek üzere özellikle keskin bir artış yaşanmıştı.[38] Her hâlükârda hemen her yerde nominal ücretler fiyat artışına ayak uyduramadı. Sonuç, yaşam standardında yaşanan düşüş ve sıradan yurttaşlar, özellikle de işçiler arasında artan sefalet oldu. Fransa'da hükümet halkın sahip olduğu devrimci geleneğin –ve Paris Komünü örneğinin– gayet farkındaydı ve ev kiralarını ertelemenin yanı sıra asker ailelerine görece cömert bir yardım sistemi uygulamaya koydu. Britanya hükümetiyse daha az hayırseverdi ve kendisini askerlerin eşlerine görece mütevazı bir aylık ve savaş dulları için maaşla sınırladı. İttifak Devletleri'nde toplumsal durum çok daha kötüydü ve açlık alt tabakaların saflarını kırıp geçirdi. Almanya'da ve Tuna Monarşisi'nde, ekmek ve diğer gıdalar 1915 gibi erken bir tarihte karneye bağlandı; aynı önlemler Fransa'da ancak 1917'de, Britanya'da ise 1918'de alınacaktı.[39]

Ne kısa süren ne de zafer getiren, bilakis yıllara yayılan savaşın sefaleti ve maliyeti de esasen ölmeye gidecek askerleri de cömertçe veren aynı alt sınıflar tarafından sırtlanıldı. Bu esnada, siyasi ve sendikal faaliyetlerin askıya alınması sayesinde Krupp ve Citroën gibi sanayiciler devasa kârlar bildirebildiler. İşçilerin bunun farkına varması ve "proleterler kendilerinin olmayan bir dava için birbirlerini katlederken, savaşın kârlarının emperyalistlere gittiğini" söyleyerek homurdanması için çok geçemeyecekti. Kötü şöhretli "savaş vurguncuları" bu bağlamda ortaya çıktı.[40] Özellikle sadece özgürlüğün değil eşitliğin de

diyarı olan Fransa'da, proleterler savaşın yükünün yurttaşlar tarafından son derece eşitsiz bir şekilde paylaşılmasına büyük bir öfke duyuyordu.

Bu nedenle işçiler arasında hoşnutsuzluk önüne geçilmez şekilde arttı ve bu sadece Fransa için geçerli değildi. Fakat sosyalist partilerin ve sendikaların liderleri şimdilik kutsal ittifaka bağlıydılar ve grev ya da gösteri örgütlemeyi reddettiler. Ücretler ve çalışma koşulları gibi başlıklarda avantajlı düzenlemeler yapılması umuduyla (ki genellikle beyhudeydi) devletle ve işverenlerle müzakereler yaptılar. Örneğin Fransa'da bu amaçla "üçlü" komisyonlar kuruldu, ama pek fazla kazanım elde edilemedi. Kendilerini grev silahından mahrum bırakan sosyalistler ve sendika liderleri müzakereleri her zaman son derece zayıf bir konumda sürdürüyorlardı. Devletse dürüst bir aracı değildi, tereddütsüz bir biçimde işverenlerin yanında yer alıyordu. Bu yüzden mücadele her zaman "ikiye karşı bir" şeklinde gerçekleşiyordu. İşçiler kendi bildikleri şekilde, yani yavaş çalışarak ve daha az üreterek, sık sık hasta olduklarını öne sürerek, mümkün olduğunda sık sık iş değiştirerek direndiler. İşverenler ve yetkililer daha katı bir denetim kurarak ve işçileri yeniden cepheye göndermek de dahil olmak üzere her tür ceza tehdidine başvurarak yanıt verdiler.[41]

Fransa'da yetkililer işçiler arasında "hoşnutsuzluğun" arttığını belirtiyordu ve Almanya'da da işçilerin halet-i ruhiyesi artan sefalet nedeniyle hızla bozuluyordu. Tabanda artan bu huzursuzluk, bütün savaşan ülkelerin işçi sendikalarını kutsal ittifakı resmen ya da gayriresmî olarak terk etmeye, savaş baltalarını gömdükleri yerden çıkarmaya ve böylece muarızlarının hiçbir zaman bırakmadığı sınıf mücadelesine geri dönmeye zorlayacaktı.

Savaş ilk aşamalarında, 1914 yazında ve sonbaharının başlarında aristokrat-burjuva seçkinlere, sınıf mücadelesindeki muarızı karşısında eşi benzeri görülmemiş bir başarı, hatta kesin bir zafer, bir başka deyişle büyük iç çatışmada bir galibiyet getirecekmiş gibi gözükmüştü. Dahası hiç kimsenin yenilgiyle sonuçlanacağına inanmadığı savaşın, ilk başta Avrupa'da ve/veya okyanus ötesinde toprak kazanımları da dahil olmak üzere, seçkinlerin en cesur emperyalist hayallerini gerçekleştireceği kesin gibiydi. Seçkinler bu son derece ölçüsüz hayalleri kurabiliyordu, çünkü geleneksel olarak soyluluğun ve büyük burjuvazinin emperyalist hırslarına karşı çıkan sosyalistler kutsal ittifak çerçevesinde tabiri caizse savaş alanını terk etmişti. Savaş sayesinde soyluluk ve üst orta sınıf artık en görkemli ihtiraslarının bile peşinden gitmekte serbestti; bununla birlikte "tarımsal" soyluluk ve özellikle de "sınai" üst orta sınıf yekpare bloklar değil, zaman zaman kendi aralarında şiddetle rekabet eden "hiziplerden" oluşan mozaiklerdi. Bu hizipler bazen aşırı bazense daha mütevazı, savaşın iniş çıkışlarıyla birlikte değişen ve sonuç olarak sık sık birbiriyle çelişen ve çatışan emellere sahipti. Her bir ülkede, devlet *genel olarak* seçkinlerin çıkarlarını savunmaya ve desteklemeye çalıştı ve bu nedenle seçkinlerin tüm hiziplerini temsil eden

lobilerin dile getirdiği bütün talepleri karşılayamadı. Almanya örneği iyi bilinir: Başlangıçta askerî açıdan başarılı olan ülke büyük miktarda düşman toprağını işgal etmeyi başardı. Zafer ufukta görünmüş gibiydi ki bu seçkinlerin iştahını muazzam ölçüde açtı. Dahası, Almanya sömürgeler açısından çok geride kalmıştı ve bu yüzden hem Avrupa'da hem de okyanus ötesinde toprak fethetme arzusundaydı. Son olarak, tarihçiler en çok Almanya örneğine aşinadır, zira İkinci Dünya Savaşı'nın ardından arşivleri ortaya dökülmüş ve tarihçi Fritz Sicher'in çalışmalarının yarattığı tartışma sırasında 1914'teki emelleri aleniyet kazanmıştır.

Savaşın en başından itibaren, Alman şansölyesi von Bethmann-Hollweg, seçkinlere ait son derece ölçüsüz taleplerde bulunan çeşitli lobiler tarafından kuşatılmış durumdaydı. Kısmen aristokrat kısmen üst orta sınıf kökenliydi ve dolayısıyla Alman müesses nizamının iki sütunu da onun anlayış ve sempatisine güveniyordu. Fakat Bethmann-Hollweg'in kendisine sunulan taleplerin çoğunu reddetmek zorunda kalması ve bu nedenle sonunda işine mal olacak şekilde çok sayıda düşman edinmesi anlaşılır bir şeydir.

Alman soyluluğunu ne tür emperyalist emellerin harekete geçirdiğini zaten biliyoruz. Büyük toprak sahipleri olarak en başta toprak kazanımlarının hayalini kuruyorlardı, özellikle de Doğu Avrupa'da elde edilecek olanların. Ama soyluluk için savaş aynı zamanda "1789"u geriye alma fırsatı da sunuyordu. Bu nedenle bazı Alman aristokratların neden 1814-1815'te Napoleon karşısında alınan zaferden sonra yapıldığı gibi Fransa'da Bourbon Monarşisi'ni yeniden tesis etmek için beklenen zaferden faydalanmayı önerdiklerini anlayabiliriz. Avrupa'nın doğu ve güneyinde, doğrudan Almanya tarafından ilhak edilmeyecek olan topraklarda vasal devletlerin kurulması da tasarlanmıştı; bunlar elbette birer monarşi olacaktı ve tahtlarına Almanya'nın önde gelen soylu ailelerinin genç üyeleri oturacaktı.[42] Fakat Almanya'nın önde gelen sanayici ve bankacılarının dile getirdiği hedefler çok daha iyi bilinmektedir. Onlar için de, Avrupa'da ve başka yerlerde elde edilecek her tür toprak kazanımı istek listesinde yer alıyordu. Örneğin 1914 sonbaharında bir grup Alman sanayici, iktisatçı Hermann Chumacher'dan 17 Kasım 1914'te Bethmann-Hollweg'e sunulacak bir talep listesi hazırlamasını istemişti. Bu liste Belçika'nın ve Fransa'ya ait Longwy ve Briey bölgelerinin ilhak edilmesini öneriyordu. Bu savaş hedefleri, stratejik önemleri nedeniyle Belçika ve Fransa'dan kalesiyle birlikte Liège kenti ve Flaman kıyısı ve limanları gibi ufak tefek parçaların ilhak edilmesini isteyen aristokrat ordu komutanlarının emelleriyle uyum içindeydi.

Hükümetin kendisi de Alman Ordusu'nun istikrarsız askerî başarılarıyla az ya da çok hırslandı. Savaşa, fetihlere yönelik ayrıntılı bir planla değil, toprakların ve nüfuzun genişlemesine dair muğlak ama son derece gerçek bir iştahla girilmişti. Buna küçük devletlerin doğrudan ilhakı ya da bunların prektora ilan

edilmesi, vasal devletlerin kurulması (Alman hanedanlarının altında olmaları tercih sebebiydi ama zorunlu değildi), Reich'ın hâkimiyetinde serbest ticaret bölgelerinin yaratılması vs. yer alıyordu. Büyük hayaller kurulmuştu ve çok şey isteniyordu, ama tam olarak neyin elde edileceği nihayetinde savaşın başarıyla sonuçlanmasına bağlıydı. Bethman-Hollweg'in kendisi de savaş hedeflerine ilişkin geçici bir program önermişti. Ünlü "Eylül Programı" (*Septemberprogramm*) en fanatik Alman milliyetçilerinin ve şansölyeyi bir "muhallebi çocuğu" olarak küçümseyen August Thyssen gibi daha açgözlü sanayicilerin savaş hedeflerinden sadece biraz daha az iddialıydı.[43]

Ancak kuşkusuz 1914'te savaş çıktığında muazzam bir emperyalist iştah sergileyecek tek ulus Almanlar değildi. Almanya'yla kıyaslandığında Britanya, Fransa ve hatta Belçika'nın çok sayıda sömürgesi bulunuyordu, ama bu, söz konusu üç ülkenin dünyanın her yerindeki ama özellikle de Afrika'daki Alman sömürgelerinin üzerine akbaba gibi üşüşmelerini engellemedi. İngilizler ve Fransızlar, Alman mülkü olan Kamerun'u işgal ettiler ama bu fetih bekledikleri kadar çantada keklik olmadı; Alman direnişi ancak Mora kalesinin düşmesiyle 1916 Şubatında sona erecekti. Japonlarsa 1914 Ağustosunda Almanlardan Çin'deki mülklerini, Qingdao'yu teslim etmelerini talep etmişti bile. Emperyalist emeller açısından İngilizlerin eylemleri sözlerinden çok daha sarihti. Arzularının hedeflerinden biri Ortadoğu petrolleriydi ve bu nedenle, Londra'nın bölgeye yönelik emellerini nazikçe olduğundan küçük gösteren Peter Englund'un belirttiği gibi, Britanya'nın Mezopotamya'daki operasyonlarına "savaşın çıkmasından hemen sonra, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Merkez Güçlere katılmasından bile önce" başlamasında şaşılacak bir şey yoktu: "İlk baştaki amaçları sahil boyunca uzanan petrol sahalarını güvenceye almak gibi son derece sınırlı [sic]" bir amaçtı.[44]

Ne Alman ne Fransız ne de İngiliz sosyalistler, savaşın emperyalist karakterini son derece açık bir şekilde ortaya koyan bu tür girişimlere itiraz ettiler. Fakat muhtemelen uzun vadede, bu projelerin hayata geçirilmesinin ardından, tıpkı savaş öncesindeki "sosyal emperyalist" projelerde olduğu gibi pleblerin masasına da birkaç kırıntı düşmesini ümit ediyorlardı. Söz konusu ülkelerin seçkinlerinin, meseleleri tıpkı Cecil Rhodes'un daha önce gördüğü gibi görmesine ve emperyalist fetihlerin proleterleri yatıştırabileceğine ve onları kurulu düzenin bir parçası haline getirmeye hizmet edebileceğine inanmış olmaları hiç de ihtimal dışı değildir.

On Üçüncü Bölüm

BEYEFENDİLER VE PLEBLER SAVAŞ YOLUNDA

Savaşan ülkelerin orduları çok belirgin bir "sınıf karakteri"ne"sahiptir. Basit askerler neredeyse tamamen pleblerden, çoğunlukla da köylülerden oluşmaktadır. Subaylar daha "yüksek" sınıflara mensuptur ve orantısız ölçüde yüksek sayıda general, aristokrattır. Ordular sadece Belle Époque adı verilen dönemde Avrupa'da hâkim olan sınıf yapısını değil, aynı zamanda sınıf ilişkilerini de yansıtmaktadır...

O dönem yaşayan, milliyetçiliğin etkisi altında kalmış, ırkçılık ve Sosyal Darvinizmin iliklerine işlediği çok sayıda kişi, 1914 yazında çıkan savaşı Almanlarla Slavlar ya da üstün Latin uluslarıyla barbar *Boches* vs. arasında bir "ırk savaşı" olarak görüyordu. Fakat elbette ülkeler arasında konvansiyonel bir savaş olan bu çatışmayı sınıflar arasında bir savaş olarak tanımlamak çok daha anlamlıdır. 1914'e giden yıllarda hemen her yerde sert bir sınıf mücadelesine tanıklık edilmişti ve savaşın çıkmasının ardından bu mücadele aynı konular, yani ücretler, çalışma saatleri, siyasi ve toplumsal reformlar vs. üzerinden ve grevlerin, sansürün ve benzerlerinin dahil olduğu aynı silahlarla şiddetini hiç yitirmeden devam etti.

Bir başka deyişle, pleblerin kurtuluşu için ve bu kurtuluşa karşı demokrasi için ve demokrasiye karşı mücadele sürdü. Ünlü kutsal birlik çerçevesinde, savaşın ardından mücadelenin daha ehven koşullar altında devam edeceğine dair aldatıcı bir ümitle silahlarını bırakanlar, sadece pleblerin savunucuları olan sosyalistler ve sendika liderleri oldu. Öte yandan seçkinler, kutsal birliğin sunduğu fırsatı saldırıya geçmek için kullandılar. Sadece kendi konumlarını konsolide etmeyi değil, aynı zamanda demokratikleşme süreci bağlamında savaştan önce kaybetmiş oldukları siyasi ve toplumsal zemini geri kazanmayı da ümit ediyorlardı.

Seçkinlerin toplumun *militarizasyonunu* teşvik ettiğinden, yani toplumu, insanlara ordudaki askerlere benzer şekilde muamele edilen askerî bir modele göre yeniden inşa etmeye çalıştıklarından söz etmiştik. Orduda az sayıdaki üstün bireyden oluşan subaylar emir verir ve "astlar", aşağı kitleler koşulsuz bir

şekilde itaat etmek zorundadır. Britanya Ordusu tek istisna olmak üzere, aslında milyonlarca üyeden oluşan devasa örgütler olan büyük güçlerin ordularında bu ezelden beri böyle olmuştu ve 1914 yazında da böyle olmayı sürdürüyordu. Bütün ülkelerde seçkinler, orduları, demokratikleşme süreci tarafından "kirletilmekten" korumayı ve her ülkenin toplumsal hiyerarşisini yansıtan bütünüyle hiyerarşik iktidar ilişkilerinin ve demir disiplinin damgasını vurduğu, seçkin iktidarının münhasır kaleleri olarak saklamayı başarmışlardı. Bu tür bir kurum muhteşem bir şey, genel olarak toplum tarafından örnek alınması gereken bir model değil miydi? 1914'ün büyük ordularının neye benzediğini ve nasıl işlediklerini inceleyelim:

Amerikalı tarihçi Gabriel Kolko'nun vurguladığı gibi, bütün ordular, hatta en demokratikleri olan Fransız Ordusu bile, belirgin bir "sınıf karakterine" sahipti. Alman tarihçi Martin Hobohm da ordunun hiyerarşik piramidindeki "sınıflandırmanın" nüfusun toplumsal katmanlarına uyduğunu yazar.[1] Piramidin en altında basit yurttaşlar, küçük insanlar, köylüler, işçiler, zanaatkârlar, işçi sınıfı ve alt orta sınıfın mensupları, Britanyalı tarihçi Max Hastings'in deyişiyle "sınai alt sınıf ve kırsal köylülük" bulunabilirdi. Bunlar kitlesel biçimde piyade sınıfında er, yani savaş sırasında en büyük kaybı verecek "silah" olarak hizmet ediyorlardı.

Fabrika işçilerinin fabrikalarında çalışmak üzere terhis edilmeleri gerekeceğinden, köylülük her yerde sıradan askerler arasında fazla temsil ediliyordu. Rus Ordusu'nun dörtte üçü, çoğu okuma yazma bilmeyen ve neden savaşa gitmeleri gerektiğine dair hiçbir fikre sahip olmayan köylülerden oluşuyordu. Fransa'da, safları kırılıp geçilecek piyadelerin büyük bir bölümü köylülerden oluşuyordu. Bu yüzden ölen köylülerin sayısı orantısız bir şekilde yüksekti. Fransa'nın en küçük köylerinde bile bulabileceğiniz savaş anıtlarında yer alan "düşenlerin" isimlerinden oluşan uzun listelerin de gösterdiği gibi, iddialara göre yaklaşık 673.000'i hayatını kaybetmişti. "Savaşa en ağır haracı veren kırsal kesimdi," diye yazar bir Fransız tarihçi.[2]

Çavuşlar ve diğer astsubaylar her yerde biraz daha yüksek bir toplumsal tabakadan geliyordu. Tipik olarak beyaz yakalı işçi, düşük seviyeli bürokrat ya da öğretmendiler. Subaylar esasen üst orta sınıftan geliyordu. Serbest meslek sahipleri, iş adamları, entelektüeller ve "eğitimli toplumsal sınıflar"ın üyeleri arasından seçiliyorlardı. Genellikle sivil yaşamda astlarıyla uğraşmaya ve emir vermeye alışık olan insanlardı. Ordu –Dreyfus Olayı'nın ardından uygulamaya konan sözde demokratikleştirici reformlara rağmen– seçkinlerin kalesi olarak kalmıştı; subaylar genellikle burjuva kökenliydi, taşradan geliyorlardı ve muhafazakâr, sağcı, özünde monarşist ve ruhban yanlısı fikirleriyle biliniyorlardı. Ordunun yüksek komuta kademesineyse Büyük Savaş sırasında Castelnasu ve Foch gibi, Cizvitler tarafından eğitilmiş kralcı ve ruhban yanlısı

kişiler hâkim olmaya devam etti.[3] Astları olan ve savaş öncesindeki toplumsal açıdan karışık yıllarda, sık sık grevler ve gösteriler vesilesiyle hadlerini bildirmeleri için kendilerine ihtiyaç duyulan pleblere karşı herhangi bir yakınlık ya da saygı duymuyorlardı. Altlarında olan kişilere –aslen avukat olan Albay Dax'ın *Zafer Yolları* filminde yaptığı gibi– bir nebze olsun yakınlık gösterdiklerinde bile, onları sivil yaşamda olduğu gibi küçümsüyorlardı. Bu, Fransız subaylarının adamlarına "evlatlarım" ([*mes*] *petits*), "çocuklar" ([*mes*] *enfants*) ya da "küçük delikanlılar" (*petits gars*) diye çağırma alışkanlıklarına da yansımıştı. Bu paternalist alışkanlıkla onlara "adamım" ([*mon*] *petit bonhomme*) diye hitap ediyor ve adamları saygılı *vous* [siz] sözcüğünü kullanırken onlar gayriresmî *tu* [sen] sözcüğünü kullanıyorlardı. Alman generalleri ve diğer subaylar da ekseriyetle adamlarına "çocuklarım" diye hitap ederlerdi ki bu askerlerin pek de takdir ettiği bir şey değildi. Belçika Ordusu'nda, pek çok asker "çocuklar" diye çağırılmaları ve buna göre muamele görmeleri karşısında hoşnutsuzluklarını dile getirmişti. Bir defasında içlerinden biri şöyle sormuştu: "Ülkemiz için erkek gibi savaşırken neden bize çocukmuşuz gibi davranıyorlar?"[4]

Britanya Ordusu geleneksel olarak subaylarla "diğer rütbelerdekiler" veya yalnızca "adamlar", yani sıradan askerlerle birlikte astsubaylar arasında katı bir ayrıma sahipti ve bu ayrım, Britanya toplumunda soyluluk ve üst orta sınıfla astsubayların ve erlerin içlerinden geldiği kentli ve köylü plebler arasında hâkim olan ayrımla birebir örtüşüyordu. 1871'e kadar subay kadrolarında üst sınıf tam bir tekele sahipti, çünkü subay olmak için hâlâ bir komisyon ödenmesi gerekiyordu. 1914'te artık durum değişmişti, fakat subaylara çok düşük maaş veriliyordu ve bu yüzden alternatif, "bağımsız" ya da "özel" bir gelir kaynağı, tercihen de kiracı çiftçiler tarafından ödenen kiralar olmadan subay olmak imkânsızdı. Sonuç olarak, Britanya Ordusu'ndaki subaylar neredeyse istisnasız bir şekilde gerçek beyefendilerden, yani aristokratlardan ya da üst orta sınıf mensuplarından oluşuyordu. Bunlar "doğum ve eğitimle edinilen bir statüye" sahipti ve dışarıya son derece kapalı bir zümreydi. Otomatik olarak bir subayın aynı zamanda bir beyefendi olduğu varsayılırdı ve orduya katılan bir beyefendi de otomatik olarak subay olurdu. Savaş sırasında alt tabakalardan gelenler zaman zaman subay rütbesine yükseltilecek ve böylece "geçici beyefendiler" haline geleceklerdi. Katı bir şekilde subaylara ayrılmış kulüplerde kendilerinden "yukarıda" olanlarla cin-tonik yudumlamalarına izin verilecekti. Aynı zamanda üst sınıfın dilini, adabını ve tabii ki düşünce biçimi de benimseyeceklerdi. Büyük Savaş sırasında, muharip subaylar arasından verilen yüksek kayıplar nedeniyle, aralarında normalde "subay kumaşına" sahip olmadığı düşünülecek kişilerin de bulunduğu giderek artan sayıda "*polloi*" mensubu "geçici beyefendi" olacaktı.[5] Alt tabakaların üyeleri arada sırada subay olabilseler de, askerî kurallar "herhangi bir zenci ya da derisi renkli kişinin" subay olmasını yasaklıyordu.[6]

Ayrıca bir subay yetenek ya da liyakat temelinde değil, nüfuz sahibi beyefendilerin tavsiyeleriyle yükselebilirdi. Bu nedenle İngiliz bir subayın kendi özel arabasında, "emir eriyle", Avustralyalı askerler tarafından alaycı bir ifadeyle "kıç fırçalayıcısı" denilen, subayın çizmelerini parlatan, tıraş olmasına yardım eden vs. bir kişisel hizmetçinin eşliğinde göreve gelmesinde şaşılacak bir şey yoktu. Bazen subay yanında atına bakacak ve yemeklerini pişirip servis edecek bir yardımcı, kişisel bir sekreter ve kimi durumlarda eşi ya da üst sınıftan olmayan bir "hanımefendi" de getirebilirdi. Fransız Ordusu'nda da subaylar sık sık Fransızcada *une ordonnance* olarak bilinen bir emir eri kullanırlardı. Bir subay *ordonnance*'ını şöyle tarif ediyordu:

> Siperlere her gidişimizde, içinde kütüphanem adını verdiğim kitaplarla dolu küçük bir ahşap kutunun da bulunduğu eşyalarımı taşırdı. İyi bir bekçi köpeği gibi yatağımın altında hasırın üstünde yatar, benim küçük ihtiyaçlarımla ilgilenir, bütün seferlerimde bana eşlik ederdi.[7]

Britanya Ordusu'nda sıradan askerlere Tommy denirdi. Tommy Atkins ya da daha genel olarak sadece Tommy takma adı, İngiliz askerlerden söz etmek için on sekizinci yüzyıl gibi erken bir tarihten itibaren kullanılıyordu, ama herkes tarafından bilinip kullanılmaya Birinci Dünya Savaşı sırasında başlandı. Subay sınıfından beyefendilerin pleb astlarına nasıl baktıklarının semantik bir yansımasıydı. "Tommy" asıl ismi ne olursa olsun bir erkek hizmetçiye atıfta bulunurdu; kadın hizmetçilerden de benzer şekilde "Betty" diye söz edilirdi. Bu arada Britanya Ordusu'ndaki üst sınıftan tiplerse "Nigels", "Ruperts" veya "Rodneys" diye bilinirdi.[8] Diğer ordulardaki askerlerin de takma adları vardı. Fransızların *Boches* diye bildikleri Alman askerlerine İngilizler Fritz ve Jerry, bazen de Alleyman derlerdi. Bu sonuncusu Fransızca Alman (*Allemand*) sözcüğünün bozulmuş bir biçimiydi, ama belirgin bir pejoratif tonu vardı, "ara sokakta yaşayan" anlamına geliyordu. Ara sokak terimi Britanya'nın büyük şehirlerindeki işçi sınıfı mahallelerinin karanlık ara sokakları kadar Kuzey Fransa ve Belçika'daki savaş alanlarının siperlerini de akla getiriyordu. Fransızlar içinse Amerikalı bir asker Sammy idi. Kuşkusuz Sam Amca'dan esinlenilen bu takma adı Amerikalılar, muhtemelen siyah Amerikalıları akla getirdiği için sevmiyor ve Yankiler veya Yanklar olarak çağrılmayı tercih ediyorlardı. Kolektif olarak, Amerikan Sefer Kuvveti'ndekilere (*American Expeditionary Force, AEF*) Doughboys da denirdi. 1846-1848 Amerika-Meksika Savaşı'nda ortaya çıkan bu terimin anlamı belirsizdir. Avustralyalılarsa Kazıcılar (*Diggers*) diye biliniyordu.[9]

İngiliz meslektaşlarının aksine, İmparatorluğun dominyon ordularındaki subaylar genellikle üst sınıf kökenli değildi. Bunun nedeni buralarda, özellikle de başlangıçta bir ceza kolonisi olan Avustralya'da, otomatik olarak subay çıkaracak bir üst sınıfın bulunmamasıydı. "Kolonyaller" diye bilinen subaylar,

bu nedenle ekseriyetle mütevazı, hatta alt sınıf kökenlere sahip, orduda kendi çabalarıyla yükselmiş kişilerdi ve bu durum, subaylar, astsubaylar ve erler arasında bir tür eşitlikçilik yaratmıştı. İngiliz subaylar, Avustralyalı meslektaşlarına astlarının saygılı "Sir" sözcüğü yerine ilk adıyla hitap edebildiğini gördüklerinde hayrete düşmüşlerdi. Öte yandan Avustralyalı askerler de İngiliz subaylardan hoşlanmıyorlardı.[10]

Çok sayıda İngiliz subay, Britanya'nın seçkinci ve son derece pahalı devlet okullarında eğitim görmüştü. (Subayların seçilmesi sırasında, sık sık önceliğin "bu okullardan mezun olan iyi görünüme ve hitabete sahip" kişilere verileceği açık bir şekilde belirtilirdi.)[11] Bu okulların öğrencileri arasında sık sık tipik olarak kıdemli oğlanlardan birinin ya da bir öğretmenin, genç bir öğrenciye "çarpıldığı", platonik ya da karşılıklı eşcinsel ilişkiler görülürdü. Savaş sırasında subaylar sık sık astlarına, tercihen "açık renk veya (daha iyisi) altın renginde saçlara sahip" yakışıklı genç erkeklere karşı benzer duygular geliştirdiler ve onları yanlarında tutmanın yollarını aradılar; askerler için bu siperlerin zorluklarını, cepheden görece güvenli uzaklıktaki zahmetsiz bir işle değiştirme fırsatı sunabilirdi. İngiliz bir subay daha sonra şu tanıklığı aktaracaktı:

> Kişisel yaverlerim ve habercilerim genellikle dış görüntüleri nedeniyle seçiliyorlardı; aslında savaştaki bu en hoş askerlere sahip olma eğilimi pek çok başka subayda da görülebilirdi; bu yakın, mütecanis, neredeyse babacan ilişkiden benim cüret ettiğimden daha fazla yararlanıp yararlanmadıklarını bilmiyorum.[12]

İngiliz subayların erlere gösterdiği az ya da çok eşcinsellikle renklenen bu babacanlık, astlarla konuşulurken kullanılan jargona da yansımıştı. Normalde askerlere "adamlar" sözcüğüyle hitap edilirdi. Toplumsal olarak bu konuşma biçimi aslında tarafsız olmaktan uzaktı, zira adamların saygılı "efendim" sözcüğüyle yanıt vermeleri gerekiyordu, ama cinsel açıdan kesinlikle tarafsızdı. Eğer bir subay adamlarına karşı sıcak duygular besliyorsa, onlara "çocuklar" diye hitap ederdi; "potansiyel âşık" olan astlara yönelik bilhassa sıcak hisler söz konusu olduğundaysa "arkadaşlar" (*lads*) sözcüğü kullanılırdı.[13]

1914'te bütün ülkelerde piyade eri olarak plebler askere alınırken, geleneksel olarak "soylu" olduğu varsayılan atla ilişkilendirilen aristokratlar, her zaman olduğu gibi subaylık yapmak üzere süvari sınıfında toplandılar. Bu elbette Hohenzollernlerin, Habsburgların ve Romanovların imparatorluklarındaki durumdu, ama işler cumhuriyetçi Fransa'da da pek farklı değildi. Fransa'da subayların at binebilmeleri gerekiyordu, bu yüzden sıradan Fransızların çoğunun başvurmasına bile gerek yoktu. (Yahudilerin at binemedikleri ve dolayısıyla subay olamayacakları söylenirdi; eğer Dreyfus gibi bir Yahudi subay olmayı başardıysa, otomatik olarak gizli bir Alman olduğu var sayılıyordu!) Britanya'da subaylar sadece düşük maaş almakla kalmıyordu, aynı zamanda süvari subayları atlarına bakmanın, bir polo kulübüne katılmanın vs. yüksek

maliyetini de ceplerinden karşılamak zorundaydılar. Bu yüzden sadece seçkinler bu şartı karşılayabiliyordu.[14]

Dünyanın neredeyse bütün ordularında, generaller ve diğer yüksek komutanlar ve elbette yüksek komuta kademesinin üyeleri, soyluluğa ya da en azından büyük burjuvazinin üst kademelerine mensuptu. Askerî aygıtın üst kademelerinin demokratikleştirilmesi gibi bir mesele hiç olmamıştı. Çoğu ülkede eski feodal koşullar bu açıdan hâkimiyetini sürdürüyordu; bir başka deyişle soyluluk mutlak güce sahipti. Örneğin Alman Reich'ında generaller ve feldmareşaller neredeyse tamamen soylu kökenlere sahip beyefendilerden, özellikle de "von" ile başlayan isimleriyle gösteriş yapan Prusyalı aristokratlardan oluşuyordu. Fakat ordunun yakın zamanda geçirdiği nicel büyüme açısından bakıldığında, artan subay ihtiyacını karşılamaya yetecek kadar aristokrat yoktu ve sonuç olarak giderek daha fazla üst orta sınıf temsilcisinin kabul edilmesi gerekiyordu. Almanya'da da bir subay olarak kariyer yapmak itibarlıydı, ama bağımsız bir gelir gerektiriyordu ve ancak aristokratik dünya görüşünü bütünüyle içselleştirmiş olanlar terfi alabiliyordu. Sonuç olarak, subaylar arasında Yahudilere ve sosyal demokratlara sempati besleyen yurttaşlara rastlanmıyordu. Durum Tuna Monarşisi ya da Rusya'da da pek farklı değildi. Buralarda da subay sınıfı –ve özellikle de askerî hiyerarşinin zirvesi– genel olarak en yoğunlaşmış biçimiyle feodal unsuru temsil ediyordu ve yüksek komutanlar eski toprak sahibi ailelerinin aristokrat çocuklarından oluşuyordu. 1914'te Rus generallerin yüzde 90'ı aristokrattı.[15] Britanya'da, askerî hiyerarşinin en yüksek kademesine yalnızca toplumsal bağlantılar ve büyük güç ve nüfuz sahibi kişilerin tavsiyeleri sayesinde erişilebiliyordu. Sonuç, İngiliz generallerin neredeyse tamamen üst sınıfa mensup olmalarıydı. Dahası, geleneksel olarak yüksek komuta kademesine çıkanlar, ordu içindeki en aristokratik kesimin, süvari sınıfının subaylarıydı. Büyük Savaş sırasında Britanya Ordusu'nun başkomutanları olan French ve Haig'in her ikisinin de süvari olması bir tesadüf değildi.

İstisnasız bir şekilde yüksek rütbeli beyefendilerden oluşan İngiliz generallerle karşılaştırıldığında, Fransız generallerinin ortamı pleb serçelerin yuvasını andırıyordu. Savaşın ilk aşamalarında, General John French Savaş Bakanı Lord Kitchener'e hitaben yazdığı bir mektupta, Fransız meslektaşları için "Düşük bir grup, insanın her zaman bu Fransız generallerinin çoğunlukla hangi sınıftan geldiğini aklında tutması gerekiyor" demişti.[16] Buna rağmen, Fransız generalleri de neredeyse bütünüyle seçkinci kökenden, pek çok örnekte de soyluluktan geliyordu. (Örneğin soylu kökene sahip olanlar arasında Castelnau, de Langle, de Cary, Franchet d'Espèrey, de Trentinian, de Maud'huy ve de Villaret gibi generaller bulunuyordu.) Fakat Fransız askerî hiyerarşisinin zirvesinin Britanya yüksek komuta kademesi gibi 24 karat bir üst sınıf olmadığı doğrudur. Her hâlükârda, Fransız generalleri Rus müttefiklerinin, şimdi demokrasi için sa-

vaştıkları varsayılan İngiliz generallerden burunları biraz daha az havada olan, bütünüyle aristokrat mevkidaşlarıyla iletişim kurmakta herhangi bir zorluk çekiyormuş gibi gözükmüyordu.

Arno Mayer Avrupa ordularının üst kademelerindeki durumu şöyle tasvir etmiştir:

> Az sayıda istisnayla, en yüksek generaller soyluydu ve ortak bir kökenden gelen bu kişiler uzunca bir süredir içinden çıktıkları yüce dünyanın ruhunu, zihniyetini ve duruşunu benimsemişlerdi. ... Bu köklü askerî kurumlarda toplumsal kökenlerinden ve sınıf kimliklerinden bağımsız olarak bütün subaylar geleneksel toplumsal, dinî ve kültürel bakış açısını kabul etmişlerdi. Subaylar hiyerarşide yükseldikçe muhafazakâr ve gerici siyasi değerleri de benimsediler ... Açıkça liberal ya da demokratik kanaatlere sahip subayların yüksek bir rütbeye erişmeleri çok düşük bir ihtimaldi, zira muhafazakâr normlardan sapanlar ihtiyatlı bir şekilde eleniyordu.[17]

Dolayısıyla bütün savaşan ülkelerde, generallerin plebleri kayıtsızlıktan aşağılamaya kadar değişen hislerle küçük görmeleri ve kendi gerici fikirlerini paylaşmayan pasifistlere, sosyalistlere, sendika liderlerine ve liberal siyasetçilere –ve en ılımlı tezahürleri de dahil olmak üzere demokrasiye– nefretten başka bir şey duymamaları şaşırtıcı değildir. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'da durum buydu, ama Britanya ve hatta cumhuriyetçi Fransa için de aynı şey geçerliydi. Fransa'daki bu gerici generallerden biri de, daha sonra Hitler'in yardımıyla 1789 Devrimi öncesinin fikir ve kurumlarından ilham alan bir diktatörlük kuracak olan Philippe Pétain'di.[18]

On Dördüncü Bölüm

1914 SONBAHARI: HAYAL ÂLEMİNDEN ÇIKMA

1914 sonbaharında, Ağustos ayının genel olarak inanıldığı kadar büyük olmayan coşkusu, yerini hayal kırıklığına, moral bozukluğuna ve hayal âleminden çıkışa bırakarak bütün ülkelerde tedricen buharlaşır. Bu gelişmenin nedenleri beklenmedik askerî başarısızlıklar, eşi görülmemiş kayıplar ve savaşın kısa sürmek ve zaferle bitmek yerine ufukta sonu görünmeden uzayıp gitmesidir. Savaş propagandası ne kadar saldırgan olsa da durumu düzeltemez...

Savaş seçkinler açısından 1914 yazında özellikle elverişli koşullarda başlamıştı. "Sivil cephede" kutsal birlik toplumsal ajitasyona son vermişti. Askerî cephedeyse, durum başlangıçta olağanüstü gözüküyordu. Ordular son derece hiyerarşik ilişkilere sahipti. İktidar güvenli bir şekilde seçkinlerin elinde toplanmıştı. Daha önce ayağa kalkmalarıyla büyük bir korku yaratmış olan halk kitleleri artık kontrol altındaydı. Kuşkusuz devasa sayılarla hâlâ oradaydılar, ama olup bitenlerden bihaber, düzgünce sıraya girmiş, kuzu gibi uysal ve "üstlerinin" verebileceği her tür emri almaya ve uygulamaya hazır bir haldeydiler. Pleblere disiplin, ahlak ve üstlerine saygı duymayı öğretmek ve isyankâr, tehlikeli "kitleleri" yumuşak başlı bir beşerî malzemeye dönüştürmek için bulunmaz bir fırsattı bu. Sosyal Darwinist öğreti uyarınca savaşın ateşinde yıkanmak sözde sosyalist materyalizmlerinden ya da küçük burjuva sıradanlıklarından arınmalarını ve aynı hükümdarın disiplinli, çileci ve yurtsever tebaası ya da Fransa örneğinde olduğu gibi cumhuriyetin sadık yurttaşları olarak yeniden doğmalarını sağlayacaktı.

Bununla birlikte kısa süre içinde savaşın tahayyül edildiği gibi olmadığı ortaya çıktı. Romantik bir macera ya da bir tür spor; muharebeye yürümek, düşmanla yüz yüze gelmek, ona süngüyle saldırmak ve karşılaşmadan zaferle ayrılmak gibi basit bir mesele değildi. Pek çok kişi modern silahların, özellikle de gerçek katliamlara neden olan makineli tüfeklerle topların öldürücü doğasını hesaba katmamıştı. Büyük Savaş sırasında ölümcül olsun ya da olmasın, alınan bütün yaraların yaklaşık yüzde 60'ına top ateşi, yüzde 34'üne mermi-

ler ve sadece yüzde 0,3'üne süngü gibi yakın menzilli silahlar neden olacaktı. Dolayısıyla savaş tecrübesi genellikle toplar tarafından hedef alınmak, yani "ateş altında kalmak" anlamına geliyordu ve ilk kez bir çarpışmaya katılmaya ise "ateşle vaftiz edilmek" deniyordu.[1] On binlerce asker düşmanı bile görmeden, kilometrelerce uzaktan ateşlenen mermi ya da şarapnel parçalarıyla biçilerek ya da parçalara ayrılarak öldü. (Alman saha topları on dört kilometrelik menzile sahipti ve keşif uçaklarından gelen bilgi sayesinde büyük bir isabetle ateş edebiliyorlardı.) Kahramanlık gösterilerine gelince; bu tür şeyler için çok az fırsat vardı, çünkü kahramanlar da korkaklarla birlikte, Flaman sahillerinden uzaklardaki Karpat Dağları'na kadar uzanan "şeref meydanları"nda en ufak bir kahramanlık sergileyemeden sinekler gibi düşüyorlardı. "Bu tür bir savaş korkunç derecede üzücü ve monoton," diye yazmıştı bir Fransız ordu mensubu:

> Yaşam, coşku yok. Aciz tanıkları olduğumuz top düelloları. Şarapneller aniden üstümüze yağdığında gerçekten savaşmadan kayıp vermek. Atların kokuşmuş cesetleri, yaralıların bütün gece dinmeyen çığlıkları, ölüm, çamur, kan ... Hayal ettiğim şey bu değildi.[2]

"Askerî kahramanlığa dair asırlık söylenceler ve ulusal gurura ilişkin daha yakın tarihli projeksiyonlar, teknoloji ve sanayileşme olarak savaşın çıplak yüzüyle çarpıştı," diye yazar savaş ve mertlik üzerine yapılan bir çalışmanın yazarı.[3]

Bütün taraflar açısından kayıplar devasaydı, ama kırmızı bereleri ve pantolonlarıyla mavi ceketlerinin, Alman makinelileri ve tüfekleri için mükemmel birer hedef teşkil ettiği Fransızların zayiatları özellikle ağırdı. Öte yandan Ağustos'un parlak güneşinin ve toz bulutlarının altında Fransız askerleri *feldgrau* denilen gri tonunda kamufle edilmiş üniformalarıyla yaklaşan Alman askerlerini, yaklaşık elli metre önlerine gelene kadar görmekte zorlanıyorlardı. İngiliz birlikleri de hâki (*khaki*, "ince kumaş" anlamına gelen Hintçe bir kelimeydi) renk kullanılarak daha iyi kamufle edilmişti. Avusturya-Macaristan birlikleri Almanlar gibi gri üniformalar giyiyordu, Ruslarsa kahverengi kamuflajlara sahipti. Belçikalılar başlangıçta mavi üniformalar giyerken 1915'te hâkiye geçtiler. Fransızlar da benzer şekilde 1915'te "ufuk mavisi" üniformalarla kamufle edilmiş kıyafetler kullanmaya başladılar.

Fransızlar savaşın ilk ayında neredeyse 300.000 ölü ve yaralı vermişti. Bu açıdan Fransız Ordusu'nun o güne kadar ve sonrasında da herhangi bir ordunun verdiğinden daha fazla kayıp verdiği 22 Ağustos, savaşın en karanlık günüydü: 27.000 ölü, ayrıca yaralılar, esirler ve kayıplar. Toplam Fransız zayiatı –yani öldürülen, yaralanan, kaybolan ya da esir alınanların toplamı– Ağustos'tan 1914 Aralığının sonuna kadar bir milyonu geçti. Bunların yaklaşık yarısı öldürülmüştü. Fransız generalleri askerlerine sadece makineli tüfek

ve sahra toplarıyla silahlanmakla kalmayan, aynı zamanda derin siperlere de mevzilenmiş Almanlara çok kalabalık gruplarla saldırma emri verme eğilimindeydiler. Fransızlar uzun bir süre siperlere mevzilenmenin hiç de şövalyece olmayan bir savaşma tarzı olduğuna inanacaktı; ama siperler sonsuza dek Büyük Savaş'ın hatırasıyla ilişkilendirilecek bir askerî icattı.[4]

Bununla birlikte Schlieffen Planı çerçevesinde, Almanlar da sık sık taarruza kalkmak zorundaydı ve bu yüzden onlar da küçük ve önemsiz Belçika Ordusu'nun elinde bile acı kayıplar yaşadı. Örneğin 12 Ağustos'ta Haelen'de cereyan edecek "Batı Avrupa'da elde kılıç yapılan son süvari taarruzu" olarak görülen Gümüş Miğferler Muharebesi'nde, Almanlar çoğu parlak çelik miğferlere sahip gururlu süvarilerden oluşan (muharebenin ismi buradan geliyordu) yaklaşık bin asker kaybettiler. Daha da öncesinde, Belçika'nın Liège'deki istihkamlarına yönelik Alman saldırısı kayda değer kayıplar verdirilerek püskürtülmüş ve şehrin alınması Almanlara en az 5.300 ölü ve yaralıya mal olmuştu. Almanlar sadece ellerindeki en büyük toplar olan Krupp'un kötü şöhretli "Büyük Bertha"larını getirmek zorunda kalmamış, aynı zamanda 5 Ağustos'tan başlayarak Liège'e dokuz sivilin canına mal olan bombalar bırakmak üzere zeplinler de göndermişlerdi. "Tarihte ilk kez bir şehir havadan bombalanmıştı." Belçikalıların Liège savunmasındaki başarısı, Brüksel ve Paris'te bir zafer olarak kutlandı. Paris'teki Rue de Berlin'in ismi Rue de Liège olarak değiştirildi ve kahvenin dondurma ve kremayla sunulan Viyana kahvesinin ismi de hemen *Café Liégeois*'ya dönüştü. Manş Denizi'nin diğer yakasında, "cesur [ya da yiğit] küçük Belçikalı" söylencesi de böyle doğdu. Öte yandan Almanlar Belçikalıların neden olduğu bu beklenmedik sorun karşısında, son derece kindar olduklarını gösterdiler. Kayıpları için *francs-tireurs*'leri, yani askerlerine saldırdıklarını iddia ettikleri silahlı sivilleri suçladılar ve intikamlarını *Schrecklichkeit* politikasını hayata geçirerek aldılar. Sivil nüfus, masum kentlilerin idam edilmesinden, evlerin yakılmasından vs. oluşan acımasız ve sistematik bir teröre maruz kaldı. (Alman tarihçiler bugün bazı Belçikalı ordu birliklerinin, özellikle de Sivil Muhafızların, çok da askerîymiş gibi gözükmeyen, örneğin parlak silindir şapkaların yer aldığı üniformalar giydiklerini ve dolayısıyla silahlı sivillermiş izlenimi yarattıklarını belirtiyor.)[5] Kudretli Alman Reich'ı, küçük ama gözü kara Belçika karşısında kendisine yeterli saygıyı göstermeyen kiracısını cezalandıran toprak sahibi bir aristokrat gibi davrandı. Belçikalı bir tarihçi olan de Schaepdrijver'in yorumu şöyleydi:

> Yerini bilmeyen bir proleter: Belçika, Alman subay kastının pek çok üyesinin gözünde tam da buydu... Bunlar kendilerini Alman İmparatorluğu'nun silahlı öncüsü olarak gören genç aristokrat kuşağından geliyordu. Soylu görevlerini yerine getirirken, rahatsız edici bir engele, yani önemsiz, ufak, küçük burjuva komşularına çarptılar ve ona bir ders vermeleri gerekti.[6]

Yıl sonuna gelindiğinde, yaklaşık bir milyon Alman ya öldürülmüş, yaralanmış, kayıp olarak bildirilmiş ya da esir düşmüştü; Almanya'da veya Fransa'da kayıp yaşamamış bir aile bulmak zordu. Avusturya-Macaristan Ordusu, Viyana'nın uçarı bir şekilde savaşa girdiği Rusların ve Sırpların karşısında özellikle ağır darbeler almıştı. Görünüşte hafif sıklet bir rakip olan Sırbistan'a karşı düzenlediği bir taarruzun ağır kayıp verdirilerek püskürtüldüğü 1914 Ağustosunun başlarında işler kötü başlamıştı zaten. Eylül'de Habsburgların ve Romanovların orduları Galiçya'da birbirlerine yararsız olduğu kadar vahşi de olan bir kan banyosu tattırdılar. Ekim'de, İmparator Franz-Joseph'in askerleri "tükenmiş ve morallerini kaybetmişti"; sadece "[kendi] mevzilerini savunabiliyor ve saldıran Rusların kahverengi [üniformalarına] silahlarını boşaltıyorlardı." Cepheye gönderilen acemilerde artık en ufak bir coşku izi bile görülmüyordu; bilakis, "yüzlerinde çaresizlik okunabilirdi". Sayısız asker –ve subay– cepheyi terk etmek için bir bahane buldu; kalitesiz gıdalar ve acınacak haldeki hijyenik koşullar nedeniyle doğu cephesinde pek çok gerçek kurban yaratan kolera gibi hastalıkların belirtilerini taklit etti. Son olarak Çek, Leh ve diğer azınlıklara mensup çok sayıda asker firar etti ya da Rusların safına geçti. (Bu rahatsızlık Çek yazar Yaroslav Haşek'in, *Aslan Asker Şvayk* isimli ünlü hiciv romanına esin kaynağı olacaktı.)[7]

1914 Noel'ine gelindiğinde, Tuna Monarşisi'nin toplam kayıpları bir milyonu, bazı kaynaklara göreyse 1,27 milyonu geçmişti bile. Sırbistan'a saldırmış olan 450.000 askerden, 273.000'den fazlası kaybedilmişti. Fakat Sırplar da devasa kayıplar yaşamıştı; 69.000'i ölü olmak üzere toplam 163.000 kayıpları vardı. Bütün savaşan ülkeler arasında, 1914-18 arasında göreli olarak en fazla kayıp veren Sırbistan olacaktı: Nüfusun yüzde 20'si hayatını kaybedecekti. Ruslara gelince, kayıpları, özellikle de 1914 Eylülünde Doğu Prusya'daki Tannenberg ve Masurian Gölleri savaş meydanlarında aldıkları kanlı yenilgilerin ardından, Fransızların kayıpları kadar yıkıcıydı. Burada generaller adamlarına Alman savunmacıları havlu atmaya zorlama ümidiyle sıkı düzende saldırma emri vermişti. Bu Almanlar için yeni bir sorun yarattı: Ölü ve yaralı Ruslardan oluşan dağlar makineli tüfekçilerin görüşlerini engelliyordu.[8] (Soljenitsin bir tarihçi olarak son derece güvenilmezdir; fakat *Ağustos 1914* isimli kitabında bu olaylara ilişkin tasviri, edebi bir şaheserdir.)

İngilizler de, örneğin 23 ve 24 Ağustos 1914'te, Almanlarla ilk kez karşılaştıkları Mons'taki muharebede ya da 26 Ağustos tarihli Le Cateau Muharebesi'nde ağır kayıplar verdiler. Le Cateau'da, 700'ü ölü yaklaşık 5.000 kayıp söz konusuydu –ki bu İngilizlerin 1944'te Normandiya'da D-Day'de kaybedeceklerinden daha fazlaydı– ve 2.500 asker de esir düştü. İngilizler Mons'tan Marne'a çekilirken 15.000 kayıp verdiler ve Ekim-Kasım arasında Flandre'deki savaşlarda daha da ağır kayıplar yaşayacaklardı.[9] Almanların Belçika üzerinden Fransa'ya

ilerleyişlerini durdurmak üzere kıtaya gönderilen 80.000 civarında askerden oluşan profesyonel bir ordu olan BEF'in yaklaşık üçte birinin yıl sonunda savaş dışı kaldığı bildirilmişti. Belçika Ordusu da benzer şekilde savaşın ilk aşamalarında bozguna uğramıştı. Büyük Savaş sırasında öldürülecek toplam 26.000 kişinin yaklaşık yarısı 1914'te hayatını kaybetmişti.[10] Bu beklenmedik ölçüde yüksek kayıplar savaşan bütün ülkelerin birliklerinin moralini bozmuştu. O dönemde askerler tarafından yazılan mektupları inceleyen iki Alman tarihçi, "ateşle vaftiz edilmelerinin" ardından askerlerin zihinlerindeki yanılsamaların dağıldığı ve coşkularının havaya karışıp yok olduğu sonucuna varmıştı.[11]

Ağır kayıplar aynı zamanda bütün ordulardaki generallerin pleb askerlerin yaşamları konusunda sergilediği savurganlıktan da kaynaklanıyordu. Generaller uzun zayiat listeleri karşısında özel bir üzüntü duymuyordu. Başka pek çok seçkin gibi, savaşı her hâlükârda çok kalabalık olan halk kitlelerini ayıklayacak Malthusçu bir araç olarak görüyorlardı. Kendilerinin, yani savaş beylerinin zafere ulaşabilmesi için bu plebyen "hammaddenin" mebzul miktarda kullanılması gerektiğine ve bu beşerî malzemenin her durumda neredeyse tükenmez olduğuna inanıyorlardı. Arno Mayer'in deyişiyle "[pleblerin] hayatlarını korumaları pek de ihtimal dahilinde değildi".[12] Korkunç Tannenberg Muharebesi'nden sağ çıkan Rus askerler, komutanlarının "sanki emirlerinde 'kaç tanesinin ölüme yollandığı' önemli olmayan milyonlarca asker varmış gibi davrandıkları"ndan şikâyet etmişlerdi.[13] Aslına bakılırsa 1915 sonunda Britanya Ordusu'nun başkomutanı olan Haig ve diğer İngiliz generaller, bir taarruz sırasında görece az zayiat verildiğinde hayal kırıklığına kapılıp üzülüyorlardı. Bunun nedeni, ilkesel olarak Alman zayiatlarının her zaman daha yüksek olduğuna inanmalarıydı. (Adam Hochschild bir İngiliz generalin bir akşam yemeğinde, birliği son aylarda toplam 11.000 adam kaybettiği için özellikle neşeli olduğu bir vakaya atıfta bulunur.) Fakat Haig yaralıları pek de ziyaret etmiyordu, çünkü oğluna göre, bu onu hasta ediyordu. Her durumda kendisini yaralıların daima "inançlı, neşeli ve cesaretle dolu" olduklarına inandırmayı başarmıştı.[14] Topçu subaylarının piyadeler için destek sağlamayı reddetmelerinin alışılmadık bir şey olmaması da, subayların, askerlerin hayatının ucuz olduğunu düşündüklerinin bir diğer göstergesidir: Bir grup köylü ve işçinin hayatını kurtarmak için kıymetli top mermilerini boşa harcamanın ya da topları yıpratmanın sorumsuzluk olacağı düşünülüyordu. Yeri gelmişken, toplar -kasten olmasa bile- o kadar çok özensizce ateşleniyordu ki, askerler sık sık, günümüzdeki deyişle "dost ateşi"ne kurban gidiyordu. Barthas'a göre 1916'da Verdun yakınlarında, Fransız topçuları tarafından ateşlenen mermiler bu yüzden düzenli olarak "kendi safları arasında çok sayıda kurbana" neden olmuştu. Toplam 75.000 Fransız askerinin "dost ateşi" nedeniyle kaybedildiği iddia edilmişti. Son olarak, sık sık topçular, bir taarruz sırasında ilerlemeye zorlamak için kendi piyadelerini bombalıyorlardı.

1915 Şubatında Géraud Réveilhac isimli bir generalin bu tür bir emir verdiği Champagne'da yaşanan bu olmuştu.[15]

Generallere göre, sömürge birlikleri biçiminde emirlerine verilen "renkli" halkların temsilcilerinin yaşamları özellikle değersizdi. Senegal, Fas, Cezayir ve Hindistan gibi sömürgelerden asker toplayan İngilizler ve Fransızlar için durum böyleydi. Dünyada gereğinden fazla bulunduğuna inanılan bu tür "ilkel halklar" hakkında –sömürge birliklerinin kullanılmasının önemli taraftarlarından biri olan– Fransız general Mangin, örneğin, "onlar için yaşam çok önemli değil ve genç kanlarını bol miktarda akıtmaktan memnunlar" demişti. İngilizlere gelince, onlar Nepalli Gurkalar gibi "savaşçı ırklar" olduklarına inandıkları sömürgelerde yaşayan etnik grupları askere almayı tercih etmişlerdi. Böylece, tarihçiler hâlâ sömürge birliklerindeki kayıpların ortalamanın üstünde olup olmadığını tartışmaya devam etseler de, bu birliklerdeki askerler hesapsızca harcanmıştı.[16]

Öte yandan üstün sınıfların temsilcisi olan subayların, orantısız ölçüde yüksek kayıplar verdiği genel olarak kabul edilir. Bunun, bazıları diğerlerinden daha önemli olan çok sayıda nedeni vardı. Son derece ölümcül olduğu görülen taarruzlar sırasında, subayların adamlarına liderlik etmesi gerekiyordu ve genellikle seçkinlerin daha iyi beslenmesi nedeniyle pleb erlerden daha uzun boyluydular. Aynı zamanda çoğu orduda, subaylar erlerden daha renkli üniformalar giyiyor; bazen Belçikalı askerlerin subaylarına taktıkları isimde olduğu gibi "şakrak kuşları"na benziyorlardı ve savaşın ilk, hareketli aşamalarında subaylar sık sık at sırtında dolaşıyor, Fransız subaylarsa beyaz eldiven takıyorlardı. Bu yüzden bir taarruz sırasında düşman için kolay fark edilebilir bir hedef oluşturuyor ve bunun sonuçlarına katlanıyorlardı. Aslında çok sayıda subay taarruzlara büyük bir cesaret ve hatta coşkuyla katılıyordu, çünkü aristokrat ya da burjuva seçkinler olarak, kahramanlık ve şövalyelik gibi romantik fikirler içlerine işlemişti. Öte yandan üniformalı plebler bu savaştan kazanacakları hiçbir şey olmadığını hızlıca kavramıştı ve dolayısıyla "hayatlarını vermek" için bir gerekçeleri yoktu. Son olarak, subaylar arasındaki yüksek ölüm oranı, intiharların orantısız ölçüde yüksek olmasından da kaynaklanıyordu: Çok sayıda subay intiharı, astlarıyla üstleri arasında oynamaları gereken aracı rolünün neden olduğu ikilemin tek çözümü olarak görüyordu. Kişisel olarak tanıdıkları askerlerin yaşamlarını kurtarmak istiyorlardı ama, eğer generallerin ve yüksek rütbeli komutanların kendilerinden beklediği askerî başarıları elde etmeyi ümit ediyorlarsa bunu yapamazlardı.[17]

1914 sonbaharında, Ağustos ayında savaşa coşkusuzca olsa da görevlerini yapmak üzere ve zaferden emin bir şekilde gitmiş olan askerlere hâkim olan büyük hayal kırıklığında, verilen büyük kayıpların yanı sıra başka etmenler de rol oynadı. İlk olarak içlerinden büyük bir kısmı savaş esirlerine ya da –

özellikle Belçika'da, Sırbistan'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenistan bölgesinde– sivillere reva görülen her türlü mezalime tanıklık etti. Almanların Belçika'da ne yaptığı genel olarak bilinir: Toplam 5.500 sivil öldürülmüş, pek çoğu Almanya'ya tehcir edilmiş ve pek çok ev ve hatta Louvain gibi bazı şehirler bütünüyle yakılmıştı. Daha az bilinense Avusturya-Macaristan birliklerinin benzer zulümlere, ama çok daha büyük bir ölçekte imza attıklarıdır. Kurbanları, çatışmaların başlamasından sonraki iki hafta içinde 3.500'ünün öldürüldüğü Sırp sivillerdi. 1914 Ağustosunda, Josef Diner-Denes isimli Macar bir gazeteci, Habsburg yetkilileri tarafından yürütülen "ırk savaşı"nı (*Rassenkrieg*) bildiriyordu: Sırp yanlısı olduklarından şüphelenilen sayısız Güney Slav sivil tutuklanmış, toplama kamplarına doldurulmuş ya da tehcir edilmişti ve on binlerce Sırp da "hain" olarak idam edilmişti. Bu Büyük Savaş sırasında Sırpların verdiği, daha önce de bahsi geçen devasa kayıplara büyük bir katkıda bulunan "sistematik bir imha politikası"ydı. Askerlerin morallerini çökerten ikinci bir etmen de savaşın söz verildiği gibi birkaç ay sonra büyük bir zaferle sonuçlanmamış olmasıydı. Askerler henüz 1914 Eylülünde ya da en geç Aralığında savaşın uzun bir süre devam edebileceğini ve belirsiz bir süre için eve dönmek gibi bir şeyin mevzubahis olmayacağını anlamışlardı.[18]

Benzer bir moral çöküşü sivil cepheyi de etkiledi. Burada da 1914 Ağustosunda savaşın çıkması uzun süre inanıldığından daha az coşkuyla karşılanmıştı. Yine de, büyük ümitler körüklendi ve her yerde insanlar savaşın kısa süreceğine ve zaferle sonuçlanacağına, sıradan insanlar için bile muhteşem sonuçlar doğuracağına ve daha iyi bir dünyanın doğmasını sağlayacağına kendilerini inandırdılar. Fakat Ağustos ayının iyimserliği yerini er ya da geç hayal kırıklığına ve gözlerin açılmasına bırakacaktı. Bunun nedenleri çoğunlukla askerlerinkiyle aynıydı. Bütün ülkelerde halk cephedeki durum hakkında yetkililer ve basın tarafından çok az bilgilendiriliyordu ve muzaffer duyurular yerlerini nahoş haberlere bıraktıkça ve yalan yanlış dedikodular çoğaldıkça, siviller kısa süre içinde askerî harekâtların planlandığı gibi gitmediğini ve ağır kayıpların söz konusu olduğunu anladı.

Almanya'da burjuvalar, başlangıçta Batıda kaydedilen hızlı ilerlemeleri öğrenmekten memnundu, ama çok kısa bir süre içinde 20 Ağustos'ta Rusların Gumbinnen Muharebesi'nde Alman birliklerini ezdiği ve bazı raporlara göre "tecavüz etmek ve yağmalamak" için Doğu Prusya'ya doğru ilerlediği doğu cephesinden nahoş haberler gelmeye başladı. Aniden, Marne Muharebesi'nin Almanya için büyük bir yenilgiyle sonuçlandığı Fransa'dan da kötü haberler geldi. Öte yandan doğu cephesinde, yani Tannenberg'te ve Mazurian Gölleri Bölgesi'nde büyük Alman zaferleri beklenmedik bir şekilde şapkadan çıktı. Bununla birlikte, neredeyse tüm şehirlerin hem doğudan hem de batıdan "sessiz, kanayan askerlerle" dolu trenlerin gelişine tanıklık etmesi son derece iç

karartıcıydı. Bu sahnelere tanıklık eden ya da bizzat cephede bulunan Alman şairler, ressamlar ve diğer sanatçılar -örneğin Max Beckmann, Ernst Ludwig Kirchner ve Ernst Toller- 1914 sonbaharında "başlangıçtaki coşkularını gözden geçirmeye" ve Ernst Piper'ın deyişiyle eserlerinde "düş kırıklıklarını" dile getirmeye başladılar.

Bu esnada Almanların morali, 28 Ağustos 1914'te gerçekleşen Heligoland Muharebesi'nde Kraliyet Donanması'nın zafer kazandığının ilan edilmesiyle büyük bir darbe aldı. Bu olay İngilizlerin denizlerdeki üstünlüğünü ortaya serdi, Alman donanmasını limanlarına saklanmaya zorladı ve Alman kıyılarının Kraliyet Donanması'nın bombardımanına ve hatta İngiliz birliklerinin çıkarma yapmasına açık olabileceğinden korkmalarına neden oldu. Bazı Almanlar anavatanlarının yedi denizin efendisi olan Britanya'ya ve müttefiklerine karşı bir savaşı muhtemelen kazanamayacağı sonucuna vardı. Yetkililer 1914 Ekiminde düşen morale katı bir sansür uygulayarak, basında askerî yenilgilerin tartışılmasını, ülkenin askerî ve siyasi liderlerine yönelik eleştirilerin dile getirilmesini ve hükümetin savaş hedeflerinin sorgulanmasını yasaklayarak yanıt verdiler.[19]

Britanya kamuoyu savaşın gelişimine dair son derece muğlak bir fikre sahipti. Gazeteciler cepheden uzak tutulmuştu, bu yüzden gazetelerin okurlarına bildireceği fazla bir şey yoktu; ama bu haberlerinin "her zaman neşeli" olmasını engellemedi. Doğu Prusya'daki Rus zaferlerine ilişkin arada sırada doğru, ama ekseriyetle yanlış olan haberler, ağır İngiliz kayıplarına dair söylentilerin de eşlik etti Belçika ve Fransa'daki durumla ilgili kötü haberlerin gelmesiyle birlikte kısa süre içinde yerini kasvete bıraktı. Yaralı askerlerle dolu trenlerin gelmeye başlaması bu söylentileri doğrulayacaktı. İngiliz kamuoyu böylece savaşın beklendiği gibi kolay bir iş olmadığını anladı ve seçkinlerin kimi temsilcileri, Max Hastings'in de yazmış olduğu gibi, üst sınıflar tarafından istenmiş olan bir savaş için "toplumsal ve siyasi açıdan kötü etkilenen 'alt tabakaları'" motive etmenin artık mümkün olmayabileceğinden korkuyordu. "Çalışan insanlarımızın pek çoğunun, eğer Almanya kazanırsa, şimdikinden daha kötü bir durumda olmayacaklarını düşünmesi"nden endişe ediliyordu. 1 Kasım 1914'te, Şili kıyılarında gerçekleşen Coronel Muharebesi'nde, mağrur Kraliyet Donanması'na bağlı bir filonun, Kont Maximilian von Spee'nin komutasındaki Alman gemileri tarafından denizin dibine yollanması da Britanya'nın morali açısından kötü olmuştu. 16 Aralık 1914'te Alman gemileri Scarborough, Hartlepool ve Whitby isimli sahil kasabalarını bombalayabilmiş ve bunu herhangi bir zarar görmeden gerçekleştirmişti.[20]

Fransa'da, o sırada ülkenin fiili diktatörü olan Joffre, birliklerinin yaşadığı ağır kayıpların yayımlanmasına izin vermedi. Savaşın en başından itibaren "askerî harekâtları bir sır perdesinin arkasına" gizledi. Başbakan bile

cephede olup bitenleri tam olarak bilmiyordu. Fransız halkı birliklerinin kayıpları hakkında ya hiçbir şey bilmiyordu ya da pek az şey biliyordu; ancak kısa süre sonra savaşın iyi gitmediği ve zayiatın hızla arttığı ortaya çıkmaya başladı. Fransa'da da, bu sırrı açığa çıkaran işaretlerden biri, pek çok şehre binlerce yaralının gelmesi olmuştu. Fransız halkı 28 Ağustos'ta gerçekten sarsıcı haberler geldiğinde huzursuz bir bekleyiş içine girmişti bile: O tarihte "Somme'dan Vosges'a kadar", bir başka deyişle Fransız topraklarının derinlerinde ağır çatışmaların yaşandığı resmen ilan edildi. Savaşın başında tahayyül edildiği gibi Berlin'e doğru kaydedilen ilerlemeyi kutlamak yerine, Paris tıpkı 1870-71'deki "korkunç yıl"da olduğu gibi bir kez daha kuşatma altında kalacakmış gibi gözüküyordu. Alman uçaklarının başkent semalarında görülmesi ve 30 Ağustos'ta hükümetin güvenlik gerekçesiyle uzak Bordeaux şehrine taşınması ve çok sayıda hali vakti yerinde Parisli *citoyen*'in de bu örneği takip etmesi, haklı olarak kötüye yoruldu. "Marne Muharebesi'nden önceki günlerde [Fransa'da] huzursuzluk, gerginlik, hatta panik ve sersemlik hâkimdi," diye yazar Fransız tarihçi Anette Becker. Fakat "Marne mucizesi" sayesinde bir felaketin kıyısından dönüldü; ama savaşın ilk günlerindeki yanılsamalar sonsuza kadar dağılmıştı.[21] Cepheye epey geç bir tarihte 1914 Ekiminde giden er Barthas şunları yazmıştı:

> İlk askerler [Ağustos başlarında] yola çıktığında toplananlar gibi mutlu, coşku dolu kalabalıklar yok. Çiçekler, yollanan öpücükler, gürültülü alkışlar da. Gazetelerin ilan ettiği o kısa, hayat verici, keyifli savaş geride kalmış. Almanlar Fransa'yı işgal etmiş durumda, kış kapıda bekliyor, savaşın uzun süreceği ve sonuçlarının acı getireceği belli oldu... Kadınlar göz yaşlarını sildi. Herkes hüzünlü ve sessiz. İnsanlar ölüme mahkûm edilmiş bir grup adam geçit töreni yapıyormuş gibi şapkalarını çıkardı.[22]

Özellikle ağır kayıplar yaşayan ve nüfusun kısa süre içinde savaşın bir felaketten başka bir şey olmadığını fark ettiği Avusturya-Macaristan ve Rusya'da da insanların inançlarını yitirdiği görülüyordu. İhtilafı neşeyle karşılamış olan Sigmund Freud, 1914 sonunda "bunlar berbat zamanlar, maddi varlıklar kadar ruhu da sefalete sürükleyen bu savaş" diye yazmıştı.[23]

Rusya'da 1914 yazında, insanlar savaşa isteyerek ve görev bilinciyle gitmişti; ama Alman-Amerikalı bir tarihçinin abartılı bir şekilde adlandırdığı gibi "yurtsever sarhoşluk, bilhassa savaşın yükünün büyük bir bölümünü taşımak zorunda kalan halk kitleleri arasında pek de derin değildi ve uzun sürmeyecekti." Savaşın "imparatorluğun bu girdaba, hedeflerine dair hemen hiçbir şey bilmeden ve sempati duymadan fırlatılmış milyonlarca çaresiz yurttaşı için katlanılmaz bir yük olduğu" ortaya çıkmıştı. "İmparator Nikolay'ın halkından, soylu bir ülkü için değil, sadece imparatorları böyle talep ettiği için acı çekip ölmeleri istenmişti."[24]

Söylemeye gerek yok ki, en büyük hayal kırıklığını, doğrudan savaşın kurbanı olan, örneğin akrabalarının ya da arkadaşlarının öldürüldüğünü, rehin alındığını ya da tehcir edildiğini gören, evleri toplar tarafından yıkılan, yağmalanan ya da yakılan, memleketlerinden uzaklara kaçmak zorunda kalan vs. yurttaşlar yaşamıştı. Fakat -pek çok Alman'ın tercih ettiği gibi- kendi birliklerinin her tür zulmü yaptığını inkâr etmeleri mümkün olmadığında da hayal kırıklığına uğruyorlardı. Avusturyalılar ve Macarlar, askerlerinin Bosna ve imparatorluğun diğer bölgelerindeki Sırp azınlıkların maruz kaldığı çirkin suçların failleri olduklarını gayet iyi biliyorlardı. Yetkililerin direniş eylemlerini caydırma umuduyla erkek ve kadınlara verilen idam kararlarını yayımlamaları sayesinde herkes nelerin olup bittiğinden haberdardı. İmparator Franz-Joseph'in bazı uyrukları kuşkusuz Sırpların böylesine sert bir muameleyi hak ettiğini düşünseler de, "giderek artan sayıda kişi, gösterişli savaşçılarının sorumlu olduğu dehşet karşısında tiksintiyle irkiliyordu."[25]

1914'e giden yıllarda, hatta 1914 yazında bile Avrupa'nın her yerinde insanlar pek çok kişi tarafından beklenen ve hatta arzu edilen bir savaşa dair büyük yanılsamalara sahipti. Fakat savaş, rahatlama, kurtuluş, yeniden doğum ve ümit edilen bütün diğer iyi şeylerin yerine, daha önce hiç görülmemiş bir kan banyosuna ve eşine rastlanmamış bir sefalete yol açtı. Bu hayal kırıklığı İngiliz H.F. Constantine'in "The Use of War" isimli şiirine de yansımıştı:

> Savaşın karanlık bulutu ıstırap çeken dünyanın üzerine çöktüğünde
> İnsanlar, kendilerini ve diğerlerini avutmak için, bu şerden
> Hayır çıkacağını söylediler; sarf ettiği gayretle ve savaşın güçlükleri ve
> tehlikeleriyle asilleşmiş savaşan insanlığın
> daha yüksek bir düşünce ve eylem seviyesine erişeceğini.
> Fakat gerçekleşen bu mu oldu?[26]

Savaş beklenen hayırlı şeylerden hiçbirini getirmediği gibi, 1914 yazında düşünülmesi mümkün olmayan yenilgi ihtimali de dahil olmak üzere bir sürü kötü şeye yol açtı.

Gizlilik ve sansür sorunları çözemedi. Soğuk bir kötü haber sağanağı, savaşan tüm ülkelerde -muhtemelen İtilaf Devletleri'ne ait topraklarda biraz daha erken ve hızlı, İttifak Devletleri'nde ise biraz daha geç ve yavaş bir şekilde- genel nüfusun moralinin sarsıcı bir şekilde düşmesine neden oldu. Bu nedenle yetkililer yeni ve nitel olarak daha yüksek bir sansür ve propaganda düzeyine geçmenin bir zorunluluk olduğunu düşündüler. Savaşın büyük bir çile olduğu açıkça kabul edildi, ama başka bir seçenek yoktu, sonuna kadar sebat etmek ve dayanmak gerekiyordu ve yenilgilere rağmen nihai zafer kesindi.

Böylece hükümetlerin inisiyatifiyle, ama her tür özel örgütün ve kişinin, özellikle de basının hevesli işbirliğiyle kudretli bir propaganda makinesi bütün gücüyle çalışmaya başladı. Bu propagandanın bazı veçheleri dikkatimizi hak

eder. İlk olarak, bir ülkenin kendi birliklerinin ya da müttefiklerinin birliklerinin aldığı yenilgiler, bir sessizlik örtüsüyle kaplanıyor ya da daha da iyisi zaferlere dönüştürülüyordu. "Sivil cephe savaşın nasıl ilerlediğini asla tam olarak bilemiyordu," diye yazar Modris Eksteins. "Yenilgiler zafer olarak sunuldu doğru yanlışa, yanlış doğruya dönüştü. Olgusal gerçeklerden mahrum bırakılan halk doğal olarak içeriye döndü. Bazıları akıllara ziyan büyüklükteki söylenceler ortaya döküldü."[27]

Bu fenomenin tipik bir örneği 23-24 Ağustos 1914'te yaşanan Mons Muharebesi'nin görkemli bir söylenceye dönüşmesiydi. BEF'in karşı durulamazmış gibi gözüken Alman ilerleyişini, kayda değer bir kayıp verme pahasına kısa bir süre için durdurmayı başardığı bir çatışmaydı bu. İngiliz gazetelerinde bu çatışma, göklerden gönderilen bir şövalyenin, İngiltere'nin koruyucusu Aziz George'un mucizevi müdahalesiyle mümkün kılınan hakiki bir zafer olarak kutlandı. Bazı anlatılara göre Aziz George'a melekler, hatta Ortaçağ'daki Crécy ve Agnicourt savaşlarının gidişatını İngiltere lehine çeviren efsanevi okçuların hayaletleri eşlik etmişti.[28]

İkinci olarak, bu savaşın "bizim tarafımızdan" istenmediğine, düşman tarafından başlatıldığına ve Tanrı'nın kesinlikle bizim tarafımızda olduğuna halkı ikna etmek için elden gelen her şey yapıldı. İyi ile kötü, uygarlık ile barbarlık, bizim üstün ırkımızla onların aşağı ırkları arasında bir mücadele gerçekleşiyordu. Bu bir zafer ya da yok olma meselesiydi. Lloyd George gibi liderler savaşı bu bağlamda demokrasi ile diktatörlük arasında bir çarpışma olarak sunmaya başladılar.[29] Aslında yaşanan bunun tam tersiydi: Savaşı hâkim sınıflar istemiş ve bunun demokrasinin ilerleyişini durdurmasını beklemişlerdi.

Üçüncü olarak, "biz" onurlu bir şekilde, Ortaçağ şövalyeleri gibi savaşıyorduk, oysa düşman sadece kahramanca savaşmayı beceremekle kalmamış, savunmasız kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere barışçıl ve masum sivillere her türlü zulmü reva görmüştü. Biz bu barbarlığa son vermek için savaşıyorduk. Eğer bu hayırlı savaşı vermezsek, eğer bu korkunç savaşta zafer elde edemezsek, hepimiz böylesi iğrenç suçlara kurban gidecek ve sonunda yok olacaktık. Bu bağlamda, Almanların Belçika'da yaptığı gaddarlıklar, İtilaf, özellikle de İngiliz propagandasının değirmenine su taşımak açısından mükemmeldi. Almanlar, Belçika'yı (ve Kuzey Fransa'yı) işgal ettikleri sırada, gerçekten de her tür gaddarlığa baş vurmuşlardı. Fakat İngiliz basınında bu menfur olaylar büyük oranda abartıldı ve bütünüyle uydurma şeylerle, örneğin süngülerle kilise kapılarına çivilenen bebeklere dair hikâyelerle (ve çizimlerle) desteklendi. Öte yandan, Almanlar suçu, sözde "vahşi", "olgunlaşmamış" (*unreif*), iğrenç (*abscheulich*) bir ırk olan Belçikalılara, özellikle de evlerinden Alman askerlerine ateş ettikleri iddia edilen Belçikalı *francstireur*'lere ve savunmasız yaralı Alman askerlerinin gözlerini oyan, onları hadım eden ve eşyalarını gasp eden

Belçikalı kadınlara attılar: Böylesi bir alçaklık sert bir şekilde cezalandırılmayı hak etmiyor muydu?[30]

Propagandanın dördüncü teması, savaş hayırlı şeylere yol açmayı başaramamış olsa da elde edilecek zaferin bunu mutlaka başaracağına dair verilen bir güvenceden oluşuyordu. Nihai zaferin ardından her şey yoluna girecek ve ancak bu şanlı anda savaşın "tarihimizdeki en mutluluk verici olaylardan biri" olduğu ortaya çıkacaktı. Elbette bu esnada, herkesin biraz daha dişini sıkıp dayanması ve savaşın muzaffer sonuna ulaşmasına yardımcı olmak için elinden geleni yapması gerekiyordu.[31]

Savaş propagandası alanında en önde İngilizler geliyordu. Bu anlaşılabilir bir şeydi; çünkü Britanya halkı her zaman savaşa karşı daha eleştirel bir tutum sergilemişti ve pasifistler Manş'ın bu yakasında, Fransa, Almanya ya da Rusya'da olduklarından hem sayıca daha çok hem de daha etkiliydiler. İngiliz hükümeti kayda değer bir savaş karşıtı baskı altında, özel bir Savaş Propagandası Bürosu kurması gerektiğini düşündü. İşbirlikçi olarak ülkenin entelektüel, edebiyatçı ve gazeteci seçkinlerinin ileri gelen temsilcilerinden, Thomas Hardy, Arthur Conan Doyle, G.K. Chesterson ve H.G. Wells kalibresindeki kişileri topladı. Bu insanlara savaşı övme ve yeteri kadar bilgilendirilmediği varsayılan İngiliz kamuoyunda savaşa yönelik bir coşku uyandırma görevi verildi; bu, başka şeylerin yanı sıra, Almanların Belçika'daki zulümlerine ilişkin basın hikâyeleri yoluyla yapıldı. Öte yandan, her tür pasifizm ve yakın dostu sosyalizm ile dişe diş bir mücadele verildi. Pasifistleri "insan süprüntüleri" olarak mahkûm etmiş olan Rudyard Kipling gibi kişiler bu işi büyük bir şevkle yaptılar. Kipling doğal olarak Almanlara, ama aynı zamanda Yahudilere, İrlandalılara ve tembellikle suçladığı sendika liderlerine ve üyelerine karşı duyduğu nefreti kamuoyuna ilan etmişti.

Savaş yanlısı propaganda, aynı zamanda genel olarak İngiliz basını, özel olaraksa basın baronu Lord Northcliffe'e ait *Daily Mail* ve nihayet *The Times* gibi pek çok gazete tarafından da kütlesel bir şekilde üretilmişti. Bu gazetelerin "sınıflar ve kitleler", yani Britanya nüfusunun üst sınıfları arasında olduğu kadar alt sınıfları arasında da büyük bir etkisi bulunuyordu. Bir başka ünlü savaş propagandisti de daha önce bahsi geçen, aşırı milliyetçi dergi *John Bull*'un sahibi ve yayımcısı Horatio Bottomley idi. Bottomley, "Germhuns" –*germ* (mikrop) ve "Hun" terimlerinin çirkin ama etkili bir bileşimi– diye bahsettiği Almanları lanetlemiş ve Britanya ve Fransa'nın Alman sömürgelerini ele geçirebilmesi için bu ülkeyi "dünya haritasından silinmiş olarak görme" arzusunu dile getirmişti. Aynı zamanda zehirli gazeteci oklarını vatana ihanetle suçladığı, İşçi Partisi'nin savaşa karşı çıkan Keir Hardie ve Ramsay MacDonald gibi liderlerinin üzerine yağdırmıştı.[32]

Büyük Savaş seçkinler tarafından hazırlanmış bir projeydi. Seçkinler savaştan büyük avantajlar elde etmeyi beklemişti ve 1914 yazında bu ümitleri

gerçekleşecekmiş gibi gözükmüştü. Fakat henüz 1914 yazının sonunda ve aynı yılın sonbaharı boyunca, savaş coşkusu dalgasının hızla geri çekildiği ortaya çıktığında seçkinler endişelenmeye başladı. O halde, düşen moralleri saldırgan bir savaş propagandasıyla yeniden yükseltmek için elinden geleni yapanın yine seçkinler olması şaşırtıcı değildi. Savaş propagandası yukarıdan yönetildi, fakat öncelikle toplumun alt kesimlerini hedef almıştı. Seçkinlerin bakış açısından, savaş ancak bir zaferle sona ererse beklenen meyvelerini verecekti ve zafere ulaşmak için plebler gerekli bedenleri, savaşta ölecek askerleri sağlamak zorundaydı. ("Savaş zenginlerin hayrınadır," diye şarkı söylüyordu Alman askerleri, "fakat yoksullar cesetleri sağlamak zorundadır.")[33] Seçkinlerin savaştan beklediği en önemli avantajlardan biri, proleterlerin mevcut düzene dahil olması ve böylece -seçkinlerin bakış açısından- demokratikleşme, sosyalizm ve devrim tehdidinin bertaraf edilmesiydi. Eğer alt sınıflar -*classes dangereuses*- savaştan yüz çevirirse, her hâlükârda bu tehdit, potansiyel olarak yıkıcı sonuçlarıyla birlikte çok daha artacaktı.

Dolayısıyla sadece seçkinlerin basın ve diğer özel kanallar yoluyla savaş propagandasını yönetip finanse etmeleri değil, bu savaş yanlısı, pasifizm karşıtı propagandanın aynı zamanda demokrasi, sosyalizm ve sendika karşıtı olması da mantıklıydı. Britanya'da basın baronları bu alanda özellikle etkindi ve *British Workers' League* (Britanya İşçilerinin Birliği) gibi bazıları işçi örgütüymüş gibi gözüken belirli sayıda savaş yanlısı örgüt, Alfred Milner ve Waldorf Astor gibi kapitalistler tarafından kurulup cömertçe finanse edilmişti.

Her yerde, seçkinler halkın savaşa karşı yükselen kayıtsızlığı, kuşkuculuğu, sinizmi ve/veya kötümserliğiyle mücadele etmek için sistematik ve kitlesel bir propaganda yürüttüler. Fakat bu çabaların sonuçları genellikle belirsizdi. Bir yandan çok sayıda kentli önlerine konulanın büyük bir kısmına inanmıştı; örneğin Britanya'da pek çok kişi Mons Muharebesi sırasında görünen melek masalına bile inandırılabilmişti. Bu açıdan gözardı edilmemesi gereken bir etmen, kuşkusuz hüsnükuruntulardı. İnsanların iyi haber duymaya ihtiyaçları vardı ve pek çoğu çaresizce Mons'ta İngilizlerin Almanlara acı bir yenilgi tattırdığına, Rusların hızla Berlin'e doğru ilerlediğine, yüzbinlerce Kazak'ın İskoçya'da bir yerlere çıkarıldığına ve Fransa'da savaşmakta olan müttefiklerine yardım eli uzatmak üzere yolda olduklarına vs. inanmak istiyordu.[34]

Birçok propaganda bilgisinin en azından kısmen doğruluk payı içeriyor olması da işe yarıyordu. Belçika'daki Alman *Schrecklichkeit*'ı hakkında büyük oranda abartılmış hikâyelere inanılıyordu, çünkü Almanlar burada gerçekten de sadistçe hareket etmişlerdi. Dahası İngiliz kamuoyu Alman mezalimini *bekliyordu*, zira 1914'ten önceki yıllarda, Albion'un Prusyalılar tarafından çok miktarda masum kanı dökülerek istila edilmesi hakkında bir dizi kurgusal kitap yayımlanmıştı. O askerlerin bebekleri süngüleyebileceklerine ve insanların

ellerini kesebileceklerine de inanılıyordu, çünkü Britanya basınında Kongo'da Belçika Kralı II. Leopold adına hareket eden sömürge birlikleri tarafından benzer eylemlerde bulunduğuna dair -pek çoğu gerçekleri yansıtan- raporlar yayınlanmıştı.[35]

Öte yandan, Britanya'da ve diğer savaşan ülkelerde halkın büyük bir bölümü, hükümetten, basından, kiliselerden vs. kaynaklanan savaş propagandası seline kuşkuyla yaklaştı. Gazeteler ve mektuplar üzerinden zaman zaman gülünç bir hal alan propagandaya maruz kalan askerlerse eleştirel yaklaşmaya çok daha meyilliydi. Bu propagandanın büyük bir kısmı onları ikna etmeyi başaramıyordu ve askerler kurgusal zaferler, cephedeki adamların sözde mükemmel moralleri, onlara verilen lezzetli yiyecekler vb. konulardaki haberlere öfkeleniyorlardı. Askerler Fransızların deyişiyle bu tür bir "kafatası şişirme"den (*bourrage de crâne*) tiksiniyor ve yetkililere, -özellikle de bu tür propaganda malzemelerini icat eden, "sarı basın" adı verilen- gazetecilere ve aynı zamanda bu hikâyelere inanan pek çok sivile de küçümsemeyle bakıyorlardı. "Sonuna kadarcılık"tan (*jusqu'au-boutisme*), yani savaşın nedeni olan, sorgulanabilir hedeflere ulaşmak için verilen devasa kayıplara rağmen "sonuna kadar" savaşma çağrısından da nefret ediyorlardı.[36]

Savaşı bir "haçlı seferi" olarak yücelten ve coşkuyla karşılayan piskoposlar ve diğer din adamları da askerleri canlarından bezdirmişti. Sadece Fransa'da değil, pek çok başka ülkede de "sunakların dönüşü" asla yüzeysel ve belirsiz bir şey olmanın ötesine geçmemişti. Askerlerin ve sivillerin 1914 yazında çokça dua ettikleri ve sık sık kiliselere gittikleri doğruydu. Fakat bunda, askerler örneğinde baskı gibi dinî olmayan etmenler de rol oynamıştı. Alman askerlerine sık sık Katolik ya da Protestan ayinlerine katılmaları emredilirdi. Aynı şey Avusturya-Macaristanlılar ya da Ortodoks ayinlerine katılmaya zorlanmanın kural olduğu Ruslar için de geçerliydi. Teorik olarak ruhban karşıtı Fransız Cumhuriyeti'nin askerleri bile sık sık resmî ya da gayriresmî olarak, bazen askerî bandoların da müzikleriyle eşlik ettiği ve Barthas gibi askerler tarafından "saçma ve akıl dışı" olarak görülen dinî törenlere katılmaya zorlanırlardı.[37] Sıradan İngiliz askerleri genellikle pek de dindar değildi, subaylarına kıyasla çok daha az öyleydi,[38] fakat sık sık dinî törenlere ve kilise yürüyüşlerine katılmak zorunda bırakılırlardı. Dönemin popüler asker şarkılarından biri olan "When this Bloody (or Lousy) War is Over"ın (Bu Kör Olasıca [ya da Berbat] Savaş Bittiğinde) sözleri, askerlerin savaşla birlikte sona ermesini dört gözle beklediği şeylerden birinin de pazar günleri yapılan kilise yürüyüşleri olduğunu gösteriyordu.

Korku ve umut da rol oynuyordu. İman, "tahammül edilmez olana tahammül etmeyi" mümkün kılar diye belirten Fransız tarihçi Frédéric Rousseau, insanlar ölüm korkusuyla dua ediyorlardı ve "korku dinî adanmışlığın ya-

yılmasını sağladı" sonucuna varır. Bu bağlamda Alman Ordusu'nda askerlik yapan, dindarlığı çok sayıda başka askerinki gibi "savaşla yeniden canlanmış olan" Alsaslı Dominik (Dominique) Richert örneğinden söz eder. (Richert bize *Beste Gelegenheit zum Sterben: Meine Erlebnisse im Kriege 1914-1918*) ismiyle yayımlanan günlüğünü bırakmıştır.) İnsanın yaratıcısıyla buluşma ihtimalinin özellikle büyük olduğu taarruzların öncesinde, ayinlerin büyük kitleleri kendilerine çekiyor olması tesadüf değildi. Belki bir yaratıcı yoktu, ama asla bilemezdiniz. *Zafer Yolları*'nda bilinemezci bir askerin idam edilmeden önce papazın kendisini günah çıkarıp dua etmeye ikna etmesine izin vermesinin nedeni de buydu. Çok sayıda asker de eşlerini, annelerini ya da büyük annelerini memnun etmek için kiliseye gidiyordu. Başkalarıysa kiliseye gitmeyi kadınlarla kesişmek için bir fırsat olarak görüyordu. Ayrıca bir omuz örtüsü giymek, derin bir Hristiyan inancından çok batıl inançların göstergesiydi: Şans getirdiği sürece bir omuz örtüsü mü yoksa bir tavşan ayağı mı olduğu çok da fark etmiyordu.

Pek çok ordu mensubu dinî törenlere dinî saiklerle değil, insanın bir cemaate bağlılığını güçlendirmenin, silah arkadaşlarıyla dostluk ve dayanışmayı sağlamlaştırmanın bir yolu olduğu için katılıyordu. (Büyük Amerikalı sosyolog Robert K. Merton'un açıkladığı gibi, Hopi ulusu mensuplarının ünlü yağmur danslarını yapmalarının nedeni de yağmur yağdırmak değil, aynı kaygıydı.) Bir ayine katılmak dinî olmaktan ziyade psikolojik bir ihtiyacı tatmin ediyordu: Askerler mevcudiyetleriyle, bir cemaate, bir "ıstırap cemaatine" mensup olduklarını ilan ediyor ve bu mensubiyeti güçlendiriyorlardı.

Ünlü "sunaklara dönüş"ün geçici ve savaşın kısa sürede sona ermeyeceği anlaşılır anlaşılmaz buharlaşacak bir fenomen olduğu ortaya çıktı. Çok kısa bir süre içinde bir karşı akım gelişti ve 1914 yazında siviller arasında olduğu kadar askerler arasında da dinî iştiyak sönümlenmeye başlamıştı bile. Savaşın ilk günlerinde muhtemelen son derece parlak bir şekilde yanan "yurtsever coşkunun" alevlerinin de aynı dönemde sönmesi bir tesadüf değildi. Daha önceleri son derece coşkulu olan, ama baharın gelmesiyle birlikte çoktan hayal kırıklığına uğrayan Fransız Ordusu'ndaki papazlar, "Fransız halkının büyük bir çoğunluğunun dinî kayıtsızlığından" yakınmaya başladılar.[39]

En azından teorik olarak inanmış birer Anglikan olan İngiliz askerlerinin, kuşkusuz Alman, Rus ve Fransız emsallerinden daha az dindar oldukları görülmüştü. Fakat onlar da 1914 Ağustosunda, piskoposlarının tatlı dilleriyle baştan çıkarılmıştı ve aynı yılın sonbaharında Anglikan yetkililere karşı giderek daha fazla hayal kırıklığı ve öfke duymaya başladılar. Anglikan din adamları boş yere Tanrı'nın hikmetinden sual olunmayacağını, insanın sabırla ıstırap çekmesi ve sonunda adaletin tecellisine karar vermesini beklemesi gerektiğini açıklamaya çalıştılar. Rahipler, on sekizinci yüzyıl şairi William Cowper'a ait, "God Moves in a Mysterious Way" (Tanrı Gizemli bir Şekilde Hareket Eder)

isimli bir ilahiyi yaygınlaştırarak bu mesajı teselliye ihtiyaç duyanlara iletmeye çalıştılar:

> Hızla olgunlaşacak onun amacı,
> Saat saat gözler önüne serilerek;
> Tomurcuğun tadı belki de acı,
> Ama çiçeğinki tatlı gelecek.[40]

Fakat bu tür yanıtlar İngiliz askerler arasında sinizmin yayılmasını engelleyemedi. Gazeteci Charles Edward Montague durumu şöyle tasvir ediyordu:

> Savaşın ilk haftalarında, cemaatin büyük bir kısmı rahiplerin ve üstatların [savaş hakkında] söylediklerine çok kolayca inanmıştı. ... Daha sonra, rahiplerin ve üstatların bütünüyle sahtekâr oldukları dışında pek de bir şeye inanmadılar.[41]

1914 sonbaharında, Harold Begbie'nin "War Exalts" (Savaş Yüceltir) başlıklı şiiri, kilisenin verdiği ve çok sayıda piskoposun inananlara güvence vermeye çalıştığı, savaşın insanlığı arındıracak bir tür haçlı seferi anlamına geldiğine ilişkin mesaja dair özellikle sert bir yorumda bulunuyordu:

> Savaş yüceltir, temizler, insanı çıkarır düştüğü çamurdan!
> Sor Tanrı'ya ne düşündüğünü şu konuda: süngü ve damlayan kan.
>
> Savaş nasıl da utandırır korkakları, sınar en yiğitleri!
> Göster Tanrı'ya kendi imgesinin şarapnellerle pestile çevrildiğini.
>
> Yok edene kadar savaş Tiranlarla, vahşiler ehlileşene kadar öldür!
> Sonra git ellerindeki kanı yıka; çıkıp çocuğunun karşısına onu güldür.[42]

Savaş pek çok askerin Tanrı'nın kendi yarattığı insanları ve birbirlerine yaptıklarını umursamadığı sonucuna varmasına neden oldu. Ünlü İngiliz besteci ve şair Ivor Gurney, "The Target" (Hedef) isimli şiirindeki meşhur bir mısrada kısa ve öz bir şekilde şöyle demişti: "Tanrı hiçbir şekilde aldırış etmez/Bu gerçekten de kanlı bir keşmekeştir." Bazıları da Tanrı'nın olmadığı sonucuna varmıştı; örneğin feminist ve pasifist yazar Vera Brittain, "1914 Ağustosu" başlıklı şiirinde, 1914 öncesine ait savaşın insanları yeniden Tanrı'ya yakınlaştıracağı fikrini ima ederek şöyle diyordu:

> Tanrı dedi ki, "unuttu insanlar Beni!
> Uyuyan ruhlar yeniden uyanacak,
> Görmeyi öğrenecek açıp kör gözlerin."
>
> Mademki kefaret hep acıyla gelirdi,
> Islah değneğiyle vurdu dünyaya,
> Yıkımın o korkunç hükümdarlığını getirdi:
>
> Ama Onun yalnızlığının kol gezdiği her yerde
> Istırap içinde yüzen insanlar
> Umarsızca bağırdı, 'Tanrı yok" diye.[43]

Savaş propagandası pek çok açıdan murat edilenin tersi bir sonuç doğurdu. Askerlerin çoğunluğu ve sivillerin büyük bir kısmı yetkililerin ve basının kendilerine anlattıkları her şeyi kuşkuyla karşılamaya başladılar. Böylece sadece yalanlara, abartılara ve çarpıtmalara değil, doğru bilgilere inanmayı da reddettiler. Bilginin "piyasaya sürüldüğü barok dil ve sahte dinsellik de" olumsuz bir etkiye sahipti. Halk aptal yerine konulup aldatıldığını hissediyordu ve gücenmişti. "Dinleyicilerden kandırıldıklarını düşünen bazıları arasında kalıcı bir tepki oluştu," diye yazar Max Hastings İngiliz halkı için. Savaşı, hedeflerini, askerî ve siyasi yetkililer tarafından yürütülme biçimini ve hatta müttefik ülkeleri eleştiren savaş karşıtı sesler böylece giderek daha fazla duyulmaya başladı. Örneğin 1914 Ekiminde, İngiliz dergisi *New Statesman* kamuoyunun otokratik Rusya ile ittifak ilişkisine giderek artan bir husumet sergilediğini bildiriyordu; aynı zamanda "savaşın toplumsal reformları engellemek için gerici güçler tarafından kasıtlı olarak çıkarıldığına ... dair fikirlerden" de söz ediliyordu ki, bu kuşkusuz önemli bir doğruluk payı içeriyordu. İngiliz seçkinler kamuoyunun ülkenin savaşa girmesine dair gösterilen resmî gerekçeye, yani "küçük cesur Belçika'yı" müdafaa etmeye pek de itibar etmemesi karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdi. Kabine üyelerinden biri olan Lloyd George, yeni gerekçeler yaratmanın gerektiğini görmüş ve savaşın militarizme karşı bir haçlı seferi olduğunu ileri sürmüştü.

Savaşın tarafı olan bütün ülkelerde halk kitlelerinin hatırı sayılır ve giderek artan bir bölümü, Gabriel Kolko'nın deyişiyle daha da "radikalleşiyor" ve hem daha az safça hem de bu savaşı istemiş olduğu anlaşılan seçkinlere karşı daha saygısızca davranıyordu. "Savaşın hayli başlarında [Britanya'da] giderek daha belirgin bir hal alan bir eğilimin, yani eskiden bundan yararlanan kişilerin canını sıkacak şekilde, toplumsal itaatte bir azalmanın işaretleri vardı," diye belirtir Max Hastings.[44] Kaba savaş propagandasının pasifizme karşı bir panzehir olarak işe yaraması gerekiyordu, ama bu açıdan Almanya örneğinde olduğu gibi işlevsiz de olabilirdi. 1914 yazında, pasifistler bu ülkede Britanya'daki görece kalabalık ve gürültücü muadillerine kıyasla daha sessiz kalmışlardı ve yetkililerin kendilerine anlattıklarına, yani Almanya için savaşın tamamen savunma amaçlı olacağına inanmışlardı. Fakat 1914 sonbaharında, aristokrat ve özellikle de sınai seçkinlerin büyük ölçekli bir yayılma için planlar yaptıkları bilinir hale gelince, pasifizm kafasını kaldırdı. Propagandanın açığa çıkmasını engellemeyi başaramadığı bu fetih savaşı ve anlamsız katliama son verme talebi giderek daha fazla duyulur oldu. *Bund neues Vaterland* ya da "Yeni Bir Anayurt İçin Birlik" ismiyle resmî bir pasifist lobi kuruldu. Ren Nehri'nin diğer yakasında pasifizm demokrasi ve sosyalizmle ilişkilendiriliyor ve barış arzusu hem parlamenter demokrasi hem de daha radikal bir demokratikleşme için reform talepleriyle, bir başka deyişle Alman seçkinlerinin savaş yoluyla ortadan

kaldırmayı ümit ettikleri türde siyasi ve toplumsal değişim istekleriyle kol kola gidiyordu. Burjuva pasifistleri Bernstein gibi reformist sosyal-demokrat liderlerle işbirliği yapmaya başladıklarında akıllarında bu tür reformlar vardı. Bu, seçkinleri, özellikle de bütün pasifist yayınları şiddetli bir şekilde sansüre tâbi tutan askerî yetkilileri harekete geçirdi.[45]

Bu esnada, *Burgfrieden*'in görkemli kalesi çatırdamaya başlıyordu. SPD içinde, Ağustos ayında gönülsüz bir şekilde savaş kredileri lehine oy vermiş olan "Rosa [Luxemburg] Grubu"ndan radikaller, giderek daha dik başlı ve parti disiplinine uymaya isteksiz bir tutum takındılar. Feminist Clara Zetkin de bu gruptandı; 1914 Kasımında, bütün sosyalist kadınları savaşa karşı barış için ayağa kalkmaya çağırdı. (Zetkin 1915 Martında, tarafsız İsviçre'nin başkenti Bern'de sosyalist kadınların katılacağı bir uluslararası konferans düzenleyecekti.) 2 Aralık 1914'te Reichstag ikinci kez savaş kredilerini onaylamak zorunda kaldı ve bu kez Liebknecht karşı oy kullandı. Oylamayı "savaşın emperyalist bir savaş ... hızla büyüyen işçi hareketinin moralini bozmaya ve onu yok etmeye yönelik bir gayret" olduğunu açıklamak için fırsat bildi. 1914 sonunda, Rosa Luxemburg, Clara Zetkin ve diğer sosyal demokratlarla birlikte, Spartakist Birliği'ni (*Spartakusbund*) kurdu ve "gerçek düşmanın ülke içinde bulunabileceği"ni yazan risaleler olan "Spartaküs Mektupları"nı yayımlamaya başladı. Bu nedenle, parlamenter dokunulmazlığına rağmen Liebknecht tutuklanacak ve doğu cephesine gönderilecekti. Savaşmayı reddetti ve ölüleri gömmek de dahil olmak üzere her tür ağır işte zorla çalıştırıldı. Zayıf sağlığı nedeniyle 1915 sonbaharında serbest bırakıldı, ancak 1916'da yeniden tutuklanacak ve bu kez "vatana ihanet" suçundan hüküm giyerek hapse yollanacaktı.[46]

On Beşinci Bölüm

DOSTLAR VE DÜŞMANLAR

Bütün ordularda üst sınıfın temsilcileri olan subaylarla, neredeyse tamamen proleterlerin ve alt tabakaların arasından gelen astları arasında katı bir ayrımcılık hüküm sürmektedir. Subayların büyük çoğunluğu basit erleri hakir görmekte ve buna göre muamele etmektedir. Öte yandan, erler de düşman olarak gördükleri subaylardan nefret ederler. Bununla birlikte resmî "düşman", askerlerin pek çoğu tarafından hakiki bir düşman olarak telakki edilmemektedir. Bu İtilaf ve Alman askerleri arasındaki, 1914 Aralığında gerçekleşen "Noel ateşkesi"nin sadece en çarpıcı örneği olduğu buluşma ve kardeşleşmelerde görülebilir...

Genellikle savaşı, kendimizin ve müttefiklerimizin bir tarafta, düşmanlarımızınsa diğer tarafta yer aldığı "siyah-beyaz" bir mesele olarak görürüz. Büyük Savaş kuşkusuz bu kalıba uyarmış gibi gözükür. Bir cephe hattı bizi ve müttefiklerimizi, yani "iyi adamları" diğer taraftaki "kötü adamlardan", çoğunlukla Almanlardan ama aynı zamanda Avusturya-Macaristanlılardan ve Türklerden, yani haklarında pek az şey bildiğimiz insanlardan açık bir şekilde ayırıyordu. *Zafer Yolları* filminde, batı cephesinde bir yerde, Fransız birliklerinin gözünden bir kesit yer alır. İzleyiciler olarak kendiliğinden bir şekilde bu *poilu*'lerle kendimizi özdeşleştiririz; onlar bizim dostlarımızdır. Filmde kötü adamlar da çıkar karşımıza, ama bunlar Alman değildir; bütün film boyunca tek bir *Boche* bile görülmez. Filmin ancak en sonunda sahnede bir Alman boy gösterir, ama o da genç bir kadındır ve onun düşman olduğunu gösteren hiçbir emare yoktur.[1] Yine de filmde kuşkusuz kötü adamlar, bir başka deyişle düşmanlar da vardır. Bunlar yüksek rütbeli Fransız subaylar, anlamsız bir taarruz harekâtıyla çok sayıda *poilu*'yü ölüme gönderen ve sonrasında aralarından dördü korkaklık iddiasıyla vurulan generallerdir.

1914 Ağustosunda savaşa giden askerler kısa süre içinde gerçek düşmanlarının kim olduğunu öğrendiler. Kubrick'in filminin de düşündürdüğü gibi, bunlar Almanlar, Ruslar, Fransızlar, İngilizler ya da kime saldırmaları emrediliyorsa onlar değil, kendi üstleri, özellikle de kendi subayları, generalleri ve yüksek komuta kademesi mensuplarıydı. Askerlerin büyük çoğunluğu resmî düşmanı görmek ya da duymak için pek fazla fırsata sahip olmamıştı; fakat kendi subaylarıyla doğrudan temas halindeydiler ve genellikle bu son derece nahoş bir

tecrübe oluyordu. Erler askere alınır alınmaz subayların büyük bir kısmının kendilerini küçük gördüğünü ve buna göre muamele ettiğini keşfediyorlardı ki, bu ekseriyetle kötü muamele anlamına geliyordu. Elbette bu sadece esasen aristokrat subaylardan ve er olarak yoksul ve cahil köylü kitlelerinden oluşan Rus Ordusu için geçerli değildi. Bu orduda, subaylar astları karşısında duydukları küçümsemeyi gizlemeye tenezzül bile etmezlerdi; "adamlarına serflerin arasındaki taşra beyleri gibi davranırlardı" ve sık sık onları Kazaklara kamçılatırlardı. Britanya Ordusu'nda da işler pek farklı değildi. Ülkenin seçkinlerinin subay olarak hizmet eden -başbakanın oğlu Cyril Asquith gibi- temsilcileri, savaştan küçümseyici bir dille "kaba saba adamlarla birlikte barbarlarla savaşmak" şeklinde söz ederlerdi. Adamları tarafından "Buffalo Bill" takma adıyla anılan bir İngiliz subayı tipik bir örnekmiş gibi gözükür; savaşın ardından bir asker bu adam hakkında, "bütün askerlere aynı şekilde davranıyordu -pisliklermiş gibi" diye yazmıştı. Savaş sırasında er olarak görev yapan, cephedeki hayatla ilgili güzel şiirler kaleme alan ve 1918'de ölen İngiliz şair Isaac Rosenberg, bir tanıdığına, "ordunun dünyadaki en iğrenç icat olduğunu" ve "ordudaki bir er dışında kimsenin köle olmanın ne demek olduğunu bilemeyeceğini" yazmıştı. Fransız askerleri de benzer şekilde zaman zaman içinde bulundukları durumu bir tür kölelikle kıyaslıyorlardı. Alman subaylar için, astlarıyla sosyalleşmek katı bir şekilde yasaklanmıştı (*verboten*), zira yüksek komuta kademesi tanışıklık kurmanın üst rütbelilerin otoritesini zayıflatacağını düşünüyordu. Her hâlükârda, subayların birçoğu sıradan askerleri *Untermenschen* (aşağı insan) olarak görüyor ve onlara istedikleri şekilde kötü muamelede bulunabiliyordu. Belçika'daki Amerikalı bir savaş muhabiri, bir Alman subayının kendisini yeterince hızlı selamlamayan nöbetçinin yüzüne vurmak için binici kırbacını kullandığına tanıklık etmişti. Sonuç olarak, subay "kastına" yönelik nefret Alman askerleri arasında yaygındı. Savaşın ardından Kurt Tucholsky askerlerin kendilerini ölmeye ve öldürmeye zorlayan, göğüsleri madalyalarla kaplı üstlerine karşı besledikleri "muazzam öfke"yi tasvir etmişti.[2] "Hiçbir yerde," diye yazar Gabriel Kolko, "soylu ve eğitimli subayların altlarındakilerle sorunsuz bir şekilde bir arada yaşamaları" ve onlara barış döneminde olduğundan daha büyük bir saygı göstermeleri mümkün değildi; bu yüzden sık sık "onur kırıcı olaylar" vuku buluyordu. Savaş başladığında, bütün ordularda yüksek toplumsal kökenlerden gelen beyefendiler olan subaylarla esasen köylülerden, işçilerden ve küçük burjuvalardan oluşan erler arasında katı bir ayrımcılık mevcuttu. Fransız tarihçi Frédéric Rousseau, "astsubaylar da dahil olmak üzere sıradan askerlerle subaylar arasında bir açı"nın ortaya çıktığını yazar.[3]

Üstleri konforlu bir şekilde birinci ve ikinci sınıf kompartımanlara kurulurken, askerlerin "hayvan vagonlarına" doldurulduğu trenler Londra, Paris ve Berlin'i terk ettiğinde işler zaten kötü başlamıştı. Bir tanık İngiliz birliklerinin

trenle Londra'nın Victoria İstasyonundan Fransa'ya doğru taşınmasını şöyle tasvir etmişti:

> Giden yolcu platformlarında yan yana duran altı [tren] vardı. Bunlardan beşine sırtlarında şişkin çantalarıyla kötü aydınlatılmış kompartımanlarda bir kenara beş kişi sığacak şekilde oturan askerlerden oluşan büyük bir kalabalık istiflenmişti ... İyi aydınlatılmış altıncı trenle keskin bir tezat oluşturuyordu: iki yemek vagonu vardı ve bütün vagonlar birinci sınıftı. Yaltaklanan uşaklar ... kırmızı şapkalı ve kırmızı kayışlı subayları kendilerine ayrılmış koltuklara götürüyordu. Saat neredeyse 6.30'du ve yemek vagonlarındaki garsonlar içki siparişlerini almaya başlamıştı bile. ... Bu ayrıcalık gösterisi askerlerin içine oturacak ... ve sonraki yarım asır boyunca ulusal bellekte yaşayacaktı.[4]

Manş'ın diğer yakasında da işler aynı minvalde devam ediyordu. Étaples gibi Manş limanlarından cepheye yapılan tren yolculuğu sırasında, subaylar konforun, hatta lüksün tadını çıkarıyordu. "Any Soldier To His Son" (Herhangi Bir Askerden Oğluna) başlıklı şiirinde, şair George Willis kendisi gibi basit bir asker için işlerin nasıl yürüdüğünü şöyle tasvir etmişti:

> Askerlerin Etaps'dan [yani Étaples'ten] Cephe'ye günler ve geceler boyunca sığır vagonlarında domuz sürüleri gibi istiflenmiş şekilde yolculuk ettikleri gibi yolculuk etmeyi öğrendim.[5]

Savaş elbette bir klas meselesi olarak kendini göstermiyordu, ama en başından itibaren kesinlikle bir sınıf meselesi, sınıf ayrımlarının sergilenmesi, İngiliz sınıf sisteminin bir ilanıydı.* Çoğunlukla eşitlikçiliğe eğilimli Avustralyalı askerler, 1914 Kasımında kendilerini savaşın kırıp geçirdiği Avrupa'ya götüren gemilere bindiklerinde, İngiliz sınıf sisteminin tadına bakmışlardı. Subaylar gemide, aralarından birinin "kelimenin tam anlamıyla lüks içinde" olduğunu kabul ettiği bir yaşamın keyfini sürüyor; özel olanaklarla donatılmış birinci sınıf kabinlerde kalıyor, "en iyi Melbourne otelinde yenebileceğinden daha iyi" yemekler yiyor ve orkestra müziği dinliyorlardı. Fakat erler güvertede uyuyordu. Kraliyet Donanması subayları gerçekten de beyefendilerin hak ettiğine inanılan "hatırı sayılır bir konfor"un tadını çıkarıyordu. Sıradan denizcilere gelince, ancak karınlarını doyuracak kadar yemek alıyorlardı, ama pek çok gemide "koşullar neredeyse Nelson dönemindeki kadar çetindi."[6]

Savaş seçkinlere, proleterlere kimin patron olduğunu gösterme, üstlerine saygı ve kör bir itaat gibi biraz görgü öğretme ve onları biraz –yoksa çok mu?– cezalandırma fırsatı sunmuştu, çünkü savaştan önceki çalkantılı yıllarda toplumsal "üstlerine" karşı saygı göstermemişlerdi. Gerçekten de 1914 yazında savaşa giden bütün ordularda, seçkinlerin temsilcileri olan subaylar astlarını mümkün olduğunca çok taciz etmeyi ve aşağılamayı alışkanlık edinmişlerdi. Bu muame-

---

* Yazar burada, hem sınıf hem de klas, kalite anlamlarına gelen *class* sözcüğüyle bir söz oyunu yapmaktadır. *-çev.*

leye Almanlar *schickanieren* adını veriyorlardı ki sonunda bu İngilizcede "*chickenshit*" karşılığını bulacaktı. Hemen her yerde astlar, "kibirli üstlerinin bitmek bilmeyen suiistimallerine" ve "sık sık aşağılamalarına" maruz kalmak zorundaydılar.[7] Tommy'ler subayların kendini beğenmiş tavırlarından ve kendilerine sürekli olarak dayatılan genellikle saçma "kurallardan ve acımasız rutinlerden", tabi tutuldukları demir disiplinden ve subayların keyiflerine göre durmaksızın verdikleri yürüyüş ve talim yapma emirlerinden şikâyet ediyorlardı.

Subaylarını Fransızların subaylarından "daha kibirli ve baskıcı" bulan İngilizler haksız sayılmazdı. "Cumhuriyetçi" Fransız Ordusu'nda, subaylar gerçekten de bir şekilde daha ihtiyatlı olmak ve askerlere biraz daha fazla saygı göstermek zorundaydı. Öte yandan, Fransız askerleri kendilerini subaylarıyla "eşit" görmeye daha meyyaldi. İngiliz bakış açısından, Fransızlar bir "iptilaya", bir eşitlik "hırsına" kapılmıştı. En proleter kökenli Fransız askerler bile üstlerinden bir miktar saygı görmeyi bekliyordu. Bu 1789 Büyük Fransız Devrimi'nin –ve 1830, 1848 ve 1871 devrimlerinin– kızı olan Fransa'nın hâlâ büyük oranda "feodal" olan Britanya krallığından daha eşitlikçi ve demokratik olmasının sonucuydu. Yine de Fransız tarafında da subaylar ve sıradan askerler, mesela düşünme ve konuşma biçimleri açısından iki farklı dünyada yaşıyorlardı. Sıradan askerler "hayvan vagonları"nda (*wagons à bestiaux*) seyahat ederken, Fransız subayları da cepheye, birinci sınıf kompartımanlara kuruldukları trenlerle gitmişlerdi. Yine Fransız subayları da astlarına sık sık tepeden bakıyordu ve onları suiistimal etmeye her zaman hazırdılar. Hatta filozof ve pasifist gazeteci Alain (Émile Chartier) "sıradan bir asker ile bir yüzbaşı arasında bir serfle bir lord arasında olduğundan daha büyük bir uçurum vardı" diye düşünmüştü.[8] Er Barthas da benzer şekilde günlüğünde düzenli olarak üstlerinin kendilerine reva gördüğü her türlü kötü muameleden şikâyet ediyordu. En otoriter güçler olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın ordularına gelince, sıradan askerler en ufak bir kabahatlerinde sık sık aşağılanıyor ve kötü muameleye, hatta fizikî cezalara maruz kalıyorlardı.

Nelerin olup bittiğine ve generallerin ne planladığına dair subaylarından pek bir bilgi alamamak askerleri çok rahatsız ediyordu. Fransa'nın kuzeyindeki geri çekilme sırasında, Saint-Quentin kasabası yakınlarında, İngiliz bir çavuş "hiçbir bilgi bulunmadığı için bütün erat keyifsiz," bu yüzden "öyle görünüyor ki körlemesine geri püskürtülüyoruz," diye şikâyet etmişti. Bir Fransız *poilu*, 1914 Ağustosunda aynı günlerde günlüğüne "hiçbir şey bilmiyoruz," diye yazmıştı. "Hiç mektup alamıyoruz ve gazete görmüyoruz... aptalca, sessizce, savaş tanrısının köleleri gibi" yürüyoruz.[9]

Fransız askerlerinin genel olarak "sistematik bir biçimde yüksek komuta kademesi tarafından içinde tutuldukları cehalet"ten son derece şikâyetçi oldukları söylenir. Fransız Ordusu'nda bir tür "bilgi ambargosu" vardı ve ordu

bir "sessizlik kültürü"yle örtülmüştü. Askerlerin genellikle nerede olduklarına, nereye ilerlediklerine ya da gayretlerinin başarıyla taçlanıp taçlanmayacağına dair hiçbir fikrileri olmazdı; hiçbir şey bilmez, hiçbir şey anlayamazlardı. "Onlara kör bir itaat dayatılmış" olması, pek çok gerilime neden oluyor ve "çılgın söylentilerin" yanı sıra "bir güvensizlik hissi" doğuruyordu. Askerler "suiistimal edildiklerini, baskı altında tutulduklarını ve aldatıldıklarını" düşünüyor ve bu durumdan nefret ediyorlardı. Fakat bu, üstlerinin savaşı fırsat bilerek onlara savaştan önce yapamadıkları şekilde efendilik taslamalarının bir parçasıydı. "Bilginin efendileri *tout court* efendilerdi." Bunu yazan tarihçi Frédéric Rousseau, şu tespiti de ekler:

> Askerleri kendi birliklerinin dışındaki dünya hakkında herhangi bir şey bilmekten alıkoyan sessizlik hapishanesi, onları aşağı varlıklara, olgunlaşmamış yetişkinlere, çocuksu insanlara dönüştürür; çocuklar gibi onlara da en ufak bir sorumluluk verilmez, bilinmeyen yerlere götürülür ve nerede, nasıl, neden vs. olduğuna dair hiçbir fikirleri yoktur... Birer çocuk, devasa bir koyun sürüsü haline gelirler. Yabani hayvanlara çevrilirler.[10]

Alman askerleri de subayları tarafından pek az bilgilendirildikleri için öfkeliydiler, tabii eğer bilgilendiriliyorlarsa. "Bilgi güçtü" ve dolayısıyla bilmemek güçsüzlük anlamına geliyordu.[11]

Seçkinler açık bir biçimde plebler karşısındaki üstünlüklerini göstermek ve onlara –aralarında, özellikle Marx'tan ilham alan sosyalistlerin yapmayı öğrendikleri gibi– zor sorular sormamayı ya da çok fazla şey bilmemeyi öğretmek için savaşın sunduğu fırsattan yararlanmak istiyorlardı. Proleterlerin savaştan önce bu denli eleştirel ve isyankâr olmalarının nedeni, sosyalizmin etkisi altında çok fazla şey öğrenmeleri değil miydi? Öte yandan, köylüler ve genel olarak yoksullar, büyük oranda kilisenin çabaları sayesinde cehalet içinde tutuldukları için *ancien régime*'in "eski güzel günlerinde" o kadar uysal değil miydiler? Sıradan askerler ne kadar az şey bilirse o kadar iyiydi ve 1914'te üniforma giymiş proleterlerin körü körüne ve sessizce itaat etmesi bekleniyordu. Bilgiye ihtiyaçları yoktu; üstleri ne yaptıklarını biliyorlardı ve herhangi bir açıklamada bulunmaları gerekmiyordu. Şimdi savaş zamanıydı ve mottosu da "itaat et ve çeneni kapa!" idi.

Birçok tarihçi bu açıdan savaşın gerçekten de planlandığı gibi gittiğine ve sadece askerlerin değil, sivillerin de eleştirel düşünmeyi ve yukarıdan aşağı gelen emir ve bilgileri sorgulamayı bırakmalarına neden olduğuna inanır. Savaş, siyasi ve askerî yetkililer bilgiyi sansürledikçe, gizledikçe ya da manipüle ettikçe ve yarı doğrularla birlikte açık yalanlar yaydıkça, muhtemelen çoğu insanı her şeye daha kolay inanan ve itaatkâr birer *tebaaya* dönüştürdü. Bir tür totaliter kontrol, *avant la lettre* [henüz adı konmamış] Orwellci bir 1984 halini aldı. Kanadalı tarihçi Modris Eksteins, "askerler bir bütün olarak savaşın tutarlı bir

resmini oluşturmakta zorluk çektiler. Pek çoğu savaşı kör adamlarmış gibi geçirdi," diye yazarken pek de haksız sayılmaz. Fakat Eksteins "askerler soru sormayı bıraktı, yorum yapmaktan vazgeçti" ve "önceki coşkuları yerini tevekkül ve stoacılığa bıraktı," diye eklerken yanılmaktadır.[12] Birazdan, savaşan hiçbir ülkede askerlerin kayıtsız ve edilgen kalmadığını göreceğiz. Bilakis, giderek daha huysuz, hoşnutsuz, eleştirel ve sonunda isyankâr bir hale geldiler. Hatta nihayetinde, 1917'ye gelindiğinde, içlerinden hiç de azımsanamayacak bir bölümü hakiki devrimcilere dönüşecekti.

Sıradan erler trenden indiklerinde uzun mesafeleri yürüyerek kat etmek zorundaydı, bu yüzden de genellikle gerçek savaş başladığında tamamen tükenmiş oluyorlardı. Fakat subaylar at üstünde gidiyor ya da askerlik hizmetlerini bu şekilde yapmalarına izin verilen zengin gençlerin getirdiği ve kullandığı arabalarla taşınıyorlardı.[13] Bu elbette diğer askerleri rahatsız ediyordu, özellikle de yaralı askerler bile ilgilenilmeden önce kilometrelerce yürümek zorundayken subaylar arabalarla bir yerden bir yere götürüldüklerinde.[14] İngilizler bir yürüyüş sırasında mola verdiklerinde, subaylar ayrı bir yerde, genellikle yolun sol tarafında dinlenir, askerlerse sağ tarafta toplanırdı. İngiliz subaylar aynı zamanda, bazen "Kraliçe'nin İngilizcesi" ya da "Oxford İngilizcesi" denilen, astlarının kullandığı Londra "Cockney"inden ya da Shakespeare'in dilinin daha az ince ve itibarlı bir varyantından çok farklı bir İngilizce konuşurlardı.

Diğer ordularda da subaylarla askerleri birbirinden ayıran bir dil uçurumu vardı. Ülkenin güneyinden, Midi'den gelen ve Occitan dili konuşan çok sayıda Fransız *poilu*, kuzeyli subaylar tarafından neredeyse hiçbir biçimde anlaşılmıyorlardı. Belçika Ordusu'nda subaylar genellikle Fransızca konuşurken, sıradan askerlerin (*piottes*) büyük bir çoğunluğu, Flamandı. (Fakat askerlerin kendilerine verilen emirleri anlamadığı ve bu yüzden çok sayıda askerin öldüğü doğru değildi. Belçika tarafında bile, askerleri üstlerinden ayıran en başta "toplumsal fay hattı"ydı; bütünüyle Belçika'ya özgü koşullar yüzünden Flandre'de bile üst sınıflar ekseriyetle Fransızca konuşurdu.)[15] Çek, Slovak, Leh ve diğer askerlerin, subayların büyük bir çoğunluğunun konuştuğu Almancanın tek bir kelimesini bile anlamadıkları Tuna Monarşisi daha büyük bir sorundan mustaripti. (Subayların yüzde 75'inden fazlası Almandı ve bu Habsburg İmparatorluğu'nun toplam nüfusu içindeki Alman oranının üç katına denk düşüyordu.) Benzer şekilde sömürge birliklerindeki Senegallilerden, Faslılardan, Hintlilerden vs. oluşan askerler, genellikle Fransız ya da İngiliz üstlerinin konuştuklarından tek kelime bile anlamıyorlardı. Subaylarla "diğer erat" arasındaki mesafe, dilsel veya etnik olabilir ya da bu ikisinin bileşiminden kaynaklanabilirdi. İngiliz Ordusu'ndaki İrlanda birliklerinde, erler neredeyse istisnasız olarak İrlanda dili (veya Gaelic İrlandacası) ya da Hibernian İngilizcesi, yani kuvvetli bir İrlanda aksanıyla İngilizce konuşan, alt tabakalara mensup kişilerdi; fakat subaylar ne-

redeyse tamamen, sözde aşağı "Kelt" astlarını küçümseyen ırkçı İngiliz *beyefendilerden* oluşuyordu.

Avrupa'nın seçkinleri savaşın kendilerine büyük bir üstünlük sağlamak üzere, proleterleri, etnik-dilsel azınlıkları, hatta sömürgelerdeki tebaalarını –ve sinir bozucu süfrajelerle diğer feministleri– kurulu siyasi ve sosyoekonomik düzene *dahil edeceğini* ümit etmiş ve hatta kendilerinden emin bir şekilde bunu beklemişlerdi. Savaşın başlamasının hemen ardından, 1914 Ağustosunda, bu çekici senaryo gerçekleşecekmiş gibi gözükmüştü. Fakat üniforma içindeki plebyen, etnik ve kolonyal tebaanın, seçkinlerin ordudaki temsilcileri olan generallerden ve diğer subaylardan gördükleri onur kırıcı muamele kısa süre içinde tam tersi bir etki yarattı ve alt tabakalardan gelenleri ve yabancıları *dışarıya itti*, bir başka deyişle onların kurulu düzene ve seçkinlere sırt çevirmesine neden oldu. Daha önce bahsi geçen tarihçi T.A. Jackson, bu bağlamda subayların İngiliz Ordusu'ndaki İrlandalı askerlere davranış biçiminin bu askerleri radikal cumhuriyetçiliğin kollarına ittiği ve tutkuyla –Home Rule formülüyle yaratılan belirli bir özerklik yerine– ülkelerinin tam bağımsızlığından daha azına razı olmamalarına yol açtığı tespitinde bulunur. Bu gelişmenin ilk semptomlarından biri, İrlandalı gönüllü akınının 1915'te kayda değer bir şekilde yavaşlaması ve üzerine sonrasında daha fazla şey söyleyeceğimiz uğursuz 1916 yılında tamamen kurumasıydı.[16]

Subayların astlarına göre çok daha rahat şartlarda cepheye taşındıklarını gördük. Askerler, üstlerinin aksine, genellikle yıkanmak ya da tıraş olmak için yeterli suyu da bulamıyordu. 1914 Ekiminde Karpatlarda bir yerde yıkık dökük bir binada geceleyen bir Avusturya-Macaristan birliğinin, kuşkusuz biraz uç durumu örnek verilebilir. Askerler zeminde sıkışık bir biçimde uyurken, yüksek rütbeli aristokrat subayları ayrı bir odaya yerleşmiş ve pijamasını, tıraş takımını ve hatta ailesinin armasını taşıyan taşınabilir bir küvet çıkarmıştı. Subaylar gözle görülür şekilde daha iyi yiyeceklerin yanı sıra, daha kaliteli silahlar da alıyordu. Rus ve Sırp ordularında sık sık bazı askerlere hiç silah verilmediği oluyor ve bir saldırı sırasında öldürülen silah arkadaşlarının tüfeklerini almaları emrediliyordu![17] Fransız subayların cephe hattı yakınlarında arada sırada eşleri ya da kız arkadaşları tarafından ziyaret edildikleri de oluyordu. Resmî olarak buna izin yoktu, fakat kadınlar Kızıl Haç hemşiresi kılığına girdikleri takdirde bu mümkün olabiliyordu. Subayların sahip olduğu bu tür imtiyazlar sıradan askerleri kızdırıyordu. Bu teorik olarak eşitlikçi Fransız Cumhuriyeti'nin ordusunda bile *poilu*'leri üstlerinden ayıran fiili eşitsizliğin bir başka örneğiydi.[18]

Yaralı subaylara yaralı askerlerden çok daha iyi bakılıyordu. Rusya'da cephe gerisinde, zengin aile kızlarının, vücutlarının üst kısmından yaralanmış (tercihen genç ve yakışıklı) subaylarla ilgilendikleri tren hastaneler çalışıyordu; bu trenler

"subaylarının St. Petersburg sosyetesinin en varlıklı kesiminden gelme ihtimalinin yüksek olduğu" seçkin alaylarının gerisinde özellikle faaldi. Benzer şekilde, Britanya aristokrasisinden hanımefendiler de soylu yaralılara yardımcı olmak üzere özel ambülanslar kurup finanse ediyorlardı. Churchill'in akrabası olan Lady Ridley gibi zengin İngilizler, Londra'nın kalburüstü mahallelerinde subaylar için özel hastaneler kurmuşlardı.[19] Savaşa taraf olan bütün ülkeler, savaş esirleri arasında bulunan subaylara çok daha iyi davranıyordu. Örneğin Kanada'daki kamplarda savaş esirleri "etnisite ve sınıfa göre ayrılıyorlardı". "Alman subaylar ve sivil muadilleri" –muhtemelen üst sınıftan gelen Almanlar– "birinci sınıf savaş esirleri"ydi.[20] Ölümde de üst sınıftan gelen subaylarla diğer pleb askerler arasında ayrımcılık vardı. Subaylar çok daha iyi ve saygın bir muamele görüyordu. Britanya'da hayatlarını kaybeden subayların yakınlarına telgrafla haber verilirken, sıradan askerlerin aileleri posta yoluyla bir kart alıyordu. *The Times* gibi gazetelerde yayımlanan ölülerin isimlerinin yer aldığı "şeref listeleri"nde, subayların isimleri erlerin ve astsubayların isminden daha büyük puntolarla yazılıyordu. Ayrıca, subaylar için kendilerine ait bir tabutun, çiçeklerin, çelenklerin ve bir ayinin de yer aldığı düzgün bir cenaze töreni düzenlenirken, erler doğrudan toplu mezarlara gömülüyordu. Bugün örneğin savaşın çıkışının 100. yıl dönümünde, Britanya Başbakanı Cameron tarafından yapıldığı gibi *demokrasi* için savaşa girdiği iddia edilen ordu işte böyle gözüküyor ve işliyordu. Fransızlar da subayları ve erleri, en azından savaşın ilk aşamalarında ayrı ayrı gömüyorlardı; ama birkaç ay sonra sadece yüksek rütbeli subaylar, yüzbaşı ve üzerindekiler bu imtiyazdan "faydalanmaya" devam ettiler. Alman ve Rus ordularında da ölen erler toplu mezarlara gömülürken, subaylar ayrı mezarlara kavuşuyordu.[21]

Alman gazeteci ve yazar Kurt Tucholsky, ölümlerdeki bu sınıf ayrımına savaşın ardından yazdığı "*Drei Minuten Gehör!*" ("Üç Dakikalık Dikkat!") isimli şiirde değinmişti:

> Und noch im Massengrab wat ihr die Schweine,
> Die Offiziere lagen alleine!
> Ihr waret des Todes billige Ware...
> So ging das vier lange, blutige Jahre.[22]
>
> Toplu mezarlarda bile hâlâ bir domuzdun sadece,
> Subaylar ise tek başlarına yatıyordu sakince!
> Ölümün ucuz malıydın, ıskarta malı...
> Böyle geçirdik kahrolası dört uzun yılı.

Ancak askerleri en fazla rahatsız eden şey, çok sayıda subayın kendileri cephe gerisinin göreli emniyeti içinde kalırken askerlerini ileriye sürmeleriydi. Örneğin Alman askerleri, sık sık kendileri taarruza zorlanırken subaylarının sığınaklarda beklemelerinden şikâyet ediyorlardı. İngiliz birlikleri de üstlerinin

gereğinden fazla geride, güvenli bir yerde kaldıklarını ya da geri çekilmek için acele ettiklerini hissediyorlardı. Le Cateau Muharebesi'nde, yaralanmayan ama görünür şekilde strese girip morali bozulan yüksek bir Britanya subayı aniden savaştan çekilmiş ve muhtemelen bir tuvalet bulmak için "bir süreliğine geri gittiği"ni söylemişti. Fakat benzer bir şeye kalkışan "mütevazı erler" tabancalı subaylar tarafından tehdit edilip cepheye geri gönderiliyor, eğer itaat etmezlerse hemen oracıkta vuruluyorlardı. Kolko'ya göre, "cephe hattının epey arkasında güvenli bir yerde kalan subayların sayısı kalabalık"tı.[23] 1914 Aralığında savaş sürerken Fransız askeri Barthas benzer bir duruma tanıklık etmişti:

> Albay ihtiyat taburuyla, binbaşı ihtiyat bölüğüyle, yüzbaşı destek birlikleriyle ve grup komutanı da grupla birlikte cephe hattının epey arkasında kaldı. Sadece onbaşı askerlerine bizzat liderlik etti. Çavuşlar arkada kalanları ilerlemeye zorlamak ve eğer gerekirse ihtiyaten onları tabancalarıyla vurmak üzere saflarını sıklaştırmış bir şekilde takip ettiler.[24]

Özellikle savaşın ilk evrelerinde, üst sınıfların çok sayıda temsilcisi tehlikeli bölgelere hiç gitmedi bile. Savaşan ülkelerin birçoğunda, orantısız sayıda aristokrat süvari birliklerinde görevlendirildi. Örneği Britanya soyluluğuna mensup pek çok süvari, cephe hatlarından hatırı sayılır bir uzaklıkta kaldı. Dediklerine göre, kaçan düşmanı dörtnala takip edip işlerini bitirmeleri için piyadenin Alman hatlarında bir delik açmasını bekliyorlardı. Bu esnada vakitlerini tilki ve yaban tavşanı avlayarak, yarışlar ve at gösterileri düzenleyerek geçiriyorlardı.[25]

Subaylarının kuşkusuz hepsinin değilse de pek çoğunun sergilediği korkaklık, askerler arasında husumet ve itirazların yükselmesine neden oldu. "Erler, katiller ve kasaplar tarafından yönetiliyoruz; general ve albay arkada emniyet içinde kalmak yerine bize bizzat liderlik etmeli demeye bile cüret ettiler," diye belirtmişti Barthas ve pek çok askerin "emirlere uymaya son verme" tehdidini savurduğunu eklemişti. Askerlerden "savaşa büyük bir neşeyle atılmış olan liderlere ve hâkim sınıflara itaat ederek savaşmaları ve eğer gerekirse ölmeleri" bekleniyordu, diye yazar Gabriel Kolko; fakat "askerler muhtemel ölümlerine sorgusuz sualsiz yürümeyi reddetmeye başlamışlardı." Barthas'ın 1914 yılında işaret etmiş olduğu türde "asker grevleri" için zaman henüz olgunlaşmamıştı; bunun Fransız Ordusu'nda görülmesi için 1917'ye dek beklemek gerekecekti.

Fransız askerleri *galonnards* "şeritli adam" adını taktıkları ve korkak olduklarını düşündükleri subaylarını küçümsüyorlardı. Öte yandan bombardıman ya da çarpışma sırasında cesaret gösteren subaylara çok saygı gösteriyor, hatta zaman zaman derin bir yakınlık duyuyorlardı. *Poilu*'lerin gözünde bu tür subaylar gerçek birer lider ya da *chef*'ti. Alman tarafında da durum farklı değildi.[26]

Astları tarafından korkak olarak görülüp küçümsenen subayların sayısı çok fazlaydı; ama askerlerin bu konuda yapabileceği hiçbir şey yoktu. Öte yandan

subaylar askerlerinin gerçek ya da hayali korkaklıklarını ya da diğer kabahatlerini sert bir şekilde cezalandırmaya her zaman hazırdılar. 1914 Ağustosundaki kanlı "Sınırlar Muharebesi" ve sonrasındaki Marne Nehri'nin kıyılarına doğru uzun geri çekiliş sırasında Fransız ve İngiliz ordularında bu tür sayısız vaka yaşanmıştı. Uğranılan devasa kayıplar yüzünden bir karmaşa, disiplin kaybı ve hatta panik ortaya çıkmış, askerler kaçarak canlarını kurtarmaya çalışmış ya da gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde birliklerinden kopmuşlardı. Bu kişiler askerden kaçmaktan suçlu bulundu. Fransız askerî inzibatı (*gendarme*) Jules Allard, günlüğünde o dönemde uğraşmak zorunda kaldıkları çok sayıda "başıboş"tan (*traînards*) söz etmiş ve durumu bir "kaçaklar [*fuyards*] salgını" olarak tanımlamıştı.[27]

Böylesi durumların hepsinde subaylar acele idamların da dahil olduğu sert cezalar veriyorlardı. Fransız Ordusu'nda bu tür idamlara 3 Ağustos'ta "*pour encourager les autres*" [diğerlerini cesaretlendirmek için] Genel Kurmay tarafından resmen yetki verilmişti. Bu idamlara, kendi Katolik-dolorist zihniyetine ihanet eden General Pétain tarafından "Kefaretli Törenler" deniliyordu. "Vingré Şehitleri" iyi bilinen bir olaydı: Kurayla seçilen altı *poilu* 4 Aralık 1914'te, General Étienne de Villar'ın emriyle birliklerinin bir Alman saldırısı sırasında açık bir izin olmadan geri çekilmelerinin ardından idam edilmişti. Niyet, askerlerin koşulsuz bir şekilde emirlere itaat etmelerinin önemli olduğunu açıkça anlamalarını sağlamak ve "onlara çarpışma zevkine yeniden kavuşmalarına yardımcı olmak"tı. 15 Aralık'ta, Flandre'deki Zillebek köyü yakınlarında, Fransız Ordusu'na bağlı bir Cezayirli *tirailleurs* bölüğü, saldırmayı reddettikleri için kırım (*decimation*) –yani her on kişiden birini öldürme– cezasına çarptırılmıştı. Bu tür kırımlara başka yerlerde, örneğin düşmanla yaşanan kardeşleşmeler nedeniyle de rastlanmıştı.

Askerlerin keyfî bir şekilde idam edildiği bir başka olay da Humphrey Cobb'un *Zafer Yolları* kitabına ve aynı ismi taşıyan filme ilham kaynağı olan "Souain'deki Dört Onbaşı" idi. Bu adamların 1915'te Souain-Perthes-lès-Hurlus köyündeki idamları General Géraud Réveilhac'ın emriyle gerçekleşmişti. General bunu, askerlerinin canını gözetmeden emrettiği, hatta bir noktada ilerlemeye zorlamak için topçulara Fransız birliklerine ateş açma emri verdiği (bu emre uyulmamıştı) anlamsız bir saldırıdaki başarısızlıklarının intikamını almak için yapmıştı. Filmde Réveilhac'ı, aktör George Macready tarafından etkileyici bir şekilde canlandırılan "General Paul Mireau" karakteri temsil ediyordu.

Komutanların zaman zaman sosyalist, anarşist, sendika lideri vs. olarak bilinen askerlerden kurtulmak için "ibret olsun diye" bu idamlardan yararlanmış olmaları pek de şaşırtıcı değildir. Toul yakınlarındaki Flirey'de, 20 Nisan 1915 tarihinde CGT sendikasının üç üyesinin idam edilmesi bunun bir örneğiydi.

Bu türdeki bilinen radikal unsurlar genellikle üstleri tarafından bilhassa tehlikeli yerlere gönderiliyor, ya da yüksek risk taşıyan görevlere veriliyorlardı. Bazı örneklerde, Fransız askerleri tavuk çalmak gibi küçük suçlar için de vurulmuşlardı. 1914 Kasımında İngiliz bir hemşirenin tanıklık ettiği olay, kabul etmek gerekir ki daha meşruydu: Sarhoş haldeki bir genç Fransız, bir subayı tabancayla tehdit ettiği için idam edilmişti. İngiliz Ordusu'ndaysa askerden kaçma nedeniyle ilk idam Mons Muharebesi gibi erken bir tarihte yaşanmıştı; kurban, kaçıp bir ahıra saklanan on yedi yaşında bir oğlandı.[28]

Büyük Savaş sırasında, İngilizler kendi askerlerinden üç binden biraz fazlasını, çoğu kaçtığı için, bir kısmını ise korkaklık, isyan ve benzer suçlar nedeniyle ölüme mahkûm etmişlerdi. 200 ile 250 arası ceza infaz edildi, ama bazı kaynaklar bu rakamın 361 olduğunu iddia eder. Kurbanlar büyük çoğunlukla sıradan askerlerdi; yirmi beşi Kanadalı, yirmi ikisi İrlandalı ve beşi Yeni Zelandalıydı. Britanya Ordusu'ndaki Hindistan birliklerinde de idamlar vuku buldu, ama sayı bilinmemektedir. İdamların, Fransa'ya yeni ulaşan Hindistan birliklerinin ağır kayıplar verdiği, "mekanize savaşın keşfinin yarattığı şokla" ve soğuk havayla sarsıldıkları 1914 sonbaharında başladığını biliyoruz. Revirler birkaç askerin kendilerini yaraladıklarını bildirmiş ve İngiliz subay beşinin "korkaklık nedeniyle" vurulmasını emretmişti.

Fransızlar kendi askerleri içinden altı yüzden fazla kişiyi; Belçikalılar on üçünü, Almanlarsa "sadece" kırk sekizini idam ettiler. İtalyan Ordusu'nda çok sayıda, iddiaya göre en az 759 idam yaşanmıştı. Yüz on dokuzu firar suçundan olmak üzere yüz yirmi dokuz Avustralyalı idama mahkûm edildi, ama ölüm cezalarının hiçbir infaz edilmedi. Amerikalılar kendi adamlarından yirmi dördünü idama mahkûm etti, ama onlar da cezaları infaz etmediler. Bulgar Ordusu'nda 2.500 ölüm cezası verildi ve bunlardan 800'ü infaz edildi.[29]

Küçük suçlar için İngiliz subaylar ekseriyetle 1881'de kabul edilen *Field Punishment Number One*'ı uyguluyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Britanya Ordusu'nda en az 60.210 "F.P. No. 1." mahkûmiyeti kaydedildi. Bu ceza, mahkûm edilen askerin bazen yirmi bir gün boyunca her gün iki saat kadar bir ağaca ya da vagon tekerine bağlanmasından oluşuyor, kollar yanlara gerilirken ayaklar birbirine bağlandığı için bu cezaya "çarmıha germe" de deniyordu. "İsa gibi acı çektikleri" söylenen İngiliz askerlerin "Mesih gibi" eziyet çekmelerinin sembolü haline gelen acı verici ve aşağılayıcı bir deneyimdi bu. Askerlerin İsa, cephenin de Golgotha ile karşılaştırılmasına, örneğin Wilfred Owen'ınki gibi pek çok şiirde de baş vurulmuştu. İngiliz askerler ve yurttaşlar da Belçikalı sivilleri ve müttefik askerleri –bir nedenle genellikle Kanadalıları– çarmıha germekle suçlanan Almanlara bu nosyonu yansıtıyorlardı. Flandre'nin taşra yolları boyunca sık sık rastlanan "acı çeken Mesih"li çarmıhlar muhtemelen bu söylencenin uydurulmasında bir rol oynamıştı.[30]

Aynı tür cezalandırma, kurbanların sık sık ağaca bağlandıkları Alman Ordusu'yla İtalyan Ordusu'nda da mevcuttu. Sadist İtalyan subayları bazen kurbanı düşmanın görebileceği bir yere yerleştiriyordu. Avusturya-Macaristan kuvvetlerinde, savaşın ilk günlerinden başlayarak tüfeğin bir köşeye atılması, sarhoşluk ve kendini sakatlamak gibi suçlar için sert cezalar serbestçe uygulanıyordu. Orduda nefret ettikleri Habsburglar adına savaşa gitmek zorunda kaldıkları için öfkeli olan ve kendi üstlerinin Sırp ve Rus düşmanlarına yakınlık duyan İmparatorluğun Slav azınlıklarından gelen çok sayıda asker bulunduğundan, bu tür olaylar çok sık yaşanıyordu. Ceza yelpazesi kırbaçlanmaktan asılmaya, vurulmaya ve -pahalı mermilerden tasarruf etmek için- süngüyle idama kadar değişiyordu.[31]

Sıradan askerlerin nefretinin hedefi, nadiren cepheyi görüp güvenli ve rahat yaşamlar süren yüksek rütbeli subaylar, generaller ve kurmay sınıfı mensuplarıydı. İngiliz askerler, "kırmızı funk nişanı" ("funk", "görevden kaçma"nın argodaki karşılığıydı) adını taktıkları kırmızı nişanlarıyla kolayca tanınan kurmay subaylardan nefret ediyorlardı. Kurmay mensupları genellikle "zengin ve aristokrat hanelerin çocuklarıydı" ve Tommyler "ölmelerini yürekten arzuluyorlardı."[32] *Zafer Yolları*'nda, plebyen ve kaba saba sıradan erlerin mükemmel antitezi ve üst sınıf kökenli parlak bir genç olan Fransız kurmay subayın rolü, aktör Richard Anderson tarafından takdire şayan bir şekilde canlandırılmıştır.[33]

Savaşın başından itibaren sıradan askerlerin büyük bir çoğunluğu arasında genel olarak subaylara karşı az ya da çok keskin bir düşmanlık hâkim olmaya başlamıştı. (Bu askerlerin astlarını düşünen cesur üstlerine -*Zafer Yolları*'nda Albay Dax'ın temsil ettiği tiplere- karşı büyük bir saygı, hatta derin bir yakınlık geliştiremedikleri anlamına gelmiyordu.) Belçika kuvvetleri de dahil olmak üzere bütün ordularda durum buydu. "Askerlerin subaylarına saygı duymadıklarını, hakir görüp onlardan nefret ettiklerini biliyor musun?" diye yazmıştı Belçika askerleri için kullanılan lakapla bir *piotte* bir akrabasına. Askerlerin subaylarını düşman olarak görmeleri "*Le révolté*" ("Asi") isimli, gönüllü olarak orduya katılan bir Belçikalı olan Georges Haumont tarafından kaleme alınmış şu şiire de yansımıştı:

Il est soldar contre la guerre
Il obéit, maisà demi.
Le chef est son grand ennemi
Et l'ordre donné l'exaspère.

O bir asker, ama savaşa karşı
Emre uyar, ama gönülsüzce.
Komutanıdır asıl düşmanı,
Çileden çıkar aldığı emirlerle.

Fransız Ordusu'nda da çok sayıda asker "üstümüz [*notre maître*, kelimesi kelimesine "efendimiz"] düşmanımızdır" fikrini taşıyordu.[34]

Savaştan önce proleterler, soylu ve burjuva seçkinlerin sınıf düşmanlarıydı. Savaş sırasında bu düşmanlık sıradan askerlerle subaylar arasındaki bir karşıtlık biçiminde billurlaşıp yoğunlaştı. Böylece seçkinlerin ümit ettiği gibi savaşın sınıf mücadelesine bir çözüm getirmediği ortaya çıktı. Aksine bu mücadele savaş sırasında daha şiddetlendi. Öte yandan seçkinler savaşın sosyalistler tarafından vaaz edilen uluslararası dayanışmanın altını oyacağını da ümit etmişlerdi. Savaşın başında durum gerçekten de böyleydi, zira 1914 Ağustosunun başında, bütün savaşan ülkelerdeki sosyalist liderler aniden enternasyonalizmden sosyal şovenizme dönmüş ve takipçilerini anayurt için, diğer ülkelerin proleterlerine karşı savaşa gitmeye çağırmıştı. Fakat 1914 sonbaharında sözde "anayurdu savunma savaşı"nın aslında kanlı bir emperyalist proje olduğu ortaya çıktıkça, üniformalı proleterler, proleter enternasyonalizmine yeniden kucak açmaya başladılar.

Bu bağlamda Büyük Savaş'ta bir asker olarak edindiği tecrübelerin sonucunda, özellikle de subayların astlarına davranış biçimleri nedeniyle "sınıf bilinci" kazanmış olan İngiliz yazar J.B. Priestley'in anılarındaki bir yorumu aktarılmaya değer:

> Britanya komuta kademesi askerleri boş yere çarçur etmekte uzmanlaşmıştı. Bir üst sınıfın geleneği ..., sanki o süvari generalleri polo tokmaklarıyla şatolarından çıkıp beyinlerimizi patlatmış gibi birçok dostumu öldürdü. Bu tür bir önyargı olmadan, sınıf hislerinden azade bir şekilde savaşa gittiğimi ... hatırladığınız sürece, isterseniz buna önyargı diyebilirsiniz.[35]

Sıradan askerler kendi subaylarına karşı giderek daha fazla antipati ve hatta nefret geliştirdiler. Eş zamanlı olarak tarafsız bölgenin diğer tarafındaki askerlere giderek daha çok yakınlık duymaya başladırlar. Resmî düşman –Almanlar, Ruslar, Fransızlar, artık her kimse– yetkililer tarafından şeytanlaştırılmıştı, ama askerlerin onlarla bir sorunu yoktu. Pek çok örnekte nefret edip öldürmeleri gereken kişilerin kim olduğunu bilmiyorlardı bile. Dahası, kısa süre içinde başta alt sınıflardan gelmek ve ikincisi üstlerinin elinde aynı tehlikelere, sefalete ve suiistimale maruz kalma olmak üzere, "düşman" ile pek çok ortak noktaları olduğunu gördüler.

Askerler pek çok şekilde resmî düşmanın aslında gerçek düşman olmadığını, diğer taraftaki askerlerin de tıpkı kendileri gibi insan olduklarını öğrendiler. Bu ders, örneğin esirlerin üzerinde bulunulan ya da onlardan alınan mektuplar okunarak ya da resimlere bakılarak öğrenilebilirdi. Askerî ve siyasi üstleri tarafından bilinçli olarak yaratılan "öteki"ye karşı duyulan nefret, böylece kısa süre içinde yerini karşılıklı saygıya ve "hepimiz aynıyız duygusuna", "iki taraflı bir saygı ve hatta duygudaşlığa" bıraktı. 1915 Ocağında, bir Fransız *poilu* bir esirin

üstünde bulduğu mektuplarla ilgili şu yorumu yapmıştı: "Bizim taraftakilerle aynı. Sefalet, çaresizlik, barış özlemi, bütün bu şeyin korkunç derecede aptalca olması. Almanlar tıpkı bizim gibi mutsuzlar. Tıpkı bizim gibi sefiller."[36]

Bu tür bir ders düşmanla olan fizikî karşılaşmalarla da öğreniliyordu: Elbette genellikle inanıldığından daha nadir gerçekleşen göğüs göğse çarpışmalarda değil, fakat savaş esirleriyle olan karşılaşmalarda. İngiliz bir subay, Alman esirler için "genellikle birer beyefendi gibi davranan hoş çocuklardı" diye yazmıştı raporuna.[37] 1916'da İskoç bir asker olan Joseph Lee de, Alman savaş esirleri için duyduğu acıma ve sempatiyi şairane bir şekilde şöyle dile getirmişti:

> Seni o tuhaf sokakta ilk gördüğümde,
> Bir hayalet müfreze gibi griler içinde,
> Çılgın dürtüm vurup öldürmekti,
> Yüzüne tükürüp üstünde tepinmekti.
> Ama her üzgün ruhun nasıl ağladığını fark ettiğimde
> Hiçbir küstahça kaş çatma işareti taşımadı bakışım,
>
> Birbirimiz gibi acı çektiğimizi biliyordum
> Ve elline yapışıp haykırabildim, "Kardeşim!"[38]

Alman savaş esirlerine duyulan yakınlık İngiliz subay Herbert Read tarafından kaleme alınan "Liedholz" şiirine de yansımıştı. Bir subay olabilirdi, ama aynı zamanda inançlı bir anarşistti. Read, Liedholz isimli bir Almanı esir almış ve bir edebi yorumcunun sözlerini kullanacak olursak daha İngiliz siperlerine ulaşmadan "resmî düşmanlık bariyerleri kaldırılmıştı":

> Dikenli tellerimize varmadan önce
> Bana karısı ve üç çocuğu olduğunu söyledi.
> Siperde ona bir kadeh viski verdik.
>
> Kırık dökük bir Fransızcayla sohbet ettik
> Beethoven, Nietzsche ve Enternasyonal üzerine.[39]

Siegfried Sassoon 1930 yılında yayımlanan *Memoirs of an Infantry Officer*'da (Bir Piyade Subayının Hatıraları) savaş sırasında İngiliz yurttaşlarının genel olarak Almanlardan nefret ettiğini, ama aynı şeyin İngiliz askerler için geçerli olmadığını ya da çok daha az geçerli olduğunu yazmıştı. Kendisinin de "onlarla bir sorunu olmadığını" eklemişti.[40] Çok sayıda Fransız askeri benzer şekilde "diğer taraftaki [Alman] komşularına" karşı bir nefret duygusu geliştirmemişti. "Almanlardan nefret etmiyoruz," diye yazmıştı bir *poilu* sansürcülere takılan mektubunda. Fransız er Barthas kısa süre içinde cepheden güney Fransa'da bir yerlerdeki kampa giden bir trende eşlik ettiği ve tren istasyonlarında sivil-

lerin sözlü hakaretlerine maruz kalan Alman savaş esirlerine sempati duymaya başlamıştı. O ve silah arkadaşları aynı sivillerin verdiği şarap ve üzümleri bir samimiyet jestiyle esirleriyle paylaşmışlardı. "Savaşın korkunç gerçekliklerini görmüş olanlar," diye gözlemler Max Hastings, "şovenizm gösterilerinden uzak dururlar." Askerler sefil kaderlerini anlayamayan ya da anlamayan sivillerden, gazetecilerden ve siyasetçilerden tiksiniyorlardı. Öte yandan kendi sefilliklerini paylaşan sözde düşmandan nefret etmenin mümkün olmadığını düşünüyorlardı. "Rakip ordulardan askerler, memleketlerindeki insanlara kıyasla birbirleriyle daha güçlü bir topluluk duygusuna sahiptiler," diye yazar Hastings.[41]

Orduları birbirinden ayıran "tarafsız bölge"nin, aynı ordulardaki erleri subaylardan ayıran uçurumdan çok daha dar olduğu ortaya çıktı. 1914 yazının sonlarında ve sonbaharında, Avrupa'yı aslında iki farklı savaş kasıp kavurmaya başlamıştı. İlki, gözle görülür "dikey" bir savaş, bir taraftaki bütün üniformalıların diğer taraftaki bütün üniformalılara düşman olduğu ülke grupları arasında bir çatışmaydı. İkincisiyse yüzeyin altında, tabiri caizse "yatay" bir savaş; her ordudaki soyluların kendi astları tarafından düşman bellendiği, yüksek düzeyde bir dayanışmanın her iki taraftaki sıradan askerleri birleştirdiği bir sınıf çatışmasının patlamasıydı. İlk savaşta dostla düşmanı birbirinden "dikey" bir coğrafi (ya da topografik) cephe hattı ayırıyordu. İkinci savaştaysa karşıtların arasında "yatay" bir toplumsal uçurum bulunuyordu.

1914 sonbaharında batı cephesindeki "manevra savaşı" miadını doldurup yerini bir "mevzi savaşına" bıraktığında, askerler düşmanlarının tıpkı kendileri gibi insan olduğunu ve aralarında pek çok ortak nokta bulunduğunu keşfettiler. Ağırlıklı olarak alt sınıf kökenliydiler ve hepsi karşılıklı katliamın mümkün olduğunca çabuk sona ermesine acilen ihtiyaç duyuyordu. "Yaşa ve bırak yaşasın" adı verilen uygulamalar ortaya çıktı. Örneğin, askerler sık sık, özellikle de yemek zamanlarında düşmanın da aynı şeyi yapacağını ümit ederek kasten silahlarını ateşlemekten imtina ediyordu ve genellikle de böyle oluyordu. Bir defasında bu tür bir ara sırasında aniden bir havan topu ateşlendi. Almanca konuşan biri yüksek sesle İngiliz Tommy'lerden özür dileyince çatışmanın tırmanması engellenmiş oldu. "Yukarıdan" ateş açmaya yönelik özel emirler geldiğinde, askerler genellikle kasten çok yükseğe nişan alıyorlardı ve düşman da aynısını yapıyordu. Topçular da sık sık düşmana daha güvenli bir bölgeye çekilme şansı vermek için aynı hedefe günün aynı saatinde ateş açıyorlardı.

Böylece cephe boyunca sessiz alanlar, kayıp oranının diğer yerlere kıyasla gözle görülür ölçüde düşük olduğu bölgeler ortaya çıkmaya başladı. Ypres civarında, İngilizlerle Almanlar her iki taraftaki askerlerin de kuru kalmak için çamurlu ve sık sık su basan siperlerin dışına çıkıp birbirlerini görecek şekilde oturmaları konusunda anlaştılar. Bir başka "yaşa ve bırak yaşasın" biçimi de ağır çatışmaların ardından her iki tarafın da yaralılarını tahliye etmesine ve ölülerini

gömmesine izin veren, üstler tarafından yetki verilmemiş gayriresmî ateşkesler yapılmasıydı. Bu tür fırsatlar sık sık bir sohbet başlatmak, tütün ve nişan gibi küçük hediyeler vermek, bir başka deyişle "dostluk kurmak" için kullanılıyordu. Arada sırada bu tarafsız bölgenin diğer tarafındaki siperlere yapılan ziyaretleri bile içeriyordu! Bir Alman askeri daha sonra 1914 Kasımının sonlarına doğru Fransa'daki çarpışmalar sırasında bu tür bir mola verildiğini hatırlayacaktı: "Fransız ve Alman askerler gün ışığında bütünüyle görülebilecek şekilde etrafta dolaşıyorlardı. Kimse silahlarını ateşlemedi. Bazı cesur adamların düşman siperlerini ziyaret ettiği söylendi." Aynı asker daha sonraki bir tarihte, örneğin 1915 Şubatında nasıl "sessizce tarafların birbirlerini mümkün olduğunca rahat bırakmaları konusunda anlaşıldığı"nı anlatacaktı. Fransız bir *poilu*, Gervais Morillon ise 12 Aralık 1914'te yaşananları bir mektubunda şöyle aktaracaktı:

> Fransızlar ve Almanlar silahsız Almanların beyaz bir bayrak sallayarak siperlerinden çıkmalarının ardından el sıkıştılar... Biz de karşılık verdik ve birbirimizin siperlerini ziyaret ettik ve birkaç yüz metre ötede insanlar birbirlerine ateş ederken sigara değiş tokuş ettik.

Bazı mıntıkalarda bu tür dostluklar neredeyse günlük bir rutin halini almıştı. Pont-à-Mousson kasabası civarında hem Fransız hem de Alman askerleri, 1914 Kasımında tarafsız bölgenin tam ortasındaki bir koyakta yer alan bir pınar olan Hilarion Baba Çeşmesi'nden (*Fontaine du Père Hilarion*) günlük olarak su çekmeye başladılar. Normalde oraya sırayla gidiyorlardı ve su alınırken silahlar ateşlenmiyordu, fakat bu sık sık buluşma ve sohbet fırsatına dönüşmeye başladı. Bu yerden söz eden bir rapora göre, Fransızlar ve Almanlar "ekmek, peynir ve şarap" değiş tokuş ediyor, birlikte yemek yiyor, birbirlerine eşlerinin ve çocuklarının fotoğraflarını gösteriyor, eğleniyor, şarkılar söyleyip akordeon çalıyorlardı. Bu sosyalleşme 7 Aralık'ta bölgede ağır çatışmaların başlamasıyla birlikte ansızın sona erecekti.

Askerlerin birbirlerinden nefret etmesi gerekiyordu, ama yaşanan şey çok farklıydı: Her iki tarafta da, askerlerin tümü olmasa bile birçoğu tarafsız bölgenin diğer tarafındaki akranlarıyla hatırı sayılır ölçüde empati kuruyor ve dayanışma sergiliyordu. Savaşın çıkması bir milliyetçilik patlaması yaratmış ve tam da seçkinlerin ümit ettiği gibi proleterler arasında enternasyonalist dayanışma ülküsüne ağır bir darbe indirmişti. Fakat şimdi savaşın aşırılıklarının, üniformalı proleterlerin enternasyonalist dayanışmayı yeniden keşfedip takdir etmelerine neden olduğu görülüyordu.

Askerî seçkinler bunu onaylamıyordu. Savaştan gerçekten de enternasyonalizmi ebediyen tarihe gömmesi bekleniyordu, onu yeniden canlandırması değil. Adam Hochschild'e göre, "sıradan, işçi sınıfından askerler arasında kendiliğinden bir dayanışmanın ortaya çıkması ... her iki taraftaki yüksek rütbelileri ve militaristleri çileden çıkarmıştı."

Sıradan askerler, daha sonra göreceğimiz üzere zaman zaman onları katılmaya ikna etmeleri, hatta zorlamaları mümkün olsa da, üstlerinin bütün bu "yaşa ve bırak yaşasın" biçimlerinden nefret etmek için kendi gerekçelerinin bulunduğunun farkındaydılar. Bu nedenle bu tür eylemlerin subaylar yokken gerçekleşmesi anlaşılır bir şeydi, ki tehlikeli cephe hatlarında genellikle durum böyleydi. Subayların gelmekte olduğuna dair işaret verildiğinde bu tür kardeşleşmelere hemen son veriliyordu. Barthas 1916 yazında, Champagne bölgesinde gerçekleşen bu tür bir olayı anlatır. Fransızlar sosyalleştikleri Alman askerlerine, subaylarının şüphelenmeye başladıklarını, bu yüzden sosyalleşmeye ara vermeleri gerektiğini bildirmek zorunda kalmışlardı. "Almanlar etkilenmiş ve candan bir şekilde teşekkür etmişlerdi. Kum torbalarının arkasında kaybolmadan önce içlerinden biri elini kaldırdı ve şöyle bağırdı: "Fransızlar, Almanlar, askerler, hepimiz yoldaşız!" Sonra elini yumruk yaptı: "Ama subaylar, HAYIR." Barthas şu yorumda bulunuyordu: "Tanrım! Bu Alman haklıydı. Genellememek gerekir, ama subayların büyük çoğunluğu moral açısından, aynı mezbahaya kendi arzuları hilafına sürüklenmiş olan bu zavallı Alman askerlerine kıyasla bizden çok daha uzaktılar."

Subaylar kendi astlarıyla "düşman" arasında dayanışmayı yansıtan her türlü şeyden nefret ediyorlardı. Örneğin Lille şehrinden Katolik bir burjuva ailenin çocuğu ve Birinci Dünya Savaşı sırasında genç bir subay olan Charles de Gaulle, tüm "yaşa ve bırak yaşasın" biçimlerini "*lamantable*" [acınası] bir şey olarak mahkûm ediyordu. Fakat aynı zamanda seçkinlerin milliyetçi ve militarist dünya görüşünü içselleştirip düşmandan gerçekten nefret ettikleri için bu tür bir araya gelişleri onaylamayan pek çok sıradan asker de vardı. Hitler de bunlardan biriydi.

Yetkililer her türlü kardeşleşmeyi ve genel olarak "yaşa ve bırak yaşasın" biçimini mahkûm edip yasaklıyorlardı. Subaylar zaman zaman kardeşleşme "tehdidinden" şüphelendiklerinde keskin nişancıları görevlendiriyorlardı. Fakat kendiliğinden ateşkesler ve kardeşleşmeler, aynı zamanda *bütün* savaşçıların eşi görülmedik barbarlıkta bir savaşın ortasında bile bir insanlık görüntüsünü koruyup sergilemek ihtiyaçlarını yansıtıyordu ki, bu subayların bazen neden bunlara katılmayı seçtiklerini de açıklar. Fransız askeri Gervais Morillon bir subayın siperlerinden çıkan bir grup Almanın başında nasıl yürüdüğünü anlatmıştır. Zaman zaman albay gibi yüksek rütbeli üstler bile bu kardeşleşmelere katılmaya karar veriyordu.[42]

Görünen o ki, kardeşleşmelerin resmî olarak katı bir şekilde yasaklanması, onları askerlerin gözünde daha büyüleyici ve cazip kılıyordu. Savaş boyunca her iki taraftaki askerlerin arasında ölçüsüz bir başarı elde eden bir söylenceyi muhtemelen bununla açıklayabiliriz. Çok sayıda asker, tarafsız bölgede, terk edilmiş siperlerde ve tercihen yerin altında, dolayısıyla mermilerin ve subayların

erişemeyeceği bir yerlerde bütün ordulardan yabani kaçakların sürekli bir kardeşleşme halinde birlikte yaşadıklarına inanıyordu. Gece olduğunda ölüleri ve yaralıları soyuyor, yiyecek arıyorlardı vs. Birlikler için öylesine bir tehdit haline gelmişlerdi ki, sonunda yüksek rütbeliler gazla yok edilmelerini emretmişti.

Bu söylence pek çok bileşenden oluşan inandırıcı bir kokteyldi. Aynı anda hem korkulan hem de takdir edilen Ortaçağ'a ait "vahşi adam" temasının modern bir versiyonuna dönüşmüştü. Fakat aynı zamanda askerlerin siperlerdeki kendi yabani yaşamlarına dair bir yorum ve itaatsizliğe ilişkin bir fanteziydi. Son olarak, askerlerin tarafsız toprakların diğer tarafındaki askerlerle dayanışmalarını ve kendi üstlerine ve sefil savaşa pek de hoş olmayan bir şekilde veda etme arzularını da belli belirsiz yansıtıyordu. "Bu söylenceye düzen karşıtı bir ima da katılmıştı," diye yazar Tim Cook. Bu, "bir tür itaatsizlikti". Gerçekten de generaller gerçek dünyada kardeşleşmeyi yasaklayabilirdi, ama bu tür bir hayali kardeşleşme karşısında ellerinden hiçbir şey gelmezdi -bu kuşkusuz bu söylenceye inanmayı isteyen askerlere mutluluk veriyordu.[43]

Her hâlükârda, yetkililer 1914 Noel'inde gerçekleşen kardeşleşme dalgasının önüne geçmeyi de başaramadılar. Bu dalga batı cephesinin o yılın Eylül-Ekim aylarından itibaren İngilizler tarafından tutulan ve "Flandre Düzlükleri" adını taktıkları Ypres mıntıkası yakınlarında Noel arifesinde başlamıştı. Almanlar siperlerinin yakınlarındaki ağaçları yanan mumlarla süslemiş ve "*Stille Nacht*" ("Sessiz Gece") gibi Noel şarkıları söylemeye başlamışlardı. İngilizler ateşler yakıp İngiliz Noel şarkıları söyleyerek karşılık verdiler. Sonra her iki taraftaki askerler de yüksek sesle Noel dileklerini söylemeye başladılar. Almanlar, İngilizlere vermek üzere ateşkes daveti iliştirilmiş bir çikolatalı pasta ayarladılar. Kısa süre sonra askerler tarafsız bölgede ve birbirlerinin siperlerinde kardeşleşmek üzere siperlerini terk ettiler. Bu tür şeyler Noel'de ve hatta bazı mıntıkalarda Noel'den sonraki gün de devam etti. Tütün, viski ve puro gibi hediyeler alınıp verildi ve iki taraf da birbirlerine ölülerini gömmeleri için yardım etti. İnsansız bölgede İngilizlerin kazandıklarını iddia ettikleri bir futbol maçı da yapıldı. (Oynanan oyunun "beyefendiler" tarafından tercih edilen tenis, golf ya da rugby gibi sporlar değil de bir işçi sınıfı eğlencesi olan futbol olması tesadüf değildi.) Bir İngiliz askeri mektubunda bunun yaşadığı "en garip Noel" olduğunu ve "bir sürü Almanla el sıkışma ... birlikte sigara tüttürme ve dostça sohbet etme zevkini yaşadığını" yazmıştı. Sevilen sohbet konularından biri de savaşın artık her iki tarafın da yaka silktiği çılgınlığıydı.[44]

İngilizlerle Almanlar arasındaki gayriresmî Noel ateşkesi neredeyse karşı karşıya oldukları yaklaşık kırk kilometrelik bütün bir cepheyi etkilemişti. Bu cephenin bazı mıntıkalarında ateşkes yılbaşına dek sürdü. Kimi tarihçiler 1914 Aralığındaki İngiliz-Alman kardeşleşmelerinin "kitlesel" olarak nitelenebileceğini iddia ederler.[45] Fakat Noel gününde, Almanlarla Fransızlar arasında da

benzer ateşkes ve kardeşleşmeler yaşanmıştı. Barthas günlüğüne, kendi mıntıkasında Noel sabahında "şarkılara, haykırışlara ve yakılan ateşlere" tanıklık edildiğini ve hiç ateş edilmediğini yazmıştı. Soissons yakınlarında ve Cappy ve Foucaucourt gibi Picardy köylerinde *poilu*'lerin birlikte şarkı söylemek ve tütün, konyak, kartpostal, gazete ve benzeri hediyeler alıp vermek için *Boches* ile bir araya geldiği biliniyordu. Bir *poilu* mektubunda şöyle yazıyordu:

> Boche'ler bize işaret verdiler ve bizle konuşmak istediklerini anlattılar. Onlardan kafalarını çıkaran üç tanesiyle konuşmak için siperlerine üç ya da dört metre yaklaştım... Bütün gün ve gece boyunca ateş etmememizi istediler ve kendilerinin de tek bir mermi bile atmayacaklarını söylediler. Yeterince savaştıklarını söylediler, evlilerdi ve Fransızlarla bir dertleri yoktu, sadece İngilizlerle vardı. Bana bir kutu puro ve bir paket sigara verdiler, ben de onlara bir Alman gazetesi karşılığında Le Petit Parisien [dergisinin] bir nüshasını verdim. Sonra pek çok kişinin Alman tütünümü denemeye can attığı Fransız siperlerine çekildim. Diğer taraftaki komşularımız sözlerinde durdular, hatta bizden bile çok. Tek bir tüfek bile ateşlenmedi.[46]

Cephe boyunca Fransız asker gruplarının içki içmek için Alman siperlerini ziyaret ettikleri ya da Almanların *Franzosen*'a [Fransızlara] puro vermek için geldikleri başka yerler de vardı. Her iki dilde Noel şarkıları, örneğin "*Minuit chrétien*" ve "*O Tannenbaum*" söyleniyordu.[47] Yves Nehri ağzındaki düzlüklerde karşı karşıya gelen Belçikalılar ve Almanlar da iddialara göre 1914 Noel'inde kardeşleşmişlerdi. Almanlar Belçikalı askerlerin işgal altındaki Belçika'da bulunan aile mensuplarına yazdıkları mektupları göndermeyi kabul etmişlerdi. Doğu cephesinde de kardeşleşmeler olmuştu. Ruslar Galiçya'da tarafsız bölgede Avusturya-Macaristanlı düşmanlarıyla buluşmuş ve alışıldığı üzere tütün, ama aynı zamanda şnaps, ekmek ve et de değiş tokuş etmişlerdi.[48]

Komutanların Noel ateşkeslerine bayıldıkları söylenemezdi, ama bunları engelleyemiyorlardı. İngiliz tarafından bir subay, belli ki cephe gerisindeki güvenli bölgeden koşarak ateşkesi önleme niyetiyle gelmiş, ama çok geç kalmıştı: Adamları çoktan tarafsız bölgede Almanlarla sosyalleşmeye başlamıştı bile. Yapabileceği tek şey bu oldu-bittiye boyun eğmekti. O ve birkaç başka subay daha astlarına katıldılar ve Alman subayları selamlamaya gittiler. Alman subaylardan biri herkes için bira getirilmesini emretti ve subaylar nazik bir şekilde birbirlerinin sağlığına içtiler. Bir İngiliz subayı bu hediyeye geleneksel İngiliz erik pudingiyle karşılık verdi. Sonunda gayriresmî ateşkesin gece yarısına kadar sürmesine ve o saate kadar herkesin siperlerinde dönmesine karar verildi. Böylece kardeşleşmelerin verdiği "zarar", en azından subayların bakış açısından, en azından bu mıntıkada bir biçimde sınırlanmış oldu.

Subayların rütbeleri ne kadar yüksekse, bu tuhaf Noel rüyasından o kadar az hoşlanıyorlardı. Noel gününde kaplumbağa çorbasının ve *digestif* olarak Rothschildslerin gönderdiği 1820 yılından kalma bir brendinin yer aldığı bir

gurme ziyafeti çeken İngiliz başkomutanı General French, gelecekteki yeni kardeşleşme girişimlerini başından engellemek için özel bir emir yayımlamıştı. Bir yıl sonra, topçular buradaki buluşmaları engellemek için Noel arifesinden başlayarak bütün gün boyunca tarafsız bölgeyi dövecekti; fakat zaman zaman ve yer yer kardeşleşmelerin yaşanmasını engellemenin mümkün olmadığı görülecekti.

1980'lerde 1914 Noel'indeki tuhaf olaylar, Amerikalı folk şarkıcısı John McCutcheon tarafından yazılıp bestelenecek olan "Christmas in the Trenches, 1914" (Siperlerdeki Noel, 1914) şarkısına esin kaynağı olacaktı. Şarkının sözleri şöyleydi:

> Noel'di keskin soğuğun havada asılı kaldığı siperlerde
> Çıt yoktu, hiç Noel şarkısı söylenmiyordu Fransa'nın buz kesmiş düzlüklerinde,
> O gün kadeh kaldırıyordu İngiltere'deki ailelerimiz şerefimize,
> "Çok uzaklardaki şanlı yiğitlerimize!".
>
> "Biri geliyor!" diye bağırdı ön hattaki nöbetçi
> Bütün gözler tek başına yaklaşan bir gölgeye çevrildi
> Beyaz barış bayrağı, Noel yıldızı gibi parlıyordu ovanın üstünde
> O cesur ve silahsız bir şekilde yürürken gecenin içinde.
> Az sonra iki yandan herkes birer ikişer Tarafsız Bölgeye döndü yönünü,
> Ne tüfek vardı elimizde tokalaşırken ne süngü,
> Sakladığımız içkileri paylaştık, iyi dileklerimizi sunduk
> Ve coşkulu bir futbol maçında canlarına okuduk.
> Çikolata, sigara, memleket resimleri ne bulduysak el değiştirdi,
> Ailelerinden uzak düşmüş bu babalar, oğullarla özlemimiz birdi.
> Genç Sanders akordeonunu çıkardı, onların da bir kemanı vardı,
> Tuhaf ve alışılmadık bir konser grubu sahne aldı.
>
> Keskin soğuğun vurduğu siperlerde Noel'di
> Barış şarkıları söylendikçe Fransa düzlüklerinde buzlar eridi.
> Zorla savaştırmak için aramıza çektikleri duvarlar
> Yıkılıp yok oldu sonsuza kadar.
> Adım Francis Tolliver, Liverpool'da yaşarım
> Birinci Dünya Savaşı'ndan beri her Noel'de, öğrendiğim bu dersi hatırlarım
> Kimsenin borusu ötmez ölenlerle sakat kalanların arasında
> Ve aynıyız biz namlunun her iki ucunda.[49]

On Altıncı Bölüm

MILITARIA 1914: BAŞARISIZ PLANLAR

Ağustos 1914: Bütün ordular savaşa büyük bir özgüvenle gider. Komutanlar Fransızların Plan XVII'si ya da Almanların ünlü Schlieffen Planı gibi başarıyı garanti etmesi beklenen planları uygulamaya koyarlar. Fakat planlanan senaryolardan hiçbiri gerçekleşmez ve savaş her yerde sonucu tahmin edilemeyen durağan bir çatışmaya dönüşür. Bu esnada, savaşın alevleri Ortadoğu ve Afrika'yı da sarar. Avrupa'da başlayan bir çatışma böylece gerçek bir dünya savaşı haline gelir...

Hemen hemen herkes savaşın, süvarilerin ve piyadelerin düşmanı kılıç ve süngüyle ezecekleri, anavatan adına destansı zaferler kazanacakları ve Noel'den önce Nietzscheci savaş sınavından arınmış ve yeniden doğmuş bir ülkeye dönecekleri kısa ve şanlı bir olay olacağına ikna olmuştu.

Başlangıçta bu senaryo gerçekleşecekmiş gibi gözükmüştü. Henri Bergson'un o dönemde son derece popüler olan felsefesinin etkisindeki Élan vital ya da "yaşamsal kuvvet"iyle askerî topyekûn taarruz, *l'attaque à outrance* felsefesinden esinlenen Fransızlar, Generalissimo Joffre komutasında, hemen Plan XVII'lerini uygulamaya koydular. Bu plan Alman mevzilerinde devasa taarruzlarla delikler açmayı ve durdurulmadan Berlin'e doğru ilerlemeyi gerektiriyordu. Başlarda 1870-71 savaşındaki yenilginin ardından Lorraine'in kuzey yarısıyla birlikte Almanlara kaybedilen Alsace vilayetinde birtakım başarılar elde edildi. Birlikte "Alsace-Lorraine" olarak bilinen bu bölgeler, Fransız milliyetçilerinin "rövanşizm" arzusunun ana teritoryal hedefleriydi. Ancak Almanlar ağır karşı saldırılarla yanıt verdi ve Fransız birlikleri geri püskürtülüp savunmaya geçmek zorunda bırakıldı. İşler daha da kötü bir hal alacaktı.

Alman tarafında da başlangıçta her şey yolunda gidiyordu. Ünlü Schlieffen Planı, Fransız Ordusu'nun ana gövdesinin tarafsız Belçika üzerinden yapılacak bir taarruzla çevrilmesini öngörüyordu. Bunun İngiliz hükümetine Almanya'ya savaş ilan etmek için arzu ettiği bahaneyi sağlayabilecek olması önemsiz görülüyordu. Almanya, Fransa ve Rusya'nın devasa ordularına kıyasla BEF, bugün pek çok tarihçi bunun bir İngiliz propagandası olduğundan kuşku duysa da, gerçekten de İmparator II. Wilhelm'in -ya da Şansöyle Bethmann-

Hollweg'in miydi?– ilan ettiğine inanıldığı gibi sadece "adi küçük" bir kuvvetti. Her hâlükârda Belçikalıların direnişi Berlin'in bu küçük ülkenin "çikolata askerlerinden" beklemiş olduğundan sert çıktı. (Alman Ordusu'nun yüksek komuta kademesi aslında Belçika hükümetinin resmî bir protestoyla yetineceğini ya da sadece sembolik bir direniş göstereceğini ümit etmişti.) Örneğin sınırdaki Liège şehrini çevreleyen istihkam zincirinin ele geçirilmesi 4 Ağustos'tan 16 Ağustos'a kadar uzamıştı. Yine de direnişleri, Amerikalı bir savaş muhabirine göre, Belçika kırsalından "korkunç gri-yeşil yılanlar" gibi süzülen kalabalık Alman ordu birliklerinin ilerleyişini kayda değer bir şekilde yavaşlatamamıştı.[1] Belçika Ordusu istihkamlarla çevrili doğal "sığınağı" Anvers'e çekilirken, Belçika'ya giren ve Mons ve Charleroi kasabalarına kadar ilerleyen BEF ve Fransız Ordusu Paris'e geri püskürtüldü. Almanların Anvers'e göz kulak olmak için geride bir kolordu bırakması gerekmişti. Dahası, Alman başkomutanı von Moltke, buradaki Rus istilasını durdurmak için bazı birlikleri Doğu Prusya'ya nakletmiş ve bu harekâtla Tannenberg ve Mausiran Gölleri zaferleri kazanılmıştı. Bu nakil her durumda, hızlı ve bazen günde elli kilometreye ulaşan uzun yürüyüşlerde askerleri ve atları yorgunluktan bitap düşen Almanların sağ kanadını zayıflattı. "Bu birliklerin ilerleyişi için," diye yazar Schaepdrijver, "beklenmedik Belçika direnişi yüzünden iyice karışan, bütünüyle gerçek dışı bir takvim belirlenmişti." Belçikalılar demiryollarını da sabote etmiş ve böylece Almanlar için kullanılır olmaktan çıkarmışlardı.[2]

Alman ilerleyişi Joffre'un Fransızlara İngiliz desteğiyle karşı saldırıya geçmelerini emretmesi ve bu sayede hayati Marne Muharebesi'nde zafer kazanmalarıyla durdurulacaktı. Savaş sayesinde ülkenin yeniden Hristiyanlığın kucağına döneceğine inanan ruhban çevrelerinde, "Marne'daki bu mucize" askerlere, başkomutan Joffre'a ya da birlikleri Paris taksileriyle nakletme fikrini bulan General Gallieni'ye değil, Jeanne d'Arc'a, Fransız dostu olduğuna inanılan Bakire Meryem'e ya da yaşadığı dönemde şehri Attila ve Hunların pençelerinden kurtaran Fransız başkentinin koruyucu azizi Aziz Genevieve'e atfedilmişti. İsa'nın Kutsal Kalbi de övgüden payına düşeni almıştı: Töton sürülerinin tabiri caizse Montmarte Tepesi'nin üstündeki *Basilique du Sacré-Cœur*'ü görebildikleri bir anda püskürtülmeleri tesadüf olamazdı ya! Tıpkı İngilizlerin Mons Muharebesi sırasında müdahale eden hayaletlerle ilgili hayalleri gibi, bu tür hikâyeler de savaşın başındaki, "kehanet ve tezahürlerle bir patlamanın" eşlik ettiği ve "büyü ve batıl inançla güçlü bir şekilde boyanmış" dinsel canlanmanın tipik birer örneğiydi.[3] Alman tarihçi Herfried Münkler, Fransız ve İngilizlerin Marne Muharebesi'ndeki başarılarını en azından kısmen von Moltke'nin sadece Doğu Prusya'ya asker nakletmeyi zorunlu görmesine değil, aynı zamanda az sayıda Belçika saldırısının Almanlara "hatırı sayılır bir rahatsızlık" (*erhebliche Unruhe*) verdiği Anvers'i kuşatmak için de geride birlik bırakmasına bağlar.

"Marne Muharebesi'nde," diye yazar "sonuç, sadece Rusların Doğu Prusya'daki beklenmedik erken ilerlemeleri sayesinde değil, Belçikalıların Anvers'teki kararlılığı sayesinde de Fransızların lehine oldu."[4]

Almanlar kuzeye doğru, ama ancak Aisne Nehri'ne kadar püskürtüldüler. İki taraf da akabinde defaatle düşmanın etrafını sarmaya çalıştı ve bu Almanların Calais ve Boulogne gibi Manş limanlarını ele geçirdiği "denize doğru yarış"a neden oldu. Eylül sonu ve Ekim başında, Kuzey Fransa'da, örneğin Picardy'deki Albert kasabası civarında, Artois ilinde ve Belçika sınırına bakan bir belde olan Armentières'in içinde ve yakınlarında ağır çatışmalar yaşandı.[5] Bu esnada, Ekim ayının başlarında Belçika Ordusu Anvers'ten çıkmayı başardı ve düzenli bir şekilde Hollanda sınırından Yser Nehri'nin arkasında yeniden mevzileneceği sahile doğru çekildi. Burada "denize doğru yarış" kapsamında kuzeye doğru ilerleyen Fransız ve İngiliz birlikleriyle irtibat kurdular. Tekrarlayan Alman saldırılarını birlikte püskürtmeyi başardılar. Karel Cogge ve Hendrik Geeraert isimli iki yerlinin, Nieuwpoort'taki kapakları açarak Yser Ovası'nı su bastırma fikriyle gelmesi sayesinde, tükenmiş ve morallerini kaybetmiş Belçikalılar, neredeyse Marne'daki Fransızlar kadar mucizevi bir şekilde kurtarıldı. Bu iş birkaç gün sürdü, fakat 20 Ekim'e gelindiğinde Belçikalılar nihayet su ve çamurdan bir duvarın ardında biraz dinlenme fırsatı bulmuşlardı. Savaşın başındaki Belçika Ordusu'ndan geriye askerlerin yarısından azı, belki de üçte biri kalmıştı: Bazı kaynaklara göre, başlangıçtaki toplam 200.000 askerden 70.000'i, başkalarına göreyse 117.500 askerden 52.000'i. Savaşın geri kalanı boyunca Belçika'nın çok küçük bir parçasının Almanların eline geçmeden kalması ve Belçika Ordusu'nun bir efsaneye dönüşecek "Yser Cephesi" boyunca kendi topraklarında konuşlanabilmesi psikolojik olarak büyük bir avantaj sağladı. Savaşın geri kalanı boyunca Belçikalılara görece az zarar verebileceklerdi. Öte yandan su, Belçika birliklerinin örneğin 1915 yılında Fransızlar ve İngilizler tarafından başlatılana benzer başka taarruzlara katılmasını ve daha fazla kayıp vermesini de engelledi. Joffre, Belçikalıların taarruzlarına katılmasını talep etti, ama Kral Albert inatla bunu reddetti. Diğer taraftan, –soğuk, su kirliliği, çamur ve pislik, sivrisinekler, sıçanlar ve bit gibi nedenlerle yayılan– tifo, tifüs, zatürre, grip, dizanteri ve benzeri hastalıklar pek çok Belçikalının canını alacak ve sonunda Kral Albert'in Yser Cephesi'nde "düşen" yirmi bin civarında vatandaşının yaklaşık üçte birinin ölümünden sorumlu olacaktı.[6]

Yser Muharebesi sırasında ve hatta sonrasında da, Ypres şehrinin yakınlarında Almanlarla İngilizler ve Fransızlar arasında ağır çatışmalar yaşandı. Savaşın tarihe "Birinci Ypres Muharebesi" olarak geçecek bu evresi, Almanların Manş limanları doğrultusunda Fransız savunma hattını nihai olarak yarmak için başlattıkları bir girişimin ürünüydü. Savaşa Ağustos ayında gönüllü olarak orduya katılmış üniversite öğrencilerinden kurulan alayların da dahil olduğu

bazı tecrübesiz ihtiyat birliklerini soktular. Fakat 19 Kasım'da, Langemarck köyündeki bir taarruz sırasında, bu "çocuk alayları"ndaki çaylakların binlercesi, iddiaya göre yurtsever şarkılar söyleyerek sık saflar halinde saldırırken, İngilizlerin Lewis makineli tüfeklerine verdikleri isimle "Emma-Gees" tarafından biçildi. Almanya'da bu dram Alman öğrencilerin ve genel olarak genç delikanlıların kahramanlığını öven "Langemarck Söylencesi"nin doğmasına neden oldu. "Bu söylencenin ortaya çıkışı," diye yazar tarihçi Herfried Münkler, "Schlieffen Planı'nın başarısızlığının ardından, ülkenin yurtsever burjuva ve küçük burjuva orta sınıfını, uzun vadede savaşı kazanmak ve böylece kurulu düzeni korumak için gereken büyük fedakârlıklara hazırlamak için Reich seçkinlerinin" çabalarının bir ürünüydü.[7] Tamamen yıkılan Ypres kasabasının etrafındaki çatışmalar 1914 Kasımının sonuna doğru sona erdi. Uygulanması gereken iyimser savaş planları çöpe atıldı. "Manevra savaşı" sona ermiş, "mevzi savaşı" ya da "siper savaşı" başlamıştı ve hiç kimsenin öngöremediği kadar uzun sürecekti.

Avrupa'nın diğer ucunda da hemen hemen aynı şey yaşandı. 12 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan birlikleri Bosna'daki mevzilerinden Sırbistan'a saldırdılar. Fikir, bu sinir bozucu küçük ülkeye hızlı bir şekilde acı bir ders vermekti. Fakat saldıranlar ağır kayıplar vererek püskürtüldü ve doğru ya da yanlış bir biçimde Sırbistan'a sempati duyduğundan kuşkulanılan Sırp sivilleri ve Boşnakları katlederek intikam aldılar. Kasım ayındaki ikinci bir girişim Belgrad'ın geçici olarak işgal edilmesiyle sonuçlandı, fakat Sırplar yeniden karşı saldırıya geçti ve bir ay sonra bütün birlikler savaş başladığında işgal ettikleri mevzilere dönmüşlerdi. Durum takip eden bir yıl boyunca pek değişmeden kalacaktı. Sırpların başarılı direnişi –İtilaf Kuvvetlerinin savaştaki ilk zaferleri!– Britanya gibi müttefikleri üzerinde büyük bir etki yarattı. İngiltere'de küçük Balkan ulusunu serf teriminden türetilmiş *Servia* ismi yerine *Serbia* ismiyle yeniden vaftiz etmenin gerektiği düşünüldü.

Tuna Monarşisi'nin yüksek komuta kademesinin sayısız hatasından biri de, kuvvetlerini en güçlü düşmanı olan Rusya karşısında yoğunlaştırıp, Sırbistan ile hesabını daha sonra görmek yerine, Rusya ve Sırbistan'a karşı eş zamanlı saldırılar düzenlemesiydi. Ruslara karşı savaş esasen Karpatların uzak ucunda, Galiçya bölgesinde gerçekleşti. Sonuçlar yıkıcıydı, fakat işler Ruslar açısından da daha iyi değildi. Bu yüzden 1914 yılı, kendilerini tamamen savunmaya yönelik mevzilerde bulan her iki taraf için de tatmin edici olmaktan uzak bir çıkmaza girdi.

Rus Ordusu'nun ana gövdesinin, Almanya'nın Doğu Prusya eyaletini savaşın başlamasından sonra mümkün olduğunca kısa bir süre içinde işgal etmesi gerekiyordu. Yaşanan tam da bu oldu, hatta Almanların beklediğinden bile kısa bir süre içinde gerçekleşti. Rus işgali 12 Ağustos'ta başlamıştı bile, fakat harekâta

katılan iki ordu şaşırtıcı bir şekilde Tannenberg (26-30 Ağustos) ve Masurian Gölleri (8-13 Eylül) muharebelerinde Almanlar tarafından kolayca parçalara ayrıldı. Bu ikili fiyaskoya neden olan etmenler arasında işgalci Rus ordularının komutanları arasında işbirliğinin olmaması, Alman birliklerinin batıdan nakledilmesi (ki bu Marne Muharebesi'nde İtilaf Kuvvetlerinin başarısını kolaylaştıracaktı) ve Alman komutanlar von Hindenburg ve Ludendorff'un parlak olduğu iddia edilen taktikleri bulunuyordu. Fakat Alman tarafındaki esas beyin, çok daha az tanınan bir subay olan Max Hoffmann'dı.[8] Von Hindenburg bu evredeki Alman kahramanlarından bu unvanı en az hak eden kişiydi, ama bir soylu, Prusyalı bir Junker'di ve başkomutanlık görevine getirilmesinin ve dolayısıyla Almanya'nın meşhur kurtarıcısı olmasının nedeni de buydu. Öte yandan Ludendorff ve Hoffmann burjuva kökenliydi ve bu yüzden hak ettiklerinden çok daha az takdir edilmişlerdi. Hâlâ *ancien régime*'e saplanıp kalmış olan ve feodal değerlerin içine işlemiş olduğu Alman Reich'ında toplumsal ve siyasal düzlemde işler böyle yürüyordu ve aynısı dönemin Habsburg, Rus ve Britanya imparatorlukları için de söylenebilirdi. Almanların Doğu Prusya'daki başarıları Rusların bölgeye dönük özlemlerini boşa çıkarmıştı; ancak Almanlar doğu cephesiyle meşgul olmayı sürdürdüler ve sonunda burada taarruza geçmenin imkânsız olduğunu fark ettiler. Doğu Avrupa'da da "manevra savaşı" durmuştu.

1914 sonbaharında Osmanlı İmparatorluğu da savaşa dahil oldu. Osmanlılar uzun bir süredir Alman Reich'ı ile dosttu ve 30 Temmuz 1914 gibi erken bir tarihte, Tuna Monarşisi'nin Sırbistan'a savaş ilan etmesinden sadece birkaç gün önce, İstanbul gizlice Berlin'le bir antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşmanın hedefinde Osmanlıların en büyük ve potansiyel olarak en tehlikeli düşmanları olan Rusya vardı. Genel olarak Rusya'nın Bizans İmparatorluğu'nun eski başkenti olan Konstantinopolis'i Hristiyanlık adına yeniden fethetmek istediği ve Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan Boğazları kontrol etmeyi arzuladığı biliniyordu. Öte yandan, İstanbul'daki yöneticiler ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Kafkaslardaki Rus topraklarını yeniden elde etmenin hayalini kuruyorlardı. Osmanlıların İttifak Devletleri'ne yakınlık duyduğu giderek daha açık hale geldikçe Britanya ile aralarında da sıkıntılar çıkmaya başladı. İstanbul'da iktidar, de jure olmasa da de facto Alman yanlısı "Genç Türkler"in ve hem Harbiye Nazırı hem de ordunun başkomutanı olan liderleri Enver Paşa'nın elindeydi. Ekim sonu-Kasım başında Gordion'un düğümü çözüldü ve birkaç gün içinde bir tarafta Osmanlı İmparatorluğu, diğer tarafta Ruslar, Fransızlar ve İngilizler resmen birbirlerine savaş ilan ettiler. Olaylar 22 Ekim'de Enver Paşa'nın Karadeniz kıyısındaki Rus limanlarının bombalanmasını emretmesiyle başladı. Hükümdarı ya da sultanı aynı zamanda halife unvanını da taşıyan

ve dolayısıyla bütün Müslümanlar üzerinde liderlik iddiasında olan Osmanlı İmparatorluğu, 11 Kasım 1914'de İtilaf Devletleri'ne cihat ilan etti. Bu Büyük Savaş'ın Avrupa'yı sarmış olan alevlerinin artık Asya'ya da sıçrayacağı ve başarısız taarruzları takip eden aynı ölçüde sonuçsuz karşı saldırılardan, cephenin durağanlaşmasından, bütün tarafların yaşadığı ağır kayıplardan ve masum sivillerin maruz kaldığı duyulmamış zulümlerden oluşan tanıdık senaryonun burada da gerçekleşeceği anlamına geliyordu. Enver Paşa'nın emriyle Osmanlı birlikleri hiç vakit kaybetmeksizin, kış kapıda olmasına rağmen Kafkaslarda Ruslara karşı bir saldırı başlattılar. 1914 Aralığının sonunda ve 1915 Ocağının başında gerçekleşen Sarıkamış Muharebesi'nde, saldıran taraf ağır kayıplarla püskürtüldü. (Kötü şöhretli Ermeni soykırımı, 1915'in sonraki aylarında bu çerçevede gerçekleştirilecekti.) Bu sırada Osmanlılar Mezopotamya'da, çoğunlukla Hintli askerlerden oluşan İngiliz birliklerinin başlattığı istilayla karşı karşıya kaldı.[9]

İngilizlerin bir süredir bu petrol zengini bölgeyle ilgilendiklerini ve burayı denetim altına almaya kararlı olduklarını görmüştük. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun halen tarafsız olduğu sırada, yani 1914 Eylülünün sonlarında burada boy göstermeleri pek de şaşırtıcı değildi. 29 Eylül'de Britanya donanmasına ait bazı gemiler Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği Şattülarab'ın ağzında belirmişti bile. Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettiği 6 Kasım sabahının ilk ışıklarında, Britanya-Hindistan birlikleri neredeyse savunmasız durumdaki Al Faw ya da Fao kasabasını ele geçirmek üzere çıkarma yaptılar. Buradan yüz kilometre kadar içerideki Basra şehrine doğru ilerlediler ve 22 Kasım'da burayı da ele geçirdiler. İngiliz komutanlar, yakınlardaki İran sınırının diğer tarafında kalsalar bile –ki bu ülkenin tarafsızlığının çiğnenmesi demekti– petrol rafinerilerini, depolama tanklarını, boru hatlarını ve ilgili altyapıyı koruma emri almışlardı. Burada görünen o ki, Osmanlıların farkına varmadığı esas hedef, İngilizler açısından son derece önemli bir hammadde olan petroldü; aksi takdirde İngiliz saldırısını bekliyor olurlar ve bölgeyi çok daha iyi savunurlardı.[10]

İngilizler Bağdat'a kırk kilometreden daha yakın bir kasaba olan Tizpon'a (Ctesiphon) kadar Şattülarab ve Dicle boyunca sorunsuz bir şekilde ilerlediler. Fakat burada Osmanlı birlikleri aniden cesur bir direniş sergiledi ve saldırganlar püskürtüldü. Britanya-Hindistan Ordusu sıkışacağı ve 1914 Aralığının başlarından 1916 Nisan'ı sonunda teslim olana dek kuşatma altında kalacağı Kuttülamare'ye çekildi. Bazı tarihçilere göre bu, "Britanya tarihindeki en onursuz teslimiyetti." Dolayısıyla Mezopotamya'da da savaşın ilk aşamalarında planlar ve taarruzlar başarısız olmuş ve manevra savaşından mevzi savaşına geçilmişti. Savaşın bu evresi de aristokratik komutanların, bu örnekte İngiliz komutan Sir Charles Townshend'in yetersizliğini ve seçkinci zihniyetlerini

yansıtıyordu. Townshend teslim olmasının ardından savaşın sonuna dek ayrıcalıklı bir esir olarak bekleyeceği ve görece lüks bir yaşam süreceği Marmara Denizi'ndeki bir adaya gönderildi. Aralarında Hintliler kadar İngilizlerin de bulunduğu binlerce askerinin berbat koşullar altında hapsedilmiş olmasını, açlık ve hastalıklardan sinekler gibi kırılmasını, iddialara göre "gülünç" bulmuş ve daha sonra bazı arkadaşlarının ve meslektaşlarının neden kendisine bu denli alaycı bir şekilde yaklaştıklarını hiçbir zaman anlamamıştı. Yeri gelmişken, çok sayıda Hintli savaş esirinin Osmanlılar tarafından Afganistan ve İran cephelerinde, İttifak Güçleri'nin zaferinin Hindistan'a bağımsızlık getirebileceği ümidiyle İngilizlere karşı savaşmaya nasıl ikna edilebildiklerini anlamak zor değildir. Avrupa'da başlayan bir savaşın sonuçları Asya'nın derinliklerinde de kendisini hissettirmeye başlamıştı.[11]

Büyük Savaş'ın daha ilk aşamalarında, yani İngiliz ve Fransızların, Afrika'daki Alman sömürgelerini bu kıtada bulunan kendi mülklerinde saldırarak işgal ettikleri 1914 Ağustosunda, bir "dünya savaşı" olduğu ortaya çıkmıştı. İngilizler 5 Ağustos'ta, Almanya'ya savaş ilan ettikten sadece bir gün sonra buna karar vermişlerdi bile. Tamamen askerî bir bakış açısından bu girişim belirleyici olmayabilirdi, ama savaşın, esas meselenin hammaddeler ve kapalı pazarlar vs. olduğu, emperyalist bir savaş olduğunu unutmamalıyız. O günlerde Afrika halihazırda bu açıdan bir tür vaat edilmiş toprak ve dolayısıyla son derece önemli bir ödüldü. İngiliz "hammadde avcıları" Almanya'nın topraklarını yağmalamak için savaşın sunduğu fırsattan hevesle yararlandılar ve bunda bir başka etken daha rol oynadı: İngilizler Afrika'daki Alman sömürgelerinin sadece Fransa ve Belçika gibi ülkelerin eline geçmesi ihtimalini saf dışı bırakmak istiyorlardı. Bu ülkeler Avrupa'yı kasıp kavuran savaşta elbette birer müttefikti, ama diğer yandan –ve uzun vadede bu son derece önemliydi– emperyalist "hammadde avcıları" ve dolayısıyla emperyalizmin dünya çapındaki arenasında birer rakipti.

Bu acımasız emperyalist yaklaşımın ters tepen veçhelerinden biri, Togo'daki Alman valisinin deyişiyle, Avrupalıların "Afrikalılara kendi aralarında savaşan beyaz adamlar görüntüsü sunmaları"ydı. Bunun, yine uzun vadede, sömürgecilik açısından olumsuz sonuçları olması muhtemeldi. Her durumda, Ağustos ayında Togo komşu İngiliz ve Fransız sömürgelerindeki birlikler tarafından pek de zorluk çekilmeden istila edilip ele geçirilmişti. Nijerya ve Fransız Ekvator Afrikası'ndan saldırıya uğrayan bir Alman sömürgesi olan Kamerun'da işler o kadar pürüzsüz gitmedi. Hastalıklara ek olarak, sık ormanlar, devasa mesafeler ve özellikle ülkenin iç kesimlerinde iletişimde karşılaşılan güçlükler, bütün savaşan tarafların –ve hamal olarak hizmet veren siyahların– kayda değer kayıplar vermesine neden oldu. Burada Alman direnişinin sona ermesi 1916 Şubatını buldu ve İtilaf Kuvvetleri bütün ülkenin efendisi haline geldi.

Güneybatı Afrika'daki bugün Namibya adıyla bilinen Alman sömürgesi 1899-1902 Boer Savaşı'ndan ve 1910 yılında Güney Afrika Birliği'nin kurulmasından bu yana Britanya İmparatorluğu'nun özerk bir parçasını oluşturan Güney Afrika'yla sınır komşusuydu. Fakat "özerk" terimi sadece beyaz nüfus için geçerliydi, zira siyahların herhangi bir söz hakkı yoktu; bütün iktidar, bütün zenginlik –özellikle de altın ve elmas gibi hammaddeler– eski Hollanda ve daha yakın tarihlerde Britanya kökenli yerleşimcilerden oluşan seçkinlerin elindeydi. ("Altın ve mısırın ittifakı", bir başka deyişle, İngiliz maden sahipleriyle tarımı temsil eden Boerler ya da "çiftçiler" arasındaki ortaklık, Avrupa'daki burjuva sanayiciler ile aristokrat büyük toprak sahipleri arasındaki "ortakyaşam"ın bir benzeriydi. İlk örnekte ucuz emek gücü Güney Afrikalı siyahlar, ikincisindeyse Avrupa'nın beyaz proleterleri tarafından sağlanıyordu.)[12]

Londra, Alman Güneybatı Afrikası'nın Güney Afrika üzerinden Güney Afrikalılarca ele geçirilmesi gerektiğine karar verdi; fakat bu Boer Savaşı sırasında Almanların desteğinden ve sempatisinden yararlanmış olan ve kendilerini Almanların yakın etnik akrabaları olarak gören "Afrikanerler" ya da Boerler arasında kayda değer bir rahatsızlığa neden oldu. Bu durum doğrudan bir ayaklanmayı bile tetikledi ve daha sonra Namibya adını alacak toprakların ele geçirilmesi ancak 1915 baharında bu ayaklanmanın bastırılmasıyla mümkün hale geldi. Güney Afrika birliklerine daha sonra Britanya'da da önemli askerî ve siyasi roller oynayacak Jan Christian Smuts gibi generaller komuta ediyordu. Almanlar dikkate değer bir direniş gösteremedi ve Mayıs ayının sonunda teslim oldular.

Güneybatı Afrika'nın ardından sıra "kara kıta"daki son Alman sömürgesine, Alman Doğu Afrikası'na geldi. (Büyük Savaş'tan sonra, Afrika'nın bu kısmı, Tanganyika adı verilen bir Britanya mandasına dönüştürülecek ve 1964 yılında bağımsızlığını kazanıp Zanzibar ve Pemba'yla birleşmesinin ardından Tanzanya adını alacaktı.) Çatışmalar, Britanya-Hindistan birliklerinin çıkarma girişimlerinin püskürtüldüğü 1915 sonbaharında başladı. Alman sömürgesinin ana kısmı, Smuts'un komutasındaki İngiliz birlikleri tarafından ancak 1916 yılında ele geçirilebildi. Yine de Alman komutan Albay (daha sonra General) Paul von Lettow-Vorbeck, başarılı bir şekilde bir tür gerilla savaşı yürütecek ve 11 Kasım 1918'deki ateşkesten ancak birkaç gün sonra teslim olacaktı. Bu kahramanca davranışı nedeniyle anavatanında büyük bir kahraman olarak kutlanacaktı. Doğu Afrika'daki savaşın yaklaşık on bin askerin ve Almanlar tarafından askere alınan ünlü sömürge askerlerinin (*Ascaris*) aksine ekseriyetle zorla toplanmış olan yüz bin hamalın hayatına mal olmasıysa pek de o kadar sevinçle karşılanacak bir şey değildi. Yeri gelmişken, Ascari, "asker" anlamına gelen Swahili dilinde bir sözcüktü.

Alman Doğu Afrikası'nın ele geçirilmesine, Kongo'daki üslerinden Ruanda ve Burundi'deki Alman topraklarını fetheden ve 1916 Eylülünde güneydoğuya doğru ilerleyerek Alman Doğu Afrikası'ndaki Tabora şehrine ulaşan Belçika birlikleri de katılmıştı. Savaşın ardından galipler eski Alman sömürgelerini paylaşacak, ama bu toprakları sıradan sömürgeler olarak değil, Milletler Cemiyeti'nin "manda toprakları" olarak devralacaklardı ki bu pek de bir fark yaratmayacaktı. İngilizler ve Fransızlar en iyi parçaları kendilerine ayırdılar, Belçika'ysa çabalarının ödülü olarak Ruanda-Burundi'yi cebe indirdi. Pek çok açıdan Birinci Dünya Savaşı böylece "Afrika'nın paylaşılması"nın son evresi olmuştu.[13] Buna rağmen, pek çok tarihçi Birinci Dünya Savaşı'nın emperyalist rekabetle hiçbir ilgisinin olmadığı konusunda ısrar etmeye devam etmektedir.

Dünyanın diğer tarafında da savaş sayesinde hevesli bir emperyalist rakip tarafından olgun birer meyve gibi koparılmaya hazırmış gibi gözüken Alman sömürgeleri vardı. Ama bu hangi güç olacaktı? Japonya 23 Ağustos 1914'te Almanya Reich'ına savaş ilan ederek meselenin tarafı olduğunu gösterdi. Kısa bir süre sonra, Çin'deki Alman sömürgesi Qingdao'ya saldırarak şehri kuşattı ve 7 Kasım'da ele geçirdi. İngilizler bir miktar askerî destek sunmuşlardı, ama bunun nedeni Japonya'ya yardım etmekten çok, savaş sonrasında paylaşılması beklenen devasa ve ağızları sulandıran Çin "pastası"ndan daha büyük bir dilim almakla ilgiliydi. Almanların Pasifik'teki sömürgelerine gelince; askerî müttefikler, ama aynı zamanda emperyalist toprak paylaşımında dişli rakipler olan Japonlar ve İngilizler tarafından az ya da çok "dürüst" bir şekilde bölündüler. Kuzey Pasifik takımadaları, yani Marianalar, Carolinalar ve Marshall Adaları Japonya tarafından işgal edildi. Ekvator'un güneyinde Samoa Adaları ve Yeni Gine, Yeni Zelandalılar ve Avustralyalılar tarafından Britanya İmparatorluğu adına ele geçirildi. Almanlar hiçbir yerde ciddi bir direniş gösteremedi. Kendi kıtalarında pek de iyi gitmeyen bir savaşla meşgul olan İngilizler ve diğer Avrupalı güçler geçici olarak Çin'e daha az ilgi gösteriyorlardı. Tokyo bu fırsattan yararlanarak saldırgan bazı hamlelerde bulundu.[14] Japonya'nın hedefi büyük komşusu üzerinde iktisadi ve (dolaylı ya da doğrudan) siyasi olarak topyekûn hâkimiyet kurmaktan başka bir şey değildi. Japonya Büyük Savaş'ın ardından da bu hırsının peşinden sistematik ve acımasız bir şekilde gidecekti. Ancak bu durumun telaşa sevk edeceği emperyalist büyük güç Britanya değil, 1941 yılında Japonya'nın sonunda savaşa gireceği Birleşik Devletler olacaktı.

On Yedinci Bölüm

"SAVAŞIN SEVİMLİ DİYARINDA" İNSAN KÖSTEBEKLER

Büyük Savaş, açılış ve kapanış evreleri dışında, ebediyen, -İngiliz bir savaş şairinin alaycı bir şekilde "savaşın sevimli diyarı" adını verdiği şeyin büyük atraksiyonları olan- siperler, tarafsız bölge ve dikenli teller gibi kavramlarla ilişkilendirilecek bir "mevzi savaşı"dır. Askerler inanılmaz bir sefalet içindedir ve milyonlarcasının kaderinde korkunç bir ölüm ya da ağır bir biçimde yaralanmak vardır...

Batı Avrupa'da 1914-1915 kışının başlamasıyla birlikte, "manevra savaşı" yerini "mevzi savaşı"na ya da "yıpratma savaşı"na bıraktı. Cephe hattı, Fransa-İsviçre sınırında Basel şehrinin hemen batısında bulunan Alsace'ın Pfetterhouse köyünden, Yser Nehri'nin ağzının hemen kuzeyinde (yerliler tarafından *polder* [denizden kazanılmış toprak] olarak bilinen) kumullarla düşük rakımlı düzlüklerin arasındaki bir Flaman köyü olan Lombartzijde'ye kadar yaklaşık 750 kilometre boyunca uzanıyordu. 1914 yılının sonunda, İtilaf Kuvvetlerinden Fransızlar cephenin yaklaşık yedi yüz kilometresini, İngilizler otuz kilometreden biraz fazlasını, Belçikalılarsa yirmi ilâ yirmi beş kilometresini ellerinde tutuyorlardı. Pfetterhouse'da, "en sağdaki adamı"ın (*homme à l'extrême droite*) sağ kolu, en azından mecazen bir İsviçre sınır taşına dokunuyordu. Bu "batı cephesi"nin sıfırıncı kilometresiydi. Savaş bu *poilu*'nün solundan başlayarak ortalığı kasıp kavuruyor; sağındaysa, İsviçre'nin Bonfol köyünden başlayarak barış ve sükûnet hüküm sürüyordu. Kuzey Denizi kıyısında, Lombartzijde'de "en soldaki adam" (*l'homme à l'extrême gauche*), kumullardan tuzlu deniz suyuna doğru uzanan dikenli telden bir duvarın arkasına mevzilenmişti. Alman asker kaçakları, iddialara göre, zaman zaman geceleri teslim olmak için telin etrafından yüzerek dolanıyorlardı.[1]

Normalde tarafsız bölgenin her iki tarafında da en azından üç sıra halinde zigzag çizen siper yer alırdı. Bunlar, yine aynı şekilde zigzag çizen "sıçan yollarıyla", hatları birbirine bağlayan ve zaman zaman gözlem amacıyla ya da saldırıları başlatmak için kullanılmak üzere tarafsız bölgeye doğru çıkıntı yapan yardımcı siperlerle desteklenirdi. Dolayısıyla batı cephesindeki

siperlerin uzunluğu, toplamda yaklaşık kırk bin kilometreye, yani yeryüzünün çapıyla neredeyse aynı uzunluğa ulaşıyordu. Guillaume Apollinaire bunu "aşağıya doğru bir Çin Seddi" olarak tasvir etmişti. "Teorik olarak" diye gözlemliyordu Paul Fussell, "[siperlerin içinden geçerek] tamamen yerin altından Belçika'dan İsviçre'ye yürüyerek gitmek mümkündü."[2] Siperler bazen sığ, bazense çok derindi ve son derece geniş ya da dar olabiliyordu. Genellikle kum torbalarıyla, tahta kalaslarla vs. güçlendiriliyordu. Siperleri özellikle de Flandre'nin su dolu arazilerindekileri berkitmek için, İngilizler 1915 başlarından itibaren her ay İngiltere'den cepheye toplam çeyrek milyon boş kum torbası getireceklerdi. 1915 Mayısına gelindiğinde, bu çoktan toplam altı milyon torbaya ulaşmıştı bile. Siperlerin dibine genellikle etrafta gezinmeyi kolaylaştırmak için "çamur paletleri" yerleştirilirdi. Askerler bunu bulamadıklarında, ki ekseriyetle bulamazlardı, özellikle de Flandre'nin düzlüklerinde suyun ya da çamurun içinde dururlardı. Bu durumda askerler kısa süre içinde, ayaklarının şiştiği, iltihap kaptığı ve bazen de tamamen pörsüdüğü, daha önce adı duyulmamış bir sendroma yakalanırlardı. "Siper ayağı" vakaları ilk olarak 1914 Aralığında Flaman Veume kasabasındaki bir hastanede çalışan İngiliz bir hemşire tarafından bildirilmişti. Hemşire hastalık hakkında şöyle yazmıştı:

> ...su dolu siperlerde uzun süre kalan askerlerin kaptığı zor bir hastalık: Ayakları soğuyor, şişiyor, hissizleşiyor ve maviye çalıyor -bazen o kadar kötü etkiliyor ki ayağı kesmek tek çare oluyor.[3]

Siperlerden oluşan iki perde arasında, bazen dar bazense geniş olan ve tarafsız bölge olarak bilinen bir toprak şeridi yer alırdı. Saldırmak için bu alanın geçilmesi gerekiyordu, fakat bu görevi düşman için daha zor hale getirmek amacıyla her iki taraf da kendi siperlerinin önüne dikenli tellerden oluşan bir bariyer koymuştu. Tarafsız bölge silahlardan ve diğer mühimmattan arta kalan döküntülerle, askerlerin gömülmemiş cesetleri ve hayvan leşleriyle, patlamamış bombalarla ve binaların yıkıntılarıyla doluydu. İngiliz şair Mary Borden'ın "Kimliği Belirsiz" başlıklı bir şiirde, canlı bir biçimde "askerlerin kemiklerinin elemli toprağa saplanıp kaldığı bükülüp giden bir tarla" diye tasvir ettiği, dalları kırılmış ağaçlar ve genellikle pis kokulu bir çamur ve suyla dolu küçüklü büyüklü şarapnel çukurları bu acıklı manzarayı tamamlıyordu.[4] İngiliz savaş şairi George Willis "Any Soldier to His Son" başlıklı şiirinde, alaycı bir şekilde "savaşın sevimli diyarı" olarak adlandırdığı tarafsız bölgeyi ve siperleri şöyle betimlemişti:

> Böylece öğrendim savaşın sevimli diyarında yaşayıp bunu kabullenmeyi,
> İltihaplı korkunç bir yaraya benzer orada doğanın bütün yüzeyi,
> Yeryüzünün bağırsakları, tıpkı bir ölünün yarılmış karnı gibi ortaya saçılır,
> Küflü, çürük her şey köpüre köpüre her yere yayılır;

Her şey karanlıkta olup biter, gündüz her şeyi sakin tutar,
Canlıların gömülür orada, ölülerin toprağın üstünde yatar;
İnsanlar sıçan deliği gibi yerlerde oturur, sıçanlarla birlikte yaşar,
Vaktiyle orada savaştan önce bir kale ve köy evleri görülürdü
Sonu gelmeyen yolda arkası kesilmeyen asker alayları yürürdü,
Kilometrelerce uzanan çamur paletleriyle bitmek bilmez bataklıklar içinde,
Yaşamın ağır bir iştir orada; asker ancak terkedildiğinde
dinlenebilir göğsünde bir delikle papatyaların arasında,
Tarlakuşu hâlâ şakıyışlarını gökyüzünden yağdırabilir yaz aylarında,
Aldırışsız, boş, göğe bakan gözler yatar altında.[5]

Ordular, Marne Muharebesi'nin ve "denize doğru yarış"ın ardından, İsviçre'den Kuzey Denizi kıyılarına dek mevzilenmişlerdi. Almanlar artık savaşı doğu cephesinde kazanmayı umuyordu ve bu yüzden Batıda bütünüyle savunmaya yönelik bir tutum aldılar. Sağlam bir şekilde yerleşmek için en avantajlı mevzileri, tercihen tepeleri ve diğer yüksek yerleri seçtiler. Kendilerini Fransız ve Belçika topraklarının derinliklerinde bulduklarından, birkaç kilometrekare pek bir şey ifade etmiyordu ve bu nedenle siperlerini kazmak için elverişli bir konum bulduklarında geri çekilmekten çekinmiyorlardı. (Yüksek yerler aynı zamanda siperlerin içindeki suyun daha kolay tahliye edilmesi ve siper ayağı sendromunun daha az sorun yaratması gibi bir avantaja da sahipti.) Ayrıca, Almanlar aynı yerde uzun süre boyunca kalmaya da hazırdı ki bu daha derin ve sağlam siperler kazma zahmetine katlanmaları anlamına geliyordu. İngilizcede "*dugout*" adı verilen, savunmayı daha da güçlendiren ve askerlere görece emniyet ve konfor sağlayan çok sayıda sığınak ve korunaklı hale getirilmiş siper inşa etmek için bol miktarda beton kullanıldı. Bu sığınaklar genellikle yerden on metre kadar derine iniyordu; zili de olan çelik kapılarla, ahşap zeminlerle, merdivenlerle, mutfaklarla, elektrikli aydınlanmayla, su rezervleriyle, tuvaletlerle, aynalarla ve her türlü mobilyayla donatılmışlardı; içlerinde bazen on altı ranzalı yatak odalarına da rastlanıyordu.

Fransız siperleriyle aralarındaki zıtlık çarpıcıydı. Fransızlar *Boche*'leri ülkelerinden mümkün olduğunca çabuk çıkarmak istiyordu ve bu nedenle taarruza yönelik bir strateji benimsemek zorundaydılar. Sonuç olarak, derin siperler kazmak söz konusu değildi; siperlerin amacı sadece taarruzlar arasında geçici (ve dolayısıyla son derece basit) bir koruma sağlamaktı. Aynı yerde uzun bir süre kalmak gibi bir niyet asla yoktu; bu yüzden *poilu*'lere hiçbir zaman siperlerine güvenli ve görece konforlu bir şekilde yerleşme fırsatı verilmedi. Üstleri, akıllarının savunmaya yönelik çalışmaya başlamasını istemiyorlardı. Çok övülen taarruz ruhunun alevinin sönmesine izin verilemezdi; askerler bir sonraki taarruzlarının başarılı olmayabileceğini düşünmemeliydi. Almanlara kıyasla, Fransız savaşçıları hiçbir zaman siperlerde en ufak bir konfor yüzü göremedi-

ler. 1916'da bile, Verdun yakınlarında Barthas ve silah arkadaşları "cephenin bir yıldır durağan bir mıntıkasına" düştükleri halde, "iki nöbet arasında kendilerini yağmurdan koruyacak basit bir oluklu saç, hatta tahta bir kalas bile görmemişlerdi." "Ordunun üst kastı durumu ... geçici görüyordu," diye eklemişti Barthas. "İşler bir günden diğerine değişebilirdi ve bu yüzden siperlerdeki askerlerin durumunu iyileştirme çalışmasına izin verilmiyordu."

Dahası, Fransız siperleri saldırı halinde askerlerin gereksiz genişlikteki bir tarafsız bölgeyi geçmek zorunda kalmamaları için, her zaman Alman hatlarına mümkün olduğunca yakın kazılmak zorundaydı. Bu Fransız siperlerinin genellikle yüksekteki Almanlar ve Alman topçu gözcüleri tarafından kolaylıkla görülebileceği -ya da en azından hatlarının görülebileceği- alçak yerlerde bulunduğu anlamına geliyordu. Diğer dezavantajlar, alçak mevzilerde çamurun ve suyun daha bol olması ve askerlerin bir saldırı anında tırmanmak zorunda kalmalarıydı. Bu tür bir vaziyet, Fransız askerlerinin "karınca tepesi" adı verilen yüksekteki bir Alman mevzisine saldırırken ağır kayıplar verdiği *Zafer Yolları* filminde gösterilmişti. Fransızlar ağır kayıplar pahasına bazen Almanları son derece sağlam olan mevzilerinden sökmeyi başardıklarında, Almanlar bir sonraki tepeye çekiliyordu, dolayısıyla her şey baştan başlıyordu. 1915 yılında Arras yakınlarındaki Notre-Dame-de-Lorette Tepesi'nin ele geçirilmesi özellikle kanlı bir örnekti; bu tepe nihayet Fransızlar tarafından alındığında, Almanlar bir sonraki vadinin uzak tarafına çekilmiş ve Vimy Tepesi'nin üzerine mevzilenmişlerdi.[6]

Almanlarınkiyle kıyaslandığında, İngilizlerin siperleri de "ıslak, soğuk, kötü kokulu ve adamakıllı pisti" Burada da taarruz zihniyeti önemli bir rol oynuyordu. Bir Tommy arkasında şu tanıklığı bırakmıştı:

> Siper savaşımızın bütün gidişatı, bizim siperlerde uzun süre durmayacağımız, Berlin'e giderken kısa bir süre oyalandığımız ve çok kısa bir süre içinde Jerry'yi ülke boyunca kovalayacağımız fikrine dayanıyormuş gibi gözüküyordu. Sonuç, uzun vadede berbat, derme çatma deliklerde bayağı ve sefil bir hayat sürmemiz anlamına geliyordu.[7]

Tommy'ler Almanlarınki gibi sığınakları ancak rüyalarında görebilirdi. Siperlerin iç duvarlarına kazılmış, nadiren geniş ya da derin olan ve ekseriyetle ancak bir ya da iki askere yetecek kadar yer bulunan "dehşet delikleriyle" yetinmek zorundaydılar. Siperlerin bazı bölümleri "Piccailly" ya da "Regent Street" gibi akla lüks, itibar ve eğlenceyi getiren Londra ve diğer şehirlerdeki sokak ve meydan isimleriyle vaftiz edilmişti. Düşman mevzilerine daha az itibarlı isimler veriliyordu; ama "Pilsen Yolu" ve "Pint Siperi" gibi oradaki yaşamın biraz daha iyi olduğu gerçeğinin birer yansımasıydılar. Diğer isimlerse daha gerçekçiydi: "Ölü Adam Sokağı" ve "Cehennem Ateşi Köşesi" gibi.

İngilizler 1914-1915 kışını ve savaşın geri kalanını, gayet sığ siperler kazarken bile yeraltı suyuna rastladıkları ve yağmurların askerleri umutsuzluğa sürükleyerek büyük bir istikrarla gökyüzünden boşaldığı Flandre'de ve Fransa'nın kuzeyinde geçirdiler. Askerler kendilerini Almanların diledikleri zaman yağmur yağdırabildiklerine ve siperlerindeki suların İngiliz hatlarına akmasını sağlayan bir sistem bulduklarına inandırmışlardı. Alman siperlerinin göreli konforunun farkında olan Tommy'ler, siperlerde düşmanlarına kadınların eşlik ettiğine de inanıyorlardı. Pek çoğu aristokrat toprak sahiplerinden toprak kiralayan kiracı çiftçiler olduklarından, bazıları aynı zamanda hükümetlerinin siperlerin kazıldığı arazilerin kullanımı için Fransızlara kira ödediğine de ikna olmuşlardı.[8]

İrlandalı şair ve aktör Cyril Morton Horne, "The Moles" (Köstebekler) başlıklı 1915 yılında kaleme aldığı bir şiirde, askerleri "insan köstebekler" olarak tasvir etmişti.[9] Gerçekten de yıllar boyunca yüz binlerce asker yerin altında, dar ve eğri büğrü koridorlardan oluşan pis kokulu bir labirentin içinde, pislikten iki duvarın arasında, hemen her zaman gri, bazen de kışkırtıcı bir şekilde mavi gökyüzünün altında köstebekler gibi yaşadı. Uzun ve dar bir toplu mezarın içine kapanıp kalmadıklarını idrak etmelerini sağlayan tek şey gökyüzüydü.[10] Dolayısıyla kafalarının üstünde, yükseklerde uçan ve şakıyan kuşların savaşçıların hayatında önemli bir rol oynamasında şaşılacak bir şey yoktu. İngiliz askerlerin hayal güçlerini özellikle tarlakuşları uyandırırken, Almanlar bülbüllerin karşısında büyüleniyordu. Bu bir tesadüf değildi: Chaucer ve Shakespeare'e kadar uzanan İngiliz edebi geleneğinde, tarlakuşu, görünümü ve şakımasıyla, şafağı ve dolayısıyla sembolik olarak hem yeni bir yaşamı hem de "Dünya'dan Cennet'e ve Cennet'ten Dünya'ya geçişi", bir başka deyişle yaşamla ölüm arasındaki -kuşkusuz cephede özellikle kırılgan olan- bağı müjdeler. Almanların bülbül karşısında büyülenmeleri de, bu ötücü kuşun hissikablelvukuyu, özellikle de ölümün malum olmasını akla getirmesinden, ama aynı zamanda baharın ve aşkın, bir başka deyişle insanın son derece bağlı olduğu yaşamın, tutkuyla peşinden koştuğu yaşam neşesinin simgesi olmasından kaynaklanıyordu. *Nachtigall* kuşları gökyüzünün yükseklerinde daireler çizip şakımaları nedeniyle aynı zamanda siperlerin sakinleri için çok uzaklarda ve erişilmez olan sevdiklerini simgeliyordu.[11]

Tarlakuşları, kızıl gelinciklere kıyasla ikincil bir rol oynasalar da, Kanadalı subay John McCrae'a ait "In Flanders' Fields" (Flandre Düzlüklerinde) başlıklı ünlü şiirde de karşımıza çıkar:

> Flandre düzlüklerinde gelincikler çiçek açar,
> Sıra sıra haçların arasına yayılır,
> Bizim yerimizi işaret eder ve gökyüzünde
> Hâlâ korkmadan şakıyan tarlakuşları uçar,
> Aşağıda silahların arasında zar zor duyulur.[12]

Askerler yerin altında yaşıyor ve silah arkadaşları dışında tek bir insan bile görmüyorlardı. Arada bir periskopla karşı tarafa bakabilirlerdi, ama çoğu durumda ne tarafsız bölgede ne de düşman hatlarının ötesinde herhangi bir hayat belirtisi görülürdü. Askerler neredeyse hiç kimseyi ve hiçbir şeyi görmez, ama leş bir koku duyabilirlerdi. Gerçekten de etrafta, siperlerin yanında yöresinde, gömülmeden sayısız insan ve at cesedi yatardı ve bazen cesetlere ait parçaların siperlerin duvarlarına ve parapetlerine gömüldüğü olurdu. Paul Fussell şöyle yazar:

> Özellikle saldırıların yoğunlaştığı yerlere serpilmiş kirecin içindeki klorun zar zor bastırdığı çürümüş etin kokusu her şeye sinmişti. Ölü atlar ve ölü insanlar –ve her ikisine ait parçalar– bazen aylarca gömülmez ve genellikle siper duvarlarının ve parapetlerin bir unsuru haline gelirlerdi. Cephe hattının kokusunu, onu görmeden kilometrelerce önce alabilirdiniz.[13]

Sadece ceset değil, dışkı kokusu da tek bir açık kanalizasyona, modern bir *cloaca maxima*'ya* dönüşmüş olan siper sistemindeki yaşamın ayrılmaz bir parçasıydı. Kuşkusuz sahra helaları mevcuttu ve söylemeye gerek yok ki sınıf bilinçleri son derece yüksek olan İngilizlerin subaylar ve erler için ayrı tuvaletleri vardı, ama sahra helalarına sık sık top mermileri isabet ediyor ve bu da içindekilerin geniş bir alana yayılmasına neden oluyordu. Bu aynı zamanda, Barthas tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılana benzer ishal salgınlarına yol açıyordu:

> [Tuvalete] gitmek zorunda olan bir asker için, hela olarak kullandığımız geniş mermi çukuruna tırmanmak korkunç bir olasılıktı. Her zaman son ana, gerçekten korkunç sancılar başlayana kadar ertelenirdi. Heladaki silah arkadaşlarımızdan biri, aniden başlayan silah seslerinde irkilip, dehşete kapılmış ve sırt üstü düşmüştü. Bu tür talihsizliklerden kaçınmak için bazı askerler sardalya ya da konserve et tenekelerini kullanıyor ve sığınaklarını terk etmek zorunda kalmıyorlardı. Zavallı biri bunun için sefer tasını [gamelle] bile feda etmişti.[14]

Patlamalar nedeniyle askerlerin başlarına arada sırada at leşlerine ait parçalar da yağabilirdi.[15] Aktarılanlara göre, atların cesetleri insanlarınkinden bile daha kötü kokuyordu. Her durumda, "insan köstebekler"in kötü kokuyla yaşamayı öğrenmek dışında bir seçeneği yoktu. George Willis'in daha önce bahsi geçen "Any Soldier To His Son" şiirindeki iki dizede anlatıldığı gibi kokuya alıştılar:

> Kesik kesik uyumayı öğrendim bir siperin ateş basamağında
> Ve kahvaltımı birlikte etmeyi Fritz'in leş gibi kokusuyla, çamurla

Bütün ordularda askerlerin çok fazla sigara, puro ve pipo içmelerinin nedeni sinirlerini yatıştırmak ve açlıklarını unutmaktı, ama birçoğu cesetlerin ve dışkının dayanılmaz ve her yerde duyulan kokusunu bastırmak için de içiyordu.[16]

---

* Antik Roma döneminde inşa edilen dünyanın en büyük lağım sistemi. *–çev.*

Zaman zaman siperleri ziyaret eden generaller ve diğer yüksek rütbeli subaylar buralara hâkim olan kokulara alışık değildi ve dışkının kokusu ve görünümü onları iğrendiriyordu. Fakat böylesine iğrenç koşullar altında sürekli olarak yaşamak zorunda olan erlerden pek de yakınlık göremiyorlardı. Bu Tommy'ler arasında son derece popüler olan "That Shit Shute" isimli komik bir şarkının sözlerine de sızmıştı:

Siperleri teftiş eden General
Dehşete düşmüş bir sesle höykürdü,
"Teftiş etmeyi reddediyorum
Dışkısını ortada bırakan bir bölüğü."

Ama kimse aldırmadı.
Shute'un varlığıyla kıyaslandığında
Bokun daha sevimli olduğunu
Kimse reddetmeye kalkmadı.

Bazı sorumlu eleştiriciler,
Hepsi bok çuvallarından oluşan
Kurmaylarına bakarak generalin,
Yanıt yetiştirmekte gecikmediler.

Bok tuhaf köşelerde yok edilebilirdi,
Buna uygun kâğıt da sağlanırdı,
Ama yas tutansız vurulmuş olurdu bok
Eğer biri o bok Shute'u vurduysa.[17]

Siperlerde tipik bir gün, günışığının ilk huzmeleri gecenin karanlığını delip geçmeden önce başlardı, ki bu yaz aylarında sabah 4.30 civarı anlamına gelirdi. Herkesin sanki bir saldırının eli kulağındaymış gibi, tam donanımlı ve silahı elinde tekmil vermesi gerekirdi. İngilizler bu rutine "stand-to" ya da "stand-to-arms" derlerdi. Tommy'ler Fransızlar gibi, güneşin yükseldiği yöne bakar, ilk tarlakuşlarını görür ve gelen günü atlatıp atlatamayacaklarını ve bir gün eve dönüp sevdiklerine kavuşup kavuşamayacaklarını düşünürlerdi. Tarafsız bölgenin öbür tarafında, Almanların bakışları kaçan geceyi kovalardı ve kulakları onlara yaşamı ve sevdiklerini hatırlatan bülbülün son seslerini duymaya çalışırdı. Sonra "otur" emri gelir ve bunu askerlere kahvaltı etmeleri için verilen izin takip ederdi. Bazı İngiliz birliklerinde çaya koymak ya da ayrı içmek için arada sırada, adam başı iki kaşık rom da verilirdi. Rom dağıtılması çok değer verilen bir törendi. Taarruzlardan önce Tommy'ler her zamankinden daha cömert bir pay alırdı. İngilizlerin saldırılarının ardından tarafsız bölgeyi sadece ceset ve dışkı kokuları değil, rom kokuları da kaplardı.

Gün boyunca yapılacak pek çok iş vardı. Askerlerin büyük bir kısmı köylü ya da sanayi işçisiydi ve ağır işe alışıktılar. Patronları –subaylar– da, böyle ol-

ması gerektiğini düşünerek onlara her türlü görevi vermeyi sever ve işin düzgün yapılıp yapılmadığını hevesle izlerlerdi. Aynı zamanda sıkılmalarını önlemek ve morallerini yüksek tutmak için askerlerini sürekli meşgul tutmaları gerektiğini de düşünürlerdi. Siperlerin kazılması, genişletilmesi, güçlendirilmesi ya da bir bombardımanın ardından onarılması gerekirdi. Silahların temizlenmesi ve üniformalarla çizmelerin koşulların el verdiği ölçüde iyi gözükmesi lazımdı. Askerler sık sık teftiş edilirdi ve nöbet tutmak için sürekli askere ihtiyaç olurdu. Bu riskli bir işti, çünkü keskin nişancılar diğer tarafta pusuya yatmış beklerdi. Düşman mevzileri ve tarafsız bölgenin, tercihen periskoplarla sürekli gözetlenmesi gerekirdi. Fransızların *corvée* adını verdiği angarya sona erdiğinde ya da iki angarya arasında, askerlere mektup yazmaları, silah arkadaşlarının bitlerini ayıklamaları ve mümkün olduğunca çok uyumaları için izin verilirdi. Uyku gerekliydi, çünkü işin büyük bir kısmı gece yapılmak zorundaydı. "Kazmak, çamuru dışarı çıkarmak, kum torbalarını doldurmak, dikenli tel çekmek, çamur paletlerini yerleştirmek gibi savaş işinin ağır rutini"nin büyük bir bölümü aslında karanlıkta yapılırdı. Aynı zamanda cephane ve diğer mühimmatın getirilmesi, siperlerden su tahliye edilmesi ve tarafsız bölgeye devriye gönderilmesi vs. de gece yapılmalıydı.

Günlük rutin, sabahkiyle aynı tekmil ritüeliyle sona eriyordu. Bu kez, Almalar batıdan batmakta olan güneşi izliyor, İngilizler, Fransızlar ve Belçikalılarsa yaklaşan geceyi gözlüyorlardı; herkes özlemle tarlakuşlarını ve bülbülleri bekliyordu.[18] Bu tür bir tekmilin atmosferi 1914 yılında Laurence Binyon tarafından kaleme alınan "For the Fallen" (Düşenlere) isimli bir şiirde, hâlâ İngilizler tarafından Birinci Dünya Savaşı anmalarında okunan dizelerde canlandırılmıştı:

> Onlar yaşlanmayacak, çünkü yaşlanmak bize bırakıldı:
> Ne yaşlılık yoracak onları, ne de yıllar ayıplayacak.
> Güneş batarken ve sabahları
> Onlar hatırlanacak.[19]

Askerler sık sık günlerini üst üste tehlikeli ileri hatlarda, tarafsız bölgenin sınırında ve zaman zaman Alman siperlerinin korkunç derecede yakınında geçiriyorlardı. İngilizler ilk siper hatlarına "intihar çukuru" adını vermişlerdi. Fakat zaman zaman birlikler rahatlatılıp, bir kampta, mezrada ya da köyde cepheden görece emniyetli bir uzaklıkta dinlenmeleri için geriye alınıyordu. Eve gidip aileyi ziyaret etmek için izin almak istisnai bir durumdu ve elbette köyleri ya da kasabaları Almanların işgali altında olan Belçikalıların büyük bir kısmıyla Fransa'nın kuzeyinden gelen pek çok asker için söz konusu bile değildi. Aynı şey Senegal, Hindistan ve diğer yerlerden gelen "sömürge" askerleri için de geçerliydi. Belçikalı askerler normalde ilk hatlarda dört gün geçiriyor, bunu cephe gerisinde her türlü işle uğraştıkları bir dört gün daha takip ediyor

ve sonunda dört gün "dinlenmelerine" izin veriliyordu; ama bu dinlenme aynı zamanda sık sık üstlerin istekleri doğrultusunda iş ve talim yapmalarını da içeriyordu. Her hâlükârda, örneğin kâğıt oynayarak ve tabii ki meyhane ve genelevleri ziyaret ederek rahatlamaları mümkündü.

Cephedeki yiyecekler nasıldı? Yanıt: teoride o kadar da kötü değildi, ama pratikte tatmin edici olmaktan uzaktı. Belki de şaşırtıcı bir şekilde, bu açıdan en nazenin olanlar İngilizlerdi. Bir erin günlük istihkakı makul miktarda ekmek, taze ya da konserve et, taze ya da kurutulmuş sebzeler, biraz pastırma ve peynir ve az miktarda çay, şeker ve reçel içerebilirdi. Tommy'lerin büyük bir kısmı için bu barış döneminde memlekette yediklerinden daha fazla ve iyi yemek demekti. Ancak taze etin siperlere ulaşması son derece nadir gerçekleşirdi ve genel olarak asker dilinde "*bully beef*" denilen sığır eti konservesiyle yetinmeleri gerekirdi. (Öyle gözüküyor ki *bully* sözcüğünün boğayla bir ilgisi yoktu. İngilizler geleneksel olarak etlerini "haşlanmış" severlerdi ve *bully* de bu anlama gelen Fransızca *bouilli* sözcüğünden türetilmişti.) Fakat konserve et aslında epey lezzetliydi ve Almanlar buna bayılıyordu. Bunun farkında olan Tommy'ler doğal olarak bununla gurur duyuyordu, zira muhtemelen tarihte ilk ve son kez bir İngiliz yiyeceği yabancılar tarafından beğeniliyordu. Asker Claude Penrose'un kaleminden çıkan "On the Somme" (Somme'da) şiirinin dizelerinde görüldüğü üzere, bazen Alman savaş esirlerine bir cömertlik, dayanışma ve Hristiyan yardımseverliği jesti olarak sığır eti konservesi veriyorlardı:

> Aç ve kederli esirlerini geri getirdiklerinde
> Onlara 'Fritz' dediler ve sırtlarına vurdular ve hepsi birden
> Uzun gün başladığından beri ellerinde kalan ne yemek varsa onlarla bölüştüler,
> Allah rızası için tütün ve konserve et verdiler.[20]

Fransızların günlük istihkakı teoride "750 gram ekmek, bir pound taze et, bir ons pirinç ya da kurutulmuş sebze, tuz, şeker, bir çeşit yağ, hazır kahve, bir litre şarap ve yirmi gram tütün"den oluşuyordu. Fakat siperlerdeki askerlere bunun çok küçük bir bölümü düzenli olarak ulaşıyordu ve *poilu*'ler genellikle ellerine geçen yiyecekten şikâyetçiydiler. Örneğin 1915 Mayısında bir asker, akşamları askerlerin sadece *singe*, "maymun", yani "ümitsizce iştah kaçırıcı bir sosa" boğulmuş patatesli konserve et yemek zorunda olduklarından yakınıyordu. İstihkakların tekdüzeliği bütün ordularda askerleri rahatsız ediyordu, ama yeterince parası olanlar –yüksek fiyatlara– tereyağı, çikolata ve reçel gibi lezzetli zevklerin bulunabildiği yakınlardaki dükkânlardan ya da çiftliklerden yiyecek satın alabilirlerdi. Arada sırada yakınlarda konuşlanmış müttefik birliklerle yiyecek değiş tokuş etmek de mümkündü. Barthas 1915 Mayısında Artois'da bir yerde İngilizlerle Fransızlar arasında bunun nasıl gerçekleştiğini aktarır:

> Siperlerinde sadece bisküvi ve konserve yiyecek aldıklarından, biraz ekmek istemek ve tencerelerimizde kalanları sıyırmak için geldiler. Karşılığında ellerinde bol miktarda olan tütün ve sigaralardan aldık.

Diğer yandan Fransızların bol miktarda şarabı vardı ve bunun büyük bir kısmı bir şekilde İngilizlerin susuz boğazlarını ıslatmanın bir yolunu buluyordu. Adi şarap anlamına gelen İngilizce "*plonk*" sözcüğü bu dönemde türetilmişti. *Poilu*'ler korkunç miktarda şarap içiyordu: Şarap "onların Tanrısı"ydı, onlara "sefaletlerini unutturuyor"du, "en iyi arkadaşları"ydı. Askerî yetkililer bu açıdan kayda değer bir cömertlik sergiliyorlardı: 1914 yazında Fransız askerleri günde çeyrek litrelik bir istihkaka sahipti, ama 1917'ye gelindiğinde günlük payları bir tam litreye yükselmişti. Aslına bakılırsa bütün ordularda devasa miktarda alkol tüketiliyordu. Daha önce söz edildiği gibi, Tommy'ler düzenli olarak kahvaltıda rom alıyordu. Başka yerlerde, şarap ve roma ek olarak, askerlere arada sırada cin ve brendi de veriliyordu. "Askerî yetkililerin bu cömertliğinin nedeni basitti," diye yazar bir tarihçi: Askerlerin savaşabilmek ve genel olarak savaş stresiyle başa çıkabilmek için bu tür bir "doping"e ihtiyaçları vardı. Alkol, diye devam eder, "korkuya çare sağlıyor", "bir tür kalkan görevi görüyor" ve öldürmeyi kolaylaştırıyordu. Savaşan kişilere önce biraz alkol verilmeden taarruza kalkmak düşünülemezdi. Üstlerin kendileri de görevlerini yapabilmek için alkole ihtiyaç duyuyordu; İngiliz subayları günde bir ilâ iki şişe viski içiyordu. Elbette bu aşırı alkol tüketimi, kavgalar, emre itaatsizlikle vb. ciddi sorunlara yol açıyordu.[21]

Yiyecekler açısından Alman askerleri İngiliz ve Fransızlara kıyasla çok daha kötü durumdaydı ve savaşın ilerleyen safhalarında da durumları değişmedi, aksine kötüleşti. Erken bir evrede bile, askerler yiyeceklerin hem niceliğinin hem de niteliğinin kötü olmasından şikâyet ediyorlardı. Doğu cephesinde, Eylül-Ekim 1915'te durum o kadar kötüydü ki, askerler neredeyse açlık çekiyordu ve biraz yiyecek bulma umuduyla düşmana kaçmaktan söz ediyorlardı. Almanya'nın doğudaki müttefiki Tuna Monarşisi'nin askerleri içinse durum daha da kötüydü ve sık sık açlıktan ölenlere rastlanıyordu. Askerlerin biraz yiyecek ve içecek bulmak için teçhizat ya da kıyafetlerinden bazılarını satmaları yaygın görülüyordu ve sık sık sivillerden yiyecek bir şeyler dileniyorlardı. Rus tarafında da durum daha iyi değildi.[22]

Siperlerde, en azından bazılarının yiyecek çok şeyi vardı: Sıçanlar. Askerler insan ve at cesetleriyle ziyafet çektikleri için özellikle büyük ve şişman olan ve sürekli olarak uyumaya çalıştıklarında kendilerini rahatsız eden bu her yere giren, pis ve saldırgan haşerelerden nefret ediyorlardı. Bu salgına karşı İngilizler "ratters" (sıçancı) olarak bilinen Jack Russel'ları ve diğer teriyerleri ya da ellerinde hangi tür köpek varsa onu kullanıyorlardı; bu amaçla kedilerin kullanıldığı da oluyordu. Benzer şekilde cephe hatlarını istila eden böcek ve haşereler de çoğunlukla bizzat askerlerin üzerinden iyi beslenmiş haldeydiler. Barthas sinek salgınını şöyle tasvir ediyordu:

> Binlerce sinek cesetlerin üzerine konuyordu. Lorette'in toplu mezarlarından gelip cephe hattının gerilerine kadar akın eden bütün bu korkunç sinekler, bizi tiksindiriyor, hasta ediyordu. Şarap şişelerine, sefer taslarına ve mutfak kazanlarına doluşuyor ve etrafımızda vızıldamaya bir an bile ara vermiyorlardı. Av peşinde ölülerden yaşayanlara, yaşayanlardan ölülere gidip geliyorlardı.

Benzer bir sürekli rahatsızlık kaynağı da bit ve pirelerdi. Bu haşerelerden söz ederken Barthas günlüğüne şöyle yazmıştı:

> Esas işimiz bit ayıklamak. Binlercesi çöküyor üstümüze. Kıyafetlerimizin her yerinde buluyoruz. Bazıları beyaz, bazıları siyah, bazıları gri ve bazılarının sırtlarında haçlılar gibi bir haç var. Bazıları küçücük ve bazılarıysa bir buğday tanesi kadar büyük. Bu haşereler deli gibi ürüyor ve derilerimizden besleniyor. Onlardan kurtulmak için bazı askerler üzerlerine her akşam gazyağı sıkıyor, bazılarıysa kendilerini kafurla ya da herhangi bir böcek ilacıyla ovuyor. Hiçbir şey işe yaramıyor. On tanesini öldürdüğünüzde yerlerini yüz tanesi alıyor.

Pireler de aynı ölçüde rahatsız ediciydi. Kanadalı bir asker "pire doluyuz ve babunlar gibi oturup pire ayıklıyoruz. Kıyafetlerimizi çıkarmayalı aylar oldu," diye yakınıyordu. Tommy'ler de pire sorunu yüzünden yüksek sesle homurdanıyordu. Pire ayıklamaya "gömleğini okumak" diyorlardı. 1915 yılında İngilizce "bitli" sözcüğü bu bağlamda ortaya çıkmıştı.[23] George Willis "Any Soldier to His Son"da pirelerle ilgili şunları söylemişti:

> Öğrendim gömleğimin astarında bit aramayı,
> Onları tırnağımla ezmeyi ve kerataların patlamasını duymayı;
> Onları onar onar, yirmişer yirmişer yakalayıp ezmeyi öğrendim,
> Ertesi gün gömleğimi ayıklayıp, bir o kadarını daha bulmayı.[24]

Pire ve bit ayıklamaktan ilham alan bir başka savaş şairi de Isaac Rosenberg idi. "The Immortals" (Ölümsüzler) başlıklı bir şiirde şöyle yazmıştı:

> Onları öldürdüm, ama ölmediler
>
> Boşuna –çünkü ben ne kadar hızlı öldürsem de
> Onlar öncekinden daha acımasızca çoğaldılar.
>
> Öldürdüm, kudurmuş gibi öldürdüm;
> Bütün gücüm tükenene dek.
> Ama eziyet etmek için yine çoğaldılar,
> Çünkü iblisler ölür sadece eğlenerek.
>
> İblisin, kadınların gülüşlerinde saklandığını,
> Düşünürdüm ya da şarap âlemlerinde.
> Ona Şeytan derdim ya da Balzebub.
> Ama artık iğrenç bit diyorum kendis,ine.[25]

Kış soğuğuyla yaz sıcağı, rutubet, haşereler, hijyenin olmaması ve başka pek çok sorun her türlü hastalığın müsebbibiydi. Bu hastalıklar arasında en yaygın görülenleri, verem, kalp sorunları, ishal, boğaz enfeksiyonları, bronşit, dizanteri ve elbette zührevi hastalıklardı. Fakat basit erler "yüksek" sınıflara mensup subaylar olan askerî hekimlerden pek bir yakınlık görmeyi bekleyemezlerdi. Hekimler ekseriyetle burnu büyük ve kibirliydiler ve askerlerin şikâyet ettiği hastalıkların önemsiz ya da uydurma olduğunu varsayıyorlardı. Revire ya da sahra hastanesine gönderilmek için insanın ölmek üzere olması gerekirdi. Hasta olduğunu söylemek bile riskliydi, çünkü üstler bunun korkaklığın ya da işten kaytarmanın bir göstergesi olduğundan şüphelenmekte aceleci ve gerekli cezayı vermeye hazırdılar.[26] Çok sayıda asker gerçekten de siperlerin cehenneminden, bir süreliğine de olsa kaçmak için hasta numarası yapıyordu.

Siperlerde bütün askerleri alacak kadar münasip sundurma yoktu. Ekseriyetle askerler hem yaz hem de kış aylarında açık havada yatmak zorunda kalıyordu. Sonuç olarak yazın sıcaktan, yılın geri kalan aylarının büyük bir bölümündeyse soğuk ve rutubetten çekiyorlardı. Pek çok asker, örneğin 1916-1917 kışında, Ypres civarındaki İngiliz askerleri siperlerde donarak hayatını kaybetmişti. İnsanın uzanabileceği bir yer bulması da kolay değildi. Çoğunlukla bir sırada otururken ya da bir siperin duvarına yaslanmışken uyumaya çalışıyorlardı. Bir siper çukuruna kıvrılmayı başarmak büyük bir keyifti; sadece gördüğümüz gibi Almanlar bu açıdan daha iyi durumdaydı. Uyuyabilmek ve iyi bir uyku çekmek, son derece nadir gerçekleşen büyük bir zevkti. ("Siperlerdeki son dört gün içinde, sekiz saat bile uyuma fırsatım olmadı," diye yazmıştı bir İngiliz askeri 1915 Eylülünde babasına.) Uyku uzun ve tüketici yürüyüşlerden, ağır işlerden, saatler süren nöbetlerden sonra askerlere sadece gerekli dinlenmeyi sağlıyor, ama aynı zamanda siperlerdeki yaşamlarının korkunç gerçekliğinden bir tür kaçış anlamına da geliyordu. Tommy'ler uyumaya "Murphyleşmek" ya da "Murphy'nin kollarına uzanmak" diyorlardı. Murphy tipik bir İrlandalı, dolayısıyla proleter ismiydi, ama deyiş, ismi çok benzer olan, uyku ve rüya tanrısı Morpheus'tan ilham almıştı. Dolayısıyla deyim uykunun morfinle aynı etkide bulunduğu gerçeğini yansıtıyordu.[27]

Bütün ordularda, subaylar görece konforlu barınma olanaklarından yararlanıyordu. Eşitlikçi olduğu varsayılan Fransız Ordusu'nda bile, subaylar bu açıdan "daha eşittiler": Siperlerde genellikle küçük bir masa ve lamba gibi temel eşyaların yer aldığı, başlarını sokacakları, düzenli olarak asgari bir konfor ve mahremiyetin keyfini sürebilecekleri, bir gazete okuyabilecekleri, ya da sadece yalnız kalabilecekleri bir yerleri olurdu. *Zafer Yolları* filminde, Albay Dax (Kirk Douglas) bu tür bir sığınakta kalır.[28] Barthas Artesia'nın Neuville-Saint-Vaast köyü yakınlarında 1915 yılında "albayın [nasıl] en az yirmi iki adım derinliğinde bir sığınağa kapandığı"nı anlatır:

> Küçük bir masanın arkasına oturmuş, sessizce bir tür iskambil oyunu oynuyordu... Onun yanında küçük bir sobadan hoş bir sıcaklık yayılıyordu. Emir eri ona çay veriyordu. Bizim kaderimizden ne kadar da farklı!

Fakat subaylar askerlerin terk edilmiş ve genellikle kısmen yıkılmış ev ya da ahırlara yerleştirildiği, ilk hatlardan az ya da çok güvenli bir uzaklıkta çok daha iyi durumdaydılar. Barthas 1915 Ocağında Vermelles köyündeki durumu şöyle tasvir eder:

> Tek bir bina bile hasarsız değildi. En az zarar görenler kıdemli subay beyefendiler tarafından talep edildi, yarısı yıkılmış olanlar daha alt rütbeli meslektaşlarının malı; çatıları çökmüş ve birkaç katı yıkılmış olanlarsa bizim bölüğümüzün evi oldu.[29]

Subayların tipik olarak yataklarda, kendilerininse saman ya da sadece soğuk zemin üstünde uyudukları bu tür bir ayrımcılık, askerleri öfkelendiriyordu. Onları çok daha fazla rahatsız eden şeyse, kendilerinin ancak rüyalarında görebilecekleri şekilde, üstlerine kaldıkları yerlerde kadın arkadaşlarının da eşlik ettiğine inanmalarıydı. Subayların kayda değer ölçüde daha iyi beslenmesi de rahatsızlığa neden oluyordu. Sıradan askerlerin sık sık açlık çektiği Avusturya-Macaristan Ordusu'nda, subaylar "bütün bir bölüğünkinden daha fazla kalori –şarap ve pasta, aynı zamanda sigara ve puro da" alıyorlardı. Bunu tasdik eden subay, "bu tür bir eşitsizlik tiksindiriciydi. Siperlerde, çok açık ki hepimiz ölümün karşısında eşittik." Ama bir subay ya da en azından bir general için, Sırp cephesindeki Avusturya-Macaristan birliklerinin komutanı General Oskar Potiorek'in yorumu daha tipikti. Adamlarının yeterince yiyecekleri olmadığı bildirildiğinde, "savaşmak aç kalmak demektir" diye cevap vermişti. Avusturya-Macaristan askerleri, savaşın sonuna kadar gerçekten de "aç kalacaklardı", hem de çok aç. 1916 Şubatı gibi geç bir tarihte, Sırp cephesindeki bir subay ,askerlerin normal yiyecek istihkaklarının her dört günde bir sadece bir somun ekmekle birlikte ancak üçte birini aldıklarını, oysa "kurmay subayların sofrasına her zamanki gibi dört kap yemek konmaya" devam ettiğini bildirmişti.[30]

Benzer şekilde, makul ölçülerde beslenmelerine rağmen, İngiliz askerleri de subaylarının daha fazla ve daha iyi beslendiklerinden yakınıyorlardı. Bu "Tell Me Now" (Söyle Bana Şimdi) isimli sevilen bir asker şarkısının dizelerine de yansımıştı:

> Bilmiyorum neden bu kadar az yiyoruz,
> Söyle bana, hey söyle bana neden?
> Bilmiyorum neden bu kadar az yiyoruz,
> Subaylar ha babam tıkınırken
> Söyle bana, hey söyle bana neden? .[31]

Yemekler sırasında subaylarla astları arasında katı bir ayrımcılık uygulandığı gözlemleniyordu. Büyük Savaş sırasında Britanya Ordusu'nda görev yapan Kanada Kuvvetlerinin bir mensubu, tipik bir sahneyi tasvir etmişti:

> Çatısının bir köşesi hariç hasar almaktan kurtulmuş bir Fransız eviydi ve şimdi subayların yemek odası haline gelmişti. Öğle yemeği yiyorlardı. Bir masanın üzerine beyaz bir örtü örtülmüştü. Üzerinde gerçek tabaklar, gül dolu bir çanak, pahalı markaları olan uzun şişeler vardı. Subaylar pantolon ve temiz kıyafetler giymişti ve emir erleri onlara sandalye ayarlamak için etraflarında dört dönüyorlardı. Bizim için izlemesi çok zordu. Dışarı çıktık ve askerlerin yemek için sıraya girdiklerini gördük. Kirli sefertasları taşıyorlardı ve onlara teneke içinde bir kepçe yağlı yahni ve kötü gözüken bir çay dağıtılıyordu. Yıkıntıların etrafına oturuyor ve konuşmadan, acele acele, sanki nefret ettikleri bir işi yapıyormuş gibi, nereye çömelebilirlerse orada yiyorlardı. Bazıları yemeklerinden kalanı yere döküyor ve uyuyacakları yere ayaklarını sürüyerek giderken kum torbası parçalarıyla sefertaslarını temizliyorlardı.[32]

Askerlerin aksine subaylar düzenli olarak yıkanıp tıraş olabiliyordu. Genellikle sıradan askerlerin hiç suyu olmazdı ve tıraş olmak istediklerinde bunu kahve hatta şarapla yapmaları gerekirdi. (Fransız argosunda erler için "kıllı" anlamına gelen *poilu* sözcüğünün muhtemelen 1915 yılında ortaya çıkmasının nedeni çok sayıda tıraşsız askerin görüntüsüydü.)[33] Asker o kadar kirliydiler ki bu onları bunalıma sürüklüyordu. Paul Fussell Gelibolu Cephesi'nde, samimiyetle "hepimiz iğrenç durumdayız ve sıçmadan duramıyoruz, çünkü dizanteriye yakalandık. Korktuğumuz için değil, bu kadar kirli olduğumuz için ağladık" diyen bir İngiliz askerine atıfta bulunur. [34] Benzer şekilde, Alman askerlerinin sık sık kendileri için kullandıkları "cephe domuzu" (*Frontschweine*) da pis görünüşlerine bir göndermeydi.

Üst sınıftan gelen subaylarla pleb astları arasındaki toplumsal mesafe, kendisini bir sosyalleşme biçimi olan kâğıt oyunları sırasında da gösteriyordu. Fransız subaylar kendi aralarında poker ya da briç oynarken, erler daha az sosyetik ama çok sevilen *belote* oyununu tercih ediyorlardı.[35] Subaylar kendi aralarında soysal açıdan rahat hissedebilirlerdi, ama astları yanlarındayken değil ve bunun tersi de doğruydu. Askerler küçük, dar silah arkadaşı grupları, Barthas'ın deyişiyle "herkesin kendisini rahat hissettiği ve bir yakınlık, dayanışma ve karşılıklı güven atmosferinin hâkim olduğu" ama "subayların ve hatta astsubayların bile dışlandığı küçük aileler" oluşturuyorlardı.[36] Hem de bu, subayların İngiliz, Alman ve Rus kuvvetlerindekilerden çok daha az burnu havada oldukları Fransız Ordusu'nda böyleydi.

Subaylar, erleri sinirlendiren önemli ya da önemsiz başka pek çok imtiyazdan da yararlanıyorlardı. Örneğin, siper savaşı için uygun olan teçhizat ilk olarak subaylara veriliyordu. Barthas nihayet 1917 yılında, özellikle ileri hatlardaki askerleri memnun edecek, az sayıda yağmurluk ve lastik çizmenin birliklere nasıl dağıtıldığını anlatıyor; ama sonra şöyle devam ediyordu:

> ...subaylar, astsubaylar ve emir erleri çizmelerin üzerine avlarına çöken bir kuzgun sürüsü gibi çöktüler. Hem de bizzat bu utanç verici davranışa örnek teşkil eden yüzbaşının onaylayıcı bakışları altında.

Cephe hattının yakınlarındaki terk edilmiş evlerin yağmalanması söz konusu olduğunda da ilk tercih hakkı subayların oluyordu. Bir Alman askeri, Noyon yakınlarındaki Fransız köyü Cuy'de, birliklerin sığınaklarda ve siperlerde kullanmak üzere evlerdeki her tür mobilyayı ve diğer eşyaları nasıl aldıklarını anlatmıştı. "İlk olarak subaylar beğendikleri şeylere el koydu ve ancak onlardan sonra sıra erlere geldi." Fransız subayları sık sık akrabalarından ve arkadaşlarından içinde hediyeler, tütün, puro ve her türlü tatlı bulunan küçük paketler alıyorlardı; erlereyse bu tür paketler ancak nadiren gelirdi, çünkü kargo masrafları çok yüksekti. Yine üst sınıftan bazı subaylara, kuru incir ve hurma, ıstakoz ve hatta *bouillabaisse* adı verilen Marsilya usulü bütün bir balık yahnisi gibi pleb astlarının hayatlarında hiç görmedikleri lezzetli yiyecekler gönderilirdi. İngiliz subaylara gelince, onlar da doğrudan Fortnum & Mason gibi itibarlı Londra mağazalarından purolar, çay, bisküviler ve başka lezzetli yiyecekler sipariş ederlerdi.[37]

Erler, üstlerinin siper savaşının tehlikelerinden uzak durmayı genellikle başarabilmelerinden de tiksiniyorlardı. "Rütben ne kadar yüksekse, cepheden o kadar uzakta olursun" temel kuralmış gibi gözüküyordu. Bu sistem Fransızlardan ziyade Almanlar ve İngilizler arasında hâkimdi. Doğu cephesindeki bir Alman askeri bu nedenle 1915 sonbaharında, "subayları pek görmediklerini", "varlıklarını ancak genellikle bir tür yasak içeren yazılı emirler göndererek hissettirdiklerini" yazmıştı. Bir başka asker komutanının nadiren siperlere geldiğinden ve kendi kazamatında güvenli bir şekilde kalmayı tercih ettiğinden şikâyet etmişti: "Hacetini bile yeraltındaki sığınağında, muntazaman dışarı boşaltılması gereken eski bir çelik miğfer kullanarak görüyordu."[38] Ağır çatışmaların ardından subayların payelerden aslan payını alması da erleri rahatsız ediyordu. Alman askerleri şu kısa dizelerle bu konudaki hislerini dile getirmişlerdi:

> Auf vorne klatscht der Kugelregen,
> Auf hinten fällt der Ordenssegen.
>
> Mermiler ön safta açıkta olanların üstüne yağar,
> Arkada korunaklı olanlara madalyalar.[39]

Genel olarak konuşacak olursak, askerler ne kendilerinin ne de başkalarının subaylarından hoşlanıyor; onları küçümsüyor, hatta bazen onlara derin bir nefret besliyorlardı. Sevilmeyen subayların ölüm haberleri genellikle kayıtsızlıkla ve saygısızlıkla karşılanıyordu. Askerlerin bazen –sık sık mı?– kendi subaylarını vurdukları da oluyordu ki bu siper savaşının düzenli olarak fırsat sunduğu bir şeydi. Subayların öldürülmesi daha sonra, örneğin buna "*fragging*" adı verilecek Vietnam Savaşı'nda Amerikan askerleri arasında da epey yaygınlaşacaktı. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD askerî mahkemeleri as-

kerlerin kendi subaylarına karşı şiddet kullandıkları 370 vakaya bakmıştı; ama bu tür eylemlerin ancak yüzde 10'unun bir askerî mahkemenin önüne çıktığı tahmin ediliyordu.

Alman Ordusu'nda askerlerine hakaret eden, kötü davranan ve onları aşağılayan yüksek toplumsal kökenlerden gelen kibirli "beyefendi subayların" sayısı özellikle yüksekti. Bunların astları tarafından öldürülme oranları da savaş boyunca epey yüksek seyretti. Alsaceli Dominik Richert, bir taarruz sırasında tereddüde kapılan askerleri vuran ve sonunda kendi adamlarından biri tarafından sırtından vurulan bir teğmenden söz eder.[40] Barthas 1916 yazında Somme'daki bir taarruz sırasında, kendisinin ve silah arkadaşlarının nasıl "bir siperin yanında bir Alman subayının cesedini bulduklarını" aktarır: "Başı kanla kaplıydı ve yanında kanlı bir kürek duruyordu. Kendi adamlarının onu ortadan kaldırdığı sonucuna vardık." Barthas bunun subayın teslim olmayı reddetmesi nedeniyle gerçekleştiğini düşünmüştü.[41] Askerlerin subaylarına karşı duydukları küçümseme ve nefret, subayın rütbesiyle orantılıydı ve en çok nefret edilenler generallerle albaylardı. Bütün savaş boyunca, bu askerî *crème de la crème* genellikle cepheden güvenli bir mesafedeki konforlu bir otele, hatta *-Zafer Yolları*'ndaki generallerin kaldığı kaliteli mobilyaları ve halıları olan kale gibi- bir şatoya yerleşmiş olurdu.[42] Modern bir savaşta komutanların Napoleon zamanında olduğu gibi kişisel olarak birliklerine liderlik edemeyecekleri aşikârdı ve askerin büyük bir kısmı da bunu gayet iyi anlıyordu, ama savaş nedeniyle proleter askerler barış dönemindekinden çok daha büyük bir sefalet çekerken, "üst sınıfların" temsilcileri ve sık sık birer aristokrat olan bu yüksek rütbeli beyefendilerin, her tür lüksün tadını çıkarıyor ve neredeyse savaştan önce alışık oldukları aynı imtiyazlı yaşamı sürüyor olmaları güçlerine gidiyordu.

Lezzetli yiyecekler, müzik, aylaklık ve genel olarak iyi bir yaşamla özdeşleşmiş, savaş öncesinde seçkinlerin oyun alanlarından biri olan Karlsbad ve Baden-Baden gibi bir kaplıca merkezine yerleşen Alman İmparatoru II. Wilhelm emsal teşkil etmişti. Kaldı ki, o başkomutandı (*oberster Kriegsherr*) ve generallerin büyük bir kısmı biraz daha az lüks ve itibarlı mahallere yerleşmek zorundaydı. Yine de onlar da genellikle bir kale, otel ya da villa gibi rahat ve hoş yerlerde konaklardı. Marne Muharebesi'nin ardından General Joffre karargâhını, Paris'in biraz kuzeyindeki aristokrat Chantilly kasabasında bulunan gösterişli Hôtel du Grand Condé'ye kurmuştu; kendisi de yakınlardaki hoş bir villada kalıyordu. BEF'in başkomutanı John French'in karargâhı, önce İngilizlerin Mons'tan Marne'a çekilmesi ve ardından da kuzeye, Flandre Düzlükleri'ne doğru hareket etmesi nedeniyle sık sık değişmişti. Fakat maiyetiyle birlikte her zaman orkestra müzikle eşlik ederken, hoş genç kadınlar tarafından servis edilen kaliteli akşam yemekleri yiyebiliyor olmaları Tommy'leri öfkeden kudurtuyordu. French kadın refakatçilerden özellikle hoşlanıyordu ve

meslektaşlarından bazıları da karargâhının etrafında takılan "çok fazla fahişe" olduğunu düşünüyordu. French aynı zamanda yakınlardaki gösterişli Maxim's restoranı gibi kıdemli subayların her akşam -genellikle alımlı (ama parayla tutulmuş) kadınların eşliğinde- yemek yedikleri Ritz Oteli'nde akşam yemeği yemek için Paris'e gitmeyi de severdi. Sıradan askerler -kendileri de pek Yeşilaycı olmasalar da- generallerin genellikle uzak, rahat ve hatta lüks karargâhlarında çok fazla içtiklerini düşünürlerdi.[43]

Generaller ve diğer kurmay subaylar azametli şatolarından ve otellerinden siperlerdeki sıradan askerlere kelimenin hem gerçek anlamıyla hem de mecazen yukarıdan bakarlardı; en azından askerler böyle düşünüyordu. Barthas da 1916 Nisanında Titre köyündeki bir kalede, bir generali ziyaret etmesinin ardından böyle hissetmişti:

> Giriş holü, koridorlar, merdivenler, her şey parlıyordu, mükemmel bir şekilde cilalanıp parlatılmıştı; yerleri halılar kaplıyordu. Hizmetkârlar, emir erleri, oda hizmetçileri, hepsi bana sanki bu bitli Poilu burada ne arıyor dermiş gibi pis bir bakış atıyordu. Yerde ve halıların üzerinde kirli, çamurlu izler bırakan çizmelerime büyük bir tiksintiyle bakıyorlardı.[44]

Askerler kurmay subayların cephede, siperlerde nasıl bir sefalet içinde yaşadıklarına dair hiçbir fikirleri olmadığına inanıyorlardı. "Evet, siperleri duymuşlardı," diye yazar Fussell, "ama [Londra'nın kalburüstü] West End'inde yaşayanların, sıradan insanların yaşadığı East End'i duymuş oldukları gibi." Lloyd George da savaşın ardından "kalelerle [yani generallerle] siperlerin arasındaki mesafe, gökyüzündeki yıldızlarla dünyadaki en derin mağaralar arasındaki kadar büyük" diyecekti. Elbette generaller zaman zaman siperleri teftiş etmeye geliyordu; ama sadece cephede durum sakinken. Söylendiğine göre General Haig, siperleri bir kez bile ziyaret etmemişti. Kurmay subayların, erler tarafından hakaret olarak algılanan her türlü saçmalığı dile getirebilmelerinin nedeni tam da cephede gerçekten neler olup bittiğine dair hiçbir fikirlerinin olmamasıydı. "Savaşmış hiçbir asker Erkanıharbe karşı duyduğu saygısızlığın üstesinden tamamen gelemez," diye vurgular Fussell ve Robert Graves'in "lakayt Erkanıharp retoriğinin taklit edildiği" "The Persian Version" (İran Versiyonu) şiirini alıntılar:

> Güçlü savunmaya, hava muhalefetine rağmen bütün kollar
> Muhteşem bir şekilde birleşmeyi başardılar.[45]

Askerler, "sıcak ve kuru yerlere kurulmuş ordu komutanlarının, sürekli olarak taarruz ruhunu ve yaklaşan tayin edici muharebeler için gereken saldırgan güdüleri korumaktan söz etmelerini" ve tekrar tekrar "cesur taarruzlara kalkma" emri vermelerini mümkün kılan şeyin bu aptalca cehalet olması karşısında çileden çıkıyorlardı.[46] Askerlerin generallere karşı duyduğu küçümseme ve

nefret "The General" isimli şiirde ünlü savaş şairi Seigfried Sassoon tarafından şöyle dile getirilmişti:

> General güleç yüzüyle, "Günaydın; günaydın!" dedi
> Geçen hafta cepheye giden yolda görünce bizi.
> Generalin gülümsediği o askerlerin çoğu ölü şimdi,
> Biz de lanetliyoruz onun kurmaylarını, o beceriksiz itleri.[47]

Askerlerin generallerin ahmaklığı olarak gördükleri şeyler için tekrar tekrar kanlarını dökerek ağır bir bedel ödemeleri gerekiyordu. Karargâhların kaytarıcılarla, "saklanan" anlamına gelen Fransızca tabirle *embusqué*'lerle dolu olduğunu düşünüyorlardı. Almanlar bu kaytarıcıların, kendilerinin, yani "öndeki domuzlar"ın tam zıttı bir kadere sahip olduklarını düşünüyor ve onları *Etappenschweine* "arkadaki domuzlar" diye adlandırıyorlardı. Barthas küçümsedikleri *embusqué*'ler için şunları söylemişti:

> Binbaşı ve yüzbaşıların komuta makamlarında ulak, işaretçi, terzi, berber vs. gibi genellikle ne idüğü belirsiz görevleri olan genç ve kuvvetli erkeklerin varlığı giderek daha fazla gözümüze çarpıyordu. Yirminci yüzyılın yeni lordları olan subayların gözlerinin içine bakıyor ve onlara hizmet ediyorlardı. Karşılığında, Dante'nin yeni cehenneminin ilk katından kurtulmalarına izin veriliyordu: siperler.[48]

Çok sayıda er siper cehenneminden nasıl kaçabileceğini merak ediyordu. Aslında örneğin, tercihen elde açılan bir yarayla kendini sakatlama gibi bir dizi ihtimal vardı. Hasta numarası yapmak da, en azından geçici olarak siperlerden çıkmanın bir yolu olabilirdi. Fakat askerî hekimlerin özellikle şüpheci olduklarını ve bu taktiğin bir korkak olarak görülme ve buna göre muamele görme riskini içerdiğini biliyoruz. Yine de pek çok asker bu yola başvuruyordu ve bu yöndeki girişimlerin sayısı zamanla artıyordu. Barthas *poilu*'lerin "ateşlerinin çıkması ya da hırıldayarak soluk alıp vermek, gözlerinin ya da kulaklarının iltihaplanması için, hatta kör ve sağır kalmak pahasına" nasıl her türlü hileye başvurduklarını anlatır. Bazı askerler kendilerine sarılık belirtilerini tetikleyen maddeler enjekte ediyor ya da bir müddet hastaneye yatmalarını sağlayacak küçük yaralar açıyorlardı. Askerlerin zührevi bir hastalık kapmak ümidiyle genelevleri ziyaret ettikleri de oluyordu. Arz-talep yasasına uygun olarak, frengili fahişelerin hizmetleri için ek bir para ödenmesi gerekiyordu![49]

Hafif ama aynı zamandan cepheden uzaktaki bir hastaneye mümkün olduğunca uzun bir süreliğine gönderilmeye yetecek kadar ciddi bir yara almak, her askerin hayaliydi. İngilizler buna "*Blighty*"ye, yani İngiltere'ye tedavi için gönderilmeyi sağlayan yara anlamında "*Blighty* yarası" diyorlardı. ("Blighty" sözcüğü genel olarak "Avrupalı", özel olaraksa "İngiliz" ya da "Britanyalı" anlamına gelen Hindu dilindeki *bilayati* sözcüğünün İngilizce versiyonuydu.)[50] Fransızlar bu tür yaralanmalara *la fine blessure*, "ince yaralanma" diyor, Almanlarsa "tan-

go ya da memleket vurulması", yani memlekete, *Heimet*'a gitmeye izin veren bir yara anlamına gelen *Tangoshuß, Heimschuß* ya da *Heimatschuß* deyimini kullanıyorlardı. "Gebet vor der Schlacht" ("Muharebe için Dua") şiirinde Alfred Lichtenstein bu tür bir *Heimatschuß* için duyduğu arzuyu dile getirir:

> Aber muß ich doch dran glauben,
> Laß mich nicht zı schwer verwunden.
> Schick mir einen leichten Beinschuß
> Eine kleine Armverletzung,
> Daß ich als ein Held zurückkehr,
> Der Etwas erzählen kann.[51]
>
> Ama zamanım geldiğinde,
> Öyle ciddi bir yara olmasın.
> Bacakta hafif bir sıyrık,
> Ya da kolumda minik bir kırık,
> Böylece kahraman olarak dönebilirim eve,
> Herkese palavra sıkabilirim göğsümü gere gere.

Teslim olmak da siperlerden kaçmanın bir başka yoluydu; ama bu da riskli bir taktikti, çünkü her iki taraf da zaman zaman muhtemel dertlerden kurtulmak için savaş esirlerini ve yaralı düşman askerlerini infaz ediyordu. Bunun sebebi de resmî düşmana yönelik körüklenen düşmanlık ateşinin savaşın sıcağında alevlenebilmesiydi. Silah arkadaşlarının öldürüldüğünü ya da yaralandığını gören savaşçılar her zaman savaş esirlerine karşı yardımsever olma, hatta onlarla gerektiği gibi ilgilenme eğiliminde olmuyorlardı. Yine de çok sayıda asker riske girmeye karar veriyordu ve toplu teslim olmalar da benzer şekilde Büyük Savaş'ın başından sonuna dek vaka-yı adiyeden olarak kaldı. Bilhassa Avusturya-Macaristan Ordusu'nda, özellikle de 1915 yılında Rusların 380.000 savaş esiri aldığı Brussilov Taarruzu sırasında toplu teslim olmalar yaşanmıştı. Almanların tarafındaysa, 1918 sonbaharında hem tekil hem de toplu teslim olmaların gerçek bir salgın haline gelmesine tanıklık edildi. Her durumda çok büyük sayılarda asker teslim oldu. Sadece bir yıllık savaşın ardından, Almanlar iddialara göre bir milyondan fazla savaş esiri almışlardı. İngilizler ellerinde toplam 328.000 Alman, Ruslarsa bir milyondan fazla Alman ve yaklaşık iki milyon –Alexandre Sumpf'a göre 2,7 milyondan fazla– Avusturya-Macaristanlı savaş esiri tutuyorlardı. Savaşın sonunda bütün taraflardan toplam yedi ilâ dokuz milyon arasında asker esir durumuna düşmüştü. Bunlardan neredeyse hiçbiri kaçmaya kalkışmamıştı; esirlik zahmetsiz bir iş değildi tabii, ama teslim olarak kurtulabildikleri cehenneme kıyasla cennet sayılırdı. Savaş esirlerinin çok büyük bir çoğunluğu savaşın sona ermesine ve serbest bırakılmalarına kadar sabırla beklemekten memnundu.[52]

Ölüm de siper savaşının cehenneminden özellikle radikal bir kaçış yolu teş-

kil ediyordu. *Poilu*'ler ölüme *la grande permission*, "büyük izin" diyorlardı.[53] Bu seçeneğin daha önce gördüğümüz gibi sadece subaylar tarafından değil, sıradan askerler tarafından da tercih edilmesi hiç de seyrek değildi.[54] Siegfried Sassoon genç bir askerin intiharı üzerine "Suicide in the Trenches" (Siperlerde İntihar) isimli bir şiir kaleme almış ve şiiri bu çaresizlik eyleminin bir kurtuluş sağladığı cehennemden söz ederek noktalamıştı:

Bir asker tanımıştım, genç ve sıradan
Yaşama boş bir neşeyle sırıtan,
Issız karanlıkta mışıl mışıl uyuyan,
Şafakta tarlakuşuyla ıslık çalan.

Kışın siperde kederli, nobran,
Şarapneller, bitler ve romsuzluktan,
Kafasına bir mermi sıktı.
Kimse bahsetmedi bir daha ondan.

Siz temiz yüzlü, gözleri ışıklı kalabalıklar
Alkışlarsınız rap rap yürürken asker delikanlılar,
Eve sığınıp dua edin ki görmeyesiniz o cehennemi
Ki oraya o gençler gider, o kahkahalar.[55]

Bununla birlikte Büyük Savaş'tan sağ çıkamayan subay ve askerlerin çok büyük bir kısmını, yani toplamda yaklaşık on milyon kişiyi cehennemden kurtaran, kendilerinin davet etmediği bir ölüm oldu. 1914 yazında savaşın ilk aşamalarında, Verdun ve Somme'daki devasa muharebelerde yüz binlerce kişi öldü. Fakat cephede her şeyin süt liman olduğu sıradan günlerde bile, pek çok kişi hayatını kaybediyordu. Batı cephesinde, iki taraf günde ortalama 2.250 ölü –bunlardan 800 ilâ 900'ü Fransız'dı– ve yaklaşık 5.000 yaralı veriyordu; ölülerin, yaralıların, kayıpların ve esirlerin toplam sayısı, yani "zayiat" neredeyse 7.000'di. Bütün savaş için hesaplandığında, sadece İngilizler günde 1.500 kayıp vermişti ki bunlardan yaklaşık yüzde 50'sinin öldüğü varsayılıyordu. En sakin günlerde bile, yüzlerce, hatta binlerce asker ölüyordu. İngiliz yüksek komuta kademesi bundan "Sarfiyat" diye söz ediyordu.[56]

O halde siperlerden zalim Azrail tarafından kurtarılma şansı son derece yüksekti. Öte yandan, piyadelerin siperlerde hayatta kalma ihtimalleri düşüktü. İngiliz askerlerinin zayiata dahil olma ihtimallerinin yüzde 60'a yakın olduğu ve bunlardan yaklaşık üçte birinin öldüğü hesaplanmıştı. Fransız *poilu*'ler için risk daha da büyüktü. Fakat askerlerin büyük bir kısmı, kendilerini bir şekilde hayatta kalacaklarına inandırmayı başarmıştı. Bu his İngiliz birlikleri arasında son derece popüler olan "The Bells of Hell" (Cehennemin Çanları) isimli şarkıya da yansımıştı:

Cehennemin çanları çıngır mıngır çalıyor, senin için ama benim için değil.
Küçük şeytanların şarkısı şıngır mıngır, senin için ama benim için değil.
Ey ölüm nerede mezar tıngır mıngır, senin zaferin?
Cehennemin çanları çıngır mıngır çalıyor, senin için ama benim için değil.[57]

Her durumda ölüm pek çok askere sefalet içinde bir yaşamdan kurtulma şansı verdi. Ölüm, hiç değilse bu açıdan, bir İngiliz subayı olan Yüzbaşı R.C.G. Dartford'un 1916 tarihli "Wellcome Death" (Hoş Geldin Ölüm) isimli şiirinde söylediği gibi "hoş gelmişti":

Bitip tükendiğin halde devam etmen gerektiğinde
Ötekiler ölmüşken; çoktan gelip geçtiğinde
Sevk edilme sıramız; öne itildiğinde
(Tek söyledikleri, "ölmek var, dönmek yok"),
Sen de ölürsün – ve sevinirsin öldüğüne.[58]

Bir başka İngiliz savaş şairi Alec de Candole, ölümü "sık sık hasretini çektiği ebedi istirahat" olarak görmüş ve eklemişti:

...Ölümün bir lanet gibi görmüyorum, hiç de değil;
Her halde daha iyi yaşamdan, hiç olmazsa kötü değil.[59]

Bir kurtuluş olarak ölüm teması Alman askerlerinin söylediği "*Bald, allzubalde*" (Yakında, hem de çok yakında) isimli bir şarkıda da işlenmişti:

Einsam in Walde blüht wohl ein
Blümlein rot,
bald, allzubald bin ich tot,
bald, allzubalde.
Fleugt wo ein Stückhen Blei, nimmit mir mein Sorgen.
Mir ist halt einerlei: heut oder morgen.[60]

Kıp kırmızı bir çiçek tek başına açar ormanda
Yakında ölmüş olacağım, hem de çok yakında,
Yakında, hem de çok yakında.
Bir kurşun parçası bütün dertlerimi alıp götürsün,
Fark etmez benim için, ister yarın olsun ister bugün.

Hollywood'un savaş filmlerinde, askerler genellikle göğüslerinden giren bir kurşunla vurulur ve hemen düşüp ölürler (elbette itiraf etmesi için bir dakika daha gereken kötü adam ya da gözleri yaşlı sevdiğine son bir öpücük vermek için biraz daha zamana ihtiyacı olan kahraman dışında). Fakat Büyük Savaş'ta ölen askerlerin büyük bir kısmı, yetkililerin ya da silah arkadaşlarının yakınlarına anlatmayı sevdikleri şey bu olsa da, ölüm meleği tarafından göz açıp kapanıncaya kadar alınmamıştı. Gerçekte, hızlı bir ölüm sadece şanslı bir azınlığın imtiyazıydı. Diğerleri içinse, ölüme örneğin bir dikenli tele asılı kalmak ya da

tarafsız bölgede bir şarapnel deliğine saplanıp kalmak gibi bir cehennem azabı ve saatler, hatta günler süren bir can çekişme eşlik ediyordu. Ölmekte olanların feryatları hem ellerinden hiçbir şey gelmeyen silah arkadaşları hem de belki de kendilerini de benzer bir korkunç kaderin beklediğini kuşkusuz fark eden yakın siperlerdeki düşmanları için gerçek bir işkenceydi.

Askerlerin aldığı yaraların büyük bir çoğunluğu, gıptayla bakılan Blighty yaraları değil, acı verici ve ekseriyetle ölümle sonuçlanan yaralardı. Yaralıların hayatta kalma şansları, sağlık hizmetlerinin o dönemde hâlâ görece ilkel bir düzeyde olması ve hekimlerin ve genel olarak sağlık hizmeti çalışanlarının pek çoğunun kayıtsızlıkları yüzünden düşüktü. Yaralı Fransızların dörtte biri ölüyordu, İngiliz ve Almanlarınsa yedide biri. Durum doğu cephesinde, özellikle de Rusların ve Sırpların tarafında çok daha kötüydü.[61] Ağır yaralar, sonunda kurtarıcı bir ölümle sonuçlanmadıklarında askerler için birer kâbusa dönüşüyordu. Genellikle yaralıları korkunç ve kalıcı bir sakatlığın beklenmesi anlamına geliyordu. Her orduda, binlerce, belki de on binlerce Fransızca *gueules cassés* ("ezilmiş surat"), Almanca *Mesnchen ohne Gesicht* ("suratsız insanlar") ya da kol ya da bacak kaybı durumunda *Korbmenschen* ("sepetlerdeki insanlar") vakası vardı. İlkel estetik ameliyatlara maruz kaldıktan sonra, kaderlerinin ölmekten beter olduğunu düşünen ve korkunç görüntüleriyle sevdiklerini sarsmayı istemedikleri için eve dönmeyi, hatta akrabaları tarafından ziyaret edilmeyi reddeden çok sayıda asker vardı. Bu yüzden hayatlarının sonuna kadar aşikâr nedenlerle bütün aynaların kaldırıldığı Almanca *Geheimlazaretten* ya da "gizli hastaneler" adı verilen kurumlarda saklandılar. Fransa için savaş on binden biraz daha az *gueules cassés* vakasıyla sona erecekti.[62]

Askerler yavaş bir ölüme ya da kalıcı bir sakatlanmaya yol açacak korkunç bir yaralanmadan ölümün kendisinden bile daha çok korkuyorlardı. Böylesi bir kadere kıyasla ani bir ölüm, bir lütufmuş gibi gözüküyordu.[63] Bu seçenek Cyril Morton Horne'un daha önce bahsi geçen şiiri "The Moles"un şu kıtasından sızıyordu:

> Bizim de Kaderimiz bu: Tanrılar müşfikse eğer
> Varlığımız sessizce bitecek -
> Keskin nişancının mermisi – mayınlanmış bir siper –
> Yallah, hızlı bir kurtuluş gelecek![64]

Yazar 27 Ocak 1916'da, "Fransa'da bir yerde", yaralı bir silah arkadaşının tarafsız bölgeden çıkmasına yardım ederken öldü. Sağ salim dönmek üzereyken ve silah arkadaşlarının cesaretinden dolayı onu tezahüratlarla karşılayacağı bir sırada, üstünde patlayan bir merminin şarapnelleriyle ölümcül bir yara aldı. Umarız ki hemen ölmüş ve cesareti için şiirindeki gibi "hızlı bir kurtuluş"la ödüllendirilmiştir.

Ölüm sayısız Tommy'ye ve genel olarak Büyük Savaş'taki sayısız askere sadece siper savaşının sefaletinden değil, aynı zamanda pek çoğunun canına tak etmiş toplumsal sefaletten de kurtuluş getirmişti. Birazdan göreceğimiz üzere, Britanya'da ve başka yerlerde bu durum ancak savaşın sona ermesinin ardından –ama kuşkusuz savaş sayesinde değil– kayda değer bir değişim geçirecekti. "Ateşkes Günü, 1921" başlıklı İngiliz savaş şairi Edward Shanks'e ait bir şiirde, ölüler mutluydu. Yaşadıkları yerde sefalet, yoksulluk ve ödenmesi gereken fahiş kiralar yoktu. Açlık çekmiyorlardı ve gerçekten özgür olabilirlerdi. Başka bir deyişle, yaşadıkları yerle arkalarında bıraktıkları ve hayatlarını "vermiş" oldukları varsayılan anavatanları Britanya birbirlerinden, gece ile gündüz kadar farklıydı.

> Ağlamayın bizim için. Talihimiz varmış ki
> Barış verdi hiç olmazsa, içimiz huzura erdi.
> Vaktimiz dolduğunda çok direnmiştik ama
> Simdi anlıyoruz ki ölüm iyiyi seçti.
>
> Fazlasıyla ödedik payımıza düşeni,
> Sefalete rastlanmaz yattığımız bu yerde;
> Borç ödeme derdi yok mezarlık dediğinrde,
> Belki yer dardır ama kirası sudan ucuz.
>
> Burada hiç kimsede bomboş mide bulunmaz;
> Düzenbaz barsak kurdu şikâyet etmedikçe
> Yer altında kimseden bir homurtu duyulmaz.
> Sakın hiç istemeyin sizlere dönmemizi!
>
> Bizim için yas tutmayın, ama biz
> Bu kutsal günde nasılsa buluşacağız
> Ve büyük özgürlüğümüz içinde
> Kısaca sessiz kalıp sizin için dua edeceğiz.[65]

Son olarak konu Büyük Savaş'ta "düşenlere" geldiğinde, resmî söylemde duyulan ya da sık sık anıtlarda görülen bir ifadeye, yani hayatlarını "bizim" için, "insanlık" için, "özgürlük" için vs. vermiş olduklarına dair bir söz... Orada olan biri, Fransız asker Louis Barthas'ın yorumu yeterli olsun:

> Ve köylerde bu büyük katliamın kurbanlarının ya da aşırı milliyetçilerin deyişiyle "özgürce kendi yaşamlarını sunanların" anısına anıtlar dikmekten bahsetmeye başlamışlar bile. Sanki bu zavallıların başka bir seçeneği varmış gibi... Ah! Keşke bu savaşın ölüleri mezarlarından kalkabilseler. Bu ikiyüzlü anıtları parçalarlardı, çünkü bunları dikenler, kendilerini acımasızca kurban edenlerle aynı kişiler.[66]

On Sekizinci Bölüm

MILITARIA 1915: BÜYÜK TAARRUZLAR

1915 yılında, Fransızlar ve İngilizler Alman hatlarını yarmak ve böylece savaşı kazanmak umuduyla batı cephesinde bir dizi büyük ölçekli taarruz başlatırlar. Fakat siper savaşında makineli tüfek gibi modern silahlarla donanmış olan müdafiler bu avantajdan yararlanır. Neuve-Chapelle, Loos, Notre-Dame-de-Lorette gibi savaş meydanlarında ve Artois ve Champagne'ın diğer yerlerinde, taarruza kalkan poilu'lerin ve Tommy'lerin yüz binlercesi ölür, ama Almanlar da ağır kayıplar yaşar...

1914'ün sonlarına doğru, Almanlar birliklerini doğuya kaydırabilmek için batı cephesindeki güçlü savunma pozisyonlarında kendilerini emniyete almışlardı. Burada, müttefikleri Avusturya-Macaristan'la birlikte 1915 baharında Rusları yenilgiye uğratmayı ve böylece savaşı kazanmayı ümit ediyorlardı. Öte yandan, Fransızlar ve İngilizler de aynı 1915 baharında Marne Muharebesi'nde elde ettikleri başarıyla başladıkları işi nihayet bitirebileceklerini, yani Almanları Fransa ve Belçika'dan çıkarabileceklerini düşünüyorlardı. Alman savunmasının çok güçlü olduğunun farkındaydılar, ama yoğunlaştırılmış saldırılarla düşman hatlarını yarabileceklerine, bu sayede süvari birliklerinin açılan boşluklardan içeri dalıp Alman hatlarını sarabileceklerine ve böylece Berlin'e doğru muzaffer yürüyüşün yolunu açacaklarına inanıyorlardı.

Harekât, 1915 baharında İngiliz ve Fransızların Kuzey Fransa'daki taarruzlarıyla başladı. 10 Mart'ta İngilizler Armentiers'nin hemen güneyindeki Neuce-Chapelle köyü yakınlarında Alman hatlarını yarmayı denediler. Bir miktar ilerleme kaydettiler, ama ilerleyişleri üç gün sonra sona erdi. Taarruza katılan kırk bin asker, içlerinde dört binden fazla Hintlinin de olduğu yaklaşık on iki bin kayıp verdi. O dönemki generaller gibi, günümüzün "davul ve trompet okulu"na mensup tarihçileri de, bu olayı düşman Almanlar kadar müttefik Fransızların da hafife alınan İngiliz Kuvvetlerinin beklenmedik ölçüde başarılı bir iş çıkarması karşısında etkilendiklerini ileri sürerek meşrulaştırmayı sürdürürler. Diğer yandan İngiliz savaş şairi H.W. Garrod, herhangi bir mazerete sığınmamıştır. "Epitaph: Neuve Chapelle" (Mezar Yazıtı: Neuve Chapelle) başlıklı kısa şiirinde şu veciz yorumda bulunur:

> Evdekilere anlatın, saklanacak bir şey yok:
> Emir verildi, soru sormadık hiç ve öldük..[1]

İngilizler Neuve-Chapelle'deki tecrübelerinin yaralarını sararken, Almanlar aniden büyük bir sürpriz yaptı. 22 Nisan'da Ypres yakınlarında, Fransız-Cezayirli ve Kanadalı birlikler, tarihte zehirli gazın kullanıldığı ilk saldırıya maruz kaldılar. Büyük kayıplar verdiler ve müttefik hatları arasında kısa bir süreliğine boşluk açıldı. Fakat doğaçlama gaz maskelerinin, "suya ya da sidiğe batırılmış mendillerin" yardımıyla, Kanadalılar Alman ilerleyişini durdurmayı başardılar. Müttefikler, Almanlar yeni silahlarının potansiyelini hafife aldıkları ve baskından hakkıyla yararlanmak için gereken ihtiyat birliklerine sahip olmadıkları için şanslıydılar. Almanlar birkaç gün daha zehirli gaz saldırılarına devam ettiler, ama boşunaydı. İlk gaz saldırısından hemen sonra, İngiliz Ordusu'nda görev yapan Newfoundlandlı bir hekim, Cluny Macpherson tarafından gaz maskesi icat edildi; kullandığı prototip, göz delikleri olan kaput bezinden bir başlıkla nefes almak için bir boru eklediği bir Alman miğferiydi.[2]

9 Mayıs 1915'te, Fransızlar şanslarını Arras'ın kuzeybatısındaki Artois'da, bir tepenin üzerine kurulmuş hac merkezi Notre-Dame-de-Lorette'in yakınlarında denediler. 1914 sonbaharında, bu "ölüm tepesi"ni alma hedefiyle ağır çatışmalar yaşanmıştı zaten. Tepe kırk gün süren yoğun çarpışmaların ardından alındı ve bu "zafer" yüz binden fazla askerin hayatına mal oldu. Almanlar bir sonraki yüksek hatta, birbirini takip eden saldırılara rağmen alınamayacak olan Vimy Tepeleri'ne çekildiler. (Burası Kanadalılar tarafından ancak 1917'de alınabilecekti.) Böylece Fransızlar da İngilizler gibi Alman hatlarını yarma konusunda pek de başarılı olamadılar.[3] Barthas 1915'in Mayıs ve Haziran aylarında Lorette Muharebesi'ne katılmış ve şöyle yazmıştı:

> Notre-Dame-de-Lorette, akla dehşet ve korku dolu yerleri, kasvetli ormanları, bomboş yolları, yirmi kez alınan ve yeniden alınan tepeleri ve koyakları getiren uğursuz bir isim; aylar boyunca, gece gündüz boğazların kesildiği, yeryüzünün bu köşesini gerçek bir insan mezbahasına çevirerek insanların biteviye katledildiği [bir bölge].

Bugün, Notre-Damme-de-Lorette Tepesi devasa bir askerî nekropolisle taçlanmıştır. On binlerce *poilu*'nün mezarı arasında, buraya gömülmüş bir general kardeşçe yatar. O dönemde sıradan Fransız askerlerin bu tür taarruzları planlayan generallerine dair söyleyecek pek az iyi şeyleri vardı. Barthas tekrar tekrar *poilu*'lerin "itiraz ya da şikâyet etmeden siperlere doğru yola koyulduklarını" iddia eder, ama bizzat kendi anlatısını "aptal generallere" ve taarruz ve saldırılara olan takıntılarına ilişkin pek de övücü olmayan bir atıfla süsler.[4] Joffre'un 1915 yılında başlattığı kanlı taarruzları meşrulaştıran ünlü bir yorumundan da bahseder:

"Onları yavaş yavaş aşındırıyorum," dedi şişko yaşlı Joffre. Yalaka basın tarafından nadir bulunan bir inciymiş gibi parlatılan bir cümle. Fakat bu yararsız kanlı taarruz aylarca devam edecekti.[5]

Bu saldırılarda binlerce can kaybedildi ama komutanların bakış açısından bunlar sadece sıradan insanların, köylülerin, işçilerin ve elbette her durumda aşırı miktarda bulunan siyah ve kahverengi derili Afrikalıların hayatlarıydı. Senegallilerle, Cezayirlilerle ve Faslılarla rütbesiz askerlerin saflarında açılan delikler kapatılabilirdi ve bir taarruzun ilk dalgalarında kullanılmak için mükemmeldiler. Ayrıca onların savaşmayı sevdikleri de söylenmiyor muydu? 1915'te bu sömürge askerlerinden pek çoğu Arras yakınlarında, güneşli ve sıcak anavatanlarından uzakta, ekseriyetle soğuk ve nemli Kuzey Fransa'da telef oldu.

1915 yazında herhangi bir büyük ölçekli taarruz yaşanmadı, ama her gün çarpışmalar devam etti ve her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Ypres yakınlarında, günde ortalama üç yüz İngiliz askeri ölüyordu.[6] Fransızlar ve Almanlar, Pont-à-Mousson bölgesinde, özellikle Almancada *Priesterwald* adı verilen *Bois-le-Prêtre*'de birbirlerinin yaşamlarını cehenneme çevirdiler. Burada 1914 Eylülünden beri ağır çatışmalar devam ediyordu; ama 1915 Temmuzunda özellikle kanlı bir zirveye ulaşıldı. Almanların bir kez daha gaz kullandığı ve ilk defa alev püskürtücüleri devreye soktuğu bu muharebe, Lucien Boyer'nin yazdığı "Au Bois-le-Prêtre" isimli ünlü bir Fransız şarkısına ilham vermişti.[7]

Büyük ölçekli taarruzlar sonbaharda da sürdü. Artois bir kez daha harekât sahnesine dönüşmüştü, Champagne da öyle. Komutanlar cepheyi yarıp geçmeyi düşünüyorlardı, ama saldırılar sefil bir şekilde başarısızlığa uğradı. Saldıranlar –ve kayda değer ölçüde daha az olmakla birlikte müdafiler– devasa kayıplar verdi. 26 Eylül'de Loos köyü yakınlarında İngilizler büyük bir taarruz başlattı. Düşmanı şaşırtmak için harekâtın başlama anından önce hemen hiç top atışı yapılmadı, böylece Alman mevzileri pek hasar almadı ve dikenli telleri büyük oranda zarar görmeden kaldı. İngilizler gaz kullandı, ama zehirli gaz bulutları kendi hatlarına doğru sürüklendi ve iddiaya göre Almanlardan daha çok kayba neden oldu. Saldırıya kalkan İngilizler tarafsız bölgeyi "sanki bir geçit törenindeymiş gibi" geçtiler ve Almanların makineli tüfeklerine verdikleri isimlerle, her zamanki gibi yüksek mevzilere yerleştirilmiş "et öğütücüler" (*Fleischhackmaschinen*) ya da "dikiş makineleri" (*Nähmaschinen*) tarafından biçildiler. Hayatta kalan bir İskoç'un yorumu, "Hiç şansınız yoktu" (*Ye nae had a chance*) olmuştu. Almanlar da yaratmayı başardıkları kıyım karşısında şaşırmışlardı. Adam Hochschild'e göre, ilk dalgada yer alan on bin Tommy'nin sekiz bininden fazlası kaybedilmişti. Hochschild bu taarruz için "adamlarının karşı karşıya olduğu koşulları neredeyse suç teşkil edecek kadar umursamayan generaller tarafından başlatılmış, bariz, gereksiz bir katliamdı," diye yazar.[8]

İngilizler için Loos Muharebesi, toplam altmış iki bin askerin ölmesi, yaralanması, kaybolması ya da esir alınmasıyla sonuçlanacaktı. Rudyard Kipling'in on yedi yaşındaki oğlu da hayatını kaybedenler arasındaydı. Fakat İngiliz generalleri, askerleri tıpkı emredildiği gibi ölümü son derece disiplinli ve şık bir biçimde karşıladıkları için kendilerini tebrik ettiler. İngiliz seçkinlerinin savaşın pleblere aşılamasını bekledikleri şey tam da bu tür bir hareket tarzı, "üstlere" karşı kör bir itaatti. Generallerden biri gururla savaşın başarılı olmadığını, ancak askerlerin emirlere aralarından bazılarının *neredeyse* Alman siperlerine ulaşacak kadar itaat ettiğini, çünkü "Alman tellerine takılmış cesetlerinin görülebildiğini" bildirecekti. Subaylar tarafından onaylanmayan ama erler arasında popüler olan alaycı "Hanging On The Old Barbed Wire" (Eski Dikenli Tele Takılmış" şarkısına ilham veren belki de bu tespitti:

> Eğer eski taburunu istiyorsan, arıyorsan
> Neredeler biliyoruz, neredeler biliyoruz,
> Neredeler biliyoruz.
> Eğer istiyorsan eski taburu, neredeler biliyoruz,
> Eski dikenli tellere takılıp kalmışlar,
> Onları gördük orda, onları gördük,
> Eski dikenli tellere takılıp kalmışlar,
> Onları gördük, onları gördük,
> Eski dikenli tele takılıp kalmışlar.
>
> Eğer generali bulmak istersen
> Göğsüne bir madalya daha takıyor
>
> Eğer Albayı bulmak istersen
> Rahatça oturmuş tıkınıyor.[9]

Loos Muharebesi Britanya'da, aralarında şair ve yazar Rovert Graves'in ünlü savaş hatıralarının (*Goodbye to All That*, Bütün Hepsine Elveda) da bulunduğu bir dizi edebî ürüne esin kaynağı oldu.

Yüksek rütbeli subaylar, askerlerinin davranış tarzından son derece memnundu, ama meslektaşları söz konusu olduğunda aynı şey söylenmez. Askerî *prima donna*'lar terfi ve itibar için şevkle rekabet ediyordu ve bir rakibin en küçük bir hatası ya da zayıflığı, bir başkası tarafından kendi kariyeri için kullanılıyordu. General Haig'in en başından itibaren BEF başkomutanlığında gözü vardı ve Londra'daki yüksek makamlarda bulunan dostları aracılığıyla Loos'taki fiyaskodan, patronu John French'in itibarını sarsmak için faydalandı. French'in geri çağrılmasıyla 1915 Aralığında amacına ulaştı ve BEF başkomutanlığına getirildi. Fakat Tommy'ler için bu daha az zayiat verecekleri anlamına gelmiyordu; tam tersi yaşanacaktı.[10]

Bu esnada Chanpagne'da Fransızlar bir taarruz başlattı. Burada da cephe hattının yarılabileceği ümit ediliyor ve Alman hatlarında piyadeler tarafından açması beklenen boşluklardan içeri akmak üzere süvari birlikleri hazır tutuluyordu. Saldırı 22 Eylül'de en az üç gün sürecek bir ön topçu ateşiyle başladı. 25 Eylül'de bunu piyadelerin genel taarruzu takip etti ve Ekim ayının sonuna kadar yaşanan ağır çarpışmalar, sonrasında yerini şurada ya da burada görülen tek tük çatışmalara bıraktı. 9 Ekim'de özellikle bu kanlı sahnenin perdesi kapandı. Alman hatları üç ya da dört kilometre geriye itilmişti, ama dağıtılamamıştı. Fransızların zayiatı çok büyüktü: Yetmiş iki binden fazla asker öldürüldü, neredeyse yüz bin asker yaralandı ve elli üç bin asker esir düştü. Almanların kayıplarıysa çok daha azdı.[11] *Poilu*'lerin artık canlarına tak etmişti. Eylül ayında, Neuville-Saint-Vaast bölgesindeki, yani Vimy Tepeleri'nin ağzındaki çarpışmalar sırasında Barthas'ın birliği ilerleme emrine karşı itirazlarını yüksek sesle dile getirmişti. Cephe gerisine kurulmuş bir binbaşı tarafından gönderilen yazılı saldırı emrine, askerler "Saldırmayacağız!" diye bağırarak yanıt verdiler.[12] Dokuz yüz on beş Fransızlar için en azından 320.000'e varan ölü sayısı açısından savaşın en kanlı yılı olacaktı, tabii 1914'ten sonra. 1914'te 360.000 *poilu* öldürülmüştü ve bu sadece beş aylık bir sürede gerçekleşmişti. 1916, 1917 ve 1918 yıllarında ölü sayıları sırasıyla, 270.000, 145.000 ve 250.000'di. Toplamda 1,3 milyondan fazla Fransız anavatanları için hayatını kaybedecekti –özellikle 1914 yılında Fransa'nın nüfusunun 39 milyon olduğu düşünüldüğünde bu eşi görülmemiş bir katliamdı.[13]

1915 yazında "gök mavisi" renginde üniformalar giymiş askerlerine, kamuflaj açısından daha uygun üniformalar ve geleneksel başlıklar yerine kafa yaralanmalarının sayısını azaltmaya yarayan çelik miğferler dağıtmaya başlamamış olsalardı, Fransızların kayıpları daha da yüksek olurdu. Sık sık top mermisi patladığından ve etrafa uçuşan şarapneller dağıldığından kafa yaralanmalarına siper savaşında çok sık rastlanıyordu. (Aslında askerlerin saçlarının çok kısa kesilmeye başlanmasının sebebi bitler değil, kafalardaki yaraların daha kolay tedavi edilmesiydi.) Fransız miğferine, mucidi olduğuna inanılan Louis Auguste Adrian'ın ardından "Adrian miğferi" deniliyordu. Daha sonra Belçikalı askerler de aynı tip miğfer giymeye başladı ve onları Ruslar, Rumenler, İtalyanlar ve Sırplar da takip etti. 1915'in Ekim ve Kasım aylarında, İngilizler de benzer şekilde, John Leopold Brodie adı verilen biri tarafından geliştirildiği için "Brodie miğferi" adı verilen bir çelik başlık tipini benimsediler. Fakat bu başlık, "şarapnel miğferi" ya da "Tommy miğferi" gibi başka isimlerle de anılıyordu. Erler buna "teneke şapka" derken, memleketlerinde melon şapka takmadan evden çıkmayan birer beyefendi olan subaylar, "savaş melonu" tabirini tercih ediyorlardı. Almanlar Tommy'lerin kafasındaki bu "salata kaselerine" (*Salatschüssel*) gülüyorlardı ve başlangıçta bütün askerler yeni çelik miğferleri gülünç bulmuş-

tu. (Apollinaire yeni Adrian miğferinin "sanatsal açıdan bir hata" olduğu düşünmüştü.) Kanadalılar Brodie miğferini 1916 Martında kullanmaya başladılar ve daha sonra Amerikalı askerlere de bunlardan dağıtıldı. Almanlar Adrian miğferinin ortaya çıkmasına ilk kez 1915 Aralığında denenen kendi ünlü *Stahlhelm*'lerini, yani "çelik miğferlerini" üreterek yanıt verdiler. 1916'nın sonundan itibaren kitlesel olarak üretilen bu miğferler, Verdun Muharebesi için birliklere tam vaktinde dağıtıldı. O ana kadar Almanlar 1914'te savaşa giderken taktıkları ve tarihi 1840'lara kadar giden ünlü "mızrak uçlu miğferlerini" (*Pickelhaube*) kullanmayı sürdürdüler. Bu miğfer siper savaşına uygun değildi, çünkü deriden yapılıyordu ve bu yüzden şarapnele karşı yeterli koruma sağlamıyordu; mızrak uçları da keskin nişancıların istenmeyen dikkatine mazhar oluyordu.[14]

1915 yılındaki büyük ölçekli Fransız-İngiliz taarruzları asgari kazanıma ve azami zayiata neden oldu. O yılın sonuna gelindiğinde, Fransa ve Belçika'nın Alman işgali altındaki yaklaşık elli bin kilometrekarelik topraklarının sadece yirmi bin kilometrekareden biraz daha fazlası geri alınabilmişti.[15] Fakat kayıplar, özellikle de saldıran İngiliz ve Fransızlarınkiler devasa boyutlardaydı. Siper savaşında savunmanın, makineli tüfek ve dikenli tel gibi silahlar sayesinde büyük bir üstünlük sağladığı görüldü. Yüksek zayiat sadece genel olarak büyük taarruz ve saldırılardan değil, aynı zamanda aralardaki çarpışmalar ve cephenin herhangi bir mıntıkasına saatler boyunca yağabilen top mermilerinden de kaynaklanmıştı. "Birkaç yüz ile birkaç bin yarda uzunluğunda olabilen bir ya da birkaç hat boyunca ... belirli bir yöntemle kitlesel top atışı yapmak" olarak tanımlanan bu sistem, 1914-1915 kışında ilk kez uygulanmış ve "yaylım ateşi" adıyla anılmaya başlanmıştı. Erich Maria Remarque'nin *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok* adlı romanında aktardığı gibi, piyadeleri dehşete düşüren bu tür bir cehennem bombardımanı, genellikle "mermi-şoku" adı verilen, resmî olarak ilk kez 1915 yılında İngiliz tıp yetkilileri tarafından dile getirilen bir sendromla sonuçlanıyordu. Bugün bu duruma "travma sonrası stres bozukluğu" adı veriliyor. Gabriel Kolko tarafından tipik bir vaka şöyle tasvir edilmişti:

> Asker en yaygın biçimde şiddetli kalp atışı, yoğun bir mide bulantısı, sonra titreme ve soğuk bir ter, bacakların zayıflaması ve nihayet, küçük bir azınlık için idrar sistemi ve kalın bağırsaklar üzerindeki denetim kaybıyla başlayarak sinir sistemi üzerindeki kontrolünü yitirirdi... [Diğer belirtiler] kontrol edilemeyen bir ağlama, işitme kaybı ve emirlere itaat edememekti.

Emirlere itaat edememek, kuşkusuz askerî yetkililer nezdinde ölümcül bir günahtı ve esasen bu belirti yüzünden, sendroma yakalanan askerlere hiçbir yakınlık duymuyorlardı. (*Zafer Yolları* filminde, bir asker siper teftişi sırasında bu yüzden bir general tarafından tokatlanır.) Bunun bir tür psikolojik yaralanma olduğu kabul edilmiyor ve belirtileri korkaklık işareti olarak yorumlanıyor-

du. Askerler bazen bu durumdayken vuruluyordu. Bazılarıysa hapis cezası alıyor ve ceza taburlarına gönderiliyor ya da elektroşok verilerek "tedavi" ediliyor ve en kısa sürede yeniden cepheye gönderiliyordu. 1914 ve 1918 yılları arasında, İngiliz Ordusu'nda yaklaşık seksen bin "mermi şoku" vakası kayıtlara geçti. Mermi şoku yüksek rütbelileri de etkiliyordu, ana onlar söz konusu olduğunda -tipik "subay diliyle"- sorun üstü örtülerek teşhis ediliyor ve "nevrastani" denilerek örtbas ediliyordu.[16]

Zehirli gaz kullanımına gelince, bu yeni silahın kurbanlarının sayısının çok mu yoksa görece az mı olduğu açık değildir. Geleneksel görüşe göre gazın etkisi yıkıcıydı. 1915 Nisanı ile 1917 Temmuzu arasında, gazın İngilizlerin arasında yaklaşık iki bin ölüme ve yirmi iki bin yaralanmaya yol açtığı iddia edilmiştir. Daha sonra, Almanlar çok daha ölümcül bir gaz türü olan hardal gazını kullanmaya başladılar. Adını kokusundan alan bu gaza ilk kez Flaman Ypres kentinde kullanılması nedeniyle "yperite gazı" da deniliyordu. Bu gazın 4.000 ölü ve 160.000 yaralıdan sorumlu olduğu söyleniyordu. Almanlar doğu cephesinde de gaz kullandılar. Rus askerlerinden 56.000'ini öldürdüğü, 425.000'ini de yaraladığı bildirilmişti. Diğer yandan, gazın doğası itibarıyla etkisiz bir silah olduğu ileri sürülebilir. İnsanın gaza karşı kendisini koruması görece kolaydı ve gaz maskelerinin kullanılmaya başlanmasından sonra, bu yeni silah görece az sayıda kurban aldı. Yaralananların epey büyük bir bölümü hayatta kaldı. Batı cephesinde gaza maruz kalanların sadece yüzde 2 ilâ 3'ü hayatını kaybetti. (Gazdan etkilenip hayatta kalanlardan biri de Hitler'di.) Mermi ve şarapnel gibi konvansiyonel silahların neden olduğu yaralar on ilâ yirmi kat daha ölümcüldü. Kimyasal silahların Büyük Savaş sırasında muharebelerdeki ölümlerin yüzde 1'den daha azından sorumlu olduğu bildirilmişti. Yarattıkları hasar da kullanılması gereken gazın miktarına kıyasla son derece sınırlıydı. Bir askeri bertaraf etmek için ortalama bir ton gaz kullanılması gerekiyordu. Bu nedenle ve aynı zamanda askerlerin yaşamlarını son derece rahatsız bir hale getirdiği için Büyük Savaş'tan sonra gaz artık nadiren kullanılacaktı.

Eğer tarihçi Trevor Wilson'a kulak verecek olursak, gaz kullanımının yaygın bir şekilde mahkûm edilmesinin nedeni büyük oranda psikolojikti. Savaşa ilişkin geleneksel, romantik fikirlere göre, zaferi en cesur olanın elde etmesi gerekiyordu. Fakat gaz kullanımıyla birlikte, cesaret gereksiz hale gelmişti. Ölüm artık kılıç ya da süngü gibi kesici bir silahın kullanılmasıyla değil, rüzgâr tarafından sürüklenen, görülemeyen ya da gizli bir sis bulutu halinde geliyordu. Aynı şey Fransız askerlerinin "kahve değirmeni" (*moulin à café*) adını verdiği makineli tüfek -süngüye ise *la fourchette*, "çatal" ya da *le cure-dents*, "kürdan" diyorlardı- ya da top gibi, benzer şekilde uzaktan ölüm ve yıkım getiren silahlar için de geçerliydi. Modern savaş, neredeyse tamamen aristokrat beyefendilerden oluşan başkomutanlar ve genel olarak yüksek rütbeli subaylar arasında

yaygın olan romantik savaş fikrinin sonunu haber vermişti. Bu tip bir savaşta, gözdeleri olan süvarilerin neredeyse bütünüyle işe yaramaz olduğu görüldü. Makineli tüfeklere, toplara ve bilmedikleri, beklemedikleri, nasıl kullanılacağından bihaber oldukları ve karşısında kendilerini savunamadıkları bir silah olan gaza karşı ellerinden hiçbir şey gelmiyordu. Generaller gaz kullanımından, kuşkusuz özellikle ölümcül ve gaddar bir silah olduğu için değil (zira aynı ölçüde gaddar olan kılıç ve süngüye hayrandılar), bu denli şövalyelikten uzak olduğu için tiksiniyorlardı. Savaşın bu tür silahlarla sürdürülmesini beklememişlerdi.[17]

İngiliz generallerin "afalladığı" ve bu tür bir savaşı "tuhaf" bulduğu söylenir. Lord Kitchener "Bu savaş değil!" diye ilan etmişti. İngilizlerin bakış açısından, gaz aynı zamanda Almanya'nın gelişmiş petro-kimya sanayisini de simgeliyordu. Bu sanayi kolu, 1914 öncesindeki yıllarda, Reich'ın hâlâ buhar, kömür, çelik ve tekstile dayanan "eski sanayisi" ile Britanya'yı sollamasına izin veren yeni sınai devriminin dinamosu olmuştu. (Yeri gelmişken, Almanya'da zehirli gazlar esasen, aynı zamanda işgal altındaki Belçika'dan Almanya'ya zorla işçi getirilmesi tasarısının fikir babası olarak da bilinen Carl Duisberg'in başında olduğu meşhur Bayer şirketi tarafından üretilmişti.) Son olarak, bütün savaşan ülkelerdeki soyluların gözünde gaz, savaşın hiçbir uzmanlığa sahip olmadıkları yeni, sınai biçimlerini ve dolayısıyla aynı zamanda soyluluğun seçkinler arasındaki ortağı –ama aynı zamanda rakibi– ve pek çok yeni ve bilinmedik şeyin üreticisi olan sınai üst orta sınıfın teknolojik üstünlüğünü de temsil ediyordu.

1915'te yeni, özellikle ölümcül ve vahşi başka silahlar da kullanılmaya başlanmıştı. Örneğin alev püskürtücü ilk kez, yine cin fikirli Almanlar tarafından 1915 Temmuzunda, Bois-le-Prêtre'de ve Hooge isimli Flaman köyünde kullanıldı. (Alev püskürtücülerin kullanılmasıyla birlikte "ateş altında kalmak" ek ve korkunç bir anlam daha kazandı.) Bir diğer yeni savaş biçimi de, hem askerî hem de sivil hedeflerin, uçak ya da Zeplin gibi uçan makineler tarafından bombalanmasıydı. Almanlar bu sayede Londra'ya ve diğer İngiliz hedeflerine, 1915 Mayısından itibaren Zeplinlerden ateşlenen yangın çıkarıcı bombalarla saldırabildiler. Bu bombardımanlar toplam 1.400 ölü ve 3.400 yaralı verilmesine neden oldu. 1915'te giderek artan bir rol oynamaya başlayan bir diğer yeni silah da Alman denizaltıları, U-botlardı ve bu savaş biçimi de "korkakça" ve "gayri İngiliz" olarak görülmüştü. Sorun şuydu ki mağrur Kraliyet Donanması bu ölümcül yenilik karşısında görece çaresiz durumdaydı. 1915'te Alman denizaltıları Britanya Ticaret Donanması'na ait 227 gemiyi batırmayı başardı.[18]

On Dokuzuncu Bölüm

DOLOMİTLERDEN ÇANAKKALE'YE

1915 yılında, esasen Avustralyalı ve Yeni Zelandalılardan oluşan sayısız itilaf askeri, Gelibolu Yarımadası üzerinden İstanbul'a ilerlemeye ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu saf dışı bırakmaya yönelik beyhude bir çabada boşa harcanır. Bu esnada Osmanlılar Ruslarla da karşı karşıya gelmek zorundadır ve bu bağlamda Ermeniler gerçek bir soykırımın kurbanı olurlar. İtalya İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girer ama ağır kayıplar yaşar. Diğer yandan Bulgaristan Merkez Güçler'e katılır ve böylece Balkan Yarımadası'nın derinliklerinde yeni bir cephe açılır...

1915 baharında, İtilaf Devletleri'nin askerî liderliği, batı cephesinde Alman hatlarını yarmayı amaçlayan bir taarruz stratejisiyle savaşı kazanmanın mümkün olduğuna kanaat getirmişti. Fakat Paris ve Londra'daki siyasi liderlerin yanı sıra bir dizi general de bu stratejinin işe yarayacağı konusunda kuşkuluydu ve başka seçenekler aramaya başladılar. Kuşkuculardan biri de o dönemde Birinci Amirallik Lordu, bir başka deyişle Kraliyet Donanması'ndan sorumlu bakanlar kurulu üyesi olan –1914 Ekiminden itibaren daha önce bahsi geçen John Fischer tarafından işgal edilen bir mevki olan ve Birinci Deniz Lordu olarak bilinen donanmanın askerî şefiyle karıştırılmamalıdır– Winston Churchill'di.

Churchill, Merkez Güçler'in zayıf halkası olduğu düşünülen Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak için bir plan yaptı. Fikir İstanbul'un ele geçirilmesi ve böylece İstanbul Boğazı üzerinden Karadeniz'e bir geçiş yolu açılmasıydı. Bu, gönderilecek her tür ekipmana ihtiyaç duyan Rus müttefikiyle Britanya arasında denizden bir bağlantı kurulmasını sağlayacaktı. Böylece Osmanlıların işini bitirmek, Bulgaristan ve Romanya gibi komşularının İtilaf Devletleri safında savaşa katılmalarını sağlamak ve hatta belki de Balkanlar üzerinden Viyana'ya yürümek de mümkün olabilirdi.

Plan uygulamaya kondu. Fransız ve İngiliz donanmalarına bağlı gemilerin Çanakkale Boğazı'nı geçmeye yönelik girişimleriyle 1915'in Şubat ve Mart aylarında ilk adım atıldı; ama saldırı epey hafife alındığı ortaya çıkan Osmanlı müdafiler tarafından püskürtüldü. Osmanlılar sadece mayın döşemekle kalmamış, aynı zamanda sahil şeridindeki istihkamlarında bulunan topları da

mükemmel bir şekilde kullanmışlardı. Bu yüzden Mısır üzerinden Avustralya ve Yeni Zelanda'dan yeni gelen, Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri'ne bağlı askerlerin, yani Anzakların da katılmasıyla İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin karaya çıkarma yapmasına karar verildi. Çıkarma 25 Nisan'da Ege Denizi'yle Çanakkale Boğazı arasında uzanan Gelibolu Yarımadası sahillerinde başlatıldı. Askerler karaya çıkmaya başladılar ama içerilere doğru ilerleyemediler ve Anzak Koyu ve Suvla Koyu gibi isimler alan bir avuç köprübaşına yerleşmek zorunda kaldılar. Osmanlılar çıkarmaları bekliyordu ve iyi hazırlanmışlardı; aynı zamanda başlarında Mustafa Kemal ve Otto Liman von Sanders gibi Alman ve Türk yetkin komutanlar da vardı. (Savaşın ardından Mustafa Kemal modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olacak ve Atatürk soyadını alacaktı.) Fransa ve Belçika'daki yenişememe sorununu çözmeyi amaçlayan girişim, böylece batı cephesindekine benzer bir mevzi savaşına yol açtı. Burada da her iki taraf boş yere ve sayısız insanın canı pahasına düşman hatlarını yarmayı denedi.

Bulgaristan'ın 1915 Ekiminde İttifak Devletleri'nin tarafında savaşa girmesi Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir kara bağlantısı kurulmasını sağlamıştı. Bundan kısa bir süre sonra Gelibolu'daki Türkler İtilaf mevzilerini ağır silahlarla ve hatta kendilerine Almanlar tarafından verilen uçaklarla vurmaya başladılar. İngilizler ve Fransızlar için durum sürdürülemez bir hal aldı ve birliklerin ülkelerine dönmesine karar verildi. Bu tür bir tahliye hiç de kolay bir iş değildi ve dikkatli ve yavaş bir şekilde yürütülmesi gerekiyordu. 1915 Aralığının sonları ve 1916 Ocağının başları itibarıyla, görev dikkat çekici ölçüde az zayiat verilerek tamamlandı. Fakat çıkarma ve takip eden Gelibolu'daki çarpışmalar için hem insan hem de kaynaklar açısından ağır bir bedel ödenmişti.[1]

İngiltere'de "Flandre Düzlükleri"nin ya da Fransa'da Verdun'ün olduğu gibi, Avustralya ve Yeni Zelanda'da da Gelibolu Birinci Dünya Savaşı'nın dehşetini akla getiren bir isimdir. 11 Kasım Anzak Günü ise benzer bir "hatırlama günü"dür, ama anmalar Gelibolu'ya yapılan çıkarmanın yıl dönümünde, yani 25 Nisan'da yapılır. 1917'de İskoç-Avustralyalı Eric Bogle tarafından yazılan "And the Band Played Waltzing Matilda" isimli şarkı, Gelibolu'daki trajediye ilişkin dokunaklı bir müzikal anmadır. Şarkı bir tür gayriresmî ulusal marş haline gelmiş olan ünlü Avustralya baladı "Waltzing Matilda"dan ilham almıştır. Bogle'ın eseri her tür aşırı milliyetçiliğe ve militarizme yönelik bir kınamadır.[2] Sözlerinin bir bölümü şöyledir:

> O korkunç günü nasıl da iyi hatırlıyorum,
> Kanımızın kumu ve suyu kızıla boyadığını
> Suvla Koyu denen o cehennemde
> Mezbahadaki koyunlar gibi nasıl boğazlanmıştık
> Johnny Türk hazırdı, iyi hazırlanmıştı

Bizi mermilerle karşıladı, gülleler yağdırdı üstümüze
Beş dakika geçmeden cehenneme gönderdi bizi
Neredeyse Avustralya'ya kadar da sürecekti
Ama bando Waltzing Matilda'yı çaldı
Ölülerimizi gömmek için durunca
Biz bizimkileri gömdük, Türkler kendilerininkileri
Sonra her şeye baştan başladık.

Hatırı sayılır kayıplar veren Osmanlılar için Gelibolu Muharebesi bir başarıydı; ancak Ruslara karşı başlattıkları taarruzun 1914 sonu ve 1915 başlarında Sarıkamış Muharebesi'nde durdurulduğu Anadolu Yarımadası'nın diğer ucunda bu kadar şanslı değillerdi. Bu nedenle intikam, Belçika ve Sırbistan'da daha önce olduğu gibi, düşmana yakınlık duyduğundan, casusluk yaptığından, *franc-tireur* olarak hareket ettiğinden şüphelenilen sivillerden alındı. Bu sivillerin başında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan hem etnik hem de dinî bir azınlık olan ve Ruslara yakınlık duyduklarına inanılan Ermeniler yer alıyordu. Bunun bazı haklı gerekçeleri vardı, zira Ruslar onları yıllar boyunca Osmanlılara karşı kışkırtmıştı; tıpkı Osmanlıların çarın imparatorluğundaki Müslümanları Hıristiyan yöneticilerine karşı kışkırttığı gibi. Sonuçta İstanbul'daki yetkililer, 1914'ten de önce Ermeni ve Rum azınlıklarına karşı geleneksel göreli hoşgörülerini bir kenara bırakıp, baskı yolunu seçmişlerdi.

Ermenilere yönelik bu baskılar, 1915 yılında, Almanların Belçika'da, Avusturyalılarınsa Sırbistan'da yaptıklarını kat be kat aşan ve günümüzde genel kabul gördüğü şekliyle arkasında 1 ile 1,2 milyon arasında kurban bırakan gerçek bir soykırımla sonuçlanan sistematik katliamlara dönüştü. Buna neden olan bir dizi etmen vardı.[3] İlk olarak pek çok Ermeni Rus Ordusu'nda er, subay, hatta general olarak, bazen Almanlara ve Avusturyalılara ama genellikle Kafkas cephesinde Osmanlılara karşı savaşıyordu. Bir dizi Rus ordu birliği bütünüyle, bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Ermenilerden oluşuyordu. Bu gönüllülerden oluşan bir tabur, Sarıkamış Muharebesi'nde Rusların elde ettiği başarıya önemli bir katkıda bulunmuştu. İkincisi, Ruslar açık bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni sakinlerinin desteğini istediklerini ilan etmiş ve bütünüyle Ermeni ve elbette Hıristiyan bir devletin kurulacağına dair söz vermişlerdi. Çar II. Nikolay, 30 Aralık 1914'te, Kafkas cephesine yaptığı bir ziyarette kişisel olarak bu tür planların varlığını zikretmişti. Bütün bunların İstanbul tarafından bir kenara yazıldığı ve Osmanlı yetkililerin bu yüzden Ermeni azınlıklarını Rus düşmanın hizmetinde tehlikeli bir "beşinci kol" olarak görmeye daha da meyyal hale geldikleri varsayılabilir. Üçüncüsü, Ruslara karşı çarpışmalar, Anadolu'nun çok sayıda Ermeni'nin yurdu olan ve Ermeni partizanların gerçekten de faal olduğu doğu kesimlerinde cereyan ediyordu. *Fedayi* olarak bilinen "Ermeni Milisler", Osmanlıların esasen Anadolu'nun

doğusunda Hristiyan azınlıklarına eziyet etmeye, köylerini yağmalamaya ve sakinlerini katletmeye başladıkları on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştı. *Fedayi*'ler, örneğin suikast girişimleriyle, sabotajlarla ve Müslüman köylerine yönelik saldırılarla sert yanıt verdiler. Esas amaçları Ermenistan'ın özerkliği, ya da daha iyisi tam bağımsızlığıydı. 1915 Nisanında, Osmanlı Ordusu'nda gönüllü olarak görev yapan bir Venezuelalı, birliğinin sadece Rus Ordusu'nda Ermeni taburlarla değil, Ermeni partizanlarla da başa çıkması gerektiğini yazmıştı günlüğüne.[4] Dördüncü bir etmense, esasen Sarıkamış felaketiyle sonuçlanan taarruzu düzenleyen Enver Paşa'nın hissettiği, günah keçisi bulma ihtiyacıydı. Fiyaskodan Doğu Anadolu bölgesinin Ermeni sakinlerini sorumlu tuttu ve böylece bir tür öz savunma olarak meşrulaştırılan, o güne kadar görülmemiş bir vahşette, sistematik tehcir ve katliamlara yeşil ışık yaktı. Fakat Venezuelalı görgü tanığına göre kuşkuya yer yoktu: Bu kendiliğinden bir program değil, "merkezde düşünülmüş, tamamen planlı bir operasyondu." Ermenilerin "büyük suç" adını verdiği bu korkunç hikâyenin ayrıntılarını burada vermek mümkün değil; ama yirminci yüzyılın ilk soykırımı olarak bu katliamın, daha da büyük bir katliam, yani Büyük Savaş çerçevesinde gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Pek çok insan savaştan her türlü muhteşem şeyi beklemiş olsa da, gerçekte Pandora'nın kutusu açılmış ve içinden her türlü eşi görülmedik zulüm ve dehşet saçılmıştı.[5]

Büyük Savaş'ın aniden ve beklenmedik bir şekilde "patlamadığını", Avrupa ülkelerinin seçkinleri tarafından uzunca bir süredir istendiğini, kaçınılmaz olarak görüldüğünü, dikkatli bir şekilde hazırlandığını ve son olarak soğukkanlılıkla –aslında gerçek bir *casus belli* olmayan Saraybosna'daki bir suikast *bahane* edilerek– başlatıldığını halihazırda biliyoruz. Seçkinler muazzam toplumsal sorunu kendilerini tatmin edecek şekilde ebediyen çözmek, yani devrim heyulasını kovmak ve demokratikleşme sürecini durdurmak için savaşı *istediler* ve ona hazırlandılar. Niyet, aynı zamanda iktisadi doğayı haiz, yani hammadde ve ucuz emek gücü sunacak, mebzul yatırım fırsatları sağlayacak ve metropolisin mamul malları için münhasır pazarlar olarak işlev görecek topraklar fethetmek gibi emperyalist hedeflere ulaşmaktı. Bu uzak diyarlarda alt sınıflardan gelen pek çok huzursuz ve potansiyel olarak tehlikeli unsurdan da kurtulmak mümkündü. 1915 baharında, nüfusun büyük bir bölümünün Alplerin kuzeyini kasıp kavuran kanlı çatışmalara bulaşmak istememesine rağmen, İtalyan seçkinlerinin ülkelerini soğukkanlılıkla ve uyanık bir şekilde savaşa sokmasına neden olan şeyler tam da bu türden etkenlerdi.

1914'te İtalyan seçkinler hâlâ iktidarı sıkı bir şekilde ellerinde tutuyordu, ama endişe duymalarına yol açan iki önemli neden vardı. İlk olarak, emperyalist saikler önemli bir rol oynuyordu: Seçkinler iki Avrupalı müttefik grubundan birinin ya İtilaf ya da İttifak Güçleri'nin savaşı kaybedeceklerini fark et-

mişti. Kaybedenlerin sömürgeleri, hatta kendi topraklarının bir bölümü muhtemelen diğer ülkeler tarafından el konulabilir hale gelecek ve bu ganimetler, izlemekle yetinenler değil, sadece galipler arasında yer alanlar tarafından cebe indirilebilecekti. Dahası, İtalya'nın toplumsal piramidinin tepesindeki beyefendiler, açık bir şekilde kendilerini megalomaniye kaptırmışlardı ve safça, ülkelerinin desteğinin iki taraftan birinin savaşı kazanmasını sağlayacağına inanıyorlardı. Eğer İtalya da kenarda bekleyecek olursa, hiç şüphe yok ki hiçbir şey kazanamayacaktı; fakat savaşa yapılacak bir yatırım büyük kazançları garanti ediyormuş gibi gözüküyordu, en azından Alp ötesi seçkinlerinin içinde giderek artan sayıda karar vericinin inanmaya başladığı şey buydu. Geriye kalan sadece hangi şanslı tarafın İtalya'nın lütfundan yaralanacağına karar vermekti.

İtalya'nın savaştan önce mensubu olduğu kulüpten, yani İttifak Devletleri'nden Fransa ve Britanya aleyhine, ancak 1860'lardan sonra Fransa'nın parçası haline gelmiş, esasen bir İtalyan şehri hem de Garibaldi'nin doğduğu yer olan Nice (İtalyancası *Nizza*) gibi toprak kazanımları beklenebilirdi. Öte yandan Fransız ve İngilizlerle kurulacak bir ittifak, Trentino ve Trieste'nin de –Nice gibi *Italia irredenta*'sının, "kurtarılmamış İtalya"nın parçalarının– dahil olduğu Avusturya-Macaristan hâkimiyetindeki İtalyanca konuşulan bölgelerin ve *Spalato* (Split) gibi yerlerde kayda değer sayıda İtalya'nın yaşadığı Dalmaçya Sahili'nin "kurtarılması" ihtimalini gündeme getirebilirdi. İtilaf Devletleri'nden Osmanlı İmparatorluğu'nun kimi parçaları da hediye olarak beklenebilirdi. Sadece kısa bir süre önce, 1912'de İtalya bu imparatorluktan bir parça koparmış, yani Libya'yı topraklarına katmıştı. Bu kez İtalyanların düşüncesi Anadolu'nun Ege kıyılarına, özellikle de İzmir'in çevresindeki bölgeye ve hatta Anadolu'nun içlerine, örneğin Kapadokya'ya odaklanmıştı.

Sözde yapay olduğu iddia edilen sınırların yanlış tarafında çürüyüp giden İtalyan soydaşları "kurtarmak" ve İtalya'nın kaderini gerçekleştirmek, yani onu eski Roma İmparatorluğu gibi büyük bir imparatorluk haline getirmek için savaş yoluyla toprak fethedilmesi konusunda yaygara koparanlar İtalyan milliyetçileriydi. Fakat aşırı milliyetçi maskenin arkasında, kendi ismini taşıyan lastik şirketinin sahibi Alberto Pirelli ve Fiat'ın sahibi otomobil kralı Giovanni Agnelli gibi sanayiciler gizlenmişti. Emperyalist toprak genişlemelerinden bilindik avantajları elde etmeyi bekliyorlardı; dolayısıyla istek listelerinde, en geniş hayal gücünün bile "kurtarılmamış İtalya"nın parçası olduğunu iddia edemeyeceği, ama madenler açısından zengin Anadolu gibi bölgeler de yer alıyordu. Savaş, aynı zamanda sanayicilere üniforma, cephane, silah ve diğer savaş teçhizatı satışı yoluyla kârların hemen azamileştirilmesini de vaat ediyordu. Başka yerlerdeki emsalleri gibi aristokratlar ve diğer büyük toprak sahipleri de uzak ve yakın gölgelerdeki toprak kazanımlarında fırsatlar görüyorlardı.

Örneğin Sicilya ve Calabria'nı kırsal artık nüfusundan kurtulmak için, onları "yerlilerin" hilafına kolonize etmek üzere Anadolu'ya göndermek mümkün olabilirdi.

Ülkenin, hükümetin adına bir tür yürütme kurulu olarak işlev gören seçkinler, bu nedenlerle savaşa girmeye karar verdiler. Fakat kime karşı ve kimin tarafında? Her iki tarafla da müzakereler sürdürüldü, Londra ve Paris'in Berlin ve Viyana'nın verebileceğinden ya da vermek istediğinden daha fazlasını vaat etmesi üzerine sonunda İtilaf Devletleri'nde karar kılındı. 26 Nisan 1915'te, Londra'da gizli bir antlaşma imzalandı ve 24 Mayıs'ta İtalya İttifak Devletleri'ne savaş ilan etti. Tıpkı Japonya için olduğu gibi İtalya için de savaşa girmenin arkasındaki saik, bu nedenle, Max Hastings'in de gözlemlediği üzere açık bir şekilde "emperyalist hırslardı". Ancak bu bütünüyle doğru değildir, çünkü seçkinler aynı zamanda demokratikleşmeyi durdurup tersine çevirmeye yönelik ateşli tutku gibi sosyo-politik doğayı haiz özlemlere de sahiplerdi. İtalyan seçkinlerinin istediği savaş sadece bir emperyalist genişleme savaşı değildi, aynı zamanda demokrasiye, sosyalizme ve devrime karşı da bir savaştı. İtalyan seçkinleri 1912'de (sadece erkeklere) tanınan genel oy hakkı sayesinde, sosyalistlerin 1913 seçimlerinde büyük bir ilerleme kaydetmesi karşısında son derece endişelenmişlerdi. Bu sosyalistler devrimden söz etmeyi sürdürdü ve devrim 1914 Haziranında, bir grev ve gösteri dalgasının damgasını vurduğu "kızıl hafta" sırasında patlamaya hazırmış gibi gözüktü. Çok kısa bir süre içinde büyük bir seçim zaferinin, İtalya'nın devrimci sosyalistlerine iktidara gelme ve kurulu düzeni yıkma fırsatı vermesi muhtemel görünüyordu. Bedeli ne olursa olsun bu tür bir senaryonun önüne geçilmeliydi ve devrime karşı etkili bir panzehir olduğuna inanılan savaşın ödenecek küçük bir bedel olduğu düşünülüyordu. İtalya'nın "sanayici ve toprak sahipleri bloğu," diye yazar Michael Parenti, "savaşın beraberinde [sadece] yurtdışında daha büyük piyasalar [değil], ülke içinde sivil disiplin de getireceği"ne inanmıştı. "Bu beyefendiler," diye devam eder, "savaşı emek cephesine boyun eğdirmenin ve itaat ettirmenin bir yolu olarak görüyorlardı ve ... savaşın 'sınıf ilişkilerinin hiyerarşik olarak yeniden düzenlenmesine izin vereceğine' kanaat getirmişlerdi." Ülkenin seçkinlerinin bakış açısından, 1914 yılında İtalya'daki durum Fransa, Almanya vs.'dekini andırıyordu: Tercih savaş ile devrim arasındaymış ve devrimi önlemenin yolu savaşı seçmekmiş gibi gözüküyordu. "Ya savaş ya devrim," diye ilan ediyordu İtalyan müdahalecileri, "ya sınırlarda [dış düşmana karşı] savaş, ya da kendi ülkemizde [iç düşmana karşı] savaş." Dolayısıyla savaşa girme kararının demokrasi eksikliğini ve seçkinlerin demokrasiye duyduğu düşmanlığı yansıtması son derece mantıklıydı. Her şey büyük bir gizlilik içinde, Parlamento üyelerine herhangi bir bilgi verilmeden yürütüldü ve parlamento çoğunluğunun açık bir şekilde muhalefet etmesine rağmen savaş ilan edildi. Kamuoyu da benzer şekilde ağır-

lıklı olarak savaşa karşıydı. İtalyanların büyük bir kısmı savaşa ve hele de sadece kısa bir süre öncesine kadar müttefik oldukları ülkelere karşı ve düşman olarak değerlendirdikleri ülkelerin yanında girilecek saçma görünen bir savaşa bulaşmak istemiyordu. "Kamuoyu kesin bir şekilde savaşa karşıydı," diye yazar Fransız tarihçi Marc Ferro, ama "liderlerin ülkeyi savaşın dışında tutmak gibi bir niyetleri yoktu." Aslında, İtalya'nın savaş ilanı seçkinler tarafından düzenlenen ve bizzat İtalya Kralı III. Victor Emmanuel, Başbakan Antonio Salandra ve Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino tarafından yönetilen bir darbe anlamına gelmişti. Diğer ülkelerde, örneğin Fransa'da ve Almanya'da, seçkinler demokratikleşmeyi durdurabilmek için savaşa girmişlerdi. İtalya'daysa, seçkinlerin savaş ilanından önce demokratikleşme sürecine bir son verdikleri –ya da savaşa girebilmek için demokratikleşmeyi durdurdukları, demokrasiyi yok etmek zorunda kaldıkları– söylenebilir. Fakat bunlar çok da önemli olmayan ayrıntılardı; çünkü sonuçlar özünde aynıydı. Bütün savaşan ülkelerde olduğu gibi İtalya'da da, mütevazı bir demokrasi göstergesi olan parlamenter yaşam, savaş süresince devletin bütün diğer iktidar merkezlerini tekelinde tutmaya devam eden seçkinlerin lehine askıya alınmıştı. Yine, diğer tüm savaşan ülkelerde olduğu gibi, Alp ötesi seçkinleri de sendikaların savaştan önce kazandığı mütevazı hakları kesin bir şekilde sınırlandırmak için bu fırsattan yararlandılar. Daha uzun çalışma saatlerine geçildi, grev hakkı kaldırıldı, işçiler artık izin almadan işverenlerini değiştiremiyordu vs. Toplumsal ihtilafların önüne geçebilmek için, işverenlerden ve sendika liderlerinden oluşan komiteler kuruldu; ama kâğıt üzerinde söz hakkı tanınmış olsa da sendika liderlerinin fiilen hiçbir etkisi yoktu.[6]

Bununla birlikte İtalya'da da pek çok sorun ortaya çıktı. Bir "kutsal birlik" sahneye çıkarılamadı; çünkü Almanya, Fransa, Belçika ve diğer yerlerdeki yoldaşlarının aksine, İtalyan sosyalistleri savaş aleyhine cesur bir şekilde konuşuyorlardı. İtalya'nın Sosyalist Partisi savaş kredilerini onaylamayı reddeden tek sosyalist partiydi ve başından sonunu kadar savaşa karşı muhalefetine devam etti. İtalyan sosyalistleri ya da en azından büyük bir kısmı, enternasyonal dayanışma ilkesine bağlılığını sürdürdü. Savaşın bir suç olduğunu ilan ettiler ve proleterleri diğer ülkelerin proleterlerine karşı savaşa gitmemeye çağırdılar. Başka bir deyişle, Lenin'le aynı dili konuşuyorlardı.

Sosyalist *Avanti* gazetesinin editörü olan ama aslında pek de sosyalist sayılamayacak Benito Mussolini, başlangıçta savaş karşıtıydı. Ama birkaç ay içinde şevkle savaş yanlısı ve aşırı milliyetçi propaganda yapmaya koyulduğu kendi gazetesini kurmak üzere sosyalistlerden ayrıldı. Aynı zamanda kendisine bağlı milliyetçi ve aşırı sağ bir parti de kurdu. "Devrimci Eylem *Fasci*"si (*Fasci d'Azione Rivoluzionario*) isimli bu parti mühimmat üreticilerinden ve diğer büyük şirketlerden mali destek alacak ve *fascisti*, "faşistler" olarak tanınan

üyeleri sosyalistlerin, pasifistlerin ve benzerlerinin ölümcül düşmanları haline gelecekti. (Faşizm fenomeni kuşkusuz Ernst Nolte ve diğer tarihçilerin yaptığı gibi Rus Devrimi'ne bir tepki olarak açıklanamaz; daha öncesinde, yani Büyük Dünya Savaşı bağlamında ortaya çıkmıştır.)[7]

Fransa, Britanya, Almanya vs.'deki proleterlerin 1914 yılında savaşa bu denli istekli bir şekilde gitmelerinin en önemli nedenlerinden biri, sosyalist liderlerin onları buna teşvik etmiş olmasıydı. 1915'te İtalyan proleterleri savaşa uysalca değil, en azından kısmen sosyalist liderleri savaşı mahkûm ettikleri için gönülsüzce ve istemeye istemeye gittiler. Diğer yandan, ölecek askerlerin büyük bir bölümünü oluşturacak İtalyan köylü ve işçilerinin, kazanacak hiçbir şeyleri olmadığını, bilakis her şeylerini kaybedeceklerini anlamaları için sosyalist liderlere ihtiyaçları yoktu. İtalya bir ulus devlet olarak tarih sahnesine ancak 1860'larda çıkmıştı ve sayısız yurttaşı hâlâ kendisini bu devletle özdeşleştirmiş durumda değildi. 1860 ile 1914 yılları arasında, devletin hâlâ o dönemde alaycı bir şekilde söylendiği gibi, bütün ülkede "İtalyanları yaratması" (*fare Italiani*) gerektiği görülmüştü. İnsanların sadakatleri öncelikle evlerine, köylerine, bölgelerine, *paese*'lerine ("köy" ya da "toprak") ve *paesani*'leri olan insanlara, "hemşerilerine" yönelikti. Örneğin Lombardy sakinleriyle Sicilyalıların ortak pek bir şeyleri yoktu. İtalyanların büyük bir kısmı henüz İtalyan değildi; ülkelerinin sınırlarının kuzeyin sisli ve rutubetli bölgelerinde tam olarak nereden geçtiğine pek aldırmıyorlardı ve anavatanları denilen yer uğruna savaşıp ölmek üzere kendi güneşli *paese*'lerini terk etmek için en ufak bir arzu bile duymuyorlardı. Fransa'daki ve başka yerlerdeki cephelerde nelerin olup bittiğini biliyorlardı ve bu yüzden "üstlerinin" onlara anlatmaya çalıştığı şeylere, yani bu savaşın kısa, şanlı ve muzaffer olacağına inanmıyorlardı. Sonuçta askere alınanlar arasında hiçbir şevk izine rastlanmıyordu. İtalya'ya yeni çıkmış ve cepheye trenle seyahat etmiş, hevesle savaş macerası arayan İtalyan-Amerikalı bir gönüllü, kendisine eşlik eden askerler tarafından aptal ve eşek olarak adlandırılmıştı; adama savaşın uzun sürecek olmasının kendisi gibi embesillerin suçu olduğu söylenmişti.[8]

En başından itibaren, İtalyan askerlerinin morali bilhassa düşüktü. Subaylar inanılmaz ölçüde sert, hatta acımasız bir disiplin dayatarak durumu düzeltmeye çalıştılar. En ufak kabahatler için bile sert cezalar verildi ve savaş boyunca askerlerin yüzde 6'sı herhangi bir kural ihlali nedeniyle cezalandırılacaktı; fakat bu sorunu çözmedi. Cezası idam olmasına rağmen firar vakaları yaygındı. Resmî olarak, suçlular firar etmeyi başarmış olduğundan büyük bir kısmı gıyabında olmak üzere en az 4.028 idam cezası verildi. Savaş sırasında toplam 750 İtalyan askeri idam edilecekti: 1915'te 66, 1916'da 167 ve kargaşa dolu 1917 yılında 359, yani toplamın yarısından fazlası; ama çok sayıda infazın da resmî bir yargılama olmadan gerçekleştirildiği bilinmektedir. Ayrıca, on beş binden

fazla asker askerî disiplini çiğnedikleri için hapis cezasına çarptırıldı. Mahkûm edilenlerin bazıları 1945 yılında, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda hâlâ hapisteydi. Askerleri çok kolay bir şekilde teslim olmaktan caydırmak için İtalya'nın siyasi ve askerî yetkilileri özellikle barbarca bir taktiğe başvurdu: Diğer ülkelerin yaptığı gibi, Uluslararası Kızıl Haç üzerinden savaş esirlerine mali katkıda bulunmayacaklarını ilan ettiler. İster gönüllü olsun ister olmasın, esir alınmak, "anavatana karşı bir günah" olarak görülüyordu. Sonuç on binlerce İtalyan savaş esirinin Avusturya'daki kamplarda açlık ve soğuktan ölmesi oldu.[9]

İtalyan Ordusu'nda da sıradan askerlerle subayları arasında derin bir uçurum vardı. İtalyan subaylar konaklama ve yiyecek açısından imtiyazlıydı ve İtalyan generalleri de benzer şekilde güçlü düşman mevzilerine düzenlenen saldırılarda binlerce canı boşa harcadılar. 1915 Ekiminde, daha önce bahsi geçen İtalyan-Amerikalı gönüllü, cephede subayların sıcak çikolata, tost ve hatta şarabın da yer aldığı bir kahvaltının ardından güvenli sığınaklarından çıktıklarına tanıklık etmişti. Güvenli bir mesafeden taarruzu izlemek için gözlem noktasına gitmiş ve askerleri dalgalar halinde Avusturya-Macaristan makineli tüfekleri tarafından biçilirken istiflerini bozmadan yerlerinde kalmışlardı. Gönüllü subayların gösterdiği kayıtsızlıktan tiksinmişti.[10]

1915 baharında İtalyan seçkinleri, Fransız ve İngiliz seçkinlerinin 1914'te ümit ettiği gibi, savaşın kısa ve muzaffer olacağını ümit ediyorlardı. Yine batı cephesindeki Fransız ve İngiliz meslektaşları gibi, İtalyan generaller de başarının bir taarruz stratejisiyle gelmesini bekliyorlardı. Fakat batı cephesinde olduğu gibi İtalya cephesinde de müdafiler, yani Tuna Monarşisi'nin birlikleri, yüksek mevziler, dikenli tel bariyerleri ve makineli tüfek, top gibi –saldıranların son derece korunmasız görüldüğü– silahların da dahil olduğu pek çok avantajdan yararlandılar. Piyemonteli itibar sahibi aristokrat bir ailenin oğlu olan İtalyan başkomutan feldmareşal Luigi Cadorna, 1914'te yaşanan sıkıntıların ardından, Avusturya-Macaristan askerlerinin zayıf ve moralsiz olacağına inanıyordu. Bu nedenle, 1915 Haziranından başlayarak Isonzo Nehri boyunca düşman mevzilerine karşı birbiri ardına saldırılar düzenlenmesini emretti. Trieste'nin ele geçirilmesinin ve Viyana üzerine yürüyüşün takip edeceği ani bir yarma harekâtı hayal etmişti; fakat İtalyanlar korkunç kayıplar verdi ve bir santim bile ilerleme kaydedemediler. 1915 sonuna gelindiğinde Viyana'ya baharda oldukları kadar uzaktılar. Cadorna Ordusu'nun verdiği muazzam kayıplara aldırmıyormuş gibi gözüküyordu. Bu yüzden İtalyan askerlerinin ona karşı derin bir nefret ve küçümseme duymaları şaşırtıcı değildi. Bir İtalyan gazi daha sonra oğluna "gerçek düşmanımız Avusturya değil Cadorna'ydı" diye anlatacaktı.[11] (Cadorna kuşkusuz tıpkı Britanya'daki Haig gibi, İtalyan seçkinleri arasında meseleye Malthusçu bir açıdan bakan ve dolayısıyla pleb "kitlelerin" savaş vasıtasıyla seyreltilmesini bir avantaj olarak gören tek kişi değildi. Örneğin

daha sonra Mussolini ile ilişki kuracak gazeteci ve şair Giovanni Papini, "bu dünyada çok fazla insan olduğunu, kitlelerin kazanının taşma tehdidi taşıdığını ve moronların çok hızlı çoğaldığını" ilan etmişti. "Aramızda mutlak biçimde yararsız ve lüzumsuz çok fazla insan" olduğu sonucuna varmıştı.)[12]

Isonzo Cephesi boyunca, özellikle küçük Gorizia kasabası yakınlarında gerçekleşen çarpışmalar, "*O Gorizia tu sei maledetta*" (Ah Gorizia, lanetli kasaba) isimli şarkıda kendilerine yer bulmuştu. Bu şarkı İtalya'da hâlâ popülerdir ve ülkenin anti-militarist geleneğinin müzikal bir sembolü olarak görülür. Bizzat Büyük Savaş'ta çarpışmış İtalyan askerleri arasında da son derece popülermiş gibi gözüküyor; ama o dönem söylendiğinde bir kişinin yenilgicilikle suçlanıp idam edilmesine neden olabilirdi. Bunu anlamak zor değildir, çünkü sözleri sadece Cadorna gibi askerlerini kesin bir ölüme gönderen generalleri değil, aynı zamanda "korkak", "katil" ve "hain" oldukları için yerilen diğer "beyefendi subayları" (*signori ufficiali*) da suçlar.[13] Bu güçlü şarkının birkaç dizesi şöyledir:

La mattina del cinque di agosto
si muovevano le truppe italiane
per Gorizia, le terre lontane
e dolente ognun si partì.

Sotto l'acqua che cadeva a rovescio
grandinavano le palle nemiche
su quei monti, colline e gran valli
si moriva dicendo così:

O Gorizia, tu sei maledetta
per ogni cuore che sente coscienza;
dolorosa ci fu la partenza
e il ritorno per molti non fu.

O vigliacchi, che voi ve ne state
con le mogli su iletti di lana,
schernitori di noi carne umana,
questa guerra ci insegna a punir.

Voi chiamate il campo d'onore
questa terra di là dai confini,
qui si muore gridando: assassini,
maledetti sarete un dì.
Traditori, signori ufficiali
voi la guerra l'avete voluta
scannatori di carne venduta
e rovina della gioventù.

Beş Ağustos'ta, sabaha karşı
İtalyan askerler yola düzüldü
Uzak bir kasabaya, Gorizia'ya doğru,
Hepsi gitmekten üzgündü.

Yağmur boşanırken göklerden,
Şarapnel dolusuna tutuldular
O dağlarda, tepelerde, koyaklarda
Dudaklarında şu sözlerle vuruldular:

Ey Gorizia, lanetlenmiş kasaba
Kalbi ve vicdanı olan herkes tarafından;
Ayrılmak yeterince acı vericiydi,
Pek çoğu asla geri dönmedi.

Siz, güven içinde geride kalan,
Karılarının yanında yatan korkaklar,
Kellesi gidecek olan bizlere gülen,
Bu savaştan ötürü ceza görmelisiniz.

Orada, sınırdaki o topraklara
"Şeref diyarı" diyenler,
Ölenler haykırıyor: Katiller,
İntikam günü gelecek.

Kibar subaylar, siz hainsiniz,
Bu savaşı sizler istediniz
İnsan eti satan kasaplarsınız
İtalyan gençliğini mahvettiniz.

1915 baharında Almanlar ve Avusturya-Macaristanlılar, Ruslara karşı büyük bir taarruz başlattılar. Batıdaki muadilinin iki ya da üç katı uzunluğundaki doğu cephesinde, batı cephesinde ya da İtalya'da olduğu gibi, yarılması gereken düşman mevzileriyle güçlü bir şekilde savunulan kesintisiz bir cephe hattı hiçbir zaman bulunmamıştı. Bu şartlar altında Almanlar Rus İmparatorluğu'nun bugün Polonya'nın bir bölümünü, Beyaz Rusya, Litvanya ve Letonya'yı kapsayan bölgelerinde yüzlerce kilometrelik bir ilerleme kaydetmeyi başardılar. Riga ve Minsk'e kadar ilerlediler. Bu örnekte ağır zayiat verenler müdafilerdi; altı ay içinde bir milyondan fazla ölü, yaralı ve esir verilmişti ki günde ortalama 7.500 kişiye tekabül ediyordu bu.

Rus birliklerinin morali 1914'te çökmeye başlamıştı bile ve şimdi, Rusya'nın Polonya, Litvanya ve Beyaz Rusya'nın büyük bir bölümünü terk ettiği "büyük geri çekilme" sırasında işler daha da kötüye gidiyordu. Bu sayısız firar vakasına yansımıştı. Bolşeviklerin "yenilgici" propagandaları da bunda rol oynadı.

Özellikle Avusturya-Macaristan askerleriyle kardeşleşmeler yaygındı. İtalyan Ordusu'nda olduğu gibi, subaylar daha da sert bir disiplin uygulayarak ve kırbaçlama da dahil olmak üzere sert cezalara başvurarak tepki verdiler. Etkilenen bölgelerdeki siviller de, özellikle de Ruslar uzun geri çekilmeleri sırasında "evleri yıkıp, sadece milyonlarca gönüllü mülteciyi değil, aynı zamanda kalmayı tercih edecek gönülsüz sivilleri de peşlerinden sürükleyerek yakıp yıkma" taktiğine başvurduklarından, korkunç acılar çektiler. Bu sonuncular Yahudileri, etnik Almanları ve Lehleri, yani Rusların aksi takdirde Almanlara hizmet edeceğine inandıkları insanları içeriyordu. Bu esnada Çar II. Nikolay, başkomutan olarak ordunun başına geçti. Kuşkusuz cepheden güvenli bir mesafede, gösterişli bir karargâha yerleşti ve lüks Rolls-Royce'u ile etrafta dolaştı. Stratejist olarak işe yaramazdı ve savaş tanrısı Mars'ı Ruslara lütufta bulunmaya ikna etmeyi başaramadı. Her durumda, Rus tarihi konusunda uzman bir Fransız olan Alexandre Sumpf'un da yazmış olduğu gibi, başlangıçta kayda değer bir yurtsever coşkuyla karşılanan savaş, "artık nüfusun bütün katmanları tarafından çağrıştırdığı olumsuz anlamlarla", "ülkeye hâkim olan kötümserlikle" ve "geçici olarak hafifleyip, giderek artan bir şiddetle yeniden ortaya çıkan toplumsal gerilimlerle ilişkilendiriliyordu" 1915 sonbaharına gelindiğinde, eskiden genel olarak çok sevilen çar, Rusların büyük bir kısmı tarafından değilse bile pek çoğu tarafından hakir görülüyordu. Rusya'nın 1915 yılındaki askerî talihsizliğinin ve "büyük geri çekilme"nin neden olduğu ıstırapların can alıcı sonuçlarından bir diğeri de, Polonya'da, Letonya'da ve Çar'ın imparatorluğunun diğer batı bölgelerinde milliyetçi özlemleri cesaretlendirmesi, hatta bazı örneklerde tetiklemesiydi.[14]

Avusturya-Macaristan'ın 1915 baharından başlayarak, İtalya'daki yeni cepheye odaklanmaları gerekiyordu; ama sonbaharda Sırplarla olan ihtilaflarında rüzgâr aniden kendilerinden yana döndü. 14 Ekim'de, daha önce tarafsız olan Bulgaristan, Sırbistan'a savaş ilan etti ve doğudan komşusunu işgal etti. Bu gelişme Avusturya-Macaristan ve Alman birliklerinin batıdan Sırbistan'a saldırmalarını kolaylaştırdı. Sırbistan kısa süre içinde düşmanları tarafından istila edildi. Bulgaristan savaşa İtalya'nınkilere benzer gerekçelerle ve aynı utanmazlıkla girmişti. Sofya'nın zafere katkıları karşılığında ganimetten ne kadar pay koparabileceğini görmek için başlangıçta hem İttifak hem de İtilaf Devletleri'ne yaklaşmışlardı. Bulgar hükümeti sonunda Berlin ve Viyana ile ittifak kurmayı seçti. Bu tercih Sırbistan'a karşı savaşı da içeriyor ve böylece 1913 yılındaki İkinci Balkan Savaşı sonucunda nefret edilen bu komşuya kaptırılan toprakların –esasen günümüz Makedonyası– yeniden kazanılması ihtimalini de gündeme getiriyordu. Kararı belirleyen bir başka şeyse, 1915 yılında Almanların Rusya aleyhine kaydettiği ve İttifak Devletleri'nin kazanacağı zaferin habercisi olan göz kamaştırıcı ilerlemeydi. Ancak İtalya örneğinde olduğu gibi, sadece

emperyalist hedefler değil, aynı zamanda anti-demokratik ve karşıdevrimci mülahazalar da Bulgar seçkinlerinin hesaplarında rol oynamıştı. Bu Balkan ülkesinde de seçkinler 1914 öncesindeki yıllarda pek çok toplumsal ve siyasi sorunla yüz yüze gelmişti. Sırasıyla işçilerin ve köylülerin savunucuları olan sosyalistler ve Tarım Partisi, önemli seçim başarıları kaydetmişti ve bu yüzden proleter "iç düşman", kısa süre içinde iktidarı ele geçirmeye hazırmış gibi duruyordu. Bu örnekte de seçkinler, dış düşmana karşı kısa ve muzaffer bir savaşın kurtuluş getirmesini bekliyordu.

Paris ve Londra, Bulgaristan'ın savaşa girmesini önceleyen ve Yunanistan'ın da savaşa girme olasılığını gündeme getiren entrikalara dalmış durumdaydılar. Bu ülkede de seçkinler bu açıdan bölünmüştü ve bu durum, İmparator II. Wilhelm'in kız kardeşlerinden biriyle evli olan, Alman yanlısı Kral I. Konstantin ile İtilaf Devletleri'ni tercih eden Başbakan Eleftherios Venizelos arasındaki anlaşmazlığa yansımıştı. Bu anlaşmazlık gerçek bir iç savaşa dönüştü. İngilizler ve Fransızlar Gordion'un düğümünü 1915 Ekiminde Selanik yakınlarına asker çıkararak kestiler ki bu, Yunanistan'ın tarafsızlığını alenen çiğnemek anlamına geliyordu. Hedef Sırplara yardım eli uzatmaktı, ama Bulgaristan'ın savaşa girmesi onlarla bağ kurmayı imkânsız hale getirdi. Sırplar Selanik çevresindeki bir köprü başından gerçekleştirilecek harekâtlarla kurtarılamazdı. Bununla birlikte, Sırp Ordusu'ndan geriye kalanlar 1915-1916 kışında ağır kayıplar verme pahasına Arnavutluk üzerinden Adriyatik kıyısına kaçmayı başardılar. Sırplar Yunan Korfu adasına ulaştılar ve buradan Fransız ve İngiliz birliklerine katılacakları Selanik yakınlarındaki cepheye nakledildiler. Bu yolculuğa çıkan 250.000 askerden sadece 140.000'i kıyıya ulaşabilmişti.[15]

Böylece Selanik'in hemen kuzeyindeki Yunan-Bulgar sınırında da aşina olduğumuz siper sistemleriyle bir mevzi savaşı başladı ve yıllarca sürdü. Burada Bulgarların karşısında, o günlerde Balkanlar hâlâ "Yakındoğu" ve dolayısıyla Şark'ın bir parçası olarak görüldüğünden "Şark Ordusu" olarak bilinen İtilaf Kuvvetleri vardı. (İstanbul'a giderken yarımadadan geçen trene de Şark Ekspresi deniliyordu.) Makedonya cephesinde herhangi bir kanlı taarruza hiç kalkışılmadı, ama Sırp, İngiliz ve Fransız askerleri soğuk, sıcak, çamur, böcekler vs. nedeniyle eziyet çektiler, öyle ki İngilizler bölgeden "Muckedonia" [Muck İngilizcede gübre anlamına gelir] diye söz ediyordu. Zayiat görece düşüktü, fakat hastalıklar –özellikle de sıtma ve dang humması– ağır bir bedel ödetti.

Yunanistan'a gelince, siperler kuzey bölgelerini sarmış olsa da bu ülke resmen tarafsız olarak kaldı. Fakat İtilaf Devletleri çevirdikleri dolaplarla Kral Konstantin'in oğlu Aleksander lehine tahttan çekilmesini, böylece Venizelos'un sonunda –1917 baharında– "ulusal ayrılık"tan galip ayrılmasını ve Yunanistan'ın İtilaf tarafında resmen savaşa girmesini sağladılar. Venizelos bu sayede savaşın beklenen İtilaf zaferiyle sona ermesinin ardından, ülkesinin Bulgaristan ve

Osmanlı İmparatorluğu aleyhine cömertçe ödüllendirileceğini ümit ediyordu. Teritoryal genişleme hayalleri, Türkler tarafından 1453'te fethedilen ve o günden bu yana İstanbul adıyla bilinen eski Bizans başkenti Konstantinopolis'in yeniden bir Yunan şehri haline getirilmesini de içeriyordu. Bu "büyük fikir" (*megali idea*) sadece Venizelos'un değil, başka pek çok Yunan milliyetçisinin de abartılı ümidiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun –ve Yunanistan'ın komşusu olan küçük Balkan devletlerinin– zayıflığı sayesinde, bu hayalin aslında gerçekçi olduğu düşünülebilirdi. Venizelos küçük Helen ulusunu, Konstantinopolis'in yeniden başkent yapılmasının yanı sıra Ortodoks Hristiyanlığın da yeniden devlet dini haline geldiği yeni bir Bizans İmparatorluğu'na dönüştürmek istiyordu. O halde Yunanistan'da da Romantizm ruhuyla aşılanmış milliyetçi seçkinler, Ortaçağ'a doğru "büyük bir geri sıçrayış"ın, savaş sayesinde mümkün hale gelecek bir geriye gidişin peşindeydiler. Bu, Yunanistan'ı önce sefil Büyük Savaş'a, sonra da Türkiye ile ölümcül bir çatışmaya sürükleyen ve böylece kâbusa dönüşen, megaloman ve emperyalist bir rüyaydı.[16]

Yirminci Bölüm

SAVAŞ YORGUNU

Bütün ordulardan askerler savaş yorgunudur. Bu, ülkelerinin kazanamayacağı anlamına gelse bile, eve gidebilmenin hayalini kurmaktadırlar. Siyasetçilerden, askerî üstlerinden, gazetecilerden ve "jusqu'au-boutiste" [sonuna kadarcı] sivillerden nefret ederler. Peki neden cephede kalırlar? Anavatan sevgisi yüzünden değil, buna zorlandıklarından, görev duygusuyla ve özellikle de silah arkadaşlarını yüzüstü bırakmak istemedikleri için. Pek çok sivil arasında da artık bu sefil savaşa yönelik herhangi bir coşku kalmamıştır...

1915 sonbaharında, bütün savaşan ülkelerin askerleri, tıpkı yapraklarını döken ağaçlar gibi, savaşla ilgili son yanılsamalarından da kurtulmuşlardı. Bahar aylarında hâlâ savaşın o yıl içinde nihayete erebileceğini ve anavatanlarının zafer kazanacağını ümit ediyorlardı. Karargâhlarda planlanan devasa taarruzlardan beklentiler yüksekti ve askerler hâlâ büyük fedakârlıklarda bulunmaya ikna edilebiliyordu. Fakat taarruzlar o güne dek görülmemiş kan banyolarına neden oldu ve ümit edilen sonuçlardan hiçbirini getirmedi. Artık taarruzlar birbiri ardına fiyaskoyla sonuçlandıkça ya da doğudaki Alman ilerleyişi gibi başarı kaydedilse bile bütün bir yıl boyunca devam eden kanlı ihtilafa bir son vermekten aciz oldukları görüldükçe, savaşçılar arasında daha da kötüleşen bir çaresizlik hali görülmeye başlandı. 1914 yılında yüz binlercesi ölen Fransız piyadeleri arasında savaşın asla sona ermeyeceği, yeni bir "Yüz Yıl Savaşları"yla uğraştıkları kanaati yayıldı.[1] Çok sayıda İngiliz askeri de benzer şekilde savaşın hiç bitmeyeceğine ve bundan böyle beşerî varoluşun normunun barış değil savaş olacağına ikna olmuştu.

1914 yazında yurtsever yüreklerini ısıtan hoş sözlere hâlâ değer atfeden askerlere artık nadiren rastlanıyordu. Artık büyük bir bölümü savaşla ilgili, Fransızcada *bourrage de crâne*, "kafatası doldurmak" diye adlandırılan resmî söylemlere sadece küçümseyerek bakıyordu. Subayların "büyük yurtsever sözleri," diye yazmıştı Barthas günlüğüne 1915 yazında, "aramızda en ufak bir coşku yaratmayı bile başaramıyor." İki Fransız tarihçisi, André Loez ile Nicolas Mariot da, *poilu*'lerin artık herhangi bir bilinçli yurt sevgisi hissetmediklerini ve üstlerinin yurtsever nutuklarına katılmadıklarını vurgularlar. Vatan sevgi-

si, zafere duyulan inançla birlikte güneşteki kar gibi eriyordu. Pek çok kişinin 1914 yazında tutkuyla ümit ettiği gibi Fransa'nın Alsace'ı geri alıp almaması, artık askerlerin pek çoğu için hiçbir şey ifade etmiyordu. Benzer şekilde, 1914'te uğruna savaşa gittikleri hedefler, İngiliz askerlerinin gözünde önemlerini bütünüyle yitirmişti. "Cesur küçük Belçika"nın Alman canavarın pençesinden kurtarılıp kurtarılmaması Tommy'lerin çoğunluğu açısından, bu soylu amaç için savaşmaları gerekiyor olsa bile, hiçbir anlam taşımıyordu. Bir İngiliz askeri arkadaşına yazdığı mektupta alaycı bir yorumla şöyle demişti: "Hepsi küçük Belçika için diyorlar, o yüzden neşelenin; ben de diyorum ki: Belçika'yı elime geçirene kadar bekleyin."[2] Savaşın sonucu bile pek çok asker açısından önemini yitirmişti; yeterince savaşmış, ölmüş ve öldürmüş, bütün savaşın sefaletini çekmişlerdi.[3]

Askerlerin büyük bir bölümü sadece tek bir şey diliyordu, bu sefaletin sona ermesini ve barışın geri gelmesini. Giderek daha fazla duvar yazısı askerlerin barış hasretini yansıtıyordu. Barış eve gidebilmek, aileye, köye ve bilindik dünyaya dönebilmek, yeniden normal, barışçıl bir hayat sürebilmek anlamına geliyordu. "Sadece tek bir şey düşünebiliyorum," diye yazmıştı bir Fransız askeri karısına, "o da şu: BİTMESİ, temelli eve dönmek".[4] İngilizlerin arasında o dönemde "I Want to Go Home" (Eve Gitmek İstiyorum) isimli bir şarkı son derece popüler olmuştu:

> Eve dönmek istiyorum, eve dönmek istiyorum
> Artık siperlere girmek istemiyorum,
> Kurşunların, şarapnellerin ıslık çalıp kükrediği.
> Götürün beni öte yakaya, Alamanın erişemeyeceği.
> Ah, ölmek istemiyorum, eve gitmek istiyorum.
>
> Götür beni öte yakaya, keskin nişancıların erişemeyeceği.
> Ah, ölmek istemiyorum, eve gitmek istiyorum.[5]

Poilu'lerin çoğunluğunu oluşturan köylüler, köylerine dönmenin hasretini çekiyordu ve dehşete kapılmış bir subayın 1915 Ocağında tespit ettiği gibi, "kendi anavatanlarının en onur kırıcı yenilgiye uğraması" pahasına olsa bile bu imtiyazı elde etmeye hazırdılar. Fakat bütün askerler köylerine, evlerine, *pa-ese*'lerine ya da *Heimat*'larına dönmek istiyordu ve bu ne kadar çabuk olursa o kadar iyi olurdu. Köylüler yeniden tarlalarını, bağlarını ve sığırlarını görmek istiyordu.[6] *Bütün* askerler arkalarında bıraktıkları kadına ya da kadınlara, eşlerine, annelerine, kızlarına, kız kardeşlerine temelli dönebilmenin hayalini kuruyorlardı. Eğer yarı-neşeli, yarı-hüzünlü "*La Madelon*" şarkısı Fransa'da muhtemelen savaşın en popüler şarkısı haline gelebildiyse, bunun nedeni, kuşkusuz -Madeleine'ın küçültülmüş hali olan, "küçük Madeleine"anlamına gelen- "Madelon"un askerin köyüne (*pays*), o "büyük anavatan"dan, Fransa'dan

çok daha önemli olan "küçük anavatan"ına geri dönmesini bekleyen sevgili "köy kızı"nı (*payse*) akla getirmesiydi:

Nous avons tous au pays une payse
Qui nous attend et que l'on épousera
Mais elle est loin, bien trop loin pour
qu'on lui dise
Ce qu'on fera quand la classe rentrera
En comptant les jours on soupire
Et quand le temps nous semble long
Tout ce qu'on ne peut pas lui dire
On va le dire à Madelon
On l'embrasse dans les coins. Elle dit
'veux-tu finir
On s' figure que c'est l'autre, ça nous
fait bien plaisir.

Hepimizin köyde bir kızı var
Onunla evlenmemizi bekleyen,
Ama o çok uzakta, dönünce ne yapacağız,
Söyleyebilmemiz için çok çok uzakta.
Günleri sayıyor, iç çekiyoruz,
Sonra korkunç sıkıntıya kapılıyoruz
Ona söyleyemediğimiz her şey için.
Gidecek, sevgili Madelon diyeceğiz,
Bir öpücük çalacağız köşede.
"Dursana..." diyecek
Ama köydeki kızımız olduğunu hayal edip
Bundan büyük keyfalıyouz.[7]

Kendisi uzakta savaşırken nişanlısı hastalanan ve ölen bir askerin hikâyesinin anlatıldığı çok sevilen eski bir Alman şarkısı "*Der Treuer Husar*" (Sadık Süvari Eri) de "*La Madelon*"a çok benziyordu. *Zafer Yolları* filminin sonunda, genç bir Alman kadın tarafından söylenen bu şarkı, *Boche*'lerin de tıpkı kendileri gibi, "uzak vatanlarındaki Madelonlarına" dönmek için yanıp tutuştuklarını fark eden kaba *poilu*'lerin gözlerinin yaşla dolmasına neden olur.[8]

Eğer herhangi bir ordunun askerlerine savaşa "devam etmek" ile eve dönmek arasında tercih hakkı sunulsaydı, ikinci seçenek artık kahraman olarak görülmeyecekleri ve anavatanlarının belki de kaybeden tarafta kalarak ne toprak ne de şan kazanabileceği anlamına gelse bile, hiç kuşku yok ki askerlerin en az yüzde 99'u hemen çantalarını toplamaya başlardı. Bu duygu özlü ama güçlü bir şekilde, bir tutam da alaycılıkla, aynı şairlik yeteneği bahşedilmiş bir İngiliz askeri tarafından dile getirilmişti. Dize savaşa yönelik resmî –dolayı-

sıyla seçkinci- ve tumturaklı bir üslupla başlıyor, ama etkileyici bir plebyen deyişle sona eriyordu:

> Yüksek yasalara itaat etsek de,
> Adil bir şekilde savaşmış olsak da
> Eğer geri çekilmemize izin verilirse
> Tozdan kıçımı bile göremezsiniz.[9]

Alsacelı Dominik Richert silah arkadaşlarından bir tekinin bile "güvenli [evine] dönüp, bir insana yakıştığı gibi düzgün bir yaşam sürmesine" fırsat verilmesi halinde gönüllü olarak cephede kalmayacağına kanaat getirmişti.[10] Tek bir asker bile kendisini gerçek bir kahramanmış ya da başkaları tarafından öyle görülüyormuş gibi hissetmiyordu. Bu açıdan, Barthas 1916 sonbaharında birliğinin yaklaşan taarruzuyla ilgili şu yorumda bulunur:

> Çamurlu siperlerdeki tükenmiş ve aç askerler, saldırı emrini homurdanarak aldılar. Pek çoğu top patlamalarından etkilendiği, hasta olduğu ya da ayakları donduğu için hatlarını terk etti. Bu bahanelerin kabul edilip edilmeyeceği umurlarında bile değildi. Herkes bir kahraman olamaz.

Bu askerlerin bireysel ya da toplu olarak kahramanca davranışlar sergilemekten aciz olduğu anlamına gelmiyordu. Bir asker, örneğin tarafsız bölgede sıkışıp kalmış yaralı bir silah arkadaşını kurtarmaya çalışırken kendi hayatını tehlikeye atabilirdi. Asker grupları da sık sık görevlerini yerine getirmek ya da silah arkadaşlarını terk etmemek için ölüm riskini alıyordu; bu motivasyon tipine dair daha sonra başka şeyler de söylenecek. Ama askerlerden kral ya da imparator adına, Fransızlar söz konusu olduğundaysa Alsace-Lorraine ya da anavatan, "özgürlük ve adalet" ve benzeri soyut kavramlar için kahramanca eylemlerde bulunmaları beklenemezdi ve kuşkusuz bir tasvip işareti, övgü sözcükleri ya da askerî ya da diğer yetkililerin vereceği bir nişan için de öyle. Askerlerin büyük bir bölümü bu tür övgüleri umursamıyordu bile. Barthas birlikleri aniden övgü yağmuruna tutulduğunda kendisinin ve silah arkadaşlarının nasıl tepki verdiklerini anlatır:

> Birkaç gün boyunca tebrikler ve övgüler yağdı. Bölüğün generali, tugayın generali, albay, herkesin ağzında iltifatlar vardı. Cesaretimizi, yiğitliğimizi ve yok edilemez enerjimizi göklere çıkardılar. Tek kelimeyle gülünçtü.[11]

Barışa ve eve dönmeye duyulan coşkulu özlem askerleri, "sonuna kadar" savaşmak için cephede tutmak isteyen herkese, bir başka deyişle *poilu*'lerin *jusqu'au-boutistes* adını taktığı kişilere karşı bir küçümseme ve nefret karışımıyla el ele gidiyordu. Bunlar arasında, ilk olarak savaşa neden olmakla sonrasında da savaşı sürdürmekle suçlanan, *poilu*'lerin tek kelimeyle nefret ettiği Cumhurbaşkanı Poincaré gibi siyasi liderler de vardı.[12] Askerî üstlerin yanı sıra "kalem tutan savaşçılar", yani baş-yurtsever, "sarı" basından gazeteciler

de bunlara dahildi. Örneğin Belçikalı askerler, Flamanlar tarafından *leugenbode*, "yalanların elçisi", Fransızca konuşan Valonlar tarafındansa *bourreur de crânes*, "kafatası doldurucu" adı verilen "Belçika ordu gazetesinin resmî retoriğinden tiksiniyorlardı." Belçikalı askerler arasında da 1915 yılına gelindiğinde 1914 yazındaki coşkudan eser kalmamıştı; tek istedikleri şey barıştı.[13] George Willis isimli bir İngiliz askeri, "Any Soldier to His Son" şiirinde savaş yanlısı sarı basının gazetecilerini şu dizelerle lanetlerken, silah arkadaşları arasında yaygın olan bir hissi dile getiriyordu:

> Belçika'dan bin söz sürünsün, yazarken parmaklarının altında;
> Ölüm korkusuyla bayılana kadar askerlikten muaf tutulmadıklarını görsünler rüyalarında;
> Dickebusch'taki en büyük sıçanlar koşuştursun yataklarında;
> Yazdıkları yalanlar ölene kadar bir gaz bulutu gibi boğsun onları;
> Dehşet, işkence ve hiç yazmadıkları şeyler,
> (Sadece sipariş üzerine yazarlar) cehennemde onlar için saklansın![14]

Bütün ordulardan askerler, savaştan önce saygıyla baktıkları kendilerinden yüksek konuma sahip kişilere, özellikle 1914 yazında onları savaşa gitmek konusunda cesaretlendiren öğretmenlere, profesörlere ve din adamlarına karşı giderek daha kötü hisler beslemeye başladılar. *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*'ta, kahramanı ve arkadaşlarını gönüllü olarak orduya katılıp savaşa gitmeye ikna eden profesörle ilgili söyleyeceği pek de övücü olmayan eleştirel sözleri vardı.

Askerler barut gibiydi, ama memleketteki sivillerin tutumları karşısında uğradıkları hayal kırıklığı çok daha büyüktü. Siviller azıcık ek çabayla düşmanın işinin bitirilebileceğine ikna olmuşlardı ve belli ki cephedeki koşulların ne denli korkunç olduğunu anlayamıyorlardı. Yetkililerin ve "sarı basın"ın kendilerine anlattıklarını yutuyormuş gibi gözüküyorlardı ve askerlerse savaşın gerçekten "tarifsiz" gerçekliğini onlara aktarmayı imkânsız –ve pek çok nedenle aynı zamanda arzu edilmez– buluyorlardı. (Tommy'ler Jerome Kern'in "They Didn't Believe Me" [Bana İnanmadılar] isimli şiirini uyarlarken, açıkça "ne kadar tehlikeli olduğunu sorduklarında, / Ah, onlara asla anlatmayacağız, hayır, onlara asla anlatmayacağız" demişlerdi.) Her durumda subaylar askerlerin mektuplarını sansürlüyorlardı, bu yüzden "ağızlarının bağlandığı"ndan şikâyet ediyor ve kendilerini sadece sıradan şeyleri yazmakla kısıtlıyorlardı. Dolayısıyla askerleri sivillerden ayıran devasa bir uçurum vardı. Bu iki grup "birbirini anlamayan iki dünya"ya tekabül ediyordu.[15]

İngilizler söz konusu olduğunda Paul Fussell'in yazmış olduğu gibi "iki ayrı Britanya" ortaya çıkmıştı: "savaşmış olan askerler ve denizciler ve hükümet de dahil olmak üzere Geri Kalanlar [sic]." Tommy'ler kendilerini sıradan yurttaşlar, "İngiltere'de kalan herkes" karşısında yabancılaşmış hissediyorlardı. Fussell bu bağlamda gazeteci ve yazar Philip Gibbs'e atıfta bulunur:

> [askerler] sokaklardaki gülümseyen kadınlardan nefret ediyorlardı. Yaşlılardan iğreniyorlardı... Vurguncuların zehirli gazla ölmelerini arzu ediyorlardı. Almanlara –insanlar savaşın ne anlama geldiğini anlasınlar diye– İngiltere'ye Zeplin göndermelerini sağlaması için Tanrıya dua ediyorlardı.[16]

Sivillerin askerleri anlaması ihtimal dahilinde değildi. Anlayabilecek birileri var mıydı ki? Bu soruya verilecek yanıt olumludur: Gerçekten de askerleri anlayabilecek insanlar vardı; yani tarafsız bölgenin diğer tarafındaki askerler. Bu da savaşanların askerî ve siyasi yetkililer tarafından "düşman" olarak adlandırılan adamlara karşı belli bir sempati ve dayanışma hissi beslemelerinin nedenlerinden biriydi. 1916 yazında Somme'da Barthas, örneğin kendisinin ve silah arkadaşlarının "aynı sefaleti çeken ve tehlikeleri yaşayan *Boche*'lere merhamet duyduklarını" yazmıştı. Bu sempati ve dayanışma daha önce bahsi geçen kardeşleşmelere ve "yaşa ve bırak yaşasın" düzenlemelerine de yansımıştı. Bu tür duygular, belli bir yakınlık hissettikleri bilindik şeylerin başına "yaşlı" sözcüğünü eklemeyi seven İngiliz askerleri tarafından kullanılan dile de aktarılıyordu. Alman askerleri de –ama subayları değil– bu anlamda "yaşlı"ydı, Almanlar için kullanılan lakap Jerry olduğundan, sürekli onlardan "yaşlı Jerry" diye söz ediliyordu. Fransızlar da benzer şekilde Almanlardan bahsederken "komşularımız", daha kesin bir ifadeyle, *nos voisins d'en face*, yani "sokağın karşısındaki komşularımız" diyorlardı.[17]

1914 Noelindeki deneyimlerin ardından kardeşleşmelere ve "yaşa ve bırak yaşasın" düzenlemelerine askerlerin hiç hoşuna gitmeyen katı bir yasak getirilmişti. 1 Mayıs 1915'te her iki taraftan da çok sayıda asker kardeşleşme hayalleri kuruyordu; ama bu mümkün olmadı ve 1915 Noelinde de aynı şey yaşandı. Generaller bu tür buluşmaları engellemek için tarafsız bölgeye top atışı yaptırmışlardı. İddiaya göre bir İngiliz çavuş bu tür emirlere rağmen kardeşleşme için yola çıktığında vurulmuştu. "Kim hâlâ toplumsal eşitlik ve evrensel kardeşlik hayalleri kurabilirdi ki!" diye iç geçirir Barthas, "etraftaki her şey bu denli kasvetliyken? Militarizmin demir pençesinin, deli gömleğinin içinde sıkışıp kalmıştık."[18]

Ancak kardeşleşmeler ve "yaşa ve bırak yaşasın" düzenlemeleri gizli olarak sürdürüldü. Barthas 1915-1916 kışında Artois iline bağlı Vimy yakınlarındaki Neuville-Saint-Vaast köyü civarında yaşanan bir örnek verir:

> Ertesi gün, 10 Aralık'ta, askerlerin pek çok yerde boğulmamak için siperlerden çıkmaları gerekti; Almanlar da aynı şeyi yapmak zorundaydı ve sonuç alışılmadık bir manzara oldu: İki ordu tek bir kurşun bile atmadan karşı karşıya duruyordu. Istırap cemaati kalpleri bir araya getirmiş, birbirinden çok farklı, hatta birbirine düşman olan insanlar arasında nefretin buharlaşmasına ve dostluğun çiçek açmasına neden olmuştu. ... Fransızlar ve Almanlar birbirlerine baktılar ve birbirlerine benzediklerini gördüler. Birbirlerine gülümsediler, konuştular, el sıkıştılar, hatta kucaklaştılar; tütün, kahve ve şaraplarını paylaştılar. Keşke aynı dili konuşuyor

olsaydık! ... Dev bir Alman askeri ayağa kalktı ve sadece Almanların anladığı ama anlamı hepimiz için açık olan bir konuşma yaptı; çünkü bir öfke gösterisiyle tüfeğini bir ağaç kavuğuna vurup kırdı. Herkes alkışladı ve Enternasyonal'i söyledi.

Askerlerin, savaştan önce bütün ülkelerde işçi sınıfının şarkısı ve dünya proleterleri arasında dayanışmanın müzikal sembolü olan Enternasyonal'i söylemesi, subayların iğrenç bulduğu bir şeydi, çünkü askerlerin kardeşleşme arzularını ve aynı zamanda yurtsever söylemden ne denli hoşlanmadıklarını gösteriyordu. Barthas cephe gerisindeki bir köyde yaşanan bir olaydan söz eder:

> Askerler protestoya başladı ve köyde Enternasyonal söyleyerek dolaştılar. Bu her zaman yoksulların ve mazlumların hem ümitlerini hem de çaresizliklerini dile getiren şarkısı olarak kalacak. Büyük şeflerimiz çok öfkelendi. Tanrı korusun, askerler birbirini öldürmeyi reddetseydi ne yaparlardı? Savaş durmaz mıydı? Topçularımıza bildirilen bütün izinsiz toplantılara ateş açma ve Roma arenalarında birbirlerini parçalamayı reddedecek kadar akıllı vahşi hayvanları öldürdükleri gibi, Almanları ve Fransızları birlikte öldürme emri verildi. ... İlk hat elden geldiğince onarılır onarılmaz siperlerden çıkmanın ve herhangi bir şekilde Almanlarla sosyalleşmenin idamla cezalandırılabileceği ilan edildi.

Bu yasağa rağmen askerler kardeşleşmeye devam etti. Barthas 1916 yazında, cephenin sakin bir mıntıkası olan Champagne'da, poilu'lerin kendilerini Almanlara çok yakın olan siperlerde bulduklarında yaşananları şöyle anlatmıştı:

> Neredeyse kolunuzu çıkarıp onlarla el sıkışmanız mümkündü... Her şey sakindi. Bazıları sigara içiyor, bazıları okumayı tercih ediyor, bazıları da seslerini alçaltmadan sohbet ediyordu... Almanlar da aynı sıradanlıkla öksürüyor, konuşuyor, mırıldanıyorlardı... [Bazen] Fransız ve Alman nöbetçileri siperlerinin korkuluklarına oturuyor ve sessizce pipolarını tüttürüyor ve hatta arada sırada biraz temiz hava almak için dışarı çıkıp "komşularıyla" sohbet ediyorlardı. Her nöbetçi değişiminde, bu aynı âdet ve alışkanlıklar sürdürülüyordu. Almanlar da aynı şekilde davranıyordu... Bazen hediye değiş tokuş ediyorduk: Büyük Alman pipolarında içtikleri Fransız ordu tütünü paketleri ve Fransız mevzilerimize gelen "Alman Malı" lezzetli sigaralar. Birbirimize düğmeler, gazeteler ve ekmek de veriyorduk. Tuhaf bir durumdu: düşmanla ticaret ve iş çevirme. Yurtseverler ve süper yurtseverler dehşete düşerlerdi.

Barthas'a göre bu tür şeyler sık sık yaşanıyordu. "Bu, korkunç savaşın halkın iradesine karşı başlatıldığı"na bol miktarda kanıt sağlıyordu, diye yorum yapmıştı. Aynı zamanda "bu kardeşlik jestlerinin insanların birbirlerinden nefret etmeleri için hiçbir gerekçeye sahip olmadıkları halde diğer insanlarla savaşmalarına neden olan o korkunç kadere karşıdevrimci bir itiraz anlamına gelip gelmediğini" de merak ediyordu.

Barthas, Fransızlarla Almanlar arasındaki kardeşleşme ve karşılıklı anlayışa dair daha pek çok örnek verir. 1917 başlarında, Main de Massiges diye bilinen bölgede, Fransız sahra mutfakları siperlerin çok yakınına kurulmuş ve doğru düzgün kamufle edilmemişti. Almanlar da kendi mutfaklarını mevzilerinin ya-

kınlarına kurmuştu. "Karşılıklı hoşgörü ve ortak çıkarlar sayesinde, iki taraf da aşçıların işlerini rahatsız edilmeden yapmalarına izin verdi." Barthas 1917 yılının sonraki aylarında, mühendislerin mayın patlatmak için Alman hatlarının altına nasıl tünel kazdıklarını aktarır. Ama patlamaların her seferinde sabah iki ile altı arasında gerçekleşmesine dair "konuşulmamış bir anlaşma" vardı.

> Sonuç, her gece, saat ondan on dakika önce, iki tarafın da nöbetçilerini birinci hatlardan çekmeleriydi. Sabah altıda, sessizce yeniden mevzilerine geçiyorlardı. Her iki tarafta da kutsal yurtseverlik ateşi sönmüş olduğundan çok daha az kayıp yaşanıyordu. Savaş çok uzun süredir devam ediyordu.[19]

Kardeşleşmeler, İngilizlerle Almanlar arasında da 1914 Noelinden sonra devam etmişti. 1917 Aralığı gibi geç bir tarihte, İngiliz subaylarının hâlâ askerlerin düşmanla temas kurmak için Noel'i fırsat bilmesinden endişe etmeleri bunun göstergesiydi. 1918 Ocağında, Cambrai yakınlarında bir subay çoktan başlamış olan bir kardeşleşmeyi dağıtmak zorunda kalmıştı. Gerçek bir beyefendi olarak, Alman meslektaşına nazik bir şekilde "daveti kabul edemeyeceklerini" açıklamaya gitmişti. Yine de iki subay birbirlerini selamlayıp askerlerini kendi siperlerine çekmeden önce, kısa bir süreliğine sigara ve puro değiş tokuşu yapılmıştı. Doğu cephesinde de kardeşleşmeler sürdü. 1916 Paskalyasında Ruslar ve Avusturyalılar tarafsız bölgede bir araya geldi. Sadece birbirlerine küçük hediyeler vermekle kalmadılar, Rus askerî bandosu tarafından çalınan müzik, buluşmaya bir bayram havası kattı. 1917 ve 1918 yıllarında, doğu cephesinde gerçek bir kardeşleşme cümbüşüne tanıklık edilecekti.[20]

Askerlerin ezici çoğunluğunu oluşturan sıradan köylüler ve işçiler, "üstlerinin", yani kendilerine bir toplumsal piramidin tepesinden küçümseyerek bakan kişilerin bu savaşı istediğini ve ondan kazanç sağladığını, savaşı istememiş olan kendilerininse savaşın yükünü sırtladıklarını giderek daha fazla fark etmeye başladılar. Askerler öfkelerini nefret ettikleri subaylarının ve özellikle de generallerin yanı sıra seçkinlerin sivil temsilcilerinin iki türüne yöneltiyorlardı. Birincisi cepheden uzakta kalmayı başarmış olanlardı (*embusqués*). Bunlar ekseriyetle seçkin ailelerin orduya çağrılmamış olan ya da askerlik görevlerini siperlerden güvenli bir mesafede, örneğin bir karargâhta personel, bir generalin şoförü vs. olarak yapmalarına izin verilen çocuklarıydı. Bütün savaşan ülkelerde, ama görünen o ki özellikle Rusya'da, daha iyi bir eğitim almakla, adab-ı muaşeret bilmekle, mükemmel ilişkilere sahip olmakla vs. böbürlenen yüksek toplumsal mevkilerden gelen kişiler için bu tür bir arpalık ya da muafiyet bulmak görece kolaydı. Askerlerin nefretinin bir diğer hedefi de vurguncular, özellikle de silah ve diğer savaş mühimmatları üreterek servet kazanan büyük sanayiciler ve karaborsada iş yaparak ceplerini dolduran tüccarlardı. İzinli olarak Paris'e, Londra'ya, Berlin'e ya da St. Petersburg'a giden askerler bu tür kişilerin büyük bulvarlarda bulunan kafelerde ve restoranlarda çok iyi vakit ge-

çirdiklerini görebiliyorlardı; bu, askerlerin siperlerdeki sefil yaşamını çok daha katlanılmaz kılıyor ve hınçlarını arttırıyordu.

Savaş, askerlerin hem bu denli büyük fedakârlıklar yaptığı anavatanlarındaki toplumsal sisteme hâkim olan büyük ve giderek artan eşitsizlikleri, hem de tehlike ve ölüm karşısındaki eşitsizliği görmelerini sağladı. Zenginlerin iyi bir yaşam sürmesi ve daha da zenginleşmesi için yoksulların acı çekmesi, savaşması ve ölmesi gerekiyordu. Askerlerin vardıkları sonuç işte buydu. Bir Alman askeri, "sadece kabarık cüzdanların kârları için savaşıyoruz ve bunun dışında inanmamızı istedikleri her şey saçmalıktan ibaret" şeklinde acı bir yorumda bulunmuştu. Barthas da *poilu*'ler adına benzer duyguları dile getirmişti. "Kesin olan bir şey var ki," diye yazmıştı, "her taarruzda, mühimmat üreticileri daha da zenginleşiyor. ... Anatole France, 'insanlar anavatanları için öldüklerini sanıyorlar, ama aslında sanayiciler için ölüyorlar' derken haklıydı."[21]

Bütün orduların askerleri, azınlık için bir lütuf, çoğunluk içinse bir lanet olduğu giderek daha çok ortaya çıkan savaşa yönelik öfke, hiddet ve bıkkınlıklarını açık bir şekilde gösteriyorlardı. Neden siperlerde oldukları sorulduğunda, Tommy'ler artık Robert Burns'ün melankolik "Auld Lang Syne" ezgisiyle söylenen popüler "We're Here" (Buradayız) şarkısıyla yanıt veriyorlardı:

> Buradayız çünkü
> Buradayız çünkü
> Buradayız çünkü buradayız.
> Buradayız çünkü
> Buradayız çünkü
> Buradayız çünkü buradayız.[22]

İngilizler bu şarkıyla, savaşı sürdürmek için akıllarına bir tek anlamlı gerekçe bile gelmediğini fazlasıyla açık bir biçimde dile getiriyorlardı. O halde neden onlar ve hatta diğer ülkelerin askerleri savaşmaya devam ettiler? Pek çok tarihçi bu soruya kafa yormuştur ve ileri sürdükleri esas faktörler şöyle sıralanabilir:

İlk olarak askerler savaşı sürdürmeye *zorlanmışlardı*. Siperlerden kaçmak imkânsızdı, çünkü her orduda demirden bir disiplin hüküm sürüyordu ve "firar"ın cezası idamdı. Kaçmaya çalışan herkes hemen oracıkta bir subay tarafından vurulma ya da cephe gerisine ulaşmayı başarmışsa askerî inzibat, nam-ı diğer "savaş polisi" tarafından tutuklanma, yani divan-ı harbe çıkarılıp, büyük ihtimalle idama mahkûm edilme riskini de almış oluyordu. Siperlerde kalmak da öldürülme ya da yaralanma riskini taşıyordu, ama firar eden bir askerin ölmesi neredeyse kesindi. Bir Fransız askeri, sansürcülere takılan bir mektubunda "vurulmak üzere bir direğe bağlanma ihtimali, hemen ayrılmamızı engelliyor," diye yazmış ve eklemişti: "Cephede kalmamızı sağlayan tek şey vurulmaktan korkmamız."[23] Bir Alman askeri de, "korkmuş ve çaresiz" silah arkadaşlarını savaşmaya devam ettiren şeyin "cesaret gibi" -mevcudiyetlerinden kuşku duy-

duğu– erdemler olmadığını, "bizi ölümümüze götürecek korkunç disiplin ve baskıdan başka bir motivasyonun bulunmadığını" açıklamıştı samimiyetle.[24] 1915 yazında Barthas günlüğüne kendisinin ve silah arkadaşlarının "her şeye stoacılıkla ve şikâyet etmeden tahammül ettiklerini" yazmıştı:

> kuşkusuz anavatan sevgisinden ya da halkımızın self-determinasyon hakkını savunmak veya bu savaşın son savaş olmasını sağlamak için değil. Çok basitti, buna zorlanıyorduk, acımasız bir kaderin çaresiz kurbanlarıydık. Hepimiz ne kadar önemsiz olursa olsun en ufak bir başkaldırı girişimimizde, devasa bir çarkın dişlileri arasında öğütüleceğimizi biliyorduk.[25]

İkinci olarak, bir şeref ve görev duygusu askerleri mevzilerinde tutuyordu. Eğer bir asker görevini yapmakta başarısız olursa, özellikle de bir korkak olarak damgalanıp, muhtemelen firar suçuyla idam edilirse, bu ailesi ve bütün bir köy için ne büyük bir utanç kaynağı olurdu. Kadınlar bu tür bir adam hakkında ne düşünürlerdi! İnsanın, bu bağlamda önemli bir rol oynayan eşinin ya da annesinin saygısını kaybetme korkusu, 1917 Aralığında, korkunç Caporetto Muharebesi sırasında Avusturyalılara teslim olmak zorunda kalan bir İtalyan askerinin feryadına yansımıştı: "Analarımız ne diyecek?"[26] Askerlik, aynı zamanda bir meslek, bir zanaat, yapılması gereken bir iş olarak görülüyordu ve askerler bu işi doğru düzgün yapmanın görevleri olduğunu düşünüyordu.

Üçüncü ve belki de en önemli nedense, insanın zor durumda terk edemeyeceği ve saygılarını ve dostluklarını yitirmek istemeyeceği silah arkadaşlarına karşı duyduğu dayanışma hissiydi. "Onlar için, silah arkadaşlarımız için orada kaldık," diye yazmıştı bir *poilu*,

> Onları terk etmemek için, çoktan düşmüş olan silah arkadaşlarımı hatırlamak için. Onlar boşuna ölmüş olmasınlar diye... Ve yine, son derece basit, son derece sıradan bir şekilde, kendi onurumuzu korumak için: Diğerleri bize göz kulak olur ve yüzleri her birimizin karşısında tutulan bir ayna gibidir.[27]

O halde esas etkenler, "her [askere] silah arkadaşları tarafından uygulanan ahlaki baskı", "birlik ruhu, dayanışma, yoldaşlık", "görev duygusu" ve "silah arkadaşlarının saygı ve sevgisini kaybetmeme" ihtiyacıydı. Bu "eril ahlak kurallarına" riayet etmeyen herkes topluluktan dışlanır ve hayat tahammül edilmez bir hal alırdı. İnsan görevinden kaytarmaz, "arkadaşları için" cephede kalırdı.[28] Bu nedenle askerlerin büyük bir kısmı çaresiz ve kaderci bir şekilde yazgılarını kabul etti. Fransız *poilu*'lerinin "büyük bir tevekkül" tarafından sarıldıkları bildirilmişti. Neden siperlerde oldukları sorulduğunda, cevap basitti: "Buradayız çünkü başka bir yerde olmamıza izin verilmiyor."[29]

Sivillerin de morali çöküyordu, çünkü ufukta savaşın sona ereceğine dair hiçbir işaret yoktu ve savaş, ölüm ve sefalet vasıtasıyla giderek daha fazla toplumsal eşitsizliği, yani sınıf farklılıklarını ortaya seriyordu. Fransa'da 1915 yılı boyunca, siviller fiyatların savaşın başından bu yana fahiş bir şekilde artma-

sından her geçen gün daha fazla şikâyet eder oldular ve bundan sorumlu tuttukları spekülatörleri lanetlediler. 1915 Haziranında, Arras bölgesinde olduğu gibi askerlerin infaz edildiğine dair haberlerin ulaşmaya başlaması da Fransız sivillerin moraline darbe indirdi.[30] Böylece *la boucherie* "kasaplık" ya da *la tuerie* "öldürme" adıyla bilinen bir hoşnutsuzluk dalgası yükseldi. 1914 yazında savaşa yönelik belli bir coşkunun olduğu az sayıda proleter çevresinde, örneğin Parisli sosyalistler arasında bile, katliamı müzakereler yoluyla sona erdirmenin daha iyi olabileceği kanaati oluşmaya başladı. 1914 yılında "kutsal birliği" desteklemiş olan Fransız sosyalistler arasında da bu düzenlemeyi reddeden ve savaşa eleştirel bir gözle bakmaya başlayan bir azınlık ortaya çıkmıştı. Bu "azınlık sosyalistleri" hükümete katılmış ve burjuva politikacılarının dümen suyuna girmiş, bu nedenle haddinden fazla edilgen ve taviz vermeye hazır olduklarını göstermiş olan parti liderlerini yüksek sesle mahkûm ediyorlardı.[31]

İşçilerin *union sacrée* konusunda mutsuzlukları giderek artıyordu, çünkü günlük olarak işverenlerin sözde savaş gayretleri adına ücretlerini düşürmek ve/veya çalışma saatlerini uzatmak, hatta onları pazar günlerinde de çalıştırmak için bu düzenlemeden nasıl yararlandıklarını tecrübe edebiliyorlardı. "Patronların zihniyeti Almanların zihniyetinden bile beter", "savaştan sadece patronlar, sanayiciler kâr ediyor, işçi sınıfıysa savaşın en büyük kurbanı" diye şikâyet ediyorlardı. Sendika liderleri bile *union sacrée*'ye karşı düşmanlık sergilemeye başlamıştı. Paris'te içlerinden biri, "kapitalizm en büyük düşmanımız ve öyle de kalacak ... Patronlar ücretleri düşürmek ve işçileri soyup soğana çevirmek için durumdan faydalanıyorlar... Kapitalistler savaştan kazanç sağlıyor" diye ilan etmişti. Paris'teki sendika liderlerinin ve üyelerinin büyük bir kısmı er ya da geç "kapitalistlerin" savaşı kışkırttığına, gerçek birer savaş çığırtkanı olduklarına bütünüyle ikna oldular. Onlara göre, bunun nedeni olarak savaşın, kapitalistlerin barış döneminden bile daha büyük kârlar elde etmelerini ve işçilerin haklarını herhangi bir yaptırımla karşılaşmadan ihlal etmelerini sağlamasıydı. Parisli bir sendika üyesi, "kapitalistlerin bu felaketi [savaşı] işçi hareketinin yükselişi karşısında paniğe kapıldıkları için başlattıklarına" ve savaşın endişelerini giderebileceğine karar verdiklerine ilişkin görüşünü dile getirirken hedefi on ikiden vurmuştu. Her hâlükârda, sendikacılar "savaşın işçilerin çıkarına olmadığı", "bunu fark edemeyenlerin kendilerine ait olmayan bir dava uğruna katledilmelerine izin verdikleri" ve üniforma içindeki işçilerin "görevlerini anavatanı kurtarmak için değil, kapitalistlerin kasalarını savunmak için yaptıkları, zira işçilerin anavatanı olmadığı" sonucuna varmışlardı. Giderek daha fazla Parisli sendika üyesi bedeli ne olursa olsun, hatta askerî yenilgi pahasına olsa bile barışın gelmesini savunmaya başlamıştı. Yine her geçen gün daha fazla işçi, Fransız hükümetinin en az Alman hükümeti kadar savaştan sorumlu olduğunu düşünüyordu.[32]

Sosyalist partilerin ve işçi sendikalarının içinde, sadece Fransa'da değil, bütün savaşan ülkelerde, 1915 boyunca tereddütsüz bir şekilde savaşa karşı çıkan, sosyalist enternasyonalizme dönmek isteyen ve Lenin'in ve Bolşeviklerin "yenilgici" bakış açısını takdir edip benimsemeye başlayan azınlıklar ortaya çıktı. Bu azınlıkların temsilcileri 5 ve 8 Eylül 1915 tarihleri arasında, İsviçre'nin Zimmerwald köyünde bir araya geldi. Lenin ve Troçki katılımcılar arasındaydı. Fakat Zimmerwald Konferansı'nın Avrupa halkalarına yönelik, barış, uluslararası kardeşlik ve sosyalizm için mücadele etme çağrısından başka bir çıktısı olmadı. Aynı karakteri taşıyan ikinci bir sosyalist konferans 24 ve 30 Nisan 1916 tarihleri arasında İsviçre'de bulunan Kienthal şehrinde toplanacak, fakat yine göstermelik açıklamalardan başka bir sonucu olmayacaktı. Fakat iki toplantı da, *union sacrée* politikasına yönelik artan hoşnutsuzlukla birlikte, sendikaların ve sosyalist partilerin içindeki muhalefetin giderek güçlendiğini göstermişti.

Almanya'da da 1915 yılında sivillerin, özellikle de "fedakârlıkların eşit bir şekilde paylaşılmadığını ve zengin seçkinlerin savaştan kazanç sağladıklarını" giderek daha çok fark eden proleterlerin moralinde bir bozulmaya tanıklık edildi. Fransız akranları gibi Reich'daki sosyalist liderler de Karl Liebknecht'in önderlik ettiği yüksek sesli ve giderek güçlenen bir azınlıkla karşı karşıyaydılar. Bu azınlık *Burgfrieden*'den hoşnutsuzdu ve haklı bir şekilde, sıkıyönetim ve sansür gibi önlemlerin seçkinlerin lehine, pleblerinse aleyhine işlediğini düşünüyordu. Bu radikal sosyalistler genel olarak savaşa emperyalist bir girişim olduğu için karşı çıkıyordu ve 1915 Mayısında gözüpek ve provokatif bir slogan yükselttiler: "Gerçek düşman kendi ülkemizde!"[33] Rusya'da savaş, muazzam fedakârlıklar talep edilen çok yoksul halk kitleleriyle zengin seçkinler arasında keskin bir toplumsal karşıtlık olduğunu giderek daha açık bir şekilde gözler önüne seriyordu. Aristokrat ve burjuva seçkinlerin kendilerini savaşın sefaletinden nasıl koruyacaklarını ve hatta Maxim Gorki'nin 1915 Ağustosunda acı bir şekilde tespit ettiği üzere, pek çok örnekte savaştan nasıl kâr edeceklerini bildikleri görülüyordu. Halk her tür yoksunluğu çeker, hatta en temel gıdaları bile bulamazken, pahalı restoranlar "orkestra eşliğinde bol miktarda yiyecek ve alkolle karınlarını tıka basa doyuran şık giyimli insanlarla" dolup taşıyordu. Rusya'da gönüllü olarak çalışan İngiliz bir hemşire, tanıklık ettiği durumu böyle dile getirmişti. Lafını esirgemeden, "bu zıtlıklar elbette daha önce de vardı, ama savaş onları daha keskin, daha gözle görülür ve ahlaki açıdan daha saldırgan bir hale getirmişti" yorumunda bulunmuştu.[34]

İngiliz işçilerine gelince, onlar da kendileri kemer sıkmaya zorlanırken, sanayicilerin ve genel olarak işverenlerin savaştan kâr etme şekilleri karşısında giderek hoşnutsuzluğa kapılıyorlardı. Şirketler hatırı sayılır kârlar elde ederken, sendikalar artık ücretlerin dondurulmasını sineye çekmek istemiyordu ve 1915 yılında ücret artışı elde etmek için çok sayıda grev düzenlediler. Bu nedenle o yıl en az üç milyon iş günü kaybedildi. "Bu rakamlar," diye yazar Britanyalı

tarihçi Max Hastings,. "Britanya'nın toplumsal bölünmelerinin derinliğini ve keskinliğini" gösterir. Savaşın başlamasıyla üzeri örtülen bu bölünmeler, bizzat savaş tarafından tedricen ve acımasız bir şekilde açığa çıkarılmıştı.[35] Britanya yurttaşları arasında giderek artan huzursuzluk, orduya katılmak için gönüllü olan erkeklerin sayısının azalmasına da yansımıştı. 1915 baharında gönüllülerin sayısı daha önceki aylık ortalama olan yüz bine kıyasla gözle görülür bir şekilde düşmeye başlamıştı. Bu yüzden aynı yılın Mayıs ayında, yaş sınırının otuz sekizden kırka çıkarılması zorunlu görüldü. (Kanada Dominyonu'nda 1915 Ocağı gibi erken bir tarihte gözlenen benzer bir düşüşe yanıt olarak, evli erkeklerin eşlerinin rızasını alması şartı kaldırılmış ve giderek daha fazla resmî asgari yaş olan 18'den küçükler askere alınmaya başlamıştı; bu "genç askerler"den en az yirmi bini Avrupa'ya gönderilecekti.) Fakat durum pek de düzelmedi ve ertesi yaz yapılan bir araştırma, askerlik yapabilecek durumdaki milyonlarca erkeğin göreve gitmediğini ortaya çıkardı. Bunun üzerine hükümet zorunlu askerliği gündeme almak zorunda kaldı. 1915 Ekiminde ülke seçkinlerinin önde gelen temsilcilerinden biri olan on yedinci Derby Kontu Lord Edward Stanley, askerlik şubesinin başına atandı. Orduya daha onursuz bir katılım yolu olan zorunlu askerlik hizmeti getirilmeden önce, genç ve o kadar da genç olmayan erkeklerin üzerinde "gönüllü" ve dolayısıyla onurlu bir şekilde orduya katılmaları için baskı kurmayı sağlayacak ünlü "Derby Tasarısı"nı uygulamaya koydu.[36] Bütün bunlar Albion'da başlangıçta görülen savaş coşkusunun kayda değer bir şekilde sönümlendiğini gösterir. 1915 yılında artık beyaz tüy dağıtan kadınlara rastlanmaması da açıklayıcıdır. Çok sayıda İngiliz kadını çoktan eşini ya da oğlunu tanrı Mars'a feda etmek zorunda kalmıştı ve diğerleri de cephede görevlerini yapan erkeklerin hayatlarından endişe ediyordu: neden ve daha ne kadar? Bu hayal kırıklığının yaygın bir şekilde görülmesi, 1915 yılında ABD'de doğan barış yanlısı bir şarkının Britanya'da kazandığı devasa başarıya da yansımıştı. Şarkının ismi bile tek başına çok şey anlatıyordu: "I Didn't Raise My Boy to Be a Soldier" (Oğlumu Asker Olsun Diye Yetiştirmedim)

On milyon asker gitti savaşa,
Belki de asla dönmeyecekler.
On milyon annenin kalbi kırılmış olmalı,
Boş yere ölenler için.
Başı acıyla öne eğilmiş
Yalnız geçen yıllarına
Duydum bir annenin mırıldanıyor gözyaşları içinde:
Oğlumu asker olsun diye yetiştirmedim,
Büyüttüm onu, gurur ve neşe kaynağım olsun diye
Kim cesaret eder ki omzuna bir tüfek yerleştirmeye
Başka bir annenin oğlunu vursun diye?
Uluslar uzlaşarak çözsünler yarınki sorunlarını

Kılıcı da, silahı da bir kenara koymanın zamanı,
Bugün hiçbir savaş olmazdı,
Eğer bütün anneler deseydi ki,
"Oğlumu asker olsun diye yetiştirmedim."[37]

Bu şarkının sözlerinde dikkat çekici olan şey, bütün uluslara "kılıçları ve silahları" bir kenara koymaları ve aralarındaki farlılıkları "uzlaşarak" çözmeleri için yapılan çağrıydı. Gerçekten de 1915 yılında, bütün savaşan ve tarafsız ülkelerde önde gelen şahsiyetler, savaşı müzakereler yoluyla sona erdirmeyi savunmaya başladılar. Örneğin ABD Başkanı Woodrow Wilson, baş dış politika danışmanı Albay Edward M. House'u, barış görüşmelerini başlatmak amacıyla Avrupa'ya gönderdi; ancak her iki taraf da inatla –ve kelimenin gerçek anlamıyla– silahlarına yapışmıştı. Şarkının "kalpleri kırılması gereken" on milyon anneden söz etmesi de çarpıcıydı: Büyük Savaş gerçekten de yaklaşık on milyon askerin ölümüne neden olacaktı.

Bütün savaşan ülkelerde, yetkililer, hem sivillerin hem de askerlerin moralinin giderek bozulması karşısında endişeliydi ve bu duruma çare arandı, savaş propagandası daha öncekinden daha gaddar bir şekilde üretildi. 3 Mayıs 1915'te, kendi ülkesinin bir dominyonu olmaya devam eden Britanya İmparatorluğu'nun ve savaşın ateşli bir destekçisi olan Kanadalı Yarbay John McCrae'e, Ypres yakınlarında, askerleri bütün zorluklara rağmen görevlerini yerine getirmeyi sürdürmeye çağıran bir şiir yazdıran işte bu ortamdı. "Flanders' Fields" isimli bu şiir, muhtemelen ölülerin mezarlarını simgeleyen bir haç denizinde yüzen gelinciklere ve siperlere gömülmüş askerlerin başlarının üzerinde, gürleyen silahlara rağmen şakıyan tarlakuşlarına ilişkin tasvirleri nedeniyle bütün dünyada üne kavuşacaktı.

Flandre düzlüklerinde gelincikler çiçek açar,
Sıra sıra haçların arasına yayılır,
Bizim yerimizi işaret eder ve gökyüzünde
Hâlâ korkmadan şakıyan tarlakuşları uçar,
Aşağıda silahların arasında zar zor duyulur,

Biz ölüyüz. Yaşıyorduk birkaç gün önce
Şafağı hissedip, kızaran gün batımını gördük,
Sevdik, sevildik, şimdi de yatıyoruz işte
Flandre düzlüğünde.
Üstlenin düşmanla savaşımızı:
Düşerken size attığımız meşaleyi
Sizler yüksekte tutun.
Eğer biz ölenlere sırtınızı dönerseniz,
Uyumayız, gelincikler açsa da
Flandre düzlüğünde.[38]

Paul Fussell Büyük Savaş üzerine kaleme aldığı parlak eserinde, bu şiiri eleştirel bir gözle incelemiştir. Şiirin, Fransızların *jusqu'au-boutisme* adını verdiği edebî savaş propagandasının "düşmanla savaşımızı devralın" dizesinin doğal olarak öne çıktığını, neredeyse "tehlikeli ve aptalca" ama özellikle güçlü ve etkili bir aracı olduğunu ileri sürer. Şiir gerçekten de güçlü ve etkiliydi, çünkü başlarının üstünde uzanan gökyüzü, gökyüzünde şakıyan erişilmez tarlakuşları, öylesine değer verdikleri uykunun "sahte-ölümü" (Fussell) ve geleneksel olarak sadece uyku, rüyalar ve nisyan ile değil, aynı zamanda aşk, kan ve şehitlikle de ilişkilendirilen gelincikler gibi siperlerde yaşayanların aşina olduğu ve dokunaklı bulduğu imgeleri çağrıştırıyordu. (İngiliz askeri ve şair Isaac Rosenberg için de gelincikler kan ve fedakârlık anlamında güçlü bir semboldü; "Break of Day in the Trenches" (Siperlerde Gün Doğumu) isimli şiirinde, gelinciklerin "köklerinin", "askerin damarlarında olduğu"nu yazmıştı.)[39]

1915 baharında Flandre Düzlükleri'nde çok miktarda gelinciğin çiçek açması bir tesadüf değildi. Normalde bu çiçeğin ufacık tohumları, toprağın bir nedenle ters yüz olmasıyla aniden filizlenebilecekleri günışığına ve sıcaklığa kavuşmak için bazen yıllarca toprağın derinliklerine bekler. Kilometrelerce siperin kazılması ve 1914 güzünden itibaren on binlerce, belki de yüz binlerce top mermisinin patlamasıyla, Belçika'nın bu köşesinde ve elbette özellikle siperlerin hemen yakınlarında ve çukurlarla kaplı tarafsız bölgede, gelecek bahar mevsiminde gelinciklerin eşi görülmedik bir şekilde çiçek açması için gereken koşullar yaratılmıştı.[40] Bu yüzden McCrae'ın şiiri, gelincikleriyle Kanadalı ve İngiliz askerlerin hassasiyetlerine hitap ediyordu. Şiirin McCrae gibi subayların da dahil olduğu resmî yetkililerden ziyade, düşen silah arkadaşlarından gelen bir çağrı olması da, onu daha da etkili bir motivasyon aracı haline getirmişti. Özellikle üstü kapalı bir şekilde "düşmanla savaşımızı" sürdürmemenin bir tür ihanet, askerleri –dirileri olduğu kadar ölüleri de– birbirine bağlayan dayanışma zincirine büyük bir darbe anlamına geleceğini ima ediyordu. Böylece "meşaleyi yüksekte" tutmamak, ölmüş silah arkadaşlarına ihanet etmek anlamına geleceğinden, düşünülebilir olmaktan çıkıyordu. Böylesi bir sadakatsizlik, uyku getiren çiçeklerle dolup taşan hoş bir doğada yatsalar bile, ölülerin ebedî huzur içinde istirahat etmelerini engellerdi:

> Eğer biz ölenlere sırtınızı dönerseniz,
> Uyumayız, gelincikler açsa da
> Flandre düzlüklerinde.

Bu tür bir *jusqu'au-boutiste* şiirin, askerleri basın ve dolayısıyla halk üzerinden motive etmek isteyen askerî ve siyasi yetkililerin takdirini kazanmaması pek de mümkün değildi. McCrae kendisini tebrik edip öven bir yığın mektup ve telgraf aldı. "In Flanders' Fields" 6 Ekim 1915'te mizahi ama milliyetçi İngiliz

dergisi *Punch*'ta yayımlandı ve Büyük Savaş'ın en ünlü ve atıf yapılan edebî ürünlerinden biri olacağı yolculuğuna başladı. Bunun nedeni ne edebî değeriydi, ne de sıradan askerlerin onu sevmesi; görünen o ki böyle bir şey konusu değildi. Ünlü olmuştu, çünkü yıllar boyunca sistematik olarak pasifizme karşı savaş, savaş tahvillerinin satışı, bütün Britanya İmparatorluğu'nda ve daha sonra 1917'de Birleşik Devletler'de gönüllü toplanması ve yine 1917'de Kanada'da, özellikle Quebec eyaletinde güçlü bir muhalefete neden olan zorunlu askerliğe geçiş lehine propaganda yapmak için kullanılacaktı.[41] Bugün bile, kızıl gelincik sadece hatırlamayla değil, aynı zamanda milliyetçilik ve militarizmle de özdeşleştirilir ve Hatırlama Günü gibi etkinliklerde pasifistlerin alternatif olarak beyaz bir gelincik takmayı seçmelerinin nedeni de budur.

Gelincik 1915 yılının çok daha farklı bir edebî ve müzikal eserinde de karşımıza çıkar, ama Lorraine'de bulunan kötü şöhretli Bois-le Prêtre ormanında yaşanan kanlı çarpışmadan esinlenen, daha önce bahsi geçen bu Fransız şarkısının güçlü bir militarizm karşıtı doğası vardır. Bu şansonda kızıl gelincik düşen *poilu*'lere verilen işe yaramaz madalyalar için kullanılan bir teşbihtir:

Si, du canon bravant l'écho,
Le soleil y risque un bécot,
On peut voir le coquelicot
Partout renaître . . .
Car, dans un geste de semeur,
Dieu, pour chaque Poilu qui meurt,
Jette des légions d'honour
Au Bois-le-Prêtre!

Eğer güneş silah seslerine aldırmadan
Bizi bir öpücükle kutsamaya gelirse,
Her tarafta kızıl gelincikler
yeniden açar.
Tanrı, tohum eker gibi
Cömertçe madalya dağıtır
Her bir askere
Bois-le-Prêtre'de ölen!

Yirmi Birinci Bölüm

MILITARIA 1916: MADDİ VE BEŞERÎ MALZEME

Eğer tüfek ve süngüyle donanmış askerler savunma hatlarında bir yarık açamıyorsa, belki de düşman siperlerinin yoğun topçu ateşiyle imha edilmesi bunu sağlayabilir. 1916 yılında yaşanan ve von Falkenhayn, Pétain ve Haig gibi generallerin isimleriyle anılagelen kötü şöhretli "yıpratma muharebeleri"nin arkasında bu fikir yatar. Almanlar bu muharebelere, kullanılan devasa miktarda malzeme ya da savaş teçhizatına atıfla, Materialschlachten adını verir. Ancak, 1916'nın bu devasa muharebelerinde eşi görülmemiş miktarda "beşerî malzeme" de kullanılmış ve heba edilmiştir. Almanya'da olduğu gibi Britanya ve Fransa'da da bu muharebelerin isimleri -Verdun ve Somme- Büyük Savaş'ın dehşetini hatırlatmaya devam etmektedir...

Bin dokuz yüz on altı, savaşın üçüncü yılıydı. Öncesinde iki yıllık ölüm ve sefalet vardı ve iki korkunç yıl tarafından daha takip edilecekti. Bin dokuz yüz on altı Büyük Savaş'ın orta noktası ve başta Verdun yakınlarında, Fransa'nın adını Somme Nehri'nden alan département'ında yaşanan eşi görülmedik katliamlara sahne olduğundan pek çok açıdan zirvesiydi. Verdun yakınlarında, Marne Muharebesi'nin ardından von Moltke'nin yerine Alman Ordusu'nun başkomutanlığına getirilmiş olan General Erich von Falkenhayn, dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük top koleksiyonunu bir araya getirdi. 1843 yılında ünlü Verdun Antlaşması'nın imzalandığı bu küçük ama tarihsel olarak önemli kasabayı Fransızların gerekirse son adamlarına kadar savunmak isteyeceklerini biliyordu. Sonunda savunmadaki *poilu*'lerden geriye neredeyse hiçbir şey kalmayana dek Fransız mevzilerini yoğun ve uzun süreli bir topçu ateşine tutma ve böylece Paris'i havlu atmak zorunda bırakma niyetindeydi. Von Falkenhayn bu şekilde, yani Alman savaş malzemelerinin, özellikle de toplarının, sürekli bombardımanla yavaş ama kesin bir şekilde Fransız piyadelerini ezeceğine, kendi verdiği isimle bir *Materialschlacht*, "malzeme muharebesi" ile savaşı kazanabileceğine inanıyordu.

Fransızlar Verdun'deki savunma sırasında gerçekten de yıkıcı kayıplar yaşayacaktı. Fakat 21 Şubat 1916'dan Aralık ayının başlarına kadar süren çarpışmalarda Almanlar da korkunç bir darbe yiyecekti. Sonunda Verdun Muharebesi

–ya da daha doğru bir ifadeyle katliamı– ölümcül bir düğümle sonuçlandı. En ağır zayiatı Fransızlar vermiş, fakat şehri ellerinde tutmayı bilmişlerdi; von Falkenhayn onların direnişini kıramamış ve stratejisiyle savaşı kazanmayı başaramamıştı. Her durumda, toplamda metrekareye altı tane düşecek şekilde altı milyon top mermisinin ateşlendiği[1] bu "malzeme muharebesi"nin sonucu, her iki tarafın "beşerî malzemesi" açısından da yıkıcı oldu. (Artık askerler de sadece bir başka malzeme türü, ucuz bir malzeme, kitlesel ölüm üretiminin "hammaddesi" olarak görülüyordu.)[2] 143.000 Alman askerinin yanı sıra 163.000 ilâ 221.000 Fransız askeri hayatını kaybetti, esir alındı ya da kayıtlara kayıp olarak geçti; 320.000 Fransız ve 500.000 Alman yaralandı. Toplam zayiat bir milyonun biraz üzerindeydi. (Niall Ferguson'a göre Fransızlar 377.000, Almanlarsa 337.000 kayıp vermişti.) Her durumda Fransızların deyişiyle Verdun "cehennemi"nde yüz binlerce insan telef oldu. Verdun aynı zamanda, 330 Fransız piyade birliğinden 259'unun geçmek zorunda kaldığı ve her bir *poilu*'nün hayatta kalma şansının son derece düşük olduğu bir "kıyma makinesi" olarak da tasvir edilmişti. Haziran 1916 tarihli, yani savaşın ateşi içinde kaleme alınmış bir rapora göre, Verdun'e giden her yüz askerden sadece otuzu yara almadan dönebilmişti.

Topların ve "beşerî malzeme"nin dışında bir başka malzeme türü daha kullanılmıştı, yani kamyonlar. Aylar boyunca, Verdun civarındaki cepheye asker ve ikmal göndermek için sadece Barl-le-Duc'ten geçen tek bir yol kullanılabilmişti. Bilinen ismiyle bu *voie sacrée*, yani kutsal yol boyunca binlerce kamyon gece gündüz asker, mühimmat, yiyecek vs. getirdi ve yaralıları götürdü. (Bu yola paralel uzanan ufak bir demiryolu hattıyla ek erzak taşındı.) Yoldan her on dört saniyede bir, bir kamyonun geçtiği hesaplanmıştı ki bu saatte 250 kamyon anlamına geliyordu. Bu bağ olmadan Fransızların Verdun civarındaki hatlarını tutması mümkün olmazdı. Öte yandan, her iki taraf da ilk hatlardaki savaşçılarla iletişim halinde kalabilmek için bazı eski moda malzemelere, örneğin haber güvercinlerine ve köpeklere de bel bağlamıştı. "Cher Ami" adı verilen özellikle "yiğit" bir Fransız güvercininin öldükten sonra içi doldurulmuştur ve bugün Washington'daki Smithsonian Institution'da sergilenmektedir.[3]

Bin dokuz yüz on altı, bu kez çoğunlukla İngiliz ve Almanlardan oluşan, ama içlerinde Fransızların da bulunduğu yüz binlerce askerin hayatını kaybettiği ikinci bir katliamın, yani kötü şöhretli Somme Muharebesi'nin yaşandığı yıldı aynı zamanda. Bu muharebe Kuzey Fransa'da doğudan batıya doğru tembelce akarken, güneydoğudan kuzeybatıya kıvrılarak cephe hattını geçen Somme adlı nehir boyunca gerçekleşmemişti. İsim muharebenin vuku bulduğu, nehrin adını taşıyan Fransız idari bölgesi ya da *département*'ından geliyordu. Bu *département* az çok başkenti Amiens olan eski Picardy eyaletine tekabül eder. Çatışmaların büyük bir kısmı Amiens'in doğusunda, İtilaf Kuvvetlerinin elindeki küçük Albert kasabasıyla, her ikisi de Alman hatlarının gerisindeki Bapaume ve Péronne kasabaları arasında yaşandı.

Cephenin özellikle sakin mıntıkalarından biri olan bu bölge, bir süredir İtilaf Kuvvetlerinden İngiliz birliklerinin elindeydi. Burayı tutan askerlerin pek çoğu savaşa yeni katılan, Fransa'ya sadece kısa bir süre önce gelmiş tecrübesiz askerlerdi. BEF'dekiler gibi profesyonel askerler değil, Kitchener'ın kral ve ülke için savaşmaya yönelik ünlü çağrılarının ardından 1914 ve 1915 yıllarında orduya katılmış ve dolayısıyla toplu olarak "Kitchener'ın Ordusu" adıyla bilinen gönüllülerdi. Bu birliklerin çok büyük bir bölümü Britanya'dan, yani İngiltere, İskoçya, Galler ve İrlanda'dan gelmişti.

Verdun Muharebesi'nin aksine, Somme Muharebesi Almanlar tarafından değil, İtilaf Kuvvetleri, Fransız Kuvvetleri de dahil olacak olsa da özellikle İngilizler tarafından başlatılan bir taarruzdu. Hedef, Almanların Verdun üzerinde kurduğu baskının azaltılmasıydı. Fakat harekâtı yöneten Britanya başkomutanı Haig bu taarruzu, selefi olan French'in 1915'te başaramadığı şeye ulaşmak, yani Alman hatlarını yararak savaşı kazanmak için bir fırsat olarak görüyordu. Planladığı saldırıdan iyimser bir dille "Büyük İleriye Hamle" ya da kısa ve tatlı bir şekilde "Büyük Hamle" olarak söz ediyordu. Haig şimdi başa geçmişti ve Tanrı'nın kendisini kişisel olarak İngilizleri zafere götürmek üzere seçtiğine inanıyordu. (Taarruz için daha sonra, "planındaki her adımın, İlahi yardımla atıldığını hissettiği"ni söyleyecekti.) Ortaçağ'da değilse bile Napolyon Savaşları döneminde piyadelerin, topçuların yardımıyla düşman hatlarında delik açtıkları, soyluluğun –ve aynı zamanda Haig'in de– gözde silahı olan süvarilerin de tayin edici bir hamleyle saldırıp, düşman hatlarını çevirecekleri ve zaferin şanını toplayacakları türde, sözde o eski güzel günlerdeki gibi bir muharebenin hayalini kuruyordu. İddia edildiğine göre Haig kendisini, "mermilerin atları durdurma yeteneğinin büyük oranda abartıldığına" inandırmıştı; belki bu bir efsaneydi, ama at sırtındaki savaşçıların muazzam potansiyeline duyduğu tartışmasız güveni gösteriyordu. Öte yandan, İngiliz aristokrasisi ve genel olarak seçkinler arasında yaygın olduğu gibi, makineli tüfekler hakkında pek de olumlu fikirlere sahip değildi. Adı bilinmeyen bir fabrikada işçiler tarafından kitlesel olarak üretilen ve herhangi bir proleter tarafından kullanılabilen bir silah, nasıl olurdu da "soylu" atının üzerinde yükselen bir aristokrattan üstün olabilirdi?[4]

Haig ve meslektaşları, ilk saldırıya kalkacak piyadelerden çok sayıda zayiat verileceğinin gayet farkındaydılar; ama bu onlar için pek de büyük bir sorun teşkil etmiyordu. "Kitchener'ın Ordusu"ndaki askerler özellikle kalabalıktı ve ağırlıklı olarak mütevazı kökenlerden geliyorlardı. Her durumda Britanya'nın nüfusunu gereğinden fazla şişiren türde insanlardı ve bu yüzden –seçkinlerin bakış açısından– ülke bir şekilde saflarının seyrelmesinden fayda görebilirdi. Ayrıca, planlanan taarruz bu proleterlere biraz disiplin ve *klas* aşılamak için mükemmel bir fırsat olarak görülüyordu. Okul çocukları gibi sıraya girerek düzenli bir şekilde taarruza kalkmak, tarafsız bölgede yolundan ayrılmadan ve yavaşça, tam da üstlerinin görmek istediği gibi dimdik ve asil bir şekilde

ilerlemek üzere emir aldılar. Son olarak güvenli bir mesafeden izleyen üstleri için hoş ve eğlenceli bir gösteri haline gelmesi amacıyla, taarruzun gün ışığında gerçekleşmesi tasarlandı. Ancak Haig, 1914 ve 1915 yıllarındaki tecrübelerden topçuların da önemli olduğunu, hatta daha önemli olduğunu öğrenmişti. Böylece İngiliz başkomutan, Verdun'deki von Falkenhayn gibi, iddialara göre yaklaşık 1.600 parçalık devasa bir topçu kuvveti topladı. Cephanesinin gelmesiyle birlikte Alman hatlarını, taarruz sırasında ilerleyen İngiliz birliklerinin sadece hayatta kalan az sayıda kişiyi yok etmek zorunda kalacağı kadar şiddetli bir şekilde bombalamayı amaçlıyordu. Alman mevzileri en az beş gün boyunca dövülecek ve bu esnada bir buçuk milyon civarında mermi ateşlenecekti.

Taarruz 1 Temmuz 1916'da başladı. Hava "çok iyi" diye tasvir edilmişti; ama o gün İngiliz Ordusu'nun tarihinin en karanlık gününe dönüşecekti. Saat tam 07.30'da Tommy'lere "yukarı çıkmaları" ya da siperlere verilen isimli "torbalardan atlamaları" ve tarafsız bölgede kendilerine anlatıldığı gibi, İngiliz tarzında ilerlemeleri emri verildi: Disiplinli ve asil, yavaş yavaş yürüyerek, vücut dik, omuz omza. Surrey Alayı örneğinde, saldırı başladığında birisi Alman siperlerine doğru bir futbol topu dikti. Hâlâ tecrübesiz olan Tommy'ler için bütün bunlar durumun kontrol altında olduğu, her şeyin yolunda gideceği izlenimini yaratmıştı. Ayrıca, subaylar askerlere, günler süren bombardımanın ardından Alman mevzilerinden ve müdafilerinden geriye pek de bir şey kalmamış olacağına dair güvence vermişlerdi.

Askerlerin soğukkanlılık ve disiplinleri generallerin üzerinde mükemmel bir etki bıraktı. Duyguları, taarruza tanıklık eden bir subay olan Charles Penrose'un, yarı ciddi yarı alaycı bir şekilde senaryonun 1 Temmuz sabahı nasıl hayata geçirildiğini anlattığı, "On the Somme" isimli şiirinin mısralarına yansımıştı:

> Tarafsız Bölge boyunca dağılmış dikenli teller arasında
> Onlara önderlik eden hiçbir subayın, elinde kılıç yerine baston olsa da,
> Kılı bile kıpırdamadı düşman ateşi sürdüğü halde
> Futbol toplarını Tanrı'nın şanına doğru sürerken.[5]

Fakat Haig, yerin on metre kadar altına inen sağlam tünellere ve sığınaklara yerleşmiş bu kadar çok Alman'ın o korkunç bombardımandan sağ kurtulabileceğini öngörememişti. Topçu ateşi durur durmaz, Almanlar taarruzun eli kulağında olduğunu anladılar ve makineli tüfekleriyle sığınaklarından dışarı fırladılar. Binlerce İngiliz askerinin, yavaşça, dimdik, düzenli sıralar halinde yaklaştığını gördüklerinde gözlerine inanamadılar. Sayısız Tommy o uğursuz sabahta çok kısa bir süre içinde biçildi. İlk bombardıman, ne kadar etkileyici olsa da, bir başka nedenle de beklenenden daha az etkili olmuştu. İngiliz top mermilerinin kalitesi vasattı ve ateşlenen mermilerden en az çeyreği bozuktu ve patlamadı. Kimin hatasıydı bu? Mühimmat üreterek servet yapan ve düşük

kaliteli malzeme kullanarak kazançlarını arttırmaya çalışan imalâtçıların mı? Fakat Haig için kuşkuya mahal yoktu. Suçlular "çok fazla tatil yapıp içki içtiklerine" inandığı İngiliz fabrika işçileriydi. "Aile serveti viskiden gelen biri için kayda değer bir argüman," diye yazar Adam Hochschild. Haig eşine yazdığı bir mektupta "'içki alışkanlığının' sona ermesi için iki ya da üç tanesini seçip vurmanın" iyi bir fikir olacağını ileri sürmüştü.[6]

Böylece İngiliz taarruzuna katılanların ilk dalgası, Alman makinelileri tarafından teker teker biçildi. Yine de Tommy'ler ilerlemeyi sürdürdü. Günün ilerleyen saatlerinde bile, muharebedeki İngiliz olmayan nadir birliklerden biri olan Newfoundland Alayı'nın başına gelen şey buydu. (O dönemde, kuzeybatı Atlantik'teki bu büyük ada, bugün olduğu gibi henüz Kanada'nın parçası değil, ayrı bir İngiliz sömürgesiydi.) Beaumont-Hamen köyü yakınlarında 752 Newfoundlandlı'dan 684'ü, asla tek birini bile görmedikleri Almanların makineli tüfeklerine kurban gitti. Fakat İngiliz generali görkemli imparatorluğun uzak ve önemsiz bir parçasından gelmiş birkaç yüz balıkçı, madenci ve diğer işçi için neden canını sıkacaktı ki? İleride Newfoundland'da "Anma Günü" ilan edilecek olan uğursuz 1 Temmuz gününde, İngiliz Ordusu tek bir günde daha önce hiç olmadığı kadar fazla adam kaybetti: Taarruza katılan toplam 110.000 askerden 60.000'i kaybedilmişti. Almanları zayiatının 8.000 asker olduğu iddia ediliyordu. Haig tarafından hazır tutulan binlerce süvari, Alman hatlarının yarılmasına dönük beklenti gerçekleşmeyince ileriye atılmak için boş yere beklemiş oldu.[7]

İngiliz generalleri elbette taarruzun arzu edilen sonuçları doğurmaması yüzünden hayal kırıklığına uğramıştı. Fakat askerlerin emirlere uymaları ve bu denli asil bir şekilde hareket etmeleri karşısında son derece memnun kalmışlardı. "Bugün anlamsız bir cinayet göreceğimiz yerde," diye yazar Adam Hochschild, "savaşın muharebelerine liderlik edenlerin pek çoğu sadece soyluluk ve kahramanlık görüyordu." 1 Temmuz 1916 katliamıyla ilgili olaraksa bir generalin raporundan alıntı yapar:

> Tek bir asker bile son derece yoğun yaylım ateşi altında ya da sonunda kendilerini öldürecek makineli tüfek ve silah ateşi karşısında ilerlerken vazifeden kaçmadı. ... Bu denli takdire şayan bir düzen içinde ilerleyen hatlarının ateş altında eridiğini gördü. Fakat bir tek asker bile tereddüt etmedi, safları bozmadı ya da geri dönmeye kalkmadı. Böylesine görkemli bir cesaret, disiplin ve kararlılık gösterisini hiç görmemişti, hatta tahayyül bile edemezdi. Bu olağanüstü ilerleyişten sağ kurtulan az sayıda kişiden aldığı rapor kendi gözleriyle gördüğü şeyi, yani askerlerimizden hemen hiçbirinin Alman cephe hattına ulaşamamış olduğunu tasdik ediyordu.[8]

Saldırıdan iki gün sonra, Haig zayiatın kırk bin askere ulaştığına ilişkin –ki gerçek sayı çok daha yüksekti– bir rapor aldığında, soğukkanlılıkla "katılan sayılar ve saldırılan cephenin uzunluğu düşünüldüğünde, bu ağır sayılmaz"

demişti. Bu denli yüksek bir zayiatın bile büyük resme bakıldığında çok da önemli olmadığını düşünüyordu. Binlerce askerin ölümü canını sıkmamıştı. Bir defasında "ölümün arkasından fazla matem tutuyoruz," diye stoacı bir yorum yapmıştı, "onu bir başka odaya geçiyormuş gibi görmeliyiz." Sonra şunu eklemişti:

> Ülkeye, kayıp vermeye dayanmak... [ve] ağır kayıplar hakkında bilgi sahibi olmayan kişilere yetersiz hedef[ler]miş gibi gelen şeylerin bedeli olduğu öğretilmeli. Üç yıllık savaş ve ülkenin erkeklerinin onda birinin kaybedilmesi bu denli büyük bir dava için ödenecek çok da büyük bir bedel değildir.[9]

Bu arada Haig savaş tanrısının sunağında bu kadar savurganca kurban ettiği sıradan askerlerle her türlü doğrudan temastan kaçınırdı. İddialara göre siperleri bir kez bile ziyaret etmemişti. Bir askerle ne zaman yüz yüze gelse, aristokratların ezelden beri yaptığı gibi, yani astın saygılı bir "efendim"le cevap vermesi gereken küçümseyici bir "adamım" sözcüğüyle hitap ederdi ona.[10]

Generallerin düşünceleri Britanya basınında da yankılarını buluyordu. Bir savaş muhabiri, "Her şey hesaba katıldığında İngiltere ve Fransa için iyi bir gün [oldu]. Bu savaşta vaatkâr bir gündü" diye bildirmişti. Hatta 22 Kasım 1916 tarihli *Daily Mirror* gazetesi, on binlerce askerin yok olmasını ölü bir Tommy'ye ilişkin şu tasvirle meşrulaştırmış ve yüceltmişti.

> Arazide yatarken bile, diğerlerinden usulca daha inançlı, basitçe daha sadık gözüküyor. Sanki ölürken duruşunda hiçbir gösteriş, halinde hiçbir kahramanlık olmaması için uğraşmış gibi. Özellikle mütevazı ve beyefendi gibi de duruyor.

Bununla birlikte askerler meseleyi çok farklı bir açıdan görüyordu. Somme Taarruzu, Haig'in "Büyük Hamle"si, askerler tarafından "Büyük Sıçış" olarak adlandırılıyordu ki bu sonunda genel olarak savaş için kullanılan bir deyişe dönüşecekti. İki anlamlı bir deyişti bu; hem askerlerin generallerin yeteneksizliğini küçümsediklerini, hem de Haig ve diğer üstleri tarafından korkunç bir şekilde suiistimal edildiklerini düşündüklerini gösteriyordu. Bu son nokta ya da çok benzeri, savaşa *Schwindel*, "dolandırıcılık", "sahtekârlık", "düzenbazlık" adını takan Alman askerleri tarafından da dile getiriliyordu.[11]

Somme Muharebesi 1 Temmuz 1916 günü yıkıcı bir şekilde başladı ve aynı yılın Kasım ayına kadar, süreç içinde çok daha fazla kurban isteyerek sürüp gitti. İtilaf Kuvvetleri çok az toprak kazanabildi, ama daha önemlisi Haig'in tasarısının Verdun yakınlarında kuşatılan Fransızlara ihtiyaç duydukları rahatlamayı bir miktar da olsa sağlamış olmasıydı. İngilizlerin toplam zayiatı en az 125.000 ölüyken, Fransızlar 200.000 kayıp vermişti. Almanların kayıpları yaklaşık yarım milyon askere ulaşıyordu. Katılan bütün taraflar düşünüldüğünde, Somme'daki kanlı hesaplaşma bir milyondan fazla ölü, yaralı, kayıp ve savaş esirine mal olmuştu.[12]

Somme Muharebesi, avukat ve ünlü bir şarkı yazarı olan Frederick E. Weatherley'e ait, "Roses of Picardy" (Picardy'nin Gülleri) isimli Britanya'da büyük bir hit haline gelecek şarkıya da esin kaynağı olmuştu. Teritoryal olarak az çok Somme iline ve dolayısıyla büyük muharebe sahnesine tekabül eden Picardy eyaleti, gülleriyle meşhurdu: Bu çiçekler, tıpkı Flandre Düzlükleri'ndeki gelincikler gibi, bu bölgede dökülen kana ilişkin güçlü bir sembol işlevi görüyordu. Dahası, Paul Fussell'in de belirttiği gibi, güller İngiltere'yle yakından bağlantılıydı ve Britanya'ya sadakatin simgeleriydi. Bu şarkıda, memlekete duyulan sadakatle sevgiliye duyulan sadakat arasında yakın bir ilişki kurulmuştu:[13]

Güller parıldıyor Picardy'de
Gümüş çiyin sükûnetinde
Güller açıyor Picardy'de
Fakat asla senin gibi bir gül yok
Yaz gelince güller ölecek
Bizim de yollarımız ayrılabilir
Fakat Picardy'de ölmeyen tek bir gül var
O gül benim kalbimde sakladığımdır.

"Roses of Picardy" Somme Muharebesi sırasında ve sonrasında Britanya'daki atmosferi aktaran çok etkili ve güzel bir şarkıydı. Fakat genel olarak muharebenin, özellikle de 1 Temmuz saldırısının dehşeti ve saçmalığı bir topçu subayı olan Theo Van Beek'in "After the 'Offensive" (Taarruzun Ardından) isimli şiirinde çok daha çarpıcı bir şekilde canlandırılmıştı:

Güçlü erkeklerden oluşan
Bir daha yükselmeyecek dalgalar
Dağılıp yayılmışlar;
Yalan söylüyor, zırvalıyorsun;
Neleri vermedin ki?
Ve ne kaldı elinde?[14]

Somme Muharebesi sırasında, İngilizler doğuya doğru saldırdılar ve 1 Temmuz 1916'da yükselen güneşe doğru tarafsız bölgede ilerlerken binlercesi can verdi. Ama öyle gözüküyor ki Tommy'ler, batan güneşin yönünün yeraltı ve ölümle ilişkilendirilmesinden esinlenerek öldürülmek ya da genel olarak ölmek için, "batıya gitmek" deyimini kullanmaya bu sıralarda başladılar. (Benzer anlama sahip diğer deyimler "aşağı gitmek" ve "yere serilmek"ti.) Binlerce asker kelimenin gerçek anlamıyla doğuya doğru yürürken, mecazi olarak "batıya gitmişti"

A.E. Tomlinson "From *Sed Miles*" isimli şiirinde –"Latince *Sed Miles*, 'bir asker gibi [ölmek]' şiirinden bir pasaj" gibi bir anlama gelir– Somme Muharebesi'nde, neden bu kadar çok Tommy'nin batıya gittiğini sormuştu. Alaycı bir yanıt vermişti: Britanya İmparatorluğu'nun şanı için, dünyanın daha

fazla yerinin Bartholomew şirketi tarafından üretilen ünlü haritalarda Britanya sömürgelerini gösteren kırmızı renge boyanması için:

> Ama Batıya gittiğinizde,
> Üzerinize düşen her şeyi
> Yaptığınızı bilmek iyidir
> Buna rağmen;
> Ve Blighty'nin namı
> Ve Blighty'nin şanı
> Gübrelenecektir ölümünüzle
> Filizlenp ve yayılacaktır
> İngiliz kırmızısı
> Bartholomew'un
> Gözde rengi olana dek.[15]

Bununla birlikte İngiliz askerleri için Somme'da ve dolayısıyla bütün bir 1916 yazında olup bitenler, bir dönüm noktası anlamına geldi. Artık savaşın ertesi yıl sona erebileceğine inanmıyorlardı. "Askerler hâlâ görev bilinciyle cepheye gidiyorlardı," diye yazar Adam Hochschild, "ama artık şarkı söylemiyorlardı." Şimdi etraflarına "inatçı bir kinizm, herhangi bir muharebenin bir fark yaratabileceğine dair bir inançsızlık" yayıyorlardı.[16] Eğer devasa bir taarruz bile düğümü çözemediyse, bu savaş nasıl sona erecekti? 1916 yılının sonuna doğru bir İngiliz subayı, siperlerdeki savaşın başlamasından bu yana kaydedilen ilerlemeye dayanarak, İngilizlerin Ren Nehri'ne ulaşmalarının 180 yıl alabileceğini hesaplamıştı. Bir başka subay, "bu hızla [savaş] daha ne kadar sürer Tanrı bilir" ve "hiçbirimiz sonunu göremeyeceğiz ve hâlâ okulda olan çocuklar onu devralmak zorunda kalacak" diye düşünüyordu. George Bernard Shaw, General Haig'e gerçekleştirdiği bir ziyaretin ardından, başkomutanın kendisinde savaşın bir otuz yıl saha sürebileceği ve Haig'in emekli olana kadar İngiliz Ordusu'na liderlik etmeyi sürdürmeye kararlı olduğu izlenimi bıraktığını yazmıştı. Verdun ve Somme katliamlarının yaşandığı *annus horribilis*'in, yani 1916 yılının sonuna yaklaşılırken, sadece çok sayıda İngiliz değil, Fransız ve Alman askeri de savaşın asla bitmeyeceğini, "insanlığın süreğen durumu" haline geldiğini düşünmeye başlamıştı. Pek çok Tommy hayatlarının geri kalanı boyunca savaşacaklarına kanaat getirmişti ve alaycı bir şekilde birbirlerine "en kötüsü ilk yedi yıl olacak" diyorlardı. Bu "asla bitmeyecekçilerden" biri de, daha sonra "birbiriyle uzlaşmaz iki inancımız vardı: Savaşın asla bitmeyeceği ve savaşı kazanacağımız," diye yazacak olan şair Robert Graves idi.[17]

Sonu olmayan savaş fikri o kadar da tuhaf değildi. Vietnam Savaşı'nın da uzun bir süre boyunca sonu olmadığı düşünülmüştü. Günümüzün sözde Teröre Karşı Savaşı da sadece evrensel değil, aynı zamanda sürekli bir savaş biçimi değil midir? Kısa ve şanlı olması beklenen kanlı bir çatışmada iki yıldan uzun bir

zaman harcadıktan sonra, askerlerin sonunu asla göremeyebileceklerine inanmak için çok sayıda gerekçeleri vardı. Eğer savaş bir gün sona erse bile, diye soruyordu bazıları alay ederek, subayları onlara bunu söyleme nezaketini gösterecekler miydi acaba? Bir asker fıkrasında verilen yanıt, "Endişelenme" idi, "gece yarısında dört siyah işaret fişeği attıklarında savaşın bittiğini anlayacağız!

Picardy'nin tam ortasındaki küçük Albert kasabasına İngilizler "Bert" diyorlardı. "Bert" pek de öyle güzel ve ilgi çekici bir yer değildi (bugün de değildir), ama tıpkı Flandre Düzlükleri'nde Ypres'nin İngilizler için olduğu gibi, Somme Muharebesi'ne katılan askerler için bir merkez işlevi görüyordu. Amiens'den Albert'e giden yol da cepheye asker ve malzeme getirip götürmek için kullanılabilecek tek yoldu ve bu açıdan "Ypres Cebi"nde Poperinge'den Ypres'ye giden yola -ve Verdun örneğinde ünlü "kutsal yola"- benziyordu. Bu uğursuz yoldan Albert'e gitme zahmetine giren askerler çok uzaktan büyük yerel cazibe merkezini görebiliyordu: Bir mermi isabet etmiş ve yıllardır tehlikeli bir şekilde kaidesinden yerel kilisenin yüksek çan kulesinin üzerine doğru sarkan yaldızlı bir Bakire Meryem heykeli. Tommy'ler bu heykele Topal Hanım adını takmıştı. Heykelin kaidesinden kopup yıkılacağı gün savaşın biteceğine kanaat getirmişlerdi. Almanlar da buna inanıyordu ve nişancıları tekrar tekrar heykeli indirmek için ateş ediyordu ama nafile. 1918 baharında "Bert" Almanların eline geçtiğinde, Albert'in Madonnası'na nişan alma sırası İngiliz topçularına geldi. 1918 Nisanında, bir İngiliz mermisi tarafından vurulan heykel nihayet yıkıldı. Altı aydan daha kısa süre içinde savaş nihayet sona erdi.[18]

Verdun ve Somme 1916 yılındaki muharebe programının "öne çıkanlarını" oluşturuyordu, ama başka yerlerde de dikkatimizi hak eden harekâtlar yaşandı. Örneğin 31 Mayıs ve 1 Haziran günlerinde, Kuzey Denizi'nin sularında, Danimarka'nın Jutland Yarımadası açıklarında, bu nedenle tarihe Jutland Muharebesi olarak geçen Büyük Savaş'ın tek büyük deniz muharebesi yaşandı. Britanya Kraliyet Donanması ile Alman savaş filosu karşı karşıya geldi ve iki taraf da birbirlerine görece ağır kayıplar verdirdikten sonra geri çekildi. İngilizler 6.784 asker, Almanlarsa bunun yarısından daha az bir zayiat vererek 3.039 asker kaybettiler. Almanlar daha az asker kaybetmiş ve daha çok İngiliz gemisi batırmışlardı, bu yüzden zafer kazandıklarını iddia edebildiler. Almanya'da bu muharebe gerektiği gibi bir zafer olarak kutlandı; İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra bile, Almanlar tarafından bir zafer olarak görülüyordu. Öte yandan, Britanya kamuoyu güçlü Kraliyet Donanmaları'nın, yenilmiş olmasa bile, kuşkusuz bir darbe almış olması karşısında şok olmuştu ve bazı gazeteler Almanların galip geldiğini ilan etmişti. Fakat zamanla Almanların kendi kayıplarını az gösterdiği ve önemli olanın batan gemi ve ölen askerler değil, karşılaşmanın sonucu olduğu anlaşıldı. Almanya filosunun Kraliyet Donanması'nın elinden Kuzey Denizi üzerindeki hâkimiyeti alma girişimi aslında başarısızlıkla sonuçlanmıştı; çünkü muharebenin ardından Alman gemileri savaşın sonu-

na dek hareketsiz bir şekilde beklemek üzere limanlarına çekilmişti. İngilizler böylece Kuzey Denizi'nin efendisi olarak kaldı ve Alman gemilerinin mevzilenmesini engelleyebildiler. Almanların karada savaşı sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu yiyecek ve hammaddelerin, örneğin Hollanda gibi tarafsız ülkelerin gemi ve limanları üzerinden Reich'a ulaşmasını engellemeyi de sürdürdüler. İngiliz ablukası kuşkusuz Almanya'nın nihai yenilgisini belirleyen etmenlerden biriydi. Öte yandan, eğer filosu Jutland Muharebesi'nde zafer kazanıp ablukayı kırmayı başarmış olsaydı, Almanya'nın *belki de* savaşı kazanabileceği de söylenebilir. Bu açıdan, Jutland Muharebesi İngilizler açısından, etkileyici olmasa da çok önemli bir zaferdi. Britanya kamuoyu açısından, Jutland'daki sonucun yarattığı hayal kırıklığı, basının, çoğu yalan olsa da 1 Temmuz 1916'da Somme Muharebesi'nin başlamasının ardından batı cephesinden iyi haberler geçmesiyle birlikte kısa süre içinde buharlaştı.[19]

Doğu cephesinde de savaşan taraflar 1916 yılında hareketsiz kalmamıştı. Burada yılın en önemli olayı Rus General Brussilov tarafından yönetilen, Haziran başından Eylül sonuna kadar süren büyük ölçekli bir taarruzdu. Bu taarruz, günümüz Ukraynası'nın batı kesimlerinde, örneğin o günlerde daha çok Almanca ismiyle Lemberg olarak bilinen Lviv şehri yakınlarında yaşandı. Başlangıçta her şey yolunda gitti. Topçuların yoğun hazırlık bombardımanının ardından Rus piyadeleri saldırıya geçti, Avusturya-Macaristan hatları yarıldı ve Ruslar böylece uzun cephe hattı boyunca ilerleyip birkaç yüz bin düşman askerini teslim alabildi. Çok sayıda Habsburg İmparatorluğu askeri, sadece bireysel olarak değil, toplu olarak da firar etti. Çeklerden ve diğer Slav azınlıklardan oluşan alaylar, bütün halinde Rus tarafına geçtiler. Fakat Alman takviyeleri trenlerle gelmeye başladı ve karşı saldırılar düzenledi. Haftalar süren çarpışmaların ardından iki taraf da tükendi ve askerî harekâtlar yine mevzi savaşına dönüştü. Bu esnada, Brussilov'un başlangıçtaki başarısından etkilenen Romanya, İttifak Devletleri'ne savaş ilan etti. İtalya ve Bulgaristan'daki emsalleri gibi Romanya'nın liderleri de kazanan tarafta olma ve böylece toprak kazanma beklentisiyle harekete geçmişlerdi. Ancak Rumenler kısa süre içinde Bulgar, Avusturya-Macaristan ve Alman birlikleri tarafından ezilmenin eşiğine geldiler. Brussilov yardımlarına gelmek zorunda kaldı ama nafile, zira 1916 Aralığında Almanlar Bükreş'e girdi ve Romanya fiilen savaş dışı kaldı. 1917'de bir ateşkes antlaşması yapıldı ve 21 Nisan 1918'de Bükreş'te bir barış antlaşması imzalandı. (Almanya böylece ülkenin petrol sahalarına elini uzatma imkânı buldu.) Her durumda Brussilov taarruzu sönümlenip gitti. Fakat Alman birliklerini doğu cephesine çekerek Verdun'deki Fransızlara biraz rahatlama sağladı. Ayrıca Tuna Monarşisi'ne bu imparatorluğun bir daha asla kendine gelemeyeceği ağır bir darbe indirdi. Sonrasında Habsburg İmparatorluğu'nun neredeyse Alman yardımı olmadan savaşı sürdüremeyeceği görüldü.[20]

Yirmi İkinci Bölüm

HAYAL KIRIKLIĞINA UĞRAMIŞ ASKERLER VE SİVİLLER

1916 yılında hem askerlerin hem de sivillerin hayal kırıklığına uğradıkları ve huzursuzlaştıkları giderek daha açık bir şekilde görülür. İşçiler ve diğer plebler, düşük ücretler ve yüksek fiyatlar nedeniyle büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Kaderleri, savaş vurguncuları ve embusqués'nin, yani cephede görev yapmaktan paçayı kurtarmış olanların sürdükleri iyi yaşamlarla dramatik -ve kışkırtıcı- bir karşıtlık içindedir. Dublin'deki Paskalya Ayaklanması'nın da gösterdiği gibi sadece proleterlerin değil, etnik azınlıkların da artık canına tak etmiştir...

1914'te bütün ülkelerin köylüleri, küçük burjuvaları ve işçileri, savaşı isteyen, başlatan ve başta pleb kitleleri Romantizm tarafından yüceltilen Ortaçağın serfleri gibi uysal ve yumuşak başlı bir maiyete dönüştürmesi olmak üzere, ondan pek çok şey bekleyen aristokrat, burjuva ve ruhban seçkinleri memnun edecek şekilde itiraz etmeden cepheye gitmişlerdi. Ancak bu açıdan savaşın işe yaramadığı ortaya çıktı; plebler genel olarak soyluluğa, özellikle de kendi askerlerinin binlercesini "katleden" kibirli ama yeteneksiz generallere, savaştan sorumlu tuttukları hükümdarlara ve savaşı bir haçlı seferi ve günahların kefareti olarak öven piskoposlara gösterdikleri saygıyı, güveni ve inancı büyük oranda yitirdiler. Alt tabakalar aynı zamanda savaştan utanmazca kâr eden sanayici ve bankacılara karşı da giderek daha fazla düşmanlık ve nefret besliyorlardı. Bir başka deyişle, savaş "küçük" insanları -ister üniformalı olsunlar ister üniformasız- daha dik başlı, huzursuz, isyankâr ve dolayısıyla seçkinler açısından daha önce hiç olmadığı kadar tehlikeli yapmıştı.

Bu 1916 yılı içinde gözle görülür bir hal aldı. O yılın Ağustos ayında, şark cephesinde Selanik yakınlarında çalışan bir İngiliz hemşire, seçkinlerin arasında ortaya çıkan huzursuzluk ve korkuyu şöyle dile getirmişti:

> Savaş Avrupa'yı olduğu haliyle korumaya, statükoyu sürdürmeye yönelik bir çaba olarak başladı; ama şimdi kıtayı insanın en kötü kâbuslarında bile göremeyeceği kadar köklü bir şekilde değiştiriyor.

Hemşire ayrıca, "hiçbir şekilde kontrol edilemeyecek güçleri, aşırı milliyetçiliği, toplumsal devrimi, dinî nefreti serbest bırakan iktidardakileri" de suçlu-

yordu.[1] 1916 yılında ölmeye gönderilen askerlerin morali dibe vurmuştu. 1914 güzü yanılsamalardan kurtulma dönemi, 1915 savaş yorgunluğu ve çaresizlik yılı olmuştu. 1916'da ise ilk hoşnutsuzluk, muhalefet ve hatta isyan belirtilerine tanıklık edildi. Örneğin Alman askerleri işgal altındaki Kuzey Fransa'da, yıkılmış bir köydeki evlerden birinin duvarına büyük harflerle şu yazıyı yazmışlardı.

> Öldürmeye son verelim, biz barış istiyoruz ... Bizim için hiçbir kahramanca ölüm yok!.. Bir kahraman olarak ölmeyi övenler, cepheye kendileri gitsin... Subayların canı cehenneme, onlar birer köpek ve alçak!

Giderek daha fazla Alman askeri savaştan bıkıyor ve barış özlemi çekmeye başlıyordu. Bu bir zamandır böyleydi, ama 1916'da Verdun ve Somme'daki dehşet, sadece Alman askerleri arasında değil, siviller arasında da eşi görülmemiş bir barış özlemi (*Friedenssehnsucht*) dalgası yarattı. Özellikle Somme'daki İngiliz taarruzunun Almanların moraline ağır bir darbe indirdiği söylenmişti; sahra grisi giymiş erkeklerin büyük sayılarda firar etmesi ya da teslim olması bundan sonra başlamıştı. (İngilizler muharebenin ilk iki haftasında en az on bir bin Alman'ı esir almıştı.) "Cephe domuzları"nın katliamlardan sorumlu tuttukları kişileri, yani kendi ülkelerininkiler de dahil olmak üzere "kapitalistler"i suçlamaya başlamaları da 1916'da gerçekleşmişti. 1916 Ağustosunda, yüksek rütbeli bir hükümet görevlisi şöyle bildiriyordu:

> ... aylardır [cephedeki askerlerden] acil barış talebinin yer almadığı tek bir mektup bile gelmedi... Orduda savaşın sadece kapitalistlerin çıkarları için devam ettiğine dair yaygın bir kanaat var.[2]

"Der Krieg ist für die Reichen" (Savaş Zenginler İçindir) başlıklı şu şiir, sıradan Alman askerleri arasında özellikle popüler olmuştu:

> Wir kämpfen nicht für Vaterland
> Wir kämpfen nicht für Gott,
> Wir kämpfen für die reichen Leut',
> Die Armen schießt man tot.
>
> Anavatan için değil,
> Tanrı için de değil,
> Zengin insanlar için savaşıyoruz,
> Fakirlerse sadece vuruluyor

Biraz değiştirilmiş bir versiyonuysa şöyleydi:

> Wir kämpfen nicht für Vaterland
> und nicht für deutsche Ehre,
> Wir sterben für den Unverstand
> und für die Millionäre![3]

Anavatan için savaşmıyoruz
Alman onuru için de değil
Saçma sapan şeyler için ölüyoruz
Ve milyonerler için!

Alman Ordusu'nda, muhalefet, huzursuzluk ve askerlerin üstlerine ve genel olarak aristokrat ve burjuva seçkinlere karşı düşmanlıkları çarpıcı bir şekilde artıyordu. Basıncı azaltmak için yetkililer "beyefendi subayların" en göz alıcı, dolayısıyla da en kışkırtıcı imtiyazlarını kısmaya başladılar. Örneğin 1916 Martı itibarıyla, Willhemshaven'daki filonun komutanı, subayların kamaralarından her türlü lüks özelliğin kaldırılmasını istedi. Bu kamaraların "üst sınıf evleri gibi şark kilimleriyle, pamukla doldurulmuş deri koltuklarla ve orijinal resimlerle döşenmiş" olması ve subayların mükemmel yiyecek ve içeceklerden faydalanıp, düzenli ve uzun izinlere çıkması, basit koşullarda yaşamak zorunda kalan sıradan denizcilerin canını sıkıyordu. Bize bu konuda bir tanıklık bırakmış olan denizci, bunu "sınıf sisteminin" bir kanıtı olarak görmüştü. Aynı zamanda, subaylar tabancalarını da üzerlerinde taşımaya başlamışlardı; çünkü "tayfa arasında giderek artan öfkenin" patlama ihtimalinden korkuyorlardı.[4]

Alman siviller de 1916 yılında giderek daha fazla savaş yorgunluğu belirtileri göstermişti. O yıl Reich'da en az altı görece büyük ve etkin barış yanlısı örgütlenme görülmüştü. Bunlardan bazıları burjuvayken, bazıları da SPD ile, özellikle de radikal hizbi, yani 1916 başlarında *Burgfrieden* fikrine bağlı kalarak savaşı desteklemeyi sürdüren partiden atılan Karl Liebknecht çevresiyle ilişki kuran proleter örgütlerdi. Liebknecht 1 Mayıs'ta, Berlin'de savaş karşıtı ve barış yanlısı bir gösteriye öncülük etti. Tutuklandı, ama Berlin mühimmat fabrikalarında en az elli bin işçi bu adımı protesto etmek üzere greve çıktı. Reichstag'da barış görüşmelerinin mümkün olup olmadığını incelemekle görevli bir komisyon kuruldu; 1917'de bu komisyon görüşmeler lehine bir yasa tasarısı hazırlayacaktı.

Pasifizmin yükselişi iflah olmaz militaristlerin, her türlü barış girişimine karşı çıkan ve savaştan hâlâ umutlu olan siyasi, askerî ve toplumsal seçkinlerin temsilcilerinin karşı saldırılarını tetikledi. Hedeflerini hayata geçirmelerini, yani kurulu toplumsal ve siyasi düzenin konsolidasyonunu ve hem Avrupa'da hem de diğer kıtalarda emperyalist genişlemeyi mümkün kılacak bir zaferin hayalini kurmaya devam ediyorlardı. Bu hedefe ulaşmak için sadece dış düşmanla acımasızca, örneğin sınırsız bir denizaltı savaşı yoluyla mücadele etmek yeterli değildi; iç düşmanla, yani pasifistlerle ve radikal sosyalistlerle de mücadele edilmeliydi. Bu son grubu "vatan haini faaliyetlerde bulunmak" iddiasına dayanan sansür ve tutuklamalar gibi silahlarla hedef alınan pasifist ve sosyalist çekirdeği oluşturan Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg ve Franz Mehring'den daha iyi temsil edebilecek kimse yoktu. 1916 baharı ve yazında, sosyalist-pasi-

fist üçlü bu nedenle kayda değer bir süreyi parmaklıkların arkasında geçirdi, ama bu gösteri ve grev biçiminde protestolara neden oldu. Savaş açıkça Alman toplumunun giderek kutuplaşmasına neden oluyordu.[5]

Buna ek olarak Almanlar, İngiliz deniz ablukasının sonuçlarından da zarar görüyorlardı. Diğer bütün sanayileşmiş ülkeler gibi Reich da uzun bir süredir dışarıdan yiyecek ithal ediyordu ve bu artık çok zor, hatta imkânsız bir hal almıştı. Ülke içindeki tarım büyük oranda bulunması gittikçe zorlaşan ithal gübreye dayanıyordu. (Fakat Almanya bu kıtlığı kısmen de olsa yeni kimyasal gübreler kullanmaya başlayarak telafi edebildi. Kimyasal gübre de tıpkı zehirli gaz gibi, ülkenin BASF benzeri büyük petrokimya şirketlerinin uzmanlık alanıydı; bunun Reich'ın savaşı fazladan bir yıl daha sürdürmesine imkân sağladığı hesaplanmıştı.)[6] Sonuç giderek artan yiyecek kıtlığı ve buna eşlik eden yüksek fiyatlardı. Domuz eti işçi sınıfı ailelerin sofrasından kayboldu. Bu, 1914 öncesindeki yıllarda –çoğunlukla sosis biçiminde– domuz eti tüketimini işçi sınıfı hareketinin çarpıcı bir kazanımı, gerçek bir "ilerleme ve toplumsal entegrasyon sembolü" olarak gören Alman işçilerinin sadece mideleri için değil, zihinleri için de sarsıcı bir gelişmeydi. Öte yandan, domuzun proleter sofralarından yok olması sadece "bir kalori kaybı değil, aynı zamanda bir tür toplumsal gerileme" olarak da görülüyordu.[7]

Ekmek, patates ve süt gibi daha temel gıda maddelerinin fiyatlarında keskin bir artış yaşandı ve özellikle şehirlerde alt tabakalar açlıkla yüz yüze kaldı. 1916-1917 kışında, çok sayıda Alman ekmek ve patates olmadan yaşamak ve alaycı bir şekilde "Hindenburg şalgamları" denen şalgamla (*Steckrüben*) yetinmek zorunda kaldı. Bu durum açlık ayaklanmalarına ve yüksek yaşam maliyetlerine karşı gösterilere yol açtı ve hatta Reich burjuvalarından giderek daha fazla kişinin bütün bu sefalete neden olan savaşın sona ermesini istemesine neden oldu. Kıtlıklar şu şiire ilham vermişti:

> Im Jahre 1916 und 17,
> Do war'ne Erpelsnot,
> Do schlogen seck die Wiewer
> Öm enen Erpel tot.
>
> 1916, 17 yıllarında
> Patates kıtlığı vardı
> Kadınlar birbirlerini dövdü
> Öldüresiye patates için.[8]

Alman askerleri ve sivilleri arasında alaycı bir şekilde, "Michael –sıradan bir Alman'a verilen isim–, insan makineli tüfekler ve toplar gibi sevgili Reich'da tadını çıkarabileceği bütün o güzel şeylerden başka bir şey isteyebilir mi hiç?" diye soran bir şarkı popüler oldu. *"Mein Michel was willst du noch mehr?"*

(Michael, daha ne isteyebilirsin ki?) isimli bu şarkıda, o dönemki yokluklara atıfta bulunan şu dizeler yer alıyordu:

Du hast Kohlrüben und Eicheln,
und frägst du nach and'rem Begehr,
so darfst du am Bauche dich streicheln,
Mein Michel, was willst du noch mehr?

Bir sürü şalgamın, meşe palamudun var
Eğer başka şeyler de istersen
Karnını sıvazla yeterli
Sevgili Michael daha ne isteyebilirsin ki??[9]

Yiyecek bulunmaması, yüksek fiyatlar ve karne uygulaması nedeniyle yaşam alt tabakalar için giderek güçleşiyordu. *Bugfrieden* bağlamında, ücretler 1914 seviyelerinde dondurulmuştu; bununla birlikte aşağıdan gelen baskı, sendikaları daha yüksek ücretler talep etmeye ve gerekirse bunları grevlerle desteklemeye zorluyordu. Yetkililer işçilerin üzerinde daha katı bir denetim kurarak ve sivilleri iş gücüne katılmaya zorlayarak yanıt verdiler. Bu tür önlemler plebleriin Reich seçkinlerine ve savaşa karşı öfkesini daha da arttırdı.[10] Alman plebleri arasındaki yaygın düş kırıklığı, aynı zamanda yüksek fiyatlarla yetersiz beslenmenin halk sağlığındaki genel bir bozulmayla, özellikle de daha yüksek bebek ve çocuk ölüm oranları ve artan suç oranlarıyla kol kola gitmesiydi. Almanya söz konusu olduğunda, buradaki sosyoekonomik sorunların, Reich yetkililerinin işgal altındaki topraklarda, özellikle de Kuzey Fransa ve Belçika'da sistematik ve acımasız bir sömürüye yönelmelerine yol açtığı ve bu bölgelerde Almanya'dakinden bile büyük bir sefalete neden olduğu da belirtilmelidir.[11]

İtilaf Devletleri bir deniz ablukasının kıskacında değildi, bu yüzden kendi sömürgeleri de dahil olmak üzere dünyanın her yerinden neredeyse her şeyi ithal edebiliyor, böylece Almanya gibi yiyecek kıtlığı çekmiyorlardı. Yine de, İtilaf Devletleri'nde de savaşın alt sınıflar için pek çok açıdan üst sınıflara kıyasla çok daha korkunç bir tecrübe olduğu görülmüştü ve bu yüzden toplumsal hiyerarşinin alt katmanlarında huzursuzluk ve hoşnutsuzluk yaygındı. Fransa'da fiyatlar yükseldi, gerçek ücretler düştü ve plebler yüksek yaşam maliyetlerinden daha fazla şikâyet eder oldu. Yetkililer insanlara –özellikle de Paris sakinlerine– görece düşük fiyatlardan yeterli yiyecek, özellikle de ekmek tedarik etmek için ellerinden geleni yaptılar; yüksek ekmek fiyatlarının Parislileri 1789 Devrimi sırasında nasıl devrimin kucağına ittiğini hatırlıyorlardı.[12] Fransızlar iyi birer yurtsever olarak fedakârlık yapmaya gönüllüydü; ama onları rahatsız eden şey, savaş sırasında kendilerinden yukarıdaki pek çok burjuvanın, özellikle de sanayici ve tüccarların, daha önce hiç olmadığı kadar

iyi durumdaymış gibi görünmeleriydi. 1916 Temmuzunda, sahildeki oteller iyi bir yaşamın tadını çıkaran zengin müşterilerle doluydu ve *poilu*'ler tarafından genellikle *Paname*, yani egzotik ve uzak bir diyar olan Panama diye adlandırılan Paris'te, pahalı restoranlar çok iyi iş yapıyordu. *Maxim's* her zaman, sık sık fahişelerin de eşlik ettiği yüksek rütbeli subaylarla ve zengin burjuvalarla doluydu; şampanya ve diğer pahalı içkiler su gibi akıyordu. Bulvarlarda çok sayıda *nouveaux riches* [yeni zengin], ordu sözleşmeleri ve kara borsa ticareti sayesinde servet kazanmış iş adamları dolaşıyordu. Kadın refakatçileri mücevherlerle süslenmiş gösterişli, hatta kışkırtıcı kıyafetler giyiyorlardı. Bu aynı bulvarlarda dilenerek, kartpostal satarak ya da cep harçlığı çıkarmak için yurtsever şarkılar söyleyerek gezen, genellikle uzuvlarını kaybetmiş askerlerle büyük bir tezat oluşturuyordu.[13]

En büyük savaş vurguncuları genellikle bulvarda boş boş gezen kişilerden daha ihtiyatlıydılar, ama herkes kim olduklarını biliyordu: Muazzam servetleri 1 Temmuz 1916'da kabul edilen beklenmedik vergilere sadece teoride tâbi olan ülkenin büyük sanayicileri. Bu yasa titizlikle uygulanmamış ve büyük ölçüde çiğnenmişti. Fransız Krupp'u olarak da bilinen Le Creusotlu büyük silah imalâtçısı Mösyö Schneider buna örnekti. Şirketi orduya top ve başka silahlar tedarik ederek bir kâr patlaması yaşamıştı, ama vergi dairesine gerçek kazancının sadece bir bölümünü –iddialara göre sekizde birini– bildirmişti. Makineli tüfeklerde uzmanlaşmış bir diğer silah üreticisi olan Hotchkiss de benzer şekilde eşsiz kârlar elde etmişti: Kazancı resmî olarak 1913'te 861.000 franktan, 1917'de 14 milyon franka çıkmıştı.[14] Beklenmedik kazançlara getirilen vergi yasasının devlet hazinesine pek bir katkısı olmadı. Buna dikkat çeken Fransız tarihçi Jean-Baptiste Duroselle, bunun savaşın maliyetinin son derece eşitsiz bir biçimde paylaşıldığı anlamına geldiğini vurgular: "Askerlerden böylesine büyük fedakârlıklar talep edilirken, zenginlere para verdirtmeye cesaret edilemiyordu." Almanya'da da büyük şirketler büyük kârlar elde etmiş, ama çok düşük vergiler ödemişlerdi. Rosa Luxemburg, özlü ve alaycı bir yorumda bulunmuştu: "Proleterler düşer, ama kâr payları yükselir."[15]

Bu tür ayrıntılar halk tarafından bilinmiyor olabilirdi, ama işçiler, köylüler, küçük burjuvalar ve diğer sıradan Fransızlar giderek daha fazla kemer sıkmak zorunda kalırken, büyük (ve hatta küçük) kapitalistlerin savaş sayesinde ceplerini kolaylıkla doldurabileceklerinin ve bunda tereddüt etmediklerinin gayet farkındaydılar. Alt tabakalardan, özellikle de ücretler çoğunlukla sabit kalırken kârların görülmedik düzeylere ulaşması nedeniyle savaş vurgunculuğuyla ilgili giderek daha sert eleştiriler yükseliyordu. Her geçen gün daha fazla sayıda Fransız savaş sırasında kâr elde edilmemesi gerektiği fikrini dile getiriyordu. Her hâlükârda kârları eleştirmek, kârın her şey demek olduğu bir sistem olan kapitalizmi eleştirmekle aynı anlama geliyordu. "Savaştan önce," diye yazar

Fransız tarihi François Bouloc, sosyalistler kapitalizmi, işçiler adına, sosyoekonomik gerçekliklerin ampirik analizine ve kendi teorilerine dayanarak eleştirmişlerdi. Fakat savaş sırasında ve savaş nedeniyle, kapitalist sistem sadece işçiler adına değil, bütün halk, bütün ulus adına eleştiriye tâbi tutuluyordu. "Savaşın sonucunda," diye devam eder Bouloc, kapitalizm giderek daha fazla "sadece eşitlikçi ilkelere değil, yoldaşların, erkek evlatların, eşlerin ve nişanlıların hayatlarını tehlikeye attıkları bütün bir ulusun çıkarlarına aykırı" bir sistem olarak görülmeye başlamıştı. Bu durum "sosyoekonomik seçkinler" ve özellikle de itibarları ve meşruiyetleri bu süreç içinde tehlikeye giren sanayiciler için risk taşıyordu.[16]

Her durumda, Fransız işçileri artık patronları servet yaparken düşük ücretlerle yetinmek istemiyorlardı. Sendikalar yeniden canlanmış, pek çok yeni üye kazanmıştı ve 1916'nın Şubat ve Mart aylarında Fransa'da bir kez daha grevler patlak vermişti. Aynı yılın Mayıs ve Haziran aylarında yaşanan gerçek bir grev dalgası, Fransız tarihçi Jean-Louis Robert tarafından "sınıf mücadelesinin müthiş bir ifadesi" diye tasvir edilmişti. Dahası, Fransız sendikaları, 1916 ortalarından başlayarak kutsal birliğe eleştirel yaklaşan daha militan yeni liderler seçtiler. Bu "jön Türkler" açık bir şekilde hükümetin savaş hedeflerini sorguluyor ve işçilerin enternasyonal dayanışması fikrini canlandırıyorlardı; sadece ücret artışı ve diğer maddi iyileşmelerin değil, daha genel bir "toplumsal dönüşümün", bir başka deyişle devrimci toplumsal değişimin peşindeydiler.[17] Öncesinde bitkisel hayata girmiş, ama şimdi yeniden doğmuş sendikalar kendilerine daha fazla üye çekiyorlardı ve savaşın sonuna gelindiğinde, 1914'teki üye sayılarını ikiye katlayacaklardı. Diğer yandan kutsal birliğe sadık kalan ve toplumsal barış ve askerî zafer peşinde hükümetle işbirliğini sürdüren sosyalistler çok sayıda üye kaybetti. Fransız sosyalistlerinin Albert Thomas tarafından temsil edilen 'sınıf işbirlikçiliği', sosyalist taban tarafından giderek daha az takdir ediliyor ve bir azınlık –*socialistes minoritaires* ya da "azınlık sosyalistleri"– savaşa ve partinin hükümetle yaptığı yakın işbirliğine açıktan karşı çıkıyordu. 1916'da Fransız pleblerinin 1914'te gösterdikleri uysallıktan uzaklaştıkları ve giderek radikal, hatta devrimci fikirlere kucak açtıkları görünür hale geldi. Başlangıçta seçkinlerin ümit ettiği gibi devrim fikrine son vermiş gibi gözüken savaş, şimdi ona yeniden can veriyordu.

Savaş sadece savaş vurguncusu sanayicilerin değil, büyük bir kısmı muhafazakâr ve genellikle dindar beyefendiler olan ve seküler Üçüncü Cumhuriyet'in görece demokratik sistemine asla yakınlık duymayan yüksek rütbeli subayların da itibarının altını oyuyordu. 1914'te güçlerini arttırma fırsatından yararlanmışlardı ve başkomutan Joffre, bir tür fiili diktatöre dönüşmüştü. "Papa Joffre" başlangıçta Fransa nüfusunun bütün sınıflarının güven ve takdirine sahipti ve 1914 yazındaki, çoğunlukla taarruza yönelik strateji-

sine bağlılığından kaynaklanan hataları, Marne Muharebesi'nde gösterdiği neredeyse mucizevi başarı sayesinde affedilmişti. Fakat parlayan yıldızı 1915 yılında, Fransız askerlerinin hayatlarıyla yapılan devasa fedakârlıklara rağmen, Alman hatlarını yaramadığı ve dolayısıyla Fransa'ya zafer getiremediği görülünce geri dönüşü olmayan bir şekilde sönmeye başladı. Dahası, "*por l'exemple*" [ibret olsun diye] çok sayıda askerin idamını emrettiği için basının ve pek çok siyasetçinin keskin eleştirilerinin hedefi olmuştu. Joffre ve diğer generaller tedricen yüksek atlarından inmeye ve ulusun ve hatta savaşın idaresini kabine ve parlamentodaki siyasetçilere, yani demokratik olarak seçildikleri için özellikle küçümsedikleri sivillere bırakmaya zorlandılar.[18] Bundan Fransız müesses nizamındaki bir başka grup, yani üretimdeki "uzmanlıkları" nedeniyle giderek daha fazla ihtiyaç duyulan, daha önce bahsi geçen sanayiciler (ve bankacılar) yararlandı. Bir yandan, bu sanayicilerin devletin işlerine daha fazla müdahale etmesini, bir başka deyişle daha büyük bir dozda *dirigisme*'i [devlet müdahaleciliği] sineye çekmeleri gerekiyordu. Diğer yandan devlet aygıtı içindeki konumlarını güçlendirebilir ve siyasi nüfuzlarını arttırabilir, devasa devlet siparişleri sayesinde, daha önce hiç olmadığı kadar kârlı iş yapabilirlerdi. Fransa'da, Mösyö Schneider'ın şirketi gibi *Comité des Forges* üyeleri söz konusun olduğunda durum kesinlikle buydu. Böylece şirketler sadece Fransa'da değil, bütün savaşan ülkelerde daha önemli, daha etkili, daha güçlü ve her şeyden önce daha zengin bir hale geldiler. Savaş "birikim süreci" açısından hayırlıydı ve sanayicilerin (ve bankacıların) savaş istemelerinin nedenlerinden biri de bu değil miydi? Ancak bu parlak madalyonun bir de karanlık bir yüzü vardı, yani büyük şirketlerin işçileri ve genel olarak alt tabakalar tarafından giderek daha çok savaş vurguncusu olarak görülmeleri gerçeği.

Devasa kayıplar, generallerin bariz yetersizlikleri, yiyecek ve tıbbi hizmetlerin kalitesizliği vs. nedeniyle, askerlerin ve sivillerin daha fazla huzursuzluk işareti göstermeye başladığı Rusya'da da durum 1916 yılında hızla kötüleşmekteydi. Askerler her geçen gün daha az ekmek alıyor ve ekmek yerine verilen mercimekten nefret ediyorlardı. Çok sayıda birlikte isyan ve daha önemsiz itaatsizlik vakaları bildiriliyordu. Siviller, temel gıda maddelerinin bulunamaması ve yüksek fiyatları yüzünden ümitlerini yitirmişlerdi. Fabrika işçileri, savaştan hemen önceki kargaşa dolu dönemde olduğu gibi yine greve çıktılar. Durum yeterince tedirgin edici değilmiş gibi, 1916 Ekiminde askerler grevcilere ateş açmayı reddettiler. Artan sayıda genç askere alınmayı reddediyordu. Açık ki Rus halkı çarcı seçkinlerin başlattığı ya da en azından başlamasına yardımcı olduğu ve zafere kadar devam ettirmeye kararlıymış gibi gözüktüğü savaştan bıkmıştı. Alman-Amerikalı bir Rus tarihi uzmanı olan Hans Rogger, 1916 yılında "sıradan Rus yurttaşları kitlesiyle toplumun saygıdeğer sınıfları arasında devasa bir uçurumun bulunduğu"nun aşikâr hale geldiğini yazmıştır.[19]

1916 Aralığından itibaren, İngiliz hükümetinin başına, sadece yedi üyeye sahip küçük bir "savaş kabinesi"ne dayanan Lloyd George geçti. Lloyd George ve takımı yeni başbakanın "ittir gitsin adamları" diye söz ettiği iş dünyasının ileri gelenleriyle yakın bir işbirliğine gitti. Böylece sanayiciler Britanya'da da hükümet meselelerinde, daha özel olaraksa çok daha fazla çıkar sağlayabildikleri savaş idaresinde zamanla daha fazla söz hakkı kazandılar. Fakat Britanya'da da gerçek ve hayali savaş vurgunculuğu, zor zamanlar geçiren ve düşük ücret düzeyleri, yüksek kira ve genel olarak yaşam maliyeleri nedeniyle özellikle mutsuz olan alt sınıflar arasında giderek daha fazla itirazlarla karşılaştı. Savaşın getirdiği yüklerin eşit bir şekilde paylaşılmadığı, toplumsal piramidin altında bulunan sivillerin ve askerlerin, toplumsal piramidin tepesindekiler tarafından istenmiş bir savaşı kazanmak için verilen uğraşa en büyük katkıyı yaptıkları çok açık bir şekilde görülüyordu.

1914'te varılan "sınai ateşkes", yani grevlerin kuşkusuz çalışanların aleyhine işverenlerinse lehine durdurulması, 1915'te çoktan sona ermişti. O yıl, sendikalar 1914'te girdikleri bitkisel hayattan çıktılar ve grevler yeniden başladı. Bu yüzden 1915 yılında toplam en az üç milyon iş günü kaybedildi. Lloyd George, bir yandan mühimmat fabrikaları gibi belirli önemli sanayi kollarında grevleri resmen yasaklayarak, diğer yandansa beklenmedik kârlara asgari bir ek vergi getirerek sorunun üstesinden gelmeye çalıştı. (Neredeyse bütün savaşan ülkelerde ve hatta pek çok tarafsız ülkede, kamuoyundan gelen basınç, hükümetlerin er ya da geç savaş kârlarına daha yüksek vergiler koymasına neden oldu. Genel olarak bu vergiler epey mütevaziydi, sistematik ya da istekli bir biçimde toplanmıyordu ve bunlardan kaçmak çok kolaydı.)[20] Fakat Lloyd George'un çabaları sorunu çözmekten uzaktı ve 1916 yılında yeni bir iş durdurma dalgası yaşandı. İngiliz işçiler giderek militanlaştı ve savaş sırasında Almanya, Fransa ve İtalya'daki yoldaşlarından daha çok greve katıldılar.

Lloydg George, bu işçi sınıfı öfkesi karşısında önce baskıya başvurdu, yani polise grevlerden sorumlu tutulan bu "yıkıcı unsurların", "kışkırtıcıların" ve "hainlerin" kimliklerini belirleme ve bu kişileri takip etme emri verdi. Fakat İngiliz seçkinleri arasındaki daha soğukkanlı kişiler baskının tehlikeli bir silah olduğunu ve tavizler vererek daha iyi sonuç alınabileceğini fark ettiler. 1916 baharında, bir kabine üyesi olan Lord Robert Cecil, halka açık bir şekilde "rahat sınıflar" savaşın yükünü paylaşmaktan kaçınırken, işçi sınıfının fedakârlıkta bulunmaya devam etmesini bekleyemeyecekleri konusunda uyardı. Cecil ve onun gibi düşünen seçkinler durumun genel bir greve ve bu senaryoya eşlik edecek potansiyel olarak devrimci sonuçlara yol açmasından korkuyorlardı. Hükümet, zaten kendi işçileri tarafından sıkıştırılan işverenlere ücretleri yükseltmeleri için baskı yaptı ve ücret düzeyinde gözle görülür bir artış yaşandı. Bu sonuç alıcı grevleri örgütleyen ve yöneten sendikalar üye sayılarındaki ar-

tışla ödüllendirildi. Savaşın sonuna gelindiğinde toplam sendika üyesi sayısı 1914'tekinin iki katına ulaşacaktı. (Sendika üyeliği Kanada'da da savaş sırasında iki katına çıktı.)[21] Bu, İngiliz seçkinlerinin bu denli arzu ettiği bir savaştan beklediği bir şey değildi. 1914 Ağustosundaki çok kısa bir dönem dışında, savaş İngiliz halkını, ülke seçkinlerinin ümit ettiği gibi daha uysal ve yumuşak başlı yapmamış ve toplumsal ajitasyonu da sona erdirmemişti. Aslında, ihtilaf giderek daha fazla aristokrat ve burjuva üst sınıfların beklentilerinin tam aksi sonuçlar veriyordu. Ülke dışındaki çatışma ülke içindeki çatışmayı sönümlendirmek yerine canlandırıyordu.

1916'da İngiliz seçkinleri, Demokratik Denetim Birliği'nden (Union of Democratik Control, UDC) Bertrand Russell ve Edmund Dene Morel gibi, barış görüşmelerinin başlatılmasını talep eden pasifistlerle de uğraşmak zorunda kaldılar. Diğer baş belaları arasında sık sık Trafalgar Meydanı'nda pasifistlerle birlikte gösteri düzenleyen Sylvia Pankhurst gibi süfrajeler; zorunlu askerlik hizmetine karşı mücadele eden Zorunlu Askerliğe Hayır Derneği (*No-Conscription Fellowship*, NCF); sayısız vicdani retçi ve sayıları az olsa da özellikle sinir bozucu olan radikal sosyalistler bulunuyordu. Bu radikal sosyalistlerden biri de Almanya'daki Liebknecht gibi, "gerçek düşmanın cephede değil, bizzat ülkenin içinde aranması gerektiği"ni ilan eden William Holliday'di. Baş belası olarak görülen bu kişilere karşı hükümet doğrudan baskıya başvuruyordu. Russell, Morel ve pek çok başka pasifist ve vicdani retçi, vatan haini muamelesi gördüler ve hapse atıldılar. Bu tür bir düşmana karşı polis ve istihbarat teşkilatları ajan provokatörlerden de yararlandı.[22]

1916 yılında İngiliz seçkinlerini en çok sarsan şey, İrlanda'daki ünlü Paskalya Ayaklanması oldu. Üstelik bu adada savaş, seçkinlerin bakış açısından son derece umut verici bir şekilde başlamıştı. 1914 Ağustosunda hem Ulsterliler hem de İrlanda milliyetçileri Britanya İmparatorluğu'nu savunmaya hazır olduklarını ilan etmişlerdi; Home Rule'un ya da herhangi bir İrlanda özerkliği ya da bağımsızlığı biçiminin taraftarları ve düşmanları arasında çıkacak bir iç savaş heyulası, uluslararası savaşın çıkmasıyla gözden kaybolmuştu. Fakat cephede verilen devasa kayıplar ve savaşın memlekette yol açtığı sefalet, Almanya'nın İrlanda milliyetçilerine verdiği maddi ve manevi destekle birlikte, İrlanda milliyetçileri arasındaki radikal ve cumhuriyetçi unsurları cesaretlendirdi ve 1916 yılının Paskalya Haftası'nda Dublin'de silahlı bir ayaklanma başlatmalarına neden oldu. İsyancılar halktan umdukları desteği bulamadı ve Britanya otoriteleri demir yumrukla cevap verdi. Sıkıyönetim ilan edildi ve asilere kendilerinden yirmi kat daha kalabalık olan bir kuvvetle saldırıldı. Bir hafta süren ve arkasında 400 ölü ve 2.500 yaralı bırakan sokak çarpışmalarının ardından, ayaklanma sona erdi. Aralarında sosyalist bir İrlanda milliyetçisi ve Keir Hardie'nin arkadaşı olan yaralı James Connolly'nin de bulunduğu hayatta

kalan asiler vuruldu. İrlanda, asilere yakınlık duyan ya da bundan şüphelenilen kişilerin tutuklanması, gizli mahkemeler, daha fazla idam, toplama kamplarında hapislik gibi, bizzat Başbakan Lloyd George tarafından onaylanan bir dizi acımasız, yarı-totaliter önleme maruz kaldı. George Bernard Shaw hüzünle, İngilizlerin İrlanda'da yaptığı zulmün, Almanların Belçika'da neden olduğu dehşete denk olduğunu belirmişti. 1916 İrlanda ayaklanması Büyük Savaş sırasında bir Avrupa ülkesinde yaşanan tek ulusal ayaklanmaydı ve Britanyalı tarihçi A.J.P. Taylor'a göre, "İngilizlerin özgürlük için savaşma iddialarına düşülmüş ironik bir şerh" anlamına gelmişti.[23]

1914'te seçkinler, başlattıkları savaşın sadece *toplumsal* değil *ulusal* devrimleri, yani İrlandalılar ve İskoçlar gibi etnik azınlıkların devrimlerini de tehlike olmaktan çıkaracağını ümit etmişlerdi. Savaş bu açıdan da bir hayal kırıklığına neden oldu. "Paskalya ayaklanması," diye yazar Adam Hochschild, "savaşın herkes tarafından paylaşılan çilesinin Britanya İmparatorluğu'nu bir arada tutan bağları güçlendireceğini düşünenler için ağır bir darbe olmuştu."[24] Dublin'deki isyan iki kat sarsıcıydı, çünkü hem toplumsal hem de ulusal bir boyutu vardı. İrlandalılar Britanya İmparatorluğu içinde bir tür alt sınıf oluşturuyordu. Britanya proletaryası büyük oranda İrlandalıydı ve İrlanda'da da toprak sahiplerinden ve sanayicilerden oluşan seçkinler, bir "Anglo-İrlandalı" azınlıktı; yani üyeleri İrlanda'da yaşıyordu ama İngiliz kökenliydiler. Bir İrlanda Cumhuriyeti kurulmasını amaçlayan Dublin ayaklanması, aynı zamanda bir tür proleter ayaklanması, bir toplumsal devrim olarak algılandı. Britanya'nın aristokrat ve burjuva kentlileri için, iki başlı bir canavar, toplumsal ve ulusal devrimin bir bileşimiydi.

İngiliz seçkinlerine göre, İrlandalı asiler el üstünde tuttukları her şeye karşı ölümcül bir tehdit teşkil ediyordu. Onları Britanya karşıtı İrlanda milliyetçileri, monarşi karşıtı cumhuriyetçiler, hem Anglikan hem de İskoç Presbiteryen biçimleriyle Protestanlığa karşı Katolikler, kapitalizmin ölümcül toplumsal düşmanları ve Britanya'ya ihanet etmeye hazır Alman yanlısı hainler olarak görüyorlardı. Oxford profesörü Gilbert Murray, Paskalya ayaklanmasına dair, dönemin seçkinlerinin görüşleri açısından tipik olan bir yorumda, Dublin'deki asiler tarafından başlatılan "terör rejimi"nden sadece Sinn Fein hareketine mensup İrlanda milliyetçilerini değil, aynı zamanda ve en başta "İşçi Partili vahşileri" ve "Almanların dostu, sabıkalı [İrlandalı] partizanlarını" sorumlu tutmuştu.[25]

İrlanda milliyetçiliği çeşitli hizip ve ideolojilerden oluşan renkli bir mozaikti. Bazı İrlanda milliyetçileri monarşik Britanya İmparatorluğu içinde bir tür özerklikle yetinmeye istekliyken, diğerleri inanmış cumhuriyetçilerdi; bazıları hedeflerine ulaşmak için şiddete başvurmaya hazırdı, bazılarıysa şiddet içermeyen bir yolda yürümeyi tercih ediyordu; kimileri Almanlardan yardım

almayı kabul ediyor, kimileriyse bu tür bir yardımı reddediyordu; aralarında "solcu", sosyalist radikaller kadar muhafazakâr, hatta gerici ve özellikle dindar ve dolayısıyla "sağcı" olarak sınıflandırılabilecek unsurlar da vardı. Ortak noktalarıysa ithal edilmiş, İngilizlere ait bir düzen olarak gördükleri İrlanda'daki kurulu düzeni tanımamalarıydı. Seçkinler savaşın İrlanda'daki İngiliz yönetimini güçlendirmesini beklemişlerdi; ama Paskalya Ayaklanması'nın ardından eski düzenin Zümrüt Ada'da yok olmaya mahkûm olduğu anlaşılmıştı. Fakat hâlâ yanıt bekleyen bir soru vardı: İrlanda'nın yeni düzeni neye benzeyecekti ve İngiliz seçkinlerin savaşın engelleyemeyip kaçınılmaz kıldığı devrimci değişimlerden görecekleri zarar ne kadar büyük olacaktı?

1916'da savaşın sadece Britanya'da değil, Almanya, Fransa ve diğer savaşan ülkelerde de seçkinlerin kendilerinden emin bir şekilde beklediği meyveleri vermeyeceği belli olmuştu. Ezelden beri seçkinlerin sağlam dayanakları ve *ancien régime*'lerin savunucuları olan Hristiyan kiliselerinin tecrübesi de buydu. Onlar için de hayal kırıklığı gelip çattığında, alt sınıfların kitlesel olarak mabetlere döndükleri 1914'ün şanlı yazının üzerinden çok geçmemişti. Britanya'da savaş sırasında kiliseye devam oranında keskin bir düşüş yaşanmıştı. Askerler genellikle Amerikalı erlerin sık sık saygısızca "skyscouts" ya da "kutsal Joe'lar" olarak adlandırdığı papazlarından hoşlanmıyorlardı; Anglikan din adamlarının savaşı böylesi aşırı milliyetçi bir şevkle savunmaları ve savaşın bütün dehşetine ve saçmalıklarına rağmen bunu sürdürmeleri karşısında çileden çıkıyorlardı.[26] Buna dair bir tanıklık "Onward Christian Soldiers" (İleri Hristiyan Askerler) isimli ünlü marşın, askerler tarafından değiştirilmiş metninden seçilen şu parçalarda bulunabilir:

> Yürüyün Hristiyan askerler! Görev'in yolu düzdür;
> Gebertin Hristiyan komşularınızı ya da onlar sizi gebertsin,
> Vaizler galeyana getiriyor sizi,
> Yukarıda Tanrı soymaya, tecavüze, öldürmeye çağırıyor sizi,
> Bütün eylemlerinizi kutsuyor gökteki Kuzu;
> Eğer Kutsal Ruhu seviyorsanız, gidip öldürün, dua edin ve ölün.
> Yürüyün, Hristiyan askerler! Parçalayın, yırtın, mahvedin!
> Hazreti İsa dinamitinizi kutsasın.
> Kafataslarını parçalayın şarapnellerle, çimlere gübre saçın;
> Dilinizi konuşmayan insanlar hak ediyor Tanrı'nın lanetini.[27]

Genel olarak Katolik ve Protestan din adamları, ama özellikle de, askerlere yönelik yurtsever söylevleri ve çağrıları nedeniyle subayların yardımcıları olarak görülen ordu papazları, Alman askerleri tarafından da sevilmiyordu. Belçikalı askerler de dine ve kiliseye sırtlarını dönmüşlerdi. "Kiliseye devam oranında çarpıcı bir düşüş yaşanmıştı," diye yazar Belçikalı tarihçi Schaepdrijver. "1916'da, *piotte*'ler Paskalya ayinlerine kitlesel olarak katıl-

mamışlardı bu dinî ve ahlaki çöküşün her yerde olduğunun bir kanıtıydı." Savaş, din adamlarının ümit ettiği gibi askerlerin Tanrı'ya dönmesini sağlayamamıştı; bilakis, yol açtığı dehşet ve sefalet Tanrı'nın var olmadığına, Tanrı'nın öldüğüne ya da var olduğuna ama umursamadığına ilişkin reddedilemez bir kanıt sunmuştu. Alman askerlerinin her geçen gün daha az dua ederken daha çok dine küfredip saygısızlık gösterdiği bildiriliyordu. Çiftçi çocuğu olan bir Alman askeri şöyle yazmıştı:

> Duanın aşikâr yararsızlığı, savaşın sonu gelmeyen uzunluğu ve inanılmaz zalimliği pek çok kişinin ilahi adaletten şüphe etmesine neden oldu ve dinî kayıtsızlığı teşvik etti; sık sık kulağa dine küfreden ifadeler çalınıyordu.[28]

Savaşın dehşeti sayısız askeri sadece Tanrı'nın varlığını reddetmeye değil, böylesi bir zulme izin verdiği için Tanrı'yı lanetlemeye de sevk etmişti. Bu tür bir duygu, Yahudi kökenli bir Britanyalı şair olan Gilbert Frankau'nın "The Other Side" (Diğer Taraf) isimli, 1917 tarihli şiirinde de dile getirilmişti:

> İnsanlar sakatlandı, gözleri kör edildi: insan makinelere karşı -
> Et demire, betona, aleve, dikenli tele karşı:
> İnsanlar ruhlarını zehirli gazla boğuyor:
> İnsanlar ayaklar altında çamurlarda ezilmiş:
> Beş mil öteye fırlamış bağırsakları toplarla,
> Lanetliyorlar son nefeslerinde canlı Tanrı'yı
> Çünkü kendi suretinde yarattı onları, insan olarak...[29]

Savaşın askerlerin zihinlerinde bolca filizlenmesine neden olduğu şey, ölümden sonraki hayata ilişkin tipik olarak dinî bir kaygı değil, yaşama arzusu ve onunla ilişkili cinsel açlıktı. Son şiirde tasvir edilen insanlar, yani siperlerin sakinleri sadece erkeklerdi, kendilerini sürekli olarak ölümün refakatinde bulan genç erkekler. Yeme ve içmenin birer haz ve yaşamsal bir ihtiyaç olması gibi, yaşam, seks ve kadınlar hakkında hayal kuruyorlardı. "Kadınları seviyorum," diye şarkı söylüyordu Tommy'ler, "kızların arasında olmayı seviyorum,"[30] ama sadece erkeklerin yaşadığı uzak ve soğuk bir dünyaya hapsolmuşlardı. Cephedeki askerler cinsel açıdan gönülsüz birer keşiş oldukları münzevi hayatlar sürüyorlardı. Cinsel olarak bastırılmış ve engellenmişlerdi, sekse açtılar. Askerler arasındaki yaygın korkulardan biri bakir olarak ölmekti. Askerler bütün bu zamanı seks yapmadan geçirmenin onları iktidarsız yapmasından da endişe ediyorlardı. Cinsel hazza en başta mastürbasyonla, bazıları içinse eşcinsel ilişkilerle ulaşılmaya çalışılıyordu. Kadınlarla ilişkilere gelince, askerlerin büyük bir kısmı her zaman –elbette rüyalarında– bu tür ilişkilere girebiliyordu. Siperlerde olmadıklarında, kadınları görmek için ellerinden geleni artlarına koymuyorlardı. Kızları ve genç kadınları kesmek için komşu köylerdeki kiliselere bile gidiyorlardı. ("Arzulu gözler [kilisedeki kadınları] şehvetle takip ediyor ve en güzelleri

nezaketsiz iltifatlarla selamlanıyordu," diye yazmıştı *poilu* Roland Dorgelès, *Les Croix de bois* isimli savaş anlatısında.) Kadınların sahneye çıktığı asker tiyatro ve kabareleri son derece rağbet görüyordu. *Zafer Yolları*, genç ve hoş bir kadının, *poilu*'lerden oluşan gürültücü bir kalabalık tarafından coşkuyla selamlanmak üzere sahneye çıkmasıyla sona erer. Bu arada, kabare ve tiyatrolarda subaylar ön sıraları işgal ediyor, bu da askerlerin, "*poilu*'lerin ön sırada oturabilecekleri tek yer siperlerdir" diye dalga geçmelerine neden oluyordu.[31]

Askerler siperlerde olmadıkları dönemlerde kadın ve seks aramaya gidiyorlardı. Kadınları bulmak zor değildi, çünkü pek çoğu çamaşırcı, hizmetçi ve garson –ya da tam veya yarı zamanlı fahişe– olarak çalışmak için cepheye yakın yerlere gelmişti. Bazı genç İngiliz kadınların askerlerle tanışmak ve "savaş için kendi üzerlerine düşeni yapmak" olarak gördükleri seks hizmetleri sunmak için Manş kıyısındaki limanlara geldiği de iddia ediliyordu. Benzer şekilde, Fransa'da da cepheye yakın köylerdeki genç kadınlar iddialara göre sık sık "askerlerin sorunlarını çözmeye yardımcı olmak için ellerinden geleni yapmaya" istekliydiler. Dolayısıyla askerlerin kadınlarla tanışıp seks yapmaları imkânsız değildi. Yine de askerlerin büyük bir kısmı, kadınların ve seksin çok da pahalı olmadığı genelevlerin yolunu tutuyordu. Fakat fiyat kaliteyi yansıtıyordu ve her ikisi de "beyefendi subaylara" ayrılmış genelevlerde çok daha yüksekti. Hem İngiliz hem de Alman tarafında, askerlere yönelik genelevler kırmızı ışıklarıyla ayırt edilirken, subaylara hizmet veren işletmelerin ışığı maviydi. Kuzey Fransa'daki küçük Béthune kasabasında İngilizler için bir genelev vardı. Bu genelev üç kadın tarafından işletiliyordu, ama talep o kadar yüksekti ki, bazen sanki Londra'da bir otobüs durağında bekliyorlarmış gibi girişte 150'den fazla Tommy sıra oluyordu. İş çok hızlı hallediliyordu, çünkü arzu genellikle çok yoğundu ve psikolojik kurtuluş genellikle çok çabuk, hatta *ante portas* [kapı önünde] gerçekleşiyordu. Armentiers'deki *The Black Cat* (Siyah Kedi) isimli genelevde çalışan bir seks işçisi, "bir taburu cinsel açlık yüzünden ölmekten kurtardım," diye anlatmıştı Kanadalı bir askere: "Bilirsiniz, bacaklarımın arasına alıyor, biraz sıkıyor ve 'sonraki' diye bağırıyordum."[32] Ortalama bir ziyaret süresi on dakika kadardı, ama *The Black Cat*'teki gibi tecrübeli fahişeler günde ortalama seksen askere hizmet vermeyi başarıyordu.[33]

Elbette Paris'te çok sayıda genelev vardı ve askerler her fırsatta, sadece izinleri sırasında değil, cepheye gidip gelirken de buraları ziyaret ediyorlardı. Birkaç günlüğüne, hatta birkaç saatliğine Fransız başkentine her gittiklerinde, bırakın Notre Damme Katedrali ya da Sacré Cœr Bazilikası'nı, Eiffel Kulesi ya da Louvre yerine bile Pigalle genelevlerine ve iffetsiz kadınların bulunabileceği kafelere uğramayı tercih ediyorlardı. Savaş sırasında, fahişelik Paris'te büyük bir iş kolu haline gelmişti. Seks açısından Fransız askerleri bu şehirde müttefiklerine kıyasla daha ayrıcalıklıydı, çünkü pek çok yurtsever fahişe bir *poilu*'nün

"vaftiz annesi" oluyor ve başkente her geldiğinde ücretsiz hizmet sunuyordu. Bu kentte bir yılda en az 171.000 erkeğe "hizmet verilen" işletmelerin yer aldığı bir sokak bulunuyordu. Londra da askerlere hizmet veren çok sayıda fahişesi ve geneleviyle meşhurdu ve cepheye yakın olan bazı köylerin de bu açıdan adı çıkmıştı. Örneğin Ghent yakınlarındaki Flaman köyü Afsnee'de, gayriresmî olarak *De Veertien Billekes*, "On Dört Kalça" adıyla bilinen bir taverna Alman askerleri için bir mıknatıs gibiydi. Fakat Alman askerleri ve subayları işgal altındaki Belçika'da aradıklarını Ghent ya da Brüksel gibi şehirlerde de bulabiliyorlardı. Ghent bu açıdan çok meşhurdu: "Alman Ordusu'nun genelev kasabası" olarak biliniyordu.[34]

Siper savaşlarının başlamasından itibaren, görece emniyetli ama cephe hatlarından çok da uzak olmayan yerlerde genelevler mantar gibi bitmişti. Bekareti ve "öz denetimi" teşvik etmeyi tercih eden bazı siyasi ve özellikle de dinî yetkililerin itirazlarına ve hatta doğrudan karşı çıkmalarına rağmen askerî yetkililer fuhuşa sadece göz yummakla kalmamış, aynı zamanda bunu cesaretlendirmişlerdi de. Bir Fransız tarihçi bunun nedenini şöyle açıklar:

> Cephe gerisinde fuhuş yaygınlaştı; askerlere bir miktar cinsel rahatlama sağlamak ve böylece siperlerdeki bütün o insanı bunalıma sürükleyen tecrübelerin ardından morallerini yükseltmek için askerî yetkililer tarafından büyük oranda hoş görüldü, hatta teşvik edildi.

İngiliz tarafında iyi aileden gelen ve birer beyefendi olan subayların gerekli öz denetimi uygulamaya kadir oldukları düşünülüyordu, ama bu maalesef üniformalı proleterlerden, yani sıradan askerlerden beklenemezdi. Eğer onlar için genelevler kurulmasaydı, diye iddia ediliyordu, askerler kuşkusuz çareyi sokak fahişelerinde veya eşcinsel pratiklerde arayabilir ya da daha kötüsü saygıdeğer kadınlara tecavüz edebilirlerdi. Aralarında Lord Kitchener'ın da bulunduğu bazı İngiliz komutanlar, yine de seksten bütünüyle uzak durmayı teşvik eden bir siyaseti tercih ediyorlardı.

Doğum kontrol araçları uzunca bir süredir mevcuttu, ama her zaman bulunamıyordu ve askerler de bunları kullanmayı sevmiyordu. Bu tür bir savaşta, geleneksel yöntemlerle, tabiri caizse "açık bir siperlikle" ya da "eldivensiz yumruklarla" savaşmayı tercih ediyorlardı. Fransa'da pek çok önyargı kondom kullanımını engellemeyi sürdürdü. İtirazlar dinî mülahazalardan kaynaklanabiliyordu ve Katolik papazların kondom karşıtları arasında bulunması hiç de şaşırtıcı değildi. Fakat Fransız seçkinlerinin pek çok dindar olmayan, ruhban karşıtı ve açık fikirli mensubu da doğum kontrol araçlarının kullanılmasına karşıydı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve ülkenin büyük bir güç olmaktan çıkmasını haber veriyormuş gibi görülen demografik gerileme nedeniyle, "Fransa'nın nüfusunu kaybetmesi heyulasının" etkisi altındaydılar. (Fransız seçkinlerinin o dönemde içinde bulunduğu zor durumun çelişkile-

rinden biriydi bu: Bir yandan İngilizler ve diğer emsalleri gibi ülkeyi proleter fazlasından kurtarmak istiyorlardı, ama diğer yandan Fransa'nın uzun vadede büyük güç statüsünü korumak için demografik olarak Britanya'ya ve özellikle de Almanya'ya ayak uydurması gerekiyordu.) İngiliz seçkinlerinin de doğum kontrolü konusunda kuruntuları vardı: Doğum kontrolü araçlarının kolayca erişilebilmesinin ve kullanımının tavsiye edilmesinin, erkekleri zinanın yanlış bir şey olmadığını düşünmeye itmesinden korkuluyordu.

Askerlerin genelevlerde neden ekseriyetle doğum kontrolüne başvurmadıklarını açıklayabilecek bir başka etken daha vardı: Zührevi bir hastalık kapmak bir siperden kaçma yoluydu ve daha önce gördüğümüz gibi askerler bu yüzden hastalık taşıyan fahişelerin hizmetleri için daha yüksek ücretler ödemeye bile istekliydi. Bu nedenle bütün ordulardaki askerlerin bel soğukluğu, frengi ve benzer hastalıklara yakalandığı sayısız vakanın görülmesi şaşırtıcı değildi. 1917'de Paris'i ziyaret eden bütün İtilaf askerlerinden yüzde 20'sinin hastalık kaptığı iddia edilmişti. 1915'te Fransa'da görevlendirilen Kanadalı askerlerin yüzde 22'si bir tür zührevi hastalığa yakalanmıştı. 1917'de Belçikalı askerlerin yüzde 7'si hastaydı. İngiliz Ordusu'na gelince, aynı yıl elli beş binden biraz daha az sayıda asker bu nedenle hastanelere kabul edilmişti; savaşın sonuna gelindiğinde, üç yüz bin Tommy bu tür bir hastalık nedeniyle tedavi görmüştü; Fransız birliklerinde 1914-1918 yılları arasında bu sayı yaklaşık yarım milyondu. İtilaf Devletleri'ne 1917'de katılan Amerikalıların arasında o yılın Aralık ayında askerlerin yüzde 40'ını etkileyen, gerçek bir zührevi hastalık "salgını" görülmüştü. Askerî yetkililer hem genelevlere karşı, hem de doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasına yönelik saldırgan bir kampanyayla yanıt verdiler. Bu girişim "askerlere cinselliği unutturmayı" amaçlayan spor, tiyatro vb. pek çok program hayata geçiren YMCA (Genç Hristiyan Erkekler Birliği) tarafından da desteklenmişti.

Zührevi hastalıklar Alman Ordusu'nu da kasıp kavurmuştu. Sadece işgal altındaki Belçika'da 1915 yılında otuz bin askerin hastalık kaptığı iddia edilmişti. Öte yandan, genelevlerle ilişkilendirilen "cinsel lojistik" Almanya'nın askerî yetkilileri tarafından acımasız bir şekilde düzenlenmişti. Genelevler katı tıbbi denetimlere tabiydi, müşteriler kayıt altına alınıyordu ve yoğun saatler olan akşamları bile ziyaret başına on dakikalık bir süre sınırı uygulanıyordu. Kondomlar hazır bulunduruluyordu ve bu sayede Alman Ordusu İtilaf Kuvvetlerine kıyasla zührevi hastalıklardan daha az zarar gördü. Burada rol oynayan bir başka etkense, örneğin savaşın başlamasından hemen önce frengiye karşı ilk etkili ilaç olan Salvarsan'ı geliştirmiş olan Reich'ın kimya ve ilaç sanayisinin üstünlüğüydü. Buna ek olarak Almanlar düzenli bir şekilde, subayların değil ama erlerin ve astsubayların genital bölgelerini teftiş ediyorlardı. Bu kontrol "sosis alayı" adıyla biliniyordu.

Siperlerdeki askerler kadınların hayalini kuruyordu. Kadınlara hasrettiler, sadece kendi kadınlarına değil, (neredeyse) her kadına. Bir İngiliz subayı "askerlerin büyük bir kısmı herhangi bir ya da neredeyse herhangi bir kadınla cinsel ilişkiye girmeye hazırdı," diye belirtmişti.[35] Askerlerin kadınları idealize ettikleri söylenebilir, ama bu parlak madalyonun bir de diğer yüzü vardı. Askerler genellikle kadınlara başka şeylerin yanı sıra savaşı önleyemedikleri ve tam olarak anlamayı bile başaramadıkları siperlerin sefaletini paylaşmadıkları için hınç besliyorlardı. Çok sayıda asker eşlerinin ya da kız arkadaşlarının, bir *embusqué* ile yatıp kalkarak kendisini aldatmasından korkuyordu. Bu korku Tommy'ler tarafından sık sık mırıldanan "I Wonder Who's Kissing Her Now" (Kim Bilir Kim Öpüyor Onu Şimdi) isimli şarkıda acı tatlı bir yansıma bulmuştu:

Kim bilir kim öpüyor onu şimdi,
Kim nasıl yapılacağını öğretiyor,
Kim bakıyor gözlerinin içine
İç çekiyor, yalanlar söylüyor;
Kim bilir kim alıyor şarabı,
Bir zamanlar benimdir dediğim dudaklar için,
Kim bilir hiç benden bahsediyor mu ona,
Kim bilir kim öpüyor onu şimdi..

"Bu kadınların sadakati sorunu," diye yazar bir Fransız tarihçi, "askerlerin pek çoğuna sürekli işkence ediyordu." Bu yüzden askerlerin arasında "güçlü kadın düşmanı duygular" ortaya çıktı. Yetkililer bunu, kadınların savaş sırasında, örneğin pek çoğunun artık evden dışarıda, bürolarda ve fabrikalarda çalışıyor olması sayesinde yavaş yavaş kazandıkları cinsel özgürlükle ilgili mütevazı kazanımları sınırlamak için mükemmel bir fırsat olarak gördüler. Savaştan önce, Avrupa toplumu hâlâ son dere erkek egemendi ve aşırı feminizm karşıtı olan seçkinler, İngiliz süfrajeler tarafından desteklenen ve temsil edilen kadınların siyasi ve cinsel özgürleşmesi karşısında kendilerini tehdit altında hissediyorlardı. Büyük Savaş bu açıdan da seçkinlere kendi ayrıcalıklarını tehdit eden özgürleştirici bir trendi durdurma ve hatta muhtemelen tersine çevirme fırsatı sunmuştu. (Rusya'da Ortodoks ruhban, eğer Tanrı sağ dönmelerine izin verirse "kocalarına karşı daha sevgi dolu ve nazik" olmaları konusunda kadınlara öğüt vermek için savaşı fırsat bilmişti.)[36] Bu yüzden yetkililerin, sadece cinsel davranışlarını değil, genel olarak hal ve hareketlerini kontrol etmek ve gerekirse baskıcı önlemler almak üzere başta evli kadınları, ama aynı zamanda kadın fabrika işçilerini gözetlemeye başlamak için neden askerlerin ezikliğinden yararlandıklarını anlayabiliriz. Örneğin Almanya'da bu amaçla ahlak polisleri (*Sittenpolizei*) kullanılıyordu. Böylece kadınlar, sadece cinsel açıdan mahrum bırakılmış ve hatta baskı altında tutulan üniformalı erkeklerin cinsel arzula-

rının değil, aynı zamanda "gerçek bir cinsel eziyetin" ve genel olarak baskının kurbanı haline geldiler.[37]

Sivillerin ve askerlerin giderek artan huzursuzlukları, dile getirilebileceği sanatsal bir yol da bulmuştu. 1916 yılında savaşa karşı bir protesto olarak yorumlanabilecek, avangart bir sanat akımının doğuşuna tanıklık edildi: Dadaizm, ya da kısaca Dada. Aslında hareketin daha önce doğduğu iddia edilse de, en azından resmî olarak 1916 yılında Zürih'te gün yüzüne çıkan Dada, anlamsız gözüken bir savaşın dehşetine yönelik nefretin sanatsal ifadesi olarak doğmuştu. "Savaş yanlısı bir toplumun geleneksel inançlarına karşı sanatsal bir isyan ve itiraza" dönüştü. Dadacılar "savaş felaketine neden olan milliyetçi ve kapitalist değerleri mahkûm ediyor" ve savaştan sorumlu olduğu düşünülen muhafazakâr, anti-sosyal ve milliyetçi burjuvaziye çarpıcı ve kışkırtıcı bir meydan okuma başlatıyorlardı. Dadacı hareket radikal sol gruplarla bağlantılar kurmuş ve Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler'de kök salmıştı. Önde gelen isimleri arasında George Grosz, Otto Dix, John Heartfield (Helmut Herzfeld), (savaş sırasında Alman Ordusu'nda bir topçu birliğinde görev yapan) Max Ernst, André Breton, Paul Éluard, Marcel Duchamp ve Louis Aragon bulunuyordu.[38]

Yirmi Üçüncü Bölüm

MILITARIA 1917: CAPORETTO VE BAŞKA YERLERDE FELAKETLER

Bilhassa çalkantılı olan 1917 yılı İtilaf Devletleri'ne pek çok kötü haber getirir. Chemin des Dames'daki bir taarruzda Fransızlar çok ağır kayıplar verir. Üçüncü Ypres Muharebesi İngilizler için bir Pirus zaferiyle sonuçlanır. İtalyan Ordusu da Caporetto'da neredeyse çöker. Bütün savaşan ülkelerde askerler ve siviller artık bu korkunç savaştan bıkmıştır ve bu sadece Fransız Ordusu'nda isyanlara değil, aynı zamanda Rusya'da gerçek bir devrime de yol açar...

1917'de, ülkeler arasındaki resmî "dikey" savaşın yanı sıra sınıflar arasındaki dile getirilmeyen "yatay" savaş da şiddeti azalmadan devam etti. 1914, 1915 ve 1916 yıllarında olduğu gibi dikey çatışmada yaşanan gelişmeler yatay çatışmada yaşananları etkiledi ve bunun tam tersi de geçerliydi. 1917 yılına dair genel değerlendirmemize uluslar arasındaki savaşta cereyan eden ana olayların bir özetiyle başlayalım.

Batı cephesinde 1917 baharında, Fransızların Alman hatlarını yarma ümidiyle başlattıkları yeni bir taarruza tanıklık edildi. Bu taarruz Soissons ve Reims kasabalarını birbirine bağlayan kadim yol boyunca gerçekleşti. On sekizinci yüzyılda Versay'daki kraliyet sarayıyla Reims yakınlarında bulunan Louvois'daki kendi şatoları arasında gidip gelirken sık sık Kral XV. Louis'nin "Fransa'nın hanımları [*dames*]" denilen kızları tarafından kullanıldığı için, bu yola Chemin des Dames [Hanımların Yolu] adı verilmişti. Taarruz, selefi Joffre gibi topyekûn saldırı stratejisini benimseyen ve hayli genç bir adam olan, Fransız Ordusu'nun yeni başkomutanı General Robert Nivelle'in fikriydi. (Nivelle'in terfisi, görünen o ki sözde "aristokrat" dış görünüşüyle de yakından ilişkiliydi; "uzun, genç, zarif tavırları olan" biriydi ve "mağrur, düzgün hatlara sahip bir yüzü vardı." Bütün bir Chemin des Dames boyunca Almanlar, alışıldığı üzere, mevzilerini yüksek bölgelerde sağlam bir şekilde tahkim etmişlerdi, bu yüzden Fransızlar bir kez daha aşağıdaki vadiden saldırmak zorunda kaldılar. Çatışmalar 16 Nisan 1917'den 25 Nisan'a kadar sürdü ve burada –tıpkı bir önceki yıl Verdun'de olduğu gibi– yüz binlerce Fransız katledildi.

(Fransızların toplam zayiatının -ölü, yaralı ve esirlerinin- 271.000 olduğu, bunlardan 145.000'inin öldürüldüğü, Almanlarınsa 163.000 kayıp verdiği bildirilmişti.) Fakat Verdun'deki eşi görülmedik kayıplar nihayetinde Almanların sembolik açıdan önem taşıyan şehri almalarını engellemiş ve böylece bir tür zafer anlamına gelmiş olsa da, Chemin des Dames'daki çatışmaların anlamsız bir katliam olduğu görüldü, çünkü hiçbir olumlu sonucu olmamıştı.[1]

Bugün bile Chemin des Dames isminin zikredilmesi Fransızların içini ürpertir. Daha da önemlisi, o dönemde ölmek üzere cepheye yollanan *poilu*'ler Nivelle ya da diğer hırslı generaller gibi "kasaplar" tarafından artık daha fazla boğazlanmak istemediklerini açık bir şekilde gösterdiler; çünkü bir dizi isyan çıktı. Şimdilik, İngilizlerin Nieville'in girişimini desteklemek için batı cephesinin kendilerine ait mıntıkasında, özellikle Arras yakınlarında, Almanların dikkatini dağıtmak amacıyla bazı yerel faaliyetlerde bulunduklarını belirtmek yeterli olacaktır. Hatta bu saldırılardan bazıları Chemin des Dames'daki kanlı taarruz başlamadan önce yaşanmıştı.

9 Nisan 1917'de, Kanada birliklerinin Arras ve Lens arasındaki Vimy Tepesi'ne ya da "bayırına" saldırıp burayı ele geçirmeleri bu çerçevede gerçekleşti. Bu başarı bugün bile ulusun tarihinde şanlı bir sayfa olarak görülmeye devam eden Kanada'da büyük bir zafer olarak kutlandı. Bazı tarihçiler ve siyasetçiler Kanada'nın -daha önceki Britanya İmparatorluğu'na bağlı özerk ama bağımsız olmayan dominyon statüsünün aksine-, kendi kimliği olan bağımsız bir ülke olarak Vimy'deki savaş meydanında "doğduğunu" iddia ederler. Savaşın ardından Vimy Tepesi, muzaffer Kanadalılar tarafından pek çok ziyaretçiyi kendisine çeken devasa bir anıtla taçlandırılacaktı. Söz konusu anıt, alışıldığı üzere yüksek bir bedel ödenerek elde edilen bu görece mütevazı zafer için gereğinden fazla ihtişamlıdır; ama bu sadece 1917 Nisanında Vimy'de savaşanların değil, Büyük Savaş'ın başından sonuna dek bütün cephelerde savaşmış tüm Kanadalıların oynadığı rolü onurlandırmak için dikilmiş olduğu gerçeğiyle meşrulaştırılabilir.[2]

Vimy'nin aksine, 1917 baharında Chemin des Dames'da yaşanan çatışmaları anmak üzere dikilen anıtlar daha mütevazıdır. Bunlardan biri Craonne köyünde bulunabilir, ama 1917 katliamı, o dönemde yazılan ve *poilu*'ler arasında muazzam bir başarı yakalayan pasifist "*Chanson de Craonne*" ya da "Craonne Şarkısı"nın sözlerinde ve bestesinde çok daha dokunaklı bir şekilde dile getirilmiştir. On binler halinde savaş tanrısının sunağında kurban edilen askerlerin kendileri için kullandığı bir tabir olan "*Les sacrifiés*", (Kurbanlık Koyunlar) gibi başka isimlerle de bilinir. Yetkililer bu şarkının söylenmesini yasaklamış -1974'e kadar yürürlükte kalacak bir yasaktı bu- ve yazarın kim olduğunu ortaya çıkarak kişiye bir para ödülü ve ordudan şerefli bir terhis sunmuşlardı, ama nafile. Yetkililerin şarkıya yönelik duyguları, şu dizelere bakıldığında anlaşılır hale gelir:

Adieu la vie, adieu l'amour,
Adieu toutes les femmes
C'est bien fini, c'est pour toujours
De cette guerre infâme

C'est à Craonne sur le plateau
Qu'on doit laisser sa peau
Car nous sommes tous des condamnés
Nous sommes les sacrifiés

C'est malheureux d'voir sur les grands boulevards
Tous ces gros qui font la foire
Si pour eux la vie est rose
Pour nous c'est pas la même chose

Au lieu d'se cacher tous ces embusqués
Feraient mieux d'monter aux tranchées
Pour défendre leur bien, car nous n'avons rien
Nous autres lespauv' purotins
Tous les camarades sont enterrés là
Pour défendre les biens de ces messieurs là

Ceux qu'ont le pognon, ceux-là reviendront
Car c'est pour eux qu'on crève
Mais c'est bien fini, car les troufions
Vont tous se mettre en grève

Ce s'ra vot' tour messieurs les gros
D'monter sur le plateau
et si vous voulez faire la guerre
Payez-la de votre peau.
Good-bye to life, good-bye to love,

Elveda hayat, elveda aşk,
Bütün kadınlara elveda
Artık her şey bitti, temelli bitti
Bu korkunç savaşla

Platodaki Craonne'da
Derilerimizden soyunuyoruz,
Çünkü hepimiz ölüme mahkûmuz.
Kurban ettikleri bizleriz

Büyük bulvarlarda zordur bakması
Eğlenen zenginlere ve güçlülere
Hayat güzeldir onlara
Ama bizim için öyle değildir

Saklanmak yerine o kaytarıcılar
Siperlere gitse ne iyi olur
Ellerindekini savunmak için, bizim zaten bir şeyimiz yok
Hepimiz yoksul zavallılarız
Bütün yoldaşlarımız oraya gömülüyor
Bu beyefendilerin servetini korumak için

Parası olanlar, onlar geri gelecekler
Çünkü biz onlar için ölüyoruz
Ama şimdi her şey bitti, çünkü bütün homurdananlar
Greve çıkacaklar

Şimdi sizin gününüz, zenginler,
Güçlü beyefendiler platoya çıkmak için.
Eğer savaşmak istiyorsanız
Kendi kellenizle parasını ödemek için.[3]

İngiliz başkomutanı General Haig, Fransızların Alman hatlarını nihai olarak yarmayı bir kez daha denerken yaşadıkları sorunlardan yararlanabileceğini düşündü. Bu kez kötü şöhretli Flandre Düzlükleri'nde bulunan Ypres yakınlarında bir taarruz planladı. Burada daha önce, 1914 güzünde ve 1915 baharında muharebeler yapıldığından, Haig'in girişimi tarihe Üçüncü Ypres Muharebesi olarak geçecek ve son derece kanlı olacaktı.

Haig'in yeni "büyük hamlesi" etraflıca planlanmıştı. Savaş 7 Haziran'da bir tür peşrevle başladı. Alman hatlarının altına tüneller kazmış olan İngilizler, Ypres'nin güneyindeki düşman mevzilerini mayınlarla havaya uçurdular. Patlama o kadar şiddetliydi ki Manş Denizi'nin diğer yakasından bile duyulabilmişti. Takip eden İngiliz piyade taarruzları Alman hatlarını bir hafta içinde yaklaşık yedi metre geri itmeyi başardı ve Ypres üzerindeki düşman baskısını azalttı. Messines Mayınları Muharebesi (ya da ikinci Messines Muharebesi) adı verilen bu savaş, ilk kez müdafi Almanların, saldırıya geçen Tommy'lerden daha az ölü vermesi açısından da bir başarıydı. Yirmi beş bin Alman'a karşı on yedi bin İngiliz öldürülmüştü. Her hâlükârda, sonuç Azrail için yine bereketli bir hasat oldu. Mayınların patlamasıyla Flaman topraklarında açılan kraterler zamanla suyla dolacak ve bugün Barış Havuzu olarak bilinen Wijtschate köyündekine benzer göletlere dönüşecekti.

31 Temmuz'da Üçüncü Ypres Muharebesi, şehrin doğu ve kuzeyindeki Alman mevzilerine yönelik büyük ölçekli bir İngiliz taarruzuyla resmen başladı. Bir kez daha Alman savunmasının son derece dirençli olduğu görüldü. Bunda iki etken önemli rol oynamıştı. İlk olarak, Almanların birinci hatlarının önünde, tarafsız bölgede özenle seçilmiş stratejik noktalarda, Almanlar –İngilizlerin "hap kutusu" adını verdiği– küçük beton koruganlar inşa etmişlerdi. Bu koruganlar sayesinde, ilk Alman siperlerine ulaşmadan önce bile ma-

kineli tüfekleriyle saldıranları biçebiliyorlardı. İkincisi, Almanlar giderek daha fazla özel seçilmiş, motivasyonu yüksek, doğru düzgün eğitim almış ve özellikle makineli tüfek ve el bombalarıyla tepeden tırnağa silahlanmış, yeni bir asker türüne bel bağlıyorlardı. Bu "fırtına birlikleri" (*Sturm* ya da *Stoßtruppen*) cephede ilk kez 1915'in sonlarına doğru görülmüştü. (Ruslar da 1916 yılındaki Brussilov Taarruzu sırasında benzer bir asker tipi kullanmışlardı.) Bunların özellikleri düşman siperlerine sızmalarıydı ve 1918 baharındaki büyük Alman taarruzu sırasında bu amaçla kitlesel olarak kullanılacaklardı. Ancak savunma amacıyla da kullanılabiliyorlardı ve koruganlara yerleşmiş bu fırtına birlikleri, Üçüncü Ypres Muharebesi'nde, örneğin etrafı bitmek bilmeyen yağmurlarla pis kokulu bir çamur deryasına dönüşmüş Passchendaele köyü yakınlarında, taarruza kalkan İngilizlere ve Kanadalılara ağır zayiat verdirdiler. Dünyadaki en büyük İngiliz mezarlığı olan Tyne Cot Mezarlığı'nın bu köyden bir taş atımı mesafede, üç Alman koruganının kalıntıları üzerine kurulmuş olması bir tesadüf değildi. Fırtına birliklerinin, Hitler'in Nazi partisinin kahverengi gömlekli milislerine model teşkil edeceğini de belirtmeden geçmeyelim.[4]

Üçüncü Ypres Muharebesi son derece ağır çarpışmaların ardından, 1917 Kasımında, Passchendaele'nin bu esnada en az on yedi bini ölen ya da yaralanan Kanadalılar tarafından ele geçirilmesiyle sona erdi. Daha sonra cephenin bu mıntıkasını teftişe gelen general, askerlerin nasıl çamur içinden ilerlemek ve Passchendaele köyü sırtlarındaki Alman mevzilerini ele geçirmeden önce çok sayıda koruganı geçmek zorunda kaldıklarını gördüğünde gözlerine inanamamıştı. "Ulu Tanrım," diye bağırmıştı, "gerçekten askerlere gidip *bunun* içinde savaşmalarını mı emrettik?"[5] İngiliz generalleri kuşkusuz bunu emretmiş ve bu, İngiliz ve İmparatorluk kuvvetlerinden çeyrek milyon askerin ölmesine ya da yaralanmasına mal olmuştu. Alman hatları geriye itilmişti, ama Haig'in hayalini kurduğu yarma harekâtını gerçekleştirmenin yanından bile geçilememişti. Ama bu Haig'i, yüksek sesle Üçüncü Ypres Muharebesi'nin olağanüstü bir İngiliz zaferi olduğunu ilan etmekten alıkoymamıştı.

Haig, Flandre Düzlükleri'ndeki taarruzunun başlamasından önceki ay içinde, yukarıdan süvarileri "dağıtma" ve burada görevli askerleri piyadeye nakletme emri almıştı. Amaç atları Mısır üzerinden Filistin cephesine nakletmekti. Burada süvari, batı cephesinin aksine Osmanlılara karşı manevra savaşlarında yararlı olmaya devam ediyordu. Haig bu karara itiraz etmişti, çünkü süvari en gözde silahıydı ve Somme Muharebesi'ndeki tecrübelerine rağmen, hedefi bir önceki yıldakine kıyasla daha az ihtiraslı olsa da at sırtındaki askerleri de yeni taarruzuna dahil etmeyi planlıyordu. Kahramanca ve muhtemelen tayin edici bir rol oynamalarını hayal etmeyi sürdürmesi için elinde yeterince süvari tutmasına izin verildi ve o da süvarilerin, belki de tanklarla eşgüdüm içinde piyadelerin yarattığı fırsatlardan yararlanabileceklerini düşündü. Bundan hiç-

bir sonuç çıkmadı, ama Haig, ağır sonbahar yağmurlarının savaş alanını sırılsıklam ettiği ve her tür süvari kullanımını anlamsız hale getirdiği Ekim ayına kadar atlılarının şaşaasıyla ilgili fanteziler kurmaya devam etti.[6]

Avusturya-Macaristan Ordusu'nda, aristokrat süvari birliklerinin pek çoğu 1917 baharında, işe yaramadıkları gerekçesiyle çoktan dağıtılmıştı. Bir Macar subayı, esefle, "süvari, ordunun gururu, askerî tacındaki mücevher, en iyi üniformalara sahip askerler tasfiye edilecek," diye belirtmiş ve "eski Avrupa'nın bir parçası daha yok oluyor" sonucuna varmıştı. Süvariler sadece savaş esirlerine refakat ederken, cephe gerisindeki nöbet görevlerinde ve elbette tören alaylarında kullanılmaya devam etti. Fakat subay, bu modern savaşta atlı askerlerin kullanılmasının mümkün olmadığını ve sık sık makineli tüfeklerin çok sayıda askeri ve atı biçtiğini kabul ediyordu. Atlarla ilgili bir başka sorun da çok fazla yemeleriydi. Bu subayın süvarilerin çöküşüne hayıflanmasının nedeni bu tür dünyevi iktisadi mülahazalardan çok, "estetiğe önem veren ve züppe yanıydı". Fransız Ordusu'ndaki süvarilerin büyük bir kısmı da benzer şekilde 1918 baharında atlarından inmek zorunda kalacaktı. Bunu çok daha gönülsüz bir şekilde yaptılar, çünkü artık siperlerdeki mütevazı piyadelere katılmaları gerekiyordu. Piyadeler *Schadenfreude*'lerini gizlemediler, zira yıllardır süvari beyefendilerin cephe gerisinde, Alman savunmasında at sürebilecekleri bir delik açılacağı günü bekleyerek, görece güvenli ve aylak bir yaşam sürebilmeleri karşısında öfke beslemişlerdi.[7]

Büyük Savaş'ta süvarinin rolü, 1917'de -Balkanlar ve doğu cephesindeki birkaç mıntıka istisna olmak üzere- Avrupa'nın her yerinde böylesine utanç verici bir şekilde sona erdi. Savaşın 1914 Ağustosundaki ilk aşamaları, özellikle de kürklü şapkalar ya da parlak miğferler takan, ilerleyen orduların öncü birlikleri olarak mızrak ya da süvari kılıcıyla silahlanmış halde gururla boy gösteren Alman *uhlan*'larının ve Fransız *cuirassier*'lerinin *resimlerinde*, hâlâ süvari imgeleriyle ilişkilendiriliyordu. Ancak 1918 yılında savaş meydanlarında çekilen fotoğraflarda, at sırtında adamlar görülmüyordu ve piyadeler cepheye kamyonlarla taşınıyor ya da tarafsız bölgede üzerlerinde uçaklar dolaşırken tankların arkasında ilerliyorlardı. Yine de üst sınıflar, özellikle de soylular, gözde silahlarının savaşta kendisini göstereceğini ümit etmişlerdi.

1917 güzünde sadece Flandre'de değil, aynı zamanda İtalya'daki Isonzo cephesinde de şiddetli çarpışmalar yaşandı. 24 Ekim'de, günümüzde Slovenya'da bulunan ve Kobarid ya da Almanca Karfreit adıyla bilinen küçük Caporetto kasabası yakınlarında, Avusturya-Macaristan Kuvvetleri ani bir taarruz başlattı. Birazdan tartışacağımız nedenlerle artık ihtiyaç duyulmadıkları doğu cephesinden getirilen Alman birlikleri tarafından destekleniyorlardı. 9 Kasım'a kadar devam edecek muharebe, tarihe Caporetto Muharebesi adıyla geçmiştir. Gafil avlanan İtalyanlar kötü hırpalandı. Askerlerinden 40.000'i öldü ya da ya-

ralandı, 300.000'i teslim oldu ve 35.000'i pek çoğu silahlarını geride bırakarak panik içinde kaçtı. Sayısız asker evine döndü. İtalyan Ordusu'nun tarihindeki en kötü yenilgiydi ve İtalyan dilinde Caporetto küçük düşürücü bir yenilgiyle eş anlamda kullanılmaya başlandı. İtalyanlar, takviye olarak hızla getirilen Fransız ve İngiliz birliklerinin yardımıyla Piave Nehri'nin arkasında yeniden tutunmayı ve düşmanın ilerleyişini durdurmayı başardılar. Caporetto felaketi başkomutanlık görevini Armando Diaz'a bırakan Luigi Cadorna'nın azledilmesine neden oldu. Cadorna herhangi bir sorumluluk almayı reddetmiş ve felaketin suçunu askerlerinin sözde korkaklığına atmıştı. Caporetto'daki yenilgi aynı zamanda İtalyan seçkinlerinin savaşa girme karar verdiklerinde kapıldıkları yanılsamalardan birinin, yani İtalya'nın Avrupa'nın büyük güçlerinin yüce saflarına katılması arzusunun da sonunu haber vermişti; İtalya 1919 yılındaki Paris barış görüşmelerinde İngiltere ve Fransa tarafından gözardı edilecekti.[8] İtilaf Devletleri açısından Carporetto bir felaketti, ama 1917 yılı çok daha kötü haberlerle sona erdi. Bu yılın bahar aylarında Rusya'da bir dizi çok önemli olaya sebebiyet verecek bir devrim patlak verdi. Devrimin çarpıcı sonuçlarından biri, Petrograd'daki yeni yöneticilerin savaştan çekilmeye karar vermesiydi. 14 Aralık'ta Almanya ile ateşkes ilan edildi ve Brest-Litovsk barış görüşmeleri başladı. Bu İngiliz ve Fransızlar için potansiyel olarak kötü sonuçlar doğuracak şekilde, doğu cephesinde savaşın sona ermesi ve buradaki Alman birliklerinin batı cephesine kaydırılması ihtimalini gündeme getirdi.

1917'de savaş Ortadoğu'da da bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bölgeye gönderilen General Frederich Stanley Maude isimli yeni bir İngiliz komutan, 1917 başlarında Kuttülamare'yi almayı başardı. Buradan Dicle Nehri boyunca 11 Mart'ta İngilizlerin eline geçecek Bağdat'a doğru ilerledi. Bağdat'ta Mezopotamya -bugünkü Irak- halkına seslenen ünlü beyannamesinde, çok da uzun olmayan bir süre önce Amerikan başkanı George W. Bush'un ağzından dökülenle neredeyse aynı iki yüzlü dili kullanarak şöyle dedi: "Ordularımız buraya fatih ya da düşman değil, kurtarıcı olarak geldi."[9] Aynı esnada İngiliz kuvvetleri General Edmund Allenby'ın komutasında Mısır'daki üslerinden Osmanlılara karşı Arabistan'da başlayan isyana destek verdiler. Serüvenleri ünlü *Lawrence of Arabia* filmine ilham veren Thomas Edward Lawrence isimli bir İngiliz ajanı da isyan girişiminin bir parçasıydı. İngilizler, Osmanlılara ve Almanlara karşı Arap aşiretlerinin ve şeflerinin desteğini almak için Lawrence'ın daha sonra tutamayacağı pek çok vaatte bulunmasına izin vermişlerdi. Londra açısından Arap halkının çıkar ve arzuları herhangi bir önem taşımıyordu. Londra için önemli olan Osmanlılara karşı bir askerî başarı ve elbette Ortadoğu'daki petrol sahalarını kontrol etme ihtimaliydi. Fakat Lawrence'ı beyaz perdede vazifesini yaparken seyreden milyonlarca seyirci kuşkusuz bu tür önemsiz şeylerle karşılaşmayacaktı.

1916 Mayısında İngiliz ve Fransız hükümetleri Rusya'nın da onayıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarının galip devletler tarafından nasıl paylaşılacağına dair bir anlaşmaya varmışlardı bile: Müzakereleri sürdüren Mark Sykes ve Georges Picot'nun isimlerini taşıyan ünlü Sykes-Picot Antlaşması. Petrol bu anlaşmada, özellikle savaşın başından beri Mezopotamya'daki petrol kuyularına gözünü dikmiş olan İngilizler açısından birincil önemdeydi. İngilizler Irak, Kuveyt, Filistin ve Ürdün'ü alırken, Fransızlar Suriye ve Lübnan'ı elde edecekti. Filistin açısından, İngiliz hükümeti 2 Aralık 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu ile bu bölgede "Yahudi halkı için bir ulusal yurt" kurulmasına yönelik Siyonist planlara onay verdi; göstermelik olarak mevcut Filistin nüfusunun çıkarlarının korunması şart koşulmuştu. Bu vaatle İngiliz hükümeti banker Lord Rothschild de dahil olmak üzere İngiltere'deki Yahudi cemaatinin nüfuz sahibi liderlerinin desteğini almaya çalıştı; aynı zamanda Filistin'deki Yahudi göçmenlerin Ortadoğu'da Britanya İmparatorluğu'nun sadık müttefiki olmaları amaçlanmıştı.

Sonuç olarak İngilizler, 1917 yılında Filistin'i Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden almayı başardı ve bu fetih aynı yılın 9 Aralığında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle sonuçlandı. İngilizler, bugün pek çoğumuzun hâlâ inanmaya devam ettiği gibi Büyük Savaş sırasında demokrasi uğruna savaştıysa bile, Filistin sakinleri bunu fark etmemişlerdi. Kendisini "yeniden doğmuş bir Haçlı" olarak gören General Allenby bölgeyi bir diktatör ya da bir "yarı-monark" olarak, yani aşağı yukarı von Bissing'in işgal altındaki Belçika'yı yönettiği acımasızlıkla idare edecekti. 1918 Ağustosunda Allenby taarruzunu yeniden başlattı ve Suriye'yi Osmanlılardan "kurtardı". (1920'de Şam'a vardıktan sonra Selahattin'in mezarını tekmelerken, haçlıların geri dönüşünü ve Haç'ın Hilal karşısındaki zaferini ilan eden Fransız generali Henri Gouraud da Batılı liderlerin yerlilere yönelik küçümseyici tutumlarının bir simgesi olacaktı.) Bu arada Ortadoğu'daki askerî harekâtlar sırasında, özellikle de kaçmakta olan Osmanlı birliklerinin takip edilmesinde süvarilerden yararlanılmaya devam edilmişti. Şam ve Halep sırasıyla 1 ve 25 Ekim tarihlerinde İngilizlerin eline geçti. Osmanlı İmparatorluğu kısa bir süre sonra, 30 Ekim 1918'de, Yunan adası Limni'de bulunan Mondros limanındaki bir İngiliz gemisinin güvertesinde teslim olacaktı.

Osmanlılar Arabistan'dan kovuldu. İngilizler burada da, Britanya'nın kendi aristokrat ailelerinin muadili olan ve savaş sırasında kullanışlı ortaklar olduklarını gösteren bir avuç aşiret şefiyle birlikte esasen kendi çıkarlarını gözeten yeni bir düzen kurdular. Arapların devasa ülkesi parçalara ayrıldı ve bu parçalar kendi kişisel mülkleri olarak yönetecekleri –Suudi Arabistan gibi– birer devlete dönüştürülmek üzere söz konusu ortaklara dağıtıldı. Ortadoğu'da kralların ve şeyhlerin hâlâ tebaalarını son derece gayridemokratik, Ortaçağ'a özgür bir şekilde yönetebiliyor olmaları, bu nedenle aynı zamanda Büyük Savaş'ın

mirasının bir parçasıdır. Bu sadece İngilizlerin demokrasi uğruna savaştığına dair ikiyüzlü iddiayla çelişmekle kalmaz, aynı zamanda bütün savaşan ülkelerin seçkinlerinin bakış açısından, savaşın "büyük bir geri sıçrama"yı, yani Fransız Devrimi'nden ve devrimin tetiklediği demokratikleşme sürecinden önceki dönemin son derece *gayridemokratik* koşullarını mümkün olduğunca diriltme (ve Suudi Arabistan örneğinde yaratma) girişimini temsil ettiğini de gösterir. Ortadoğu'nun büyük bir bölümü Büyük Savaş yüzünden Ortaçağ'a geri dönmüştü.[10]

Yirmi Dördüncü Bölüm

1917: SIKINTILI YIL

Savaşan bütün ülkelerin askerleri asileşir ve ayaklanmalar çıkar. Sivil cephede, yetersiz beslenen sivillerin huzursuzluk ve hoşnutsuzluğu sayısız greve yansır. Öte yandan, uğruna savaşa girdikleri ihtiraslı hedeflere ulaşana dek pes etmemeye kararlı olan siyasi, sosyoekonomik ve askerî liderlerin tutumları sertleşir...

1917 yılında askerlerin ve sivillerin morallerinin ne durumda olduğunu inceleyelim. Cephe gerisinde Alveringem isimli Flaman köyünde mevzilenmiş Belçikalı askerler, gelecek yılın nasıl geçeceğinin işaretini, daha yeni yıl arifesinde, yani 31 Aralık 1916'da vermişlerdi. Çok sayıda *piotte*, yukarıdan gelen emirler üzerine kapatılan kafelere zorla girdi ve dükkân sahiplerini kendilerine içki servisi yapmaya zorladı. Müdahale etmeye çalışan jandarmalar dövüldü, silahlar ateşlendi ve iddialara göre hiç hoşlanılmayan askerî inzibatın bulunduğu yere el bombaları atıldı. "Belçika'nın üçüncü tümenindeki askerler arasında devrim başladığına" ve Fransız birliklerinin düzeni tesis edip "eğer gerekirse asi askerlerin üzerine ateş etmeye" hazır olduklarına dair söylentiler çıktı. "Nihayet sakinleştik," diye yazmıştı bir asker bu olay hakkında günlüğüne ve sükûnet sağlandı. Bu arbede bir devrim, hatta gerçek bir isyan bile değildi, ama yetkililere savaştan bıkmış askerlerin ve sivillerin 1917 yılında neler yapabileceklerine dair nahoş bir fikir vermişti.[1]

Yser cephesindeki Belçikalı askerler için bu çok kötü bir yıl olacaktı. Düzgün yiyecek bulunamaması ve genel olarak kıtlıklar, düşük ücretler, savaşın uzaması ve askerlerin ezici bir çoğunluğunun işgal altındaki Belçika'da yaşayan ailelerini kısa izin dönemlerinde ziyaret etmelerinin imkânsızlığı gibi pek çok etmen bunda rol oynayacaktı. "Savaş kötümserliği"nde, "cesaret kırılması"nda ve "ümitsizlik"te güçlü bir artış vardı ve askerler *le cafard*'dan, "efkâr"dan çok çekiyorlardı.[2] Protestolar ve isyanlar (ya da Alveringem'deki gibi düzeni bozan arbedeler) 1917 yılı boyunca giderek daha fazla yaşanacaktı. Firarlara ilişkin resmî sayı 1916'da 1.200'den 1917'de 5.630'a çıktı ve önceki yıllara kıyasla çok daha fazla toplu ya da bireysel düşmana teslim olma vakası görüldü. Belçika'da yaygın bir şekilde bu ajitasyonun Flaman milliyetçilerin faaliyetini yansıttığına inanılıyordu, ama Schaepdrijver gibi tarihçiler, bu sıkıntıların daha genel,

uluslararası bir savaş bıkkınlığının ve savaşa yönelik tepkilerin parçası olduğu fikrindedir. Schaepdrijver, gösteri yapan Flaman askerlerinin sık sık sadece Flaman ulusal marşını değil, aynı zamanda Enternasyonal ve Marseillaise'i de söyledikleri gerçeğine atıfta bulunur. Fransa'daki Belçikalı siviller de benzer şekilde huzursuzluk ve isyan belirtileri gösteriyordu. Örneğin 1917 Şubatında Le Havre yakınlarındaki bir Belçika mühimmat fabrikasındaki işçiler arasında, düşük ücretlerin ve yetersiz gıdaların protesto edildiği bir grev patlak verdi.[3] Belçikalı askerlerin ve sivillerin sergilediği bu itaatsizlik, aslında 1917 yılında bütün savaşan ülkelerdeki akranlarının moralini etkileyen daha genel bir rahatsızlığın belirtisiydi. Curzio Malaparte mahlasıyla daha çok tanınan İtalyan gazeteci, yazar ve diplomat Kurt Erich Suckert şöyle yazacaktı:

> 1917 başlarında, Avrupa'nın bütün savaşan ordularında büyük bir huzursuzluğun var olduğunu gösteren olaylar yaşandı. Protestolar, isyanlar ve toplu itaatsizlik vakaları giderek daha sık görülmeye başlandı. Almanya, Avusturya, Rusya ya da İtalya'da olduğu gibi Fransa'da da siperlerin sakinleri savaş yorgunluğu, hatta kör bir öfke belirtileri gösterdi. Ağır ceza tehdidi bile firar dalgasını durdurmaya yetmiyordu. Birliklerin bütün halinde ön hatlara gitmeyi reddettikleri oluyordu.[4]

Fransa'dan başlayarak birkaç tekil ülkedeki duruma daha yakından bakalım:

1917 yılı Paris'teki Panhard-Levassor şirketinde, hükümeti müdahale etmek ve yetkililer tarafından dikte edilen bir zorunlu müzakere ve ücret düzenleme sistemi uygulamak zorunda bırakan büyük bir grevle başladı. Bu tavize rağmen 1917 yılı özellikle Fransız başkentinde emek çatışmalarının damga vurduğu bir yıl olacak ve Mayıs ile Haziran aylarında şaşırtıcı şekilde yüksek sayıda kadının, örneğin "*munitionettes*" adı verilen mühimmat fabrikalarındaki kadın işçilerin de katıldığı gerçek bir grev "patlaması"na tanıklık edilecekti. Görece sakin geçen yaz aylarını, Paris'te üç ay içinde tek bir günün bile yeni bir grev çıkmadan geçmediği özellikle "sıcak" bir sonbahar takip edecekti. Grevlerin sayısı 1916'da 100'den 1917'de 336'ya yükseldi ve aynı dönemde greve çıkan işçi sayısı da 11.500'den 246.000'e çıktı.[5]

Grevcileri harekete geçiren esas şey, yüksek hayat pahalılığıydı. 1916 yılında, sıradan Fransızların reel gelirleri 1914'e nazaran yaklaşık yüzde 10 düşmüştü ve bu eğilim savaşın sonuna kadar devam etti. 1918 yılında reel ücretler 1914'tekinden yüzde 25 daha düşük olacaktı. Bu yüzden fiyatları yakalamak için ücret artışlarına ihtiyaç vardı. Grevcilerin diğer bir talebi de *semaine anglaise*, yani beş buçuk günlük çalışma haftası anlamına gelen "İngiliz haftası"ydı. Bir başka deyişle sadece pazar günleri değil, cumartesi öğleden sonraları da tatil yapmak istiyorlardı. Başlangıçta grevciler herhangi bir pasifist ya da devrimci hedef dile getirmedi, ama bahardan itibaren bu değişti. Mart ayında, Rusya'daki devrimin haberleri Fransa'ya ulaştı ve Parisli sosyalistler ve sendikacılar arasında bir

coşku patlamasına yol açtı. "Biz Fransızlar, *par excellence* devrimci halk, gıkını çıkarmadan burjuva rejimi desteklemişken," geri olduğu sanılan ama gerçek bir devrim başlatmaya muktedir olduklarını gösteren Rus halkına duydukları büyük takdiri dile getiriyorlardı. O tarihten itibaren grevciler giderek daha fazla savaşın sona ermesi ve siyasi değişim talebini dile getirmeye başladılar. Mayıs ayındaki grevler sırasında, kızıl bayraklar açıldı, Enternasyonal söylendi ve "Yaşasın Barış!", "Savaşa Hayır!", "Kocalarımızı Geri Getirin!" ve "Patronlar Cepheye, *Poilu*'lerimiz Eve!" sloganları duyulmaya başladı. Yüksek rütbeli bir görevli, kısa bir süre sonra Fransa'nın, Rusya'dakiyle aynı savaş yorgunluğunun damga vurduğu [itaatsizlik, grevler ve gösterilerle geçen] "çalkantılı bir bahar" yaşadığını bildirmişti.[6]

İşçilerin sadece daha militan değil, aynı zamanda daha radikal ve hatta devrimci olduklarını gösterdikleri yer esasen Paris'ti. Artık *duperie sacrée*, "kutsal tezgâh" diyerek dalga geçtikleri *union sacrée*'ye, yani kutsal birliğe olan inançlarını yitirmişlerdi. Askerî terminoloji genel olarak işçilerin, özel olaraksa grevlerin söylemine girmişti. Fabrikadan giderek daha fazla "savaş meydanı" diye bahsediliyor ve savaştan önce olduğu gibi yine "sınıf çatışması"ndan söz ediliyordu. Bu çatışmada işçilerin kendi "savaş hedefleri", kendi "fetih ve ilhak" hayalleri vardı. Bu hedeflerden biri "İngiliz haftası", bir diğeriyse sekiz saatlik işgünüydü. Enternasyonalizm de işçiler arasında yeniden dikkat çekici bir yükselişe geçmişti. Paris'te bir konuşmacı, "Alman yoldaşlarımız da tıpkı bizim gibi bizim olmayan bir ideal uğruna savaşmak zorunda ... istediğimiz zafer, siperlerin değil, işçi sınıfının ve Enternasyonal'in zaferidir" dediğinde coşkuyla alkışlanmıştı.[7]

İşçiler özellikle Paris'te görünür şekilde radikalleşirken, Fransız Sosyalist Partisi içindeki çoğunluk kutsal birliğe sadık kalmıştı ve Fransa ve müttefikleri için nihai bir zafer kazanmak üzere burjuva partileriyle işbirliği yapmaya hazırdı. Fakat "çoğunluk sosyalistleri", Rus örneğini takip ederek, nefret ettikleri ve *la maudite* ("lanetli girişim"), "kıyım", "cinayet" diyerek mahkûm ettikleri bir savaşı desteklemeyi reddettiklerini artık gizleme gereği duymayan işçiler arasındaki pek çok destekçisini kaybetmişti. Dahası, çoğunluk sosyalistleri "patronlara karşı fazla uzlaşmacı" oldukları için de eleştiriliyordu. Sosyalist liderler, "sınıf işbirlikçiliği" ve "enerji ve militanlıktan yoksun olmaları" yüzünden tabandaki işçiler tarafından, kendilerinin sırtından mutlu burjuva yaşamları sürmekle, "korkak", "hain" ve *arrivistes*, "ikbal düşkünü" olmakla suçlanıyorlardı. Bu koşullar altında sosyalist parti on binlerce üye kaybetti. Grevleri örgütlememiş olsalar bile, yine de onlardan yararlanan sendikaların kaderiyle, sosyalist partininki arasındaki tezat çok büyüktü; çünkü pek çok emek ihtilafının sonucu sendikalı olmanın avantajlarını ortaya koymuştu. Fransız ve özellikle Parisli sendikalar böylece pek çok yeni üye kazandı. 1917 sonuna gelindi-

ğinde, başkentteki sendikalar "savaştan önce hiç görülmediği kadar serpildi." Seçkinler savaşın işçi sınıfının özgürleşmesinin bu biçiminin de durmasını ve hatta tersine dönmesini ümit etmişlerdi, ama savaş bu açıdan da tersi bir sonuç doğurmuştu.[8]

Fransa'da savaş askerlerin canına çok uzun bir süredir tak etmişti, ama 1917 bu savaş yorgunluğunun kendisini son derece çarpıcı bir şekilde gösterdiği ve yetkililerin başına büyük belalar açtığı yıl oldu. Bahar'da Chemin des Dammes'da verilen çok büyük zayiat ve Rusya'da askerlerin teşkil ettiği pasifist ve devrimci emsal, *poilu*'ler arasında çok geniş bir protesto repertuvarının ortaya çıkışını tetikledi. Saldırı ya da sadece ilk hatları tutma emri alan birlikler bazen mezbahaya götürülen koyunlar gibi mızırdanıyordu. Askerler sık sık saldırı işareti verildiğinde yukarı tırmanmayı da reddetmeye başladı. Barthas subayların "sırtlarından vurulmaktan ya da sığınaklarına bir el bombası atılmasından korktukları" için bu tür itaatsizlikleri nasıl görmezden gelmeyi tercih ettiklerini aktarır. Kendi mıntıkasında, Mayıs ve Haziran aylarında, Rusya'dan gelen "devrim rüzgârının bütün alaylarda [nasıl] estiğini" de tasvir eder:

> Birisi savaş karşıtı bir protesto şarkısı söylemeye başladığında, yüzlerce ağız "Barış ya da Devrim! Kahrolsun Savaş" ya da "İzin! İzin!" diye bağırırdı. Bazı akşamlar –yurtseverler, nefesinizi tutun– hep bir ağızdan Enternasyonal söylenirdi. Bu komutanlarımızı gerçekten dehşete düşürürdü.[9]

Başka bir vesileyle Barthas, Enternasyonal'in "*poilu*'lerin yürekten devrimci savaş çığlıkları" olduğunu ileri sürmüştü.

Küçüklü büyüklü asker grupları devrimci Rusya'daki "Sovyetler"e benzer asker konseyleri kurmak üzere örgütlenmeye başlamıştı. Arada sırada *poilu*'ler Almanlarla hâlâ kardeşleşiyor ve birlikte Enternasyonal'i söylüyorlardı. İki alay isyan etmiş ve ordu kışlalarının kontrolünü ele geçirmişti. Subaylara ateş ediliyordu. Diğer birlikler silah bırakmış, subayların rütbelerini sökmüş, asker konseyleri kurmuş, kızıl bayrak çekmiş, trenlerin kontrolünü ele geçirmiş ve hatta Paris'e yürümeyi denemişlerdi. 20 Mayıs ve 19 Haziran arasında, toplamda yaklaşık kırk bin askerin, bazen yüz bazense iki bin kişinin bir araya geldiği iki yüz elli ilâ üç yüz civarındaki gösteriden birine katıldığı iddia edilmişti. Bin dokuz yüz on yedide muhtemelen çoğunlukla firariler tarafından, nefret edilen askerî inzibat, *gendarmerie* mensuplarının suikast sonucu öldürülmesine de tanıklık edilmişti.[10]

Yukarıdan gelen tepki acımasız bir baskı ve disiplinin sertleştirilmesi oldu. Toplamda 3.427 asker cezalandırıldı; 554 idam cezası verildi, bunlardan elli biri infaz edildi. 1.381 asker ağır cezalara çarptırıldı; 1.492 askereyse daha hafif yaptırımlar uygulandı. Son derece sert bir disiplin dayatıldı. "Tek bir yıkıcı söz askerî mahkemeye çıkarılmak ya da ceza taburuna gönderilmek için yeterliydi," diye yazmıştı Barthas. *La Madelon*'un söylenmesi yasaklanmıştı.[11] Bununla

birlikte yetkililer sadece sopayı değil, havucu da kullanıyordu. General Pétain çok daha az taarruz emri verdi, askerlerin daha sık izne çıkmasına müsaade etti, daha iyi yiyecekler dağıtılmasını sağladı vs.

1917 isyanları Büyük Savaş'ın başından sonuna dek, Fransız Ordusu askerlerinin ölümcül görevlerini itaat ederek, neredeyse makineler gibi duygusuzca yaptıklarına dair genel kurala -son derece çarpıcı olmakla birlikte- bir istisna teşkil etti. "Nüfusun ezici çoğunluğu", en azından Fransız tarihçi Jean-Jacques Becker'e göre, benzer şekilde yaygın savaş yorgunluğuna ve "yurtsever kötümserliğe" rağmen savaşı desteklemeyi sürdürdü. Fakat Amerikalı Gabriel Kolko gibi diğer tarihçiler aynı fikirde değildir. 1917 isyanlarının, büyük ihtimalle Rus etkisiyle, *poilu*'ler arasında, resmî yurtsever söylemle uyuşmazlığın, "ihtilafın" damga vurduğu bir tür "alt- ya da karşı-kültür" gelişmiş olduğunu kanıtladığını tahmin ederler.[12] Bu son görüş kuşkusuz firardan suçlu bulunanlarla ilgili istatistikler tarafından da doğrulanıyormuş gibi gözükmektedir: Fransız Ordusu'nda 1914 yılında 509, 1915'te 2.433, 1916 yılında 8.924 firar vakası yaşanırken, bu sayı 1917'de en az 21.174'tü. (1918'de durum düzelecek ve "sadece" 13.032 asker firar yüzünden mahkûm olacaktı.)[13] 1917'de isyancıların sayısı muhtemelen 59.000 ile 88.000 arasındaydı ve Fransız Ordusu'nun en az üçte biri, yani 68 tümen, (yedi "sömürge" alayı da dahil olmak üzere) 128 piyade alayı, 22 hafif piyade taburu ve yedi topçu alayı isyanlara katılmıştı. Pek çok askerin şahsen herhangi bir isyana katılmamakla birlikte, katılan yoldaşlarına yakınlık duyduğu da gözardı edilmemelidir. Bütün bunlar sayısız *poilu*'nün sadece savaştan bıkmakla kalmadığını, ama artık görevlerini yerine getirmeyi de istemediklerini tasdik eder gibi görünmektedir.

Askerlerin savaş yorgunluğu ve hatta doğrudan savaşa karşı çıkmaları ve aralarından pek çoğunu etkileyen general *cafard* ya da "efkâr", askerî sansüre takılan mektuplara da yansımıştı. Askerler örneğin, "bu savaşın mümkün olduğunca çabuk bitmesini dilediklerini", "kurtuluş saatini hasretle beklediklerini", savaşın "iğrenç bir kasaplık" ve *coconnerie*, "hayvani bir bok yığını" olduğunu, "tek bir şey, barış istediklerini", "bu işin canlarına tak ettiğini", ve "katiller", "bir grup alçak", "orospu çocukları", "haydutlar" ve "hainler" olarak gördükleri komutanlarını savaşın sürmesinden sorumlu tuttuklarını yazmışlardı. Mektuplar savaş vurguncularına, *embusqué*'lere, kapitalistlere, "kodamanlara" ve "zenginlere" yönelik nefretle birlikte, Ruslara duyulan sempatiyi ve Fransa'da devrim arzusunu da dile getiriyordu. *Poilu*'lere hizmet veren bir kabarede, gösterilerden birinin sonunda bir albay, aktristen *Marseillaise*'i söylemesini istemiş, ama askerler gürültülü ıslıklarla ve "Barış!" ve "Yaşasın Rusya!" haykırışlarıyla kadını engellemişlerdi.[14]

1917 Britanya'da da kötü bir yıl olmuştu. Ülkede, sivil cephede atmosfer her zamankinden daha ümitsizdi. Savaşın sonu görünmüyordu. Halk İngiliz

Ordusu'nun Somme bölgesinde, Flandre Düzlükleri'nde ve başka yerlerde devasa kayıplar verdiğini ve vermeye de devam ettiğini giderek daha fazla idrak ediyordu. Bir aristokrat, "yavaş yavaş ama kesin bir şekilde bu adaların erkek nüfusunun en iyilerini öldürüyoruz" sonucuna varmıştı. Öte yandan pleblerin kaybedilmesi bu beyefendiyi pek de rahatsız ediyormuş gibi gözükmüyordu. Yiyecek arzı açısından Britanya, Almanya'ya kıyasla çok daha iyi durumdaydı, ama yine de örneğin insanların sıra beklemek zorunda kaldığı kömürde ya da özellikle et ve yağ gibi bazı yiyecek maddelerinde kıtlıklar yaşanabiliyordu. Albion'a gelen çok sayıda yük gemisini batırmış olan Alman denizaltıları, bu açıdan önemli bir rol oynamış, bunun sonucunda istihkaklar azaltılmak zorunda kalınmıştı. Daha da kötüsü, Fransa'da olduğu gibi ücretler enflasyona ayak uyduramıyordu. Büyük Savaş sırasında Britanya'da reel ücretler yüzde 10 ile 20 arasında düşecekti. Diğer ülkelerde olduğu gibi, elbette askerlik görevi biçiminde, ama aynı zamanda düşük ücretler ve yüksek fiyatlar açısından da savaş yükünün büyük bir bölümünü sırtlayanlar sıradan yurttaşlardı. Bu esnada sanayicilerin devasa kârlar elde ettiği ve savaş sayesinde zenginleştiği herkes tarafından biliniyordu. Tarihçi Arthur Marwick'e göre, "işçi sınıfının yüksek fiyatlardan duyduğu hoşnutsuzluk ve savaşın neden olduğu diğer rahatsızlıklar, 1917'de zirve yapmıştı." O yıl Fransa'da olduğu gibi, grevlerin sayısında bir önceki yıla kıyasla kayda değer bir artış olmuş ve işçiler kurtuluş (ya da en azından rahatlama) için sendikalara akın etmişti. Böylece sendika üyelerinin sayısı savaş sırasında çarpıcı bir artış kaydedecek ve 1914 yılında 4 milyondan 1918'de 6,5 milyona çıkacaktı.

İşçi Partisi hükümetle işbirliği yapmaya ve savaşı desteklemeye devam ediyordu, ama tabanı hızla daha pasifist ve radikal bir tutum benimsiyordu. Savaştan önce her zaman "sosyalist" görünmekten kaçınmış olan İşçi Partisi liderleri, Fransız Sosyalist Partisi gibi çok sayıda üye kaybı yaşamamak için, şimdi açık bir şekilde "üretim, dağıtım ve ticaret araçlarının kamulaştırılması" gibi sosyalist hedeflerle özdeşleşmeye başladılar. İşçi Partisi, *The Socialist* isimli gazetesinin satışı bir ara yirmi bin nüshaya ulaşan ve "Siz Bize Savaş Verdiniz, Biz de Size Devrim Vereceğiz" gibi savaş karşıtı manşetleriyle büyük bir başarı yakalayan, son derece militan Sosyalist İşçi Partisi gibi daha radikal sosyalist partilerle sert bir rekabet içindeydi. Sosyalizmin başarısı kısmen, haberlerin ulaşmasıyla İngiliz pleblerin heyecana kapıldığı Rus Devrimi'nden kaynaklanmıştı. İngiliz işçiler hiçbir zaman otoriteryen çarlık rejimine karşı sıcak duygular beslememişlerdi ve düşüşünü sevinçle karşıladılar. 1917 Martı gibi erken bir tarihte, yaklaşık on iki bin kişi Rus devrimcilere verdikleri desteği göstermek üzere Londra'daki Royal Albert Hall'de bir araya geldi. Bundan sonra pasifist-sosyalist radikaller, örneğin Londra ve Glasgow'da 1 Mayıs'ta düzenledikleri barış yanlısı kitlesel gösterilerle ve 1917 Haziranında bütün sol kuvvetlerin bir

araya geldiği Leeds'deki ünlü ve devasa "Büyük İşçi, Sosyalist ve Demokratik Konvansiyon" toplantısıyla çok daha fazla ilgi çektiler. Leeds toplantısı sadece devrimin değil, aynı zamanda İrlanda, Hindistan ve Mısır'ın bağımsızlığının da yanında olduğunu gösterdi. Britanya'da Sovyetler'in kurulmasından bile söz edilmişti, ama bundan hiçbir şey çıkmadı.[15]

İngiliz seçkinleri tüm bunları son derece sarsıcı bulmuş olmalıydı. Savaşı, devrime ve diğer "sosyalist" tehlike biçimlerine karşı bir panzehir olarak gördüklerinden istemişlerdi, ama 1917'de savaşın aslında nüfusun geniş kesimlerinde sosyalizme yönelik bir ilgi ve coşku yarattığı görülmüştü. Seçkinleri dehşete düşürecek şekilde, Adam Hochschild tarafından alıntılanan bir devlet görevlisi, o yıl şöyle rapor vermişti:

> Bugün İngiltere'de ... sosyalizm ve aşırı demokratik denetim [sic] ilkelerinin giderek artan bir hevesle dinlenmediği bir topluluk ya da insan grubu bulmak çok zor. Ülkede Kapitalizmi kanıtlanmış bir başarısızlık olarak görmeye meyletmeyen tek bir işçi toplantısı bile yok.[16]

İngiliz yetkililer "sosyalist tehlike"nin çarpıcı yükselişine, pasifist ve sosyalist örgütlerin liderlerinin ve diğer üyelerinin evlerini arayarak, matbaalarına ve kitapçıklarına el koyarak, postalarını alıkoyarak, sansüre başvurarak ve ajan provokatörler kullanarak tepki verdiler. "Devrim heyulası"ndan duyulan korku, yetkilileri taviz vermek ve reformlar yapmak zorunda da bırakacaktı,[17] ama tavizlerin kesinlikle söz konusu olmadığı tek alan savaştı: Acı iksir dolu kadeh son damlasına kadar içilmeliydi. Bu açıdan Başbakan Lloyd George'un tavizsiz bir *jusqu'au-boutiste* olduğu ortaya çıktı. Şair S. Gertrude Ford onun savaş yanlısı söylemine, "A Fight to the Finish" başlıklı bir şiirle yanıt vermişti:

> 'Bütün yıl savaşın' dedi Savaş beyleri:
> Peki ya ölülerin arasında ölmekte olanlar ne dedi?
> 'Son adama kadar!' diye bağırdı vurguncular:
> Peki ya o sefil yıllardaki yoksullar ne dedi?
> 'Savaş hayırlıdır!' diye haykırdı şovenler:
> Peki ya yaralanan, sakatlanan, kör kalanlar ne dedi?
> 'Savaşa devam!' diye yakardı Silah baronları:
> Kimse sormadı kadınların ne düşündüğünü.
> 'Devam!' diye yankıladı Nefret, kötülüğün kol gezdiği yerde:
> Kilise bile sordu, İsa ne dedi diye?[18]

Ünlü İngiliz savaş şairleri Siegfried Sassoon ve Wilfred Owen 1917 yılında pasifist duygularını yüksek perdeden ve açık bir şekilde dile getirmeye başladılar. O yılın Ekim ayında, Sassoon, genç erkeklerini gönüllü olarak orduya katılmaları için taciz eden ve bazı örneklerde, düşüncesizce bir yurtseverliği

vaaz etmeye devam eden İngiliz kadınlarının savaş severliğini yerdiği "Glory of Women" (Kadınların Şanı) başlıklı şiirini yayımladı.[19] Wilfred Owen'ın "*Dulve and Decorum Est*" isimli en ünlü savaş karşıtı şiirlerinden biri de aynı ay içinde yayımlandı:

> Eğer duyabiliyorsan her sarsıntıda
> Akciğerlerden köpürerek gelen kanı,
> Kanser gibi pis, getirilen geviş gibi acı
> Masum dillerdeki berbat, onmaz yaraları
> Dostum, anlatmayacaksın böylesi bir zevkle
> ümitsiz bir şanı heyecanla bekleyen çocuklara
> Eski yalanı: İnsanın vatanı için ölmesi yerinde ve güzeldir.[20]

Savaş yorgunluğu sadece Britanya adalarında değil, geniş İmparatorluğun başka yerlerinde de yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştı. 1917 Mayısında Kanada'da zorunlu askerlik uygulamaya kondu, ama bu adım özellikle Quebec eyaletinde çok geniş bir muhalefetle karşılaştı. Protesto ve gösteriler sonucunda muafiyet talebinde bulunulabilmesi için taviz koparıldı ve çok sayıda potansiyel asker, yani toplam 404.000 kişiden 380.000'i gerçekten de muaf tutulma talebinde bulundu. Quebec'te 117.000 kişiden 115.000'i muaf tutulmak istemişti. Bu istatistikler, özellikle de çoğunlukla Katolik olan ve ne asla kendi evlerindeymiş gibi hissetmedikleri Britanya İmparatorluğu'na sadakat, ne de sözde ruhban karşıtı Fransız Cumhuriyeti'ne sempati besleyen ve hayatlarını Fransa'nın ya da Flandre'nin uzak topraklarında feda etme fikrinden hoşlanmayan Fransız Kanadalılar arasında savaşa yönelik bir coşku eksikliğinin varlığını yansıtıyordu. Dolayısıyla 1917 yılında Britanya İmparatorluğu'ndaki diğer her yer gibi Kanada'da da, çok sayıda insanın savaştan bıktığı ve artık savaşı desteklemediği gün gibi ortaya çıkmıştı.[21]

Son olarak İngiliz askerlerinin de canına tak etmişti. 1914 güzü gibi erken bir tarihte, "lord hazretleri" diye hitap edilen Kraliyet Donanması komutanları, sıradan denizcilerin, "alt güvertelerin" ilk baştaki coşkularının sönümlendiğini ve yerini giderek daha fazla derin bir hoşnutsuzluğa, "subaylarla askerler arasında yabancılaşmaya", düşük ücretler ve kötü yiyeceklerle ilgili şikâyetlere ve genel bir huzursuzluğa bıraktığını fark etmişlerdi. 1917 Eylülünde bu eğilim, Portsmouth'taki HMS *Amphitrite* gemisinde bir isyanla ya da en azından ciddi bir toplu itaatsizlik vakasıyla sonuçlandı. (Tayfa, kendilerine dağıtılan kalitesiz yemekler yüzünden gemiye "*am and tripe*" [bir tür işkembe yemeği] adını takmıştı.) Gönülsüzce verilen bölük pörçük tavizler ve resmî vaatlerle, Kraliyet Donanması'ndaki huzursuzluk kontrol altında tutulabildi.[22] Kara Kuvvetlerindeki askerlere gelince, pek çoğu "ölümcül bir depresyon" belirtisi gösteriyordu, bir başka deyişle moralleri tamamen çökmüştü. Siperlerde neden bu kadar uzun bir süre geçirdiklerini ve neden kendilerine benzer sorular soran

ve tıpkı kendileri gibi hiç vakit kaybetmeden evlerine dönmeyi tercih edecek askerlere karşı savaşmak zorunda olduklarını merak ediyorlardı. O dönemde Tommy'ler arasında son derece popüler olan ve daha önce bahsi geçen "Tell Me Now" şarkısında da bu duygular su yüzüne çıkmıştı:

Bilmiyorum savaşa neden gittiğimi
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi.
Bilmiyorum savaşa neden gittiğimi ya da
Bu insanların ne için savaştığını,
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi.

Bilmiyorum neden bu silahı taşıdığımı,
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi.
Bilmiyorum neden bu silahı taşıdığımı,
Çünkü Hun'la bir derdim yok
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi.

Ümit ediyorum ki bir Tanrı vardır
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi
Ümit ediyorum ki bir Tanrı vardır
Mezar kazıcı suratıma attığında toprağı
Söyle bana, haydi söyle bana şimdi.[23]

Sarhoşluk ve firar büyük sorun haline geldi ve 1917'de sadece Fransız değil, İngiliz Ordusu da, isyanların da dahil olduğu "kolektif disiplinsizlik" vakalarıyla başa çıkmak zorunda kaldı. Bu isyanlardan çarpıcı bir tanesi, Eylül ayında cepheye gidip gelen çok sayıda Tommy için bir durak olan küçük Fransız Manş limanı Étaples'da yaşanmıştı. Askerler Étaples'dan "Eat Apples" (Elma Ye), "Eatables" (Yenilebilir) ya da "Staples" (Zımba) diye söz etmeyi severlerdi. 1917'de savaş şairi Wilfred Owen, annesine yazdığı bir mektupta kasabayı "mezbahaya göndermeden önce hayvanları koydukları bir tür ahır" olarak tasvir etmişti. Tommy'lerin silah depolarında kaldığı kasvetli, hatta hüzünlü bir kasabaydı. Küçük Canche Nehri'nin üzerindeki bir köprü burayı yakınlardaki Le Touquet'ye bağlıyordu; burasıysa ayrı bir gezegen, subaylara ayrılmış kumsalı olan şık bir tatil yeriydi ve sonuç olarak sıradan askerlere yasaktı. 9 Eylül'de Yeni Zelandalı olduğu söylenen bir asker, Le Touquet'yi ziyaret etmek için köprüyü geçmeye kalktı, ama askerî inzibat tarafından engellendi. Bu en az altı gün süren bir kalkışmaya ve bazıları kızıl bayraklar sallayan on bin askerin katıldığı gösterilere neden oldu. Sonunda, sadık birliklerin yardımıyla askerî inzibat düzeni tesis etmeyi başardı. İsyancılardan biri "ibret olsun diye" idam edildi.[24]

Étaples'daki olay, 1914-1918 yıllarında Britanya Ordusu'nun sıradan askerler arasında disiplinsizlik, huzursuzluk, itaatsizlik ve hatta isyanla ilişkili giderek

daha fazla sorun yaşadığını gösteriyordu. 1914'te savaş başladığında, her 3.306 asker başına bir askerî inzibat düşüyordu: Savaş sona erdiğinde rakam bunun on bir katı olacak, yani her 291 asker başına bir inzibat düşecekti.[25] Étaples'da, Tommy'ler İngiltere'ye ya da Blighty'ye tekneyle birkaç saat uzaklıktaydı. Bütün Tommy'ler mümkün olan en kısa sürede Blighty'ye dönmenin ve böylece bu korkunç savaştan kaçmanın hayalini kuruyordu. "Back to Dear Old Blighty" (Sevgili Yaşlı Blighty'ye Dönüş) o dönemin en popüler şarkılarından biriydi:

> Geri götür beni sevgili yaşlı Blighty'ye [İngiltere'ye]!
> Londra'ya giden bir trene bindir beni!
> Al beni oraya,
> Bırak herhangi bir yere,
> Liverpool, Leed ya da Birmingham, hiç fark etmez!
> Hemen götür beni evime, Blighty'ye
> Blighty tam bana göre![26]

Hiçbir orduda askerlerin morali Ruslar arasında olduğu kadar düşük değildi; ama Fransız, İngiliz ve Belçikalı askerler arasında olduğu kadar da yüksek değildi. Savaş yorgunluğu hâkimdi ve 1917 baharından başlayarak, Rusya'daki devrimci olayların etkisi giderek önem kazanan bir rol oynadı. Almanya'da bir başka etmen, yani İngiltere'nin deniz ablukası da olumsuz bir etkiye sahipti. Bu strateji, örneğin özellikle 1917 Martından başlayarak istihkaklarına daha az ekmek düşmesi biçiminde askerleri de etkileyen kıtlıklara yol açıyordu. Bunun sonucu olan hoşnutsuzluk, subayların bol miktarda ekmek ve yiyecek almaya devam etmesi yüzünden daha da büyüktü. Bu nedenle, ama aynı zamanda Rusya'daki olayların da etkisiyle, askerler isyankâr, hatta devrimci bir ruh haline büründüler. Bir asker, "bütün devlet kapitalizmin ve spekülatörlerin bir aracından başka bir şey değil," yorumunda bulunmuştu. Bir başkasıyla, "burada da Rusya'daki gibi yapmalı ve bu kahrolası militarizmden kurtulmalıyız" diye düşünüyordu.[27] Giderek daha fazla asker Almanya'nın geleneksel sınıf sistemine karşı bir düşmanlık beslemeye başlamıştı. Örneğin "proleter" bir denizci, 1917 Mayısında, 1914'te aşırı bir yurtsever olduğunu, ama sonrasında "hoşnutsuzluk, kızgınlık ve hayal kırıklığı"nın yanı sıra, "ülkenin temel ilkesine, sınıf sistemine" yönelik bir öfkenin de geri dönülmez bir şekilde kendisine bulaştığını anlatmıştı. "Savaşın," demişti,

> istemek bir yana, az sayıda insan tarafından öngörülen bir şey olduğu ortaya çıktı ve sınıf sisteminin varlığı da savaşın görünür kıldığı şeylerden biriydi; birkaç yıllık savaş, onlarca yıldır süren sosyalist ve anarşist propagandanın yapamadığını yapmıştı: Eski düzenin ikiyüzlülüğünü ve çelişkilerini açığa çıkarmıştı.[28]

1917 yılı Alman askerlerinin de savaştan yorulduğunu çok açık bir şekilde gösterdi. O yıl, firar, gönüllü teslim olma ve itaatsizlik vakalarında büyük bir

artış görüldü.[29] Bu savaş yorgunluğu, bir askerin üstünde bulunması halinde on dört günlük hapis cezası almasına mal olabilecek bir şiirde de ifadesini bulmuştu:

Ich bin Soldat, doch bin ich es nicht gerne;

Komm ich ins Feld, dan muss ich Brüder morden,
Von denen keiner mir was zu Leid getan.
Als Krüppel trag ich nachher Band und Orden,
Doch schmachtend ruf ich dan: Ich war Soldat!

Ben bir askerim, ama hiç hoşlanmıyorum bundan;

Çatışmaya girdiğimde, kardeşlerimi öldürmek zorundayım,
Bana hiçbir zaman yanlış bir şey yapmamış kardeşlerimi.
Bir malul gazi olarak kurdeleler, madalyalar gösterebileceğim,
Sonra iç çekip şöyle diyeceğim: Ben bir askerdim!![30]

Daha önce bahsi geçen, alaycı "*Mein Michel was willst du noch mehr?*" şarkısı da 1917'de giderek popüler olmuştu. Dizelerinden biri, askerlerin savaştan bıktığını ve artık "Kayzer için öldürülmeyi" istemediklerini gayet açık bir şekilde dile getiriyordu:

Du darfst exerzieren, marschieren,
am Kasernenhof, kreuz und quer,
und dann für den Kaiser krepieren.
Mein Michel, was willst du noch
mehr?

Talim yapıp uygun adım yürüyebilirsin,
Cephaneliğin bahçesinde bir ileri bir geri,
Sonra git ,Kayzer için öl.
Sevgili Michael, daha başka ne isteyebilirsin ki?

1917 yılında, İtalyan askerleri özellikle hoşnutsuz ve isyankârdılar; bu erlerin subaylara ve askerî inzibata, *carabinieri*'ye karşı tutumlarına da yansımıştı. Çok sayıda inzibat öldürüldü, asıldı ya da bıçaklandı. Bu dönemden gerçek bir "carabinieri avı" olarak söz ediliyordu.[31] Fakat bütün ordularda askerler benzer şekilde askerî inzibattan nefret ediyor ve bazen onları öldürüyorlardı. Barthas "[askerlerimiz] siperleri ne zaman terk etseler kendilerini taciz etmeyi, gözetlemeyi, huzurlarını bozmayı ve özgürlüklerini kısıtlamayı asla bırakmayan *gendarmes*'a karşı ölümcül bir nefret duyuyor" diye yazmıştı. 1916 yazında cephenin Champagne yakınlarındaki kendi mıntıkasında iki *gendarme*'ın nasıl bir ağaca asılmış halde bulunduğunu anlatmıştı. Bu tür vakaların hiç de seyrek görülmediği söyleniyordu.[32]

Gabriel Kolko, 1917 yılında genel olarak askerlerin morali açısından durumu şöyle özetler:

> Birliklerin üstlerine bütünüyle ve sorgulamadan itaat etmeyi reddetmeleri en yıkıcı eylemleriydi ... zorunlu olarak siyasi birer radikal olmasalar bile onları tehlikeli kılan bir durumdu bu ve belirsizliklerle dolu bir uçurum açtı. ... Savaşın son on sekiz ayı boyunca, askerlerin geleneksel yöneticileri ve onların âdetleri ve değerleri karşısında derinleşen yabancılaşmalarını ve hayal kırıklıklarını açığa vururken kime ya da nasıl tepki gösterecekleri sorunu ortaya çıktı... Nitel olarak yeni bir durum doğuyordu ve barış dönemindeki toplumlarda örtük olarak bulunan bütün toplumsal gerilimler, ıstırap ve acının artan basıncı altında bir karar noktasına geldi.[33]

Bazı ülkeler bu sarsıcı tecrübeyi fazla zarar görmeden atlatacak, bazılarıysa devrimin kucağına düşecekti. Fakat cephedeki askerler her yerde hayati bir rol oynayacaktı.

Savaşan ülkelerin sivilleri de 1917 yılında savaştan yorulduklarını ve bıktıklarını, hoşnutsuz, huzursuz ve isyankâr olduklarını pek çok şekilde gösterdiler. Savaşı istedikleri, anlamsız bir şekilde başlattıkları ve çok büyük oranda alt tabakaların aleyhine bu denli yıkıcı bir biçimde yönettikleri için geleneksel askerî, siyasi ve sosyoekonomik seçkinleri suçluyorlardı. İnsanlar her yerde Rusya'da olup bitenler karşısında etkilenmişlerdi. Bu ülkede nefret edilen eski düzen, askerler ve siviller tarafından devrilmişti. Batı kriterlerine göre bile eşi görülmemiş demokratik reformlar yasalaşmıştı ve Rus devrimcileri ülkeyi genel olarak nefret edilen savaştan çıkarmaya hazırdı. Bu açıdan, Rus Devrimi ve özellikle de Bolşeviklerin Ekim Devrimi, Arno Mayer'in tespitiyle, "Avrupa'nın en karanlık gecelerinde esas ümit ışığı" oldu.[34]

Almanya'da ancak o yıl sürekli ve acımasız bir şekilde uygulamaya başlanan İngiliz ablukasının sonuçları, artık halk üzerinde büyük bir etki yaratıyordu. Yiyecek bulmak giderek zorlaşıyor ve fiyatlar keskin bir şekilde artıyordu. Yüksek gıda fiyatları, kendi yurttaşlarını, hatta askerlerini besleyemediği görülen sözde büyük ve güçlü imparatorluğun liderlerine yönelik alaycı bir eleştiri olan şu dizelere esin kaynağı olmuştu:

> O Deutschland hoch in Ehren,
> Du kannst dich nict ernähren.
>
> Ey Almanya, kutsal anavatan,
> Neden beslemekten acizsin kendini?[35]

Bu dizeler, "*Hallet aus im Sturmgebraus*", "Diren, fırtına hiddetlense de" şeklindeki *jusqu'au-boutiste* çağrısıyla Almanya'nın en yurtsever marşlarından olan ve tarihi yaklaşık 1850 yılına kadar giden "*O deutschland hoch in Ehren*", "Ey Almanya, Kutsal Anavatan"ı acımasızca hicveden bir asker şarkısında yer alıyordu.[36]

1917 başlarına dek, İngilizler, özellikle Hollanda ve elbette Birleşik Devletler gibi tarafsız ülkeleri kızdırmaktan kaçınmak için Almanya'yı dış dünyadan bütünüyle yalıtacak bir abluka kurmamışlardı. Fakat o yılın bahar aylarında, ABD İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girdi. Böylece ablukanın ilmiği sıkılaştırılabildi ve Almanya'nın, örneğin Hollanda ya da Danimarka üzerinden mal ithal edebilmesi neredeyse imkânsız hale geldi.[37] (Söylemeye gerek yok ki abluka, özellikle Viyana'da ve Budapeşte gibi büyük şehirlerde açlığın baş gösterdiği Tuna Monarşisi için de büyük sorunlar yarattı. Bütün savaşan ülkelerde şehir sakinleri kırsal kesimde yaşayan insanlara nazaran daha fazla zarar görme eğilimindeydi.)

Almanya'da abluka nedeniyle en fazla zarar gören işçi sınıfıydı, çünkü reel ücretler düşmeye devam etti. Huzursuzluk, özellikle de her tür şey hâlâ kara borsada –elbette çok yüksek fiyatlara– bulunabildiği ve dolayısıyla zenginler açlık çekmediği için çok büyüktü. "Zenginlerin ve yolsuzluklara bulaşmış olanların ayrıcalıkları artık tahammül edilemez bir noktaya geliyor," diye yazar Fransız tarihçi Frédérick Rousseau duruma dair yaptığı bir yorumda.[38] Dahası herkes, Reich'ın kapitalistlerinin savaş sayesinde hiç olmadığı kadar fazla kâr elde ettiğini biliyordu. Örneğin Krupp'ta kârlar 1916'da 31,6 milyon marktan, 1917'de 79,7 milyon marka yükselmişti. O dönemde muazzam kârlar elde eden diğer sanayi devleri arasında, çelik üreticisi Stinnes, büyük elektroteknik uzmanı AEG ve denizaltı üreten donanma yapımcısı Blohm & Voss da bulunuyordu.

Savaş Alman sanayisindeki jigantizm, tekellerin yaratılması ve savaş malzemelerinin üretimi için verilen kârlı devlet siparişlerinin büyük bir kısmını alan devasa işletmeleri yöneten görece az sayıdaki seçkinin çarpıcı bir şekilde ortaya çıkması eğilimini güçlendirmişti. Öte yandan, çok sayıda küçük şirket savaştan kazanç sağlayamamıştı. Bunların pek çoğu tedarikçilerini ya da müşterilerini yitirdi ve kazançlarının çarpıcı bir şekilde düştüğünü gördü; birçoğu piyasadan silindi. Bu tekelleşme süreci Büyük Savaş'tan çok daha önce başlamıştı ve diğer savaşan ülkelerde de yaşandı. Bu açıdan, Niall Ferguson'un belirttiği gibi, savaş sırasında işletmelerin *ortalama* kârlarının özel olarak yüksek olmadığı doğruydu, ama bundan böyle kapitalist sınai sistemin gelişiminde belirleyici bir rol oynayacak büyük şirketlerin ya da *korporasyonların* kârları Ferguson'ın da kabul ettiği gibi kayda değer düzeylerdeydi.[39]

Domenico Losurdo'nun da belirttiği üzere, sınıf çatışması çok boyutlu bir fenomendir. Ferguson'ın ya da Habermas ve Dahrendorff'un tasvir ettiği ve hatta bir dizi Marksist yazarın da inanıyormuş gibi gözüktüğü gibi, sadece "sermaye" ile "emek" arasındaki iki taraflı bir çatışmadan ibaret değildir. Burjuvazi ve soyluluğun, farklı ülkelerin sanayicilerinin, ana ülkeyle sömürgelerin ve Almanya örneğinde görmüş olduğumuz üzere sanayi burjuvazisi için-

deki fraksiyonların, örneğin büyük ve küçük üreticilerin aralarındaki çelişkileri de yansıtır.[40] Hem büyük hem de sınai bir savaş olan Büyük Savaş'ın, büyük sınai üreticileri kayırmış olması bir tesadüf değildi.

Alman halkı açlık çekmese bile yetersiz besleniyor, savaştan giderek daha fazla yoruluyor ve sadece barışın gelmesini değil, Reich'ın otoriter ve militarist sisteminde demokratik reformlar yapılmasını da arzuluyordu. Birçok Alman bu sistemin 1914 yılında savaşı isteyip kasten çıkarmış olduğuna ikna olmuyor ve anavatanları için bunun bir savunma savaşı olduğuna inanmayı sürdürüyor olabilirdi; ama imparatorluk hükümetinin ve Ludendorff ile von Hindenburg'da cisimleşen ordunun yüksek komuta kademesinin, fazla ihtiraslı savaş hedefleriyle savaşın bu kadar uzun sürmesinden sorumlu olduğuna inanıyorlardı. Halkın barış ve reformlar konusunda uyguladığı basınç bu yüzden 1917 yılında muazzam, hatta karşı konulamaz bir hal aldı. Örneği bahar aylarında pasifist ve radikal sosyal-demokrat muhalifler "bağımsız" bir SPD, "Almanya Bağımsız Sosyal-Demokrat Partisi"ni (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD) kurmak üzere partiden ayrıldılar. Bu yeni sosyalist parti tavizsiz barış ve reform mücadelesiyle kısa süre içinde, şaşırtıcı olmayan bir şekilde ekseriyetle *Burgfrieden*'e bağlı kalan SPD'nin aleyhine hatırı sayılır bir destekçi kitlesi elde etti. Spartakist hizip USPD'ye katılmak üzere SPD'den ayrıldı. 1917 yılında, SPD'nin üye sayısı böylece 1914'tekinin dörtte birine düştü.[41]

Birkaç burjuva partisi de artık barış müzakereleri ve ılımlı siyasi reformlar talep etmeye başladı. Kayzer de kendisini, örneğin Hohenzollernli Wilhelm'in sayıca çok daha fazla küçük burjuva ve proleter uyruklarına kıyasla üst sınıfları –toprak sahibi soyluluğu ve sanayi burjuvazisini– güçlü bir şekilde kayıran, ultra-muhafazakâr bir düzenleme olan Prusya'nın seçim sisteminde reform yapmak gibi bazı vaatlerde bulunmak zorunda hissetti. Fakat vaat edilen reformlar ancak savaşın zaferle sonuçlanmasının ardından uygulanacaktı. 19 Temmuz 1917'de Reichstag, Keiser'in, Ludendorff'un ve o zamanlar hâlâ çok kalabalık olan bütün diğer Alman *jusqu'au-boutiste*'lerinin canını fena halde sıkacak olan, ilhaksız barış lehine bir yasa tasarısına onay verdi. Yasa tasarısı *Burgfrieden*'in sonunu haber veriyordu, çünkü birkaç liberal ve Katolik burjuva partisinin yanı sıra SPD de artık *Siegfrieden*'in, yani "zafer yoluyla barış"ın koşulsuz destekçileri arasında değildi. Fakat bir *'zafer yoluyla barış'* 1917 yazından, özellikle de "pısırık" Bethmann-Hollweg'in Alman seçkinlerin içindeki *'sonuna kadar gidilsinci'* çekirdeğin entrikaları sonucunda şansölyelikten azledildiği 13 Temmuz'dan itibaren, Reich'da iktidarı tekeline almış olan Ludendorff ve von Hindenburg'un askerî diktatörlüğünün programının omurgasını oluşturuyordu.

Sivillerin, özellikle de alt tabakaların büyük bir çoğunluğunun, savaşın yüklerinin büyük bir kısmını taşımaktan bıktığı ve hevesle barış özlemi çektiği

bir başka ülke de İtalya'ydı. Savaş bu ülkede başından beri rağbet görmemişti. Dahası, fiyatlar ücretlere kıyasla savaştaki diğer ülkelerin tümünden daha fazla yükselmiş ve bu da hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştu. 1918'de İtalyan fabrika işçilerinin ücretleri 1913'tekinin sadece yüzde 65'i düzeyindeydi ve tarım işçilerinin ücretlerindeyse çok daha dramatik bir düşüş yaşanmıştı. Çok sayıda İtalyan şehri savaşa karşı, askerlerin geri dönmesinin talep edildiği kendiliğinden gösterilere sahne olmuş; 1916 Aralığı ile 1917 Nisanı arasında, on binlerce işçi ve köylünün katıldığı bu türde en az beş yüz gösteri düzenlenmişti. 1917 Ağustosunda, Turin'deki bir işçi ayaklanması en az elli kişinin ölümüyle sonuçlandı.[42]

Karl Marx kapitalist sistemin beraberinde zorunlu olarak "yoksullaşma" ya da "fakirleşme" getireceğini, bunun da karşı durulamaz bir şekilde proletaryanın sistemi devrim yoluyla yıkmasına neden olacağını öngörmüştü. Fakat savaştan önceki yıllarda pek çok insan Marx'ın bu açıdan yanıldığına, proleterlerin yaşam koşullarının giderek düzeldiğine ve bu nedenle devrimin yararsız ve imkânsız olduğuna inanmaya başlamış; çok sayıda sosyalist bu bakış açısını benimseyerek "reformist" olmuş, kendisini devrimci değil, evrimci sosyalizme adamıştı. Ama şimdi, pleblerin eşi görülmedik fedakârlıklarda bulunmasını gerektiren ve açlığa ve her türlü sefalete neden olan kanlı bir savaş sırasında ve bu savaş nedeniyle, kayda değer bir devrimci potansiyelin eşlik ettiği son derece gerçek bir yoksullaşma yaşanıyordu. "Savaş," diye yazar Gabriel Kolko, "giderek artan bir fakirleşme"ye yol açmış ve

> modern Avrupa tarihinde eşi görülmemiş şekillerde kitlelerin maddi refahının altını oymuştu. Milyonlarcasının elinden kendilerini kaygısızca çatışmanın bitmek bilmeyen iktisadi girdabının içine sokan yönetici sınıflara bağlı kalmalarına ya da en kötüsü rıza göstermelerine neden olan maddi teşvikleri almıştı.[43]

Bütün bu süreçte emperyalizmin oynadığı rol kesinlikle çelişkili değil, ama paradoksaldı. Emperyalizm bir yandan Avrupa'da yaşayan pleblerin yaşam standartlarını bir biçimde yükseltmiş ve böylece yoksullaşma trendini durdurmuştu. Öte yandansa pek çok açıdan "emperyalist" özellik taşıyan ve sonunda devrime yola açacak, eşi görülmedik bir yoksullaşmayı tetikleyen bir savaşın çıkmasına yardımcı olmuştu.

"1917 yılında," diye yazar Kolko, "kitleler arasında giderek artan bir yabancılaşmaya" ve "liderler arasında güvensizliğe" tanıklık edildi ve toplumsal yapı muazzam baskıların hedefi haline geldi. Bu yılın ortalarından başlayarak, seçkinler her yerde başlatmış oldukları savaşın geleneksel düzenin, *kendi* düzenlerinin yıkılmasına yol açabileceğinden korkmaya başladılar. Halk kitleleri "hâkim toplumsal sistemlere tutarlı bir ideolojik ya da siyasi alternatif getirmeyi başaramadılar," diye yazar Kolko, ama "yine de eylemleri hâkim toplumsal düzenlerin eşi görülmedik bir şekilde reddedilmesine

yol açtı ve işlevsel olarak yönetici sınıfın mevcut siyasetine, kurumlarına ve iddialarına karşı çıktı". Böylece "en zayıf olduğu anda Avrupa'nın büyük bir bölümünde statükoyu tehdit etti."[44] Bazı ülkelerde statükonun diğerlerine nazaran daha kırılgan olması veya yoksullaşmanın daha ağır hissedilmesi, devrimci potansiyelin başka yerlerden daha büyük olması anlamına geliyordu. Rusya'da 1917 başlarında askerlerin ve sivillerin yoksullaşması o denli ağırlaşmıştı ki, kurulu düzenin, çarlık sisteminin çökmesine neden olacak bir devrim patladı.

Sayısız sivil ve asker sadece barış değil, aynı zamanda değişim de isterken, seçkinlerin tutumlarında kayda değer bir sertleşme görüldü. Soyluluğu ve burjuvaziyi temsil eden kişiler, hem ülke içinde hem de dışarıda muzaffer bir zaferden bekledikleri meyveleri koparabilmek amacıyla savaşı kazanmak için ne gerekiyorsa yapmaya daha önce hiç olmadığı kadar kararlı olduklarını gösterdiler. 1917'de Almanya, topyekûn bir zaferden daha azıyla yetinmeyecek Ludendorff'un askerî diktatörlüğü altına girdi. Britanya'da Lloyd George ülkeyi yedi üyeli küçük bir "savaş kabinesi" vasıtasıyla yarı-diktatoryal ya da Arthur Marwick'in yazmış olduğu gibi, neredeyse "totaliter" bir şekilde yönetiyordu. Barış görüşmelerinin gündeme alınabileceğine ilişkin bir öneriye verdiği şu olumsuz yanıt gibi sertlik yanlısı açıklamalarıyla ün kazanan açık bir *jusqu'au-boutiste* idi: "dövüş bir nakavtla bitmeli."[45]

Fransa'da *jusqu'au-boutiste*'lerin karşı saldırısı Georges Clemenceau'yu 1917 Kasımında iktidara getirdi. Şartı isyanlara ve bütün diğer sorunlara rağmen savaşı acımasızca sürdürmekti. Bunun için Clemenceau eskiden görece demokratik olan Fransız Cumhuriyeti'ni, tartışmasız totaliter özellikleri olan bir tür diktatörlüğe dönüştürmeyi uygun gördü. Örneğin resmî askerî duyuruları sorgulamak ve bunlara *a fortiori* karşı çıkmak yasaklandı ve "alarmizm" sert bir şekilde cezalandırılabilir hale geldi; telefon iletişimi takibe alındı ve en sıradan konuşmalar bile dinlendi; toplanma ve basın özgürlükleri kısıtlandı; militan sosyalistler ve pasifistler tutuklandı ve sık sık cepheye gönderilerek cezalandırıldı. Bu "acımasız baskı politikası" bağlamında, "Kaplan" –Clemenceau'nun 1906 yılında kavgacılığı nedeniyle edindiği bir lakap– grevcilere karşı da sert önlemler aldı. Öte yandan grevciler ve genel olarak sendikacılar Clemenceau'yu esas düşmanları olarak görmeye ve ondan "proletaryaya karşı bir tehlike", "baskının şampiyonu" ve hatta "katil" diye söz etmeye başladılar.[46] Fransa'daki bu gelişme de, seçkinlerin bakış açısından dış ya da yabancı düşmana karşı zafer arayışının iç ya da ülkedeki düşmana karşı zafer arayışından nasıl ayrılmaz olduğunu; uluslar arasındaki dikey savaşta elde edilecek zaferin nasıl sınıflar arasındaki yatay savaşla ilişkilendirildiğini gösterir.

Nüfusların büyük bir bölümü, anavatan için şanlı bir zafer ihtimalini ortadan kaldırsa bile barış istiyordu. Öte yandan, sivillerin ve askerlerin hiç de

önemsiz sayılamayacak bir kısmı da, devlet propagandası, gazeteler, okullar, vaaz kürsüleri vs. yoluyla bol miktarda yayılmaya devam eden seçkinlerin savaşçı etiğini içselleştirmiş durumdaydı. Bu onların da –tıpkı Clemenceau, Lloyd George ve Ludendorff gibi– çok daha fazla kan dökülmesi anlamına gelse bile, kendi ülkelerinin beklenen bütün şanı ve faydaları getirecek koşulsuz zaferinden başka bir şey tahayyül edemedikleri anlamına geliyordu. 1917'de bu nedenle Almanya'da sadece sosyalist ve pasifist USDP'nin değil, milliyetçi ve ultra-savaş yanlısı "Alman Anavatan Partisi"nin (*Deutsche Vaterlandspartei*, DVLP) de kuruluşuna tanıklık edildi. Partinin kurucularından biri Amiral Tirpitz'di ve yeni doğan parti mali açıdan ordunun yüksek komitesi tarafından cömertçe vaftiz edilmişti. Bu demokrasi karşıtı ve "proto-faşist" partinin en önde gelen üyeleri arasında, "çok sayıda büyük toprak sahibi, en itibarlı serbest meslek sahipleri [*Bildungsbürger*] ve Rhineland'dan sanayiciler", yani Alman tarihçi Ernst Piper'ın ifadesiyle "Reich'ın eski seçkinleri" yer alıyordu. DVLP Ludendorff'u destekledi ve bir *Siegfrieden*, "zafer yoluyla barış", nam-ı diğer "Hindenburg barışı" için çalıştı. Sadece bir yıl içinde parti 1,25 milyon üyeye ulaştı ve SPD kalibresinde bir kitle partisi haline geldi. Çok sayıda sivilin, hatta küçük burjuvanın *Siegfrieden* taraftarı olmasının nedenlerinden biri, Reich'ın savaşı finanse etmek için çıkardığı tahvillerden satın almış olmaları ve bu yüzden alınacak bir yenilginin doğuracağı sonuçlardan –ve hatta Almanya'ya, yurttaşlarının pek çoğunun 1914 yılında hayalini kurduğu avantajlardan pek azını getirecek, belki de hiçbirini getiremeyecek bir barıştan– korkmalarıydı.[47]

Vaterlandspartei'da kendilerine siyasi bir yuva bulan Alman yurttaşları, savaşın haklı olduğuna ve Reich için zaferle sonuçlanması gerektiğine inanmayı sürdürdüler. Kendi askerlerinin yüz binlercesinin boğazlanmasını meşrulaştırmak için çeşitli yollar buldular. Örneğin, savaşın getirdiği ölüm ve sefalet, çok sayıda entelektüel tarafından olumlu, hatta kıymetli bir şey, aralarından pek çoğunun 1914'te zaten savaşın çıkışıyla ilişkilendirmiş olduğu bir tür "arınma" olarak sunuluyordu. Filozof Edmund Husserl 1917 Kasımında şöyle yazmıştı:

> İhtiyaç ve ölüm bizim eğitmenlerimizdir. Yıllardır, ölüm sıra dışı bir şey olmaktan çıktı... Ölüm başlangıçtaki kutsal hakkını yeniden kazandı. Bize ebediyeti [vs.] hatırlatmak için orada.

Bir başka deyişle, savaş ölümle ilgili sağlıklı ve gerekli bir tefekkür anlamına geldi. Almanların sıradan yaşamın banalliklerinden kaçmasına ve hayatın gerçek anlamıyla yüzleşmesine izin veren bir "manevi talim"di. Thomas Mann'a göre, ölümün yakınlığı bilgimizi derinleştiriyor ve ruhumuzu soylulaştırıyordu; savaş böylece "daha soylu bir insanlık" (*höhere Menschlichkeit*) ve "yaşama karşı belirli bir özgürlük, tereddüt ve mesafe, insanın kendisiyle yaşam arasına mesafe koyması ve korku ve umudun ötesine geçme kapasitesi ... ve son olarak ölüm karşısında bir zafer" vaat ediyordu. Habsburg İmparatorluğu'nda,

Sigmund Freud 1915'te ölümün savaş zamanlarında yaşamdan sürüldüğünü, ama öte yandan, şimdi insanlar her gün binler halinde öldüklerinden "yaşamın yeniden ilginç bir hal aldığını" tahayyül etmiş ve yazısını eski Latince deyişe atıfta bulunarak sonlandırmıştı: *Si vis pacem, para bellem*, "eğer barış istiyorsan, savaşa hazır ol"; *si vis vitam, para mortem*, "eğer yaşamak istiyorsan, ölmeye hazır ol."[48]

1916 ve 1917'de, Portekiz'in Fatima köyündeki Bakire Meryem tezahürleriyse daha başarılı olmuştu. 1910'dan beri bu ülke Fransa gibi liberal ve ruhban karşıtı bir cumhuriyetti. Fakat Meryem'in 1917 Mayısı ve Ekimi arasında Fatima'da görülmesi olayları hâlâ dine derin bir bağlılık duyan Lusitanya halkı arasında coşku yarattı.[49] Bu, ülke seçkinlerinin muhafazakâr, dindar ve monarşist mensuplarını, Sidónio Pais'in liderliğinde 1917 Aralığında ayaklanmaya ve cumhuriyeti kısa bir süre sonra yerini Antonio di Oliveira Salazar'ın yönetiminde bir "dinci-faşist" diktatörlüğe bırakacak otoriter bir rejimle değiştirmeye sevk etti.[50] Fransa'da, Büyük Savaş sırasında, Claire Ferchaud'nun yardım ettiği Bakire Meryem bu kadar büyük bir başarı yakalayamadı, ama 1940 yılında, Adolf Hitler'in hizmetleri sayesinde, Mareşal Pétain Üçüncü Cumhuriyet'i baş muhafazakâr Vichy rejimi için toprağa gömdüğünde, şapkadan çok benzer bir tavşan çıkmış olacaktı.

Cephedeki pek çok asker de seçkinlerin, muhafazakâr, demokrasi karşıtı, milliyetçi, sosyalizm karşıtı, ırkçı ve ekseriyetle antisemitik, karşıdevrimci ve savaş yanlısı dünya görüşünü benimsemişti. Bu askerler acımasızlığı, kan dökmeyi ve ölümü küçümsemeyi öğrenmişti. Siperlerin sefalet ve sıkıntılarına birlikte göğüs geren ve bu sayede içlerinden biri olan Ernst Jünger'in terminolojisini kullanacak olursak, bir "savaşçılar topluluğu"' ya da "kan topluluğu" (*kriegerische Gemeinschaft, Blutgemeinschaft*) oluşturan sert adamların karşılıklı yoldaşlığını ve "ortak kaderini" (*Scicksalgemeinschaft*) el üstünde tutuyorlardı. (Jünger daha sonra cephedeki tecrübeleri hakkında Çelik Fırtınası isimli bir kitap yazacaktı.) Böylece adına "siperlerin sosyalizmi" denilebilecek şey doğdu. Bu –ekseriyetle küçük burjuvazinin saflarından gelen– havarilerinin ve ustalarının, pasifistlerle, Yahudilerle ve proleterlerle ilişkili olması nedeniyle lekelendiğine inanılan savaş öncesi dönemin enternasyonalist sosyalizminden çok daha üstün olduğuna inandıkları bir düşünce biçimiydi. (Küçük burjuvazinin kimi mensuplarına göre, savaş aslında sınıf atlamak için bir fırsat teşkil etmişti. Örneğin, aksi takdirde "önemsiz ve bezgin bir yaşam sürmeye mahkûm" olacak Londra'daki bir sigorta şirketi kâtibi, savaş sırasında orduda yükselmeyi başarmış, subay olmuş, hatta "bir zamanlar kendisini kesinkes geri çevirmiş" bir hanımefendiyle evlenmişti; "hayalini kurduğu her şeyi elde etmiş, her zaman olduğuna inandığı adam haline gelmişti. Bunu mümkün kılansa savaştı.") Aynı zamanda, bu tip bir asker kendisini tehlike karşısında duydukları tipik

korku ve güvenlik ihtiyaçlarıyla sıradan kentlilerden çok daha üstün hissediyordu.[51] Robert Graves "Two Fusiliers" (İki Piyade) isimli şiirinde bu fırtına birliği zihniyetini şöyle tasvir etmişti:

> Göster bana bizim gibi, kanın ıslak bağıyla
> Birbirine bu kadar bağlanmış iki kişiyi,
> Çamurda çiçek açan dostlukla,
> Ölümle: onunla yüzleştik ve
> Ölümde güzellik bulduk,
> İnsanlar ölenle nefes alır.[52]

Hitler ve Mussolini, cephedeki tecrübelerine yeni bir sosyalizm biçimi keşfettiklerine inanan ve bunda daha sonra faşizm adıyla bilinecek yeni bir düşünce ve eylem tipi için ilham kaynağı bulan askerlere verilebilecek iki iyi örnektir.

1917'de, o "sıkıntılı yılda" böylece savaşan ülkelerin nüfusları içinde birbirinden çok farklı kamplar ortaya çıktı. Birinci kampta, savaşın koşulsuz bir şekilde sona ermesini ve az ya da çok demokratik reformlar yapılmasını isteyen Liebknecht gibi radikal sosyalistler ve pasifisteler vardı. İkinci kampta, savaşın "onurlu" bir sonuca ulaşılana dek sürmesini isteyen ve ülke içinde statükonun sürmesine hizmet etmiş olan kutsal birlik tipinde bir düzenlemeye sadık kalanlar bulunuyordu. Bu grubun içinde liberaller ve hatta seçkinlerin arasındaki bazı "aydınlanmış" muhafazakâr unsurlarla, Alman sosyal-demokratları ve diğer ülkelerin, örneğin Fransa'nın sosyalistlerinin çoğunluğu da yer alıyordu. Üçüncü kampsa, ülkelerinin emperyalist hedeflerine ulaşması için savaşı kazanmaya ve ülke içinde demokratikleşme sürecini durdurmaya, hatta tersine çevirmeye ve sosyalizmi yok etmeye kararlı aşırı muhafazakâr, gerici ve protofaşist unsurlardan oluşuyordu.

Yirmi Beşinci Bölüm

YANKİLER GELİYOR!

1917'de ABD hükümeti, halkın büyük bir çoğunluğunun arzusu hilafına ülkeyi İtilaf Devletleri'nin yanında, Almanya'ya karşı savaşa sokmaya karar verir. Bunun nedeni Alman denizaltılarının 1915'te batırılan Lusitania gibi gemilere karşı düzenledikleri saldırılar ya da diktatörlük ve adaletsizliğe karşı demokrasi davasını savunmak değildir. Savaşa girilmiştir çünkü Amerikalı seçkinler de tıpkı 1914'teki Avrupa ülkelerinin seçkinleri gibi, savaşa katılarak yabancı ülkelerin hammaddelerine ve pazarlarına erişimin yanı sıra daha yüksek kârlar ve daha uysal işçiler gibi pek çok avantaj elde etmeyi beklemektedir...

1917, savaşan ülkelerin hiçbiri için iyi bir yıl olmamıştı; ama İtilaf Devletleri için tam anlamıyla yıkıcıydı. Bunun esas nedeni, batı cephesindeki durumu son derece kırılgan bir hale getiren Fransız Ordusu'ndaki isyanlar ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Britanya ve Fransa'nın Almanya'yı iki cephede savaşmak zorunda bırakan müttefiklerinden mahrum kalmasına neden olacak Rusya'daki devrimdi. Buna askerlerin yanı sıra Fransa ve Britanya'daki sivillerin de çaresizce barış istediklerini eklediğinizde, Londra ve Paris'teki siyasi ve askerî liderlerin neden kaygılanmak için çok sayıda sebeplerinin olduğu anlaşılır. Bu savaşı istemişlerdi ve kazanmayı da deli gibi arzu ediyorlardı, ama bunun için hem kendi halklarının hem de bütün müttefiklerinin desteğine ihtiyaçları vardı. Ama 1917'de hiçbir yerde ufukta zafere dair bir işaret yoktu; zafer hiç bu kadar uzakta görülmemişti. Peki savaş kazanılamazsa ne olacaktı? Yanıtı Rusya'daki olaylar vermişti ve bu tatsız bir uyarıydı: Devrim!

İtilaf Devletleri açısından 1917'deki tek umut ışığı, Paris ve Londra'da hevesle ümit edildiği gibi, Nisan ayında Birleşik Devletler'in Almanya'ya savaş ilan etmesiydi. Amerikan birliklerinin savaşın seyrini İtilaf Devletleri lehine değiştirmek üzere Avrupa'ya çıkması kuşkusuz zaman alacaktı, ama bu sayede nihai zafere dair ümit yeniden canlanmıştı. Bununla birlikte, Birleşik Devletler nüfusunun ezici bir çoğunluğu açısından ülkelerinin savaşa girmesi pek de olağanüstü bir şey değildi. Avrupa'yı kasıp kavuran savaşın bir felaket olduğunun ve bütün savaşan ülkelerde hem askerlerin hem de sivillerin yeniden barışın gelmesini özlemle beklediklerinin farkındaydılar. Avrupalılar mümkün olan

en kısa sürede bu savaştan çıkmak isterken, Amerikalılar neden girmek istesindi? Neden Almanlara karşı İngilizlerin ve Fransızların yanında savaşmak zorundaydılar? Neden Almanlarla birlikte İtilaf Devletleri'ne karşı değil? Pek çok Amerikalının bu tür sorular sormasına neden olan etkenleri inceleyelim:

Birleşik Devletler halihazırda uzun bir süredir Almanya'yla iyi ilişkilere sahipti. Sam Amca'nın geleneksel düşmanı ve en büyük rakibi Almanya değil Britanya'ydı. İngilizler 1770'lerde ülkenin bağımsızlık savaşının verildiği ve 1812 ve 1815 yılları arasında, 1812 Savaşı adı verilen bir başka silahlı çatışmanın yaşandığı eski sömürgeci efendilerdi. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya'yla ilişkiler, ABD ile (1867'de Kanada Dominyonu haline gelen) İngiliz Kuzey Amerikası arasındaki sınır, Pasifik, Güney Amerika ve Karayipler'deki nüfuz ve ticaret yarışı ve İngilizlerin Amerikan İç Savaşı sırasında Güney'e duydukları yakınlık gibi sorunlar yüzünden gergin kalmıştı. (Aslına bakılırsa, 1930'lara kadar Washington, Britanya'ya karşı muhtemel bir savaşa yönelik planlarını el altında tutacaktı.) Amerikalılar İngilizleri sevgili "Anglosakson" ikizleri olarak görmüyordu. Kuşkusuz pek çok Amerikalı İngiliz kökenliydi ve Albion'u ve müttefiklerini destekliyordu. Ama Amerikalıların çoğunluğu –ülkenin kuzeydoğusundaki, büyük oranda WASP [Beyaz Anglosakson Protestanlardan] oluşan seçkinlerin aksine– "Anglosakson" değildi. Başta İrlanda ve Almanya olmak üzere Avrupa'nın her köşesinden gelmişlerdi. 1914'te Avrupa'da savaş çıktığında, İrlanda ve Almanya kökenli Amerikalıların, Almanların zafer kazanmasını ve İngilizlerin yenilmesini ümit etmek için haklı gerekçeleri vardı. Fransa'ya gelince, 1917'de bu ülkeye çıkan Amerikalılar "Lafayette, biz geldik" yazan pankartlar taşıyordu. Bu, Amerikalıların Britanya'ya karşı verdiği bağımsızlık savaşında Fransa'dan aldıkları ve Marquis de Lafayette'in şahsında cisimleşen yardımlara bir göndermeydi. Slogan Amerikalıların şimdi Fransızlara minnet borçlarını ödediği anlamına geliyordu; ama neden kadim Galyalı dostlarının yardımına 1914'te koşmamışlardı? Aslında, Fransızlara gösterilen ikiyüzlü minnettarlığın ABD'nin savaşa girmesiyle hiçbir ilgisi yoktu, özellikle de pek çok Amerikalının son derece dindar olduğu ve ateist olmasa bile ruhban karşıtı bir cumhuriyete sempati beslemediği düşünüldüğünde. Protestan Amerikalılar, Lutherci Hohenzollernler tarafından yönetilen Almanya'ya yakınlık duyuyordu; Katolik Amerikalıların yumuşak karınlarıysa, yöneticileri olan Habsburgların Reform döneminden beri Katolikliğin büyük beyaz şövalyeleri olageldiği Avusturya-Macaristan'dı.[1] Peki ya Rusya? Bu imparatorluk pek çok Amerikalı tarafından, Birleşik Devletler'deki (en azından teoride) demokratik cumhuriyetin antitezi olan otokrat, eski moda monarşizmin kalesi olarak görülüyordu. Yahudiler ve Ukraynalılar gibi çok sayıda Amerikalı, Rusya'dan gelen mültecilerdi ve Rusya'ya karşı İrlandalıların Britanya'ya beslediklerine benzer duygular içindeydiler. Birleşik Devletler'de Almanya, rekabetin, antipa-

tinin ya da doğrudan düşmanlığın nesnesi değildi.[2] Ayrıca Theodor Roosevelt gibi pek çok Amerikalı, üstün "Nordik ırkı"ndan geldiklerini ve bu yüzden eşit ölçüde üstün bir soy olduğuna inanılan "Aryan" Almanlarla yakın akraba olduklarını düşünüyordu. Almanya'nın pek de bir demokrasi olarak görülemeyeceği gerçeği, halk "kitlelerini" küçümseyen Roosevelt gibi seçkinci tipler açısından bir sorun teşkil etmiyordu. Seçkinlere mensup olmayan ve gerçekten de demokrasi yanlısı Amerikalılara gelince, onların bile Almanya'yla bir sorunu yoktu. Aslına bakılırsa, sosyal güvenlik yasaları ve genel oy hakkıyla Reich bazı açılardan, örneğin Britanya'dan ve bizatihi Birleşik Devletler'den daha demokratik görünüyordu. Amerikan demokrasisi gerçekten de bir tür "*Herrenvolk* demokrasisi"ydi, yani etnik bir seçkin grubu, "beyaz adam" için bir demokrasi, nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan yerlilerin ve siyahların acımasızca -de facto ve/veya de jure- dışlandığı bir sistemdi. Siyaset bilimci ve tarihçi Michael Parenti'nin adlandırmasıyla bu, "azınlık için demokrasi", siyahların ayrımcılığa ve linçlere maruz kaldığı, yerlilerinse sefil "rezervasyonlara" sürüldüğü, bir tür *avant la lettre* [adı konulmamış] apartheid rejimiydi. II. Wilhelm'in Reich'ı buna kıyasla eşitlikçi bir cennetti. Başkan Woodrow Wilson'un ABD'nin savaşa demokrasi uğruna girdiğine dair, bugün bile pek çok kişinin samimi bulduğu iddiası, sadece bütünüyle yanlış değil, aynı zamanda gülünçtü de. Eğer Wilson gerçekten de demokrasi davasını savunmak için bir şey yapmak isteseydi, buna hâlâ yapılmayı bekleyen tonla işin olduğu kendi ülkesinden başlamalıydı.[3]

Amerikan halkının savaş konusunda 1917 başlarında bölünmüş olduğu söylenebilir. Bazı Amerikalılar -ve özellikle WASP'larla İngiliz kökenli diğer yurttaşlar- İtilaf Devletleri'ni desteklerken, bazıları da İttifak Devletleri'ne yakınlık duyuyordu ve muhtemelen sayısız Amerikalının uzak Avrupa'da olup bitenlerle ilgili herhangi bir belirli fikri yoktu. Fakat sempati bir şeydi, savaşmaksa çok başka bir şey. Yurttaşların büyük bir kısmı pasifist ya da "izolasyonist" olma eğilimindeydi; Avrupa'yı kasıp kavuran savaşla bir ilgileri olsun istemiyorlardı ve ülkelerinin savaşa müdahil olmasına karşıydılar. 1915 yılında çıkan ve Britanya'da büyük bir başarı yakalayan "I Didn't Raise My Boy to Be a Soldier" isimli şarkının, Birleşik Devletler'de pasifizmin bir tür müzikal ikonu haline gelmesinin nedeni de buydu. Şarkı savaşa müdahil olunmasını savunan, "Teddy" Roosevelt'in temsil ettiği savaş yanlısı Amerikalılar açısından son derece saldırgandı.[4] 1916 yılındaki başkanlık seçimlerini, başkanlık koltuğunda oturan Wilson kazandı. Amerika'nın savaşa girmesine karşı çıkan, barış yanlısı bir aday olarak görülüyordu. ABD başkanları söz konusu olduğunda, ekseriyetle olduğu gibi kendisinden beklenenin tam tersini yapacaktı: 2 Nisan 1917'de Kongre'yi Almanya'ya savaş ilan etmeye ikna etti ve bu karar 6 Nisan'da resmileşti. Wilson Birleşik Devletler ihtilafa müdahil olmazsa Batı uygarlığının çökebileceğini ve insanlığın soyunun bile tükenebileceğini iddia etti. ABD'nin

dahil olmasıyla savaşın bir "demokrasi için savaş"a, "bütün savaşları sona erdirecek bir savaş"a dönüşeceğini ileri sürdü.

Pek çok tarihçinin bu Wilsoncu beyanları ciddiye almayıp Amerika'nın, halkının büyük çoğunluğunun arzusu hilafına savaşa girmesine neden olan gerçek nedenleri başka yerde araması anlaşılır bir durumdur. Bunun için genellikle Almanya suçlanmıştır, çünkü 1917'de Reich İngiliz ablukasına –ve bir önceki yıl yaşanan Jutland Muharebesi fiyaskosuna– denizaltı savaşını tırmandırarak yanıt vermişti. Berlin bu stratejiyle, İngilizleri altı ay içinde teslim olmaya zorlayabileceğini ümit etmişti. 1917 Ocağından Nisanına kadar, devasa tonajda gemi denizin dibine yollandı, ama konvoy sistemini uygulamaya koydukları Mayıs ayından sonra İngilizlerin kayıplarında çarpıcı bir düşüş yaşandı. Denizaltı savaşı aynı zamanda Birleşik Devletler'in de aralarında bulunduğu tarafsız devletlerin tepkisini çekti ve Berlin ile Washington arasındaki ilişkileri bozarak, nihayetinde savaşa yol açtı. Çok sayıda tarihçi Amerika'nın çatışmaya dahil olmasını bu çerçevede açıklamaya çalışır ve *Lusitania* ismi kaçınılmaz olarak zikredilir. Büyük İngiliz transatlantiği Liverpool'a gitmek üzere New York'tan yola çıktıktan sonra, bir Alman U-botu tarafından batırılmıştı ve kurbanların arasında Amerikan yurttaşları da bulunuyordu. Bu bütün ülke çapında Alman karşıtı duyguların alevlenmesine neden oldu. Saldırı "müdahalecilerin", yani savaşa girilmesini savunanların değirmenine su taşıdı ve iddia edildiğine göre, Amerika'nın Almanya'ya savaş açmasına neden oldu.

Bu açıklamanın sorunu, *Lusitania*'nın 7 Mayıs 1915'te, yani Washington'un savaşa girmesinden en az iki yıl öne batırılmış olmasıdır. Aynı zamanda olayda hayatını kaybeden 1.198 kişiden sadece 128'i Amerikalı, geri kalanlarsa İngiliz ya da Kanadalıydı. Ayrıca, *Lusitania* savaş malzemesi taşıyordu ve bu hâkim uluslararası hukuk normlarına göre, gemiyi Almanlar için "meşru hedef" haline getiriyordu. (Hatta New York'taki Alman konsolosluğu, gazete ilanları yoluyla bunun olabileceği konusunda muhtemel yolcuları uyarmıştı.) Son olarak Churchill de dahil olmak üzere, İngiliz yetkililerin Almanların saldırısına uğraması ve böylece Amerika'nın savaşa girmesine yol açması umuduyla gemiye kasten mühimmat yüklenmesini ayarlamış olmaları da ihtimal dahilindedir. Bu tür su götürür koşullar altında, ABD'nin zokayı yutmamış olması anlaşılabilir bir durumdur. 1917 başlarında, denizaltı savaşının yoğunlaşması sonucunda, Birleşik Devletler ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmakta olduğunu kabul etmek gerekir. Yine de Wilson'un Nisan ayında savaş ilan etmesinin nedeni bu değildi.[5]

Savaşı isteyen Amerikan halkı değil, eski Princeton Üniversitesi rektörü Wilson'un tipik bir temsilcisi olduğu Amerikan seçkinleriydi ve bunun Almanya'ya karşı bir savaş olmasını istemişlerdi. Bunun nedeni 1917 yılında ABD'li seçkinlerin, 1914'teki Avrupalı emsalleri gibi savaştan kayda değer

avantajlar getirmesini ve aynı zamanda önemli bir tehdidin bertaraf edilmesine yardımcı olmasını beklemeleriydi. ABD büyük bir emperyalist güçtü, ancak Britanya, Fransa, Rusya ve Almanya'dan sadece küçük bir farkı vardı: Daha sonra yeni sömürgecilik adıyla bilinecek yeni bir emperyalist strateji geliştirmişti. Bu strateji hammaddelerin, pazarların, ucuz emek gücü kaynaklarının ve yatırım fırsatlarının, bir ülkenin doğrudan sömürgeci kontrol altına sokulmasıyla değil, dolaylı, çoğunlukla da iktisadi bir nüfuz yoluyla elde edilmesini ve bununla birlikte ekseriyetle yerel seçkinlerin işbirliğiyle baskın bir siyasi nüfuz kurulmasını içeriyordu. ABD, artık Avrupalı güçlerin yapmayı sürdürdüğü gibi emperyalist hedeflerine ulaşmak için sömürgeleri ve protektoraları kullanmıyordu.

Büyük Savaş büyük emperyalist güçler arasındaki bir çatışmaydı. Bu savaştan zaferle çıkacak güçlerin aynı zamanda emperyalist çıkarlar açısından da büyük galipler olacakları açıktı. Tıpkı piyangoda olduğu gibi, oynamayanların kazanamayacağı da aynı ölçüde aşikârdı. ABD hükümetinin Almanya'ya savaş ilan ettiği sırada, kısa bir süre önce, 12 Ocak 1917'de Fransız Başbakanı Aristide Briand tarafından yapılan açıklamadan haberdar ve üzerine düşünüp gerekli sonuçları çıkarmış olması çok muhtemeldir. Briand, açık bir şekilde Birleşik Devletler'e gönderme yaparak, "barış konferansında, savaşa katılmamış güçlerin dışarıda bırakılmasının arzu edilir olacağı"nı dile getirmişti. Bu konferansa fiilen katılanlar için kazanılacak pek çok şey olduğu ortada değil miydi? Kaybedenlerin geniş sömürgeleri paylaşılacaktı: Afrika'daki "Alman" toprakları, Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol zengini bölgeleri ve Çin'de nüfuz sahibi olma söz konusuydu. (Emperyalistler uzun süredir bu devasa ama zayıf ülkeyi gözlerine kestirmişlerdi ve toprakları üzerinde daha fazla imtiyaz elde edilebilir olduğunda, maden zenginliklerini sömürme ya da demiryolu inşa etme hakları koparılabilir hale geldiğinde ve iktisadi olarak nüfuz etmenin diğer yollarına yeşil ışık yakıldığında masada olmaya kararlıydılar.) Bu açıdan, Japonya çoktan Çin'deki Alman sömürgelerini cebine indirerek elini açık etmişti. Aşağı bir ırktan olduğu varsayılan insanların yaşadığı görece küçük bir ülke, Uzakdoğu'da Birleşik Devletler için saldırgan ve sinir bozucu bir rakip olabileceğini göstermişti. Amerikalılar İspanya'ya karşı kazandıkları "muhteşem küçük savaş" sayesinde "özgürleştirdikleri" bir İspanyol sömürgesi olan Filipinler üzerinde vesayet kurarak, dünyanın bu kısmı üzerinde bir köprübaşı kurmayı başarmışlardı. Eğer Birleşik Devletler savaşın dışında kalacak olursa, Çin'in ödülleri galip devletler arasında dağıtılırken masada olamazdı ve Japonya'nın iktisaden Çin üzerinde tekel kurması ve böylece Amerikalı işadamlarının hasretini çektiği "açık kapı"yı bulamamaları gibi son derece gerçek bir tehlike doğabilirdi. Her hâlükârda, ülke çapında sadece Japonya'nın değil, hepsi de emperyalizmin "post kavgası"nda rakip olan Britanya ve Fransa'nın

da savaşta elde edilecek bir zaferden, ABD'yi Çin'den ve başka yerlerden uzak tutmak için yararlanacaklarından korkuluyordu. Wikipedia'ya katkı koyan bir kişi de, "American entry into World War I" (Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na Girişi) başlığında bunu kabul eder:

> [Eğer] Müttefikler [Amerikan] yardımı olmadan kazanmış olsalardı, dünyayı Amerikan ticari çıkarlarını hesaba katmadan paylaşmaları tehlikesi ortaya çıkardı. Hâlihazırda, Amerikalı işadamlarının yarattığı rekabetin karşısına hükümet sübvansiyonları, gümrük duvarları ve denetimli piyasalarla çıkmayı planlıyorlardı.

Wilson 1917 Nisanında Almanya'ya savaş ilan ederek bu tehlikeyi tereyağından kıl çeker gibi bertaraf etti. Çok daha geç bir tarihte, 1930'ların sonlarında, Amerikan Kongresi'ne bağlı Nye Komitesi'nin yaptığı soruşturmada, ülkenin savaşa girmesinin arkasında, savaştan sonra "imparatorluğun ganimetlerini yeniden paylaşma" anı geldiğinde masada olma arzusunun yattığı sonucuna varılacaktı.[6]

ABD, savaşa emperyalist hedeflerine ulaşmak, daha özel olaraksa emperyalistler arasındaki bu çetin mücadeleden, yani Büyük Savaş'tan zaferle ayrılanları bekleyen zengin ganimeti paylaşabilmek için girmişti. Tarafsız kalmak sadece zaferden kazanç sağlayamamak anlamına gelmekle kalmayacak, aynı zamanda galiplerin emperyalist iştahlarının hedefi olma riskini de beraberinde getirecekti. Portekiz, 9 Mart 1916'da bu nedenle, muzaffer güçler tarafından sömürgelerinin yeniden paylaşılmasını engellemek üzere İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmişti. Lizbon, özellikle, gerçekten de bu tür düşüncelere sahip olan ve bu yüzden iddialara göre Portekiz'i çatışmanın dışında tutmaya çalışan Britanya'nın niyetleri konusunda endişeliydi.[7] Nüfusunun büyük bir kısmının karşı çıktığı bu savaşa katılması, Portekiz'e sekiz bin ölü, on üç bin yaralı ve yirmi bin esire mal olacak ve karşılığında ülkeye hiçbir şey getirmeyecekti.[8] Diğer ülkeler de tarafsızlığın avantajları ve dezavantajları üzerinde düşünmek zorunda bırakıldılar. ABD gibi Hollanda da tarafsızlığı terk etmenin avantaj sağlamasını ümit edebilirdi. Hükümeti Portekiz gibi tarafsız kalmanın riskli olmasından korkuyordu. Hollanda, Almanya'nın yanında yer alarak Belçika'nın Flamanca konuşulan bölgesi olan Flandre'yi alabilirdi ve bu ihtimal aslında işgal altındaki Belçika'da yürüttüğü ikircikli "Flaman politikası" (*Flamenpolitik*) yoluyla dile getirilmişti. Öte yandan, tarafsız kalmak savaşın ardından galip devletlerin Hollanda'yı bazı sömürgelerinden ve hatta kendi topraklarından ödün vermek zorunda bırakmasına yol açabilirdi. Savaş boyunca ve Paris Barış Konferansı sırasında, Belçikalı bazı siyasetçiler gerçekten de -görüldüğü üzere boş yere- bazı Hollanda topraklarını ilhak etmeyi ümit ederek bu tür bir amacın peşinden gitmişlerdi.

Neredeyse tamamen ülkenin kuzeydoğusundaki büyük sanayici ve bankacılardan oluşan ABD'li seçkinlerin savaşı istemelerinin ikinci bir nedeni daha

vardı. 1914 öncesinde, Birleşik Devletler büyük bir iktisadi durgunluk yaşamıştı. Fakat Avrupa'da çıkan savaş her tür malzeme için talep yarattı ve talepteki bu yükseliş nedeniyle üretim ve kâr da arttı. 1914 ve 1917 yılları arasında, ülkenin sınai üretimi en az yüzde 32, gayrisafi millî hasılasıysa yaklaşık yüzde 20 arttı ve Amerika'nın savaşan ülkelere ihraç ettiği mallarda da çarpıcı bir artış yaşandı. Doğal olarak tarım ürünleri de ihraç ediliyordu, ama sonsuza dek sürecekmiş gibi gözükmesinden büyük fayda sağladıkları ve keyif aldıkları savaş sayesinde servet yapanlar esasen büyük sanayiciler, başka bir terminoloji kullanacak olursak kapitalistlerdi. Bu savaşta günde ortalama altı bin askerin ölüyor ve sayısız askerin sakat kalıyor olması onlar için pek bir endişe kaynağı teşkil etmiyordu.[9] Önemli olan kârlardı ve kârlar da göz kamaştırıyordu. Aşağıda gösterildiği gibi, birkaç büyük Amerikan şirketinin Büyük Savaş sayesinde yaptıkları kârlar aktarılabilir:

Şirket Kârları, milyon dolar cinsinden

	Savaştan önce	Savaşın sonunda
DuPont	6	58
Bethlehem Steel	6	49
US Steel	105	240
Anaconda	10	34
International Mickel	4	73

Savaşın yarattığı iş hacminin büyük bir kısmı İtilaf Devletleri'yle yapılmıştı. 1914 ve 1916 yılları arasında ABD'nin Britanya ve Fransa'ya ihraç ettiği malların değeri çarpıcı bir artış göstermiş ve yaklaşık 800 milyon dolardan 3 milyar dolara çıkmıştı. Öte yandan, İngiliz ablukası nedeniyle, Merkez Güçler'e mal tedarik etmek neredeyse imkânsız hale gelmişti; Amerika'nın Almanya ve Avusturya-Macaristan'a ihracat hacmi savaş sırasında 1-2 milyon dolarlık önemsiz bir düzeye düşmüştü. Fakat esas önemli olan savaşın kendisinin kârlı bir iş olmasıydı. Sonunda müşterinin eski bir düşman ya da eski bir dost olması, demokratik ya da otokratik bir ülke olması ya da "Anglosakson" bir kuzen olup olmaması gibi şeyler belirleyici değildi.

Yine de her şey yolunda gitmiyordu. İş özellikle İngilizlerle, daha sınırlı bir ölçekte de Fransızlarla yapılıyordu ve bu satın almaların aslan payı bu ülkelere Amerikan bankaları tarafından sağlanan kredi ve borçlara dayanıyordu. 1917 yılında, ABD bankaları bu şekilde 2,3 milyar dolar sağlamışlardı. Sadece Fransa'ya verilen borçlar savaş sırasında çarpıcı bir artış göstererek 1914'te 50 milyon franktan, 1915'te 1,9 milyara, 1916'da 1,6 milyara, 1917'de 7,5 milyara, 1918'de 5,3 milyara ve 1919'da 9,2 milyara çıkmıştı. Bu bağlamda hayati önem taşıyan, "Morgan'ın Evi" adıyla da bilinen J.P. Morgan & CO. isimli bankanın

oynadığı roldü. Bu Wall Street kurumu, Londra ve Paris'teki ofisleriyle transatlantik ticareti finanse etmek için ideal bir konumda bulunuyordu ve 1915'te Morgan, Britanya adına yapılan mühimmat, gıda vs. satın alımlarında ülke çapındaki tek acente olarak belirlendi. (İngilizler de ABD'de Fransız ve Rus müttefikleri adına mal satın alıyordu.) Böylece ABD'de DuPont ve Remington gibi ihaleleri alan ve servet kazanabilen şirketlerden oluşan bir tür Morgan'ın "arkadaş çevresi" ortaya çıktı. Morgan bu işten yüzde 2 komisyon alıyordu ve 1917'de sadece bu komisyonların toplamı 20 milyar dolara ulaşmıştı. Böylece ABD dünyanın finansal süper gücü olarak Britanya'nın yerini aldı, New York'un Wall Street'i dünyanın finans başkenti olarak Londra'nın City'sinin yerine geçti ve dolar başat para birimi olarak İngiliz poundunu tahtından indirdi.[10]

Wall Street açısından, Avrupa'daki savaş bir tür altın yumurtlayan kazdı ve ne kadar uzun sürerse –sonunda İtilaf Devletleri kazandığı müddetçe– o kadar iyiydi. Bir başka deyişle, "iktisadi çıkarlar Birleşik Devletleri açıkça İtilaf Devletleri'nin safına yerleştirdi". Britanya'yla yapılan mali işbirliği muhtemelen, o dönemde bazı ABD'li siyasetçilerin iddia ettiği ve daha önce bahsi geçen Kongre'ye bağlı Nye Komitesi'nin 1930'larda kabul edeceği üzere, tarafsızlık açısından Amerikan yasalarının fiilen ihlali anlamına geliyordu. Her hâlükârda, Almanya'nın meseleyi bu şekilde görmesi ve Birleşik Devletler'e karşı giderek artan bir düşmanlık göstermesi anlaşılır bir durumdur. Morgan'ın umurunda bile değildi; ama 1916'da Britanya'nın borcunun fahiş bir düzeye ulaşmasıyla Wall Street endişe duymaya başladı. 1917'nin başlarında Rusya'daki devrim, Rusya'nın savaştan çıkması ve bunu bir Alman zaferinin izlemesi ihtimalini doğurunca durum gerçekten tedirgin edici bir hal aldı. Bu durumda, Britanya borcunu ödeyemeyebilir ve bu da Morgan için mali bir felaket anlamına gelirdi. Bu tür bir senaryonun gerçekleşmesini engelleyebilecek tek şeyin Amerika'nın Britanya'nın yanında savaşa girmesi olduğu çok açıktı. 1917 Martında Londra'daki ABD büyükelçisi, Wilson'ı "eli kulağındaki krizin" Morgan için büyük bir tehdit teşkil ettiği ve "Almanya'ya karşı savaş ilanının muhtemelen mükemmel ticari durumu sürdürmenin ve paniği önlemenin tek yolu olduğu" konusunda uyardı. Doğal olarak, Morgan ve bankanın etrafındaki nüfuz sahibi arkadaş çevresi savaşa girilmesi için lobi faaliyetlerine başladılar. Birkaç hafta sonra, 1917 Nisanının başlarında, Birleşik Devletler Reich'a savaş ilan etti ve böylece Wall Street amacına ulaştı. "Para konuşur", der bir Amerikan atasözü; 1917'de para konuştu ve Başkan Wilson dinledi.

Adam Hochschild, Wilson'ın radikal eleştirmenlerinin "ABD'nin bir İtilaf zaferi için savaşmasının ardındaki gerçek nedenin, Britanya ve Fransa'ya verilmiş devasa Amerikan borçlarının geri ödenmesini güvence altına almak olduğu"na ikna olduklarını belirtir. "Bu kararla," diye ekler Niall Ferguson, Wilson sadece Britanya'yı ve genel olarak İtilaf Devletleri'ni kurtarmakla kal-

madı, aynı zamanda Morgan'ın Evi'nin "paçasını da kurtardı". Alman denizaltı savaşının kirli gerçekliği, bu çirkin gerçeğin üstünü örtmek için kullanıldı. Bundan böyle Morgan, hüsnütabirle "Özgürlük Tahvilleri" adı verilen savaş tahvilleri satışıyla daha da fazla para kazanacak ve söz konusu tahvillerin toplam değeri, Versay Antlaşması'nın savaşa resmen son verdiği 1919 Haziranında 21 milyar dolara ulaşacaktı.[11]

Ülkenin sınai ve mali seçkinlerinin aksine, Amerikan halkı savaşa yönelik en ufak bir coşku bile göstermemişti. Özellikle Amerikalı siyahlar, "ikiyüzlü olduğunu düşündükleri bir projeyi desteklemek konusunda tereddüt ettiler" New York'taki Harlem mahallesi sakinlerinden biri, Almanların kendisine karşı hiçbir yanlış yapmadıklarını ve yapmışlarsa bile onları affettiğini ilan etmişti. Wilson'ın mealen Amerika'nın savaşa demokrasi adına girdiğini iddia eden sloganına göndermede bulunarak, bazı Afrikalı-Amerikalı liderler kamuoyu önünde ondan "demokrasiyi bizzat Amerika'da uygulamaya koyarak işe başlamasını" istediler. Çok az sayıda gönüllü Atlantik'in diğer yakasında ölüme gitmek üzere yazıldı. Yetkililer bir milyon gönüllü bekliyordu, ama çağrıya sadece 73.000 kişi yanıt verdi. Bu yüzden 18 Mayıs'ta, *Selective Service* (ya da *Selective Draft*) *Act* denilen ve askerlik hizmeti için seçmeli bir zorunlu askerlik sistemi getirerek gereken sayıda asker toplamayı mümkün kılan bir yasa çıkarıldı. Ama zorunlu askerlik güçlü bir muhalefetle karşılaştı ve 330.000'den fazla kişi asker kaçağı olarak kayıtlara geçti.

Üst sınıf mensuplarının yanı sıra fabrikalar açısından vazgeçilmez olan vasıflı işçilerin de çoğunlukla zorunlu askerlikten muaf tutulması şaşırtıcı değildir. Hedef alınanlar esasen yoksullardı, zira ihtiyaç fazlası oldukları düşünülüyordu. Diğer savaşan ülkelerin ordularında olduğu gibi, sıradan Amerikalı askerler de ağırlıklı olarak nüfusun alt sınıflarından geldi; çoğunlukla siyahlardan, yeni gelen göçmenlerden, okur yazar olmayanlardan ve diğer eğitimsiz insanlardan oluşuyordu. Çok sayıda Afrikalı-Amerikalı çağrılmıştı, ama beyazlar kendileriyle eşit olduklarını düşünmek zorunda kalmasınlar diye çoğunlukla ayrı çalışma tugaylarında askerlik yaptılar. Ayrımcılık uygulanan birliklerde siyahlara daha düşük kaliteli giysi, yiyecek ve konaklama imkânı sunuluyordu. Orduda görev yapan toplam 370.000 Afrikalı-Amerikalıdan 200.000'i Avrupa'ya gitti, ama sadece 40.000'ine silah verildi ve iki siyah savaşçı birliğinden birine katılmalarına müsaade edildi. Sözde demokrasi için savaşmak üzere gönderilen bir ordu işte böyle güçlükle toplanmıştı.[12]

Wilson'ın Amerikan halkının ve dünyanın geri kalanının inanmasını istediği şey, Amerika'nın demokrasi adına ve/veya bütün savaşları bitirmek için bir haçlı seferine çıktığıydı. Bu amaca ulaşmak için, Wilson'un mesajlarını bütün Amerikan hanelerine ulaştırmak üzere gazete haberlerinden, konuşmacılardan, Hollywood yapımlarından vs. yararlanacak muazzam bir propaganda ma-

kinesi kuruldu. Bu makinenin karargâhı örtmece ismiyle Kamu Bilgilendirme Komitesi (başında sözde "ilerici" gazeteci George Creel'in bulunduğu CPI) idi. Hedef Amerikalıların istemediği ve herhangi bir fayda görmeyeceği, ama kanları, terleri ve paralarıyla yüksek bir bedel ödeyecekleri bir savaşı kabul etmelerini, hatta alkışlamalarını, bir başka deyişle "halkın onayını ya da en azından kabulünü" sağlamaktı. Creel'in işbirlikçilerinden biri, gazeteci Walter Lippmann buna, daha sonra Noam Chomsky tarafından da kullanılacak olan "rıza imâlatı" adını takacaktı. Tabiri caizse sıfırdan imal edilmesi gereken şey, Amerikan halkı arasında Alman karşıtı bir hissiyattı. Bu, İngilizlerin yarattığı emsal takip edilerek, yani zulüm-tellallığı yoluyla, özellikle de Almanların 1914 yılında Belçika'da yaptığı zulümleri utanmazca abartarak yapıldı.

Creel ve takımı mükemmel bir iş çıkardı ve ülkede kısa süre içinde gerçek bir Alman karşıtı histerinin serpilmesine tanıklık edildi. O dönemde ABD'de sevilen bir yemek olan Sauerkraut'a [lahana turşusu] "özgürlük lahanası" adı verildi ve Alman kızamığı da "özgürlük kızamığı"na dönüştü. Hollywood, örneğin inceliksiz ismiyle gişe rekorları kıran *The Kaiser, the Beast of Berlin* [Kayzer, Berlin'in Hayvanı] gibi çok sayıda propaganda filmi çekmeye ikna edildi. (Daha sonra, Saddam Hüseyin ve Albay Kaddafi gibi ABD'nin düşmanları da aynı şekilde şeytanlaştırılacaktı.) Alman kökenli Amerikalıların ayırt edici bir sarı işaret takmaya mecbur bırakılmaları ve mülklerinin sık sık müsadere edilmesi daha ciddi bir gelişme, daha sonra Nazi Almanyası'nda Yahudilerin de başına gelecek bir kaderdi.[13] Kiliseler de savaş propagandası yaptı. Özellikle Protestan kiliseleri savaşın Alman İmparatorluğu'na karşı bir "haçlı seferi" olduğunu iddia ettiler. Katolik Kilisesi daha az hevesliydi, çünkü Vatikan ihtiyatlı bir şekilde İttifak Devletleri'ne, özellikle de Habsburg İmparatorluğu'na yakınlık duyuyordu ve Berlin-Viyana mihverini destekleyen İrlanda ve Almanya kökenli sayısız Katolik Amerikalıyı gücendirmek istemiyordu.[14]

Amerikalı seçkinlerin 1917'de savaşı arzu etmelerinin bir başka nedeni daha vardı. 1914'teki Avrupalı seçkinler gibi ABD'li seçkinler de 1917 yılında savaşın kendi iktidar ve itibarlarını güçlendirebileceğine, demokrasiye doğru gidişatı durdurup, muhtemelen tersine bile çevirebileceğine ve son olarak, devrimci değişim tehlikesini ortadan kaldıracağına kanaat getirmişlerdi. Gerçekten de 1914'ten önceki yıllarda ülkenin seçkinleri şiddetli toplumsal gerilimler, sayısız grev ve Sosyalist Parti'nin ve militan işçi sendikası IWW'nun durdurulamaz görünen yükselişi karşısında sarsılmışlardı. Bu ajitasyon 1914 Nisanında "Ludlow Katliamı" ile sonuçlandı. Rockefeller'ın Colorado, Lulow'daki kömür madenlerinden birinde, grevcilerin çadırlarına askerler saldırdı ve aralarında grevcilerin eş ve çocuklarının da bulunduğu yirmiden fazla kişi hayatını kaybetti. Bütün ülke silahlanmıştı ve Denver'da bir ordu birliği grevcilere müdahale etmeyi bile reddetmişti.

Neyse ki halkın dikkati kısa süre içinde, Başkan Wilson'ın birdenbire – gülünç bir bahaneyle– Meksika'daki Vera Cruz limanını bombalamayı ve bir devrimin yaşanmakta olduğu bu komşu ülkeye karşı bir mini-savaş başlatmayı gerekli görmesiyle dağıldı. Amerikalı tarihçi Howard Zinn bunun bir tesadüf olmadığı fikrindedir: "Yurtsever heyecanın ve askerî ruhun sınıf mücadelesinin üstünü örtmeye" hizmet ettiğini, "silahların dikkat dağıtması" gerektiğini ve "dış düşmana" odaklanmanın ülke içinde "bir ulusal konsensüs yaratabileceğini" ileri sürer. Meksika'ya yönelik saldırganlığın, "sistemin hayatta kalmak, iç çatışmalarla bölünmüş bir halk arasında bir mücadele birliği yaratmak için gösterdiği içgüdüsel bir yanıt" olduğu sonucuna varır.[15] Meksika'ya karşı savaş bir sınıf mücadelesi olarak da görülebilir. Aslında iki farklı "sınıfa" mensup ülkeler arasında bir çatışmaydı. Fakir ve güçsüz bir ülkenin, güçlü ve zengin bir ülke tarafından sömürülmesini ve ezilmesini yansıtıyordu.

Wilson'ın Almanya'ya savaş ilanı, benzer şekilde dışarıda savaş yoluyla ülke içindeki toplumsal barışı korumaya yönelik bir taktik olarak da görülebilir. Wilson kuşkusuz savaşı bu nedenle tercih etmemişti, ama bütün düşünsel ve eylemsel radikalizm biçimlerini ezmek için –ülkenin seçkinlerinin hayrına– savaşın sunduğu fırsattan hevesle yararlandı. Sadece Demokrat Parti üyesi olması anlamında "demokrat" olan Wilson, bu amaca son derece gayridemokratik bir yöntemle, yani kendisini Amerikalıların demokratik haklarını "yasal olarak" ve herhangi bir şekilde cezalandırılmadan ihlal etmesini mümkün kılan birçok sıra dışı güçle ödüllendirerek ulaştı. 1917 Mayısında resmî olarak Alman istihbaratıyla mücadele etmeyi amaçlayan sert *Espionage Act*'in [Casusluk Yasası] çıkarılmasına tanıklık edildi ve 1918'de Kongre, Başkan'a *Sedition Act* (İsyana Teşvik Yasası) sayesinde daha da geniş, özel yetkiler verecekti. Bu yasalar 1921 yılına, yani Birleşik Devletler Almanya ile bir barış antlaşması imzalayana dek yürürlükte kalacaktı. Bazı tarihçiler bu yasaları "ülkenin en baskıcı yasaları" ve "yarı-totaliter önlemler" olarak tasvir etmiştir. Hükümet artık, ülkenin ABD içinde pek çok casus ve ajan kullanabilen son derece tehlikeli bir düşmanla savaş halinde olduğu gerekçesiyle, süreli yayınları sansürleyip kapatmakta ve insanları *ad libitum* [istediği zaman] tutuklayıp hapse atmakta serbestti. Savaşa karşı olanlar, Amerika'ya karşıymış, bir başka deyişle "gayri Amerikan"mış gibi görülüyordu. Pasifizm ve ikiz kardeşi sosyalizm "Amerikancılığın" düşmanları olarak değerlendiriliyordu.

Bu yasalar hiç kuşkusuz Amerikan halkını korkutmak, onları savaş için motive etmek ve savaş karşıtı protestoları, zorunlu askerliğe yönelik engelleri ve savaşın haklılığına ilişkin şüpheleri ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılmıştı. Bu yasalarla ülkenin hükümetine, bayrağına ya da ordusuna karşı "sadakatsiz" ya da olumsuz ve aşağılayıcı bir dil kullanmak suç haline gelmişti. Artık Wilson yönetiminin politikalarıyla aynı fikirde olmamak riskliydi. İnsanın kendi

evinde olsa bile, savaşa karşı makul bazı eleştirilerde bulunması, hapse atılmasına yol açabilirdi. (*Espionage Act* savaştan sonra defaatle değiştirildi, ama asla tamamen yürürlükten kaldırılmadı; muhbir Chelsea [Bradley] Manning en azından kısmen bu yasaya dayanan askerî yasalara istinaden suçlanmıştı.)[16]

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 2.500'den fazla Amerikalı bu sert yasalara istinaden takibata uğradı ve yaklaşık yüzü suçlu bulunarak on ilâ yirmi yıllık hapis cezalarına çarptırıldı. Bu ülkenin toplam nüfusuna nazaran yüksek bir sayı değildi, ama takibat korkusunun Amerikalıların düşünmeyi ve eleştirel fikirlerini dile getirmeyi bırakıp, bunun yerine düşüncesiz bir konformizmi benimsemelerine neden olduğunu –ve bunun sağlam bireyciliğin her zaman yüceltildiği bir ülkede gerçekleştiğini– hesaba katmak önemlidir. Çok sayıda gazeteci böylece daha önceki "skandalları ortaya çıkarmaya" yönelik gazetecilik-lerini otosansür ve kişiliksiz ama güvenli bir hükümet beyanlarını tekrarlama pratiği lehine terk etti. Daha önce eleştirel bir temayüle sahip olmalarıyla tanınan Amerikan yurttaşlarının pek çoğu, liderlerinin kendilerine söylediklerini en ince ayrıntısına kadar özümseme ve yukarıdan verilen her türlü emre sorgulamadan itaat etme alışkanlığı kazandı.

Baskıcı yasalar en başta radikallere ve alt sınıflardan hoşnutsuzlara, Amerika'nın kendi tehlikeli sınıflarına, özellikle de Afrikalı-Amerikalılarla Yahudilere karşı seçmeci bir şekilde kullanıldı. Fakat *par excellence* radikal ve hoşnutsuzlar, o dönemde hâlâ kalabalık ve militan olan, az çok devrimci demokratik reformların peşinden koşan ve savaşa karşı çıkan sosyalistlerdi. Avrupa'daki reformist yoldaşları gibi, bazı ABD'li sosyalistler de savaş taraftarlığı yapmıştı; ama Amerikalı sosyalistlerin çoğunluğu inançlı pasifistlerdi ve bu yüzden ağır bir bedel ödeyeceklerdi. Temsilcileri olan Eugene Debs, açıktan açığa savaşa karşı konuşmuş ve hareketin tabanını kendi örneğini izlemeleri için teşvik etmişti. 1918 Haziranında *Espionage Act*'e istinaden hapse atılacak ve ihanet, isyana teşvik, casusluk, şiddete başvurmak vs. suçlardan hüküm giyen yüzlerce sosyalist de aynı kaderi paylaşacaktı.

Amerikan Federation of Labor (Amerikan Emek Federasyonu, AFL) gibi büyük sendikalar, Wilson'ın Demokrat Partisi'nin geleneksel müttefikleri konumundaydı ve Wilson, kendisine destek vermeleri karşılığında, en azından belirli bir noktaya kadar onların çıkarlarını savundu. Tıpkı Avrupa sendikalarının 1914'te savaşa giderken kendi hükümetlerini desteklemiş olmaları gibi, 1917 yılında savaşa girme kararının yanında yer almaları şaşırtıcı değildi. Ünlü sendika lideri Samuel Gompers'in Wilson için son derece yararlı bir müttefik olduğu ortaya çıkmış ve Creel ve Kamu Bilgilendirme Komisyonu ile yakın bir işbirliğine gitmişti. Bununla birlikte sendikalardan biri, yani radikal ve devrimci IWW, Wilson'a ve savaşına destek vermemişti. Sendikanın lideri, "Koca Bill" Haywood, savaşı eleştirmeye cüret ettiği için tıpkı Debs gibi hapse atı-

lacaktı. IWW uzun bir süre boyunca ABD müesses nizamı için bir baş belası olmuştu. Bu yüzden düzen, merkezine yönelik fizikî saldırılarla, belgelerine el koyarak, liderlerinden pek çoğunu keyfi bir biçimde tutuklayarak ve uydurulmuş kanıtlara istinaden mahkûm ederek vs. devrimcilerin kovanını dağıtmak için savaştan yararlandı.[17]

Sosyalizm ya da en azından radikal, reformist olmayan versiyonu, Avrupa'da olduğu gibi ABD'de de pasifizmle ittifak içindeydi. Pek çok sosyalist pasifistti ve pasifistlerin kayda değer bir kısmı da sosyalist. Ama bütün pasifistler sosyalist değildi; aynı zamanda ilerici, ya da ABD'deki deyişle "liberal" olarak tarif edilebilecek siyasi fikirlere sahip çok sayıda burjuva pasifisti de bulunuyordu. Bu burjuva pasifistleri arasında Wilson'ın savaşına karşı itirazlarını açık bir şekilde dile getirebilecek ve pek çok örnekte bunun bedelini ağır bir şekilde, örneğin işlerini ya da bir eyaletin yasama meclisindeki koltuklarını kaybederek ödeyecek pek çok cesur kişi vardı. Utahlı bir Episkopalyan piskoposu olan Paul Jones, savaşa karşı konuştuğu için yüksek dinî makamından azledildi. "Hoşgörüsüzlüğün evleri" oldukları görülen üniversitelerde de, ağızlara sakız olan akademik özgürlük savaş sırasında fiilen bastırıldı ve pasifist profesörler sistematik olarak kürsülerinden uzaklaştırıldı.[18]

ABD'nin serbest girişimin ülkesi olması gerekiyordu, ki bu da devletin, en azından teoride, geleneksel liberal *laissez-faire* yaklaşımına inanması ve dolayısıyla iktisadi ve toplumsal yaşama mümkün olduğunca az müdahale ederek, özel sektörün "işini yapmasına" izin vermesi anlamına geliyordu. Amerika'nın savaşa girmesi bağlamında bu, pasifistlerin, sosyalistlerin, sendika liderlerinin vs. baskı altına alınmasının "özelleştirilmesi", yani savaş yanlısı bireylere ya da gruplara devredilmesi demekti. Bunlar genellikle aynı zamanda demokrasi ve sosyalizm karşıtı, antisemitik ve "anti-Hamitik" (yani siyah düşmanı) kişilerdi ve kendilerini "Amerikancılığın" taraftarları olarak sunuyorlardı. Bu grupların önde gelenleri arasında Amerikan Yurtseverler Birliği, Amerika'nın Yurtsever Çocukları Birliği ve Ku Klux Klan'ın bir dalı olan Özgürlük Şövalyeleri yer alıyordu. Bu "yasa dışı infazcılar"ın kullandığı yöntemler ihbar, dayak, katrana ve tüye bulama, pasifistlerin evlerini sarıya boyama ve linçlerden oluşuyordu. Bu yasa dışı infazcılar özellikle "Wobblies" adı verilen IWW üyelerini hedef alıyordu ve sendikanın liderlerinden biri, Frank Little, 1917 Ağustosunda Montana'da linç edilmişti.[19]

Atlantik Okyanusu'nun batı yakasında da 1917'de, ABD'nin bir ülke olarak bir başka ülkeyle yani Almanya'yla karşı karşıya geldiği "dikey" bir savaş ile Amerikan toplumundaki iki sınıfın –seçkinlerin ve nüfusun geri kalanının– çarpıştığı bir "yatay" savaştan oluşan bir tür ikiz savaş patlak vermişti. İkinci çatışmada Wilson tarafından yönetilen seçkinler, vakit geçirmeksizin baskıcı yasalar ve "yasa dışı infazcılık" yoluyla saldırıya geçmiş ve böylece Almanların

1914'te İngiliz ve Fransızları geri püskürttüğü gibi, pleb güçleri geri püskürtmüşlerdi. Ama 1914'te olduğu gibi, başlangıçtaki başarılar çatışmayı sona erdirmedi ve daha sonra savaşın geri kalanında nasıl bir gelişim gösterdiklerini göreceğiz. Almanya'ya karşı "dikey" savaşa gelince, ABD'li seçkinler pek de o kadar aceleci görünmüyorlardı: Amerikan birliklerinin batı cephesine kayda değer sayılarda intikal edip, varlıklarını hissettirmeye başlamaları için biraz daha vakit geçmesi, yani 1918'in başlarına kadar beklenmesi gerekecekti.

Yirmi Altıncı Bölüm

RUSYA'DA DEVRİM, ASYA'DA DEVRİMLERE DOĞRU

Rusya'da 1917 başlarında, savaş yorgunluğu ve hoşnutsuzluklarla çarlık rejimine yönelik düşmanlık eşi görülmedik boyutlara ulaşır. Mart ayında, Petrograd'daki Kışlık Saray'ın önünde kalabalıklar gösteri düzenler ve Çar tahttan çekilmek zorunda kalır. Fakat Kerensky'nin liderliğindeki yeni hükümet nüfusun ezici çoğunluğunun arzusu hilafına savaşı sürdürür. Acil barışı ve köklü değişimleri savunan Lenin ve Bolşevikler bu sayede yeni bir devrimci dalga, yani Ekim Devrimi sırasında iktidara gelmek için ihtiyaç duydukları desteği elde ederler. Büyük Savaş böylece Neva Nehri'nin kıyılarında, dünyayı gerçekten değiştirecek bir olaya yol açmış olur...

Rusya'da çalışan İngiliz bir hemşire, 1917 yılının Şubat ayında başkent Petrograd nüfusunun hasta, savaştan bitap düşmüş ve son derece mutsuz olduğunu yazmıştı. Gösterilerden, sabotajlardan, grevlerden, enflasyondan ve açlıktan söz ediliyordu ve gıda ayaklanmaları yaşanmıştı. "Halk savaştan nefret ediyor," diye yazmıştı ve bizzat çar da dahil olmak üzere yetkililere yönelik eleştirilerinde merhametsizdi. Vardığı sonuç, "yani evet, kötü bir kış" olmuştu.[1] En büyük sorunlardan biri, şehirler için yeterince gıda tedarik edilememesi ve bunun kıtlığa ve fahiş fiyatlara neden olmasıydı. Yiyecek fiyatları 1914 ile 1916 yılları arasında zaten iki katına çıkmış ve 1917'de 1914'tekinin üç katına yükselmişti. Ücretlerse eş zamanlı olarak düşmüştü, 1917'de 1913'tekinin sadece yüzde 50'si düzeyindeydiler. Rusya'nın sivilleri aç ve son derece hoşnutsuzdu.[2]

Askerler arasında da hoşnutsuzluk had safhadaydı. Zaten büyük fedakârlıklarda bulunmuş, savaştan bıkmışlardı ve bir başka saçma taarruzda karşı karşıya gelmektense, Almanlarla ve Avusturya-Macaristanlılarla kardeşleşmeyi tercih ediyorlardı. 1916 sonbaharında, özellikle taarruzlar için ayrılan birlikler arasında çok sayıda firar, düşmana gönüllü olarak teslim olma, itaatsizlik ve hatta isyan vakasına rastlanmıştı. 1917 başlarına gelindiğinde, çarlığın "ana dayanağı" olan Rus Ordusu, sarsıcı kayıplar veren –1914'ten beri yaklaşık beş milyon kişi öldürülmüş ve yaralanmıştı– askerlerin tükenip isyana meyletmesiyle savaşı sürdüremez hale gelmişti. Askerler eve dönmek istiyorlardı ve başta köylüler, işçiler ve küçük burjuvalar olmak üzere kendileri gibi düşü-

nen sivillerle bir olup işbirliğine gittiler. "1917'nin başlarında," diye yazar Arno Mayer, "uzayıp giden savaşın zorlukları kendi kuluçka makinesi olan güç durumdaki eski düzenin temellerini sarstı ve çatlattı" ve bu Rusya'da "eski rejimlerin en eski kafalısının çökmesine" yol açacaktı.[3]

Durum Petrograd'da bir devrimin başlamasına neden oldu. O dönemde Rusya'da hâlâ kullanılmakta olan Jülyen takvimine göre, 23 ve 27 Şubat, Gregoryen takvimine göreyse 8 ve 12 Mart tarihleri arasında gerçekleşen devrim, askerlerin ve sivillerin savaş karşıtı gösterileriyle başladı (Rusya Gregoryen takvimine Ekim Devrimi'nin ardından geçecekti). Devrimci sloganlar atıldı, Enternasyonal söylendi ve mühimmat fabrikalarında iki yüz bin işçi greve çıktı. Müdahale emri alan birlikler isyan ederek, gösterilere katıldılar ve hükümet binalarını işgal ettiler. Çok sayıda subay kendi adamları tarafından vuruldu. Bu, ekseriyetle köylü olan birçok erin, ağırlıklı olarak üst sınıflardan gelen üstlerine duyduğu nefretin bir yansımasıydı. Bu beyefendilerin, savaştan ve yarattığı sefaletten sorumlu olduğuna inandıkları kurulu düzeni temsil ettiklerini düşünüyorlardı.[4] Mart ayında Petrograd'ı ziyaret eden bir subay, "yüksek rütbeli subayların ve ailelerinin kalmakta olduğu ve birisinin sokaktan geçen göstericilere ateş açtığı" Astoria Oteli'nde yaşananları şöyle anlatmıştı:

> Göstericiler makineli tüfek ateşiyle karşılık verdi ve sonra silahlı adamların lobiye dalmasıyla kristal avizelerin ve aynalı duvarların ortasında ağır bir çarpışma yaşandı. Pek çok subay vuruldu ya da süngülenerek öldürüldü ve otelin şarap mahzeni yağmalandı.

Daha sonra aynı subay, kendisini alayında asker komitesine subay olarak seçtirmek zorunda kalacaktı. Bu demokratik uygulama karşısında büyülendiği pek de söylenemezdi, ama kendisini şanslı sayıyordu, çünkü pek çok başka birlikte subaylar sadece bu yöntemle astları tarafından onaylanmakla kalmamış, bazıları da öldürülmüştü.[5]

Çar kendisini tahttan çekilmek zorunda hissetmiş ve iktidar, esasen burjuva liberalleriyle demokratik reform yanlısı sosyalistlerden oluşan bir geçici hükümete geçmişti. Ilımlı, başka bir deyişle reformist bir sosyalist olan Alexander Kerensky bu hükümetin başına geçti. Çok kısa bir zaman aralığında, örneğin kilise ile devletin birbirinden ayrılması gibi önemli demokratik reformlar yapıldı. Rus seçkinlerinin savaş sayesinde ebediyen yok etmeyi ümit ettiği tam da bu tür değişimlerin yaşanma ihtimaliydi. Britanya'da bile henüz bulunmayan genel oy hakkının kabulünün kaçınılmaz olduğu sonucuna varılmıştı.[6] Bu önlemlerle, reformcular patlamaya hazır durumu kontrol altına almayı umuyorlardı, ama nafile.

Sorun Rus sivillerin ve askerlerin sadece savaşı başlatan çarlık seçkinlerinden değil, aynı zamanda savaşın kendisinden de kurtulmak istemeleriydi. Ancak geçici hükümet Fransız ve İngiliz müttefiklerinin yanında savaşı sür-

dürmeye karar verdi ve 1917 Haziranında Kerensky yeni bir taarruz emri bile verdi. Harekâtların yönetilmesi yeni bir başkomutana, General Lavr Kornilov'a emanet edilmişti. Kornilov demir disiplin uygulayarak ordudaki düzeni yeniden tesis edebileceğine inanıyordu ve subaylarının astlarına karşı sert olmalarını ve firar edenleri hemen oracıkta infaz etmelerini emretti. Fakat askerlerin dik başlı oldukları ve eşi görülmedik sayıda firar ettikleri ya da düşmana teslim oldukları görüldü. 1917 Ocağı ve Ağustosu arasında, en az yedi yüz bin Rus firar etti! Kornilov'un emirlerini uygulamaya kalkan çok sayıda subaysa kendi adamları tarafından öldürüldü. Bu esnada, askerler kolektif olarak sorunlarını tartışıp, örneğin emirlere itaat etmeme ya da saldırıya geçmeme gibi kararlar aldıkları, "Sovyetler" adıyla bilinen komiteler kurma alışkanlığı edinmişlerdi. Sovyetler yüksek makamlar tarafından atananları kabul etmek yerine giderek daha fazla kendi subaylarını seçmeye başladılar.

Kornilov sadece sıradan askerlerin tiksindikleri bir savaşı sürdürmeyi istemekle kalmıyor, aynı zamanda eski düzenin bir taraftarı, henüz uygulamaya konmuş reformları geri almaya kararlı bir kişi olduğunu da gösteriyordu. Ancak, savaş ağırlıklı olarak işçi ve köylülerden oluşan Rus askerlerini o denli "yoksullaştırmış" ve sarsmıştı ki, şimdi köklü siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlerden azıyla yetinmeyecek kadar sabırsızdılar. Kornilov, her tür reforma karşı çıkan bağnaz bir karşıdevrimci (bir "gerici") idi. Oysa askerler ve çok sayıda sivil, devrimci ya da en azından radikal değişiklikler yapılmasını istiyordu. Kerensky'nin reformlarına öfkelenen Kornilov, Rusya'nın *ancien régime*'ini yeniden kurma ümidiyle 1917 Eylülünde bir darbe yapmaya kalktı. Bu tutuklanıp hapse atılmasına neden oldu, ama kaçmayı başardı; daha sonra İç Savaş sırasında Bolşeviklere karşı savaşacak ve öldürülecekti.

Eğer bu İç Savaş son derece kanlı olduysa, bunun nedeni, en başta insanlığın tarihindeki en kanlı savaş olan Büyük Savaş'ın çocuğu olmasıydı. Milyonlarca Rus bu savaşa katılmış, milyonlarcası ölmüş ya da yaralanmış ve neredeyse Rus Devrimi'nin ve akabindeki İç Savaş'ın bütün "aktörleri" Büyük Savaş'ı büyük zulümlerini görerek tecrübe etmiş ve bu süreç içinde gaddarlaşmıştı. 1917'de yıllardır ölmemek için öldürmek zorunda kalan çok sayıda acımasız askerin yanı sıra ülkede iki milyon silahlı firari dolaşıyordu. Bu zihniyetle şimdi Almanlar yerine birbirlerine saldırıyorlardı. Bütün bunlar Arno Mayer'in *The Furies* (Öfkeliler) isimli kitabında parlak bir şekilde tasvir edilmiştir.[7]

Rusya'yı savaşta tutmak isteyen askerî ve siyasi liderler, ister Kerensky gibi reformist, isterse Kornilov gibi gerici olsunlar, bedeli her ne olursa olsun, bir an evvel barış isteyen halkın desteğine giderek daha az mazhar oluyorlardı. Öte yandan, popülaritesi her geçen gün artan sivil ve askerî liderler, çatışmaların hemen sona ermesi ve akabinde bütün taraflar açısından kabul edilebilir bir barış antlaşmasının imzalanması amacıyla müzakerelerin başlaması

yoluyla barışı savunanlardı. Rus siyaset sahnesindeki en devrimci siyasi gücün, yani Bolşeviklerin, Lenin önderliğinde bu harekete liderlik etmesi tesadüf değildi. Lenin 1917 Nisanında İsviçre'deki sürgününden dönmüş ve Almanya ve Alman işgali altındaki topraklar üzerinden seyahat etmesine izin verilmişti. Bu Kornilov'un ve diğerlerinin onu yanlış yere Alman ajanı olarak suçlayabilmelerine imkân tanıdı. Bolşeviklerin sosyalist kamptaki rakipleri olan Menşeviklerse geçici hükümeti destekliyorlardı ve savaşın sürmesinden yanaydılar. Böylece koşulsuz bir şekilde savaşa karşı çıkan ve barışı savunan tek siyasi grup olan Bolşevikler, askerler ve siviller arasında hızla artan bir popülerlik kazandı. Toprakların köylüler lehine (ve toprak sahibi soyluluğun aleyhine) yeniden dağıtılması ve sekiz saatlik iş günü gibi popüler radikal demokratik reformlara taraftar olmaları da yardımcı oldu. Üye sayısının Mart ayında sadece 20.000 iken Ekim ayında 260.000'e çıktığı görüldü ki bu olağanüstü bir artıştı. Lenin'i ve yoldaşlarını 1917 Ekim Devrimi'nde iktidara taşıyan şey bu kitle desteği ve Lenin'in inkâr edilemez örgütsel yeteneğinin bileşimiydi.[8] (Gregoryen takvime göre bu olay 6 Kasım'ı 7 Kasım'a bağlayan gece gerçekleşmişti ve bu nedenle Ekim Devrimi daha sonra Kasım aylarında kutlanacaktı.)

Lenin vakit geçirmeksizin Rus halkına hasret çektiği barışı vermek için ne gerekiyorsa yapmaya başladı. Kasım ayının başlarında –eski takvime göre Ekim ayının sonlarında– bütün savaşan ülkelerin hükümetlerini acilen barış görüşmelerine başlamaya davet ettiği bir "barış beyannamesi" yayımlamıştı bile. Bu beyanname savaş yorgunu halklar üzerinde büyük bir etki yarattı ve Amerikan başkanı Wilson dünyaya 9 Ocak 1918'de sunulan kendi barış programıyla, yani ünlü "On Dört Madde"yle karşılık vermesi gerektiğini düşündü. Wilson bu belgede İtilaf Devletleri'ni ya da en azından Birleşik Devletler'i demokrasi ve adalet için savaşmış gibi göstermeye çalıştı. Ancak retoriğiyle Fransız ve İngiliz liderleri baştan çıkaramadı, çünkü savaşı kazanmak ve zaferin getirmesini bekledikleri meyveleri toplamak için ne gerekiyorsa yapmaya kararlıydılar.

Ekim Devrimi, pek çok tarihçinin sunmaya çalıştığı gibi bir komplonun ya da darbenin ürünü değildi. Ayrıca bu devrim, Churchill'in, "Lenin hiç doğmamış olsaydı daha iyi olurdu" derken ima ettiği gibi sadece Lenin'in eseri de değildi. 1914 yılında savaş çıktığında, devrim Rusya'da kendini yıllardır hissettiriyordu. Savaş, Şubat/Mart 1917'de devrimi mümkün kılan koşulları yarattı ve 1917'nin yaz ve sonbahar aylarında yeni bir devrim kaçınılmaz hale geldi. O yılın Şubat/Mart devrimi, beraberinde Rusların ezici çoğunluğunun uzun bir süredir özlem duyduğu şeyi, yani barışı ve köklü değişimleri getirmemişti. Dahası, 1917'nin ilk yarısında elde edilen önemli ama hâlâ mütevazı demokratik kazanımlar bile Kornilov gibi askerî ve siyasi liderlerin ümitsizce gerici tutumları nedeniyle kaybedilme riski altındaydı. Bu yüzden Lenin'in ve yoldaşlarının devrimi "yaptıkları" ya da "yarattıkları" iddia edilemez. Söylenebilecek

olan şey, liderliğini üstlenerek ve gelecekteki akışını belirleyerek –ki bu da nüfusun çoğunluğunun desteğini aldıkları bir çabaydı– devrimi kurtarmış olduklarıdır.[9]

Londra, Paris ve Washington, Rusya'da olup bitenleri kaygı ve dehşet içinde izliyordu. Bu Batı başkentlerinde, hâlâ büyük oranda seçkinlere mensup olan ve fazla kolayca ama hatalı bir şekilde demokrat olduklarını varsaydığımız yetkililer, otoriter çarlık rejiminin çökmesi ve Kerensky'nin geçici hükümetinin hayata geçirdiği demokratik reformlar karşısında pek de mutlu değildiler. Lenin'in ve Bolşeviklerin Rusya'yı *devrimcileştirmeyi* amaçlamalarını, bir başka deyişle ülkeyi, sadece siyasi olarak değil iktisadi olarak da, aristokrat büyük toprak sahiplerinin, burjuva sanayicilerin, bankacıların, kapitalistlerin, yani kendileri gibi insanların aleyhine radikal bir şekilde demokratikleştirmeyi istemelerini bir felaket olarak görüyorlardı.

Ayrıca, Londra, Paris ve Washington'daki liderler, Bolşeviklerin Rusya'yı savaştan çıkarmak istemeleri karşısında da dehşete düşmüşlerdi. Rus nüfusun büyük bir çoğunluğunun barış ile siyasi ve iktisadi değişimler istediği için Lenin'i desteklemesi önem taşımıyordu. Bu nedenle 1917'de İtilaf Devletleri'nin iktidar koridorlarında ve askerî karargâhlarında Kornilov için tezahürat yapmaları ve gerici darbesi sefil bir başarısızlığa uğradığında büyük bir hayal kırıklığına uğramaları şaşırtıcı değildi. Churchill gibi Rusları istemedikleri bir savaşta tutmak isteyen ve bunun sonucunda Kornilov gibi gerici unsurları destekleyen Batılı devlet adamları muhteşem demokratlar olarak yüceltilirken, Rus halkına büyük bir çoğunluğunun arzu ettiği barışı ve devrimci değişimleri veren Lenin'in genellikle bir "diktatör" olarak resmedilmesi, tarihin veya tarih yazımının ya da en azından Batı tarih yazımının saçmalıklarından biridir.

Rusya'da bulunan bir avuç batılı savaş muhabiri, Bolşeviklerin kitlesel bir halk desteğine sahip olduğunu teslim etmişti. Ama seçkinlerin sözcüsü olarak çalışan –*The Times* gibi– büyük gazeteler, Bolşeviklere en başından beri aptallar, suçlular, hırsızlar, katiller ve/veya kâfirler diye iftira atmayı seçmişti. "Bolşevizmin çaresi" diye ilan etmişti *The Times*, "mermilerdir".[10] Özellikle İngiliz seçkinleri Bolşevizme büyük bir düşmanlık sergiliyordu. Churchill Bolşeviklerin uygarlığa tehdit oluşturan "korkunç babunlar" ve Bolşevizminse "beşiğinde boğulması gereken bir bebek" olduğunu söylemişti.[11] Seçkinler sözlerini eylemlerle de destekliyordu. Britanya'nın Gizli İstihbarat Servisi (Secret Intelligence Service, SIS) Kornilov gibi Bolşevizm düşmanlarını desteklemek ve eğer mümkün olursa Lenin'e suikast düzenlemek üzere Rusya'ya ajanlar göndermişti; bunlardan biri de yazar William Somerset Maugham'dı. Daha sonra "Soğuk Savaş" adıyla bilinecek ihtilafın böylece Büyük Savaş'ın ortasında başladığı iddia edilebilir. Batılı seçkinlerin Bolşevizme karşı duyduğu nefret Rusya'nın yeni liderlerinin, Ortadoğu'yla ilgili Sykes-Picot Antlaşması gibi İtilaf Devletleri

arasında imzalanmış gizli anlaşmaları yayımlamalarıyla daha da alevlendi. Bu anlaşmada İtilaf Devletleri'nin savaş hedeflerinin demokrasi ya da adaletle hiçbir ilgisinin olmadığı ve bariz bir biçimde emperyalist bir doğaya sahip oldukları açıkça dile getirilmişti. Böylece bütün dünya, örneğin Paris, Londra ve St. Petersburg'un Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı ve en lezzetli lokmalarını mideye indirmeyi planladıklarını öğrenmiş oldu. Batılı seçkinler Bolşeviklerin Almanlarla ateşkes müzakerelerine girerek Rus halkına vermiş oldukları sözü tutmalarından da tiksinmişlerdi. Dahası, Lenin ve arkadaşları, çarlık hükümeti tarafından çoğunlukla silahlardan oluşan ama büyük miktarda şampanyanın da bulunduğu her tür malı satın alırken, Fransız ve İngiliz tedarikçilerine yapılan borçları reddederek, en azından Londra vs.'deki seçkinlerin bakış açısından ne kadar ahlaksız olduklarını da göstermişlerdi. Ancak Bolşeviklerden en çok, heyulasıyla 1914 öncesi yıllarda bütün Avrupa'yı dehşete düşüren ve aslında Büyük Savaş'ın ebediyen kovalaması beklenen türde bir toplumsal devrimden sorumlu oldukları için nefret ediliyordu. Bu devrim başını sadece Rusya'da kaldırmakla kalmamıştı, ama teşkil ettiği devrimci örnek başka ülkeleri de etkileyecekmiş gibi görünüyordu. Fransa, Britanya vs. gibi ülkelerdeki seçkinlere göre, Rus Devrimi artık kurulu düzene Almanlardan daha büyük bir tehlike oluşturuyordu. Batılı seçkinlerin Bolşevizmi lanetlemelerinin bir başka önemli gerekçesi daha vardı: Lenin ve arkadaşları açık bir şekilde bütün ezilen halkların, yani sadece Avrupa'daki alt sınıfların değil, Afrika, Hindistan vs.'deki sömürge halklarının, beyaz efendilerinin kuşku ve korkuyla baktığı milyonlarca siyah, sarı ve diğer renkli insanın kurtuluşu için de çalışmaya kararlı olduklarını ilan etmişlerdi. Bolşevikler ezilen sömürge halklarıyla dayanışma içinde olduklarını gizlemiyorlardı ve bu Avrupalı sosyalistlerin savaş öncesinde asla yapmadığı bir şeydi. Kendi başarılı devrimleri sömürgelerdeki bağımsızlık ve demokratik değişim mücadelesine ilham kaynağı olmuştu ve Rusya'nın yeni yöneticileri bu mücadeleyi desteklemeye söz vermişlerdi.

Churchill gibi kişiliklerin örnek teşkil ettiği, renkli halklara tepeden bakan ve sömürgelerini ellerinde tutmaya son derece kararlı Avrupalı seçkinler dehşete düşmüştü. Bolşeviklerin sadece kendi ülkelerindeki ve bütün Avrupa'daki askerlerin, köylülerin, işçilerin ve diğer toplumsal olarak "imtiyazsız" unsurların değil, aynı zamanda bütün dünyadaki sözde aşağı "ırkların" da davasını üstlenmiş olması, Batılı seçkinci çevrelerde Bolşeviklerin ortaya çıkışının ve "onların" devrimlerinin bizatihi bir ırk sorunu, ırk çatışmasının bir yansıması olduğuna dair Sosyal Darwinist bir söylencenin doğmasına neden oldu. Lenin'in ve Bolşeviklerin Yahudi (ve/veya Moğol ya da başka bir aşağı olduğu varsayılan ırka mensup) oldukları, saf nefret ve kıskançlıkla hareket ettikleri, kendi ülkelerinde ve bütün dünyada hem ırksal hem de toplumsal olarak üstün insanlar tarafından yaratılmış mükemmel kurulu düzeni, insanların ve halkların sözde

doğal hiyerarşisini yansıtan bir düzeni yıkmayı amaçladıkları iddia ediliyordu. Bolşevikler arasında çok sayıda Yahudi bulunduğu gerçeği –ki bunun tek nedeni çarlık tarafından ezilen Yahudilerin Rusya'da devrimci bir değişimin yaşanmasından kazanacakları çok şeyin olmasıydı– "Yahudi-Bolşevizmi" söylencesini doğurmuştu. Bu fikir, Rus Devrimi'nin, aşağı oldukları varsayılan Yahudiler tarafından, siyasi ve iktisadi kurulu düzenin yanı sıra sözde üstün "Aryanlar"a ve Hristiyan inançlarına karşı da savaşmak üzere icat edilen bir taktik olduğunu ileri sürüyordu. Örneğin Yahudileri Rus Devrimi'nin perde arkasında "dizginleri ellerinde tutmak"la suçlayan General Wilhelm Groener gibi önde gelen Alman şahsiyetler yaşananları böyle görüyordu. Churchill hem Bolşevizm hem de Yahudi karşıtı öğretinin ilk havarilerinden biriydi. 1919'da Avam Kamarası'nda, Bolşevikler arasında kayda değer sayıda Yahudi'nin bulunduğundan bahsetmiş ve 1917'de Almanların Lenin'in Reich'dan geçmesine izin vererek St. Petersburg'a "tifo ya da kolera mikrobu dolu bir şişe" gönderdiklerini, böylece Rusya'da Hristiyanlık dinini yok etmeyi ümit ettiklerini ileri sürmüştü. (1918 yazında İngilizler uçaklarla Rusya'ya Bolşeviklerin bir grup tehlikeli Yahudi olduğunu yazan broşürler atacaktı.) Yahudi-Bolşevizmi söylencesi Birleşik Devletler'de *The International Jew* (Uluslararası Yahudi) başlığını taşıyan, öfkeli bir antisemitik kitap yazan Henry Ford, Almanya'daysa Adolf Hitler diye biri tarafından yayılıyordu. "Yahudiliğin yıkıcı bir virüs olarak tanımlanma süreci," diye yazar Domenico Losurdo, Yahudiliği "devrimci hastalığın etnik ve ırksal temeli" olarak mahkûm eden ve bu hastalığa karşı tek bir panzehir olduğunu düşünen "Nazizmle zirvesine ulaştı": "Yahudilerin fizikî olarak imhası."[12]

Büyük Savaş olmasaydı Rusya'nın yine de bir devrim yaşayıp yaşamayacağını kesin olarak bilmek imkânsızdır. Fakat çok muhtemeldir ki yaşardı. 1905'te ülke zaten bir devrimle sarsılmıştı ve 1905 ile 1914 yılları arasında devrim sürekli ortalıkta kol geziyordu. Devrimin yaklaştığı seziliyor ve bekleniyordu. Hem Rusya içinde hem de dışında pek çok insan, mevcut çarlık rejiminin bir anakronizm olarak tarih sahnesinden silinmeye mahkûm olduğunu düşündüğü için devrimin patlamasını ümit ediyordu. 1914'te çıkan Büyük Savaş, Avrupalı, özellikle de Rus seçkinler tarafından Mars'ın yardımıyla kaçınılmazmış gibi gözüken devrimden kurtulmanın hâlâ mümkün olduğu ümidiyle başlatılmıştı. Ancak Büyük Savaş sadece Rusya'da değil, daha sonra Almanya'da da büyük devrimleri tetikledi. "Büyük Savaş'ın," diye belirtir Domenico Losurdo, "devrime karşı bir panzehir olması bekleniyordu, ama devrime giden yolu açtı."[13]

Savaş, Avrupa'daki taraf olan ülkelerde giderek artan bir sefalete, hoşnutsuzluğa, yoksullaşmaya ve bunlara eşlik eden devrimci değişim özlemine yol açmıştı. Bu, felaketlerle dolu 1917 yılında, Rusya'da gerçekten bir devrimin başlamasıyla apaçık görüldü. Fakat aynı türde bir zincirleme tepkime sadece

Avrupa'da değil, Avrupa'nın denizaşırı sömürgelerinde de yaşandı. "Ana ülkeler" savaş çabalarına, sömürgelerinin örneğin elbette her tür hayati hammaddeyi sağlayarak ama aynı zamanda hem işçi hem de asker biçiminde ucuz işgücü de tedarik ederek kayda değer bir katkıda bulunmasını istiyorlardı. Bir başka deyişle sömürgelerden talep edilen büyük bir doz "kan, ter ve gözyaşıydı"

Afrika'da on binlerce siyahın, beyaz efendilerinin diğer Afrikalıların sömürgeci patronlarıyla savaşmasına yardım etmek için işçi ya da hamal olarak hizmet etmek zorunda bırakıldığını, ayrıca on binlerce Kuzey Afrikalı ve Senegalli'nin de Fransızlar tarafından batı cephesinde mayın eşeği olmaya zorlandığını görmüştük. Fransızlar Hindiçinlileri, özellikle de o dönemde geldikleri bölgeye göre sık sık "Annamites" ya da "Tonkines" olarak adlandırılan Vietnamlıları asker ya da (ucuz) işçi olarak da suiistimal etmişti. Aralarında Mısırlıların da bulunduğu yüz binlerce Afrikalı ve Hintli, Fransızlar ve İngilizler tarafından, aslında kendilerini hiç ilgilendirmeyen ve hiçbir şey kazanamayacakları bir savaşta çarpışmak ya da ağır işlerde çalışmak üzere Avrupa'ya gönderildi. Köleliğin kaldırılmasından bu yana olduğu gibi, İngilizler sadece Hindistan, Fiji, Mauritus, Şeyseller, Güney Afrika ve bazı Karayip adaları gibi kendi sömürgelerinden değil, ismen bağımsız Çin'den de *coolie* adını verdikleri zorunlu işçiler topladı. 1916 ile 1918 yılları arasında yaklaşık 140.000 Çinli, çoğunlukla İngilizlerin, kısmense Fransızların ve Amerikalıların hizmetinde köle gibi çalışmak üzere Fransa ve Belçika'ya gönderilecekti.

Uzak diyarlardan getirilen bu emekçiler gemileri yükleyip boşaltmak, demiryolu hatları inşa etmek ve –çoğunlukla cephenin hemen yakınlarında– siper kazmak, mezarlık hazırlamak, mayınları ve patlamamış mermileri temizlemek, kum torbalarını doldurmak, yaralı askerleri hastanelere taşımak, insanları ve atları gömmek ve kelimenin gerçek anlamıyla kirli çamaşırları yıkamak gibi zor, pis ve tehlikeli işleri, çok düşük ücretler karşılığında yapmak zorundaydılar. (1918'de Barthas, "tükürük hokkalarını boşaltmak ve sahra helalarını temizlemek" gibi "kirli işlerin Annamite'ler tarafından yapıldığı" bir hastanede kalmıştı.) Bu yarı-köleler normalde günde on saat, haftada yedi gün çalışıyor ve günde bir frank gibi çok düşük ücretler alıyordu. Kalitesiz kıyafetler ve ayakkabılar veriliyor ve genellikle "acınası maddi ve beşerî koşullarda", örneğin meskûn mahallerden çok uzakta bulunan kapalı kamplardaki çadırlarda ya da ilkel barakalarda yaşamak zorunda bırakılıyorlardı. Yetkililer, sivillerle temas kurmalarını istemiyorlardı. Bunun esas nedeni kadınlarla temas kurmalarından ve bunun getireceği "ırksal kirlenme" riskinden kaçınmaktı. Yerlilerle kurulacak toplumsal temasları engellemek, bu renkli insanların beyazlarla eşit olduğunu hayal etmelerine neden olabileceği için de gerekli görülüyordu. Belçikalı yetkililer, örneğin bizzat Kral Albert, Kongo'dan gelen siyah askerlerin Yser cephesinde savaşmalarını istememişti. Farazi cinsel iştah ve güçleri sayesinde

siyahların Avrupalı kadınlara tehdit oluşturabileceği; beyaz askerlerle birlikte –ve beyaz askerlere karşı– savaşmalarına izin vermenin siyahların zihinlerinde arzu edilmeyen eşitlikçi fikirler uyandırabileceği düşünülüyordu. Afrika'daki Birinci Dünya Savaşı üzerine ilginç bir kitap kaleme alan Lucas Catherine, bu bağlamda "Avrupa'ya gelen, beyazlar tarafından vurulan ya da süngülenen ve beyaz kadınlarla cinsel ilişkileri olmuş bir Afrikalı askerin beyazların üstünlüğüne dair inancını yitirebileceği"nden korkan İngiliz gazeteci Edmund D. Morel'den alıntı yapar. Benzer ırkçı korkular, Fransız askerî yetkililere komutaları altındaki Afrikalı-Amerikalı askerlerin beyaz kadınlarla mümkün olduğunca az temas kurmalarını sağlamalarını tembihleyen Amerikan Ordusu'nun yüksek komuta kademesinde de görülüyordu. Fransızlardan mükemmel performansları için bu adamları gereğinden fazla övmemeleri de istenmişti; çünkü en az beyazlar kadar iyi oldukları fikri kafalarında yer edinebilirdi.

Sömürgelerden zorunlu emek gücü getirme sistemi, Avrupa'daki savaşan ülkeleri etkileyen, milyonlarca erkeğin askere alınmasından kaynaklanan emek kıtlıklarının üstesinden gelinmesini mümkün kılmıştı. Aynı zamanda, arz-talep "oyunu"nun sonucunda kayda değer bir artış görülebilecek ücretler de böylece düşük seviyelerde tutulabilmişti. Bu durum, sosyalist liderlerin Avrupalı olmayan proleterlerle dayanışmak için hiçbir zaman büyük bir çaba göstermediği Avrupalı işçiler tarafından şiddetle fark edilmiş ve Çinlilere, Hintlilere ve diğer yabancılara yönelik küçümsemeleri, hatta nefretleri, bu kişilerin Avrupa'daki sefil konukluklarını daha da sarsıcı bir hale getirmişti. (İngiliz yetkililerin Britanya'da çalışmak üzere Çin'den *coolie* getirmelerini engelleyen şeyin, işçi sendikalarının baskısı olduğu iddia edilmiştir.) Binlerce Çinli sadece ağır çalışma, kötü beslenme ve olumsuz sağlık koşulları nedeniyle değil, İspanyol gribi gibi hastalıklar yüzünden de hayatını kaybetti. Fakat, muhtemelen bu tür istatistikler önemsiz görüldüğünden gerçek sayı bilinmemektedir. Bazı kaynaklar on binden fazla insanın öldüğünü ileri sürer. Her hâlükârda, Abbeville yakınlarındaki Noyelles-sur-Mer köyünde bulunan Nolette İngiliz askerî mezarlığında 850 Çinli yatmaktadır ve burası Fransa ve hatta bütün Avrupa'daki en büyük Çinli mezarlığıdır.[14]

Sömürgeler "ana ülkeye" asker göndererek de yardım ettiler. Yüz binlerce Afrikalı Fransa için savaştı. Geldikleri ülkeye göre Senegalli ya da Kuzey Afrikalı piyadeler (*tirailleurs sénégalais*, *tirailleurs nord-africains*) ya da sadece "Turcos" adıyla biliniyorlardı. Bunların çok büyük bir kısmı sömürgeci patronları için savaşmak üzere zorla askere alınmıştı ve Cezayir'de, Mali'de ve diğer yerlerde bu itirazlara hatta isyanlara yol açmıştı. Yüz otuz beş bin asker bu şekilde Avrupa'da savaştırıldı ve yaklaşık otuz bini burada hayatını kaybetti. Hindiçin'de de *tirailleurs vietnamiens* adıyla bilinen sömürge piyadelerinden alaylar kurulmuştu. Verdun Muharebesi'ne katılma onuruna eriştiler. Bazı

kaynaklara göre, Fransa sömürgelerinden toplam sekiz yüz bin asker toplamış, bunlardan yetmiş bir bini hayatını kaybetmişti. Britanya İmparatorluğu'nun bütün sömürge uyrukları arasında örneğin Mezopotamya ve Doğu Afrika'da, ama aynı zamanda Avrupa'daki batı cephesinde de en fazla askerlik yapmak zorunda olanlar Hintlilerdi. Büyük Savaş sırasında evlerinden uzakta toplam en az bir milyon Hintli Britanya İmparatorluğu'na hizmet etmişti. Bunlardan altmış iki bini hayatını kaybetmiş, altmış yedi bini de yaralanmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında bütün cephelerde toplam 74.187 Hintli asker hayatını kaybetti.[15] Genç bir milliyetçi şair olan "Hindistan'ın bülbülü" Sarojini Naidu, bu askerler için "The Gift of India" (Hindistan'ın Hediyesi) başlıklı bir şiir yazmıştı:

> Yabancı mezarlarında inci taneleri gibi toplanmış halde,
> İran dalgalarında sessizce uyuyorlar.
> Mısır kumsallarına deniz kabukları gibi dağılmış halde
> Soluk kahverengi ve cesur, kırılmış elleriyle yatıyorlar.
> Rüzgâra kapılmış çiçekler gibi gelişigüzel dağılmışlar etrafa
> Flanders ve Fransa'nın kan kızılı çayırlarında.[16]

1914'te Hindistan savaşın gelişini büyük bir coşkuyla karşılamış ve İngiliz yöneticilerini mutlu etmişti. Gandhi gibi Hindistan milliyetçileri de, genel olarak beklenen zaferin ardından, minnettar İngilizlerin ülkeye bağımsızlığını, hiç değilse özerkliğini bahşetmek zorunda kalacaklarına dair (nafile) bir ümitle gönüllü toplanmasına katkıda bulunmuşlardı. Ancak savaş sırasında pek çok şekilde ve pek çok nedenle İngiliz yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk arttı (elbette Almanların Hintlileri sömürgeci efendilerine karşı kışkırtmaları da bu duruma katkıda bulundu). Hristiyan olduğunu ilan etmiş bir ülke olan Britanya'nın, sultanı aynı zamanda halife, yani bütün Müslümanların teorik olarak lideri olan Osmanlı İmparatorluğu ile savaşta olması, pek çok Müslüman Hintliyi bu cihatta yanlış tarafta yer aldıkları ve bu yüzden Hristiyan efendilerine sırt çevirip Osmanlıların –ve Almanların– yardımına koşmaları gerektiği sonucuna varmaya sevk etti. Diğer Hintliler, savaşın İngilizlerin zayıflığını ortaya çıkarması nedeniyle bağımsızlık hayali kurmaya başlamıştı. Giderek daha fazla Hintli İngilizlerin ülkelerine bir tür özerklik, Home Rule bahşedeceğini ummaya başladı. Liderlerinden bazıları, örneğin Gandhi şiddete başvurmadan bazı milliyetçi hedeflere ulaşmanın mümkün olabileceğini düşünüyordu, ama diğerleri aynı fikirde değildi ve İngiliz boyunduruğundan kurtulmak için şiddete ihtiyaç duyacaklarını hissediyorlardı. Savaş sırasında, özellikle de 1915'te, kuşkusuz şiddetin kullanıldığı ve bastırılmaları sırasında daha da büyük bir şiddete başvurulan komplolar, ayaklanmalar ve isyanlar yaşandı. Sadece Hindistan'da değil, 1915 Martında olaya karışan kırk yedi ordu mensubunun halkın önünde idam edilmesiyle sona eren bir isyanın çıktığı Singapur'da da durum buydu.[17]

İngilizler artık en büyük sömürgelerinde yaşanacak bir ulusal devrim heyulasıyla yaşıyordu. Böyle bir felaket senaryosunun önüne geçmek için aynı yılın sonraki aylarında, yetkililerin basına sert bir sansür uygulamalarına, herhangi bir yargılama olmadan muhalifleri uzun süreler kilit altında tutmalarına izin veren *Defence of India Act*'i (Hindistan'ı Savunma Yasası) çıkardılar. Bu baskıcı önlemler demokratik olmaktan uzaktı, ama Britanya'nın henüz gerçek bir demokrasiye sahip olmadığını ve denizaşırı sömürgelerinde koyu tenli insanların pek az demokratik haktan yararlandığını ya da hiç yararlanmadığını unutmamalıyız. O dönemde Britanya İmparatorluğu'nda mevcut olan son derece mütevazı, rüşeym halindeki demokrasi, sadece Kanada gibi dominyonların beyaz nüfusuna ayrılan beyazlar için demokrasi, Nazi'lerin "efendi ırk" kavramına gönderme yapan Domenico Losurdo'nun deyişiyle bir "*Herrenvolk* demokrasisi" idi. Kanada'nın ilk ulusları (nam-ı diğer "Kızılderililer") ya da Avustralyalı aborijinler için seçme ve seçilme hakkı hâlâ mevzubahis değildi.

1917'de Hindistan'daki İngiliz yetkililer, düzenlenmekte olduğu bildirilen "devrimci komplolar" karşısında derin bir endişeye kapılmışlardı. Rusya'daki devrimcilere, örneğin Lenin'in İsviçre'den anavatanına dönüşünü kolaylaştırarak yardım ettiği bilinen Almanların desteği sayesinde Hindistan'da bir devrimin patlak vermesinden korkuluyordu. Ancak, Hindistan'daki gelişmeleri etkileyecek şey, yıkılması an meselesi olan Alman Reich'ının desteğinden ziyade, Bolşevik Rusya'nın teşkil ettiği örnekti. Ekim Devrimi'nin ardından, Hintli milliyetçiler, bir Hindistan tarihi uzmanının deyişiyle, "Rusya'da öncülük edilen devrimci çare"den giderek daha fazla etkilenmeye ve ilham almaya başladılar.[18] Sonunda Londra'yı Hindistan'ın bağımsız bir ülke olmasını kabul etmeye zorlayan şey, münhasıran olmasa da esasen Hintlilerin devrimci basıncı ve Britanya'nın kanlı baskısının diyalektiği oldu. Öte yandan Churchill gibi İngiliz liderler, Gandhi tarafından vaaz edilen pasif direnişe sadece küçümsemeyle bakıyorlardı ve pasif direniş yoluyla bağımsızlık hedefine asla ulaşılamazdı.[19]

Fransız sömürgesi Hindiçin'de de savaş sırasında otoriter ve asalak sömürge rejimine duyulan hoşnutsuzluğun artışına tanıklık edildi. Bu rahatsızlığın belirtileri gösteriler, grevler ve *-inter alia* korkunç 1917 yılında- sömürge polis kuvvetleri (*Garde indigéne)* içinde çıkan ve yerel halktan toplanmış *tirailleurs*'ün yardımıyla acımasızca bastırılan büyüklü küçüklü silahlı ayaklanma ve isyanlardı. Burada da savaş koşulları ulusal devrimin önünü açmıştı. Fransızlar reform yapma sözü verdi ve bu sömürge uyruklarının bazıları üzerinde olumlu bir etki yarattı. Fakat işçileri ve entelektüelleri harekete geçirip bağımsızlığa sadece devrim yoluyla ulaşabileceklerini anlamalarını sağlayan, her şeyden çok Rus Devrimi'nin haberleri oldu. Bu tür bir işçi ve entelektüel olan Ho Chi Minh, kuşkusuz genelde Rusya'daki devrimci gelişmelerden, özel-

likle de Bolşevik örneğinden ilham alacak bir bağımsızlık hareketinin lideri olarak ortaya çıkacaktı.[20]

Büyük Savaş Çin'de de devrimci koşulların oluşmasına yol açtı. Bu devasa ülkede, 1911 yılında zaten bir devrim yaşanmış ve otokratik imparatorluğu, Çin'in *ancien régime*'ini oldukça modern ve rüşeym halindeki demokratik bir cumhuriyete dönüştürmüştü. Fakat Çin, Şangay'da ve başka yerlerde her tür imtiyazdan yararlanan Batılı güçler (ve Japonya) tarafından aşağılanmaya ve suiistimal edilmeye devam etti. Örneğin Avrupalılar sadece kendilerine ayrılmış, "köpekler ve Çinliler giremez" yazan uyarı tabelalarının görüldüğü "imtiyazlı arazi" adıyla bilinen mahallelerde yaşıyorlardı. Çok sayıda Çinli, özellikle savaşın büyük Avrupalı güçlerin zayıflığını ve iç bölünmesini gözler önüne sermesi nedeniyle bu durumu giderek tahammül edilmez bulmaya başlamıştı. Batılı güçler 1899-1901 yıllarında milliyetçi Boxer Ayaklanmasını kendi aralarındaki birlik sayesinde bastırabilmişlerdi. Bölünme Çinli milliyetçilerin yeniden, ama bu kez çok daha büyük bir başarı şansıyla saldırıya geçmesi için ideal bir fırsat sunmuyor muydu?

Bu bağlamda, Fransa'daki Çinli *coolie*'lerin tecrübeleri çok önemli bir rol oynadı. Beijing'deki hükümet bu küçük düşürücü anlaşmayı, büyük güçlerin gözüne girmek ve böylece bazı diplomatik ilerlemeler kaydetmek için kabul etmişti. 1917'de Londra ve Paris'e yaranmak için Çin Almanya'ya savaş bile ilan etti. Fakat bu dalkavukluk beyhudeydi ve Versay'da Çin'in çıkarları göz ardı edildi. 4 Mayıs 1919'da, yani anlaşmanın imzalanmasından bile önce bu aşağılamayı protesto etmek için öğrenciler Beijing'de çok kalabalık bir gösteri düzenledi. Çin sonunda Versay Antlaşması'nı imzalamayı reddetti. 1919 Mayısındaki protestolardan devrimci değişim talep eden "4 Mayıs Hareketi" doğdu. Devrimci değişim, Marksist anlamda değişim anlamına geliyordu. Hatta, Rus Devrimi'nin etkisiyle Ortodoks Marksizm, yani devrimci sosyalizm, "değişime aç olanlar için giderek daha çekici" bir şeye dönüştü.[21] Pek çok Çinli savaş sırasında Fransa'da çalışırken Karl Marx'ın fikirleriyle tanıştı ve burada Rusya'daki devrimci gelişmelerden de haberdar oldu. Çin'de de bir devrimin mümkün olduğu ve Marksist teoriyle, Leninist ya da Bolşevik pratiğin bir araya gelmesinin, işlerin nasıl yapılması gerektiğini ve nasıl yapılabileceğini gösterdiği sonucuna vardılar. (Esasen Ho Chi Minh'in Vietnam için çıkardığıyla aynı dersleri çıkarmışlardı.) Savaşın ardından Çinli işçiler Fransa'dan ayrılıp Çin'e döndüler. Burada ülkenin (pek de tesadüfi olmayan bir şekilde Versay Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra kurulan) yeni Komünist Partisi'ne katıldılar ve Zhou Enlai, Deng Xiaoping ve hatta Mao Zedong gibi liderleri etkilediler.[22]

Mao'nun liderliğinde Çin sadece geniş kapsamlı bir ulusal devrim yaşamakla kalmayacak, aynı zamanda kendisini ebediyen yabancı güçlerin boyunduru-

ğundan kurtararak uluslararası arenada devrimci bir rol oynayacaktı. Devasa Çin 1914'e kadar, geleneksel yerel seçkinler, en başta da büyük toprak sahipleri, yani Çin'in "feodalleri" tarafından sömürülen, son derece fakir bir ülke olarak kalmıştı. Çin aynı zaman bilhassa zayıf bir ülke, büyük emperyalist güçler tarafından kesilip bölüşülmeye mahkûmmuş gibi gözüken devasa bir pastaydı. Eğer Çin bugün nüfusu refah açısından büyük bir ilerleme kaydetmiş olan ve ilerlemeye de devam eden güçlü bir ülkeyse, bu Büyük Savaş sırasında ve sonucunda tasavvur edilen ve doğan devrimci bir hareket sayesindedir.

Yirmi Yedinci Bölüm

MILITARIA 1918: ALMAN BAHAR TAARRUZU, İTİLAF DEVLETLERİ'NİN NİHAİ SALDIRISI

3 Mart 1918'de Almanya ve Rusya Brest-Litovsk'ta bir barış antlaşması imzalar. Kısa bir süre sonra, bahar ayının ilk günü olan 21 Mart'ta, batı cephesinde Ludendorff tarafından yönetilen çok büyük bir Alman taarruzu yaşanır. İtilaf Kuvvetleri büyük bir sıkıntı içindedir, ama yaz aylarında gidişatı tersine çevirmeyi ve bir karşı taarruz başlatmayı başarırlar. Almanlar artık hızla kaynaklarını tüketmektedir ve 11 Kasım'da Compiègne yakınlarındaki Rethondes köyünde, İtilaf Kuvvetleri başkomutanı Mareşal Foch'un karargâhı olarak kullanılan bir tren vagonunda teslim olurlar...

5 Aralık 1917'de Lenin'in ünlü "barış beyannamesi"nden yaklaşık bir ay sonra, Bolşevikler ve İttifak Devletleri bir ateşkes imzaladı ve doğu cephesindeki silahlar sustu. 22 Aralık'ta bugünkü Belarus sınırları içinde yer alan Brest-Litovsk kasabasında barış görüşmeleri başladı. (Kasaba bugün "Litvanyalı" anlamına gelen *Litovsk* sıfatı çıkarılarak Brest ismiyle anılmaktadır.)

Bu biraz tuhaf bir toplantıydı. Almanya'nın baskın olduğu İttifak Devletleri'nin tarafında sadece kendi ülke seçkinlerinin ekseriyetle generallerden, siyasetçilerden ve aristokrat kökenli hariciyecilerden oluşan muhafazakâr ve gerici temsilcileri vardı. Öte yandan Rus heyeti, tamamen proleter ya da küçük burjuva kökenli devrimcilerden oluşuyordu. Kendi ülkelerindeki devrimin koşulsuz taraftarları olan bu kişiler, muhataplarının ülkelerinde de kısa bir süre içinde devrimlerin patlak vermesini ümit ediyorlardı. Ruslar "ilhaksız ve tazminatsız" barış istiyorlardı; bir başka deyişle, kimsenin toprak vermeyeceği veya karşı tarafın zararını karşılamak için ödeme yapmak zorunda kalmayacağı bir anlaşmanın peşindeydiler. Ancak Alman Ordusu'nun yüksek komuta kademesi kendi taraflarının müzakere masasında güçlü bir pozisyona sahip olduğunu düşünüyordu ve son derece sert talepler dile getirdi; bunlar Reich'ın siyasi ve iktisadi liderlerinin 1914'te –ikiyüzlü bir şekilde Alman halkına bütünüyle savunma amaçlı olduğunu söyledikleri– savaşı başlatırken sahip oldukları görkemli emperyalist tutkuları yansıtıyordu. Bu taleplerin arasında Doğu Avrupa'da, çoğunlukla eskiden devrimci Rusya'nın halef devleti olduğu Çarlık Rusyası'nın parçası olan büyük toprak kazanımları yer alıyordu. Rusya da dahil

olmak üzere, Avrupa'nın doğu bölgeleri açısından Almanya'nın siyasi, askerî ve iktisadi liderlerinin 1914 yılında muazzam bir teritoryal iştah sergilediklerini görmüştük. Şimdi, 1918'in başında, Brest-Litovsk'taki temsilcileri de nihayet bu arzularını hayata geçirebileceklerine kanaat getirmişlerdi. Fakat Troçki'nin liderliğindeki Bolşevik müzakereciler, Almanların tekliflerini reddettiler ve 10 Şubat 1918'de protesto ederek görüşmelerden çekildiler; durumun "ne savaş ne de barış" noktasına geldiğini açıkladılar. İttifak Devletleri ateşkesi askıya alarak, yeniden silaha sarılarak ve birliklerine Rus topraklarının içinde ilerlemelerini emrederek yanıt verdiler. Ukrayna, Belarus ve Baltık Devletleri çok kısa bir süre içinde işgal edildi. Rusların müzakere masasına dönmek ve kayda değer tazminat ödemeleri de dahil olmak üzere daha da ağır şartları kabul etmek dışında bir seçenekleri yoktu. Brest-Litovsk Antlaşması 3 Mart 1918'de imzalandı. Rusya böylece –kısa bir süre sonra aynı ölçüde korkunç bir iç savaşın içine düşmek üzere– resmen Büyük Savaş'tan çıktı.[1]

Bu antlaşma Almanya'ya artık iki cephede birden savaşmamak gibi muazzam bir avantaj sağlamıştı. Alman birlikleri şimdi doğu cephesinden batı cephesine kaydırılabilirdi. Söz konusu olan toplam kırk dört bölük, yani yaklaşık olarak yarım milyon askerdi. Almanlar savaşın başlangıcından beri batı cephesinde ilk kez sayısal üstünlüğe ulaştı. 1918 başlarında Avrupa'da hâlâ sadece yüz bin "Yanki" bulunduğu ve bunlar da tecrübesiz askerler olduğu için Amerikan Kuvvetlerinin gelmesi bile kayda değer bir fark yaratmadı. Batı cephesinde bir Alman taarruzunun eli kulağında olduğunu herkes biliyordu; soru sadece ne zaman başlayacağıydı. Dolayısıyla zaten savaştan bütünüyle tiksinmiş durumdaki pek çok Fransız, İngiliz, Belçika ve İtalyan askeri en kötüsünün henüz gelmediğinden korkuyordu. Şimdi neredeyse Almanların bütün savaş gücüyle karşı karşıya kalacaklardı. Kaçınılmaz Alman taarruzu yaklaştıkça saflarına kötümserlik yayılmaya ve bir İtilaf zaferi hiç olmadığı kadar imkânsız görünmeye başladı. Firar edenlerin ve isteyerek düşmana teslim olanların sayısında çarpıcı bir artış yaşandı. Firar ya da teslim olma girişimleri nedeniyle idam cezasına çarptırılanların sayısı katlandı; Belçika Ordusu'nda idam cezası 1914 ile 1917 arasında toplam 28'den 1918'de 190'a çıktı, ama cezalar nadiren infaz edildi. "Baskı görece hafifti," diye yazar Schaepdrijver, çünkü genellikle aristokrat subayların görev yaptığı Alman ve İngiliz ordularının aksine, "bütün hiyerarşisine rağmen, Belçika Ordusu esasen acımasız bir askerî disiplinin hüküm sürmediği bir burjuva ordusuydu." Bu kötümserliğe rağmen, Belçika ve diğer İtilaf ordularında askerlerin büyük bir kısmı, kuşkusuz yurtsever duygular ya da saf bir kahramanlıkla değil, daha ziyade görev duygusu, kadercilik, "inatçı köylü sadakati" ve son olarak silah arkadaşlarını yüzüstü bırakmamayı gerektiren "asker dayanışması"nın karışımı olan "sönük bir tevekkülle devam etti."[2] Askerler, sonucu ne olursa olsun, yaklaşan Alman taarruzunun savaşa

bir son vermesini ve ister galip gelsinler, isterse mağlup olsunlar nihayet eve dönebilmeyi umuyorlardı. Bu duyguları yansıtan "When This Bloody Was Is Over" (Bu Lanet Savaş Bittiğinde) şarkısı o dönemde İngiliz askerleri arasında son derece popülerdi:

> Bu lanet savaş bittiğinde
> Ah, ne kadar mutlu olacağım;
> Üstüme sivilleri çektiğimde
> Artık askerlik yapmayacağım.[3]

Gerilim Almanlar açısından da yükseliyordu, çünkü zamanın kendilerine karşı işlediğini biliyorlardı. Aslına bakılırsa her gün daha fazla Amerikalı Fransız ve İngiliz silah arkadaşlarına katılmak için Avrupa'ya geliyordu. Reich hâlâ, aralarında hayati önem taşıyan savaş malzemelerinin de bulunduğu pek çok malın eksikliğini çekiyordu; bu yüzden *Ersatz* ile, yani düşük kaliteli ikame mallarla yetinmek zorundaydılar. Örneğin ağır yağ kıtlığını telafi edebilmek için, atların cesetleri cepheden Almanya'daki özel fabrikalara gönderiliyordu. Bu "ceset işleme tesisleri"nde (*Kadaververwertungsanstalten*) cesetler mühimmat, mum vs. yapımında kullanılmak üzere gliserine dönüştürülüyordu. Almanca *Kadaver* kelimesinin sadece hayvan leşlerini değil, insan cesetlerini de akla getirmesi nedeniyle, 1917 yılında İtilaf askerleri arasında Almanların ölen askerlerin cesetlerini özel "ceset fabrikaları"nda yeniden değerlendirdikleri miti yayıldı. Savaşın bir tür *sınai savaşa*, ölümün kitlesel olarak üretildiği, her gün sayısız canlı insanın cesede dönüştürüldüğü bir tür fabrika haline geldiği gerçeği üzerine yapılmış korkunç bir yorumdu bu. Almanların –tıpkı İngilizler gibi– ölü atların kullanılmayan "sınai" potansiyellerinin çöpe gitmesini istememeleri anlaşılır bir şeydi. Gerçekten de savaş sırasında yüz binlerce at ölmüştü. 1914-1918 yılları arasında, her üç savaşan insan başına bir at düşüyordu ve toplamda sekiz milyon at öldürülecekti. Öldürülen atların oranı, öldürülen insanların oranından bile daha yüksekti. Sadece Fransa bir milyon hayvan kaybetmişti, ki bu at mevcudunun üçte birine tekabül ediyordu ve sonuç ülkenin tarımı açısından kötü neticeleri olacak bir at kıtlığı oldu.[4]

Dahası, sivil Almanlar da askerler gibi yetersiz besleniyordu ve açtılar. Hoşnutsuzluk o kadar had safhadaydı ki, Rusya'nın devrimci örneğini takip edeceklerinden korkuluyordu. O yılın başlarında Berlin ve diğer şehirler, grevlerin yanı sıra gösteri ve kargaşalara da sahne olmuştu bile. Ayrıca Almanya'nın müttefikleri Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu giderek daha endişe verici savaş yorgunluğu belirtileri göstermeye başlamıştı. Bir *dues ex machina* gibi, bütün sorunları *in extremis* çözecek –ya da çözmesi ümit edilen– zaferi elde etmek için mümkün olan en kısa sürede bir taarruz başlatmak zorunluydu. Bununla birlikte, Ruslara karşı Brest-Litovsk'ta dile getirdiği ölçüsüz talepler yüzünden, Alman yüksek komuta kademesi Doğu Avrupa'da

çok kıymetli bir zamanı kaybetmişti. Avrupa'nın doğusundaki devasa toprakların işgal edilmesi yaklaşık bir milyon askerin burada tutulmasını gerektirmişti. Bu kuvvetler batı cephesindeki bir taarruzun kaçınılmaz olarak yaratacağı muazzam kayıpların telafisi için son derece yararlı olabilirdi. Son olarak, savaşın getirdiği yıkım nedeniyle Doğu Avrupa'nın işgal altındaki bölgeleri, Almanya açısından askerlerinin ve sivillerinin maddi ve manevi durumlarını düzeltebilecek birer hammadde ve yiyecek kaynağı olarak neredeyse işe yaramazdı.[5]

Ludendorff'un parlak fikri olan ünlü "bahar taarruzu"na, Lucifer'i gökyüzünden atan Mikail'e atıfla "Michael" kod adı verilmişti. Bunun arkasındaki düşünce, taarruzun "Michael" kod adlı Alman'ın, daha önce gördüğümüz gibi, Fransız-İngiliz Şeytan'ı yenilgiye uğratacağı tayin edici çatışma olacağıydı. Taarruz baharın ilk gününde, 21 Mart 1918'de sabah saat 4.30'da, muazzam bir topçu ateşinin, cephede görevli Alman askeri Ernst Jünger'in tasviriyle "bir ateş ve çelik fırtınası"nın ardından başladı.[6] "Sahne", cephenin 1916'da Somme Muharebesi'nin yaşandığı bölgede yer alan yaklaşık altmış kilometrelik bölümüydü. Saldıranlar İngiliz hatlarını yarmayı ve hızlı bir ilerleme kaydetmeyi başardılar. Yaklaşık on gün sonra başlangıçtaki konumlarından altmış kilometreden fazla ilerlemişlerdi bile. İngilizler 1916 yılında çok büyük bir bedel ödeyerek aldıkları bütün araziyi kaybettiler ve bu süre zarfında devasa kayıplar verdiler. İddialara göre zayiatları yüz bin askerden fazlaydı. 12 Nisan'da Haig ünlü "sırtlar duvara" emrini verdi ve durum ne kadar çaresiz olursa olsun daha fazla geri çekilmeyi yasakladı. Kaçmak ya da teslim olmak isteyen pek çok Tommy subayları tarafından vuruldu. 1918 Martında bir albay yaklaşık kırk kişilik bir gruptan en az otuz sekiz askerin hemen oracıkta infaz edilmesini emretmiş ve daha sonra gururla, "cesaret sergileyen ve inisiyatif alan subayların" bu tür şeyler yapabilmeleri gerektiğini bildirmişti. Baharın ilerleyen aylarında ve 1918 yazının başlarında, Flandre'deki İngilizlere ve Aisne Nehri boyunca Paris yönünde Fransızlara karşı yeni Alman hücumları yaşandı ve sonuçlar hemen hemen aynıydı: Almanlar etkileyici toprak kazanımları elde etti, ama ümit edilen büyük ödül, topyekûn zafer ellerinden kaçmayı sürdürdü. İlerleme kaydedip İtilaf hatlarında derin cepler açtıkça, cephe hattı daha da uzadı ve bu, Almanların insan gücü ve malzeme kaynaklarını yoğunlaştırmak yerine dağıtmalarını gerektirdi. Bu da hücumların daha zayıf olmasına ve giderek uzayan kanatların İtilaf Kuvvetlerinin karşı saldırılarına daha açık hale gelmesine neden oldu. Paris yönünde kaydettikleri ilerleme nihayet Temmuz ortası ile Ağustos başı arasında cereyan eden ve Reims Muharebesi adıyla da bilinen ünlü "İkinci Marne Muharebesi"nde durduruldu.[7]

Ancak Almanların kaydettiği ilerlemeyi durduran Haig ya da Foch'un dehası ya da İngiliz ve Fransız subaylarının sarsılmaz kararlılığı değildi. 26 Mart 1918'den itibaren bütün İtilaf Kuvvetlerinin tek bir şefin, yani Fransız General

Foch'un komutası altına verilmesi de bazı avantajlar getirmekle birlikte belirleyici olmamıştı.[8] Alman ilerlemesinin kendi kendine sönümlendiğini söylemek daha doğru olur. Alman askerleri "Michael" taarruzunun son şansları olduğunu biliyordu. Batı cephesinde bir taarruzun başarıyla sonuçlanma ihtimali savaşın 1914'teki başlangıcından beri hiç bu kadar yüksek olmamıştı ve Alman Ordusu'nun elinin altındaki bütün kaynakları taarruzun hedeflerine ulaşmak ve böylece savaşı kazanmak için ileri sürdüğünün farkındaydılar. Bir "ya hep ya hiç", "şimdi ya da asla" durumu söz konusuydu. Paradoksal olarak taarruzun başarısı, en azından kısmen başarısızlığından da sorumluydu. Alman askerleri İngiliz mevzilerini ele geçirdiğinde, silah ve mühimmatların yanı sıra kendilerinin yıllardır görmediği yiyecek ve içeceklerle de dolu olduğunu gördüler. Subaylar genellikle boş yere adamlarını bir sonraki İngiliz veya Fransız siper hattına saldırtmaya çalıştılar; askerler konserve et, beyaz ekmek vs. ile ziyafet çekmek için ilerlemeyi durduruyorlardı. Paul Fussell bu tür bir durumu şöyle anlatır:

> Başarılı hücum, birlikleri mahvetti. Bu açıdan sanki bir yenilgiydi... Çarpıcı Alman ilerlemesi nihayet büyük oranda bu nedenle durdu: Yıllardır süren etkili İtilaf ablukası nedeniyle "tüketim mallarını" görmekten yoksun kalmış askerler, yavaşladılar ve sonunda içmek, uyumak ve barınmak için durdular. Marne'ın şampanya mahzenleri özellikle çekiciydi... Yaz ortasına gelindiğinde Alman Ordusu'nun başarılı bir taarruzla kendi kendini yok ettiği açıkça görülüyordu.

Fussell, ele geçirilen Albert kasabasından dönen askerlere rastlayan bir Alman subayının raporundan da alıntı yapar:

> Askere pek de benzemeyen tuhaf tiplerdi, kasabadan geri dönüyorlardı. Aralarında ... kollarının altında bir şişe, ellerindeyse açık bir başka şişe şarap taşıyan adamlar vardı. ... Sendeleyerek yürüyen adamlar. Güç bela yürüyen adamlar.[9]

Alman saldırısının hız kesmesi İngiliz ve Fransızların yeniden organize olmalarına, savunmalarını güçlendirmelerine, çoğu 1918 baharında yarım milyonu Avrupa'ya ulaşmış olan Amerikalıların arasından gelen ihtiyat birliklerini yerleştirmelerine izin verdi. 1918 Martının sonlarından itibaren, Fransa'ya her ay yüz bin Yanki ulaşmaya başlamıştı. Amerikalılar iyi birer asker olmayabilirdi, ama her ihtiyaç duyulduğunda yardıma geldiler. Bu, İtilaf Devletleri'nin elinde sadece yiyecek, silah, mühimmat ve her tür savaş malzemesi değil, asker, yani "insan malzemesi" olarak da sonsuz ihtiyat bulunduğu izlenimine kapılan Almanların moralini bozdu. Bu esnada Almanlar da hatırı sayılır kayıplar verdi: İddialara göre taarruzun ilk iki haftasında 230.000 asker ve Mart ve Temmuz ayları arasında en az yarım, muhtemelen de bir milyona yakın asker daha.[10] Telafisi mümkün olmayan bu kayıplar, Bertolt Brecht'in şu alaycı dizelerin yer aldığı ünlü şiiri "*Ballade vom toten Soldaten*"a (Ölü Askerin Destanı) esin kaynağı oldu:

Und als der Krieg in vierten Lenz
Keinen Ausblick auf Frieden bot
Da zog der Soldat seine Konsequenz
Und starb den Heldentod.

Savaş dördüncü baharındayken,
Artık ir barış ihtimali görünmüyordu
Asker mantıklı sonuca ulaştı
Ve bir kahraman gibi öldü.[11]

Almanlar, düşman teslim olmadan önce bir İtilaf mevzisine daha kaç kere saldırmak zorundaydı? Bu denli bitmek bilmeyen bir insan ve teçhizat rezervine sahip bir düşman nasıl yenilebilirdi?[12] Devasa sayılarda ele geçirdikleri esirlerin görüntüleri bile Almanların moralini bozuyordu. Bu askerler iyi beslenmiş ve sağlıklı görünüyordu. Bir Macar subayı ilk kez Amerikan savaş esirleriyle karşılaştığında çok etkilenmiş ve şu yorumu yapmıştı.

> Şaşırtıcı derecede iyi olan fizikî durumları, üniformalarının mükemmel kalitesi, çizmelerindeki, kemerlerindeki vs. sert deri, esir olsalar bile gözlerindeki kendine güvenen bakış, dört yıldır süren savaşın birliklerimize ne yaptığını fark etmemi sağladı.[13]

Bununla birlikte, 1918'in bahar ve yaz aylarında Alman taarruzunun başarısız olmasında en önemli, belki de tayin edici rolü bir başka etmen oynamıştı. Eğer İtilaf Kuvvetleri Almanların ezici gücünü yavaşlatmak ve sonunda durdurmak için gereken insan ve malzeme rezervlerini tekrar tekrar ileri sürebildiyse, bunun nedeni bu işi yapabilmek için ellerinin altında binlerce kamyon olmasıydı. Daha önce de motorlu araçları değerlendiren, örneğin 1914'te Marne'daki savaş alanına asker taşımak için taksileri ve 1916'da *voie sacrée* boyunca Verdun'e malzeme göndermek için kamyonları kullanan Fransızlar, büyük bir bölümü Büyük Savaş sırasında Fransız Ordusu'na dokuz binden fazla kamyon üretecek Renault tarafından tasarlanıp yapılan çok sayıda mükemmel kamyon imâl ettiler. Savaşa ellerinde tek bir kamyon bile olmadan giren İngilizlerin 1918 yılında elli altı bin kamyonu vardı. Öte yandan Almanlar hâlâ birliklerini 1914'te olduğu gibi çoğunlukla tren kullanarak taşıyorlardı, fakat cephedeki pek çok mıntıka, örneğin Somme'daki savaş meydanlarına bu yolla ulaşmak güçtü. Her durumda, cephenin hemen yakınlarında, her iki taraf da savaşın sonuna dek teçhizat taşımak için ağırlıklı olarak at arabalarına bel bağlamaya devam edecekti. Fakat bu açıdan da hem hayvan yemi hem de yük beygiri açısından ciddi bir sıkıntı yaşayan Almanlar dezavantajlıydı; oysa İtilaf Kuvvetleri denizaşırı ülkelerden, özellikle de ABD'den çok sayıda at ve sağlam katır ithal edebiliyorlardı.[14]

İtilaf Kuvvetlerinin daha büyük bir hareketliliğe sahip olması, kuşkusuz başarılarında önemli bir etmedi. Ludendorff daha sonra, düşmanları-

nın 1918'deki zaferinin Fransız kamyonlarının Alman trenleri karşısındaki zaferinden kaynaklandığını ilan edecekti. Bu zafer aynı zamanda İtilaf Kuvvetlerinin araçlarının Michelin ve Dunlop gibi şirketler tarafından üretilen kauçuk lastiklerinin, Alman trenlerinin Krupp tarafından üretilen çelik tekerleri karşısında elde ettiği bir zafer olarak da tasvir edilebilir. Dolayısıyla İtilaf Devletleri'nin Merkez Kuvvetler karşısındaki zaferinin, Müttefiklerin iktisadi sisteminin, özellikle de sanayisinin, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın İngiliz ablukası yüzünden büyük bir sıkıntı içine giren iktisadi sistemi karşısındaki zaferi olduğu söylenebilir. "Almanya'nın askerî ve siyasi yenilgisi," diye yazar Fransız tarihçi Frédéric Rousseau, "iktisadi başarısızlığından ayrı düşünülemez."[15] Bununla birlikte, İtilaf Devletleri'nin iktisadi üstünlüğü, İngiliz ve Fransızların –ve hatta Belçikalılarla İtalyanların– kauçuk, petrol ve diğer hammaddeler de dahil olmak üzere modern, sınai bir savaşı kazanmak için ihtiyaç duydukları her şeyi gidip alabilecekleri sömürgelerinden yaralanabilmeleriyle yakından ilişkiliydi. Büyük Savaş kazanılacak büyük ödüllerin, bir ülkenin "ulusal ekonomisinin", özellikle de sanayisinin yararlanabileceği ve böylece ülkeyi daha güçlü kılacak hammadde ve ucuz emek gücüyle dolup taşan topraklardan oluşan emperyalist rakipler arası bir savaş olmuştu. (Bu bağlamda sömürgelerdeki insan gücünün önemi küçümsenmemelidir; 1918'in bahar ve yaz aylarında İtilaf Kuvvetleri tarafından askerî birlikleri kamyonlarla istedikleri yerlere taşırken kullandıkları yolları onarıp kullanılır halde tutan –ve hatta yenilerini inşa eden– herkesten çok *coolie*'ler olmuştu.)[16] Savaşın bu açıdan en fazla zenginlik bahşedilmiş ülkeler, yani en fazla sömürgeye sahip sanayileşmiş büyük güçler tarafından kazanılması, bir başka deyişle en büyük "emperyalizmlerin" –İngiliz, Fransız ve Amerikan emperyalizmlerinin– sınai bir süper güç olduğu tartışmasız olsa da, sömürgelerden yoksun olan rakip Alman emperyalizmini yenmesi tesadüf değildi. Bu göz önüne alındığında, Almanya'nın yenilgisinin bir *fait accompli* haline gelmesinden önce dört uzun yıl geçmesi şaşırtıcı gözükebilir. Öte yandan, sömürge sahibi olmanın ve dolayısıyla askerler ve siviller için sınırsız gıda arzına ve kauçuk ve benzeri hammaddelere erişebilmenin avantajları ancak uzun vadede görülebilirdi, özellikle de 1914'te savaşın henüz zaman içinde dönüşeceği muazzam sınai mücadeleye dönüşmediği düşünüldüğünde. 1914'te Almanya'nın savaşı kazanmak için hâlâ bir şansı vardı, ama 1918'e gelindiğinde bu şans kaybedilmişti. (Hitler ve generalleri, Almanya'nın Büyük Savaş'ın ikinci bir edisyonunu kazanmak için hızlı, son derece hızlı kazanmak zorunda olduğu sonucunu çıkaracak ve bu nedenle *Blitzsieg*, "yıldırım hızında zafer" tarafından takip edilecek *Blitzkrieg*, "yıldırım hızında savaş" kavramını geliştireceklerdi. Bu formül 1939-1940 yıllarında Polonya ve Fransa'ya karşı işe yaradı, ama *Blitzkrieg*'in 1941 yılında Sovyetler Birliği'ndeki çarpıcı başarısızlığı Almanya'yı bir kez daha, yine pet-

rol ve kauçuk gibi yeterli hammaddeden yoksun bir şekilde kazanması mümkün olmayan uzun bir savaşa mahkûm edecekti.)[17]

Almanya yoksunluk çekerken Müttefiklerin elinde bol miktarda bulunan tek hammadde kauçuk değildi; giderek daha motorize hale gelen kara ordularının –ve hızla genişleyen hava kuvvetlerinin– büyük bir iştah duyduğu petrol de bu tür bir diğer hammaddeydi. Müttefikler 1918 güzündeki nihai saldırıları sırasında günde (her biri 159 litrelik) 12.000 varil petrol tüketeceklerdi. Britanya dışişleri bakanı Lord Curzon, 21 Kasım'da düzenlenen bir zafer yemeği sırasında, haklı olarak "Müttefiklerin davasının bir petrol dalgası üzerinde zafere taşındığını" ilan edecek ve bir Fransız senatör de, "petrol zafer için dökülen kan olmuştu" diyecekti. Bu petrolün hatırı sayılır bir kısmı Birleşik Devletler'den geldi ve tıpkı Renault'nun benzin içen kamyonlar üreterek yaptığı gibi, bu tür işlerden büyük bir servet kazanan Rockefellers'a ait Standard Oil tarafından tedarik edildi. (Fransa'nın 1917'de ithal ettiği bütün petrolün yüzde 82,6'sını Birleşik Devletler, yüzde 47'sini ise tek başına Standard Oil sağlamıştı; 1918'deyse Birleşik Devletler Fransızların ithal ettiği petrolün yüzde 89,4'ünü tedarik etti.) Dolayısıyla Müttefiklerin her türlü modern, motorize ve petrol tüketen savaş malzemesi edinmeleri sadece mantığın gereğiydi. 1918'de Fransızlar yalnızca olağanüstü miktarda kamyon değil, aynı zamanda büyük bir benzin içen uçak filosuna da sahipti. Aynı yıl hem Fransızların hem de İngilizlerin, öncülüğünü 1914'te Belçika Ordusu'nun yaptığı makineli tüfek ve toplarla donatılmış kayda değer sayıda otomobil ve tankı da vardı. Tanklar artık 1916'da ilk kez cephede görüldüklerinde olduğu gibi hantal, etkisiz makineler değil, "tarihteki ilk modern tank" olarak görülen hafif ve hareketli Renault FT "bebek-tankı" gibi mükemmel kalitede makinelerdi. Sözde parlak başkomutanları Ludendorff'un tankların yararlarına inanmadığı Almanların bu canavarları gördüklerinde verdikleri tepki genellikle paniğe kapılmak olmuştu. Eğer Almanların elinde sadece az sayıda kamyon ve tank varsa, bunun nedeni bu tür araçlar –ve uçaklar– için yeterli petrole sahip olmamalarıydı; sadece Rumen petrolüne ulaşabiliyorlardı.[18]

İngiliz ablukası Almanya'yı yavaş yavaş ama kesin bir şekilde boğdu ve Ludendorff'un bahar taarruzu Reich için savaşı kazanabileceği gerçekten de son şanstı. Fakat başlangıçtaki çarpıcı başarısına karşın, Almanlar Müttefikleri yenemedi. Taarruz er ya da geç sıfırı tüketmeye mahkûmdu ve bu 1918 yazında, Ağustos ayının başlarında gerçekleşti. İkinci Marne Muharebesi, o tarihte kuşkusuz hatırı sayılır bir Amerikan yardımından faydalanan Fransızların zaferiyle sonuçlandı. Ancak simgesel olarak gidişatın değiştiği gün 8 Ağustos'tu. O gün Fransızlar, İngilizler, Kanadalılar ve Amerikalılar bir karşı saldırı başlattılar ve Almanlar sistematik olarak geriye itildi. Ludendorff daha sonra 8 Ağustos'u Alman Ordusu'nun tarihindeki en karanlık gün olarak adlandıracaktı.

1918 yazında Almanya'nın askerî durumu sadece Ludendorff'un büyük taarruzunun başarısız olması yüzünden değil, aynı zamanda Reich'ın müttefiklerinin de benzer şekilde büyük sıkıntılar yaşıyor olmasından dolayı da kritik bir hal aldı. Örneğin Avusturyalılar Piave Nehri boyunca İtalyanlara karşı büyük bir saldırı başlatmıştı. Ama İngiliz ablukası yüzünden Almanlarla aynı sorunları yaşıyor, yiyecek ve her türlü savaş malzemesi, hatta at sıkıntısı çekiyorlardı. Onların saldırısında da başlangıçta kaydedilen ilerleme bir süre sonra durdu. İtalyanlar yeniden organize olup karşı saldırıya geçti ve 15 ve 23 Haziran 1918 tarihleri arasında gerçekleşen ünlü Piave Muharebesi Avusturyalıların taarruzu başlattıkları mevzilere dönmeleriyle sonuçlandı. 150.000 asker kaybetmişlerdi. Firarların sayısı katlanarak artmaya başladı ve özellikle Çek, Hırvat ve İmparatorluğun diğer azınlıklarına mensup askerler, emirlere uymayı giderek daha fazla reddettiler. Avusturya-Macaristan Ordusu savaşı güç bela sürdürüyordu. Bu yüzden 24 Ekim 1918'de, Caporetto Muharebesi'nden tam bir yıl sonra, İtalyanların saldırıya geçip Vittorio Veneto'daki büyük muharebeyi kazanmalarında şaşılacak pek bir şey yoktu. Bu muharebe 2 Kasım'da Avusturya-Macaristanlıların teslim olduğu ve ordularının fiilen dağıtıldığı Padova yakınlarındaki Villa Gusti ateşkesiyle sonuçlandı. Habsburg İmparatorluğu'nun varlığı sona erdi ve 28 Ekim'de resmen kurulan Çekoslovakya gibi bir dizi yeni devlete bölündü. Bu esnada İtalyan birlikleri, Britanya ve Fransa ile imzalamış oldukları 1915 Londra Antlaşması'nda kendi ülkelerine verilen bütün toprakları, örneğin Trento, Güney Tyrol ve Trieste'yi işgal etmeye başladılar. Almanya açısından, en önemli müttefikinin çöküşü kendi havlu atma kararına büyük bir katkıda bulundu.[19]

Almanya'nın bir diğer müttefiki olan Bulgaristan zaten daha önce pes etmişti. Uzun savaş ülkenin ekonomisini kayda değer ölçüde zayıflatmış ve hem askerlerinin hem de sivillerinin moralini bozmuştu. 1918 yazında, hayat pahalılığına ve savaşa karşı –kadınların etkin olarak katıldığı– gürültülü protestolar ülkenin çökmekte olan moralini yansıtıyordu. 15 Eylül 1918'de Dobro Polje Muharebesi'nde, Fransız ve Sırp birlikleri karşısında alınan yenilginin ardından Bulgar Ordusu dağılmaya başladı ve 29 Eylül'de Selanik'te ateşkes imzalandı. Bulgar Ordusu savaş sırasında işgal ettiği bütün Yunan, Sırp ve Rumen topraklarından geri çekilecekti. Berlin için bu, savaşı sona erdirme kararına katkı sağlayan bir başka ağır darbe oldu. Büyük Savaş böylece, Lloyd George'un da belirtmiş olduğu gibi, bazı açılardan başladığı yerde, yani Balkanlar'da sona erdi. Bulgaristan'la İtilaf Devletleri arasında 27 Kasım 1919'da, Neuilly-su-Seine'de resmî bir barış antlaşması imzalanacaktı.[20]

Batı cephesindeki Alman askerlerinin çoğu, savaşın kaybedildiğinin farkındaydı ve artık bütün bunları geride bırakıp evine dönmek istiyordu. Çatışmayı başlatan ve böylece bu denli büyük bir sefalete neden olan askerî ve siyasi li-

derlere karşı nefretlerini gizlemeye gerek duymuyorlardı. Kaybedilmiş bir dava için hayatlarını kaybetmeye de niyetleri yoktu. Alman Ordusu dağılmaya başladı, disiplin çöktü ve firarlarla toplu teslim olmaların sayısı hızla yükseldi. Bazı Alman tarihçiler durumu bir *Kampfstreik*, ilan edilmemiş bir "askerî grev" ya da "savaşmayı reddetme", "savaşa devam etmeyi reddetme" olarak tanımlamıştır.[21] 1918 Temmuzunun ortalarıyla aynı yılın 11 Kasımındaki ateşkes arasında, 340.000 Alman teslim oldu ya da düşmana sığındı. (Alsaceli Dominik Richert de bunlardan biriydi.) 1918 Eylülünde bir İngiliz askeri, Alman savaş esirlerinin her yeni esir kıtası getirildiğinde nasıl gülüp alkışladıklarına tanıklık etmişti. Çok sayıda seçkin asker bile teslim olmuştu. O dönemdeki Alman zayiatı arasında, esirler eşi görülmedik bir orana, yüzde 70'e yükselmişti. Alman askerleri artık cepheye gitmekten yırtmak için her türlü hileye başvuruyordu ve bu pratik *Drückebergerei*, "vazifeden kaçma" adıyla bilinmeye başladı. Doğu Avrupa'dan batı cephesine nakledilen pek çok asker, gözaltında savaşın bitmesini bekleyebilmek için tarafsız Hollanda'ya geçti. İddialara göre o dönemde en az 750.000 Alman askeri firar etmiş ve bir o kadarı da birlikleri tarafından "namevcut" olarak bildirilmişti. Polis, başkent Berlin civarında takılan firarilerin sayısının on binlere ulaştığını tahmin ediyordu. Firar, toplu teslim olma ve vazifeden kaçma salgını 1918 Ağustosu ve Eylülünde, bu durumun ilan edilmemiş "bir askerî grev" olarak tarif edilmesine neden olacak kadar yayıldı. "Cephe domuzları" da kuşkusuz yaptıklarını böyle görüyordu. Cepheyi terk eden askerler genellikle aksi istikamette yürüyen askerlere hakaret ediyor, onlara "grev kırıcılar" ve *Kriegsverlängerer*, "savaşı uzatanlar" diyorlardı! Rus Devrimi'nin bütün bunlar üzerindeki etkisi, Ekim ayında, Kiel limanında konuşlanmış olan denizcilerin isyan etmesiyle çok açık bir şekilde görüldü. Emirlere, özellikle de filonun Kraliyet Donanması'na karşı bir intihar saldırısı başlatmasına yönelik saçma emre itaat etmeyi reddettiler ve asker ve işçi konseyleri, bir başka deyişle Rus tarzı Sovyetler kurdular. Benzer konseyler kısa bir süre içinde bütün Almanya'da ortaya çıkmaya başladı.[22]

Bu koşullar altında, düşmanları 1918 yazının sonlarına doğru ve sonbahar aylarında nihai bir saldırı başlattığında, Almanların düzenli ve görece etkili bir direniş göstermeyi becermeleri bir mucizeydi. Geri çekilmek zorundaydılar ve öyle de yaptılar, ama yavaş yavaş ve düzenli bir şekilde. Böylece Büyük Savaş acı sona dek, en başından beri olduğu gibi, kanlı bir girişim olmayı sürdürdü. Savaşın son beş haftasında yarım milyon asker daha öldürüldü ya da yaralandı. Son gün bile her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Bazı askerler ateşkesin yürürlüğe girdiği 11 Kasım saat 11.00'dan sadece dakikalar önce "düştü". 10 Kasım'da İngiliz ve Kanada birlikleri, 1914 Ağustosunda İngiliz Kuvvetlerinin ilk kez bir muharebede Almanlarla karşı karşıya geldiği Belçika'nın Mons kasabasının önlerine geldiler. O gece geç vakitlerde yerel komutanlara bir mesaj

ulaştırıldı. İtilaf Kuvvetleri başkomutanı Generel Foch'un karargâhını kurduğu Compiègne yakınlarındaki bir ormanda bulunan Rethondes mezrasında, aynı günün ilerleyen saatlerinde, yani 11.00'da silahları bırakmak üzere Alman temsilcileriyle bir anlaşmaya varıldı. İngiliz şair May Wedderburn Cannan, uzun süredir beklenen bu duyuruyu "The Armistice" (Ateşkes) başlıklı bir şiirde şöyle selamlamıştı:

> Telefonla geldi haberler:
> Bütün koşullar kabul edilmiş: savaş kazanılmıştı,
> Ve bütün o çatışma ve ıstırap
> Ve yıllardır verilen uğraş sona ermişti.[23]

Ancak Mons'da çatışma ve ıstırap henüz sona ermemişti. Askerler aylak bir kahvaltının tadını çıkarabilir ve kasabaya girmeden önce avarelik yapabilirlerdi. Ancak Kanadalı komutan General Arthur Currie, Almanların direneceğini ve kan dökületeceğini gayet iyi bildiği halde Mons'un sabahın ilk saatlerinde alınması emrini verdi. Daha sonra "savaşı başladığımız yerde bitirebilmek ve eski [İngiliz] aslanın genç [Kanadalı] yavrularının, 1914'te kaybedilen yeri geri almaları gurur vericiydi" diye açıklayacaktı.

Fakat astları olup biteni epey farklı değerlendirmişlerdi. İki Kanadalı tarihçi tepkilerini şöyle tasvir eder:

> Daha fazla ilerleme ihtiyacını açık bir şekilde sorguladılar... Hiçbiri Mons gösterisinde yer almak istemedi. Hepsi şiddetli bir biçimde söyleniyordu. Savaşın sona ermekte olduğunu ve bir ateşkes ilan edileceğini biliyorlardı. "Ne demeye daha da ileri gidecekmişiz ki?" diye homurdanıyorlardı... Günün sonunda askerler kayıplar yüzünden öfkeliydi."

Zayiatın içinde sırasıyla Büyük Savaş'ta "düşen" son Tommy ve son Kanadalı olan Deorge Ellison ve George Price da vardı; silahların bırakılmasından dakikalar önce öldürülmüşlerdi. Bugün Mons'un birkaç kilometre dışındaki İngiliz-Alman savaş mezarlığı Saint-Symphorien'de, Büyük Savaş'ta hayatını kaybeden ilk İngiliz askeri olan John Parr'la birlikte yatmaktadırlar. Mons'da ve civarında savaşın ilk aşamalarında ve o son dakikalarında yüzlerce başka İngiliz, Alman ve Kanadalı da hayatını kaybetti. Ancak Büyük Savaş'ta öldürülen son asker Henry Gunther isimli Alman kökenli bir Amerikalıydı. Savaşın sona ermesinden sadece bir dakika önce, Verdun'ün kuzeyinde bulunan Chaumont-devant-Damvillers köyünde düştü.[24] Savaşın son gününde, 11 Kasım 1918'de, bütün orduların batı cephesindeki toplam kayıpları 10.944'tü ve bunlardan 2.738'i öldürülmüştü. Bu 1914-1918 arasındaki günlük ölü ve yaralı sayısının yaklaşık iki katıydı. (Aynı zamanda 1944 Haziranında Normandiya'ya yapılan çıkarmaların ilk günü olan D-Day'deki toplam zayiattan da yüzde 10 daha fazlaydı.) Eğer Fransız ve İtilaf Kuvvetleri başkomutanı Mareşal Foch, Alman

müzakerecilerin öğlen 11.00'i beklemektense, gece teslim anlaşması imzalanır imzalanmaz ateşkes ilanı isteklerini reddetmemiş olsaydı, bu kadar kan dökülmeyebilirdi. Mons'ta hoşnutsuz Kanadalı askerler "tükenmişlerdi ve sadece iyi bir yemek, sıcak bir banyo ve rahat bir yatak istiyorlardı. Savaşın bittiğine memnundular, ama bu kaybettikleri çok sayıda arkadaş nedeniyle pek çoğu için bir kutlama sebebi teşkil etmedi..." Bir asker, "etrafta hoplayıp zıplama ve onun gibi şeyler dışında" bir kutlamanın olmadığını bildirmişti ve komutanların, askerlerin "soğuk ve yağmurun altında altı saat dikilmesine" neden olan genel bir teftiş emri vermeleri de pek yardımcı olmamıştı. Büyük Savaş'ın son anlarıyla ilgili hoş bir anekdot, doğruluğu şüpheli olsa da burada zikredilmeyi hak eder: Saat 11.00'dan kısa bir süre önce, batı cephesinde bir yerde, bir Alman askeri öfkeyle makineli tüfeğini ateşlemeye başladı. Saat tam 11.00'da durdu, ayağa kalktı, miğferini aldı, eğilerek selam verdi ve sessizce geriye doğru yürüdü.[25]

Yirmi Sekizinci Bölüm

DEVRİM, KARŞIDEVRİM VE REFORMLAR

Devrime karşı bir panzehir olması beklenen savaş bilfiil devrime yol açar. Devrim Almanya ve Macaristan'da kanla boğulur, ama ülke içindeki muhalefete ve dış müdahaleye rağmen Rusya'da başarılı olur. Pek çok Batı Avrupa ülkesinde devrim ancak önemli siyasi ve toplumsal reformların kabul edilmesiyle, bir başka deyişle savaşla birlikte durdurulması, hatta tersine çevrilmesi beklenen demokratikleşme sürecinin hız kazanmasıyla önlenebilir...

Bütün savaşan ülkelerde, dört uzun yıl boyunca devam eden savaş askerler ve siviller arasında büyük bir "yoksullaşmaya" neden olmuş ve devrime hazır bir ortam yaratmıştı. Ama devrimin patlayıp patlamayacağı yönetici seçkinlerin katılığı (ya da esnekliği) ve sosyalistlerle sendikacıların devrimci şevkleri gibi belirli yerel koşullara son derece bağlıydı. Bu tür etkenler aynı zamanda herhangi bir devrimin başarılı olup olamayacağını ya da demokratik reformların devrimci değişimin yerini almaya yetip yetmeyeceğini de belirliyordu. Önde gelen ülkelerde nelerin yaşandığını kısaca inceleyelim:

27 Ocak 1918'de yüksek makam sahibi bir Fransız devlet memuru, günlüğüne, "halkla yöneticileri arasındaki mücadele, yeni bir meydan okuyuşa" neden oldu diye yazmıştı:

> Halk yöneticilerinin neden onları savaşmaya zorladığını öğrenmek istiyordu. Bu meşru arzunun gün yüzüne çıkması için dört yıl geçmesi gerekti. Rusya'da amacına çoktan ulaştı. Şimdi sesini İngiltere'de yükseltiyor. Avusturya'da da ortaya çıkmaya başlıyor. Almanya ve Fransa'da ne kadar güçlü olduğunu bilmiyoruz. Ama savaş yeni bir evreye girdi: çobanlarla sürüleri arasında bir çatışma.[1]

Bütün savaşan ülkelerde, "sürü" gerçekten de savaş yorgunu, hoşnutsuz, huzursuz ve isyankârdı; yetkililerin, Rusya'da bir yıl önce olduğu gibi, durumun gerçek bir devrime dönüşmesinden korkmalarına neden oluyordu. Fransa ve özellikle Paris'teki en büyük endişe kaynağı, sayısız grevdi. Genellikle kısa sürüyor, ama sık sık şiddet içeriyorlardı ve pek çok örnekte grevciler taleplerini elde etmişti. Birçok grev sendikalar tarafından başlatılmıştı ve taleplerin ara-

sında sadece daha yüksek ücretler değil, aynı zamanda sendikaların resmen tanınması ve şirket yönetimlerinde söz hakkı elde etmeleri de yer alıyordu. İşçi sınıfının niyeti, açık bir şekilde 1914'ten bu yana süren sınıf savaşında yeni bir karşı saldırı başlatmak, işverenlerin savaş ve kutsal birlik sayesinde elde ettikleri kazanımları geri almaktı. Bu bağlamda, *union sacrée*'nin ve savaş dönemi sınıf işbirlikçiliğinin savunucusu sosyalist Albert Thomas'a, "proletaryayı kapitalistlere satan hain" gibi ağır eleştiriler yöneltildi. Grevciler ayrıca savaş vurgunculara karşı nefretlerini de gizleme gereği duymuyordu. Açık bir şekilde "kapitalistlerden ve militaristlerden ebediyen kurtulmak" için ihtiyaç duyulan devrime taraftar olduklarını dile getiriyorlardı.

Bununla birlikte, Fransız grevcilerin büyük bir bölümüne ilham veren devrimci model Rus Devrimi değil, 1789 Fransız Devrimi'ydi. İşçiler "yeni bir 89", Fransa'nın "Büyük Devrimi"nin yeni bir edisyonunu istiyorlardı. Bu nedenle her şeye rağmen, sadık yurtseverler olarak kaldıklarını gösterdiler. Fransız Cumhuriyeti'nin Jakoben geleneği uyarınca aynı anda hem devrimci hem de yurtseverdiler. Savaşa yönelik eleştirileri çelişkiliydi. Bir yandan, bütün ülkelerdeki kapitalistlerin savaştan sorumlu olduklarını, kazanç sağladıklarını ve "proleterler bedelini öderken" savaşın uzayıp gitmesine yol açtıklarını ilan ettiler. Diğer yandan, Almanya'ya karşı sözde bütünüyle savunma amaçlı olan bir savaşta anavatanın kurtuluşuna katkıda bulunmaya hazırdılar. 1918'in Fransız (ya da en azından Parisli) grevcileri, Rusya'daki Lenin ve Bolşevikler gibi "yenilgici" değil *défentistes*, "savunmacı" idiler. 1789 Fransız Devrimi'nin 1917 Rus Devrimi'ne tercih edilmesi, o esnada Bolşeviklerin Almanlarla müzakere masasına oturmuş olmaları ışığında da anlaşılabilir. Bu durum Fransa ve Rusya'nın diğer müttefikleri için uğursuz ihtimallerin ufukta belirmesine neden olmuştu. Buna rağmen Fransız grevciler Bolşeviklere karşı eleştirilerinde son derece ölçülüydüler.[2]

Dolayısıyla Almanların bahar taarruzunun başlamasıyla o yılın ilk aylarında Paris'i sarsmış olan grevlerin sona ermesi şaşırtıcı değildi. "Savunmacı" işçiler anavatanın savunmasını tehlikeye atmak istememişti. Fakat işverenler ve hükümet karşı saldırıya geçmek için bunu fırsat bildi. Grevlerde etkin rol oynamış çok sayıda sendika lideri ve radikal sosyalist askere çağrıldı ve cepheye gönderildi, böylece gerçek bir "militan katliamına [*hécatombe*]" zemin hazırlandı. Bazı sendika liderleri tutuklandı, sansür ağırlaştırıldı, gazeteler kapatıldı, kamusal toplantılar yasaklandı vs. Clemenceau, bu önlemler nedeniyle, kendisini "Fransa'daki bir numaralı aynasız [*flic*]", "piç (*salaud*), "proletaryanın katili" vs. diyerek lanetleyen Fransız işçilerinin nefret nesnesi haline geldi.[3] Grevler, özellikle Alman saldırısının istim kaybetmesiyle birlikte tedricen yeniden başladı. Mayıs ayının on üçü ile on sekizi arasında yüz bin kadar işçinin aletlerini bıraktığı başkentte yeni bir grev dalgası görüldü. Bu kez talepler ön-

celikle ücretlerin yükseltilmesini, ama aynı zamanda sekiz saatlik iş gününü, "İngiliz haftası"nı ve fazla mesai ücretlerini de içeriyordu. Pek çok yerde grevler başarılı oldu. Paris'teki birçok greve, "Savaşa karşı Savaş!", "Yaşasın Barış!" gibi sloganlara yansıyan güçlü bir pasifist hava da hâkimdi. Sendikaların şiddet, polis müdahalesi ve tutuklamalar içeren eylemleri uzun süre devam etti ve "Paris'teki toplumsal çatışmanın yoğunluğunu", "gerçek sınıf savaşının yeniden canlanmasını" ve "işverenlere duyulan nefreti" yansıttı. Her durumda, kutsal birlik artık ölmüş ve gömülmüştü. Grevciler Rus Devrimi'ne olan takdirlerini ve Avusturya-Macaristan'da ortaya çıkan devrimci harekete duydukları sempatiyi açık bir şekilde gösteriyorlardı. Bir grevci yüksek sesle, "savaş sırasında bu kadar eziyet çeken Fransız işçi sınıfı, hareketsiz kalan tek işçi sınıfı mı olacak?" diye sormuştu.[4]

Birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan iki hedefin, yani Clemenceau tarzı bir askerî zaferle, Lenin tarzı bir toplumsal zaferin peşinden koşan Fransız işçi sınıfının özlemlerindeki çelişki, savaşın son beş ayında doruk noktasına ulaştı. Yurtsever ateş ve askerî bir zafer ümidi karşı konulamaz şekilde yükseldi, ama pasifizm de "sadece burjuvazi bu savaşı kazanmak istiyor" fikri ve devrimci değişim ümidiyle birlikte bir güç olmayı sürdürdü. Giderek daha fazla işçi, zaferin "bir şovenizm dalgası" doğurmasından ve "emperyalizmin zaferine" yol açmasından korkmaya başladı.[5] Ancak hükümetin ve işverenlerin bakış açısından durum belirsiz ve sıkıntılıydı. İşçiler savaş çabalarını desteklemeye ve nihai zafere katkıda bulunmaya istekliymiş gibi görünüyordu, ama aynı zamanda her tür aşırı talebi giderek daha fazla dillendirmeye başlamıştı ve pek çoğu belli ki à *la russe* [Rus tarzı] bir devrim için uğraşıp didiniyordu.

Almanya'yla olan savaşın 11 Kasım 1918'de nihayete ermesi, Fransa'yı kasıp kavuran sınıf savaşının da son bulması anlamına gelmedi. Ateşkesten bir ay sonra, 12 Aralık'ta ülkenin sendikaları toplu olarak taleplerini sundular: Bütün işletmelerde özgür bir şekilde faaliyette bulunmak, toplu müzakereler yürütmek, sekiz saatlik işgünü ve bazı şirketlerin kamulaştırılması. 1918'in sonundan 1919 baharının sonlarına kadar Paris, örneğin toplu taşıma sektöründe ya da Boulogne-Billancourt banliyösündeki büyük Renault fabrikasında, yeni bir iş bırakma dalgasıyla sarsıldı. Grevciler, kadın işçiler için de istenen ücret artışına ek olarak, "İngiliz haftası"yla birlikte sekiz saatlik işgünü talep ediyorlardı. Rus Devrimi'ne duydukları sempati ve takdiri gizlemiyor ve bunu "Yaşasın Sovyetler!" ve "Yaşasın Lenin!" gibi sloganlarla ifade ediyorlardı. Bu durum, *bête noire*'ları [nefret edilen kişi], "kapitalistlerin uşağı" Clemenceau tarafından yönetilen kendi hükümetlerine karşı sergiledikleri nefretle çarpıcı bir tezat teşkil ediyordu. Parisli grevciler Clemenceau'yu bir diktatör olmakla ve kısa bir süre içinde yerini Rusya'da Bolşevikler tarafından inşa edilmekte olana benzer bir proleter hükümet sistemine bırakmaya mahkûm, eski tip, çürümüş bir

burjuva rejimini yönetmekle suçladılar. En azından bazı grevciler, özellikle de metal işçileri, kuşkusuz bir devrim başlatmayı amaçlıyorlardı. Bu amaca ulaşamamalarının nedeni, grevcilerin ve diğer işçilerin büyük bir kısmının devrimden yana olmaması ve daha yüksek ücretler gibi daha az radikal, "pragmatik" sonuçlarla yetinmesiydi. Dahası, grevler eşgüdümlü değildi; şiddetle ihtiyaç duyulan şey, "devrimci yönelime sahip" merkezî bir liderlik, bir başka deyişle Fransız bir Bolşevik Partisi ve Galyalı bir Lenin'di. Bir diğer ayak bağı da Paris'te ve banliyölerinde çok sayıda grev gerçekleşmesine rağmen ülkenin geri kalanında grevlere görece az rastlanmasıydı. Fakat nihayetinde, Parisli grevcilerin yelkenlerini şişiren rüzgârın hızla kesilmesine en fazla katkıda bulunan etmen, 23 Nisan 1919'da Clemenceau hükümeti tarafından ilan edilen çarpıcı bir taviz, yani sekiz saatlik işgününün kabul edilmesi oldu. Sekiz saatlik işgünü emek hareketinin eski, radikal ve popüler hedeflerinden biriydi. 1860'larda Birinci Enternasyonal'in programında yer almış ve savaştan önce Fransız sendikalarının ve sosyalistlerinin en ihtiraslı taleplerinden biri olmuştu.[6]

Gördüğümüz üzere Manş Denizi'nin diğer yakasında, 1917, toplumsal açıdan sarsıntılı bir yıl olmuştu. İngiliz seçkinleri sosyalizm, cumhuriyetçilik ve devrim korkusuyla sarsılmış; devrimi çağrıştıran her şeye karşı acımasız bir baskı, ev aramaları, sansür ve ajan provokatörlerin kullanılmasıyla yanıt vermişlerdi. Fakat seçkinler devrimci rüzgârın reformlar yoluyla da kesilebileceğine inanıyorlardı. 1918 başlarında hükümet, demokratik açıdan kapsamlı bir dizi siyasi ve toplumsal reform yaptı, ki bunlar tam da seçkinlerin savaş yoluyla uygulamaktan kaçınmayı umduğu türde reformlardı. Bu açıdan en önemli girişim Şubat 1918'de kabul edilen ve seçme hakkının genişletilmesi ve seçmen sayısının 7,7 milyondan 21,4 milyona kayda değer bir artış göstermesini öngören *Respresentation of the People Act* (Halkın Temsili Yasası) idi. Bu mülkiyet şartının kaldırılması ve sadece otuz beş yaşın üstündekilerle sınırlı olsa da kadınlara oy verme hakkının tanınmasıyla gerçekleşmişti. Britanyalı tarihçi Arthur Marwick bu yasa hakkında, "ülkenin ilk kez biçimsel anlamda demokrasiye yaklaşmasını sağladı" demişti. Yasa kuşkusuz yüzde yüz demokratik değildi; "bir erkeğin [ya da kadının] bir oy verdiği" genel oy hakkı sistemini getirmemiş, bir tür çoklu oy hakkı sistemini yürürlükte tutmuştu. Britanya nüfusunun yüzde yedisinin birden fazla oy hakkı vardı ve bunlar hiç şaşırtıcı olmayan bir biçimde, örneğin şirketleri birden fazla seçim bölgesinde tesise sahip olan işadamları gibi seçkinlere mensup kişilerdi. Ülkedeki toplumsal gerilimi azaltmaya ve böylece devrim tehlikesini bertaraf etmeye yönelik acil ihtiyaç, İngiliz seçkinlerinin devleti, başta eğitim, halk sağlığı ve konutlarla ilgili yasalar olmak üzere "toplumun aşağı kesimleri yararına kolektivist sosyal güvenlik yasaları" çıkarmaya zorlamasına neden oldu.[7] Savaş ya da daha doğrusu savaşın neden olduğu Rus Devrimi, İngiliz seçkinlerinde umutsuzluk

ve devrim korkusu doğurmamış olsaydı, bu demokratik reformların neredeyse hiçbiri gün yüzü göremezdi.

Yine de ülkede bir tür yarı-devrimci durum varlığını sürdürdü. 1918 boyunca, örneğin Ocak ve Temmuz-Ağustos aylarında, Londra, Manchester ve diğer yerlerde grevler ve gösteriler devam etti. Birçok grevin mühimmat fabrikalarını etkilemesi ve Ağustos sonunda Londra polisinin bile çalışmayı reddetmesi yetkilileri özellikle endişelendirmişti. Grevcilerin sık sık kızıl bayraklar açması, kimilerini Albion'un bir Bolşevik devrime hazır olduğuna ikna etti. "Bugün *Boches*'den daha fazla Bolşevizmin tehdidi altındayız," diye ilan etmişti bir general. Hükümet, Alman taarruzuna rağmen bir buçuk milyon askeri ciddi sorunlar çıkması halinde düzeni sağlamaları için ülkede tuttu ve tutuklanacak sosyalistlerin yer aldığı listeler hazırlandı. Rus Devrimi'nin –zaman zaman kullanılan adıyla "Bolşluğun" (*Bolshness*)– sadece ülkedeki işçilere değil, aynı zamanda cephedeki askerlere de bulaştığına inanılıyordu. 1918 Ekiminde, bazı Avustralyalı askerler Flandre'de isyan etti. Cepheye gidip gelen çok sayıda asker için bir transit noktası olan Manş Denizi kıyısındaki Folkestone ve Calais limanlarında, Tommy'ler üstlerine karşı huzur kaçıran bir saygısızlık içindeydi; örneğin demiryolu istasyonlarının bekleme salonlarındaki "Sadece Subaylar İçin" levhalarını indiriyorlardı. İngiliz askerler belli ki sadece savaştan değil, aynı zamanda ülkelerinde ve ordularında hâkim olan geleneksel sınıf ilişkilerinden de bıkmışlardı.

Lloyd George hükümeti 11 Kasım'daki ateşkesten yeniden seçime gitmek için yararlandı. Beklendiği gibi zaferin getirdiği coşku, Liberal-Muhafazakâr koalisyonunun seçim günü 14 Aralık 1918'de sandıklardan birinci çıkmasını sağladı. Ateşkes Britanya'yı Almanya ile karşı karşıya getiren "dikey" savaşa son vermiş olsa da, ülkede sınıflar arasında sürmekte olan "yatay savaş" için aynısı geçerli değildi ve Lloyd George'un seçim başarısı toplumsal huzursuzlukları sona erdiremedi. 1918'de altı milyon işgünü grevler nedeniyle kaybedilmişti, ama 1919'da bu sayı otuz beş milyona fırlayacak ve grevlere en az 2,4 milyon İngiliz işçi katılacaktı. Özellikle 1919 yılının başlarında havada toplumsal devrim kokusu vardı. Ocak ayının sonuna doğru Glasgow ve Belfast'taki grevlere kızıl bayrakların hazır ve nazır olduğu kitlesel gösteriler eşlik etti. Sokaklardaki olaylara tepeden tırnağa silahlı, hatta tank kullanan askerler müdahale etti. Grevciler eylemlerini "sosyalist devrim" olarak adlandırıyordu ve yetkililerin sözcülerinden biri bir "Bolşevik ayaklanması" ile karşı karşıya olduklarını ileri sürmüştü. Lloyd George isyankâr Glasgow, Liverpool ve Manchester şehirlerinin havadan bombalanması ihtimalini bile değerlendirdi. Ama hükümetin, askerî birliklerin grevcileri ve göstericileri bastırmayı reddetmelerinden korkmak için de haklı gerekçeleri vardı. 1919 Ocağında, Folkestone ve Calais'de yaklaşık on bin askerden oluşan bir kalabalık bir an evvel terhis edilmeyi talep etti

ve asker konseyleri kuruldu. 13 Ocak'ta asi denizciler Kraliyet Donanması'na bağlı HMS *Kilbride* gemisine kızıl bayrak çekti.

Lloyd George nihayet bir çözüm buldu. Çoğunlukla devrimci olmayan, yani reformist sendika liderleriyle pazarlık yaptı ve bir dizi önemli taviz verdi. Devrimi engellemeyi eşit derece isteyen işverenler de ücretleri yükseltmeyi kabul etti. Böylece devrimin ateşi düşmeye başladı. Yine de toplumsal barış Britanya topraklarına ancak 1919 sonuna doğru geri gelecekti. Her hâlükârda, 1918-1919'da Britanya'nın devrim uçurumunun eşiğinden döndüğü söylenebilir. Eğer gerçek bir devrim yaşanmadıysa, bunun nedeni kuşkusuz devrimcilerin olmaması değildi; pek çok İngiliz sivil ve asker gerçek bir devrimci halet-i ruhiye içindeydi. Bunun sebebi İşçi Partisi'nin, diğer sosyalist partilerin çoğunun ve özellikle de büyük sendikaların büyük bir ekseriyetinin devrimci olmaması ve hatta toplumsal devrime en az Lloyd George kadar düşman olmalarıydı. Gabriel Kolko bu bağlamda Rusya'da halk kitlelerinin radikal ve hatta devrimci değişimleri istediğini ve Bolşeviklerin bu talebi karşılayacak arzı sunduklarını, oysa başka yerlerde sol güçlerin savaşın neden olduğu biricik tarihsel devrim fırsatını değerlendiremediklerini ya da bunu istemediklerini gözlemlemiştir.[8]

Her hâlükârda, bu yarı-devrimci durumun sonucu olan reformlar Britanya'nın alt tabaklarının payına düşenleri, savaş öncesi döneme nazaran gözle görülür bir şekilde arttırdı. Toplumsal eşitsizlik elbette ortadan kalkmadı, ama giderek daha az "görünür" bir hal aldı. Artık işçiler daha yüksek ücretler alıyor, daha iyi koşullarda daha az çalışıyor ve diğer sosyal mevzuat biçimlerinin mütevazı ama önemli avantajlarından yararlanıyorlardı. Arthur Marwick gibi tarihçilere göre bütün bu hayırlı gelişmeler savaşın eseriydi. Ama aslında işçiler bu iyileşmeleri Rusya'da gerçekleşen ve Britanya'yı tehdit eden devrime borçluydu. Britanya'nın alt tabakaları bu iyileşmeleri Lloyd George, Britanya İşçi Partisi ya da sendikalardan çok Lenin ve Bolşevikler sayesinde elde etmişti.[9]

Britanya'da devrim, reformların aceleci bir şekilde uygulamaya konması sayesinde engellenebilmişti. Britanya İmparatorluğu'nun denizaşırı sömürgelerindeyse seçkinler ister toplumsal ister ulusal türde olsun, devrim heyulasını başlarından savmak için baskıya başvurdular. Örneğin İrlanda'da, 1919'da İrlanda Cumhuriyeti'ni ilan etmiş olan milliyetçilerle Churchill'in vaftiz babalarından biri olan *Black and Tans* adıyla bilinen terörist milisler kullanılarak mücadele edildi. Fakat bu son çırpınışlar başarısızlıkla sonuçlandı, zira bugün Kuzey İrlanda olarak bilinen adanın kuzey doğusundaki bölge, nüfusunun çoğunluğunun arzusu hilafına ve azınlığın, yerel Anglo-İrlandalı seçkinlerin lehine Britanya'ya bağlı kalsa da, Londra 1921'de İrlanda'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı. Hindistan'da da, Londra giderek yükselen bağımsızlık taleplerine son vermek için 13 Nisan 1919 tarihli kötü şöhretli Amritsar

Katliamı gibi kıyımların da gösterdiği gibi şiddete dayandı. Fakat baskı bir kez daha ters tepti; çünkü sayısız Hintliyi pasif direnişle bir tür özerklik elde etme çabasının sonuçsuz olduğuna ve kurtuluşun ancak tam bağımsızlık için verilecek bir tür devrimci mücadeleyle mümkün olabileceğine ikna etti. Amaçlarına İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşacaklardı.[10]

Almanya'da, 1918'te halkın içinde bulunduğu durum tek kelimeyle bir felaketti. Siviller açlık çekiyordu ve yetersiz beslenme hastalıklara ve özellikle çocuklar, yaşlılar ve kadınlar arasında yüksek ölüm oranlarına neden oluyordu. Büyük Savaş sırasında en az 762.000 Almanın yetersiz beslenme ve ilişkili hastalıklardan öldüğü tahmin ediliyordu. Bu hastalıkların en kötü şöhretlisi ve ölümcülü, elbette 1918'den 1919'a dek yirmi milyon ile yüz milyon arasında kurbanın ölmesine neden olan "İspanyol gribi"ydi ve bunların arasında 1918 yılında dört yüz bin Alman da yer almıştı. (Bu ülkede hastalığa, kuşkusuz Flandre'deki cepheden eve dönen askerler tarafından Almanya'ya getirildiği için "Flaman gribi" deniliyordu.[11]) Bu korkunç sefalet ve ölüm ortamında, 1917'de görünürlük kazanmış olan, yani demokratik, radikal ve hatta devrimci özlemleriyle pasifistlerin ve muhafazakâr, otoriteryen ve militarist inançlarıyla *jusqu'au-boutiste*'lerin arasındaki kutuplaşmanın yoğunlaşmasına tanıklık edildi. 1918'de üstünlük pasifistlerdeydi, çünkü insanların büyük bir çoğunluğu Almanya için kazanım getirmese bile barış istiyordu ve siyasi ve toplumsal reformların yanı sıra, USPD'nin ve radikal kanadı olan Spartakistlerin liderleri tarafından dile getirilenler gibi radikal, hatta devrimci değişimlere taraftardılar.[12] 1918 Ocağında Berlin'de kitlesel grevler yaşanmış ve grevcilerin talepleri arasında daha iyi beslenme, demokratik reformlar ve savaşın sona ermesi yer almıştı. 1918 yazındaki Luderdorff taarruzunun fiyaskoyla sonuçlanmasının ardından, Almanya'da bir devrimci durum ortaya çıktı. Bu kriz, Ekim sonunda ve Kasım başında, Wilhelmshaven ve Kiel'deki denizciler isyan edip Rus Sovyetlerini model alan asker "konseyleri" (*Räte*) kurarken, pek çok işçinin de fabrikaları işgal etmesiyle doruk noktasına ulaştı. Ludendorff şu ya da bu şekilde istifa etmeye zorlandı ve ülke dışına kaçtı. Kayzer tahttan çekildi ve 10 Kasım'da Hollanda'ya sürgüne gitti. Almanya'daki diğer monarklar, örneğin Bavyera Kralı da benzer şekilde tahtlarını bıraktılar. II. Wilhelm, 1914'te savaşı istemiş ve ondan muhteşem şeyler, en başta da 1789'dan önceki "eski güzel günler"i geri getirmesini beklemiş en önemli Avrupalı monarklardan (ve genel olarak aristokratlardan) biriydi. Belçika'nın tatil beldesi Spa'da, kendisini Hollanda'ya sürgüne gönderecek trene adım attığında şöyle söylenmişti: "Tanrım, bu şekilde biteceğini kim düşünürdü ki?" Kimin hatasıydı bu? Kayzer hemen bu soruya cevap verdi: "Alman halkı bir grup domuzdan başka bir şey değil."[13]

Alman seçkinlerinin temel direklerinden biri olan ordunun yüksek komuta kademesi, devrim yılanının başını küçükken ezmek için yollar aramaya koyul-

du. Bu amaç için generaller SPD liderleri arasında hevesli ortaklar buldu. Yılların reformistleri olan bu kişiler, Rusya'daki Bolşeviklere mesafe koymuşlardı ve devrimden nefret ediyorlardı. Generaller SPD oligarklarından, proleter kanı dökmek anlamına gelse bile devrimi sona erdirmek için bir *carte blanche* [açık çek] aldılar. Karşılığında SPD liderlerinin Almanya'ya demokratik bir siyasi sistemi getirmelerine ve toplumsal reformlar yapmalarına izin verdiler. İsmini SPD lideri Friedrich Ebert ile Ludendorff'un yerine ordunun başına geçen General Wilhelm Groener'den alan Ebert-Groener Antlaşması'nın özü buydu.

SPD'nin istediği, generallerinse nefret ettiği demokratik –burjuva-liberal anlamda demokratik– cumhuriyet 9 Kasım'da Reichstag'ın balkonundan sosyal demokrat Phlipp Scheidemann tarafından ilan edildi. (Bu cumhuriyetin anayasası 1919 Ağustosunda Weimar kentinde resmen ilan edilecek ve bu yüzden Almanya Weimar Cumhuriyeti adıyla bilinecekti.) Bununla birlikte aynı günün ilerleyen saatlerinde, eski imparatorluk sarayının balkonunda duran Karl Liebknecht, Almanya'nın artık "özgür bir sosyalist cumhuriyet" olduğunu açıkladı. Onun ve diğer Spartakistlerin aklındaki, Bolşevik modelden ilham alan Sovyet tipi bir cumhuriyetti. 1918 Aralığında Spartakistler Birliği adıyla bilinen Spartakist grup Almanya Komünist Partisi'ne dönüşecek ve 1919 Ocağında SPD tarafından ordunun desteğiyle kurulan liberal-demokratik cumhuriyete karşı bir Spartakist ayaklanma yaşanacaktı. Bu isyanı bastırmak için Groener ve Ebert, sayısız asker devrimi desteklediğinden pek çoğu dağıtılmış olan düzenli ordu birliklerine güvenemezlerdi. Bu yüzden generaller, subaylardan ve "seçkin cephe askerlerinden", genellikle fırtına birliklerinden ama aynı zamanda milliyetçi üniversite öğrencilerinden ve diğer gönüllülerden oluşan gönüllü birlikleri kurdular. Berlin, Münih ve diğer yerlerde devrimi, örneğin 1919 Ocağında Liebknect ve Luxemburg'u acımasızca katlederek kanla boğacak olanlar bu proto-Nazi "özgür birlikler"di.[14] Fakat 1919 Ocağında Berlin'de yaşanan devrim dramı ve kanla bastırılması, aynı zamanda Almanya'daki devrimci ivmenin çoktan sönümlenmeye başladığının da göstergesiydi. Bunun esas nedeni, işçilerin ve askerlerin çoğunluğunun sadakatini kaybetmemeyi başaran SPD'nin tutumuydu. SPD askerleri ve işçileri devrimi tercih etmek yerine demokratik reform yolunda Ebert ve arkadaşlarını takip etmeye ikna etti. Devrimci konseyler ortaya çıktıkları gibi hızla sahneden çekildi ve gerçek sosyalist devrimciler, ağır silahlı özgür birlikler tarafından kolaylıkla bertaraf edilecek bir azınlık olarak kaldılar.[15]

Almanya'da devrim acımasızca bastırılmıştı, fakat bu ülkede Büyük Savaş'ın hemen ardından ortaya çıkan burjuva-liberal demokratik sistem, yani Weimar Cumhuriyeti, yine de 1914 öncesindeki imparatorluğa nazaran ileriye doğru atılmış bir büyük adımı temsil ediyordu. Sadece genel oy hakkıyla değil, nispî temsil, yürütmenin yasamaya hesap verme sorumluluğu ve (sekiz saatlik iş gü-

nünün de dahil olduğu) etkileyici bir toplumsal kazanımlar yelpazesiyle, "yeni" Almanya Avrupa'daki en demokratik ülkelerden biri haline geldi. Almanya'nın plebleri daha önce asla bu kadar büyük bir siyasi ve toplumsal ilerleme kaydetmemiş, bu kadar etkileyici bir özgürleşme derecesine ulaşmamıştı. Ne yazık ki, devrim canavarını evcilleştirmeyi mümkün kılan Ebert-Groener Antlaşması, aynı zamanda ordunun toprak sahibi soyluların kalesi olarak kalması ve geleneksel seçkinlerin devlet bürokrasisi, yargı ve üniversiteler gibi iktidarın ve nüfuzun diğer sinir merkezlerini ellerinde tutmaları anlamına geldi. Bu sayede ülkenin seçkinleri son derece büyük bir gücü ellerinde tutmayı ve demokratik "Weimar sistemi" de dahil olmak üzere demokrasiyi küçümsemeyi sürdürdüler. Seçkinler bu demokratik sistemin yaratılmasına yardım etmişti, ama bunu en ufak bir coşku göstermeden, sadece devrimci, Rus tipi bir seçeneğin önüne geçmek için yapmışlardı. Devrim tehdidi geçer geçmez, *Keiserzeit*'ın (imparator dönemi) "eski güzel günleri"ndeki gibi otoriter sistemi yeniden getirmek için fırsat kollamaya başladılar. Bu amaca, Hitler'in Weimar Cumhuriyeti'ni yıktığı 1933 yılında ulaşacaklardı.[16]

1918'de bir zamanların güçlü ve ihtişamlı Habsburg İmparatorluğu da benzer bir şekilde seçkinlerin istediği ve başlattığı savaşın neden olduğu kargaşa, isyan, ayaklanma, başkaldırı ve diğer sorunlara kurban gitti. O yıl zaten Cattaro (Kotor) Körfezi'nde demirlemiş yaklaşık kırk gemideki denizcilerin isyan etmesiyle kötü başlamıştı. İsyanın nedenleri arasında kötü yemekler, genellikle saçma ve sert disiplin ve bekleneceği üzere Rus Devrimi örneği vardı. İsyancılar sadece daha iyi muamele görmek değil, barış ve demokratik anlamda siyasi değişim de istemişlerdi. Yetkililer sadık birliklerin yardımıyla, birkaç gün içinde durumu yeniden kontrol altına aldı ve idamlar da dahil olmak üzere sert yaptırımlar uygulandı. Ancak Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, çok sayıda Çek'in, Hırvat'ın ve diğer etnik azınlık mensubunun eve dönüp, Rus Bolşeviklerinden etkilenerek barış ve devrimci değişimler talep etmeleriyle sorunlar daha da ağırlaştı. 1914'te Habsburg yanlısı ve savaş taraftarı bir coşku sergilemiş olan Hırvatistan, giderek bir potansiyel olarak devrimci huzursuzluk yatağına dönüştü. Hırvatlar sadece Yugoslavya adıyla bilinecek bir Güney Slav devletinde Sırbistan'a katılmak için Avusturya-Macaristan'dan ayrılmak istemekle kalmıyor, büyük toprak sahiplerinin aleyhine toprakların yeniden dağıtılması da dahil olmak üzere, radikal toplumsal reformlar elde etmeyi amaçlıyorlardı. Mostar'da ve başka yerlerde bulunan ordu kamplarında ayaklanmalar çıktı ve kırsal kesimde köylüler aristokrat toprak sahiplerinin arazilerini yağmaladı. Sonbaharda, İtalya cephesindeki Hırvat askerleri isyan etti. 1916'da Franz-Joseph'in yerine tahta çıkan İmparator I. Charles, çeşitli etnik azınlıklara belirli bir özerkliğin verildiği reformlar yoluyla imparatorluğunu hâlâ bir arada tutabilmeyi ümit ediyordu. Bu formül Wilson'ın On Dört

İlkesi'nden birine, yani halkların kendi kaderlerini tayin hakkına uygundu. Bu nedenle Charles planının İtilaf Devletleri tarafından kabul edilebileceğini umdu, ama İtilaf Devletleri Çeklerin, Hırvatların vs. tam bağımsızlığından daha azıyla yetinmeyeceklerini açıkça belirttiler. Ekim sonunda gelindiğinde Paris, Londra ve Washington, Çekoslovakya ve Yugoslavya'daki geçici hükümetleri çoktan tanımıştı bile. 29 Ekim'de, Hırvat parlamentosu ülkenin bağımsızlığını ve yeni "Sloven, Hırvat ve Sırpların Devleti"ne katılma kararını resmen ilan etti. Bu devlet de 4 Aralık 1918'de Sırbistan Krallığı ile birleşerek, Sırpların, Hırvatların ve Slovenlerin Krallığı'nı oluşturacaktı. Dahası 31 Ekim'de Budapeşte'deki "Krizantem Devrimi" sırasında, Macaristan, sosyal demokrat Mihály Károly'nin liderlik ettiği bir demokratik cumhuriyete dönüşmek üzere kendi bağımsızlığını ilan etti; bu oldu bitti aynı gün Charles tarafından tanındı. Habsburg İmparatorluğu'na kalan sadece hanedanın beşiği ve İmparatorluğun Almanca konuşulan merkezi konumundaki Avusturya'ydı. Almanların teslim olduğu 11 Kasım 1918'de, Charles tahttan çekilme niyetiyle kaleme almadığı ama kuşkusuz bu şekilde yorumlanan muğlak bir beyanname yayımladı ve bunun niyet edilmemiş bir sonucu olarak ertesi gün Avusturya Cumhuriyeti ilan edildi. Sabık imparator bir süre daha ülkede kaldı, ama herhangi bir şey elde edemeyerek 23 Mart 1919 günü İsviçre'ye sürgüne gitti.[17] 1914'te Habsburg İmparatorluğu, başını sonunu düşünmeden, etnik azınlıklarının milliyetçiliklerini yatıştırmak ve radikal siyasi ve toplumsal değişimlerle toplumsal ve ulusal devrimleri engellemek için savaşa girmişti. Dört yıl süren savaş tam da bunun aksi bir sonuç yarattı: Tıpkı Almanya'da olduğu gibi sosyal demokratlar tarafından yönetilen bir burjuva-liberal demokrasiyle neticelenecek bir devrim patlak verdi. Başlangıçtaki niyet, geçici olarak "Alman Avusturyası" adı verilen bu yeni ve küçük devletin, yeni Alman Cumhuriyeti'ne katılmasıydı, ama bu formül bağımsız bir Avusturya'yı tercih eden ve ülkenin Almanya ile birleşmesine karşı çıkan muzaffer İtilaf Devletleri'nin çıkarlarına uymuyordu.

Viyana'da Sovyet tipi bir cumhuriyet ilan edilerek Alman örneğinden ziyade Rus örneği takip edilebilirdi, ama işler bu noktaya hiç gelmedi. 1919'da Macaristan'da gerçekten de bir Sovyet Cumhuriyeti kuruldu, ama sadece 21 Mart'tan 1 Ağustos'a kadar ayakta kalabildi. Lideri bir tür Macar Lenin'i olan Béla Kun'du. Bolşevik Rusya gibi, Béla Kun'un Macaristan'ı da, ülkenin geniş bölgeleri için ağzı sulanan Romanya, Çekoslovakya ve Yugoslavya'dan gelen birliklerin işgaliyle dış müdahaleye konu olan bir iç savaşın içine düştü. Macar Ordusu'ndan geriye kalan ve aceleyle yeniden organize edilen –Kotor isyanından sonra Avusturya-Macaristan donanmasının komutasını devralmış– Amiral Miklós Horthy'nin komutasındaki birlikler bu fırsattan Kun'u indirmek ve Horthy'nin diktatör olduğu bir rejim kurmak için istifade ettiler.

Fakat Horthy'nin resmî unvanı "naip"ti, çünkü *ancien régime*'in temsilcileri olan ordunun muhafazakâr liderleri, cumhuriyetin aşırı demokratik bir yönetim biçimi olduğunu düşünüyorlardı. Ülkeyi, sadece teoride olsa bile yine bir monarşiye dönüştürdüler.

Savaş sona erdiğinde, İtalya da kendisini kritik bir toplumsal ve siyasi durumun içinde bulmuştu. Burada da dış düşmanlara karşı "dikey" savaş sona ermişti, ama "yatay" savaş şiddeti azalmadan ülkeyi kasıp kavurmaya devam etti. İtalya'da savaş tanrısı bir milyondan fazla, iddialara göre 680.000 asker ve yaklaşık 700.000 sivil kurban istemişti. Ekonomiyi mahvetti, enflasyona yol açtı, fabrika ve tarım işçilerinin ücretlerinin çökmesine neden oldu. Proleterler sefalet ve hoşnutsuzluk içindeydi ve protesto, gösteri, başkaldırı ve grevlerle yanıt verdiler. On binlerce kişi sendikalara ve teoride devrimci kalsa bile, giderek daha fazla sayıda lideri reformizmi benimseyen sosyalist partiye akın etti. Ülkenin seçkinleri ve onların tekelindeki hükümet, Rus tipi bir devrimden korkmaya başladı. Çok benzer koşullardaki İngiliz seçkinleri gibi önemli tavizlerde bulunarak karşılık verdiler. Göz açıp kapayana dek, nispî temsil ve sekiz saatlik işgününün de dahil olduğu pek çok siyasi ve toplumsal reform yapıldı ve büyük bir toprak reformu sözü verildi. Ücretler arttırıldı ve 1918 ile 1922 yılları arasında sanayi işçilerinin reel ücretleri iki katına çıktı. Halkın kurulu düzene duyduğu öfke büyüktü ve *biennio rosso*, 1919 ve 1920'nin "iki kızıl yılı" sırasında, bir İtalyan Lenin'i gerçekten de devrim başlatmak için fırsattan yararlanabilirdi; ancak bu kritik dönemeçte sosyalist partinin liderleri gerekeni yapmadı. Reformlarla yetindiler ve gerçekten devrimci bir faaliyet başlatmadan önce iktidara yasal yollarla gelmelerini sağlayacak bir fırsatın çıkmasını -görüleceği üzere boş yere- beklediler.[18]

Belçika'ya gelince, sürgündeki hükümet ve Kral Albert, 1918 sonbaharında askerî birlikler tarafından kurtarılmak üzere olan ülkedeki durum hakkında endişelere sahipti. Kral Albert'in bir devrim ihtimali karşısında içi içini yiyordu, zira Alman işgal kuvvetlerinin askerleri Sovyet tipi konseyler kurmaya ve "kaynayan, isyankâr atmosferde" Belçikalı sivillerle kardeşleşmeye başladıklarında, Brüksel'de bir devrimci durum ortaya çıktı. Rusya'da ve başka yerlerde monarşiler dibe vurmuştu ve "bütün Avrupa'da yöneticiler çok eziyet çeken halk arasındaki itibarlarını yitirdiler". En kötü ihtimali bertaraf edebilmek için kayda değer siyasi ve toplumsal reformlara ihtiyaç vardı. Aniden, Belçikalı seçkinlerin "tek kişi, tek oy" temeline dayanan genel oy hakkı da dahil olmak üzere, 1914'te savaş sayesinde kaçınmayı umdukları türde demokratik reformları hayata geçirmeye hazır oldukları ortaya çıktı. "Bu fikri ortaya atanlar sosyalist siyasetçilerdi," diye yazar Belçikalı tarihçi Schaepdrijver: "insanın bir şeyleri tartışabileceği, kuşkusuz devrimci olmayan ... toplumsal düzenin korunmasına kendileri adamış kişiler." (Bu sosyalistler de tıpkı Liberal meslektaşları gibi, ka-

dınların Katolik partiye oy verme eğiliminde olacaklarına inandıklarından, oy hakkının sadece reşit olma yaşı olduğu düşünülen 21 yaşından büyük erkeklere verilmesine karar verildi.) Bu demokratik icat teorik olarak gereken anayasa değişikliği olmadan benimsendi. Kabul edilme şekli de son derece gayridemokratikti. Karar Brüksel'deki "tepesi atmış kalabalık"tan uzakta, Bruges kırsalına saklanmış Loppem köyündeki bir şatoda, sadece son derece "seçkin bir topluluğun", yani Kral, danışmanları ve bir avuç siyasetçinin katıldığı bir toplantıda alınmıştı. Savaşı Le Havre'da sürgünde geçiren hükümetin yerini, şimdi sosyalistlerin de (tabii ki reformist olanların) yer aldığı bir "ulusal birlik" hükümeti aldı. Yeni seçim yasasına göre yapılan ilk seçimler, 1919 Kasımında gerçekleşti ve böylece partileri ülkedeki ikinci büyük parti haline gelecek ve daha sonra düzenli olarak, genellikle koalisyonlardan oluşan hükümetlere katılacak sosyalistlerin zaferiyle sonuçlandı. 11 Kasım ateşkesinin ardından, toplumsal ve siyasi durum uzunca bir süre daha istikrarsızlığını korudu ve 1919'da yeni bir grev dalgası ülkeyi kapladı. Bu yüzden siyasi demokratikleşmeye, yani seçim reformlarına, örneğin ücret artışları, asgari ücret, daha kısa işgünü, daha etkili bir sağlık sigortası, daha iyi emekli aylığı ve özellikle de sekiz saatlik işgünü gibi toplumsal içeriğe sahip tavizlerin de eşlik etmesi gerektiğine karar verildi. Aynı zamanda yüksek gelirlilere, miraslara ve özellikle savaş kârlarına yüksek vergiler getirildi. Bu dikkat çekici demokratikleşme dozu, reformları destekledikleri bilinen ve kendilerine yontan örgütlerin, yani sosyalist parti ve sendikaların işine yaradı. Sendika üyeliği, savaştan sonraki yıllarda kayda değer bir artış gösterdi ve sosyalist parti kısa süre içinde 1914'tekinin iki katı üyeye ulaştı. Parti savaştan önce tahayyül edilmesi mümkün olmayan bir saygı ve nüfuz kazandı, ama aynı zamanda kurulu düzenin bu "yeni ve gelişmiş" edisyonuyla daha önce hiç olmadığı kadar bütünleşti. 1914'te Liberal ve Katolik seçkinler –ya da Schaepdrijver'in adlandırmasıyla "oligarşi"– savaştan çok farklı beklentilere sahipti ve en muhafazakâr unsurları "Loppem darbesi" ve burada tasarlanan reformlar karşısında mutlu olmaktan çok uzaktı. Fakat işler çok daha kötü gidebilirdi. Bütün Avrupa'da 1918'de ve takip eden yıllarda Brüksel'deki seçkinlerin ürpermesine neden olan "Bolşevikliğin" Rus Devrimi'nin etkisiyle her yerde mesafe kaydettiği görülmüştü. Seçkinler cömert bir demokrasi dozunu kabul etmek zorunda kalmış ve bunu gönülsüzce yapmışlardı, ama sonuçlarına katlanabilirlerdi, oysa aynısını Bolşevik seçenek için söylemek mümkün değildi. Sadece kısa bir süreliğine de olsa sonlarının yaklaştığından korkan eski düzenin savunucuları için, Eric Hobsbawm'ın bu bağlamda yazmış olduğu gibi "her şey Bolşevizmden daha iyiydi."[19]

Büyük Savaş, İsviçre ve Hollanda gibi tarafsız ülkelerde de seçkinlere –hem toprak sahibi tarımcılara hem de sınai-mali burjuvaziye– örneğin savaşan komşulara erzak ve silah tedarik ederek zenginleşmek için olağanüstü bir fır-

sat sunmuştu. Öte yandan burada da proleterler fiyatlar yükselirken ücretlerin düşmesi yüzünden zor zamanlar geçirmiş ve giderek daha hırçın, asi ve radikal demokrat reformlar için sabırsız bir sınıf haline gelmişlerdi. Burada da savaş sırasında "sınıf mücadelesi böylece tedricen keskinleşti" ve 1918 sonlarında ve 1919 başlarında bir yarı-devrimci duruma yol açtı. Bu gelişme, (Zürih'teki bankaların çalışanlarının bile katıldığı) kitlesel grevler, gösteriler, gıda ayaklanmaları ve benzerleriyle karakterize edilmişti. İsviçre'de sosyalistler ve sendika liderleri 1917 sonunda Olten şehrinde seçkinler tarafından "Olten Sovyeti" diye itham edilen ortak bir eylem komitesi kurmuşlardı. 1918 güzünde bir genel grevin sonucunda devrim, hatta iç savaş çıkma tehlikesi belirdi. İsviçre müesses nizamı kısa bir süre askerî bir diktatörlük kurarak düzeni yeniden tesis etme fikriyle flört etti, ama sonunda durumu alelacele hayata geçirilen siyasi ve toplumsal reformlarla kontrol altına almayı tercih etti. Hollanda'da da benzer şekilde burjuvaziye devrim heyulası musallat olmuştu ve 1918 Kasımında askerî birlikler çok sayıda grevci ve göstericiye müdahale etmek için hazır bekletildi. Hollanda'da da toplumsal barış ancak sekiz saatlik işgünü gibi reformların hayata geçirilmesinden sonra yeniden tesis edilebildi.[20]

1918 ve 1919'da, Rus tipi bir devrim korkusu Atlantik'in diğer tarafındaki seçkinleri de dehşete düşürdü. Birleşik Devletler'de savaş sayısız insanda hoşnutsuzluğa neden olmuştu; sadece barış değil, daha fazla demokrasi, üstelik sadece siyasi değil, sosyoekonomik demokrasi de istiyorlardı. Sanayi işçilerinin reel ücretleri hâlâ çok düşüktü ve fabrikalarda kadınlar ve erkekler genellikle haftada altı, hatta yedi gün; günde on iki, hatta on dört saat çalışmak zorundaydılar. İş güvenliği neredeyse yoktu ve hiçbir yasa iki milyondan fazla çocuğun fabrikalarda çalıştığı gerçeğini gündeme almamıştı. Sosyalistler ve sendikaların üye sayıları çok yüksekti, ama yetkililer emek hareketiyle son derece baskıcı yasalar yoluyla mücadele etmek için savaştan yararlandılar. Michael Parenti'nin vurguladığı gibi, savaş "halkın dikkatini Almanya'nın Anglosakson uygarlığı tehdit eden "barbar Hunlar" tehlikesine yönelttiği" için de seçkinlerin işine gelmişti.[21] Pek çok Amerikalı Rus Devrimi'ne ve eşitlikçi hedeflerine sempati hatta hayranlık duyuyordu. Yazar Lincoln Steffens ve ünlü kitabı *Dünyayı Sarsan On Gün* ile gazeteci John Reed gibi orta sınıf mensupları bile devrime olumlu tepki vermişti. Diğer yandan, ABD müesses nizamı Rus Devrimi'nden tiksinmiş ve devrim ateşinin Birleşik Devletler'e de sıçramasından korkmuştu. Daha o zamanlar ülkenin sanayi ve finans burjuvazisinin sözcülüğüne soyunmuş olan gerici *The Wall Street Journal,* bir manşetinde "Lenin ve Troçki yoldalar!" diye ilan etmişti. Başkan Wilson taviz verme eğiliminde değildi. Aksine: Daha önce çıkarttığı baskıcı yasaları, Bolşevizmi çağrıştıran her şeye acımasızca müdahale etmek için kullandı ve hatta suiistimal etti. Böylece Birleşik Devletler'de sadece Bolşevizmin sempatizanlarıyla değil, ılımlı sosyalistlerle, diğer muha-

liflerle, anarşistlerle, sendikacılarla ve benzerleriyle de uğraşmanın son derece gaddar yollarını da içeren ünlü Kızıl Panik ortaya çıktı. Fakat toplumsal huzursuzluk yatışmadı ve yerel seçimlerde sosyalist adaylar başarı kazanmayı sürdürdüler. ABD'li seçkinler "kızıllardan korkmaya" devam edeceklerdi. (Bu durumun daha sonra, Büyük Bunalım ve İkinci Dünya Savaşı bağlamında nasıl tekâmül ettiği, *Hayırlı Savaş Söylencesi* isimli kitabımda açıklanmıştır.)[22]

Huzursuzluk 1919 Ocağında Winnipeg'de büyük bir grevle sonuçlandığı Kanada'yı da etkilemişti.[23] İspanyol fatihlerinden gelmesinden bu yana aleni sınıf çelişkileri ve korkunç toplumsal sorunlara tanıklık edilen Latin Amerika üzerinde de büyük bir etkisi olmuştu. 1919 Ocağında, Arjantin polis ve ordu tarafından özellikle acımasız ve kanlı bir şekilde bastırılan grev ve gösterilere tanıklık edilen bir "trajik hafta" yaşamıştı. Yetkililer sorunlardan "Bolşevik komplosu"nu sorumlu tuttular. Baskıya pogromlar da eşlik etti, çünkü burada da "Yahudi-Bolşevizmi" teorisi bağlamında Bolşevizmi –ve genel olarak Marksizm ve sosyalizmi– Yahudilikle özdeşleştiren pek çok kişi vardı. Komşu ülke Şili'de, 1917 ve 1921 yılları arasında 229 grev yaşandı ve bunların yaklaşık 100 tanesi sadece 1919'da gerçekleşti. Ücra Patagonya bölgesindeki küçük Puerto Natales kasabası geçici bir süre göstericilerin ve grevci işçilerin eline geçti; ordu müdahale etti ve isyanın liderlerinden bazılarını idam ederek hep söyledikleri gibi "düzeni sağladı". Meksika, Küba ve Kolombiya benzer şekilde gösteriler, isyanlar ve iş durdurmalarla sarsıldı. Seçkinler her yerde alışıldık kanlı baskı uygulamalarıyla yanıt verdiler. Ama Latin Amerika'da da "geleneksel oligarşilerin bazı kesimleri", akıllıca potansiyel devrimci durumu, bu örnekte hem toplumsal hem de siyasi nitelikteki ılımlı demokratik reformlar biçiminde tavizler vererek yatıştırmayı tercih etti. Şili gibi ülkelerde, 1920'lerin başlarında daha az çalışma saatlerinin, emekli aylıklarının, ücretli tatillerin ve diğer toplumsal hakların gündeme geldiği görüldü ve bunun amacının "işçiler arasındaki huzursuzluğu engellemek" ve "emeği siyasi sisteme dahil etmek" olduğu açıktı. Latin Amerika işçi sınıfının sefil yazgısındaki bu iyileşmelerde, Lenin'in ve Bolşeviklerin hakkı teslim edilmelidir. 1917'den başlayarak teşkil ettikleri örneğin ve etkilerinin, Rio Grande ve Cape Horn arasında yaşayan geleneksel olarak yumuşak başlı proleterleri, seçkinlerin gözünü korkutan ve onları daha önce akla gelmesi mümkün olmayan tavizler vermek zorunda bırakan militan bir kalabalığa dönüştürdüğü genel kabul görmektedir.[24]

Bütün Avrupa'da savaş, 1917 gibi erken bir tarihte potansiyel bir devrimci durum yaratmıştı. Yetkililer, 1914'te olduğu gibi geleneksel seçkinleri temsil etmeyi sürdürdükleri yerlerde, bu potansiyelin kuvveden fiile geçmesini baskı ve tavize başvurarak ya da her ikisini birden kullanarak engellemeyi amaçladılar. Fakat Rusya'da devrim sadece patlamakla kalmadı, başarılı da oldu ve Bolşevikler dünyanın ilk sosyalist toplumunu inşa etmeye başladı. Diğer ülkele-

rin seçkinlerinin hiçbir şekilde yakınlık duymadığı bir deneydi bu; bilakis, kısa süre içinde iç karartıcı bir fiyaskoyla sonuçlanmasını canı gönülden diliyorlardı. (Aynı zamanda çok sayıda sempatizanını da hayal kırıklığına uğratacak bir devrimci deneydi, çünkü sosyalist Ütopya, Athena gibi Rus devrimci Zeus'un alnından bir bütün olarak doğmamıştı.) Londra, Paris ve diğer yerlerdeki seçkinci çevreler, Bolşeviklerin cesur deneylerinin kaçınılmaz bir biçimde başarısız olacağına inanıyorlardı, ama emin olmak için uzun, büyük ve kanlı bir iç savaşa dönüşecek çatışmada, Bolşevik "kızıllar"ın karşısında karşıdevrimci "beyazlar"ı desteklemek için Rusya'ya askerî birlik göndermeye karar verdiler.

Müttefik birliklerinin ilk dalgası 1918 Nisanında İngiliz ve Japon askerlerinin Vladivostok'a çıkmasıyla Rusya'ya ulaştı. Halihazırda Bolşeviklere karşı gerçek bir savaşa girmiş olan "beyazlar"la temas kurdular. Sadece İngilizler Rusya'ya toplam 40.000 asker gönderecekti. 1918 baharında, o sırada savaş bakanı olan Churchill, Rusya'nın kuzeyindeki Murmansk'a da, "beyaz" General Kolçak'ın birliklerini desteklemek üzere bir sefer birliği yolladı. Bunun Bolşevik yöneticilerin yerini Britanya'yla dost olacak bir hükümetin almasına yardım etmesini umuyordu. Fransa, Birleşik Devletler (15.000 asker), Japonya, İtalya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan da daha küçük birlikler gönderdi. Çarcı Ruslar Çek savaş esirlerini kullanarak, Büyük Savaş sırasında Avusturya-Macaristan'a karşı savaşmak üzere 30.000 ilâ 40.000 kişilik bir Çek Lejyonu kurmuştu, ama Brest-Litovsk Antlaşması'nın ardından bu kuvvet Rusya'da kaldı ve "beyazlar"ın yanında "kızıllar"a karşı savaştı. Bazı örneklerde, müttefik birlikleri Rus sınırlarında Almanlara ve Osmanlılara karşı çatışmalara da katıldılar; ama bu amaçla değil de, Bolşevik rejimi yıkmak ve Churchill'in incelikle dile getirdiği gibi, "Bolşevik bebeği beşiğindeyken boğmak" için geldikleri açıktı. Özellikle İngilizler varlıklarının tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi parçalanma görüntüsü veren bir Rus devletinin topraklarının cazip bazı parçalarını cebe indirmeyi mümkün kılabileceğini de ummuşlardı. Bu bir İngiliz birliğinin Mezopotamya'dan Hazar Denizi kıyılarına, yani Azerbaycan'ın başkenti Bakü'nün etrafındaki petrol zengini bölgelere neden ilerlediğini açıklar.[25] Büyük Savaş gibi müttefiklerin Rusya'ya müdahaleleri de hem devrimle savaşmayı hem de emperyalist hedeflere ulaşmayı amaçlamıştı.

Rusya'da savaş sadece *toplumsal bir devrim* için değil, –en azından bu devasa ülkenin kimi bölgelerinde– bir dizi etnik azınlık arasında *ulusal* devrimler için de elverişli koşulları yaratmıştı. Bu tür ulusal hareketler savaş sırasında zaten başlarını kaldırmıştı ve milliyetçiliğin genellikle sağcı, muhafazakâr, ırkçı ve antisemitik türüne mensuptular. Almanya'nın siyasi ve askerî seçkinleri bu hareketlerde yakın ideolojik birer akraba ve Rusya'ya karşı savaşta potansiyel müttefikler bulmuşlardı. (Öte yandan Lenin ve Bolşeviklerin Rusya'ya karşı savaşta yararlı olabilecekleri düşünülüyordu, ama bu devrimci Ruslar ideolo-

jik olarak Almanya'nın gerici rejiminin tam zıddıydılar.) Almanlar Fin, Baltık, Ukrayna ve diğer milliyetçilikleri ideolojik yakınlık yüzünden değil, Rusya'yı zayıflatmak adına kullanılabilecekleri için desteklediler. Ayrıca Doğu ve Kuzey Avrupa'da Alman uydu devletleri, tercihen de Alman soylu ailelerine mensup bir kişinin "egemen" olarak başına geçeceği monarşiler yaratmayı da hedeflemişlerdi. Brest-Litovsk Antlaşması bu türden bir dizi devletin yaratılması için bir fırsat teşkil etti. 11 Temmuz ile 2 Kasım 1918 tarihleri arasında Urach Dükü ve Wirttemberg Kontu olan Wilhelm (II) Karl Florestan Gero Crescentius isimli bir Alman aristokratı, bu sayede II. Mindaugas ismiyle Litvanya Kralı olmanın keyfini sürebildi. 11 Kasım 1918 ateşkesiyle Almanya Doğu ve Kuzey Avrupa'dan çekilmek zorunda kaldı ve bu bölgedeki Alman hegemonyası hayali sona erdi. Bununla birlikte ateşkesin 12. Maddesi, Alman birliklerinin Müttefikler gerekli gördüğü, bir başka deyişle Bolşeviklere karşı savaşta işe yaradıkları sürece Rusya'da, Baltık ülkelerinde ve Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerinde kalmasına izin veriyordu, ki Almanların yaptığı tam da bu oldu. Aslında, Lloyd George ve Foch gibi İngiliz ve Fransız liderler artık devrimci Rusya'yı Almanya'dan daha tehlikeli bir düşman olarak görüyorlardı. Baltların, Finlerin, Lehlerin vs. ulusal hareketleri artık tamamen Rus İç Savaşı'na karışmış durumdaydı ve "beyazlar"dan ziyade "kızıllar"la savaştıkları müddetçe, askerî açıdan da destekçileri olarak Almanların yerini Müttefikler aldı. Zira Doğu Avrupa topraklarının eskiden Çarlığın parçası olan büyük bir kısmı üzerinde, aynı anda hem Rus "beyazlar" hem de Leh, Litvanyalı, Ukraynalı ve diğer milliyetçiler hak iddia ediyorlardı.

Çarlığın çökmesiyle havaya kalkan toz bulutundan çıkan bütün ülkelerde, temel olarak iki tip insan vardı. Birincisi, Bolşevikleri destekleyen, eski çarlığın yerini alan ve Sovyetler Birliği adıyla bilinecek -kaçınılmaz olarak Rus bileşeninin baskın olduğu- yeni bir çok etnili ve çok dilli devlette kendi etnik-dilsel azınlıkları için bir tür özerklikle yetinen, *toplumsal* devrim yanlısı işçiler, köylüler ve diğer alt sınıf üyelerinden oluşuyordu. İkinci grubun kuşkusuz tümü değilse de çoğunluğu, toplumsal bir devrime karşı olan, dolayısıyla Bolşeviklerden nefret edip onlarla savaşan ve yaratmakta oldukları yeni devlet karşısında tam bağımsızlıktan başka bir şeyi kabul etmeyen eski aristokrat ve burjuva seçkinlerle küçük burjuvalardan müteşekkildi. Bunların milliyetçilikleri sağcı ve muhafazakâr, bir etnik grupla, dille, dinle ve çoğunlukla efsanelere dayanan, *ulusal* bir devrim sayesinde yeniden doğması beklenen muhayyel bir ihtişamlı geçmişle ilişkilendirilen, tipik birer on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğiydi. Finlandiya, Estonya, Ukrayna ve diğer yerlerde de "beyazlar" ve "kızıllar" arasında iç savaşlar çıktı. Pek çok örnekte "beyazlar" zafer kazanıp, tereddütsüz bir şekilde Bolşevik ve Rus karşıtı devletler kurabildilerse, bunun nedeni sadece Bolşeviklerin bizzat Rus topraklarında uzun süre sırtları duvara

dayalı bir şekilde savaşmak sorunda kalmaları ve bu yüzden Baltık'ta ve eski çarlığın çeperindeki diğer bölgelerde "kızıl" yoldaşlarına yeterince destek sağlayamamaları değil, ilk olarak Almanların sonra da Müttefiklerin -özellikle de İngilizlerin- *manu militari* [askerî güç marifetiyle] "beyazlara" yardım etmeleriydi. Örneğin 1918 Kasımının sonlarında, Kraliyet Donanması'na bağlı, Amiral Edwyn Alexander-Sinclair (ve daha sonra Amiral Walter Cowan) komutasındaki bir filo, Estonyalı ve Letonyalı "beyazlara" silah tedarik etmek ve hem "kızıl" yurttaşlarına hem de Bolşevik Rus birliklerine karşı savaşmalarına yardım etmek için Baltık Denizi'nde boy gösterdi. İngilizler Rus filosuna bağlı birkaç gemiyi batırdı ve geri kalanını da Kronstadt'taki üssünde ablukaya aldı. Finlandiya'ya gelince, 1918 baharında Alman birlikleri zafere ulaşmaları için yerel "beyazlara" yardım etmiş ve ülkelerinin bağımsızlığını ilan etmelerini sağlamıştı.[26]

Rusya'daki iç savaşta "kızıllar"a karşı "beyazlar"ın zafer kazanmasını, böylece pek çok İngiliz, Fransız, Amerikan ve diğer plebin ilgi ve alaka gösterdikleri ve dolayısıyla "üstlerini" kızdırdıkları büyük ölçekli bir deney olan Bolşevik girişiminin ölü doğmasını garanti altına almak da kuşkusuz Londra, Paris, Washington vs.'deki seçkinci karar vericilerin niyetlerinden biriydi. 1919 baharında, Clemenceau'ya yönelik bir notta Lloyd George, "bütün Avrupa'nın devrim ruhuyla dolu olması" karşısındaki endişelerini dile getirmiş ve şöyle devam etmişti:

> İşçiler arasında savaş koşullarına karşı sadece derin bir hoşnutsuzluk değil, öfke ve devrim hissi de var. Siyasi, toplumsal ve iktisadi veçheleriyle bütün bir kurulu düzen Avrupa'nın bir ucundan diğerine halk kitleleri tarafından sorgulanıyor.[27]

Bununla birlikte Müttefiklerin Rusya'ya müdahaleleri ters bir sonuç doğurdu, çünkü dış destek, Bolşevikleri gerçek Rus yurtseverleri olarak gören ve onları bu yüzden destekleyen çok sayıda Rus'un gözünde, "beyaz" karşıdevrimci güçlerin itibarını zedeledi. Bolşeviklerin *toplumsal* devrimi pek çok açıdan aynı zamanda bir *ulusal* devrim, ilk olarak Almanlara, sonraysa ülkeyi her taraftan işgal etmeye girişen ve sanki "Orta Afika'daymışlar" gibi hareket eden müttefik birliklerine karşı Rusya Ana'nın hayatta kalması, bağımsızlığı ve onuru için verilen bir mücadeleydi. (Bu açıdan bakıldığında, Bolşevikler aynı anda hem Fransa hem de devrim için savaşan Fransız Devrimi'nin Jakobenlerine çok benziyorlardı.) Bolşeviklerin çok sayıda burjuva ve hatta aristokrat milliyetçinin desteğini almasının nedeni buydu ve bu destek muhtemelen, birlikte hareket eden "beyazlar"a ve Müttefiklere karşı verilen iç savaşta elde ettikleri zaferin arkasındaki esas etkenlerden biriydi. Bir soylu olan ünlü General Brussilov bile "kızıllar"ı destekledi. "[Rus] ulusuna karşı olan görevimin bilincinde olmam," diye açıklamıştı, " doğal toplumsal içgüdülerime itaat etmeyi reddetmemi sağladı."[28] Arno Mayer'e göre, "beyazlar" her hâlükârda Rusya'nın "*ancien*

régime'inin halk arasında asgari bir desteğe sahip hâkim ve yönetici sınıflarını –subayları, toprak sahiplerini, din adamlarını– temsil eden küçük bir evrendi." Aynı zamanda yozlaşmışlardı ve Müttefiklerin kendilerine gönderdiği paranın büyük bir bölümünü kendi ceplerine indirdiler.[29]

Zaman zaman "Bolşevizme karşı haçlı seferi" olarak sunulan Rusya'ya yönelik müttefik müdahalesinin başarısızlığa mahkûm olmasının nedeni, Britanya, Fransa ve diğer "Batılı" ülkelerde sayısız asker ve sivilin buna karşı olmasıydı. Sloganları "Rusya'dan Elinizi Çekin!" idi. 1918 Kasımındaki ateşkesin ardından terhis edilmemiş olan ve Rusya'ya gönderilmeleri beklenen İngiliz askerleri buna karşı çıktı ve 1919 Ocağında Dover'de, Calais'de ve diğer Manş Denizi limanlarında olduğu gibi isyanlar örgütledi. Aynı ay içinde Glasgow, hedefleri arasında hükümeti Rusya'ya yönelik müdahaleci politikasını terk etmeye zorlamak da olan bir dizi grevle sarsıldı. 1919 Martında Kanadalı birlikler Galler'deki Ryl yakınlarındaki bir kampta ayaklandı ve beş kişi öldürüldü, yirmi üç kişiyse yaralandı; 1919'un daha sonraki aylarında diğer kamplarda da benzer ayaklanmalar yaşandı. Bu sıkıntılar kuşkusuz askerlerin terhis edilip evlerine dönme konusundaki sabırsızlıklarını yansıtıyordu; ama aynı zamanda uzak Rusya'da süresi belirsiz bir görev için birliklerin büyük bir kısmına güvenilemeyeceğini de gösterdiler. Bu esnada Fransa'da Paris'teki grevciler yüksek sesle Rusya'ya yönelik silahlı müdahalenin sona ermesini talep ettiler ve Rusya'ya gönderilmiş olan birlikler de Bolşeviklerle savaşmak değil, eve dönmek istediklerini açık bir şekilde dile getirdiler. 1919'un Şubat, Mart ve Nisan aylarında, Odessa limanında bekleyen Fransız birlikleriyle, kuzeydeki Murmansk bölgesinde bulunan İngiliz Kuvvetleri arasında çok sayıda isyan ve firar vakası görüldü. Hatta bazı İngilizler saf değiştirip Bolşeviklere katıldı. Bir Fransız subayı, "Verdun'den ve Marne Muharebesi'nden sağ çıkmış askerler Rusya'nın ovalarında savaşmaya gitmek istemiyorlardı" diye acı bir tespitte bulunmuştu. (Fransız asiler arasında, ülkesine döndükten sonra Ho Chi Minh tarafından kurulan yeni komünist partiye katılan ve daha sonra önce Kuzey Vietnam'ın, ardındansa birleşik Vietnam'ın devlet başkanı olacak Ton Duc Thang adlı bir Vietnamlı da vardı.) ABD birliğinde çok sayıda asker eve gönderilmek için kendini sakatlama yolunu seçti. Müttefik askerleri giderek daha fazla Rus devrimcilerine yakınlık duyuyor ve savaşmaları gereken Bolşevizm tarafından zehirleniyorlardı. Böylece 1919 baharında Fransız, İngiliz, Kanadalı, Amerikan, İtalyan ve diğer yabancı birlikler utanç verici bir şekilde Rusya'dan çekilmek zorunda kaldılar.[30]

Batılı seçkinlerin silahlı bir müdahaleyle Bolşeviklerin üstesinden gelemeyecekleri görülmüştü. Bu yüzden dümen kırıp eski çarlığın batı topraklarında ortaya çıkan Polonya ve Baltık ülkeleri gibi yeni devletlere cömert bir askerî ve siyasi destek sağlamaya yöneldiler. Bu yeni devletler istisnasız bir şekilde, milliyetçiliğin gerici biçimlerinden ilham alan, antisemitizmle malul ulusal

devrimlerin ürünlüydü ve büyük toprak sahiplerinin, aristokrat kökenli generallerin, "ulusal" Hristiyan kiliselerinin ve sanayicilerin de dahil olduğu eski seçkinlerden ayakta kalan unsurların hâkimiyeti altındaydı. Çekoslovakya gibi nadir istisnalar dışında hiçbiri demokrasi değildi ve Macaristan'da Horthy, Finlandiya'da Mannerheim ve Polonya'da Pilsudski gibi genellikle başlarında soylu kökenli bir yüksek rütbeli subayın bulunduğu otoriter rejimlerle yönetiliyorlardı. Bu yeni devletlerin aşikâr Bolşevizm karşıtlıklarıyla ancak Rus karşıtı duyguları aşık atabilirdi. Bununla Birlikte Bolşevikler, Ukrayna gibi eski çarlığın çeperindeki bazı toprakları geri almayı başardı. Farklı ihtilaflardan oluşan bu karmaşanın sonucu bir tür beraberlikti: Bolşevikler Rusya'da ve Batı Ukrayna'ya kadar olan bölgelerde zafer kazandı, ama daha batıda ve kuzeyde yer alan bölgelerde, örneğin Polonya'da, Baltık Devletleri'nde ve Finlandiya'da büyük ve karşılıklı olarak çatışan toprak aruzlarına sahip Bolşevizm ve Rus karşıtı milliyetçiler galebe çaldı; bu kimseyi tatmin etmeyen bir düzenlemeydi, ama sonunda, kuşkusuz "gittiği yere kadar" herkes tarafından kabul edildi.

Böylece, Margaret MacMillan'ın yazdığı gibi, "Bolşevizmi Rusya'da izole edeceğini" ümit eden Batılı güçlerin yardımıyla, devrimci Rusya'nın etrafına, bir dizi düşman ülkeden oluşan bir *cordon sanitaire* örüldü.[31] Batının elinden gelen şimdilik buydu ama Rusya'daki devrimci deneyi er ya da geç sona erdirme arzusu, Londra, Paris ve Washington'da canlılığını korudu. Uzun bir süre, Batılı liderler Rusya'daki devrimin kendi kendine çökmesini ümit etmeyi sürdürdüler, ama bu gerçekleşmedi. Daha sonra, 1930'larda Nazi Almanyası'nın devrimi ininde, yani Sovyetler Birliği'nde boğma görevini üstleneceğini umacaklardı. Hitler'in Almanya'yı yeniden silahlandırmasına izin vermelerinin ve kötü şöhretli "yatıştırma politikası"yla onu bu konuda cesaretlendirmelerinin nedeni bu olacaktı.

Yirmi Dokuzuncu Bölüm

VERSAY: BARIŞ MI ATEŞKES Mİ?

28 Haziran 1919'da, Saraybosna'daki suikasttan tam beş yıl sonra, Versay Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Büyük Savaş sona erer. Aslında bu antlaşma, sadece dünya çapındaki savaşın 1945'e kadar sürmek üzere 1939'da kaldığı yerden devam etmesiyle süresi dolacak uzun bir ateşkesin başlangıcıdır. Bugün pek çok tarihçi gerçekten de Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını, 1600'lerin yıkıcı "Otuz Yıl Savaşları"nın bir tür yirminci yüzyıl versiyonu olan tek bir ihtilafın birinci ve ikinci perdeleri, 1918 ile 1939 yılları arasındaki dönemiyse uzun bir perde arası olarak görmektedir...

1918 Kasımının ortalarına doğru karanlık bir gecede, Birleşik Devletler'e doğru yol alan bir gemi, savaş hali ve denizaltıların teşkil ettiği tehlike yüzünden hiç duyulmadık bir şekilde bütün ışıkları yanan bir başka gemiyle karşılaşır. Işık sinyalleriyle acaba savaş sona erdi mi diye sorar. Cevap şöyledir: "Hayır, sadece bir ateşkes."[1] Gerçekten de Rethondes'da subaylar tarafından imzalanan ateşkes savaş halini sona erdirmemişti. Savaş hali, resmen 11 Kasım 1918'den sonra, ancak devlet adamlarının anlaşmaya varıp barış antlaşması imzalamalarıyla sona ermek üzere devam etti. Bu esnada, müttefik kuvvetleri fatih sıfatıyla Almanya'ya girdiler, Kraliyet Donanması Almanya üzerindeki ablukasını sürdürdü ve Doğu Avrupa'nın pek çok yerinde geri çekilmekte olan Alman birlikleri, Bolşevik devrimciler, Leh ve Litvanyalı milliyetçiler vs. arasında çatışmalar devam etti. Fransa'da savaşa bağlı sıkıyönetim ancak 12 Ekim 1919'dan sonra kaldırılacaktı.

Paris'te gerçekleştirilen barış müzakereleri 18 Ocak 1919'da başladı ve aynı yılın 28 Haziranında Versay Sarayı'ndaki Aynalı Salon'da imzalanan bir antlaşmayla sona erdi. Fransızlar, 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı sırasında Alman Reich'ının aynı odada ilan edilmiş olmasının sembolik olarak intikamını almak için bu yeri seçmişlerdi. Versay Antlaşması Almanya ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşı resmen sona erdirdi. Birleşik Devletler ve Çin ise Almanya ile ayrı barış antlaşmaları imzalayacaklardı. Osmanlı İmparatorluğu ile 1920'de Sèvre'de; Habsburg İmparatorluğu'nun halef devletleri Avusturya ve Macaristan'laysa 1923'te Lozan'da barış antlaşmaları imzalanacaktı.[2]

Versay Antlaşması'nın ana maddeleri savaşın özgürlük, adalet, demokrasi, Belçika gibi küçük ülkelerin korunması ya da savaşlara son verilmesi ve benzeri uydurulmuş gerekçelerle bir ilgisinin olmadığını çok açık bir şekilde gösterdi; bu tür bir söylem sadece bayağı bir propagandaydı ve bugün de öyle olmayı sürdürmektedir. Versay'da seçkinler, kuşkusuz, en azından şimdilik, savaşın hiç de hoş karşılamadıkları toplumsal sonucunu, Rusya'daki devrimi ve Britanya, Fransa ve diğer yerlerdeki demokratik siyasi ve toplumsal reformları ortadan kaldırmayı başaramadı. Diğer yandan, seçkinler Büyük Savaş'ı bankaların ve şirketlerin çıkarına olan emperyalist hedeflere ulaşmak için başlatmışlardı ve bu açıdan savaş (elbette galip devletler için) Versay'da kutsanan kayda değer kazanımlar getirdi. Fransızlar, İngilizler, Japonlar ve hatta Belçikalılar Almanya'nın Afrika ve diğer yerlerdeki eski sömürgelerini ve artık bir ölü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol zengini bölgelerini kendi mülklerine geçirdiklerini tasdik ettiler. Hiç kimse, Suudi Arabistan örneğinde olduğu gibi Britanya'nın ya da başka bir Batılı gücün emirlerini yerine getirmeye devam edecek bazı gayri-demokratik rejimler dışında bu bölgelerin bağımsızlığına kavuşma ihtimallerini dikkate almamıştı. Hindistan'ın bağımsızlığı söz konusu değildi; Çin'e Paris görüşmeleri sırasında herhangi anlamlı bir söz söyleme hakkı tanınmamıştı ve tek bir dış güç bile bu ülkedeki "imtiyazlarından" vazgeçmeyi düşünmemişti.

Sosyalist İngiliz şair W.N. Ewer, böylesi bir emperyalist açgözlülük ve Versay'da kararlar alan devlet adamlarının ikiyüzlüğü hakkında, "İlhak Yok" başlıklı şiirinde şu alaycı yorumu yapmıştır:

> "İlhak yok mu?" Anlaştık!
> Kılıcı kazanç sağlamak için değil,
> Küçük uluslar özgür kalsın diye çektik;
> Elbette, elbette, öyle açık ki
> Toprağa ve ganimete tenezzül etmemeli,
> Yalnız özgürlük için savaşmış olanlar
>
> Elbette öyledir -biliyoruz-
> "Alman Doğusu"nun bereketli toprakları vardır
> Tahılın, pamuğun yetişeceği,
> Togoland petrol açısından zengindir,
> Beyazların dudak bükeceği ücretlere
> Yerliler eşek gibi çalıştırılabilir,
> Bir sürü zengin elmas madeni,
> Güneybatı Afrika'yı bir ödül yapar,
> Baraj ve demiryolu
> (Kârlı girişim)
> Bağdat'tan, Filistin'den
> Kazançlı bir cennet yaratabilir.

Yine de unutmadan söyleyim;
Böyle şeyler için savaşmayız biz
Bir despotun iktidardan indirmek,
Kadim özgürlüklerimizi korumak için savaşırız:
Eğer o arada biraz da kazanmaya,
Tanrı izin verirse, bir şey diyemeyiz.

Elimizden bir şey gelmez elbette
Kaderimiz karar verirse hâkim sınıflarımızı
Cömertçe ödüllendirmesine
Özgürlük adına verilen savaşın.
Aynen böyleydi
Eski günlerde de– biz her zaman
özgürleştirmek için geliriz, ilhak etmek için değil.[3]

Versay Antlaşması'yla birlikte, "hâkim sınıflar" en azından savaştan galip çıkan ve barışın koşullarını dayatan ülkelerde "cömertçe ödüllendirildiler"

11 Kasım 1918 ateşkesi savaşa bir son vermedi ve Versay'da imzalanan barış antlaşması, burada bahsi geçen diğer antlaşmalarla birlikte gerçek bir barışa yol açmadı. Kaybedenlerin –ve hatta kazananların– arasında, belgelerin üzerindeki mürekkep kurumadan bir *rövanşın* özlemini çekmeye başlayanlar vardı. Aslında kimse bu antlaşmaların herhangi biriyle tatmin olmamıştı, ama en az tatmin olanlar Almanya'daydı. Bir zamanlar öylesine güçlü ve hırslı olan seçkinler dişlerinden pek çoğunu kaybetmişti, ama ne yazık ki askerî bir geri dönüş ve rövanşist bir savaş umudunu bütünüyle yitirmelerini sağlayacak kadar çok değil.

Galiplerin tarafında da, emperyalistlerin Versay Antlaşması'nın koşullarına yansıyan intikam arzuları ve açgözlülükleri, pek çok insanda, bazılarının daha savaş sırasında tecrübe ettiği, Alman "Hunlar" karşısında zafer kazanılması halinde bile gerçek bir barış olmayacağı ve emperyalist güçler arasında kısa süre içinde yeni bir Büyük Savaş'ın başlama ihtimalinin yüksek olduğu hissini uyandırmıştı. Henüz 1915 yılında, yazar Joseph Leftwitch (ya da Lekowitz) "War" (Savaş) şiirinde isabetli bir şekilde şunları öngörmüştü:

Eğer kazanır da Hunları ezersek,
Yirmi yıl içinde
Oğullarıyla savaşmak zorunda kalacağız
Zaferimize karşı
Başkaldıracak olan,
Babalarının, kendilerinin
Nefretleriyle.

Eğer Kayzerlerini
Tahtından indirirsek,
Oğlunu çıkaracaklar tahta,
Ya da başka birini,
Eğer savaş yoluyla kazanırsak,
Savaş kuvvettir,
Ve başkaları da
Savaşa başvuracak.

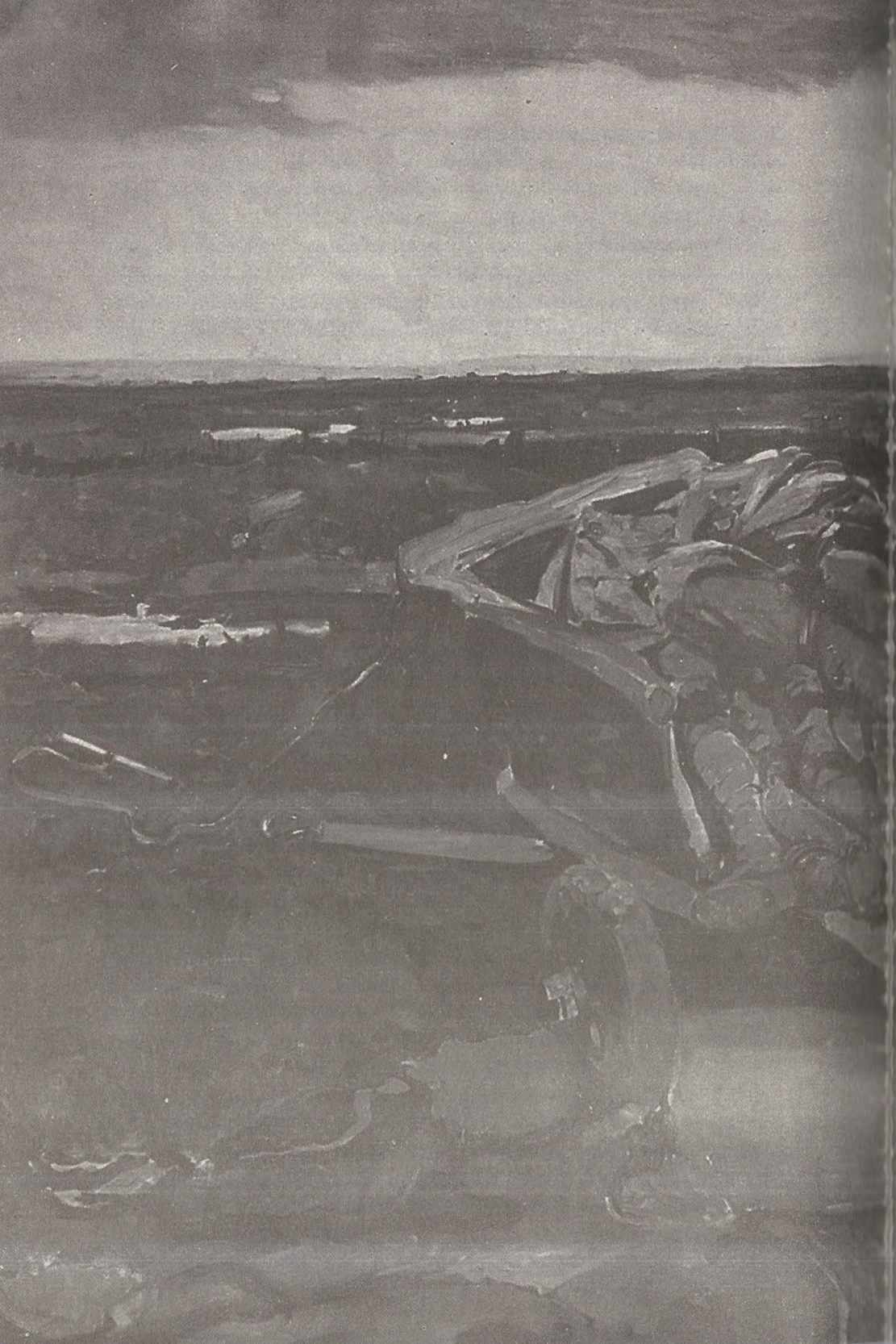
Ve bütün dünyayı
Yeni bir savaş kasıp kavuracak.
Yeryüzü, deniz ve gökyüzü
Kükremesiyle irkilecek.
Her adımında ezilecek
Milyonlarca asker,
Milyonlarca ölü.[4]

1918 Kasımındaki çatışmalara son veren ateşkes, barış dönemini başlatmadı ve 1919'da resmen ilan edilen barış da aslında sadece bir ateşkesten, açık düşmanlıkların yeniden gün yüzüne çıkması ve savaş halinin resmen geri dönmesiyle er ya da geç sona erecek bir mütarekeden ibaretti. O an, 1939 yılında yeni bir Büyük Savaş patladığında gelecekti. Arno Mayer gibi tarihçiler bu yüzden 1914'ten 1945'e kadar süren ve 1919 ile 1939 arasında tedirgin bir "ateşkesle" bölünen yirminci yüzyılın "Otuz Yıl Savaşları"ndan söz etmişlerdir.[5]

Devlet adamları 1919 başlarında Paris'te müzakereleri sürdürürken, Fransız başkenti bir grev dalgasıyla sarsıldı. Bütün Avrupa'dan, hatta Kanada'dan günlük olarak grevler, gösteriler, ayaklanmalar ve diğer toplumsal huzursuzluk ve isyankârlık biçimleri hakkında raporlar geliyordu. Aynı zamanda Müttefiklerin kendi asker ve sivillerinin yaygın muhalefeti nedeniyle, Rusya'daki silahlı müdahalelerinden vazgeçmeleri de bu döneme denk geldi. Korkunç devrim Rusya'da zafer kazanacakmış ve her yerde kendine zemin buluyormuş gibi gözüküyordu. Lloyd George, Clemenceau ve meslektaşları, bazı açılardan gerçek bir barış yapmaktan çok devrimi durdurmakla ilgileniyorlardı. Almanya'nın silahlarını bırakıp bütünüyle silahsızlanmaya zorlanmamasının ve Doğu Avrupa'dan geri çekilirken Bolşeviklerle savaşmak üzere birliklerini elinde tutmasına ve ayrıca Almanya'nın kendi devrimcileriyle savaşabilmesi için 100.000 kişilik bir orduya sahip olmasına izin verilmesinin nedeni buydu. Her durumda, bu koşullar altında İtilaf Devletleri ve Almanya'dan gelip Paris'te toplanan üst sınıf beyefendilerin, devrimci Rusya'nın Bolşevik liderlerini görüşmelere davet etmemeleri anlaşılır bir durumdu. Bu tür bir davet onların itibarını arttırır ve hemen her yerde tutuşmuş olan devrimci ateşin alevlerini canlandırmaları için onlara bir fırsat sunardı. Versay Antlaşması'nın taraflarından olmayan

Bolşevikler, sonunda Rusya'da ve Doğu Avrupa'da çatışmaların sona ermesiyle birlikte, Rusya'nın batı sınırlarında yeni ortaya çıkan devletlerle bir dizi barış antlaşması imzaladılar. Estonya ve Finlandiya ile Tartu (1920), Litvanya ile Moskova (1920) ve Polonya ile Riga Antlaşmaları (1921).

1919'da, savaş öncesi dönemin toplumsal sorunları çözülmemişti ve giderek daha da ağırlaşıyordu; seçkinlerin 1914'te uluslar arasındaki siyasi ve askerî "dikey" savaşla aynı anda başlattıkları sınıflar arasındaki toplumsal "yatay" savaş, sona ermiş olmaktan uzaktı. Versay'da imzalanmak üzere Paris'te hazırlanan antlaşma, en azından geçici bir süreliğine de olsa, ülkeler arasındaki "dikey" savaşı sona erdirirken, Büyük Savaş'ın bünyesindeki "yatay" savaşı, yani ülkeler arasında cereyan eden savaşın içindeki sınıf savaşını ortadan kaldırmayacaktı. Paris'te toplanan devlet adamları, "dikey" savaş sorununa yetersiz bir çözüm bulmuş, ama "yatay" savaş sorununa hiçbir çözüm getirememişlerdi. Parisli grevcilerin Versay Barış Antlaşması'nı, "proletaryanın söz hakkı olmadan yapılan", "proletaryanın çıkarlarına aykırı" bir anlaşma, "emperyalistlerin antlaşması", "bir suç" olarak mahkûm etmelerinde şaşılacak bir şey yoktu.[6]

ÜÇÜNCÜ KISIM

BÜYÜK SAVAŞ'IN UZUN GÖLGESİ

Otuzuncu Bölüm

FAŞİZM ÜZERİNDEN İKİNCİ BİR DÜNYA SAVAŞINA, 1918-1945

Artık sınai ve mali burjuvazinin hâkimiyetindeki Avrupalı seçkinler, Büyük Savaş'ın beklediklerinin aksi sonuçlar üretmesi karşısında hüsrana uğramıştır. 1918'den sonra yine devrim şeytanını çıkarmaya, demokratikleşme sürecini durdurup tersine çevirmeye ve bu kez yeni bir araç, yani faşizm üzerinden büyük emperyalist kazanımlar elde etmeye çalışırlar. Alman faşizminin şimdi Sovyetler Birliği'nde cisimleşen devrimi yok etmesi beklenir -ve teşvik edilir-, ama Almanya'nın yeniden ayağa kalkmasının diğer emperyalist güçlerin çıkarlarını tehdit etmesi de mümkündür. Böylece yine beklenmedik ve muğlak bir sonuç yaratacak yeni bir "Büyük Savaş" başlatılır: Devrimin anavatanının Alman faşizmine karşı zaferi, ama aynı zamanda ABD'nin emperyalist güçler arasındaki üstünlük mücadelesinde galebe çalması...

Bu kitap 1914-1918 yıllarında cereyan eden "dikey" savaştan çok "yatay" savaşa odaklandı. Büyük Savaş'ın sadece ülkeler arasında bir savaş olmanın yanı sıra, her bir ülkedeki sınıflar arasında cereyan eden bir çatışma da olduğunu gösterdi. Ancak bazı açılardan bu terminoloji yanıltıcıdır, çünkü 1914 öncesinde sınıf cephesinde barış hüküm sürüyormuş gibi bir izlenim yaratmaktadır. Fransız Devrimi'nden bu yana sınıf mücadelesi, yani sınıflar arasında bir savaş, ya da en azından sınıflar arasındaki savaşın "çağdaş" bir edisyonu, Avrupa'yı -ve giderek dünyanın geri kalanını- kasıp kavurmuştu. Üstü örtülü, için için yanan bir çatışma olagelmişti bu; kuşkusuz hissedilmez değildi, ama sadece 1789, 1830 ve 1848'de olduğu gibi devrim biçiminde patladığında çarpıcı bir şekilde görülebilir hale geliyordu. Sınıf mücadelesini bir tür savaş olarak görmemiz uygun olursa, bu devrimler askerî açıdan alt sınıflar tarafından başlatılan taarruzlara denk düşüyordu. Bu taarruzlarla, köleliğin ilgası, oy hakkının genişlemesi ve bazı sosyal haklar gibi, demokratik bir doğayı haiz -yani halkın, *demos*'un çoğunluğunun yararına- kayda değer siyasi ve toplumsal kazanımlar elde edilmiş, ama plebyen davanın sosyalist savunucularının büyük amacına, mevcut yarı-feodal, yarı-kapitalist düzenin yıkılmasına ulaşılamamıştı. 1914'te içten içe yanmaya devam eden sınıf çatışması bir kez daha patladığında, bu kez üst sınıflar, yani seçkinler tarafından başlatılan bir karşı saldırı, kendisini gerçek bir

savaş şeklinde gösteren cesur bir hamle olarak ortaya çıktı. Büyük ölçekli, her türlü devrimci değişim ihtimalini yok ederek, on dokuzuncu yüzyıl devrimlerinin demokratik kazanımlarını ortadan kaldırarak ve belki de 1789 öncesi *ancien régime*'in eski güzel günlerine "büyük bir geri sıçrama" yaparak, huzursuz "kitleler" üzerinde topyekûn bir zafer elde etmeyi amaçlayan son derece ihtiraslı bir karşı saldırıydı. Hedef plebyen sınıf düşmanı karşısında topyekûn bir zafer elde etmek, sınıf mücadelesini sona erdirmek ve büyük toplumsal sorunlara elbette seçkinlerin yararına bir tür "nihai çözüm" bulmaktı. Bizzat Büyük Savaş'ın ilham verdiği metaforları kullanarak, seçkinlerin tasarısının Alman yüksek komuta kademesinin Fransızlara karşı yapmayı ümit ettiği gibi proleter sınıf düşmanının kuvvetlerini çevreleyip imha etmeye yönelik bir tür Schlieffen Planı olduğunu söyleyebiliriz. Schlieffen Planı'nda olduğu gibi başlangıçtaki – Fransa'nın "kutsal birliği"nde ya da Britanya'nın "sınai ateşkesi"nde cisimleşen– büyük başarıya rağmen işler planlandığı gibi gitmedi. Kısa ve muzaffer bir taarruz olması beklenen şey, uzun ve sefil bir toplumsal "siper savaşı"na dönüştü.

Büyük Savaş'ın ilham verdiği metafordan devam edilecek olursa, benzer şekilde Rus Devrimi de Schlieffen Planı'nın çöpe atılmasına neden olan Marne Muharebesi'nin muadili olarak görülebilir. Bu devrim seçkinlerin 1914'teki ihtiraslı karşıdevrimci ve anti-demokratik planlarını yok etmiş ve onları Almanya'nın Marne Muharebesi'nden sonra yaptığı gibi savunmacı bir tutum almak zorunda bırakmıştı. Fakat Rus Devrimi ile Müttefiklerin 1918 yazında başlattığı muzaffer karşı saldırı arasında elbette herhangi bir benzerlik yoktu. Bu saldırı sonunda ülkeler arasındaki "dikey" savaşa son vererek zafer getiren bir girişimdi. Böylece ülkeler arasındaki "dikey" Büyük Savaş'ta perde, ateşkes ve barış antlaşması üzerinden en azından resmî olarak kapanırken, "yatay" Büyük Savaş, "Büyük Sınıf Savaşı", sadece 1918'de değil, 1919'da bile belirsizliklerle dolu olmaya devam ettî. Marne Muharebesi'ni takip eden siper savaşı gibi, Büyük Savaş bünyesindeki toplumsal çatışma da, Versay Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra bile içine girdiği çıkmazdan kurtulamadı.

Sınıf mücadelesi, sınıf "savaşı" 1914'te başlamamıştı ve 1918'de ya da 1919'da da sona ermedi. Fransız Devrimi'yle birlikte başlamış olan sınıf savaşı, 1914-1918 yılları arasındaki çarpıcı patlamanın ardından bazı açılardan siper savaşıyla kıyaslanabilecek olan, eski üstü örtülü görünümüne geri döndü. Tabiri caizse büyük toplumsal tarafsız bölgenin karşıt taraflarında siperlere yerleşen üst ve alt sınıflar, yenilgi korkusu ve zafer ümidi arasında kalmış bir şekilde, artık bazen savunmaya bazen saldırıya ağırlık vererek, bazen ileriye atılıp bazen geri çekilerek hareket edeceklerdi. Fakat 1918/1919'dan sonra üstü örtülü sınıf savaşı, 1914 öncesinde olduğundan nitel olarak farklı ve çok daha kompleksti. 1914'e kadar seçkinlerin ölesiye nefret ettiği devrim, fiilen vücut bulduğu Paris Komünü'nün muhtemelen ne olduğuna dair fikir verdiği soyut bir kavramdı.

Ama devrim, Büyük Savaş'ın ardından Paris Komünü'nün yeni ve daha büyük bir edisyonunda, Sovyetler Birliği'nde vücut bulacaktı. Büyük bir devrimin ürünü olan bu ülke, aynı zamanda devrimin simgesiydi de. Artık sınıf mücadelesi ülkeler arasında bir çatışma, "soğuk" (bazen de "sıcak") bir savaş haline *de* gelmişti: Seçkinlerin hâkimiyeti altında olmayı sürdüren ve dolayısıyla etkin bir şekilde hem ülke içinde hem de dışında karşıdevrimci faaliyetlere katılan bütün diğer ülkelere karşı, sadece kendi içindeki değil, uluslararası alt sınıfları da savunan ve sonuç olarak bütün dünyada şu ya da bu ölçüde devrimin destekçisi haline gelen tek bir ülke... Sınıf mücadelesinin bu "dikey" boyutuna ve Sovyetler Birliği'yle olan uluslararası ihtilafa yapılan atıflar, bundan böyle ülke içindeki toplumsal boyutunu, sınıflar arasındaki temel ihtilafı gölgede bırakacak ve tıpkı Büyük Savaş sırasında ABD'deki radikallerin "gayri Amerikan" Alman ajanları olarak iftiraya maruz kalmaları gibi, radikal ve devrimci değişimin taraftarlarının düşman bir yabancı gücün ajanları olarak itibarsızlaştırılmalarını mümkün kılacaktı.

1919'da henüz hiçbir şey belli değildi; Rusya dışındaki ülkelerde de başarılı devrimlerin gerçekleşmesi ve Rusya'da karşıdevrimin zafer kazanması da dahil olmak üzere her şey hâlâ mümkündü. Bolşevikler ve hem ülke içindeki hem de uluslararası sempatizanları, hâlâ Avrupa'daki ve tüm dünyadaki diğer ülkelerin kendi örneklerini takip etmesini ve böylece kurulu düzenin dünya çapında bir devrimin alevleri arasında çökerek sosyalist Kova Çağı'na yol vermesini ümit edebilirlerdi. 1919 Martında Üçüncü Enternasyonal (ya da Komünist Enternasyonal, nam-ı diğer Komintern), dünya devriminin gerçekleştirilmesi göreviyle bu bağlamda kuruldu. 1920'de Bakü'de, sömürge halkalarını –özellikle de Asya'da– bağımsızlık mücadelelerinde desteklemeyi amaçlayan büyük bir konferansın toplanma nedeni de buydu; ancak sömürge halkları ve "yarı-sömürge" Çin, efendilerinden kurtulmak, bir başka deyişle, kendi ulusal devrimlerinin başarılı olması için İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek beklemek zorunda kalacaklardı. Avrupa'daki devrimlere yönelik büyük beklentiler de boşa çıktı. Büyük Savaş'ın sona ermesinden önce ya da sonra patlayan devrimlerden hiçbiri başarılı olamadı ve böylece artık Bolşeviklerden ziyade komünistler olarak bilinen Rus devrimcileri, eski çarlıktan geriye kalan topraklar üzerinde Sovyetler Birliği adını alan sosyalist bir toplumun inşasına odaklandılar. Lenin'in ölümünün ardından, Sovyet komünistleri Stalin'in liderliği altında "tek ülkede sosyalizm"in inşasına yoğunlaşacaklardı. (Troçki'nin Stalin'le ayrışması, dünya çapında bir devrim için mücadele etmeyi sürdürmek istemesinden kaynaklanmıştı.) Böylece Bolşeviklerin başlattığı toplumsal devrim giderek daha çok Japonya'ya karşı savaş, onu takip eden devrim, yakıcı Büyük Savaş, 1917'nin ikiz devrimleri ve korkunç bir iç savaşın yarattığı travmaların ardından Rusya'yı yeniden ayağa kaldırma mücadelesiyle iç içe geçti.[1] Sosyalist

bir toplumun inşası, devasa ülkenin modernleşmesi ve son derece hızlı, ama acısız olmaktan uzak bir sanayileşmeyle kol kola gitti. 1914'te genellikle hafife alınan ama doğası gereği hâlâ son derece geri kalmış bir ülke olan Rusya, böylece herkesin küçümsediği Sovyetler Birliği'nin devasa bir savaşta güçlü Almanya karşısında zafer kazandığı 1941-45 yıllarına kadar açık bir şekilde ortaya çıkmayacak olsa da bir süper güce dönüştü. Kuşkusuz müttefik ulusların yardımının kolaylaştırdığı bu zafer, tartışmasız bir şekilde, her şeyden önce Sovyetler Birliği'nin kendi eseriydi ve çok kısa bir süre içinde inşa edilen sınai ve askerî bir güç tarafından mümkün kılınmıştı. Acımasız "totaliter" politikaları hakkında ne düşünülürse düşünülsün, Stalin'in 1920'lerde geri, yenilmiş, küçük düşürülmüş, uluslararası olarak bir *cordon sanitaire* içinde yalıtılmış ve içeride bölünmüş bir ülkede iktidara geldiği, ama 1953 yılında öldüğünde arkasında dünyanın ikinci büyük ülkesini bıraktığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu en anti-komünist Rusların bile şapka çıkardığı bir şeydir.

Süregiden sınıf savaşında, tarafsız bölgenin karşıt tarafında Avrupalı (ve ABD'li) seçkinler siper almıştı. Bu seçkinlerin Büyük Savaş'ı başlatırken ne kadar ihtiraslı olduklarını biliyoruz, ama Gabriel Kolko'nun da yazdığı gibi, "Avrupa'nın liderleri 1914'te savaşın ejderhalarını serbest bıraktıklarında, kendi siyasi ve ideolojik dünyalarının geleceği için ne denli ağır, hatta ölümcül sonuçlar doğurabileceğine dair hiçbir öngörüleri yoktu."[2] Savaşa girme kararları gerçekten de bu dünyanın temellerinden sarsılmasına ve çarpıcı bir şekilde hasar alıp değişmesine neden oldu. Büyük Savaş sona erdiğinde, devrim artık bir kuruntu değil bir gerçekti ve birçok ülkede mütevazı savaş öncesi reformların geri alınmasındansa eşi görülmedik demokratik reformların hayata geçirildiği görüldü. Büyük Savaş "büyük bir geri sıçrama" olmamış, Avrupa'yı ve geri kalan dünyanın büyük bir bölümünü bir mancınıkla daha demokratik bir çağa fırlatmıştı. Seçkinlere göre, bazı açılardan Büyük Savaş ile başlamış olan yirminci yüzyıl, demokrasi yüzyılı olma tehdidi taşıyordu: Elbette seçkinler bunu engellemek için bir şey yapmazlarsa eğer! Gerçekten de seçkinler işleri oluruna bırakmaya hazır değildi; kaybettikleri zemini yeniden kazanmaya ve eğer mümkünse bir biçimde 1914'te akıllarında olan ihtiraslı karşıdevrimci ve anti-demokratik hedeflere ulaşmaya kararlıydılar. Müesses nizamın bunu nasıl yapmayı planladığını anlamak için ilk olarak seçkinlerin dünyasının Büyük Savaş sırasında ve sayesinde nasıl değiştiğini incelemeliyiz.

1914'te savaş şeklini alan, karşıdevrimci, anti-demokratik ve sosyalizm karşıtı bir taarruza kalkan seçkinler, toprak sahibi soyluluktan ve sınai ve mali burjuvaziden veya üst orta sınıflardan oluşuyordu. Fakat saldırı tartışmasız bir şekilde, Avrupa'daki müesses nizamın hâlâ kıdemli ortağı olan soyluluk tarafından yönetilmişti. On yıllardır hızla modernleşen, ama yine de geleneksel "feodal" niteliklerinin pek çoğunu koruyan Avrupa toplumunda, soyluluk si-

yasi iktidar üzerinde bir yarı-tekele, gerileyen ama hâlâ kayda değer bir iktisadi güce ve muazzam bir toplumsal itibara sahipti. Soyluluk Fransız Devrimi'nin demokratik mirasını tasfiye edebilmeyi ve saati yeniden *ancien régime*'in "eski güzel günler"ine alabilmeyi ümit etmişti.

Üst orta sınıf ya da büyük burjuvazi, bu "geriye büyük sıçrayış" projesine ayak uydurdu. Bu sınıf Fransız Devrimi'nden pek çok şekilde yararlanmıştı, ama söz konusu devrim aynı zamanda eşitlik idealini de doğurmuştu. Yasa önünde eşitlikte bir sorun yoktu ve bu yasal olarak kutsanmıştı, ama toplumsal eşitlik başka bir meseleydi. Burjuvazi kendisiyle soyluluk arasında bir eşitlik anlamına geldiği sürece toplumsal eşitliğe taraftar olmuş, ama burjuvaziyle proleterler ve diğer plebler arasında bir eşitlik olarak yorumlandığında, aynı eşitlikten nefret etmişti. Üst orta sınıflar soyluluğun savaş tutkusuna da ayak uydurdular, çünkü dayanakları, örneğin savaşın silah üretimi yoluyla kendilerine büyük kârlar getireceğine ve büyük emperyalist hedeflere ulaştırabileceğine güvenen büyük şirketler ve bankalardı. Burjuvazi tedirgin işçileri ve diğer plebleri terbiye etmek için savaşın muhteşem bir fırsat sunmasını da umuyordu. Muhtemelen üst orta sınıfın da büyük geri sıçramanın hayalini kurduğunu, ama 1789'dan ziyade 1848'den önceki "eski güzel günlere" dönmek istediğini söylemek haksızlık olmayacaktır.

1914 yazında bir anlığına da olsa soyluluk tarafından ortaya atılan ve burjuvazi tarafından desteklenen tasarı başarılı olacakmış gibi gözüktü. Monarkların uyrukları, piskoposlar tarafından kutsanarak ve büyük atların üzerindeki aristokratların komutası altında savaş meydanlarına süklüm püklüm gittiler ve hayatlarını hükümdarın şanı ve anavatanın iyiliği için feda etmeye hazırdılar. Eskiden korku salan halk kitlelerinin liderleri, yani sosyalistler ve sendikacılarsa, *union sacrée* tipi antlaşmalara imza atarak sınıf mücadelesini bir kenara bıraktılar. Fakat yanılsama çok kısa bir süre içinde dağıldı. Savaşın akışı çok geçmeden çoğunlukla soyluluğa mensup olan generallerin, modern savaşta işe yaramayan idareciler olduğunu gösterdi. Renkli üniformalarının, atlarının, kılıçlarının ve mızraklarının, hele hele taarruz stratejilerinin, Romantikler tarafından yüceltilen haçlı seferlerine ve diğer Ortaçağ'a, hatta Napoleon döneminde özgü çatışmalara hiç mi hiç benzemeyen bir ihtilafta yeri yoktu. Bu modern, sınai bir savaştı. Aristokrat ve üst orta sınıf subaylar yaşamlarını bu denli kolay harcadıkları için de üniformalı proleterlerin nefret nesnesi haline geldiler. Buna bir de Almanya ve Tuna Monarşisi gibi devletlerde, toprak sahibi "tarımsal" soyluğun, kendi uzmanlık ve dolayısıyla sorumluluk alanı olan tarımın askerleri ve sivilleri besleyemediğini de ekleyin! Kısacası savaş soyluluğun ekonomisinin, askerî ve organizasyonel yeteneklerinin, silahlarının, stratejisinin, zihniyetinin ve nihayetinde iktidarının, bırakın geleceği, bugüne bile değil, geçmişe ait olduğunu gösterdi.

Yenilgilerin çoğalması ve sefaletin artmasıyla nüfus, yani hem askerler hem de siviller, monarklara ve aristokrat askerî ve siyasi liderlere karşı saygılarını yitirdi; hoşnutsuz, saygısız, isyankâr ve sonunda pek çok ülkede hâlâ feodal bir düzen olan müesses nizamı devrim yoluyla yıkmaya hazır, hatta hevesli bir kitleye dönüştü. Böylece savaş soyluluğun beklediğinin tam tersi bir sonuç yarattı: Eski şanlı günlere bir dönüşle değil, fakat yüzlerce yıllık hanedanların yüz kızartıcı sonları ve büyük ve sözde şanlı imparatorlukların, yani Habsburg, Romanov ve Osmanlı imparatorluklarının yanı sıra Alman Reich'ının da çöküşüyle neticelendi. Alman İmparatorluğu monarşilerden ve şehir devletlerinden oluşan bir federasyondu ve sadece Alman İmparatoru değil, aynı zamanda Prusya Kralı da olan II. Wilhem'le birlikte, güçlü Bavyera Kralı'ndan Saksonya-Coburg-Gotha Dükü gibi cüce hükümdarlarla kadar yaklaşık yirmi diğer Alman monarkı da taçlarını yitirdi. Bazılarıysa, yani Britanya ve Belçika'dakilerse feodal *Götterdämmerung*'tan sonra ayakta kaldılar ve bugün bile tahtlarını koruyorlar.[3] "Savaş ... açık, atlı arabalardan el sallayan imparatorların ... kendinden emin, güneşli Avrupası'nı ebediyen yok etti," diye yazar Adam Hochschild.[4] Monarşinin ve monarşiyle yakın bir ilişki içindeki soyluluğun devrimci değişime kurban gitmediği ülkelerdeyse, 1914'te geri almayı umdukları türde demokratik reformları kabul etmek zorunda kaldılar. Bu reformlar imtiyazlarını ve iktidarlarını, 1914'ten önceki yıllarda hayata geçirilen sınırlı reformlardan bile daha çok sınırladı. Örneğin Britanya'da genel oy hakkı nihayet 1918'de kabul edildi. Büyük Savaş soyluluğun 1914'e kadar sürdürdüğü, ama yetersiz bulup savaş yoluyla güçlendirmeyi ümit ettiği siyasi hegemonyasının sonunu haber verdi.

İktisadi düzlemde de soyluluk avantajlarının pek çoğunu kaybetti. Savaş, özellikle Alman ve Avusturya-Macaristan aristokratlarının umduğu gibi daha fazla toprak mülkiyeti elde etme fırsatı yaratmayı başaramadı ve savaşın sonunda hayata geçirilen toplumsal reformlar arasında toprakların küçük köylülüğün lehine, büyük toprak sahiplerininse aleyhine, belli bir ölçüde yeniden dağıtılması da vardı. Demokratik olmayan, otoriter rejimlerin kurulduğu Doğu Avrupa'daki yeni ülkelerde bile durum buydu. Seçkinler yoksul köylülerin Bolşevikler tarafından savunulan devrimci seçeneğe yönelmelerini engellemek için bunu kabul ettiler. "Küçük toprak sahibi köylülerden oluşan bir sınıf yaratarak," diye yazar Balkan ülkeleri ve Doğu Avrupa konusunda uzman bir tarihçi olan Mark Mazower, "siyasetçiler toplumsal sükuneti satın almayı ve devrimi önlemeyi umdular."[5] Savaşın ardından, hemen her yerde 1914 öncesinde ucuza çalıştırılan hizmetçilere ve diğer personele de hatırı sayılır ölçüde daha yüksek ücretler verilmek zorunda kalındı. Şatoları ve şehirlerdeki konakları idame ettirmenin maliyeti de savaşın ardından çok yükseldi.[6] *Downtown Abbey* gibi popüler dizilerde resmedilen tipte toprak sahibi soyluluğun "eski güzel günleri"

ebediyen geçmişte kalmıştı. Almanya gibi savaşı kaybeden ülkelerdeki aristokratlar için, geleneksel olarak soyluluğun kalesi olan ordunun itibarı büyük bir darbe yemişti. Müesses nizamın direklerinden bir diğer olan ve benzer şekilde soyluluğa bağlı olan kilise de, menfur savaşa verdiği koşulsuz destek nedeniyle nüfuz ve itibarının büyük bir bölümünü yitirdi. Tanrı'nın insanların barbarca ve eşi görülmedik bir ölçekte birbirlerini boğazlamalarını umursamıyormuş gibi gözükmesi, daha da fazla insanın sırtını Katolik, Protestan ve Ortodoks kiliselerine dönmesine neden oldu. Büyük imparatorlukların çöküşü onlarla yakından ilişkili olan dinlere, yani Prusya hâkimiyetindeki Almanya'da Lutherciliğe, Tuna Monarşisi'nde ve Bavyera gibi Güney Alman devletlerinde Katolikliğe, Rusya'da Ortodoks Hristiyanlığa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'a ağır bir darbe indirdi. Bu son imparatorlukta sultan aynı zamanda halife unvanını taşıyordu, yani Peygamber'in halefi ve bütün Müslümanların başıydı. Siyasi bir kurum olan Osmanlı sultanlığının sonu, İslam dini açısından önemli ve itibarlı bir kurum olan halifeliğin de sonu anlamına geldi. Son olarak, savaş soyluluğun su götürmez kültürel konumunu da mahvetti. Büyük Savaş sırasında ve sayesinde soyluluk, kilise ve onların muhafazakâr, neredeyse Ortaçağ'a özgü fikirleriyle yakından ilişkili, haçlı seferlerini ve genel olarak sözde şövalyece savaşı yücelten ve savunan bir kültürel hareket olan Romantizm, hızla ve geri döndürülemez bir şekilde gözden düştü. Cesur şövalye Ivanhoe, Büyük Savaş'ın son derece Ortaçağ dışı ve gayriromantik soykırımını yaşamış olan asker ve sivillerin gözünde bir kahraman olamazdı.

Seçkinlerin aristokrat bileşeninin 1914'te hayalini kurduğu, esasen 1789 öncesine şanlı bir "*retour en arrière*" [geri dönüş] anlamına gelen bütün o olağanüstü şeylerden hiçbiri gerçekleşmedi. Bilakis, soyluluk 1914'te sahip olduğu iktidar ve zenginliğin çok büyük bir kısmını kaybetti; ancak 1918'den sonra, ordunun, kilisenin ve en başta da sınai ve mali burjuvazinin yardımıyla zararın çoğunu telafi etme ve kaybedilen zeminin bir bölümünü geri alma ümidini hâlâ koruyordu. Rusya dışında soyluluk henüz son nefesini vermemişti. Büyük toprak sahipliği artık eskisi gibi büyük bir servet ve iktidar kaynağı değildi, ama gayrimenkul mülklerden gelen kiralar, çok sayıda aristokrat aile için hatırı sayılır bir gelir kaynağı olmayı sürdürdü. Pek çok aristokrat da madencilik, sanayi ve bankacılığa yatırım yaptı. Almanya gibi ülkelerde, ordudaki en yüksek komutanlıklar 1945'e kadar soyluluğun yarı-tekeli altında kalmaya devam etti. (Bulge Muharebesi'nde Üçüncü Reich'ın nihai taarruzunu yöneten Feldmareşal Gerd von Rundstedt'in ailesi, Prusya'nın *Uradel*'inin, yani "eski soyluluğu"nun üyesiydi.) Hariciyede de soylular on yıllar boyunca daha fazla temsil edilmeye devam edecekti. Hristiyan kiliseleri takipçilerinin ve itibarlarının büyük bir kısmını yitirdi, ama yine de soyluluğun kullanışlı müttefikleri olarak kaldılar. 1918'den sonra özellikle kırsal bölgelerde nüfuzlarını sürdürdüler. Katolik

Kilisesi savaş dönemindeki yurtseverliği sayesinde eskiden güçlü bir şekilde ruhban karşıtı olan Fransız Cumhuriyeti'nde çarpıcı bir biçimde gücünü yeniden kazandı. Vatikan ile Fransa arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu ve Jeanne d'Arc ve on yedinci yüzyılda Kutsal Kalp kültünü başlatmış olan rahibe Marquerite-Marie Alocque 1920'de azize ilan edildiler. Artık Sacré-Cœur ve Notre Dame gibi ibadethanelerin tonozları altında sofu dualarla "*Marseillaise*" uyum içinde yankılanabilir ve Katolik şapelleri, Verdun'de olduğu gibi, Büyük Savaş'ı anmak için 1920'lerde dikilmiş olan yurtseverlik anıtlarına sülük misali yapışabilirdi. Ortaçağ'daki öncüllerinden ilham alan Katolik ve muhafazakâr bir Fransa'nın yeniden doğması rüyası, böylece yirminci yüzyılda da yaşamaya devam etti. Fransa'da mümkün olmaya devam eden şey, diğer pek çok Avrupa ülkesinde de *a fortiori* mümkündü: Buralarda da soyluluk ve kilise, ne kadar hasar almış olsalar da, zamanı mümkün olduğunca geri almak için fırsat peşinde koşmaya devam ettiler.[7] Yine de soyluluğun Büyük Savaş'tan kayda değer ölçüde zayıflayarak çıktığı su götürmezdi.

Gabriel Kolko'nun işaret ettiği gibi, kaybedenlerin dışında, savaş "toplumsal sınıflar arasında ... kazananlar da yarattı."[8] Büyük Savaş'ın toplumsal mücadelesinin esas kazananı, soyluluğun seçkinler içindeki ortağı, sınai ve mali burjuvaziydi. Pleblerin aksine, bankacılar ve sanayiciler savaştan kâr sağlamış ve duyulmadık servetler biriktirmişlerdi. Onlar için savaş bir bereket kaynağı, temel hedefleri açısından bakıldığında olağanüstü bir tecrübe olmuştu: Kâr maksimizasyonu. Büyük Savaş toplar, makineli tüfekler, zehirli gazlar, tanklar, uçaklar, alev püskürtücüler, kamyonlar, dikenli teller ve denizaltılar gibi modern silahların kullanıldığı modern, sınai bir savaştı. Bütün bu malzemeler sanayicilerin fabrikalarında kitlesel olarak üretilmiş ve onlara devasa kârlar bırakmıştı. Bütün savaşan ülkelerde devlet, savaş çabalarını muazzam miktarda borç para alarak finanse etmek zorunda kalmış, bu da J.P. Morgan&Co. gibi bankaların eşi görülmedik servetler biriktirmesini sağlamıştı. Ancak hiçbir yerde devlet, kârları işçilerin ücretlerinde olduğu gibi sınırlamaya kalkışmadı. Muzaffer emperyalist ülkelerin büyük şirketleri ve önde gelen bankaları, galiplerin savaş ganimetlerinin parçası olan Avrupa içindeki ve dışındaki toprak kazanımlarından kayda değer avantajlar sağlamayı bekleyebilirlerdi.[9]

Peter Englund Büyük Savaş'ı, zamanla sınai düzeyde en güçlü ve en iyi örgütlenmiş ülkelerin kazanma ihtimalinin mutlak olmasa da yüksek olduğunun görüldüğü, "iktisadi bir rekabet, fabrikalar arasında bir savaş" olarak tasvir eder. Bu nedenle savaşın idaresi giderek daha fazla Almanya'da AEG'nin sahibi Walter Rathenau ya da Fransa'daki *Comitédes Fores*'nin temsilcileri gibi sınai "uzmanlara" teslim edildi. Britanya'da Lloyd George, hükümetteki önemli makamların çok sayıda iş adamı ve bankacı tarafından işgal edilmesini ve böylece bir tür "iş adamı hükümeti"nin ortaya çıkmasını sağladı. 1914'te tarımsal soy-

luluk tarafından hevesle başlatılmış olan savaş, sınai ve mali burjuvazi açısından para kazanmak ve gücünü arttırmak için muhteşem bir fırsata dönüştü. Arno Mayer'in bu bağlamda belirttiği gibi, savaşın gerektirdiği "[tarımcılarla] sanayinin kaptanları [arasındaki] işbirliği", "tam da kendi çöküşlerini hızlandıran modernleşmeye ... katkıda bulundu."[10]

Büyük işletmeler –ve onlarla yakından ilişkili büyük bankalar– Büyük Savaş sırasında arttırdıkları devletlerin üzerindeki nüfuzlarını, savaş sonrasında da koruyup daha da güçlendirdiler. Öte yanda, devletle yapılan kârlı işbirliği aynı zamanda sanayi ve bankacılık üzerindeki devlet etkisinin daha da artması, bir başka deyişle daha fazla müdahalecilik ve daha az *laissez-faire*'cilik anlamına geldi. Fakat şimdilik sanayicilerin, artık kârlılıklarını borçlu oldukları (silahlar vs. için) devasa devlet siparişleri alabilmelerinin tek yolu buydu. Sanayi 1800'lerin sonlarına doğru başlamış olan bir eğilim içindeydi, büyük şirketlerle büyük bankalar arasında tröstler, holdingler ve limitet şirketler biçimindeki yakın işbirliği giderek güçleniyordu. Sanayiciler ve bankacılar bir tür "jigantizm" üzerinden klasik liberal, *laissez-faire*'ci teoride yüceltilen tam rekabetin potansiyel olarak zararlı sonuçlarını bertaraf etmeyi ya da en azından kısıtlamayı ve işçilere ve diğer çalışanlara karşı ortak çıkarlarını daha iyi savunmayı amaçlıyorlardı.[11]

Sanayiciler, seçkinler içinde ortakları olan tarımcı aristokratlara kıyasla, Büyük Savaş gibi bir sınai ihtilafı çok daha iyi idare edebileceklerini gösterdiler. Böylece, soylulukla çarpıcı bir karşıtlık teşkil edecek şekilde, bu ihtilaftan zaferle çıktılar. Seçkinlerin arasında artık hâkim olan burjuvaziydi; soyluluksa küçük ortak rolüne indirilmişti. Burjuvazi hiç olmadığı kadar büyük bir iktisadi güce sahipti, ama artık siyasi iktidardan da aslan payını alıyordu. Arthur Marwick, Britanya'da işadamlarının "Edward dönemi Britanyası'nda [yani 1914'ten önce, daha kesin ifade etmek gerekirse 1901 ile 1910 arasında] siyasi seçkinlerin bir parçası olarak kabul edildiklerini", ama savaş sırasında siyasi iktidarın sinir merkezlerine bir bütün halinde nüfuz ettiklerini yazar. Muhafazakâr Parti'nin liderleri arasında bile büyük iş dünyasından gelenlerin sayısı toprak sahibi aristokratların sayısını geçmişti. Seçim reformlarından sonra gerçekleştirilen ilk seçimler olan 1918 seçimleri sırasında, başta büyük şehirler olmak üzere çok sayıda seçim bölgesinde başarı elde ettiler. Bu, iş adamalarını *nouveaux riches* [türedi zenginler] olarak küçümseyen ve kendi partilerinin sonradan görme "plütokratlar"ın doluşması yüzünden "tepeden tırnağa ticarileşip bayağılaştığı"nı düşünen pek çok aristokratı rahatsız etti. Marwick İngiliz üst sınıfının aristokratlardan ve iş adamlarından oluşan "bileşik bir sınıf", bir ortakyaşam formu olduğu, "ama önceliğin toprak sahiplerinin elinden kayıp iş adamlarına" geçtiği sonucuna varır.[12] Savaşın ardından Almanya'da da, önde gelen bankacılar ve Krupp, Siemens ve Thyssen gibi büyük sanayiciler,

siyasi nüfuz ve iktidar açısından, öncesinde çok güçlü olan aristokrat toprak sahiplerinin yerini aldılar. Georg Lukács bu durumu Marksizm çerçevesinde şöyle tasvir etmişti: "Son savaştaki yenilginin ardından, Alman tekelci sermayesiyle *Junker* aristokrasisi arasındaki ittifak, askerî ve sivil bürokrasi içinde varlığını sürdürdü, ama tekelci sermaye bütün açılardan başrolü devralmıştı."[13]

Avrupalı seçkinlerin içinde yaşanan bu önemli değişim, Büyük Savaş'tan kalan imgelerden oluşan küçük bir kaleydoskop vasıtasıyla gösterilebilir. 1914 Ağustosu ile ilişkilendirilen önemli kişilikler imparator II. Wilhelm, Franz-Joseph ve II. Nikolay'dı. Resimlerde ve hatta eski film çekimlerinde, bu aristokrat süper starlar, ihtişamlı üniformalar içinde, göğüsleri madalyalarla donanmış, atlarının üzerinde, kendilerine hayran ve tezahürat yapan bir kalabalığın arasından (sembolik olarak) savaşa gidecekmiş gibi görünürler. Öte yandan savaşın resmî sonu olan Paris'teki barış konferansında, karşımıza çok farklı bir kılığa sahip beyefendiler, yani Clemenceau ve Wilson gibi burjuva tipler çıkar. Son derece burjuva bir otel olan Hotel Majestic'e kuyruklu ceket ve silindir şapkalarla gayet sade bir şekilde giyinmiş halde ve otomobillerle gelmişlerdi. Birincilerle "uzun" on dokuzuncu yüzyıl sona ererken, ikincilerle kuşkusuz biraz gecikerek de olsa yirminci yüzyıl başlamıştı. Büyük Savaş'ın ilk aşaması, parlak göğüs zırhlarıyla, başlarında kuş tüylü miğferler, "soylu" küheylanların üstünde, kılıç ve mızraklarla silahlanmış halde savaşa giden Alman mızraklı süvarilerinin ya da *cuirassier*'lerin imgelerini akla getirir; sanki yüz yıl önceki Napoleon savaşlarından bir sahneyi anımsatır. Öte yandan Alman bahar taarruzu ve Müttefiklerin 1918'deki nihai saldırıları, makineli tüfekler ve alev püskürtücülerle ilerleyen çelik miğferli fırtına birlikleriyle, Paris'e yüz kilometre uzaklıktan ateş eden Krupp'un toplarıyla, tanklarla, uçaklarla ve birlikleri cepheye taşıyan binlerce kamyonla ilişkilendirilir. Büyük Savaş, İkinci Dünya Savaşı gibi daha sonraki çatışmalardan çok da farklı olmayan, yirminci yüzyıla ait gerçek bir modern savaş olarak sona erdi. Sembolik dönüm noktası Somme Bölgesi'ndeki büyük *Materialschlacht*'ın başladığı 1 Temmuz 1916 günüydü. O tarihte burada, General Haig tarihteki en büyük topçu bombardımanını yönetmiş ve aynı zamanda Napoleon döneminde olduğu gibi, süvarilerin düşmana nihai darbeyi indirebileceğini umarak, çok kalabalık bir süvari gücünü de hazır tutmuştu.

Büyük Savaş'ın ardından burjuvazi açık bir şekilde soyluluğu gölgede bırakırken, ekonomide de sanayi (ve finans) tarımı geride bıraktı. Savaştan önce, Avrupa hâlâ feodal-kapitalist bir toplumdu; savaşın ardındansa artık ağırlıklı olarak kapitalist ve sadece asgari bir düzeyde feodaldi. Bir başka deyişle, "eski kıta" savaştan önceki "yeni dünyaya", yani Birleşik Devletler'e çok daha fazla benziyordu: Münhasıran olmasa da ağırlıklı olarak kapitalistlerden, yani büyük sanayicilerden ve bankacılardan oluşan seçkinleriyle baştan aşağı ka-

pitalist bir toplum. Pek çok tarihçi tarafından hatalı olarak "izolasyonist" olduğu düşünülen ABD ise, belki siyaseten değilse de kuşkusuz iktisadi olarak Avrupa'ya giderek artan bir ilgi gösterecekti. Örneğin büyük şirketleri ve bankaları Almanya'ya devasa yatırımlar yaptı. Kültürel etkisi de aniden büyük bir sıçrama kaydetti, caz müziği ve Hollywood filmleri Avrupa'da fırtına gibi esti. Büyük Savaş başladığında Avrupa'da Amerikalılar görünmezdi; ama savaşın sonuna gelindiğinde, özellikle de 1919 başlarındaki Paris Barış Konferansı sırasında, Başkan Wilson Avrupa sahnesinde bir süper stara dönüştü. Kısacası, Büyük Savaş Avrupa'nın "Amerikanlaşması"nı başlattı. Büyük Savaş'ın ardından, uluslararası düzlemde, yüz yıllardır monarşilerle, diplomatlarla ve böylece, bir biçimde zayıflayıp kaybolmakta olan feodalizmle ilişkilendirilen Fransız dili, iş, ticaret ve parayla, bir başka deyişle fatih kapitalizmle yakından bağlantılı bir dil olan İngilizce tarafından tahtından edildi.

Soyluluğun Büyük Savaş'tan sonraki gerilemesi dramatik olsa da topyekûn ve geri döndürülemez değildi. Öte yandan, buna eşlik eden sınai ve mali burjuvazinin yükselişi de mükemmel olmaktan uzaktı. Savaşın plebleri önce hayal kırıklığına uğramasına, sonra sefalete düşüp giderek daha hoşnutsuz ve isyankâr olmasına, nihayetindeyse grevler, gösteriler, başkaldırılar, isyanlar ve hatta devrimlerle patlamasına yol açmasının da sanayici ve bankacılar açısından son derece olumsuz sonuçları oldu. Örneğin toplumsal itibarları, kârlarının ve siyasi iktidarlarının arttığı gibi artmadı. Askerler ve ücretleri dondurulmuş olan işçiler onları vurguncu diye lanetliyordu. Dahası sanayici ve bankacılar, devrimi engelleyebilmek için genel oy hakkı ve sekiz saatlik işgünü gibi az ya da çok radikal siyasi ve toplumsal reformların yapılması gerektiğini pek de takdirle karşılamadılar. Ne kadar reformist olurlarsa olsunlar, sosyalistlerin kimi yerlerde koalisyon hükümetlerine katılmasından ve sendikalara şirketlerin idaresinde söz hakkı tanınmasından hiç hoşlanmamışlardı. Fakat Büyük Savaş'ın kapitalist bir bakış açısından en rahatsız edici sonucu, Rusya'da sadece patlamakla kalmayan, aynı zamanda başarılı da olan devrimdi. Rus Devrimi sadece çarlığın *ancien régime*'ini değil, gelişmekte olan kapitalizmini de yıkacak ve Batılı kapitalistlerin hatırı sayılır kayıplar yaşamasına neden olacak gibi görünmüştü. Gerçekten de Bolşevikler çarlık rejiminin aldığı yabancı borçları ödemeyi reddettiler ve yabancı şirketlerin Rusya'daki fabrikalarını ve diğer yatırımlarını –tazminat ödemeden– insafsızca millileştirdiler. Örneğin Shell, savaş sırasında çok para kazanmıştı, ama Rus Devrimi Kafkaslardaki petrol kuyularını kaybetmesine neden oldu ve bu da Lenin ve yoldaşlarına, Shell'in büyük patronu Henri Deterding'in nefretini kazandırdı. Deterding Kafkaslardaki varlıklarını geri kazanma umuduyla daha sonra Hitler'in Sovyet-karşıtı ihtiraslarını destekleyip teşvik edecekti. Rus İç Savaşı'na silahlı müdahalede bulunarak, "Bolşevik bebeği beşiğinde boğma"nın imkânsız olduğunun görülmesi de,

sınai ve mali üst orta sınıf açısından özellikle can sıkıcı olmuştu, zira kapitalist sistem artık her yerde radikaller için bir ilham ve cesaret kaynağı olacak alternatif bir modelin istenmeyen rekabetiyle karşı karşıyaydı. Kuşkusuz bu radikallerin en başında, reformist çoğunluğun aksine, devrimin mümkün, hatta kaçınılmaz olduğuna inanmayı sürdüren, Rus Bolşeviklerine yakınlık duyan, onlarla işbirliği yapan ve giderek daha fazla "komünistler" adıyla bilinmeye başlayan sosyalistler geliyordu.

Rusya'daki deney aynı zamanda Hindistan ve Vietnam gibi sömürgelerle, Çin gibi "yarı-sömürge" ülkelerin sömürülen ve ezilen halklarına bir örnek teşkil etti. Büyük Savaş'tan önce devasa ama zayıf bir ülke olan Çin, emperyalistler tarafından toprak kazanmak ve en çok da iktisadi nüfuz için sınırsız olanaklar sunan potansiyel bir Shangri-la, "Uzakdoğu'nun Osmanlı İmparatorluğu" olarak görülmüştü. Ho Chi Minh ve Mao Zedong gibi komünistlerden, sömürgelerde eş zamanlı bir toplumsal ve ulusal devrim vaaz ettikleri için, Londra, Paris ve Washington'da giderek daha çok nefret ediliyordu. Rus Bolşevikleri ve uluslararası komünist hareket, reformist sosyalistlerin tersine emperyalizmi desteklemiyor, bilakis sözde aşağı sarı, kahverengi ya da siyah derili halkları sömürgeci beyaz efendilerine karşı kışkırtıyordu. Bu Batılı seçkinlerin, Bolşeviklerin de ırksal olarak aşağı, adi bir "şarklı" ya da "Asyalı" başıbozuk [*bashibouzouks*] sürüsünden, kör nefretleri yüzünden beyaz "Aryanların" dünya çapındaki -bugün ABD'de "beyaz üstünlüğü" olarak bilinen- sözde "doğal" ya da "Tanrı tarafından bahşedilmiş" hegemonyalarına bir son vermek isteyen piçlerden ibaret oldukları sonucunu çıkarmalarını kolaylaştırmıştı. Devrim heyulası artık bütün dünyaya musallat olmuştu ve sadece soyluların gözbebeği *ancien régime*'den geri kalanları değil, aynı zamanda sanayiciler ve bankacılar tarafından inşa edilmiş kapitalist -özellikle de emperyalist- sistemi de tehdit ediyordu. Burjuvazinin, hem tekil ülkelerde hem de dünya çapında iktidarı ve imtiyazları böyle bir tehdit altındayken hareketsiz kalmaya hazır olmadığı açıktı. Sadece elindekileri korumak için değil, devrimi engellemek amacıyla Büyük Savaş'ın sonunda verilmek zorunda kalınan siyasi ve toplumsal tavizler biçiminde kaybettiği zemini geri kazanmak için de çareler aradı. Burjuvazinin seçkinler içindeki küçük ortağı olan soyluluk ve soylularla ilişkili kilise de benzer şekilde sadece ayakta kalmanın değil, kayıplarını telafi etmenin de yollarını aradığından, seçkinler hem metropol ülkelerde hem de sömürgelerde devrimin Lucifer'iyle savaşmaya 1918 sonrasında da 1914'ten önce olduğu kadar hevesliydiler.

Seçkinler, mümkün olan her yerde ve her zaman devrimci hareketleri acımasız bir şekilde bastırdılar ve otoriter siyasi sistemlerin kurulmasıyla, hiçbir siyasi ya da toplumsal içerikli demokratik reformun hayata geçirilmemesini güvence altına aldılar. Örneğin, Béla Kun'un liderlik yaptığı devrim yerini

Habsburg *ancien régime*'inin ileri gelenlerinden Amiral Horthy'nin diktatörlüğüne bıraktı. Başka yerlerdeyse, korkulan devrimci seçeneğin önüne geçebilmek için aceleyle reformlar yapılmıştı. Britanya ve Belçika'da seçkinler böylece tehditkâr bir devrimin önüne geçmeyi başardı. Devrim gerçekten de yaşandığı Almanya'da acımasızca bastırıldı; ama özellikle bir süre daha huzursuz ve potansiyel olarak devrimci olmayı sürdüren plebleri yatıştırmak için geniş kapsamlı reformlar yapıldı. Bunun gibi örneklerde, seçkinler genellikle reformist sosyalistlerin, örneğin Belçika'da sosyalistlerin, Almanya'daysa sosyal-demokratların desteğine bel bağlayabildiler. Reformist sosyalistler kendi emeklerinin meyvesiymiş gibi gözüken reformlar sayesinde, işçiler ve diğer plebler arasındaki popülerliklerini korumayı başardılar. Seçimlerde elde ettikleri başarılar koalisyon hükümetlerine katılmalarını sağlayacak, böylece reformist sosyalistler kurulu düzenle daha da fazla bütünleşeceklerdi. Aynı şey, yine siyasi ve toplumsal reformların hayata geçirilmesine katkıda bulunmuş olan sendikaların da başına geldi. Alt sınıflar, sosyalistleri Büyük Savaş öncesinden bile daha fazla destekledi ve bu desteğin çoğunu sosyalistlere ya da sosyal demokratlara, daha azını ise devrimci sosyalistlere ya da komünistlerse verdi.

Hem Batı hem de Orta Avrupa'da, işçi sınıfı tedrici bir demokratikleşmeyi, kurulu düzen içinde reformları tercih etti. Fakat bu kurulu düzen içinde seçkinler iktidardan aslan payını almaya devam etti ve bu iktidarı, gönülsüz bir şekilde kabul ettikleri reformlardan er ya da geç kurtulmak için kullanmaya kararlıydılar. Komünistler istisna olmak üzere, 1914 öncesinde kurulu düzen açısından tehditkâr gibi gözüken alt tabakalar Avrupa'nın büyük bir bölümünde kurulu düzene dahil edildi, ama seçkinlerin ne burjuva ne de aristokrat kanadı, ne kadar uzlaşmaya ve işbirliğine açık olurlarsa olsunlar, sosyalistlere veya sendikalara karşı sıcak hisler beslemedi. Bilakis, onlara duydukları nefret, komünistlere duyduklarından sadece biraz daha azdı. Seçkinler, devrimin kara bulutları dağılır dağılmaz, reformlardan kurtulmayı ve demokratikleşme sürecini mümkün olduğunca geriye sarmayı ümit ediyorlardı. Burjuva-aristokrat birlik demografik olarak sadece küçük bir azınlıktı; genel oy hakkı ve nispî temsilin olduğu bir demokraside, geleneksel siyasal partilerinin pek bir başarı şansı yoktu. Sanayiciler, bankacılar ve aristokratlar bu nedenle 1914'ten önce kural olan otoriter sistemlerden birine dönmeyi arzuluyor ve 1914'te olduğu gibi saati geri almak istiyorlardı.

1918 ve 1919'da tecrübeler böylesi bir geri sıçramanın nasıl elde edilebileceğini göstermişti. Almanya'da ordu komutanları devrimi bitirmek için SPD'den yeşil ışık almıştı. Fakat yüksek komutanlar kendi birliklerine güvenmiyordu, çünkü bunlar devrimci virüsü kapmıştı; dolayısıyla ordu birliklerinin birçoğu dağıtıldı ve yerlerine güvenilir subaylar, fanatik fırtına birlikleri ve hem burjuva hem de küçük burjuva milliyetçi öğrencilerden seçilen gönüllü çeteler getirildi.

Bu gönüllülerden pek çoğu, savaş sırasında seçkinlerin düşünce biçimini içselleştirmiş olan askerlerdi. Siperlerde yeni ve sözde üstün bir sosyalizm biçimi keşfettiklerine inanıyorlardı. Bu "siper sosyalizmi" kokteylinin içinde çok büyük bir doz Alman milliyetçiliği vardı ve "uluslararası halkın", Yahudilerin habis bir icadı olduğu iddia edilen ve bu yüzden "Yahudi" sosyalizmi olarak bilinen enternasyonalist Marksist sosyalizme hiç benzemiyordu. "Siper sosyalizmi"nin Alman, "ulusal" bir sosyalizm türü olduğu farz ediliyordu. Berlin'de, Münih'te ve başka yerlerde devrimi, örneğin 1919 Ocağında Liebknecht ve Luxemburg'u acımasızca öldürerek kanla boğan "özgür birlikler" böyle kuruldu. Tarihçiler haklı olarak bu özgür birlikleri "proto-Nazi" olarak tanımlamışlardır, çünkü Hitler tarafından Münih'te kurulan ve "nasyonal sosyalizm" adı verilen siyasi hareket için bir model işlevi görmüşlerdi. Her durumda, Alman seçkinleri özgür birliklerin performansından çok etkilendiler. Benzer bir gaddarlığın sadece devrimle savaşmak için değil, demokratikleşme sürecini tersine çevirmek için de faydalı olabileceği sonucuna vardırlar. Özgür birlikler huzursuz işçileri yıldırıp ehlileştirmek için kullanılabilecekken, Alman seçkinleri bu tür bir kuvvetin sanayicilerden, bankacılardan ve toprak sahiplerinden oluşan demografik azınlığın, demokratik bir sistemde yapamayacağı şekilde yönetip zenginleşebileceği, eski ya da yeni türde bir otoriter devletin kurulması ve idame ettirilmesinde de yararlı olabileceğini anlayıp takdir ettiler. Adolf Hitler'in yeni doğan "nasyonal sosyalizm"ine henüz erken bir aşamasındayken destek vermelerinin nedeni buydu.[14]

Sanayicilerden, bankacılardan, büyük toprak sahiplerinden, kraliyet ailesinden, yüksek komuta kademesinden ve Vatikan'dan oluşan İtalyan seçkinleri de benzer bir ders çıkarmışlardı. Büyük Savaş'ı takip eden ilk yıllarda, İtalya kendisini bir devrimci durumun içinde buldu, ama Alman özgür birliklerinin İtalyan muadili olan Benito Mussolini'nin Faşist Partisi'nin acımasız *squadristi*'si, devrimci hareketin nihai olarak bastırılmasına önemli bir rol oynadı. İyi tertiplenmiş bir maskaralık olan "Roma Yürüyüşü" yoluyla, seçkinler kendisinden bekleneni yapması için Mussolini'yi iktidar koltuğuna çıkardı: Daha düşük ücretler, genel oy hakkının kaldırılması ve sekiz saatlik işgünü gibi toplumsal reformların geri alınmasıyla rüşeym halindeki demokratik sistemden kurtulmak, işçilere gerekli "disiplini" ve üstlerine saygı göstermeyi öğretmek, sosyalist ve komünist partilerin yanı sıra sendikaları da tasfiye etmek. Kraliyet ailesi ve soyluluk böylece servetini ve –artık faşist seremoninin sergilendiği perdenin arkasından kullanacak olsa da– iktidarını koruyabilir, hatta arttırabilirdi. Vatikan da 1929 yılında Mussolini'nin Papa ile "Laterano Antlaşması"nı imzalamasıyla birlikte, tabiri caizse ganimetten payını aldı. Bu antlaşma İtalya'da kiliseyle devletin birbirinden ayrılmasına son verdi ve Katolik Kilisesi'ne muazzam mali imtiyazların yanı sıra, boşanmayı yasakla-

yan yasalar ve ülkenin eğitim sisteminde hâkim değilse bile önemli bir rol oynamak gibi başka avantajlar da sundu. Mussolini böylece İtalya'da, Avrupalı seçkinlerin 1914 öncesinde bekledikleri şeyi, yani 1860'larda İtalyan devletinin kurulmasından ve hatta kilise ile devletin ilk defa birbirlerinden ayrıldıkları 1789 Fransız Devrimi'nden önceki zamana, *ancien régime*'e doğru birkaç geri adım atmayı başardı. Ama Mussolini kısa süre önce kabul edilen toplumsal yasaları ilga ederek, ücretleri düşürerek ve işçi partilerini ve sendikalarını tasfiye ederek Pirelli ve Agnelli gibi İtalyan bankacıları ve sanayicileri açısından da işe yarar olduğunu gösterdi. Silahlanma programı da sanayicilerin fabrikaları için kârlı devlet siparişleri sağladı. Dahası, vahşi emperyalist projesi, sırasıyla 1936 ve 1939 yıllarında işgal edilen Etiyopya ve Arnavutluk gibi sömürge ve tabi devletler şeklinde meyvesini verdi. Seçkinler, diğer yoksul, Kuzeyli olmayan ve dolayısıyla "aşağı" insanlar gibi Büyük Savaş'tan sonra Birleşik Devletler'de hoş karşılanmayan fazla Sicilyalıları da sömürgelere gönderebilirlerdi.[15]

Bütün Avrupa'daki seçkinler, faşist Herkül'ün anti-demokratik çabaları karşısında son derece etkilenmişlerdi. 1926'da Britanya bir genel grevle sarsıldığında, pleb isyankârlığının bu örneği karşısında Churchill'in keyfi çok kaçmıştı. Grevci madencilerin makineli tüfekle taranmasını önermiş ve bu bağlamda Mussolini'nin "Romalı dâhi, insanların arasındaki en büyük kanun yapıcı" olduğunu, isyancı güçlerle nasıl savaşılması gerektiğini göstererek "bütün dünyaya hizmet ettiğini" ilan etmişti.[16] Mussolini Almanya'nın sanayicileri ve örneğin dönemin muhafazakâr ve dindar belediye başkanı, ileride Batı Almanya şansölyeliği yapacak olan Konrad Adenauer gibi diğer seçkinleri üzerinde de çok olumlu bir etki bıraktı.[17] Alman özgür birlikleri devrimi ezerek seçkinler için faydalı bir iş yapmışlardı, ama seçkinler fazla demokratik buldukları Weimar Cumhuriyeti'nde rahatsız ve mutsuzdular. Seçkinler Almanya'ya faşist bir mesihin, kendilerini bu demokratik dertten kurtaracak bir "Alman Mussolini"sinin gelmesini arzuluyorlardı. Bu mesih 1933 yılında Adolf Hitler suretinde ortaya çıkacaktı. *Führer*'in yükselişini mümkün kılan Alman seçkinleri olmuştu ve ondan, sadece toplumsal olarak gerici politikalarla değil, yüksek kârlar ve etkileyici emperyalist fetihlerle de büyük işler yapmasını bekleyecek ve bu beklentilerinin karşılığını da alacaklardı. Hitler hem Alman hem de uluslararası seçkinlerin en büyük rüyalarını gerçekleştirmek, yani Sovyetler Birliği'ni yıkmak için de elinden geleni yapacak; ama bu proje iç karartıcı bir başarısızlıkla sona erecekti.[18]

Hitler'in iktidara gelmesinden birkaç yıl sonra, seçkinler, korkunç bir iç savaş yoluyla, İspanya'nın yeni yeni çiçek açan demokrasisini, Francisco Franco'nun liderlik yaptığı yarı askerî, yarı faşist bir rejimle değiştirmeyi de başaracaklardı. Onun himayesi altında İspanya Ortaçağ'daki "Katolik Krallar"ın, Ferdinand ile Isabella'nın günlerine hızla geri dönecekti. Armalarındaki şekil-

lerden biri olan ve *par exellence* baskıyı simgeleyen boyunduruğun Franco tarafından hevesle benimsenmesi hiç de yersiz değildi. Portekiz, Baltık devletleri, Finlandiya ve Polonya da çok benzer senaryolara tanıklık ettiler. Bütün bu ülkelerde, Büyük Savaş'ın ardından az ya da çok demokratik sistemler ortaya çıkmıştı. Ama 1920'lerde ve 1930'larda bu demokrasiler büyük toprak sahipleri, sanayiciler ve bankacılar tarafından, genellikle kilisenin kutsaması ve ordunun desteğiyle tasfiye edildi. Yerlerini teker teker seçkinlerin hoşuna gidecek otoriter sistemlere bıraktılar. 1930'ların sonlarına gelindiğinde, Avrupa'da biçimsel olarak demokratik olan sadece bir avuç ülke kalmıştı. Fakat bu ülkelerde de seçkinler etkisiz olduğunu düşündükleri "parlamenter" sistemleri tasfiye etmek ve yerlerine Hitler, Horthy, Mussolini, Mannerheim, Pilsudski, Franco ve Salazar gibi "güçlü kişilerin" liderlik ettiği otoriter sistemler kurmak için ellerinden geleni yaptılar. Seçkinlerin arasındaki bazı patavatsız "faşizm dostları", Hitler'de dahil olmak üzere bu tür rejimler ve liderler için duydukları hayranlığı gizlemiyorlardı. Bunların arasında Lord Halifax'ın yanı sıra, Bank of England'dan Montagu Norman gibi bankacılar, Henry Ford gibi Amerikalı sanayiciler ve Galler Prensi ve kısa bir süreliğine tahta da çıkacak olan III. Edward gibi İngiliz kraliyet ailesinin mensupları da vardı.[19] (VIII. Edward'ın o zamanlar genç bir kız olan Kraliçe II. Elizabeth'e Hitler selamı vermeyi öğrettiği film kareleri yakın zamanlarda ortaya çıkmıştır.)

İki savaş arası dönemde Avrupa'nın siyasi manzarasına hâkim olan otoriter ve genellikle diktatoryal rejimler, 1914'te seçkinlerin savaş yoluyla getirmeyi umduğu siyasi ve sosyoekonomik sistemlere çok benziyordu. Bu rejimler Almanya'nın işgal altındaki Belçika'ya dayattığı acımasız rejimi andırıyordu ama acımasızlıkta onu bile geçmeyi başardılar. Büyük Savaş seçkinlerin umduğu gibi sonuçlanmadı. Yine de bazı açılardan 1917-1919 yıllarındaki devrimci çalkantılardan sonra, hemen her yerde demokratikleşme sürecinin seçkinler açısından kabul edilebilir olan diktatörlük lehine tersine çevrilebilmesini sağlayan bu savaş olmuştu. Gabriel Kolko bu tür "otoriter ve baskıcı hareketlerle rejimlerin, savaşın esas mirası" olduğunu düşünür.[20] Bu otoriter rejimlerden bazılarının başında, Franco ve Pilsudski gibi, demir bir yumrukla ülkelerini "geçmişe doğru", kendilerine göre İspanya'nın "Katolik Kralları" (ve Engizisyon) ya da bir zamanlar Baltık'tan Karadeniz kıyılarına dek uzanan İki Ulusun Cumhuriyeti (nam-ı değer, "Leh-Litvanya Birliği") gibi şanlı ve destansı *ancien régime*'lerin yeni bir versiyonuna götüren askerler vardı. Ancak (Mussolini'nin partisine verdiği isme öykünerek) faşist adıyla bilinen daha da otoriter rejimlerin, yirminci yüzyılın modern zamanlarına daha iyi ayak uydurduğu görülecekti. Hitler'in nasyonal-sosyalist rejimi bu tip devletlerin en çarpıcı örneğiydi. Faşistlerin seçkinlere sunduğu en büyük fırsat, askerî diktatörlüklerin aksine, plebler –işçiler arasında çok daha az olsa da bilhassa alt orta sınıflar ve köylüler– arasında çok

sayıda takipçiyi kendilerine çekebilmeleriydi. Faşist partiler seçimlerde çok sayıda oy toplayabildiler ve bu rejimlerine belirli bir meşruiyet havası kattı. Fakat faşistler, genellikle söylenenin aksine, serbest seçimlerin hiçbirinde çoğunluk elde edemedi. Mussolini ve Hitler ancak seçkinlerin etkin desteği sayesinde iktidara gelebilmişlerdi. Hitler'in, Almanların çoğunluğu tarafından seçildiğine ilişkin yanlış iddia, yalnızca basit bir hata değildir, bilinçli bir şekilde Hitler'in iktidara yükselmesinden genel olarak "halkı" sorumlu tutmaya ve böylece seçkinlerin bu meseledeki sorumluluğunu hasır altı etmeye hizmet eder.[21]

Askerî diktatörler –örneğin Horth, Pilsuldski ve Franco– kuşkusuz seçkinlerin ordu, kilise, soyluluk ve burjuvazinin en yüksek katmanlarıyla ilişki içindeki temsilcileriydi. Rejimlerinin seçkinlerin çıkarını savunup desteklemesi çok doğaldı. Öte yandan Mussolini ve Hitler gibi faşist liderler, bizzat seçkinlerin temsilcileri değil, halk kitleleriyle, pleblerle ve hatta eski sosyalistlerle ya da cephede savaşmış askerlerle bağları olan kişilerdi. Halkın dilini konuşabiliyorlardı ve mükemmel birer demagogdular. Aynı zaman da "popülist"lerdi de, yani seçkinlere karşı sıradan insanların çıkarlarını savunuyor *gibi gözüküyorlardı*. Kapitalizm karşıtlığı, sosyalizm ve devrim hâlâ büyük bir popülerliğe sahip olduğundan, sosyalist, kapitalizm karşıtı ve hatta devrimci maskesi takıyorlardı ve bu yaklaşım "oy maksimizasyonu" amacı açısından yararlıydı. Fakat aslında seçkinlerin çıkarlarını savunuyor ve hedeflerini hayata geçiriyorlardı ve bunu seçkinlerin kendi temsilcilerinin yapabileceğinden çok daha etkili bir şekilde yapıyorlardı: Sendikalardan ve (gerçek) sosyalist ve komünist partilerden kurtulmuş ve 1930'ların büyük iktisadi krizine rağmen, büyük şirketlere eşi görülmedik kârlar getiren devasa devlet siparişleri sağlamışlardı. Faşistlerin ve diğer otoriter rejimlerin en çok satın aldığı şey, generalleri memnun edecek şekilde, silah ve her tür savaş malzemesiydi. Bu kadar büyük bir cephaneye sahip olmak, İtalya ve özellikle Almanya gibi otoriter hükümetlerin yönettiği büyük güçlerin seçkinlerinin, büyük emperyalist arzuları yerine getirmeye yönelik savaşlar başlatabilmeyi hayal etmelerini mümkün kıldı. Seçkinlerin bakış açısından, savaş 1914'te olduğu gibi bir kez daha istenir hale geldi, ama bu kez aynı zamanda zorunlu da olacaktı. Gerçekten de Mussolini ve Hitler gibi faşistlerin askerî harcamaları karşılamak için aldıkları borçlar sadece savaşın getirdiği ganimetlerle ödenebilirdi. Bu işten büyük kâr elde edenler, genellikle faşist rejimlerin silahlanma madeni sayesinde servet kazanan büyük şirketlerin ortakları, hatta sahipleri olan büyük bankalardı. Dolayısıyla faşist rejimler tarafından başlatılan savaşlar, birer yağma savaşı olmaya mahkûmdu. 1930'larda İtalya'nın Etiyopya'ya, –de facto bir diktatörlük olan– Japonya'nın Çin'e karşı savaş açmalarını ve Almanya'nın Hitler'in yönetimi altında son derece saldırgan bir dış politika izleyip, sonunda ikinci bir Büyük Savaş başlatmasını, buradan yola çıkarak anlayabiliriz.

1914-1918 Büyük Savaş'ı gibi, Hitler'in savaşı da "istenmiş" bir savaştı. Sadece kişisel olarak Hitler tarafından değil, Almanya'nın sanayicileri ve bankacıları, aristokrat toprak sahipleri, yüksek komuta kademesi ve ülkenin müesses nizamının geri kalanı tarafından da istenmişti.[22] Bu savaşla Tötonik seçkinler emperyalist devler arasında 1914-1918'de yaşanan çatışmada alınan yenilginin sonucu olan sömürgelerdeki ve Avrupa'daki toprak kayıplarını telafi etmeyi ümit ettikleri gibi, Fritz Fischer'in Almanya'nın savaş hedefleri üzerine yazdığı ünlü kitabında gösterdiği üzere, Alman sanayicilerinin ve bankacılarının 1914'te de sahip olduğu büyük emperyalist ihtirasları sonunda gerçekleştirmeyi amaçlamışlardı. Almanya'nın seçkinleri Doğu Avrupa'nın derinliklerinde, özellikle de bereketli topraklarla, petrol de dahil olmak üzere her tür madenle ve mebzul miktarda ucuz emek gücüyle dolu, "sınırsız olanakların diyarı" Rusya'da bir coğrafi genişlemenin hayalini kuruyorlardı. Tıpkı Hindistan'ın Britanya, Vahşi Batının da Birleşik Devletler için olduğu gibi, bu "doğu ülkesi"nin (*Ostland*) Almanya için devasa bir sömürge olması bekleniyordu. Almanya'da büyük emperyalist tasarıların yeniden canlanmasının, Londra ve Paris'te pek de hoş karşılanmadığı açıktır; dolayısıyla Hitler ve Alman seçkinlerinin istediği savaşın Britanya ve Fransa'ya karşı yeni bir savaş ya da 1919'da Versay'da imzalanan "ateşkesin" sona ermesi anlamına gelmesi muhtemeldi.

Emperyalist güçler arasındaki çatışmalar zorunlu olarak savaşla çözülmez; anlaşmalar yaparak ya da ittifaklar kurarak da halledilebilir. 1914'te olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde de Britanya ve Fransa'da, bu güçlü rakiple savaş riskini almaktansa, Hitler Almanyası ile bir anlaşmaya varmayı tercih edecek sanayiciler, bankacılar ve siyasetçiler de vardı. Boş yere 1938'de Münih'te Almanca konuşan Südetlerin yaşadığı sınır bölgelerini Hitler'e vermek zorunda bırakılan Çekoslovakya gibi, üçüncü tarafların zararına pek çok taviz vererek Almanya'yı yatıştırmaya çalışacaklardı. Dönemin İngiliz başbakanı Neville Chamberlain de Belçika'nın ve/veya Portekiz'in sömürgelerinin tümünü ya da bir kısmını teklif ederek Hitler'le bir anlaşmaya varma eğilimindeydi. Bu kötü şöhretli "yatıştırma siyaseti"nin öncelikle Fransız, İngiliz ve hatta Amerikan seçkinleri arasındaki Hitler'e ve diğer faşist diktatörlere yakınlık duyan kişilere çekici gelmesinin tek nedeni anti-demokratik ve toplumsal olarak gerici iç siyasetlerinden hoşlanmaları değildi. Almanya'nın doğuya doğru genişlemesinden muazzam avantajlar sağlayabileceklerine de inanıyorlardı. Naziler tarafından Alman halkı için bir "yaşam alanı" elde etme olarak sunulan bu tür bir genişleme, devrimin beşiği ve anavatanı, kapitalizmin "karşıt sisteminin" inşaat sahası, bütün dünyada devrimciler için bir ilham kaynağı ve rehber olan Sovyetler Birliği'nin yok edilmesi anlamına geliyordu. Batılı seçkinlerin pek çok üyesi gizlice ama yine de memnuniyetle, Hitler'in kendi yapamadıkları şeyi başarabileceğini ümit ediyordu. Müttefikler Bolşevikleri yenil-

giye uğratmak için Rus İç Savaşı'na yaptıkları silahlı müdahaleden vazgeçmek zorunda kalmışlardı; ama Hitler, devrimi, cisimleştiği ülkeyi yıkarak yok edebilirdi. 1930'larda "Batılı" ülkelerin, yani kapitalist dünyanın seçkinleri için, Sovyetler Birliği'nin ortadan kaldırılması hiç olmadığı kadar arzu edilen bir şey haline geldi. Lenin döneminde başlatılan Bolşevik proje, Stalin'in liderliğinde sadece sık sık öngörüldüğü gibi çökmemekle kalmamış, Büyük Bunalım başka her yeri kasıp kavurur ve işsizliğe, sefalete ve yoksulluğa neden olurken, –kabul etmek gerekir ki büyük bedeller ödenerek– muazzam bir iktisadi ve toplumsal ilerleme kaydetmişti. Bu çok sayıda insanın kapitalizmin çöküşüne ve devrimci sosyalizmin zaferine tanıklık ettiklerine inanmalarını sağlamıştı.[23]

İkinci Dünya Savaşı'nın Birinci Dünya Savaşı'na benzemesinin ya da bu savaşın devamı, yirminci yüzyılın Otuz Yıl Savaşları'nın II. Perdesi olarak görülebilmesinin nedeni sadece emperyalist devler arasında bir çatışma olması değil, aynı zamanda her iki dünya çatışmasının da önemli bir karşıdevrimci veçheye sahip olmasıydı. 1914'te olduğu gibi, 1939'da da uluslararası seçkinler yaklaşan savaşın devrimi ebediyen sona erdireceğini, Hitler'in karşıdevrimin "umutla beklenen" kahramanı rolünü oynayacağını ummuşlardı. Fakat bir fark vardı: 1914'te tasfiye edilmesi gereken devrim, soyut bir fikir, bir vehim iken, Hitler'in 1939'da mücadele etmeye hazır olduğu devrim, bir devlette, Sovyetler Birliği'nde cisimleşmişti. Her durumda, 1930'ların sonunda savaşı isteyenler yine plebler değil, seçkinlerdi. 1914'te savaşın "kuluçka makinesi" olan, ama temelleri "1917'de sarsılıp çatırdayan" eski düzenin, diye yazar Arno Mayer, güçlerinin yeteri kadarı savaştan sağ çıkmış ve "[1920'lerde ve 1930'larda] faşizme destek olup, 1939 yılında topyekûn savaşın kaldığı yerden devam etmesini sağlayacak kadar kendisini toparlamıştı."[24]

İkinci Dünya Savaşı da ülkeler arasındaki "dikey" bir savaşla, sınıflar arasındaki "yatay" bir savaşın bileşimi olan son derece karmaşık bir fenomendi. Bir tarafta Sovyetler Birliği'nde ve kuşkusuz unutmamak gerekir ki, işgal altındaki ülkelerde gelişen direniş hareketinin üyelerinin büyük bir bölümünde, hatta belki de çoğunluğunda vücut bulan devrimin, diğer taraftaysa hem Nazi Almanyası'nda hem de işgal altındaki ülkelerle Almanya'nın müttefiklerindeki Nazi işbirlikçileri ve sempatizanlarında cisimleşen karşıdevrimin yer aldığı bir çatışmaydı. Fakat savaşın burada ayrıntısına giremeyeceğimiz tuhaflıkları, –Nazi Almanyası'nın azılı emperyalist rakipleri olan– Britanya ve ABD gibi, seçkinlerin içgüdüsel olarak karşıdevrimci olduğu ülkelerin, "düşmanımın düşmanı dostumdur" mottosu gereği Sovyetler Birliği ile müttefik olmalarına yol açtı.

Saati, 1917 Rus Devrimi'nin, "çılgın 1848 yılı"nda yaşanan devrimlerin, hatta bütün devrimlerin anası olan 1789 Fransız Devrimi'nin öncesindeki "eski güzel günlere" almaya can atan Fransız seçkinlerinin gerici özlemleri, Mareşal

Pétain'in işbirlikçi rejiminin başında olduğu "Vichy Fransası"nda vücut bulmuştu. Pétain'in Fransası'nın mottosu devrimci "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" değil, aşırı muhafazakâr "iş, aile, anavatan"dı. Monarşi yanlısı Fransa kadar yapışık ikizi Katolik Kilisesi'nin de kahramanı olan Jeanne d'Arc kültünün Vichy tarafından cansiperane bir şekilde desteklenmesi bir tesadüf değildi. 1914'te Fransız seçkinler Almanya'ya karşı zafer getirecek bir savaşla bu tür bir "*retour en arrière*" elde edeceklerini ummuşlardı. Bu büyük ihtiras 1940'ta gerçekleşti, ama yüz kızartıcı bir yenilgi üzerinden. Bu ihtimal dışı yolun, "tuhaf yenilgi"nin tıpkı 1914 savaşı gibi *istendiğini* biliyoruz: Fransız seçkinleri bilinçli olarak Hitler Almanyası'nın karşısında askerî bir yenilgi almayı tercih ettiler, çünkü karşıdevrimci hedeflerine ulaşmalarının tek yolu buymuş gibi gözüküyordu. 1934'te seçkinler, tıpkı daha önce Mussolini ve Hitler'in İtalya ve Almanya'da iktidara getirilmeleri gibi, Paris'te kendi "güçlü adamlarını", yani Mareşal Pétain'i iktidara getirmeyi denediler ama başaramadılar. Fakat 1940 baharında Almanya karşısında alınan yenilgi bu amaca ulaşılmasını mümkün kıldı ve Pétain teslim belgesinin üzerindeki mürekkep daha kurumadan iktidara geldi. Seçkinler kuşkusuz sevilmeyen ama ideolojik olarak münasip bulunan bir *dış* düşman karşısında alınan yenilgi üzerinden, nefret ettikleri *iç* düşmana, pleb sınıfına karşı zafer kazanmayı başardılar. Vichy Fransası'nın ülkenin sanayicileri, bankacıları ve diğer seçkinleri için bir cennet olması şaşırtıcı değildi; hepsi değilse bile pek çoğu hevesli birer işbirlikçiydi, çünkü işbirlikçi olmak kârlıydı. Oysa direniş hareketinde sayılarına oranla çok daha fazla temsil edilecek ülkenin alt sınıfları için bu tam bir cehennemdi.[25]

Otuz Birinci Bölüm

1945'TEN GÜNÜMÜZE SINIF SAVAŞLARI

Büyük Savaş gibi, İkinci Dünya Savaşı da "Batı" dünyasının seçkinleri için tatmin edici olmaktan son derece uzak bir sonuçla, yani devrimin anavatanı Sovyetler Birliği'nin zaferiyle nihayete erer. Bunun neticesinde pek çok ülkede –"Refah Devleti" sözcüğüyle simgelenen– daha fazla demokratik reform yapma ve birçok sömürgeye bağımsızlık verme ihtiyacı ortaya çıkar. Bir kez daha, seçkinler devrimin ve demokrasinin kazanımlarını silmek için savaşa başvurur: Soğuk Savaş. Bu çatışma Sovyetler Birliği'nin çökmesine yol açar ve Refah Devleti'nin sağladığı toplumsal hakların pek çoğunun "geri alınması"yla sonuçlanır. Bunu takip eden ve fiilen süreklileşmiş ve dünya çapında bir savaş olan Teröre Karşı Savaş, –1914-1918 Büyük Savaş'ı sırasında ümit edildiği gibi– "Batı" dünyasında yaşayanların hak ve özgürlüklerinin giderek daha fazla kısıtlanmasını mümkün kılar...

Birinci Dünya Savaşı, Fransız Devrimi ile başlayan çağdaş sınıf çatışması bağlamında karşıdevrimci seçkinler tarafından başlatılan büyük ölçekli bir taarruz anlamına gelmiş, ama beklenmeyen ve hiç istenmeyen sonuçlar doğurmuştu: Rusya'da büyük bir devrim ve Batılı ülkelerin birçoğunda bir demokratik reform seli. İkinci Dünya Savaşı seçkinlerin benzer bir saldırısı olarak yorumlanabilir. Almanya'nın "Bolşevizme karşı haçlı seferi"ne Avrupa'nın her yerinden gönüllülerin katılması ve bu kişilerin doğu cephesine siyasi ve dinî üstleri tarafından kutsanarak gitmeleri bir tesadüf değildi. Fakat bu yeni karşı saldırı projesi de, Moskova ve Stalingrad'daki savaş meydanlarında sefil bir şekilde son buldu. Sovyetler Birliği'nin askerî zaferi aynı zamanda, dünyanın her yerindeki devrimci güçlerin de zaferiydi ve uluslararası karşıdevrim için korkunç bir yenilgi anlamına geldi. Sovyetler Birliği devasa kayıplara ve fedakârlıklara rağmen varlığını sürdürmeye devam etmekle kalmadı, savaştan kayda değer ölçüde artmış bir güç ve itibarla çıktı. Kızıl Ordu tarafından kurtarılan Doğu Avrupa'da ve Almanya'nın doğu kesiminde, Sovyet yönlendirmesi altında, hem feodal unsurun, yani aristokrat toprak sahiplerinin ve kiliselerin, hem de kapitalist unsurun, yani burjuvaziye ait büyük şirket ve bankaların aleyhine devrimci değişimler yaşandı. Fransa'da, Britanya'da, İtalya'da

ve Almanya'nın batı kesiminde, karşıdevrimci faşizmin yenilgisi tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda olduğu gibi, seçkinlerin, siyasi ve toplumsal içerikli yeni bir demokratik reform dalgası biçimini alan büyük tavizler vererek baskıyı hafifletmek zorunda kaldıkları bir yarı devrimci duruma yol açtı. Daha sonra, Soğuk Savaş sırasında, iş güvencesiyle ücretsiz sağlık ve eğitimi de içeren karmaşık toplumsal hizmet sistemlerine sahip "komünist blok" ülkeleriyle rekabet edebilmek için halkın refah seviyesini yüksek tutmaları gerekecekti. Örneğin Britanya'da çoklu oy hakkı nihayet kaldırıldı ve Belçika'da kadınlara oy kullanma hakkı verildi; bütün Batılı ülkelerde neredeyse bir gecede çok etkileyici bir yelpazede toplumsal hizmetler uygulamaya konuldu ve bu ülkeler "refah devletleri"ne dönüştü; hatta madencilik gibi sanayinin bazı sektörleri ve bazı şirketler kamulaştırıldı.[1] Belçikalı bir üniversite profesörü olan Jan Dumolyn, bu tarihsel önem taşıyan gelişmeyi yorumlarken, "iktidardaki kişiler asla gönüllü olarak, toplumsal hak biçiminde hediyeler vermez, ancak kendilerini en kötüsünden kaçınmak için taviz vermelerini gerektirecek kadar tehdit altında hissettiklerinde yaparlar bunu," diye belirtir ve şöyle ekler:

> Burada Batıda, [İkinci Dünya Savaşı'nın ardından] siyasi liderler çalışan insanlara komünist Doğudan duydukları korku nedeniyle önemli tavizler verdi. İnsanları sessiz tutmak ve Demir Perde'nin öbür tarafındaki sosyalizmin çekiciliğini zayıflatmak için, sosyal güvenlik düzeyinde önemli bir ilerleme kaydedildi.[2]

Sovyetler Birliği'nde vücut bulan devrimin, Nazi Almanyası'nda cisimleşen karşıdevrim karşısındaki zaferi, böylece tartışmasız bir şekilde Batı Avrupa'da siyasi ve sosyoekonomik demokrasinin de zaferi anlamına geldi. Bu arada, eğer Birleşik Devletler'de 1945 sonrasında bir refah devletinin doğuşuna tanıklık edilmediyse, bunun nedeni, Amerikalı seçkinlerin, özellikle savaş sırasında zaten yüksek ücretler vermek zorunda bırakıldıklarından, Avrupa'daki emsalleri gibi Sovyetler Birliği ile rekabet etme ihtiyacı duymamalarıydı.[3] Fakat komşu Kanada'da müesses nizam kendini yeterince güvensiz ve tehdit altında hissetmiş ve burada Britanya modelinde bir refah devletine geçilmişti. (Ancak "halkın taleplerinin yarattığı baskı diner dinmez, toplumsal refahla ilgili yasalara yönelik neredeyse bütün girişimler sona erdi.)[4]

Anti-emperyalist Sovyetler Birliği'nin, Doğu Avrupa'yı devasa bir Alman sömürgesine, bir Alman "Hindistanı"na dönüştürmeyi uman, yenilmez bir emperyalist Goliath gibi görülen Nazi Almanyası karşısındaki zaferinin, sömürgelerdeki komünistlere ve diğer ulusal devrim taraftarlarına ümit, cesaret ve pek çok örnekte hatırı sayılır bir maddi destek vermesi de aynı ölçüde, hatta belki de daha önemli bir gerçekti. Pek çok sömürgenin İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra bağımsızlık kazanabilmesindeki önemli etkenlerden biri buydu. 1947'de İngilizler Hindistan'dan çıkmak zorunda kaldıklarında, bu kesinlikle Gandhi'nin vaaz ettiği pasif direnişin eseri olmamıştı. Domenico Losurdo'nun

pasif direniş üzerine kaleme aldığı kitabında açıkladığı gibi, gerçek neden bizzat Churchill de dahil olmak üzere, Britanya'daki zeki liderlerin, savaşın tükettiği Britanya'nın uzun vadede Sovyet desteğine bel bağlayabilecek, pıtırcık gibi çoğalan özgürlük savaşçılarını uzakta tutamayacağını gayet iyi anlamış olmalarıydı. (Britanya, alt kıtadan çekilmesinin ABD ürünleri ve yatırımları için "açık bir kapı" yaratacağını hesaplayan ABD'nin desteğine de güvenemezdi.)[5] Hindiçin'de de silahlı devrimciler Sovyet yardımından faydalandı. Burada, Fransız sömürgeciler Dien Bien Phu'da aldıkları küçük düşürücü yenilginin ardından havlu atmak zorunda kaldılar. İşi Amerikalılar devraldı. Uzun ve kanlı bir savaşta Vietnam'ın ulusal devrimci hareketini bastırmayı ve en azından ülkenin güney kısmında sömürgeci sistemi sürdürmeyi denediler; ama 1975'te onlar da yenildiklerini kabul etmek zorunda kaldılar. Sovyetler Birliği'nin 1945'te kazandığı zafer olmasaydı, Asya'daki anti-emperyalist güçlerin bu zaferleri de mümkün olmazdı.

Birleşik Devletler'de de Sovyetler'in Nazi Almanyası karşısındaki zaferinin dolaylı sonucu olan, çok önemli bir kazanım elde edildi: Ülkenin seçkinleri nihayet ezilen Afrikalı-Amerikalı azınlığın siyasi ve toplumsal özgürleşmesi için bir şeyler yapmaya karar verdi. Sözde aşırı demokrat Başkan Roosevelt bile siyahların İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, özellikle de güney eyaletlerinde maruz kaldıkları sistematik ayrımcılık ve linçleri sona erdirmek için kılını bile kıpırdatmamıştı. Seçkinler ancak 1960'larda, Soğuk Savaş çerçevesinde Afrikalı-Amerikalılar için mütevazı bir özgürleşmeye rıza gösterdiler; ABD'de mevcut olduğu haliyle ayrımcılığın, Güney Afrika'daki apartheid rejimine verilen ABD desteğiyle birlikte, sayıları hâlâ yüksek olan bağlantısız ülkeler nezdinde ABD'yi kötü gösterdiğini fark etmişlerdi. Öte yandan Sovyetler Birliği, açıkça ten rengine göre ayrımcılık yapılmayan, Üçüncü Dünya'daki kurtuluş hareketlerini hem sözleri hem de eylemleriyle destekleyen ve tesadüf olamayan bir şekilde apartheid karşıtlarının otomatik olarak komünist ve Sovyet ajanı olarak damgalandığı Güney Afrika'daki apartheid rejiminin baş düşmanı olan çok etnili bir ülkeydi. Amerikalılar bu utanç ve baskı nedeniyle nihayet siyah nüfuslarına insan ve yurttaş muamelesi yapmaya karar verdiler. Bu, övgüyü Sovyetler Birliği'nin hak ettiği ama kâğıt üstünde nesnel olan Batı basınından hiç almadığı bir demokratik kazanımdı. Batı basını bu önemli ama yine de oldukça temel iyileşmeleri, sanki New Englandlı bir aristokratla aşırı muhafazakâr bir Teksaslı çiftçiyi aniden Amerika'nın siyah alt sınıflarına el uzatmaya iten saf bir alicenaplıkmış gibi, Kennedy ve Johnson gibi başkanlara atfetmeyi tercih etti.[6]

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa eşi görülmedik bir siyasi ve sosyoekonomik demokrasi seviyesine ulaştı. Bunun sırasıyla Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını takip eden iki büyük demokratikleşme dalgasıyla gerçekleş-

tiği inkâr edilemez. Örneğin Britanya 1914'te henüz tam bir siyasi demokrasi değildi; toplumsal düzlemdeyse 1945'e kadar büyük bir yoksulluk hâkim olmaya devam ettiği ve ancak refah devletinin yükselişiyle ortadan kalktığı için demokrasiden söz edilemezdi.[7] Arthur Marwick gibi tarihçiler, ünlü *post hoc, ergo propter hoc* (bundan sonra, dolayısıyla bundan dolayı) mantıksal yanlışına göre kronolojik bağı nedensellikle ilişkilendirirler. Bu tür tarihçiler bu ilerlemenin daha önceki savaşlar sayesinde kaydedildiğini iler sürer; seçkinlerin, genel oy hakkının ve sekiz saatlik işgününün kabul edilmesi gibi siyasi ve toplumsal reformlar vasıtasıyla, ulusun cesur askerlerini ve iyi sivillerini savaş sırasındaki sadakatleri, gayretleri ve fedakârlıkları için ödüllendirmeyi amaçladıkları varsayılır. Neredeyse her yerde, seçkinlerin tipik temsilcileri olan kişilerin ve siyasi partilerin bu reformları kabul etmedikleri ve engelleyemedikleri durumlarda da kendileriyle ilişkilendirilmemesi için uygulanmalarını reformist sosyalistlere bıraktıkları gerçeği, bunun böyle olmadığını açık bir şekilde gösterir. Belçika'da önde gelen muhafazakârlar bu nedenle 1918'de bir darbe sonucunda reformların alelacele hayata geçirilmesini mahkûm etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Churchill ve Tory'ler [Muhafazakârlar] demokratik reform tasarılarına karşı çok çetin bir mücadele vermişlerdi: Savaşın ardından, İngiliz refah devleti İşçi Partisi'nin himayesinde hayata geçirilmek zorunda kaldı. İngiliz seçkinlerinin İmparatorluğun Hintli tebaasını zafere yaptıkları devasa katkılar için ödüllendirme zahmetine girmemiş olmaları da çarpıcıdır. Bilakis, 1919 baharında, Hindistan'da bazı açılardan savaş döneminde verilen hizmetlerin karşılığının ödenmesinin talep edildiği gösteriler düzenlendiğinde, İngiliz yetkililer kötü şöhretli Amritsar Katliamı'nın örnek teşkil ettiği, acımasız bir baskıyla yanıt vermişlerdi. Ödüllendirilmeyi hak eden Senegalli ve Kuzey Afrikalı *tirailleurs*'e gelince, eskisi gibi, Fransız sömürgecilerinin "siyasi haklardan yoksun bırakılmış tebaası" olmaya devam etmeleri için "savaş biter bitmez" evlerine geri gönderilmişlerdi. Benzer şekilde, bir milyondan fazla Afrikalı-Amerikalı asker de, pek çoğunun ümit ettiği üzere, gösterdikleri gayretler nedeniyle herhangi bir ödül almadılar; Ayrımcılık adıyla bilinen, linçlerin eşlik ettiği Amerikan apartheidı 1918'den sonra da devam etti. 1918-1920 yılları arasında çok sayıda siyah savaş gazisi, hatta bazen üniformaları üzerlerindeyken linç edilecekti.[8] Afrikalı-Amerikalı bir şair ve şarkı yazarı olan Andy Razaf (Andrea Razafkeriefo), halkının çektiği acı ve utancı dizelere şöyle dökmüştü:

> Bütün o adalet laflarınızla
> Ve yüce Demokrasinizle
> Hâlâ sömürülüyor zayıflar
> Ve özgürlükleri gaspediliyor.[9]

Siyasi ve özellikle toplumsal demokrasinin ulaştığı yüksek düzeyin, kapitalist sistemin kendiliğinden bir ürünü olduğunu, öyle ki savaşlar olmasaydı

bile bu ilerlemelerin farazi bir kapitalizm bolluğunun içinden birdenbire oraya çıkabileceğini düşünmek, bir başka deyişle "serbest piyasa"nın refah devletiyle ilişkilendirilen daha fazla demokrasi ve zenginlik ürettiğini iddia etmek de hatalıdır. Bu düşünce biçimine göre, kapitalizmin asli işlevi servet yaratmaktır ve bu servetten aslan payını, sözde hak ederek, "girişimci" bireyler ve şirketler alır; servetin daha küçük ama yine de "adil" bir bölümüyse az ya da çok otomatik bir şekilde çalışanlara akar. Bu bölümün boyutunun, yaratılan ve dolayısıyla paylaşılabilecek servetin hacmini belirleyen iktisadi koşullarla, -iktisatçılardan ve siyasetçilerden tekrar tekrar duyduğumuz gibi- işçilerin "verimliliği"ne bağlı olduğuna inanılır. Fakat bu argüman, bazı büyük iktisadi büyüme dönemlerinin ve emeğin verimliliğindeki kayda değer artışların, daha yüksek ücretlere ya da toplumsal avantajlar konusunda herhangi bir ilerlemeye yol açmadığı gerçeğiyle çelişmektedir. Buna örnek olarak, büyük bir kısmı artan emek verimliliğinden kaynaklanan yüksek şirket kârlarıyla, düşük ücretleri ve "kemer sıkma" döneminin daha düşük toplumsal hizmet seviyelerini birleştirmeyi başaran sanayi devriminin on dokuzuncu yüzyıldaki zirvesini ya da içinde bulunduğumuz dönemi verebiliriz.[10] Öte yandan, Batı toplumlarındaki iki siyasi ve toplumsal reform dalgası, büyük bir savaşın sona ermesinin ağır iktisadi sorunlara yol açtığı ve emek verimliliğinin yükselişte olmadığı bir zamanda gerçekleşmişti. İki dünya savaşının ardından gelen toplumsal ve siyasi reformların reformist-sosyalist (veya sosyal demokrat) partilerin ve sendikaların gayretlerinin ve adanmışlıklarının bir ürünü olduğunu iddia etmek de gerçekçi değildir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, kıtadaki sosyalist partiler ve sendikalar, Nazi işgali altında geçen yıllarda yaşadıkları travmadan yeni yeni kurtulduklarından pek de kavgacı değillerdi. Britanya'ya gelince, prototipik refah devleti, İşçi Partililerin değil, refah devleti modelini ortaya koyan 1942 tarihli Beveridge Raporu'nun yazarı Baron William Henry Beveridge gibi seçkin kökenli muhafazakâr siyasetçilerin eseriydi. Seçkinlerin, özellikle de daha ılımlı unsurlarının, 1945'i takip eden yıllarda Batı Avrupa'ya daha önce görülmemiş bir demokrasi ve refah getiren önemli siyasi ve toplumsal reformları kabul etmelerine neden olan şey, hiç kuşkusuz devrim korkusuydu. 1918'de de, kısa süreliğine de olsa Avrupa'yı da etkisi altına almakla tehdit eden Rusya'daki devrimin sonucunda da benzer bir korku yaşanmıştı. 1945'te bu korkuyu tetikleyen şey, Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası karşısında aldığı ve Sovyetler Birliği'ne -ve Stalin'e- bütün dünyada muazzam bir prestij sağlayarak, Batı Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde devrimci unsurlara esin kaynağı olan ve moral destek veren zafer olmuştu. Kanadalı siyaset yorumcusu Stephen Gowans'a göre, bazı açılardan "Stalinizm Batılı hükümetleri, nüfuslarının sadakatini korumak için sağlam toplumsal refah programları inşa etmeye zorlamıştı" Bu nedenle 1945 sonrasında ulaşılan görece yük-

sek demokrasi ve refah seviyesinin, bu iki Sovyet lideri Batı basınında ve tarih kitaplarında geleneksel olarak demokrasi karşıtı kişiler olarak sunulsalar da, büyük oranda Lenin'e ve Stalin'e borçlu olunduğu iddia edilebilir.[11] Bununla birlikte, Batı Avrupalı işçiler ve diğer plebler, grev ve gösteri yoluyla seçkinlerin üzerinde büyük bir basınç yaratmamış ve onları önemli tavizler vermeye zorlamamış olsalardı, bu reformların gün ışığı görmesi mümkün olmazdı. Bu açıdan, Batı Avrupa'ya 1918 ve 1945 sonrasında yapılan iki dikkat çekici demokrasi ve toplumsal hizmet aşısı, Domenico Losurdo'nun vurguladığı gibi, "alt sınıfların siyasi ve toplumsal seferberliğinin ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin" sonucuydu.[12] "Halkın" özgürleşmesi yönünde atılan bu iki büyük adım, gerçekten de sınıf mücadelesinin, yirminci yüzyılda hem birinci hem de ikinci Dünya Savaşı'nın içinde yürütülen "sınıf savaşı"nın ürünleriydi. Seçkinler büyük umut bağladıkları için bu savaşları istemiş ve başlatmışlardı, ama her iki örnekte de büyük bir hayal kırıklığı yaşadılar ve devrim ve demokrasi güçleri karşısında zemin kaybetmek zorunda kaldılar. Büyük gayret sarf etmelerini ve fedakârlıklar yapmalarını gerektiren bu iki çatışmadan bir anlamda üst sınıflar değil, alt sınıflar zaferle çıkmıştı.

Büyük Savaş'ın sonrasında olduğu gibi, seçkinler yine yenilgiyi kabullenmedi ve hiç vakit geçirmeden devrimin hakkından gelip siyasi ve toplumsal reformlarla vermek zorunda kaldıkları tavizleri geri almak için planlar yapmaya başladılar. Bir kez daha bu planlarda savaş hayati bir rol oynadı, ama bu farklı türde bir savaştı. Bu yeni savaş tipi, İkinci Dünya Savaşı'nın karşıdevrimci Almanya'nın yenilgisi ve devrimin vücut bulduğu Sovyetlerin zaferiyle sonuçlanacağı anlaşılır anlaşılmaz başlatılan Soğuk Savaş'tı. 1914-1918 yılları arasındaki sınıf savaşında, İngiltere ve Fransa bazı açılardan seçkinlerin amiral gemisi olmuşlardı, 1939-1945 yılları arasındaki sınıf savaşındaysa bu rolü Nazi Almanyası üstlenmişti. Fakat 1939-1945 dünya çatışması aynı zamanda emperyalist güçler arasında bir üstünlük mücadelesiydi ve bu üstünlüğe aday olan Almanya'nın ezici bir yenilgi alması sayesinde, ABD 1945 yılında emperyalist hegemon olarak ortaya çıktı. Böylece ABD hem Amerikalı hem de uluslararası seçkinler tarafından, sadece Sovyetler Birliği ve dünya çapındaki devrimci ve anti-emperyalist güçlerin karşısına çıkmakla kalmadı, aynı zamanda karşıdevrimin, o güne kadar verilmiş olan her türlü siyasi ve özellikle de toplumsal tavizin geri alınması arayışına da öncülük edecek amiral gemisi haline geldi. Her ne kadar Soğuk Savaş'ın kökenlerini Büyük Savaş'ın sonundaki Rus İç Savaşı'na yönelik Müttefik müdahalesine kadar takip etmek mantıksız olmasa da, Sovyetler Birliği'ne ve onunla ilişkili güçlere karşı Soğuk Savaş'ı başlatan bu nedenle ABD oldu.

ABD'li seçkinler, 1861-1865 İç Savaşı'nın sona ermesinden bu yana neredeyse tamamen sanayi ve finansa odaklanmış burjuvalardan oluşuyordu. 1945'ten

sonra diğer Batılı ülkelerdeki küçük ortaklarıyla yakın bir işbirliğine gittiler. Bunlar arasında en başta da burjuva sınıfdaşları, yani İngiltere, Fransa ve özellikle de 1920'lerden beri büyük ABD yatırımlarının merkezi haline gelen Almanya'nın büyük sanayici ve bankacıları, ama aynı zamanda aristokrat büyük toprak sahipleri ve genel olarak Katolik Kilisesi'nin piskoposları, özel olaraksa Vatikan bulunuyordu. Vatikan'la, bilhassa ünlü "gizli hatlar" üzerinden Güney Amerika'ya ya da Kanada gibi başka bir ülkeye kaçmak için Sovyet ve komünizm karşıtı hizmetlerini nazikçe sunan Alman savaş suçlularına, Nazi işbirlikçilerine ve Hırvat, Ukraynalı ve diğer faşistlere yardım etmek amacıyla kurulmuş olan ilişkiler, 1945 yılında zaten son derece yakındı.[13] Washington ile Vatikan arasındaki bu işbirliği, daha yakın tarihlerde bile seçkinlerin, devrime ve demokrasiye karşı ortak bir muhalefette birleşmiş, soyluluk ve kiliseden oluşan *ancien régime*'in üst sınıflarıyla modern sınai ve mali üst orta sınıf arasında bir ortakyaşam biçimi olmaya devam ettiğini gösterir. Bu politikanın, Amerikalıların büyük bir çoğunluğunu şaşırtacak ve gücendirecek olması nedeniyle, ABD istihbarat servisleri tarafından hayata geçirilmek zorunda kalınması önemlidir.

İki dünya savaşı gibi, Soğuk Savaş da aynı anda hem ülkeler ve ülke blokları (NATO ve Varşova Paktı üyeleri) arasında "dikey" hem de sınıflar arasında "yatay" bir çalışmaydı. Washington'ın liderlik ettiği uluslararası seçkinler için hedef, bir ülkeye karşı zafer kazanmaktan ziyade bir sistemi, yani Sovyetlerin 1917'den bu yana kapitalizme karşı bir alternatif olarak inşa ettiği sosyalist sistemi yenilgiye uğratmaktı. 1945'ten sonra Doğu Avrupa'da Sovyetlerin himayesinde hayata geçirilen bu sistem, Kızıl Ordu'nun yardımı olmadan bile sadece Batı Avrupa'ya değil, dünyanın geri kalanına da yayılmaya hazırmış gibi gözüküyordu. Hızlı sanayileşme ve modernleşmenin yanı sıra, dünyanın en güçlü kapitalist ülkelerinden biri olan Nazi Almanyası'na karşı elde edilen zaferle birlikte anılan Sovyet tipi sosyalizm, savaş sonrası dönemde sadece Batı ve Güney Avrupa'da değil, Batılı ülkelerin sömürgelerinde ve yarı-sömürgelerinde de gerçekten büyük bir ilgi odağı haline gelmişti. Dolayısıyla ABD'nin uluslararası seçkinler adına diplomasiyi, CIA'i ve NATO'yu kullanarak bir taarruz başlatırken hedefi, bir ülke olarak Sovyetler Birliği'nden çok, Sovyet sistemi ve Sovyetler Birliği'nde yaşam bulan radikal sosyalizm ya da komünizm fikriydi. CIA komünizme karşı çok sayıda yazarın, sanatçının, eski komünistin, sosyal demokratın ve diğer solcu şahsiyetin işbirliğinden yararlandığı, entelektüel ve kültürel bir taarruz yönetti. Günümüzde "CIA tarafından fonlanıp öne çıkarıldıkları" bilinen entelektüeller arasında George Orwell, Isaiah Berlin, Sidney Hook, Daniel Bell, Hannah Arendt, Arthur Koestler ve Raymond Aron da bulunuyordu.[14] Seçkinler korktukları devrimci sosyalizmin ya da komünizmin aksine, reformist sosyalizm ya da sosyal demokrasiden sadece tiksiniyorlardı

ve "Büyük Sınıf Savaşı" ile benzerlik kurarak "Soğuk Sınıf Savaşı" adını verebileceğimiz mücadelede, onu tolere ettiler ve bir müttefik olarak kullandılar. Belçikalı sosyalist Paul-Henri Spaak, bu tür hizmetleri nedeniyle NATO genel sekreterliği makamıyla ödüllendirilmişti. "İç düşman"a karşı bu Soğuk Sınıf Savaşı'nın kazanılabilmesi için, en uydurma propaganda biçimlerinin, ajan provokatörlerin ve hatta "yanlış bayrak" saldırıları, nam-ı diğer "siyah operasyonlar" biçimindeki terörizmin de dahil olduğu her tür araç mubah görüldü. 1970'lerde ve 1980'lerde CIA ve NATO'nun gizli bir şekilde "gerilim stratejisi"ni benimsediği bugün gayet iyi bilinmektedir. Suçu komünistlerin üzerine yıkıp, özellikle İtalya gibi büyük bir başarı elde edeceği düşünülen ülkelerde komünizmi itibarsızlaştırmak için saldırılar düzenlendi ve masum insanlar öldürüldü. Bunun çarpıcı bir örneği, İtalyan komünizminin Mekkesi olan "kızıl" Bologna'da, 1980 yılında tren istasyonunda düzenlenen bombalı saldırıydı. Bu alanda uzman olan İsviçreli Daniele Ganser'e göre, Belçika'da da masum insanlar bu strateji çerçevesinde suikastlara kurban gitti.[15]

Seçkinler Sovyet sosyalizminin sömürgelerdeki milyonlarca insan için bir esin ve umut kaynağı olması karşısında da büyük bir öfke içindeydi. "Sovyetler Birliği'nin sadece varlığı bile," diye yazar İtalyan tarihçi Enzo Traverso, "sömürge halklarına emperyalizme karşı kurtuluş mücadelelerinde muazzam bir avantaj" sağlamıştı.[16] Sömürgeler, refah ve demokrasinin beşiği olduğunu iddia eden "özgür dünya"nın ayrılmaz bir parçasıydı. Fakat bu topraklar aynı zamanda baskı, sömürü ve aşırı yoksullukla birlikte anılıyordu. Buralarda yaşayan insanlar için, çok küçük, genellikle yolsuzluğa bulaşmış ve kleptokratik bir komprador seçkin grubu dışında özgürlük ve refah diye bir şey mevzubahis değildi. Sömürgecilik çerçevesi içinde, pleblerin ezici bir çoğunluğu açısından durumun iyileşmesi ihtimali bulunmuyordu. Burada da pratik, Soğuk Savaş'ın aslında sınıf savaşının bir tezahürü olduğunu gösterdi: Washington ve genel olarak "Batı" (yarı-)sömürge yönetimini mümkün olduğunca uzun süre savundu ve genellikle son derece gönülsüz bir şekilde kabul edilen bağımsızlığın ardından, Mobutu ya da Pinochet gibi diktatörleri destekledi. Kendileri komünist olsun ya da olmasın, gerçek bağımsızlık ve özgürlük davasını savunanlarla diş dişe bir mücadele verirken, bu diktatörlerin Batı bankalarının ve şirketlerinin çıkarlarını "neo-liberal" bir çerçevede savunacaklarına güvenilebilirdi. Gerekli görüldüğünde, Vietnam'da olduğu gibi milyonlarca insanın hayatını kaybettiği açık emperyalist savaşlar başlatıldı. Bu ülkede halklarını özgürleştirmek ve sömürge idaresini demokrasiyle değiştirmek için mücadele eden savaşçıların, özgürlük ve demokrasinin en büyük taraftarı olduğunu iddia eden bir büyük gücün birlikleriyle karşı karşıya gelmeleri ve bu savaşta Birleşik Devletler'in sözde son derece demokratik ve özgürlük âşığı Batı Almanya'nın ya da en azından Batı Alman hükümetinin koşulsuz desteğini almış olması çok şey anlatır. Öte

yandan özgürlük savaşçıları, Ho Chi Minh Şehri'ndeki (Saygon) savaş müzesinde sergilenen 1970'lere ait renkleri solmuş posterlerin bize hatırlattığı gibi, sözde anti-demokratik Sovyetler Birliği ve Doğu Alman halkları ve liderleri tarafından destekleniyorlardı. Luciano Canfora, Moskova'nın Üçüncü Dünya'daki çok sayıda kurtuluş mücadelesine verdiği desteğin muazzam miktarlarda paraya mal olduğunu ve tartışmasız bir şekilde Sovyetler Birliği'nin "çöküşüne" katkıda bulunduğunu gözlemlemiştir.[17] Bu esnada, Üçüncü Dünya'nın acımasız bir şekilde sömürülmesi Birleşik Devletler'i ve diğer "Batılı" ülkeleri ya da daha doğrusu şirket ve banka sahibi seçkinlerini daha da zenginleştirmişti. Bugün bile, çok övülen "gelişmekte olan ülkelere yardım" programlarına rağmen, her geçen yıl yoksul Üçüncü Dünya ülkelerinden, eski sömürgeci güçler olan zengin Batılı ülkelere kayda değer ölçüde daha fazla servet transfer edilmektedir.

Vietnam Savaşı kuşkusuz bir sınıf savaşıydı. Sadece, Güney Vietnamlı Diem klanının örnek teşkil ettiği küçük bir seçkin grubuyla ülkedeki halk kitleleri arasında bir çatışma değil, aynı zamanda yoksul ve ezilen, "proleter" bir ülkeyle büyük, zengin ve kudretli bir yeni sömürgeci "kapitalist" ülke arasındaki bir savaştı. Washington tarafından yönetilen uluslararası seçkinler, Üçüncü Dünya'nın başka yerlerinde de Sovyetler Birliği ve dünyanın her yerindeki komünistler tarafından desteklenen demokrasi ve özgürlük güçleriyle savaştılar. Kongo'da 1960 yılında, ABD ve Belçika'nın çıkarlarını korumak için, halkın sevdiği bir lider olan Patrice Lumumba suikast sonucunda öldürüldü ve yerine Batı yanlısı bir diktatör, Mobutu Sese Seko geçti. 1965-1966 yıllarında Endonezya'da, komünizm taraftarı olan ya da öyle oldukları iddia edilen yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği katliamı organize edenlere Washington yardım elini uzattı ve kârlı işlerin yürütülebileceği, cani ve kleptokratik bir diktatör olan Batı yanlısı General Suharto'nun iktidara gelmesini sağladı. 1973 yılında Şili'de, o diğer meşhur "9 Eylül"de General Pinochet demokratik yollarla seçilmiş Devlet Başkanı Salvador Allende'yi öldürmek için Washington'dan yeşil ışık aldı; Şili'nin doğal zenginlikleri, emek gücü ve pazarı böylece gümüş bir tepsi içinde ITT gibi Amerikan ve diğer Batı bankalarına ve şirketlerine sunuldu. Amerikalılar Güney Afrika'da apartheid rejimini destekledi ve bu ırkçı sisteme karşı çıkan aktivistlerle mücadele etti. (Örneğin CIA, 2013 sonlarındaki vefatıyla bir yığın ikiyüzlü Batılı liderin halkla ilişkileri güçlendirmek için Pretoria'ya gidip timsah gözyaşları dökmesine neden olan Nelson Mandela'nın tutuklanmasına yardım etmişti.)[18] Soğuk Savaş'ın Batı için, Büyük Savaş'tan daha büyük bir özgürlük ve demokrasi savaşı olmadığı açıktır, fakat tam tersi doğrudur: Soğuk Savaş demokrasi ve özgürlüğe, özellikle de Üçüncü Dünya halklarının özgürlüğüne karşı bir savaştı. Benzer şekilde, 1914-1918 ihtilafı gibi, Üçüncü Dünya'yı oluşturan sömürgeler, yarı-sömürgeler ve eski sömürgeler için korkunç sonuçlar doğuracak emperyalist hedefleri de olan bir savaş.

Sovyetler Birliği'nin pek çok hatası vardı, ama Üçüncü Dünya söz konusu olduğunda, Sovyet devletinin ve Sovyet halkının özgürlük ve demokrasi davasını desteklemiş olduğu teslim edilmelidir.

Batılı seçkinler "Soğuk Savaş" sayesinde en başta 1917'den beri Sovyetler Birliği'nde ilerlemekte olan devrimci deneye bir son vermeyi ümit etmişti. Devasa sorunlara, dökülen kanlara, iç çatışmalara ve hem iç hem de dış savaşlara rağmen bu deney, ülkenin güçlü Nazi Almanyası'na karşı zaferinin ve daha sonra Sovyet uzay programının çarpıcı başarısının da gösterdiği gibi pek çok şey başarmıştı. Fakat Soğuk Savaş, Moskova'nın, Washington'ın ve genel olarak Batının aksine, gerekli mali kaynaklara sahip olmadığı bir silahlanma yarışı başlattı. Sovyetlerin Üçüncü dünyadaki kurtuluş hareketlerine verdiği desteğin Moskova'nın hazinesini boşalttığından ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüne katkıda bulunduğundan söz edilmişti. Fakat Sovyetler Birliği aynı zamanda ağır iç çatışmalarla bölünmüş durumdaydı ve bu çatışmalar Stalin'in 1953 yılındaki ölümünün ardından, gidişatta çok kötü sonuçlar doğuracak bir değişime yol açtı.[19] Bütün bunların sonucu, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin çökmesi oldu. "Soğuk Sınıf Savaşı" sayesinde uluslararası seçkinler, 1914-1918 ve 1939-1945 yılları arasındaki iki büyük sınıf savaşıyla gerçekleştiremedikleri hedeflerine ulaşmayı başardılar: Devrim karşısında zafer. İronik bir biçimde, bu karşıdevrimci kazanım, en azından sembolik olarak 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla başlayan ve bir biçimde 1993 yılında Boris Yeltsin'in birliklerine Rus Parlamentosu'na ateş açma emri vermesiyle sona eren "kadife" ve diğer "devrimler"e atfedilmiştir ve atfedilmeye de devam etmektedir.

Bunların aslında karşıdevrimci olaylar olduğunu idrak etmek için *cui bono?*, "kimin işine yaradı?" sorusunu sormak yeterlidir. Bir başka deyişle "kazanan kimdi?" Doğu Avrupa'daki devrim denilen olaylardan fayda sağlayanlar, kuşkusuz soyluluk ve kilise, yani asli karşıdevrimci unsurlardı. 1914-1918 Büyük Sınıf Savaşı sırasında, *ancien régim*'e doğru bir *retour en arrière* hayalleri geri tepmiş; 1945'te, eskiden ağırlığı olan siyasi güçleri ve büyük toplumsal prestijleriyle birlikte kalelerini ve geniş arazilerini de yitirmişlerdi. Ancak 1990'ı takip eden yıllarda, sadece eski Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının soylu aileleri değil, Katolik Kilisesi de Doğu Avrupa'da (ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde) 1945'te kamulaştırılan topraklarını geri alabildi. (Bunu Lech Walesa ve Vaclav Havel gibi, hizmetleri için cömertçe ödüllendirilen "demokratlar"ın hayırsever işbirliği sayesinde yapabildiler.) Sonuç Katolik Kilisesi'nin bir kez daha Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'da en büyük toprak sahibi haline gelmesiydi. Bugün Doğu Avrupalı plebler –örneğin Polonyalı kiracı çiftçiler ve Ljubljana Katedrali'nin arkasında bulunan küçük pazardaki tezgâh sahibi Slovenler– bu toprak sahibine 1990'dan önceki "o eski kötü günlere" kıyasla daha fazla kira vermek zorundadır. Havel ve arkadaşları

sayesinde, Schwarzenbergs hanedanı gibi pek çok eski aristokrat toprak sahibi, Doğu Avrupa'da yeniden şatoların ve geniş arazilerin mülkiyetini üzerine geçirmiştir ve tıpkı 1914'ten önceki "eski güzel günlerde" olduğu gibi bir kez daha büyük bir toplumsal itibara ve siyasi güce sahiptir.[20]

Ana akım basınımızda bu tür şeyler hakkında tek bir satır bile yazılmadı. Bilakis, Karol Józef Wojtyla'nın, yani Papa II. John-Paul'ün Sovyetlere karşı muhafazakâr Amerikan Başkanı Ronald Reagan ve CIA ile sadece Doğu Avrupa'da demokrasiyi yeniden tesis etmek için işbirliği yaptığına inandırıldık. Papa'nın her şeye karar verdiği ama milyonlarca sıradan papaz ve müminin hiçbir söz hakkı olmadığı son derece gayridemokratik bir kurum olan Katolik Kilisesi'nin başındaki kişinin demokratik incilin havarisi olabileceği, saçma bir fikirdir. Eğer Papa gerçekten de demokrasiye yardım elini uzatmak isteseydi, bunu bizzat Katolik Kilisesi'nin içinde de yapabilirdi. "Kurtuluş teolojisi"ni mahkûm edip, bu teleolojinin Latin Amerika'da (Doğu Avrupa'ya kıyasla burada çok daha fazla ihtiyaç duyulan) demokratik bir değişimi savunan ve genellikle sıradan, alt rütbeli rahip ve rahibelerden oluşan taraftarlarına karşı dişiyle tırnağıyla mücadele etmiş olması, II. John-Paul'ün gerçek demokrasiyle hiçbir ilgisi olmasını istemediğinin açık bir göstergesidir. Gerçekten de Latin Amerika'nın büyük bir bölümünde halk, komünist Polonya'da ya da Doğu Avrupa'daki diğer ülkelerde doğal kabul edilen ücretsiz eğitim, ücretsiz sağlık ve diğer pek çok toplumsal hizmetten asla yararlanamamıştı. Elbette, Latin Amerika'da Katolik Kilisesi her zaman büyük bir toprak sahibi olagelmişti ve sahip olduğu imtiyazlar ve zenginlik –İspanyol fatihlerin kanlı fetihlerinin meyveleri– gerçek bir demokratikleşmeyle köylülerin ve diğer proleterlerin lehine ortadan kaldırılabilirdi. Papa'nın Doğu Avrupa'da değişim için bastırıp, Latin Amerika'da buna karşı çıkmasının nedeni kuşkusuz buydu. Papa, El Salvador'da dostu Reagan'ın karşıdevrimci ortakları tarafından demokratik fikirleri nedeniyle Piskopos Romero ile birlikte bazı rahibelerin de öldürülmesini kınamamıştı bile! Wojtyla'nın bir demokrat değil de bir gerici olduğunu gösteren bir başka şey de, Pinochet gibi diktatörlerle ya da Avusturyalı siyasetçi Jörg Haider gibi neo-faşistlerle sıcak ilişkilere sahip olmasıdır. Son Habsburg imparatoru I. Charles ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Zagreb başpiskoposluğu yapan faşizm dostu Aloïs Stepinac gibi kötü şöhretli ve gerici tarihsel figürleri aziz ilan etmeyi tercih etmişti.[21]

1990'dan sonra Doğu Avrupa'da yaşanan değişimlerin demokrasi ve sıradan insanların özgürleşmesi yönünde ileriye doğru atılan bir adımın habercisi olduğu son derece tartışmalıdır. Örneğin Polonya'da, komünizmin düşüşünden bu yana, Fransız Devrimi'nin en büyük kazanımlarından biri olan kilise ile devletin birbirinden ayrılması sadece kâğıt üzerine kalmıştır. Katolik olmayan yurttaşlar ve eşcinsellerle feministler, bu ülkede kendilerini evlerindeymiş gibi hissetmez-

ler. Polonya bazı açılardan, hemen her ülkede belirli bir dinin devlet dini olarak kabul edildiği ve dinî özgürlük ya da hoşgörünün mevzubahis olmadığı Fransız Devrimi öncesine geri dönmüştür.[22] Doğu Avrupa'daki post-komünist devletlerin liderlerinin demokrasiye özel bir muhabbet beslemedikleri, pek çoğunun, sadece belirli bir dinle değil, aynı zamanda yabancı düşmanlığı, antisemitizm ve benzerleriyle de ilişkili bir tür aşırı sağcı milliyetçiliğin fanatiği ve hevesli havarileri olmalarından da anlaşılabilir. Dahası, neredeyse her yerde bu liderler ülkelerini 1930'larda yöneten ve/veya 1940'larda Nazilerle işbirliği yapıp her tür savaş suçunu işleyen, son derece gayridemokratik ve hatta açıkça faşist unsurları aklayıp yüceltmekte sorun görmemişlerdir. Bu zaman zaman neo-faşist, hatta bugün Ukrayna'da olduğu gibi açık neo-Nazi hareketlerin çarpıcı yükselişini kamçılamıştır. "Yeni" Polonya ya da Bulgaristan'da nüfusun çoğunluğu –ve elbette 1990'lardaki "devrimler" sayesinde ceplerini dolduramayan sıradan yurttaşlar– kendilerini hiç de şımartılmış hissetmemektedir. Kamuoyu yoklamaları Romanya gibi ülkelerde, çoğunluğun komünizm döneminde hayatın daha iyi olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Bu nostaljinin en önemli nedenlerinden biri, sağlık ve yüksek öğretim de dahil olmak üzere, eğitim gibi hayati toplumsal hizmetlerin artık eskiden olduğu gibi ücretsiz ya da çok ucuz olmamasıdır. Öte yandan çirkin on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmiyle ilişkilendirilen çocuk işçiliği gibi bazı uygulamalar, Özbekistan gibi ülkelerde yeniden ortaya çıkmıştır. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle eski Sovyetler Birliği'nin kadınları da, komünizm döneminde, örneğin istihdam eşitliği, ekonomik bağımsızlık, çocuk bakımı ve diğer toplumsal haklar gibi alanlarda elde ettikleri kayda değer kazanımların pek çoğunu yitirmişlerdir.[23] Çok sayıda gencin Doğu Avrupa'da kendileri için doğru düzgün bir gelecek göremeyip, şanslarını başka yerde denemek için memleketlerini terk etmeleri şaşırtıcı değildir. Böylece Soğuk Savaş döneminde Batılıların Avrupa'daki komünist blok ülkelerini ya da Küba'yı terk eden muhalifler söz konusu olduğunda zafer kazanmışçasına söyledikleri gibi, yeni sisteme karşı "ayaklarıyla" oy kullanmaktadırlar.

Türedi kapitalistlerden oluşan "oligarşinin", ülkelerinin kamulaştırılmış servetini talan etmek için "devrimler"den yararlanan kurnaz fırsatçıların ve post-komünist Doğu Avrupa'nın üzerine akbaba gibi üşüşen çok uluslu şirketlerin dışında, Doğu Avrupa'daki değişimlerden en fazla fayda sağlayanlar, iki dünya savaşının sonunda kaybettikleri zeminin büyük bir kısmını geri almayı başaran *ancien régime* kurumları ve kişilikleriydi. Eski Sovyetler Birliği'nin kalbi olan Rusya'da durum buydu. Burada Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi'nin Polonya'da başardığına benzer çarpıcı bir geri dönüş yaşadı. 1917 öncesinde sahip olduğu devasa gayrimenkul portföyünü neredeyse tamamen geri aldı ve devlet eski kiliselerin tamir edilmesini (ve yenilerinin yapılmasını), Hristiyan olup olmadığına bakmaksızın vergi mükelleflerinin ceplerinden cömertçe fi-

nanse etti. Ortodoks Kilisesi, tıpkı çarların "eski güzel günlerinde" olduğu gibi bir kez daha büyük, zengin ve güçlü bir kurumdur ve devletle yakın ilişkilere sahiptir. Bu *retour en arrière*'in ve *ancien régime*'in rehabilitasyonunun güçlü sembollerinden biri, Çar II. Nikolay'ın 2000 Ağustosunda aziz ilan edilmesidir.[24]

Eğer günümüz Rusyası'yla Çin'ini karşılaştıracak olursak, ilk ülkede önce Yeltsin'in sonra da Putin'in, saati 1917 öncesine aldıklarını görürüz. Bu oligarklardan oluşan küçük bir seçkin grubu için muhteşem bir şeydir, ama halkın çoğunluğu için durum hiç de iyiye gitmemiştir; bilakis (1990'lardaki Yeltsin dönemi bu açıdan bir felaketti, ama son yıllarda Putin yönetiminde kayda değer bazı gelişmeler sağlanmıştır). Bugün Rusya pek de örnek bir demokrasi sayılmaz. Yeltsin'in yönettiği karşıdevrim sayesinde Rusya, bir kez daha çarların döneminde olduğu şeye dönüşmüştür: Otokrasiyle yönetilen ve son derece zengin seçkinlerle görece yoksul bir çoğunluk arasında devasa bir toplumsal uçurumun var olduğu, (1990 öncesinin yanına bile yaklaşamasa da) büyük bir güç. Öte yandan Çin'de, rüşeym halindeki bir "kadife devrim" – aslında bir karşıdevrim– 1989'da Tiananmen Meydanı'nda daha başlamadan bastırıldı. Çinli liderler, kendi anlaşılmaz yöntemleriyle devrimin yolunda ilerlemeye devam ettiler. Çin'de sözde serbest seçimleriyle Batı tipi bir demokrasi yoktur ve Rusya gibi bu ülke de süper zenginlerden oluşan küçük bir seçkinler grubunun doğuşuna tanıklık etmiştir. Fakat bunlar iktidara gelmemiş ve yükselişleri, milyonlarca sıradan Çinlinin yaşamında muazzam gelişmelerin yaşanmasını ve bugün de yaşanmaya devam etmesini engellememiştir. 1917'deki Rus öncülünden esinlenen devrim sayesinde, Çin devrimden önce zayıf ve çok yoksul bir ülkeyken, bugün büyük bir güce ve giderek müreffehleşen bir ülkeye dönüşmüştür.[25]

Rusya'da ve Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü sayesinde, soyluluk ve özellikle de ruhban, yirminci yüzyıldaki iki büyük sınıf savaşı patlamasında yaşadığı kayıpların büyük bir kısmını yeniden kazanabildi. Yine de en büyük galip, uluslararası seçkinlerin içindeki büyük ortak, George Soros[26] gibi burjuva finansçılar ve sanayicilerle, büyük bankalar ve şirketler oldu. Bu sonuncular genellikle Amerikan, Batı Avrupalı ve Japon çok uluslu şirketleridir. Çok uluslu olmak bütün ülkelerde iş yapmak ve hiçbirinde vergi ödememek anlamına gelir. Çok uluslu şirketler hamburgerlerini, kolalarını, silahlarını ve diğer mallarını satmak, devlet işletmelerini üç kuruşa kapatmak, hammaddelere el koymak, devlet tarafından eğitilmiş nitelikli işçileri ve personeli düşük ücretlerle işe almak vs. için zafer kazanmışçasına Rusya'ya ve Doğu Avrupa'ya girdiler. Bu plandaki en büyük mağluplarsa Batılı ülkelerin işçileri ve çalışanlarıydı: 1918 ve/veya 1945 sonrasında kavuştukları yüksek ücretlerin ve elverişli çalışma koşullarının, artık onları rekabet gücü olmayan kişilere dönüştürdüğü düşünülüyordu ve daha önce verilmiş olan toplumsal haklar da aniden "sürdürülemez"

hale gelmişti. Sonuç olarak, ücretli emekçilere daha azıyla yetinmeleri söylendi, ama ücretlerinin düşürülmesine ve "kemer sıkma" adı altında kazanımlarının ellerinden alınmasına razı olduklarında bile, işlerinin Doğu Avrupa ve Üçüncü Dünya'daki ücretlerin daha düşük olduğu ülkelere doğru kaydığını gördüler. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, 1933 ile 1945 yılları arasında Nazilerle kârlı bir işbirliği yapan büyük Batı Alman şirketlerinin, Doğu Almanya'yı iktisaden yağmalamalarına izin verildi. Öte yandan, Batı Alman işçiler –Naziler tarafından indirilen, ama 1945 sonrasında hemen arttırılan– ücretlerinin hızlı bir şekilde düştüğünü, işlerininse eski Doğu Almanya'ya ya da Polonya'ya –ya da insanların çok daha düşük ücretlere köle gibi çalışacak kadar çaresiz durumda oldukları Tayland gibi Üçüncü Dünya ülkelerine– kaydığını gördüler.

Batı Avrupa'nın mali ve sınai seçkinleri, Sovyetler Birliği'nin çökmesinden başka bir yolla daha kazanç sağlamayı başardılar. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ve Soğuk Savaş çerçevesinde alelacele siyasi ve toplumsal reformlar kabul edilmişti. Esasen oy hakkının genişlemesi biçimini alan siyasi demokratikleşme hiçbir zaman seçkinler için ciddi bir sorun teşkil etmedi. Her ikisi de sıkı bir şekilde seçkinler tarafından denetlenen ana akım basının ve büyük siyasi partilerin işbirliğiyle, güvenilir muhafazakâr, liberal ve eğer gerekirse reformist-sosyalist (ya da sosyal demokrat) partiler için seçim zaferleri "imal etmek" her zaman kolay olmasa da, asla imkânsız olmamıştı.[27] Böylece Batı Avrupa'da her zaman seçkinlerin, kurulu düzeni koruyacağına ve çıkarlarının ülke içinde ve dışında savunacağına güvenebilecekleri hükümetlerin iktidara getirilmesi mümkün oldu. Fakat toplumsal reformlar seçkinler için daha fazla sıkıntı yaratmıştı, çünkü refah devletinin ortaya çıkışı, kâr maksimizasyonu imkânlarını sarsıcı olmasa da belirli bir ölçüde kısıtlamıştı. Neo-liberal entelektüeller ve siyasetçiler en başından itibaren refah devletini, "serbest piyasanın" sözde kendiliğinden ve faydalı bir şekilde işlemesine karşı uğursuz bir devlet müdahalesi olarak mahkûm etmişlerdi. Soğuk Savaş'ın sona ermesi seçkinlere refah devletini ve genel olarak sosyal güvenlik sistemini tasfiye etmek için altın bir fırsat sundu. Bu daha 1980'lerde Margaret Thatcher ve Ronald Reagan gibi kişiler tarafından uygulamaya konmuş bir projeydi. "1945 sonrasında," diye yazar daha önce atıfta bulunduğumuz Belçikalı tarihçi Jan Dumolyn,

> seçkinler komünizm korkusuyla ... halkı sessiz tutmak ve Demir Perde'nin ardındaki sosyalizmin cazibesini ortadan kaldırmak için çalışan nüfusa büyük tavizler verdiler. Bu yüzden toplumsal hizmetlerin Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasının ardından tasfiye edilmesi bir tesadüf değildi. Tehdit ortadan kalkmıştı. Artık çalışan nüfusu yatıştırmaya gerek yoktu.[28]

Sovyetler Birliği ile rekabet etme gerekliliğinin ortadan kalktığı andan itibaren, seçkinler bütün Avrupa'da refah devletiyle ilişkili toplumsal hizmetleri,

hiçbir yaptırımla karşılaşmadan tasfiye ettiler. Kısa bir süre sonra refah devletinden geriye hiçbir şey kalmaması umuduyla bu göreve odaklanmayı sürdürüyorlar. On dokuzuncu yüzyılın dizginsiz, acımasız kapitalizmine geri dönülmesine tanıklık ediyoruz.

Soğuk Savaş sırasında bile büyük şirketler, Sovyet saldırganlığına karşı "özgür dünyayı" savunmak için gerekli olduğu söylenen devasa silahlanma programları çerçevesinde aldıkları devlet ihaleleri sayesinde kârlarını maksimize edebiliyordu. Bu "savunmayı" düzenleyen ve aslan payını doğal olarak ABD'li şirketlerin, kötü şöhretli transatlantik askerî-sınai kompleksin üyelerinin aldığı kârlı sözleşmeleri dağıtan NATO'ydu. Berlin Duvarı'nın yıkılmasının, Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ve Varşova Paktı'nın dağılmasının ardından artık Batının Doğu Bloğu tarafından tehdit edildiğini söylemek mümkün değildi. Fakat NATO varlığını korudu ve hatta çok sayıda Doğu Avrupa ülkesini içine alarak genişledi. Bu ülkeler daha sonra ABD'de ve diğer Batı ülkelerinde üretilen pahalı askerî donanımları satın aldılar ve hükümetleri gerekli kaynağı bulabilmek ya da Batılı bankaların borç sözleşmelerine eklediği koşulları yerine getirmek için, her yerde komünist dönemden kalan toplumsal harcamaları kıstı. Tabii ki bu silahların insanları koruması gereken bir düşmana ihtiyaç vardı ve Sovyet "şeytan imparatorluğu"nun çöküşünün ardından bu düşman kısa bir süre için Saddam Hüseyin oldu. Fakat sonra sahneye bir hızır gibi "terörizm" çıktı ve Soğuk Savaş'ın küllerinden görkemli bir şekilde yeni bir savaş, "Teröre Karşı Savaş" doğdu. Bu yeni, dünya çapındaki ihtilaf, NATO'nun varlığı ve genel olarak çağdaş kapitalizmin, özellikle de "Pentagon sistemi"nin "savaş ekonomisi"nin dinamosu olan kârlı silah üretimi ve satışını meşrulaştırmak için ihtiyaç duyulan gerekçeyi sağladı. Bu "Pentagon Sistemi" "askerî Keynesçilik" ya da –refah devleti anlamına gelen "wellfare state"e atıfla– savaş devleti, "warfare state" adıyla da bilinmektedir; ABD'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda hükümetin ve "askerî-sınai" şirket kompleksinin ortak bir girişimi olarak doğmuş ve savaşla ilgili devasa devlet siparişi çağlayanının kuruması halinde Amerikan ekonomisinin yeniden Büyük Bunalım benzeri bir krize girmesini engellemeyi amaçlamıştır.[29]

1914-1918 Büyük Savaş sırasında çok sayıda asker, savaşın asla bitmeyeceğine inanmıştı. Teröre Karşı Savaş'la birlikte bu kâbus bazı açılardan gerçeğe dönüştü. "Terör" gibi soyut bir kavram teslim olamaz, dolayısıyla ona karşı verilen savaş da asla kazanılamaz. Bu yüzden belirsiz bir süre boyunca savaş halinde yaşamaya mahkûm edildik. Silahlanma ve savaş sayesinde elde edilen devasa kârlar büyük şirketlere gidiyor, ama muazzam maliyetler büyük bankalar için son derece kârlı bir iş teşkil eden borçlar üzerinden devlet tarafından finanse ediliyor. Borçlar ulusal borcun hızla artmasına neden oluyor, ama bir ülkenin borcu, bütün yurttaşlarının "malıdır". Bu, nüfusun büyük bir çoğun-

luğunun, borcun büyük bir kısmından sorumlu olduğu anlamına gelir. Böylece kârlar seçkinlerin, büyük şirketlerin, bankaların ve bunların hissedarlarının lehine özelleştirilirken, silahlanma ve savaşın maliyetleri vergilendirme yoluyla pleblerin aleyhine toplumsallaştırılmış olur. Reagan ve Thatcher döneminden beri, bütün Batı ülkelerinde büyük şirketler giderek daha az vergi ödüyor, bazense hiç ödemiyor. Bu nedenle, devlet kendini giderek mali bir sıkıntı içinde buluyor ki bu da sıradan insanların, yani pleblerin katkılarına daha fazla bel bağlamak zorunda kalması anlamına geliyor. Teröre karşı sürekli savaşa eşlik eden sürekli mali kriz böylece sözde aşırı maliyetli ve sürdürülemez toplumsal hizmetlerin "kemer sıkma" programları çerçevesinde tasfiye edilmesi için ihtiyaç duyulan gerekçeyi de sağlıyor ve bu sırada ücretlerin düşürülmesi ve işsizliğin ve güvencesizliğin artışıyla birlikte eski toplumsal hizmetlere duyulan ihtiyaç hiç olmadığı kadar artıyor. (Yunanistan bu duruma çarpıcı bir örnek teşkil eder.) Bu sayede zenginler hızla daha fazla zenginleşirken, yoksullar daha da yoksullaşıyor ve orta sınıf refahını yitiriyor. Hâlâ her birkaç yılda bir, pleblerin sadece seçkinlerin istediklerini ve izin verdiklerini yapan bir dizi siyasi partiden birine oy vermelerine müsaade ediliyor; ama böyle bir sisteme demokrasi denilebilir mi?

Teröre Karşı Savaş böylece bir sınıf savaşına, seçkinlerin pleblere, özgürleşmeye, demokrasiye karşı büyük bir taarruzuna dönüşmüştür. Seçkinlerin kendilerinden emin bir şekilde bu taarruzdan elde etmeyi beklediği şey, 1918 ve 1945'i takip eden yıllarda vazgeçmek zorunda kaldıkları zemini yeniden fethetmek; bir başka deyişle, pek çok Batılı ülkede bu dönemde ortaya çıkan ve refah devleti adıyla bilinen, görece sınırlı demokrasi düzeyiyle, görece yüksek toplumsal hizmet düzeyinin sona ermesidir. Özellikle ABD'de bu savaşın Başkan Wilson'ın *Espionage Act*'ine benzer baskıcı yasalarla yurttaşların özgürlüğünü daha da kısıtlamak için bir bahane teşkil etmesi de, Teröre Karşı Savaş'ın bir sınıf savaşı olduğunun bir başka göstergesidir. Bu Wilsoncu mevzuat hiçbir zaman tam olarak yürürlükten kaldırılmamıştır ve George W. Bush'un baskıcı *Patriot Act*'iyle desteklenmiştir. Bu tür yasalar ekseriyetle muğlak bir şekilde tanımlanmış teröristleri, tercihen koyu tenli Arapları ve diğer Müslümanları hedef alırken, neredeyse Ortodoks olmayan her türlü düşünce ve eylem biçimi böylece potansiyel olarak kriminalize edilir. Britanya'da 1914-1919 yıllarında olduğu gibi, Batılı ülkelerin yurttaşları bugün sistematik olarak basın ve Hollywood üzerinden uydurma bir propaganda bombardımanına maruz kalmakta ve kendi hükümetleri tarafından takip edilip sindirilmektedir. Pleblerin bu hükümetlerin üzerinde hiçbir etkileri yoktur ve bunun sebebi sadece "imâl edilmiş" seçimlerin anlamsız olması değil, aynı zamanda ve özellikle bütün önemli kararların seçkinlerin makamlarına seçimle gelmemiş temsilcileri tarafından alınıyor olmasıdır. Bu kişiler, seçkinlerin devlet aygıtındaki geleneksel kalelerine, yani

orduya ve bürokrasiye, özellikle de istihbarat servislerine, ama aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi ulus üstü kurumların bürokratik labirentlerine de hiç olmadığı kadar sağlam bir şekilde yerleşmiş durumdadırlar. Başka bir deyişle ABD'de iktidar, seçilmiş –yeri gelmişken son derece gayridemokratik usullerle seçilmiş– Başkan'dan ziyade, az tanınan Pentagon generallerinden ve CIA, NSA ve FBI'ın isimleri bilinmeyen apartçıklarından oluşan, ülkenin büyük şirketleri ve bankalarıyla yakın ilişkilere sahip, seçkinci bir grubun elinde daha fazla toplanmıştır. Demokrasinin beşiği olan Yunanistan gibi ülkelerde, demokratik olarak seçilmiş parlamenterlerin, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) "uzmanları"na kıyasla hiçbir söz hakkı yoktur.

Son olarak, Teröre Karşı Savaş'ın aynı zamanda, Üçüncü Dünya'nın sakinlerini, kendi topraklarında bulunan petrolün ve diğer madenlerin fiyatlarını kendi başlarına belirlemekten alıkoymayı amaçlayan emperyalist bir savaş olduğu açıktır. Büyük bankaların ve çok uluslu şirketlerin seçkinleri Teröre Karşı Savaş sayesinde, eski sömürgelerinin dekolonizasyon sürecinde kazandıkları mütevazı özgürleşmeyi geri almayı ümit etmektedir. Niyet, bu ülkelerin hammaddelerine, pazarlarına ve emek güçlerine sınırsız erişime sahip olmaktır. Bu tür bir "yeni sömürgeci" siyaset, gerektiğinde iktidara darbe, "renkli devrim" ya da –şaşırtıcı olmayan şekilde– Irak, Afganistan ve Libya'da olduğu gibi savaş yoluyla getirilecek, otoriter (ve genellikle yozlaşmış ve kleptokratik) rejimlerin işbirliğini gerektirir. Bu tür müdahaleler genellikle, aynı zamanda ABD ve Batı emperyalizminin rakipleri, hatta düşmanları olarak görülen güçlere, yani Rusya ve Çin'e de yöneliktir. Geçmişte, Sovyetler Birliği'nin varlığı yeni sömürgeci saldırganlıkları dizginlemiş, hatta engellemişti, ama 1989/1990'dan bu yana ABD eski Yugoslavya, Irak, Somali, Libya, Suriye ve Afganistan gibi ülkeleri dilediğince bombalayabilmiş ve bu ülkelerde savaşabilmiştir.

ABD ve Britanya'nın (ve bazı başka ülkelerin) Irak'a yönelik saldırıları bütün bunların tipik bir örneğidir. Bu vahşi saldırganlık Saddam Hüseyin bir diktatör olduğu için değil, ülkesinin petrol kuyularını büyük Amerikan ve İngiliz petrol tröstlerinin emrine sunmayı reddettiği için gerçekleştirilmişti, ki bugün Bağdat'ta bulunan, ABD tarafından yerleştirilmiş ve aynı ölçüde gayridemokratik komprador rejimin yaptığı tam da budur. (Mezopotamya petrolleri üzerinde denetim kurma arzusu, daha önce gördüğümüz gibi İngilizlerin 1914'te savaşa girme kararı almasında önemli bir rol oynamıştı.) Afganistan'ın işgaline gelince; bu proje en başta Rusya'nın ve Çin'in jeopolitik tekerlerine çomak sokmaya yaramıştı. Yeni sömürgeci saldırganlığın bir başka tipik örneği de NATO'nun Libya'ya yönelik saldırısı ve Albay Kaddafi'nin 2011'de barbarca linç edilmesiydi. Bu özellikle vahşi saldırı, bu Kuzey Afrika ülkesine demokrasi ya da özgürlük getirmek için farazi bir arzunun değil, Batının Libya petrolü üzerinde denetim kurma ve Afrika'nın tek refah devleti olan Kaddafi'nin ülkesini ortadan

kaldırma konusundaki kararlılığının yansımasıydı. NATO'nun Libya girişimi uluslararası seçkinler için kârlı bir iş, ama Libya halkı ve Kaddafi'nin ülkesinde iş bulup oldukça iyi bir yaşam süren ve Albay gibi NATO destekli "isyancılar" tarafından vahşice öldürülen çok sayıda diğer Afrikalı için felaket oldu.

Son yıllarda sık sık bütün dünyayı sarsan ağır bir iktisadi krizden bahsedildiğini duyuyoruz; ancak seçkinler gayet iyi durumda. Büyük şirketler hiç olmadığı kadar büyük "kazançlar" elde ediyor ve her geçen yıl süper zenginler daha da zenginleşiyor. Diğer yandan dünya çapındaki sefaletse artmadı, hatta devasa Çin nüfusunun geniş bir kesiminin artan refahı sayesinde biraz azaldı. Fakat Batıda yoksullar kesinlikle daha da yoksullaşıyor, orta sınıf kendisini giderek daha fazla baskı altında hissediyor ve dünyanın bu bölümünde huzursuzluk ve hoşnutsuzluk artıyor. Bu "yoksullaşma" 1789'da Fransa'da ve 1917'de Rusya'da olduğu gibi potansiyel olarak bir devrimci duruma yol açabilir. Öte yandan bu durum, 1930'larda Almanya'da olduğu gibi, sıkıntılardan bir sürü günah keçisini sorumlu tutan –Fransa'daki Front National benzeri– karşıdevrimci, neofaşist hareketler için verimli bir gelişme zemini de teşkil edebilir. 1930'larda günah keçileri, basit bir şekilde devrimle ilişkilendirilen Yahudilerdi; bugünse aynı basitlikle terörizmle ilişkilendirilen Araplar ve genel olarak Müslümanlar.

Bir huzursuzluk, hoşnutsuzluk, grevler ve gösteriler, suikastlar, utanmazca propaganda ve basında oto-sansür, kendi evlerimizde bile gözetlenme, yıldırma, baskı, hatta "siyah operasyonlar" çağında yaşıyoruz. Bütün bunlar sonu yokmuş gibi gözüken bir savaşa dayanıyor. Bu kötü vaziyet, 1914-1918 Büyük Savaş'ı sırasında sivil cephedeki durumu andırıyor. Tıpkı "uzun" on dokuzuncu yüzyılın tarihinin dünyayı sarsan Fransız Devrimi'nin gölgesi altında akması gibi, "kısa" yirminci yüzyılın tarihi de, Büyük Savaş'ın uğursuz gölgesi altında aktı. Tam da Büyük Savaş'ın patlak verdiği anda, hatta hâlâ önleyebileceğini umduğu savaş çıkmadan önceki son dakikada öldürülen Jean Jaurés, 1905'te şu kehanette bulunmuştu:

> Avrupa savaşından bir devrim doğabilir... Ama uzun dönemde karşıdevrimin, azgın gericiliğin, öfkeli milliyetçiliğin, boğucu diktatörlüğün, korkunç militarizmin ve uzun ve gittikçe kötüleşen bir şiddet zincirinin hâkim olduğu bir krizle de sonuçlanabilir.[30]

Jaurés'nin öngörüsü gerçekleşti. Bugün üzerinde yaşadığımız dünya neredeyse her ayrıntısıyla onun apokaliptik tablosuna denk düşüyor. Hâlâ Büyük Sınıf Savaşı'nın soğuk gölgesinde titriyoruz.

TEŞEKKÜR

Ben daha çocukken içimde Büyük Savaş'a dair bir ilgi uyandıran, bana onunla ilgili hikâyeler anlatan, savaş meydanlarına yaptığım gezilerde bana eşlik eden ve bu savaşı anlamama yardımcı olan herkese teşekkür ederim. Ayrıca 1914-1918'e ilişkin kitapları, filmleri, şarkıları ve şiirleriyle sadece gözlerimi değil, aynı zamanda kalbimi de açan tarihçilere, film yapımcılarına, şairlere, şarkıcılara ve diğerlerine de minnettarım. Bu kitabı yazmam konusunda beni cesaretlendiren ve taslağın geliştirilmesiyle düzeltilmesine katkıda bulunanlara da teşekkür borçluyum. Eşim Danielle ise, bir manyak gibi bu eser üzerinde çalışmaktan başka hiçbir şeyi umursamadığım aylar boyunca gösterdiği sabır nedeniyle çok özel bir teşekkürü hak ediyor. Son olarak, Büyük Savaş'ın yüzüncü yıl dönümü vesilesiyle bu savaşa sadece televizyondan bakmakla yetinmeyip, bu kitabı okuyarak "Dali-vizyondan" bakan ve böylece 1914-1918'in aslında büyük bir sınıf savaşı olduğunu anlayanlara peşinen teşekkür ederim.

SON NOTLAR

ÖNSÖZ

1 *Marieke*'nin sözleri şu internet adresinde bulunabilir: http://lyricstranslate.com/en/marieke-marieke.html.

2 Clapham, ss. 22-23'ten alıntıdır.

3 Cobb'un kitabının başlığı, Thomas Gray'in 1751'de yazdığı "Elegy Written in a Country Churchyard" şiirinden gelir: "The boast of heraldry, the pomp of pow'r,/And all that beauty, all that wealth e'er gave,/Awaits alike th'inevitable hour./The paths of glory lead but to the grave."

4 *Paths of Glory*'den [Zafer Yolları] sahneler: Gece devriyesi, http://www.bing.com/videos/search?q=sentiers+de+la+gloire&view=detail&mid=93E04D184F6652FD08A493E04D184F6652FD08A4&first=21; büyük çaplı saldırı, http://www.bing.com/videos/search?q=paths+of+glory&view=detail&mid=48D21FB76B206B43BE3D48D21FB76B206B43BE3D&first=41.

5 *Paths of Glory*'den [Zafer Yolları] sahneler: "*Marseillaise*" ile birlikte filmin başı, http://www.tcm.com/mediaroom/video/201211/Paths-of-Glory-Movie-Clip-Opening.html; Sonraki Almanca aşk şarkısı, http://www.bing.com/videos/search?q=paths+of+glory&view=detail&mid=F91B7C99688CB80A83EFF91B7C99688CB80A83EF&first=81.

6 Bkz. Annika Mombauer'in "The Fischer Controversy 50 years on: Conference Report" makalesi.

7 1970'lerin ortalarına kadar uzanan tablo aslında "Gala contemplating the Mediterranean Sea which, from twenty metres, becomes the portrait of Abraham Lincoln (Homage to Rothko) [Yirmi metre uzaklıkta Abraham Lincoln portresine dönüşen Gala Akdeniz'i düşünüyor (Rothko'ya Saygı)]" adını taşır; Saint Petersburg, Florida'daki Dali Müzesi'nde biraz değişik bir nüshası sergilenmektedir.

8 Fransız Devrimi elbette ilk sınıf çatışması değildi, çünkü sınıf mücadelesi, Antik ve Ortaçağların da tarihini belirler. Ancak Fransız Devrimi, bugün de devam eden modern sınıf mücadelesinin ilk önemli çatışmasıydı. Aslına bakılırsa, "modern"den ziyade "çağdaş" bir sınıf mücadelesinden bahsetmek daha uygun; çünkü tarihçiler, "modern" terimini 1500'den 1789'a ya da 1800'e uzanan dönem için, "çağdaş" terimini ise 1789/1800'den günümüze uzanan dönem için kullanma eğilimindeler. Antik Çağ'daki sınıf mücadelesi için Arthur Rosenberg'in *Demokratie und Klassenkampf im Altertum* kitabı, Ortaçağ'daki sınıf mücadelesi için örneğin Paul Lafargue'nin *Les Luttes de classes en Flandre de 1336-1348 et de 1379-1385* kitabı incelenebilir.

9 Bkz. Pauwels (2007), s. 192.

10 Bkz. Maurice Bologne'un *L'insurrection proletarienne de 1830 en Belgique* başlıklı çalışması.

11 Losurdo (2013), s. 27: "La lotta di classe non si presenta quasi mai allo stato puro."

12 De Vos'ta Birinci Dünya Savaşı "Avrupa'nın ortak ahmaklığı" (s. 95) olarak tanımlanıyor.

13 *Imperialism, the highest stage of Capitalism [Emperyalizm, Kapitalizmin en yüksek aşaması]* şu adreste mevcuttur: http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc.

14 Losurdo (2013), ss.9-19.

1. BÖLÜM

1 İtalyan tarihçi ve filozof Domenico Losurdo "Modern demokrasinin kökenini ve sorunlarını anlamak için öncelikle Fransız Devrimi yakından incelenmelidir" diye yazmıştır. Demokrasinin tarihine ilişkin çok iyi bir kitabın yazarı olan Luciano Canfora ise Fransız Devrimi'ni "kendisini takip eden Avrupa tarihinin tümünün temeli" olarak tanımlar. Bkz. Canfora (2008), s. 30.

2 Mayer (2000), ss. 47-49.

3 Pauwels (2007), ss. 191-198.

4 Rosenberg, ss. 25, 45.

5 Örn. bkz. Jef Verschueren'in "Het grote taboe: Braaf Nationalisme, vroegeren nu" başlıklı makalesi.

6 De Schaepdrijver, s. 14; Hobsbawm (1994), ss. 20, 137; Kolko (1994), s. 97.

7 Örn. bkz. MacMillan (2013), ss. 35-36.

8 Bkz. Maurice Bologne'un *L'insurrection prolétarienne de 1830 en Belgique* başlıklı kitabı.

9 Mayer (2010), ss. 178-179.

2. BÖLÜM

1 http://www.phrases.org.uk/meanings/254050.html.
2 Blum, s. 420.
3 Losurdo (2006b), s. 74'ten alıntıdır.
4 Örn. bkz. Hobsbawm (1979), s. 183; Hobsbawm (1994), s. 84; Stone ve Kuznick, ss. xviii-xx.
5 Koch, s. 332.
6 Mayer (2010), s. 133.
7 Losurdo (2013), s. 148.
8 Blum, ss. 422-27.
9 Mayer (2010), ss. 7, 131.
10 Mayer (2010), ss. 97-98.
11 Winkler, ss. 51-52'den alıntıdır. Winkler aynı zamanda, 1956'da "burjuvazi yönetmek için değil çalışmak için yaratılmıştır" diye yazan liberal Alman tarihçi Hermann Baumgarten'a da atıfta bulunur.
12 Poulantzas, ss. 118-119.
13 Genel olarak soyluların kontrol ettiği hükümetler sanayinin *çıkarlarını dikkate almış, "ancak büyük çaplı tarıma öncelik vermiştir." bkz. Mayer (2010), s. 33.*
14 Hobsbawm (1994), ss. 34-43.
15 Faulkner (2013), ss. 14-15.
16 Raf Custers'ın bir kitabının başlığı.
17 Eric Williams'ın klasik eseri gibi kölelik çalışmalarına atıfta bulunuyoruz.
18 Faulkner (2013), s. 15.
19 Stone and Kuznick, s. xvii.
20 Almanya'da üniformaların işlevleri üzerine görüşler için örn. bkz. Münkler, ss. 64-65.
21 Hobsbawm (1994), s. 305.
22 Canfora (2008), s. 162'den alıntıdır; ayrıca bkz. Schorkse, s. 69.
23 Canfora (2006), s. 41; Canfora (2008), s. 163; Mayer (2010), s. 310.
24 Canfora (2008), s. 105'ten alıntıdır.
25 Örn. bkz. Eichholtz (1999b), s. 143.
26 *Öyle görünüyor ki* "Jingo" Bask dilinde "Tanrı" anlamına gelen Jainko sözcüğünün İngilizce versiyonudur ve dolayısıyla" "by Jingo" vallahi, Allahtan gibi bir anlama gelmektedir.
27 Fransa ile ilgili Le Naour (s. 71) şöyle yazar: "Milliyetçilik, 19. yüzyılın sonunda adım adım gerici ve muhafazakâr ideolojinin içine işlemiştir."
28 Mayer (2010), s. 278.
29 Mayer (2010), ss. 210-212, 266; Wagner operalarındaki altınlarla ilgili, bkz. Glaser, s.20.
30 Mayer (2010), s. 82.
31 *Paths of Glory [Zafer Yolları]*'deki dans sahneleri: http://www.myspace.com/video/qbrick/paths-ofglory-s26/5306554.

3. BÖLÜM

1 Hobsbawm (1994), s. 116.
2 Winkler, ss. 67-68'den alıntıdır.
3 Napoleon'un notları: http://monblog.ch/atheisme/?p=200509301605528.
4 Örn. bkz. Winkler, s. 65.
5 De Schaepdrijver, s. 18; Losurdo (2013), s. 60.
6 Richard L. Berke'nin New York Times'daki makalesinde alıntılanan şekliyle Washington.
7 Hastings, ss. 274, 342.
8 Firchow, ss. 158-159; Hastings, ss. 39-40; MacMillan (2013), ss. 397-403; Saint-Fuscien, s. 24.
9 Canfora (2008), ss. 148-151.

4. BÖLÜM

1 Rachschmir, s. 15.
2 Volksgenosse kavramı şüphesiz Nazizm ile birleşmiştir, ancak 19. yüzyılında sonunda da kullanılmıştır.
3 Örn. bkz. Firchow, s. 177.
4 Hibberd ve Onions, ss. 250-251; Firchow, ss. 105-106, 112-113.
5 Hibberd ve Onions, ss. 251-253.
6 Firchow, s. 164.
7 Boche kavramının kökeni ve anlamı Roynette, s. 20-22'de tartışılmıştır.
8 Koch, s. 348.
9 Firchow, s. 167'den alıntıdır.
10 Canfora (2008), s. 235.
11 Hobsbawm (1994), ss. 153, 160.
12 Bkz. Kristin Ross'un makalesi.
13 Mayer (2010), s. 300.
14 Jackson, ss. 368-369.
15 Deneckere, ss. 160-163.
16 Losurdo (2013), ss. 18-19; Johnson, s. 20.
17 Losurdo (2013), ss. 156-157.
18 Losurdo (2006b), s. 110'dan alıntıdır.
19 Winock, s. 80.
20 Hobsbawm (1994), ss. 70-71. Benjamin Disraeli böylece bütün üyelere "imtiyazlı ve refah içindeki İngiliz halkının" aşağı ırkların üzerinde yükselen bir "doğal aristokrasi" oluşturduğu vaazını verdi, bkz. Losurdo (2010), s. 85.
21 Hobsbawm (1994), s. 81; Losurdo (2013), s. 12.
22 Hobsbawm (1994), s. 56'dan alıntıdır; Chamberlain Eley, s. 162'de alıntılanmıştır.
23 Hobsbawm (1994), s. 61: "Metropolitan egemen sınıfların çıkarına [yönelik]. ...emperyalist politikalar ve propaganda ... işçi sınıflarına kitlesel emekçi hareketlerinin giderek büyüyen çekiciliğini etkisiz hale getirdi."
24 Rachschmir, s. 14; Winkler, ss. 62-63; Rhodes ve Wahl'in Lenin'in emperyalizm kitabındaki alıntıları, VI. Bölüm.

25 Losurdo (2013), ss. 163-164.
26 Hochschild, s. 110.
27 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra İngiltere'ye sürgüne giden 3. Napoleon'un oğlu Napoleon'un durumu, bu kurala önemli bir istisna teşkil eder. Bu "prince impérial", 1879'da Zulu Savaşı'nda İngiliz Ordusu'nda asker olarak görev yaparken öldü.
28 Bkz. Rosa Amelia Plumelle-Uribe'nin çalışması, *La Férocité blanche*.
29 Hobsbawm (1994), ss. 103-104.

5. BÖLÜM

1 Mayer (2010), ss. 247-251.
2 Örn. bkz. Cohen ve Major, s. 702'deki alıntı.
3 Canfora (2006), s. 43.
4 Losurdo (2006a), ss. 311, 337.
5 Amerikalı sosyolog Robert K. Merton'a göre, Le Bon sosyalizmin her yönüne karşı durmaksızın bir düşmanlık sergileyen, ... proletaryanın sosyalist yönelimi ile büyümesinden endişe eden evhamlı bir muhafazakârdı." Bkz. Le Bon, önsöz, s. xxxvii. Langbehn'e dair, bkz. Mayer (2010), ss. 292-294.
6 Örn. bkz. Hobsbawm (1994), ss. 85-86.
7 Hobsbawm (1994), ss. 82-83.
8 Saint-Fuscien, s. 40.
9 Mayer (2010), s. 282; ayrıca bkz. Koch, "Social Darwinism as a Factor in the 'New Imperialism'."
10 Bkz. Hobsbawm (1994), ss. 32, 252, 254; Mayer (2010), s. 285.
11 Örn. bkz "Nordik", "Akdenizli" ve diğer ırkalara dair Firchow, ss. 21-29'daki notlar.
12 Pauwels (2013), s. 224.
13 Losurdo (2006b), ss. 240-245.
14 Losurdo (2006a), ss. 311-313; Losurdo (2013), s. 41; Lukács, III, ss. 112-124.
15 Mayer (2010), ss. 285-289.
16 Losurdo (2006b), ss. 242-243.
17 Eksteins, s. 90.
18 Firchow, ss. 131-132.
19 Ruskin, s. 70; Firchow, s. 133'teki yorumlar.
20 Hawkins, ss. 209-10; ayrıca bkz. Koch, ss. 343-344.
21 Weber, s. 243'ten alıntıdır. Ayrıca bkz. MacMillan (2013), s. 25.
22 Mayer (2010), ss. 284-289.
23 Cohen ve Major, s. 702'den alıntıdır.
24 Mayer (2010), ss. 292-294, 306.
25 Alıntıların kaynağı de Schaepdrijver, s. 44; Fussell, s. 234; Mayer (2010), s. 292; Jablonsky, s. 81.
26 Zinn, s. 293'ten alıntıdır.
27 Ayrıca bkz. Martens, s. 13: "Savaşın ayrıca mevcut sisteme gerçek bir tehdit olan sosyalist hareketi ortadan kaldırması gerekiyordu."
28 Pauwels (2007), s. 120.
29 Alıntıların kaynağı Losurdo (2006a), s. 283, ve (2006b), s. 118; Fussell, ss. 8, 314. Ayrıca bkz. MacMillan (2013), s. 270.
30 Saint-Fuscien, s. 36.
31 Losurdo (2006b), ss. 118-19; de Schaepdrijver, s. 44.
32 Cohen ve Major, ss. 699-700; Koch, s. 341; Rohkrämer, s. 97; Peeters, s. 123. Fransız şair Guillaume Apollinaire savaşı bile "büyük çocuklar için eğlence" olarak tanımlayacaktır. bkz. A. Becker, s. 36.
33 Fussell, ss. 27-28; Breverton, s. 240.
34 Eksteins, ss. 92-93.
35 Beloc, MacMillan (2013) s. 284'te alıntılandığı şekliyle; Piper, ss. 99-100. Heym, Glaser ss. 198-199'da alıntılandığı şekliyle.
36 Losurdo (2001), ss. 15-19.
37 Mayer (2010), ss. 208-209.
38 "İtalyan Futurizm." Ayrıca bkz. Canfora (2006), ss. 56-57'deki yorumlar.
39 Ferguson, s. 455'ten alıntıdır.
40 Englund, s. 57'den alıntıdır.
41 Saint-Fuscien, ss. 40-42, 48.
42 Lukács, I, s. 68.
43 Glaser, s. 202.
44 Robert, s. 369'dan alıntıdır; Fransız askerlerinin benzer görüşleri için bkz. Nicot, ss. 131-132.
45 Losurdo (2001), ss. 12-15.

6. BÖLÜM

1 De Vos, s. 27; Peeters, ss. 57-60.
2 Hastings, s. 255'ten alıntıdır; Firchow, ss. 31-33; Geiss, ss. 42, 48; MacMillan (2013), s. 56 ff.
3 Englund, ss. 225-226.
4 Martens, ss. 10-11.
5 Fussell, s. 116.
6 Fisher, Cohen ve Major, ss. 704-705'te alıntılandığı şekliyle.
7 Engdahl, ss. 27-28; Stone ve Kuznick, s. 4.
8 Irak isminin kökenlerine dair bkz. Pauwels (2008), ss. 230-231.
9 Canali, s. 4 ff.; Engdahl, ss. 23, 28-37; Hochschild, s. 195; Hobsbawm (1994), ss. 317-318.
10 Clark, ss. 355-357.
11 MacMillan (2013), s. 16.
12 Lacroix-Riz (2014), 1. Bölüm.
13 Milne.
14 MacMillan (2013), ss. 16, 50, 271; ve s. 165'te şöyle yazar: "Çin, Osmanlı İmparatorluğu, İran, hepsi zayıf, bölünmüş ve açıkça bölüşülmeye hazırdı"; bu "bölüşmenin" barışçıl olması beklenebilir mi?
15 Geiss, ss. 36, 57.
16 Weißbecker, s. 65'ten alıntıdır.
17 Hastings, ss. 12, 16.

18 Losurdo (2006b), s. 164; A.P. Izvolsky'nin, Cohen ve Major, ss. 705-706'dan alıntısı; Geiss, s. 42.
19 Fischer (1998), s. 33.
20 Losurdo (2006b), s. 154, Paul M. Kennedy'nin *Rise of the Anglo-German Antagonism* adlı kitabında yaptığı açıklamalara dikkat çekerek.
21 Piper, s. 236; Münkler, ss. 246-247.
22 *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 50-51.
23 Cohen ve Major (2004), s. 700.
24 Örn. bkz. Zinn, ss. 290-313; Stone ve Kuznick, ss. xxii-xxxiii.
25 Vahşi Batı'daki toprağın varlığının bir emniyet supabı görevi gördüğü düşüncesi, tarihçi Frederick Jackson Turner ve onun "Turner Tezi olarak da bilinen "Sınır Tezi" ile ilişkilendirilir.
26 Alıntıların kaynağı, Cohen ve Major, s. 617; Zinn, s. 290.
27 Zinn, s. 355; Knightley, s. 122 ff.

7. BÖLÜM

1 Hochschild, s. 17'den alıntıdır.
2 Hobsbawm (1994), ss. 307-309.
3 Hobsbawm (1994), s. 316.
4 Ferguson, s. 409; Alman tarihçi Stephan Malinowski'nin röportajı, Staas ve Ullrich'in makalesinden alıntıdır; Müller (2011b), s. 140.
5 Hastings, s. xxix.
6 Le Naour, ss. 27, 41, 78-79, 124-28; Mayer (2010), ss. 223-24. Jeanne d'Arc Papa Pius X tarafından 1909 Nisanında aziz ilan edilmişti ve Papa Benedict XV tarafından 16 Mayıs 1920'de kutsanacaktı. Önemli bir antik tapınak olan Montmartre'a dair, bkz. Pauwels (2006), ss. 140-141.
7 Le Naour, s. 132.
8 Tam metin için: http://www.bobdylan.com/de/node/26496.
9 Hobsbawm (1994), s. 133; Ancak, Geoff Eley gibi tarihçiler "partinin [yani SPD] hiçbir zaman gerçekten devrimci olmadığını" ileri sürerler. bkz. Eley, s. 173.
10 Schorske, ss. 77-78.
11 Hobsbawm (1994), s. 129; Thomson, s. 49; Winock, s. 280.
12 Bernstein ve reformizme dair daha fazlası, Schorske, s. 16 ff.
13 De Schaepdrijver, ss. 21-22; Tuchman, s. 508.
14 Kolko (1994), ss. 114, 154-155.
15 Martens, ss. 14-15; Schorske, s. 85; Le Gall, ss. 33-35; Losurdo (2010), ss. 85-86; Losurdo (2013), ss. 114, 146-147.
16 Hobsbawm (1994), s. 72.
17 Zinn, s. 321, 339; Weinstein, ss. 63-74.
18 Bkz. Mark Solomon'un *The Cry Was Unity: Communists and African Americans, 1917-1936* adlı kitabındaki değerlendirmeler, http://books.google.ca/books/about/The_Cry_Was_Unity.html?id=AJDEPnUWQ6EC&redir_esc=y.

8. BÖLÜM

1 Hobsbawm (1994), ss. 132, 139; Weber, ss. 114, 241.
2 Weber, s. 126; Winock, ss. 269-73; 14-18: *Mourir pour la patrie*, s. 17; Zinn, ss. 322-330.
3 MacMillan (2013), s. 251.
4 Winock, ss. 135-150.
5 Canfora (2006), s. 24; Schorske, ss. 177-180; Horne, ss. 6-9; Hastings, ss. 13, 22-23; Stockton; Rogger (1966), ss. 95, 98-100; Rogger (1983), s. 240; Hobsbawm (1994), ss. 49, 55, 109, 123, 130; Thomson, s. 174; Marwick, s. 32.
6 Hobsbawm (1994), ss. 131, 137-139; Marwick, s. 32.
7 Canfora (2006), ss. 18, 33-36; Tuchman, ss. 534, 537; Hochschild, s. 63; Kolko (1963), s. 285.
8 Winock, s. 122; Bouloc (2008), s. 129.
9 Hobsbawm (1994), ss. 117-118, 130; Hochschild, s. 86; Tuchman, s. 537; Weber, ss. 126-129; Stockton.
10 Braudel, ss. 420-28. Ayrıca bkz. Canfora (2006), ss. 16-17, and (2008), s. 229.
11 Mayer (2010), ss. 247, 304.
12 Hobsbawm (1994), ss. 134-136.
13 Canfora (2008), ss. 172-173.
14 Lewin, s. 292; Hobsbawm (1994), ss. 294-96, 299.
15 Feldbauer (2008a), ss. 68-71, 78.
16 Hobsbawm (1994), s. 216.
17 Hobsbawm (1994), ss. 216-218; Hochschild, s. 48; Hastings, s. 25.
18 Sumpf (2014), ss. 152-157.
19 Plumelle-Uribe, ss. 122-123.
20 Viên, ss. 160-164.

9. BÖLÜM

1 Hobsbawm (1994), s. 109.
2 Örn. bkz. Joll, s. 318.
3 Mayer (2010), ss. 304-305.
4 Mayer (2010), s. 228; Geiss, ss. 36-37.
5 Geiss, ss. 60-72; Hastings, s. 78; MacMillan (2013), ss. 328, 395.
6 MacMillan (2013), s. 130.
7 Canfora (2006), ss. 18, 33-36; Tuchman, ss. 534; Geiss, s. 69.
8 Hobsbawm (1994), ss. 322-324.
9 Hastings, s. 10, 29; MacMillan (2013), ss. 233-237, 334.
10 Mayer (2010), s. 311.

11 Hobsbawm (1994), ss. 322-324.
12 Mazower, ss. 105-106; Mayer (2010), ss. 327-328; Geiss, ss. 72-74; Hastings, ss. xxviii-xxix, 11, 29; MacMillan (2013), ss. 229-331.
13 Bouloc (2008), s. 369.
14 Winock, s. 299'dan alıntıdır; ayrıca bkz. *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 22-23.
15 Bouloc (2008), s. 371.
16 Clark, s. 309'dan alıntıdır.
17 Mayer (2010), ss. 108-109, 223-224, 309; Canfora (2006), ss. 43-44; Losurdo (2001), s. 18.
18 Goujon, s. 52.
19 Tilly, ss. 300-301.
20 Sumpf (2014), ss. 21, 216-17; Rogger (1966), ss. 96-101; Mayer (2010), ss. 29, 312-313; Canfora (2008), ss. 191-201; Hobsbawm (1994), ss. 322-324; Losurdo (2006b), s. 101; MacMillan (2013) ss. 191-193, 334.
21 Mayer (2010), ss. 315-320.
22 Jackson, ss. 370-372; Marwick, ss. 37, 40-43.
23 Marwick, ss. 32, 37, 40-43; Hastings, ss. 21-25, 59-60; Jackson, s. 370 ff.; Mayer (2010), ss. 155-156.
24 Hastings, ss. 96, 112; Johnson, s. 22; Jackson, s. 383; Marwick, ss. 47-48; Lloyd George'un Stockton'dan alıntısı.
25 Cohen ve Major, s. 707; Hochschild, s. 291.
26 Alıntıların kaynağı Englund, s. 284, dipnot 6; Hochschild, ss. 70-71; Marwick, ss. 47-48.
27 Hochschild, s. 69.
28 MacMillan (2013), s. 303.
29 MacMillan (2013), ss. 115-118, 132-133; Münkler, s. 75.
30 Firchow, ss. 36-47, 168, ss. 46-47'den alıntı. Ayrıca bkz. MacMillan (2013), s.272; Clark, ss. 160-166, 202-204.
31 Feldbauer (2008a), s. 60.
32 Pauwels (2007), ss. 68-69.
33 Mayer (2010), s. 300.
34 Mayer (2010), ss. 15, 252, 290, 300-303; Losurdo (2006b), s. 220-221.
35 Hibberd ve Onions, ss. 72-73'ten alıntıdır.
36 Mayer (2010), s. 323.
37 Mayer (2010), s. 306.
38 Pauwels (2009), s. 23.
39 Mayer (2010), ss. 322-323.
40 Örn. bkz. MacMillan (2013), s. 132'de Almanya'ya dair notlar: gerekli harcamalar için yetkilendirme yapması gereken Reichstag'da yalnızca sosyal demokratlar değil, muhafazakârlar da ordunun genişlemesini finanse etmek için koyulacak yeni vergilere karşı çıktılar.
41 Canfora (2008), s. 163; Tuchman, s. 534.
42 Hobsbawm (1994), ss. 322-324; Clark, s. 313.
43 Bkz. MacMillan (2013), s. 323 ve sonrasındaki notlar.
44 Hochschild, s. 83; Geiss, ss. 70-71; Kolko (1994), s. 23. Moltke ve diğer Alman generallerinin kavgacılığına dair daha fazlası için, Hastings, ss. 30-32, ve Clark, ss. 327, 332-333.
45 Levine-Weinberg, s. 20.

10. BÖLÜM

1 Hochschild, s. 80; Canfora (2006), s. 64; Geiss, ss. 72-78.
2 Tuchman, s. 538; ayrıca bkz. Hastings, ss. xxxii-xxxvii: "Avrupa'nın çoğunluğu haberleri soğukkanlılıkla karşıladı, çünkü terör eylemleri fazlasıyla tanıdıktı."
3 Örn. bkz. Clark (2012), ss. 47-64.
4 Hochschild, s. 84; Canfora (2006), ss. 66-73.
5 Tuchman, s. 538'den alıntıdır.
6 Canfora (2006), ss. 75-76; Rogger (1983), s. 256.
7 Ferguson, s. 443; Hastings, ss. 37-40, 72, 86-90.
8 Piper, s. 131.
9 Clark, s. 549; Ferguson, s. 443: " 1914'te Almanya [Belçika'nın tarafsızlığını] bozmasaydı, Britanya bozacaktı."
10 Hatton, s. 31; Hochschild, s. 94.
11 Hobsbawm (1994), s. 326.
12 Hochschild, s. 96'dan alıntıdır.
13 Hibberd ve Onions, s. 38; Firchow, ss. 130-131'deki yorum.
14 Rogger (1966), ss. 112-113.
15 Cohen ve Major, s. 708'den alıntıdır; ayrıca bkz. Piper (2013), s. 102.
16 Hochschild, ss. 90, 102.
17 Hitler, s. 161.
18 Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=DzY3UCf2-tk; şarkının tam metni için bkz.: http://www.parolesmania.com/paroles_jacques_brel_11660/paroles_jaures_397453.html.
19 Tam Fransızca metin ve İngilizce çeviri için bkz. http://lyricstranslate.com/en/jaures-jaures.html-0.
20 Fussell, s. 21.
21 Kolko (1994), s. 24.
22 Fussell, ss. 21-22, 178, 181; Braudy, s. 382.
23 MacMillan (2013), s. xxvii; Ulrich, ss. 111-112; Duroselle, ss. 61-62; Clark, ss. 553-554.
24 Sumpf (2014), ss. 38-40; Rouaud, s. 29.
25 Clapham, ss. 133-134'ten alıntıdır.
26 Baldin, s. 2; *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 54; Guéno ve Laplume, s. 9; Rousseau (2006), ss. 34-38; Winock, s. 384; Hastings, ss. 82, 104-107, 118, 121-22; Rogger (1966), ss. 104-08; Ulrich, s. 112.
27 Ulrich ve Ziemann, s. 48.
28 Schorske, s. 286; Hochschild, ss. 87-88, 90-91, 100, 107, 128; Marwick, s. 51; Tuchman, ss. 539-540; Hastings, s. 71; Duroselle, ss. 54-55.
29 Mayer (2010), s. 307.
30 Rousseau (2006), s. 62.

31 Keay, s. 470; Hill (2011), ss. 54-56.
32 Hastings, s. 132.
33 Hastings, s. 132; Barthas, s. 26; Hobsbawm (1994), ss. 100, 325; Hochschild, s. 92; Bouloc (2008), s.131.
34 Bouloc (2008), s. 131.
35 Hochschild, s. 177; Hastings, s. 521.
36 Hobsbawm (1994), ss. 108, 325-326; Ferguson, ss. 198-199, 228-229.
37 Hochschild, s. 177; Hastings, s. 521; Hobsbawm (1994), ss. 108, 325-326; Ferguson, ss. 198-199, 228-229; Horvat, s. 38; de Schaepdrijver, ss. 60, 64.

11. BÖLÜM

1 Ferguson, ss. 201-202; Hastings, ss. 420-423; Rousseau (2006), ss. 16-17; MacMillan (2013), s. 277.
2 Sumpf (2014), ss. 45-47; Deschner, ss. 585-587; Firchow, s. 131; Hochschild, ss. 177-178; Hastings, ss. 124, 434; Fischer (1998), ss. 184-189; Barthas, s. 423; Le Naour, ss. 130-131; Eksteins, s. 236; Münkler, ss. 233-236.
3 Hibberd ve Onions, s. 260.
4 Canfora (2008), ss. 174-175'ten alıntıdır; ayrıca bkz. Rousseau (2006), ss. 15-16.
5 Mayer (2010), s. 178. Almanya'daki askerlik hizmetinin rolü için bkz. Ulrich, Vogel, ve Ziemann, s. 146 ff.
6 Bkz. Robinson'un "The Pals Battalions in World War One" başlıklı makalesi.
7 Clapham, ss. 153-154'ten alıntıdır.
8 Ferguson, ss. 205-206; Hochschild, ss. 119, 148-151; Hastings, s. 121; Connor, s. 6.
9 Black ve Boileau, ss. 62, 74.
10 A. Becker, s. 30 ff.
11 Hibberd ve Onions, s. 8'den alıntıdır.
12 Hochschild, ss. 118-119. Tam metin şu sitede bulunabilir: http://paperspast.natlib.govt.nz/cgi-bin/paperspast?a=d&d=PBH19150126.2.10.25.7.
13 Knightley, s. 99.
14 Fussell, s. 87.
15 Hochschild, ss. 222-223; Piper, ss. 197-198; Hibberd ve Onions, s. x. Ağustos 1914'te Wells, daha sonra 'Savaşın Sonu Olacak Savaş' başlığı altında yayımlanan bir dizi gazete makalesi yazdı.
16 Tuchman, ss. 539-40.
17 Eksteins, s. 63; Schramm, s. 80; Hastings, ss. 66-67; 25 Temmuz bildirisi Schorske, s. 286'dan alıntıdır.
18 Eksteins, s. 63; Canfora (2008), s. 174.
19 Canfora (2006), ss. 143-144.
20 Tuchman, s. 542; Schorske, ss. 288-289; Piper, ss. 59-60.
21 Robert, ss. 22-30; Barbusse, Harvey, ss. 171-172'den alıntıdır. Ayrıca sosyalist bakan Albert Thomas'ın "jusqu'au-boutism"ine dair bkz. Bouloc (2008), ss. 173-175.
22 Schorske, s. 289; Boscus, ss. 228-229.
23 Marwick, s. 99; Hochschild, s. 101; Horne, s. 51.
24 Martens, s. 16.
25 Rogger (1983), s. 256.
26 Schramm, ss. 87-88; Piper, s. 410.
27 Bouloc (2008), s. 161 ff; Rousseau (2006), ss. 80-82.
28 Hobsbawm (1994), s. 102.
29 Englund, ss. 60-61.
30 Kolko (1994), ss. 113-114.
31 Schorske, ss. 292-94; Lenin, Martens, s. 13'ten alıntıdır.
32 Schorske, s. 286; Hochschild, ss. xvi, 87-88, 90-91, 100, 107, 128; Marwick, s. 51; Tuchman, ss. 539-540.
33 http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1914/aug/x01.htm.
34 Alıntıların kaynağı Schramm, ss. 75-77, ve Kolko (1994), ss. 119-120.
35 Hochschild, s. 117.
36 http://www.dichterdescaderlands.be/info; Flamancadan çeviri yazarındır.

12. BÖLÜM

1 Byrnes'ten alıntıdır. Ayrıca bkz. Libardi, Orlandi, ve Scudiero, ss. 20, 25.
2 Canfora (2008), s. 229'dan alıntıdır; ayrıca bkz. Canfora (2006), ss. 16-17.
3 Braudel, ss. 420-428.
4 Eksteins, s. 193.
5 Alıntıların kaynağı Hochschild, s. 118, ve Tuchman, s. 542.
6 Losurdo (2001), s. 11-12'den alıntıdır.
7 Libardi, Orlandi, ve Scudiero, ss. 27-32; http://rainer-maria-rilke.de/100144fuenfgesaenge.html.
8 Rogger (1983), s. 255.
9 Ferguson, ss. 207-208.
10 Eksteins, ss. 65-66.
11 Deschner, ss. 585-592; Fischer (1998), s. 188; Duroselle, ss. 64-65; Le Naour, ss. 29, 131; Hibberd ve Onions, s. xviii; Rousseau (1999), ss. 235-243; Ulrich ve Ziemann, s. 109; A. Becker, ss. 106-111.
12 Winock, ss. 132-134.
13 Bouloc (2008), s. 133.
14 Hastings, s. 123; Bouloc (2008), ss. 183-184.
15 Schorske, s. 292; Peeling.
16 Rogger (1966), ss. 110-111; Rogger (1983), ss. 255-256.
17 De Schaepdrijver, s. 65; Hochschild, s. 155; Ferguson, s. 221.
18 Ferguson, s. 215.
19 Fussell, s. 315; Taylor, s. 2.
20 Brown, ss. 104-108.

21 Bouloc (2011), ss. 86-87; Losurdo (2006b), ss. 155-156; Ferguson, ss. 219-221.
22 Wolff, ss. 64-65, 68.
23 Englund, s. 61; Hastings, s. 111; Cazals, s. 43; Duroselle, s. 130 ff.; Del Boca, ss. 134, 146.
24 Hastings, s. 81; Deist (1970), birinci kısım, ss. 26-28; Ferguson, s. 288.
25 De Schaepdrijver, ss. 120, 125-126, 130.
26 Boscus, s. 230; Weißbecker, ss. 131, 169; Horne, ss. 58-59.
27 Canfora (2008), s. 223; Losurdo (2006b), ss. 205-208.
28 Horne, s. 42.
29 Örn. bkz. Bouloc (2008), ss. 165-166.
30 Ferguson, ss. 259-263; Bouloc (2008), s. 162.
31 Rogger (1983), ss. 241, 260; Rousseau (2006), s. 89; Sumpf (2014), ss. 132-133.
32 Deist (1970), birinci kısım, ss. 26-28; Ferguson, s. 270; "Piece Work"; Marwick, ss. 95, 98-99; Kolko (1994), ss. 108-109; Boscus, ss. 229-231.
33 Bouloc (2008), s. 173.
34 Hastings, s. 417; Ferguson, ss. 267-268; Horne, s. 100; Rousseau (2006), ss. 86-89.
35 Losurdo (2007a), s. 198.
36 Dupeux, ss. 207-208; Duroselle, s. 200; Horne, ss. 91-92.
37 Rousseau (2006), s. 91; Horne, ss. 91-92; Kolko (1994), ss. 88-94, 101, alıntı s. 94'te; Rogger (1983), s. 260.
38 Ferguson, ss. 320-321, 330.
39 Hastings, ss. 412, 414; Ferguson, ss. 276-277.
40 Marwick, s. 95; Pötzl; Dupeux, s. 203; Boscus, s. 229.
41 Ferguson, s. 270; Boscus, ss. 229-230, 233, 237.
42 Hastings, s. 248.
43 Piper, ss. 80-84.
44 Englund, s. 185.

13. BÖLÜM

1 Hobohm, s. 139.
2 Kolko (1994), ss. 126-127; Hastings, s. 208; *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 164.
3 Le Naour, s. 150; Saint-Fuscien, s. 77.
4 Mayer (2010), ss. 308-309; Lafon, ss. 35, 38-39; Saint-Fuscien, ss. 82-84; Horvat, s. 45.
5 Bkz. Laura Root'un makalesi.
6 Breverton, s. 156.
7 Saint-Fuscien, s. 62.
8 Braudy, s. 376; Breverton, s. 300.
9 Roynette, s. 147; Braudy, s. 376; Saint-Fuscien, ss. 62-63; Claisse, s. 167; Breverton, s. 277. Yanki kavramının kökeni ve anlamına dair bkz. Pauwels (2008), s. 126.
10 Hochschild, s. 299.
11 Hastings, s. 128.
12 Fussell, ss. 272-275.
13 Fussell, ss. 272-283.
14 Goujon, s. 50; Mayer (2010), s. 185; Hochschild, s. 6; Hastings, s. 170; Braudy, s. 355.
15 Kolko (1994), ss. 46-48; Mayer (2010), ss. 310-311; Sumpf (2014), s. 30.
16 Kolko (1994), ss. 45-46; Hochschild, ss. 6, 104; Hastings, s. 549.
17 Mayer (2010), ss. 178-179.
18 *14-18: mourir pour la patrie*, s. 191.

14. BÖLÜM

1 Cazals, ss. 18, 53.
2 Marty, s. 76.
3 Braudy, s. 381.
4 Guéno ve Laplume, s. 9; Hastings, ss. xvii, 159-160, 181, 321, 438; Englund, s. 213.
5 Piper, s. 151 ff; Hastings, ss. 161, 164, 183-184; Peeters, ss. 89-90; Münkler, ss. 113-121.
6 Hastings, ss. 161, 164, 183-184; Peeters, ss. 89-90; de Schaepdrijver, ss. 69-72, 91-92.
7 Hastings, s. 497.
8 Knightley, s. 139; Hastings, ss. xviii, 150-155, 497-499, 505, 513-514; Münkler, ss. 176-194.
9 Hastings, ss. 224-225, 236, 257-258, 495, 548; Fussell, s. 179.
10 *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 113-121; Eksteins, s. 100; Ferguson, s. 340; de Schaepdrijver, s. 180.
11 Ulrich ve Ziemann, s. 51.
12 Mayer (2010), s. 307.
13 Hastings, s. 282.
14 Hochschild, ss. 209-210'dan alıntıdır.
15 Mayer (2010), s. 307; Hochschild, ss. 209-210; Knightley, s. 108; Kolko (1994), s. 128; Barthas, s. 255; Rousseau (1999), s. 103; Breverton, s. 72.
16 Hastings, ss. 180-181; Das (2011a), s. 80; Duroselle, s. 329.
17 Rousseau (1999), s. 207.
18 Hastings, ss. 148-149. Resimler için Friedrich, ss. 138-143; Couliou, s. 63.
19 Englund, s. 65; Hastings, ss. 373-374, 432, 435; Piper, ss. 109-116, 141-144.
20 Hastings, ss. 185-186, 292, 294-295.
21 Hastings, ss. 287, 293; A. Becker, s. 30.
22 Barthas, ss. 47-48.
23 Hastings, s. 541.
24 Rogger (1983), s. 256, alıntıların kaynağı Hastings, s. 508.
25 Mazower, s. 118; Hastings, ss. 148-149, 497.
26 Hibberd ve Onions, s. 259.
27 Eksteins, ss. 233-234.
28 Fussell, ss. 115-116; Hastings, ss. 296-297, 440; Hayward, ss. 46-69.
29 Hastings, s. 433.
30 Hayward, ss. 70-95; Hastings, s. 192; Piper, ss. 181-183; Kramer, s. 292, Belçika'daki Alman vahşeti bağlamında von Beseler'in kullandığı terminolojiye istinaden.

31 Hochschild, ss. 148-151.
32 Hochschild, ss. 118-119, 226.
33 Almanca orijinal metin: "Der Krieg ist für die Reichen, die Armen stellen die Leichen."
34 Hayward, ss. 31-45.
35 Piper, ss. 186-187; "Belgium's imperialist rape of Africa." Kongo'daki Belçika vahşetine dair bkz. Plumelle-Uribe, ss. 96-117.
36 Hastings, ss. 439-440; Fussell, ss. 86, 89.
37 Barthas, s. 423; Robert, s. 58.
38 Simpson, s. 33.
39 Hastings, s. 559; Rousseau (1999), ss. 235-243.
40 Fussell, s. 168.
41 Fussell, s. 240'tan alıntıdır.
42 Hibberd ve Onions, s. 28.
43 Gurney alıntısı Clapham, s. 78'den; Brittain alıntısı Hibberd ve Onions, s. 18'den.
44 Hastings, ss. 423, 425, 433; Fussell, ss. 175, 316.
45 Saint-Gille, passim.
46 Schorske, ss. 300-303.

15. BÖLÜM

1 Paths of Glory [Zafer Yolları] Alman kadınla olan sahne: http://www.youtube.com/watch?v=pJH8hO7VlWE.
2 Rousseau (1999), s. 79; Losurdo (2006b), ss. 262-263; Ulrich, s. 117.
3 Cazals, s. 43; Rousseau (1999), ss. 37, 79; Losurdo (2006b), ss. 262-263; Connor, s. 6; Ulrich, s. 117; Kolko (1994), ss. 127-128, 131, 136; Knightley, s. 108; Hastings, ss. 261, 425; Powell, ss. 121-122; Dorgelès, s. 112.
4 Fussell, ss. 83-84'ten alıntıdır.
5 http://www.forcespoetry.com/poemdetails.asp?ID=221.
6 Englund, ss. 53-54; Hastings, s. 365.
7 Kolko (1994), ss. 127-128.
8 Robert, s. 58; Rousseau (1999), ss. 74-75, 78; Calzas, ss. 81-82; Miquel, ss. 81, 83-84.
9 Hastings, ss. 239, 302.
10 Rousseau (1999), ss. 33-40, 46-47.
11 Ulrich, s. 133.
12 Eksteins, ss. 174-175, 181.
13 Ulrich ve Ziemann, s. 136.
14 Hastings, s. 529.
15 Miquel, s. 166; Horvat, s. 55.
16 Hastings, ss. 30, 539; Jackson, ss. 383-385; Johnson, s. 24.
17 Barthas, s. 292; Englund, s. 42; Hastings, s. 402.
18 Miquel, s. 164; Rousseau (1999), ss. 281-283.
19 Hochschild, ss. 116, 126; Englund, s. 457.
20 "Enemy Aliens, Prisoners of War."
21 Fussell, s. 82; Mayer (2010), s. 307; Kolko (1994), ss. 45-46; Hochschild, ss. 126-127, 167, 233-234, 322; Hastings, ss. 350, 524; Sumpf (2014), s. 175; resimler için Friedrich, ss. 124-127, 238-241.
22 Kläber, s. 89-91. Tam metin: http://www.textlog.de/tucholsky-minuten-gehoer.html.
23 Hastings, ss. 230-233, 480; Kolko (1994), s. 128; Ulrich ve Ziemann, ss. 44, 124; Markidès, s. 92.
24 Barthas, s. 69.
25 Hochschild, s. 137.
26 Barthas, s. 77; Kolko (1994), ss. 124-125; Rousseau (1999), ss. 83-85, 92-93; Markidès, s. 92; Hobohm, s. 140; Saint-Fuscien, s. 79.
27 Allard, ss. 107-108.
28 Robert, ss. 88-89; Rousseau (1999), ss. 109-114, 121-125; Kolko (1994), ss. 134-135; *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 120; Guéno ve Laplume, s. 39; Taylor-Whiffen; Englund, s. 51; Markidès, passim, ve özellikle ss. 23, 27-32, 63-71.
29 Das (2011a), s. 81; Kolko (1994), ss. 136, 214; Taylor-Whiffen; Hochschild, ss. 233, 242; Rousseau (2006), s. 66; bkz. Oram'ın ayrıntılı çalışması.
30 Fussell, ss. 118-119; Robertson, ss. 80-81.
31 Kläber, ss. 32-33; Pittalis, s. 205.
32 Knightley, s. 108.
33 Richard Anderson genç kurmay subay olarak: http://www.youtube.com/watch?v=KJDkLgwJopQ.
34 Horvat, s. 45; de Schaepdrijver, s. 213; Saint-Fuscien, s. 86.
35 Dare Hall, s. 15'ten alıntıdır.
36 Guéno ve Laplume, s. 112; ayrıca bkz. Rousseau (1999), ss. 254-255; Miquel, s. 180; Markidès, s. 92.
37 Hastings, ss. 539-540.
38 Hibberd ve Onions, s. 141.
39 Winn, ss. 15-16; Hibberd ve Onions, s. 212.
40 Firchow, s. 113.
41 Nicot, s. 146; Hastings, ss. 428, 440.
42 Ashworth, passim; Barthas, s. 304; Englund, ss. 182, 210, dipnot 223; Hochschild, s. 131, 173; Kolko (1994), ss. 134-135; Hastings, ss. 526-527; Guéno ve Laplume, ss. 78-79; Peacock, s. 14; Rousseau (1999), s. 100; Markidès, s. 22.
43 Fussell, ss. 123-124; Hayward, ss. 99-101; Cook, ss. 37-38; Hochschild, s. 173.
44 Hochschild, s. 131.
45 Örn. bkz. Rousseau (2006), s. 138.
46 Barthas, s. 81; *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 170-177; Guéno ve Laplume, s. 80
47 Drouin, s. 51; Miquel, ss. 152-153.
48 Hastings, ss. 556-557.
49 Christmas in the Trenches, 1914, bkz: https://www.youtube.com/watch?v=-gx2cAUo7i4.

16. BÖLÜM

1 Fischer (1967), s. 37; Powell, s. 116.
2 Peeters, s. 119; Piper, s. 79; Münkler, ss. 110-

117; Miquel, ss. 123-124; de Schaepdrijver, ss. 91-92.
3 Le Naour, ss. 30-33; *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 132; Hastings, ss. 341-342.
4 Münkler, s. 201.
5 Münkler, ss. 194-200.
6 Duroselle, ss. 86-89; Peacock, ss. 61; Peeters, ss. 143-151, 169; de Schaepdrijver, ss. 173-179.
7 Piper, ss. 88-94; Münkler, ss. 207-210; Breverton, s. 79.
8 "Max Hoffmann."
9 Keay, s. 471.
10 Canali, s. 29; "The 1914 actions in Mesopotamia."
11 Englund, ss. 184, 267-269; Münkler, ss. 319-326; Breverton, ss. 151-152; "The tragedy of Kut."
12 Omer-Cooper, s. 159.
13 Segesser, ss. 110-120; Omer-Cooper, ss. 165-167; Münkler, ss. 328-333; Canales ve De Rey, ss. 93-120; Moyd.
14 Segesser, ss. 120-127; Schirokauer, ss. 311-312.

17. BÖLÜM

1 Hastings, s. 515; Peacock, ss. 64-65, 78-79. Dikenli tele dair daha fazlası için, Englund, s. 63.
2 Barthas, Chrisje Brants'ın girişi, ss. 8-9; A. Becker, s. 114; Fussell, s. 37.
3 Hochschild, s. 136; Englund, ss. 67, 98.
4 Hibberd ve Onions, s. 201.
5 Hibberd ve Onions, s. 256-257.
6 Barthas, ss. 15, 204, 211; Miquel, ss. 155-160; Fussell, ss. 43-45; *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 141-143; Rouaud, ss. 52-53.
7 Fussell, ss. 43-44.
8 Fussell, ss. 41-44, 48, 120-121.
9 Hibberd ve Onions, s. 67.
10 Durum, Fussell, s. 51'de bu şekilde açıklanmaktadır.
11 "Lark"; "Nachtigall."
12 Şiirin tam metni şurada bulunabilir: http://www.warmuseum.ca/cwm/exhibitions/remember/flandersfields_e.shtml.
13 Baldin, s. 4; Fussell, s. 49.
14 Rousseau (1999), s. 77; Barthas, s. 251; ayrıca bkz. Münkler, ss. 377-380.
15 Hochschild, s. 137; Guéno ve Laplume, s. 55.
16 Englund, s. 311; Rousseau (1999), s. 251; Duroselle, s. 422.
17 Bkz. http://www.westernfrontassociation.com/great-war-people/48-brothers-arms/372-songs-war.html.
18 Fussell, ss. 46-48, 51-52, 242; Hastings, s. 519; de Schaepdrijver, ss. 183-185, 194.
19 Tam metin şurada bulunabilir: http://www.firstworldwar.com/poetsandprose/binyon.htm.
20 Fussell, s. 49; Hibberd ve Onions, ss. 152-153.
21 Miquel, ss. 67, 166-168; Rousseau (1999), ss. 193-195; Nicot, ss. 48-49; Barthas, s. 16 (Chrisje Brants'ın girişi), s. 92; Guéno ve Laplume, s. 121; Saint-Fuscien, ss. 105-106; Daughton, ss. 50-55.
22 Kläber, s. 39; Hastings, ss. 408, 498, 509.
23 Breverton, ss. 119-120, 125, 128-130; Barthas, ss. 109, 182; Miquel, ss. 160-163; Fussell, ss. 48-49, 164; Robertson, ss. 37, 67; Dorgelès, s. 57.
24 "Any Soldier to His Son" şarkı sözleri: http://www.forcespoetry.com/poemdetails.asp?ID=221.
25 Connor, s. 8.
26 Barthas, s. 448; Rousseau (1999), ss. 117-119.
27 Fussell, ss. 87-88, 171; Dare Hall; Allard, ss. 52-53; Miquel (2000), ss. 168-169.
28 Rousseau (1999), s. 76.
29 Barthas, ss. 8, 172.
30 Hastings, ss. 505, 509; Englund, s. 216.
31 "Tell Me Now" şarkı sözleri: http://www.musicanet.org/robokopp/usa/tellmeno.htm.
32 Robertson, s. 57.
33 Roynette, ss. 23-24.
34 Fussell, s. 88'den alıntıdır.
35 Lafon, ss. 40, 43; Loez ve Mariot, ss. 21, 27; Kläber, ss. 39-40.
36 Barthas, s. 153.
37 Barthas, ss. 427-428; Loez ve Mariot, s. 20; Hastings, s. 517; Englund, s. 64.
38 Kläber, ss. 39-40; Ulrich ve Ziemann, s. 124.
39 Ulrich ve Ziemann, s. 135. Bu, Württemberg Kolordusu'nda yüzbaşı olan Gottfried Rinker'ın Mennin, Belçika'da 1916 yılında yazdığı, "Die Ordensverteilung", "The distribution of honours" şiirin dizesinin bir varyasyonudur, bkz. http://www.lyrikheute.com/2012/05/blogbaustelle-hier-entsteht-ein-post.html ve http://www.kriegstagebuch.gottfriedrinker.bplaced.net/gottfried.html.
40 Ulrich, s. 131.
41 Rousseau (1999), ss. 109, 116; Ulrich ve Ziemann, ss. 43-45, 50, 122-123; Barthas, ss. 327, 381.
42 Paths of Glory'de [Zafer Yolları] generallerin kalesi: http://www.youtube.com/watch?v=89y7pcYTQy4.
43 Knightley, s. 108; Hochschild, ss. 105, 127; Kläber, s. 94.
44 Barthas, s. 227.
45 Fussell, ss. 82-85; Hayward, s. 129; Barthas, s. 165.
46 Eksteins, ss. 104-105.
47 Marwick, s. 55'ten alıntıdır.
48 Roynette, s. 173; Barthas, s. 278.
49 Barthas, s. 448; Englund, s. 283; Saint-Fuscien, ss. 150-153.
50 Roynette, ss. 178-179.

51 Alfred Lichtenstein'ın şiiri "Heimatschuß": http://gutenberg.spiegel.de/buch/5161/35.
52 Guéno ve Laplume, ss. 48-49; Rousseau (2006), ss. 12, 75-77; Feltman, ss. 88, 91; Meyer, s. 122; Black ve Boileau, s. 155; Sumpf (2014), ss. 137.
53 Roynette, s. 158.
54 Rousseau (1999), ss. 206-207.
55 "Analysis: Suicide in the Trenches by Siegfried Sassoon."
56 Kolko (1994), ss. 102-104; Eksteins, s. 155; Persico, s. 380, John Ellis ve Michael Cox'un bir çalışmasına dayanarak; Fussell, s. 41; Marwick, s. 55; Hochschild, s. 231; Wolff, s. 34; Saint-Fuscien, s. 187; Duroselle, s. 421.
57 http://www.bachlund.org/The_Bells_of_Hell.htm. Ayrıca bkz. Ferguson, ss. 364-365; Dorgelès, s. 110.
58 Hibberd ve Onions, s. 145.
59 Clapham, s.56'dan alıntılanan "And if a Bullet" şiirinden.
60 Almanca şarkı "Bald, allzubalde"nin sözleri: https://www.youtube.com/watch?v=pBiSRXFpIoo.
61 Barthas, Chrisje Brants'ın girişi, s. 10.
62 Ulrich ve Ziemann, ss. 81-82, 92-95; Englund, s. 245, dipnot.
63 Ulrich ve Ziemann, s. 79; Rousseau (1999), s. 186.
64 Hibberd ve Onions, s. 67.
65 Hibberd ve Onions, ss. 284-285.
66 Barthas, s. 464.

18. BÖLÜM

1 Hibberd ve Onions, ss. 43, 46; Hochschild, s. 138.
2 Breverton, ss. 102-103.
3 Barthas, Chrisje Brants'ın girişi, s. 15.
4 Barthas, ss. 90, 105.
5 Barthas, s. 105.
6 Hibberd ve Onions, s. 43.
7 "Bois-le-Prêtre"in sözleri: http://www.histoiredefrance-chansons.com/index.php?param1=mil366.php.
8 Hochschild, ss. 162-168.
9 "Hanging On The Old Barbed Wire"ın sözleri: http://www.antiwarsongs.org/canzone.php?lang=en&id=7606Wire'; Hibberd ve Onions, s. 43.
10 Hochschild, ss. 162-168.
11 Miquel, ss. 229-232.
12 Barthas, ss. 157-158.
13 Duroselle (1994), s. 122; Miquel, s. 53.
14 Miquel, s. 232; Eslava Galán, s. 100; Barthas, ss. 94-95; Fussell, s. 50; Englund, ss. 162-163; A. Becker, s. 124.
15 Hochschild, s. 173.
16 Ulrich ve Ziemann, ss. 89, 102-103, 106-107; Rousseau (1999), ss. 210-223; Kolko (1994), ss. 130-131; Breverton, ss. 181-184, 192-193.
17 Mueller ve Mueller; Stone ve Kuznick, ss. 20, 26; Hochschild, s. 142; Breverton, s. 77; Gowans (2013a) ve (2015).
18 Hochschild, ss. 153, 155; Breverton, ss. 81-82.

19. BÖLÜM

1 Münkler, ss. 333-342.
2 Eric Bogle'un internet sitesinde "Waltzing Matilda"nın sözleri: http://ericbogle.net/lyrics/lyricspdf/andbandplayedwaltzingm.pdf. Şarkı şu adresten dinlenebilir: http://www.youtube.com/watch?v=471-ucVd7o0.
3 Rousseau, ss. 128-131.
4 Englund, ss. 111-112, 139-140.
5 Englund, ss. 111-112, 139-140; Losurdo (2006b), s. 219.
6 Del Boca, ss. 129, 130; Pittalis, ss. 49-55, 61-63; Hastings, s. 414; Ferro, ss. 67-68; Canfora (2006), s. 140; Canfora (2008), s. 172; Rousseau (2006), s. 89; Parenti (2014).
7 Feldbauer (2008a), ss. 77-78; Canfora (2006), ss. 137-141; Piper, ss. 298-308. Bkz. Rachschmir, ss. 77-83, "legend of Mussolini's 'socialism'"in titiz bir eleştirisi için.
8 Englund, s. 146.
9 Del Boca, ss. 133-134, 139, 141-142; Kolko (1994), s. 135; Englund, s. 378; Rousseau (1999), s. 123; Cazals, s. 45.
10 Englund, ss. 172-173.
11 Del Boca, ss. 130-135, 138; Pittalis, ss. 71-72.
12 Pittalis, s. 22'den alıntıdır.
13 "O Gorizia, tu sei maledetta" http://www.antiwarsongs.org/canzone.php?lang=it&id=47.
14 Sumpf (2014), ss. 12-13, 55-56, 86-87, 196-97, 218, 283, 299 ff.; Hochschild, ss. 156-157; Piper, ss. 176-178.
15 Duroselle, ss. 109, 269-270.
16 Iltchev, ss. 275-280; Duroselle, ss. 341-344; Englund, ss. 180, 279, 411, 433-434; Gillet, ss. 90-92; Miquel, ss. 56, 58, 161.

20. BÖLÜM

1 Couliou, ss. 63-66.
2 Fussell, s. 182.
3 *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 143; Barthas, s. 144; Loez ve Mariot, ss. 29-30.
4 Miquel, ss. 251-252.
5 *I Want to Go Home*'un sözleri: http://www.musicanet.org/robokopp/english/iwantogo.htm.
6 Robert, ss. 58-59.
7 "Madelon"un sözleri: http://www.www.dutempsdescerisesauxfeuillesmortes.net/paroles/quand_madelon.htm. "Küçük babavatan" olarak "*pays*" üzerine bkz. Cazals, s. 86.

8 "Der Treuer Husar"ın sözleri: http://www.lieder-archiv.de/der_treue_husartext_400194.html. Bu sahne şuradan izlenebilir: http://www.youtube.com/watch?v=GObO-KRkiZA.
9 Eksteins, s. 208.
10 Ulrich, s. 130.
11 Barthas, ss. 333, 339.
12 Englund, s. 308.
13 De Schaepdrijver, s. 188.
14 Hibberd ve Onions, ss. 256-257.
15 Fussell, s. 87; Nicot, ss. 22-25; Rousseau (1999), s. 288. Kern şiiri Clapham, s. 11'den alıntıdır.
16 Fussell, ss. 86, 89, 289.
17 Barthas, ss. 353-354; Fussell, ss. 179-180; Nicot, ss. 149, 156.
18 Barthas, s. 88.
19 Barthas, ss. 136, 175, 187-188, 300-302, 370, 426; Fussell, s. 245.
20 Hochschild, ss. 130-131; Brown ve Seaton, ss. 210-213; Sumpf (2014), ss. 106-09.
21 Barthas, s. 382.
22 İngiliz savaş gazisi "We're Here Because We're Here" söylüyor: https://www.youtube.com/watch?v=UA730QtjOBE.
23 Nicot, ss. 144-145.
24 Rousseau (1999), ss. 14-16, 201; Ulrich ve Ziemann, s. 87; Ulrich, ss. 129-130.
25 Barthas, s. 147.
26 Englund, s. 414.
27 Rousseau (1999), ss. 129-135; Rousseau (2006), s. 60.
28 Rousseau (1999), s. 129; Rousseau (2006), ss. 57-58.
29 Couliou, s. 68.
30 Robert, ss. 40-41, 58-59; Horne, ss. 91-92.
31 Robert, ss. 61-63, 85-86; Horne, ss. 61-62.
32 Robert, s. 78-81.
33 Kolko (1994), s. 113; Schorske, ss. 302-306.
34 Sumpf (2014), s. 165; Englund, ss. 178-179.
35 Hastings, s. 414.
36 "The Group Scheme"; Black ve Boileau, ss. 56-62.
37 "I Did Not Raise My Boy To Be A Soldier."
38 "In Flanders' Fields" metinleri: http://www.warmuseum.ca/cwm/exhibitions/remember/flandersfields_e.shtml.
39 Fussell, ss. 246-250; Rosenberg'in şiiri: http://www.poetryfoundation. org/poetrymagazine/poem/2738.
40 Bu botanik bilgisi için peyzaj mimarı olan kardeşim Erik Pauwels'a teşekkür ediyorum.
41 Fussell, ss. 246-250; Steven Connor, "Isaac Rosenberg: Birkbeck's War Poet", 30 Ekim, 2000, http://www.stevenconnor.com/rosenberg, ss. 9-10.

21. BÖLÜM

1 Rouaud, s. 42.
2 Libardi, Orlandi, ve Scudiero, s. 37; Miquel, s. 59.
3 Miquel, s. 261 ff.; *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 152-153; Ferguson, s. 285; Englund, ss. 253, 372; Duroselle, ss. 110-117; Piper, ss. 396-399; Breverton, ss. 122-123.
4 Keegan, s. 207 ff; Wolff, ss. 61-63. Haig alıntısı Wolff, ss. 62-63'te.
5 Hibberd ve Onions, ss. 152-153.
6 Hochschild, s. 143.
7 Ferguson, s. 293; Fussell, ss. 13, 27, 29; Hochschild, ss. 196, 198, 206-207; Hibberd ve Onions, ss. 152-153; Black ve Boileau, ss. 136-139.
8 Hochschild, s. xviii.
9 Hochschild, ss. 180, 207.
10 Hochschild, ss. 209-210, 224.
11 Knightley, s. 100; Fussell, ss. 12, 175, 316; Ulrich ve Ziemann, ss. 73, 95.
12 Hochschild, s. 214; Kolko (1994), s. 133.
13 Fussell, s. 243-245. Şarkının sözleri: http://www.firstworldwar.com/audio/rosesofpicardy.htm.
14 Hibberd ve Onions, s. 146.
15 Hibberd ve Onions, ss. 143-144. Sed miles, Henry Newbolt'un "Clifton Şapeli" adlı, genç ölen biriyle ilgili, sed miles, sed pro patria, yani "yalnızca asker olarak, yalnızca vatan için" diyen ünlü şiirine göndermedir.
16 Hochschild, ss. 211-212.
17 Fussell, ss. 71-74; Wolff, s. 28.
18 Fussell, ss. 41, 121, 131-133.
19 Hochschild, s. 194; Münkler, ss. 497-508; Canales ve De Rey, ss. 145-151.
20 Ferro, ss. 78-79; Duroselle, ss. 339-41; Münkler, ss. 435-38; Englund, s. 271, dipnot; Rousseau (2006), s. 72.

22. BÖLÜM

1 Englund, s. 292.
2 Feltman, s. 92; Hochschild, s. 214; Ulrich ve Ziemann, s. 67.
3 "Der Krieg ist für die Reichen" şiiri: http://www.volksliederarchiv.de/text7129.html; Grünefeld, s. 343.
4 Englund, ss. 229, 361-362; Piper, s. 64.
5 Saint-Gille, passim; Hochschild, s. 218; Schramm, ss. 89-90; Schorske, ss. 308-309.
6 McKie.
7 Rousseau (2006), s. 98.
8 Hochschild, s. 215; Grünefeld, s. 380; Schmidt-Klingenberg.
9 "Mein Michel was willst du noch mehr?" şarkısının sözleri: http://www.volksliederarchiv.de/text1754.html ve https://www.youtube.com/watch?v=4a55AtSWo60.

10 Ferguson, s. 271; Schorske, ss. 311-312.
11 Englund, ss. 241-242; de Schaepdrijver, ss. 215-219.
12 Dupeux, ss. 207-208; Horne, ss. 91-92; Rousseau (2006), ss. 93-95.
13 Englund, ss. 283, 301-302, 367; Dorgelès, ss. 243-244.
14 Bouloc (2008), ss. 193 ff., 282-283, 291 ff.; Duroselle, ss. 155-156; Pötzl, ss. 176-177.
15 Bouloc (2008), ss. 193 ff., 282-283, 291 ff.; Duroselle (1994), ss. 155-156; Pötzl, ss. 176-177.
16 Bouloc (2008), ss. 134-135, 208.
17 Boscus, ss. 231-236, 239; Bouloc (2008), s. 137; Robert, ss. 12-13, 154.
18 Cazals, s. 43.
19 Rogger (1983), ss. 259-260, 265; Sumpf (2014), ss. 135-136, 145; Rousseau (2006), pp. 100-101.
20 Horne, s. 53.
21 Marwick, ss. 90, 92, 96; Horne, ss. 78-80; Hastings, s. 414; Ferguson, ss. 173-175,273, 445; Kolko (1994), ss. 108-109; Hochschild, ss. 249-250; Careless, s. 358.
22 Hochschild, ss. 186-190.
23 Jackson, ss. 394-402; Losurdo (2006b), ss. 153 (A.J.P. Taylor'dan alıntıyla), 215; Firchow, ss. 172-176.
24 Hochschild, ss. 183-185.
25 Firchow, s. 122.
26 Marwick, s. 111-112; Simpson, 33; Wolff, s. 35; Robertson, s. 66; Breverton, s. 285.
27 "Onward Christian Soldiers" parodisinin sözleri: http://www.fortunecity.com/tinpan/parton/2/christia.html.
28 Ulrich ve Ziemann, ss. 109-111; de Schaepdrijver, ss. 191-193.
29 Hibberd ve Onions, ss. 189-190.
30 Wolff, s. 33.
31 Seks ve kadın temasına dair bu özet yaklaşım şu kaynaklara dayanıyor: Simpson, passim; Rousseau (1999), ss. 284-316, 319-334; Englund, s. 283; de Schaepdrijver, ss. 185, 191; Costello, s. 289; Pittalis, ss. 196-205; Eslava Galán, ss. 103-108; Dorgelès, ss. 155-157; Makepeace.
32 Robertson, s. 77.
33 Pittalis, s. 203.
34 Ulrich ve Ziemann, ss. 137-138; Bonneure.
35 Van Bergen, s. 150.
36 Sumpf (2014), s. 47.
37 Rousseau (1999), ss. 284-316, 319-334; Englund, ss. 283, 292; Duroselle, ss. 429-430; Kogelfranz; de Schaepdrijver, ss. 185, 191; Münkler, ss. 380-386; "I Wonder Who's Kissing Her Now" sözleri: http://www.ww1photos.com/IWonderWhoseKissingHerNow.html.
38 "World War I and Dada"; "Dada: The Anti-War Art Movement"; "Dada and Surrealism."

23. BÖLÜM

1 Duroselle, ss. 192-198; Miquel, s. 318 ff.
2 Vimy Savaşı'nın popüler bir tarihi için bkz. Pierre Berton'un kitabı.
3 Laserra, Leclercq, ve Quaghebeur, ss. 209-210; "La chanson de craonne-1917."
4 Ulrich ve Ziemann, ss. 99-101; Eslava-Galán, ss. 199-202. Üçüncü Ypres Savaşı, Leon Wolff'un *In Flanders Fields* kitabında ayrıntı bir şekilde anlatılmıştır.
5 Hochschild, s. 292'den alıntıdır.
6 Badsey, ss. 281-283.
7 Englund, s. 344-345, 460.
8 Kolko (1994), s. 135; Pittalis, ss. 212-222; Duroselle, ss. 332-333; Münkler, s. 604 ff.
9 Englund, ss. 267-269.
10 Pappé, ss. 66-68, 72; Engdahl, ss. 48-55; Nowell, ss. 116, 127; Piper, ss. 330-337; Pauwels (2008), ss. 227-229.

24. BÖLÜM

1 Coopmans, ss. 121-123.
2 De Schaepdrijver, ss. 198, 205-206.
3 Horvat, ss. 46, 50; de Schaepdrijver, ss. 207, 213.
4 Losurdo (2006b), ss. 113-114'ten alıntıdır.
5 Horne, ss. 74-75; Robert, ss. 12-13, 171; Duroselle, s. 201.
6 Robert, ss. 119, 123-133; Englund, s. 374.
7 Robert, ss. 105, 112, 179.
8 Robert, ss. 116-117, 128-143, 157, 165-166, 246-247.
9 Barthas, s. 397.
10 Barthas, ss. 19, 378, 397-399; Loez, passim; Miquel, s. 338 ff.; Duroselle, ss. 202-206; Panel, ss. 6, 8 (dipnot 46).
11 Barthas, ss. 406-407.
12 Kolko (1994), ss. 137-138.
13 *14-18: Mourir pour la patrie*, s. 167.
14 Nicot, ss. 117, 119, 125, 127, 130-131, 136-142, 150.
15 Hochschild, ss. 263-265, 274, 301-302; Wolff, ss. 42-45.
16 Hochschild, ss. 251, 314-315; Marwick, ss. 97, 103-104; Knightley, s. 103; Horne, ss. 54-55.
17 Hochschild, ss. 279-280, 316.
18 Hibberd ve Onions, s. 167.
19 Hibberd ve Onions, s. 194.
20 Hibberd ve Onions, s. 198.
21 Rousseau (2006), ss. 68-69.
22 Rowe; Beckett, ss. 81-82.
23 "Tell Me Now" sözleri: http://www.musica-net.org/robokopp/usa/tellmeno.htm.
24 Rousseau (1999), s. 67; Hochschild, s. 292; Kolko (1994), s. 136; Englund, s. 419, dipnot.
25 Ferguson, s. 347.
26 "Back to Dear Old Blighty" sözleri: http://

www.firstworldwar.com/audio/takemebacktodearoldblighty.htm.
27 Ulrich ve Ziemann, ss. 128-129.
28 Englund, s. 361.
29 Miquel, ss. 341-342.
30 Grünefeld, s. 346.
31 Losurdo (2006b), s. 114.
32 Barthas, ss. 296, 353-354; Panel, ss. 6-7; Saint-Fuscien, ss. 121-123.
33 Kolko (1994), ss. 139-140.
34 Mayer (2010), s. 3.
35 Grünefeld, s. 362.
36 "O Deutschland hoch in Ehren" sözleri: http://www.altearmee.de/haltetaus.htm ve https://www.youtube.com/watch?v=jyEW_hvzn1w.
37 Hastings, ss. 359, 547.
38 Kolko (1994), ss. 88-94, 101 (s. 94'teki alıntı); Rousseau (2006), s. 91.
39 Ferguson, ss. 263-265.
40 Losurdo (2013), ss. 6-7.
41 Schorske, s. 313; Piper, ss. 16; Kolko (1994), ss. 113-14.
42 Kolko (1994), ss. 88-94, 101; Brady, s. 243; Rousseau (2006), ss. 111-112; Piper, ss. 309-310.
43 Kolko (1994), ss. 88-94, 101 (s. 94'teki alıntı).
44 Kolko (1994), ss. 106, 112.
45 Marwick, s. 92.
46 Englund, s. 454; Robert, ss. 143-151, 160-161, 183; Duroselle (1994), s. 315 ff.
47 Piper, ss. 422-424; Münkler, ss. 589-590.
48 Losurdo (2001), ss. 20-22'den alıntıdır.
49 Le Naour, ss. 117, 123-124, 129, 150-152, 168, 175-176, 189.
50 Eslava Galán, ss. 243-248.
51 Losurdo (2001), s. 23; Eksteins, ss. 180, 229 ff.; Lafon, s. 33; Hochschild, ss. 211-212; Englund, ss. 376-377.
52 Hibberd ve Onions, s. 161.

25. BÖLÜM

1 Bu bağlamda Vatikan'ın Katolik Amerikalılara etkisi Lacroix-Riz, ss. 15-17'de anlatılır.
2 Bkz. Hoenicke Moore, s. 17 ff.
3 Losurdo (2006a), s. 292, and (2006b), ss. 154-155.
4 Stone ve Kuznick, s. 5
5 Hochschild, ss. 247-248, 266-267; Swanson, ss. 71-72; 14-18: *Mourir pour la patrie*, s. 95; Eslava-Galán, ss. 159-163.
6 Stone ve Kuznick, s. 74; "American entry into World War I"; Duroselle, s. 286.
7 Duroselle, ss. 337-339.
8 Eslava Galán, ss. 245-246.
9 Ferguson, s. 436.
10 Zinn, ss. 353-354; Du Boff, s. 72; Oppelland, ss. 16-17; Elter, s. 26; Duroselle, ss. 164-165; Stone ve Kuznick, ss. 67, 70; "American entry into World War I."
11 Hochschild, s. 314; Ferguson, ss. 328-329; Stone ve Kuznick, s. 74; Swanson, ss. 175-176; Engdahl, s. 61.
12 Chad Williams; Kolko (1994), s. 126; Zinn, ss. 355, 361.
13 Losurdo (2006b), s. 209.
14 Fischer (1998), s. 183.
15 Zinn, ss. 346-349.
16 Zinn, ss. 356-359; Stone ve Kuznick, s. 13; Ferguson, ss. 222-223; Losurdo (2006b), s. 214.
17 Zinn, ss. 363-364; Losurdo (2006b), s. 207; Elter, ss. 39, 55; Stone ve Kuznick, ss. 7-8, 11-12, 14-15; Knightley, ss. 122-123; Tracy.
18 Losurdo (2006b), s. 98; Baker, ss. 3, 389.
19 Ferguson, s. 227.

26. BÖLÜM

1 Englund, ss. 335-336.
2 Kolko (1994), ss. 88-94, 101 (s. 94'teki alıntı).
3 Lewin (2005), ss. 293-294; Mayer (2010), s. 4.
4 Rogger (1983), ss. 266-269; Kolko (1994), s. 128; Lewin, s. 294.
5 Englund, ss. 340-341; Sumpf (2014), ss. 326-327.
6 Mayer (2000), ss. 242-244; Hochschild, ss. 263-264, 273.
7 Sumpf (2014), ss. 100-02; Lewin, ss. 293-294; Englund, s. 384.
8 Losurdo (2006b), s. 116; Kolko (1994), ss. 140-142, 169-177; Sumpf (2015).
9 Losurdo (2006b), ss. 99-101, 115, Arthur Rosenberg ve François Furet'e verilen atıflarla; Lewin, s. 293.
10 Shannon.
11 Stone ve Kuznick, s. 28.
12 Losurdo (2006b), ss. 98, 219; Canfora (2008), s. 229; Knightley, ss. 148-151; Hochschild, s. 293; MacMillan (2001), s. 67; Breverton, ss. 132-133, 135-137; Crim.
13 Tilly, s. 294 ff.; Losurdo (2006b), s. 212.
14 Barthas, s. 445; Hochschild, ss. 216, 310; Cazals, s. 31; Catherine, ss. 91-92; Daughton, s. 49; Hill, passim; Whalan, s. 286; Miquel, ss. 331, 411-412.
15 Rousseau (2006), ss. 39-41; Cazals, s. 54; Duroselle, ss. 327-331.
16 Das (2011a), s. 78.
17 Das (2011a), s. 71 ff.; Losurdo (2010), passim.
18 Keay, s. 470.
19 Losurdo (2010 ve 2013a), passim. Churchill'in Gandhi hakkında görüşü için bkz. Hari, s. 2, Richard Toye'nin kitabı, *Churchill's Empire: The World That Made Him and the World He Made* istinaden.
20 Viên, ss. 164-165, 175-177; Hill, ss. 62-65.
21 Schirokauer, ss. 314-316; MacMillan (2001), s. 322 ff.

22 Bkz. Xu Guoqi'nin *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War* başlıklı çalışması.

27. BÖLÜM

1 Soete, ss. 20-27. Ayrıca bkz. Wheeler-Bennett'in ayrıntılı çalışması.
2 De Schaepdrijver, ss. 209, 211, 242; Barthas, Chrisje Brants'ın girişi, s. 17.
3 "When this bloody war is over" şarkısının sözleri: http://www.traditionalmusic.co.uk/folk-song-lyrics/When_This_Bloody_War_is_Over(2).htm; ayrıca bkz. http://www.youtube.com/watch?v=tjRIfIc6QPI.
4 Fussell, s. 116; Knightley, s. 105; Englund, ss. 220-221, dipnot; Cazals, ss. 30-31; Baldin, s. 4. İngilizlerin at kadavrasını kullanımı hakkında bkz. Breverton, s. 281. War Horse [Savaş Atı] filmi üzerine yorumlar için bkz. Pauwels (2012).
5 Ferguson, s. 285.
6 Bu saldırının güzel bir değerlendirmesi için bkz. Miquel, s. 380 ff., ve Münkler, s.687 ff.
7 Fussell, ss. 17, 177-178; Münkler, s. 686.
8 Duroselle, s. 364 ff.; Münkler, s. 694.
9 Fussell, ss. 17-18. Ayrıca bkz. Almanlar "yağmalama için değerli zamanlarını kaybettiler" yazan Ferguson, ss. 350-351.
10 Ferguson (1998), ss. 311-313, 368-373, 386-387; Faulkner, s. 26; Piper, ss. 430-431; Miquel, ss. 414-415.
11 "Ballade vom toten Soldaten" şiiri: http://woerterwasserfall.forumsfree.de/t411-bertolt-brecht-legende-vom-toten-soldieren. Ayrıca bkz. http://www.youtube.com/watch?v=tQPiuxe-a_I.
12 Burada Deist'in (1992) çerçevesini takip ediyoruz.
13 Englund, s. 474.
14 Münkler, s. 682; Breverton, s. 113.
15 Rousseau (2006), s. 85; Baldin, s. 3; Faulkner, s. 6.
16 Miquel, ss. 411-412.
17 Pauwels (2011).
18 Engdahl, ss. 46-48; Nowell, ss. 95-96, 108-110; *14-18: Mourir pour la patrie*, ss. 98-99; Rousseau (1999), ss. 187-188; Miquel (2000), s. 27; Münkler, s. 715.
19 Newman, s. 144.
20 Iltchev, s. 283; Mazower, s. 108; Rousseau (2006), s. 114
21 Münkler, s. 704, özellikle askerî tarihçi Wilhelm Deist'a atıfta bulunarak.
22 Münkler, ss. 704-707; Knightley, ss. 110-111; Ferguson, s. 352; Hochschild, ss. 330-31, 338; Rousseau (2006), ss. 74-75; Piper, s. 432.
23 Hibberd ve Onions, s. 255.
24 Hochschild, ss. 337, 341; de Schaepdrijver, ss. 251-252; Persico, ss. 348-350; Black ve Boileau, ss. 371-376; Breverton, s. 250.
25 Persico, s. 378; Black ve Boileau, ss. 374-376; Fussell, s. 196.

28. BÖLÜM

1 Englund, ss. 428-429.
2 Robert, ss. 12-13, 171-179, 183, 186-190, 214-218, 289.
3 Robert, ss. 208-212, 226-229; Hochschild, ss. 334-335.
4 Robert, ss. 269-274, 279-282; Rousseau (2006), ss. 108-109.
5 Robert, ss. 253-256.
6 Robert, ss. 12-13, 304-307, 309-313, 319-325, 328-329, 339-356, 399, 402; Dupeux, ss. 206-208.
7 Marwick, s. 109-110, 120-121; Ferguson, s. 396.
8 Hastings, s. 414; Hochschild, s. 352; Marwick, ss. 144-153; Childs, ss. 1-2; Kolko (1994), s. 178.
9 Marwick, ss. 169-172.
10 Losurdo (2010) ve (2013a), passim.
11 Englund, s.471; Mueller ve Mueller.
12 Kolko (1994), s. 146-148.
13 Schmidt-Klingenberg, s. 146.
14 Sohn-Rethel, ss. 152-153; Stone ve Kuznick, s. 33.
15 Kolko (1994), ss. 148-156.
16 Ferguson, ss. 421-425.
17 Newman, ss. 143-147.
18 Kolko (1994), ss. 161-165; Piper, ss. 311-312; Feldbauer (2008a), ss. 80-83; Rousseau (2006), s. 112. *Biennio rosso*, İtalya'nın "iki kızıl yılı"nın (1919-1920), harika bir kısa anlatımı için bkz. Paleni'nin kitabı.
19 De Schaepdrijver, ss. 237-238, 289-290, 299-300; Hobsbawm (1994), ss. 331-332.
20 Zimmermann.
21 Parenti (1995), ss. 68-69.
22 Parenti (1995), ss. 68-69; Pauwels (2015), ss. 42-44; Stone ve Kuznick, ss. 16, 34-35.
23 Careless, s. 358.
24 Bethell, ss. 357-360; Williamson, s. 317.
25 Knightley, ss. 138, 153-155; Canfora (2008), ss. 223-224; Stone ve Kuznick, ss. 28-29.
26 Münkler, s. 556.
27 Abousnnouga ve Machin, s. 79'dan alıntıdır.
28 Losurdo (2013), ss. 161-162; Sumpf (2014), ss. 380.
29 Mayer (2000), s. 268; MacMillan (2001), s. 73.
30 Kolko (1994), s. 136; Knightley, ss. 138, 157-161, 163-168; Stone ve Kuznick, ss. 28-29; Robert, ss. 293-302; Marwick, ss. 144-153; Feldbauer (2008a), s. 82; MacMillan (2001), ss. 71-73; Shannon; Hill, s. 63.
31 MacMillan (2001), s. 73.

29. BÖLÜM

1 Englund, s. 505.
2 Daha fazla ayrıntı için bkz. Margaret MacMillan'ın (Paris, 1919) çalışması.
3 Hibberd ve Onions, ss. 248-249.
4 Hibberd ve Onions, ss. 82-83.
5 Mayer (2010), s. 3. Ayrıca bkz. Hans-Ulrich Wehler'in "Der zweite Dreißigjährige Krieg" başlıklı yazısı.
6 Robert, s. 370.

30. BÖLÜM

1 Canfora (2008), s. 355'te Reform adı verilen dinî devrimlerin, İngiltere gibi ülkelerle Almanya ve İsviçre'nin önemli bölgelerinde, benzer şekilde bir ulusal devrime dönüştüğünü vurgular; ayrıca bkz. Canfora (2013), ss. 18-19.
2 Kolko (1994), ss. 177-179.
3 Engelmann, s. 7.
4 Hochschild, s. xv.
5 Mazower, ss. 35, 126.
6 Arnstein, s. 225.
7 Le Naour, ss. 200-201.
8 Kolko (1994), s. 72.
9 Martens, ss. 16-17, 25.
10 Englund, s. 221; Kolko (1994), s. 66 ff.; Mayer (2010), s. 302.
11 Kolko (1994), ss. 69-72; Dupeux, ss. 203-225; Marwick, ss. 94-95.
12 Marwick, ss. 94-95, 168-169.
13 Lukács, ss. 72-73.
14 Kolko (1994), s. 154. Hitler'in erken dönemde aldığı seçkin desteğine dair daha fazlası için Pauwels (2013), Birinci Kısım, 2. Bölüm.
15 Feldbauer (2008a), ss. 83-85, 93-107; Feldbauer (2008b), 5 ve 6. kısımlar; Kolko (1994), ss. 165-167; Canfora (2008), s. 161; Lacroix-Riz (1996), ss. 86-88.
16 Canfora (2008), ss. 232-233; Hochschild, s. 368.
17 Feldbauer (2008b), 6. Kısım.
18 Hitler'in iktidara doğru ilerleyişine dair ayrıntılar için bkz. Pauwels (2013), Birinci Kısım, 4. Bölüm.
19 Pauwels (2009), s. 79 ff.
20 Kolko (1994), s. 122.
21 Örn. bkz. Pauwels (2009), ss. 29-30, 37-40.
22 Pauwels (2009), ss. 69-77.
23 Pauwels (2015), ss. 44-46.
24 Mayer (2010), s. 4.
25 Bkz. Annie Lacroix-Riz'in çalışmaları (2006 ve 2008).

31. BÖLÜM

1 Demokratik düşüncenin İtalyan tarihçisi Luciano Canfora, bu tarihsel bağlamda "sosyal demokrasinin güçlü unsurları"nı vurgular ve bu unsurları, istihdam güvencesi, parasız eğitim ve ırkçılığın suç olmasını içeren 1936 Sovyet Anayasası'nın etkisine bağlar; bkz. Canfora (2008), ss. 256-268.
2 Dumolyn.
3 Bu ücret artışının nedenleri için örn. bkz. Pauwels (2015), ss. 89-90.
4 Whitaker, s. 60.
5 Losurdo (2010), ss. 126-130.
6 Losurdo (2013), ss. 5-6; Gowans (2013b).
7 Laslett, s. 220.
8 Koller, s. 137; Whalan, s. 290.
9 Whalan, s. 289.
10 Örn. bkz. Foster ve Yates, ss. 8-9'da referans verilen (Elise Gould'un ürettiği) istatistikler.
11 Hobsbawm (1994), s. 331; Canfora (2008), s. 258 ff.; Gowans (2013b).
12 Losurdo (2013), s. 5.
13 Örn. bkz. Lacroíx-Riz (1996), ss. 429 ff., 450-457, Feldbauer (2008b), 10. kısım, ve Giovanni Maria Pace ve Gerald Steinacher'ın çalışmaları.
14 Petras, Frances Stonor Saunders'ın *Who Paid the Piper: The CIA and the Cultural Cold War* adlı kitabına atıfta bulunarak.
15 Ganser; ayrıca Feldbauer (2008b), 10. Kısım.
16 Traverso, s. 55.
17 Canfora (2013), s. 26.
18 B. Becker.
19 Atıf, Roger Keeran ve Thomas Kenny'nin *Socialism betrayed: Behind the Collapse of the Soviet Union* adlı kitabına yapılmıştır.
20 Parenti (2011); Schwarzenbergs'e dair değerlendirmeler için ayrıca bkz. Bussmann ve Tröger, ss. 414-415.
21 Feldbauer (2008b), 17. Kısım; Stepinac'a dair daha fazlası için Deschner, ss. 640-645.
22 Örn. bkz. Andrzej Dominiczak'ın tarihsiz makalesi: "Church and State in Post-Communist Poland."
23 Bkz. Gowans (2013c) ve Richard Pipes'ın Romanya'ya ve Sabine Kergel'in eski Doğu Almanya'daki kadınlara dair makaleleri.
24 MacKinnon ve Lehmann.
25 Çin'in gelişimi ve Rusya'yla karşılaştırılmasına dair akılcı ve ufuk açıcı görüşler için bkz. Losurdo (2007a), s. 157 ff.
26 En azından kendi internet sitesinde yazılanlara göre büyük bir filantrop ve demokrat, http://www.georgesoros.com.
27 Luciano Canfora'nın açıkladığı gibi, seçim zaferleri genellikle "imal edilir"; en çok sermayeyi elden çıkaracak kişi ve kuruluşların kazanma olasılığının yüksek olduğu anlamına gelir; sanayinin, büyük "yatırımlar" yoluyla ve pahalı seçim "makineleri" aracılığıyla meta üretmesi gibidir; bkz. Canfora (2008), s.212.
28 Dumolyn; ayrıca bkz. Pauwels (2015), ss. 217-218.
29 Pauwels (2015), ss. 218-220.
30 Joll, s. 317'den alıntıdır.

KAYNAKÇA

Gil Abousnnouga ve David Machin, *The Language of War Monuments*, Bloomsbury Academic, Londra ve New York, 2013.

Giorgio Agamben, *Etat d'exception*, Éditions du Seuil, Paris, 2003.

"Alfred Charles William Harmsworth, Viscount Northcliffe," http://www.britannica.com/EBchecked/topic/419541/Alfred-Charles-William-Harmsworth-Viscount-Northcliffe.

Jules Allard, *Journal d'un gendarme 1914-1916*, Bayard, Montrouge, 2010.

"American entry into World War I," http://en.wikipedia.org/wiki/American_entry_into_World_War_I.

"Analysis: Suicide in the Trenches by Siegfried Sassoon," https://www.iggy.net/content/blog/analysis-suicide-in-the-trenches-by-siegfried-sassoon.

Walter L. Arnstein, *Britain Yesterday and Today: 1830 to the Present*, 2. baskı, D.C. Heath, Lexington, 1971. (Orijinal baskı: 1966)

Tony Ashworth, *Trench warfare, 1914-1918: the live and let live system*, Holmes & Meier, New York, 1980.

Stephen Badsey, *Doctrine and Reform in the British Cavalry 1880-1918*, Ashgate, Aldershot ve Burlington, 2008.

Nicholson Baker, *Human Smoke: The Beginnings of World War II, the End of Civilization*, Simon & Schuster, New York, 2008.

Damien Baldin, "De la contiguïté anthropologique entre le combattant et le cheval," *Revue historique des armees*, 2007, http://rha.revues.org/473.

Louis Barthas, *De oorlogsdagboeken van Louis Barthas 1914-1918*, EPO, Berchem, 1998.

Annette Becker, *La Grande Guerre d'Apollinaire: Un poete combattant*, Texto, Paris, 2014.

Brian Becker, "It was the CIA that helped Jail Nelson Mandela. Crocodile tears to mask US imperialism's role as the enemy of African liberation," *Global Research*, 20 Temmuz, 2013, http://www.globalresearch.ca/it-was-the-cia-that-helped-jail-nelson-mandela/5343409.

Ian F.W. Beckett (der.), *1917: Beyond the Western Front*, Brill, Leiden ve Boston, 2009.

"Belgium's imperialist rape of Africa," *World Socialist Web Site*, 6 Eylül, 1999, http://www.wsws.org/en/articles/1999/09/king-s06.html.

Richard L. Berke, "Trent Lott and His Fierce Freshmen," *The New York Times*, 2 Şubat 1997, http://www.nytimes.com/1997/02/02/magazine/trent-lott-and-his-fiercefreshmen.html.

Carl Bernstein, "Cover Story: The Holy Alliance," 24 Şubat 1992, http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,159069,00.html.

Pierre Berton, *Vimy*, McClelland & Stewart Limited, Toronto, 1986.

Leslie Bethell (der.), *The Cambridge History of Latin America. Volume IV: C. 1870 to 1930*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Carey L. Biron, "Uzbekistan Still Using Child Slaves to Pick Cotton," 20 Ekim 2014, http://www.mintpressnews.com/uzbekistan-still-using-child-slaves-to-pickcotton/197884.

Dan Black ve John Boileau, *Old Enough to Fight: Canada's Boy Soldiers in the First World War*, James Lorimer, Toronto, 2013.

Jerome Blum, *The End of the Old Order in Rural Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1978.

Maurice Bologne, *L'insurrection proletarienne de 1830 en Belgique*, Aden, Brüksel, 2005. (Orijinal baskı: 1929)

Jochen Bölsche, "Ein Hammerschlag auf Herz und Hirn," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, 3. baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014 içinde, ss. 54-58. (Orijinal baskı: 2004)

Bonneure, Kristien, "Het frontparadijs — Heinrich Wandt," http://www.cobra.be/cm/cobra/projecten/wereldoorlog-I/1.1787141.

Alain Boscus, "La perturbation des identités syndicales et militants," François Bouloc, Rémy Cazals, ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appurtenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 227-241.

François Bouloc, *Les profiteurs de guerre 1914-1918*, Complexe, Paris, 2008.

François Bouloc, "La part des aspirations démocratiques dans la parole et l'expérience combattantes," in François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011, ss. 85-98.

Sean Brady, "Les démonstrations populaires et l'expérience Italienne de la Grande Guerre: la province sicilienne de Catane (mai-juin 1917)," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 243-254.

Fernand Braudel, *Grammaire des civilisations*, Arthaud, Paris, 1987.

Leo Braudy, *From Chivalry to Terrorism: War and the Changing Nature of Masculinity*, Vintage, New York, 2003.

Terry Breverton, *Breverton's First World War Curiosities*, Amberley, Stroud, 2014.

Jean Bricmont, *Imperialisme humanitaire*, Aden, Brussels, 2005.

Malcolm Brown ve Shirley Seaton, *Christmas truce: the Western Front, December 1914*, Pan, Londra, 1994.

Robert Craig Brown, "'Whither are we being shoved?': Political Leadership in Canada during World War I," J.L. Granatstein ve R.D. Cuff (der.), *War and Society in North America*, Thomas Nelson, Toronto, 1971 içinde, ss. 104-119.

Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, 3. baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014. (Orijinal baskı:2004)

"Business as usual," http://www.thisdayinquotes.com/2009/11/for-churchill-business-asusual-was.html.

Michael Bussmann ve Gabriele Tröger, *Tschechien*, 3. baskı, Michael Müller Verlag, Erlangen, 2011. (Orijinal baskı: 2005)

Kathryn Byrnes, "A Summary of Hermann Hesse's Demian," 1998, http://www.gss.ucsb.edu/projects/hesse/works/demian.pdf.

Carlos Canales ve Miguel Del Rey, *La Gran Guerra: Grandeza y dolor en las trincheras*, Edaf, Madrid, 2014.

Mauro Canali, *Mussolini e il petrolio iracheno: L'Italia, gli interessi petroliferi e le grandi potenze*, Einaudi, Turin, 2007.

Luciano Canfora, *1914*, Sellerio, Palermo, 2006.

Luciano Canfora, *La democrazia: Storia di un'ideologia*, Laterza, Bari, 2008. (Orijinal baskı: 2004)

Luciano Canfora, *Intervista sul Potere*, Laterza, Bari, 2013.

J.M.S. Careless, *Canada: A Story of Challe*nge, Stoddart, Toronto, 1970.

Julián Casanova, *Europa contra Europa 1914-1945*, Critica, Barselona, 2011.

Lucas Catherine, *Loopgraven in Afrika (1914-1918): De vergeten oorlog van de Congolezen tegen de Duitsers*, EPO, Berchem, 2013.

Rémy Cazals, *Les mots de 14-18*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse, 2003.

David Childs, *The Two Red Flags: European Social Democracy and Soviet Communism since 1945*, Routledge, Londra ve New York, 2000.

Stéphanie Claisse, "Au Poilu et au Jass inconnus . . . Mémoires de 14-18 dans l'entre-deuxguerres," *Cahiers electroniques de l'imaginaire*, n° 2, 2003-2004, ss.167-91, http://www.uclouvain.be/cps/ucl/doc/ucl/documents/cahiers2.pdf.

Marcus Clapham (der.), *Poetry of the First World War*, Macmillan, Londra, 2013.

Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Harper, Londra, 2012.

Humphrey Cobb, *Paths of Glory*, Penguin, London ve New York, 2010.

M.J. Cohen ve John Major, *History in Quotations*, Cassell, Londra, 2004.

Steven Connor, "Isaac Rosenberg: Birkbeck's War Poet," 30 Ekim 2000, http://www.stevenconnor.com/rosenberg.

Tim Cook, "Black-hearted Traitors, Crucified Martyrs, and the Leaning Virgin: The Role of Rumor and the Great Canadian Soldier," Jennifer D. Keene ve Michael S. Neiberg (der.), *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*, Brill, Leiden ve Boston, 2011 içinde, ss. 21-42.

Jean Batist Coopmans, *Verhaal uit den Groote Oorlog van 4 augustus 1914 tot 11 november 1918 [in] Belgie, Nederland Frankrijk, Duitschland*, yazarın arşivindeki el yazması.

John Costello, *Love, Sex and War: Changing Values, 1939-45*, Pan, Londra, 1985.

Benoist Couliou, "Ulysse et Damoclès. L'identité sociale des combattants français et leur perception de la durée (août 1914-décembre 1915)," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 61-72.

Brian Crim, "Total War as Total Health: Race, Space and Genocide on the Eastern Front, 1941-1945," s.d., https://www.libraryofsocialscience.com/reviews/Mineau.html.

James Cross, "Romanians say communism was better than capitalism," 17 Ekim 2010, http://www.canadaka.net/forums/international-politics-f2/romanians-say-communismwas-better-than-capitalism-t92392.html.

Raf Custers, *Grondstoffenjagers*, EPO, Berchem, 2013.

"Dada and Surrealism," http://www.oxfordartonline.com/public/page/themes/dadaandsurrealism.

"Dada: The Anti-War Art Movement," http://www.arthistoryarchive.com/arthistory/dada/arthistory_dada.html.

Zoe Dare Hall, "JB Priestley: the officer class killed most of my friends," *The Telegraph*, 5 Ocak 2014, 1. Dünya Savaşı eki içinde, s. 15.

Santanu Das, "Imperialism, Nationalism and the First World War in India," Jennifer D. Keene ve Michael S. Neiberg (der.), *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*, Brill, Leiden ve Boston, 2011 içinde, ss. 67-85. (2011a)

Santanu Das, *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011. (2011b)

James P. Daughton, "Sketches of the Poilu's World: Trench Cartoons from the Great War," Douglas Mackaman ve Michael Mays (der.), *World War I and the Cultures of Modernity*, University Press of Mississippi, Jackson, 2000 içinde, ss. 35-67.

Richard B. Day ve Daniel Gaido (der.), *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, Brill, Leiden ve Boston, 2012.

Wilhelm Deist, *Militar und Innenpolitik im Weltkrieg 1914-1918*, 2 cilt, Droste, Düsseldorf, 1970.

Wilhelm Deist, "Verdeckter Militärstreik im Kriegsjahr 1918?" Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 146-167.

Angelo Del Boca, *Italiani, brava gente?: Un mito duro a morire*, 4. baskı, Neri Pozza, Vicenza, 2010. (Orijinal baskı: 2005)

Gita Deneckere, *1900: Belgie op het breukvlak van twee eeuwen*, Lannoo, Tielt, 2006.

Sophie de Schaepdrijver, *De Groote Oorlog: Het Koninkrijk Belgie tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Atlas, Amsterdam, 1997.

Karlheinz Deschner, *Abermals krahte der Hahn: Eine kritische Kirchengeschichte*, 6. baskı, Goldmann, Münih, 1996. (Orijinal baskı: 1962)

Andrzej Dominiczak, "Church and State in Post-Communist Poland," http://www.zoominfo.com/CachedPage/?archive_id=0&page_id=980148832&page_url=//www.iheu.org/modules/wfsection/article.php?articleid=525&page_last_updated=2005-05-05T07:06:29&firstName=Kazimierz&lastName=Kapera.

Roland Dorgelès, *Les Croix de bois*, Albin Michel, Paris, 1919. "Drôle de date pour un nom de rue: le 22 novembre!," *Action Antifa Alsace*, 22 Mart 2010, https://antifalsace.wordpress.com/2010/03/22/drole-de-date-pour-un-nom-de-rue-le-22-novembre.

Dominique Drouin, *Villemandeur dans la Grande Guerre: un village du Loiret dans nos memoires (1914-1918)*, n.p., 2006.

Richard B. Du Boff, *Accumulation and Power: An Economic History of the United States*, M.E. Sharpe, Armonk, NY ve Londra, 1989.

Jan Dumolyn, "1302 was een revolutie, maar dan wel een linkse," http://egbertjs.wordpress.com/?s=dumolyn.

Georges Dupeux, *La societe francaise 1789-1970*, Armand Colin, Paris, 1974.

Jean-Baptiste Duroselle, *La Grande Guerre des Francais 1914-1918: L'incomprehensible*, Perrin, Paris, 1994.

Dietrich Eichholtz, "Ökonomie, Politik und Kriegführung: Wirtschaftliche Kriegsplanungen und Rüstungsorganisation bis zum Ende der 'Blitzkriegsphase'," Dietrich Eichholtz (der.), *Krieg und Wirtschaft: Studien zur deutschen Wirtschaftsgeschichte 1939-1945*, Metropol, Berlin, 1999 içinde, ss. 9-41. (1999a)

Dietrich Eichholtz, "Unfreie Arbeit — Zwangsarbeit," Dietrich Eichholtz (der.), *Krieg und Wirtschaft: Studien zur deutschen Wirtschaftsgeschichte 1939-1945*, Metropol, Berlin, 1999 içinde, ss.129-155. (1999b)

Dietrich Eichholtz (der.), *Krieg und Wirtschaft: Studien zur deutschen Wirtschaftsgeschichte 1939-1945*, Metropol, Berlin, 1999. (1999c)

Modris Eksteins, *Rites of Spring: The Great War and the Birth of the Modern Age*, Lester & Orpen Dennys, Toronto, 1989.

Geoff Eley, *From Unification to Nazism: Reinterpreting the German Past*, Allen and Unwin, Boston, 1986.

Andreas Elter, *Die Kriegsverkaufer: Geschichte der US-Propaganda 1917-2005*, Suhrkamp, Frankfurt, 2005.

"Enemy Aliens, Prisoners of War: Canada's First World War Internment Operations, 1914- 1920," http://www.pc.gc.ca/eng/pn-np/ab/banff/natcul/histoire-history/internementinternment.aspx.

William F. Engdahl, *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*, Engdahl baskısı, Wiesbaden, 2011.

Bernt Engelmann, *Einig gegen Recht und Freiheit: Ein deutsches Anti-Geschichtsbuch 2. Teil*, C. Bertelsmann, Münih, 1975.

Peter Englund, *The Beauty and the Sorrow: An Intimate History of the First World War*, Vintage, Londra, 2012.

Juan Eslava Galán, *La Primera Guerra Mundial contada para escepticos*, Planeta, Barcelona, 2014.

"Expressionismus (Literatur)," https://de.wikipedia.org/wiki/Expressionismus_(Literatur).

Neil Faulkner, *No Glory: The Real History of the First World War*, Stop The War Coalition, Londra, 2013.

Gerhard Feldbauer, *Geschichte Italiens: Vom Risorgimento bis heute*, PapyRossa, Cologne, 2008. (2008a)

Gerhard Feldbauer, "Benedikt XVI. und das Bündnis der Kurie mit Reaktion und Faschismus," http://www.offen-siv.net/2008/08-01_Feldbauer-Papst.pdf. (2008b)

Brian K. Feltman, "Letters from Captivity: The First World War Correspondence of the German Prisoners of War in the United Kingdom," Jennifer D. Keene ve Michael S. Neiberg (der.), *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*, Brill, Leiden ve Boston, 2011 içinde, ss. 87-110.

Niall Ferguson, *The Pity of War*, Basic Books, New York, 1999.

Marc Ferro, *La Grande Guerre*, Gallimard, Paris, 1969.

Alvin Finkel, "Origins of the welfare state in Canada," Leo Panitch (der.), *The Canadian State: Political Economy and Political Power*, University of Toronto Press, Toronto, 1977 içinde, ss. 344-370.

Peter Edgerly Firchow, *The Death of the German Cousin: Variations on a Literary Stereotype, 1890-1920*, Bucknell University Press, Lewisburg, 1986.

Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, W.W. Norton & Co., New York, 1967.

Fritz Fischer, "World Policy: World Power and German War Aims," H.W. Koch (der.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, Macmillan, Londra ve Basingstoke, 1972, ss. 79-144.

Fritz Fischer, *Hitler war kein Betriebsunfall: Aufsatze*, 4. baskı, Beck, Münih, 1998. (Orijinal baskı: 1992)

John Bellamy Foster ve Michael D. Yates, "Piketty and the Crisis of Neoclassical Economics," *Monthly Review*, 2014, Cilt 66, Sayı 6, Kasım 2014, http://monthlyreview.org/2014/11/01/piketty-and-the-crisis-of-neoclassical-economics.

Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege! Guerre a la Guerre! War against War! Oorlog aan den Oorlog!*, 24. baskı, 2001, Frankfurt, 1992. (Orijinal baskı: 1924)

Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press, Londra, 1977.

Filippo Gaja, *Il secolo corto: La filosofia del bombardamento. La storia da riscrivere*, Maquis, Milan, 1994.

"Gala Contemplating the Mediterranean Sea which at Twenty Meters Becomes the Portrait of Abraham Lincoln (Homage to Rothko)," http://thedali.org/exhibit/gala-contemplating-mediterranean-sea.

Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Routledge, New York, 2005.

Imanuel Geiss, "Origins of the First World War," H.W. Koch (der.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, Macmillan, Londra ve Basingstoke, 1972 içerinde, ss. 36-78.

Olivier Gillet, *Les Balkans: Religions et nationalisme*, Ousia, Brüksel, 2001.

Hermann Glaser, *Literatur des 20. Jahrhunderts in Motiven. Band I: 1870 bis 1918*, Beck, Münih, 1978.

Bertrand Goujon, "Insertion et distinction nobiliaire parmi les combattants français de la grande guerre," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appurtenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içerinde, ss. 47-60.

Stephen Gowans, "Should the US bomb Syria?" *What's left*, 11 Mayıs 2013, https://gowans.wordpress.com/2013/05/11/should-the-us-bomb-syria. (2013a)

Stephen Gowans, "The Revolution Will Not Be Televised . . . Nor Will It Be Brought To You By Russell Brand, Oliver Stone Or Noam Chomsky," *What's left*, 9 Kasım 2013, https://gowans.wordpress.com/2013/11/09/the-revolution-will-not-be-televised-norwill-it-be-brought-to-you-by-russell-brand-oliver-stone-or-noam-chomsky. (2013b)

Stephen Gowans, "Seven Myths about the USSR," 23 Aralık 2013, https://gowans.wordpress.com/2013/12/23/seven-myths-about-the-ussr. (2013c)

Stephen Gowans, "The Concept of WMD, and its Use against Syria, in the Propaganda Systems of Western States," *What's left*, 20 Mayıs 2015, https://gowans.wordpress.com/2015/05/20/the-concept-of-wmd-and-its-use-against-syria-in-the-propagandasystems-of-western-states.

J.L. Granatstein ve R.D. Cuff (der.), *War and Society in North America*, Thomas Nelson and Sons, Toronto, 1971.

H.C. Grünefeld (der.), *Die Revolution marschiert. Band 2: Kampflieder der Unterdruckten und der Verfolgten 1806-1930*, Reinhard Welz, Mannheim, 2006.

Jean-Pierre Guéno der Yves Laplume (der.), *Paroles de Poilus: Lettres et carnets du front 1914- 1918*, Librio, Paris, 1998.

Johann Hari, "Not his finest hour: The dark side of Winston Churchill," *The Independent*, 28 Ekim 2010, http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/not-his-finest-hourthe-dark-side-of-winston-churchill-2118317.html.

Donald J. Harvey, *France Since the Revolution*, Collier-Macmillan, New York ve Londra, 1968.

Max Hastings, *Catastrophe: Europe goes to War 1914*, Knopf, Londra, 2013.

P.H.S. Hatton, "Britain and Germany in 1914: The July Crisis and War Aims," H.W. Koch (der.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, Macmillan, Londra ve Basingstoke, 1972 içinde, ss. 30-35.

Mike Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as Model and Nature as Threat*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

James Hayward, *Myths & Legends of the First World War*, Sutton, Stroud, 2002.

Richard Heijster, *Krieg: Ieper, het martyrium van 14/18 door Duitse ogen*, Lannoo, Tielt, 2006.

Dominic Hibberd ve John Onions, *The Winter of the World: Poems of the Great War*, Constable, Londra, 2008.

Kimloan Hill, "Sacrifices, sex, race: Vietnamese experiences in the First World War," Santanu Das (der.), *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 içinde, ss. 53-69.

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Reynal and Hitchcock, New York, 1939.

Martin Hobohm, "Soziale Heeresmißstände im Ersten Weltkrieg," Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 136-145.

Eric Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875*, New American Library, New York, 1979. (Orijinal baskı: 1975)

Eric Hobsbawm, *The Age of Empire 1875-1914*, Abacus, Londra, 1994. (Orijinal baskı: 1987)

Adam Hochschild, *To End all Wars: A Story of Loyalty and Rebellion, 1914-1918*, Houghton Mifflin Harcourt, Boston ve New York, 2011.

Michaela Hoenicke Moore, *Know Your Enemy: The American Debate on Nazism, 1933-1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

John N. Horne, *Labour at War: France and Britain 1914-1918*, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Stanislas Horvat, *De vervolging van militairrechtelijke delicten tijdens Wereldoorlog I: De werking van het Belgisch krijgsgerecht*, VUB, Brüksel, 2009.

"I Did Not Raise My Boy To Be A Soldier," http://www.antiwarsongs.org/canzone.php?id=2670.

Ivan Iltchev, *La rose des Balkans: Histoire de la Bulgarie des origines a nos jours*, Colibri, Sofia, 2002.

Mario Isnenghi ve Giorgio Rochat, *La Grande Guerra 1914-1918*, Sansoni, Milan, 2004.

"Italian Futurism," http://www.italianfuturism.org/manifestos/foundingmanifesto.

David Jablonsky, "Churchill, The Victorian Man of Action," *Parameters*, cilt 23, kış 1993-1994, ss. 74-90, http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA515731.

T.A. Jackson, *Ireland Her Own: An Outline History of the Irish Struggle for National Freedom and Independence*, Lawrence & Wishart, Londra, 1971. (Orijinal baskı: 1947)

Nuala C. Johnson, *Ireland, the Great War and the Geography of Remembrance*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

James Joll, "1914: The Unspoken Assumptions," H.W. Koch (der.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, Macmillan, London ve Basingstoke, 1972 içinde, ss. 307-328.

John Keay, *India: a History*, Folio Society, Londra, 2003.

John Keegan, *The Face of Battle: A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, Vintage Books, Harmondsworth, 1976.

Jennifer D. Keene ve Michael S. Neiberg (der.), *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*, Brill, Leiden ve Boston, 2011.

Roger Keeran ve Thomas Kenny, *Socialism betrayed: Behind the Collapse of the Soviet Union 1917-1991*, iUniverse, New York ve Bloomington, 2010.

Tim Kendall (der.), *Poetry of the First World War: An Anthology*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Sabine Kergel, "Ce qu'ont perdu les femmes de l'Est," *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2015.

Kurt Kläber (der.), *Der Krieg: Das Erste Volksbuch vom Grosen Krieg*, Berlin Internationaler Arbeiter-Verlag, Berlin, 1929.

Paul Knevel ve Marg van der Burgh (der.), *Muziek, Oorlog en Vrede: Muzikaal commentaar op vijf eeuwen oorlog*, Thoth, Bussum, 2001.

Phillip Knightley, *The First Casualty: From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*, Harcourt, New York ve Londra, 1975.

H.W. Koch, "Social Darwinism as a Factor in the 'New Imperialism'," H.W. Koch (der.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims*, Macmillan, Londra ve Basingstoke, 1972 içinde, ss. 329-354.

Siegfried Kogelfranz, "Schlange vorm Bordell," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, 3. baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014 içinde, ss. 150-153. (Orijinal baskı: 2004)

Gabriel Kolko, *The Triumph of Conservatism: A Reinterpretation of American History, 1900- 1916*, Collier-MacMillan, Chicago, 1963.

Gabriel Kolko, *Century of War: Politics, Conflicts, and Society Since 1914*, The New Press, New York, 1994.

Christian Koller, "Representing Otherness: African, Indian and European soldiers' letters and memoirs," Santanu Das (der.), *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 içinde, ss. 127-142.

Alan Kramer, "'Greueltaten': Zum Problem der deutschen Kriegsverbrechen in Belgien und Frankreich 1914," http://www.europa.clio-online.de/_Rainbow/documents/keiner%20f%C3%BChlt%20sich%202/kramer.pdf.

Reinhard Kühnl, *Krieg und Frieden: Von den Kolonialkriegen und den Weltkriegen bis zur 'neuen Weltordnung' der USA*, Distel, Heilbronn, 2003.

Annie Lacroix-Riz, *Le Vatican, l'Europe et le Reich: de la Premiere guerre mondiale a la guerre froide*, Armand Colin, Paris, 1996.

Annie Lacroix-Riz, *Le choix de la defaite. Les elites francaises dans les annees 1930*, Armand Colin, Paris, 2006.

Annie Lacroix-Riz, *De Munich a Vichy. L'assassination de la Troisieme Republique (1938-1940)*, Armand Colin, Paris, 2008.

Annie Lacroix-Riz, *Aux origines du carcan europeen (1900-1960): La France sous influence allemande et americaine*, Delga, Paris, 2014.

Paul Lafargue, *Les luttes de classe en Flandre de 1336-1348 et de 1379-1385*, Aden, Brüksel, 2003.

Alexandre Lafon, "Être camarade. Identité(s) et liens de sociabilité dans l'armée française (1914-1918)," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 33-46.

"Lark," http://en.wikipedia.org/wiki/Lark.

Annamaria Laserra, Nicole Leclercq ve Marc Quaghebeur (der.), *Memoires et antimemoires litteraires au XXe siecle: la Premiere Guerre mondiale*, cilt 1, Peter Lang, Brüksel, 2008.

Peter Laslett, *The World We Have Lost*, Methuen, Londra, 1971.

Gustave Le Bon, *The Crowd: a Study of the Popular Mind*, Viking Press, New York, 1960.

Jacques Le Gall, *La question coloniale dans le mouvement ouvrier en France (1830-1962). De la conquete de l'Algerie (1830) aux independances africaines (1962)*, Éclairage, Pantin, 2013.

Jean-Yves Le Naour, *Claire Ferchaud: La Jeanne d'Arc de la grande guerre*, Hachette Littératures, Paris, 2007.

Lenin [Vladimir Ulyanov], *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, yeni baskı, Progress Publishers, Moscova, 1963, http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc (Orijinal baskı: 1916).

Adam Levine-Weinberg, "Germany Before the World Wars: Preventive War or *Innenpolitik*?" http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1642043##.

Moshe Lewin, *The Soviet Century*, Verso, Londra and New York, 2005.

Massimo Libardi, Fernando Orlandi ve Maurizio Scudiero, *'Qualcosa di immane': L'arte e la grande guerra*, Silvy, Scurelle, 2012.

André Loez, *14-18. Les refus de la guerre. Une histoire des mutins*, Folio, Paris, 2010.

André Loez ve Nicolas Mariot, "Brassage des corps et distances sociales: la découverte du peuple par la bourgeoisie intellectuelle dans les tranchées de 1914-1918," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss.17-32.

Domenico Losurdo, *Democrazia o bonapartismo. Trionfo e decadenza del suffragio universale*, Bollati Boringhieri, Turin, 1993.

Domenico Losurdo, *Heidegger and the Ideology of War: Community, Death, and the West*, Humanity Books, New York, 2001.

Domenico Losurdo, *Contrastoria del liberalismo*, ikinci baskı, Laterza, Roma ve Bari, 2006. (Orijinal baskı: 2005)

Domenico Losurdo, *Le revisionnisme en histoire: Problemes et mythes*, Albin Michel, Paris, 2006. (2006b)

Domenico Losurdo, *Fuir l'histoire?: La revolution russe et la revolution chinoise aujourd'hui*, Delga, Paris, 2007. (2007a)

Domenico Losurdo, *Il linguaggio dell'Impero: Lessico dell'ideologia americana*, Laterza, Roma ve Bari, 2007.

Domenico Losurdo, *La non-violenza: Una storia fuori al mito*, Laterza, Bari, 2010.

Domenico Losurdo, *La lotta di classe: Una storia politica e filosofica*, Laterza, Bari, 2013.

Georg Lukács, *Die Zerstorung der Vernunft: Band I: Irrationalismus zwischen den Revolutionen*, Hermann Luchterhand, Darmstadt ve Neuwied, 1973.

Douglas Mackaman ve Michael Mays (der.), *World War I and the Cultures of Modernity*, University Press of Mississippi, Jackson, 2000.

Mark MacKinnon ve John Lehmann, "How Putin helped resurrect the Russian Orthodox Church," *The Globe and Mail*, 16 Ocak 2014.

Margaret MacMillan, *Paris 1919: Six Months that Changed the World*, Random House, New York, 2003.

Margaret MacMillan, *The War that Ended Peace: The Road to 1914*, Allen Lane, Toronto, 2013.

Clare Makepeace, "Sex and the Somme: The officially sanctioned brothels on the front line laid bare for the first time," 29 Ekim 2011, http://www.dailymail.co.uk/news/article-2054914/Sex-Somme-Officially-sanctioned-WWI-brothels-line.html.

Paul Markidès, *14-18: Les sacrifies massacres par l'armee francaise*, Le Temps des Cerises, Pantin, 2009.

Ludo Martens, "De Eerste Wereldoorlog, de Oktoberrevolutie en de Belgische Socialisten," *Marxistische Studies*, Brüksel, Nisan 1996, ss. 7-32.

Cédric Marty, "Le corps à corps au prisme des identités sociales," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 73-84.

Marwick, Arthur, *Britain in the Century of Total War: War, Peace and Social Change 1900-1967*, Penguin Books, Harmondsworth, 1970 (Orijinal baskı: 1968).

"Max Hoffmann," http://www.firstworldwar.com/bio/hoffmann.htm.

Arno J. Mayer, *De hakenkruistocht. Tegen rood en jood*, EPO, Berchem, 1999.

Arno J. Mayer, *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford, 2000.

Arno J. Mayer, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, Verso, Londra ve Brooklyn, 2010. (Orijinal baskı: 1981)

Mark Mazower, *The Balkans: A Short History*, Modern Library, New York, 2002.

Robin McKie, "From fertiliser to Zyklon B: 100 years of the scientific discovery that brought life and death," 3 Kasım 2013, http://www.theguardian.com/science/2013/nov/03/fritz-haber-fertiliser-ammonia-centenary.

Fritjof Meyer, "Lenin arbeitet nach Wunsch," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, 3. baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014 içinde, ss. 121-126. (Orijinal baskı: 2004)

Seumas Milne, "First World War: an imperial bloodbath that's a warning, not a noble cause," *The Guardian*, 8 Ocak 2014, http://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jan/08/first-world-war-imperial-bloodbath-warning-noble-cause.

Pierre Miquel, *Les Poilus: La France sacrifiee*, Plon, Paris, 2000.

Annika Mombauer, "The Fischer Controversy 50 years on: Conference Report," Ekim 2011, http://www.open.ac.uk/Arts/fischer-controversy.

Michelle Moyd, "'We don't want to die for nothing': *Askari* at war in German East Africa, 1914-1918," Santanu Das (der.), *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 içinde, ss. 90-107.

John Mueller ve Karl Mueller, "Sanctions of Mass Destruction," *Foreign Affairs*, cilt 78, n°3, Mayıs-Haziran 1999, ss. 43-53.

Rolf-Dieter Müller, *Der Feind steht im Osten: Hitlers geheime Plane fur einen Krieg gegen die Sowjetunion im Jahr 1939*, Ch. Links Verlag, Berlin, 2011. (2011a)

Rolf-Dieter Müller, "Das 'Unternehmen Barbarossa' als wirtschaftlicher Raubkrieg," Gerd R. Ueberschär ve Wolfram Wette (der.), *Der deutsche Uberfall auf die Sowjetunion:'Unternehmen Barbarossa', 1941*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt, 2011 içinde, pp. 125-157. (2011b)

Herfried Münkler, *Der Grose Krieg: Die Welt 1914 bis 1918*, 4. baskı, Rowohlt, Berlin, 2014 (Orijinal baskı: 2013).

"Nachtigall," http://de.wikipedia.org/wiki/Nachtigall.

John Paul Newman, "Les héritages de la Première Guerre mondiale en Croatie," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss.141-152.

Jean Nicot, *Les Poilus ont la parole. Dans les tranchees: lettres du front 1917-1918*, Complexe, Brüksel, 1998.

Gregory P. Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900-1939*, Cornell University Press, Ithaca, 1994.

J.D. Omer-Cooper, *History of Southern Africa*, James Currey, Londra, 1994.

Torsten Oppelland, "Der lange Weg in den Krieg (1900-1918)," Klaus Larres ve Torsten Oppelland (der.), *Deutschland und die USA im 20. Jahrhundert: Geschichte der politischen Beziehungen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1997 içinde, ss. 1-30.

Gerard Christopher Oram, *Military Executions During World War I*, Palgrave, New York, 2004.

Giovanni Maria Pace, *La via dei demoni. La fuga in Sudamerica dei criminali nazisti: segreti, complicita, silenzi*, Sperling & Kupfer, Milan, 2000.

Bruno Paleni, *Italie 1919-1920: Les deux annees rouges. Fascisme ou revolution?* Les bons caractères, Pantin, 2011.

Louis Panel, "La gendarmerie dans la bataille de Verdun (février-octobre 1916)," *Revue historique des armees*, n° 242, 2006, http://rha.revues.org/4182.

Marthe, Joseph, Lucien ve Marcel Papillon, *'Si je reviens comme je l'espere': Lettres du front et de l'arriere 1914-1918*, Grasset, Paris, 2003.

Ilan Pappé, *A History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Michael Parenti, *Blackshirts & Reds: Rational Fascism and the Overthrow of Communism*, City Lights Books, San Francisco, 1997.

Michael Parenti, *Democracy for the Few*, 6. baskı, Bedford/St. Martin's, Boston, 1995. (Orijinal baskı: 1974)

Michael Parenti, "Must we adore Vaclav Havel?", 18 Aralık 2011, http://michaelparentiblog.blogspot.ca/2011/12/must-we-adore-vaclav-havel-by-michael.html.

Michael Parenti, "1918," Kasım 2014, http://www.michaelparenti.org/1918.html.

Jacques R. Pauwels, *De Canadezen en de bevrijding van Belgie 1944-1945*, EPO, Berchem, 2004.

Jacques R. Pauwels, *Een geschiedenis van de namen van landen en volkeren*, EPO, Berchem, 2006.

Jacques R. Pauwels, *Het Parijs van de sansculotten. Een reis door de Franse Revolutie*, EPO, Berchem, 2007.

Jacques R. Pauwels, *Europese namen voor de wereld*, EPO, Berchem, 2008.

Jacques R. Pauwels, "Hitler's Failed Blitzkrieg against the Soviet Union. The "Battle of Moscow" and Stalingrad: Turning Point of World War II," 6 Aralık 2011, http://www.globalresearch.ca/70-years-ago-december-1941-turning-point-of-world-warii/28059.

Jacques R. Pauwels, "Hollywood: War Horses and the Great War of 1914-1918: A Comment on Steven Spielberg's most recent movie," *Global Research*, 3 Ocak 2012, http://www.globalresearch.ca/hollywood-war-horses-and-the-great-war-of-1914-1918/28481.

Jacques R. Pauwels, *Big business avec Hitler*, Aden, Brüksel, 2013.

Jacques R. Pauwels, *The Myth of the Good War: America in the Second World War*, yenilenmiş baskı, James Lorimer, Toronto, 2015. (Orijinal baskı: 2002)

A.J. Peacock, "An Alternative Guide to the Western Front (From Nieuport to Pfetterhouse)," *Gun Fire*, n°21, 1990.

Joop Peeters, *De Duitse inval in Belgie 1914*, Aspekt, Soesterberg, 2009.

Joseph E. Persico, *Eleventh Month, Eleventh Day, Eleventh Hour: Armistice Day, 1918. World War I and Its Violent Climax*, Random House, New York, 2005.

James Petras "The CIA and the Cultural Cold War Revisited," *Monthly Review*, Cilt 51, Sayı 6, Kasım 1999, http://monthlyreview.org/1999/11/01/the-cia-and-thecultural-cold-war-revisited.

"Piece Work," http://www.marxists.org/glossary/terms/p/i.htm.

Ernst Piper, *Nacht uber Europa: Kulturgeschichte des Ersten Weltkriegs*, Propyläen, Berlin, 2013.

Richard Pipes, "Flight From Freedom: What Russians Think and Want," *Foreign Affairs*, Mayıs-Haziran 2004, https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2004-05-01/flightfreedom-what-russians-think-and-want.

Edoardo Pittalis, *La Guerra di Giovanni. L'Italia al Fronte: 1915-1918*, Biblioteca dell'Immagine, Pordenone, 2006.

Rosa Amelia Plumelle-Uribe, *La ferocite blanche. Des non-Blancs aux non-Aryens: genocides occultes de 1492 a nos jours*, Albin Michel, Paris, 2001.

Norbert F. Pötzl, "Verkäufer des Todes," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, üçüncü baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014 içinde, ss. 172-177. (Orijinal baskı: 2004)

Nicos Poulantzas, *Fascisme et dictature*, Le Seuil, Paris, 1974.

Alexander E. Powell, *Fighting in Flanders*, McClelland, Goodchild & Stewart, Toronto, 1915.

14-18: Mourir pour la patrie, Le Seuil, Paris, 1992.

P.J. Rachschmir, *Der Ursprung des Faschismus*, Progress/Globus, Moskova ve Viyana, 1981.

Erich Maria Remarque, *All Quiet On The Western Front*, Random House, New York, 1996.

Jean-Louis Robert, *Les Ouvriers, la Patrie et la Revolution: Paris 1914-1919*, Presses Universitaires de Franche-Comté, Paris, 1995.

Heather Robertson, *A Terrible Beauty: The Art of Canada at War*, James Lorimer, Toronto, 1977.

Bruce Robinson, "The Pals Battalions in World War One," 10 Mart 2011, http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwone/pals_01.shtml.

Hans Rogger, "Russia in 1914," *Journal of Contemporary History*, cilt 1, n° 4, Ekim 1966, ss. 95-119.

Hans Rogger, *Russia in the Age of Modernisation and Revolution 1881-1917*, Routledge, Londra ve New York, 1983.

Thomas Rohkrämer, "Der Gesinnungsmilitarismus der 'kleinen Leute' im Deutschen Kaiserreich," Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 95-109.

Laura Root, "'Temporary Gentlemen' on the Western Front: Class Consciousness and the British Army Officer, 1914-1918," 1 Ocak 2006, http://digitalcommons.unf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1071&context=ojii_volumes.

Arthur Rosenberg, *Democracia y lucha de clases en la antiguedad*, El Viejo Topo, Barselona, 2006.

Kristin Ross, "L'internationalisme au temps de la Commune," *Le Monde diplomatique*, Mayıs 2015.

Jean Rouaud, *Eclats de 14*, Dialogues, Paris, 2014.

Frédéric Rousseau, *La guerre censuree. Une histoire des combattants europeens de 14-18*, Le Seuil, Paris, 1999.

Frédéric Rousseau, *La Grande Guerre en tant qu'experiences sociales*, Ellipses Marketing, Paris, 2006.

Laura Rowe, "'Their Lordships Regret That . .': Admiralty Perceptions of and Responses to Allegations of Lower Deck Disquiet," Jennifer D. Keene ve Michael S. Neiberg (der.), *Finding Common Ground: New Directions in First World War Studies*, Brill, Leiden ve Boston, 2011 içinde, ss. 43-65.

Odile Roynette, *Les mots des tranchees: L'invention d'une langue de guerre 1914-1919*, Armand Colin, Paris, 2010.

John Ruskin, *The Complete Works of John Ruskin LL.D in twenty-six volumes. Volume Fifteen: The Crown of Wild Olive*, Reuwee, Watley and Walsh, Philadelphia, 1891.

Emmanuel Saint-Fuscien, *A vos ordres? La relation d'autorite dans l'armee francaise de la Grande Guerre*, EHESS, Paris, 2011.

Anne-Marie Saint-Gille, "Mutations des identités pacifistes allemandes entre 1914 et 1918-1919," François Bouloc, Rémy Cazals ve André Loez (der.), *Identites Troublees 1914-1918: Les appartenances sociales et nationales a l'epreuve de la guerre*, Privat, Toulouse, 2011 içinde, ss. 255-267.

Frances Stonor Saunders, *Who paid the Piper?: The CIA and the Cultural Cold War*, Granta, Londra, 1999.

Conrad Schirokauer, *A Brief History of Chinese Civilization*, Harcourt Brace Gap College, New York, 1991.

Michael Schmidt-Klingenberg, "Der Kampf in den Küchen," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, üçüncü baskı, Piper, Münih, 2014 içinde, ss. 134-146. (Orijinal baskı: 2004)

Carl E. Schorske, *German Social Democracy 1905-1917: The Development of the Great Schism*, New York, Harper & Row, 1972. (Orijinal baskı: 1955)

Gottfried Schramm, "1914: Sozialdemokraten am Scheideweg," Carola Stern ve Heinrich August Winkler (der.), *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990*, C.H. Beck, Frankfurt, 1997 içinde, ss. 71-97.

Daniel Marc Segesser, *Der Erste Weltkrieg in globaler Perspektive*, Marix Verlag, Wiesbaden, 2010.

Phil Shannon, "ANZACs vs Bolsheviks," 8 Mayıs 2010, https://www.greenleft.org.au/node/44033.

David Simpson, "Morale and Sexual Morality Among British Troops in the First World War," Douglas Mackaman ve Michael Mays (der.), *World War I and the Cultures of Modernity*, University Press of Mississippi, Jackson MI, 2000 içinde, ss. 20-34.

Lieven Soete, *Het Sovjet-Duitse niet-aanvalspact van 23 augustus 1939: Politieke zeden in het interbellum*, EPO, Berchem, 1989.

Alfred Sohn-Rethel, *The Economy and Class Structure of German Fascism*, Free Association, Londra, 1987.

Mark Solomon, *The Cry Was Unity: Communists and African Americans, 1917-1936*, University Press of Mississippi, Jackson, MI, 1998.

Christian Staas ve Volker Ullrich, "Deutsche Geschichte vom zweiten zum 'Dritten Reich'," 8 Şubat 2011, http://www.zeit.de/zeit-geschichte/2010/04/Interview.

Gerald Steinacher, *Nazis auf der Flucht. Wie Kriegsverbrechter uber Italien nach Ubersee entkamen*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt, 2010.

Carola Stern ve Heinrich August Winkler (der.), *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990*, C.H. Beck, Frankfurt, 1997.

Dave Stockton, "The Great Unrest: Organising the Rank and File 1910-1914" ve "The Great Unrest: How militant miners created a movement of the rank and file," http://www.workerspower.co.uk/2012/05/rank-and-file-history ve http://www.workerspower.co.uk/2012/06/rank-and-file-history.

Oliver Stone ve Peter Kuznick, *The Untold History of the United States*, Gallery Books, New York, 2012.

Richard Stumpf, "Die Matrosenrevolte in Wilshelmshaven 1918," Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 168-180.

Alexandre Sumpf, *La Grande Guerre oubliee: Russie, 1914-1918*, Perrin, Paris, 2014.

Alexandre Sumpf, "Le complot bolchevique et l'a(r)gent allemand," *Le Monde Diplomatique*, Haziran 2015.

David Swanson, *War Is A Lie*, David Swanson, Charlottesville, 2010.

A.J.P. Taylor, *English History 1914-1945*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1965.

Peter Taylor-Whiffen, "Shot at Dawn: Cowards, Traitors or Victims," http://www.bbc.co.uk/history/british/britain_wwone/shot_at_dawn_01.shtml.

"The Group Scheme," http://www.1914-1918.net/derbyscheme.html.

"The 1914 actions in Mesopotamia," http://www.1914-1918.net/mespot1914.html.

"The tragedy of Kut," http://www.theguardian.com/world/2002/nov/20/iraq.features11.

David Thomson, *Democracy in France since 1870*, Oxford University Press, Londra ve New York, 1969.

Charles Tilly, *Le rivoluzioni europee 1492-1992*, Laterza, Bari, 1993.

James F. Tracy, "'Progressive' Journalism's Legacy of Deceit," *Global Research*, 20 Temmuz 2012, http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=31996.

Enzo Traverso, *L'histoire comme champ de bataille: interpreter les violences du XXe siecle*, La Découverte, Paris, 2011.

Barbara W. Tuchmann, *The Proud Tower: A Portrait of the World before the War 1890-1914*, Ballantine, New York, 1994.

Bernd Ulrich, "Die Desillusionierung der Kriegsfreiwilligen von 1914," Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 110-126.

Bernd Ulrich, Jakob Vogel ve Benjamin Ziemann (der.), *Untertan in Uniform: Militar und Militarismus im Kaiserreich 1871-1914. Quellen und Dokumente*, S. Fischer Verlag, Frankfurt, 2001.

Bernd Ulrich ve Benjamin Ziemann (der.), *Frontalltag im Ersten Weltkrieg. Wahn und Wirklichkeit: Quellen und Dokumente*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt, 1995.

"United States home front during World War I," http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_home_front_during_World_War_I.

Leo Van Bergen, *Before My Helpless Sight: Suffering, Dying and Military Medicine on the Western Front, 1914-1918*, Ashgate, Farnham/Surrey ve Burlington/VT, 2009.

Jef Verschueren, "Het grote taboe. Braaf nationalisme, vroeger en nu," *De Standaard*, 23 Şubat 2013.

Nguyễn Khác Viện, Việt Nam: A Long History, Foreign Languages Publishing House, Hanoi, 2009.

Eugen Weber, *France, Fin de Siecle*, Belknap/Harvard University Press, Cambridge ve Londra, 1986.

Hans-Ulrich Wehler, "Der zweite Dreißigjährige Krieg," Stephan Burgdorff ve Klaus Wiegrefe (der.), *Der Erste Weltkrieg: Die Ur-Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, üçüncü baskı, Deutsche Verlags-Anstalt, Münih, 2014, ss. 23-35. (Orijinal baskı: 2004) James Weinstein, *The Decline of Socialism in America 1912-1925*, Vintage, New York, 1969.

Stanley Weintraub, *Silent Night: The Story of the World War I Christmas Truce*, Free Press, New York, 2001.

Manfred Weißbecker, *Das Firmenschild: Nationaler Sozialismus. Der deutsche Faschismus und seine Partei 1919 bis 1945*, PapyRossa, Köln, 2011.

Wolfram Wette, "Die unheroischen Kriegserinnerungen des Elsässer Bauern Dominik Richert aus den Jahren 1914-1918," Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992 içinde, ss. 127-135.

Wolfram Wette (der.), *Der Krieg des Kleinen Mannes: Eine Militargeschichte von unten*, Piper, Münih, 1992.

Mark Whalan, "Not only war: the First World War and African American Literature," Santanu Das (der.), *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 içinde, ss. 283-300.

John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace March 1918*, W.W. Norton, New York, 1971. (Orijinal baskı: 1938)

Reg Whitaker, "Images of the state in Canada," Leo Panitch (der.), *The Canadian state: political economy and political power*, University of Toronto Press, Toronto, 1977 içinde, pp. 28-68.

"Wilfred Nevill," http://en.wikipedia.org/wiki/Wilfred_Nevill.

Chad Williams, "African Americans and World War I," s. d., http://exhibitions.nypl.org/africana-age/essay-World-war-i.html.

Eric Williams, *Capitalism & Slavery*, University of North Carolina Press, Chapel Hill ve Londra, 1994. (Orijinal baskı: 1944)

Edwin Williamson, *The Penguin History of Latin America*, Penguin, Londra, 1992.

Heinrich August Winkler, "1866 und 1878: Der Liberalismus in der Krise," Carola Stern ve Heinrich August Winkler (der.), *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt, 1997 içinde, ss. 43-70.

Kieron Winn, "The Poetry of Herbert Read," David Goodway (der.), *Herbert Read Reassessed*, Liverpool University Press, Liverpool, 1998 içinde, ss.13-29.

Michel Winock, *La belle epoque: La France de 1900 a 1914*, Perrin, Paris, 2002.

Leon Wolff, *In Flanders Fields: The 1917 Campaign*, Penguin, Harmondsworth, 1979.

"World War I and Dada," http://www.moma.org/learn/moma_learning/themes/dada.

Guoqi Xu, *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War*, Harvard University Press, Cambridge MA, 2011.

Adrian Zimmermann, "Class Struggle and Class Compromise in the Netherlands and Switzerland (1914-1950)," Glasgow, 11-14 Nisan 2012, https://www.academia.edu/1268707/Class_Struggle_and_Class_Compromise_in_the_Netherlands_and_Switzerland_1914-1950_.

Howard Zinn, *Geschiedenis van het Amerikaanse volk*, EPO, Berchem, 2007.

DİZİN

Adenauer, Konrad 431
Adrian, Louis Auguste 261, 262, 484
Agathon 120
Agnelli, Giovanni 269, 431
Alain (Chartier, Émile) 208, 472
Alexander-Sinclair, Edwyn 366, 406, 481
Allard, Jules 214, 463, 464, 471
Allenby, Edmund 329, 330
Allende, Salvador 445
Amerikan Komünist Partisi 106
Amritsar Katliamı 395, 440
Anderson, Richard 216, 463
Apollinaire, Guillaume 152, 165, 235, 262, 458, 471
Aragon, Louis 322
Arendt, Hannah 443
Aron, Raymond 443
Asquith, Cyril 11, 123, 125, 127, 137, 206
Astor, Waldorf 199
*Atatürk" (Kemal, Mustafa) 266

Baden-Powell, Robert 43
Balfour Deklarasyonu 330
Barbusse, Henri 461
Barlach, Ernst 164
Barthas, Louis 146, 149, 191, 195, 200, 208, 213, 218, 221, 223, 237, 239, 242,-247, 249-251, 256, 258, 261, 279, 282, 284-288, 335, 342, 372, 461, 462-469, 471
Baudrillart, Alfred-Henri-Marie 165
Bayer 85, 264
Bebel, August 110, 122
Becker, Annette 195, 336, 458, 461, 462, 464, 465, 470, 471
Beckmann, Max 143, 194
Begbie, Harold 202
Bell, Daniel 443
Belloc, Hilaire 78
Benoist, Charles 110, 473
Bergson, Henri 225
Berlin, Isaiah 32, 36, 45, 71, 82, 87-89, 91, 93, 114, 118, 121, 130, 136-139, 142, 143, 164, 189, 195, 199, 206, 225, 226, 229, 237, 257, 270, 276, 286, 307, 354, 360, 380, 386, 387, 396, 397, 430, 443, 446, 450, 451, 474, 477, 479, 481
Bernstein, Eduard 104, 106, 154, 155, 204, 459, 471
Beveridge, William Henry 441
Boer Savaşı 232
Bogle, Eric 266, 465
Bonaparte, Napoleon 25, 34
Borden, Mary 235
Bottomley, Horatio 58, 198
Bouloc, François 166, 167, 175, 311, 459, 460, 461, 462, 467, 472- 475, 478, 479, 482
Boyer, Lucien 259
Braudel, Fernand 15, 111, 163, 459, 461, 472
Brecht, Bertolt 382
Brel, Jacques 11, 140
Brest-Litovsk 329, 378, 379, 380, 398, 404, 405, 483
Briand, Aristide 355
Brissot, Jacques Pierre 76
Brittain, Vera 202, 463
Brodie, John Leopold 261, 262
Brooke, Rupert 139
Brusilov, General 252
Brussilov Offensive
Bull, John 57, 153, 198
Bund 61, 203
Burke, Edmund 29, 71
Burns, Robert 287
Bush, George W. 99, 329, 452

Cadorna, Luigi 273, 274, 329
Café Liégeois 189
Cameron, David 212

Canfora, Luciano 172, 445-462, 465, 468, 469, 470, 472
Connan Doyle, Arthur 123, 124, 198
Cannan, May Wedderburn 388
Carnot, Sadi 135
Catherine, Lucas 373, 468, 472
Cecil, Robert 55, 64, 95, 106, 179, 313
Chalmers Mitchell, Peter 125
Chamberlain, Neville 63, 434, 457
Charles I (İmparator) 12, 30, 110, 120, 161, 202, 221, 230, 298, 398, 399, 447, 471, 483
Chartier, Émile (Alain) 208
Chaucer, Geoffrey 238
Chesterson, G.K. 198
Chomsky, Noam 360, 475
Churchill, Winston 72, 75, 80, 137, 138, 174, 212, 265, 354, 368-371, 375, 395, 404, 431, 439, 440, 468, 476
CIA 443, 444, 445, 447, 453, 470, 471, 480, 482
Citroën 176
Claes, Ernest 142
Class, Heinrich 2, 30, 80, 481, 482, 484
Clemenceau, Georges 167, 172, 347, 348, 391, 392, 393, 406, 412, 426
Cobb, Humphrey 12, 214, 473
Cogge, Karel 227
Conolly, James 60
Conrad, Joseph 75, 93, 118, 119, 482
Constantine, H.F. 196
Constantine I
Cook, Tim 222, 463, 473
Cowan, Walter 406
Cowper, William 201
Creel, George 360, 362
Currie, Arthur 388
Curzon, Lord 385
Cyril Morton Horne 238, 255

Dahrendorff, Ralf 344
Dali, Salvador 11, 15, 17, 18, 19, 455, 456
D'Annunzio, Gabriele 126
Dartford, R.C.G. 254
Darwin, Charles 70
de Bonald, Louis-Gabriel 71
Debs, Eugene, de Candole, Alec 110, 362
de Castelnau, General 185
de Cary, General 185
de Chateaubriand, François René 29
Degeyter, Pierre 55
de Gaulle, Charles 52, 221
de Gobineau, Joseph 72
de Kostrowitzky, Guglielmo 152
de Langle 185
de Lafayette, Marquis 352
Del Boca, Angelo 170, 462, 465, 473
de Maistre, Joseph 71
de Maud'huy, General 185
Deng Xiaoping 376
Derby, Lord (Edward Stanley) 291
d'Espèrey, Franchet 185
Deterding, Henri 427
de Tocqueville, Alexis 68, 76
de Trentinian, General 185
de Villar, Étienne 214
de Villaret, General 185
Diaz, Armando 329
Dickens, Charles 30
Diner-Denes, Josef 193
Dix, Otto 322
Dixon, F. J. 169
Dorgelès, Roland 318, 463, 464, 465, 467, 474
Douglas, Kirk 12, 14, 245, 473, 478, 482
Downtown Abbey 31, 422
Driant, Émile ("Capitaine Danrit") 115
Ducal, Charles 161
Duchamp, Marcel 322
Duisberg, Carl 264
Duma 157, 164, 167
Dumolyn, Jan 438, 450, 470, 474
Dunlop, DuPont 85, 384
Duroselle, Jean-Baptiste 310, 460-462, 464-469, 474
Dylan, Bob 102

Ebert, Friedrich 397, 398
Eisenhower, Dwight 52
Eksteins, Modris 13, 74, 149, 154, 197, 209, 210, 458, 461-466, 468, 474
Ellison, George 388
Éluard, Paul 322
Emmanuel 271, 481

Engels, Friedrich 30, 36, 47, 48, 122, 129, 154, 157
Englund, Peter 179, 424, 458, 460- 470, 474
Entente Cordiale 83, 85, 130, 175
Enver Paşa 229, 230, 268
Ernst, Max 322
Ewer, W.N. 410

Faulkner, Neil 39, 40, 457, 469, 474
Ferchaud, Claire 349, 478
Ferguson, Niall 98, 137, 164, 168, 171, 173, 296, 344, 358, 458-462, 465, 466, 467, 468, 469, 475
Ferro, Marc 271, 465, 466, 475
Fischer , Fritz 13, 265, 434, 456, 459, 461, 463, 468, 475, 479, 482, 483, 484
Fisher, John (First Sea Lord) 85, 86, 458
Foch, Ferdinand 181, 378, 381, 382, 388, 389, 405
Ford, Henry, 72, 371, 432
Ford, S. Gertrude, 338
France, Anatole 29, 137, 287, 476, 477, 478, 479, 483, 484
Franco, Francisco 431, 432, 433
Frankau, Gilbert 58, 317
Franz-Joseph 190, 196, 398, 426
French, John 66, 185, 224, 249, 250, 260, 297, 479
Freud, Sigmund 195, 349
Friedrich-Wilhelm 118
Front National 101, 454
Furet, François 24, 468
Fussell, Paul 77, 141, 142, 235, 239, 250, 283, 293, 301, 382, 458, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 469, 475

Gallieni, General 226
Gandhi, Mahatma 374, 375, 438, 468
Ganser, Daniele 444, 470, 475
Garibaldi, Giuseppe 60, 269
Garrod, H. W. 257
Geeraert, Hendrik 227
Geiss, Imanuel 91, 117, 458, 459, 460, 475
General Brussilov 304, 406
Gentile, Giovanni 78
George, V. 53, 99, 123, 157, 172, 197, 207, 214, 235, 239, 244, 283, 302, 313, 315, 322, 329, 360, 388, 443, 449, 452, 460
Gibbs, Philip 283
Glaser, Hermann 81, 457, 458, 475
Goebbels, Josef 58
Gompers, Samuel 362
Gorki, Maxim 290
Gowans, Stephen 441, 465, 470, 475, 476
Graves, Robert 250, 260, 302, 350
Grey, Viscount Edward 125
Groener, Wilhelm 371, 397, 398
Grosz, George 322
Guesde, Jules 158
Guggisberg, Frederick Gordon 78
Gunther, Henry 388
Gurney, Ivor 202, 463

Habermas, Jürgen 344
Haig, Douglas 12, 98, 170, 185, 191, 250, 260, 273, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 326, 327, 328, 381, 426, 466
Halifax, Lord 432
Hardie, James Keir 144, 145, 160, 170, 198, 314
Hardy, Thomas 198
Harmsworth, Alfred (Viscount Northcliffe) 125, 471
Hastings, Max 117, 118, 119, 137, 166, 181, 194, 203, 219, 270, 291, 457-469, 476
Haumont, Georges 216
Havel, Vaclav 446, 480
Hay, John 95
Haywood, "Big Bill," 362
Heartfield, John 322
Henderson, Arthur 145
Hervé, Gustave 108
Herzfeld, Helmut 322
Herzl, Theodor 61, 66
Hesse, Hermann 163, 164, 472
Heym, Georg 78, 458
Hitler, Adolf, 18, 40, 58, 65, 71, 72, 90, 91, 93, 128, 139, 140, 165, 172, 186, 221, 263, 327, 349, 350, 371, 384, 398, 408, 427, 430, 431-436, 460, 470, 475, 476, 480
Hobbes, Thomas 33
Hobohm, Martin 181, 462, 463, 476
Hobsbawm, Eric 42, 48, 63, 69, 98, 106, 107,

111, 113, 116, 119, 139, 159, 401, 456-461, 469, 470, 476
Ho Chi Minh 60, 375, 376, 407, 428, 445
Hochschild, Adam 146, 160, 191, 220, 259, 299, 302, 315, 338, 358, 422, 458-470, 476
Hoffmann, Max 229, 464, 479
Holliday, William 314
Home Rule 61, 123, 211, 314, 374
Hook, Sidney 443
Horne, Cyril Morton 173, 238, 255, 459, 461, 462, 466, 467, 476
Horne, John H. 173
Horthy, Miklós 399, 400, 408, 429, 432
Hotchkiss 310
House, Edward M. 292, 478, 480, 481, 483
Howard, Geoffrey 127, 361, 484
Hugo, Victor 31, 144, 154
Husserl, Edmund 348
Hüseyin, Saddam 360, 451, 453

I. Charles 398, 447
III. Napoleon 34, 52
II. Nikolay 130, 267, 276, 426, 449
İmparator Nikolay 195
İngiliz İşçi Partisi 105, 107, 110

Jackson, T. A. 122, 211, 457, 459, 460, 463, 467, 473, 477, 478, 482
Jaurès, Jean 97, 104, 105, 120, 122, 140, 144, 146, 153, 154, 155, 156, 158, 159
Joffre, Joseph 66, 170, 194, 225, 226, 227, 249, 258, 259, 311, 312, 323
John Bull 57, 153, 198
Johnson, Lyndon B. 60, 123, 439, 457, 460, 463, 477
Johnson, Nuala C.,
Jones, Paul 363

Kaddafi, Muammer 360, 453, 454
Kautsky, Karl 103
Kennedy, John F. 439, 459
Kerensky, Alexander 157, 365, 366, 367, 369
Kern, Jerome 283, 466
Kiel Kanalı 85, 86, 387, 396
Kipling, Rudyard 57, 113, 152, 198, 260
Kirchner, Ernst Ludwig 194
Kitchener, Horatio Herbert (Lord) 139, 140, 146, 152, 185, 264, 297, 319
Koch, Hansjoachim Wolfgang 34, 58, 457, 458, 475, 476, 477
Koestler, Arthur 443
Kolçak, General 404
Kolko, Gabriel 105, 110, 141, 161, 181, 203, 206, 213, 262, 336, 343, 346, 347, 395, 420, 424, 432, 456, 459, 460-470, 477
Komintern 419
Kraliçe Victoria 46, 60
Kropotkin, Peter 157
Krupp 37, 39, 41, 85, 176, 189, 310, 344, 384, 425, 426
Kubrick, Stanley 12, 14, 46, 205
Kun, Béla 399, 428

Langbehn, Julius 69, 458
Lansdowne, Lord 85
Law, Bonar 123
Lawrence, Thomas Edward 88, 329, 477
Lebensraum 40, 65, 91
Le Bon, Gustave 68, 77, 458, 478
Le Chapelier 24
Lee, Joseph 85, 218
Le Naour, Jean-Yves 149, 457, 459, 461, 462, 464, 468, 470, 478
Lenin , V. I. 18, 39, 62, 104, 105, 106, 157, 159-161, 271, 290, 365, 368-371, 375, 378, 391-393, 395, 399, 400, 402-404, 419, 427, 435, 442, 457, 461, 478, 479
Leo XIII, Pope 67, 472, 475, 483
Leopold II 60, 200, 261
Le Queux, William 125
Levine-Weinberg, Adam 131, 460, 478
Lewis, Wyndham 79, 228
Lichtenstein, Alfred 144, 252, 465
Liebknecht, Karl 42, 154, 160, 204, 290, 307, 314, 350, 397, 430
Lincoln, Abraham 15, 402, 456, 475
Lippmann, Walter 360
Lissauer, Ernst 138
Little, Frank 363
Lloyd George, David 123, 167, 170, 197, 203, 250, 313, 315, 338, 347, 348, 386, 394, 395, 405, 406, 412, 424, 460

Loez, André 279, 464, 465, 467, 472, 473, 475, 478, 479, 482
London, Jack 115, 473, 477
Losurdo, Domenico 19, 172, 344, 371, 375, 438, 442, 456-465, 46-470, 478
Ludendorff, Erich 53, 54, 171, 172, 229, 345, 347, 348, 378, 381, 383, 385, 386, 396, 397
Lukács, Georg 426, 458, 470, 478
Lumumba, Patrice 445
Luxemburg, Rosa 73, 104, 105, 154, 157, 160, 204, 307, 310, 397, 430

MacDonald, Ramsay 145, 198
MacMillan, Margaret 88, 89, 124, 408, 456-461, 468-470, 477, 478, 479
Macpherson, Cluny 258
Macready, George 214
Malaparte, Curzio (Suckert, Kurt Erich) 333
Malthus, Thomas 30, 31, 80
Mandela, Nelson 445, 471
Mangin, Charles 12, 192
Mann, Heinrich 81, 139, 150, 172, 348
Mann, Thomas 81, 139, 348
Mannerheim, Carl Gustaf Emil 408, 432
Manning, Chelsea (Bradley) 362
Mao, Zedong 376, 428
Marc, Franz 164, 271, 475, 478, 482
Margaret 88, 124, 142, 408, 450, 470, 478, 479
Marinetti, Filippo Tommaso 79
Mariot, Nicolas 279, 464, 465, 478
Marksizm 376, 403, 426
Martyrs of Vingré 473
Marwick, Arthur 122, 124, 145, 157, 337, 347, 393, 395, 425, 440, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 479
Marx, Karl 19, 24, 32, 33, 43, 47, 48, 55, 57, 63, 64, 76, 103, 104, 105, 153, 174, 209, 346, 376
Masefield, John 143
Massis, Henri 120
Maude, Frederick Stanley 329
Maugham, William Somerset 369
Mayer, Arno 24, 36, 45, 46, 59, 73, 75, 79, 102, 107, 111, 117, 118, 127, 128, 150, 186, 191, 343, 366, 367, 406, 412, 425, 435, 456-463, 468, 469, 470, 479
Mazower, Mark 422, 460, 462, 469, 470, 479
McCrae, John 238, 292, 293
McCutcheon, John, McKinley, William 224
Mehring, Franz 154, 307
Merton, Robert K. 201, 458
Michelin 85, 384
Michels, Robert 104
Mill, John Stuart 51
Millerand, Alexandre 104
Milner, Alfred 199
Mitchell, Peter Chalmers 125
Mobutu, Sese Seko 444, 445
Monatte, Pierre 160
Montague, Charles Edward 202
Morgan, J. P. 358, 424
Morel, Edmund Dene 314, 373
Morillon, Gervais 220, 221
Moskova Antlaşması 413, 437, 445, 446, 481
Murray, Gilbert 315
Mussolini, Benito 271, 274, 350, 430, 431, 432, 433, 436, 465, 472

Naidu, Sarojin 374
Napoleon III 25, 26, 34, 49, 52, 76, 82, 93, 178, 249, 421, 426, 457
Napoleon Bonaparte 25
Nevill, Wilfred 78, 483
Nietzsche, Friedrich 17, 67, 73, 75-77, 79, 218
Nivelle, Robert 323, 324
Nolte, Emil 172, 272
Nolte, Ernst 172, 272
Norman, Montagu 432
Noske, Gustav 103

Orwell, George 443
Owen, Wilfred 151, 215, 338, 339, 340

Panhard-Levassor 333
Pankhurst, Sylvia 145, 160, 314
Papini, Giovanni 274
Parenti, Michael 270, 353, 402, 465, 469, 470, 480
Pareto, Vilfredo 73, 76
Paris Barış Konferansı 356, 427
Parr, John 388

Pétain, Philippe 186, 214, 295, 336, 349, 436
Picot, Georges 330, 369
Pinochet, General 444, 445, 447
Piper, Ernst 13, 194, 348, 458-470, 473, 476, 481, 482, 483
Pirelli, Alberto 269, 431
Plehanov, George 157
Poincaré, Raymond 120, 121, 130, 136, 282
Pope, Jessie 150
Potiorek, Oskar 246
Pottier, Eugène 55
Poulantzas, Nicos 37, 457, 481
Price, George 388
Priestley, J. B. 217, 473
Princip, Gavrilo 135

Rathenau, Walther 173, 424
Razaf, Andy 440
Razafkeriefo, Andrea 440
Read, Herbert 218, 484
Reagan, Ronald 52, 447, 450, 452
Reed, John 9, 402
Remington 358
Renan, Ernest 65
Renault 383, 385, 392
Renoir, Jean 140
Réveilhac, Géraud 192, 214
Rhodes, Cecil 55, 64, 95, 106, 179, 457
Richert, Dominik (Dominique) 201, 249, 282, 387, 483
Ridley, Lady 212
Riga Antlaşması 275, 413
Rilke, Rainer Maria 164
Risorgimento 60, 475
Roberts, Lord Frederick 125
Robespierre, Maximilien 24, 25, 28, 34, 76
Rogger, Hans 139, 312, 459-462, 467, 468, 481
Roosevelt, Theodore 76, 95, 353, 439
Rosenberg, Isaac 152, 206, 244, 293, 456, 466, 468, 473, 481
Rousseau, Frédéric 27, 200, 206, 209, 344, 384, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 481
Ruskin, John 124, 458, 481
Russel Bertrand 160, 243

Salandra, Antonio 271
Salazar, Antonio di Oliveira 349, 432
Sassoon, Siegfried 150, 218, 253, 338, 465, 471
Scheidemann, Philipp 159, 397
Schneider, Adolphe and Eugène 310, 312
Schorske, Carl E. 159, 167, 459, 460, 461, 463, 466, 467, 468, 482
Schumpeter, Hermann 35
Schwarzenegger, Arnold 52
Scotland Yard 124
Scott, Walter 29
Sembat, Marcel 158
Shakespeare 210, 238
Shanks, Edward 256
Shaw, George Bernard 302, 315
Shell 99, 427
Shelley, Mary 29
Smith, Adam 27, 30, 39
Smuts, Jan Christian 232
Soğuk Savaş 19, 369, 437, 438, 439, 442-446, 448, 450, 451
Sombart, Werner 94
Sonnino, Sidney 271
Spaak, Paul-Henri 444
Spartakistler 73, 397
SPD, (Sozialdemokratische Partei Deutschland) 50, 103-105, 109, 110, 154, 155, 159, 160, 164, 166, 204, 307, 345, 348, 397, 429, 459
Spengler, Oswald 72
Stalin, Joseph 419, 420, 435, 441, 442, 446
Stanley, Edward (Lord Derby) 12, 14, 46, 291, 329, 483
Steffens, Lincoln 402
Stepinac, Aloïs 447, 470
Stoddard, Lothrop 71
Stolypin, Piotr 121, 127
Strauss, Johann 46
Suckert, Kurt Erich (Malaparte, Curzio) 333
Suharto, General 445
Sumpf , Alexandre 142, 174, 252, 276, 459-469, 482
Sun, Yat-Sen 115
Sykes, Mark 330, 369
Sykes-Picot Anlaşması 330, 369

Tarde, Alfred 120
Tartu Antlaşması 413
Taylor, A.J.P., Thatcher 168, 315, 461, 463, 467, 482
Thomas, Albert 33, 136, 158, 159, 198, 329, 391, 456, 461, 470, 472, 476, 477, 481
Thomson, Basil 124, 172, 459, 483
Thyssen, August 85, 179, 425
Tisza, Duke István 136
Toller, Ernst 194
Tomlinson, A.E. 301
Ton, Duc Thang 407
Townshend, Charles 230, 231
Traverso, Enzo 444, 470, 483
Trevor Wilson 263
Troçki, Leon 290, 379, 402, 419
Trudeau, Pierre Elliott 169
Tuchman, Barbara 105, 459, 460, 461
Tucholsky, Kurt 206, 212
Twain, Mark 102

Urach Dükü 99, 405
Üçlü İtilaf 83, 130

Van Beek, Theo 301
Vandervelde, Emile 105, 106, 157, 158
Varşova Paktı 443, 451
Venizelos, Eleftherios 277, 278
Versailles 42, 323, 359, 376, 409, 410, 411, 413, 418, 434
V. George 123
VIII. Edward 432
Victoria, Kraliçe 46, 60, 74, 207
Viyana Kongresi 27
von Bernhardi, Friedrich 74
von Bethmann-Hollweg, Theobald, 138, 178
von Bismarck, Otto 37
von Bissing, Moritz 171, 330
von der Goltz, Colmar 94
von Falkenhayn, Erich 66, 295, 296, 298
von Herder, Johann Gottfried 28
von Hindenburg, Paul 54, 171, 229, 345
von Hötzendorf, Franz Conrad 93
von Lettow-Vorbeck, Paul 232
von Moltke, Helmuth Karl Bernhard 77, 93, 131, 226, 295
von Sanders , Otto Liman 266
von Schlieffen, Alfred 82, 117
von Spee, Maximilian 194
von Tirpitz, Alfred 76
von Treitschke, Heinrich 37, 74
von Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich 150
Vorwärts 136, 159

Wagner, Richard 45, 102, 457
Wahl, Maurice 65, 457
Walesa, Lech 446
Washington, George 53, 296, 352, 354, 369, 399, 406, 408, 428, 443-457
Weatherley, Frederick E. 301
Weber, Max 53, 63, 81, 129, 458, 459, 483
Weimar Cumhuriyeti 397, 431
Wells, H.G. 115, 153, 198, 461
Whitlock, Brand 171
Wilhelm (II) Karl Florestan Gero Crescentius 46, 54, 68, 90, 92, 117, 118, 136, 164, 170, 225, 249, 277, 345, 353, 371, 396, 397, 405, 426, 469, 473
Willis, George 207, 235, 239, 244, 283
Wilson, Trevor 263, 292, 353, 354, 356, 358, 359, 361-363, 368, 398, 402, 426, 427, 452
Wilson, Woodrow 292, 353
Winock, Michel 63, 104, 108, 166, 457, 459, 460, 461, 484
Wojtyla, Karol 447
Worm, Anne-Marie 101
Wyatt, H.F. 74

Yat-Sen 115
Yeltsin, Boris 446, 449

Zedong 376, 428
Zetkin, Clara 204
Zhou Enlai 376
Zimmerwald Konferansı 290
Zweig, Stefan 164, 165

Jacques Pauwels, Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılıyla birlikte hararetlenen tartışmalara alışılmadık, cesur ve renkli bir "karşı tarih metni"yle katılıyor.

Birinci Dünya Savaşı, sadece emperyalist rekabetin tetiklediği ülkeler arasındaki "dikey" bir savaş mıydı, yoksa savaşa taraf olan her bir ülkede hâkim sınıflar ile halk yığınları, seçkinler ile sıradan insanlar arasında "yatay" bir savaş da yaşandı mı?

Pauwels, *Büyük Sınıf Savaşı* adını verdiği bu büyük çatışmanın sadece uluslar arasında değil, sınıflar arasında da cereyan ettiğini göstermek için bir adım geri çekilmeyi öneriyor ve savaşa 1789'dan günümüze kadar dünyayı şekillendiren sınıf mücadelelerinin daha geniş perspektifinden bakmaya çalışıyor.

Pauwels'in 1789 Fransız Devrimi'yle başlayan demokratikleşme sürecini durdurmak ve takvimi 1789 öncesine almak için Avrupa'da aristokrasi ve burjuvaziden oluşan seçkinlerin savaşı nasıl istediklerini, kışkırttıklarını ve başlattıklarını göstererek Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerine dair geleneksel tarih yazımına meydan okuyan kitabı, kapsamı kadar derinliğiyle de etkileyici bir toplumsal tarih çalışması.

Büyük Sınıf Savaşı, Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılı vesilesiyle yayımlanan çok sayıda siyasi tarih kitabından farklı olarak, savaşı imparatorların, generallerin veya diplomatların değil, cephedeki askerlerin ve geride bıraktıkları yoksul sivillerin gözünden anlatıyor. Savaşın gerçek kahramanları ve kurbanları olan erlerin yazdığı şiirlerden, şarkılardan, mektuplardan ve anılardan yola çıkan Pauwels, sıradan insanların hayallerini ve hayal kırıklıklarını, savaşı nasıl tecrübe ettiklerini, onları ölmeye ve öldürmeye sürükleyen nedenleri, dönemin siyasi, iktisadi ve kültürel iklimiyle harmanlayarak okura sunuyor.

Büyük Sınıf Savaşı, sadece insanlık tarihinin bu ilk küresel çatışmasını değil, giderek daha fazla Birinci Dünya Savaşı öncesiyle kıyaslanan günümüzü anlamak için de ufuk açıcı bir eser...

42 TL. KDV DAHİL

ISBN 978-605-172-318-1

Yordam Kitap

YordamKitap YordamKitap YordamKitap